Година I. Книга 1.

МИНАЛО

Българо-Македонско

НАУЧНО СПИСАНИЕ.

Редакторъ

Г. Д. Баласчевъ

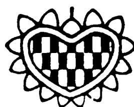

СОФИЯ
Печатница и лит. на Гр. Т. Паспалевъ
1909.

Константинъ Тихъ,
български царь (1258 – 1277 год.)
Копие отъ фрескитѣ въ Боянската черква »св. Никола«, (XIII в.)

Ерина, бѫлгарска царица
(† 1270 год.).

Печ. на Гр. Паспалевъ — София. 1204—1908.

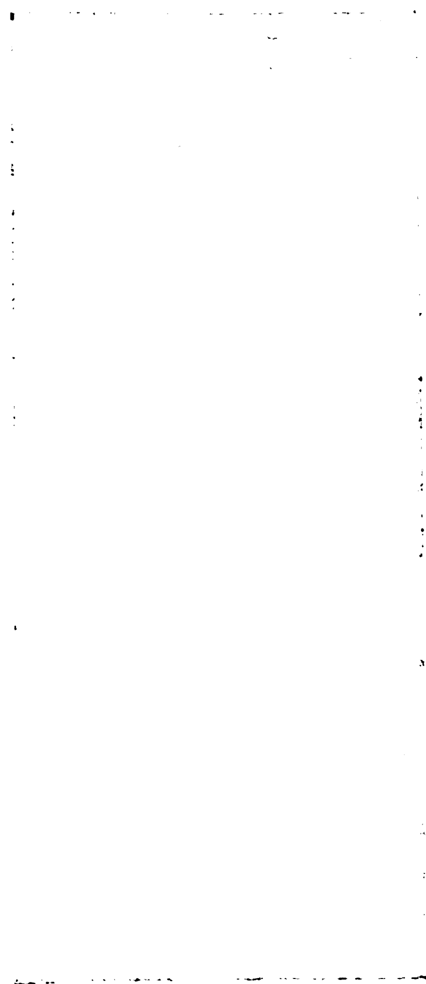

Съдържание.

Прѣдговоръ.

Научнитѣ вѣсти върху миналото на цѣлокупното българско отечество постояно се увеличаватъ; нъ за съжаление у насъ за тѣхъ малко се слѣди и оповѣстява. Прѣдлаганото отъ насъ списание има за цѣль да отстрани по възможнсть този недостатъкъ, и споредъ това то ще се старае: да обнародва непознати паметници, да дава въ строго научно форма оргинални студии, които въ бѫдѫще ще могатъ да легнатъ въ основата на историята на българскитѣ земи; а сѫщеврѣмено и компилятивни — съобразно послѣднитѣ научни издирвания въ странство и у насъ. Редакцията като прѣдначертава такъва програма на дѣйствие, е взела съгласието за сътрудничество на повечето познати у насъ учени, които бораватъ: *по прѣдисторията на българскитѣ земи*, *по тракийската* и *македонската епохи*, *по словѣнското и старобългарското врѣме*, *по турското робство и възраждането на българския народъ* и др.. Редакцията не ще пропустне да събира и проучва материяли и по такива научни отрасли отъ нашето минало, които досега сѫ бивали, ако не съвършенно занемарени, поне слабо зачеквани, като напримѣръ: старобългарското военно устройство, черковната архитектура и произведенията на старата живописъ съ религиозно и свѣтско съдържание и пр. За това тя е взела мѣрки да обнародва студии и серия отъ важни оригинални паметници, по които отчасти ще може да се сѫди за степеньта на развитието на тѣзи изкусва у насъ въ старо врѣме. Ще се разработватъ и материяли по историческата етнография. Изобщо, не ще се пропустне никоя колтурна отрасъль, която е прѣдявила, какъвъ-годѣ животъ у насъ. Нъ редакцията за да може напълно да удовлетвори прѣдначертаната си програма, очаква отъ всички интелигентни българи, които иматъ присърце напрѣдъка на националната наука, да укажатъ съ абонирането си своята материална подкрѣпа, тъй като редакцията се уповава именно на нея.

София, 19 февруари 1909 г.

Отъ редакцията.

I.

Кореспонденция между Цариградския патриархъ и Охридския архиепископъ отъ началото на XV вѣкъ.

Още прѣзъ 1900 г., когато пжтувахме съ научна цѣль изъ западна Македония и срѣдна Албания, ни се удаде да се снабдимъ съ единъ крупенъ грѣцки ржкописъ, писанъ прѣзъ началото на XV вѣкъ въ диоцезата на Охридската архиепископия. Въ този кодексъ между другото се съдържа и въпросната кореспонденция, за която имахме случай да съобщимъ още прѣзъ 1901 г. въ студията си: *»Нови извѣстия за черковното вѣдомство на Видинската и Софийската епархия прѣзъ първитѣ години на тѣхното завладяване отъ турцитѣ»*, обнародвана въ XVIII кн. на Минист. Сборникъ стр. 132—170, кждѣто изложихме накратко и съдържанието на тази кореспонденция, като сжщеврѣменно указахме и на нейното научно значение за нашата история. Нъ малко врѣме подиръ туй нашия кодексъ биде описанъ доста подробно отъ приснопаметния, заслужилъ на македонскитѣ българи проф. Д-ръ Heinrich Gelzer, въ извѣстията на историко-филологическото отдѣление на кралското саксонско дружество на наукитѣ въ Лайпцигъ прѣзъ 1903 г. въ статията: Der wiederaufgefundene Kodex des hl. Klemens und andere auf den Patriarchat Achrida bezügliche Urkundensamlungen, in Bericht der philologisch-histor. Klas. der Königl. Sächs. Geselsch. der Wissensch. zu Leipzig 1903, S. 97—102.

Ржкописътъ е писанъ на голѣма осмина, въ двѣ колони съ красиво писмо, нъ язикътъ се отличава съ неправилности, както това може да се види отъ клиширания текстъ, който прилагаме тукъ на 4-та стр. Кодексътъ съдържа 164 листа. Нѣколко отъ тѣхъ въ началото и края сж откъснати и изгубени. Първата часть отъ тоя кодексъ съдържа религиозни слова и поучения. Така напримѣръ на шестия листъ четемъ: Νεοφύτου τλήμονος ἐπισκόπου Γρεβενοῦ λόγος εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς περὶ τὸν ἄσωτον υἱόν Εὐλόγησον δέσποτα. А на листъ 15 стои: Νεοφύτου ταπεινοῦ ἐπισκόπου Γρεβενοῦ· λόγος τῇ κυριακῇ τῆς ἀποκρέω· и пр. Тъй че цѣлата първа часть отъ кодекса заематъ проповѣдитѣ на епископа Неофита Гребенски, подвѣдомственъ на Охридския архиепископъ. Втората пъкъ часть прѣдставлява писмовникъ, отчасти сбирка отъ сжщински писма и отчасти отъ академически образци на писма. Нѣкои отъ тѣхъ сж доста интересни, като напримѣръ онова на листъ 131, което е отправено до новопокръстенъ израили-

тянинъ: ἐπιστολὴ Νεοφύτου ταπεινοῦ ἐπισκόπου Γρεβενοῦ πρὸς Νεόφητον εὐερνῆ καὶ νεοθαλῆ στέλεχον φύντα φαμιλίας ἑβραϊκῆς ἐν θεοσώστῳ καὶ εὐσεβεῖ πόλει Καστορίας. На листъ 139 слѣдва образецъ отъ писмо до Вселенския патриархъ: πρὸς οἰκουμε-

νικὸν πατριάρχην; и на 141 другъ образецъ до архиепископа на България (πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας). И слѣдъ една редица отъ училищни образци на листъ 152 иде слѣдното писмо: αὕτη οὖν ἐστάλη παρ' αὐτοῦ Νεοφύτου ἐπισκόπου Γρεβενοῦ πρὸς

τὸν κοσμογράφον Χαρατζάρι τοῦ μεγάλου σουλτάνου· ἐπέχει καὶ αὐτὴ οὕτως. (Това прочее се испрати отъ самия Неофитъ епископъ Гревенски до космографа, харачаръ на великия султанъ, и то гласи тъй). Εἰς νόον φέροντα τὰ πρὸ ὀφθαλμοῦ ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἡμῶν γενόμενα ἐν τοῖς τῶν ἀγαρηνῶν ἡγεμόσι τὲ καὶ ἐξάρχοις..... Τί ὀνήσιμον ἔλαβον μεθ' ἑαυτῶν λυσιτελῶς ἐκδημοῦντες ἐκ τῶν ἐνταῦθα δικαίως καὶ ἀδίκως ὑπ' αὐτῶν σορευθέντων χρημάτων, χρυσίων λίθων, ἀργυρίων, πόλεων, ἁρμάτων, ἵππων, στρατοπαίδων, σκηπτούχων, ῥαβδούχων, οἰκετῶν, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν; οὐδὲν γὰρ ὡς ἀληθῶς ἴσχυσαν μεθ' ἑαυτῶν λαβεῖν ἐν τύμβῳ, ὥσπερ ἐπίστασαι. Съ това писмо епископа Неофитъ Гребенски наставлява единъ вишъ султански чиновникъ християнинъ въ христовото учение и се мжчи да го прѣдпази отъ потурчване. Неофитъ му излага подробно земната суета, като му напомнува междуособията на султанскитѣ наслѣдници: Мухамеда, Сюлеймана и Муса *кеседжия*, които сж се сражавали прѣдъ Цариградскитѣ врата. (Μέχρις ὅτου συνῆψαν οἱ ὁμαίμονες τῶν ἀγαρηνῶν ἔξαρχοι· ὁ νῦν σουλτάνος μετὰ τοῦ Μωσῆ Τζαλάπη μόθον ἔκπληστον κατ' ἐνώπιον πύλης τῆς Νέας Ῥώμης).

Подиръ туй писмо на листъ 154 слѣдва поучение: Διδασκαλία προστεθεῖσα παρὰ Νεοφύτου τλήμονος ἐπισκόπου Γρεβενοῦ πρὸς νεοθαλεῖ εὐγενέστατον νεανίαν οἷα στέλεχον φύντα ῥωχθέης ὀρθοδοξούσης καὶ εὐπατρίου, τοὔνομα Θεόδωρον γραμματικὸν ἀδελφιδὸν ἤτοι ἀνεψιὸν ὄντα τοῦ τὴν ἡγεμονίαν Γρεβενοῦ διέποντος ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Ἰσμαηλιτῶν, προσηγορίαν ἔχων Σαρτζάπεϊ, ἔχοντα οὕτως.

Εὐγενέσταται ἀγαπητὲ ἐν κυρίῳ υἱὲ τῆς ἐμῆς ταπεινότητος, κύριε Θεόδωρε! τὸν θεὸν παρακαλῶ, ἵνα διὰ πρεσβειῶν τῆς κυρίας καὶ ἀληθῶς θεοτόκου· διέπων φυλάττει τὴν εὐγένιαν σου ἀπήμονα ἐκ πάσης δεινῆς περιστάσεως, ἔτι δὲ καὶ ἀπὸ τὰς καχεξίας τῶν μοσλουμάνων ἀμόληντον, δι' ὧν καὶ ἕνεκεν νουθετικῶν πολλάκις ἐν ταῖς ὁμιλίαις ἀνέφερον σοι ὥσπερ ἐπίστασαι..... Покойния проф. Хайнрихъ Гелцеръ за това поучение пише: «Това има голѣма цѣна за историята на ония врѣмена. То показва колко мощна привлекателна сила е упражнила младата и пълна съ сила турска държава особенно върху словѣнскитѣ и албанскитѣ велможи на Балканския полуостровъ. Епископътъ (Неофитъ) е съвършенно загриженъ. Военния красивъ накитъ и прѣвъзходнитѣ арабски коне на турцитѣ сж възбудили възхищение на внука на бея; той го заклева да не се съблазни да прѣгърне исляма. Човѣкъ трѣбва да си спомни, че тогава е било врѣмето, когато българскитѣ, сърбскитѣ и албанскитѣ благородници на тълпи напускали християнството и приемали мухамеданството. Тѣзи пис-

ма иматъ голѣмо значение за цѣлата епоха непосрѣдственно прѣди завладяването на Цариградъ. *)

На листъ 150 и нататъкъ се намиратъ най важнитѣ документи въ нашия кодексъ, именно: кореспонденцията между Цариградския патриархъ, по всѣка вѣроятность Матея I (1397—1410) или на Иосифа II, който заемалъ прѣстола отъ 1416—1439 г. (Γεδεὼν, Πατριαρχικοὶ Πίνακες), която едвамъ сега ни се дава възможность да изнесемъ прѣдъ учения свѣтъ, придружена и съ български прѣводъ, като добавяме и нѣкои критически бѣлѣжки, които се явяватъ като необходими, слѣдъ обясненията, които дадоха нѣкои учени по въпроситѣ, които се съдържатъ въ нашата кореспонденция, която се състои отъ три писма.

Първо писмо.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ.

Πρὸς τὸν παναγιώτατον ἀρχιεπίσκοπον πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας, ἐπέχει οὕτως:

Ἀγαπητὲ ἀδελφὲ τῆς ἡμῶν μετριότητος καὶ συλλειτουργὲ χάρις εἴη σοι καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ. Φήμη τις ἦλθεν εἰς ἡμᾶς, ἥτις σχεδὸν οὐ πιστεύομεν, οὕτως ἔχειν, διὰ τῆς κακίας τὸ ὑπερβάλλον· ἠκούσαμεν γάρ, ὅτι αὐθεντίᾳ χρησάμενος, ἐπελαύου τῆς ἡμετέρας ἐνορίας, καὶ ἐχειροτόνησας εἰς τὴν Σοφίαν μητροπολίτην καὶ εἰς τὴν Βιδύνην, καὶ νῦν ἐπιχειρεῖς καὶ εἰς ἄλλας ὁμοίως ποιῆσαι, χαριζόμενος ἡμῖν, ὅτι μόνον τὴν Θεσσαλονίκην ἔχωμεν, αἱ δ'ἄλλαι μητροπόλεις τῆς Δύσεως ὑπόκεινται τῇ ἁγιωσύνῃ σου, εἰς ἃ δὴ καὶ ἐμφανίζεις χρυσσόβουλλα, ὡς λέγεις τῆς μακαρίας λήξεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ ἐπικυρωτικὸν τοῦ κρατίστου καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος, ὅπερ οἶδα μέν, ὅτι οὐκ ἔστιν, οὐδέ γὰρ ἐγίνετο· καὶ ἔχωμεν ἀπὸ τούτου συμπερᾶναι καὶ περὶ τῶν ἄλλων, ὅτι ψευδῆ εἰσὶν τὰ λαλούμενα. Τὸ ὑπερβάλλον οὖν τοῦ πράγματος ποιεῖ ἡμᾶς, ὡς εἴπομεν, ἀπιστεῖν· ἡ γὰρ ἁγιωσύνη σου, ὡς ἠκούσαμεν ἀπ' ἐκείνων, οἷς ἐγνωρίσθης ἐνταῦθα, ὅτε ἦλθες, ὅτι καὶ φρόνιμος ὑπάρχεις, καὶ γέρων, καὶ πρακτικὸς, καὶ οὐκ ἂν ἔμελλες ἐπιρρίπτειν σεαυτὸν εἰς κίνδυνον προφανῆ, ὅτι εἰς ἐκ-

*) Dieser Brief ist von hohem zeitgeschichtlichen Wert. Er zeigt, welch gewaltige Anzihungskraft das junge, kraftvolle Türkenreich namentlich auf die slawischen unb albanesichen Notabeln dèr Hämushalbinsel ausübte. Der Bischof ist voll Besorgnis. Der kriegerische schöne Schmuck und die prachtvollen arabischen Pferde der Türken haben die Begeisterung des Sohnes des Bey erregt; er beschwört ihn, sich nichst zum Übertritt zum Islam verleiten zu lassen. Man muss bedenken, es ist die Zeit, wo die serbischen und albanesischen Adligen in Masse das Christen tum abschworen. Für die ganze Epoche unmittelbar vor der Eroberung Konstantinopels sind diese Briefe von hohem Werte. Виж. Bericht der phil — hist klasse der Königl Sächs. Gesellschaft der Wissenschaft zu Leipzig 1903 S. 99.

κλησίας μὴ ἀνηκούσας σοι, ἵνα χειροτονίας ποιήσῃς· οὔτε γὰρ ἀπὸ τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων ἔστι σοι δεδομένον, οὔτε ἀπὸ τῶν φιλευσεβῶν νόμων, οὔτε ἀπὸ τῆς συνηθείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς, ἀλλ' ἡμεῖς χειροτονοῦμεν ἐκεῖσε μητροπολίτας, ἐξ' ἀμνημονεύτων σχεδὸν τῶν χρόνων. Καὶ τοῦτο(υ) ἔχεις, οὐ μόνον τὴν θείαν ἱερὰν Σύνοδον, ἥτις διέξει σοι περὶ τῶν ἐνοριῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν πεῖραν διδάσκαλον. Οὐδεὶς γὰρ τῶν πρὸ τῆς ἁγιωσύνης σου ἀρχιεπισκόπων Ἀχριδῶν, ὧν διάδοχος ὑπάρχεις αὐτός, ἐχειροτόνησεν ἐκεῖσε εἰς τὴν Σοφίαν, ἢ εἰς τὴν Βιδύνην, ἢ ἀλλαχοῦ ἔνθα ἀκούωμεν, ὅτι βούλει ποιῆσαι, ἀλλὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου εἰσὶν αὗται αἱ ἐνορίαι. Καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν ἁγιώτατοι πατριάρχαι ἔπεμπον ἐκεῖσε μητροπολίτας, πρό τε τοῦ τὸν Τρίναβον γενέσθαι πατριαρχεῖον, καὶ μετὰ τὸ ἀποκαταστῆναι πάλιν αὐτὸν εἰς ἡμᾶς. Διὰ τὸ ὑπερβάλλον οὖν τοῦ τολμήματος, ὡς εἴρηται, οὐδὲ ἐπιστεύσαμεν, ὅπερ ἠκούσαμεν, μᾶλλον δέ, ἢ πλάσμα αὐτὸ εἶναι, ἢ τινὰς ἀνιέρους καὶ ἀλλοτρίους ἐπισκόπους ἀπελθεῖν εἰς τὴν Σοφίαν καὶ εἰς τὴν Βιδύνην, καὶ ἐπιλαβέσθαι τῶν ἐκκλησιῶν τούτων ληστρικῶς, πλασαμένων τὸ ὄνομα τῆς ἁγιωσύνης σου, ὅτι ἀπὸ σοῦ ἐχειροτονήθησαν. Διὰ τοῦτο γράφομεν, ἵνα μηνύσῃς αὐτοὺς καὶ ἐκβάλῃς ἐκείνους ἀπὸ τῶν ἐκεῖσε, ὡς ἀνιέρους, ἅτε ἁρπασαμένους ἐνορίαν μὴ ὑποκειμένην ἑτέρῳ τινί, εἰ μὴ τῷ Κωνσταντινουπόλεως. Οὐ γάρ, ὡς ἐν τοῖς κοσμικοῖς ὁ δυνατώτερος ἁρπάζει τὴν τοῦ ἑτέρου, οὕτως καὶ ἐν τοῖς πνευματικοῖς τυγχάνει, ἀλλ' ἐκεῖνος μάλλιστά ἐστιν ἰσχυρός, οὐχ' ὁ ἐξουσίαν ἔχων κοσμικὴν καὶ δι' αὐτῆς καταδυναστεύων τοὺς ἄλλους, ἀλλ' ὁ τὸ δίκαιον ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τοὺς ἱεροὺς καὶ θείους κανόνας βοηθοῦντας αὐτῷ. Εἰ γοῦν οὐ διωχθῶσιν οὗτοι παρὰ τῆς ἁγιωσύνης σου, καθὼς γράφομεν, ἕπεται πάντως, ὅτι ὅπερ ἠκούσαμεν ἀληθές ἐστίν, καὶ τότε, τῇ αὐθαδίᾳ χρησάμενοι, τῶν ἱερῶν καὶ θείων κανόνων, εὐδοκίᾳ τοῦ κρατίστου καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος τοῦ δαφένστορος καὶ ζηλωτοῦ τῶν τοιούτων ἀποκαταστάντος ἀπὸ Θεοῦ, γνώμῃ τῆς περὶ ἡμᾶς ὁμηγύρεως τῶν ἱερωτάτων μητροπολιτῶν, μέλλομεν ποιῆσαι, ὅσον ἐστὶν εἰς ἐκδίκησιν τῆς ἐκκλησίας Χριστοῦ κατ' ἐκείνων, οἵτινες καταπατοῦσιν αὐτήν. Ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις εἴη μετὰ τῆς ἁγιωσύνης σου.

Прѣводъ.

Патриаршеско послание до всесветѣйшия архиепископъ на първа Юстинияна и всея България гласи тъй:

Възлюблени брате на наша смиреность и съслужителю, благодатъ и миръ да ти бѫде отъ Бога. Нѣкакъвъ си слухъ е дошелъ до насъ, който поради чрѣзмѣрната злина почти невѣрваме, че е така; тъй като сме чули, че като си послужилъ съ власть си завзелъ наши енории, и си рѫкоположилъ въ София митрополитъ и въ Видинъ и сега си се готвелъ да извършишъ подобно и за други (енории), като си твърделъ, че на насъ принадлежи само Солунската, а другитѣ митрополии

на Западъ, сж подвѣдомствени на твое светѣйшество, за които сега вече прѣдявявашъ и хрисовули (грамоти), както казвашъ отъ блаженопочившия Юстинияна и потвърдителна (грамота) отъ нашия най-могжщенъ и светъ императоръ. Обаче зная, че такъво нѣщо не сжществува, нито е станало, та отъ туй можемъ заключи и за останалитѣ, за които говоришъ, че сж лъжливи. И тъй важностьта на дѣлото ни прави, както казахме, да не вѣрваме. Защото всесветѣйшеството ти, както сме чули отъ тѣзи, съ които си се запозналъ, когато си дошелъ тукъ, си билъ и разуменъ и старъ и опитенъ, и не би си се осмѣлявалъ да изложишъ себе си на явна опасность: да ржкополагашъ на неподвѣдомствени тебъ църкви; защото не ти е дадено, нито отъ божественитѣ и свещени канонн, нито отъ благочестивитѣ закони, нито отъ черковнитѣ обичаи. Нъ ние ржкополагаме тамъ митрополити почти отъ незапомнени врѣмена и за (ржководство на) това имашъ не само божия и свещенъ синодъ, който ще ти изложи подробно върху енорнитѣ на Цариградската патриаршия, нъ ще те настави и самиятъ опитъ; тъй като никой отъ Охридскитѣ архиепископи, освѣнъ твое светѣйшество, на които ти си наслѣдникъ, не е ржкополагалъ тамъ въ София или въ Видинъ или другадѣ, дѣто слушаме, че си възнамѣрявалъ да направишъ. Обаче, тѣзи сжщитѣ енории принадлежатъ на Вселенския патриархъ и прѣждебившитѣ наши светѣйши патриарси сж изпращали тамъ митрополити прѣди още да стане Търново патриаршия (т. е. прѣди учрѣждаванието на Търновската патриаршия) и подиръ като тя пакъ се подчини на насъ. И тъй, заради чрѣзмѣрната дързость, както и се спомена, нито повѣрвахме (на това), що чухме, а (прѣдпочетохме) повече да го считаме за подправка; или, че нѣкои непосветени и чужди епископи да сж отишли въ София и Видинъ и захванали разбойнически да управляватъ тѣзи църкви, като сж подправили името на твое светѣйшество, че сж ржкоположени отъ тебе.

Заради това пишемъ, да имъ припомнишъ и да ги отстранишъ отъ тамъ, като не посветени и като такива, които сж заграбили енория, която не е подчинена на другъ, освѣнъ на Цариградския (патриархъ). Тъй като между духовнитѣ не става така, както у светскитѣ, гдѣто по-силниятъ заграбва (достоянието) на другия. Не е онзи силенъ, който има (на своя страна) свѣтската власть, и чрѣзъ нея притѣснява другитѣ, нъ именно оня (е силенъ), който притежава правото и има да му помагатъ свещенитѣ и божествени канони. А ако ли тѣ не се изгонатъ отъ твое светѣйшество, както пишемъ, само по себе си слѣдва, че каквото сме чули е вѣрно. И тогава като си послужимъ съ самоугодливостьта на свещеннитѣ и божественни канони, и съ благоволението на всесилния и светия нашъ императоръ, поставенъ отъ Бога, като защитникъ и ревнитель на подобни (дѣла), и съ мнѣнието на събравшето

се около насъ сонмище отъ прѣосвещенитѣ митрополити, ще направимъ каквото се слѣдва за защита на Христовата църква срещу онѣзи, които я потжпчватъ. Нека бжде божията благодатъ съ твойто светѣйшество.

Второ писмо.

ΑΥΤΗ ΔΕ ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ.

Πρὸς τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιεπίσκοπον καὶ Νέας Ῥώμης οἰκουμενικὸν πατριάρχην, παρὰ τοῦ πιναγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας. Διὰ χειρὸς καὶ νόου Νεοφύτου ταπεινοῦ ἐπισκόπου Γρεβενοῦ, ἐπέχων (ἐπέχουσα) οὕτως: †

Τὰ θεοειδεστάτως τῆς οὐρανοφύτου ψυχῆς σου μελίρρυτα γράμματα δεδορκῶτες, τιμιώτατε καὶ ἅγιε δέσποτα, τὰ πρὸς ἡμᾶς ἀφιγμένα τῷ ἁγίῳ Θεῷ γηθοσύνως εὐχαριστήσαμεν καὶ ἅτ' ἐκμαγεῖον τῆς σεβασμίας ὄψεως τοῦ προσώπου σου γνησίως ὁμοῦ κατασπαζόμενοι ἐν τοῖς νοεροῖς κόλποις τῶν καρδιῶν φιλοφρόνως ἐνστερνησάμεθα, τὰ δὲ ἐν αὐτοῖς δηλούμενα, ὡς ἀπὸ στόματος τοῦ Θεοῦ ἐνωτιζόμενοι, κατηδιώθημεν πολλαχῶς καὶ ὡς εἰς κατάλυμα σωτήριον ἐκ τῶν ἄρτι ῥαδίως συμβαινουσῶν παμπίκρων μελειδόνων καὶ συμφορικῶν περιστάσεων κατηυνάσαμεν, μόνον τὶ μικρὸν σχετλιάζοντες ὠτρυνόμεθα, ὑποδηλούντων, ὅτι ἔσχαλεν ἡ σὴ μεγίστη ἁγιωσύνη ἕνεκεν εἰς τὸν τῆς Σοφίας καὶ Βιδύνης προέδρους ὑπὸ τοῦ πρὸ ἐμοῦ τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς ἀοιδίμου προέδρου κυρίου Ματθαίου γινομένης χειροθεσίας, ὅπερ, ὡς οἶμαι, οὐχ' ἁπλῶς, οὐδὲ εἰκῇ γέγονε παρ' αὐτοῦ. Ἐπεί, ὡς ἐπιστάμεθα, οὐκ' ἀδαήμων ἡ ἐν τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τὴν θεοδεστάτην μνῆσιν, ἀλλ ὅτι ἐκ τὰς τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐθνῶν περιστατικὰς ἐπαναστάσεις οὐκ' ἴσχυσεν ἐξ' ἀμνημουέντων ἐνιαυτῶν ἀνελθεῖν, κατὰ τὸ εἰωθός, εἰς τὴν βασιλίδα οὐδ εἰς τῶν τῆς Βουλγαρίας προέδρων, μέχρις ὅταν συνῆψαν οἱ ὁμαίμονες τῶν ἀγαρηνῶν ἔξαρχοι· ὁ νῦν σουλτάνος μετὰ τοῦ Μωσῆ Τζαλαπῆ, μόθον ἔκπληστον, κατ' ἐνώπιον πύλης τῆς Νέας Ῥώμης αὐτόθι. Τότε γὰρ οὖν ἀφίκετο ὁ ἄνωθεν ῥηθεὶς ἀρχιεπίσκοπος ἐκεῖσε καὶ ὤφθη, ὡς ἔθος, τῷ τότε πατριαρχοῦντι σὺν ξύμπαντι τῷ ὑπ' αὐτοῦ εὐαγεστάτῳ κλήρῳ καὶ ἱερᾷ Συνόδῳ ἔτι καὶ τῷ κρατίστῳ τῆς ὀρθοδοξίας προμάχῳ καὶ σεπτωτάτῳ ἄνακτι μετὰ καὶ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ εὐπατρίως μεγιστᾶσιν, ὑφ' ὧνπερ ἀσμενεστάτως ἐδέχθη Θεοῦ προνοίᾳ φιλοφρονούμενος καὶ πεποιθότως ὑπέρηνεν ἀρρηδήλως ἐνώπιον πάσης συγκλήτου τε καὶ συνόδου, τὸ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐνόρης ἀφιερατικὸν χρυσόβουλον, ὅπερ γνησίως ἀναπτύξαντες εὗρον τὰ ὅρια τῶν τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας μέχρι καὶ τῶν τῆς Ἀνδριανουπόλεως ὁρίων ἀτρεκεστάτως παρωχηκότων, οἵ, καὶ ὡς εἰκότως, ὁμοφωνήσαντες, ὡς ἐξ' ἑνὸς στόματος, γνώμῃ πάντων τε καὶ συμπνοίᾳ τὰ σφέτερα αὐτῆς προσηνῶς

ἐχωρήγησαν καὶ δι' ἐπικυρωτικοῦ βεβαίως προστάγματος τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος, τοῦ καὶ θεόθεν χωρηγηθέντος δαφένστορος, ἀρήγονος, πρόμου καὶ ζηλωτοῦ τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, οἷα γέγραπται, πάντας ὑποταγῆναι τῷ βασιλεῖ· ὁ δ' αὐτὸς τοῖς τοῦ νόμου θεσπίσμασιν, ἕνεκεν δὲ καὶ βεβαιοτέρας λήξεως διὰ κιναβάρεως ὑπεσημάνθη ἀσμενεστάτως εἰς πίστωσιν, ὅπερ τοίνυν λαβὼν ὁ ἀοίδημος ἐξῆλθεν θαρραλαίως ἐν ταῖς ὑπ' αὐτοῦ ἐπαρχίαις χειροθεσίας ποιῶν. Καὶ εἴπερ αὐτὸν ἡ σὴ μεγίστη ἁγιωσύνη, λοιδορικῶς κακορροθεῖ, ὡς ὅτι αὐτονομίᾳ χρησάμενος, ἔδρασεν ἀτασθάλως τὰς ἐκεῖσε χειροτονίας καὶ παρεικάζει αὐτὸν τοῖς κατὰ κόσμον ὑπάτοις, ὑπομιμνήσκουσα πῶς οἱ σθεναροὶ τὰ τῶν ἀνισχύρων ἁρπάζουσι· ἀλλ' οὐχ' οὕτως ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ, ὃ μὴ γένοιτο. Καὶ εἰ οὐκ ἔγνω, τὰς διὰ τῶν ἁγίων καὶ σεβασμίων ὑποφητῶν θεόθεν παραινέσεις, κἂν τὸ ὁ ἀγαπῶν τὴν ἀδικίαν μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, οὐκ ἐγίνωσκε καὶ εἰ ἐπελάθετο τὰς εὐαγγελικὰς ἐντολὰς τοῦ κυρίου, κἂν τὸ τί γὰρ ὀφελήσει ἄνθρωπον, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδησει, καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ζημειωθῇ, οὐ προσέσχε. Καὶ εἰ οὐκ ᾔσθετο τὰς τῶν πανευφήμων ἀποστόλων διδασκαλίας, κἂν τὸ μὴ κατέχειν τῶν ἀλλοτρίων, οὐκ ἔφερεν εἰς νόον ὁ σεβάσμιος, ἀλλ' ὡς οἶμαι, οὐ τοσούτων μόνον ἀλλ' ἐπέκεινα καὶ ἑτέρων πλείων ὑπῆρχεν ἔμπλεος κατορθωμάτων, καὶ ὡς νουνεχὴς, λαβὼν εἰς νόον ἅτ' ἐπὶ χεῖρας, τὸ τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος πρόσταγμα, ἐξῆλθεν ὅτε ἄνωθεν ἔρημεν, πεποιθὼς, καθάπερ ἡ σὴ μεγίστη ἁγιωσύνη φησίν, ὅτι οὐχ' ὡς οἱ κοσμικοὶ νέμονται τῶν ἀδρανῶν οἱ εὐδρανεῖς, οἱ τῆς σεπτῆς ἐκκλησίας ὑπουργοί, ἀλλ' ὁ τὸ δίκαιον ἔχων μεθ' ἑαατοῦ, καὶ τοὺς ἱεροὺς καὶ θείους κανόνας συλλήπτορας, οὕτω καὶ αὐτὸς, θαρρήσας εἰς τὸ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἁγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς δίκαιον, ἐποίει χειροθεσίας· ὅμως δὲ τί τοσαῦτα διαγορεύω πρὸς τὴν σὴν μεγίστην ἁγιωσύνην ὁ τάλειος! Αὐτὴ γὰρ ὡς καὶ τὴν φερωνυμίαν οἰκουμενικὴν μόνη ἔχουσα, καὶ τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων νομοθέτης τε καὶ κριτής, ὡς καὶ μαγίστωρ ὄντως, εὐθυβολέστατος πέλει· καὶ γινώσκων ἐν ἀκριβείᾳ τὰς εἰς ἅπασαν τὴν ὑφήλιον τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν ἐξαρχούσαις ἀγόροις τὰ ὅρια τῶν ἐπαρχιῶν ἀτρεκεστάτως· καὶ ὅτιπερ τῶν συνοχικῶν περιστάσεων, ὡς πελάοντα τῇ βασιλίδι τὰ τῆς τοιαύτης ἀρχιεπισκοπῆς ἐνέμοντο παρὰ τῶν οἰκουμενικῶν καὶ ἔπεμπον ἐκεῖσαι μητροπολίτας, καὶ ἅπερ αὐτῆς καθήκων ἡ κρίσις εἴη, τοῦ μὴ ἔχειν τὰ τῶν ἀοιδίμων βασιλέων ἐπικυρωτικὰ χρυσόβουλλα στέργων, εἰς τὰ τῶν ὁρίων συνοδικὰ ἀφιερώματα τε καὶ διατάξεις, καὶ ἡμεῖς ἀκολούθως ὀφείλομεν ἐφέπειν αὐτῇ· ἀλλ' οὐχ' εἰκότως, ὡς οἶμαι· καὶ εἴ ὅμως δέον ἐστίν μοι τοῦτο, ὦ θεία καὶ ἱερὰ κεφαλή, τοῖς σοῖς ἀθανόντως ἔπεσιν ἕπεσθαι· ἀλλ' ὅμως, ὡς οἶμαι, δέδοιμαι, ἵνα μὴ ὡς καταφρονῶν τὰ τῆς ὑπ' ἐμοῦ ἐγχειρισθείσης ἁγίας ἐκκλησίας ἀφιερώματά τε καὶ ὅρια· ὑφ ἐξεδίκας ἐν τῇ ἐτάσει ἀδέκανα. Διὰ τοῦτο οὐκ ἱκανῷ γνώμῃ εὐθὴ μὲ τὰ τῆς ὑπ' ἐμοῦ ἁγίας συνόδου εἰς τοῦτο ἀνέχεσθαι καὶ σύμπνοιαν ἔχομεν αὐτῆς μόνον· ἤρωμαι καὶ

τῷ παντάρκῃ Θεῷ, καὶ πρὸς τὸ παρὸν μῆκος χρόνων χορηγηθῆναι τῇ σῇ μεγίστῃ ἀγωσύνῃ, εἰς σύστασιν καὶ σκέπην, οἱ μόνον τῶν πελαόντων αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἑκὰς πανταχοῦ χριστονύμοις ἤτοι παντὸς τοῦ τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας πληρώματος, μετάνοιαν καὶ ἔρρωσο ἐν Θεῷ ἀμήν.

Прѣводъ.

А това послание е прѣписъ.

До Цариградския архиепископъ и на Новия Римъ, вселенски патриархъ, (отправено) отъ светѣйшия архиепископъ на Първа Юстинияна и Всея България, (написано) съ ржка и умъ отъ Неофита, смирения епископъ Гревенски, гласи тъй:

Като съзрѣхме медоточивитѣ слова (писания) на богоподобната небеизраснала (идеална) ти душа, прѣчестни и свети владико, които сж ни пристигнали, радушно благодарихме на Бога свети. И тѣ (писанията), отпечатъкъ на уважаемия изразъ на лицето ти, цѣлувайки чистосърдечно, възприехме ги дружелюбно въ мисленнитѣ прѣгръдки на сърцето си. А съдържащето се въ тѣхъ като отъ Божии уста, като го изслушахме, прѣмного се насладихме; и, като въ спасително прибѣжище отъ тъй легко станалитѣ наскоро всегорчиви, грижливи и напастни случаи се успокоихме, само малко нѣщо като скърбимъ се възбуждаме (отъ словата), които показватъ, че се възпламенило твое светѣйшество поради извършеното ржкополагание на прѣдстоятели (митрополити) въ Видинъ и въ София отъ прѣдшественика ми, достопохвалния прѣдстоятель на Първа Юстинияна, киръ Матея, което (ржкополагание), както знаемъ, е станало отъ него не просто, нито случайно. Защото, както сме усвѣдомени, той не е билъ невѣдящъ богоподобната паметь на божественитѣ и свещенни канони. Нъ че поради случилитѣ се едно по друго мятежи на различнитѣ народи, отъ незапамтени врѣмена не е можалъ да доде по обичай въ столицата, нито единъ отъ прѣдстоятелитѣ на България, докато не направиха ужасна битка еднокръвнитѣ агариянски прѣдводители (именно): сегашниятъ султанъ съ Муса Челеби, тамъ прѣдъ вратата на Новия Римъ.

Защото тогава прочее пристигналъ горѣспоменатиятъ архиепископъ тамъ и се видѣлъ, както е обичай, съ тогавашния патриархъ заедно съ всичкия прѣчестенъ клиръ и съ светия Синодъ, а още и съ държавния защитникъ на православието и най-достопочтения владѣтель, заедно съ неговитѣ (подчинени) подъ него благородни велможи, отъ които по милостьта и промисла божии билъ най-благосклонно приетъ. И съ увѣреность показалъ открито прѣдъ цѣлия синклитъ и синодъ подарителния хрисовулъ на подвѣдомственитѣ му епархии който (хрисовулъ), като разгледали напълно, намѣрили границитѣ на епархиитѣ, които влизали въ неговата диоцеза, проходащи

точно до границитѣ на Андрианополската (епархия), които, и както трѣбало, като се съгласили, като че ли отъ една уста и съ съгласието на всички задружно, отстжпили. О това, което ней принадлежало и безъ съмнѣние чрѣзъ потвърдителенъ указъ на могжщия и светъ нашъ самодържецъ, пратенъ отъ Бога, помощникъ, защитникъ, вождъ и съревнитель на свещеннитѣ канони, които прѣдписватъ на всички да се подчиняватъ на царя. А той по приказанието на закона, а и за по-сигурно скрѣпяване и твърдо завѣряване, се подписа съ киноваръ. Прочее достохвалниятъ (архиепископъ) Матей, като взелъ това (хрисовулътъ), се отправилъ съ смѣлость въ подвѣдомственитѣ си епархии, като извършвалъ и ржкополагания. И ако твоя величайша светость го набѣждава, че ужъ (той) като се възползувалъ отъ автономията, извършилъ беззаконно ржкополагания и го поставяте на редъ съ силнитѣ на мира сего, като упоминавате, какъ силнитѣ ограбватъ слабитѣ, то не тъй е било съ това, и да не стане! И ако не е знаелъ божественитѣ увѣщания, чрѣзъ светитѣ и почтени наставници, нима незнаелъ, че който възлюби беззаконието, ненавижда собственната душа! И ако е забравилъ евангелскитѣ заповѣди на Бога, нима не е обърналъ внимание на това: «какво ще ползува человѣка ако (той) придобие цѣлия свѣтъ, а погубва своята душа»! И ако не е проумѣвалъ учението на всехвалнитѣ апостоли, нима тоя достопочтенъ (мжжъ) не е ималъ на умъ, да не закача чуждото! Нь до колкото зная не само съ толкова, нъ е билъ изпълненъ и съ други по-висши съвършенства и като благоразуменъ, взимайки въ внимание и на ржка приказътъ на нашия светъ и мощенъ императоръ, е излѣзалъ, както по-горѣ казахме, съ увѣреность, както казва твое всесветѣйшесво, не както се разпореждатъ силнитѣ свѣтски (лица) съ немощнитѣ, достопочтени служители на църквата; нъ, както оня, който има на своя страна правото и свещенитѣ и божествени канони за помощници. Тъй и той, окураженъ отъ правото на подвѣдомствената си светѣйша архиепископия, вършеше ржкополагания. Обаче що приказвамъ толкова, на твое всесветѣйшесво (азъ) окаянни! Защото то самото, като носи титулата вселенски и като е на божественитѣ и свещени канони законодатель и сждия и магистъръ, дѣйствително е най-правомислящъ (рѣшава най-справедливо). И знаеки съ точность самостоятелнитѣ диоцези на светитѣ божии църкви по цѣлата вселена и границитѣ на епархиитѣ най-достовѣрно, и (знаеки) още, че поради стеклите се не добри обстоятелства, като близки до царския (градъ), сж се ограбвали (правата) на тази архиепископия отъ вселенскитѣ (патриарси) и (тѣ) изпращали тамъ митрополити; и знаеки, че длъжность е на твое всесветѣйшество да знае, че дори и да не притежава потвърдителнитѣ хрисовули на прѣславнитѣ царе, (трѣба) да се задоволява отъ синодалнитѣ дарувания (освѣщения) и разпоредби за границитѣ (на епархиитѣ), (то)

вслѣдствие на туй и ние сме длъжни да възприемемъ това. Нъ, чини ми се, не е, както трѣбва да бжде! Обаче, ако това за мене е необходимо, о божествена главо, да послѣдвамъ твойтѣ непрѣклонни слова. Нъ, както ми се вижда, страхъ ми е да не би, като прѣзиращъ даруванията и границитѣ на врждчената (тѣмъ) отъ мене священна църква, да бжда задочно, при изслѣдването на тия нѣща, подведенъ подъ отговорность. (да не бжда задочно осжденъ). Затова не намирамъ за достойно да подържамъ туй заедно съ подвѣдомствения ми свети синодъ съ пълно едногласие, и да имамъ единомислие само съ него. Моля свемогжщаго Бога по настоящемъ да дарува дълголѣтие на твое светѣйшество за успокоение и покровителство не само на блискитѣ до нея (църкви), нъ и на далечнитѣ на всѣкждѣ христоименни (църкви), сиречъ на цѣлокупния съставъ (изпълнението) на светата Божия църква.

Поклонъ и здравѣй съ Бога, аминъ.

Въ първото писмо, както видохме, Цариградския патриархъ упрѣква Охридския архиепископъ (Матея), за дѣто послѣдния е ржкоположилъ митрополити за Видинската и Софийската епархий, т. е. налагание на черковното си владичество, и се тъкмелъ да извърши сжщото и за други епархии, като сжщеврѣменно му заявява, че подобно право върху споменатитѣ епархии ималъ Цариградския патриархъ, който притежавалъ туй право още прѣди издиганието на Търново въ патриаршия и слѣдъ възвръщанието ѝ въ прѣдишното положение, т. е. подчинението ѝ на Цариградския патриархъ. (Οὐδεὶς γὰρ τῶν πρὸ τῆς ἁγιωσύνης σου ἀρχιεπισκόπων 'Αχριδῶν, ὧν διάδοχος ὑπάρχεις αὐτὸς ἐχειροτόνησεν ἐκεῖσε εἰς τὴν Σοφίαν, ἢ εἰς τὴν Βιδύνην, ἢ ἀλλαχοῦ ἔνθα ἀκούωμεν, ὅτι βούλει ποιῆσαι. 'Αλλὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου εἰσὶν αὗται αἱ ἐνορίαι, καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν ἁγιώτατοι πατριάρχαι ἔπεμπον ἐκεῖσε μητροπολίτας πρό τε τοῦ τὸν Τρίναβον γενέσθαι πατριαρχεῖον καὶ μετὰ τὸ ἀποκατασταῆναι πάλιν αὐτὸν εἰς ἡμᾶς). Това твърдение на Вселенския патриархъ е само отчасти вѣрно. Софийската и Видинската епархии никога не сж били подвѣдомствени на Цариградъ, а напротивъ, прѣзъ цѣлото византийско господство надъ тѣхъ, тѣ сж били подчинени на Охридския архиепископъ, както туй се установява отъ списъцитѣ на епархиитѣ, на отдѣлнитѣ самостоятелни черкви (Notitia) отъ тогавашнитѣ врѣмена *). Нъ и слѣдъ конституиранието на второто българско царство отъ Асѣновцитѣ тѣзи епархии принадлежали на Търновската патриаршия и, дори към вто-

*) Die Behauptung der Patriarchen ist nur teiliweise richig. Sofia (Sredec, Triaditza) und Bdyn haben nie zu Konstantiuopel, sondern wahrend der ganzen Epoche der griechénherrschaft zu Achrida gehört, wie die Notitien der damaligen Zeit ausweisen. II. Gelzer, Der Wiederaufgefundene Kodex. des hl. Klemens. S. 100.

рата половина отъ XIV вѣкъ само Видинската митрополия по чисто политически съображения (вслѣдствие на не добритѣ отношения на царь Срацимира съ царь Шишмана) биде отцѣпена отъ българската черква и подчинена отъ царь Срацимира на Цариградската Вселенска патриаршия.

Освѣнъ това нашето писмо прѣдставлява голѣма важность и по отношение унищожението на Търноврката патриаршия. Тукъ намираме силенъ аргументъ за факта, че непосрѣдственно подиръ катастрофата на българското царство и изгонването на послѣдния Търновски патриархъ Евтимия неизвѣстно на кждѣ отъ турцитѣ, българскитѣ епархии били разграбени, както отъ вселенскиятъ патриархъ, тъй и отъ Охридскиятъ архиепископъ. Удивително е, че туй раздѣлвание на епархиитѣ отъ начало станало безъ всѣкакво противодѣйствие отъ страна на турск. власти, и то по взаимно съгласие, както на Византийския императоръ и Вселенския патриархъ, тъй и на Охридския архиепископъ. Турцитѣ спокойно това допуснали на Охридската черква главно за туй, че тя отъ попрѣди се намирала подъ тѣхното покровителство, вслѣдствие доброволната капитулацията на Крали Марко, на Кюстендилския деспотъ Константина Драгаша и на останалитѣ Македоно-албански владѣтели, въ чиито владѣния сж влизали епархиитѣ на Охридската архиепископия. Прѣдпочитанието на клира отъ вселенската черква настжпило, види се, малко по късно, въпрѣки сжществуванието само на гледъ на Византийската империя, безъ обаче тя да е заплашвала интереситѣ на тогава повдигаещата се Османска империя.

Отговоръ на това тежко обвинение, което се хвъргало на Охрид. архиеп. за нарушение канонитѣ на черквата, скоро послѣдвалъ. *»Второто писмо е чисто охридско«* пише проф. Гелцеръ; подъ медоточиви и небеизразнали фрази, скрити въ най-дълбока подчиненость, пълзи извиваещата се змия изъ зелената трѣва. Охридския архиспископъ отблъсква енергически укорити на Цариг. патриархъ за незачитание на черковнитѣ конони и съ дукументи на ржка доказва, че правото на Охрид. архиепископи да ржкополагатъ архиереи за Видинъ и София датира отъ старо врѣме, като посочва по обичай на фалшивата Юстиниянова новела и пр. Споредъ неизвѣстния Охрид. архиепископъ неговия прѣдшественикъ Матея знаелъ твърдѣ добрѣ каноническото право. Той даже е посѣтилъ Цариградъ, когато се свършила войната между Султанъ Мохамеда I съ неговия братъ Муса Челеби или Муса Кеседжия и билъ приетъ твърдѣ блѣскаво, както отъ самия Императоръ Мануиля Палеолога, тъй и отъ Сената и Св. Синодъ. Тогава навѣрно трѣба да сж били начертани границитѣ отъ епархиитѣ на Охридската автокефална черква и Вселенската и тържественно припознати и скрѣпени отъ двѣтѣ страни. Въ защита на своитѣ права Охрид. архиепископъ, както е било

обичаи, посочва на извѣстнитѣ императорски хрисовули, издадени отъ Василия II българоубиецътъ, и потвърдени отъ императора Михаила Палеолога. Нъ Охрид. архиепископъ не се задоволилъ само съ туй, а побързалъ да съобщи писменно несправедливото обвинение и на тогавашния Византийски императоръ, Мануила Палеолога, отъ когото искалъ защита на правата си срѣщу Цириградския патриархъ.[1])

(Слѣдва).

II.

Привилегиитѣ на хриситянитѣ-рая въ Османската империя и нѣкои документи върху тѣхъ.

Християнитѣ-рая въ Балканския полуостровъ, които сж се подчинили на османитѣ било по миренъ начинъ или съ силата на оржжието, сж били подраздѣлени на двѣ категории. Едни изпитвали напълно тежкия робски режимъ и се наричали официално *проста безправна рая* (*саде ве гаиръ маафъ рая кюфреси* [2]), а други които сж капитулирали и имали още въ християнско врѣме нѣкои привилегии, или се отличавали съ смѣлость и юначество, били оставени отъ турцитѣ като свободни граждани и се ползували съ по-голѣми или по-малки политико-економически облекчения въ живота си, като въ замѣна на туй били задължени да изпълняватъ разни военно-обществении повинности. Тази втора категория христяни-рая се именувала

ساده وغير معاف رعايا كفره‌سی

معاف وامتيازلی رعايالر

маафъ ве имитиазли раялери или маафъ ве сербесиетъ рая тайфалари.

معاف وسربست رعايا طائفه‌لری

---

[1]). Поради технически прѣчки третото писмо до Визант. императоръ ще обнародваме въ слѣдния брой отъ списанието, заедно съ нѣкои допълнителни обяснения на тази важна кореспонденция.

[2]) За да стане по-ясно, какво нѣщо по прѣди означавало турско робство ще приведемъ тукъ накратко, разнитѣ видове даждия, съ които е била обложена безправната рая-християни. Прѣди всичко тя плащала:

1-во. *Тежки данъци*, наречени официално *«текялифи шакки»*. Тѣ се състояли: Първо, отъ *харачътъ* или *джизие*. Думата *харачъ* първоначално означавала основенъ данъкъ. По-късно сжщата дума означавала даждието, което трѣбвало да плаща годишно всѣки не

Къмъ подобна твърдѣ разумна отъ държавно гледище раздѣла на раята сж прибѣгнали отоманскитѣ държавни мжже още прѣзъ управлението на султанъ Мурада I (1361—1389) и то главно поради това, че чувствували нужда отъ християнското население, защото турцитѣ въ новозавоеванитѣ европейски земи, били твърдѣ малочисленни. Такива привилегировани рая християни ний доскоро знаехме само четири категории именно:

1) *войници*, наречени *«войникъ аскери»* или *войникъ тайфаси* или *«сипахи оглани рая бюлюги»*,

وینوق عسکری . وینوق طائفه سی . سپاهی اوغلانی رعایا بلوکی

къмъ които се отнасяли още и

وینوق زوایده . یاماق وینوقلری

«заваиди войниганъ» (единъ видъ войници рая на свърхщатна войнишка служба) и *«ямакъ войнигани»*, т. е помощници на войницитѣ.

2) *Соколари*, извѣстни подъ името *«доганджи-рая тайфалари»*

طوغانجی رعایا طائفه لری

като се подраздѣляли на *доганджи аскеръ оглани* и

طوغانجی عسکر اوغلانی . ساقنجی عسکر بلوکی

мусюлманинъ, който живѣлъ въ Отоманската империя. Второ, отъ *испенчътъ* или *ресуми* испенчъ. Той билъ най-тежкътъ данъкъ, защото на всѣки петь години се събиралъ въ натура отъ най-хубавитѣ 10—12 годишни дѣца на раята за попълване на еничерската орда. Тоя ужасенъ данъкъ се прѣкратилъ прѣзъ царуването на султанъ Сюлеймана II (1520—1568 г.). Трето, отъ личниятъ данъкъ въ натура извѣстенъ подъ името *ангария*. Всѣки безправенъ християнинъ билъ длъженъ да работи безплатно на държавата и на спахиитѣ и пр. Четвърто отъ квартирна повиность или така наречена *конакъ-ери*; раята давала безплатно квартира и пр.

2-ро. *Военни данъци* или *«Сеферие ресуми»*. Тѣзи налози сж били сжщо тъй тежки за раята, нъ сж се събирали само прѣзъ врѣме на война. По-главни отъ тѣхъ сж били: *Захире-акчеси* (право

шахинджи аскеръ бюлюгилеръ тайфаси;

چقر و چقرجی یوا جیلر رعایا طائفه‌سی

послѣднитѣ били длъжни да отгледватъ, опитомяватъ и дресиратъ соколи.

3) *Пазители на проходитѣ* или *дервенджии* или пъкъ «*дербенджи рая тайфалари*»,

دربندجیان یعنی دروندجی رعایا طائفه‌لری

които се подраздѣляли на сѫщински *дербенджи* и на *кулавузъ бюлюги*.

قولاغوز بلوکی

Тѣзи послѣднитѣ били длъжни да слѣдятъ и разузнаватъ движенията и намѣренията на неприятелскитѣ войски въ военно врѣме.

جاسوسی عسکر طائفه‌سی

за храни на войскитѣ). *Мекяре-акчеси* (право за прѣнасяне на военнитѣ принадлежности и храни за войскитѣ). *Истикразъ-акчеси*, (пари въ заемъ на държавата). *Имдадие-акчеси*, (парична помощь на държавата). *Сердарие хаки*, (парично право за главнокомандуещия войскитѣ), и други подобни.

3-то. *Извънредни данъци*, официално именувани *ресуми февкаляде*. Съ тѣзи данъци се облагала безправната рая само въ врѣме на бѣдствия, на гладъ, на опустошение страната отъ нахлуване на неприятеля, отъ епидемия, бури, вихрушки, наводнения и други стихийни напасти. Такъвъ извънреденъ данъкъ се събиралъ отъ мѣстнитѣ власти и то по рѣшението на валията или на санджакъ бея и на кадията, който издавалъ за това нарочно и сѫдебно рѣшение, (илямъ), което се прѣпращало за свѣдение и на султана.

4-то. *Обикновени данъци* или *обичайни*, официално наречени «*ресумати урфие*». Тази категория даждия се дѣлели на *държавни* и *общественни* налози. Правителственитѣ обичайни налози се прѣотстѫпвали на спахиитѣ, тимаритѣ, заимитѣ и на бейлербеговетѣ и сѫ достигали до 80 разни видове. Общественитѣ пъкъ налози се хвърляли отъ мѣстнитѣ власти съ цѣль да се поддържатъ бѣднитѣ отъ санджака или казата. Нъ раята плащала на турскитѣ велможи още и много други *произволни* (*фузили*) данъци и мита, които бивали много по тежки отъ редовнитѣ. Тежко и горко на онѣзи мѣстности, прѣзъ които минавали турски войски: Всичко, каквото принадлежало на раята, могло да се земе за нуждитѣ на войската, безъ да има право да претендира собственикътъ!

4) *Мартолози* (отъ латинско-гръцката дума *armatolos-оржженосецъ*), т. е. военно-полицейски служители по крѣпоститѣ, общественитѣ пжтища, пристанищата, караулнитѣ кули, проходитѣ и пр. Тѣ длъжни били да конвоиратъ царскитѣ транспорти, военнитѣ обози и пр., да настаняватъ войскитѣ на лагернитѣ пунктове, да конвоиратъ плѣнници, арестанти; да прѣслѣдватъ разбойници и въ военно врѣме да се сражаватъ съ неприятеля. Нъ освѣнъ тѣхъ съ привилегии се ползувало изобщо и духовенството на раята. Така напримѣръ Цариградския патриархъ Нилъ пише на папа Урбана VI въ 1384 г., че турцитѣ дѣйствително причинявали теглила на християнитѣ, нъ още тогава оставяли ги свободно да кореспондиратъ, да ржкополагатъ и изпращатъ епископи, кждѣто искали, и да вършатъ безпрѣпятствено всички църковни дѣла, вжтрѣ въ земитѣ на нечестивитѣ. Πάσχομεν γὰρ ὑπὸ τῶν τούρκων, πλὴν ἔχομεν πᾶσαν ἐλευθερίαν, ὥστε καὶ γράμματα δέχεσθαι καὶ ἀντιγράφειν καὶ ἐπιστέλλειν καὶ χειροτονεῖν καὶ πέμπειν ἐπισκόπους ὅπου βουλόμεθα καὶ πάντα πράττειν ἀκωλύτως τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἐν μέσῳ τῷ τόπῳ τῶν ἀσεβῶν. (Acta Patriarchat. t. II, p. 87). Тази привилегия официално е била извѣстна подъ името:

جماعتی روحانی و کلیسه و مناستیرلری معاف و امتیازی

т. е. *джемааси рухани ве клисе ве мънастирлари маафъ ве имтиязати.*

Тъй че религиозната толерантность на турцитѣ въ първитѣ врѣмена е била твърдѣ голѣма. Това се види още по ясно и отъ съвѣтитѣ, които далъ султанъ Мурадъ I на Косово въ прѣдсмъртния си часъ на сина си Баязида, като му е казалъ: »Сине, води добри и приятелски отношения съ иновѣрнитѣ духовенства, особенно съ християнското духовенство. Пази и уважавай тѣхнитѣ вѣрски обряди; почитай религиознитѣ имъ началници: патрици, митрополити и епископи, както и раята първенци. Старай се, колкото е възможно повече да отбѣгвашъ отъ беззаконни дѣйствия. Харачътъ на раята да не бжде повече на глава отъ 30 акчета отъ първия разредъ, 20 акчета отъ втория и 10 отъ третия разредъ. (Тогава около 48 акчета или аспри се равнявали на една жълтица). Внимавай, щото търговскитѣ сношения съ съсѣднитѣ страни, а особено съ приятелскитѣ на империята ни републики »*Дубровнишка*« и »*Венецианска*« да бждатъ приятелски и искренни, за да се развиватъ приходнитѣ богатства на страната«. Нъ слѣдъ падането на Цариградъ подъ турцитѣ (1453 г.), когато султанъ Мехмедъ II заповѣдалъ на християнитѣ да си изберагъ новъ патриархъ, вмѣсто загиналия, тогава султанътъ своержчно далъ на новоизбрания патриархъ Генадия скжпоцѣненъ пастирски

жезълъ, питомъ конъ и пр., като му казалъ: Πατριάρχευε ἐπ' εὐτυχίᾳ καὶ ἔχε τὴν φιλίαν ἡμῶν ἐν οἷς θέλεις ἔχων πάντα τὰ σὰ προνόμια, ὡς καὶ οἱ πρὸ σοῦ πατριάρχαι εἶχον. *»Патриаршествувай съ щастие и имай нашето приятелство (благоволение), чрѣзъ което ще имашъ всичкитѣ си привилегии, каквито имали и патриарситѣ прѣди тебъ«*. (Historia Patriarchat, XXII, p. 28 ed. Bonn.) Султанъ Мехмедъ II тогава издалъ на патриарха и ферманъ, (καὶ ὁρισμὸν δώσει πατριαρχεύειν), съ който потвърдилъ привилегиитѣ на духовенството, каквито то е имало прѣзъ християнското врѣме (τὰ ὁποῖα εἶχαν οἱ πατριάρχαι εὐεργεσίαν ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς. (Ibid. p. 81). Нъ съ проучването главно на редица ръкописни султански фермани, берати, бюрултии, завѣщания, сѫдебно шериятски актове, вписани изцѣло въ сиджилъ тевтеритѣ на Софийската и Видинската кадийски архиви отъ 1604 год. и нататъкъ, които се съхраняватъ въ Народната библиотека въ София, се установява, че привилегиитѣ на християнитѣ рая сѫ достигали до 25 видове. *)

Тъй че, освѣнъ споменатитѣ по-горѣ петь видове, ще трѣба да наведемъ и слѣднитѣ за да имаме пълния списъкъ на разнитѣ категории отъ привилегированитѣ рая християни.

6) *Аварисъ хане рая тайфалари*
били онѣзи рая християни, които изпълнявали матроската военна служба въ османската военно-търговска флота.

7) *Куруджиянъ* или *Куруджи джебелъ тайфаси.*

قورجیان یخود قوروجی اورمانه طائفه‌سی

Тѣ сѫ били единъ видъ военно-полицейски служители съ специално прѣдназначение, да пазятъ горитѣ и планинскитѣ мѣстности.

8) *Хармеенъ ве шерифеенъ муката раялари.*

حرمین و شریفین مقاطعه‌لی رعایالری

Къмъ тѣхъ се причислявали онѣзи рая—християни, които живѣели въ частнитѣ султански земи, извѣстни подъ име *»хасъ муката кариелери«* . خواص مقاطعه‌لی قریه‌لری , приходитѣ на които

*) Hammer, въ Osman. Staatsverfassung I, 319, 321, споменува само *мартолоси*, и на 284, 394, 814 говори за *дербенджии*, а на 318 и н. т. навежда *доганджии*; други привилегировани видове християни не знае. К. Иречекъ пъкъ прибавя още твърдѣ незначителни извѣстия за привилегированата рая. Виж. История на българитѣ стр. 561—573.

сж били посветени на вакъфа за двата свещени мухамедански градове: Мекка и Медина. *)

9) *Чешмеджиянъ ве мемлекетъ саатлари раялари яхудъ мемлекетъ саатлари тимаръ куриланъ уста тайфалари*:

چشمه جیلر و مملکت ساعتلری رعایالری
یاخود مملکت ساعتلری تعمیر ایدن اوسته طائفه‌لری

т. е. майстори специалисти за поправяне, нагласяване и наблюдаване общественитѣ часовници, чешми, водопроводни тржби и други потрѣбности.

10) *Чалтъкчиянъ или тайфаи-чалтъкчиянъ.*

چالتقجیان یاخود طائفهٔ چالتقجیلر

Такива сж били онѣзи рая-селяни, които се занимавали специално съ сѣение и обработване на ориза.

11) *Кюпруджи* или *кюпруджи тайфаси джесерлери беклеенъ рая тайфалари.*

کوپروجی یاخود کوپروجیلر طائفه‌سی
یاخود جسرلری بکلاین محافظ رعایالری

На тѣзи рая-селяни била възложена охраната и надзора на мостоветѣ по голѣмитѣ рѣки, прѣзъ които е минавалъ общественъ пжть, (шосе).

12) *Каикчианъ тайфаси.* Тѣ официално се наричали още и *назбантларъ ве некерлеринъ геджидъ йерлери беклеанъ рая тайфалари.* Длъжностьта имъ била да пазятъ и наблюдаватъ бродоветѣ по рѣкитѣ, кждѣто нѣмало построени мостове.

قایقچیلر طائفه‌سی یاخود ازبانلر و انهار
گچید یرلری بکلاین رعایا طائفه‌لری

13) *Маденджиани* т. е. *рудари,* били онѣзи рая християни,

مادنجیلر رعایا طائفه‌لری

които се занимавали главно съ рударство и дирение на руди.

*) Въ България имало цѣли градовце и села съ такива привилегии. Документи за тѣхъ ще обнародваме въ слѣдния брой.

Официалното имъ прозвище е било: *маденджианъ рая тайфалари*:

14) Кюмурджии, т. е. *вжгленари*: специалното имъ занятие е било да приготовлявать дървени вжглища и да ги доставятъ, кждѣто трѣбало. Официално били записани подъ името: «*кюмурджианъ рая тайфалари*». [illegible]

15) Черахори раялари [illegible] носили официално название «лагъмджи-уста тайфалари, сиречъ майстори-работници, които специално се занимавали съ направата и поправката на укрѣпленията, окопитѣ и пр.

16) *Кюрекчианъ ве гемиджианъ тайфалари*,

[illegible]

сиречъ *веслари* и *корабленици*, които управлявали платнени кораби, лодки, салове и пр.

17) *Далгъчи*, въ старитѣ официални регистри се именуватъ *далгъчианъ рая тайфалари*.

[illegible]

Тѣзи рая християни живѣли по-крайбрѣжнитѣ мѣста на моретата и рѣкитѣ, та въ случай на нещастия се притичали на помощь на пострадалитѣ.

18) *Мензилджи ве суруджи рая тайфаси* се наричали онѣзи рая християни, които прѣнасяли правителствената кореспонденция. Тѣ сж били два вида пощалиони: *мензилджианъ* и *суруджианъ тайфаси*: [illegible] послѣднитѣ придружавали като конна стража сжщинскитѣ прѣносвачи на султанската поща, именно, *татари-чокадъри*, на които се повѣрявали, както правителствената хазна, тъй и разнитѣ пратки.

19) *Пандури*. [illegible] Тѣзи привилегиро-

вани християни изпълнявали единъ видъ военно-полицейска служба въ Османската империя, и то главно на пограничнитѣ мѣстности; тѣ пазели крѣпоститѣ и по-важнитѣ стратегически погранични пунктове на империята.

20) *Левендъ-аскеръ рая тайфаси* لوند عسکر رعایا طائفه‌سی е била иригулярна пѣхота, която е служила като авангардъ на главната турска войска. Тази тайфа се състояла отъ сбирщина леко-подвижни рая християни.

21) *Тайфаи аскеръ мюселимъ раялари:* طائفهٔ عسکر مسلم رعایالری Раята мюселими сж били войници кавалеристи отъ категорията на войницитѣ *спахии;* и тѣ прѣдставлявали сбирщина отъ християни и мухамедани, които били прѣдназначени между другото съ окупирането и пазенето на новозавзети области и крѣпости.

قزاقلر عسکر آلایلر

22) *Казаци рая*, официално наречени *казакларъ алай* т. е. казашки полкове; тѣ се състоели отъ сбирщина християни исключително кавалеристи. Казацитѣ изпълнявали чисто военна служба въ вжтрѣшностьста на Османската империя. Въ нѣкои мѣста тѣ прѣслѣдвали разбойници и усмирявали непокорни елементи.

23) *Кюфари ефлакъ:* افلاق مملکتی رعایاری هجرت
ودولت علیه ده ممالکنده متوطن

сж били християнско влашко население, което прѣдпочело да се прѣсели на постоянно мѣстожителство въ Османската империя, главно по българското крайбрѣжие на р. Дунавъ.

24) Войници *джамбазияни*, официално наречени *тайфаи асхеръ джамбазияни.* طائفهٔ جانبازان رعایالری

Тѣ сж били сбирщина отъ християни, здрави, опитни на ездение, гимнастици, искусни ловци, които умѣели да владѣятъ добрѣ хладно и огнестрѣлно оржжие, които знаели да избиратъ яки и здрави коне за царската войска. *Стрѣлцитѣ джамбазияни* се нарīчали *авджи бюлюги.* Нѣкои подробности за

тѣзи привилегировани рая християни вижъ въ »Извѣстията на Истор. Друж., кн. II, въ статията на г. Д. Ихчиевъ.

Друга категория привилегировани рая християни сѫ били търговцитѣ въ Османската империя, които официялно се наричали *туджарианъ рая тайфалари ве яхудъ европа туджарлари деерлеръ*:

تجاریان رعایا طائفه‌لری ویاخود آوروپا تجارلری دیرلر

Тѣ били два вида; еднитѣ чуждестранни и се именували *Европа туджарлари*, а другитѣ — мѣстни търговци *бератлии*, отъ които повечето били ангросисти. Къмъ първата категория се отнасятъ търговцитѣ отъ Дубровнишката република, отъ Венецианската, Генуеската и пр. Отъ чуждестраннитѣ търговци първи сѫ били Рагузанцитѣ, които сключили търговски договоръ съ султанъ Мурада I въ 1363 год. За да придобие договорътъ официаленъ характеръ, неграмотниятъ султанъ сложилъ тритѣ си пръсти, потопени въ червено мастило, върху самия актъ. Тогава още този знакъ се нарекълъ »*тугра*« и почналъ да се прилага на държавнитѣ документи въ знакъ на официалность. По примѣра на Дубровчанитѣ сключили търговски договоръ и Венецианцитѣ въ 1384 год; а подиръ тѣхъ и Генуесцитѣ въ 1387 год. Привилегиитѣ, които съ тѣзи актове сѫ отстѫпвани на търговцитѣ отъ горнитѣ републики били: 1) Разрѣшавало имъ се да пѫтуватъ свободно изъ цѣлата Османска империя и да търгуватъ съ всѣкакви мѣстни стоки, като: вълна, восъкъ, овце, овни, коне, едъръ добитъкъ, кожи, сахтияни и всѣкакъвъ видъ зърнени храни. 2) Да внасятъ всѣкакви изработени прѣдмети отъ своитѣ земи, като: сукна, платове памучни и разни желѣзни издѣлия, орѫжия и пр. и пр. При това позволявало имъ се да иматъ въ своитѣ магазини и работилници, да притежаватъ недвижими имоти, като своя собственость, а още и свои черкви и училища.

3) Когато между търговцитѣ се пораждали спорове, ако послѣднитѣ произлизали отъ зимания — давания и били скрѣпени съ писмени актове, се разгледвали отъ единъ висшъ смѣсенъ сѫдебенъ съвѣтъ, който прѣбивавалъ въ прѣстолния градъ. Въ тоя съвѣтъ влизали като членове: *великия везиръ* (прѣдседатель), *сердарътъ* (висшъ военемъ чиновникъ) *мюфтията* (или придворния имаминъ) *дефтердарътъ* (финансовия висшъ чиновникъ) и *прѣдставителитѣ на републиката*, които се наричали *балйозъ-бейлери*. Процеситѣ, които се разгледвали отъ тоя върховенъ сѫдъ били окончателни и неподлежели на никакви прѣрекания. Рѣшенията се туряли въ изпълнение отъ *мубашира*, на когото се плащало дневни и пѫтни разноски отъ осѫдената страна.

4) Мѣстнитѣ сѫдебношериятски сѫдилища рѣшавали само искове, на които сумата не надминавала 4000 аспри, и които били удостовѣрени съ частни записи и издадени на име на кредиторитѣ търговци.

5) На дубровнишкитѣ търговци като монополъ се давало правото да купуватъ изъ цѣлата държава вълната и да я изпращатъ на вънъ. (Тѣ сѫ пѫтували въоръжени на осѣдлани коне).

6) Вносното и износното мито на стокитѣ не надминавало 3% отъ стойностьта имъ.

7) Квартиритѣ, на *балйозъ-бейлеритѣ*, както и на търговцитѣ били неприкосновени; въ тѣхъ не се позволявало да се настаняватъ войски на квартира, нито мѣстнитѣ власти да правятъ обиски.

8) Бейлербеговетѣ, мирмиранитѣ, сердаритѣ, улемитѣ, аянитѣ, мѣстнитѣ бейове, агаларитѣ не смѣели да притѣсняватъ, нагрубяватъ, биятъ било публично или тайно търговцитѣ на горѣпоменатитѣ републики. Защото тѣ и тѣхнитѣ правителства сѫ били искрени приятели и доброжелатели на Османската империя и на *динъ исляма*. Въ замѣна на тѣзи привилегии тѣ сѫ плащали доста значителни даждия. Така напримѣръ Дубровничанитѣ, които получавали отъ султанитѣ освободителни грамоти на словѣски язикъ, трѣбвало да плащатъ годишно 12000 венециански жълтици *харачь*. Дубровнишкитѣ привилегии, дадени отъ султанитѣ Мурада I, Мохамеда II, 1480 Баязидъ II (1481 г.) Селима I (1514 г.), сѫ обнародвани отъ Ф. Миклошича въ Monum. Serbic. 363, 523, 526, 550.

Сѫщо и на търговци, които били турски поданници, султанитѣ издавали височайши фермани или берати, въ които сѫ изложени правата и привилегиитѣ и задълженията спрямо държавата. Отъ тѣзи височайши грамоти се вижда, че всѣкой бератлия търговецъ се ползувалъ съ пълни граждански права наравно съ мюсюлманитѣ. Търговецътъ ималъ право да пѫтува свободно изъ цѣлата империя, да язди хубавъ конь обсѣдланъ съ разкошно сѣдло, да прѣпасва сабя, да туря високъ калпакъ на главата въ видъ на цилиндъръ, направенъ отъ първокачествено сукно, да пуши тутюнъ съ дълъгъ янтаренъ чибукъ; да пѫтува съ двама слуги, единия отъ които да надглежда коня, а другия да се грижи за прислугата на търговеца. Послѣдниятъ ималъ право да облича дълга върхна дреха.

Давало му се още право да отваря търговски кантори въ родния си градъ, въ Цариградъ и Смирна, да търгува съ Европа, Азия и Африка по сухо съ кервани и по море съ кораби. Освѣнъ туй той ималъ право да назначава свои замѣстници, двѣ довѣрени лица, които рѫководили търговскитѣ дѣла. Складоветѣ и магазинитѣ и жилищата на търговцитѣ оставали неприкосновени. Въ тѣхъ нѣмали право безъ султанско постановление да влизатъ нито органитѣ на мѣстнитѣ

власти, нито бейлеритѣ, агаларитѣ, войницитѣ, сейменитѣ, *мубаширитѣ*, таксилдаритѣ; нито се допускало да квартируватъ въ кѫщитѣ султанскитѣ войски, нито да получаватъ храна даромъ, нито да изискватъ отъ домашнитѣ на търговеца безплатна прислуга (ангария).

И османскитѣ търговци не били подсѫдими на мѣстнитѣ кадийски (шериатски) сѫдилища; мѣстната власть нѣмала право да конфискува или пъкъ да сиквестира имотитѣ имъ безъ султанско постановление. Всичкитѣ сѫдебни дѣла, възбудени отъ търговеца или противъ него, се разгледвали отъ специаленъ върховенъ сѫдъ въ Цариградъ, който се прѣдседателствувалъ отъ великия везиръ, а като членове личели: шеих-ул-исляма, единъ висшъ чиновникъ отъ финансовото министерство, единъ прѣдставитель отъ официалнитѣ търговски агенти (търговската класа си имала свои агенти), както и единъ юристъ консулъ (обикновенно имало двама). Рѣшенията имъ оставали безапелативни. Изобщо мѣстнитѣ отомански търговци се ползували почти съ еднакви привилегии, съ каквито и европейскитѣ, които се намирали подъ покровителството на консулитѣ и капитулациитѣ. Това се допуснало отъ турцитѣ съ цѣль да се постигне по-голѣмо развитие на търговията и индустрията въ империята, както и за економическия напрѣдъкъ на страната.

Срѣщу тия права и привилегии търговецътъ отъ своя страна длъженъ е билъ прѣди всичко да се ползува съ реноме на честенъ човѣкъ прѣдъ населението, което да има и пълно довѣрие въ него. За да получи ферманъ отъ султана, се изисквало отъ него да не е бивалъ обявяванъ въ несъстоятелность, нито затварянъ за дългове или измама, а при това да е ималъ и кантора било въ Цариградъ или Смирна и пр. А върху всичко туй трѣбвало е да плаща и данъкъ на държивата не по малко отъ 1500—4000 акчета (аспри).

По-голѣмата часть отъ горѣнаброенитѣ видове привилегии на християнитѣ-рая били узаконени отъ султанъ Мурада I и неговия наслѣдникъ Баязида, а сѫщо и отъ Мурада II и Махмуда II, които и завладѣли напълно земитѣ въ Европейска Турция. Така напримѣръ отъ врѣмето на Орхана датиратъ привилегиитѣ на *мюселимитѣ;* а султанъ Мурадъ I призналъ за привилегировани класи: *войницитѣ*, *соколаритѣ*, *дербенджиитѣ*, *масторитѣ*, *рударитѣ*, *вѫгленаритѣ*, *хармеенъ ве шерифеенъ*, *пандуритѣ*, *духовенството* и *търговцитѣ*. Отъ султанъ Мурада II били сформировани *мартолозитѣ* и *джамбазиянитѣ*, а отъ Мехмеда II водятъ своето начало: *кораблеництѣ*, *весларитѣ* и *оризаритѣ*. Раята *кюфреи ефлакъ* се споменува съ привилегии въ 1722 год. Поне до сега толкова сѫ свѣденията ни за привилегиитѣ.

Нъ понеже е доказано и общеприето вече, че османскитѣ султани въ началото на завладяванието на европейскитѣ държавици строго сѫ запазвали християнския държавенъ строй,

то поради туй, както и отъ редъ други улики, можемъ съ сигурность да твърдимъ, че много отъ привилегированитѣ класи сж сжществували и прѣзъ старобългарската епоха. Например̀ъ Асѣновцитѣ и други дали сж привилегии на Дубровнишкитѣ, Генуескитѣ и Венециянскитѣ търговци. Турскитѣ привилегии, дадени на българитѣ, иматъ голѣмо значение за българския народъ не само като облекчителни политико-икономически срѣдства, а повече за туй, че чрѣзъ тѣзи привилегии се сгрупирвало българското население въ по-видни центрове, кждѣто се поддържали споменитѣ за миналото и се подкрѣпялъ духътъ и надеждата за по-добро бждаще. Въобще на привилегиитѣ твърдѣ много се дължи за запазването на българския народъ прѣзъ турското ни робство. Нъ за да се прѣцѣни по-точно значението на тѣзи привилегии, трѣба безъ друго да се знае най-прецизно тѣхния размѣръ у насъ, т. е. кждѣ се простирали тѣ между българитѣ и колко, било околии или градовце, села обхващали. А всичко туй ще се узнае слѣдъ публикуването на редъ още неизвѣстни турски документи, които се намиратъ въ изобилие по насъ. Ний тукъ даваме три такива документи, отъ които ферманътъ за «бюлдеритѣ» има значение, че ни открива и друга привилегия, каквато не знаехме при изброяването на другитѣ видове привилегии.

Ето самиятъ текстъ.

Прѣписъ

отъ височайшияферманъ, относително правата и привилегиитѣ на раята («кюпрюджи») мостари.

کوپریجی رعایا طائفه‌سی متعلقات و شرائط و فرمان عالیشانک صورتیدر

[illegible]

١٠٩٥

[illegible]

[illegible]

Прѣводъ.

Прѣписъ отъ височайши ферманъ, относително правата и привилегиить на раята мостари (кюпрюджии).

(Вижъ турския оригиналъ тефтерь № 7, стр. 28, отъ 1683 год. сл. Р. Хр., или 1025 г. отъ егира, който се съхранява въ Соф. Нар. Библиотека).

До славния, достойния и високо просвѣтения ми първи съвѣтникъ, велики везиръ, ординаторъ всесветски, регуляторъ на народнитѣ институции, — ти, който умно и съ дълбока проницателность управлявашъ общественитѣ дѣла; ти, който съ дипломатическо умѣние, смѣлость и справедливо изкарвашъ къмъ добъръ край важнитѣ държавни и национални работи; ти, който здраво уякчавашъ основитѣ на империята и на благополучието; ти, който консолидирвашъ и закрѣпявашъ стълповетѣ на благоденствието и на великолѣпието; и ти, който прѣизобилно си надаренъ и облагодѣтелствуванъ съ всички земни и духовни блага отъ върховния царь надъ царетѣ (Бога), мой велики везирю, съ чинъ „пъленъ генералъ — паша", който по настоящемъ заемашъ, между другитѣ високи държавни постове и постътъ, най-важния постъ „генералъ — губернаторъ" на областьта „Румелия" (Европейска Турция безъ Босня). Нека всевишния Богъ продължи за дълго врѣме твоята слава и увеличи силата и властьта! Сѫщо и до тебе, мой славни, достойни и справедливи сѫдия—кадия мевляне на славната Софийска каза; ти, който си избранъ и просвѣтенъ синъ на мухамеданизма, като замѣстникъ — наслѣдникъ на пророковото вѣроучение, и си повиканъ да раздавашъ въ името на шерията справедливи рѣшения и сѫдебни актове. Дано Богъ продължи за дълго врѣме твоята просвѣтителна дѣйность и славата ти!

Отъ съдържанието на настоящия ми височайши царски актъ, украсенъ надлежно съ високитѣ ми царски знакове, който ще ви пристигне, ще узнаете обстоятелството, че раята — селяни, които се ползуватъ съ привилегия и права, като *„кюпрюджи рая — тайфаси"*, живущи въ Софийската каза, и които официално въ царскитѣ правителствени списъци фигуриратъ съ името *»кюпрюджи тайфалари«* и *кюпрюджи огуллари«* [1]) сѫ подали до императорския ми диванъ една колективна писмена жалба; тази тѣхна жалба е прѣдставена лично отъ особени пратеници, които нарочно сѫ дошли въ прѣстолния ми градъ — Константиние.

Въ жалбата си тѣ заявяватъ, прѣди всичко, че сѫ рая — привилегирована отъ класата „кюпрюджии", и че тѣ така съ това име били записани въ новия царски тефтеръ, въ който фигуриратъ, както що е било още отъ старо врѣме, за „кюпрюджии" и за „кюпрюджи огуллари". Въ издадения по-прѣди царски ферманъ, който се намира у самитѣ оплаквачи, и който ферманъ има сила на законъ,

---

[1]) Раята »кюпрюджи« сѫ били свободни жители—християни, които сѫ били длъжни да наглеждатъ поправятъ, и пазатъ мостоветѣ по рѣкитѣ и минуващитѣ по тѣхъ пѫтища!

е установено, че тѣ дѣйствително сѫ рая „кюпрюджии“ и рая „привилегирована“. Въ жалбата си тѣ изтъкватъ и казватъ слѣдното: Ние, като кюпрюджии, всѣка година точно и акуратно изпълняваме нашата специална работа: поправяме и правимъ лодки за прѣнасяне на всички мостове, които се намиратъ въ прѣдѣлитѣ на нашата Софийска каза, пазиме ги, нагледваме ги и за всѣка малка поврѣда и случайность ние, своеврѣменно, съобщаваме за знание на найблизката мѣстна власть. Но, отъ нѣкое врѣме насамъ нѣкои отъ тѣзи привилегировани рая — селяни започватъ да се бунтуватъ и противятъ се на нѣкои заповѣди, не се повиняватъ на старитѣ наредби по „кюпрюджийството“. Тамъ, въ старитѣ наредби, изрично се опрѣдѣлявать, както нашитѣ задължения по рѣчнитѣ мостове, прѣзъ които минава обществения пѫть (друмъ), а тъй сѫщо и правата, съ които се ползуваме отъ държавата, като рая свободна и привилегирована (сербесиетъ ве маафъ кюпрюджи рая - тайфалари олюбъ) Статутитѣ и условията за нашитѣ обязаности и за правата, съ които се ползували, сѫ изброени едно по едно въ старитѣ правителствени регистровани книги, въ които сѫ и регистрирани. Поради тази наша недисциплинираность и несъгласия, които сѫществува между насъ, мостоветѣ по рѣкитѣ и трапищата сѫ изоставени, не дотамь поправени, а минуванието е станало много трудно и опасно. Затова молиме и ходатайствуваме предъ царския диванъ да ни издаде за тази цѣль особенна височайша царска заповѣдь, която да има сила на законъ.

Тази молба биде приета и уважена отъ императорския ми диванъ, поради което азъ, като императоръ, благоволихъ и издадохъ по тоя въпросъ настоящия царски ферманъ. Прочее, щомъ като тази ми висока заповѣдь пристигне при васъ, — заповѣдвамъ ви да дѣйствувате по тоя прѣдметъ законно и справедливо така, както това се изисква отъ условията, изложени подробно въ старитѣ правителствени регистри за *тайфата »кюпрюджи«* и за *»кюпрюджи огуллари«*.

Заповѣдвамъ, щото всички тѣзи рая—селяни, които като *кюпрюджи* живѣятъ по селата на Софийската каза и съ това име сѫ записани въ старитѣ правителствени тефтери и отъ дѣди и прѣдѣди официално се казватъ „кюпрюджи рая — тайфалари“ и „кюпрюджи огуллари“, сѫ длъжни безъ изключение, по силата на своитѣ автономни права, като свободна рая, да изпълняватъ точно, акуратно и добросъвѣстно своитѣ обязаности спрямо държавата. Тѣ трѣбва да се грижатъ за поправянето, чистенето и свободното минуване прѣзъ мостоветѣ по рѣкитѣ, прѣзъ които мостове се слѣдва да минуватъ царскитѣ войски, орѫдията, транспортнитѣ кола и товари, мунициитѣ, хранитѣ и всѣкакви други транспорти и пѫтници. Вие сте длъжни незабавно да повикате въ мѣстния правителственъ конакъ всички рая—кюпрюджии и кюпрюджи огуллари, които живѣятъ въ селата на вашата Софийска каза, като имъ заповѣдате и напомните, че тѣ трѣбва строго да изпълняватъ своитѣ обязанос-

ти спрямо държавата, както това се практикувало още отъ най-старо врѣме, отъ деня, *когато страната имъ е била завоевавана* отъ динъ-исляма.

Боже не дай, ако нѣкои отъ тѣзи привилегировани рая-селяни *»кюпрюджи«* не би искалъ доброволно да изпълнява своитѣ обязаности и би се противилъ на властьта, — то вие, като мои вѣрни царски служители, сте длъжни, въ интереса на службата си, незабавно да съставите по сѫдебенъ редъ единъ списъкъ на непослушнитѣ рая — *кюпрюджи*. Въ тоя списъкъ ще се вписватъ имената на самитѣ рая, както и имената на тѣхнитѣ бащи, прѣзимето имъ, и материалната облага, съ която тѣ се ползуватъ отъ държавата, като привилегирована рая. Тоя списъкъ, така съставенъ и съ единъ сѫдебно-шериатски илямъ придруженъ, ще ги прѣпроводите направо до императорския ми диванъ, за мое по-нататъшно разпореждание. Виновнитѣ ще бѫдатъ строго наказани. Отъ друга страна вие сте длъжни да внимавате, щото мостоветѣ по рѣкитѣ, находащи се по главнитѣ обществени пѫтища въ Софийската каза, да бѫдатъ винаги поправени и добрѣ нагласени отъ раята *»кюпрюджи«*. Старайте се, щото мостоветѣ всѣкогашъ да сѫ готови, поправени за свободното прѣминавание прѣзъ тѣхъ на всѣкакви тежки и леки транспорти, съ каквато и да би била тежина. Бѫдете осторожни, щото повторно оплакване отъ раята — кюпрюджи по сѫщия въпросъ да не ми се прѣдставлява и докладва, защото неприятно ми е да издавамъ по единъ и сѫщи въпросъ двѣ високи заповѣди. Тъй да знаете и тъй трѣбва да дѣйствувате. Честь, слава и пълно довѣрие отдайте на височайшитѣ ми царски знакове — туграта и монаграма ми, положени начело въ настоящия височайши царскиферманъ, — написанъ, прѣдаденъ въ главния ми градъ Одринъ, днесь въ първитѣ числа на мѣсецъ зилкаде 1095 год. отъ егира (1683 година отъ Р. Хр.)

Тоя царски ферманъ е пристигналъ въ София на 18-й день отъ мѣсецъ зилкаде, сѫщата 1095 година отъ егира (1683 година отъ Р. Хр.)

Прѣвелъ: *Д. Ихчиевъ*.

صوفیه قضاسنه مربوط شهربیلاده نام قریه‌سی اشلینیاك كوپری
رعایا طائفه‌سنه دائر فرمان عالیشانك صورتیدر

افتخار قضاة المسلمین اولی ولاة الموحدین معدن الفضل والیقین وارث علوم الانبیاء والمرسلین
المختص بمزید عنایة الملك المعین مولانا صوفیه قاضیسی زید فضائله
توقیع رفیع همایون واصل اولیجق معلوم اوله كه سن كه قاضیسن درسعادتمه عرض كوندروب صوفیه
جوارنده شهربیلاده نام قریه‌ده فاحش صو دیمكله معروف نهر اوزرنده بیك
اوج سنه مقدم بنا اولنان جسر كتنه بارندن جسر مزبورك فوقندن [illegible] زیاده مجری
قریب سندن [illegible] طریق جریان ایدوب وتمامی بعضیسی تزلزل واقع اولمغله ذكر اولنان
شهربیلاده قریه‌سی اهالیسی جسر مزبورك مرمتنه باعلو الكهیه حالیا جسر مزبورك تعمیرندن ابا ایتدكلری
اعلام ایلدوكك اجلدن خزینهٔ عامره‌ده محفوظ اولان موقوفات دفترلرینه نظر اولندقده
قریهٔ مزبوره اهلی اولان عوارضخانه‌سی اولوب بیك الفی [illegible] سنه‌سنده الفی خانه‌سی جسر
مزبورك تعمیر ورنجی قید اولنمش اوزره [illegible] حالیا [illegible] عوارضخانه‌سی اولدوغی
دفترده [illegible] مقابله‌سنده كالاول جسر مزبورك تعمیرلرینه
[illegible] اكر [illegible] ومخالفت اوزره [illegible] اولوب صحیح اوزره عرض و اعلام ایلدیكك
[illegible] اولنان الفی عوارضخانه‌سی [illegible] عوارضه [illegible] جمعه
[illegible] اولدوغی مباشرلرك دفترلرینه [illegible] اولنمشدر [illegible] حكم شریفمله
وارد [illegible] صادر اولمشدر امرم اوزره عمل ایدوب [illegible] قریهٔ مزبورك جسر مزبورك تعمیری
مقابله‌سنده الفی خانه عوارضلری رفع اولنوب مزبورلری شرع شریفه كوروب جسر مزبورك كالاول
تعمیر ایدیلر [illegible] ایدیلر سعادتمه عرض و اعلام ایده‌سن كه الفی خانه اوزرلرینه
[illegible] ومباشرلرك دفترلرینه ادخال اولنمیه شویله بیله‌سن علامت شریفه اعتماد قیله‌سن
تحریرا فی الیوم السابع شهر ذی القعدة الشریفه لسنه خمس وتسعین والف

وصل الیا
۲۲ ذی القعدة الشریفه سنه ۱۰۹۵

المحروسه
ادرنه

[illegible] محفوظ صوفیه قاضیسی [illegible] افندینك اوراقندن مخرج [illegible]
[illegible] بو یازی صحیحدر [illegible]

[illegible]

Ферманъ,

издаденъ отъ Султанъ Мехмедъ Ханъ IV, относително мостаритѣ (кюпрюджу) отъ селото Гурубляни, Софийско. (Тефтеръ № 7, стр. № 100, дата 1095 год. отъ егира, или 1683 год. сл. Р. Хр.)

До високо-образования ми, достоенъ и справедливъ кадия на Софийската първостепенна каза — ти, който си единъ високопросвѣтенъ мюсюлманинъ; ти, който си избранъ органъ да раздавашъ, въ името на свещениятъ шериятъ, правосждие и да издавашъ законни рѣшения и худжети; ти, който разпространявашъ религията и вѣроучението на великиятъ ни пророкъ, въ качеството на неговъ духовенъ наслѣдникъ. Нека всевишния Богъ укрѣпи твоята сила и увеличи твоята сждебно-просвѣтителна кариера!

Отъ съдържанието на тоя ми царски актъ, надлежно украсенъ съ височайшитѣ ми царски знакове, който ще пристигне тамъ, ти ще узнаешъ, че тамошната административна власть съ рапортъ ми донася извѣстието, какво каменниятъ новъ мостъ, който бѣ построенъ върху водата на прочутата рѣка „*Камчия*“ *) (?), близо до селото Гурубляни, лежаще въ околностьта на градъ София, билъ много поврѣденъ. Поради изобилнитѣ проливни дъждове, които валѣха прѣзъ 1681 год. сл. р. Хр. (1092 год. отъ егира), горната часть на моста била поврѣдена значително. Старото корито на рѣката, на разстояние близо една версть, било съвършено развалено, водата излѣзла изъ коритото си и почнала била да тече за къмъ София. На много мѣста основитѣ на моста на старото корито, по което текла водата на рѣката, били разклатени и разпукнати, и били готови да се развалятъ, ако не се вземать бързи мѣрки за поправката на моста.

Поправката на тоя мостъ, ако и да лежи на гърба на селянитѣ-рая, живущи въ селото Гурубляни, но тѣ по разни прѣдлози прѣнебрѣгвали да извършатъ тази поправка, поради което страдали интереситѣ на пжтницитѣ, които трѣбвало да минаватъ отъ тамъ. Този рапортъ за справка се прѣпрати въ управлението дѣлата на «*мефизератъ-тефтери*», които се съхраняватъ въ Дирекцията на държавното ми съкровище (хазней-емеримде мехфузъ олунемъ мефизератъ тефтери). Отъ направената справка било установено, че въ селото Гурубляни сж живѣели десеть кжщи-домакинства, наречени «*аваризъ-хане*». (Подъ данъкъ, но привилегировани). Шесть домакинства отъ тѣзи десеть кжщи «*аваризи*», още прѣзъ течението на 1656 год. отъ Р. Хр. (1066 г. отъ егира) сж заявили, че за напрѣдъ тѣ искатъ да изпълняватъ службата на «*дербенджии*», приематъ да поправляватъ речения мостъ на рѣката, да бждатъ записани въ официалнитѣ правителствени регистри за такива и повишени въ рангътъ на *дербенджии*. Това искание на шестѣ домакинства отъ селото Гуруб-

---

*) Въ фермана погрѣшно стои Камчия вмѣсто *Искъръ*.

ляни било уважено и прието. Въ сжщото село сж останали да живѣятъ още четири домакинства подъ данъкъ, като „аваризъ-ханелери". Правителството ми удостоило реченитѣ шесть домакинства съ повишение ранга на привилегнята имъ „като ги замѣнило отъ рая-„аваризъ-хане" на рая „дербенджи тайфаси". Само съ условие, щото тѣ винаги да поправятъ и надглеждатъ моста на речената рѣка така, както той е билъ по-прѣди добрѣ направенъ. Въ случай, че тѣзи мостари (кюпруджи) би се вълнували и би се противили на това, то ти, като кадия, си дълженъ съ илямъ (рѣшение) да ме увѣдомишъ и да ми явишъ подробно самата истина на положението.

Тѣзи шесть нови домакинства отъ раята „аваризъ-хане", като се отцѣпватъ отъ раята „аваризъ-хане", не ще плащатъ за напрѣдъ данъка *„аваризъ-ресуми"*; тѣ, като *дербенджии,* се повишаватъ и присъединяватъ съ други такива домакинства отъ сжщото село. Всичкитѣ рая-домакинства, живущи въ селото Гурубляни, които се ползуватъ съ привилегия и съ задължение, че ще поправятъ моста на рѣката *„Камчия"*, се записватъ въ тефтеритѣ на чиновницитѣ-мубашири като рая напълно привилегирована. А за да има сила тази ми заповѣдь на законъ, издадохъ настоящия си царскиферманъ. Прочее, щомъ пристигне при васъ настоящата ми свещенна заповѣдь, заповѣдвамъ ви да дѣйствувате съобразно съ текста на заповѣдьта ми, която издавамъ по тоя въпросъ.

И така за поправянието на разваления мостъ на рѣката приематъ се шестѣ домакинства, живущи въ сжщото село Гурубляни, които до сега се числѣха още за рая *„аваризлери"*, и за напрѣдъ нѣма да плащатъ данъка *„ресуми аваризъ"*. Поменатитѣ шесть домакинства се причисляватъ къмъ другитѣ такива, докарватъ се прѣдъ началството, за да види и знае лицата, които се ангажирватъ да поправятъ разваления мостъ на рѣката, по начинъ такъвъ, какъвто е билъ той по-прѣди. Въ случай, че тѣзи рая-дербенджии занемарватъ и не изпълняватъ редовно службата си, — ти, като сждия, си дълженъ съ *илямъ* да ме увѣдомишъ въ прѣстолния ми градъ Константиние. Тѣзи нови шесть домакинства, като майстори-ремонтори на мостове, ще запишите въ официалнитѣ кадийски сиджиляти, за да фигуриратъ за напрѣдъ като такива. Едноврѣменно съ това, тѣзи шесть домакинства ще се запишатъ за напрѣдъ и въ тефтеритѣ на мубаширитѣ.

Тъй да знаете, тъй да дѣйствувате. Честь, слава и пълно довѣрие отдайте на свещеннитѣ ми царски знакове, които сж положени начело на настоящия ми царски актъ. Изданенъ днесъ въ градъ Одринъ, 7-и день отъ мѣсецъ зилкаде, 1095 год. отъ егира (1683 г. сл. р. Хр.).

Тази царска заповѣдь е пристигнала въ гр. София на 23-и день отъ мѣсецъ зилкаде, 1095 год.

رعایا طائفه‌سی جدیدلك معافیت و امتیازاتنه دائر
فرمان عالیشان صورتیدر

افضل قضاة المسلمین اولی ولاة الموحدین معدن الفضل والیقین حجة الحق علی الخلق اجمعین وارث علوم الانبیاء والمرسلین المختص بمزید عنایة الملك المعین زید فضائله و قدوة القضاة والحکام معدن الفضائل والکلام مولانا شهرکوی قاضیسی زید فضله و مفاخر الاماثل والاقران کتخدایری و یکیچری سردارلری و اعیان ولایت و ایش ارلری زید قدرهم توقیع رفیع همایون واصل اولیجق معلوم اوله‌که ان شاء الله تعالی اول بهار خجسته آثارده انکروس طرفنه سفر همایونم مقرر و محقق اولوب سفر همایونمده متریسلرده خدمت ایتمك اوزره زیاده بلدار اخراجی لازم و مهم اولمغله طرف میریدن سکزر غروش اجرت تعیین اولنوب قرقر غروش بر وجه نقد مباشرینه اصحابنه ادا و تسلیم ایله بر لیلبن ساعة قرقر غروشدن زیاده قاسمدن امر مقید اولمقجه کرکدر و کرکه ادا اولنمق اوزره و مباشرلك بدینه و ریلسه مال لو وثائق موقوفات دفتری موجبنجه قضا قضاسندن التمش نفر و صوفیه قضاسندن اولوز نفر و شهرکوی قضاسندن یکرمی نفر جدیداً محققاً اخراج و برکون اول اردوی همایونمه ایصال و قبضه مأمور اولانه ادا و تسلیم ایله بلدار فرمانم اولمشدر بو رمکه حکم شریفم ایله معلوم جانبکزدن قدوة الاماثل والاقران خلیل چاوش زید قدره وارد و بونلرك بوبابده صادر اولان امرم اوزره عمل ایدوب دخی قطعاً تأخیر و توقیف ایلمیوب ذکر اولنان قاضیلقلردن اخراجی فرمانم اولان جدید رعایا دخی بر تکلیف آنجوب کیمسنه ظلم و تعدی و رنجیده اولنمق اوزره کنه و رعایالرك ضونلانلر دن ضعیف و مجنونه و علیل اولمیوب کوجلو و قوتلو توانا اولمق اوزره ولایت احوالی بیلور کمسنه‌یی ضابط باشی بودخی ایله نصب و تعیین اولنوب و بر کفیللری آلنوب محققاً اردوی همایونمه کوندره‌سز و دفتر ایله قبضه مأمور اولانه تسلیم و موقوفات دفترلرینه قید ایتدیرم خدمت ایدیسی ذکر اولنان اخراجه معاف و غیر معاف رعایالری داخللر و جمله یعلی السویه توزیع و ادا ایدوب بر معاف دیو کیمسنه علت اینه‌رسه عوقه و تأخیر و اهمال و مساهله و مجانبه‌دن غایت احتراز ایلیز شویله بیلوسز علامت شریفمه اعتماد قلاسز تحریراً فی الیوم ثمانی عشرین من شهر صفر الخیر لسنة ست وتسعین والف وصل الباء فی خم ربیع الاول سنه ١٠٩٦

المحروسه

ادرنه

صوفیه ملی کتبخانه‌سنده محفوظ صوفیه قاضیسی سلیمان افندینك اوقاف محرج جلد فرمانلر ثلث ... بیجی دفترك بوز اوتوزیجی صحیفه‌سنده مقید در.

حفظ الله تعالی

Ферманъ,

издаденъ отъ Султанъ Мехмедъ Ханъ IV и адресиранъ до военнитѣ, сѫдебнитѣ и административнитѣ власти въ София, Пиротъ и другадѣ. Въ него се говори за изпращането въ Унгария на привилегирована рая — майстори, които знаели да строятъ шанцове, укрѣпени позиции, крѣпости и всѣкакви военни засади. Тази привилегирована рая се наричала »булдери«.

(Тефт. № 7, стр. № 130, дата 1096 год. отъ егира (1684 г. сл. Р. Хр.)

До високо-образованитѣ, достойнитѣ и справедливитѣ мевляне — кадии на градоветѣ София и Пловдивъ, които като истински просвѣтени чада на мухамеданството, като избрани органи и като замѣстници на вѣроучението на нашитѣ свети пророци, сте повикани служебно да раздавате правосѫдие на населението, живѣяще въ тѣзи кази, и, въ името на свещенния шериятъ, да издавате сѫдебно-шериятски рѣшения. Нека Всевишния Богъ продължи славата ви и увеличи силата и властьта ви! До високопросвѣтения, достойния и справедливия мевля — кадия на казата Пиротъ (Шехеръ-кьой), а тъй сѫщо и до всички мои славни, достойни и безподобни сановници: управители (кетхода-ерлеръ), управители, еничерски сердари, войводи, вилаетски аяни и всички други царски служители. Дано всевишния Богъ продължи славата ви и увеличи властьта и силата ви!

Отъ съдържанието на настоящия царски актъ, надлежно украсенъ съ височайшитѣ императорски знакове, който ще ви пристигне тамъ, вие ще разберете напълно обстоятелството, че на пролѣть, при развиване и разцъвтяване листата на гората, съ Божие име, е рѣшено окончателно да имате военень походъ въ Унгария. Отъ голѣма важность е, щото въ тоя ми царски воененъ походъ, при полесражението да се намѣрятъ въ армията ми много повече изкусни и опитни майстори — раи, наречени „булдери“, които като войници да служатъ при укрѣпяването на позициитѣ, обкопитѣ и шанцоветѣ (метерислерде хъдиетъ ейлемекъ). Тѣзи привилегировани войници — раи, като специалисти по своята работа на засадитѣ и укрѣпянето на изкуствени позиции, редути и шанцове, се намиратъ най-много въ селата, подвѣдомствени на вашитѣ кази, споредъ както това е доказано отъ старитѣ официални регистри, и оттамъ трѣбва да се изкара нужното количество рая, да се сформира въ едно военно тѣло, което като войници да дѣйствува въ армията ми, въ отдѣла на пионерното отдѣление. Прочее, опрѣдѣлено е окончателно, че за всѣки рая „булдеръ“ ще се плаща наемъ за личния му трудъ по 80 гроша отъ страна на държавното съкровище. Половината плата отъ тоя наемъ, т. е. по 40 гроша, ще се изплати въ авансъ и въ прѣдплата отъ гото-

витѣ парични суми, които се намиратъ за тая цѣль въ ръцѣтѣ на речения ми царски мубаширъ. А останалата сума отъ 40 гроша, която е опрѣдѣлена за раята — войници по тая часть ще се изплаща тѣмъ на Димитровъ день, — день, въ който се мисли, че раята *»булдери«* ще се освободятъ, защото точно и напълно ще изпълнятъ до тогава своята обязаность. Съобразно съ подпечатаната, пронумерована и прошнирована официална регистровка на мефкуфатъ тефтеръ, който се прѣдава въ ръцѣтѣ на мубашира, необходимо е, щото отъ раята — селяни, живущи въ Пловдивската каза, които се ползуватъ съ свобода и привилегия, като „булдери“, да се изкаратъ за сега за първа необходимость най-малко 60 души майстори *булдери*. Отъ раята, живуща въ селата на Софийската каза, ще се изкаратъ и вzematъ за военния походъ 30 *булдери*, а отъ населението рая, живуще въ селата на Пиротската каза, ще се вzematъ само 20 души майстори *булдери*. Всичкитѣ тия рая майстори, 110 булдери, ще се стараете единъ день по-рано да ги приберете, изкарате на лице и да ги изпроводите служебно до главната квартира на походната ми царска армия. За всичко това и за прѣдаването на тѣзи рая — булдери въ ръцѣтѣ на особения чиновникъ по получаването, — азъ благоволихъ да издамъ настоящия си царски височайши ферманъ. Прочее, щомъ тази ми височайша царска заповѣдь, която нарочно съ единъ отъ придворнитѣ ми султански чауши, а именно съ достойния и славния ми чаушъ Халилъ ага, ви пристигне тамъ и я прочетете, — заповѣдамъ ви да дѣйствувате по тоя прѣдметъ тъй, споредъ както е прѣдписано въ текста на тази ми заповѣдь. При това вие сте длъжни да изпълните незабавно и безъ всѣкакво отлагане тази ми заповѣдь.

Раята *булдери*, които, споредъ прѣдписанието на фермана ми, ще опрѣдѣлите и изкарате за походъ отъ вашитѣ кази, се освобождаватъ отъ всѣкакви налози и не ще ги облагате съ никакви данъци. На мнозина отъ раята ми, даже и на едно само лице, не трѣбва да се прави насилия, изтезания и угнетявания. Раята *булдери*, които доброволно и по свое съгласие би искали да заминатъ за военния походъ въ Унгария, трѣба прѣди всичко да сѫ тѣлесно здрави, силни и буйно-кръвни („гютлю, ве куветлю, ве тувана, ве сахъ алманъ). Не допускайте и никакъ не приемайте лица: малолѣтни, лекоумни, умоповрѣдени, слаби, малокръвни, болни и неджгави. За тѣхенъ началникъ — главатаръ (башъ-богъ) изберете нѣкое съ авторитетъ лице, което добрѣ познава положението на вилаета (окрѫга ви). Земете добри и състоятелни гаранти за честностьта и вѣрностьта на войницитѣ — *булдери*. Постарайте се часъ по-скоро да ги докарате въ императорската ми армия и да ги прѣдадете въ ръцѣтѣ на чиновника, който е натоваренъ съ приемането имъ, подъ списъкъ. Потрудете се, щото изпроводенитѣ рая — *булдери* да се запишатъ и протоколиратъ въ надлежнитѣ царски регистри (тефтери), като се грижите да изпълните до край своитѣ служебни обязаности. Всичкитѣ лица рая, които трѣба да заминатъ за бойното поле, трѣба да сѫ изключително рая, безъ разлика дали тѣ сѫ привилегировани,

или не. Всички раи, безъ разлика, сж длъжни да разпрѣдѣлятъ помежду си и да опрѣдѣлятъ, кои хора сж годни и достойни да изпълняватъ тая служба.

Възраженията на нѣкои раи, които казватъ: „ние сме привилегировани и свободни“ — не се вcovematъ подъ внимание, нито трѣба да се уважаватъ.

Старайте се, колкото е възможно повече да отбѣгвате отъ лѣность, небрѣжность, закжсняване и невнимателность въ изпълнение службата ви. Тъй да знаете, тъй да дѣйствувате! Честь, слава и пълна вѣра отдайте на императорскитѣ ми знакове — туграта и монограма ми, положени на чело въ тоя ми височайшиферманъ, написанъ и издаденъ въ Одринъ, — днесъ 25 день отъ мѣсецъ Сеферъ, 1096 г. отъ егира (1684 г. сл. Р. Хр.)

Пристигналъ въ София на 27 день отъ мѣсецъ Реби-юл-евелъ, 1096 г. отъ егира (1684 г. Р. Хр.)

Издаденъ отъ Султанъ Мехмедъ Ханъ IV.

Прѣвелъ: Д. А. Ихчиевъ.

III.

Писмо отъ Д. Миладиновъ до Александра Екзарха и биографиитѣ имъ.

Въ цѣнната архива на заслужилия дѣецъ Александъръ Екзархъ, която сега се съхранява у неговия наслѣдникъ г-нъ Ив. Екзархъ, се намира едно твърдѣ важно писмо отъ приснопаметния Димитръ Миладиновъ, изпратено отъ Битоля на 20 августъ 1852 г. Прѣдъ видъ на важностьта му за историята на възраждането ни, съ позволение на любезния притежатель, ний снехме фотографическо копие и го даваме на читателитѣ си, както въ оригиналъ, тъй и на български, като го придружихме съ редъ пояснителни бѣлѣжки, за да може по такъвъ начинъ да се оцѣни по-лесно неговото значение.

Съ туй писмо Д. Миладиновъ ни запознава съ идеитѣ, които вълнували тогавашното по-интелигентно общество. Той, слѣдъ нѣколко извънредно ласкави думи, отправени до Ал. Екзарха по поводъ на проявената му патриотическа дѣятелность спрямо българския народъ, се възхищава отъ *илиризма*, които достигналъ и до западната часть на Македония. Тамъ сжщо тъй е проникнала и идеята за обединението на южното словѣнство подъ скиптъра на старитѣ Неманичи, която идея тъй усърдно се проповѣдвала особенно отъ Обреновичитѣ, та даже дѣятелитѣ на нѣкои отъ нашитѣ покрай-дунавски градове бѣха я възприели, както туй се узнава отъ документитѣ, които обнародвахме въ I кн. отъ «Извѣстията на Историческото Дружество» въ София и пр. Нъ всичко туй се затъмнява отъ *все*

сияната сѣверна звѣзда. Д. Миладиновъ съ възторгъ си спомнюва за Русия и дълбоко скърби, за дѣто лѫчитѣ на *сѣверната звѣзда* не озарили и българския народъ съ просвѣта и пр. Той е неутѣшимъ, че прѣчкитѣ (гръцкото духовенство) за неуспѣха на словѣнския язикъ между българитѣ се намирали въ пълно дѣйствие, нъ все пакъ се утѣшава, като казва: «*съ име Божио не ке дочекаетъ*». Въ туй си писмо Д. Миладиновъ прѣпорѫчва най-строги мѣрки противъ фенерското духовенство: «на зълъ трънъ, зла копачка»; и прави трѣзви наблюдения върху просвѣтителната дѣятелность на гърцитѣ въ Македония. Шесть осмини $^{6}/_{8}$ отъ цѣлото българско население още тогава се просвѣщавало на гръцки езикъ, поради което Миладиновъ се страхува да не би силата на елинския язикъ стане невъздържима, та да успѣе да погърчи българското население въ по-голѣмата часть отъ Македония. Тукъ той мимоходомъ ни съобщава и за знаменателната срѣща съ заслужилия руски славистъ проф. Викторъ Ив. Григоровичъ, който се удивлявалъ, като видѣлъ старо-словѣнски книги и българско население въ Охридъ, Прѣспа, Струга и пр. «*като че ли не сѫ били извѣстни тукашнитѣ българи на Европейскитѣ народи*». Д. Миладиновъ не прикрива и бѣлѣжката, която му направилъ Григоровичъ, загдѣто той, ако и да билъ словѣнинъ, продължавалъ да прѣподава на гръцки язикъ. «Като прѣподавахъ въ Охридъ Тукидида, В. Григоровичъ възкликна съ възторожено удивление: «*нели наши братя сте*»?! Нѣма съмнѣние, че проф. В. Григоровичъ е билъ, който е посочилъ на Д. Миладиновъ значението на народнитѣ умотворения. Когато Миладиновъ увѣрявалъ руския славистъ, че българскиятъ язикъ е билъ прадѣдовъ и майчинъ на тамошното население, Григоровичъ казалъ въ Струга на старата майка на Д. Миладиновъ да му изпѣе «*богарска пѣсма*», която и я записалъ. Д. Миладиновъ е кореспондиралъ въ Виена съ Григоровича; послѣдния го задължилъ да му напише и *граматика на мѣстния български говоръ,* която е очаквалъ въ Виена. Отъ сѫщия градъ му се оплакалъ писменно Григоровичъ, че нѣкои гърчуляги и арнаути отъ околнитѣ мѣстности на Охридъ го нарекли крадецъ на стари книги. Това обвинение срѣщу Григоровича слушали сме го и отъ нѣкои проф. отъ катедри на университети! Нъ Д. Миладиновъ бърза да го опровергае, като казва въ писмото си, че рѫкописитѣ ги подарили тѣ сами на Григоровича. И дѣйствително, когато пѫтувалъ руския ученъ изъ Македония 1844 г., значението на пергаментнитѣ рѫкописи у насъ никакъ не се цѣнѣше, даже и много по-късно, та за туй не е имало нужда Григоровичъ да краде книги; достатъчно е било само да ги поиска. Ний нарочно това мѣсто отъ писмото даваме го клиширано, защото не желаемъ несправедливо да се провинява въ кражба тоя руски ученъ, който, както виждаме, има прѣмного заслуги, направо и за нашето възраждане.

Часть отъ саморжчното писмо на Д. Миладиновъ до Ал. Екзарха, съ което се отхвърля обвинението, противъ руския заслужилъ професоръ В. Ив. Григоровичъ, че е злоупотрѣбилъ стари книги въ Македония.

Слѣдъ туй Миладиновъ, като напомня още единъ пѫть опасностьта отъ буйния порой на елинския языкъ, тъй като *«мнозина словѣнобългари сѫ се учили и се учатъ въ Атина и съ врѣме съ языка се сформируватъ и нравитѣ, а слѣдователно и народностьта се смѣсва съ чувствата»*, то той загатва на Ал. Екзарха, който поддържалъ много училища изъ България и Македония, да имъ изпрати български книги: буквари, граматика, синтакса, аритметика, география, като го увѣрява, че щѣло да стане добро начало да се въведе българския язикъ въ училищата отъ най-западна Македония. Тукъ Миладиновъ по единъ много деликатенъ начинъ извѣстява на Ал. Екзарха, че и братъ му Константинъ има нужда да учи словѣнска филология въ нѣкой руски университетъ, нъ че нѣмалъ срѣдства; а иеромонаха Партения отъ Зографски мънастиръ, който катихизиралъ Константина въ словѣнска граматика и синтакса, едва ли ще може да си изпълни обѣщанието, да го издържа въ нѣкой руски университетъ. Подиръ туй му изповѣдва сиромашията си и му съобщава, че чрѣзъ търговцитѣ Паунчеви и Димзови може да получи отговоръ.

Ето текстътъ на самото писмо.

Τῇ 20 Αὐγούστου (1)852 ἐν Βιτωλίοις.

Ἀξιότιμε Ἀλέξανδρε Ἔξαρχε,

Ἡ καλὴ φήμη σας εἶναι φήμη εἰς καύχημα ὅλων τῶν ἐν τῇ Εὐρωπαίᾳ Τουρκίᾳ Σλαβοβουλγάρων. Ἑλκύεις τὸν σεβασμὸν τῶν ὁμογενῶν μας διὰ τοῦ γνησίου πρὸς αὐτοὺς ζήλου σου. Τὸ δὲ αἴσθημα τοῦ πατριωτισμοῦ σου εὔχομαι νὰ διαδίδεται ὡς ἀστραπὴ πρὸς πάντας τοὺς ποτὲ μὲν ἐνδόξους (Σλάβνι), νῦν δὲ ἀναστηνομένους ἐκ τοῦ βορβόρου τῆς ἀπαιδευσίας ὁμογενεῖς ἡμῶν ἀπογόνους τοῦ Ἰλλύρου Κύχλεδα τοῦ σίλνι Στέφαν Νεεμάνοβηκ καὶ τῶν λοιπῶν.

Ὤ! ὁποία ἐποχὴ παράποτε ἁρμοδιωτέρα διὰ νὰ συντριφθῶσιν οἱ σιδηροὶ κρῖκοι τῆς ἐπιπολαζούσης ἀμαθειας. Ὁ παμφαὴς Ἀρκτῷος ἀστὴρ ὁ παρὰ Θεοῦ προωρισμένος δὲν εἶναι πασιφανής, ὁδηγῶν τοὺς ὁμογενεῖς, ὥς ποτε πύρινος στύλος τὸν Μωϋσῆν,... δὲν εἶναι ἡ παροῦσα ἐποχή, καθ' ἣν ὁδηγούμεθα, ὡς διὰ χειρὸς τοῦ ὑψίστου εἰς ἀνάβασιν τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος μας; τῶν φώτων; Ὁ φοβερὸς γίγας τῆς ἡμέρας δὲν θέλει πατάξει τὸ σεσηπὸς κρανίον τῆς ἀνωμαλίας, καὶ διασκορπίσει τὴν ἀχλὺν τῆς προόδου; τὰ δὲ προσκόμματα τῆς ἐνταῦθα Σλαβικῆς προόδου δὲν εἶναι οὔτε μικρὰ οὔτε ὀλίγα, καὶ κατὰ συνέπειαν τῶν ἄλλων εἶναι τὸ μέγιστον ἴσως τὸ γραικικὸν ἱερατικὸν τὸ ὁποῖον ἦτο πάντοτε, εἶναι πανταχοῦ, καὶ θέλει εἶσθε ῥαδιοῦργος μηχανὴ κατὰ τῆς σλαβικῆς γλώσσης (ἀμά σο ἶμε μπόζιο νε κέ δοτζέκαετ) καὶ κατὰ τὴν παροιμίαν χρειάζεται (νὰ ζλὸ τάρνα ζλὰ κόπατζκα) Σοὶ γράφω ἐλευθέρως διὰ τοῦ πατριώτου μου καὶ μαθητοῦ μου Ἀνδρονίκου Δ. Ἰωσήφ, τὸν ὁποῖον σοι συσταίνω ὡς (εὐγενῆ) καὶ τίμιον.

Ἄς μοι συγχωρηθῇ νὰ εἴπω καί τινας μειρακιώδεις παρατηρήσεις. Τὰ ἓξ σχεδὸν ὄγδοα τῆς Μακεδονίας κατοικούμενα ὑπὸ ὁμογλώσσων Βουλγάρων ὅλοι τὰ ἑλληνικὰ γράμματα σπουδάζουν καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Ἕλληνες ὀνομάζονται, ἐκτὸς τῶν βορειοτέρων σλάβων, οἵτινες προοδεύουσιν εἰς τὴν σλαβονικήν.

Περιηγητής τις Ρῶσσος Βίκτωρ Γρηγόροβηκ ἐπονομαζόμενος, κυθηγητὴς ἐν τῷ Καζανίῳ, μὲ μεγάλην ἔκπληξίν του ἴδε σλαβικὰ βιβλία ἐν Ἀχρίδι, ἐν τῇ πατρίδι μου Στρούγα, ἐν Πρέσπᾳ κ. λ. π. ὡς νὰ μὴν ἦσαν γνωστοὶ εἰς τὰ Εὐρωπαϊκὰ ἔθνη οἱ ἐνταῦθα Βούλγαροι, ἀλλὰ νομιζομένων ὑπ' αὐτῶν ὡς ἀλλόκοτόν τι ἔθνος. Παραδίδοντος ἐμοῦ τὸν Θουκυδίδην ἐν Ἀχρίδι ἐξεφώνησεν ἐνθους »ὢ ἔλι νάσι μπράτια στέ;« Καὶ ὡς ὀνειροπολῶν καὶ μὴ πιστεύων ὅτι τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν ἔχομεν μητρικὴν καὶ προπατορικήν, φθάσαντες οἱ δύο μας εἰς τὴν πατρίδα μου Στρούγαν, εἰς ἑσπέρας, διέταξε τὴν γραῖαν μητέρα μου νὰ τραγωδήσῃ (μπόγαρσκα πέσμα) τὸ ὁποῖον καὶ ἐσημείωσε. Καὶ ἑπομένως μ' ἐπαρακάλεσεν νὰ συγγράψω εἰς τὴν ἐδῶ καθομιλουμένην Βουλγαρικὴν Γραμματικὴν καὶ ἐπερίμενεν ἐν Βιέννῃ, ὅπου Γραικουλοίτινες καὶ Ἀλβανοὶ τῶν πέριξ τῆς πατρίδος μας ὑποκινηθέντες ὑπό τινων προσῆψαν αὐτῷ ἀδίκους κατηγορίας καὶ κλεψοβιβλίαν,

ἐνῷ εὐχαρίστως οἱ πατριῶται μας τῷ ἔδωκαν βιβλία τινά. Μὲ τοῦτο ἐννοῶ ὅτι" Γάρτζυτε ἡ φρέντζιτε ζα νίστο νενέ μπόραετ.

Εὐλογέστατε! Ὁ χείμαῤῥος τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης θέλει γείνῃ εἰς τὰ ἐνταῦθα ἀκάθεκτος ἐὰν δὲν ληφθῶσιν ἰσχυρὰ μέτρα. Πολλοὶ σλαβοβούλγαροι ἐσπούδασαν καὶ σπουδάζουσιν εἰς Ἀθήνας, καὶ τοῦ καιροῦ προϊόντος, μετὰ τῆς γλώσσης συμμορφώνονται καὶ τὰ ἤθη, καὶ ἑπομένως ἡ ἐθνικότης συγχωνεύεται μὲ τὰ αἰσθήματα.

Καὶ ὁ ἐμὸς ἀδελφός τὸ θέρος τοῦτο ἐπανακάμπτων ἐξ' Ἀθηνῶν, ὅπου τρία ἔτη μόνον ἐν τῷ πανεπιστημήῳ ἐσπούδασεν τὴν ἑλλ. φιλολογίαν, διέβη εἰς τὴν ἐν Ἄθῳ Μονήν τῶν Ζωγράφων, πρὸς ἀντάμωσιν τοῦ Ἱερομονάχου Παρθενίου χρηματίσαντός ποτε παρ' ἐμοί μαθητοῦ, καὶ τελευταῖον σπουδάσαντος ἐν Ῥωσσίᾳ, σκοπὸν προτιθέμενος νὰ τὸν πείσῃ πρὸς ἐξακολουθίαν τῆς σλαβικῆς φιλολογίας ἐν Ῥωσσίᾳ. Ἀλλὰ κατὰ τὸ παρὸν διελθὼν μόνον τὴν σλαβο-ρωσσικὴν γραμματικὴν καὶ συντακτικὸν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα. Ὁ δὲ Παρθένιος τοῦ εἶπε ταύτην τὴν ὑπόσχεσιν (ἐὰν εἶναι ἀληθής καὶ αὕτη). »Διὰ τοῦ διδασκαλικοῦ ἐπαγγέλματός μου ἐξώφλησα τὰ διὰ τόκου ὀφειλόμενα χρέη μου (διότι μὲ τοκισμένα χρήματα ἐσπουδάσαμεν) εἰς τριετὲς διάστημα, καὶ ἑπομένως ἔχω τὰ μέσα μετὰ τριετίαν, νὰ σὲ ἀποστείλω εἰς τὰ ἐν Ῥωσσίᾳ πανεπιστήμια.« Ἔφερεν ἐκεῖθεν ὁ ἀδελφός μου δύο βιβλία Μουσικῆς Βουλγαρ. καὶ Εὐαγγέλιον Βουλγαρ. τὰ ὁποῖα ἀφιέρωσεν ἐν τῇ πατρίδι μου Στρούγᾳ, ὅπου, ὡς μοί γράφει ὁ ἀδελφός μου, ἀναγινώσκεται τὸ Βουλγαρ. εὐαγγέλιον ἀνὰ πᾶσαν Κυριακὴν, μὲ μεγάλην εὐχαρίστισιν τῶν ἀκροατῶν, ὑπὸ τινος ἱερέως γνωρίζοντος τὴν σλαβονικὴν.

Καὶ κατὰ προτροπήν μου ἐπείσθησαν ὅ τε ἑλληνοδιδάσκαλος ἐν Στρούγᾳ καὶ μαθητής μου, καὶ ὁ παπὰ Ἰωάννης νὰ εἰσάξωσιν εἰς τοὺς μαθητὰς πρῶτον τὴν Βουλγαρικὴν, ἐὰν εἶχαν βιβλία προκαταρκτικὰ ταύτης τῆς γλώσσης οἷον ἀλφαβητάρια, Γραμματικὴν, Συντακτικόν, Ἀριθμιτικὴν, καὶ Γεωγραφίαν καὶ σᾶς βεβαιῶ ὅτι ἤθελε γίνῃ ἀρχὴ καλὴ ἀπὸ τὴν δυτικωτάτην Μακεδονίαν. »Στιβαρᾶς χειρός ἅπαντες χρήζομεν«. Οἱ δὲ εἰς τὰ αὐτοῖς ἐμπορευόμενοι κ. κ. Πέτρος Α. Δυμήσοβη, Δημήτριος Κ. Παγωνίδης δύνανται νὰ σὲ πληροφωρήσουν περὶ τῶν μικρῶν αἰσθημάτων μου, τῆς φιλογενείας, καὶ τῆς Κυρίας Ἰσχνῆς . . .

Ἐὰν δέ ποτε ἀξιωθῶ ἀπαντήσεώς σας, αἱ ἐπιστολαὶ ἐξασφαλίζονται δια τοῦ κυρίου Δ. Παγωνίδου, Πέτρου Α. Δημήσοβηκ, συσταινόμεναι πρὸς τὸ ἐν Βιτωλίοις κατάστημα τῶν κυρίων αὐταδέλφων Ρόμπη καὶ υἱῶν.

Εἶμαι δε ὁ διὰ παντὸς σεβόμενος ὑμᾶς.

ὅλως ὑμέτερος
Δημήτριος Μηλαδύνης.

Прѣводъ.

20 Августъ 1852 Битоля.

Достопочтени Александръ Екзархъ,

Доброто Ви име служи за гордость на всички словѣно-българи въ Европейска Турция. Привличашъ почетьта на нашитѣ еднородци чрѣзъ чистосърдечната си ревность спрямо тѣхъ. А патриотическото ти чувство желая да се разнася като свѣткавица къмъ всички нѣкога славни, а сега възкресващи отъ тинята на невѣжеството наши еднородци, потомци на илириеца Кохледа и на силния Стефанъ Неманя и останалитѣ.

О! каква епоха по-сгодна отъ всѣкога, за да се съкрушатъ желѣзнитѣ обръчи на закоренѣлото невѣжество. Всесияйната сѣверна звѣзда, прѣдназначена отъ Бога, не е всевидима, за да опѫтва еднородцитѣ, както нѣкога огнения стълбъ на Мойсея.*)... Не е ли настоящата епоха, прѣзъ която се водимъ, като чрѣзъ рѫка на Вишния, за възкачване къмъ златния ни вѣкъ, на просвѣщението? Страшния гигантъ на деня нѣма ли да счупи гнилия черепъ на аномалията и разпръсне мъглата за напрѣдъка? А прѣчкитѣ на тукашния словѣнски напрѣдъкъ не сѫ нито незначителни, нито малки и, сравнително съ другитѣ, може би, най-значително е гръцкото духовенство, което е всѣкога, на всѣкждѣ е, и ще бѫде активна машина противъ словѣнския язикъ (ама съ име божио не ке дочекаетъ) и споредъ пословицата нуждно е (на зълъ търнъ, зла копачка). Ти пиша свободно за съотечественикътъ и ученикътъ ми Андроника Д. Иосифчевъ, когото ти прѣпорѫчвамъ като благороденъ и честенъ.**)

Нека ми бѫде простено да кажа нѣкои юношески наблюдения. Шестѣ осмини почти на Македония, които се населяватъ отъ еднозични българи, всички се учатъ на елинско писмо и отъ еллинитѣ се наричатъ еллини, освѣнъ на сѣвернитѣ словѣни, които напрѣдватъ на словѣнски [язикъ].

Нѣкои си руски пѫтешественикъ по име Викторъ Григоровичъ, професоръ въ Казанъ,[1]) съ голѣмо удивление видѣ сло-

---

*) Съ тѣзи думи подразбира Русия.

**) *Андроникъ Д. Иосифчевъ* е роденъ въ 1814 г. въ гр. Охридъ. Първоначалното си образование е получилъ въ родния си градъ; билъ е ученикъ на Д. Миладиновъ, а впослѣдствие и неговъ сподвижникъ. Слѣдвалъ е една година въ Атина, кѫдѣто е ходилъ да попълни образованието си, като слушатель въ историческия факултетъ. Учителствувалъ е 45 години изъ разни градове на Македония, отъ които 24 години въ родния си градъ. Помина се на 20/IX 1901 год. въ София.

[1]) Професоръ Викторъ Ив. Григоровичь се числи къмъ най заслужилитѣ руски слависти. Той е роденъ въ 1815 г. въ гр. Балта, кѫдѣто и получилъ основното и срѣдното си образование; а слѣдъ туй той свършилъ Харковския университетъ, дѣто се занималъ усърдно съ

вѣнски книги въ Охридъ, въ отечеството ми Струга, въ Прѣспа и пр. и пр. Като че ли не сѫ били извѣстни на Европейскитѣ народи тукашнитѣ българи, нъ считани отъ тѣхъ като нѣкой чуждъ народъ. Като прѣподавахъ азъ Тукидида въ Охридъ, възкликна (Григоровичъ) съ възторжено удивление: „нели наши братъ сте"? И като че ли бълнуваше и не вѣрваше, че за майчинъ и прадѣдовъ язикъ имаме словѣнския. Като стигнахме и двамата въ татковината ми Струга на вечерьта, заповѣда на старата ми майка да пѣе [богарска пѣсма], която и я записа. И настоятелно ме помоли да напиша на тукашния говоримъ [язикъ] българска граматика и я очаква въ Виена, кѫдѣто нѣкои гърчуляги и албанци отъ околнитѣ мѣста на татковината ми, подбудени отъ нѣкои, му нанесли несправедливи обвинения

философия и класическа филология. Въ 1839 Григоровичъ билъ повиканъ въ Казанъ, за да заеме катедрата по словѣнскитѣ нарѣчия, и въ 1840 г. прѣдставилъ кандидатското си съчинение: *»Изслѣдванія о церковно-славянскихъ нарѣчіи«*. Слѣдъ задгранична научна разходка той издържалъ и магистерска дисертация *»Опитъ изложенія литературы словень въ ея главнѣйшихъ эпохахъ«*. Това е било първото научно съчинение въ Русия за словѣнската литература отъ точка зрѣние на словѣнската взаимность.

Въ 1844 год. В. Ив. Григоровичъ се опѫтилъ въ командировка изъ словѣнскитѣ земи, кѫдѣто и прѣстоялъ 2½ г. прѣимуществено въ прѣдѣлитѣ на Европейска Турция. Тогава той посѣтилъ: Цариградъ, Св. Гора, Солунъ, Енидже-Вардаръ, Воденъ, Битоля, Прѣспа, Рѣсенъ, Охридъ, мънастиря Св. Наумъ, Струга, Слѣпченския мънастиръ, Прилѣпъ, мънаст. Трѣскавецъ, Велесъ, Скопье, Щипъ, Радовищъ, Струмица, Петричъ, Сѣресъ, Демиръ-Хисаръ, Мелникъ, Джумая, Рила, Дупница, София—Бояна, Пловдивъ, Карлово, Калоферъ, Казанлъкъ, Шипка, Габрово, Търново и Свищовъ. Това научно пѫтешествие на проф. В. Григоровича е епохално за словѣнската наука на южнитѣ словѣни. Съ това той повдигна много на високо възбудения наученъ интересъ за проучването миналото на словѣнитѣ въ Балканския полуостровъ. Благодарение на изслѣдванията на Григоровича, тогава славния П. Шафаржикъ обнародва Rozkvět Slovanske literatury v Bulharsku (Разцвѣтъ на словѣнската литература въ България). Изобщо извѣстията за открититѣ отъ него стари паметници на южнитѣ славѣни послужиха, за да се направи голѣма стѫпка напрѣдъ. А съчинението му: »Очерк. пут. по Европейской Турціи« остава класическо. Въ 1849 г. В. Григоровича намираме въ Москва съ драгоцѣнна колекция отъ старословѣнски рѫкописи, която му спомогна твърдѣ много да възбуди интересъ и за словѣнската палеография. Слѣдъ като е прѣподавалъ въ разни руски университети до 1876 г., прѣди да види освобождението на България, която толкова обикналъ, починалъ внезапно на 19 декември въ Елизаветградъ, дѣто се билъ оттеглилъ, за да прѣкара старинитѣ. В. Ив. Григоровичъ заедно съ Ѳ. И. Буслаева и други е основателя на научното историческо *славянофилство* въ противоположность на Московското полуфилософско и полупоетическо *славянофилство*. Неговитѣ научни трудове сѫ проникнати отъ дълбока самостоятелность и оригинално мировързѣние. Въ изучванието на Византия и на словѣнството Григоровичъ указа на науката обширно и плодовито поле. По обширни свѣдения за Григоровича любителитѣ ще намѣратъ въ »Историческіи вѣстникъ« 1892 г. No. 12 отъ Кирпичниковъ въ статията: »В. И. Григоровичъ и его значеніе въ исторіи русской науки«; а сѫщо и въ »Славянское Обозрѣніе« (1892, іюль и слѣд.)

и го нарекли крадецъ на книги. Когато въ сжщность съ удоволствие съотечественицитѣ ми дадоха му нѣкои книги. Съ това подразбирамъ, че »гърцитѣ и френцитѣ за нищо не ни бораетъ«.

Разумни! Пороятъ на еллинския язикъ ще стане за тукашнитѣ мѣста неудържимъ, ако не се зематъ силни мѣрки. Мнозина словѣнобългари сж се учили и се учать въ Атина и съ врѣме съ язика се сформируватъ и нравитѣ, а слѣдователно и народностьта се смѣсва съ чувствата. И моя братъ това лѣто се връщаше отъ Атина, кждѣто само три години учи въ университета еллинска филология, замина за Зогравския мънастиръ въ Св. Гора, за да се срѣщне съ иеромонаха Партения, който бѣ нѣкога при мене ученикъ, и който напослѣдъкъ се училъ въ Русия, като съмъ ималъ намѣрение да го склони да продължи (да учи) словѣнската филология въ Русия. Нъ понастоящемъ, като прѣминалъ само словѣноруската граматика и синтакса, се върна въ отечеството. А Партений му далъ такъво обѣщание (дали това е вѣрно): »Чрѣзъ учителското занятие изплатихъ вземенитѣ пари съ лихва (защото се училъ съ взети пари подъ лихва) въ тригодишно растояние; слѣдователно, слѣдъ три години ще имамъ срѣдства да те изпратя въ русскитѣ университети«. Оттамъ братъ ми донесе двѣ книги българска мусикия (псалтикии] и едно българско евангелие, които подари на отечеството си Струга, кждѣто, както пише братъ ми, се чете българското евангелие прѣзъ всѣка недѣля, съ голѣма благодарность на слушателитѣ, отъ единъ свещеникъ, който знаелъ словѣнски [язикъ]. И по мое побуждение склониха, както класния учитель въ Струга и мой ученикъ, тъй и попъ Иванъ да въведатъ на ученицитѣ първо български (язикъ), ако имаха книги за започване на този язикъ, като напримѣръ: буквари, граматика, синтакса, аритметика, география и ви увѣрявамъ, че щѣше да стане добро начало отъ най-западната Македония. »*Всички се нуждаемь отъ крѣпка ржка*«. Търгуващитѣ тамъ (въ Цариградъ) г. г. Петръ А. Димзовъ, Димитръ К. Паунчевъ могатъ да ви увѣдомятъ за незначителнитѣ ми чувства (?), за благородието и за г-жа нѣмотията.

Ако нѣкога се удостоя съ вашъ отговоръ, писмата се осигуряватъ чрѣзъ г-на Д. Паунчевъ, Петръ А. Димзовичъ, прѣпращани до заведението на г-да братя Робеви и синове въ Битоля.

Оставамъ винаги Васъ почитающъ,

съвсѣмъ Вашъ:

Димитръ Миладиновъ.

Братя Миладинови.

Името на Братя Миладинови е доста популярно у насъ, поне между що-годѣ по-образованитѣ българи. Нъ струва ни се, че тази извѣстность на двамата братя се дължи повече на хубавото Вазово стихотворение за тѣхъ, отколкото на тѣхната обществена дѣйность, завършена съ такъва трагичность. А животътъ и дѣйностьта на братя Миладинови заслужва да се знаятъ по-добрѣ. Тѣ сѫ едни отъ първитѣ жертви, що даде нашиятъ народъ за своето национално свѣстяване и духовно освобождение.

Доста се е писало за тѣзи именити събиратели на нашето народно творчество и горещи дѣйци по събуждането на българския духъ въ Македония, нъ пълна и обстойна биография за тѣхъ до день-днешенъ ние нѣмаме. Най-добриятъ и най-близъкъ тѣхенъ познавачъ и съработникъ, г. К. Шапкаревъ, изнесе наистина доста факти и свѣдения за тѣхния животъ и дѣйность, нъ за една пълна биография тукъ има още много да се желае. Самъ г. Шапкаревъ съзнава много добрѣ това, затова и труда си за живота и дѣйностьта на своитѣ съотечественици той нарече «Материали за животоописанието на приснопаметнитѣ Братя Хр. Миладинови, Димитрия и Константина» (издание по случай 25-годишнината отъ мѫченишката имъ смърть). Съ такъвъ насловъ той тъкми да обнародва труда си и по случай на 50-годишнината отъ смъртьта на двамата братя *), ако и да е внесълъ въ него доста поправки и добавки.

Очаквайки обнародването на цѣннитѣ въ всѣки случай «Материали» отъ г. К. Шапкаревъ и една пълна и обстойна биография на първитѣ самоотвержени македонски дѣйци, ние за сега ще дадемъ на четцитѣ на това списание само единъ кратъкъ очеркъ за живота и дѣйностьта на Димитъръ Миладиновъ, като ще засегнемъ пѫтемъ по-важнитѣ моменти отъ живота и на по-младия му братъ Константина.

Димитъръ Миладиновъ се родилъ въ 1810 г. въ градеца Струга. Баща му, Христо Миладиновъ, билъ простъ, нъ ученолюбивъ човѣкъ, грънчарь по занятие. Той ималъ 6 синове, отъ които Димитъръ билъ най-голѣмиятъ, а Константинъ наймалкиятъ. Освѣнъ въ Струга Димитъръ се е училъ, като послушникъ, въ мънастирската школа при Св. Наумъ, а послѣ въ Охридското елинско училище при даскалъ Димитрия Мокрянина, албанецъ, прадѣдо на извѣстното сѣмейство Генадиевци. Слѣдъ това сталалъ учитель въ Охридъ и учителствувалъ двѣ години (1830—1832 година). Слѣдната година

*) Тя се пада слѣдъ три години, прѣзъ 1912 год.

подиръ това той прѣкаралъ като книговодитель на една търговска фирма (Зографовци) въ Дурусъ (Дурацо). Ламтящъ за по-висока наука, отъ Дурусъ Димитъръ заминалъ за Янина, дѣто слѣдвалъ двѣ-три години. Тукъ той усъвършенствувалъ знанието си на гръцкия езикъ и литература, станалъ »изреденъ» елинистъ, изучилъ доста добрѣ италиянския езикъ, а донѣгдѣ и френския. Въ Янина той се запозналъ съ Иоакима, тогава епископъ при Янинския митрополитъ, а слѣдъ врѣме Цариградски патриархъ, който ще рѣши смъртьта му въ цариградския затворъ. Подготвенъ добрѣ за учитель, Димитъръ Миладиновъ слѣдъ това учителствувалъ редъ години въ разни градове изъ Македония — въ Охридъ, Струга, Битоля, Кукушъ и пр., като реформиралъ доста много прѣподавателската система. Прѣподавалъ, разбира се, по гръцки, като не прѣнебрѣгвалъ и майчиния български езикъ, съ който си служелъ за разяснение на онова, що остаяло неясно за ученицитѣ му. Какъвъ внушителенъ учителски талантъ ималъ Димитъръ, за това свѣдочатъ многобройнитѣ негови ученици, мнозина отъ които отпослѣ изпжкнаха като отлични народни дѣйци. Доста е да споменемъ тукъ само имената на Панарета Пловдивски, на брата му Д-ръ Конст. Мишайковъ и на Партения Полянино-Кукушки, а послѣ Нишки; неговъ отличенъ ученикъ е билъ и братъ му Константинъ, който сжщо така е ходилъ, на братова издръжка, за по-висока наука въ Янина, дѣто слѣдвалъ три години. Прѣзъ това врѣме, сир. догдѣто Константинъ слѣдвалъ въ Янина, Димитъръ учителствувалъ въ Магарево, голѣмо и хубаво влашко село близу до Битоля. Свършилъ Янинското училище, Константинъ станалъ учитель въ влашкото село Търново, 2—3 к. м. далечъ отъ Магарево. Слѣдъ двѣгодишно учителствуване на двамата братя въ най-близско съсѣдство, Димитъръ наредилъ работата тъй, че осжществилъ горещото желание на младия си братъ, като го изпратилъ за висша наука въ Атинския университетъ; срѣдствата за това дали магаревчани,—срѣщу бѣдната заплата на двамата братя. Въ Атинския университетъ Константинъ слѣдвалъ три години. Слѣдъ това той станалъ учитель въ Магарево, на мѣстото Димитриево, който станалъ учитель въ Битолското гръцко централно училище и учителствувалъ двѣ-три години (до 1854 г.) (Още прѣзъ първата година отъ учителствуването въ Битоля изпратилъ горното писмо до Ал. Екзархъ, съ което иска български книги за да въведе български езикъ въ западнитѣ крайща на Македония). (Бѣл. на ред.).

*

Но да прослѣдимъ по-нататъкъ главнитѣ моменти отъ послѣднитѣ години на живота му. Прѣзъ 1855—56 год. Димитъръ Миладиновъ виждаме секретарь на гръцкия владика въ Херцеговина (Мостаръ). Какъ е дошло да заеме той тая длъж-

ность, не знаемъ; нъ случаятъ билъ прѣкрасенъ, за да се запознае съ най-близкитѣ на българитѣ славяни — сърби и хървати, възмогнати вече доста въ своето национално просвѣщение. Димитъръ изходилъ Босна, Херцеговина и Славония. Въ Карловецъ той така близко се запозналъ съ професоритѣ на тамкашната духовна семинария, че му била прѣдложена катедрата по гръцки езикъ. Нъ той, неизвѣстно по какви съображения, не приелъ това.

Прѣзъ слѣдующата година виждаме го учитель въ Прилѣпъ, дѣто учителствувалъ заедно съ Ивана Жинзифовъ и сина му Ксенофонта (помощникъ на баща си). И тукъ Миладиновъ оставилъ добри спомени у ученицитѣ си. Слѣдъ класнитѣ занятия той често извеждалъ ученицитѣ си вънъ на разходка, дѣто слѣдъ извѣстни игри и физически упражнения, запознавалъ ги, подобно на Питагора, нагледно съ много нѣща отъ онова, що се учело по География, Ест. история, Физика, и пр. Тукъ той направилъ първъ пѫть опитъ за въвеждане на ланкастерската метода; нъ съ това възбудилъ голѣмо негодувание у старошколцитѣ — наустничари, които, на чело съ учителитѣ си, втурнали се единъ день въ училището, и унищожили всичко нововедено.

Прѣзъ 1857/58 г. Димитъръ Миладиновъ и Райко (Ксенофонтъ) Жинзифовъ били поканени за учители въ Кукушъ. Тукъ и двамата се запрѣтнали съ всичката си енергия и ревность да насадятъ учение въ училището на роденъ, български езикъ, и да въведатъ служба въ църквата — на славянски. У Димитра Миладиновъ възникналъ планъ за широка просвѣтна работа чрѣзъ работници възпитани и обучени въ славянобългарски духъ. За тази цѣль и по негово залѣгане били изпратени на учение въ Русия братъ му Константинъ, Р. Жинзифовъ, Конст. Станишевъ, Никола Дели-Ивановъ, Георги п. Стаменовъ (отъ Кукушъ), Андрея Стояновъ (отъ Воденъ) и др. Едноврѣменно съ това изпращалъ много момчета на българско учение въ Цариградското българско училище, па ималъ грижата да изпраща въ Струга и разни български учебни издания, като букварн, свещени истории и други прочитни книжки.

Всичко това не е могло да не забѣлѣжи фанариотското око на Мелетия, тамкашенъ гръцки владика, който билъ въ явна борба съ кукушани. Тази борба, захваната на 25. декем. 1857 г., тъкмо съ пристигането на Миладинова и Жинзифова, се водила двѣ години и се завършила, както е знайно, доста печално: кукушани се отметнали отъ патриаршията, за да приематъ унията съ католическата църква. Димитъръ Миладиновъ,

---

*) Тамо той слисалъ професоритѣ съ дълбокото си знание на гръцки езикъ. Запитанъ, гл. πλέω гръцка дума ли е? той отговорилъ: словѣнска, отъ сжщия коренъ, отдѣто имаме: плувамъ, пловецъ и пр. Гърцитѣ казвали: νέω, отдѣто νῆσσα — патица, ναῦς — корабъ.

ревностенъ българинъ и строгъ въ своето православие, не можалъ да вземе страната нито на гърци нито на папищаши; ето защо той една нощь скритомъ напусналъ Кукушъ, и се озовалъ въ родния си градецъ Струга, дѣто, за голѣма своя радость видѣлъ, българския езикъ въведенъ въ училище и църква.

Късо, нъ съ значение е било врѣмето, което Димитъръ Миладиновъ прѣкаралъ въ Кукушъ. Отъ тукъ той се запозналъ кое лично, кое писмено, съ много видни български дѣйци. По негова инициатива и залѣгане слѣдъ 3 — 4 год. се издигнало тамъ ново здание за основно училище и се отворило дѣвическо училище.

Въ Струга currentлъ учитель отъ началото на уч. 1859. г. на мѣстото на К. Шапкаровъ, неговъ зеть (водѣлъ дъщеря му), който драговолно му отстѫпилъ мѣстото си, като самъ заминалъ за учитель въ Охридъ. Прѣзъ мѣсецъ декемврий сѫщата година избухнала борбата въ Охридската епархия за български митрополитъ. То е било слѣдъ смъртьта (25. дек.) на добродушния владика Иоаникия, родомъ албанецъ.

На 27. декемврий по тоя случай Димитъръ Миладиновъ се отзовалъ въ Охридъ. Писали се двѣ, три молби до патриаршията, за да изпрати български митрополитъ (посочвали се Иларионъ Макариополски, Аксентий Велешки и архим. Антимъ, сетнѣ епископъ Видински). Патриаршията не обърнала никакво внимание на това. Затова пъкъ писала въ Охридъ, че изпраща своя великъ архимандритъ, Мелетия (за да образува тамъ нова, гърко-владишка партия, та той да разклати единодушието на българитѣ въ Охридъ). Това страшно огорчило и ядосало охридчани, които много добрѣ познавали пороцитѣ и злоупотрѣбленията на Мелетия отъ врѣме на неговата битность въ качество на протосингелъ при прѣждебившия митрополитъ въ Охридъ Дионисия. Протестирали съ 12 хил. подписа и 500 печата — че не искатъ Мелетия. Нищо не помогнало. Патриаршията си останала на своето, и Мелетий, тъкмо на Великденъ, пристигналъ въ Охридъ, посрещнатъ само отъ трима-четирма души ядката на бѫдащата гъркоманска партия тамъ. На 4. априлий охридчани отправили втори протестъ, съ който категорично се казвало на патриаршията: понеже тя се отнася не като майка, а като мащеха спрѣмо тѣхъ, то тѣ не щатъ да я признаватъ вече като своя майка. Между това Мелетий заедно съ нѣколцината охридски и стружки изверги пусналъ въ ходъ всевъзможни интриги, клевети и подкупничества, за да се задържи въ епархията. Главенъ борецъ тукъ билъ Димитъръ Миладиновъ. Той наистина работѣлъ въ Струга, нъ много пѫти прѣскачалъ въ близкия Охридъ, за да слѣди борбата, да насърдчава, съвѣтва и залѣга за въвеждане на българския езикъ въ тамкашното училище. и славянски езикъ въ черква; по негово побуждение се открило махленското (въ «Кошишча») българско училище. Едноврѣменно съ това той

Сѫщата година Миладинову била възложена отъ Царигр. бълг. община много важна работа—да обиколи Македония съ цѣль да събира помощи за новостроещата се въ Цариградъ българска църква. Всѣки може да си прѣдстави, съ каква ревность ще да е изпълнилъ тая си мисия пламенниятъ патриотъ. Тази обиколка, казва г. К. Шапкаревъ, и го погуби. Обиколката му се свършила до м. октом. 1860 г. Между това Мелетий не е стоялъ въ бездѣйствие. Той готвѣлъ своитѣ козни и клевети противъ него. Това сѫ знаяли мнозина отъ Миладиновитѣ приятели, и затова сѫ го съвѣтвали да бѣга отъ Струга. Нъ той, било че не вѣрвалъ въ това, било че не искалъ да слуша, не земалъ никакви мѣрки. На 16. февр. 1861. г. дошелъ въ Охридъ Абидинъ бегъ, албанецъ (тоска), жандармерийски бинбашия, съ цѣль ужъ да дири нѣкакви злосторници, които запалили прѣди нѣколко врѣме кѫщата на Робеви. Още сѫщия день прѣзъ нощьта той съ едно отдѣление конни стражари отишелъ въ Струга, взелъ съ себе си свещеника Ив. Сакелариевъ и коджабашията Ив. Кокошковъ, заградилъ кѫщата на Димитъръ Миладиновъ, влѣзълъ въ дома му и го вдигналъ отъ легло, като прѣтърсилъ цѣлата кѫща и напълнилъ нѣколко чувала съ книги. Всѣки може да си прѣдстави каква олелия е било това за нещастното сѣмейство на арестувания!—Подиръ малко арестували още двѣ лица, най-влиятелнитѣ слѣдъ Миладинова—Георгия Чакъровъ и Ив. Евровъ (учитель). На разсъмване на 17. февр. тримата арестувани, заобиколени отъ коннитѣ стражари на чело съ Абидина, били доведени въ Охридъ. Евровъ на другия день билъ пустнатъ, Чакъровъ два дена слѣдъ него, а Димитъръ Миладиновъ, обвиненъ като «царски душманинъ», съ мазбата отъ Охридския «Идаре-Мезличи», конвоиранъ отъ четирма стражари, билъ откаранъ за Битоля. Както дордѣ е билъ въ затвора въ Охридъ, тъй и при откарването му за Битоля, властьта не дала никому да се доближи до затворника. Само отдалечъ двамина (единъ отъ тѣхъ К. Шапкаревъ) съ сълзи и плачъ го сподирили 4-5 километра вънъ отъ града. Споредъ разказа на г. К. Шапкревъ, Д. Миладиновъ билъ много бодъръ, сѣкашъ че отивалъ на сватба, а не въ затворъ, отдѣто нѣмало вече да се върне ... Можеби се е лъгалъ, клетникътъ, че съ своята невинность, ще бѫде оправданъ прѣдъ сѫда; а може-би туй ще да е било високъ подйемъ на неговия духъ, че отива жертва на народа си; — и това ще да е именно истината, защото на това именно сочатъ думитѣ му, отправени съ рѣшителенъ жестъ при раздѣлата къмъ придружаващитѣ го отдалечъ близки нему двѣ лица:

«Що така сте се уплашили, дѣца? Една шепа кръвь е чо-
«вѣшкия животъ, — турена въ едно ваганче; скърши ва-
«ганчето и ще истече кръвьта, заедно съ нея и животътъ. За
«толко ли ще се уплаша? Азъ отивамъ на вѣрна смърть, нъ
«народътъ български, за когото съмъ ратувалъ и за когото ще

«умра, нѣма да умре заедно съ мене. Той ще остане и подиръ «мене, и единъ день ще възкресне величественъ. Тогава той «ще оцѣни и моята кръвь! Азъ посѣхъ сѣмето, а вие бѫдете «живи да пожнете плода му».

Разбира се, че това не ще да сѫ буквално изказани отъ смѣлия народенъ борецъ думи; нъ че той е изказалъ такива мисли съ подобни изрази, въ това ние ни най-малко не се съмнѣваме.

Въ Битоля Димитъръ Миладиновъ лежалъ около три мѣсеца — отъ 21 февруарий до срѣдата на м. май, въ най-лошия затворъ. Изслѣдванъ билъ и сѫденъ отъ криминалния сѫдъ (Дженаатъ Мезличи); прѣтърсени били грижливо всичкитѣ му книги, книжа и писма отъ особена комисия, въ която е влизалъ и битолскиятъ владика Венедикъ, заклетъ гонитель Миладиновъ. Както при изслѣдването, така и въ сѫда Миладиновъ се държалъ бодро и знаелъ, какво да отговаря, за да не попадне въ нѣкое противорѣчие; сѫщо и въ книжата му не се намѣрили елементи за обвинение. И при всичко това той не билъ оправданъ. Защо? Никой до сега не е можалъ да узнае това.

Самъ той пишелъ, наистина, до приятелитѣ си по нѣкоя открита записчица, писана съ моливъ и съ «алегорично съдържание», отъ което мѫчно можело да се разбере нѣщо положително. Никакъвъ човѣкъ—приятель не допущали до него. Само хора отъ католишката пропаганда имали достѫпъ въ затвора. И тѣ сѫ го увѣщавали, навѣрно, да прибѣгне до тѣхно ходатайство, чрѣзъ което лесно можелъ да бѫде освободенъ.*) И приятелитѣ му добрѣ разбрали, че само една дума: «католикъ» отъ негова страна, могла да го освободи. «Нъ азъ нѣма да остана по-долу отъ Макавея Елеазара», пишелъ имъ той, «който умрѣ за вѣрата си».

Разбира се, че единъ такъвъ човѣкъ, какъвто билъ Димитъръ Миладиновъ, не е могълъ да бѫде безъ застѫпници въ Битоля. Такива сѫ били именно братя Робеви, особно Димитъръ Робевъ, които, като влиятелни граждани сѫ направили редъ постѫпки прѣдъ криминалния сѫдъ (прѣдставляванъ отъ Ахмедъ ефенди, Ахмедъ Расимъ, по сетнѣ Софийски мютесарифинъ и Абдулъ Керимъ-паша тогава Битолски валия), като рѣшили да си послужатъ дори съ рушвета, безъ който въ Турция не могло да се даде правда. И Миладиновъ щѣлъ да бѫде освободенъ. Нъ ето че Венедикъ и Мелетий подушили това, и сполучили чрѣзъ рушветъ да издѣйствуватъ отъ Битолския валия да се продължи арестътъ на Миладинова още за три седмици. Прѣзъ това врѣме Милетий изковалъ най-ковар-

*) По този пѫть именно извѣстенъ единъ книгопродавецъ българинъ отъ Свищовъ, В. Манчевъ, арестуванъ едноврѣменно и въ сѫщия затворъ съ Миладинова, билъ освободенъ.

ното обвинение: съ махзаръ, скрѣпенъ съ подписитѣ и печатитѣ на всички първенци и мухтари отъ епархията, взети съ измама*), той обвинилъ Миладинова като *руски агентъ*, слѣдователно голѣмъ политически врагъ на държавата. Този махзаръ билъ изпратенъ бърже съ нарочитъ човѣкъ (съ протосингела Антима, сетнѣ Дебърски владика) до Патриаршията. Щомъ получила този махзаръ, Патриаршията съ особенъ такриръ го прѣпратила на Портата, която, безъ да съгледа фалшификацията намахзара, взела актъ отъ сериозното му съдържание и веднага телеграфирала на битолския валия, да се изпрати веднага Миладиновъ въ Цариградъ. Така той билъ задигнатъ нощемъ отъ затвора, и подъ строгъ конвой отведенъ за Солунъ, а отъ тамъ за Цариградъ. Прѣзъ това му пжтуване само въ Солунъ, случайно и при тога отдалечъ, той билъ съгледанъ отъ нѣкои негови познати кукушани.

Доведенъ въ Цариградъ, и затворенъ въ *Голѣмото Заптие*, неговата гибель била осигурена. Той се намиралъ тъй близу до онова хищническо логовище, което се вика Фенеръ! Деветь мѣсеца нещастниятъ родолюбецъ лежалъ въ тъмния затворъ, безъ да бжде споходенъ отъ никой свой познатъ и приятель. Никакво приближаване до него не било позволено. Нѣкоя и друга записчица, що могълъ да изпрати отъ затвора, могли да обаждатъ на приятелитѣ му само въ най-общи думи за мжкитѣ му . . .

Между това, Константинъ, свършилъ наукитѣ си въ Москва, заминалъ за Австрия и напечаталъ съ щедритѣ срѣдства на извѣстния великъ хърватинъ Щросмайеръ «Сборникъ отъ български народни пѣсни». (Загребъ, 1860 г.). Щомъ се научилъ за сждбата на брата си, побързалъ да иде въ Цариградъ, за да дѣйствува за освобождението му. Нъ токо-що пристигналъ тамъ, и него сполетѣла сжщата участь: на 28 юлий той пристигналъ, а на другия день билъ хванатъ и тикнатъ въ затвора.

И въ Цариградъ, както и въ Битоля, били направени сериозни постжпки отъ страна на влиятелни лица за освобож-

---

*) До такова безсъвѣстно срѣдство прибѣгналъ Мелетий, за да вземе тѣзи подписи и печати, че фактътъ изглежда просто като невѣроятенъ. Наговоренъ съ властьта и съ нѣколкото отчаяни охридски и стружки гъркомани, Мелетий написалъ единъ махзаръ до валията, съ който да се назначи за къръ-бюлюкбашия нѣкой си дебрянинъ, Сали-Демиръ, извѣстенъ като честенъ, способенъ и изкусенъ пазачъ на околията. Ей-този махзаръ билъ подписанъ и подпечатанъ съ въпроснитѣ подписи и печати. Мелетий отк жсналъ оная часть, дѣто били подписитѣ печатитѣ, прилѣпилъ къмъ нея другъ листъ и написалъ върху него обвинителния рапортъ за Миладинова. — Че Мелетий билъ способенъ да върши подобни фалшификации, той доказа още по-очебийно по-сетнѣ, по врѣме на Санстефанския договоръ, когато съ фалшиви печати отъ цѣлата епархия удостовѣряваше прѣдъ Европа, че населението въ Епархията *му* (!) не било българско. И това се вижда невѣроятно, нъ охридчани много добрѣ знаятъ, кой прави тия печати.

дението на двамата нещастници. Нъ гъркофанариотската злоба излѣзла по-силна отъ всѣко застѫпничество и по-бърза и отъ царска заповѣдь. Като подушилъ, че жертвитѣ ще се изскубнатъ изъ ноктитѣ му, Фенеръ побързалъ да тури насилственъ край на живота имъ: на 7 януарий 1862 г. Димитъръ билъ задушенъ отъ неразгорѣли вѫглища голѣмиятъ братъ, а подиръ 4 деня и Константинъ. Погребението имъ се извършило безъ участие на никой тѣхенъ приятель или познайникъ. Само нѣкой-си Илия Славовъ, стружанинъ, намѣрващъ се въ Цариградъ отъ 18 години, случайно, като се научилъ за смъртьта на своитѣ съграждани, придружилъ останкитѣ имъ до гроба. Нъ и той на другия день изчезналъ безслѣдно. Така загинали двамата незабравими братя далечъ отъ милъ роденъ край, безъ да знае нѣкой поне гроба, дѣто почива скѫпиятъ имъ прахъ. Нъ ако тлѣннитѣ имъ останки останаха за винаги скрити за тѣхнитѣ братя, то тѣхното хубаво име остана да живѣе на вѣчни врѣмена въ народа, — въ този народъ, който създаде тази хубава мълва за трагичната смърть на двамата братя: — че тѣ умрѣли отъ радость, припаднали единъ другиму въ обятията, когато ги били освободили!

Въ горния кратъкъ животописенъ очеркъ посочихме всички по-важни моменти изъ живота на братя Миладинови, като се ползувахме изключително отъ рѫкописното второ издание на »*Материяли за животописанието на братя Миладинови*« отъ г. К. Шапкаревъ, на любезната услуга на когото дължимъ сърдечна признателность. Четецътъ, навѣрно забѣлѣзва чувствителна празнота въ него. Напримѣръ, не се посочва какво нѣщо е подбудило Миладинови да събиратъ народни пѣсни и отъ кога сѫ захванали тѣ това. Въ Сборника имъ нищо не се говори за това. Само обнародваното тукъ писмо до заслужилия народенъ дѣецъ Ал. Екзарха, хвърля извѣстна свѣтлина върху този моменъ въпросъ. Отъ писмото се вижда, че Д. Миладиновъ се е срѣщалъ съ Викторъ Григоровичъ, когато той обикалялъ изъ Европейска Турция. Тази срѣща на Д. Миладинова съ заслужилия руски славистъ изглежда да е имала голѣмо значение за понататъшната му дѣйность. Д. Миладиновъ придружавалъ В. Григоровича при отиването му отъ Охридъ въ Струга, кѫдѣто руския ученъ прѣзъ 1844 г. накаралъ майката на Миладинови да пѣе българска пѣсенъ, която Григоровичъ и записалъ. Като имаме прѣдъ видъ, че въ сѫщото писмо се казва, какво В. Григоровичъ «настоятелно» го молѣлъ да напише граматика на мѣстния български говоръ и да му я изпрати въ Виена, то най-вѣрно ще бѫде, ако се допусне, че В. Григоровичъ ще да е билъ, който му внушилъ мисъльта да събира народни пѣсни, които овѣковѣчиха името имъ въ историята на новобългарската литература.

К. Карагюлевъ.

Александръ Екзархъ *).

Врѣмето на българското духовно-училищно и политическо възраждане отбѣлѣзва крупни личности, които оставиха на новитѣ български генерации споменъ за велики епохи и велики дѣла. Единъ отъ тия труженици на нашето черковно и училищно възраждане е Александръ Стоиловъ Бойоглу Екзархъ. Когато се публикува неговата архива българското общество ще има възможность да прѣцѣни грамаднитѣ заслуги, които Екзарха е принесълъ на своитѣ сънародници.

Александръ Екзархъ е роденъ въ 1808. г. въ Стара-Загора отъ видно българско семѣйство. Нѣкои отъ първенцитѣ на това сѣмейство сѫ носили титлата «Екзархъ», като прѣдставители на митрополита. Отъ тамъ и Александръ Стоиловъ е заелъ това име «Екзархъ».

Въ млади години, слѣдъ като свършилъ първоначалното си образование въ Стара-Загора, Александръ Екзархъ тръгналъ да странствува по Европа и въ 1836 год. той пристигналъ въ Парижъ, гдѣто се установилъ да слѣдва медицината, като стипендиантъ на турското правителство.

Важнитѣ политически събития тогава на изтокъ поглъщали вниманието на цѣла Европа. Младиятъ Екзархъ не можалъ да стои равнодушенъ, като гледалъ какъ се измъчва неговото отечество подъ ярема на турското владичество и на гръцкото духовенство. У него се явила идеята да помогне съ нѣщо на българитѣ и първата му мисъль била да посѣти видни прѣдставители на публицистиката и обществената и политическа мисъль и да ги запознае съ тогавашното състояние на българския народъ. Така постепено възникнали у него и редъ други идеи и планове, които съ примѣрно постоянство и патриотизъмъ той прилагалъ въ изпълнение.

Александъръ Екзархъ се срѣщналъ съ бѣлѣжитиятъ френски Историкъ Тиеръ, тогава президентъ министъръ на Лудовикъ Филипъ, съ Гизо, неговъ приемникъ, воделъ прѣписка съ Ламартина, давалъ на френското правителство изложения и мемоари, ту върху тогавашното състояние на народа ни, ту върху неговото минало, върху етнографията на българския народъ и пр. и пр. Благодарение на този неговъ трудъ, той успѣлъ найсетнѣ да заинтересува тъй сериозно френското правителство, щото послѣдното, особно подиръ Нишкото възстание рѣшило да изпрати знаменития академикъ Бланки да проучи на мѣсто

*) Горнитѣ кратки биографически бѣлѣжки сѫ извлѣчение, изъ неиздадена още интересна студия отъ г. Д. Йоцовъ, върху *„Александръ Екзархъ и неговитѣ заслуги къмъ българския народъ“*. Г-нъ Д. Йоцовъ е проучвалъ дълго врѣме цѣнната архива на А. Екзарха, която съдържа твърдѣ важни документи за нашето възраждане.

между българитѣ, положеиието на тоя страдалчески народъ. Александръ Екзархъ станалъ неговъ секретарь и драгоманинъ придружилъ го въ пжтуването и го освѣтлилъ върху всичко, което е било въ полза на българитѣ. **)

Слѣдъ завръщането си въ Парижъ Екзархъ подновява своитѣ ходатайства прѣдъ френското правителство. Веднажъ той настоява да се дадатъ стипедии по търговията и земледѣлието на млади българчета, другъ пжть той иска изпращането на френски консули въ България, трети пжть той освѣтлява Парижкия кабинетъ върху задкулисната игра на Цариградското правителство съ обещанията си да даде правдини на българитѣ; послѣ, прѣдизвиква образуването на филантропически комитетъ, който издава манифестъ къмъ цивилизования свѣтъ, въ полза на българитѣ и пр.

Въ 1846 г. А. Екзархъ заминалъ за Англия; тамъ се срѣщналъ съ обществени и политически дѣйци, съ Робертъ Пилъ, Лордъ Абердинъ и други и апелиралъ къмъ тѣхъ да настоятъ въ Цариградъ да се дадатъ реформи за управлението на българитѣ. Отъ Лондонъ заминува за Петерсбургъ, прѣдставя три мемоари на императора, иска покровителството на Русия надъ българския народъ, изпращането на руски консули въ България, помощи за черквитѣ, повдига прѣдъ руското правителство черковния въпросъ, моли да се издѣйствува национална църква, освѣтлява Николая I върху маневритѣ на полския комитетъ въ Парижъ, на чело съ Чарторицки, който комитетъ прѣговарялъ съ турското правителство за да му позволи да пусне емисери на католическата пропаганда въ България, та по такъвъ начинъ да отдѣли нашенско отъ Русия и т. н.

Въ 1847 год. Екзархъ билъ вече въ Цариградъ. Тамъ той замислилъ какъ да използува връзкитѣ си да накара турското правителство да приеме българитѣ като държавенъ елементъ и да съгласи тѣхнитѣ интереси въ общиятъ интересъ

**) M. Blanqui въ съчинението си: *Voyage en Bulgarie* ето що пише за Ал. Екзарха на стр. VIII—IX. »Азъ нему длъжа, за гдѣто можахъ да изпълня въ всичката ѝ пълнота мисията, която ми бѣше повѣрена. Господинъ Александръ Стоиловичъ Екзархъ бѣ за мене нѣщо повече отъ единъ драгоманъ; той се показа единъ дѣятеленъ, интелигентенъ и прѣданъ другарь. Той е мислилъ, безъ съмнѣние, да изпълни едно патриотическо и свѣто дѣло, като благоприятствува съ всичкитѣ си сили да се издиратъ необходимитѣ срѣдства за поправянието на турското управление и за придобивание на симпатиитѣ на християнска Европа за тази величествена и опустошена страна, която се нарича *България*«. C'est à lui que je dois d'avoir pu remplir dans toute son étendue la mission qui m'était confiée. M. Alexandre Stoïlowitch Boüoglou Exarchos a été pour moi plus qu'un drogman; il s'est montré un compagnon actifs, intelligent et devoué. Il'a pansé sans doute acomplir une oevre patriotique et religieuse, en, favorisant de tous ses efforts des recherches destinées à signaler aux reparations du gouvernement turc et aux sympathies de l'Europe chretienne cette terre magnifique et desolée, qu'on appelle la Bulgarie.

на Османската империя. Скоро обаче той се разочаровалъ. Покрай това той взелъ вече живо участие въ просвѣщението на народа и въ черковната му борба, както и въ редактирането на *Цариградский вѣстникъ*, който издавалъ 13 години, и на цѣль редъ полезни за народа книги и на свои срѣдства подържалъ множество училища по разни мѣста изъ България и Македония. Тогава отправилъ до него въпросното съдържателно писмо и Д. Миладиновъ, който му иска български книги за да се въведе български языкъ въ училищата на нѣкои мѣста отъ западна Македония. Подиръ освобождението на България Ал. Екзархъ, — убѣденъ, че е заслужилъ на народа си — като почнало да се мълви, кой ще стане князъ на България, се обърна съ възвание къмъ български народъ отъ княжеството и изисква отъ него да го избере за свой князъ. Нъ слѣдъ несполуката, когато князъ Ал. Богориди биде назначенъ за Главенъ Управитель на Изт. Румелия, Ал. Екзархъ биде повиканъ телеграфически отъ Парижъ и назначенъ за префектъ на гр. Пловдивъ. А слѣдъ четиримѣсечно управление той биде назначенъ членъ на Върховното Административно Сѫдилище; тази длъжность заемалъ и прѣзъ 1884 г. Слѣдъ съединението на Сѣверна и Южна България той се оттеглилъ отъ всѣкаква работа за да прѣкара спокойно старинитѣ си.

Александръ Екзархъ почина прѣзъ 1891 год. слѣдъ като се ползува само двѣ години отъ пълна пенсия, отпусната съ акламация отъ народното прѣдставителство.

Хаджи Партений Зографски *) е роденъ около 1820 г. въ с. Галичникъ (Мала-Рѣка), Дебърско. Свѣтското му име е Павле х. Васильковъ Хаджиевски. Павле е училъ най-напрѣдъ въ дебърския манастира »Св. Иванъ Прѣтгеча« на словѣнски: на »азбуки«, часословъ, псалтиръ и светче. Той не се задоволилъ само съ манастирското учение, а заминалъ кѫдѣ 1835 г. да продължи образованието си въ Охридъ при Димитрия Миладиновъ. Билъ доста на напрѣднала възрасть, почти връстникъ на учителя си. Съученици му били тукъ Янаки и Анастасъ Стрѣзови. Тогава въ Охридското училище се е прѣподавало още на грѣцки. Павле билъ дълбоко прониканъ отъ духа на врѣмето; щомъ стигналъ въ Охридъ, станалъ интименъ съ учителя си и почналъ да учи другаритѣ си на словѣнското азбуке, нъ скоро го забравили, тъй като Павле скоро си занималъ: той не стоялъ цѣла година въ Охридъ. Ходилъ е слѣдъ

*) Извлѣчение отъ реферата ми „Обществена и книжовна дѣйнось на Хаджи Партений Зогравски", печатена въ „Извѣстия на семинара" по славянска филология при Университета въ София, година 1904 и 1905, съ нѣкои допълнения и поправки.

това или въ Призрѣнъ или въ Дечанския манастиръ и се бавилъ тамъ около 5-6 мѣсеци. Скоро подиръ това заминали съ баща си на хаджилъкъ въ Иерусалимъ. Това пжтуване усилило неговата наклоность къмъ учение и то религиозно. Той отива да учи и въ Гърция, нъ тукъ си разстройва здравйето и се връща скоро и оттамъ. Слѣдъ това срѣщаме го въ Атонъ, въ Зографския манастиръ, като инокъ, откогато вече се посвещава на вѣрска дѣйность и духовна служба. Мисъльта да *стане* духовно лице се породила у него, навѣрно, още като ученикъ въ Дебърския манастиръ. Като инокъ вече ни е извѣстенъ подъ името Хаджи Партений Зографски. Той не се задоволява отъ добититѣ познания, а ламтѣлъ и за по-високи. Манастирското управление забѣлѣзало това у Партения и като виждало въ лицето на младия инокъ момъкъ способенъ, който обѣщава да стане полезенъ народу, праща го да слѣдва въ Русия на разноски на манастира. Тѣзи свѣдѣния, за изпращането му въ Русия да слѣдва на издържка на манастира, сж черпени отъ роднини на Партения. Нъ отъ писмото, пратено отъ Д. Миладиновъ до Ал. Екзарха отъ 20 августъ 1852 г., което се намѣри въ архивата на послѣдния отъ нашия ученъ г. Г. Баласчевъ вижда се, че Партений се училъ на собствени разноски. Слѣдвалъ съ въ духовно училище въ Москва. Тукъ всецѣло се прѣдалъ на наука; между другитѣ науки той изучилъ добрѣ езицитѣ: грьцки, латински, еврейски и даже старохалдейски. Билъ е нѣколко години като духовенъ възпитатель на царски дѣца въ Петербургъ. Стигналъ тукъ до чинъ архимандритъ. И тукъ не се схождатъ свѣдѣнията, почерпнати отъ роднинитѣ на Партения, съ споменатото писмо отъ Д. Миладиновъ. Споредъ него прѣзъ 1852 г. Партений билъ е иеромонахъ въ Зографския манастиръ, а не архимандритъ, и слѣдъ свършването на наукитѣ Партений не ще да е стоялъ повече отъ двѣ или три години въ Русия. Слѣдъ нѣколко години върналъ се въ родното си мѣсто, въ с. Галичникъ. Откждѣ се е върналъ Партений въ родното си мѣсто, се увѣряваме отъ откжслъка на реченото писмо, относящъ се до него. Този откжслекъ съдържа слѣдното: «*И моя братъ* (пише Дим. Миладиновъ на Ал. Екзархъ) това лѣто се връщаше отъ Атина, кждѣто само, три години учи въ университета елинска филология, замина за Зографския манастиръ въ »Света Гора«, за да се срѣщне съ иеромонаха Партения, който бѣ нѣкога при мене ученикъ и който напослѣдъкъ се е училъ въ Русия, *като съмъ ималь намѣрение да го склони да продължи (да учи) словѣнската филология въ Русия* (к. н.). Нъ по настоящемъ като прѣминалъ само словѣнорусуката граматика и синтакса, се върна въ отечеството. А Партений му далъ такъво обѣщание (дали това е вѣрно): — Чрѣзъ учителското занятие изплатилъ вземенитѣ пари съ лихва (защото се училъ съ взети пари подъ лихва) въ тригодишно растояние, слѣдователно, слѣдъ три години

ще имамъ срѣдства да те изпратя въ рускитѣ университети«. На отиването си въ село Галичникъ Партений миналъ прѣзъ Охридъ, срѣщналъ се съ Димитъръ Миладиновъ и заедно съ него заминали за Дебъръ. Тукъ, въ селото си, Партений прѣстоялъ една година. Поканенъ билъ отъ Патриаршията да стане учитель въ семинарията на островъ Халки. Въ това училище учителствувалъ три години. Бидейки учителъ въ Халки, той можалъ да се запознае съ водителитѣ на борбата за черковно-училищна свобода, и прѣзъ 1857 и 1858 година го виждаме като Управитель на българското училище и Настоятель на българската черква въ Цариградъ (Българ. книжици,« 1858 г. 10 кн. ч. II, стр. 19—21). Прѣзъ октомврий 1859 г. билъ ръкоположенъ отъ патриаршията, по настояването отъ руска страна, за владика на Поляна-Кукушката епархия, и на 15 ноемврий вече билъ въ Кукушъ. Той е първиятъ български владика въ Македония и е билъ изпратенъ затуй, защото кукушени, като видѣли, че патриаршията не желае да удовлетвори тѣхнитѣ искания за народенъ владика и българки училища, станали унияти («Цариградски вѣстникъ«. год. 10. 1859 г. 18 октомврий, № 45). Въ 1861 година, по интригитѣ и доноситѣ прѣдъ турската власть отъ страна на Солунския грѣцки митрополитъ противъ Партения, щѣлъ да бъде послѣдния пратенъ на заточение; нъ съ помощьта на руското консулство се отскубналъ отъ ръцѣтѣ на властьта и се спасилъ като се качилъ въ Солунъ на единъ руски параходъ и стигналъ въ Цариградъ, дѣто подъ руска защита и останалъ. (»Цариград. вѣстникъ«, 26 октомврий 1861 год., № 45). Тукъ прѣстоялъ седъмь години. Въ 1869 г. за Възкресение Хаджи Партения вече срѣщаме въ Пиротъ: той става митрополитъ на Нишавската епархия (Мин. сб. т. II »Пиротски окръгъ и неговото население«). Прѣзъ 1872 г. отъ Цариградъ извѣстили, че на Богоявление окончателно сѫ скъсани всѣкакви връзки съ Патриаршията и че българскиятъ синодъ врѣменно ще води независимо отъ Патриаршията духовнитѣ дѣла на признатата българска екзархия. На това увѣдомление ето какъ отговаря Партений въ Цариградъ: »Пиротъ. — Ваши Прѣосвенщенства! Съ твърдѣ голѣмо благодарение приехъ послѣдното ви писмо. Смѣлата постъпка, която сте направили на Богоявление, за рѣшението на нашия дългъ и, както казватъ гърцитѣ, трънливъ въпросъ, слѣдъ като сте изчерпали всички възможни срѣдства, за да достигнете до едно праведно спогаждане съ Патриаршията, ми причини една радость и едно възхищение неизразими. Дѣйствително, какъ можехме да свършимъ съ неприклонната воля и мрачна съвѣсть на фенерското духовенство? Азъ самъ, ако бѣхъ на вашето мѣсто, една минута не щѣхъ да се двоумя да дѣйствувамъ тъй, както ви сторихте, като зная, че правото е отъ наша страна и че то е по-свѣтло отъ лъчитѣ на слънцето и т. н. »Прѣзъ 1872 г.,

Партений е билъ смѣненъ съ Евстатия и заминалъ за Цариградъ. Поминалъ се прѣзъ 1875 г. Точно обаче не се знае, нъ сигурно е, че умрѣлъ или въ 1874 или 75 или пъкъ 76. Погребанъ билъ въ черквата »Св. Стефанъ«. Послѣднитѣ години прѣкаралъ въ душевни терзания, причинени отъ сегашния Екзархъ, когото не приелъ и на прѣдсмъртния си часъ. Хаджи Партений е извѣстенъ и като книжовникь. Написалъ: 1. Кратка славянска граматика, 2. Кратка свещена история, 3. Начално обучение за дѣцата, 4. Сказаніе странствіи и пжтешествіи по Росіи, Молдавіи, Турціи и святой землѣ и т. н.—Хаджи Партений е биль и единъ отъ най-опорититѣ ревнители за книжовния езикъ да е на западно-българския говоръ или най-малко Българо-Македонския говоръ на равна нога да се застжпи съ източното нарѣчие въ книжовния езикъ.

Л. Димитровъ.

IV.

Послѣдното писмо на Христо Ботевата чета.

(Историческа бележка отъ Димитъръ Йоцовъ).

Въ политическата архива, която остави покойниятъ ми баща, Ангелъ Димитриевъ Йоцовъ (познатъ въ Вратца подъ името »хаджи Ангелъ«) намѣрихъ послѣдното писмо на Христо Ботевата чета. Хаджи Ангелъ е билъ дѣловодитель-касиеръ на революционния комитетъ въ Вратца и чрѣзъ него сж получавани, както писма, така и наставления отъ Букурешкия комитетъ. (Захарий Стояновъ споменува това въ своята книга за Ботева.

Това писмо хвърля доста свѣтлина за боя при »Милинъ камъкъ«. То е написано на трижгълна книга пожелтѣла, развита отъ ловджийски патронъ.

Ето съдържанието му:

»Сираче« !

»Благополучно прѣминахме Дунавътъ, отъ Козлудуй до »Баница малки сражения, въ бърдата голѣмъ бой, имахме 6 »убити и нѣколко ранени, днесъ почивка. Пригответе хлѣбъ »40 чифта цървули, защото има въ четата момчета съ чепици[1])

---

[1]) Редакцията сърдечно благодари на Г-нъ Д. Йоцовъ за любезностьта му да ни даде да обнародваме туй цѣнно писмо. Нъ сжщеврѣменно счита за свой дългъ да обърне внимание на слѣдното: 1) Славниятъ войвода въ всички намѣрени документи до днесь, въ които е играла неговата ржка, се е подписвалъ само Хр. Ботевъ. 2) Да се твърди, че 40 души сж били съ чепици, е не дотамъ вѣроятно, и едвали ще се потвърди отъ споменитѣ на доживѣлитѣ съучастници. 3) Да се иска да приготвятъ 40 оки тютюнъ иде малко съмнително. Планътъ на четата бѣше да влѣзе, ако може, и да се закрѣпи въ Враца. Четата на 19 май

»и 40 оки гутунъ. Тая вечеръ сме ви на гостие.

Главенъ войвода *Хр. П. Ботевъ.*

Секретаръ: *Георги Апостоловъ.*

Тази бѣлѣжка намѣрихъ въ запискитѣ на баща си по поводъ на това последно писмо отъ Ботевата чета:

»Това писмо ми донесеха отъ Вѣслецъ (рѣчка) Гачо »Ивановъ и Николчо[2]) (не се чете името, тъй като е скжсанъ »листа) отъ Врatца, написано на книга трижгленна отъ раз- »витъ фишекъ, почерка лично ми е познатъ на Георги Апос- »толовъ, сжщо и подписътъ му. Още повече сж увѣрихъ въ »лозинката си »Сираче«, която Апостоловъ знаеше, а подписа »Хр. П. Ботевъ бѣше другъ почеркъ, когото непознавахъ«.

Писмото не носи никаква дата. По неговото съдържание може да се сжди, особенно по заключението му »тая вечеръ сме ви на гостие«, че Ботевъ не е подозиралъ, какво градътъ Враtца е билъ заобиколенъ отъ войска и възстаницитѣ отъ града поради тая причина не сж могли да излѣзатъ отъ града и да се съединятъ съ неговитѣ другари. По всичко изглежда, че то е писано на 19-и Май 1876 год.

Въ студията, която ще публикуваме скоро върху »приго-товленията въ Враtца прѣзъ 1876 год«., ние ще изнесемъ много нови данни, които ще поправятъ грѣшкитѣ, вмъкнати въ до сега печатани трудове по нашето въстание.

София, 28 XII 1908 год.

е почивала на Веслецъ, надъ Врачанскитѣ лозя, и е могла да знае, че ако пробие турскитѣ пълчища, що държали полето, не ѝ оставало, освѣнъ да се затвори въ града. Нъ тъй или инакъ документътъ въ нѣкои отношения отговаря на хода на събитията. (Бѣлѣж. на редакцията).

[2]) Споредъ спомени на други съврѣменници, вториятъ е билъ Мито Хаджийски. (Виж *Историята на Априлското възстание* т. III. стр. 346). (Бѣлѣж. на редакцията).

V.

Сѣверо-западнитѣ македонски говори — Тетовско, Скопско и Кратовско.

I.

Сѣверо-западнитѣ македонски говори обхващатъ селищата и градоветѣ по Горни и Долни Пологъ (Тетовско), Скопско (Църногорията, Блатията и Каршияка), Кумановско, Срѣдорѣка (Козяка), Паланешко и Кратовско. Тѣ засматъ, слѣдователно, планинитѣ и горитѣ на горния Вардаръ и неговитѣ притоци Трѣска, Лепенецъ и Пчиня. Българскитѣ филолози и етнографи — Матовъ, Милетичъ, Цоневъ, Теодоровъ и Карановъ — поставятъ изобщо този край въ българската говорна область, безъ обаче да сѫ се впущали въ по-тънки диалектични издирвания. На сѫщото мнѣние бѣха и по́-староитѣ сръбски и други европейски и словѣнски учени. Откато обаче бѣлградскитѣ професори Цвиичъ и Беличъ излѣзоха съ особити дѣла по етнографията и езика на македонското словѣнско население и туй на сегашна юго-източна Сърбия, ученитѣ чужденци, които нѣматъ възможность прѣко да проучатъ езика и бита на сѣверомакедонцитѣ, като че да се усъмниха въ старитѣ си убѣждения. Проф. А. Беличъ, въ огромното си съчинение Дијалекти источне и јужне Србије. Београд 1905 и приложената тамъ диалектична карта, поставя сѣверна Македония и западна България до Видинъ, София, Кюстендилъ като населени съ сръбско население. Беличъ признава (стр. XLVIII) че самъ не е ималъ случай да проучава говоритѣ извънъ Сърбия (ја нисам имао прилике да сâм проучим те говоре у реченим земљама), а се е задоволилъ главно съ издирванията на Цонева и Милетича, безъ да е съгласенъ обаче съ тѣхнитѣ изводи. Географътъ проф. Цвиичъ, който въ своитѣ Проматрања о етнографији македонских Словена 2° изд., Београд 1906, при доказателствата си какво македонскитѣ словѣне не сѫ ни българе ни сърби и нѣматъ народно самосъзнание, та могатъ лесно да се прѣтопватъ въ българе или сърби, не е взелъ на помощь главното мѣрило въ случая — езикътъ! Това не му е попрѣчило обаче да заяви »да је народни говор око Скопља, Куманова, Кратова, а и Тетова и Гостивара несумњиво ближи српском него бугарском језику; да у језику осталих македонских Словена има и бугарских и српских је-

зичних црта, и српских бугарских утицаја« (стр. 19). А пъкъ въ редактиранитѣ отъ него Насеља српских земаља, III, Београд 1905 г., стр. 414, при характеризиране на говора въ скопска Църна-гора, се твърди какво »сељаци црногорски говоре језиком врло блиским нашем књижевном говору«. Лани излѣзе книгата на руския професоръ Флоринскій, Славянское племя, Кіевъ 1907. Почтениятъ славистъ, като признава отъ една страна, че за окончателното рѣшение на въпроса, за »эту загадочную для ученаго свѣта страну«, не достигатъ езиковни и други данни, отъ друга пъкъ повтаря Цвиичовитѣ думи, какво »обитатели сѣверной части страны — скопьской, кратовской и тетовской областей... по говору и другимъ этнографическимъ чертамъ стоютъ ближе къ сербамъ, чѣмъ къ болгарамъ« (65).

Като имахъ прѣдъ очи тѣзи различни мнѣния, както и твърдѣ оскѫднитѣ материали за говора на горѣпоменатия шарско-осоговски поясъ, обнародвани въ Чупичевата Годишњица, въ Светисавското Бравство, въ българския Министерски сборникъ, въ Периодическото списание на Българското книжовно дружество и др., заехъ се, прѣзъ своитѣ научни обиколки изъ Македония, прѣзъ 1906, 1907 и началото на 1908 г., да проуча на самото мѣсто въпроснитѣ говори. Други пѫть ще имамъ сгода да разгледамъ звукословието и видословието на тамкашния езикъ, а сега искамъ да изтъкна своитѣ главни изводи и ги придружа съ примѣри отъ народната рѣчь, записани лично отъ менъ.

Трѣбва да се забѣлѣжи, прѣди всичко, че въ разглеждания сѣверо-западенъ македонски кѫтъ нарѣчието не е едно, а е съставено отъ говори, принадлежащи на различни дѣлове, тъй както и носията на населението му не е еднаква. Така, въ Кратовско различаваме три говора, както и три носии: докато напр. планинскитѣ села припадатъ къмъ пиянешката група, полскитѣ сѫ овчеполски, а шопскитѣ и срѣдорѣчкитѣ съставятъ особена цѣлина, продължение на моравскитѣ говори. Въ самото Скопйе опиратъ сѫщо два говора: отъ сѣверо-изтокъ този на Църногорията, отъ югъ централния велешко-битолски говоръ. Къмъ послѣдния припада въ повече черти и положкия говоръ въ Тетовско и Гостиварско, слѣдователно, различенъ отъ моравското и призрѣнското нарѣчия. Въ самия градъ Скопйе владѣе велешко-битолския говоръ. Съвсѣмъ неосновано и, слѣдователно, погрѣшно е онова прибързано твърдѣние за еднаква говорна и етнографска цѣлина въ Скопско, Тетовско и Кратовско.

Говорната пъстрота въ скопския санджакъ иде отъ различието на старитѣ словѣнски струи, които тукъ се поселили; тя зависи и отъ разселванията и доселванията, и найпослѣ отъ политичното и културно въздѣйствие на господствуещитѣ народности — българе, сърби, турци, пъкъ и албанци.

Но, и слѣдъ влиянието на тѣзи фактори, сѣверо-македонскитѣ говори не сѫ се обърнали на вавилонска смѣсица, населението не е изгубило народното си самосъзнание, защото само́ се самоопрѣдѣля, както туй свѣдочи и Цвиичъ: »Македонски Словени себе по правому зову каурима и Бугарима« (Проматрања, 7).

Що се отнася до самитѣ говори, за които тукъ е дума, тѣ ще трѣбва изцѣло да се причислятъ къмъ оня югословѣнски езикъ, съ който подѣлятъ общитѣ признаци, безъ които той е немислимъ. А кои сѫ тѣзи главни признаци, по които сръбскиятъ и български езици се отдѣлятъ по между си и отъ цѣлото словѣнско сѣмейство като особити, самостойни единици? Нѣма съмнѣние, че измежду многото второстепенни и третостепенни звукови особености, особено биятъ на очи ония формални признаци, които оповѣсти още прѣзъ 1822 г. бащата на новата сръбска книжнина Вукъ Стефановичъ Караджичъ въ своя Додатак к санктпетербургским сравнителним рјечницима свију језика и нарјечија, с особитим огледима Бугарског језика. Беч 1822. (Скупљени списи, III, свеска 1, стр. 179 — 240). Караджичъ, комуто се пада високата заслуга, че първъ напомни на учения свѣтъ за отдѣленъ словѣнски езикъ — българскиятъ, първъ посочи сѫщо и сѫщественитѣ отлики на този езикъ отъ съсѣдния сръбски и другитѣ словѣнски езици, като даде кратъкъ прѣгледъ на граматиката му и примѣри отъ народни пѣсни. Слѣдъ пѣснитѣ, въ своето послѣсловие, Караджичъ прибавя слѣднитѣ заключителни думи за особеноститѣ на българския езикъ, които азъ ще сведа въ едно изъ неговия Поговоръ (послѣсловие): »Из ови мали огледа сваки ће филолог одма познати највећу разлику Бугарског језика од остали Славенски наречија, то јест: а) члан (Artikel), који се наставља на крају, н. п. крчмарницата, утрето, хлѐбо и т. д. б) Што имена немају готово никакви склоненија, н. п. за тоја човек, отъ Јерусалим, крај море, на кон, от кон, немам вода и т. д.« (стр. 230). »У Бугарском језику (колико сам ја до сад познати могао) нема у ријечма различни гласова, као н. п. у Српскоме ра̑на и ра̀на, него је свуда један оштар глас (као у овој Српској ријечи ра̀на); и у овој је струци Бугарски језик млого наличнији на Руски, него на Српски« (стр. 232). У Бугарском језику имају три рода и два броја, као и у Српскоме... Али је највећа особина Бугарског језика члан (стр. 232). Имена у бугарском језику имају само зват. падеж (у јед. броју код имена мушког рода, и женскога, која се на а свршују) различан от имен...; а остали су сви падежи као и имен., и у говору се крпи с предлозима... Кад Бугарин оће да начини сравнителни степен, он само метне спријед по, н. н. похубав; а кад оће да начини превосходни степен,

онда метне нај (као и у Српском језику), н. п. најхубав Па бугарин тако сравњује не само прилагателна имена, него и суштествителна, н. п. ти си по јунак от него; оне је нај јунак и т. д. Лична мјестоименија склањају се готово као и у Српском језику, такођер и кој (т. е. ко) (233—234)... Глаголи се такођер доста прилично спрежу, него је то кон њи особито за чудо, што немају наклоненија неопредјеленога!... Од глагола оћу имају Бугари само ово ће, е којим се помажу у будуштем времену, а онако кажу искам (или сакам), мјесто оћу (а на њеким мјестима, као н. п. доље око Дунава, и мјесто ће говори се ште«. (стр. 235).

Тѣзи сѫ главнитѣ отлики между българския езикъ отъ една страна и сръбския или другитѣ словѣнски езици отъ друга, които Караджичъ забѣлѣзалъ. Слѣдъ единъ вѣкъ близу, днешнитѣ словѣнски учени само повтарятъ казаното отъ Вука, кога е дума да посочатъ разликата между двата югословѣнски езика. Малкитѣ допълнения, които се правятъ, откакъ българскитѣ нарѣчия станаха по́-познати, не промѣнятъ твърдо положенитѣ Караджичови прави думи. Его прочее прѣгледно наредени главнитѣ, основни отлики между българския и сръбски езици:

1-о Българскиятъ езикъ единственъ измежду всички словѣнски езици употрѣбява задпоставенъ членъ при сѫществителни имена, прилагателни, числителни, мѣстоимения и причастия. Сръбскиятъ езикъ не познава никакъ тази особеность. Този признакъ дори и единственъ да бѫде, доста е, за да дѣли българския езикъ отъ сръбския, или както е казалъ единъ хърватинъ — «да су границе бугарскога језика тамо гдје се шири тај члан».

2-о Българскиятъ езикъ единственъ измежду другитѣ словѣнски езици е изгубилъ изобщо склонението и падежитѣ. Сърбитѣ наопаки, държатъ пълно склонение съ по 7 падежа, въ единствено и въ множествено число.

3-о Българскиятъ езикъ единственъ измежду словѣнскитѣ езици нѣма неопрѣдѣлено наклонение. Сръбскиятъ езикъ го употрѣбява редовно.

-о Българскиятъ езикъ знае само натъртено ударение надъ гласоветѣ въ думитѣ. Сръбскиятъ. езикъ има и квантитетъ т. е. удължени гласни

5-о Българското ударение изобщо е подвижно и може да стои на 1-а, 2-а, 3-а и пр. сричка отъ края на думата. Нѣма сръбска дума съ ударение на първата сричка.

Тѣзи петь главни дѣлителни признаци между българския езикъ и сръбския се повтарятъ въ разгледванитѣ сѣверо-западни македонски говори изобщо тъй, че послѣднитѣ вървятъ се въ сговоръ съ българския езикъ и съставятъ, слѣдователно, неотдѣлна часть отъ неговата западна половина. А тъй като тѣзи говори не принадлежатъ на едно нарѣчие само, то и всѣки отъ признацитѣ не се повтаря еднакво въ всѣки говоръ. Докато напр. членуванитѣ форми сѫ въ най-широка употрѣба въ Гостиварско, Тетовско, скопска Каршияка, скопското поле, градътъ Скопйе, Кратовско и пр., напротивъ, въ скопска Цьрна-гора, сѣверно Кумановско и Козяка членътъ е по-рѣдко явление, но затова пъкъ въ склонението се крѣпятъ 2 — 3 падежа. Съ изключение на винителната форма, която е сравнително добрѣ запазена, родителната върви обикновено съ прѣдлогъ, както и дателната т. е. тъй, както е въ българскитѣ говори, които сѫ запазили по нѣкой падежъ. Творителенъ и мѣстенъ падежи нѣма.

До тѣзи признаци, които не личатъ въ сръбския езикъ, се докосва и младиятъ сръбски професоръ Беличъ, само че въ случая той не мисли като Караджича. Въ своята студия, написана на руски — Діалектологическая карта сербскаго языка, Спб. 1905 г. (помѣстена въ Сборникъ по славяновѣдѣнію II), като говори за нарѣчието, което се простира между Морава и Искъръ и заема и сѣверомакедонскитѣ покрайнини, нарича го сръбски диалектъ. Професоръ Беличъ, за подкрѣпа на това, посочва въ това нарѣчие сръбски звукови и морфологични особености. Не е могълъ обаче да прѣмълчи какво «вмѣстѣ съ тѣмъ есть черты, которыя отдѣляютъ эти говоры отъ остальныхъ сербскихъ діалектовъ и показываютъ, что они развивались въ совершенно другой средѣ, тѣмь всѣ другіе сербскіе говоры. Эти черты или принадлежатъ этимъ діалектамъ, какъ отдѣльнымъ единицамъ, слѣдовательно представляютъ результатъ ихъ самостоятельнаго развитія, или же общи имъ съ другими балканскими языками.

Послѣднія заключаются въ слѣдующемъ:

а) въ потерѣ падежей, за исключеніемъ именительнаго, винительнаго и звательнаго;

б) въ пріобрѣтеніи этими діалектами, впрочемъ не всѣми члена;

в) въ употребленіи двойнаго личнаго мѣстоименія;

г) въ исчезнованія неопредѣленнаго наклоненія.

Большинство этихъ чертъ находимъ и въ болгарскомъ языкѣ, и самымъ естественнымъ было бы, кажется, предположить, что онѣ и появились подъ вліяніемъ такъ близкаго сербскому языку болгарскаго языка.« (Стр. 22).

Подобно прѣдположение, т. е. че тѣзи черти принадлежатъ на българския езикъ, казва професоръ Беличъ, е немислимо и веднага прибѣгва до всевъзможни «соображенія», както и въ своето «Дијалекти источне и јужне Србије», за да докаже, че тука може да се мисли за каквото и да е друго

влияние върху този сръбски диалектъ между Морава и Искъръ, напр. албанско, влашко, новогръцко, но по никой начинъ не и българско. Пъкъ защо ли толкова неприязънь къмъ българщината? Туй ни напомня ненавистьта на оня гръкъ, който се кълналъ така: «Българинъ да бѫда ако те лъжа». Професоръ Беличъ е отишълъ много далече: той мисли, че едно нарѣчие съ членове и безъ падежи може да е сръбско. Ако е тъй, pardon.

Тукъ прибавямъ примѣри отъ народенъ говоръ, за да се види изобщо строятъ, рѣчникътъ, формитѣ, звуковетѣ и ударението на говоритѣ край Шаръ, скопска Църна-гора и Осогово.

II.

Прика́зница.

Отъ Скопйе.

И'маше дво́ица бра́к'а[1]), е́дниот бе́ше мно́гу сиро́маф, дру́г'иот бе́ше мно́гу зе́нг'ин. И́деше сирома́виот да ра́боти со а́ргати у зенг'и́ниот. Рабо́теле, а на́вечер си доо́г'але до́ма кай зенг'и́ниот. И им по́тражил зенг'и́ниот на бра́та си и на арга́тите: „Ка́мо ви ала́тите?“ О́ни ре́кле: „Г'и оста́ви'ме, не мо́же'ме да г'и но́симе“.

— „И́дите да г'и зе́мете!“ О́тишле да г'и зе́мат. Ко́га при́шле ве́к'е до ме́стото, слу́шаат — ра́ботат а́ргати у ло́зйето. Вле́зле у ло́зйе, им ви́каат: „Чи́е ло́зйе ви́е рабо́тите? — На бра́та ти рабо́тиме. — Е, за бздйава рабо́тите? — Ми́е сме късме́тите на бра́та ти, он се́ди, ни́е рабо́тиме“. Бра́т му, сирома́виот ре́кол: „Ка́мо мо́йот късмет, ка́де е? — Е́не го, му ре́кле, на ри́дон каде́ и́гра. Пъ́рвиот со кръ́пчето у́ руки що въ́рти та́нецот, той е къ́сметот твой“. О́тишол сирома́виот брат каде́ не́го да го пра́ша и ре́кол: „Що́ сте ви́е що игра́ете ту́ка? — Ми́е сме късме́тите. — Кой е мо́йот къ́смет? — Я' сум твой къ́смет, му ре́кол той що въ́ртел шами́йчето. — За́що ти и́граш, а я да ра́ботам? — За́що ти ра́ботиш за́ мене, за то́а и́грам я. Ако́ са́каш да ви́диш ко́уку те́че тво́йот къ́смет, е́ла да ти ка́жам!“ О́тишол, му ка́жал. И́мало во́да та́мо, ка́пеле ка́пк'и: е́дна ка́пка к'е ка́пне у де́нот... И то́гай му ре́кол: „Той е твой къ́смет. А на бра́та ти е́те та́я во́да що те́че си́лно, та́я е на бра́та ти“, ре́кол и си о́тишол къ́сметот. Сирома́виот зел едно́ ста́пче и го ту́рил да го о́тин'е да фа́не да те́че како́ на бра́та му, що те́че по́ек'е, и та́ка го за́тнал и не́ма ка́пка ви́ше да ка́пне. Куга́ ви́дел о́ти се за́тнало, и ви́кнал: „О́леле се за́тна, о́леле се за́тна!...“ И го пи́таат: „Що́ ти е? — О́леле се за́тна, о́леле се за́тна...“

Слушана отъ баба Тота Карабиберова, отъ Скопйе.

[1]) Апострофътъ посочва мека съгласна: к'=кь.

Пéсен.

От҃ Скопйе.

Дéвойче, тъ́нко, вйсоко,
Нé оди сйтно прéд мене,
Не ми скорйвай я́дове,
Дóста ми се мóите,
Кáй да г'и тýрам твóите ?
— Тýри г'и дéсна пáзука,
Слéгни си дóле чáршия,
Кýпи си ѕéвгар вóлове,
И́зорай рáмни двóрове,
Пóсей г'и мóйте я́дове,
Да вйдиш що к'е ти нйкне.
А́ко ти нйкне бóсил'ок,
Бóсо к'е търчаш пó мене;
А́ко ти нйкне стрáторец,
Стрáден к'е бйдеш зá мене;
А́ко ти нйкне джýнджуле,
Джýмерт к'е бйдеш зá мене;
А́ко ти нйкне кáранфил',
Кáран к'е бйдеш зá мене;
А́ко ти нйкне тóполче,
Топ к'е те ýбие зá мене.

Слушана отъ Евта Богданова, отъ Скопйе.

Ластóвиче! . . .

Отъ Скопйе.

Ластóвиче, жубéриче!
Берй пен'а за вéчера . . .
— Мéне ми се не вéчера,
Ми заг'йнало пилéнцето
У цáрей двóрои.
Царйцата сéдеше,
Свилнá капа рéдеше:
О́рлово крйлце, паýново пéрце.

Слушана отъ сѫщата.

Прйкажн'а.

Отъ Църногорията, с. Црéшево.

Нéкое врéме се жéнил нéкой на стó и шеесé гóдин. Зéмал девóйка на осýмдесе гóдин. Пóсле стóрил свáдба. По свáдбата отйшъл сос жéната у дéда на гóсти. Тáмо йимало млóгу гóсти,

се собрáли. Седéли у трпеза. Невéстата г'и слýжила вино. Зéтот кáко го глéдал невéстата, вáтил да се смéе сам. На дéда му му паднáло страм од роднината, дéка зéтот се смéе сам, какó будáла. Тъга дéда му му се нал'ýтил и га испрáтил. Зéтот си отишъл. Пóсле дéда не ишъл више у зéта, ни к'éрку да види, ни зéта да види.

Поминали шес-сéдъм гóдини. Бáба му га мóли и вика: „Ай да идемо да си видимо к'éрката", а он вика: „Не идем кудé к'éрка ми, зет ми е будáла. — Дéка е будáла зéтот, да идемо да го видимо; ако е áрън, áко не к'е го видимо". Нáй-после бáба га премóлила дéда. Си напрáвиле лáвот да идев на нéкой дóбър дън. И като дóшло врéме да идев, бáба пратила скришом от дéда áбър на зéта да се спрéма, óти к'е дóйдев.

Зéтот знал кой дън к'е дóйдев. Он събрал кóн'и слáби и ят'и. Слáбите г'и товáрил млóгу тéжък тóвар, а ят'ите млóгу лъсън тóвар и г'и пýщил пóкрай éдън пут да пáсев, и éдън измéк'ар да г'и чини мукáет туй. Слáбите кóн'и попаг'áли от тéжък тóвар, а ят'ите — малко тóвар — играв и пáсев. Ете га дéда иде со бáба. Глéда кóн'ите слáби — тóвар тéжък; кóн'ите яки — тóвар лъсън. Тъга стáриот прáшал измéк'арот що г'и чини мукáет кóн'ите: „Кой г'и натóвари кóн'ите яки — лъсън тóвар, а слáбите кóн'и тéжък тóвар?" Той му кáжал óти фил'áн к'иши, зет му. И какó му кáжал дéка е зет му, дéдо се зáпрел, не иде у зета на гости и вика на бáбата: „Нé идем у зéта. Видиш зет ни дека е будáла, кáко им напрáвил на кóн'ите!" Бáба му рéкла: „А́ман, да идемо да гу видимо, дека е будáла такой, кáко поминýе". Пá дéда га прéмоли и к'е идев.

О́ди, óди пó горе, зет им прéгнал еднó рáло волóви: éдън вол нáпрет, éдън нásат, ýпреко. Измéк'арот салт г'и мáва, никако не мóжев да пóйдев. Дéда га прáшал измéк'арот защо тáка г'и прéгнал волóвите, та г'и тéпа. Он му рéкъл óти г'и прéгнал чорбаджия му. — Кой ти е чорбаджия? Му кáже тай и тай, за зéта му. Дéда тъга па се врáтил, не к'е диде у зéта. И вика на бáба: „Виг'аш дéка е будáла, кáко да идемо у н'éга?" Баба му вика: „А́ман, да идемо да га видимо". Га премóлила дéда, и дéдо па к'иде, и отишле у зéтови двóрови. И́скочи éдна кýчка да г'и лáе. Кýчката г'и лае и кýтрин'а от кýчката лáев пó напре от кýчката.

Г'и пречекáше, улегóше у кýк'а. Седóше мáлко врéме. И зет га прáша дéда: „Зáщо ти тóлку врéме си со мéне л'ут?" Дéдо вика: „Я съм л'ут защо се смéеше ти той врéме у трпéза сам; мене ми пáдна страм отъ роднината" — Ей дéдо, или ме прáшаш, я к'е ти кáжем. Се смéем я за к'éрку ти, дека гу жáлите вие, све гу дáле мáла и гу глéдам нема ич сиси, а нéкое врéме къд к'е се мýжив на петнáесе гóдини и дéца да имав, кáкъв к'е биде той?" Дéдо му вика: „Е, áрно. Я кóн'ите защо си г'и

говáрил, слáбите тéшко, ÿките лъсно?“ Зетот вúка: „Или ме прáшаш, я к'е ти кáжем. Той врéме къд к'е се мýжив девойчú-н'ата на тия гóдини, тъга сиромáсите к'е úмав тéжък тóвар, а чорбáджийте млóго лъсно к'е им бúде“. — А́рно за той. Я во-лóвите защо си ги прéгнал на н'úвата éдън нáпрет, éдън нáзад? И нúкако не мóжев да пóйдев. Измéк'арот сал г'и тéпа . . .“ Он му рекъл: „Ил ме прáшаш, я к'е ти кáжем. У той врéме к'е се закáчив држáвите — едън к'е тéгне нáтамо, едън к'е тéгне нá-вамо, нúкако не к'е мóжев да се опрáвив.“ Дедо му вúка: „Е áрно. Е зáщо кýчката лáе и кýтрин'ата пó напре од н'ум лáев? — Ил ме прáшаш, я ке ти кáжем; Той време дéцата на тáткото що к'е им вúка овáкой, дéцата к'е вúкав не е тáкой, овáкой е“.

И тъга на дéда му паднáло млóго мúло на срце дéка тáкой зет му знал и станал, га исцелúвал зета му и сéдел една нéдел'а, две нéдел'а на гóсти у зéта од мúлос дéка тáкой му кáзал убáво.

Слушана отъ Миле Трайковъ, отъ село
Црéшево, Църногорията.

Стóян арамúя.

Отъ сжщото село.

Прокукáла црна кукавúца
Стрéде зúма колоджóка,
Излажáла Стóяна арамúя
Сос седъмдесе дружúна.
Искóчил Стáра планúна.
Подувнáло сúлно вéтре,
Сúлно вéтре, л'ýта рóса,
Замрзнáли тóк'и от полóк'и,
Замрзнáли пýшк'и за рамéн'а.
И Стóян им изговáра:
„Ой дружúна, мой дружúна,
О́вде к'е мúе умúрамо,
Тик'ú áйде да úдемо дóле у рéка,
Тáмо има манáстир,
Мúе к'е се тáмо изгрéемо“.
Отúшле дóле у рéка,
Дóле у рéка, у манáстир.
Тамо óгън' не нáшли,
Стóян се л'ýто разл'ýтил
И зéмал — икóни цéпи,
Крстове крши,
О́гън' вáли, óгън' сúлън навáлил.
И Стóян тéшко бóлно пáднал,
Ни умúра, ни станýе,

Дур се Стóян не исповéдал,
Дéка икóни цéпал
И кр́стове кр́шил,
Дýша нé дал.

Слушана отъ сжщия.

Е′дна кóза и éден еж.

Отъ с. Гóрно Сóлн'е, въ скопската покраина Каршúяка.

Се стрéли на éден пат éдна кóза и éден еж. Е′жот и кá-жал на кóзата: „Мие нéма сéга що да я́деме, сме глáдни, ай к'е ри́паме у бýнарот. Акó се ýтепам я, ти к'е ме я́деш; акó се ýтепаш ти, я к'е те я́дам“. Е′жот се ср́калал у бýнарот, не се ýбил. Ри́пнала кóзата и се утéпала. Е′жот ял, ял от кóзата и искóчил. И óдил по éден пат. Го стрéла éдна мéчка и му кá-жала на ёжот: „А, éже, ти си ял нéщо...“ Е′жот ѝ кажал: „Нé су ял ни́що.“ — Кáжи зерé к'е те згрýшам какó кóщан'“. Ежот ѝ кáжал на мéчката óти ял от кóза мéсо. Мéчката му кáжала: „И мéне к'е ме вóдиш“. Ежот я óдвел и мéчката там. И óна се нáяла и потрáжила вóда. Ежот ѝ кáжал: „Нéзнам кáде има вóда. — Кáжи, защó какó кóшган' к'е те згрýшам. — И′ди при пóпот, кай що óре, он и кáжал, там и́ма вóда.“ Мéчката óтишла кай пóпот и му кáжала: „Да ми дáдеш, пóпе, вóда за пи́ен'е. Ако не ми дáдеш вóда, рéкла му мéчката, к'е те и́зедам со све вó-лои.“ Тóгай пóпот ѝ дал вóда. Мéчката се нáпила вóда и му ýкрала тéслата на пóпот и си óтишла.

По нéколку врéме мéчката рóдила мéчоче. О′но вéднаш я прáшало мéчката: „Кой ми е тáтко мéне? — Нé знам кой ти е тáтко. — Кáко нé знаеш кой ми е тáтко! Кáжи, защó к'е те ýтепам.“ И мéчката му кáжала. — „Зéми тéслата и и́скочи, виш там чéш-мата. О′стай я тéслата кай чéшмата, и скрий се ти; кой к'е я зéме тéслата, той ти е тáтко.“ И товá чéкало, чéкало, нéма ни́кой да я зéме тéслата. Нáй-после дóшле едни́ дéца, на пóпот. О′ни кáжале: Е′ве на тáтета тéслата.“ Я зéле тéслата дéцата и я óт-несле за дóма. А мечóчето му рéкло на пóпот: „Ти си ми тáтко!“ Пóпот му рéкол: „Ай си́ктър óттука, кой ти е тáтко!“ О'но му кáжало: „Ти си ми тáтко, я не искóчуам óттука“. И пóпот тóгай му рéкол: „Е, я́ сум ти тáтко, áма к'е те прáтам да и́деш да óраш. — К'е óдам, му рéкло тóва.“ Пóпот дал на мечóчето éден ѕéвгар би́воли. О′тишло мечóчето кай ни́вата да óра. О'рал, óрал там и постáнале би́волите вéче. Тóва г'и óтпущило би́во-лите и зело сáмо рáлото: сáмо тéгли, сáмо óра, и изóрало ни́-вата. Дóшле кадé нéго éдни лýг'е ди́ви, за да го утéпаа нéго. О′но зéло со грéделот, им се развр́тело со грéделот, г'и истé-пало и я зáградил ни́вата сос лýг'е. И óтишло дóма кай пóпот.

По́пот го пра́шал: „И́зора ли? — И́зораф, му ка́жало то́а. По́пот о́тишол да ви́ди кай ни́вата и ви́дел ни́вата изо́рана и загра́дена сос лу́г'е. До́шел по́пот до́ма и им ка́жал на ни́вните: „Що да му пра́име на о́ва ме́чоче? О́ни му ка́жале: „Пра́ти го на́ дрва, дай му двана́есе мага́рин'а, ако не́ може да г'и на́бере, к'е го напу́диме, к'е му на́йдеме не́коя ма́ана.

Мечо́чето о́тишло со двана́есе мага́рин'а на́ дрва, на́брало, натова́рило и отко́рнало една́ бу́ка со све́ ко́рен'а и до́шло дома и до́нело дрвата. По́пот гледа и се и́сплашил. И му вика: „Не́ сум ти я та́тко, да си о́диш!“ То му ви́ка: „Не, ти си ми та́тко, кай к'е ме пра́к'аш, там к'е и́дам, — К'е зе́меш то́гай едно́ ма́гаре и к'е и́деш кай ди́вите лу́г'е. там и́ма па́ри, да го нато́вариш и да си до́йдеш.“ О́но о́тишло. Тамъ му се со́брале ди́вите лу́г'е, за да го уте́паат. Мечо́чето зе́ло едно́ дрво и г'иисте́пало ди́вите лу́г'е. Дру́г'ите му со́брале па́ри и го испра́тиле. То́а и́шло, и́шло по е́ден пат и се вра́тило по на́двор на едно́ ме́сто. И́скочил там е́ден волк и му го и́зел мага́рето. Мечо́чето иско́чило и ви́цело — не́ма мага́рето, и го ви́дело во́лкот. — „По́чекай ма́лку, во́лче!“ му ре́кло. И во́лкот се за́прел. Мечо́чето го фа́тило во́лкот и го дове́ло кай са́марот со па́рите. Ста́вило му са́марот со па́рите и о́но се ка́чило о́згоро и му ре́кло: „Кой ти ка́жа да ми я́деш мо́ето магаре!“ И го о́терал до́ма кай по́пот во́лкот со па́рите. Ви́дел по́пот и се и́сплашил и у́мрел.

Слушана отъ Апостолъ Боцевъ, отъ с. Го́рно Со́лн'е, скопска покраина Каршияка.

Чу́ма и Не́да.

Отъ сжщото село.

Ве́тер ве́е ви́ше се́ло,
Ро́са ро́си и́спот се́ло,
Чу́ма би́е стре́г'е се́ло.
Све се́лани разбе́гале,
Ка́фпе Не́да не по́бегна,
Пла́тно бе́ли три́ста ла́кти.
Па о́тиде црна чу́ма
И се мо́ли на ка́фпе Не́да:
— „Мо́л'а ти се, ка́фпе Не́до,
Да ми да́деш от пла́тното,
От пла́тното до три ла́кти,
Да по́виям чуми́чин'а“.
То́гай збо́ри ка́фпе Не́да:
„А́й оттука че́рна (sic) чу́мо,
Не ти да́вам ни́то ла́кот!“

Слушана отъ сжщия.

Га́чка.

Отъ с. Сте́нче, въ Го́рни-Пологъ (Гостиварско).

Си бил не́кой си́ромаф чое́к, ама би́л мно́гу у́чен. У́мот мно́гу му се́кол, туку́ без па́ри биде́йк'и, що к'е пра́и?

Ста́нал се́а у́мниов, па ти по́йдуе во не́кой дру́г град, ке що го не позна́але и та́м ти се ра́звикал низ гра́дот: „У́мен сум, е́рбап сум, ама́ пари не́мам, — пак — к'а́мил сум, е́рбап сум, туку́ пари не́мам". Ко͡о на пъто го за́чул не́кой бога́т чое́к що и́мал па́ри дибиду́с мно́гу. Той му сви́кал на ябанджи́ява: „Е́ла ен час о́вде! Що е о́ва, що ви́каш ти ва́к'е? Що са́каш со то͡а да ре́чеш? — Ти дай па́ри, па я к'е ти ка́жам що са́кам да ре́чам. — На́ ти пари те́бе я, па прай що ти се́че у́мо!

Ко͡а си зел па́риве от бога́тиов умнио чое́к, ти станал, па ти на́купил ро́гожи фетви мно́гу. По́сле и то͡орил не́коя г'емиа и о́йшол пре́ку не́кое мо́ре не́где, ке що изла́гале но́к'е да па́сат дивите́ (sic) ко́н'и. Ко́н'иве за́що о́деле по те́мнина та́мо на е͡ен брег да па́сат, па да им се вия́ во те́мнината, изла́гале ти́а со бе́вценити ка́мен'и в у́ста. Каме́н'иве и зе́мале о́т море. О́вя у́мниов чое́к зна́ел, па за́тоа и зел рого́жите. Се͡а тамо у́ще со ден за́палил сви́те рого́жите да и́згорат. Ти́а изго́реле и пе́пел се сто́риле.

Ве́черта ко͡а на́дошле ко́н'ите да пасат све́кой со по еде́н бе́вцен ка́мен в у́ста, и напу́щале каме́н'ите и тия пропа́днале ф пе́пел, па не мо́гле да све́тат. Ко́н'иве са́кале да и со́берат каме́н'ите, да и зе́мат на́ѕат, ту́ку не и ви́яле къде сат. Ден фа́тил ве́к'е и ти́я си и́спошле ф мо́ре.

Ко͡а ста́нал по́сле чое́ко, ти со́бира о́ниа ми ти ка́мен'и, и нато͡оруе во г'еми́ата, па си до͡о́г'а на́ѕат ке бога́тио, му ви́ка: „Е́ла се͡а да ти ка́жам що е то͡а е́рбап, сум, у́чен сум, туку́ пари не́мам". Си и де́лиле па́риве на́полу, и то͡а.

Слушана отъ Георги Недѣлковъ, отъ с. Стенче,
Горни-Пологъ.

Великденска пѣсень.

Отъ с. Куново, Гостиварско.

О́ро ви́ла Анг'е́лина
На ви́сока Шар-пла́нина,
Друга́чк'и му забла́зуат:
„Блазе́ те́бе, Анг'е́лино,
Що си ле́по проме́нета!
Али ти го ма́йка пре́ла

Твоѐ бѐло, лѐпо рӳо?
Али ти го тáтко кӳпил?
Али ти го брáтец дóнел?
— Ни пък ми го мáйка прѐла,
Ни пък ми го тáтко кӳпил,
Ни пък ми го брáтец дóнел. —
Бӳли прѐле, бӳли ткáле,
Самá сум го избелѝла
Прѐку Дӳнаф на бел кáмен.

Слушана отъ Гюргя Младенова, отъ с. Куново, Гостиварско.

Бал-тепé [1]).

Отъ Тéтоо (Тетово).

Бал-тепé, — вóда стӳдена,
„ чѐшма шáрена,
„ бӳка вѝсока,
„ сѐнка шѝрока,
„ трáва зѐлена!
Бог да го бѝе 'А'лия,
'А'лия фѝдан бóйлия,
Що ми нáпре отѝде
Та га задѐва нѐвеста.
Нѐвеста му вели говóри:
„Я сум си тѐшка, тегóбна,
Ево от тóкмо шѐста мѐсеца."
О'стави 'А'лѝл нѐвеста,
Па ми дофáти дѐвойче.
Дѐвойче му вѐли гóвори:
„Не мой ме 'А'лил зáдевай,
Я сум си малка, мáлечка,
От шеснáесе гóдине,
Ни мѐне ме слъ̀нце грѐало
Ни мѐне ме рóса рóсило
Ни мѐне ме слáна фáтило
Ни мѐне ме л'ӳбе л'ӳбило".
Ах и ти нѐвесто, нѐвесто,
Кóга си тѐшка, тѐгобна,
Що к'е ти тѐбе бал-тепé,
Бал-тепé сѐир да глѐдаш
Бал-тепé вóда стӳдена и пр.

Слушана отъ Лазаръ Стояновъ, отъ гр. Тетово.

[1]) Хълмъ надъ Тетово, съ крѣпость.

Свадбарска пѣсень.

Пѣе се въ понедѣлникъ прѣдъ сватбата,
въ с. Ч́елопекъ, До́лни-Пологъ (Тетовско).

Ви́ла мо́ма три зеле́на ве́нца:
'Еден ве́нец од ви́нева ло́за,
Дру́г'и ве́нец од бе́ла пче́ница,
Тре́к'и ве́нец от си́тен бо́сил'ок.
Той що ми́ е од ви́нева ло́за, —
Фърли́те го юна́ково ло́зйе;
Той що ми е од бе́ла пче́ница, —
Фърли́те го юна́кова ни́ва;
Той що ми е от си́тен бо́сил'ок, —
Фърли́те го юна́кова ба́фча.

Слушана отъ Ка́та Ецова,
отъ с. Ч́елопекъ, Тетовско.

Приказка.

Отъ сѫщото село.

Би́л[1]) не́кой цар. Ше́тал по по́ле. Погле́дуе сел'а́нк'ете како́ рабо́таа на ни́ва. Ви́дел не́коя же́на ро́дила и зави́ткала у за́виячката, у скут, де́гето и па си рабо́тала, жн'е́ала. Царот, ко́гай о́тишол до́ма, се нал'у́туе на цари́цата що се́дела. И'мала о́на де́вет изме́к'арк'е. Изме́к'арк'ете й г'и и́збркал, е́дна са́де и о́ставил. И цари́цата би́ла пред ра́г'ан'е. Цари́цата се нал'у́тила и пра́тила изме́к'арот на ба́фчата. — „Све що и́ма да и́скорнеш, да и́струпаш, ни́що да не о́стане!“ Ца́рот ко́га о́тишол на ба́фчата да се ра́шета и ви́дел ни́що не́ма, ви́кнал по изме́к'арот: „Кой на́праил о́ва? — Я сум на́правил, ца́ре. — Кой те те́бе запове́дуе? — Цари́цата, ца́ре“. Ца́рот се на́л'ути на цари́цата и о́тиде да га ко́ле. И цари́цата у́чена мно́гу. — „Че́кай, ка́ко к'е ме ко́леш, дур да се разбе́ремо, ка́ко к'е ме ко́леш! — Я за́що ми га и́скорна ба́фчата? — И'маш и дру́га ба́фча, сал тая не́ ти йе. — Та́я ми бе́ше на ке́йфот. — Я ти ме́не за́що де́ветте изме́к'арк'е ми г'и и́стера? Ме́не ма́йка ми не ме у́чила да ра́ботам, ме́не ма́йка ми у свилене пе́лене ми пови́яла, ме́не у чи́сто ме ма́йка ми гле́дала; а'ко си са́кал да ти ра́бота (sic), би си зел се́л'анка“. И то́гай ца́рот до́шел на па́мет и не га за́клал. И па и г'и ви́кнал измек'а́ркете.

Слушана отъ сѫщата.

[1]] Знакътъ л посочва твърдо, дебело л, което се приближава до у: ба$^{л}_{у}$. Интересно е, че въ други подобни форми [о́тишол, и́збркал, за́клал, ви́кнал] и др. се чува чисто, обикновено л.

Пѣсень.

Отъ с. Ба́йловце, въ Козяка (Кумановско).

Павли́нк'е, к'е́ро Павли́нк'е,
Дали зна́еш, паме́тиш,
Ми къда́ бе́с'мо мале́нк'и?...
Сле́гнемо до́ле под се́ло,
Под се́ло ба́с'че голе́ме,
У ба́с'че цре́шн'а висо́ка.
Една́ се цре́шн'а ка́чимо,
На една́ фе́йка сто́емо,
Црве́ни цре́шни бе́ремо,
Ру́ка на ру́ка давамо,
У́ста на у́ста ту́рамо,
Ве́ра и клетва вр́замо
Ми два́та да се зе́мемо,
Кой да си кле́тва не др́жи,
Кой да се на́прет оже́ни,
Три го́дин бо́лън да ле́га,
До три посте́л'и да йск'и́не,
Ем до три пу́сте зави́вк'е,
И до три пу́сте зглавни́це,
Да не мо̀ж мла́до да у́мре
Дори́ се с лу́до не про́сти.
. . . .
Вика́ле мно́гу попо́ви,
Попо́ви жа́лно чати́ле,
Па не мо́ж мла́до да у́мре,
Па повика́ле лу́дото,
Къд се йе с лу́до прости́ла
Тъга е мла́да у́мрела.

Слушана отъ баба Аница Тасова,
отъ с. Байловце (Кумановско).

Свети о́тъц[1]).

Отъ с. Младо-Нагорячино, Кумановско.

Къд би́ло на́ше пр́во царство, а́дет би́ло кой к'е га ви́ди слъ́нцето пр́ви пут, тъй к'е би́де цар. Свети о́тъц му се прика́зал на едно́га овча́ра. Рекна́я[2]) му св. о́тъц: „Овча́ре, я к'е ти се ка́жу на те́бе и к'е би́деш цар ти. Ама немо́й ме́не да ме забра́иш. Да ми напра́иш едну́ цр́кву що да не́ма по́ убава. И он му ре́кнал: „Свите к'е гле́дав отку́д слъ́нце к'е изгре́ва, а ти да гледаш отку́де зао́ди". И къд гле́дая овча́р виде́я га блъсна́ло слънце

[1]) Св. Прохоръ Пчински.
[2]) Причастнитѣ форми *рекнал* и *рекная* и др. подобни се употрѣбяватъ еднакво; по́-обща е втората.

откýде заóди и рéкнал на тия сел'áните: „Я га слъ̀нце! . . .“ 'Они се обрнали свите откýде заóди и овчáр па се обрнáя от кудѐ огрéва и га видéа слъ̀нце искочи́ло едъ̀н остъ̀н високо. Пóсле биднáя цар, царувал еднý гóдину и забравия га св. óтъц да му напрáви цр̀кву.

Пóсле на сън му се прикáзáл на цáра тóга св. óтъц: „Е, царе, ти ме мéне зáбраи, я те намести́' цар, ама ти ме зáбраи“. Тъ̀га цар вати́я мáйсториѐ, к'е прáи цр̀кву у Стáро Нагори́чино. И рекнáя ги на мáйстори: „Да напрáите цр̀кву, ама да нéма пó убава“. По той врéме едъ̀н мéсец и́шло и дóшеа цар да гу ви́ди цр̀кву и рекнал: „Е. мáйстори, направи́сте ли гу, нéма ли пó убава да се напрáви?“ И мáйстори рекнáше: „Мóгаше и пó убава да се напрáи“. Цар тъг се разл'юти́л и рекнáл на войни́ци: „Исéчете г'и мáйстори!“ Едни мáйстори исекле г'и, а едъ̀н направи́я кри́ла отъ ши́це и летнáя да лéги от цр̀кву. И летéя како черек саáт, и утéкла му тéсла, та му оцéкла едно кри́ло, и паднáя дóле мáйстор и се утепáя. Цар му направи́я туй знак и гроп. От тéслу от држáл'е никнáло крýшка. Пóсле св. óтъц побегнáл от тýя та оти́шъл у Стáръц. Пóсле па по едъ̀н мéсец цар потрáжи га свети óтъца (sic) и нашéя еднóга овчáра стáрога на плáнину Стáръц и га прашáл: „Мóре, овчáре, не ли се те прикажýе нещо на сън да ви́диш?“ И овчáр отговори́я: „И'ма, видýю едъ̀н óръл бел, сдозгóр лéти, пáда у тъй шупи́н'ак“. Пóсле му направи́я цар овде цр̀кву на св. óтъц и гроп. И на овчáра тога, що му га казая, и н'ему му цар направил цр̀кву.

Слушана отъ Миле Димитриевъ,
отъ с. Младо-Нагоричино, Кумановско.

Нáшето сéло Лéсново (Крáтовско).

Нáшето сéло се ви́ка Лéсново. 'Оно се нáог'а у крáтовска кáза. От Крáтово до Лéсново и́ма два саáта и́ пол. Леснóвци сéчат воденичáрск'и кáмен'е. Сос товá живéят сите леснóвци. Кáмен'ето г'и дéл'ат на три цéни: най малéчк'ите кáмен'е чи́нат чи́фто две и́ пол до три бéли меджуди́и; най ширóк'ите кáмен'е се ви́кат сметени́ци; они́ са шири́к'и чéтири и̂ пол пéди, а дебéли какó дóйде. Тýка кой дóйде да г'и зéме на мéсто, чи́нат чи́фто сéдъм и́ пол до óсъм бéли. У нáшето сéло и́ма едé'н стар манасти́р. Рáмото му е свети Рáнг'ел и светà Богорóдица и свети Гаври́л. На ти́я дéнове се соби́рат гости. Доáг'ат от Палáнка, от Крáтово, от крáтовски сéла, от Кóчани; едни́ пáти и от Вéлес и от Скóпи́'е доóг'ат. Нáй-век'е доóг'ат лýг'е да ви́дат гради́щето и рýпите. Гради́ще ви́каме, дéка сéчат кáмен'ето воденичáрск'и. Рýпа се ви́ка дýпката, дéка искáча рýдата: óлово, бакъ̀р. Съ̀га не рабóтат що и́скача рýдата. Нáй-век'е и́ма рýда у Шлéгово и

у Добрéво. У Лéсново и́ма сичко сто и дéсет ку́к'и. Сите са бу́гарск'и.

Слушано отъ Йорданъ Атанасовъ, отъ с. Лѣсново, Кратовско.

При́казна.

Отъ сжщото село.

Имáло едéн цар. Он имáл двойца си́нове. Пó малио брат кажáл на пó старио: „Останáло, брáту, цáрството ни отъ стáро... парáдедо и дéдо и тáтко на нас четвр́ти останáло цáрство. Па г'и баталúле стáрите кни́г'и, стáрио завéт остави́ле, нов ванáле". Помоли́л се пó малио брат на пó старио: „Брáту, я сáкам да г'и преглéдам стáрите кни́г'и." Пó малио г'и чáте, а пó гулемио слу́ша како чáте. Нашéл у едéн ти́пик: стáрите имáле адéт да искáчат на висóк'и плáнини у срéт лéто на прошéтка, а млáдите остави́ле той адéт. Какó нáшле у ти́пико какó работи́ле стáрите, и му се помоли́л пó малио на пó стáрио: „А'йде, брату, да вáнеме какó работиле стáрите". И го послушáл пó старио. Дошлò врéме, искочи́ле на прошéтка и се накачиле из горáта, и низ горáта вóда студéна, сенка дебéла и нашлé еднá ши́рина зелéна, па седнáле ту́ка да почи́нат. Пó малио рекъл на пó старио: „А'йде да напрáвеме сарáй на овóй мéсто". Послушал го брат му пó старио. „А'йде да нáйдеме едéн човéк, он да го напрáви, сал цáро да дáва пáри". Тражи́ле, тражи́ле додéка му цáрството држáло, и не моглé да нáйдат.

Гóспот знáеше срцето на двáта брáта, на цáровето, и прати́ свети́ апóстол Томá да прии́ма цáрските пáри за айрáто, и го научи́ Гóспот свети́ апóстол Томá: „Земи си еднá му́лка; що к'е ти дáдат цáровето пáри, ти да г'и раздáваш по сиромáсите". Оти́шел св. Томá и кажáл на двáта брáк'а: „Я к'е ви застáнам на тáя рáбота". Дáле едéн тóвар пари. Они́ имáле, да кáжеме, у цáрството сто касáби, по барабар сут терáле и пáрите от дáноко си г'и дéлиле. Пó старио брат дал на св. Томá от свóйо дел. Св. Томá оди́л, раздавáл г'и пáрите на сиромáсите, и ойдé при пó старио брат и му кажá: „Сос тай товáр анджáк темéлите ископá'; тру́ди се да го напрáвиш". Тогáй апóстол Томá земáл и друк товáр. И тай го раздал по сиромáсите. Трéк'ио пат се врнáл и па отишéл кадè пó старио брат; потрек'и́л и друк товáр и тай го раздáл по сиромáсите по сéлата. Па кажáл цáро на негóвите си измик'ари: „И'дите, ви́дите на плáнината и́ма ли направéно сарáй!"

Оти́шле цáрските измик'áри на плáнината и видéле — нéма ни́що направéно, и се врнáле и кажáле на цáро: „Нéма ни́що да е направи́л. — А! скóро да го нáйдете тай човé'к". Измик'áрите отишле да трáжат. Гóспот заповедá свети́ апóстол Томá

да излéзне на срéк'а. И го найдóа. Отидóа сос нéго и го одведóа кадé цáро. Цáро го прашýе: „Направи́ ли нáшио сарáй, що ти давá'ме пáрите? — Що бидó' кадър, направи́'. — 'Арно, амá я прати́' мóите измик'ари и óни ми кажáа немало ни́що наé' прáвено". Свети́ Томá кажáл: „Чести́ти цáру, я би́' длъжен на мноѕи́на, на тéбе дал Гóспот пари нóгу; що к'е борчувам на мноѕи́на, сал на тéбе да борчýвам". И цáро заповéда на измик'áрите: „Затвóрете го у апсáна!" Земáле го слýг'ите на цáро и го затвори́ле.

И какó го затвори́а свети́ Томá, брат му пó малио на цáро се поболéл. Ни я́де ни пи́йе, ни уми́ра, ни станýйе. Па се мóл'и на Бога: „Гóсподи, я ми дáвай здрáвйе да стáнам, я да ýмрам". Гóспот прати́ áнг'ел божи, — го умрé. И áнг'ело поведé царската дýша у небесното царство и го поведé низ рáйо. Цáрската дýша прашýе, áнг'елот кажýе: „Кой направи óвая чéшма на овóй сýо мéсто? — Едéн чорбаджи́я го направѝ на зéмята, и óвде му йе пред дýшата. — Я овóй мос, кой го направи́ на овóй скендéр мéсто? „Вóжи áнг'ел му кажáл: „На зéмята направи́л чорбаджи́я и овдé му йе пред дýшата. — Е, кой направѝ ови́я сарáи? — Фил'áн цар на зéмята го направѝ. — Я овóй пó убав кой го направѝ? — Направѝ го брат ти сос пáрите що г'и́ дал на свети́ Томá". И му кажá цáрската дýша на áнг'ело: „'Ок'е ли Гóспот да ме поврне ощ еднъш, да оти́дам при брáта ми, да му посáкам овáй сарáй да ми го дáде". И го повpнá Гóспот и ойдé при брáта си и кажа: „Брату, що су видéл на онáй свет, тáксай ми го; дурѝ не го тáксаш, не ти го кажýвам. — Да ти дам дéсет грáда од мене пòвек'е, царýй". Таксал му дéсет грáда, и па не кажýва. „Но що к'е ти сáкам я, дурѝ не тáксаш, не ти кажýйем. Тай човéк що си го затворѝл у апсáната на зéмята не ти направѝл сарáй, а на онáй свет. Я ти го сáкам бакшѝш. Я к'е те поклóнам мóйо дел от цáрството сéто". И му кажуе пó старио: „Я кé ти дам мóйо дел, сарáйо не дáвам".

После го извади́а св. апóстол Томà от апсáната цáрска, и цáровето станáа от стóлнината и заповедáа на измик'арите: „Да го изми́ете, да го променéте у чи́ста рýба, да му исчéшл'ате брáдата и кóсата на áпсо". И отидѐ чис свети́ апóстол Томà кадѐ цáровето. И станáа цáровето от стóлнината и седнá свети́ Томá на стóлнината. Они́ му се поклони́а и му кажáа: „Ти си за нас дóбро прави́л; ни́е ти греши́'ме, прóсти ни".

Слушана отъ сѫщия.

Скопйе, януари 1908.

Йор Ивановъ.

VII.

Титлитѣ на старобългарскитѣ господари

I. Язическа епоха.

Старитѣ българи, споредъ извѣстието на латинския писатель Ennodius (Енодий), сж станали извѣстни за първъ пжть въ Европа прѣзъ 482–5 год. сл Хр. Тогава българския владѣтель у тоя писатель е извѣстенъ подъ името *водитель* или *ductor*: stat ante oculos meos bulgarum ductor libertem.. Monum. Germ. VII., p. 205. Нъ каква е била тѣхната народна титла? Като веземемъ прѣдъ видъ извѣстията на византийскитѣ писатели отъ тѣзи врѣмена, които разправятъ, че владѣтелитѣ на разнитѣ народи, които населявали сегашната югоизточна часть отъ Европейска Русия, на сѣверъ отъ Кавказъ, сж се величаели съ титлата *хаганъ*, то трѣбва да допуснемъ, че подобна титла трѣба да сж имали и българскитѣ прѣдводители, които съ своитѣ орди прѣзъ V и VI вѣкъ често сж нахлували въ Европейскитѣ владѣния на Византийската империя. (*πρεσβεύεται ο χαγᾶνος πρὸς ἑτέρους τρεῖς μεγάλους χαγάνους*. Theophil. Simocat. l. VII c. VIII). При туй трѣбва да имаме прѣдъ видъ и фактътъ, че хаганската титла е била достояние и на владѣтелитѣ на околнитѣ съ българитѣ народи: авари, хазари, печенеги, кумани, както и на всичкитѣ велико-тюркски многобройни владѣтели въ централна Азия. Отъ Орхонскитѣ пъкъ старотюркски клинообразни каменни надписи, които сж отъ началото на VIII в. сл. Хр. (W. Rabloff, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei) се учимъ, че почти всичкитѣ господари на многочисленитѣ (повече отъ 30) тюркски народи, които населявали централна Азия, даже и Монголия, сж носели обща титла хаганъ, или ханъ. (Академикътъ Радловъ въ словаря си не прави разлика между *kahan* и kan). Освѣнъ това и владѣтелитѣ на прямитѣ сродни племена съ българитѣ: кутригуритѣ и утригуритѣ, които прѣзъ срѣдата на VI вѣкъ сж нападали византийскитѣ владѣния на Балканския полуостровъ, сж носили титлата *ханъ*. Напримѣръ четемъ: (*Ζάβερ-χαν*) Заберъганъ, *Σάνδιλ-χαν* и *Σάνδιλχος* Шандил-ханъ. А най стария Кубратовъ синъ, господаря на приазовската България, споредъ свѣденията на византийския лѣтописецъ Теофана, се наричалъ *Βατβαϊ-αγάν*, Батбай-аганъ (Theop. cod. vaticanus 155) и още *Βατβαϊ-γάν* (cod. Parisiensis reg. 1710) Батбай-ганъ. Нѣкои изслѣдователи обаче, напримѣръ Marquart, (Die Chronologie der

alttürkischen Inschriften S. 40 и 85), като си послужилъ съ развалената форма Batbaian, (Бат-байан) (у писателя Patriarch. Nikephoros стои Βαϊανός), я сближилъ съ бегъ-Баянъ (Bäg-Bajan) и по такъвъ начинъ приелъ, че титлата на българския вождъ въ приазовска България е била *бегъ*. Този възгледъ е приетъ и отъ В. Златарски. (Студии по българската история стр. 20 отд. отпеч.). Нъ Батбай-аганъ или Батбай-канъ да се сближава съ бег-Баянъ, когато имаме собственни имена Анагай, вождъ на Уйгуритѣ по Волга) а сѫщо Анаквай (хаганъ на Zuan-zuan), както и Мармай, български военачалникъ въ X вѣкъ и Бурондай и пр., ни се вижда твърдѣ отдалечено отъ самата дѣйствителность, толкозъ повече, че въ деветтѣхъ старобългарски каменни надписи отъ врѣмето на великитѣ господари Омъртага и Маломира, които се пазятъ въ Народния музей, намираме формитѣ: *Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ ἄρχοντός ἐστιν Ὠμορτάγ*, т. е. *името на владѣтеля е Омортагъ великъ ханъ, κανας υβιγι*. Тукъ въ думата *κανας* частицата *ας* се смѣта за окончание, а думата *υβιγι* се сближава съ куманотурската дума *евегю*, която означава славенъ великъ. Единъ пѫть само и то въ Търновския надписъ на колоната въ черквата „Св Четиридесеть“ Омъртагъ се титулира *κανας υβιγηωμ, канас ивигиомъ*. Изслѣдователитѣ частицата *омъ* изхвърлятъ, като я считатъ за погрѣшно издълбана. Нъ споредъ насъ частицата *омъ* трѣбва да смѣтаме за постпозитивна часть къмъ *ивиги* съ значение на *отгорѣ*; тъй като въ чувашкия язикъ *омъ* има сѫщого значение. Тогава *евигиомъ* ще да е означавало *най-великъ*, тъй като у старитѣ българи намираме титлата *ханъ* да се дава и на други лица съ подоленъ чинъ отъ самия върховенъ господаръ. На примѣръ Кампа-ганъ и още Борита канъ (*Ἄλλος δέ τις ἄρχων αὐτῶν, ὃν ὀνομάζουσι Καμπα-γάνον* Patr. Niceph. p. 79. ed. Bonn) и (Vita St. Clementis. c. XVI *Βορίτα κάνος ὑποστράτηγος*). Тъй, че чисто народната титла на старитѣ язически български господари, както въ приазовска България, тъй и въ европейската отсамъ и оттатъкъ Дунава, е била *хаганъ*, или *ханъ*. Въ туй послѣдното най-ясно ни увѣрява и свидѣтелството на Дуклянския прѣсвитеръ, който пише: че *българитѣ господаря си на своя язикъ наричали каганъ*, което на нашия (латински) язикъ означава *императоръ*. (quem lingua sua *Cagan* appellabant, quod in lingua nostra resonant imperator. Виж. Presbyteri Diocleatis, Regnum Slavorum въ Scriptores rerum Hungaricarum t. Ш. p. 478) *Това важно извѣстие до сега не било взето въ внимание отъ изслѣдователитѣ на тоя въпросъ*. Освѣнъ това и въ Хинкмаровитѣ анали намираме каганска титла за Бориша: Hludovicus, rex Germaniae, hostiliter obviam bulgarorum Cagano nomine, qui christianum se fieri velle promiserat, pergit. (Pertz-Monum Germ. t. I, Annales Hincmari pag. 465) В. Златарски по, грѣшно твърди „че това е едничко мѣсто и твърдѣ съмнително-(Мин. Сбор. кн. XV стр. 25 отд. крит.). Нека приведемъ и ду“

тит на академикътъ А. Куникъ, който въ своитѣ *Извѣстія Аль-Бекри и другихъ авторовъ о Руси и Славянахъ, Спб. 1878, часть I, стр. 150* по поводъ на титлата „хаганъ" у старитѣ българи, пише: „Безспорно, въ главѣ Болгаръ стоялъ хаганъ такъ же какъ въ главѣ Хазаръ, Аваръ и Великотюрковъ алтайскихъ. Прямыхъ свидѣтельствъ Византійцевъ объ этомъ нѣтъ; но изъ одного письма императора Людовика II къ импенатору Василію отъ 871 г. мы узнаемъ, что главю Болгаръ, по выраженію Василія, въ византійской государственной канцелярий признано было званіе хагана." Ний съжаляваме, че не можахме да имаме на ржка това писмо отъ императ. Людовика II за да цитираме самия текстъ, отъ който най-ясно се доказва сжществуванието на haганската титла у българитѣ, която мнозина отказватъ.

Нъ слѣдъ настаняванието на българитѣ въ Мизия разнообразни сж били названията на титлитѣ, които сж давали византийскитѣ лѣтописци на българскитѣ господари до покръщаването имъ. Титулували сж ги съ *κύριος* или съ неправилната форма *κῦρος* т. е. господаръ. Напримѣръ четемъ: *(Κροβάτου τοῦ κύρου τῆς λεχθείσης Βουλγαρίας.* Theoph. chronogr. I p. 546 ed. Bonn). (Въ *именикътъ* на българскитѣ господари стои *Куртъ*, който се отождествава съ Кубрата) Сетнѣ срѣщаме титлата *ῥήξ*-rex. Нъ почеста е била прѣдводитель *ἄρχων*, която заедно съ господарь, *κύριος*, се давала почти на всичкитѣ старобългарски ханове отъ първата държава включително Шимеона велики. Така напримѣръ титулуватъ: Аспаруха, Терведя, Телеча *Τελέτζης*, Шабъна *(Σαβῖνος)*, Кормисоша, Пагана, Черига, *Τζερίγος*, Кардама. На Крума между другитѣ споменати титли прибавятъ и *ἀρχηγὸς* водитель или войвода. *Κροῦμμος ὁ τῶν Βουλγάρων ἀρχηγὸς παραταξάμενος κατὰ Σαρδικῆς.* Theoph. chronogr. p. 693, ed. Bonn.). Омъртагъ има сжщитѣ горѣизложени титли само, че продължателя на Теофана, както и Кедринъ Скилица, които сж писали, слѣдъ като българскитѣ господари сж се титулували съ *βασιλεὺς* „*цъсаръ*", наричатъ го василевсъ. *(Μορτάγων ὁ τῶν Βουλγάρων βασιλεὺς* . . . Theoph. Contin. p. 64 ed. Bonn.). (Нъ тия писатели по тоя въпросъ не могатъ да иматъ рѣшаеще значение, тъй като съврѣменицитѣ не говорятъ за подобна титла). Неговия наслѣдникъ Маломиръ се нарича сжщо архонтъ, както и Пресиамъ. Богоришъ е тоже архонтъ прѣди покръстванието, и слѣдъ това събитие. Нъ въ нѣкои източници отъ твърдѣ късна дата се титулира неправилно *βασιλεὺς* „василевсъ" цѣсарь.

II. Християнска епоха.

Най-вече свѣдѣния за титлата се срѣщатъ за господаря „Богориша", който съ приеманието на християнството живо заинтересувалъ, както съврѣменнитѣ писатели, тъй и по-къснитѣ. Него

титулуватъ: *ἄρχων, ἀρχηγός, ἡγεμών,* т. е. архонтъ, архигосъ, хегемонъ, а отъ писателя Генесия се нарича и *καθηγεμών*, (Виж. М. Соколовъ. Изъ древней исторій Болгаръ стр. 215—85о). Слѣдъ покръстването на Бориша официалната титла въ византийския дворъ му е била: *ὁ πνευματικὸς ἔγγονος τοῦ βασιλέως ἡμῶν τοῦ ἁγίου ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχων Βουλγαρίας*, а на господарката: *ἡ ἐκ Θεοῦ ἀρχόντισα.* (Constant. Porphyr. De ceremon. aulae byzant. II, 47. p. 681 ed Bonn). („Духовното чадо на светия нашъ царь отъ Бога поставениятъ (владѣтель на България). Това узнаваме отъ въпроситѣ, които сж се задавали на българскитѣ пратеници въ Цариградъ отъ дворцовия церемонимайстеръ (логотетъ), който питалъ: „какъ е еди кой си, какъ е еди коя си“?....

У латинскитѣ писатели се срѣща и титлата rex Vulgarorum; а сжщо и хаганската, както наведохме по-горѣ. Симеонъ Велики тоже е билъ отъ начало *архонтъ*. (Българската форма е била Шимеонъ, отъ тамъ произлиза названието на гр. Шуменъ, който византийскитѣ писатели наричатъ *ἄνησις τοῦ Συμεῶνος.)* Така например̀ъ, въ Наришкия пограниченъ каменenъ надписъ отъ 904 г. намѣренъ въ солунско, четемъ: *ἐπὶ Συμεὼν ἐκ Θεοῦ ἄρχοντος Βουλγάρων.* Нека забѣлѣжимъ, че въ този камененъ надписъ не фигуриратъ вече чисто българскитѣ думи *κανας υβιγι* т. е. *ханъ великъ*. Може да се прѣдположи, че тогава българския господарь като християнинъ напусналъ вече языческата си титла, съ която се величаели Омъртагъ и Маломиръ, а безъ съмнение и Прѣшиамъ и баща му Богоришъ. Сжщо и съвржменнитѣ византийски писатели, както и покъснитѣ, го титулиратъ *ἄρχων, владѣтель*. Напримѣръ, продължителя на Теофана, Георги Монахъ, Кединъ, Симеонъ Магистъръ и пр. А отъ 19 писмо на цариградския патриархъ Николая Мистика до Симеона се учимъ, че българския господаръ къмъ 920—921 година поискалъ писмено отъ Византия да го признае официално за свой императоръ, т. е. за византийски. Патриархътъ пише на Шимеона: „Не обявявай“ нека остави царството онзи, който се вече възкачилъ на прѣстола му“ (това се отнася до Романа Лакапена), понеже това е невъзможно; не дѣй писа, управителитѣ на ромейското царство *да те признаятъ за свой императоръ и царь*, защото и това не може да бжде и никой нѣма да се съгласи даже да изслуша подобна рѣчь.“ (Мин. сбор. кн. XII стр. 124). Дали Симеонъ къмъ 922 год. се именувалъ вече *βασιλεὺς*, положително неможемъ каза. *Нъ на 924 година българскитѣ побѣдоносни войски прѣдъ цариградскитѣ стѣни поздравили Шимеона въ присжствието на императора Романа Лакапена и на патриарха Николая Мистика на гръцки языкъ като римски императоръ.* Слѣдователно, при свиждането съ визант. императоръ и патриархътъ при Космидионъ, Симеонъ билъ поздравенъ отъ военачалницитѣ и войскитѣ си, които се намирали около него, въорж-

жени съ златни и сребърни копия и щитове и облѣчени въ желѣзни ризници, като *βασιλεὺς* (царь-императоръ) на ромеитѣ; и тогава се извършило официалното прокламиране на царската му титла. Това събитие направило силно впечатление въ Цариградъ. Затова сѫ го отбѣлѣзали и мнозина лѣтописци. Така напримѣръ у продължателя на Теофана четемъ: *οἳ μέσον αὐτῶν εἰληφότες Συμεὼν ὡς βασιλέα εὐφήμουν τῇ τῶν Ῥωμαίων φωνῇ*". (Theoph. Contin p. 407). Това не се понравило въ Цариградъ; византийския императоръ Романъ Лакапенъ скоро подиръ туй пише на Симеона: „Не дѣй си помисля това, че като си опустошилъ цѣлия западъ (Тракия) и си поробилъ жителитѣ и, та по такъвъ начинъ да те наричатъ царь на ромеитѣ". „*Μὴ τοῦτο σοι λογιζέσθω πᾶσαν τὴν δύσιν καταληΐσαντι καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας αἰχμαλώτους λαβομένῳ, ἵνα διὰ τοῦ τοιούτου τρόπου βασιλεὺς Ῥωμαίων κατονομάζῃ.*" (*Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος τομ.* 1 *τεῦχος* 4). Въ Цариградъ негодували не за туй, че Шимеонъ се прокламиралъ за *βασιλεὺς* царь, а за това, че той се величаелъ съ титлата *василевсъ на ромеитѣ*, или съ други думи, че искали да го обяватъ за свой императоръ на мѣстото на Романа Лакапена, когото Симеонъ смѣталъ за незаконенъ, защото, споредъ договорътъ отъ 913 г., трѣбвало Шимеонъ да стане дѣдо на младия визант. императоръ Константина Багрянородни, а не Романъ, който подиръ 919 г. станалъ съ хитрость дѣдо и съуправникъ на Конст. Багрянородни.

Протестътъ на Византия най-ясно се изражава въ писмата на Романа Лакапена до Симеона, въ които го нарича „владѣтель на България" (*ἄρχων τῆς Βουλγαρίας*). А въ II-рото писмо отъ Романа до Симеона четемъ слѣдното: „Какъ твоятъ найвъзвишенъ и проницателенъ разумъ не е обсѫдилъ, какво ние писахме не за това, че ти се наричашъ незлобиво царь, а затова, че ти се пишешъ царь на ромеитѣ, тъй като ти въ своето отечество можешъ да правишъ каквото искашъ; обаче, ако трѣба право да говоримъ, то и въ него не (можешъ). Понеже отъ кѫде ще може да ти се приложи такъво име? Отъ прѣдѣдитѣ ти ли? (Нъ) ти всичко самъ знаешъ. Нъ (може би) отъ насилничество или завладяване на земя и (отъ нарушение) на клетвени съглашения? — Това не е царско достоинсво, а ненаситность. Тъй като се знае, че извършеното съ сила не остава за винаги. Това е невъзможно, не! Даже, ако и да се стремишъ и силишъ да се накичишъ, както никой гарванъ, съ чужди пера които, слѣдъ като изпадатъ подиръ малко, ще покажатъ на явѣ званието, което по рода ти прилича; а изкуственостьта и фалшивостьта на твоятъ възгледъ съвършено ще те уличатъ. Па и какъ ли могатъ да бѫдатъ двама царе, както ти самъ напразно се трудишъ, които се различаватъ по рода, отличаватъ се по образа на мислитѣ и се надминаватъ по царско достойнство? И съ какви ли ромеи ти ще се помиряващъ като се наричашъ

царь на ромеитѣ, когато тѣ не ти разрѣшаватъ? Тъй като никой не сключва миръ съ тия, на която той е господаръ, и владѣе надъ тѣхъ. Ако пъкъ ти се домогвашъ да господарувашъ, (значи) ти не желаешъ да сключишъ миръ". (Мин. Сборн. кн. XIII стр. 293) Щомъ се успокоили духоветѣ въ Византия, Лакапенъ почналъ да нарича Симеона още прѣзъ живота на патр. Николая Мистика *„свой братъ"*. Той казалъ на патриарха: „напиши на нашия братъ". (Писмо 26, мин. сбор. кн. XII стр. 201). Симеонъ като *братъ* на визанг. императоръ ималъ сѫщата титла каквато и визант. императоръ. Отъ слѣдното извѣстие на Конст. Багрянородни се научаваме, че малко посетнѣ и самиятъ Романъ Лак. титулувалъ вече българския господарь *βασιλεὺς* (цѣсарь). Въ церемониалната книга на византийския дворъ написана отъ К. Багрянородни четемъ: *Κωνσταντῖνος καὶ Ῥωμανός, ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ εὐσεβεῖς αὐτοκράτορες βασιλεῖς Ῥωμαίων, προς τὸν πέποθυμενον καὶ, πνευματικὸν ἡμῶν τέκνον τὸν κύριον ὁ δεῖνα βασιλέα Βουλγαρίας* (т. е. *„Константинъ* (Багрянородни) и *Романъ* (Лакапенъ) *въ Христа Бога благочестиви императори и царе на ромеитѣ, до обичното ни* (или драгото) *духовно наше чадо господина* едикой си *царь на България"*. (Const. Porphyr., de cerem. aul. byzant. II, p. 691). Тази е била формулата, съ която сѫ се обръщали византийскитѣ императори по онуй врѣме, когато сѫ искали да пишатъ на българскитѣ царе върху нѣкои частни или държавни работи. Горната формула трѣба да се е вмъкнала прѣзъ царуването на Петра, когато вече сѫ се подобрили отношенията на българитѣ съ Византия. Тогава, по заповѣдъ на императора Романа Лакапена, цариградския синглитъ припозналъ официално и българския свещеноначалникъ за независимъ патриархъ на българитѣ. *Δαμιανὸς . . . πατριάρχης ἀνηγορεύθη παρὰ τῆς βασιλικῆς συγκλήτου κελεύσει τοῦ βασιλέως Ῥωμανοῦ Λακαπηνοῦ* C. H. Gelzer. der Patriachat von Achrida S. 6).

Въ хрисовула на императора Василия Българоубиеца, даденъ на Охридския архиепископъ Иоаниа Дебърски, както Петъръ, тъй и Самуилъ, се именуватъ царе на България: *„ἃς ὑπὸ Πέτρου τοῦ βασιλέως καὶ Σαμουὴλ κατεῖχοντο"*. (Byzantin. Zeitchr. II, 1893). Борисъ II се титулира *василевсъ*, а сѫщо и Самуилъ. Дуклянския просвитеръ го нарича imperator (In partibus Achridae in laco, qui Prespa dicitur, ubi et curia ejusdem imperatoris est).

Словѣнски извѣстия.

Нъ въ българската държава влизалъ още единъ важенъ етнически елементъ, именно многобройнитѣ словѣнски племена въ Мизия, Тракия, Македония и пр., които се намирали подъ прѣката власть на българитѣ. Слѣдъ прокарването на словѣнската писменость отъ ученицитѣ на словѣно-апостолитѣ въ Балканския полуостровъ, започватъ и словѣнскитѣ извѣстия за титлата на българскитѣ господари. Въ проложкото житие на

св. Кирила и Методия, което се приписва на Климента, епископа словѣнски, четемъ: И блъгаромъ ѿ Бга кнѧзъ Борисъ. А Тудоръ черноризецъ братъ на Бориса титулува го: Великыи и чьстныи и благовѣрныи господ наш кнѧз болгарскъ именемь Борисъ (Горскій и Невоструевъ, Описаніе рукоп. Моск. Син. библ. 1, 5, 409). Константинъ пресвитеръ, а посетнѣ епископъ, който писателствуваше прѣзъ живота на Бориса и Симеона знае титлата кънѧзъ. Повѣленіем кнѧза нашего болгарска именемъ Сімеона. Сѫщо и Иоанъ Екзархъ пише кънѧзъ. Въ словѣнското житие на Климента намираме: кнѧза же ихъ Бориша. Въ записката на лѣтописа отъ Иоана Малала (руск. прѣп. отъ XV в.) за г. 927 четемъ: преложеныа ѿ греческа ѩзыка в'словенскый при князи блгарстѣм Симеоне сйнѣ Бориши. Значи най старитѣ словѣнски писатели давали на българския господаръ титлата *князъ* или *великъ князъ*, а държавата наричали княжение. Сии кънѧзъ дрьжаше кънѧжение обоноу страноу Доунаꙗ. (А. Поповъ, Обзоръ хронографовъ русской редакцій. Москва 1866, I, 2). Нъ щомъ като Симеонъ, Петъръ и пр. получили гръцката титла βασιλεύς, *василевсъ*, тогава южнословѣнскитѣ писатели си послужили съ словѣнския прѣводъ на свещеното писание, въ което често се срѣща гръцката дума βασιλεύς, която на словѣнски е прѣведена съ цѣсарь. Ударението е паднало на първия слогъ, а не на втория, както твърди напослѣдъкъ академикътъ г. В. Ягичь. Въ това се увѣряваме отъ словѣнското изрѣчение, което се запазило въ гръцката хроника на Скилица—Кедрина отъ XI вѣкъ, именно βεζεῖτε ὁ Τζαῖσαρ, т. е. бѣжите о Цѣсарь! *) Тази дума трѣба да произхажда отъ латинската caesar**). Гласната ѣ въ прѣдпослѣдната сричка, ако и ударена, съ течение на врѣмето, намираме, че въ нѣкои южне-словѣнски паметници е промѣнена въ полугласна ь (цьсарь), която най-сетнѣ съвсѣмъ изчезнала и останало само царь съ твърдѣ незначително с, което постепенно съвсѣмъ се изгубило. Този процесъ на измѣнение се извършилъ само у юго-източнитѣ словѣни, значи у прѣдѣдитѣ на днешнитѣ българи и сърбохървати. У словѣнцитѣ останала и до днесь старата форма cezar (цѣсарь), както и у чехитѣ стара форма ciezar (циесарь) или нова форма cisar (цисаржъ); сѫщо и у поляцитѣ cesar. Мѫчно е да се опрѣдѣли до кое врѣме е прѣживѣла у южнитѣ словѣни по старата форма цѣсарь и откога почнало употрѣблението на по-новата царь. Въ най старитѣ писмени паметници, които къмъ края на X и въ продължение на XI вѣкъ сѫ прѣминали въ Русия, се запазила пълната форма цѣсарь. Ака-

*) Скилица-Кедринъ вмъкватъ тъзи фраза въ устата на балгарскитѣ войници, които сѫ се сражавали съ византийцитѣ при воденско въ 1017 г. Неочакваното появяване на императ. Василия II на полесражението, рѣшило побѣда въ полза на Византия срѣщу царь Ивана Владислава. Cedrln, p. 466.

**) Проф. К. Иречекъ е на мнѣние, че цѣсаръ произлиза отъ късното латинско ceasar (Вижъ, Denkschriften der k. Akad der. Wissen. 48. S. 36. Wien 1902).

демикътъ г. В. Ягичь върху туй казва: „въ българскитѣ грамоти отъ XIII вѣкъ, тази дума се изразява чрѣзъ съкратено царь и малко с“. Въ всѣки случай употрѣбяваната днесь форма царь (car)' трѣба да е добила изключително господство у българитѣ, сърбитѣ и руситѣ въ продължение на тринадесетото столѣтие*). Въ течение на цѣлия политически животъ на българитѣ до пропаданието на тѣхното царство, и въ добри и въ лоши дни тѣхниятъ владѣтель, безъ огледъ къмъ териториалнитѣ размѣри, всѣкога се наричалъ царь (car) съ всички видоизмѣнения на тази дума; тъй че и управляване се казвало царствовати (zarstvovati) и т. н. Другъ изразъ българитѣ не сѫ знаяли“.

Нъ за християнската епоха и въ словѣнскитѣ паметници се срѣща още и титлата *каганъ*. Нѣкой изслѣдователи отричатъ категорически сѫществуването на подобна титла. Така напримѣръ въ книгата „История на старото българско държавно право“ на страница 274 четемъ: „Обаче и за това (че българскитѣ владѣтели сѫ приели аварската титла каганъ) нѣма положителни извѣстия, защото, доколкото ни е извѣстно, ни единъ отъ лѣтописцитѣ не титулува поне първи и най-стари български владѣтели съ тази титла“.... Ний отначало още наведохме, че Батбай се титулувалъ хаганъ или канъ и че Дуклянския пресвитеръ приписва на българскитѣ владѣтели хаганската титла. Нека прибавимъ тукъ, че и въ видението на пророка Данаила българския владѣтель носи титла *каганъ* И тоу пакы приде двѣ чести измальтѣинь и поплѣнить всоу землю блъгарьскоую, и шьдь каганъ сьставить е на Срѣдьци“. (П. С. Срећковић, Споменик V. стр. 13).

Освѣнъ туй имаме и едно неясно извѣстие върху титлата на българскитѣ господари и отъ арабски източникъ. Испанецътъ, арабски писатель Ал-Бекри, който се ползувалъ отъ извѣстията на евреина Ибрахимъ-ибнъ-Якубъ, писатель отъ X вѣкъ пише: *тенср блкáдйн али*. Баронъ В. Розенъ поправи думата *блкáдйн* на *блкáрин* (Б. В. Розенъ, Извѣстія Ал-Бекри о славянахъ и ихъ сосѣдахъ, стр. 38) Думата *тенср*, Розенъ мисли, че може да се чете *цъсар* или *цар*, или пъкъ съдържа собствено име на нѣкой български царь. Въ всѣки случай, тогава титлата на българския господарь е била вече *цъсарь*, понеже Ибрахимъ ибнъ Якубовъ, който срѣщналъ българскитѣ пратеници въ крѣпостьта Мерзебургъ при дворътъ на Отона I, писалъ своя мемоаръ около 965 години.

Между туй, при покоряването на сѣвероизточна България отъ императора Иоанна Цимисхи, 967 побѣдителя, като се вър-

---

*) Ний мислимъ че съкратената форма царь е получила гражданско право въ Македония още прѣзъ XII вѣкъ. Това ще се потвърди отъ словѣнския надписъ, (още не обнародванъ), който се намира на канарата до селата Крушово и Кърчово (Сърско). Той е писанъ прѣзъ врѣмето на великия дукъ Врана (Βράνας), и тамъ се срѣща формата цара. Въ списанието ни ще се обнародва тоя надписъ.

валъ въ Цариградъ съ триумфъ, пожертвувалъ короната на закоренѣлитѣ врагове на римската империя въ Софийската катедрала. Борисъ II самичъкь трѣбало публично да снеме украсената съ злато и бисеръ пурпурна тиара, багряница и червенитѣ обуща. Знакове на царско достоинство били още прѣстолъ и скиптъръ. Напримѣръ въ житието на Иоана Рилски, съписано кирь Єѵѳѵміемъ патріархωм Тръновскъім, четемъ: Блгочъстивѡмѹ й самодръжцѹ блъгарскагѡ скѵптра Црю Пєтрѹ. Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 128. Сжщо и Василий Българоубиецъ, като стигналъ въ Охридъ прѣзъ 1018 год. въ царската съкровищница намѣрилъ украсената съ бисери златна корона и златотъкани царски дрехи.*)

Титлата прѣзъ второто българско царство.

Отъ двамата братя, Теодоръ, нарѣченъ Петъръ или Калопетъръ и Асѣнь, извѣстенъ съ името Бѣлгунъ, които възстановиха второто българско царство слѣдъ възстанието на 1186 г. противъ Византия, Калопетъръ е билъ вѣнчанъ отъ Търновския архиепископъ Василия съ златна корона, който му облѣкълъ и багряница, и златни обуща, като знакъ на императорско достойнство (*Ἕτερος δὲ τῶν δμαιμόνων ὁ Πέτρος καὶ στεφανίσκῳ χρυσέῳ διαδεῖται τὴν κεφαλήν, καὶ τοῖς ποσὶν ὑποῤῥάπτει καὶ περιτίθησι κοκκοβαφὲς πέδιλον.* Nicet. Choniata p. 486. Тукъ Никита говори само за малъкъ златенъ вѣнецъ и за червени обуща). Тогава Петъръ се величаелъ и съ титлата царь и самодръжецъ въсѣмъ блъгаромъ и гръкомъ, която по традиция се пазела между българитѣ, както и по самитѣ писания, останали още отъ врѣмето на старото царство Титлата на Калопетра у нѣкои отъ латинскитѣ автори е гласяла: „Kalopetrus... itemque a suis dictus imperator Greciae (Ansbert, Fontes rerum Austriacum. t. v. p. 54). Нъ скоро намираме на прѣстола Асѣна, а Петъръ се билъ отеглилъ въ Прѣсл‹а›вската часть отъ владѣнията си. Асѣнъ I, споредъ домашнитѣ ни паметници. се титулиралъ *царь и самодържецъ на всички бълари и гърци,* които се намирали подъ неговата власть. Така вь прочутия търновски надписъ на колоната въ черквата „Св. Четиредесеть“ четемъ: Азъ Їѡ (Іѡанъ) Асѣнъ въ Ха (Христа) бг (Бога) вѣрны цр҃ и самодръжецъ блъгаромъ синъ Стараго Асѣнѣ царѣ.

Византийския историкъ Георги Акрополита нарича Асѣна I *василевсъ,* т. е. царь (*„Καὶ ἀνίσταταί τις Ἀσὰν τοὔνομα καὶ βασιλεύει τῆς χώρας“).* Georg Acropolit. p. 21). Слѣдъ убийството на Асѣна I отъ Иванка, прѣстола заелъ пакъ Петъръ (*„καὶ μετῆλθεν . . . πρὸς τὸν Πέτρον πάλιν ἡ ἀρχηγία Μυσῶν“* Nicet. Choniat. p. 721). Никита Хониатъ често отбѣгва думата *царство,*

*) Cedrin, p. 466.

а си служи съ думата *началство.* Петра наслѣдилъ Калоянъ. Византийския писатель Акрополитъ пише, че той се нарекълъ царь на българитѣ: *(„αὐτὸς οὖν ὁ Ἰωάννης βασιλεὺς Βουλγάρων ὀνομασθεὶς“* . . . G. Acropolit. p. 23); а Никита Хониятъ пише: *ἡ δὲ ἡγεμονία τῶν Βλάχων βλέπει πρὸς Ἰωάννην τὸν τρίτον, τῶν ἀδελφῶν“* стр. 622. (Водителството (вмѣсто царството) на васитѣ (българитѣ) гледа къмъ Иоана (Калояна) третия отъ братята). И дѣйствително Калоянъ пише и на папата: „V episcopatus Bulgarie pertinent ad imperium meum. Theiner, Mon. Slav. I, p. 30) т. е. че петь епископии на България принадлежали на *Калояновата империя.* Нъ римскитѣ папи, както и западнитѣ владѣтели и нѣкои списатели (латински), успорвали на Калояна царското достоинство и императорската титла. За това Калоянъ билъ принуденъ да се обърне къмъ папа Инокетий III и то слѣдъ като Византия, подиръ сключването на политическия договоръ (1200 год.), не пожелала да му признае царската титла и независимостьта на Търновския патриархъ. Тогава Калоянъ изпратилъ обратно въ Римъ папския нунций Доминика отъ Бриндизи съ отговоръ отъ Калояна, въ който искалъ отъ папата, заедно съ приемането му въ лоното на римската църква, императорска корона, подобна на прѣдишнитѣ български царе Симеонъ, Петъръ, Самуилъ. Слѣдъ дълги колебания Инокентий чрѣзъ кардинала си Льва, който пристигналъ въ Търново, коронясалъ Калояна като rex (съ regium diadema) и му далъ кралевски знакове, при все че Калоянъ го молилъ и искалъ да го признае за императоръ и да му изпрати императорски знакове: корона и скиптъръ. Папата редовно въ писмата си нарича Калояна *rex Bulgarorum et Blacorum* Сжщо и франкскитѣ писатели титулиратъ Калояна съ roi. Johannis roi de Bogrie et de Blaquie. Кралската титла не била извѣстна въ България; тя отъ маджарско стигнала само до сърбитѣ тъй като българитѣ били свикнали съ царската титла още отъ старото царство. Калоянъ съ благодарность приелъ короната, нъ все пакъ се подписвалъ царь (императоръ). Сжщото се случило и съ санътъ на Василия, за когото искали отъ папата титлата патриархъ. Василии получилъ само титлата примасъ, подъ прѣдлогъ, че и двѣтѣ титли иматъ еднакво значение (Apud nos haec duo nomina primas et patriarcha paene penitus idem sonat, cum patriarche et primates teneant unam formam, licet eorum nomina sint diversa. Theiner, Mon. Slav. I. 25, 27, 30, 39). (Кореспонденцията на Калояна съ Иннокентий III-ти се запазила само на латински). Наслѣдникътъ на Колояна е билъ Борилъ; въ синодика, който е билъ прѣписанъ отъ гръцки на български по негова заповѣдь, четемъ: Сіа же вьсѣ сътворишасѧ и повелѣна бышѧ ѿ благочьстиваго царѣ Борила. (стр. 51 по софийското факсимилирано издание). Сжщо и Г. Акрополита Борила смѣта за царь *(„τοῦ γοῦν εἰρημένου Βορίλα βασιλικῆς τῶν Βουλγάρων κατάρχοντος“* . . . . G. Acropol. p. 35).

Иванъ Асѣнъ II, при когото започна разцъвтяването на II-то българско царство въ търновския надписъ отъ 1230 год. се титулира, както и по-горѣ цитирахме, още и *самодържецъ* т. е. императоръ. А въ Болонския псалтиръ, който билъ писанъ въ негово врѣме, четемъ: **при цри асѣни блъгаръскыимъ... въ ωхридѣ градѣ въ селѣ рекомъімъ Рамнe.** И въ латинскитѣ паметници Асѣнъ II има сѫщата титла: „cum Azeno Bulgarie imperatore")... (Theiner. Mon Hung. I 21). Историкътъ Акрополита го нарича ту „василевсъ" царь, ту „архонтъ": „συνῆλθε τῷ τῶν Βουλγάρων βασιλεῖ Ἰωάννῃ τῷ Ἀσαν" .... (G. Acropol. p. 44 ed Bonn.) Акрополита употрѣбява титлата архонъ за Асѣна II, когато говори едноврѣменно и за византийския царь, та види се за разлика на българския господарь той прикача по-долна титла. Напримѣръ: ὁ μὲν τῶν Βουλγάρων ἄρχων. Ibid. p. 134 и още τῷ Βουλγάρων ἄρχοντι Ἀσὰν.... Ibid. p. 55. Отъ него царь е запазено едно златопечатно слово (грамота), съ което се даватъ голѣми привилегии на Дубровчанитѣ: **да хѫдоу ходѧтъ по всеи хωрѣ царства ми: съ коупли каквѫ (ли) бω или женѫ..** На монетитѣ, сѣчени въ негово врѣме (сребърни асѣновки), се вижда на едната страна спасительтъ седи на прѣстолъ, а на другата: „царьтъ" стои, на глава му низка равна корона съ точки отгорѣ по срѣдата, загърнатъ съ намѣтало (мантия), прѣхвърлено прѣзъ лѣвото рамо, по крайщата богато украсено съ рѣсни, а въ срѣдата съ цвѣте кринъ; въ дѣсната си рѫка държи жезълъ съ кръстъ отъ три точки на върха; а въ лѣвата рѫка, протѣгната на вънъ, държи земно кълбо, надъ което стои едностржко кръстче съ точки на краищата. Долу отъ лѣво между краката и жезъла, шестоперна звѣзда. Горѣ отъ лѣва страна на полето монограмъ асѣ, който значи Асенъ, отъ дѣсно цр—царь; а отъ долу на лѣво монограмъ блг. на дѣсно грм., т. е. *Асѣнъ царь българомъ и гръкомъ*. Споредъ извѣстието на Албериха, Асѣнъ II умрѣлъ въ 1241 год. „circa festum S. Ioannis Assanus *rex* mortuus est". Albericus, p. 578.

Въ синодикътъ отъ царя Борила на 58 стр. четемъ: **Калиманоу благовѣрномоу црю и Михаилоу братоу его..., дѣтемь благочъстивымъ великаго црѣ Асѣнѣ, вѣчнаа паматъ.** Царь Калиманъ или Коломанъ царувалъ само петь години, роденъ билъ отъ майка маджарка. Него наслѣдилъ братъ му Михаилъ Асѣнъ отъ епиротката Ирина. Въ Дубровнишкото златопечатно слово четемъ: **рождeномоу одъ благовѣрнихъ и светихъ царю.** Въ гръцкитѣ източници е извѣстенъ подъ името Μίτζης Мицо. Той е секалъ монети вънъ отъ България съ латинско писмо. На Мицовитѣ сребърни монети отъ една страна е изобразенъ Ис. Хр., а на опакото — единъ светецъ (навѣрно Св. Димитрия) съ осѣнка отъ бисерни точки около главата, подава знамѣ съ кръстъ на царя, който стои отъ лѣво гологлавъ и богато облѣченъ, и прихваща знамето съ дѣсната си рѫка, а въ лѣвата държи кѫсъ же-

зълъ, или свитъкъ книга. Надписътъ се намира отъ дѣсно на полѣто MIHL, а отъ лѣво ASENV, между царевата глава и вѣрлината на знамето буква надъ буква IP. или IPR., а въ други IPT. Тѣ означаватъ: *Mihael Asenus Jmperator (Михаилъ Асѣнъ Самодръжецъ)*. На нѣкои монети думитѣ стоятъ обратно. Има и монети отъ тоя царь съ словѣнски монограмъ: **Ц. Михаилѫ — Ц. Ерина**, т. е. *Царь Михаилъ — Царица Ерина.*

Михаилъ Асѣнъ билъ убитъ отъ своя братовчедъ, Калимана II, който заелъ прѣстола и се оженилъ за вдовицата Ирина 1257 г. Нъ и той наскоро билъ убитъ, та се прѣкратила династията на Асѣновцитѣ. Тогава се събралъ съборъ въ Търново отъ **въсѣмъ болѣрωмъ малыим же и великъіимъ іерѣωмже и чрънцемъ и въсемоу народоу**, та избрали за царь Константина (1258—1277 г.), синъ на Тиха и внукъ на сръбския краль Стефана Неманя. Той билъ храбъръ и уменъ човѣкъ, родовитѣ владѣния на който се намирали близо до София, при политѣ на Витоша. За да запази правото на наслѣдство, той се оженилъ повторно за дъщерята на визант. императоръ Теодора Ласкариса, Ирина, внука на Асѣна II и приелъ име Константинъ Асѣнъ. Неговия и на царицата ликове почти въ естествена голѣмина се намиратъ въ Боянската черква „Св. Никола", която е била зографисана прѣзъ 1259 г., а точни копия на тѣхнитѣ ликове се виждатъ въ приложенитѣ на нашето списание царски образи, които прѣдставляватъ *портретитѣ имъ*. Въ Боянския надписъ четемъ слѣдната титла: **при благовѣрнѣмь и бгочьстивѣмь и хстолюбивѣмь цри Костаньдинѣ Асѣни**. Надписътъ надъ портрета на царицата гласи: **Ерина благочестива царица всѣмѫ блъгаромъ**. Тѣзи царски фрески иматъ голѣмо значение за царскитѣ ни стри носии. Тази носия е почти най-богата и най изящна отъ всички до сега известни у насъ царски носии по фрескитѣ За сѫщия царь въ Софийския синодикъ четемъ: **Кωнстантіноу благочьстикомѹ и православномоу црю нашемоу...** стр. 58. Слѣдъ смъртьта на Ерина (1270) Константинъ се оженилъ за Мария, племенница на визант. императоръ Михаила VIII. Тогава царь Константинъ като зестра получилъ градъ Месемврия и Анхиало; послѣдния градъ на турко-български се наричалъ *Тутхонъ*. (споредъ старословѣнския прѣводъ на хрониката отъ Симеона Логотета). Прѣзъ неговото боледуване, като съуправитель на царицата Мария, се явилъ полусамостоятелния деспотъ *Яковъ Святославъ*, който на 1271 г. взелъ участие въ миръть, заключенъ между Пржемисла Отокара II съ Стефана V, маджарски краль. Святославъ се титулува: Svetislaus imperator Bulgarorum. (Emler, Regesta Bohemiae et Moraviae II, 302) Него наслѣдилъ царь Ивайло (1277—79 г.), прѣдводитель на недоволната партия. *Въ Свърлигскитѣ откъслъци* се запазилъ домашенъ споменъ за тоя царь. Тамъ четемъ: **азъ рабѫ божи Костандинѫ чьтьцѫ, а зокомѫ Войсиль граматикѫ, написахъ книгы сие презвитерю Геωргию, а зоком попоу Радославоу, къ**

градѣ Сврълизѣ, въ дни Црѣ Ивалиа (въ 1279 г.) іеги стоѩхоу грьци подъ градомъ Трьновомъ (Г. Ильинскій, Сверлижскіе отрывки, стр. 10). Когато царь Ивайло, съ прѣкоръ бърдоквата билъ залисанъ въ войната съ татаритѣ, византийцитѣ, които обсаждали Търново, сполучили да турятъ на българския прѣстолъ далеченъ роднина на Асѣновци подъ име Иоанъ Асѣнъ III, когото византийския императоръ Михаилъ VIII оженилъ за дъщеря си Ирина. Свадбата се извършила по царски и най-тържествено. (*Ἀλλ' οἱ τῆς Εἰρήνης γάμοι τῷ ἤδη βασιλεῖ φημιζομένῳ Βουλγάρων Ἀσὰν ἐτελοῦντο περιφανέστερον, συμβόλους γὰρ ἐχρῆτο βασιλικοῦς.* Georg. Pachymer. p. 444 Bonn). Византийцитѣ сами, споредъ български обичай, му дали титлата *василевсъ, царь*. Иоаннъ Асѣнъ III, като не самостоятеленъ не можалъ да се удържи на българския прѣстолъ. Тогава се възползувалъ Георги Тертеръ отъ смутоветѣ въ България и билъ коронясанъ за царь (1280 г.), ако и да произхождалъ отъ кумански родъ *Τερτερῆς ἐκ Κομάνων ἦν.* Pachim. II. p. 265. Въ 1291 г. папа Николай IV отново се опитвалъ да привлече къмъ унията *„Императора Георгия"*, *Imperator Bulgarorum* стои въ единъ актъ, (Макушевъ, Италианскіе архивы и хранящіеся въ нихъ матеріалы для Славянской исторіи. С. П. Б. 1871 г. II. 28). и патриарха Иоакима III. (Е. Голубински, кратъкъ очеркъ пр. церкв. стр. 83). Въ домашнитѣ ни източници царь *Георги Тертеръ* се споменува въ надписътъ на *„Смилецовия* мънастиръ", построенъ отъ *„княза Смилеца"* въ 1286 г.. Тертеръ, уплашенъ отъ татаритѣ избѣгалъ въ Одринъ; а татарския ханъ Ногая турилъ на прѣстола княза Смилеца, чийто имѣния се намирали между Ихтиманъ и Пазарджикъ. Той билъ длъженъ да плаща данъкъ на татаритѣ. По туй врѣме въ венецианскитѣ грамоти на българскитѣ царе редовно се дава титлата imperator, а и маджаритѣ го наричатъ понѣкога imperator.

Него наслѣдилъ *Теодоръ Светославъ*, синъ на Георгия Тертера. На неговитѣ сребърни монети личи: царьтъ пълноликъ стои изправенъ съ низка корона на главата, въ дълго богато украсено облѣкло, държи въ дѣсната ржка жезълъ съ едностръкъ кръттъ на върха; а лѣвата му ржка е опрѣна на гърдитѣ. Надписътъ върви на около и гласи: СВѦТОСЛАВЪ — ЦР. БЛЪГАРОМЪ т. е. *Светославъ царь блъгаромъ*. Неговъ наслѣдникъ билъ войнственият му синъ Георги Тертерий II. Той царувалъ само една година и умрѣлъ. (1322—23 год.). За него било написано въ 1322 г. евангеліе, което до скоро се пазеше въ хилендарския мънастиръ. Тамъ четемъ: великъіи царь Горгие синъ великаго цары Свѧтослава. (Срезневскій, памятн. Ю. С. письм. стр. 350). Още прѣзъ царуването на Светослава въ западна България (Видинъ) владѣялъ самостоятелно Михаилъ despoti Bulgarie, dominuis de Vidigno".

Подиръ смъртьта на Тертера II въ България настанали безредици, та болляритѣ избрали за *царь* тогози *Михаила* (1323 —

1330 г.) Монетитѣ отъ този царь сж доста интересни. Лицето — Спасителя седи на прѣстолъ. Опакото — царьтъ пълноликъ съ затворена корона на главата, ѣзди на конь отъ дѣсно; въ лѣвата си ржка държи жезълъ съ кръстъ на върха. До царя на полето раздѣлени буквитѣ МХ — ЦРЬ, т. е. *Михаилъ царь*. Михаилъ Шишманъ падналъ въ боя съ сръбския краль Стефанъ Урошъ III (1330 г.), който изпратилъ войски въ Търново, та избрали за царь Стефана Шишмана II, синъ отъ първата Михаилова жена, сръбкинята Анна. Въ сръбскитѣ паметници Михаилъ се титулира царь, Miklosich, Monum. Serbie, p. 93. Данило, Животи кральева и архиеп. српскихъ стр. 180, 181, 183, 188, а българската държава старитѣ сръбски писатели наричатъ царство бльгарское. Нъ прѣзъ пролѣтьта (1331 год.) настанали смутове въ България, поради които новоизбраниятъ царь избѣгалъ при татаритѣ. Тогава българскитѣ боляри избрали за царь Иоанна Александра, сестринъ синъ на Михаила. Въ Манасиевия лѣтописъ, който се пази въ Ватиканската библиотека, се намира изображение на царь Александра съ надписъ: **Іwанъ Алеѯандръ въ х҃а б҃а вѣренъ ц҃рь и самодрьжецъ всѣмъ блъгаромъ и гръкомъ.** А въ Британския музей се съхранява лордъ Кързоново — Зачеровото илюстрирано евангелие, кждѣто е изобразено цѣлото царско сѣмейство начело съ Ивана Александра. Контури отъ цвѣтнитѣ сблѣкла се виждатъ тукъ на стр. 94 и 95. Тамъ е прѣставенъ въ цвѣтни дрѣхи и деспотъ Констандинъ, зетъ на царь Александра съ тритѣ царски дъщери, отъ които едната: **обржчници же сжщи великаго амиржа амоурата. одане же бывши за нь рода ради блъгарскаго.** (Софийски синодикъ, стр. 65). Отъ Ив. Александра се запазили и златопечатни слова (грамоти), дадени на Венециански търговци, и на Орѣховския мънастиръ. Въ гръцкитѣ официални документи четемъ: *Ὑψηλότατε βασιλεῦ τῶν Βουλγάρων* или: *Πρὸς τὸν ὑψηλότατον βασιλέα τῶν Βουλγάρων.* (Fr. Miklosich et Jos. Müller, Acta patriarch. t. I). Въ Месемврийския надписъ четемъ: *Βασιλεύοντος τοῦ εὐσεβεστάτου μεγάλου βασιλέως Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ μεγάλου βασιλέως τοῦ Ἀσάν.* (Като царувалъ прѣчестния великъ царь Иоанъ Александъръ, съ синътъ си великия царь Асѣна). Интересно е, че и Иоанъ Шишманъ като прѣстолонаслѣдникъ още носи титлата *царь*. Византийския писатель Халкондила го титулува царь *Ἐστρατεύετο Ἀμουράτης ἐπὶ Σούσμανον τὸν Μυσίας βασιλέα.* Нъ и турскитѣ писатели приписватъ титлата *императоръ* на Ив. Шишмана. Така у ходжа Саадъ-Еддинъ, у Джевдедъ, у Наима, у Редзи-юл-Ибраръ и пр. се нарича: „Зисманъ кебир-и текюръ диар-и българънъ“. Кебир-и текюръ означава великъ владѣтель или императоръ. Прилагателното кебиръ се давало само на българския господаръ, а въ рапортътъ отъ Лала Шахинъ до Мурада I по привзимането на гр. София, се нарича Кебир-и мурдарънъ, т. е. великъ мърсникъ. Сжщо и Ив. Сраци-

миръ Видински се нарича *царь*, както въ монетитѣ сѣчени съ неговия ликъ, тъй и въ гръцкитѣ официални документи: *Παρέπεμψε δὲ πρὸς ἡμᾶς ὁ ὑψηλότατος βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων, κῦρ Ἰωάννης ὁ Σρατζιμηρός.* Acta patriarch. t. II. p. 28. А съпругата на царь Страцимира се титулира: „Imperatrix Bulgariae“ Theiner, Monum. Hungar. II 95, 28. Царь Срацимиръ Видински въ влашката хроника (У Григоровича) се нарича „Jmperatul“ а въ грамотата му (1369—1398) стои: Іѡ. Срацимиръ царъ Блъгаромъ. Царь Шишманъ като е станалъ васалъ на зетя си Мурата, почналъ да сечи мѣдни монети, които отъ една страна иматъ словѣнски букви, а на опачината сѫ съ арабски букви. Такъва интересна монета съмъ виждалъ у подполковникъ Михаиловски. Българския пъкъ деспотъ Добротичъ, който владѣелъ сѣвероизточната крайбрѣжна часть на България съ резиденция гр. Варна, въ търговския договоръ, сключенъ между Генуа на 27 май 1387 г. синътъ му Иванко, се титулира: Dominus magnificus, а самия Jvanco: magnificus et patens dominus. (De Sacy, Memoires de l'acad. des inscr. t. VII Paris 1824). Тъй че българскитѣ владѣтели отъ втория периодъ по стара традиция се титулиратъ въ държавнитѣ актове изключително царе, а българската държава се наричала: „блъгарское царство“ или царства ми, както стои въ *златопечатнитѣ слова*. Тази титла била извоювана изпърво отъ Симеона велики, когато съ побѣдноснитѣ си войски диктувалъ миръ на Византия въ 924 г. прѣдъ цариградскитѣ стѣни. А братята Асѣновци подновиха царската си титла пакъ съ оржжие въ ржка. *)

---

*) Титлата краль у българитѣ не бяла никакъ въ употрѣбление за българскитѣ господари. Кралскати титла вяди се стояла малко по-долѣ, та затова сръбския краль Стефанъ Душанъ, като стигналъ до върха на славата си, при все че е билъ краль, се вѣнчалъ на ново и приелъ титлата царь. Тъй че, ако въ историко-литературно отношение и да не сжществувала разлика въ достойнството на царь и краль, нъ въ политическо е имало незначителна разлика. Титлата царь или Βασιλεὺς съдържала и понятието господарь-владѣтель и на чужди народности.

Царь Иванъ Александъръ съ семейството си.

Контури споредъ цвѣтнитѣ ликове въ Лордъ Кързоно-Заучеровото евангелие

Семейството на царь Иванъ Александра,

КѠНСТАНДИН ДЕСПО ЗЛАВЕЛНКА ЦРѢ IѠ АЛЕЗАНРА:

+ КЕРАѲАМАРЬ ДЕСПОТНЦА, НДЪЩН ЦРВА:

+ КЕРАЦА ДЪЩН ЦРЕВА-

+ ДЕСИСЛАВА ДЪЩН ЦРВА:

VII.

Върху държавното и военно устройство на старобългарската държава.

Българския народъ (*τὸ τῶν Βουλγάρων ἔθνος* Theoph. p. 544 ed. Bonn.), който се настанилъ на постоянно мѣстожителство отсамъ р. Дунавъ въ старата область Мизия и въ България оттатъкъ Дунава Скития (*Βουλγαρία ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ*) или както се казва въ именикътъ на старо-българскитѣ господари, **кънажение обоноу страноу Доунаи**, се състоялъ отъ множество *родове* или *племена γένη* или *γενεαί*. Имената на такива родове, които въ разни врѣмена отъ идванието на българитѣ въ Европа сѫ заемали канския прѣстолъ, се наброяватъ въ именикътъ слѣднитѣ: **Авитохолъ . . . род емоу Доуло. Гостоунъ . . . родъ емоу Ерми. Бинѣхъ . . . род емоу Оукиль. Кормисошъ . . . родъ емоу Вокиль. Телець . . . род емоу Оугаинъ.** (А. Поповъ, Обзоръ хронографовъ русской редакцій, I, стр. 20.). Нъ и въ каменнитѣ надписи отъ врѣмето на великия канъ Омъртага (818—828 г.) се срѣщатъ названия на старобългарски племена, именно: *Кубиаръ* (*ἦτον δὲ γενεᾶς Κουβιάρης*), *Чагагаръ* или съ метатеза Качагъръ) *Κατζαγάρης* (*ἦτο δὲ γενεᾶς Τζακαγάρης*), *Киригиръ*, (*ἦτον δὲ τὸ γένος αὐτοῦ Κυριγὴρ*), *Ермиаръ* (*ἦτον δὲ γενεᾶς Ερ[μηάρης]*); а въ другъ надписъ се е запазилъ само суфиксътъ *дуаръ* отъ единъ старо-български родъ или колѣно (*ἦτο δὲ γενεᾶς . . . δουάρης*). Матеріалы для болгарскихъ древностей, стр. 173—237, 1905 год. изданіе Рус. Археол. Инстит. въ Константинополѣ. (Каменнитѣ надписи сега се съхраняватъ въ Народния музей). Съ изключение на родътъ *Ерми* останалитѣ колѣна сѫ живѣли и въ Мизия. Нъ ако се приеме тождеството на родътъ Ермиаръ съ родътъ *Ерми*, тогава ще трѣбва да приемемъ, че и послѣдния се запазилъ и миналъ заедно съ останалитѣ отсамъ р. Дунавъ. Отдѣлни групи отъ подобни родове образували племена *φυλαὶ* или *γένη* или *γενεαί*, военната сила на които съставлявала ордата на племето. Численностьта на ордата достига кржгло до 10000 души, които се прѣдвождали отъ единъ вождъ, когото наричали *хаганъ* (*χαγάνος*) или *канъ* (*κάν*).

Срѣдневѣковнитѣ писатели ни съобщаватъ, че чергарскитѣ племена, които прѣзъ IV, и началото на V вѣкъ сѫ живѣели на сѣверъ отъ Кавказкитѣ планини, около Азовското море и на сѣверъ отѣ р. Донъ, както и ония варварски племена, които сѫ обитавали покрай Химейскитѣ планини и къмъ централна Азия, ако и да носили общо име скити и хуни, нъ по отдѣлно всѣко едно племе имало си свое име. Така едно отъ тѣхъ се наричало *кутригури*, друго *утигури*, трето *ултизури*, четвърто *вуругунди* и пр. Множество такива племена малко по късно сѫ прѣминали въ Европа, като си послужили между другото... и съ течението на езерото, (р. Донъ) което се влива въ

Черното море. Тѣ се настанили въ тамошнитѣ земи, като изгонили прѣдишнитѣ жители. Отъ тѣзи племена ултизуритѣ и вуругундитѣ до царуванието на императора Лъва (457—474), били познати на ромеитѣ, нъ подирѣ или изчезнали или пъкъ сж се оттеглили по на далечъ отъ границитѣ на византийската империя. *(Οἱ Οὖννοι τὸ γένος . . .` καθάπερ καὶ τὰ ἄλλα βάρβαρα ἔθνη, ὁπόσα ἐντὸς Ἰμαίου ὄρους ἀνὰ τὴν Ἀσίαν ἐτύγχανον ἱδρυμένα οὗτοι δὲ ἅπαντες κοινῇ μὲν Σκύθαι καὶ Οὖννοι ἐπωνομάζοντο ἰδίᾳ δὲ κατὰ γένη τὸ μέν τι αὐτῶν Κοτρίγουροι, τὸ δὲ Οὐτίγουροι, ἄλλοι δὲ Οὐλτίζουροι, καὶ ἄλλοι Βουρούγουνδοι. καὶ ἄλλοι ὡς ἂν αὐτοῖς πάτριόν τε ἦν καὶ εἰθισμένον. Γενεαῖς δὲ πολλαῖς ὕστερον διέβησαν εἰς τὴν Εὐρώπην . . . εἴτε καὶ ἀλλοίᾳ χρησάμενοι τύχῃ καὶ τὴν ἐκροήν τῆς λίμνης τὴν ἐς τὸν Εὔξεινον Πόντον φερομένην . . . ὡς καὶ τοὺς προτέρους οἰκήτορας ἀπελάσαντες, αὐτοὶ τὴν ἐκείνων κατέχειν, ἤμελλον δὲ ἄρα οὐκ ἐπὶ μακρότατον διαμένειν . . . αὐτίκα γοῦν Οὐλτίζουροί τε καὶ Βουρούγουνδοι μέχρι μὲν Λέοντος* (457—474) *τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν ἐν τῷ τότε Ῥωμαίων γνώριμοί γε ὑπῆρχον καὶ ἄλκιμοι εἶναι ἐδόκουν ἡμεῖς δὲ οἱ νῦν οὔτε, ἴσμεν αὐτούς, οὔτε, οἶμαι, εἰσόμεθα, τυχὸν μὲν διαφθαρέντας, τυχὸν δὲ ὡς ποῤῥωτάτω μεταναστάντας.* Agath. p. 300, ed. Bonn.) Нъ, освѣнъ споменатитѣ по горѣ племена писателитѣ: Прискъ, Прокопий, Менандъръ, Йорданъ и други, сж отбѣлѣзали имената и на разни други хунски племена като: оногури или хуногури, сарагури, уроги и пр. Повечето отъ тѣзи племена историческата критика е наклонна да постави въ блиско сродство съ *българитѣ*.

Българското племе съ сжщинското си име се споменува за първъ пжть въ III вѣкъ подиръ Р. Хр. въ една грьцка хроника, която се свършва съ 237 год. Нъ критиката изказва съмнѣние въ древностьта на пасажа, който се отнася до *българитѣ*, затова и го изхвърля като неавтентиченъ*). Тъй че най-старото извѣстие за българитѣ и до днесь остава онова на латинския писатель Ennodii, епископъ Тицински отъ 482—485 год., именно: statt aute oculos meos Vulgarnm ductor Libertem . . . Mon Germ. VII p 205. Нъ отъ V вѣкъ имаме спомени за българитѣ и у арменския историкъ Моисей Хоренски (писалъ около 470 г.). Той съобщава, че около 120 год. прѣди Христа, възникнали голѣми смутове при Кавказскитѣ планини, въ земята на българитѣ. Отъ тѣзи българи много прѣминали въ Армения и се поселили на югъ отъ *Кох'а* въ плодоносни и хлѣбородни мѣстности. Моисей говори още, че тая страна, гдѣто се поселили „*Вх'ндуръ—Булгаръ*", била нарѣчена Ванандъ по името на прѣдводителя имъ Вундъ или Внендай (Mnêndaj). Исторія Арменій Мойсея Хоренскаго. Москва 1893 г. Извѣстията на Еннодия потвърждаватъ фактътъ, че прѣди от-

*) Виж. А. Куникъ и В. Розенъ, Извястія Ал-Бекри и другихъ авторовъ стр. 148.

теглянието на остготитѣ отъ Мизия за Италия (487 г.) трѣбвало Теодорихъ да се бие съ българитѣ, и навѣрно туй сражение станало прѣзъ 485 г. въ което остготския вождъ убилъ единъ български прѣдводитель*). Това събитие е отбѣлѣзано и въ хрониката на Иоанна Антиохийски, който писалъ къмъ началото на VII вѣкѣ. *Υ῾ τῶν Θεοδωρίχων συζυγία αὖθις τὰ Ρ῾ωμαίων ἐτάραττε καὶ τὰς περὶ τὴν Θρᾴκην πόλεις ἐξεπόρθει, ὡς ἀναγκασθῆναι τὸν Ζήνωνα τότε πρῶτον τοὺς καλουμένους Βουλγάρους εἰς συμμαχίαν προτρέψασθαι. Ἐπειδὴ δὲ Θεοδώριχος ὁ Τριαρίου ἐπιτυχῶν πρὸς τοὺς Οὔννους ἔπραξε πολέμῳ, καὶ ἐπ αὐτὴν τὴν Κωνσταντίνου πόλιν ὥρμησεν.* (Ioannis Antiocheni Fragm. hist Craec. ed. Didot. t. IV. p. 619). Тогава българитѣ, които се наричатъ едноврѣменно и *уни*, както се вижда и отъ горѣнаведеното, били разбити и Тевдерихъ се нахвърлилъ върху Цариградъ. Вторъ писатель по дата, който говори за българитѣ е Cassiodorus, министъръ на остготския краль Теодориха. Той споменува българитѣ по поводъ поражението, нанесено на *ужаснитѣ на свѣта българи* отъ остготския прѣдводитель Теодорихъ, синь на Триария. Битката станала прѣзъ 504 год. отъ Теодориховитѣ офицери нѣкждѣ въ Панония. (Bulgares toto orbe terribiles... Mon. Germ. t. VIII p 239).

Отъ 499 год. нататъкъ се споменуватъ често нападания на българитѣ въ византийскитѣ области на югъ отъ Дунава, въ Мизия, Тракия и Илирия; а сжщото ставало и прѣзъ Юстинияновото врѣме (527—565 г.) Comes Ammianus Marcellinus, който писалъ прѣзъ 584 г. казва: Consulta gens Bulgarorum saepe Thraciam, nullo Romanorum milite resistente, iterum devastavit. Chron. Marcell. comit. Roncall. Vetust. latin. script. chron II. p. 306; и още: in Thraciam quoque advolans praedantes eam Bulgaros feliciore pugna cecidit ... ibid. II. p. 320. Нъ и писателя Jordan, който писалъ прѣзъ 552 г. казва, че жилищата на българитѣ се намирали надъ Черното море: ultra quos (Acatziros) distendunt supra mare Ponticum Bulgarum sedes . . Mon. Germ. c. 5 s. 37 А на друго мѣсто сжщия авторъ пише: Hi sunt casus Romanae rei publicae preter instantia cottidiana Bulgarum, Antium et Sclavinorum p. 52. Сжщо и африканския списатель Викторъ Тунуненски казва, че българитѣ нахлували въ Тракия и идвали до Цариградъ. Bulgares Thraciam imvadunt et usque ad sucas Constantinopolim veniunt. Roncal. vet lat. chron II p. 377. Нь на византийскитѣ историци: Иоанна Малала (билъ съврѣменникъ на императоритѣ Анастасия I Юстина I, Юстиниана и Юстина II), Прокопия (живѣлъ до 561—562 г.), Агатия (536

*) Ennod. Paneg. Theoder. c. 12. per foederati Mundonis adtrectationen Graecia est professa discordiam, secum Bulgares suos in tutela deducendo. — Eminus Pitzia indomitam Bulgarum iuventutem speculatus ardentes adolescentium impetus verborum armavit incendiis. — Concurrebant duae nationes: miratae sunt mutuo sui similes inveniri et in humano genere vel Gothum resistentem (?) audere vel Bulgares.

—572) и Менандра Протектора (живѣлъ прѣзъ втората половина отѣ VI вѣкъ), които сж писали едноврѣменно съ горѣнаведенитѣ латински автори, названието българи е непознато. И когато тѣ говоратъ за сжщитѣ събития, вмѣсто названието българи, употрѣбяватъ — хуни. Значи, за тѣхъ българи и хуни било все едно. А туй най ясно се вижда отъ византийския писатель *(Ἰωάννης Ἀντιοχεύς)*. Иоанна Антиохийски, чието извѣстие цитирахме по горѣ*). Нъ *Θεοφύλακτος Σιμώκατος*, който живѣелъ прѣзъ врѣмето на императора Хераклия (610—640 г.) знае българитѣ съ сжщинското имъ име. Theoph. Simocat Hist. ed. Bonn. p. 276. А и Теофанъ конфесоръ, който живѣлъ и прѣзъ началото на IX вѣкъ († 818) спомենува българитѣ за пръвъ пжть подъ 499 г. *Τῷ δ' αὐτῷ ἔτει καὶ οἱ καλούμενοι Βούλγαροι τῷ Ἰλληρικῷ καὶ Θρᾴκῃ ἐπιτρέχουσι πρὶν γνωσθῆναι αὐτούς*. (Theoph. Chron. ed. de Boor p. 143.). Теофанъ извѣстява, че българитѣ и прѣзъ 513 год., навлезли въ Тракия, Скития (Добруджа) и Мизия съ Витаиляна и завзели гр. Варна и Анхиало. *Τούτῳ τῷ ἔτει Βιταλιανὸς παραλαβὼν πᾶσαν την Θρᾴκην καὶ Σκυθίαν καὶ Μυσίαν, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ πλήθη Οὔννων καὶ Βουλγάρων, παρέλαβεν τὴν Ἀγχίαλον καὶ τὴν Ὀδυσσόπολιν* (ibid p. 247 ed Bonn.) Друго нашествие на българитѣ въ Скития и Мизия се отбѣлѣзва и прѣзъ 531 г. *Τούτῳ τῷ ἔτει ἐκίνησαν οἱ Βούλγαροι, δύο ῥῆγες μετὰ πλήθους Βουλγάρων καὶ δρούγγου, εἰς τὴν Σκυθίαν καὶ Μυσίαν*... Въ слѣдната година подиръ едно нашествие на българитѣ, които били разбити отъ гепидския военачалникъ Мунда, настаналъ миръ въ тѣзи византийски провинции, защото *унитѣ* не смѣели вече да минаватъ Дунава; а плененитѣ българи царътъ изпратилъ въ Армения и Лазика. И Теофанъ, както се вижда отъ цитираното, отождестява българитѣ съ хунитѣ. Слѣдователно, и за нѣкои отъ византийскитѣ писатели наименованието за българи и хуни е било едно и сжщо. Подробности за други нахлувания на българитѣ въ Балканския полуостровъ прѣзъ VI вѣкъ, вижъ у: K. Müllenhoff, Deutche Altertumskunde, B. II. s. 382—387 Въ 551 г. Гепидитѣ изпратили посланици да искатъ помощь отъ понтийскитѣ хуни (кутригуритѣ) за прѣдстоящата война съ лонгабардитѣ. Кутригуритѣ имъ изпратили 12000 души подъ прѣдводителството на множество водители. Нъ понеже не билъ изтекълъ срокътъ на договорения миръ съ лонгобарднтѣ, то гепидитѣ да не се лишатъ отъ съюзната помощь врѣменно я изпратили противъ византийскитѣ владѣния. А императора Юститиянъ за да се освободи отъ кутригурскитѣ грабежи насъскалъ посрѣдствомъ скжпи подаръци прѣдводителитѣ на утигуритѣ, (братско племе

*) Д-ръ Ив. Шишмановъ въ статията си: *Критиченъ прѣгледъ на въпроса за произхода на прабългаритѣ* стр. 521, помѣстена въ Мин. Сбор. кн. XVI—XVII, като говори за Иоана Антиохийски, не отбѣлѣзалъ, че за тоя авторъ българи и хуни било все едно.

на кутригуритѣ) противъ тѣхъ. Тогава утигуритѣ заедно съ племето тетракситиподъ водителството на Шандилъ хана, прѣминали рѣката Донъ и се нахвърлили върху останалитѣ въ старитѣ си жилища кутригури и ги опленили. Поради тази постжпка на утригуритѣ, били се принудили кутригуритѣ да напуснатъ византийскитѣ области и да се върнатъ въ старитѣ си жилища. *(καὶ ἐγένετο εἰρήνη βαθεῖα εν τῇ Θράκῃ, μηκέτι τολμόντων τῶν Οὔννων περάσαι τὸν Δάνουβιν. Τοὺς δὲ αἰχμαλώτους τῶν Βουλγάρων ἔπεμψεν ὁ βασιλεὺς εἰς Ἀρμενίαν καὶ Λαζικήν).* Тогава 2000 души хуни, отъ разбититѣ отъ Шандиля *(Σάνδιλ)* избѣгали съ женитѣ и дѣцата въ византийска територия и били настанени отъ Юстинияна въ Тракия. Въ 552 г. на ново нападнали хуни въ византнйската империя (Prokop. de bello Got. 421, p. 517). Българитѣ като народъ се споменуватъ и въ погрѣшно приписваната на *Захария Реторъ църковна история.**) Въ края на тази историческа компиляция на монахъ сириецъ се намира списъкъ на южни и сѣверни кавказски народи. Въ този именно списъкъ отъ 555 г. личатъ имената едно по друго: на *сабири, бургаръ* или *булгаръ, кутургуръ, абаръ, касиръ (акач ири), дирмаръ, сарургъръ, бъгърсъкъ* или *бърсълъ* и пр.

Прѣзъ 558 год. кутригуритѣ потеглили на югъ и се настанили блиско до Дунавското устие. *Ἐκείνου γε μὴν τοῦ ἔτους* (558) . . . *τὰ λοιπὰ τῶν Οὔννων γένη ἐσώζετο, καὶ ἦσαν ἔτι ὀνομαστότατα. Κατιόντες δὲ ὅμως οἱ Οὖννοι ἐς τὰ πρὸς νότον ἄνεμον οὐ πόῤῥω τῆς ὄχθης τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ ηὐλίζοντο, ἡνίκα ἦν αὐτοῖς.* Agath. V 11 p. 301 ed. Bonn. Нъ на идящата зима тѣхния водитель Заберъ-ганъ *(Ζαβεργάν)* прѣминалъ по замързналия Дунавъ. На пролѣтьта 559 г. хунитѣ т. е. кутригуритѣ, подраздѣлени на три групи, опустошили Балканския полуостровъ. Една орда отъ тѣхъ даже заплашвала самия Цариградъ, и само чрѣзъ хитросгьта и юначеството на стария военачалникъ Белизара биљ се отървалъ градътъ отъ тази опасность. Писательтъ Агатия говори, че тѣ сж били *хуни*, а Малала и Теофанъ поставятъ наедно хуни и словѣни *Οὖννοι καὶ Σκλάβοι*. Малала даже за 539 год. изрично бѣлѣжи, че при нападенията сж взимали участие множество разни варвари *(Ἐπέῤῥιψαν αὐτῷ (Μούνδῳ) Οὖννοι μετὰ πολλοῦ πλήθους διαφόρων βαρβάρων)*. Наемничеството тогава цъвтѣло, а може би нападанията срѣщу визангийскитѣ провинции били прѣдварително нагласявани отъ разнитѣ варварски народи.

Между туй къмъ 558 г., като новъ опасенъ съсѣдъ за Византия въ нѣкогашнитѣ земи на гепидигѣ и лонгобардитѣ въ Панония, се настанили аваритѣ. Баянъ хаганътъ на този турски чергарски народъ поискалъ отъ Византия да му отстжпи важната крѣпость Сирмиумъ. Тогава, както кутригуритѣ, тъй и

*) K. Krumbacher, Geschichte der byzantin. Litterat. S. 403.

утигуритѣ вече сж признавали върховенството на аварския хаганъ и дѣйствували наедно съ аваритѣ; той изисквалъ отъ Византия и годишниятъ данъкъ, който още Юстиниянъ плащалъ на двѣтѣ горѣспоменати хунски племена, наричани и съ името *българи*)*. Баянъ като не билъ удовлетворенъ, заповѣдалъ на 10000 кутригури, *понтийски хуни*, да прѣминатъ р. Сава и да ограбятъ Далмация. А къмъ 597 год. намираме между войскитѣ на аварския хаганъ и български, които се биятъ съ византийски войски. За тѣхъ говори Теофилактъ Симоката. *Ἕκτῃ δὲ ἡμέρα καὶ πρὸς τὸ σκοπῆσαι τοὺς πολεμίους ἄνδρας χιλίους συνέταξεν. Οὗτοι ἑκατοντάσι δέκα Βουλγάροις προσπίπτουσι . . . οἱ δὲ Βούλγαροι πρέσβεις ἐξέπεμπον τήν τε μάχην ἀποκηρυκεύοντες . . . . οἱ μὲν οὖν Βούλγαροι πρὸς μάχην χεῖρας ἐνέμιξαν, καὶ λίαν ἡρωϊκῶς συνταξάμενοι, εἰς φυγὴν ἀποκλῖναι Ῥωμαίους ἠνάγκασαν.* Theoph. Sim. 7. 4.

Нъ за прѣселяване на нови български орди по онова врѣме въ Европа намираме извѣстия и въ сирийската хроника на Антиохийския, якобитски патриархъ Михаила Велики (1166—1199 г.). Тукъ даваме самото извѣстие въ прѣводъ на френски, както го намираме у Шабо, тъй като у насъ до сега не е съобщено за него.

A cette époque, trois fréres (sortirent) de la Scythie interieure condiusant avec eux trente mille Scythes, et firent route pendant 60 jours. depuis les defiles du mont Imaeon. Ils firent route en hiver, afin de trouver de l'eau, et parvinrent jusqu, au fleuve Tanais. qui sont du lac Maeotis et se perd dans la mer du Pont.

Lorsqu'ils arriverent aux frontières des Romains l'un d'entre eux appelé Bulgarios. prit dix mille hommes et se sépara de ses freres. Il franchit le fleuve Tanaïs dans la direction du Danube, qui lui aussi se perd dans la mer du Pont; et il fit demander à Maurici[us] de lui donner un pays pour. s'y fixer et devenir les auxiliaires des Romains. L'empereur lui donna la Moesie supérieure et inferieure, et la Dacie: pays florissants que le peuple des Avares avait dévastés depuis l'epoque d'Anastas[ius]. Ils habitèrent là, et furent une garde pour les Romains. Ils furent appeles par ceuxci: Bulgares.

Les deux autres frêres scythes vinrent dans le pays d'Alân qu'on appelle Bersâlia, dont les villes avaient été bâties par les Romains, (382) qui sont Qâzpia, qu'on nomme Porte de Touraiyê. Les Bulgarayê et les Pougourayê leurs habitants, se firent un jourchrétiens. Quand un peuple étranger régna sur ce pays, ils furent appelés Khazarayê du nom du frère aine qui se nommait Khazarig.

---

*) Отъ нѣмскитѣ учени D-r O. Pniower, D-r J. Marquart считатъ утигуритѣ и кутригуритѣ за български племена, а отъ рускитѣ Ѳ. Ив. Успенски, именно: „И указаніе на двѣ орды кутургуровъ и утургуровъ несомнѣнно должно быть отнесено на счетъ болгаръ, а не гунновъ". Материалы для болгарскихъ древностей стр. 215.

Ce peuple devin puissant et prit de l'expansion. (Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite d'Antioche (1166—1199) t. II p. 363—364 ed. Chabot). Тукъ даваме сжщия текстъ споредъ нѣмския прѣводъ на Д-ръ J. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. S. 484—485.

„Jn dieser Zeit (zogen aus) drei Brüder aus dem inneren Skythien, indem sie mit sich führten dreissig tausend Skyten, und sie kamen einen Marsch von 65 Tagen von jenseits des Gebirges Imēon. Sie kamen aber in der Winterszeit wegen des Auffindes von Wasser. und sie gelangten bis zum Strome Tanais der aus dem See Māntiōs (Maiotis) herauskommt und sich in das Pontos meer ergiesst Als sie nun an die Grenze der Romäer gelangt waren, nahm einer von ihnen namens Bulgarios, zehn tausend Mann und trennte sich von seinen Brüdern und uberschritt den Tanais (Tāniōs) zum Strome Dōnabis (у Бархебрея стои und schlug sein Lager auf zwischen den beiden Strömen Tanais und Dōnabis, т. е. и разположи легера си между двѣтѣ теченията на р. Донъ и р. Дунавъ.) der ebenfalls in das Pontosmeer mündet, und sandte an Maurīqē er möge ihm Land geben, um dort zu wohnen und ein Bundesgenosse der Romäer zu sein. Er gab ihm Ober und Unter-Moesien und Dakien, feste Orte, die das Volk der Awaren (Abāris) verwüstet hatte seit den Tagen des Anastas. und sie siedelten sich dort an und wurden ein Bollwerk für die Romäer. Jene Skythen wurden von den Romäer Bulgaren genannt.

Jene beiden andern Brüder aber kamen ins Land Alān, das Barsalia heist, dessen Städte von den Römern erbaut worden waren, welche Qaspia sind, welche man Thor der Torāje nennt; die Bulgaren und Puguren ihre Bewohner, waren einmal Christen; da aber ein fremdes Volk über jene Gegend die Herrschafft gewonnen hat, wurden sie Chazaren genannt nach dem Namen jenes ästesten Bruders, der Chazarig genannt wurde. Und es ward stark dieses Volk und breitete sich aus". Българския прѣводъ гласи:

„Въ туй врѣме излѣзли трима братя отъ вжтрѣшностьта на Скития, като водѣли съ себе 30000 скити, и тѣ направили единъ ходъ отъ 60 дни (65) оттатъкъ на Имейската планина. Тѣ дошли прѣзъ зимата за да намѣратъ вода, и тѣ стигнали до течението на р. Танаида (Донъ), която изтича отъ Меотийското езеро и се влива въ Понтийското море. Когато тѣ стигнали до границата на ромеитѣ единъ отъ тѣхъ, по име Вулгариосъ взелъ десетъ хиляди души и се отдѣлилъ отъ братята си. Той прѣминалъ р. Танаида и се настанилъ между двѣтѣ течения на Донъ и на р. Дунавъ, която тъй сжщо се влива въ Понтийското море. И изпратилъ до императора Маврикия пратеници да иска да му даде тамъ земя за живѣние и да стане съюзникъ на ромеитѣ. Той му далъ Горна и Долна Мизия и Дакия, укрѣпени мѣста, които бѣ опустошилъ аварския народъ отъ врѣмето на Анастасия, и тѣ се поселили тамъ и станали крѣпка стража за ромеитѣ. Тѣзи скити се нарѣкли

българи отъ ромеитѣ. Нъ онѣзи двама други братя отишли въ земята на аланитѣ, която се нарича Барсалия, чиито градове сѫ били съградени отъ ромеитѣ, които сѫ Каспия (Qaspia), които наричатъ Врата на *Турайетъ* (Toraje или Touraiye). Българитѣ и Пугуритѣ тѣхни жители били нѣкога християни; нъ понеже единъ чуждъ народъ върху тази страна владѣелъ, тѣ се нарѣкли *Хазари* по името на оня най старъ братъ, който се наричалъ Хазаригъ. Този народъ е билъ силенъ и се простреѣлъ на широко". Обяснения върху текста вижъ въ горѣказанитѣ съчинения.

Нъ за идването на български племена въ Европа прѣзъ царуването на Маврикия (четвъртата му година 586) свидѣтелствува и Григория Бархебрей, за когото се приема че се ползувалъ главно отъ хрониката на Михаиля Велики. Това извѣстие даваме го споредъ прѣвода на Д-ръ Маркарта.

Um diese Zeit (in 4. Jahre des Maurīqē 586 n. Chr.) zogen drei Brüder aus dem inneren Skythien aus mit 30000 Skythen, und sie kamen einen March von zwei Monaten, um Wasser aufzufinden, nämlich von jenseits des Gebirges Imeos (Imāōn), und sie gelangten bis zum Flusse Tanais, der aus dem See Maietis herauskommt und sich in den Pontos ergiesst. Als sie nun an die Grenze der Romäer gelangt waren, nahm einer von ihnen, namens Bulgaris 10000 (Mann), überschritt den Tanais und schlug sein Lager auf zwischen den beiden Strömen Tanais und Donabis, der ebenfalls in den Pontos mündet. Und er sandte an Mauīqē, er möge ihm Land gewähren, um dort zu wohnen und ein Bundesgenosse der Romäer zu sein. Er gab ihm Ober und Unter-Moesien und er siedelte sich dort an, und sie wurden ein Bollwerk für die Romäer. Diese Skythen nun nannten die Romäer Bulgaren. Jene beiden andern Brüder aber kamen ins Land der Alanen d. i. Barsēlia, oder zur Stad Kapadokia (?) welche die Bulgaren und Hunuguren 'Tor der Türken nennen, welche ehemals Christen waren und jetzi Chazaren genannt werden nach dem Namen ihres ältesien Bruders". Dr. J. Marquart, Die Chronologie der alttürkisch. Inschrift. S. 82. (Това извѣстие на сирийския лѣтописецъ игнориралъ проф. Златарски безъ да се опита да даде какви годѣ обяснения).

Едва ли може да подлежи на нѣкакво съмнѣние, че сирийския лѣтописецъ не е почерпилъ горнитѣ свѣдения за идването на българитѣ отъ много по стари надѣжни византийски лѣтописи, които не сѫ се запазили, та не достигнали до насъ. Въ горното можемъ да се увѣримъ и отъ кратките сходни извѣстия които намираме у Ios. Genesii, (писалъ прѣзъ 945—959). *Ὁ δὲ ἀρχηγὸς Βουλγαρίας (οἷς τὸ γένος ἐξ Ἀβάρων τε καὶ Χαζάρων ἀπὸ Βουλγάρου κυρίου ὀνόματος, ὅς παρὰ Ῥωμαίων ἐν κατοικήσει Δορυστόλου καὶ τῆς Μυσίας γεγένητο) ἐπαχθῆ προΐησι ῥήματα ἐπιδρομὴν Ῥωμαίοις*. Genesii, De rebus L. IV p. 85 ed. Bonn. Значи и Генезий знаелъ, че българитѣ сѫ получили

името си отъ собственното име *Булгаросъ,* както пише Михаилъ Антиох. Нъ и Левъ Дияконъ (писалъ падиръ 992 г.) свидѣтелствува, че България си получила името отъ своя племеначалникъ, който се наричалъ *Булгаросъ. Λέγεται γὰρ Μυσοὺς ἀποίκους τῶν ὑπερβορίων Κοτράγων, Χαζάρων καὶ Κουμάνων ὄντας . . . ὁμωνύμως δὲ τὴν χώραν ἀπὸ Βουλγάρου (τοῦ σφῶν φυλάρχου) Βουλγαρίαν καλέσαι.* Leon. Diakon. VI 8 p. 103 ed. Bonn.

Между туй критиката съ недоумѣние погледна на горното съобщение за идванието на българитѣ въ Европа прѣзъ 586 г., тъй като подобно извѣстие не е отбѣлѣзано въ запазенитѣ до сега византийски лѣтописи отъ онова врѣме. Нъ за туй пъкъ въ тѣхнитѣ хроники се намиратъ свѣдения, които разправятъ за прииждание на хунски племена съ ордитѣ си въ Европа. Така напримѣръ споредъ Менандра още прѣзъ срѣдата на VI вѣкъ Аваритѣ (558 г.) били истикани отъ турцитѣ (хазаритѣ) *(τοὺς τούρκους ἀπὸ τῆς ἑῴας, οὓς Χαζάρους ὀνομάζουσιν.* Theoph. p. 485.) въ Европа и се борили съ словѣнитѣ (Анти) които живѣли между Днѣпъръ и Днѣстъръ. Тогава между аваритѣ се намирало вече племето *Κοτζαγηροί* (племения вождъ се именувалъ *Κοτράγηρος*) *(τοῦτά τοι ὁ Κοτράγηρος ἐκεῖνος, ὁ τοῖς Ἀβάροις ἐπιτήδειος ὁ κατὰ Ἀντῶν τὰ ἔχθιστα βουλευσάμενος.* Müller, F. H. G. t. IV p. 204). Вслѣдствие на сжщия напоръ на турцитѣ, които покорили множество народи и въ юго-източна европейска Руссия*), подиръ дванадесеть години отъ идването и на тѣзи българи, сж отбѣлѣзани нахлувания и на други хунски орди въ Европа. *Κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον οἱ Ταρνιάχ, καὶ οἱ Κοτζαγηροί (καὶ οὗτοι δὲ τοῦ Οὐὰρ καὶ Χουννοί) ἀπὸ τῶν τούρκων ἀποδιδράσκουσι, καὶ πρὸς τὴν Εὐρώπην γενόμενοι, τοῖς περὶ τὸν Χαγάνον τῶν Ἀβάρων συνάπτονται. Λέγεται δὲ καὶ τοὺς Σαβενδέρ, ἐκ τοῦ γένους πεφυκέναι τῶν Οὐάρ, καὶ Χουννοί. Ἡ δὲ γεγονεῖα ἐπίθετος δύναμις τοῖς Ἀβάροις εἰς δέκα χιλιάδας ἠκρί-*

*) *Ὁ Χαγᾶνος ὁ μέγας δεσπότης ἑπτὰ γενῶν, καὶ κύριος κλιμάτων τῆς οἰκουμένης ἑπτά.* Theoph. Sim. L. VII c. VII. Тогава били покорени отъ турцитѣ и земитѣ отъ гдѣто идвали разнитѣ хунски племена включително и псевдоаваритѣ. *Ὁ χαγᾶνος καὶ τούς, Ὀγὼρ ἐχειρώσατο πάντας. Ἔθνος δὲ . . . οὗτοι δὴ πρὸς ταῖς ἀνατολαῖς τὰς οἰκήσεις ποιοῦνται, ἔνθα ὁ Ἄτελ (Τὶλ) διαῤῥεῖ ποταμός, ὃν μέλανα τούρκοις ἀποκαλεῖν ἔθος.* Theoph. Sim. l. VII, c. VII. А у Теофана стои Аталъ . . . *ποταμὸς μέγιστος . . . διὰ τῆς τῶν Σαρμάτων γῆς, λεγόμενος Ἀτάλ.* p. 545 ed. Bonn. Отъ тѣзи цитати личи, че рѣката Волга тогава се наричала Ателъ или Ителъ, та по нейното име не могли да бждатъ нарѣчени българитѣ, които съ сжщинското си име били отъ попрѣди извѣстни на сжщитѣ писатели. По този въпросъ до такъво не научно обосновано заключение доде Д-ръ Ив. Шишмановъ въ статията си: *Критиченъ прѣгледъ на въпроса за произхода на прабългаритѣ.* Мин. Сбор. кн. XVI и XVII, именно: „И така българинъ значи буквално човѣкъ, мжжъ отъ Волга. Волжанинъ“ (стр. 744). И до като Шишмановъ не е взелъ въ внимание статията на учения фр. Миклошичъ: Uber die Nationalität der Bulgaren, доста на широко говори за възгледа върху произхода на българитѣ на Цани Гинчева и П. Р. Оджаковъ! (вижъ стр. 631—632). Изобщо взета тази работа на Д-ръ Шишмановъ е твърдѣ набързо писана и е доста слаба.

βωτο. Theoph. Sim. L. VII c. VIII. Това сж били Тарнияхъ хуни, кочагири и забендеръ хуни, които избѣгали отъ къмъ Волга, пакъ вслѣдствие турския натискъ и се присъединили къмъ аваритѣ. Тъй че, при това движение на многобройнитѣ хунски племена е било твърдѣ възможно, щото и горѣспоменатитѣ три племена отъ сирийскитѣ лѣтописци, да сж се настанили между р. Донъ и Дунава. А че хрониститѣ не всѣки пжть сж отбѣлѣзвали всичкитѣ произшествия на врѣмето си поредъ, въ туй не трѣбва да се съмняваме, толкозъ повече, че имаме подобни примѣри.

Между туй *българи* продължаватъ да се споменуватъ и прѣзъ събитията, които ставали въ началото на VII вѣкъ. Така въ обсадитѣ на гр. Солунъ отъ словѣнитѣ, участвували заедно съ аваритѣ и *българи.* (Тѣ ставали прѣзъ първото десетолѣтие на VII вѣкъ (около 609 год.), както напослѣдъкъ се установи отъ критиката, слѣдъ като се обърна внимание на извѣстието въ етиопската хроника отъ Иоана Никиу)*). Върху туй свидѣтелствува и житието на Св. Димитрия, писано прѣзъ VIII вѣкъ. Словѣнскитѣ племена въ Македония слѣдъ като не успѣли въ първата обсада на Солунъ, изпратили апокрисиарии до аварския хаганъ за да имъ помогне да прѣвзематъ града. Хаганътъ драговолно приелъ просбата и слѣдъ двѣ години събралъ войски отъ варварскитѣ племена въ държавата си, именно: отъ словѣни и *българи*, и безчисленни народи (*Προθύμως οὖν ὁ λεχθεὶς τῶν 'Αβάρων χαγάνος... πάντα βάρβαρα φύλα σοναθροίσας, ἅμα τε τῶν πάντων Σκλαβίνων καὶ Βουλγάρων καὶ ἀπείρων ἐθνῶν* . . . Tougard, De l'histoire profane dans les actes grncs des Bollandistes. Paris 1874. p. 130. Още: *ὁ τῶν βαρβάρων χάγανος μετὰ τοῦ ἑτέρου πλήθους τῶν τε Βουλγάρων καὶ τῶν προλελεγμένων πάντων ἐθνῶν* . . . ibid p. 132. И още: *ἐξ ἐκείνου οὖν ἐπιμιγέντες μετὰ Βουλγάρων καὶ 'Αβάρων καὶ τῶν λοιπῶν ἐθνικῶν* . . . ibid. p. 186. Въ това житие се различава и язикътъ на словѣнитѣ отъ оня на българитѣ, *καὶ τὴν καθ'ἡμᾶς ἐπιστάμενον γλῶσσαν καὶ τὴν Ρ῾ωμαίων, Σκλάβων καὶ Βουλγάρων.* Jbid p. 190.

Нъ къмъ туй врѣме аварската мощь почнала да ослабва. Прѣзъ 619 г. и 626 г. аваритѣ заедно съ *българи* и словѣни безуспѣшно обсаждали Цариградъ. Тогава били настжпили и вжтрѣшни раздори между тѣхъ, а българитѣ до толкова се чувствували силни въ аварската държава, щото подиръ смъртьта на хаганътъ къмъ 630 г. изявили даже претенции да поставятъ на хаганския прѣстоль своя прѣдводитель. По поводъ на това настанала люта борба между българи и авари, която

*) Die Nachricht zeigt, dass die bisher angenommene Chronologie der Angriffe der Slaven und Avaren auf Thessalonique ganz unrichtig ist, und dass die grossen kämpfe in die Zeit um 609 gehören . . . C. lireček, Die Romanen in der Städten Dalmatiens . . . въ Denkschriften der. k. Akad. der Wissenschaft. 48. Band, S. 26.

се свършила въ полза на послѣднитѣ. Тогава 9000 българи съ жени и дѣца поради туй били принудени да напуснатъ Панония. Кралъ Дагобертъ, къмъ когото се обърнали да искатъ земя за живѣние, позволилъ имъ да прѣзимуватъ въ Bajovaria, кждѣто и били безчеловѣчно, коварно и измѣнически избити, а само 700 подъ прѣдводителството на Alcioca се отървали отъ кървавата баня въ marca Vinedorum, отъ дѣто между 663 г. 668 се отправили за Италия, като помолили лонгобардския краль Гримвалда да имъ отстжпи мѣстожителство. Той ги допусналъ въ старитѣ самнитски градове Saepinum, Bovianum и Aesernia. Тѣ си запазили языка още $1^1/_2$ вѣкъ, нъ вече почти всички говорили романски языкъ. (Fredegar, c. 72). А малко по късно къмъ 635 год. владѣтеля Кувратъ на уногундуритѣ (българско племе) изругалъ и изгонилъ, оставенитѣ въ собствената му земя, аварски войски.

Ето самото извѣстие:

Ὑπὸ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν ἐπανέστη Κούβρατος ὁ ἀνεψιὸς Ὀργανᾶ ὁ τῶν Οὐννογουνδούρων κύριος τῷ τῶν Ἀβάρων χαγάνῳ, καὶ ὃν εἶχε παρ' αὐτοῦ λαὸν περιυβρίσας ἐξεδίωξε τῆς οἰκείας γῆς. Διαπρεσβεύεται δὲ πρὸς Ἡράκλειον καὶ σπένδεται εἰρήνην μετ' αὐτοῦ, ἥνπερ ἐφύλαξαν μέχρι τέλους τῆς ἑαυτῶν ζωῆς, δῶρά τε γὰρ αὐτῷ ἔπεμψε καὶ τῇ τοῦ πατρικίου ἀξίᾳ ἐτίμησεν. Niceph. arch. Const. ed. De Boor, p. 24. Прѣводъ. И въ това врѣме възстаналъ Кубратъ братанецъ на Ор-гана, господарь на уногундуритѣ противъ аварския хаганъ и като изругалъ всячески войската, която ималъ отъ него (отъ хагана), изгонилъ я отъ собствената земя*). И изпраща пратеници до Хераклия и сключва съ

*) В. Златарски невѣрно прѣвелъ една часть отъ това извѣстие, именно той пише: *„и като се отнесълъ къмъ неговия народъ, когото той управлявалъ, твърдѣ надмѣнно, изгонилъ го отъ собствената си земя“*. Какъ измждрилъ г-нъ професора подобенъ прѣводъ! Нека забѣлѣжимъ, че Никифоръ, както и Теофанъ думата *λαὸς* употрѣбляватъ често вмѣсто *войска στρατός*. Примѣри за това има много у византийскитѣ лѣтописци.

Горното свидѣтелство на Никифора нашия проф. В. Златарски го сближилъ съ едно извѣстие, което се намира въ етиопската хроника на епископа Иоана Никиу отъ Горни Египетъ. То гласи: *„Сатаната хвърли раздори между Хераклия II и армията, и веднага войскитѣ отъ провинцията Кападокия се пуснаха да правятъ злини и съставихж едно писмо, за което казвахж, че било адресувано отъ Мартина и Пирра, цариградски патриархъ, до Давида Логотета за да го поканжтъ да вдигне силна войска . . . когато жителитѣ на Византия получихж тази новина, тѣ казаха, че авторътъ на този проектъ е Кубратъ началникъ на хунитѣ, братанецъ на Органа. Този човѣкъ бѣше кръстенъ още отъ дѣтинството си и приетъ въ нѣдрата па християнството въ Цариградъ и бѣ израсълъ при*

него миръ, който запазили до края на живота си, защото и дарове му изпратилъ и го почелъ съ достоинството на патриций".

До тукъ наведохме по хронологически редъ по-голѣмата часть отъ извѣстията у писателитѣ, които посочватъ сѫществуванието на българи оттатъкъ р. Дунавъ, главно въ аварскитѣ владѣния, а подиръ туй указахме и на освобождението на българитѣ отъ игото на аваритѣ отъ Кубрата. Нъ, споредъ писателя патриарха Никифора, Кубратъ съединилъ племената *хуни, българи* и *котраги*. *(Λεκτέον δὲ ἤδη περὶ τῆς τῶν λεγομένων Οὔννων καὶ Βουλγάρων . . . καὶ οἱ λεγόμενοι Κότραγοι ὁμόφυλοι αὐτῶν καὶ οὗτοι τυγχάνοντες . . . Κουβράτος τις τοὔνομα κύριος γενόμενος τῶν φύλων τούτων)*. А Теофанъ конфесоръ именува ги: *оногундури, българи* и *котраги* (*Ἀναγκαῖον δὲ εἰπεῖν καὶ περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῶν Ὀνογουνδούρων, Βουλγάρων καὶ Κοτράγων . . . καὶ οἱ λεγόμενοι Κότραγοι ὁμόφυλοι αὐτῶν καὶ οὗτοι τυγχάνοντες)*)*. Нъ пита се, дѣ сѫ живѣли тѣзи племена,

---

императорския дворъ. Той завърза нечувана дружба съ Хераклия I, който бѣше го обсипалъ съ благодѣяния, и слѣдъ смъртьта му той останѫ отъ признателность привързанъ къмъ дѣцата му и жена му Мартина. Съ силата на светото и животворно кръщение, което той получи, той побѣди всичкитѣ варвари и езичници. И тъй казвахѫ, че той покровителствува интереситѣ на Хераклиевитѣ синове и е врагъ на Константиновитѣ". Мин. Сбор. кн. XI стр. 148—149. Както се вижда отъ горѣнаведеното проф. В. Златарски възъ основа на свидѣтелството отъ Иоана Никиу твърди, че Кубратъ съ помощьта на император. Хераклия изгонилъ аварскитѣ гарнизони отъ българскитѣ земи и че Кубратъ билъ покърстенъ и пр.... Нъ това твърдѣние не може да издържи критика. Отъ разсѫжденията на проф. П. Смирнова, който рецензира статията на В. Златарски въ Журналъ Мин. Нар. Просв. книг. 351 январь 1904 г., излиза, че горното извѣстие на Никиу не може да се отнесе до нашия Кубратъ владѣтеля на хунитѣ, братанецъ на Ор-гана, а до съвсѣмъ друго лице. Г-нъ П. Смирновъ казва, какво Иоанъ Никиу говори за нѣкой Quetrades, че постоянно живѣлъ при двора въ Цариградъ. А патриарха Никифоръ приблизително подъ 635 г. пише: „че Кобратъ братанецъ на Органа, повѣлитель на хуногундуритѣ, възсталалъ противъ аварския хаганъ и пр. . . . и изпратилъ пратеници до Хераклия и . . . и заключилъ миръ; слѣдъ това, споредъ П. Смирновъ, сближението на Quetrades съ Кубрата и на Kuernâkâ съ Ὀργανᾶς еще менѣе основательнымъ, защото нѣмало тождество въ извѣстието на Никиу съ Никифора. Quetrades (на Иоана Никиу) — по видимому служилый человѣкъ

*) Проф. В. Златарски погрѣшно прѣвожда послѣдната фраза, именно: „и *казанитѣ котраги* тѣхнитѣ (на българитѣ) съплеменици и *тия находящи се* (племена)". Фразата „*и тия находящи се (племена)*" е съчинилъ самъ г. В. Златарски. (Период. списан. кн. 63, стр. 319). Горната фраза се прѣвежда: „*и рѣченитѣ котраги*, и тѣ сѫ били тѣхни съплеменици. Глаголътъ τυγχάνω въ този случай има значение на *съмъ, бивамъ*.

които обѣдинилъ Кубратъ въ една държава, която се наз***и***вавала въ старо врѣме *велика България*, или съ други думи, на кждѣ се простирало тогава Кубратовото българско ханство? И Никифоръ и Теофанъ отговарятъ на този въпросъ, както слѣдва: *ἐν τοῖς ἀρκτῴοις περατικοῖς μέρεσι τοῦ Εὐξείνου πόντου, ἐν τῇ λεγομένῃ Μαιώτιδι λίμνῃ . . . ἐπὶ τὸν λεγόμενον Κοῦφιν ποταμόν, ἔνθα τὸ ξυστὸν ἀγρεύεται Βουλγαρικὸν ὀψάριν, ἡ παλαιὰ Βουλγαρία ἐστὶν ἡ μεγάλη.* (въ сѣвернитѣ оттатъшни страни на Евксинския понтъ (Черното море) при езерото, наречено Меотида (Азовско море) по рѣката нарѣчена Куфина, (сега Кубанъ), дѣто се лови гладката (вкусната) българска риба, *се намира старата велика България*)". Сходенъ отговоръ дава и Никифоръ: *Περὶ τὴν Μαιῶτιν λίμνην κατὰ τὸν Κώφηνα ποταμὸν καθίσταται ἡ πάλαι καλουμένη μεγάλη Βουλγαρία*, т. е.: Около езерото Меотида по рѣката Кофина *се намира нариччаната отдавна (въ старо врѣме) велика България.*

Нъ сжщитѣ автори понататъкъ разправятъ, че „Кубратъ „владѣтелятъ на казаната България, и на котрагитѣ, като

Ираклія христіанинъ, а Ковратъ — ханъ", който изхвърля игото на аваритѣ. А че Quetrades е билъ служащъ человѣкъ на византийската империя показвалъ, пише Смирновъ, слѣдния контекстъ: „войскитѣ отъ провинцията Кападокия... съставихж едно писмо... когато жителитѣ на Византия получихж тази новина тѣ казахж, че авторътъ на този проектъ е Quetrades". Отъ тукъ явно е, че Quetrades се намиралъ при византийската армия въ Кападокия и нѣмалъ нищо общо съ българския ханъ Кубрата. Заключението на проф. П. Смирнова върху тази студия на проф. В. Златарски е „что эта работа оказывается продѣланной напрасно; на прасно-же потрачены усилія и нато, что бы объяснить, какимъ образомъ болгары, еще при Кубратѣ бывшіе християнами, такъ основательно забыли христіанство ко времени появленія на Балканскомъ полуостровѣ (стр. 204—205)". Ний трѣбва да съжалимъ, че горнитѣ разсжждения на проф. Смирнова сж останали неизвѣстни, както на проф. Д-ръ Ст. Станоевиħа, Византіја и Срби. t. II. стр. 33—34... тъй и на проф. г-нъ Θ. Ив. Успенски, виж. на стр. 51—52 въ по долѣ цитираната статия, и други, които неволно сж приели за вѣрни неоснователнитѣ твърдения на г-нъ Златарски. Въ сжщата погрѣшка попадналъ и К. Krumbacher, който прѣпоржчва даже статията на В. Златарски, като помагало къмъ Иоана Никиу, именно: Die auf die Bulgaren bezüglichen Nachrichten des Johannes erörtert. V. N. Zlatarski, Gechichte der byzantin. Litterat. S. 404.

Почтения ученъ г-нъ Θ. И. Успенски даже и Кубера *Κοῦβερ* идентифицира съ Кубрата. Вижъ статията му: „О вновь открытыхъ мозаикахъ въ церкви Св. Димитрія". Извѣстія Русскаго Археолог. Инстит. въ Константинополѣ t. XIV. Туй обаче едва ли ще се приеме отъ ученитѣ, т. е., че Кубратъ обсаждалъ и гр. Солунъ, когато нѣкои учени не допускатъ даже да е стигналъ до Дунава.

„умрѣлъ прѣзъ царуването на императора Константина IV „оставилъ петима синове и имъ завѣщалъ никога да не се „раздѣлятъ отъ съвмѣстното живѣние, чрѣзъ което тѣ на „всѣкждѣ ще завладѣватъ и отъ другъ народъ не ще се по„робатъ (Никифоръ пише: тъй като чрѣзъ взаимното съгласие „биха могли да запазатъ (земитѣ) подъ властьта си). Подиръ „малко врѣме отъ неговата смърть (у Никифора стои: тѣ „малко като се грижили за бащиното увѣщание) петьтѣ му „синове, като дошли въ разногласие, се раздѣлили единъ отъ „другъ заедно съ подчинената на всѣкой отъ тѣхъ военна „сила. (*ὑποκειμένου λαοῦ*, тогава думата *λαὸς* имала значение „на военна сила) (у Никифора: като отцѣпилъ всѣкой отъ „тѣхъ своя дѣлъ отъ военната сила). И първиятъ синъ, по „име Батбай-аганъ (*Βατβαι-αγᾶν* стои въ парижкия кодексъ), „като запазилъ завѣщанието на баща си, останалъ въ земята „на прѣдѣдитѣ си (*ἐν τῇ προγονικῇ αὐτοῦ γῇ μέχρι τῆς δεῦρο*) „и до днесъ. А втория му братъ, който се наричалъ Котрагъ, „като прѣминалъ рѣката Донъ (*Τάναϊς*), се поселилъ срѣщу „първия братъ, а четвъртия и петия като прѣминали р. Истъръ „или наричаната Дунавъ, единиятъ останалъ въ аварска Па„нония, заедно съ военната си сила (*μετὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ*), „като се подчинилъ на хагана на аваритѣ. (У Никифора стои: „се настанилъ въ Понония, която сега се намира подъ аваритѣ, „като се намиралъ въ договоръ съ мѣстния народъ *ὑπόσπονδος* „*τῷ ἐγχωρίῳ ἔθνει γενόμενος*). А другиятъ (петиятъ), като за„взелъ Пентаполъ къмъ Равена, станалъ подъ християнскитѣ „царства. (У Ник. станалъ поданикъ на ромеитѣ“.

Нъ това извѣстие на Теофана и патр. Никифора не се схожда съ цитиранитѣ погорѣ свидѣтелства отъ другитѣ съврѣменни византийски, латински и сирийски лѣтописци. Ний знаемъ вече, че българи въ Панония е имало прѣди 100 години и повече; ний видохме, че българитѣ претендирали даже и за хаганския прѣстолъ и че една часть отъ тѣхъ поради това и пострадала и се била поселила, (631 г.) първо въ Bajovaria, и сетнѣ въ marca Vinedorum (словѣнската марка) и дори къмъ 663—668 се поселили въ Италия. Като веземемъ прѣдъ видъ още и словѣнското извѣстие, отъ именикътъ на старобългарскитѣ господари, което гласи: **Сии ї кънѧзъ дръжаше кънѧжение обоноу странѹ Доунаю** т. е., че прѣди Аспаруха българитѣ сж имали петь князе оттатъкъ Дунава, които сж господарували нѣколко вѣкове, то трѣба да считаме извѣстието на Теофана и Никифора за легендарно, както по отношение простора на българската държава при Кубрата, тъй и по отношение раздѣлата на синоветѣ му. Върху основа на сжщитѣ съображения, историческата критика отдавна е обявила горнитѣ сказания за не напълно вѣрни съ дѣйствителния ходъ на събитията. (Вижъ D-r J. Marquart, Die Chronologie der alttürkischen Inschriften 1898 S. 85. Von der geschichtlicehn Entwiklung des

Bulgarenstaates, wie sie sich aus den gleichzeitigen Quellen ergibt, weicht die Stammsage bei Nikephoros... und Theophanes... beträchtlich ab.

Проф. В. Златарски обаче продължава настоятелно да твърди, че „разказитѣ на Теофана и на Никифора трѣбва да „се изключатъ отъ областьта на легендитѣ не само като та„кива, които сж заимствувани отъ другъ по старъ, съврѣме„ненъ на самитѣ събития изворъ, нъ и защото се потвърдя„ватъ и отъ други извѣстия". Период. спис. кн. 63. стр. 325. Нъ г. Златарски не се опита да даде обясненията си върху всичкитѣ горѣизложени факти, които се намиратъ въ несъгласие съ разказа на Никифора и Теофана, а почва направо съ идването на Аспаруха*). А за простора на Кубратовата държава Златарски пише: „Кубратъ слѣдъ като свали аварското иго, успѣ да обедини подъ своята власть (ония племена, на които се е дѣлилъ турско-българскиятъ народъ,) и да образува велика България въ областьта на Азовското и Черното море между рѣкитѣ Донъ и Кубанъ". Ibid стр. 323. Критиката отдавна е наклонна да приеме, че онази часть отъ разказътъ на Никифора и Теофана, която говори само за идванието на Аспаруха да смѣта за правдоподобна, тъй като тази часть почти въ всѣкое отношение се схожда, както съ историческия ходъ на събитията, тъй и съ свидѣтелствата отъ други източници. „Nach dessen Tode (Kubrats) zwischen 668 und 679 aber scheint infolge der Eroberungen der Chazaren eine abermalige Auswanderung von pontischen Bulgaren horden nach der Donau stattgefunden zu haben, und diese Verstärkungen ermutigen Kubrats sohn Asparuch (Esperich. türk. Äspäruk? vgl. den türkischen Namen Σπαρζευγοῦν Theoph Sim. 7, 8, 9) zu einem neuen Zuge nach Thrakien, der zur endgiltigen Festsetzung der Bulgaren in Moesien führte. Ibid. p. 87.

Ний тукъ ще прибавимъ още единъ сходенъ по съдържанието разказъ, който се намира въ писмото на хазарския каганъ Иосифа на еврейски язикъ; то е останало неизвѣстно, както на Marquarta, тъй и на В. Златарски. Ето го:

„Въ страната, въ която азъ живѣя, преживявали нѣкога Венентеръ. Тогава дошли нашитѣ прѣдѣди хазаритѣ и се били съ нихъ. Венентритѣ били толкова много, като пѣсъкъ въ морето; нъ тѣ все пакъ немогли да противостоятъ на хазаритѣ и напуснали страната си и побѣгнали. А хазаритѣ ги прѣслѣдвали, до като тѣ не ги изтикали къмъ рѣката Дуна (Дунавъ); тъй че тѣ още и сега живѣятъ на рѣката Дуна въ

---

*) Като оставяме на страна, пише Златарски, въпроса за разселението и сждбата на четирмата братя на Аспаруха, понеже той не влиза въ нашата задача, ний тукъ ще се спремъ . . . ibid. стр. 322. Както се вижда отъ горното — г-нъ Златарски не ще и да знае за всички извѣстия, които говорятъ за сжществуванието на българи въ Балканския полуостровъ до идванието на Аспаруха!

съсѣдство на Константина (Цариградъ), и хазаритѣ завладѣли тѣхната страна и я задържали до настояще врѣме*)". Въ еврейския текстъ названието на българитѣ било *внмтр* безъ гласни, което можело да се чете и *уннтр* и *угнтр* = на *вогонторъ* или *угунтуръ* т. е. *Οὐννογουνδοῦροι* у Теофана. Тъй го тълкува учения фр. Вестбергъ. Той твърди че, „борьба хазаръ съ болгарами относится къ періоду времени между 635—679 годами". (Жур. Мин. Нар. Просв. 1908 г. мартъ стр. 49).

Нъ за нѣкои само названия на български племена прѣзъ Кубратовото врѣме нимираме извѣстие и въ тѣй нарѣчената арменска география, която е била писана къмъ края на VII вѣкъ. Въ нея въ статията, озаглавена „Азиятска Сарматия" четемъ: „Въ Сарматия се намиратъ планинитѣ Кераунска и „Хиппийска, отъ която изтичатъ петь рѣки въ Меотида. И „отъ Кавказъ изтичатъ двѣ рѣки, Валданисъ (Кубанъ), до „планината Краксъ. (Кораксъ западния Кавказъ), която извира „при Кавказъ и тече на длъжъ къмь сѣверо-западъ между „Меотида и Понтъ. Отъ тая (планина Кораксъ) извира една „рѣка по име Псевхрусъ, която отдѣля Босфора отъ областьта „Цигунъ, кждѣто се намира градецъ Никопсъ. На сѣверъ отъ „нея живѣятъ народитѣ турци и българи, които се наричатъ „по имената на ония рѣки: *Купи-булгаръ*, *Дучи-булкаръ*, „*Олхонторъ-блкаръ*, *Чдаръ-болкаръ*. Тия племена не сж извѣстни за сега на Птоломея. И отъ Хиппийската планина „избѣга синътъ на Хубраата. А между българитѣ и Понта „живѣятъ народитѣ: *гаршк*, *кутк и сванк* до (града) Писинунъ".

Историческата критика подъ *Купи-булгаръ* разбира българитѣ по течението на р. Куфинъ или Кубанъ. Что первая орда названа по Кубани, безспорно, пише Фр. Вестбергъ въ споменатата по-горѣ студия. Паткановъ съглежда името на р. Кубанъ въ формата Cupis или Cophen, както вече въ VI вѣкъ почнала да се казва тая рѣка. Въ названието Дучибулгаръ Маркартъ вижда развалена форма и я поправя въ кучи, като оправдава поправката чрѣзъ начина на пи ванието на *д* и *к*, които малко се различавали въ арменекитѣ ржкописи. Кучи-булгаръ Маркартъ поставя въ свърска съ кутригури или *Κότραγοι* иди *Κοτζαγηροί*. Нъ Вестбергъ като свързва Кучи-булгаръ съ Кочо, названието на р. Днѣпъръ по арменската география, което намира сходно съ *Κοῦζοι* у Константина Багранородни (название за сжщата рѣка Днѣпъръ), до-

*) Въ странѣ, въ которой я живу, проживали нѣкогда венентеръ; тогда пришли наши предки хазары и билисъ съ ними; венентеръ было такъ много, какъ песокъ на морѣ, но они всѣ таки не могли противостоять хазарамъ и покинули свою страну и убѣжали; а хазары ихъ преслѣдовали, пока они не оттѣснили ихъ къ рѣкѣ Дуна (Дунай), такъ что они още нынѣ живутъ на рѣкѣ Дуна, въ сосѣдствѣ Константина, и хазары овладѣли ихъ страною и удьржали се до настоящаго времени. Споредъ прѣвода на Гаргави въ Russ. Revue издан. на К. Реттгера VI. Спб. 1875, сгр. 81.

хожда до заключение, че въ името Кочо трѣбва да се крие р. Днѣпъръ. (Отъ названія Днѣпра Кочо, *Κουζοι*, болгары получили, очевидно, свое наименованіе *Κοτζαγηροί*, Кучи-болгаръ). А племето *Огхондъръ-блкаръ* А. Патхановъ идентифицира съ оногундуритѣ на византийскитѣ писатели и съ *Вх'ндур-булгар*, извѣстни отъ историята на Мойсея Хоренски*). Маркартъ пъкъ пише: Die nach Europa auswanderten d. i. die Unogundur-Bulgaren. ibid. S. 89. Сѫщо и Вестбергъ прѣдполага да не би подъ това название да се крие р. Волга или пъкъ *улугъ* великъ и тогава да е означавало *велики българи*, както наричали нѣкои източни писатели покрайдунавскитѣ българи. (Не ставитъ-ли Моисей Хоренскій Олхонтор, Вогкх-ондор, Вугунтур, въ связь съ „Волгою", если только это финское наименованіе рѣки было тогда уже извѣстно?) Що се отнася до племето *Чдар-булгар*, то френския прѣводачь на арменската география съглежда котрагитѣ. Вестбергъ пише: Если трипервыхъ ордѣ получили свое название отъ большихъ рѣкъ: Кубань, Днѣпръ Волга(?), — то быть можетъ Чдар означаетъ Донъ". Въ този случай е любопитенъ прѣкия възгледъ на В. Златарски именно: „Прѣброенитѣ тукъ четири турско-български племена се помѣстятъ отъ автора на георгафията въ сѫщото мѣсто, дѣто споредъ Теофана и Никифора се е помѣстяла велика България, слѣдов. тѣ сж съставяли държавата на Кубрата". (Период. Списан. ко. 63 стр. 323—324). Нашия, проф. съ единъ замахъ рѣшава въпроса, ако и да е извѣстно, че авторътъ на тази география, знае вече Аспаръ-Хрука, синътъ на Хубраата, около устието на р. Дунавъ. Тамъ четемъ: *„въ Тракия има двѣ планини и рѣки, отъ които едната Данубъ, като се дѣли на шесть рѫкава, образува езерото и островъ, нареченъ Пеуке. На тоя островъ се поселилъ Аспар-Хрук, синътъ на Хубрата, който избѣга отъ хазапитѣ изъ българскитѣ планини и прогони аваритѣ на западъ, и се посели нл това мѣсто"*. К. Паткановъ, Изъ новаго списка географіи, при писываемой Моисею Хоренскому, Жур. Мин. Нар. Пр. г. 926, стр. 26. J. Marqnart, Die Chronol. der alttürk. Inschrift. S. 88. Ний мислимъ, че арменския географъ, говори за български племена, които останали въ Сарматия, а не за дунавскитѣ.

Нъ нека прибавимъ и извѣстията на византийскитѣ писатели за идването на Аспаруха или Исперриха. Теофанъ пише: *Ἔπειτα τούτων ὁ τρίτος Ἀσπαρούχ λεγόμενος τὸν Δάναπριν καὶ τὸν Δάναστριν περάσας καὶ τὸν Ὄγλον καταλαβὼν βορειορέτους τοῦ Δανουβίου ποταμούς, μεταξὺ τούτου κἀκείνου ᾤκησεν, ἀσφαλῆ καὶ δυσμάχητον εἶναι τὸν τόπον στοχασάμενος ἐξ ἑκάστου μέρους.* [Слѣдъ тѣхъ (другитѣ четири братя) третиятъ, който се наричалъ Аспарухъ, като прѣминалъ Днѣпъръ и Днѣстъръ

*) Жур. Мин. Нар. Пр. 1883 г., мартъ, стр. 21—36.

и като завзелъ *огълътъ* по сѣверни рѣки на Дунава, се поселилъ между този (Дунава) и онзи]. А Никифоръ казва: *Τούτων ὁ λοιπὸς τρίτος ἀδελφὸς ὄνομα Ἀσπαρούχ τὸν Δάναπριν καὶ τὸν Δάναστριν ποταμὸν περαιωθεὶς περὶ τὸν Ἴστρον οἰκίζεται, τόπον πρὸς οἴκησιν ἐπιτήδειον, Ὄγλον τῇ σφῶν καλούμενον φωνῇ, καταλαβόμενος, δυσχερῆ τε καὶ ἀνάλωτον πολεμίοις ὑπάρχοντα.* [Отъ тѣхъ останалиятъ третъ братъ по име Аспарухъ, като прѣминалъ рѣката Днѣпъръ и Днѣстъръ се поселява около Дунава, завзимайки мѣсто удобно за поселение, което на тѣхния языкъ се наричало Оглонъ (Огълъ) и което било недостѫпно и опасно за неприятелитѣ]*). В. Златарски обаче горния текстъ като прѣвожда неправилно, именно: „Най сетнѣ третиятъ братъ Аспарухъ, като прѣминалъ Днѣпъръ и Днѣстъръ и завзелъ Огълъ, по сѣвернитѣ рѣки (устия на Дунава), поселилъ се между него [Дунава и тия (устията му)], дошелъ до невѣрно заключение, че „*Аспарухъ се поселилъ заедно съ племето или ордата си въ делтата на Дунава,* на днешния Георгиевски островъ, дѣто той и разположилъ своя огълъ или укрѣпенъ лагеръ“. За да дойде до такова заключение г. Златарски взелъ на помощь и извѣстието на арменската география, което гласи, че *на Островъ Пеуки живѣе Аспаръ-Хрукъ*“. Споредъ насъ отъ правилното разбиране на думитѣ *βορειοτέρους τοῦ Δανουβίου ποταμοὺς* зависи и вѣрното разрѣшение на въпроса, кѫдѣ именно е билъ настаненъ българскиятъ народъ *τὸ τῶν Βουλγάρων ἔθνος*, или *ἔθνος ῥυπαρὸν καὶ ἀκάθαρτον* (мръсенъ и нечистъ народъ), както въ гнѣвътъ си го наричатъ византийскитѣ писатели. А че българитѣ не сѫ били настанени на нѣкакъвъ островъ, за това свидѣтелствува първо Никифоръ, който изрично казва: *περὶ τὸν Ἴστρον οἰκίζεται,* (настанява се около Дунава), второ самъ Теофанъ, който употрѣблява фразата „по сѣверни отъ Дунава рѣки“ *βορειοτέρους τοῦ Δανουβίου ποταμούς*. Тукъ *ποταμὸς* неможе да означава устие, тъй като Теофанъ, ако искалъ да посочи на устие, би си послужилъ съ думата *στόμιον*. И ако българитѣ били поселени на островъ, Теофанъ би употрѣбилъ думата *νῆσος*. Напротивъ, той въ своя разказъ изрично казва: *Ὁ δὲ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος μεμαθηκώς, ὅτι ἐξάπινα ἔθνος ῥυπαρὸν καὶ ἀκάθαρτον ἐκεῖθεν τοῦ Δανουβίου εἰς τὸν Ὄλγον ἐσκήνωσεν* т. е., царь Константинъ, като се научилъ, че неочаквано се разположилъ на лагеръ нѣкакъвъ си мръсенъ и нечистъ народъ (Златарски прѣвожда: „нѣкакво си мръсно и нечисто *племе* вмѣсто народъ) *оттатъкъ Дунава (ἐκεῖθεν τοῦ Δανουβίου)* въ Огълътъ. Ний мислимъ, че думитѣ *оттатъкъ Дунава* сѫ достатъчни да изключатъ всѣкаква мисъль за настаняването на бѣлгаритѣ въ нѣкакъвъ *островъ* на Дунава. Нъ трѣба сѫщесрѣменно да забѣлѣжимъ, че можемъ да приемемъ, какво Аспарухъ е живѣлъ на острова Пеуки, кѫдѣто той е ималъ своя *αὐλήν, аула,* домъ, укрѣпенъ съ окопи, както сѫ имали

обичаи старитѣ българи и другитѣ сродни на тѣхъ народи. Подобни аули сж имали и то по нѣколко, както Крумъ, тъй и Омъртагъ въ сегашна сѣверо-източна България. За сжществуваоието на частни укрѣпени домове ни свидѣтелствуватъ и византийскитѣ писатели, а по важно и самитѣ каменни надписи отъ врѣмето на ханъ Омъртага. Тъй, че, ако Аспарухъ живѣелъ на островъ Пу́ки, то още не доказва, че цѣлия български народъ билъ прибранъ само въ Св. Георгиевски островъ. Като взимаме въ внамание фактътъ, че българитѣ едвамъ слѣдъ нѣколко дена се окуражили и нападнали на многочисленната византийска войска, то трѣба да приемемъ, че военната сила на българитѣ имала нужда отъ нѣколко дена за да се събира, та подирѣ заела нападателно положение. Освѣнъ туй като веземемъ въ внимание фактътъ, че българитѣ изтикали още и аваритѣ на западъ съ оржжие; че тѣ разбили византийскитѣ войски, че се разпореждали съ седъмтѣ словѣнски племена, които заварили въ сѣверо-източна България, а още като веземемъ прѣдъ видъ и домашното извѣстие, което гласи, че оттатъкъ Дунава имало е отдавна българска държава, че хазаритѣ изтикали българи, които били като пѣсъкъ въ морето *не „сме наклонни да мислимъ,* както г-нъ проф. „В. Златарски, *че количеството на ордата maxitum е възлизало до 20—25 хиляди души*)"*, която орда ужъ била прибрана на Св. Георгиевския островъ!

А между туй испъква тукъ твърдѣ важенъ незачекнатъ въпросъ за *етническия съставъ на българския народъ*, който се установилъ въ Мизия. Ний погорѣ наведохме, че Теофанъ и Никифоръ въ разбърканитѣ си разкази за идванието на българитѣ, наброяватъ три етнически елементи: *оногундури*, *българи* и *котраги*, у Никифора стои *унни* вмѣсто *оногундури*. *(Περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῶν Ὀνογουνδούρων, Βουλγάρων καὶ Κοτράγων)* у Теофана: *περὶ τῆς τῶν λεγομένων Οὔννων καὶ Βουλγάρων ἀρχῆς . . . καὶ οἱ λεγόμενοι κότραγοι, ὁμόφυλοι αὐτῶν . . .* (Никифоръ). Нека сега прослѣдимъ дали сж влѣзли горѣспоменати племена въ състава на български народъ въ Мизия. Marquart приема, че Аспарухъ прѣдвождалъ *оногундурската* орда (Dies war die Unogundur Horde s, 86). Той прѣдполага, че къмъ тази орда още прѣзъ 635 г. сж се били присъединили и ордитѣ: на *кутригуритѣ*, на *тарниахъ* и на *забендеръ* хуни, когато уногундурския вождъ Кубратъ се отказалъ отъ аваритѣ. Златарски пъкъ, както цитирахме по-горѣ, приема, че само една орда образувала българския народъ въ Мизия

Нъ Теофанъ ни съобщава, че българитѣ подиръ прѣминаванието на Дунава и настаняванието имъ въ днешна сѣверо-източна България, слѣдъ като *сж се увеличили*, се въз-

*) Пер. Списан. кн. 63 стр. 330. В. Н. Златарски, Основание на българското царство.

гордѣли и почнали] да нахлуватъ въ Тракия и да разрушаватъ и опленяватъ византийски крѣпости и села. Ἐν τούτοις οὖν πλατυνθέντων αὐτῶν ἐγαυρίασαν. А у Никифора стои: Ἐν τούτοις ἰσχυρωθέντων καὶ αὐξηθέντων, т. е. „между туй като укрѣпнали и като пораснали". Отъ това извѣстие може да се заключи, че българитѣ, щомъ като се настанили въ Мизия, получили веднага подкрѣпления отъ своитѣ съплеменници. Нъ кои племена влѣзли въ състава на български народъ, Теофанъ не ни съобщава. Обаче Никифоръ, като говори за политическия прѣвратъ, който станалъ въ 759 год. казва: Τὰ δὲ κατὰ τοὺς Οὔννους καὶ Βουλγάρους ἐπράττετο τῇδε. т. е. „А (работитѣ) у *хунитѣ* и българитѣ сж се вършели тъй". Значи, споредъ Никифора български народъ образували и хуни и българи. Нъ кои сж били хунскитѣ племена? На този въпросъ византийскитѣ писатели не ни даватъ свѣдѣния; само ни съобщаватъ, че българския народъ е ималъ множество господари. Така Теофанъ пише: οἱ δὲ Βούλγαροι ἐπαναστάντες ἐφόνευσαν τοὺς ἀπὸ σειρᾶς καταγομένους, т. е., Българитѣ*), като възстанали убили своитѣ господари (или владѣтели) които произлизали отъ потекло (които по наслѣдство имали власть надъ тѣхъ). У Никифора стои: οὗτοι τὰ πρὸς ἀλλήλους συνθέμενοι τοὺς μὲν ἐκ σειρᾶς τὴν κηρείαν τὴν ἐπ' αὐτοὺς κεκτημένους κτείνουσιν. А че българския народъ е ималъ не единъ ἄρχων вождъ, или κύριος, а повече, се вижда и отъ слѣднитѣ извѣстия: τὸν δὲ Τελέτζην στασιάσαντες οἱ Βούλγαροι ἀπέκτειναν σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτοῦ (а като възстанали българитѣ убили Телеча заедно съ неговитѣ архонти). И още: οἱ δὲ Βούλγαροι . . . κτείνουσι καὶ κύριον αὐτῶν καθιστῶσιν ἕνα τῶν ἐν αὐτοῖς ἀρχόντων τυγχάνοντα (българитѣ убиватъ, и поставятъ за свой господарь единъ отъ архонтитѣ който билъ между тѣхъ). А че тѣзи *архонти* не сж били прости боляри, а сж носили титлата ханъ, свидѣтелствува пакъ патриархъ Никифоръ, именно: ἄλλος δέ τις ἄρχων αὐτῶν, ὃν ὀνομάζουσι Καμπα γάνον, (а другъ нѣкой тѣхенъ (архонтъ) вождъ, когото наричатъ Кампа-ганъ. Послѣдния не е билъ държавенъ глава, нъ билъ архонтъ и носелъ българска титла *ганъ* или *канъ*. Такъвъ трѣбва да е билъ и Бѣлградския български управитель Βοριτα κάνος, Борита канъ, който билъ (ὑποστράτηγος) подвойвода. Безъ съмнѣние, тѣзи архонти сж принадлежали на болярската класа. Така Теофанъ пише: ἐξῆλθε (Παγανὸς ὁ κύριος Βουλγαρίας) πρὸς αὐτὸν (πρὸς τὸν Βασιλέα) μετὰ τῶν Βοϊλάδων αὐτοῦ . . . (излѣзе (се опжти). Па-ганъ господарътъ на България къмъ Царя (визант. импер.) заедно съ болярите си). Споредъ насъ тѣзи (вожди) архонти

*) В. Златарски подъ българи разбира „българскитѣ боили, (боляри) които собствено застанали начело на възстанието. А подъ хуни и българи — унно-българи споредъ изоанието на de Boora. Нъ и въ изоаоието на De Boor на стр. 33 стои пакъ *„уннитѣ и българитѣ"*. Тъй че въ този случай по-правилно е въ Бопското издание.

сж били прѣдставители на разнитѣ хунски и български племена, за които говори Никифоръ, че съставлявали българския народъ. А че българитѣ имале обичай да оставятъ племената да се управляватъ отъ свои началници (архонти), се установява отъ факта, какво грѣцкитѣ пленници отъ Крума (813 г.) които били прѣселени оттатъкъ р. Дунавъ въ 838—842 г., се управлявали отъ свой войнски началникъ, *ἄρχειν τῶν Μακεδόνων τῶν ὄντων πέραν τοῦ ποταμοῦ Δανουβίου* (Период. Спис. кн. 63 стр. 104). Такъвъ обичай сж имали и аваритѣ, т. е., да оставятъ отдѣлнитѣ племена да се управляватъ отъ свой началници. Напримѣръ Куберъ билъ такъвъ началникъ на новопоявилия се народъ отъ примѣса на грѣцкитѣ пленници съ аваритѣ, българитѣ и пр. *(καὶ λοιπὸν ὡς ἴδιον ἔθνος προσέχων ὁ Ἀβάρων χάγανος, καθὼς τῷ γένει ἔθος ὑπῆρχεν, ἄρχοντα τούτοις ἐπάνω κατέστησε, Κούβερ ὄνομα αὐτῷ.* Прочее, аварския хаганъ, гледайки като на отдѣленъ народъ, както е имало обичай у аварското племе, поставилъ имъ (архонтъ) вождъ, чието име е било Куберъ). Tougard, § 110. Отдѣлни вожди (архонти) на племената сж имали и други скитски народи на примѣръ маджаритѣ: *ἔχουσι δὲ κεφαλὴν πρώτην τὸν ἄρχοντα ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀρπάδη κατὰ ἀκολουθείαν . . . ἔχει δὲ ἑκάστη γενεὰ ἄρχοντα*)* (А върховна глава иматъ вождътъ отъ колѣното на Арпада по наслѣдство, . . . а има всѣко племе вождъ (архонтъ).

Освѣнъ византийскитѣ писатели за български родове, които били прѣдставители на племена въ Мизия, ни говорятъ и каменитѣ надписи, които и цитирахме на стр. 000 именно: Киригиръ, Чакагаръ, Кубиар, Ермиаръ... и отъ другъ родъ запазенъ е само суфиксътъ... дуаръ. Такива названия на родове намираме и въ „именика" на старо-българскитѣ господари: Дуло, Ерми, Угаинъ, Вокилъ, Укилъ. Нъ тѣзи родови названия прѣдставляватъ ли отдѣлни български племена или пъкъ сж отдѣлни родове или сѣмейства на едно и сжщо племе? За да се отговори на този въпросъ трѣба да се прослѣди употрѣблението на думитѣ *γένος* множ. *γένη*, и *γενεά* и множ. *γενεαί* у византийскидѣ писатели. Дѣйствително, думата *γένος* означава и родъ и племе на грѣцки язикъ. Нъ византийскитѣ писатели, както имахме случай да наведемъ, често въ статията, си служатъ съ горнитѣ изрази за варварски народи, когато ги употрѣбляватъ въ смисъль на родъ, който стои начело на племе. Напримѣръ у Агатия четемъ: *ἰδίᾳ δὲ κατὰ γένη τὸ μέν τι αὐτῶν Κοτρίγουροι, τὸ δὲ Οὐτίγουροι . . . γενεαῖς δὲ πολλαῖς ὕστερον διέβησαν εἰς τὴν Εὐρώπην.* или на стр. 104, или сжщо и у Константина Багранородни *αἱ τέσσαρες τῶν Πατζινακιτῶν γενεαὶ* (четиритѣ печенѣгски племена). Мѣстото, което заемало племето у печенѣгитѣ се наричало тема т. е. область: *πᾶσα ἡ Πατζινακία εἰς θέματα ὀκτὼ διαιρεῖται* [цѣла Печенѣгия се

---

*) Const. Porph. De administ. imp. p. 174.

дѣли на осъмь теми (или области)]. У маджаритѣ пъкъ мѣстото заселено отъ племето се наричало *комитатъ*.

Нъ споредъ Хинкмара, реймски архиепископъ, който билъ франкски официаленъ лѣтописецъ, въ България прѣзъ Борисовото врѣме 864 г. е имало десеть комитати [Quotquot igitur fuerunt intra decem comitates adunaverunt se circa palatium eius... И тъй всички, които бѣха въ десеттѣхъ комитата, се събрали около двсреца (на Бориса)]. По аналогия съ маджарския строй и съ печенѣгския трѣбва да приемемъ, че въ всѣки комитатъ е било настанено по едно племе, било отъ българитѣ или отъ хунитѣ (както ги нарича Никифоръ) съ свойта военна сила или орда. Тя трѣбало да се подчинява на племенния началникъ *γενεάρχης, φυλάρχης* или *ἄρχων* архонтъ или канъ, който отъ своя страна признавалъ върховната власть на народоначалника *(ἐθνάρχης)*, или както се казва въ старо-българскитѣ каменни надписи *κανας υβιγη*, великъ канъ. А че дѣйствително въ България прѣзъ языческото врѣме е имало деветь канове или архонти или principes, които се подчинявали на върховната власть на хагана ни свидѣтелствува и латинската хроника, която се приписва на Дуклянския пресвитеръ*). Ний тукъ даваме изцѣло текста заедно съ прѣвода, тъй като това извѣстие не било използувано до сега ни отъ единъ изслѣдователь на старо-българския държавенъ строй**).

„Praeterea, regnante Bladino, exiit innumerabilis multitudo „populorum a magno flumine Volga, a quo et nomen ceperunt, „nam a Volga flumine Vulgari usque in presentem diem vocantur. „Hi cum uxoribus, et filiis, acfiliabus atque cum omni pecunia „ac substantia magna nimis, venerunt in Sylloduxiam Provinciam. „Preerat eis quidam nomine Kris, quem lingua sua Cagan appe„labant, quod in lingua nostra resonat imperator, sub quo erant „VIII Principes, qui regnabant, et iustificabant populum, quoniam „multus erat nimis". Schwandtner, Scriptores rerum Hungaricarum t. III p. 478.

„Освѣнъ това, като царувалъ Бладино, излѣзли безбройно „множество народи отъ голѣмата рѣка Волга, отъ която сж „получили и името, защото отъ рѣката Волга се наричатъ „българи дори до днешенъ день. Тѣ съ женитѣ и съ сино„ветѣ си и съ дъщеритѣ и съ всичкитѣ блага „и съ огромни срѣдства за сжществувание дошли въ Силодукската область. „Тѣхъ прѣдвождалъ нѣкой си по име Крисъ, когото на своя „языкъ наричали *Каганъ*, което на нашия языкъ означава им„ператоръ, *подъ когото имало деветь вожди* (*князе* Principes), „които управлявали и сждели народа, който нѣкога е билъ „твърдѣ многолюденъ. ***(Слѣдва).***

---

*) Дуклянската хроника споредъ F. Rački е писана между 1143—1153 г. Обяснения върху текста дава D-r Ivan Črnčić въ своето издание.

**) Академикътъ А. Куникъ въ съчинението си: *Извѣстія Ал-Бекри и другихъ авторовъ* стр. 150, мимоходомъ споменува за това свидѣтелство.

Le journal historique »Minalo« (le Passé) parait quatre fois par an. L'abonnement est de 12 francs pour la Bulgarie et la Turquie et de 15 francs pour l'Etranger.

Rédaction et Administration du journal
»Minalo« à Sofia (Bulgarie).

Sommaire du 1er numéro:

Научното списание »*Минало*« излиза четири пѫти прѣзъ [redacted]дината въ четири книги, които обхващатъ 28—30 печатни свитъка (коли). Абонаментътъ е за България и Турция 12 лв., а за странство 15 лв.

Адресъ: Администрация на сп. »Минало«, София.

Година I. Книга 2.

МИНАЛО

Българо-Македонско

НАУЧНО СПИСАНИЕ.

Редакторъ

Г. Д. Баласчевъ

СОФИЯ
Печатница П. Глушковъ
1909 г.

КРЪМОВЪ ВОЙНИКЪ

по коженъ ржкописъ отъ X—XI вѣкъ.

Година I. Книга 2.

МИНАЛО

Българо-Македонско НАУЧНО СПИСАНИЕ.

Редакторъ

Г. Д. Баласчевъ

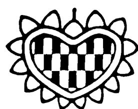

СОФИЯ
Печатница П. Глушковъ
1909 г.

Съдържание.

Г. Баласчевъ.

I.

Кореспонденция между цариградския патриархъ и охридския архиепископъ отъ XV вѣкъ*).

Писмо отъ архиепископа на Първа Юстинияна и Всея България до византийския императоръ Мануиля Палеолога (1391—1423 г.).

Тукъ даваме въ оригиналъ и прѣводъ самото писмо, съ което архиепископътъ на *Всея България* моли горѣщо императора Мануиля Палеолога, за съдѣйствие противъ несправедливитѣ укори, хвърлени отъ цариградския патриархъ на прѣдшественика му Матея, за дѣто послѣдния ръкоположилъ митрополити за видинската и софийската епархии. Ето образцовия риторически текстъ.

Ὁμοίως δ' αὕτη πρὸς τὸν κραταιὸν καὶ εὐσεβῆ φιλόχριστον ἡμῶν αυτοκράτορα, παρὰ τοῦ παναγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου, διὰ χειρός τε καὶ διανοίας Νεοφύτου ταπεινοῦ ἐπισκόπου Γρεβενοῦ· ἐπέχει καὶ αὕτη οὕτως.

Τὸν ἐκ τῆς κλεινοδεστάτης καὶ εὐπατρίου βασιλικῆς ῥίζης φύντα ὡραῖον καὶ ὑψικόμιον στέλεχον, καὶ ἅτ' ἐξ' ὑδάτων πολυῤῥυτούσης κρήνης, ὑπὸ τῆς θεαρχικῆς χάριτος τοῦ παναγίου πνεύματος πιαινόμενον τεθηλῶτα πρύμνα ὡραιώτατά τε καὶ ἔξοχα κυπρίζοντα κατ' οὐσίαν ἐν ἀκρεμμώνοις τὴν κατὰ θεὸν ἐπιστήμην διττῶς καὶ τὴν ταύτης σύζυγον εὐανδριαν ὑπὲρ εὐδόκιμόν τε καὶ ὡραιότατα τῶν ἐκ μητρικῶν λαγόνων καθάπερ τὸν Σαμουὴλ θεόθεν ἀπόλεκτον, καὶ ἅτε Δαβὶδ νομίμως τὸ κέρας δίκην ἐλαίου ἐξ' ὕπερθεν ἀοράτως χρισθέντα, οἷα δὲ Σολομῶν, ἀλουργίδα βασιλικὴν ἠμφιεσμένον καὶ κωρυβάντιον ὥσπερ τὸν Ἀαρῶν αὐτοκρατορικὴν ὑπὲρ ἄνωθεν στιλβόντως κεκοσμημένον· ὅθεν καὶ ἐν τῷ τῆς βασιλίδος ὑπερτάτῳ ἀνακτορικῷ θώκῳ ἐξ ὕψους προβιβασθέντα εὐθυβολέστατον αὐτῆς πολυοῦχον, ἔτι καὶ πάντων τῶν τῆς ὑφηλίου ὀρθοδοξούντων ἐπίκουρόν τε καὶ σκέπην, ἤτοι τῆς εὐσεβεῖας τῆς θυμηρικῆς στερέμνιον βάθρον καὶ ἀδιάσειστον καὶ τῆς τιμαλφεστάτης ὀρθοδοξίας ἀρηγονώτατον πρῶμον καὶ θερμὸν ὑπασπιστήν,

*) Продължение отъ I-та книга стр. 15.

τῆς δὲ ἰσαγγέλως θεοειδεστάτης δικαιοσύνης, συνιστουργὸν καὶ συλλήπτορα, σὲ τὸν κραταιὸν καὶ ἅγιον ἡμῶν αὐτοκράτορα ὁ τλήμων πεποιθώτως διαγορεύω καὶ πρώτιστον ἤρωμαι τῷ τὰς τοιαύτας μεγαλουργίας ἐν σοὶ χωρηγοῦντι καὶ ὑποφήναντι παντάρκει μῆκος χρόνων καὶ εὖρος σθεναρὸν χωρηγήσει τῇ κραταιᾷ καὶ ἁγίᾳ βασιλείᾳ σου εἰς σύστασιν καὶ σκέπην καὶ βεβαίαν καταφυγὴν τοῦ χριστωνύμου πληρώματος καὶ τῆς παναλκεστάτης αὐτοῦ ἰσχύος βακτηρία εἰς τὸ ἐκτρέπειν καὶ διώκειν τοὺς ἀντιθάσσους θῆρας ἑκάς, καὶ θλᾶν ῥαδίως τὰ καρχάρως ἀπήλωτα στόματα αὐτῶν, κατὰ δὲ τὴν φερώνυμον Ἐμμανουὴλ αὐτῆς προσηγορίαν εἴη διὰ παντὸς μετ' αὐτῆς οὐχ' ἐν τῷ παρόντι μόνον, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἀϊδίως, εἰς ἣν καὶ θαῤῥήσας διὰ τὸ εὐσεβεστάτως δίκαιον αὐτῆς ἀναφέρω, ὡς ὅτι καὶ ἐπίσταται παρὰ πάντων εἰκότως αὐτῇ.

Ἀφ' οὗπερ καὶ ἐπανέστησαν οἱ τῆς Ἄγαρ ἀπόγονοι εἰς τὴν Ῥωμανίαν τῆς Θρᾴκης καὶ ἑσπερίων οὐκ ἐτόλμησεν οὐδ' εἷς ὁ τῶν τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς προέδρων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τῶν ἀνηκουσῶν αὐτῆς ἐνοριῶν διαθέειν, καὶ εἰς τὴν βασιλίδα, ὡς εἰκότως συνήθως ἀφικέσθαι, μέχρις ὅτου συνῆψαν ὀλεθριώτατον μόθον ἐνώπιον πάντων ὑμῶν εἰς τὴν αὐτόθι τῆς Νέας Ῥώμης πύλην οἱ τῶν ἐξ' Ἰσμαὴλ ἀρχηγοί. Τότε οὖν μόλις ἴσχυσεν ὁ πρὸ ἐμοῦ ἀοίδημος ἀρχιεπίσκοπος κὺρ Ματθαῖος ἀφικνῦσθαι εἰς τὴν αὐτόθι εἰρημένην βασιλίδα, ὅστις καὶ ἐνεφανίσθη τῷ τότε πατριαρχοῦντι καὶ τῇ κραταιᾷ καὶ ἁγίᾳ βασιλείᾳ σου, σὺν ξύμπαση τῇ ὑφ' ὑμῶν συγκλήτῳ καὶ ἱερᾷ συνόδῳ καὶ ἀσμενεστάτως, ὡς ἔφη, ἐδέχθη παῤ ὑμῶν φλοφρονηθείς. Σὺν τοῦτο οὖν θαῤῥαλέως ὑπέφηνε τὸ τῆς αὐτοῦ ἁγωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς ἀφιερωτικὸν χρυσόβουλλον, ὅπερ τοίνυν ὡς εἴρηκεν, μᾶλλον δὲ καὶ ὡς ὁρῶμεν, τὸ τότε ὑπὸ τῆς ἁγίας βασιλείας σου γινόμενον πρόσταγμα ἀσπασίως δεξάμενοι ἀνεπτύξατε, καὶ γνώμῃ πάντων ἐχορηγήθησαν διὰ βεβαιωτικοῦ προστάγματος ἐγγράφου τῆς κραταιᾶς καὶ ἁγίας βασιλείας σου, τὰ ἐν αὐτῷ εἰκότως δηλούμενα τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἁγιωτάτης ἐκκλησίας ἐπαρχίας τε καὶ τὰ ὅρια. Ὅθεν καὶ ὑπὲρ ἀτρεκεστάτου τεκμηρίου διὰ κιναβάρεως ὑπεσημάνθη καθήκων. Ὅπερ τοίνυν λαβὼν ὁ θεσπέσιος ἐξῆλθε, πεποιθῶς ἐπὶ τὰ σφέτερα διδάσκων εἰκότως, καὶ χειροθεσιας ποιῶν εἰς τὸν τῆς Βιδύνης καὶ τῆς Σοφίας θώκους μητροπολίτας θαῤῥαλέως. Ἄρτι δὲ ὁ παναγιώτατος καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ὥρωρε κατ' αὐτοῦ καὶ ἔστειλε διὰ γραφῆς ἐξάξαι αὐτούς, δι οὗ καὶ ἕνεκεν πολλαχῶς ἐκπλήττομαι περὶ τούτου, ἐπείπερ, ὡς ἔπος φθέγγηται, τοῖς λαοῖς ἔνυγρα εἰσὶ τὰ τοῦ τῆς ἁγίας βασιλείας σου προστατικοῦ τόμου ξύσματα καὶ ὅτι ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ ζωῇ μετὰ καὶ τῆς συγκλήτου ταῦτα φθέγγονται. Ὑπὲρ δὲ τούτων ἀναγκαζόμενος θαῤῥήσας ἀναφέρω διὰ τοῦ παρόντος μου γράμματος τὴν κραταιὰν καὶ ἁγίαν βασιλείαν σου, ὡς ζηλωτὴν οὖσαν καὶ λάτριν τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ θεσπισμάτων· μᾶλλον δὲ καὶ θεάμονα τοῦ ὑφ' ἡμῶν χρυσοβούλλου, ἔτι δὲ καὶ ὑπεράξιον τῶν αὐτὰ συνοδικῶς καὶ δικαίως δημαμένων ἀοιδήμων ἀνάκτων διάδοχον, ὡσαύτως καὶ νομοθέτην, κριτὴν καὶ εὐμαρῆ εὐεργέτην, ἵνα ὅπως ἐντείλῃ νομίμως καὶ δικαίως τὰ δέοντα ἐν ὑμῖν καὶ ἡμῖν εἰκότως περατωθῆναι, εἰς λῆξιν

καὶ εὐνασμὸν τῆς θεοστυγοῦς ἐν τῷ μεταξὺ τῆς σεβασμίας ἐκκλησίας θυμολέθρου διενοχλήσεως.

Ἄπιον γάρ, ὡς οἶμαι, καὶ ἀτάσθαλον ὑπάρχει τοῦ μὴ ἔχειν στέργον τὰ τῶν σεπτῶν καὶ ἀοιδήμων βασιλέων προστατικὰ χρυσόβουλλα ἐνώπιον τῆς ἁγίας βασιλείας σου μᾶλλον δ' ὅτι καὶ τὸ παρ' αὐτῆς προσφάτως δημηθέν, καὶ ὅτι μάλιστα οὐ μακρὰν ἐν τοῖς μετέπειτα μεταγενεστέροις ἐνϊαυτοῖς τε καὶ μέδοσι καὶ οὐκὰν μετ' ἀποδημίας, ἀλλ' ἔτι ἐνδημούσης αὐτῆς, ἀναρριπίζονται ἔκφυλα δόγματα κατὰ τῶν σεπτῶν προσταγμάτων αὐτῆς καὶ κακοῤῥοθοῦσαι λέσχαι ἀσχέτως, αἳ καὶ ὡς οἶμαι ὑποδεικνύουσι κατάγνωσιν, οὐ μόνον ἐν τοῖς πελάουσι θεαταῖς, μᾶλλον δὲ καὶ τοῖς πόῤῥωθεν ἐνωτιζομένοις ταῦτα εὐσεβέσι καὶ δυσεβέσι. Καὶ τοῖς μὲν χριστωνύμως ὀρθοδοξοῦσι ἀνιαρᾶ ἀπόγνωσις, κακοδοξοῦσι δὲ ἐκφύλοις τερπώλιος θυμηδία, καὶ εἰς ὑπόμνησιν τῶν ψαλμικῶν ἔπων πάντας ὑπεξεγείρας διαγορεύειν· »τὸ μὴ παραζήλου ἐν πονηρευομένοις« καὶ τὸ »ἐμίσησα ἐκκλησίαν πονηρευομένων« καὶ προσηνῶς ἐξ' ἡμῶν ὑπαλήξωσι εἰς αἰσχήνην καὶ ὄνειδος τῶν παραινετικῶς διδασκόντων αὐτούς. Μετάνοιαν ἕως ἐδάφου τὴν κραταιὰν καὶ ἁγίαν βασιλείαν σου, ἣν ποιήσει κύριος ὁ θεός, ἄνοσον, εὔθυμον, ὑγιᾶ καὶ πολυχρόνιον.

Прѣводъ.

Подобно и настоящето (послание) до всемогѫщия и благочестивия христолюбивъ нашъ императоръ, отъ всесветѣйшия архиепископъ чрѣзъ рѫката и умѣнието на смирения гребенски епископъ Неофитъ и то съдържа слѣдиото:

„На възникналото отъ всеславния и благородния царски „коренъ красиво и възвишено стъбло, израснало, като е било „откърмено отъ водитель на знаменития източникъ и отъ бо„жията благодатъ на Святаго Духа; прѣкрасни и прѣвъзходни „корени, които издаватъ по сѫщество двояки клонове, споредъ „божието знание; тебе избрания отъ Бога, както и Самуилъ, „още отъ майчината утроба на оная съпруга, която е дала „добродѣтелни мѫже, като най-благонадеженъ и прѣкрасенъ, и „помазанъ, като Давидъ съ рога на елея отъ горѣ по единъ зако„ненъ начинъ, и облѣченъ, като Соломонъ въ царската багра„ница, и посрѣшнатъ отъ дѣвици като въздушенъ царь, идящъ „отъ горѣ, блестящо окрасенъ; и тъй въздигнатъ свисше надъ „всеславния царски прѣстолъ въ царствующия градъ; тебе най„правомислящия неговъ вседържецъ, при това и помощникъ „и покровитель надъ всичкитѣ православни въ поднебесния, „т. е. тебе крѣпката и непоколебима стълба на душеполезното „благочестие, и най-великиятъ помощникъ и прѣдстатель на „многоцѣнното православие и по единъ б гоподобенъ и рав„ноангелски начинъ най-горещъ защитникъ на правдата, тебе

„всемогжщи и святъ нашъ императоръ азъ окаяния съ увѣ-„реность призовавамъ за свидѣтель и застжпникъ. И изпърво „се моля на Тоя, който те е надарилъ съ такъво величие и „добродѣтель и който ти открилъ доста, да дари дълголѣтие „крѣпко и свещенно на държавата ти за подържание и пок-„ровителство на трайно прибѣжище на христоименно-о обще-„ство (изпълнение) да подари и жезъла на всемогжщата му „сила за да се изгонятъ и прѣслѣдватъ далечъ противнитѣ „звѣрове на спокойствието (турцитѣ) и да се съкрушатъ лесно „тѣхнитѣ люторазярени уста и, съгласно дѣйствителното зна-„чение на името му Емануилъ, той да бжде за всегда съ него, „не само по настоящемъ, но още повече и въ бждяще вѣчно, „въ когото азъ уповавайки се, поради правото най-благоче-„стиво долагамъ на него.

„Както е извѣстно вѣроятно на всички, че отъ онуй врѣме „откакъ се утвърдиха потомцитѣ на Агаръ въ тракийска „Ромъния и на Западъ, никой отъ прѣдстоятелитѣ на Първа „Юстиниана не се е осмѣлилъ да обиколи нейнитѣ епархии, „нито да посѣти по обичай често столицата, докато прѣдво-„дителитѣ на исмаилитянитѣ не встжпиха въ най-погубна битка „прѣдъ лицето на всички васъ, тамъ прѣдъ вратата на Новия „Римъ. Едвамъ тогава се удаде на моя достохваленъ прѣд-„шественикъ, архиепископа киръ Матея, да пристигне въ „тамкашната спомената столица, който и се явилъ прѣдъ то-„гавашния патриархъ и прѣдъ твоето могжще и свето цар-„ство съ цѣлия вашъ синклитъ и прѣдъ свѣтия синодъ и билъ „приетъ отъ васъ по най милостивъ начинъ, както той раз-„казвалъ; заедно съ туй той, смѣло показалъ подарения „хрисовулъ на неговата светѣйша архиепископия, както той „казвалъ, или по-добрѣ както ние сами виждаме, приказа, „издаденъ въ твоето свето царувание, като го приехте бла-„госклонно, (развихте) турнахте го въ дѣйствие, и по мнѣ-„нието на всички били отстжпени отъ могжщето ти и свето „царство съ потвърдителенъ писменъ указъ, това което есте-„ствено се е посочвало въ хрисовула, относително епархиитѣ „и границитѣ на управляваната отъ него света църква и за „по-силно и достовѣрено свидѣтелство се е подписало съ ки-„новаръ (червено мастило). Като получилъ това божествениятъ „мжжъ съ увѣроность се върналъ на мѣстото си, като поуча-„валъ паството и смѣло ржкополагалъ митрополити на видин-„ския и софийския прѣстолъ. Нъ неотдавна светѣйшиятъ и все-„ленски патриархъ се подигналъ противъ него и испратилъ пи-„сменно приказание, да изгони тѣхъ, заради което и се удивя-„валъ, тъй като, спорѣдъ народната поговорка, още не сж засъх-„нали начертанията на твоя застжпнически свитъкъ и въ при-„сжствието на неговия животъ заедно съ синклита се вър-„шатъ тѣзи нѣща. По поводъ на туй, като съмъ принуденъ, „дързнувамъ да изложа съ настоящето си писмо на твоето

„могжще и свето царство, което е ревнитель и служитель на „свещенитѣ канони и постановления — а при това и зритель „на нашия хрисовулъ още и най достоенъ наслѣдникъ на ония „славни инператори, които сж създали туй синодално и справедливо — което е законодатель и сждия и бързъ благодѣтель, за да даде заповѣдь, щото то да се доведе до край „по законенъ и справедливъ начинъ, което е и нуждно за васъ „и насъ за прѣкратяването и успокояването на богоненавистния и душегобителния споръ, поникналъ по между светата „църква. Защото, струва ми се, че е далечъ неразумно и нетактично да се не съобразява нѣкой съ заповѣдническитѣ хрисовули на уважаемитѣ царе и това (да става) прѣзъ твоето „свято царуване и още повече съ прѣдписанията на онзи (хрисовулъ), който е издаденъ прѣди малко отъ тебе, като при „това се раздухватъ и необикновени догми противъ уважаемитѣ повеления на царството ти и това става не далечъ въ „послѣдующитѣ години и царе, нито слѣдъ неговото прѣминаване, нъ още прѣзъ неговото сжществувание; и събрания „злословатъ безразборно, които, струва ми си, даватъ поводъ „за осждание не само отъ ближнитѣ зрители, нъ още повече „и отъ далечнитѣ благочестиви и нечестиви, които биха ги „чули. А пъкъ на христоименитѣ православни (даватъ поводъ) „за болезненно отчаяние, когато на имѣющитѣ лошо мнѣние „инородци за весело настроение; и по този начинъ подхождатъ всички да си припомнятъ думитѣ на псалмопѣвеца, които „казватъ: „Да не съревнувашъ на лукавитѣ, и възненавидѣхъ „събранието на лукавитѣ, съ които и ние смирено свършваме, „за срамъ и позоръ на онѣзи, които увѣщателно ги поучаватъ. „Поклонъ до земята прѣдъ твоето могжще и свето царство, „което Господъ Богъ да направи безболезнено, весело, здраво „и дълголѣтно.

Датата на кореспонденцията.

Още прѣзъ 1901 г. въ наведената студия: „Нови извѣстия за черковното вѣдомство на видинската и софийската епархия прѣзъ първитѣ години на тѣхното завладяване отъ турцитѣ", помѣстена въ сборника за народн. умотвор., наука и книжн., кн. XVIII стр. 153—157, възъ основа на извѣстието въ II и III о писмо, дѣто се казва, че охридския архиепископъ Матей се явилъ въ Цариградъ слѣдъ ужасното междуособно сражение на агарянскитѣ водители Муса Челеби и сегашния султанъ (?) прѣдъ вратата на Новия Римъ, направихме заключение, *„че всичкитѣ три писма сж написани прѣзъ 1410 год. до 1411 год., когато управлявалъ султанъ Сюлейманъ, който, се намиралъ въ добри отношения съ Византия"*. Нъ г-нъ Ю. Трифоновъ въ статията си: „Унищожаванието на търновската патриаршия и замѣстянето й съ автономно митро-

политство-архиепископство", (?) обнародвана въ XXII кн. на Сборн. за народн. умотворен. наука и книж., пише: че „въ всѣки случай писмата трѣба да сж писани слѣдъ мартъ 1416 год., когато се свършило патриаршествуването на Евтимия II въ врѣмето на неговия приемникъ Иосифа II, защото въ писмото на архиепископа до императора се казва, че Матей се явилъ прѣдъ тогавашния патриархъ". Освѣнъ туй г-нъ Ю. Трифоновъ казва, че сражението при Космидионъ е станало прѣзъ 1410 г., та не е могло да се извършатъ въ растояние на една година редъ събития. Нека прѣдадемъ самитѣ думи на критикътъ: „Ще излѣзе, че ходенето на архиепископа Матея въ Цариградъ и връщането му, рѫкополаганието митрополити въ София и Видинъ, пристигането на извѣстие за това въ Цариградъ, замѣстянето на архиепископа Матея съ другъ архиепископъ, изпращането на патриаршеското писмо до послѣдния и неговътъ отговоръ — че всички тия нѣща сж се случили въ растояние на по-малко отъ една година—което е невѣроятно".

Ний внимателно провѣрихме доводитѣ, които навежда г-нъ Ю. Трифоновъ, нъ ни се виждатъ неприемливи. Даже сражението при Космидионъ и да не е станало къмъ края на 1409 год., а прѣзъ 1410 год. все пакъ охридския архиепископъ Матей е ималъ достатъчно врѣме да се яви лично въ Цариградъ, защото пжтя е траялъ само 15 дена отъ Охридъ до Цариградъ, а сношенията сж били твърдѣ живи; почти всѣка седмица е потеглювалъ керванъ отъ Охридъ за Цариградъ. А че всичко е станало въ скоро врѣме, т. е. че протеста на цариградски патриархъ послѣдвалъ веднага подиръ връщането на охридския архиепископъ, ни свидѣтелствуватъ думитѣ въ трегото писмо: „тъй като, споредъ народната поговорка, още не сж засъхнали начертанията на твоя застжпнически свитъкъ, *ἐπείπερ, ὥς ἔπος φθέγγηται τοῖς λαοῖς, ἔνυγρα εἰσὶ τὰ τοῦ τῆς ἁγίας βασιλείας σου προστατικοῦ τόμου ξίσματα.* Сирѣчъ влажно било още мастилото на императорската грамота, която разрѣшавала на охридския архиепископъ да рѫкополага въ София и Видинъ; а отъ цариградския патриархъ пристигналъ протестъ именно противъ този хрисовулъ. Сетнѣ, охрид. архиеп. Матей не е ходилъ лично въ София и Видинъ да рѫкополага, както твърди г-нъ Трифоновъ, „че архиепископъ Матей наистина е ходилъ въ софийската и видинската епархия". Напротивъ въ писмото изрично се казва: *ἤ τινὰς ἀνιέρους καὶ ἀλλοτρίους ἐπισκόπους ἀπελθεῖν εἰς τὴν Σόφιαν καὶ εἰς τὴν Βιδύνην, καὶ ἐπιλαβέσθαι.* Рѫкополаганията на митропилити се вършело обикновено въ прѣсголния градъ на архиепископията; кандидатитѣ по обичай се явявали въ Охридъ, кждѣто засѣдавали и синодалнитѣ митрополити. Нъ по-важното, което трѣба да се вземе въ внимание е, че въ II-то и III то писмо, които едноврѣменно сж присгигнали въ Ца-

риградъ се говори само за едно сражение прѣдъ цариградскитѣ врата; та ако бѣха били писани писмата подиръ сражението при Инджигисъ (1413 г.), то охрид архиепископъ би употрѣбилъ множествено число *»μόϑους ἐκπλήστους«*, а не *»μόϑον ἔκπληστον«*. А че въ писмата става дума за първото сражение прѣдъ Цариградъ при Космидионъ се заключава и отъ думитѣ *μόλις ἴσχυσεν* (едвамъ успѣлъ); ~ъй като подиръ инджигиската битка настжпило пълно спокойствие

Другъ въпросъ, който се оспорва отъ критиката, е „Адрианополската епархия“. Г-нъ Трифоновъ пише: „Не може да има никакво съмнѣние, че подъ „адрианополска епархия“ тукъ (въ II-писмо) се разбира Дринополската, която се е намирала въ Епиръ, въ делвинския окржгъ, и която се споменува въ втория хрисовулъ на импер. Василия Българоубиеца“ . . . . но охридскиятъ архиепископъ не е можелъ да заявява върху нея (пловдивската епархия) никакви претенции, защото въ хрисовулитѣ на императоръ Василия Българоубиеца тя не се споменува“. Върху туй ще кажемъ първо, че по никакъвъ начинъ не може *Δρηϊνούπολις* да се отождествява съ *Ἀνδριανούπολις*, както е написано въ самото писмо*). Второ, понеже въ I-то писмо става споръ за разграбенитѣ епархии на търновската патриаршия, то затова ний думитѣ „и че останалитѣ митрополии на *западъ* принадлежали на твое светѣйшество“ отнесохме ги къмъ пловдивската и адрианополската епархии. Спорътъ въ писмата се води за бившитѣ епархии на търновската патриаршия, а не за епархии, които били подвѣдомственни на цариградската патриаршия. Слѣдъ туй не трѣбало да смѣсва г-нъ Трифоновъ, хрисовулитѣ на Василия II съ фалшивия хрисувулъ на императора Юстинияна, който билъ признатъ отъ императоръ Мануля Палеолога, синклита и синода за автентиченъ. А споредъ този именно хрисовулъ се впадала и пловдивската епархия въ първо юстиянската диоцеза. Слѣдъ всичко туй г-нъ Трифоновъ не взелъ въ внимание обяснението на географическия терминъ *τῆς πάσης Δύσεως* или още *αἱ μητροπόλεις τῆς Δύσεως*, съ който си служили и византийскитѣ писатели. Сжщинската смисъль на тоя терминъ ний обяснихме въ статията си: *„Новыя даныя для исторіи греко-болгарскихъ воинъ при Симеонѣ“*, помѣстена въ *Извѣстія Русскаго Археологическаго Института въ Константинополѣ*, т. IV стр. 208. Нашитѣ обяснения сж приети вече отъ ученитѣ, както ще види г. Трифоновъ въ „Матеріалѣ для болгарскихъ древносгей, София 1605, сгр. 184—185. Вслѣдствие на това погрѣшно схващание г. Трифоновъ прави редъ произволни тълкувания и заключения. Напримѣръ: охридската архиепископея „като си присъединила казанитѣ двѣ епархии,

*) Въ българската хроника стои *Андрианопль* вмѣсто *Адрианопль*. Archiv für slavisch. Philolog. t. 13. S. 532.

па заявявала претенции и *за всички епархии на западъ отъ Солунъ до дринополската*" (въ Епиръ). (Сборникъ за народ. умотворен. кн. XXII стр. 13). А сжщо и проф. В. Златарски поради неправилното разбиране на думитѣ *τῆς πάσης Δύσεως ἡ κυριότης* испрати царь Симеона въ далматинското крайбрѣжие и въ Сърбия. (Сборникъ за народн. умотвор. кн. XII, стр. 178 и 211; кн. XIII, стр. 300). Г-нъ Ѳ. Ив. Успенски по този въпросъ пише: „Нужно, слѣдовательно, принять за не подлежащій сомнѣнію выводъ, что въ занимающей насъ переepискѣ *подъ западомъ разумѣются города Ѳракіи*, что было уже впрочемъ отмѣчено на страницахъ Извѣстій". Матеріялы... стр. 185.

Значението на кореспонденцията.

Въ XIII кн. на „*Сборникъ за народни умотворения*" и пр., стр. 157—170 изложихме доста подробно значението на нашата кореспонденция. Сега тукъ ще прибавимъ още нѣкои заключения, които трѣбва да направимъ, слѣдъ като критиката се изказа върху нѣкои въпроси и слѣдъ допълнителното проучване на писмата. Въ първото писмо цариградски патриархъ казва: „защото сме чули, че като си послужилъ съ власть, си изгонилъ отъ нашата енория и си ржкоположилъ митрополитъ на София и Видинъ... (*ἠκούσαμεν γάρ, ὅτι αὐθεντίᾳ χρησάμενος, ἐπελαύου τῆς ἡμετέρας ἐνορίας καὶ ἐχειροτόνησας εἰς τὴν Σόφιαν μητροπολίτην καὶ εἰς τὴν Βιδύνην . . . .*). А по нататъкъ въ сжщото писмо слѣдва: „Тъй като не става тъй между духовнитѣ, както у свѣтскитѣ — *по-силниятъ да граби* (достоянието) *на другия; не е онзи могжщъ, който има на своя страна свѣтската власть и чрѣзъ нея да угнѣтява другитѣ*, нъ оня именно е силенъ, който има правото съ себе си и му помагатъ светитѣ и божествени канони". (*Οὐ γάρ, ὡς ἐν τοῖς κοσμικοῖς, ὁ δυνατώτερος ἁρπάζει τὴν τοῦ ἑτέρου, οὕτως καὶ ἐν τοῖς πνευματικοῖς τυγχάνει, ἀλλ' ἐκεῖνος μάλλιστά ἐστιν ἰσχυρός, οὐχ ὁ ἐξουσίαν ἔχων κοσμικὴν καὶ δι αὐτῆς καταδυναστεύων τοὺς ἄλλους, ἀλλ' ὁ τὸ δίκαιον ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τοὺς ἱεροὺς καὶ θείους κανόνας βοηθοῦντας αὐτῷ*). Отъ горѣнаведеното се учимъ, че охридския архиепископъ за да ржкоположи митрополити за София и Видинъ си послужилъ съ свѣтска власть, т. е. *турцитѣ*.

Трѣба да си припомнимъ, че отъ самостоятелнитѣ духовни началници на Балканския полуостровъ охридския е първия, който билъ заставенъ да признае върховенството на османскитѣ султани. Съ появяванието на турцитѣ въ полуострова ни и постоянното разширяване границитѣ на мощната имъ държава, особено подиръ побѣдата при Чирноменъ (1371 г.), послѣдва и подчинението на множество епархии, които по-прѣди бѣха подвѣдомствени на охридската бъл-

гарска архиепископия. Тогава, както се знае, всички почти християнски господари на Балканския полуостровъ бѣха или подани на турцитѣ или пъкъ тѣхни съюзници и се съобразяваха съ исканията на султанъ Мурада. По туй врѣме въ земитѣ по теченията на р. Струма и Вардаръ се простираше *кюстендилското деспотство* на Костантина Драгаша, който като призна върховната власть на Мурада, биде оставенъ отъ него да владѣе старитѣ си земи, нъ да плаща данъци, да му помага съ войски и да бѫде изобщо неговъ приятель и съюзникъ. Сѫщата участь сполѣтѣ и краль Марка въ Прилѣпъ (прѣзъ 1382), както и владѣтелитѣ на Охридъ, Костуръ и на другитѣ силно укрѣпени македонски и албански градове. И тѣ били длъжни да разрушатъ крѣпоститѣ си, да плащатъ данъци на турцитѣ, нъ като такива, които капитулирали, ползували се съ привилегии. Напримѣръ, въ охридската най-запазена до днесъ крѣпость не се позволявало до скоро на турцитѣ да живѣятъ вѫтрѣ въ нея заедно съ християнитѣ, които се ползували и съ други привилегии. Вслѣдствие на такива политически права, отстѫпени отъ турцитѣ въ началото на завоеванията имъ и диоцезата на българската архиепископия се ползувала съ пълна църковна автономия, както това е било и прѣзъ християнското владичество, тъй като турцитѣ отначало се стремили да оставатъ непокътнато старото държавно и църковно устройство. Нъ така не станало съ земитѣ на българското царство. Баязидъ, като подозрѣлъ царь Шишмана, че води тайни прѣговори съ маджарско противъ турцитѣ, рѣшилъ да унищожи окончателно българското царство. „Кой отъ владѣтелитѣ, ако и да се подчинилъ на маджаритѣ, достигна господство“, казалъ Баязидъ на Стефана Лазаревичъ! Съ тѣзи думи той сочелъ на българскитѣ царе. Прѣзъ 1393 ненадѣйно билъ обсаденъ гр. Търново. „Съ огънь и смърть“, турцитѣ заплашвали жителитѣ, ако не се прѣдадатъ. Нъ само слѣдъ тримѣсечна обсада било взето Търново съ пристѫпъ отъ къмъ сегашния Хисаръ на 17 юли. Тутакси изъ църквитѣ били изгонени свещеницитѣ и на тѣхно мѣсто назначили учители на „безсрамието“, пише Григорий Цамблакъ. Болядритѣ били почти изклани отъ агарянитѣ, а останалитѣ живи трѣбало да прѣгърнатъ исляма за да спасятъ живота си . . . Самия патриархъ Евтимий заточили неизвѣстно на кѫдѣ*). А ученицитѣ му се разпръснали изъ Русия, Сърбия и Молдавия. Споредъ никоновската пъкъ лѣтопись пленени били отъ турцитѣ и митрополититѣ и епископитѣ на търновската патриаршеска диоцеза. Тамъ четемъ: *Того же лѣта (1393) Аму-*

*) Твърдението на г. проф. В. Златарски, че патриархъ Евтимий е погребанъ въ бачковския мънастирь не е научно обосновано. Лѣтопись на българ. книж. дружество въ София VI 1905.

Оловената плоча съ надписътъ е подозрителна. Върху нея говори и г-нъ А. Яцимирскiи.

ратовъ синъ Челюбий Амиря турскій взя землю болгарскою и градъ ихъ славний Терновъ и царя ихъ и патриарха и митрополита и епископа ихъ плѣни, а мощи святѣхъ пожже и соборную церковъ въ мизгитъ прѣтвори. Никонъ IV 252). И когато върху българитѣ се излѣлъ напълно гнѣвътъ на варваритѣ, цариградския патриархъ Антоний, споредъ Acta Patriarchatus II p. 223. 241, разрѣшилъ прѣзъ августъ 1394 г. на молдовския митрополитъ Иеремия „съ Божия помощь да се отправи за светѣйшата търновска черква (*εἰς τὴν ἁγιωτά — την ἐκκλησίαν Τρινόβου*), да упражни своитѣ владишки права тамъ и да се грижи за благото на вѣрнитѣ отъ тази черква". Митрополитъ Иеремия още прѣзъ мѣсецъ септември 1394 г. прѣбивавалъ въ Цариградъ, нъ на май 1395 г. той вече се намиралъ въ търновската епархия (*νῦν γὰρ περὶ τὸ Τρίναβον ἐπιδημεῖ*). Виж. D-r Iirecek. Zur Würdigung der neuentdeckten bulgarisch-Chronik въ Archiv für slavisch. Philologie. XIV p. 271. Неизвѣстно е дали цариградския патриархъ чрѣзъ свѣтската власть е билъ издѣйствувалъ разрѣшение отъ амира Баязида за изпращането на свой митрополитъ въ Търново? Обаче, ако се сѫди по думитѣ: *καὶ τότε . . . εὐδοκίᾳ τοῦ κρατίστου καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος τοῦ δαφένστορος . . . . μέλλομεν ποιῆσαι, ὅσον ἐστὶν εἰς ἐκδίκησιν τῆς ἐκκλησίας* . . . . (И тогава, като си послужимъ . . и съ благоволението на всесилния и светъ нашъ императоръ . . . . ще направимъ, каквото се пада за оправдание на Христовата църква . . . .), излиза, че византийския императоръ, ако и по късно, е можалъ да прави постѫпки прѣдъ турцитѣ по църковни работи. При туй цариградския патриархъ, за да се сдобие съ фетва, прѣспокойно можелъ е да си послужи съ фалшивото твърдение именно: *καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν ἁγιώτατοι πατριάρχαι ἔπεμπον ἐκεῖσε (εἰς τὴν Σόφιαν, καὶ εἰς τὴν Βιδύνην) μητροπολίτας, πρό τε τοῦ τὸν Τρίναβον γενέσθαι πατριαρχεῖον*. (И прѣждебившитѣ светѣйши патриарси изпращали тамъ (въ София и Видинъ) митрополити. Тѣзи невѣрни думи въ историческо отношение писалъ ги вселенски патриархъ на охридския архиепископъ. Сѫщитѣ претенции той можелъ да изяви и прѣдъ турцитѣ, които вече могли да знаятъ, че цариградския патриархъ изпращалъ митрополити, както за видинското българско царство, тъй и за владѣнията на Добротича въ Варна и пр. Даже подобенъ случай е имало, когато софийската область въ 1382 г. е подпаднала подъ турцитѣ. Тогава цариградския патриархъ, споредъ протокола въ Acta Patriarchatus t. II. p. 161, отстѫпилъ софийската епархия на видинския митрополитъ, който признавалъ върховенството на вселенския, вмѣсто на търновския. Тъй че за цариградския патриархъ е било твърдѣ лесно да се снабди съ фетва за владѣние на епархиитѣ на пропадналото търновско българско царство, толкозъ повече, че турцитѣ, споредъ писмото на патриарха Нила до папа Урбана VI

(1384 год.), оставяли го свободно да кореспондира, да ржкополага и изпраща епископи, кждѣто искалъ, и да върши безпрѣпятствено всички църковни дѣла, вжтрѣ въ владѣнията на нечестивитѣ. (Acta Patriarch. t. II, p. 87). Що се отнася пъкъ до самитѣ българи и духовенството му по отношение приемането църковното робство на Цариградъ, ще кажемъ, че тѣ не могли да постжпятъ другояче, освѣнъ да го приематъ безропотно. Защото, прѣдъ видъ на военнитѣ правила у турцитѣ, българитѣ като побѣдени безъ никакви капитуляции, при какъвто и да би билъ протестъ, очаквало ги смъртно наказание. При туй не трѣбва да забравяме и фактътъ, че по-висшето българско духовенство било пленено и разгонено отъ покорителитѣ, както за това по-горѣ споменахме, та е нѣмало възможность да изрази своето негодуване спрѣмо църковното робство. Изложихме тѣзи подробности поради появилата се напослѣдъкъ статия: *„унищожението на търновската епархия“* ... въ XXII кн. отъ „Сборникъ за народни умотворения“ и пр., въ която не сж взети въ внимание нито извѣстието, че българското духовенство било плѣнено отъ турцитѣ, нито практикуванитѣ отъ турцитѣ воени правила спрямо поробенитѣ народи, споредъ които всѣки недоволенъ подлежелъ на смъртно наказание. За изгонването на българкото духовенство отъ турцитѣ се говори и въ похвалното слово на св. Филотея, писано отъ съврѣменика, видинския митрополитъ Иоасафа, именно: **Тогда архїерейство изъ гражданства изгонимо бываше, оумиленѣ въ моукы же и озлобленія многообразно издаваеми и ѡ бѣды!**

Нъ до като духовенството на търновската патриаршия не било въ състояние да брани своитѣ права, срѣщу неканоническото посѣгателство на цариградския патриархъ епископътъ на *Всея България*, възползуванъ отъ положението си прѣдъ турскитѣ власти и, навѣрно, съ съдѣйствието на безпокойния малоазийски князъ Джунеида, който още при амира Сюлеймана (1402—1411 год.) управлявалъ охридската областъ, успѣлъ да обсеби софийската и видинската епархии, като претендиралъ и върху други енории, които по-прѣди принадлежали на търновската черква. Тогава за първъ пжть охридския архиепископъ си послужилъ съ фалшивата новела, приписвана на императора Юстинияна, споредъ която по-голѣмата часть отъ епархиитѣ на търновската диоцеза сж влизали въ територията на първо-юстиянската архиепископия. Нѣщо повече, охридския архиепископъ, споредъ нашитѣ писма, е успѣлъ тогава въ Цариградъ да се снабди и съ императорска грамота отъ Мануиля Палеолога, за да владѣе горнитѣ епархии. Нъ цариградския патриархъ не признавалъ за автентични, нито юстинияновата новела, нито потвърдителната грамота на споменатия императоръ. Второто, разбира се, е невѣрно, защото охридския архиепископъ тутакси се обръща и до

самия императоръ Мануиля Палеолога, като го моли за съдѣйствие противъ цариградския патриархъ, който несправедливо го укорявалъ, че заграбилъ чужди епархии и го заплашвалъ и съ благоволението на императора, *(καὶ τότε . . . εἰδοκίᾳ τοῦ κρατίστου . . . αὐτοκτάτορος . . . μέλλομεν ποιῆσαι ὅσον ἐστὶν εἰς ἐκδίκησιν τῆς ἐκκλησίας)*.

Туй благоволение на императора щѣло да послужи прѣдъ турцитѣ; а това извѣстие е важно за насъ, че ни дава да разберемъ по косвенъ пѫть, какво цариградската патриаршия при присвояването на епархиитѣ отъ търновската патриаршия си послужила съ свѣтската власть и е била готова да прибѣгне до сѫщата мѣрка въ случай, че архиепископътъ на *Всея България* не е повърнелъ заграбенитѣ отъ него софийска и видинска епархии. Нъ какво е станало по-нататъкъ, повърналъ ли ги или не, незнаемъ до сега нищо документално. Установено е само, че границитѣ на архиепископията *Всея България* растѣли прѣзъ срѣдата на XV вѣкъ. Тогава на охридската архиепископия, както свидѣтелствуватъ писмата, размѣнени между унгровлахийския войвода Стефанъ велики и охридския архиепископъ Доротей отъ 1466—67 г., били подчинени унгровлахийскитѣ митрополитства. По туй врѣме попаднала подъ архиепископията Всея България и ипекската сърбска патриаршия слѣдъ Арсения II 1457—1463 г. „Тада се упразнила пеђска патриjаршиjа; потпала под охридску архиjепископиjу и прекинуо континуитет српских патриjарха до 1557 год.". Никиф. Дучиђ. Историjа српске православне цркве стр. 182). А на стр. 167 сѫщия авторъ пише: „Што се тако не зна тачно: како jе и с'каквим погодбама потпала тада пеђска патриjаршиjа и српска автокефална црква под охридску архиепископиjу, под коjом jе остала од патриjарха Арсениjа II 1459—63 до патриjарха Макариjа I 1557 год.". Съ окончателното поробване на Сърбия, сѫщата участь постигнала и сърбската патриаршия, каквато и търновската. Само че тукъ охридския архиепископъ турилъ рѫка на епархиитѣ ѝ и то посрѣдствомъ турската власть.

Нъ докога софийската и видинската епархии сѫ се намирали подъ църковната юрисдикция на Всея България, не ни е точно извѣстно. Знае само, се че слѣдъ падането на Цариградъ подъ турцитѣ станалъ мѣстенъ съборъ, навѣрно прѣзъ патриаршествуването на Генадия Схолария 1454—1456 год. и тогава споредъ извѣстието на великия логотетъ Иеракса (писалъ прѣзъ 1572 год.) този мѣстенъ съборъ, поискалъ отъ султана Мухамедъ II унищожаването на охридската, търновската и ипекската самостоятелни църкви, като рѫкоположилъ и митрополити за тѣхъ. „Търновската се подчинила на това рѣшение, а двѣтѣ други, като обѣщали на султана да плащатъ по отдѣлно данъци, успѣли посрѣдствомъ външна сила (турска) да останатъ въ стария си видъ" (Г. Баласчевъ. Фи-

нансовото положение на охридската архиепископия 1908 г. стр. 10—11). Значи съ прѣнасянето на столицата на султанитѣ въ Цариградъ, почва и нарастването на влиянието на вселенскитѣ патриарси, които, благодарение на свѣтската власть (султанитѣ) поискали едвамъ сега да си послужатъ и съ църковнитѣ правила, та свикали мѣстенъ съборъ, който трѣбвало да узакони нарушението на църковнитѣ канони.

Д. Ихчиевъ.

II.

Привилегиитѣ на християнитѣ-рая въ частнитѣ султански земи (хассъ-муката карiелери).

خواصلی مقاطعلی قریه‌لری

Още първитѣ турски султани, които се титулирали *имами и халифи*, съгласно съ шерията (свещения законъ), сж имали право да отдѣлятъ отъ новозавоеванитѣ земи по-хубавитѣ и по-плодороднитѣ за себе си, като собствено притежание. Този родъ земи се именували *хассъ-еразиелери* или *хассъ-кариелери* или още *хассъ-хумаюнъ-кариелери**).

Първиятъ турски султанъ Османъ ханъ I, синъ на Ертогрулъ-оглу, (699 год. — 726 г. отъ егира или 1299—1325 г. Р. Хр.), когато е основалъ османската държава, е отдѣлилъ ката свой частенъ имотъ извѣстни земи, гори, планини, пасбища и градини. За отличие на тѣзи султански земи отъ общитѣ държавни земи, султанътъ е издавалъ на свое име крѣпостни актове, наречени „мюлк-намей хумаюнъ". Поради това всички тѣзи султански земи въ официялнитѣ правителствени регистри („сиджилати") били записани като земи, наречени „хассъ-хумаюнъ-еразй". Всички тѣ сж били привилигировани земи, и се ползували съ пълно независимо управление въ финансиално и административно отношение, а за управитель е било назначавано направо отъ султана нѣкое довѣрено лице, съ титулъ *„войвода"* на тѣзи земи. Съ една рѣчь, земитѣ, които сж били завоевани отъ турцитѣ, сж се раздѣлили на двѣ категории: а) на земи, които сж били подвластни на султановия дворъ; б) и на земи, които сж се владѣли направо отъ държавата. Първитѣ се именували *„хассъ-еразн-хумаюнъ"*, а вторитѣ — *„еразн-мири"*, сир. държавни земи.

---

*) Думата *хассъ* е арабска и значи: частенъ, специаленъ, особенъ, прѣимуществень, благороденъ, чисть, непороченъ, привилигированъ, царски и пр.

Държавнитѣ земи султанитѣ ги раздавали като тимари на всички конни османски войници, които носили название *спахии*. Това подаряване на землени участъци на спахиитѣ се считало като калъчъ-хакки (право за воюването съ мечъ), за дѣто спахиитѣ сж вземали участие въ сраженията съ неприятелитѣ. Спахиитѣ по право сж се считали за законни съучастници върху завоеванитѣ отъ турцитѣ чужди страни и двржави. Това тѣхно съучастничество се именувало, „хиссей еразие мущеректъръ", сир. идеални съучастници на завоеванитѣ неприятелски земи. Първата категория земи имамитѣ— султани по-сетнѣ сж имали пълно право тѣзи свои „хассъ-кариелери", „хассъ-еразилери", като своя собственость, да ги подаряватъ на синовeтѣ си, дъщеритѣ, братята, сестритѣ, внуцитѣ, и на близкитѣ свои придворни, роднини, както и на високо-стоящи държавни сановници (риджали), които сж принесли извѣстна услуга на държавата, на османовия тронъ и на династия.

Управлението дѣлата на тѣзи султански частни села е било самостоятелно и не зависѣло отъ централното държавно управление. Войводата на султанскитѣ села е ималъ автономни права върху вжтрѣшното управление на земитѣ. Въ управлението си войводата се е ржководилъ отъ особени либерални правилници, както и отъ статутитѣ, обозначени подробно въ текста на султановияферманъ и на крѣпостния актъ. Раята жители, които сж живѣли въ земитѣ „хассъ-кариелери" — сж били напълно свободни граждани, ползували сж се съ особени права и привилегии и се приравнявали съ мюсулманитѣ. Границитѣ и територията на този видъ земи „еразй хассъ" сж били неприкосновени, никой отъ вънъ не е смѣялъ и не е ималъ право да нахлува на сила въ тѣхъ. Никое външно лице, какъвто чинъ и положение въ обществото и да заемало, не могло да върши злодѣяния, прѣстжпления, насилия и други мжчения на раята-селяни, що живѣяли въ тѣзи „хассъ-кариелери".

Освѣнъ това никои външни лица, както и самитѣ царски войници, не могли на сила да се отбиватъ въ тѣзи султански села, нито имъ е било позволено да изискватъ и вематъ даромъ ядене, пиене, храни и други нѣкои продукти. Забранявало се прѣнощуването на чужди лица въ частнитѣ домове на раята-селяни отъ тия села. Съ една рѣчь, жителитѣ на „*хассъ кариелери*" сж били привилигировани, ползували сж се съ голѣми облекчения, не сж плащали на правителството никакви тежки и обикновени данъци, наречени: „авариси-дивание", „сеферие-ресуми", „ресуми-гулями" и „ресуми-урфие". Напротивъ раята се радвала на пълна свобода и се считала за братъ на мюсюлманина, като „топракъ-кардашъ". Споредъ турската история „Тач-ул-теварихъ", султанъ Османъ ханъ I е притежавалъ свои частни земи и гори

„хассъ-ерази“ и „хассъ-орманлари“ въ околноститѣ на „*Алла Шехеръ*“ близу до Кония (Мала-Азия). По-сетнѣ султанъ Орханъ ханъ въ царуването си отъ 726—761 г. отъ егира, или отъ 1325—1359 г. Р. Хр., когато завладѣлъ главния градъ Бруса и околнитѣ му мѣстности—отдѣлилъ отъ завоеванитѣ мѣста за себе си частни господарствени земи и гори. наречени „хассъ-еразиелери“ и „хассъ-яйлъкларъ“. Освѣнъ това той е притежавалъ цѣли пазарища чаршии, градове и градини на свое име въ градоветѣ Бруса, Конния, Алла-Шехеръ и други, които носили прозвище „хассъ-пазари“, „хассъ-хумаюнъ чаршулари“, „хассъ-бахчелери“, „хумаюнъ-шехерлери“.

Султанъ Мурадъ ханъ I въ врѣме на царуванието си отъ 1359—1389 г. Р. Хр. (761—791 г. отъ егира) е притежавалъ въ голѣмъ брой частни султански земи, села, градовце, гори, пасбища и планини. Поради покоряването отъ исляма на Византия, въ Одринско, Македония, крайбрѣжията на бѣломорскитѣ острови, въ България, Сърбия, Босна и въ други страни на Балканския полуостровъ, султанъ Мурадъ ханъ I, като имаминъ е придобилъ много частни владѣния въ новозавоеванитѣ страни, като солунско, битолско, тиквешко, велешко, авретъ-хисарско, дорянско, касандрийско, гевгелийско, кукушко, дупнишко, самоковско, пловдивско одринско, софийско и кюстендилско. Така напримѣръ, речениятъ султанъ е владѣлъ като собствени земи „хассъ-кариелери“ най-хубавитѣ мѣстности въ велешката каза, на брой повече отъ 18—20 села, които и днесъ подъ общо название се именуватъ „*хассъ-нахисси*“, или „хассъ отъ (Хазотъ). Жителитѣ, които сж живѣли въ тѣзи чисти и балкански села, „хассъ-кариелери“, сж били изключително рая християни и сж се ползували съ голѣми права и привилегии. Нъ въ началото на XVIII вѣкъ 4—5 села отъ тѣзи господарствени села, именно селата: Мелница, Долно Врановци, Горно Врановци, Согле и други — населението рая, което е живѣло въ тѣхъ, е приело мухамеданската религия. Нъ българскиятъ езикъ, българскитѣ обичаи и нрави сж се запазили дори до сега. Това се потвърдява отъ прѣданието, което и до днесъ се запазило по тия мѣста.

Въ софийската каза, въ нахията „Хаджи Кахриманъ“, е имало на брой 15 села, които се именували „хассъ-кариелери“. Тѣзи села както и жителитѣ, що сж живѣли въ тѣхъ, имали голѣми права и привилегии. Никой въ тѣхъ отвънъ не е смѣялъ да влиза, да върши насилия надъ раята, и да изисква отъ послѣднята безъ пари храна, ядене, пиене, медъ, масло, жито и други всѣкакви съѣстни прѣдмети. Никой държавенъ чиновникъ не е ималъ право де нахлува въ тѣзи села, да бие и притѣснява населението и да прѣнощува въ частнитѣ домове на раята селяни. Това се потвърдява отъ редица царски документи, които се пазятъ въ турскитѣ сиджилати на соф-

ската кадийска архива отъ 1604 година. — 1855 год. Р. Хр. Сжщо и селата Бобошево и Илковица, дупнишка нахия, сж били частни султански села „хассъ-кариелери“ и сж принадлежали най-напрѣдъ на султанъ гази худавендикяръ, сир. Мурадъ ханъ I, а по-сетнѣ прѣминали на неговата дъщеря Исмиханъ султание. Раята християни, що сж живѣяли въ тѣзи двѣ села, сж били привилигировани и освободени отъ всѣкакви правителствени тежки и обикновени данъци, както и отъ десетъкъ. Въ тѣзи села сж се намирали и отдѣлни *бащинии*, принадлежащи на раята *мюселими*, които сж били войници-кавалеристи и които сж се ползували съ извѣстни привилегии. Това се установява отъ редица султански документи, които се пазятъ въ рилската обитель „*Св. Иванъ*“ *).

Както голѣмата планина Рила, така и планината *Ортачъ* солунско, сж били частни султански имоти на завоевателя Мурадъ ханъ I. Тѣзи двѣ голѣми планини въ царуването на султанъ Сулейманъ ханъ I (1519—1566 г. Р. Хр.) сж били разпрѣдѣлени като самостоятелни кази, нахии и общини, наречени „*джебелли мукаталарй*. Като такива султанъ Сулейманъ ханъ I ги е подарилъ съ особенъ царски крѣпостенъ актъ (мюлкнамей-хумаюнъ) на Кара Мустафа паша, който въ това врѣме е билъ великъ везиръ и генералисимусъ на Османската армия. Останки на тоя великъ везиръ се пазятъ въ градъ Гейбусъ (Мала-Азия), дѣто той е съградилъ една великолѣпна джамия и единъ приютъ за подържане на бѣдни мухамедани. Тѣзи планински мукати, ако и да сж били вакфирани отъ гаази Кара Мустафа паша, но тѣ сж били привилигировани и раята, която е живѣла въ територията на тѣзи мукати, се е считала за свободна и не е плащала на правителството никакви данъци и десетъкъ. Това се потвърждава отъ редица турски документи, които се пазятъ въ рилския монастиръ.

Въ Кюстендилската каза. въ нахията Босилеградска, султанъ Баязидъ ханъ I е притежавалъ много земи „*хассъ-кариелери*“. Тѣзи села сж лежали въ планинската мѣстность, въ Изворската нахия, която се именува подъ общо название „*краището*“. Раята християни, що сж живѣли въ тѣзи привилигировани села, сж били свободни и не били подложени съ никакви тежки и обикновени правителствени налози.

Селата Стояково, Смоквица, Гявата и пр. и пр. лежащи въ кукушката и гевгелийската кази, сж били султански имоти. Както селата тъй сжщо и жителитѣ сж били привилегировани и не сж плащали на правителството никакви данъци и налози. Въ края на XVIII вѣкъ тѣзи султански села сж били

*) Турскитѣ документи: фермани, бюрултии, худжети, тапии, хулясета, сънърнамета, такрири, спахийски сенети, вакъфски темесуци и др. подобни книжя, принадлежащи на Рилския монастиръ, на брой повече отъ 600 сж прѣведени и въ скоро врѣме ще излѣзатъ въ единъ свитъкъ подъ печать.

подарени отъ тогавашния султанъ на прѣселенци отъ Кавказъ благородни мусулмани, наречени *„дорузи-огуларй.* Послѣднитѣ дори до сега владѣятъ селата, като получаватъ узаконени приходи въ налични суми и въ натура. — Въ Тиквешката каза султанъ Мурадъ I е притежавалъ много села, наречени *„хассъ-кариелерй“*. Раята която е живѣла въ тѣзи села, е била изцѣло по народность българска. Нъ тази рая, неизвѣстно поради какви подбуждения, въ началото на XVII вѣкъ е приела мухамеданската религия. Султанътъ, за да укаже на новопотурченитѣ своята благодарность, имъ отстжпилъ въ пълна собственость своитѣ султански земи „хассъ-кариелери“ и тѣ станали пълни господари на тѣзи села. Потурчената рая, която и до днесъ говори български езикъ, се прѣкорва съ името *„торбеши“*.

Въ казитѣ: битолска, прилепска и касандрийска султанъ Мурадъ ханъ I е владѣлъ свои собствени земи, гори и и села, наречени *„хассъ—хумаюмъ—еразп—ве—орманларй ве кариелерй«*. Това се доказва отъ названията на самитѣ села, които се намиратъ тамъ, както и отъ лѣтописитѣ на турскитѣ историографи. Нъ и градътъ Хасково по-прѣди е принадлежалъ къмъ хассоветѣ на султанъ Мурадъ I, когато градътъ е билъ още като малко село. Султанската конна гвардия е излизала винаги прѣзъ пролѣтния сезонъ на паша въ полянитѣ на това село Хассъ-кьой, защото сж били обширни и плодородни. Въ пловдивската каза и въ станимашката околия султанъ Мурадъ I е владѣлъ обширни пространства, гори, земи, села и пасбища.

Тѣзи всички земи сж се наричали: *„джебели-хассъ орманъ ве еразн ве кариелери хумаюнундуръ“*. По-сетнѣ султанъ Баязидъ I „илдъръмъ“, споредъ както се установява отъ турската история „Тач-ул-теварихъ“ („корона на лѣтописитѣ“), е владѣелъ въ Косово поле, въ скопския санджакъ и въ кратовската каза огромни пространства земи и села, наречени „хассъ-еразй кариелери“. А султанъ Сюлейманъ ханъ I, който е царувалъ отъ 1519—1566 г. Р. Хр. (926—974 г. егира) е ималъ голѣми частни земи въ търновско, никополско, Сърбия, Босна, Банатъ и Хърватско. Той е владѣлъ като свой имотъ градътъ Лѣсковецъ, Горня и Долня Раховица и с. Арбанаси, лежащи подъ вѣдомството на търновския кадилъкъ. Тѣзи свои четири голѣми села, подъ название „арнабудъ-хассъ-кариелери“— ги подарилъ на своя зетъ, великиятъ везиръ и главнокомандующъ гаази Рустемъ паша. Послѣдниятъ е билъ словѣнинъ, родомъ отъ хърватско.

За услугитѣ, които, Рустемъ паша, е указалъ на османската държава — султанъ Сюлейманъ го направилъ свой зетъ — *даматъ* и му далъ дъщеря си Айше султание за жена. Рустемъ паша, за да запази владѣнието на тѣзи свои четири села за дълго врѣме, ги е завѣщалъ на вакъфа, съ право на

„е·лядиетъ хаккй“, т. е. войводата на тѣзи вакъфски села винаги да бѫде единъ отъ неговитѣ прями наслѣдници по мѫжка линия. Тѣзи „хассъ-кариелери“, ако и да били завѣщани на вакъфа, имали привилегии и раята християни, които сѫ живѣли тамъ, били сѫ свободни граждани и не сѫ плащали никакви тежки и обикновени данъци. Тѣзи „хассъ кариелери“ сѫ имали свое независимо управление, както по финансовата, така и по адаинистративно-полицейската часть. На чело на управлението винаги е стоялъ единъ управитель, називаемъ *„войвода“*. Послѣдниятъ водилъ дѣлата въ либераленъ духъ и съгласно съ статутитѣ на раята християни, които сѫ живѣли тамъ. Това обстоятелство се потвърждава нагледно отъ прѣвода на единъ султански ферманъ, датиранъ отъ 1810 г. Р.Хр. и издаденъ отъ султанъ Махмудъ ханъ II. Читательтъ ще намѣри прѣвода по-долу въ сѫщата книга на списанието.

Отъ горѣизложеното се вижда ясно, че частнитѣ султански земи, наречени *„хассъ-кариелери ве-еразилерй“*, както и живещитѣ въ тѣхъ рая-християни, сѫ имали привилегии и не сѫ плащали на държавата никакви налози и данъци. Туй се продължавало дори до 1839 г. Р. Хр, — до деня, когато е билъ издаденъ *„танзимати-хайрие“*.

Нъ и слѣдъ тъзи дата християнитѣ, които сѫ живѣли въ такива частни дворцови имѣния и сѫ били привилигировани, прѣкарвали миренъ животъ и се спогаждали добрѣ съ притежателитѣ на землитѣ, понеже послѣднитѣ абсолютно нѣмали право да изпѫждатъ раята-жители, които тамъ били родени и тамъ отраснали, като сѫ имали и юридически и имуществени права: въ кѫщитѣ, оборитѣ, плѣвнитѣ и др. подобни. Извѣстно е било, че раята-селени сами поправяли съ свои срѣдства тѣзи сгради, въ които тѣ обитавали съ добитъка си. Нъ раята, ако и да е имала имуществени права, е била длъжна да плаща на господаря за земитѣ опрѣдѣленъ годишенъ налогъ въ пари и въ натура, споредъ както тѣ взаимно сѫ уговаряли.

Годишнитѣ налози се изплащали въ точно опрѣдѣлени срокове. Договорътъ, който бивалъ сключенъ между раята-селяни и господарътъ на земитѣ, почивалъ обикновено на старитѣ начала, които сѫ били узаконени за живѣнието на раята въ тѣзи „хассъ-кариелерй“. Забранявало се да става увеличение на законнитѣ налози, и не се позволявало да се вмъкнатъ въ договора нѣкои тежки и съсипателни условия за раята. Тъй че господаритѣ на земитѣ и раята-наематели сѫ могли да живѣятъ мирно и задоволително до края на царуването на султанъ Абдулъ Меджидъ 1861 г.

Прѣзъ врѣмето, обаче, на султанъ *Абдулъ Азисъ* 1861—1876 г. правата и привилегиитѣ на раята-селяни сѫ били анулирани и господаритѣ почнали да разполагатъ съ земитѣ

като пълни стопани. Послѣднитѣ считали тѣзи земи за свои собствени чифлици и не зачитали никакви права на раята-домовладѣлци. По тая причина се породиха голѣми процеси между господари и селяни-рая за владѣнието на този родъ земи. Нъ окончателно и справедливо разрѣшение на тѣзи процеси не е настжпило и до днешенъ день.

Г. Баласчевъ и Д. Ихчиевъ.

III.

Привилегиитѣ на раята въ земитѣ, завѣщани на честититѣ градове Мекка и Медина и документи върху тѣхъ.

حرمين و شريفين مقاطعه رعايارى

(Xармеенъ ве шерифеенъ муката раялари).

Къмъ тази категория рая християни се причислявало онова население, което живѣело въ землищата, принадлежащи на частния султантки дворъ или пъкъ на неговитѣ сродници, само че една часть отъ произведенията на тѣзи земи сж бивали завѣщани на вакъфа, посветенъ на двата свещени града Мекка и Медина. Изобщо задълженията на тия християни сж били да обработватъ частнитѣ султански имѣния, извѣстни подъ името *„хассъ кариелери“* и да даватъ опрѣдѣлени берии и налози отъ земнитѣ произведения на султанското съкровище, което отъ своя страна ги прѣпращало на вакъфа. Освѣнъ това раята подържала и мютевелията или войводата на вакъфа. Жилищата, както и самата рая християни се считали като *„маликяне“* на вакъфа, т. е., като пожизнена завѣщана собственость, нъ съ извѣстни ограничения. На примѣръ, земитѣ, които обработвала раята, се смѣтали като нейна собственость и прѣминавали въ наслѣдствено владѣние на синоветѣ имъ съ сжщитѣ задължения и права прѣдъ султанския дворъ. Ако би умрѣлиятъ да не е оставялъ мжжки чеда, имотитѣ могли да се наслѣдватъ и отъ женскитѣ, съ задължение, щото като пораснатъ да доведатъ (лице) зетъ, който да обработва земята на баща имъ, та по такъвъ начинъ да се изплащатъ редовно установенитѣ даждия за вакъфа. Отъ фермана, издаденъ отъ султанъ Абдулъ Хамидъ I (1775 г.) се научаваме по-подробно, както за налозитѣ и бериитѣ, които се събирали отъ тѣзи рая християни, тъй и за привилегиитѣ, съ които сж се ползували тѣ. Така напримѣръ, плащали *законния десятъкъ* (ашар-и шеррия), *обикновенитѣ законни*

налози (ресуми урфие), *глоби за прѣстѫпки и злодѣяния* (джурмъ ве джинаетъ ресуми), *глоба отъ праздноскитащи се* (ресуми бадехава), *право за безстопанство* (ресуми юва), *право за бѣгство* (качкунъ), *подарѫчно право за роби и робини* (кул-ве джарие мюждекеянеси), *право за крѣпостни актове* (ресуми тапуи земинъ), *право за зевгаръ волове* (ресуми чифтъ), *право за лозята* (ресуми багатъ), *право за освобождаване отъ наборъ на дѣца* (ресуми испендже), *право за замѣстване* (ресуми ниябетъ), *бачъ пареси (ресуми пазаръ)*, *право за младоженство* (ресуми арусъ отъ християни или отъ мухамедани), *право за бъчви* (ресуми фучи), налогъ за прѣлюбодѣяние (бач-и-зендекянъ); събиралъ се още *общия* и частния държавенъ фискъ (бейт-юл-мал-аме ве хасса), *право за изгубенъ имотъ* (мал-и гаибъ), *право за изчезналъ безслѣдно имотъ* (мал-и-мефкутъ) и други даждия били тѣ малки или голѣми, като десетъкъ отъ меднитѣ кошари, отъ сѣното и пр. Събирането ставало отъ тѣхния прѣкъ началникъ (войводата). При събирането на тѣзи волни налози и берии отъ вънъ никой нѣмалъ право да се намѣсва, нито великитѣ везири, нито мир-миранитѣ, нито мир-ливаитѣ, нито мютеселимитѣ, и пр. и пр., изобщо нито единъ отъ онѣзи, които се ползуватъ съ правителствена власть.

Споредъ сѫщия ферманъ този класъ рая християни не сѫ били облагани *съ робски завоевателни налози* (мусахаръ), отъ тѣхъ не се изисквали *грубитѣ и тежки налози* (текялифи шакки), каквито сѫ били: джизие, хараджие аваризъхане, мензилъ-хане, сеферие, касабие и др. Не сѫ били облагани нито съ налозитѣ: „тешрифие", кудумие, мубаширие, захире-биха, сарай душемеси и др. подобни налози и данъци „отъ които тѣ още отъ старо врѣме окончателно сѫ били освободени и които подробно сѫ описани въ старитѣ императорски регистри въ отдѣла на привилегиитѣ и свободитѣ, съ които се ползува населението отъ означената хармеенъ ве шерифеенъ макатаси".

Сѫщо тъй сѫ били освободени отъ дневно и пѫтни пари по обиколката изъ вилаета на валиитѣ и мютеселимитѣ, както и отъ налозитѣ, наречени ресуми *селяметие* (налогъ за благополучно пѫтуване), *кафтанъ биха* (налогъ за официално облѣкло), *налъ биха* (за подкова на конетѣ), право за квартира и за квартироизвѣститель (конакъ ве конакчи акчеси). При това не се позволявало на никой правителственъ служитель да влиза въ тѣхното землище и жилищата на раята и да се мѣси въ тѣхнитѣ дѣла съ исключение на тѣхния войвода. „Всѣки единъ, който и да билъ той, въ каквото положение и степень да се намиралъ, ако би да е дързнувалъ да да не уважава свободата и правата на раята отъ тази муката и би се осмѣлилъ да притѣснява и изтезава бѣдната рая, такъвъ не само трѣбва да се отчисли отъ служба, да се прѣ-

слѣдва и гони до край и да се заплашва съ всѣкакъвъ видъ строги наказания, нъ трѣба още да се прѣдаде на смъртъ".

Въ какви размѣри сѫществувалъ този класъ рая изъ България и Македония, не ни е точно извѣстно. Отъ споменатия по-горѣ ферманъ узнаваме, че подъ вѣдомството на „хармеенъ мукатаси" се намирали села въ казитѣ: врачанска, видинска и никополска. А отъ другъ ферманъ, издаденъ отъ султанъ Селима III прѣзъ 1807 г., се установява, че въ софийския санджакъ е имало петнадесеть (15) частни султански села, които се намирали подъ мукатата на градеца „Ел-хаджи-Кахриманъ (сега село въ софийско) и били завѣщани на вакъфа за въ полза на двата свещени мусюлмански града. Отъ приходитѣ на врачанската каза се плащала „дневната храна и заплатата на служащитѣ въ богоугодното заведение „*имаретъ*" и на тия въ причиняващата душевна наслада—библиотека, що се намиратъ близо до великата джамия „Ая София" въ прѣстолния градъ". Тъй се казва въ фермана издаденъ отъ султанъ Махмуда I 1730—54 г. Тази привилегирована класа била узаконена още отъ султанъ Мурада I (1361—89 г.)*). Нъ тя сѫществувала и въ по-старо врѣме въ българската държава и била извѣстна подъ името класа на »*църковни людие*« или »*патрици*«. И южнесловѣнскитѣ владѣтели, както и византийскитѣ възъ основа на господарското си право (*κατὰ λόγον δεσποτείας*) върху държавната територия и поданицитѣ си, подбуждани отъ набожность, подарявали на богоугорни заведения цѣли села съ ниви и гори заедно съ всичкитѣ имъ жители или само отдѣлни сѣмейства. Така напримѣръ, въ старобългарскитѣ грамоти четемъ, че царь Ив. Александръ въ 1347 г. подарилъ на орѣховския мънастиръ земя заедно съ жителитѣ; а царь Ив. Шишманъ въ 1378 г. подарилъ на рилския мънастиръ попъ Тудора съ дѣцата и цѣлия му родъ и Петра Теодосова съ бртята му. Тѣ били отъ селото Градешница. Не ще съмнѣние, че тѣ по прѣди се причислявали къмъ привилегированитѣ частни царски имѣния, та българскитѣ царе сѫ ги подарили на мънастиритѣ. По този начинъ въ нашия полуостровъ продължавалъ да има сила и законътъ на Юстинияна и слѣдъ завладяването му отъ турцитѣ, които турили въ дѣйствие учението на корана, т. е., строго различие между вѣрни и невѣрни. Турскитѣ документи ще ни освѣтлятъ много тъмни въпроси отъ старобългарското минало, тъй като въ тѣхъ отчасти е запазенъ стария християнски държавенъ строй. Затова тукъ даваме настоящия ферманъ, издаденъ отъ султанъ Махмудъ ханъ II, синъ на султана Абдулъ-Хамидъ-ханъ I**).

---

*) Д. Ихчиевъ. Материяли за историята подъ турското ни робство стр. 81—87.

**) Този ферманъ сега се пази въ народния музей; той билъ намѣренъ въ Търново отъ г. Йорд. п. Георгиевъ.

Прѣводъ.

Да се дѣйствува точно,
споредъ съдържанието.

До високо-просвѣтения, достоенъ и справедливъ кадия-мевляне на търновската каза. Нека Всевишния продължи за дълго врѣме твоята слава и увеличи твоята власть!

Отъ съдържанието на настоящия ми царски актъ, украсенъ съ височайшитѣ ми царски знакове, който ще ти пристигне тамъ ще разберешъ, че азъ, на 4-ия день отъ месецъ джемази-юл-ахъръ 1223 год. отъ егира (12 юлий 1808 г. р. хр.), се възкачихъ като монархъ — султанъ на османския прѣстолъ и поехъ тогава още въ ржцѣтѣ си браздитѣ на държавното управление въ империята ми.

Още тогава императорскиятъ ми диванъ, съ една височайша царска заповѣдь, като оповѣстяваше до всичкитѣ ми провинциялни власти не страната за моето възкачване на прѣстола, заповѣдваше имъ да приберать отъ частнитѣ и ползующитѣ се съ права и привилегии лица издаденитѣ попрѣди царски фермани и да ми ги проводятъ въ прѣстолния ми градъ — Костантиние, да искатъ замѣняването съ нови царски актове, споредъ както до сега се е практикувало и попрѣди въ подобни случаи.

Всички царски фермани и берати, които сж издадени и приподписани отъ блаженопочившитѣ султани баща ми, дѣдо ми и прѣдѣдо ми, и съ които актове се даватъ на частни лица и на богоугодни заведения (вакъфи) извѣстни права и привилегии, ще бждатъ замѣнени съ нови царски актове, украсени и подписани съ височайшитѣ ми знакове — туграта и монограма ми, — актове, които ще се уважаватъ и ще иматъ сила на законъ.

Възъ основа на тази ми височайша царска заповѣдь, мютевелията[1]) намѣстникъ върху вакфиранитѣ недвижими имущества отъ покойния Рустемъ паша*), лежащи въ търновската каза, както и раята — селяни, живущи въ границитѣ на тѣзи привилегировани и вакфирани села и махали, сж подали до императорския ми диванъ обща молба, съ която ходатайствуватъ за издаването отъ императорския ми диванъ нови царски височайши грамоти за запазване правата и привилегиитѣ, съ които сж се ползували.

---

[1]) Мютевелия е дума „арабска“ и значи: управитель, попечитель настойникъ на нѣкои богоугодни заведения, като на вакъфъ, джамия, имаретъ и пр.

*) Биографически бѣлѣжки на Рустемъ паша. Рустемъ паша е билъ отъ словѣнско произхожоение по народность, хърватинъ. Когато билъ още дѣте по име Христо, видѣлъ е нещастието, което сполѣтѣло отечеството му: безбройнитѣ отомански войски, прѣдвождани отъ султанъ Сюлеймана великолѣпно (1521 — слѣдъ Хр.), прѣвзимали едно подруго Маджария, Далмация и Хърватско. Тогава той като дѣте попадналъ робъ въ султанския дворъ и се възпиталъ въ мухамеданството, като получилъ име Рустемъ. Той произхожда отъ благородно хърватско сѣмейство Съ бистрия си умъ удивилъ двора, та всички придворни го обикнали и за скоро врѣме се издигналъ много високо. Още въ царуването на Сюлеймана, Рустемъ паша поради дарбитѣ си билъ назначенъ за великъ везиръ на обширната османска империя и главнокомандующъ (сердаръ) на армията въ Румелия. Султана въ знакъ на особена благодарность за услугитѣ принесени на държавата, му далъ за жена дъщеря си

Въ молбата си тжжителитѣ излагатъ подробно историята за даденитѣ тѣмъ права и привилегии, съ които сж се ползували и то съ редъ документи, изложени по долуприложения хронологически начинъ, а именно:

Покойниятъ Рустемъ паша прѣзъ живота си и въ царуването на султанъ Селимъ-ханъ II [2]) е завѣщалъ на вакъфа собственитѣ си села и подвѣдомственитѣ имъ махали, наречени *„арнабудъ-кариелери“*, или селата, наречени „арбанашки“, лежащи подъ вѣдомството на търновския кадилъкъ. За управитель-попечитель (мютевелия) на тѣзи села, завѣщательтъ по своя воля е опрѣдѣлилъ да бжде винаги единъ отъ неговитѣ най-стари синове и да се именуватъ „вакфи-евлядиетъ“. Завѣщательтъ на тия села и махали — Рустемъ паша, притежавалъ ги съ крѣпостни актове, издадени отъ султана, наречени „мюлк-намей хумаюнъ“.

Тъй сжщо Рустемъ паша притежавалъ за тѣзи свои имоти царски грамоти за привилегиитѣ и правата на тѣзи села, наречени „мааф-намей-хумаюмъ“. Селата „Арбанаси“ лежатъ подъ юрисдикцията на търновския кадилъкъ и сж се ползували още отъ старо врѣме съ права и привилегии, като свободни земи отъ налози. Раята-християни, които сж живѣли въ границитѣ на тѣзи свободни села, не сж били облагани съ никакви царски данъци. Напротивъ, тѣ сж били съвършенно освободени отъ изплащането на всѣкакви тежки и леки царски данъци, подъ название: „ресуми-шерие“, „ресуми-урфие“, „ресуми-бачъ“ и „ресуми-бадихава“.

Границитѣ и мѣстноститѣ на тѣзи села и махали сж точно измѣрени и опрѣдѣлени, а по краищати имъ сж поставени като гранични бѣлѣзи отличителни знаци. Вжтрѣшното управление на тѣзи села и водене административнитѣ дѣла на раята-селяни сж били самостоятелни (сербесиетъ узерé олубъ). Управлението било повѣрено на единъ особенъ самостоятеленъ войвода, съ независима власть и съ самостоятелно финансово бюро, наречено „калеми-юлмачтуà тефрикъве сербесиетъ узерé идаре олулнмаси“.

Покойниятъ Рустемъ паша прѣзъ живота си е съградилъ съ часть отъ паритѣ, които той е получавалъ отъ приходитѣ на тѣзи свободни села една великолѣпна свещенна джамия, както и нѣколко

Хайше султание. Като зестра султанътъ му подарилъ на вѣчно владѣние четиритѣхъ албански села, заедно съ жителитѣ-рая нарѣчени *„арбанаситѣ“*, които се намирали въ търновската каза. Тѣзи села били по прѣди частни султански имѣния и се ползували съ привилегиитѣ на *„хассъ-кариелери“*. Това е станало на 1538 год., като му издалъ султана и крѣпостенъ актъ „мюлкъ-намей хумаюнъ“ Султанъ Селимъ II, шурея на Рустемъ паша, издалъ другъ крѣпостенъ актъ за владѣнието на *арнаутскитѣ села*, като потвърдилъ и привилегиитѣ на раята. Въ 1569 год. Рустемъ паша се поминалъ въ Цариградъ и билъ погребенъ въ двора на джамията „Шах-заде султанъ джамиси“ е близо до особения мавзолей на „шахзадета“.

Тѣзи свѣдѣния сж почерпани отъ ржкописната история „Тюхрей юлмюлюкъ ве юлъ вюзера“, написана отъ Османъ заде Тайбъ Ахмедъ ефенди въ 1759 г. Сега се пази въ народната библиотека въ София.

[2]) Султанъ Селимъ-ханъ II., синъ на султанъ Сюлейманъ-ханъ I велики, е царувалъ отъ 1568—1574 година.

други медресета, тюрбета, завиета и други богоугодни обществени заведения. Поменатата джамия, както и сградитѣ се намирали въ мѣстностьта, наречена „Едрене капуси“ въ прѣстолния ми градъ Константиние. Сѫщо въ града Русчукъ е била съградена друга свещенна джамия, заедно съ медресета и други богоугодни заведения. Сетнѣ, подиръ смъртьта на завѣщателя, неговитѣ наслѣдници редовно сѫ изпращали въ двата мюсюлмански свещенни града Мекка и Медина всѣка година извѣстни парични суми за подържането свѣтото „кяабе“ и на цзвѣстната света гора, наречена „джебели-юрфанъ“. Независимо отъ това наслѣдницитѣ на завѣщателя отъ приходитѣ на тѣзи вакъфски свободни села се изпращали въ готови пари по шесть товари сребърни акчета. Тѣзи акчета сѫ били прѣдназначени специялно за помощь на бѣднитѣ мухамедани, които сѫ живѣли въ двата свещенни мюсулмански града. А останалитѣ приходи отъ тѣзи села като излишни ще служать за подържане членоветѣ отъ многобройното потомство на покойния завѣщатель. И така воденето дѣлата на раята-селяни и управлението на тѣзи нѣколко села ще принадлежи по желанието на завѣщателя на най-стария членъ наслѣдникъ на завѣщателя, а правото за управитель-войвода ще се възлага на най стария синъ, като се пази редътъ на старшинството на мѫжкитѣ чада, произходящи като наслѣдници по низходяща линия и подъ название „вакфи-евлядиетъ“. Въ текста на това завѣщание сѫ изброени всичкитѣ разходи, които се слѣдва да се употрѣбятъ за богоугодни цѣли, както и за поддържането на бѣднитѣ хора въ Мекка и Медина. Това завѣщание е било удобрено и санкционирано отъ блаженнопочившитѣ велики султани: баща ми, дѣдо ми и прадѣдо ми. Тѣзи султани сѫ приели щото владѣнието върху тѣзи свободни села да бѫде по установения редъ „евлядиетъ“. А селата да се именуватъ „арбанашки села“, или „арнаутъ-кариелери“. Тѣхнитѣ махали, както и живущитѣ въ тѣхъ роя-селяни могатъ да прѣминаватъ изцѣло въ наслѣдство на наслѣдницитѣ по мѫжка линия по редътъ на старшинство и по узаконенитѣ права „хакки-евлядиетъ“.

Направеното по тоя начинъ завѣщание е било напълно удобрено и санкционирано отъ блаженнопочившия султанъ Селимъ ханъ II[1]) съ царски ферманъ. Въ тоя царски актъ се изброяватъ подробно, както правата и привилегиитѣ на реченитѣ села, а тъй сѫщо и онѣзи, съ които раята селени отъ тия села сѫ се ползували като свободни граждани. Слѣдъ смъртьта на султанъ Селимъ ханъ II се възкачилъ на прѣстола султанъ Мурадъ ханъ III,[2]) който за тази цѣль издалъ другъ султански ферманъ, подобенъ на по-прѣдишния султански ферманъ. А слѣдъ смъртьта на султанъ Мурадъ ханъ III завѣщанието на Рустемъ паша е било санкционирано и удобрено и

---

[1]) Султанъ Селимъ ханъ II е царувалъ отъ 974—982 г. отъ егира или отъ 1566—1574 г. Р. Хр.

[2]) Султанъ Мурадъ ханъ III е царувалъ отъ 982—1003 год. отъ егира или 15074—1594 г. Р. Хр.

отъ султанъ Ахмедъ ханъ I [1]), като послѣдниятъ издалъ и подновилъ другъ царски ферманъ. Посетнѣ въ царуването на султанъ Ибрахимъ ханъ, който е царивалъ отъ 1049—1058 год. отъ егира, или 1639 - 1648 г, Р. Хр., е билъ издаденъ и подновенъ другъ султански ферманъ, по силата на който били утвърдени правата и привилегиитѣ на означенитѣ вакфирани села, както и ония на раята-селени, живущи въ тѣзи села. Съ издаването на първия султански ферманъ по тоя въпросъ, въ който подробно сѫ били означени правата и привилегиитѣ на въпроснитѣ села, както и на раята—селяни, живущи въ границитѣ на тѣзи села, на завещателя Рустемъ паша били издадени и други крѣпостни актове подъ название „мюлкъ-намей-хумаюнъ". Правата и привилегиитѣ на тия села, както и на раята селени, които живѣятъ въ тия села сѫ написани и въ тѣзи султански мюлк-намета.

Рустемъ паша — завѣщательтъ, докато е билъ живъ е ималъ постоянно мѣстожитлство въ града Търново. Той е ималъ право да се счита за пъновластенъ и независимъ управитель на тѣзи свои завѣщани села, съ право още да се разполага като съ своя собственость за въ полза, както на вакъфа, а тъй сѫщо и на беднитѣ мухамедани въ Мекка и Медина. Съгласно съ текста на царскитѣ крѣпостни актове, живущитѣ въ тѣзи села рая ще се управляватъ автономно като свободни граждани. Тѣ ще се считатъ за опростени и за освободени отъ всѣкакви правителствени и обществени налози и данъци (сербесиетъ юзерé и дарé олуиубъ, вé текялифи урфиедéнъ вé ресуми шакиденъ маафъ вé мюселимъ олюбъ.)

На всѣки външенъ човѣкъ, съ какъвто чинъ и положение да е и отъ каквато категория и да се числи, се забранява да влиза на сила въ прѣдѣлитѣ на тия свободни и независими села. Но външнитѣ лица—били тѣ държавни служители, или не, — били тѣ редовни церски войници, или офицери, — не се допускатъ по никой начинъ да нахлуватъ въ територията на тѣзи села и да се намѣсватъ въ административното управление на дѣлата въ тѣзи села. Сѫщо тъй не се позволява на други външни лица да влизатъ въ частни разпри, да се каратъ и спорятъ съ самитѣ рая — селени, що живѣятъ въ земитѣ на тѣзи села. Защото въ първитѣ царски височайши актове, които сѫ били издадени отъ нашитѣ августейши прѣдѣди, изрично е казано и заповѣдадано тъй да се постѫпва, сморедъ горѣизложеното,

Дъщерята на султанъ Сюлейменъ ханъ I, а именно Хайше султание ханъмъ, е била оженена за завѣщателя Рустемъ паша и му била негова законна съпруга. Единъ отъ славнитѣ доблестнитѣ синове на поменатата Айше султание е билъ великиятъ везиръ и мюширъ Мехмедъ паша. Послѣдниятъ като главнокомандующъ (сердари—азимъ) на побѣдоносната ми императорска армия се отправи за полесражението при водитѣ на островъ Критъ. Тамъ той юнаш-

---

[1]) Султанъ Ахмедъ ханъ I е царувалъ отъ 1012—1026 г. егира, или 1603—1616 г. Р. Хр.

ки се сражавалъ съ неприятелитѣ кюфари (християни) и при завоеванието на островъ Критъ падна юнашки убитъ и се помина. Синътъ на гаази Мехмедъ паша, въ качество на законенъ наслѣдникъ и управитель на тѣзи вакфирани свободни села, по-прѣди бѣ подалъ до императорския ни диванъ жалба. Съ тази си жалба проситель тъ ме моли да му издамъ единъ царски ферманъ до надлежнитѣ провинциални власти за да дѣйствуватъ по тоя прѣдметъ точно и акуратно по духа на старитѣ царски крѣпостни актове и маафнамета. Такива свещенни актове по-прѣди по сѫщия прѣдметъ сѫ били издавани отъ императорския ми диванъ и се пазятъ въ рѫцѣтѣ на просителя. Съгласно съ тѣзи свещенни актове раята селяни отъ прѣдметнитѣ села се признавали за свободни граждани и сѫ били освободени отъ изплащането на всѣкакви данъци и налози спрямо държавата ми. Тази рая селяни въ официялнитѣ регистри се именувала *„мааф-вé муселймъ-рая-тайфаларй-гибй“*.

Освѣнъ това просительтъ-паша иска да владѣе и управлява тѣзи свободни завѣщани села по начинъ такъвъ, по какъвто тѣ били управянвани отъ неговия баща, дѣдо, и прадѣдо, съгласно съ старитѣ царски грамоти. Носительтъ настоявалъ още, щото по тоя въпросъ да се издаде нова царска заповѣдь, съ която да се забранява на всѣко външно лице — било то войникъ, правителственъ чиновннкъ, или частно лице—безразлично—да не влиза и нахлува на сила въ прѣдѣлитѣ на тия села; да не може да се бърка въ управление дѣлата, както на тѣзи села, а тъй също и въ дѣлата на раята селяни,които живѣятъ тамъ.

Просительтъ като изхождалъ отъ гледището на старитѣ султански фермани, а тъй сѫщо и отъ текста на завѣщанието, въ което се про ира волята и желанието на завѣщателя—просилъ и изказалъ желание, щото въ царския ферманъ, който ще се издаде, изрично да се каже и да се заповѣда, комуто се слѣдва, за да се дѣйствува споредъ духа и смисъла на това завѣщание, както се е дѣйствувало и по-прѣди въ старо врѣме. Възъ основа на всички тѣзи царски грамоти, а тъй сѫщо съгласно съ своитѣ права, просительтъ моли императотския ми диванъ да му издамъ по тоя въпросъ една височайша царска заповѣдь, съ която да се прѣдпише на надлежнитѣ мѣстни власти, за да дѣйствуватъ съгласно съ духа на закона и на шериата. Въ дѣйствията си мѣстнитѣ власти сѫ длъжни да спазятъ духа и смисъла, както на императотскитѣ ми крѣпостни актове, а тъй сѫщо и да се водятъ съ духа нз издаденитѣ по-прѣди султански актове. А колкото се касае до въпроса за обезпечението на правата и привилигиитѣ, които сѫ дадени на живущитѣ въ тия села рай, — правителството ми е длъжно да заповѣда на мѣстнитѣ власти, да иматъ прѣдъ видъ уважението и зачитаиието на тия права; да третиратъ поменатитѣ рай като свободни граждани на държавата ми; да облегчава материялното имъ положение и да не изисква отъ тѣхъ никакви годишни данъци и берии. Просительтъ при това изброява не само своитѣ владѣтелски права върху тия села, но и още подробно описва правата на раята селяни, живущи въ

тия села. Управительтъ—мютевелия подкрѣпя тѣзи свои права съ автентични дукументи, които притежавалъ при себе си.

Най-послѣ като мотивира правата си по владѣнието и управлението на тѣзи вакфирани села искалъ е да издамъ новъ височайши царски актъ за узаконяване на тъзи негови владѣлчески права, споредъ както тѣ сѫ били узаконени съ по-стари султански актове и споредъ които покойниятъ му баща ги е владѣлъ. Възъ основа на всичко това тѫжительтъ се моли повторно прѣдъ стѫпитѣ на императорския ми диванъ и иска да му издамъ другъ височайши царски актъ въ текста на който да се впишатъ и узаконатъ слѣднитѣ права и привилегии, а именно:

1) Всички вакфирани и свободни села, селища, земи, тюрбета — да бѫдатъ, както и по-прѣди що сѫ били, освободени отъ всѣкакви тежки военни, обикновени и законни данъци и налози.

2) Бирницитѣ-чиновници на вакъфа да се наричатъ „*джабии*". Тѣ, когато отиватъ по тѣзи села, съ цѣль да събиратъ опрѣдѣленнтѣ за вакъва. като мактуа, налози и данъци — позволено да имъ е да могатъ да отиватъ свободно като независими чиновници, да обикалятъ по тѣзи села, безъ да бѫдатъ тѣ прѣслѣдвани, бити, или изтезавани отъ военнитѣ, гражданскитѣ, финансовитѣ, административнитѣ и сѫдебно-полицейскитѣ органи на властьта.

3) Да не се изискватъ и събиратъ отъ раята селяни, които живѣятъ въ тѣзи села и въ подвѣдомственитѣ имъ махали, никакви правителствени данъци и налози. Защото раята селяни на тѣзи села сѫ привилигировани съ царски височайши актове, наречени „маафнамета", и сѫ освободени за винаги отъ плащането на такива данъци.

4) Да се не нарушаватъ и да не се прѣнебрѣгватъ издаденитѣ до сега по тоя прѣдметъ царски актове, мюлкнамета и темесуцитѣ — актове, съ които още отъ най сторо врѣме сѫ узаконени, както правата на свободнитъ рай-селяни, а тъй сѫщо и онѣзи владѣлчески права, съ които се е ползувалъ самиятъ завѣщатель, кога е билъ живъ. Слѣдъ смъртьта му неговитѣ прями наслѣдници били се ползували съ тѣзи права и като наслѣдници, като мютевелии, сѫ управлявали селата, наживаеми „арнаутъ-кариелерй".

5) Раитѣ-християни, които сѫ живели и живѣятъ въ прѣдѣлитѣ на тѣзи села и махали, да се признаватъ и за напрѣдъ за свободни, независими граждани, както тѣ сѫ се признавали още отъ старо врѣме; да не се облагатъ съ никакви правителствени и обществени налози и да бѫдатъ освободени за винаги отъ изплащането на такива данъци. Раята да не се третира като проста безправна рая, нито да се напада, изтезава и измѫчва. Винаги тя да бѫде добрѣ покровителствувана и обезпечена отъ всѣкакви похищения, тиранства и злодѣяния. Животътъ, честьта и имотътъ на раята да бѫдатъ напълно гарантирани отъ законитѣ на страната, съгласно съ изискванията на свещенния шериятъ и съ редицата свещенни царски актове.

6) Старитѣ крѣпостни актове, („мюлкнамета" а тъй сжщо и издаденитѣ отъ страна на министерството на финансиитѣ (джаниби тефтерданиденъ) по прѣди заповѣди и разпоредби, както и онѣзи разпоредби, които сж дадени отъ други държавни учрѣждения по въпроса за необлагание раята селяни отъ тия села съ никакви правителствени данъци, — да се уважаватъ и да иматъ сила на законъ, както се е практикувало отъ по-старо врѣме. Съ една рѣчь, раята селяни отъ тѣзи села да се считатъ за винаги освободени и опростени отъ всѣкакви тежки, военни и обикновенни данъци (текялифи шакки, ве́ сеферие́, ве́ урфие́ ресумлеренденъ ферманъ мудже-бинадже мааф-ве мюселим-таадат-ве́ иттибаръ олунаджактъръ).

7) Безъ позволението на войводата на тѣзи села никое външно лице, което и да било то, нѣма право и не може да нахлува въ прѣдѣлитѣ на реченитѣ свободни села.

На сила и съ заплашване не се позволява никому да изисква отъ живущитѣ тамъ селени рай каквито да било данъчни суми. Защото подобни незаконни дѣйствия, отдѣго и да идатъ тѣ, злѣ се отразяватъ както на интереситѣ на вакъфа, а тъй сжщо на авторитета на монаршеската власть и на достойнството на короната.

8) Бирницитѣ, наливаеми „таксилдари" и „джабии", които специално сж натоварени отъ вакъфа да събиратъ отъ раята—селяни законноустановенитѣ приходи отъ произведенията на земитѣ за въ полза на вакъфа — трѣбва да бждатъ свободни, да отиватъ по тия села и да могатъ безпрѣпятствено да събиратъ отъ раята точно опрѣдѣленитѣ налози, безъ да бждатъ отъ никого обезпокоявани, нападани и гонени.

9) Процеситѣ по углавни дѣла (джинха ве́ джинаетъ давалари́), кавгитѣ, разпритѣ и други недоразумѣния, които би се породили измежду раята-селяни, живущи въ границитѣ на тѣзи села, — ще се разгледватъ и рѣшаватъ отъ особени наиби и войводи, които въ дѣйствията си ще бждатъ самостоятелни и независими. Споровѣтѣ и процеситѣ ще се разгледватъ и рѣшаватъ съобразно съ шереата, съ обичая на страната, и съ правата и привилегиитѣ на раята, узаконени съ царски височайши актове. Вжтрѣшното самоуправление на означенитѣ села е независимо и никой отъ вънъ не може и нѣма право да нарушава статутитѣ на управлението, защото тѣ сж узаконени съ редица царски грамоти отъ най-старо врѣме.

10). Отъ сега за напрѣдъ да не се позволява и да се забрани на всѣко вътно лице, което иска да нахлуе съ злонамѣрена и користна цѣль въ границитѣ на тѣзи вакфирани и привилигировани села. Сжщо да се забрани на всѣкого отъ вънъ да влиза и се намѣсва въ частнитѣ дѣла на раята селяни въ тѣзи села. На мир-миранитѣ, на войводитѣ, на субашитѣ, нито на другитѣ по-долни служители, като еминиитѣ, мубаширитѣ за събиране нѣкакъо тѣхно право, наречено „мубаширйе хаккй", финансовитѣ бирници, таксилдари за събиране, „ресуми таксилдарие", нито пъкъ на други финансови началници и мюдури, подъ прѣдлогъ, че тѣ идватъ да правятъ нѣкаква ревизия и смѣтки, — не се позволява по никой начинъ

да навлизатъ на сила въ тия села. Наслѣдникътъ мютевелия, който управлява дѣлата на поменатитѣ села, освѣнъ горѣизложенитѣ права да може да се ползува по-свободно и по самостоятелно съ други още права, почиващи на узаконенитѣ стари традиционни обичаи, потвърдени съ редъ документи: царски фермани, берати, императорски мюлкнамета и съ други официялни актове, наречени „темесуци". Той, мютевелията, да има право — било самъ лично, било чрѣзъ свои довѣрени лица да събира въ пари и въ натура отъ селянитѣ на тѣзи свободни села и слѣднитѣ налози;

1) Налогъ отъ углавнитѣ и прѣстѫпнитѣ дѣла по простѫпки, злодѣяния и глоби. Тоя данъкъ се нарича „ресуми джурмъ ве джинаетъ";

2) Налогъ за право на свадба, или за право на женидба, нареченъ „ресуми-арусанъ„;

3) Налогъ за освобождаване на роби, робини, слуги, слугини. Тоя данъкъ, като право за подаръкъ, се именува „мюжде" и се казва така: „кул-вѐ джариѐ мюжзѐкяанеси";

4) Данъкъ, нареченъ „ресуми—бейтулмал-ам-ме вѐ хассе", сир. налогъ, който се взема отъ наслѣдници за право на наслѣдство на имоти, останали отъ единъ или отъ много наслѣдници;

5) Налогътъ, нареченъ „хакки-юва", е данъкъ, който се плаща на мютевелията за право на бэзступанство;

6) Налогътъ нареченъ „хакки-качкунъ", който се получава като право на дезертьорство и за избѣгване отъ бащиния домъ;

7) Налогътъ, нареченъ „ресуми-бадихава" се изплаща само съ лична работа. Тоя данъкъ е подобенъ на данъка за ангарията.

Всички горѣ-обозначени данъци и налози, които раята-селяни отъ реченитѣ свободни села сѫ длъжни да изплащатъ годишно на вакъфа, се събиратъ било направо отъ войводата—забитинъ на сѫщия вакъфъ, било отъ неговитѣ дѣйствителни замѣстници. Друго външно лице, каквото звание и чинъ да притѣжава, което и да би било то, абсолютно нѣма право и не може да се намѣсва въ владѣнието и управлението на тѣзи свободни села, нито пъкъ съ сила и принуда да заставя селянитѣ и да изисква отъ тѣхъ нѣкакви незаконни данъци. Споредъ горѣ-изложеното се установа нагледно обстоятелството, че рааята селяни отъ горе-поменатитѣ села сѫ напълно свободни граждани — „сербесиетъ-олубъ" и като такива тѣ се считатъ за рая привилигирована. Привилегията имъ е узаконена не само съ царски фермани, мюлкнамета и темесуци, но и още съ имперaски актъ, нареченъ „маафнамей-хумаюнъ".

Управительтъ, или войводата на вакъфа, е длъженъ да се грижи и да наблюдава съгласно съ духа на царскитѣ актове, за редовното и наврѣменно посѣване и култивиране на земитѣ въ тия села, да покровителствува живота, честьта и имота за раята—селяни; да се грижи за развитието на тѣхното богатство и на икономическия имъ поминъкъ, и да удовлетворява всѣкога законнитя нужди на земледѣлцитѣ, които обработватъ земитѣ на тия села.

Управительтъ на вакъфа прѣди всичко трѣба да знае, че лежи на главата му голѣма отговорность, ако той занемари по нѣкой начинъ своята служебна обязаность и ако остави праздни и необработени земитѣ, лежащи въ прѣдѣлитѣ на тѣзи вакфирани села. Раята-селяни не бива по никой начинъ да се притѣсняватъ и злѣ третиратъ отъ него самия, или отъ негвитѣ хора. Той нѣма право да взема отъ раята данъкъ за право на тапия (тапуи земинъ) за поземелна собственость. Сѫщо той нѣма право да взема по-голѣмъ десетъкъ отъ произведенията на хранитѣ, отколкото тоя е опрѣдѣленъ. Защото иначе раята селяни безспорно се обрѣменяватъ съ тежки данъци за въ полза на вакъфа. При това вмѣнява се въ вина на управителитѣ на вакъфа фактътъ за измѣна, ако тѣ би позволили на чужди хора отвънъ да нахлуватъ на сила въ границитѣ на тѣзи села, за да мѫчатъ и изтезаватъ раята съ цѣль за грабежъ и за лична материялна облага. Съ тѣзи свои дѣйствия тѣ ще се считатъ крайно недобросъвѣстни и ще бѫдатъ отговорни прѣдъ духа на завѣщателя, ако би се допустнали, че тѣ съставляватъ явно пр отиворѣчие, както на свещениятъ шериятъ, а така сѫщо и на статутитѣ, постановени отъ самия завѣщатель въ завѣщанието, които иматъ сила на законъ. Явно е, че отъ такъвъ родъ дѣяния на нелоялни дѣйствия, прѣди всичко, страдатъ интереситѣ на вакъфа и на бѣднитѣ хора отъ Мекка и Медина, които очакватъ своята материялна помощь за сѫществувание.

По-прѣди въ по-старо врѣме бѣ се взело окончателно рѣшение да се дѣйствува строго спрямо всички непокорни и непослушни хора. За тази цѣль бѣха се издали редъ царски заповѣди, адресирани до органитѣ на провинциялнитѣ власти. Въ една отъ тѣзи височайши заповѣди се говорѣше, че всички служащи на вакъфа лица, а тъй сѫщо и държавнитѣ служители, ако по една или друга причина не се покоряватъ и не желаятъ да изпълняватъ моитѣ царски заповѣди, а дръзнуватъ да вършатъ дѣйствия противни на шерията и на духа на императорската ми воля, — то явявамъ ви, че тѣ всички ще отговарятъ и ще бѫдатъ провинени въ неизпълнение на моитѣ царски заповѣди. Непокорницитѣ ще се считатъ за прѣдизвикващи смутове въ страната и ще бѫдатъ строго прѣслѣдвани и тежко наказани.

Всѣки чиновникъ, който и да би билъ той, каквото положение и чинъ въ обществото да заема, е дълженъ да вземе актъ отъ тази строга царска заповѣдь по тоя въпросъ, за да може да се съобразява напълно съ духа и смисъла ѝ. — Независимо отъ това всѣко длъжностно лице трѣбва да отбѣгва незаконнитѣ дѣйствия, знаейки, че за послѣдствието го чека тежка отговорность. — Помни се сѫщо, че по тоя въпросъ по-прѣди бѣ издадена царска заповѣдь, съ която се обрѫщаше главно вниманието на държавнитѣ и общественитѣ служители по тия страни, щото тѣ, като истински пазители на обществената безопасность и като наблюдавачи на шерията и на закона — сѫ длъжни да не допускатъ по никой начинъ да се вършатъ, отъ когото и да би било, нелоялни и противни на шерията дѣйствия. А ако такива непокорници и непослушни

царски служители би се осмѣлили да вършатъ сами произволи и беззакония — то заповѣдвамъ ви такивато лица да се прѣслѣдватъ, веднага да се прѣмахватъ и да се накажатъ най-строго като истински разбойници. Прѣдписваше ви се сѫщо, че ако нѣкое външно лице, па било то и държавенъ служитель — би се осмѣлило противъ царската ми воля на сила да нахлуе въ територията на тѣзи автономни вакфирани села — съ цѣль на грабежъ и на лична облага, то вие сте длъжни да не допускате да се извършватъ подобни работи. Сѫщо недѣйте допуска да се принуждаватъ раята-селени, да се изнудватъ и да — изтръгватъ на сила отъ тѣхъ парични суми, подъ прѣдлогъ на нѣкакъвъ данъкъ.

Вие знаете, че раята-селяни отъ тия села сѫ освободени окончателно за винаги отъ плащането на каквито и да би било данъци, съгласно съ царския височайши ферманъ. Ако би се изтръгнали на сила отъ раята нѣкакви парични суми съ користна цѣль — на сѫдиитѣ бѣ заповѣдано да разслѣдватъ по шериатски редъ такива обстоятелства. И ако би се установили тѣзи обстоятелства за валидни, то тѣ (сѫдиитѣ) сѫ длъжии да вематъ надирѣ отъ изнудвачитѣ изтръгнатитѣ суми, а слѣдъ това да се повърнатъ тия суми на раята, отъ които била изтръгната сумата. Сѫщеврѣменно се заповѣдваше, че никой мой царски служитель и чиновникъ — билъ той нисшъ или висшъ — не може абсолютно да се противи на моята монаршеска воля, нито да прѣпятствува на изпълнението ѝ. Онѣзи мои царски чиновници и сановници, съ каквото звание и да сѫ, каквито чинове и да притежаватъ, ако по незнание, или отъ омисълъ за користна облага, си позволяватъ да прѣнебрѣгватъ моята царска заповѣдь и да нахлуватъ въ границитѣ на автономнитѣ вакъфски села, съ цѣль да вематъ на сила нѣкой малъкъ или голѣмъ прѣдметъ, — то имената на подобни чиновници ще описвате въ особени списъци. Въ списъка освѣнъ собственитѣ имъ имена ще записвате и бащинитѣ имъ имена, званието на службата имъ и заплатата, която тѣ получаватъ. Списъцитѣ, които по тоя начинъ сѫ съставени, заедно съ рапортъ — ще ми ги изпращате до императорския ми диванъ въ Константиние́ за мое по-нататъшно изпълнение.

Просительтъ, като допълнение на молбата си, обясняваше и това, че по-прѣди, прѣди моето възкачване на императорския ми тронъ, била издадена по тоя въпросъ особена височайша заповѣдь. Съ тая заповѣдь се прѣдписвало на тамошнитѣ мѣстни власти да вематъ мѣрки, за да укажатъ за начина и реда, по който ще се владѣятъ тѣзи свободни вакфирани села и селища. Тъй сѫщо бѣ заповѣдано за строгитѣ мѣрки, които ще трѣба да се упражнятъ противъ всички онѣзи лица, които би нахлули насилствено въ прѣдѣлитѣ на тия села.

Това обстоятелство вамъ е добрѣ извѣстно, и азъ още при първитѣ дни на моето възкачване на императорския тронъ, издадохъ нова царска заповѣдь въ подобна смисълъ. Съ тази ми заповѣдь азъ потвърдихъ и санкционирахъ разпоредбитѣ и високитѣ заповѣди, които по-прѣди за сѫщия въпросъ бѣха издадени отъ моитѣ прѣдци-

султани. Въ императорския ми диванъ и въ старата царска архива не се указва, че е била дадена по-подирна отъ тази ми царска заповѣдь и съ съдържание, противорѣчуще на духа и смисъла ѝ.

Прочее, по поводъ на това заповѣдвамъ ви и сега, щото дѣйствията и разпоредбитѣ на моитѣ царски служители по тоя прѣдметъ да бѫдатъ напълно хармонични съ духа и смисъла на тази ми висока царска заповѣдь. При това дългъ ви се налага да се съобразявате съ текста на тая ми царска заповѣдь и да се стараете да покровителствувате и пазите, както старитѣ права и привилегии на тѣзи свободни и вакфирани села, а тъй сѫщо и правата и привилегиитѣ на раята-селяни, които живѣятъ вѫтрѣ въ тѣзи села. Окончателно забранявамъ, на когото и да би било, да дѣйствува нелоялно и противозаконно. Моитѣ царски разпоредби не трѣбва никой да ги критикува, нито да се противопоставя въ опозиция срѣщу моето монаршеско рѣшение.

Моятъ августейши дѣдо, приснопаметни ми султанъ Ахмедъ ханъ III, по тоя въпросъ, въ края на неговото царуване (1143 г. егира, или 1730 г. Р. Хр.) бѣ издалъ единъ височайши царски фермамъ. А на осмия день отъ мѣсецъ реджебъ 1168 г. егира, или 9 априлъ 1755 год. Р. Хр., въ деня на неговото възкачване на османовия тронъ и прѣзъ царуването на покойния ми дѣдо султанъ Османъ ханъ III, бѣ издаденъ другъ височайши царски актъ по тоя прѣдметъ. Тоя актъ се издаде възъ основа на по-старъ царски актъ, въ който се прѣдвиждаха всички права и привилегии, както на горѣ-означенитѣ, привилигировани, вакфирани села, а тъй сѫщо и онѣзи права, съ които се ползували раята селяни, живущи въ териториятa на тъзи села. Този султански актъ имаше сила на законъ. На чело на фермана, който бѣ издаденъ отъ султанъ Османъ ханъ III — бѣ положена близу до мѣстото на султанската тугра една арабско-турска фраза: *„муджe бинджe амелъ олуна“*, сир. да се дѣйствува точно съ съдържанието му. Въ направената щателна справка по тоя въпросъ въ старитѣ правителствени регистри, особно въ отдѣла на вакъфскитѣ регистри— които се пазятъ въ управлението на императорското ми съкровище, а тъй сѫщо и отъ краткия докладъ, който ми се прѣдстави, отъ финансовия министръ (дефтердаръ) Мехмедъ Астари, — се указа на явѣ фактътъ, че прѣзъ течение на 1165 г. отъ егира (1751 г. Р. Хр.) селото Арбанаси, наречено „арнабудъ кариеси“, заедно съ подвѣдомственитѣ нему махали, е броило 236 домакинства, — християни и малко мюселими. Въ селото, наречено „Срѣдня Орѣховица“ — „всаситай Раховиче“, както и въ подвѣдомственитѣ му махали сѫ живѣли 164 домакинства само християни. Въ селото „Долня Раховица“ — „Раховичей зиръ“ — сѫ живѣли на брой 50 домакинства само християни, а въ селото Лѣсковецъ — „Лѣсковче“, както и въ подчиненитѣ му махали сѫ живѣли 252 домакинства рая християни. Общиятъ сборъ на жителитѣ въ тѣзи домакинства, които още отъ старо врѣме сѫ живѣли въ територията на тѣзи четири свободни

и вакфирани села — възлиза на 733 (седемстотинъ тридесеть и три) домакинства рая християни и малко мюселими[1]).

Въ първитѣ документи, които сж били дадени на завѣщателя Рустемъ паша, се говори ясно и положително, че числото на домакинствата, въ които сж живѣли раята-селяни отъ тѣзи четири свободни села, наречени „арнабудъ-кариелерй", е записано по словомъ на седемстотинъ тридесеть и три домакинства. Жителитѣ, които сж живѣли въ тѣзи свободни села, сж били признати за свободни граждани и се числили като рая на вакъфа. Тъзи рая-селяни, като привилегировани и свободни, били записани въ особени списъци и въ отдѣла на освободенитѣ отъ данъкъ рая, тъй като тѣ се ползували съ пълна свобода и се наричали *„сербесиетъ рая — тайфаларй"*.

Раята отъ тѣзи четири арбанажки села, като били напълно освободени отъ всѣкакви държавни тегоби и като не сж плащали на правителството никакви данъци и налози, — то тѣ фигурирали въ официялнитѣ стари регистри за пълноправни свободни граждани и не били се облагали съ никакви царски и държавни данъци. Въ официялния тефтеръ тѣ били записани като рая привилигирована, съ слѣднитѣ имена: *„сербезъ, мюселемъ, ве мааф-рая ехалилерй"*.

Съ това привилигировано име тѣ били записвани въ всички царски фермани, царски берати, мюлкнамета, и темесуци. Тѣзи държавни документи сж били давани на тѣхъ направо отъ императора султанъ и отъ финансовитѣ власти.

Възъ основа на официялнитѣ данни, които въ резюме бѣха извадени отъ старитѣ императорски книжя, и прѣдставени лично на султана—то приснопаметниятъ султанъ моятъ дѣдо Мустафа ханъ III при възкачване на прѣстола, въ първитѣ числа на мѣсецъ сеферъ 1171 г. отъ егира (30 октомврий 1757 г. Р. Хр.) е билъ издалъ по тоя въпросъ височайши царски актъ. Сжщо и въ царуването на моя баща приснопаметниятъ султанъ Абдулъ Хамидъ ханъ I прѣзъ мѣсецъ реджебъ 1187 ц. егира, или 6 септемврий 1773 г. Р. Хр. е билъ издалъ по тоя важенъ въпросъ единъ законенъ царски актъ, имащъ сила на законъ. Съ тоя ферманъ правата и привилегиитѣ на прѣдметнитѣ четири вакфирани села и живущитѣ въ тѣхъ рая селяни били утвърдени. Тѣзи два царски фермана били на ново подновени и размѣнени съ издаването на другъ единъ царски ферманъ издаденъ въ царуването на султанъ Селимъ ханъ III, съ дата 4 шевалъ 1207 г. егира. или 5 май 1793 г. Р. Хр., когато султанъ Селимъ ханъ III бѣ възкаченъ на прѣстола въ 1203 г. егира или 1788 г. Р. Хр. Раята селяни на тѣзи четири привилигировани села сж подали до императорския ми диванъ въ прѣстолния ми главенъ градъ Константиние особна молба. Просителитѣ, като излагатъ горѣизложеното, молятъ съ молба да имъ издамъ другъ новъ подобенъ царски актъ. Тѣхната молба се прие и се взе подъ внимание, слѣдъ

[1]) Въ оригинала-актъ цифритѣ на общия сборъ, писани словомъ, сж написани на 733 домакинства въ четиритѣхъ села. А по-отдѣлно за всѣко село, както тѣ сж писани сжщо словомъ общия сборъ възлиза на 702 домакинства, т. е. по-малко 32 домакинства.

което тя се даде за справка и за проучване въ императорската ми архива. Отъ доклада на финансовия министъръ и отъ краткото резюме, написано на гърба на самата просба — височайшата ми особа бѣ напълно освѣтлена по тоя въпросъ. Разбрахъ подробно за положението, въ което се намиратъ четиритѣхъ обозначени села. Сѫщо узнахъ и за политико-економическото положеиие на раята селяни, живущи въ тѣзи четири села. Доказанъ фактъ е, че раята отъ тѣзи четири села сѫ се ползували съ извѣстни материялни облаги, били сѫ свободни граждани (сербезъ олубъ) и не сѫ плащали по изричната воля на султана накакви правителствени данъци, нито налози нито берии и такси. Това обстоятелство е установено съ редица други доказателства, които се виждатъ въ старитѣ официялни регистри и които доказателства се уважаватъ и почитатъ като законъ. Затова рѣшихъ да издамъ по тоя прѣдметъ тоя ми новъ царски актъ, който по смисълъ и духъ не отстѫпва въ нищо отъ издаденитѣ до сега редица царски фермани.

Като пристигне при васъ тоя ми царски актъ, заповѣдвамъ ви да дѣйствувате по тоя специяленъ въпросъ, съгласо съ духа и смисъла на горѣизложеното, както и въ духа на изброенитѣ и издаденитѣ по-горѣ царски фермани отъ блаженно почившитѣ султани: баща ми, дѣдо ми и прѣдѣдо ми. Правителственитѣ власти, които по тия страни управляватъ, сѫ длъжни въ интереса на службата имъ, да се покоряватъ и да даватъ пълна вѣра на височайшата ми царска заповѣдь. А ти, справедливи кадио, си длъженъ да дѣйствувашъ точно и акуратно съ текста на тази ми царска заповѣдь.

Пазете се отъ незаконни дѣйствия и старайте се винаги да ги отбѣгвате! Тъй да знаете, тъй да дѣйствувате! Честь, слава и пълна вѣра отдайте на високитѣ ми императорски знаци — туграта и монограма ми — положени на чело на тоя ми царскиферманъ, издаденъ въ прѣстолния ми славенъ градъ Константиниеѐ, днесъ 24 джемазирал-ахъръ 1225 г. енуи, или 16 юлий 1810 г. Р. Хр.*)

Прѣвелъ: *Д. Ихчиевъ.*

Д-ръ Г. И. Кацаровъ.

IV.

Етнографическото положение на старитѣ македонци.

I

Македония въ историческо врѣме ясно се дѣли на двѣ части: първо, собствена или долня Македония, равнината отъ подножието на вѫтрѣшнитѣ планини до брѣга, която се на-

*) Тоя ферманъ, който има сила на законъ е издаденъ отъ султанъ Махмудъ ханъ II.

поява отъ долния Халиакмонъ (Бистрица) и Аксиосъ (Вардаръ). Тая область носѣла и името Ематия (*ἄμαθος* = пѣсъкъ)[1]; поважнитѣ ѝ градове били Едеса (Водена) Пела и Беройа (Верия). Долнята часть на тая равнина се наричала специално Ботиея, по име на Ботиеитѣ, които били изтикани отъ тамъ отъ македонцитѣ. Името Ематия нѣмало първоначално нито политическо нито етническо значение, а само физическо. По долното течение на Вардаръ[2]) Илиадата[3]) познава Пеонци, които споредъ Томащека и Кречмера[4]) сж отъ илирийско потекло; тѣ проникнали тукъ отъ С. З. и покорили завареното тракийско население; по-послѣ отъ тамъ ги изтикали македонцитѣ. На това мѣсто гръцкитѣ колонисти по брѣга на Егейското море се запознали и съ името „Македония"; трѣбва, обаче, да забѣлѣжимъ, че дори въ врѣме на пелопонеската война изобщо за цѣлата область на С. отъ брѣговетѣ на морето се употрѣбяло името *Траке* (Тракия), което имало само географическо значение, безъ огледъ къмъ етнографическитѣ отношения[5]).

Отдѣлнитѣ области покрай брѣга на морето носѣли различни имена: *Пиерия*, на Ю. отъ Халиакмонъ въ сѣвернитѣ и източни подножия на Олимпъ; *Мигдония*, равнината на И. отъ Вардаръ; нейнъ най-важенъ центръ била гръцката колония Терма на Термейския (Солунски) заливъ; тоя градъ билъ уголѣменъ и нарѣченъ отъ Касандра († 297 г. пр. Хр.) Тесалоника, по име на съпругата му, дъщерята на великия Филипъ II. Отдѣлни области на Мигдония били Антемусъ и пò на С. Крестония по изворитѣ на р. Ехедоросъ (дн. Галикъ). На И. отъ тия области, на З. отъ Струма, лежала *Бисалтия*.

Втората часть на Македония е горня Македония, вжтрѣшната планинска часть. Тя се дѣли главно на три области: *Орестида*, по горния Халиакмонъ около езерото *Celetrum* (Кастория); пò на С. лежала *Ланкестида*, напоявана отъ р.

---

[1]) Илиад. 14, 225 гл.: *Ἥρη δ'αἴξασα λίπεν ῥίον Οὐλύμποιο, Πιερίην δ'ἐπιβᾶσα καὶ Ἠμαθίην ἐρατεινήν.*

Ср. *Oberhummer*, у. Pauly-Wissowa, Realenc. der klass. Altertumswiss, подъ дума Emathia.

[2]) *Kiepert*, Lehrbuch der alt. Geogr. 310, като сравнява илирийскитѣ имена Vardaei, Bardylis (в. албан. *barđ.*, „бѣлъ", *G. Meyer*, etymol. Wörterb. der albanes. Spr. 27), изказва прѣдположение, че *Βαρδάριος* е първоначалното илирийско име на рѣката, което у гърцитѣ било замѣстено съ името *Ἄξιος*; *ἄξος* на македонски значило „гора"; в. *Oberhummer* у Pauly-Wissowa, II, 2630. Рѣка съ име *Ἄξιος* имало и въ Moesia Inferior, притокъ на Дунава, дн. Чернавода: *Tomaschek*, у Pauly-Wissowa, II 2630.

[3]) III, 848: *αὐτὰρ Πυραίχμης ἄγε Παίονας ἀγκυλοτόξους τηλόθεν ἐξ Ἀμυδῶνος ἀπ' Ἀξιοῦ εὐρὺ ῥέοντος, Ἀξιοῦ, οὗ κάλλιστον ὕδωρ ἐπικίδναται αἶαν.*

[4]) *Tomaschek*, Thraker, I, 13 гл.; *Kretschmer*, Einleitung in die Gesch. der griech. Sprache, 246. Ср. и *Й. Ивановъ*, Сѣв. Македония, стр 2 сл.

[5]) *Kiepert* , Lehrbuch der alten Geographie, 307.

Еригонъ (Черна, Кара-су); на Ю. отъ Орестида, по срѣдното течение на Халиакмонъ лежала *Елимея*. Отъ другитѣ по-маловажни области ще споменемъ *Пелагония*, на С. отъ Линкестида. Горѣизброенитѣ области до IV в. пр. Хр. образували отдѣлни княжества, които се намѣрвали въ по-голѣма или по-малка зависимость отъ Македония[6]).

Слѣдъ тия уводни бѣлѣжки можемъ да пристѫпимъ къмъ въпроса за етнографическото положение на старитѣ македонци. Обяснимъ е голѣмиятъ интересъ, който прѣдставя тоя въпросъ. Сѣверната македонска монархия обединила Гърция, която се разкапвала въ вѫтрѣшни политически и социални борби, и чрѣзъ завоюването на обширни области, отворила безкраенъ просторъ за разширение на гръцката култура. Съ Александра Велики се почва новъ периодъ въ историята, почва се ново културно развитие, тъй нарѣчената елинистическа култура. Може да се каже, че завоеванията на Александра и неговата дѣятелность сѫ имали за онова врѣме сѫщитѣ послѣдици, каквито кръстоноснитѣ походи за германскитѣ народи[7]). Тая култура, може да се каже упражнява влияние до днешенъ день, защото формитѣ, въ които хеленизмътъ излѣлъ дотогавашнитѣ резултати на гръцкото културно развитие, сѫ станали чрѣзъ посрѣдничеството на римлянитѣ достояние на всички европейски народи.

Какви сѫ били старитѣ македонци, главнитѣ носители на елинистическата култура? Тоя въпросъ е билъ споренъ и у класическитѣ писатели, споренъ е и у новитѣ автори, които сѫ се произнасяли по него; и това е обяснимо, защото не притежаваме достатъчно материалъ, за да разрѣшимъ сигурно тоя въпросъ. Старитѣ автори само мимоходомъ засѣгатъ въпроса за етнографическото положение на македонцитѣ и тия оскѫдни свѣдения често пѫти не допущатъ съвсѣмъ сигурни заключения; при това се прибавя и обстоятелството, че отъ езика на старитѣ македонци сѫ запазени много малко слѣди.

Казахме вече, че по тоя въпросъ владѣе голѣмо разногласие въ новата историческа литература. Така напр. извѣстниятъ историкъ *Ed. Meyer*[8]) мисли, че старитѣ македонци сѫ часть отъ гръцкия народъ, която останала въ по-старитѣ жилища, изгубила токо-речи напълно връзката съ главната часть на нацията и за това не се причислявала къмъ нея. Сѫщо и Beloch[9]), Hatzidakis[10]), Hoffmann[11]) рѣшително се изказватъ

---

[6]) в. *Kaerst*, Gesch. des hellen. Zeitalters, I, 105.
[7]) Споредъ думитѣ на *Кеннингемъ*, Западная цивилизація съ эконом. точки зрѣнія, т. I, 119.
[8]) Geschichte d. Altertums II, 66 сл.
[9]) Griech. Gesch. I, 31; III, 1, стр. 1 гл.
[10]) Zur Abstummung der alten Makedonier, Athen, 1897.
[11]) Die Makedonen, 1906.

за гръцката народность на македонцитѣ, едно мнѣние, което защищаваше по-рано и O. Abel [12]). Срѣщу това стоятъ други мнѣния. P. Kretschmer [13]) мисли, че тоя въпросъ мжчно може да се разрѣши, но е наклоненъ да приеме, че македонцитѣ сж близко сродни съ елинитѣ. Почти на сжщото мнѣние е и I. Kaerst [14]). Hirt [15]) приписва на Македонския езикъ илирийски характеръ, изтъква обаче, че и въ старо врѣме отношенията на народноститѣ ще да сж били сжщо тъй заплетени както и днесъ. И *O. Müller* [16]) твърди, че македонцитѣ сж били отъ илирийско потекло. Има и други учени, които, както ще видимъ по долѣ, не се съгласяватъ съ теорията за гръцката националность на македонцитѣ.

Какви доказателства се привеждатъ, за да се докаже, че македонцитѣ сж били гръцко племе, че тѣхниятъ езикъ билъ диалектъ на гръцкия? Тия доказателства сж исторически и езикови. Първитѣ главно се изтъкватъ отъ Hatzidakis; нека най-напрѣдъ разгледаме, каква стойность иматъ тия доказателства.

II.

Хаджидакисъ (с. 39) обръща внимание на обстоятелството, че македонцитѣ наричали римлянитѣ варвари [17]), което тѣ не би сторили, ако сами биха били варвари. Слабостьта на тоя аргументъ е съвсѣмъ явна; тия извѣстия произхождатъ отъ едно врѣме, когато елинистическата култура отдавна била вече разпространена и въ Македония и въ другитѣ държави, произлѣзли слѣдъ разпадането на Александровата монархия. Послѣ цитиранитѣ отъ тоя ученъ мѣста още не доказватъ, че македонцитѣ се чувствували именно като гърци, но за това ще говоримъ по-долу.

И Плутархъ считалъ македонското владичество гръцко, а римското чуждо; това Хаджидакисъ заключава отъ Плут. Flamin. 2: *ἡ δ' Ἑλλὰς οὔπω πολλὰ συνηνεγμένη Ῥωμαίοις, ἀλλὰ τότε πρῶτον ἐπιμιγνυμένη ταῖς πράξεσιν, εἰ μὴ φύσει τε χρηστὸς ἦν ὁ ἄρχων* (т. е. Фламининъ) *καὶ λόγῳ μᾶλλον ἢ πολέμῳ χρώμενος . . . οὐκ ἂν οὕτω ῥαδίως ἀντὶ τῶν συνήθων ἀλλόφυλλον ἀρχὴν ἠγάπησεν*. Обаче има и друго мѣсто у Плутарха, което много по-ясно показва, че той не е смѣталъ македонската власть за гръцка. Въ биографията на Клеомена, гл. 16, Плутархъ означава дѣлото на Арата. който повикалъ македонския царь Антигона Дозона (229—221 пр. хр.) въ Гърция противъ спартанския

---

12) Makedonien vor König Philipp, стр. 91, гл.
13) Цит. съч. стр. 283 гл.
14) Gesch. des hellen. Zeitalters, I, стр. 102.
15) die Indogermanen, I, 149; II, 602.
16) Über die Wohnsitze, die Abstamnung und die ältere Gesch. des Maked. Volkes, 1825 г.
17) в. напр. *Plut.* Pyrr. 16; *Liv.* 31, 34.

царь Клеомена, като „дѣло неприлично за никой *Елинъ*, а найсрамно за самия Арата“ и пр.; изобщо отъ цѣлата тая глава се вижда, че Плутархъ не считалъ македонското владичество за грѣцко; иначе той не би могълъ да говори така за Арата. Но и само по себе си горѣ-цитираното мѣсто отъ Плутарха (Flamin. 2) не доказва нищо, защото слѣдъ толкова дълго владичество на македонцитѣ надъ Гърция, гърцитѣ свикнали съ тая власть (в. думитѣ: *ἀντὶ τῶν συνήθων*) и лесно могли да считатъ всѣкаква друга власть (въ дадения случай римската) за чужда.

По-важно е друго едно мѣсто у Полибия IX, 37 (отъ рѣчьта на акарнянина Ликиска къмъ лакедемонцитѣ 211 г. пр. Хр.): *τότε μὲν ὑπὲρ ἡγεμονίας καὶ δόξης ἐφιλοτιμεῖσθε πρὸς Ἀχαιοὺς καὶ Μακεδόνας ὁμοφύλους καὶ τὸν τούτων ἡγεμόνα Φίλιππον, νῦν δὲ περὶ δουλείας ἐνίσταται πόλεμος τοῖς Ἕλλησι πρὸς ἀλλοφύλους ἀνθρώπους* (т. е. римлянитѣ), *οὓς ὑμεῖς δοκεῖτε μὲν ἐπισπᾶσθαι κατὰ Φιλίππου, λελήθατε δὲ κατὰ σφῶν αὐτῶν ἐπεσπασμένοι καὶ κατὰ πάσης Ἑλλάδος.*[18]) Отъ това мѣсто е явно, че македонцитѣ се считали племенно сродни съ гърцитѣ; отъ Liv. 31, 29: Aetolos, Acarnanas, Macedonas eiusdem linguae homines, излиза, че говорѣли сжщия езикъ както еолянитѣ и акарнянитѣ т. е. грѣцки. На пръвъ погледъ бихме били наклонни да отдадемъ на тия свидѣтелства голѣмо значение, ала и тукъ трѣбва да вземемъ прѣдъ видъ, че и тѣ произхождатъ отъ сравнително късно врѣме, когато македонцитѣ били вече еленизирани; слѣдователно, обяснимо е, че писателитѣ на тая епоха, които не се интересували отъ етническата проблема, ги смѣтали сродни съ гърцитѣ.

Отъ такъвъ характеръ сж повечето мѣста, съ които Хаджидакисъ подкрѣпя своята теза, при това той не се отнася достатъчно критично къмъ изворитѣ [18а]). По-важни сж свидѣтелствата на по-старитѣ автори. Тукидидъ (II, 80,5; 81), който добрѣ познава Македония и дава най-цѣннитѣ свѣдения за

---

[18]) „Тогава вие се борѣхте за хегемония и честь противъ ахейцитѣ и нашитѣ еднoплеменници, македонцитѣ, прѣдвождани отъ Филипа; а сега прѣдстои на елинитѣ война за поробяване противъ другоплеменни хора, които мислите, че сте ги повикали противъ Филипа, а забравяте, че сте ги повикали противъ самитѣ васъ и противъ цѣла Елада“.

[18а]) Ще наведемъ единъ примѣръ за това: споредъ *Pausanias* IV, 29, (дѣто се говори за нападение на македонцитѣ върху Месена 214/13 г. пр. Хр.), Месенцитѣ отначало помислили, че нападателитѣ сж лакедемонци, *ἐπεὶ δὲ ἔκ τε τῶν ὅπλων καὶ τῆς φωνῆς Μακεδόνας καὶ Δημήτριον τὸν Φιλίππου γνωρίζουσιν ὄντας...*: отъ това мѣсто Хаджидакисъ (стр. 51) заключава, че македонцитѣ говорѣли грѣцки диалектъ, защото ако това *φωνή* би било атическо или съвсѣмъ варварско то не би помогнало за разпознаване на македонцитѣ. Ала той не взима прѣдъ че описанието на Павсания е съвсѣмъ фантастично; тука е дума за нападение на *Деметрия отъ Фаросъ*, когото Павсаний фалшиво замѣства съ Деметрия, сина на Филипа V. (в. *Niese*, Gesch. d. griech. und Makedon. Staaten, II, 472; *Pauly-Wissowa*, Realencyl. I Supplement, стр. 344).

старата македонска история, дѣли македонцитѣ и епирскитѣ племена[19]) (хаони, теспроти, молоси) отъ елинитѣ; първитѣ той нарича „варвари“ въ смисъль на племена, несродни съ гърцитѣ[19]а). Демостенъ на много мѣста нарича Филипа и македонцитѣ варвари[19]б). Но на неговитѣ думи модернитѣ автори не отдаватъ значение, защото били диктувани отъ партийна страсть. Обаче, ако и да признаваме, че Демостенъ прѣувеличава, трѣбва да се съгласимъ, че въ неговитѣ думи ще да има капка истина, защото Филипъ ималъ доста подкупени приятели въ Атина, които лесно би могли да оборятъ Демостена, като му покажатъ, че Филипъ е гръкъ, а не варваринъ. Ако атинцитѣ, които слушали Демостена, сж били на мнѣние, че македонцитѣ сж гърци, то думитѣ на тоя ораторъ биха били съвсѣмъ не на мѣсто[20]). Но да оставимъ Демостена. За неговия съврѣменикъ Исократъ никой не може да твърди че е билъ политически противникъ на Македония. Въ своята рѣчь (V, 107 сл.), въ която съвѣтва Филипа да обедини грцкитѣ сили и слѣдъ това да се обърне противъ Персия, той никждѣ не казва, че македонцитѣ сж гърци; напротивъ съвсѣмъ ясно е, че Исократъ счита само царския родъ за грцки (именно за произходещъ отъ Херакла), а македонския народъ смѣта другоплемененъ: ср. V, 108: *καὶ γάρ τοι συνέβη διὰ τὸ γνῶναι περὶ τούτων αὐτὸν ἰδίως καὶ τὴν βασιλείαν γεγενῆσθαι πολὺ τῶν ἄλλων ἐξηλλαγμένην· μόνος γὰρ Ἑλλήνων οὐχ ὁμοφύλου γένους ἄρχειν ἀξιώσας μόνος καὶ διαφυγεῖν ἠδυνήθη τοὺς κινδύνους τοὺς περὶ τὰς μοναρχίας γιγνομένους*[21]).

Хаджидакисъ не обръща внимание на това, ами казва (стр. 46), че и Исократъ ще да е смѣталъ македонцитѣ гърци, защото иначе не би било понятно, защо той се старае да убѣди Филипа да обедини гърцитѣ подъ своя хегемония и да ги поведе противъ общия неприятель — перситѣ.

Хаджидакисъ тукъ не взима прѣдъ видъ състоянието на Гърция прѣзъ това врѣме. Извѣстно е, че гърцитѣ не могли съ собствени сили да достигнатъ обединена национална държава; партикуларизмътъ билъ основното зло на политическия имъ животъ. Непрѣкжснатитѣ жестоки политически и социални

---

[19]) Епиротитѣ сж били по всѣка вѣроятность отъ илирийско потекло: в. *Kärsty* Pauly-Wissowa, подъ дума Epeiros; *Kretschmer*, ц. съч. 254.

[19]а) За значението на думата *βάρβαρος* у Тукидида в. *Eichhorn*, *βάρβαρος* quid significaverit, стр. 40.

[19]б) Ср. напр. III, 16 и 24; IX 31 и пр.

[20]) *Lenschau*, Jahresbericht über Fortschritte der klass. Altertumswiss. 1904, стр. 249, казва: „sicher hatte Demosthenes, der es liebt seinen grossen Gegner und dessen volk als Barbaren hinzustellen, das Gefühl der Zuhörer auf seiner Seite“.

[21]) „Поради особната му разумность въ тия нѣща случи се, че и царството му твърдѣ много се отличава отъ другитѣ; тъй като той единствениятъ отъ елинитѣ поиска да властвува надъ *другоплемененъ* народъ и можа да избѣгне опаснsocтитѣ, които заплашватъ монархиитѣ“ Ср. и *Kaerst*, цит. съч. I, 99.

борби, особно отъ IV в. пр. Хр. нататъкъ, които съсипвали благосъстоянието на малкитѣ държавици-градове (πόλεις), спомогнали да се породи мисъльта за една силна държавна власть, която да стои надъ партиитѣ и тѣхнитѣ интереси, която да въплъщава чистата държавна идея, за да може да възстанови социалния миръ въ измѫченото отъ дългитѣ борби общество. Такава държавна власть не могла да прѣдставя нито аристокрацията нито демокрацията, защото досегашниятъ опитъ показалъ, че тия партии, щомъ получавали властьта, експлоатирали я изключително за удовлетворение на личнитѣ си интереси. Такава неутрална власть могла да бѫде само монархията. Тая мисъль, изказана още отъ Аристотеля, развилъ особно Исократъ [22]), Той очаква спасението на Гърция именно отъ монархията: затова именно обръща погледъ къмъ силната сѣверна монархия, къмъ македонския царски дворъ, който отдавна вече билъ центъръ на гръцка култура; той подбужда Филипа да помогне да се прѣкѫснатъ постояннитѣ борби между отдѣлнитѣ гръцки държавици и да отправи обединенитѣ гръцки и македонски сили къмъ обща цѣль: завоювание на персийската държава; съ това щѣло да се намѣри и разрѣшението на най-важния социаленъ въпросъ: да се отърве гръцкото общество отъ опасностьта, която му грозѣла отъ постоянно увеличаващия се безимотенъ, бездоменъ пролетариатъ [23]). Тия отношения трѣбва да имаме прѣдъ видъ, за да разберемъ добрѣ мислитѣ на Исократа.

Впрочемъ, въ дадения случай не е такова важенъ въпросътъ, да ли македонцитѣ въ това врѣме сѫ говорѣли гръцки. Много по-важно е да знаемъ, какви сѫ се чувствували сами македонцитѣ. Ето що дума по тоя въпросъ отличниятъ познавачъ на елинизма проф. Kaerst[24]): „не може да има съмнѣние, че още въ врѣме на Филипа и Александра елинитѣ не считали македонцитѣ като принадлежащи къмъ гръцката нация. Сѫщо е сигурно, че самъ македонскиятъ народъ въ оня периодъ не числѣлъ себе си къмъ елинитѣ, ами се отличавалъ отъ тѣхъ по ясенъ и опрѣдѣленъ начинъ. Достатъчно е да се хвърли погледъ въ историческата традиция върху врѣмето на Филипа и особно върху това на Александра и Диадохитѣ: на всѣкѫдѣ ще се забѣлѣжи ясното съзнание на м кедоцитѣ, че сѫ единъ народъ за себе си, който, като такъвъ, има призвание да спечели слава и сила въ свѣта“ [25]).

---

22) в. *Kaerst*, II, 1, стр. 310. *Бузескулъ*, Исторія аѳин. демокраціи, 1909 год. стр. 440

23) в. *Pöhlmann*, Grundriss der griech. Gesch. 3⁰ изд. стр. 220.

24) Ц. съч. I, 99.

25) На сѫщото мнѣние е и *U. Köhler*, Sitzungsber. der Berl. Akad. 1898, стр. 134 — Противъ мнѣнието на тия учени се изказа *Beloch*, Griech. Gesch. III, 1, стр. 5., обаче не съ право. Ние ще укажемъ тука само на единъ примѣръ: Евменъ отъ Кардия, секретарьтъ нл Александра В., най-способниятъ

Впрочемъ гърцитѣ отъ свое гледище имали право да наричатъ македонцитѣ варвари, защото въ по-ранно врѣме Македония не взимала никакво участие въ общоелинската култура. Гръцкитѣ сказания, гръцката поезия изобщо не засѣгатъ Македония, македонцитѣ не участвували въ общоелинскитѣ праздници, които подържали елинското национално съзнание. Когато царьтъ имъ Александъръ Филелинъ (V в. пр. Хр.) поискалъ да вземе участие въ олимпийскитѣ игри, то гърцитѣ не искали да го допуснатъ, като казвали, че игритѣ не сѫ за варвари, а за елини. Той билъ допуснатъ тепърва, слѣдъ като доказалъ прѣдъ елинодикитѣ (уредницитѣ и прѣдседателитѣ на игритѣ), че той е потомъкъ на Херакла и като такъвъ принадлежи къмъ гърцитѣ. Това разказва Херодотъ[26]. Сѫщиятъ на друго мѣсто (V, 20) нарича Александра „елински мѫжъ, който властвува надъ македонцитѣ". Отъ тия мѣста е явна противоположностьта между властвующата въ Македония династия и македонския народъ. Македонцитѣ споредъ Херодота не сѫ еднoплеменни съ гърцитѣ [26a].

Hatzidakis (стр. 40) за да докаже, че македонцитѣ въ V в. се чувствували гърци навежда едно мѣсто отъ Еврипида (Iphig. Aul. 1399: *βαρβάρων δ' Ἕλληνας ἄρχειν εἰκός, ἀλλ' οὐ βαρβάρους, μῆτερ, Ἑλλήνων· τὸ μὲν γὰρ δοῦλον, οἱ δ' ἐλεύθεροι)*, което било написано въ Македония; ако македонцитѣ не били гърци и не се чувствували такива, то тия думи би били голѣма обида къмъ гостоприемната царска фамилия и македонското болѣрство; Еврипидъ не е могълъ да извърши такава безтактность. — Еврипидъ прѣкаралъ при царя Архелая въ Пела послѣднитѣ $1^1/_2$ години на живота си; той умрѣлъ прѣзъ зимата 407/6 год. За неговата трагедия „Ифигения въ Авлида" е извѣстно, че е прѣдставена слѣдъ смъртьта му въ 406 г.[27]. Ние не знаемъ, дали Еврипидъ е писалъ и прѣдставялъ тая трагедия въ Македония. Само за трагедията му „Вакханки" се прѣдполага, че е прѣдставена за пръвъ пѫть въ столицата на Архелая, който учрѣдилъ сценически агони[28]. Тъй щото, аргументътъ на

отъ диадохитѣ не сполучилъ, вѫпрѣки своята храбрость и гениалность, да си основе държава — както другитѣ пълководци на Александра, защото македонцитѣ не искали да бѫдать водени отъ единъ бързо издигналъ се гръкъ. Ср. *Mahaffy*, The Progress of Hellenism in Alexander's Empire, 36.

[26]) V 22: *Ἀλεξάνδρου γὰρ ἀεθλεύειν ἑλομένου καὶ καταβάντος ἐπ' αὐτὸ τοῦτο, οἱ ἀντιθευσόμενοι Ἑλλήνων ἐξεῖργόν μιν, φάμενοι οὐ βαρβάρων ἀγωνιστέων εἶναι τὸν ἀγῶνα ἀλλὰ Ἑλλήνων. Ἀλέξανδρος δὲ ἐπειδὴ ἀπέδεξε ὡς εἴη Ἀργεῖος, ἐκρίθη τε εἶναι Ἕλλην καὶ ἀγωνιζόμενος στάδιον συνεξέπιπτε τῷ πρώτῳ.* Ср. *Kaerst*, ц. съч. I, 99.

[26a]) За смисъльта на думата *βάρβαρος* у Херодота в. *Eichhorn*, *βάρβαρος* quid significaverit стр. 25.

[27]) *Dieterich,* у Pauly-Wissowa, подъ дума Euripides, стр. 1248

[28]) в. Еврипидъ, Вакханки, прѣв. Г. И. Кацаровъ, стр. 9 и тамъ цитир. литература.

Хаджидакиса пада. Но дори да се съгласимъ съ него, че тия думи сж писани въ Македония, то съ това не печелимъ много, защото, ако царската фамилия и болѣрството се чувствували като гърци, това още нищо не доказва за македонския народъ[29]).

Впрочемъ има и стари извѣстия, които положително говорятъ за сродство на македонцитѣ съ елинитѣ. Хесиодъ[29а]) (VII в. пр. хр.) казва, че Магнесъ и Македонъ били синове на Зевса, което означава че магнетитѣ били сродни съ македонцитѣ; а магнетитѣ влизали въ Делфийската Амфиктиония, значи били гръцко племе. Логографътъ Хеланикъ[29б]) (V. в. пр. хр.), нарича Македона, отъ когото се нарекла Македония, синъ на Еола. Тия двѣ извѣстия иматъ еднакавъ характеръ, защото най-стария историописъ на ионийскитѣ логографи е тѣсно свързанъ съ генеалогическия епосъ на Хесиодовата школа[29в]). За да оцѣнимъ тия извѣстия трѣбва да имаме прѣдъ видъ, че въ гръцката генеалогическа литература често пжти сж свързани чужди племена съ елински родоначалници и герои. Така напр. самъ Хесиодъ казва въ своята Теогония (ст. 1011 гл.) че Одисей ималъ отъ Кирка два сина: Агрий и Латинъ (*Ἄγριον ἠδὲ Λατῖνον*). Можемъ ли отъ това извѣстие да заключаваме, че Латинцитѣ сж сродни съ Елинитѣ? Никакъ не. Така ще си обяснимъ и извѣстието на Хесиодъ за Македона. Понеже македонцитѣ сж живѣли въ съсѣдство съ магнетитѣ, то генеалогическата поезия ги свързва; едва ли можемъ да даваме нѣкаква етнографическа стойность на подобни извѣстия. Послѣ трѣбва да споменемъ и извѣстието на Херодота (I, 56), който казва слѣдното за старитѣ жилищата на дорянитѣ: »*ἐπὶ μὲν γὰρ Δευκαλίωνος βασιλέος οἴκεε γῆν τὴν Φθιῶτιν, ἐπὶ δὲ Δώρου τοῦ Ἕλληνος τὴν ὑπὸ τὴν Ὄσσαν τε καὶ τὸν Ὄλυμπον χώρην, καλεομένην δὲ Ἱστιαιῶτιν· ἐκ δὲ τῆς Ἱστιαιώτιδος ὡς ἐξανέστη ὑπὸ Καδμείων, οἴκεε ἐν Πίνδῳ Μακεδνὸν καλεόμενον.*[29г]) Подъ

---

[29]) *Mahaffy*, ц.с. 33 казва: „Euripides had produced plays for the Macedonian, though it is very likely that the Macedonian nobles who came to hear the *Bacchae* at court understood it no better than did the Parthian lords who saw the head of Crassus brought in to play its ghastly part in the same immortal drama". Ср. и *A. Thumb*, die griech. Sprache im Zeitalter des Hellenismus, стр. 102.

[29а]) Fr. 23: *ἡ δ' ὑποκυσαμένη Διὶ γείνατο τερπικεραύνῳ*
υἷε δύω, Μάγνητα Μακεδόνα θ' ἱππιοχάρμην
Οἳ περὶ Πιερίην καὶ Ὄλυμπον δώματ' ἔναιον.

Ср. *D'Arbois de Jubainville*, Les premiers habitants de l'Europe 2⁰ изд. II, 227.

[29б]) fr. 46 (Müller, F. H. G. I, 51.): *Μακεδονία ἡ χώρα ἰονομάσθη ἀπὸ Μακεδόνος τοῦ Αἰόλου.*

[29в]) в. *C. Wachsmuth*, Ziele und Methoden der griech. Gechichtsschreibung, рект. рѣчь, 1897, стр. 7. Бузескулъ, Введеніе въ исторію Греціи, 53 гл.

[29г]) „въ врѣмето на царя Девкалиона живѣли въ страната Фтиотида, а въ врѣмето на Дора, сина на Елина, въ мѣстностьта при Оса и Олимпъ, наричана Истиеотида, когато Кадмейцитѣ ги изгонили отъ Истиеотида, живѣли въ Пиндъ подъ име *Македни*". Ср. Herod. VIII, 43.

»Пиндъ« мнозина разбиратъ планината Пиндъ, но това не е право; по-добрѣ е да се разбира градътъ *Πίνδος* въ Дорида, (въ Срѣдня Гърция между Ита и Парнасъ). [29д]).

Свѣденията на Херодота изобщо за разнитѣ жилища на Дорянитѣ въ Тесалия не сж достовѣрни, защото почиватъ върху епически сказания. [29е]) Споренъ е сжщо въпросътъ, какво трѣбва да се разбира подъ *Μακεδνὸν ἔθνος*. *Μακεδνός* се срѣща още само единъ пжть като синъ на Аркадския Ликаонъ (Apollod. III, 8, 3). Повдига се въпросъ, дали можемъ да отъждествяваме *Μακεδνοί* съ *Μακεδόνες*. Самъ Херодотъ, както се вижда, не ги смѣта идентични, защото въ противенъ случай той би трѣбвало да обясни малко извѣстната форма *Μακεδνοί* съ извѣстна въ негово врѣме *Μακεδόνες*.[29ж]) Това се потвърждава и отъ обстоятелството, че Херодотъ нарича Александра I, „елински мжжъ, който властува надъ македонцитѣ", (в. по-горѣ стр. 163). Значи той не счита македонцитѣ за доряни. Stein[29з]) прѣдполага, че името *Μακεδνὸν* се срѣщало въ епоса *Αἰγίμιος* и означавало по-ранншното население на Дорида.

Други учени приематъ идентичностьта на *Μακεδόνες* съ *Μακεδνοί*. Ние бихме подчертали мнѣнието на Busolt[29и]), който казва, че *ἔθνος Μακεδνὸν* не е още обяснено удовлетворително. Щомъ е така, тия извѣстия на Херодота малко помагатъ за разяснение на въпроса, който разглеждаме.

Ние споменахме вече, че и *Beloch* поддържа мнѣнието на Хаджидакиса; той въ своята Гръцка история (т. III, 1, стр. 4) между друго изтъква, че въ всички държави, произлѣзли отъ Александровата монархия, гръцкиятъ езикъ билъ официаленъ; у македонцитѣ, които за малко врѣме завоювали свѣта, самосъзнанието трѣбвало да се усили въ висока степень; и ако тѣ биха имали свой собственъ езикъ, различенъ отъ гръцкия, тѣ биха го употрѣбявали; а това не станало, значи тѣхния националенъ езикъ билъ гръцки.

Тоя аргументъ на учения историкъ споредъ насъ нѣма голѣма тежесть. Не бива да се забравя, че споредъ намѣренията на Александра гръцката култура трѣбвало да служи като най-важно срѣдство, което да свърже въ едно цѣло разнороднитѣ елементи на държавата му; слѣдователно, гръцкиятъ (т. е. атическиятъ) езикъ трѣбвало да стане официаленъ езикъ. Справедливо изтъква *E. Schwyzer*[30]), че македонцитѣ не сж могли да въведатъ своя езикъ, защото той нѣмалъ

[29д]) ср. *Stein*, издание на Херодота, т. I, стр. 63.

[29е]) в. *J. Miller*. у Pauly-Wissowa, Realencycl. подъ думата Dores и тамъ цитираната литература.

[29ж]) *Stein*, издание на Херодода, т. V, 5° изд. стр. 32.

[29з]) цит. м. т. I, стр. 64.

[29и]) Griech Gesch. I, 2° изд. стр. 204. заб. 1.

[30]) Die Weltsprachen des Altertums, стр. 16 сл.

никаква литература: напротивъ атическиятъ езикъ още порано служилъ въ Македония като придворенъ езикъ — както френскиятъ въ Русия въ врѣме на Петра и Екатерина, — почналъ да се разширява и въ М.-Азия и въобще почналъ да добива характеръ на всемиренъ езикъ; значи никой други езикъ не е могълъ да послужи по-добрѣ на цѣлитѣ на завоевателя.

III.

Хаджидакисъ (стр. 51 сл.) твърди, че споредъ свѣденията на старитѣ автори македонцитѣ говорѣли гръцки, разбирали гърцки. Но и тукъ той се ползува отъ мѣста, които не говорятъ въ полза на неговото мнѣние, или поне не доказватъ нищо.

Така Плутархъ казва (Alex. 51): *ἀναπηδήσας* (т. е. Александръ при спора съ Клита) *ἀνεβόα Μακεδονιστὶ καλῶν τοὺς ὑπασπιστάς;* Eumen. 14, дѣто се говори за срѣщата на солдатитѣ съ Евмена: *ὡς εἶδον εὐθὺς ἀσπασάμενοι Μακεδονιστὶ τῇ φωνῇ τάς τ' ἀσπίδας ἀνείλοντο* и пр. Споредъ Хаджидакисъ *μακεδονιστί* значи тукъ, „диалектично“ (dialektisch), не атически; „естествено е, казва той, че Александъръ при голѣмото си душевно вълнение изпадналъ въ диалекта си, и че солдатитѣ обичали тоя диалектъ и го употрѣбявали при такива радостни събития“. Искуственостста на това тълкувание нѣма защо да се изтъква: *μακεδονιστὶ* значи „на македонски“ и нищо повече.

Имаме обаче друго по-важно свидѣтелство, върху което трѣбва да се спремъ. Исгорикътъ отъ I в. сл. Хр. *Curtius* VI, 9, 36, като говори за процеса на Филота прѣдъ събраната македонска войска, съобщава, че Александъръ произнесълъ обвинителната си рѣчъ противъ Филота, слѣдъ което Филота отговаря: Tum Philotas: praeter Macedonas, inquit, plerique adsunt, quos facilius quae dicam percepturos arbitror, si eadem lingua (т. е. гръцки) fuero usus, qua tu (Александъръ) egisti, non ob aliud, credo, quam ut oratio tua intellegi posset a pluribus. Tum rex: ecquid videtis odio etiam sermonis patrii (т. е. македонския) Philotan teneri[30]) *Beloch*[31]) заключава отъ това мѣсто, че македонцитѣ разбирали гръцки (т. е. атически) и че гърцитѣ, които участвували въ събранието тоже могли да разбиратъ една македонска рѣчь, ако и съ извѣстна мѫка; значи разликата между атическия и македонски езикъ била само диалектична.[32]) Ние мислимъ, че въ дадения случай нѣма го-

---

[31]) Крит. съч. III, 1, стр. 3.

[30]) Тогава Филота каза: освѣнъ македонцитѣ присѫтствуватъ мнозина, които, мисля, по-лесно ще разбератъ думитѣ ми, ако употрѣбя сѫщия езикъ на който говори ти не съ друга цѣль, вѣрвамъ, а да се разбере рѣчьта ти отъ повече души. Тогава царьтъ каза: виждате ли, че Филота прѣзира дори отечествения си езикъ?

[32]) На сѫщо мнѣние е и *Hatzidakis*, стр. 28.

лѣмо значение обстоятелството, че гърцитѣ не разбирали македонски, защото отъ това не може да се заключава нищо за характера на македонския езикъ: сѣверния германецъ не разбира езика на швабския селянинъ, ако и да е нѣмски[33]) Отъ горѣказаното мѣсто слѣдва наистина, че македонцитѣ въ войската разбирали грѫцки, защото Филота би постѫпилъ глупаво, ако би се защищавалъ прѣдъ сѫдиитѣ си на езикъ тѣмъ непонятенъ.[34]) Ала доказва ли това, че народътъ въ Македония въ врѣмето на Александра билъ грѫцки и говорѣлъ дома си грѫцки? Мислимъ, че не.[35]) Освѣнъ това, ако Александъръ се е чувствувалъ като гъркъ, както твърдятъ Beloch и Хаджидакисъ, то каква смисъль иматъ думитѣ му: videtis odio etiam *sermonis patrii* Philotan teneri . . . dum meminеritis aeque illum a *nostro more* quam a *sermone* abhorrere; и по-горѣ дѣто Александъръ пита Филота: Macedones de te judicaturi sunt, quaero an patrio sermone sis apud eos usurus? Отъ тия думи е явно, че Алексендъръ не се чувствува като гъркъ, ами като македонецъ и че има противоположность между македонскитѣ нрави и езикъ, която се изтъква отъ Александра.

За разяснение на езиковитѣ отношения въ Македония е важно едно мѣсто у Страбона (VII, 7, 8, p. 326), което гласи: *ἔνιοι καὶ σύμπασαν τὴν μέχρι Κορκύρας Μακεδονίαν προσαγορεύουσιν, αἰτιολογοῦντες ἅμα ὅτι καὶ κουρᾷ καὶ διαλέκτῳ καὶ χλαμύδι καὶ ἄλλοις τοιούτοις χρῶνται παραπλησίοις, ἔνιοι δὲ καὶ δίγλωττοί εἰσιν;* значи споредъ нѣкои автори и Епиръ се числѣлъ къмъ Македония, защото жителитѣ на тия двѣ страни имали почти еднакъвъ начинъ на подстригване косата, еднакво облѣкло и говоръ. За да разберемъ добрѣ това мѣсто, трѣбва да имаме прѣдъ видъ, че едно врѣме илирийски племена наводнили Епиръ, Акарнания и Етолия дѣто се смѣсили съ завареното елинско население; затова населението на тия области се считало варварско; Тукидидъ напр. (III, 94) нарича езика на етолийскитѣ евритани съвсѣмъ непонятенъ *(ἀγνωστότατοι γλῶσσαν)*[18б]). Мѫчно е, разбира се, да се отдѣлятъ илирийскитѣ елементи отъ старогрѫцкитѣ, толкозъ повече, че въ по-сетнѣшно врѣме илирийското население на тия области било елинизирано; но сигурно сѫ се запазили въ културата имъ и илирийски елементи. Като се вземе прѣдъ видъ, че и въ състава на македонския народъ сѫ влѣзли илирийски племена, че Македония дълго врѣме е стояла въ тѣсна историческа свръзка съ Епиръ, то извѣстието на Страбона лесно се обяснява. Но то ни учи още, че покрай общия диалектъ (грѫцкия *κοινή*) намѣсти се билъ запазилъ и стариятъ езикъ,

---

33) *Kretschmer*, стр. 285.
34) в. *Hatzidakis*, ц. м. стр. 50.
35) *Witkowski*, Jahresber. Fortschr. klass. Altertwiss. т. 120—123 (1904) стр. 186.
18б) *Kretschmer*, ц. с. стр. 264 сл.; *Fick*, Vorgriech. Ortsnamen, стр. 142.

та жителитѣ били *δίγλωττοι* [18в]); при това трѣбва да изтъкнемъ, че въ тия *ἔνιοι*, за които говори Страбонъ *(ἔνιοι δὲ καὶ δίγλωττοί εἰσιν)* влизатъ и македонцитѣ въ тѣсна смисъль на думата [18г]).

Срѣщу мнѣнието на Хаджидакиса и други за гръцкия характеръ на македонския езикъ стоятъ други мнѣния. Видни лингвисти, които особно се занимаватъ съ изучването на балканскитѣ езици (напр. G. Meyer, A. Thumb, H. Hirt) мислятъ, че македонскиятъ езикъ е особенъ членъ въ фамилията на индоевропейскитѣ езици или е близко сроденъ съ тракийския и илирийския езици. Напослѣдъкъ цѣлия въпросъ наново разгледа *O Hoffmann*[36]), добъръ познавачъ на старогръцкитѣ диалекти.

Прѣди да се запознаемъ съ неговото мнѣние, нека забѣлѣжимъ, че надписи на македонски езикъ ние още не притежаваме. Освѣнъ мѣстни и лични имена, притежаваме македонски глоси отъ лексикографа *Америасъ*[37]), който билъ македонецъ (отъ александрийско врѣме). Но не всички думи, които сѫ прѣдадени у него като македонски, трѣбва да се смѣтатъ такива, понеже между тѣхъ има и такива, които сѫ заети отъ гръцки езикъ.[38])

Хофманъ разглежда подробно запазенитѣ глоси и дохажда до заключение, че отъ 39 глоси само при 15 е възможно съмнѣние, че не сѫ гръцки; гръцкиятъ характеръ на останалитѣ личалъ съвсѣмъ ясно. Критиката направи не безосновенъ упрѣкъ на Хофмана, че той, бидейки убѣденъ, че македонскиятъ езикъ е гръцки, при обяснението на думитѣ търси на всѣкждѣ гръцки елементи и не разчита достатъчно съ възможностьта че могатъ да се намѣрятъ други по-правдоподобни тълкувания чрѣзъ съпоставяне съ други езици, извънъ гръцкия. Такива примѣри навежда *Фасмеръ* въ своята рецензия. [39]) Така Хофманъ не счита македонска думата *ζακελτίδες* (тикви), която може да се сближи съ фригийската *ζακυνθίδες* съ сжщото значение[40]). Споредъ Фасмера тия глоси у Америасъ, които по-лесно могатъ да се сближатъ фонетически и семасиологически съ трако фригийски или илирийски думи, трѣбва несъмнѣно да се считатъ македонски. Македонски сѫ и думитѣ *τιτύρινος* (единъ видъ флейта *μόναυλος*) ср. лат. titio = цвърча; *βαδάς* (= *κίναιδος*), ср. слав. вадити, съвада; *γράβιον* (=*φανός*), ср. трак. *γράβος* (единъ видъ букъ) бълг.

[18в]) Сравни Бисалтитѣ въ Акте, които тоже били *δίγλωττοι* в, Thuk. IV, 109; Diod. XII, 68, 5.

[18г]) Ср. *Hoffmann*, Makedonen, стр. 152.

[36]) Die Makedonen, ihre Sprache und ihr Volkstum, 1906.

[37]) цитирана въ Лексикона на Хесихия.

[38]) *Kretschmer*, ц. съч. 286.

[39]) Журн. Мин. Нар. Просв. Януарь 1908, огд. класс. фил. стр. 22 гл.

[40]) в. *Fick* Vorgriech, Orstnamen, 88.

габъръ; *γοτᾶν* (свиня), ср. староинд. gutha, бълг. гуце[41]). Следъ Фасмеръ не удобрява и това, дѣто Хофманъ измѣнява произволно традицията на нѣкои македонски думи; сѫщо той не взима прѣдъ че, понеже македонскитѣ думи се прѣдаватъ отъ гръцки автори, трѣбва да разчитаме и съ народно-етимологически измѣнения на тия чужди имена отъ гръцкия авторъ (Фасмеръ стр. 28).[42]) Хофманъ неможе да обясни съ гръцкия и думата *καυσία* (шапка); Фасмеръ сравнява перс. *χαυδα;* твърдѣ съмнителни сѫ и объясненията му на думитѣ *σκοῖδος* и *σάρισα* (дългото македонско копие); послѣдното име напомня пеласгийското име *Λάρισα* [43]).

Както виждаме, материальтъ на глоситѣ не е достатъченъ да се докаже, че македонскиятъ езикъ е билъ гръцки. По-скоро тѣ говорятъ, че македонскиятъ езикъ е билъ смѣсенъ. Дори да признаемъ, казва Тумбъ [44]), че повечето македонска глоси сѫ гръцки, то това не е още рѣшителенъ бѣлѣгъ за първоначалния характеръ на македонския езикъ, защото може да се прѣдполага, че тѣ сѫ отъ врѣме на най-младия периодъ на елинизацията на тоя езикъ: въ такъвъ случай не е чудно, че той е наводненъ съ заети гръцки думи.

Сѫщо и много думи изъ природата на страната и катадневния животъ, които старитѣ автори цитиратъ като македонски, споредъ Хофмана сѫ чисто гръцки. Но тукъ има много думи, които по никакъвъ начинъ не се подаватъ на подобно обяснение: напр. *ἄξος* (гора: ср. *Ἄξιος* и македонския градъ *Αἴπαξος); ἄβαγνα* (рози), *δάρυλλος* (гръцки *δρῦς;* ср. келтски daru—дѫбъ); *ἄσπρις* (единъ видъ дѫбъ: за това име в. Фасмеръ, стр. 28); *ἄλιζα* (топола); *ἀλίη (=κάπρος* гли-ганъ); *ἐστεριχαί* (особенъ родъ кучета); *γόδα* (вѫтрѣшности, чърва); *γαβαλά* (глава)[45]); *βερρόν, βίρροξ* (гѫстъ); *ἄργελλα* (стая за баня); *ἰζέλα* (на добъръ часъ, на здраве)[46]); *ἄδδαι* (процѣпъ, аръшъ); *γάρκαν* (жезълъ, *ῥάβδος); γάβενα* (тарелки, *ὀξύβαφια)*[47]); *ἄδισκον (κυκεῶνα,* нѣкакво смѣсено питие); *δράμις* (прѣсенъ хлѣбъ), *βαβρήν* (маслена утайка); *λακεδάμα* (солена чорба) [48]); *κοῖος* (число, литов. skaitlius) и пр.

---

[41]) в. *Fick,* въ Wochenschr. Klass. Phil, XXIII (1906) стр. 1277.

[42]) Така споредъ Фасмера *ἄργιπος* (единъ видъ орелъ) е народно-етимологическо измѣнение на гръцка почва отъ формата *ἄρξιπος.* Принципиални бѣлѣжки за тълкуванието на глоситѣ в. и у *G. Meyer* Fleckeisen. Iahrbüch CXI 190.

[43]) *Fick,* Woch. Klass. Phil. 1906, стр. 1279.

[44]) Neue Jahrbücher f. das klass. Altertum, 1907, m. XIX, 76. сл.

[45]) За тая дума в. и *Fick,* Zeitschr. Vergleich. Sprachforsch. m 42 (1908), стр. 147; ***Фасмеръ*** стр. 28.

[46]) ***Hoffmann*** стр. 270 сближава съ трак. име *ζελᾶς* (вино); противъ това в. ***Fick***, ***Wochenschr.*** стр. 1279.

[47]) ***Fick***, Zft f. Vergleich. Sprachforssh. 1908, 147.

[48]) Споредъ *Fick,* Wochenschr. 1279: литов. lakù (сърбамъ); — damas форма на причастие.

Че имената на нѣкои служби (държавни и военни) сѫ грѫцки (Hoffmann, стр. 76 сл.), това не бива да ни служи за аргументъ да доказваме, че македонскиятъ езикъ билъ грѫцки; защото можемъ да приемемъ, че сѫ въведени отъ елинофилскитѣ македонски царе. Това важи особно за македонскитѣ *ἑταῖροι;* така се нарича македонскитѣ болѣри-конници, които били *другари* на царя. Това име се срѣща у Хомера съ сѫщото значение; значи и въ Македония въ отношението на царя къмъ болѣрството се забѣлѣзва сѫщия патриархаленъ характеръ, както въ хероическата епоха на Гърция, както и у други народи на сѫщата културна стѫпень. Обстоятелството обаче, че това име у македонцитѣ е досущъ сѫщото както въ грѫцкия епосъ (въ историческо врѣме въ Елада нѣма подобни *ἑταῖροι),* показва, че то е заето именно отъ епоса. Kaerst[49]) прѣдполага, че това заемане е станало въ врѣмето между Александра I (498—454 пр. хр.) и Архелая (413—399 г.) т. е. когато елинизирващитѣ тенденции на македонското царство почнали да указватъ по голѣмо влияние върху Македония. Близу е до ума, че това заемане е станало именно въ врѣмето на Архелая, който искалъ да присади грѫцката поезия въ Македония, и че то стои въ свръзка съ реорганизацията на македонската конница въ негово врѣме[49a]).

Но и въ тая область има запазени чисти македонски слѣди. Тука принадлѣжи думата *σκοῖδος*, единъ видъ сѫдебенъ чиновникъ (Hesych: *ἀρχή τις παρὰ Μακεδόσι τεταγμένη ἐπὶ τῶν δικαστηρίων).* Това значение е спорно, защото у Фотия стои: *σκοῖδος: ταμίας τις καὶ διοικητής*. Спорѣдъ Полуксъ[50]) *σκοῖδος* значи „началникъ на багажа“. Хофманъ (стр. 19), спорѣдъ когото тия двѣ значения не сѫ съвмѣстими. мисли, че думата *δικαστηρίων* у Хесихия е развалена, и че трѣбва да се приеме значението на думата *σκοῖδος* спорѣдъ Фотия и Полуксъ, защото въ старата макдонска държава не билъ мислимъ подобенъ специаленъ сѫдебенъ чиновникъ. *Kaerst*[51]) не се съмнѣва въ това извѣстие на Хесихия. Въпросътъ мѫчно може да се разрѣши; възможно е, че думата първоначално е имала свързка съ сѫдейското дѣло и послѣ съ течение на врѣмето тя добила друго съдържание, както е напр. случаятъ съ римския квесторъ (quaestor), който първоначално билъ сѫдебенъ

---

[49]) l. c. I, 128. За хетайритѣ ср. подробно *Daremberg-Saglio*, Dictionn. des Antiquités, III, 1, стр. 160 сл.

[49a]) Мнѣнието на Kaerst отхвърля *C. Fr. Lehmann* (Klio. V, 246) който мисли, че тая институция и нейното име *(ἑταῖροι)* е общо старогрѫцко-македонско наслѣдство; ср. *Costanzi*, Saggio di Storia Tessalica I, 14.

[50]) Onomastikon. X, 16: *Κρατῖνος δ' ἐν Πανόπταις τὸν σκευοφύλακα ἔοικε σκευωρὸν καλεῖν· τοῦτον δὲ καὶ σκοῖδόν τινες ὠνόμαζον τὸν ἐπὶ τῶν σκευῶν ἐν ταῖς βαρβαρικαῖς ἀποσκευαῖς· ἕτεροι δὲ οὕτως οἴονται κεκλῆσθαι τὸν ἐπὶ τῶν σιτίων.*

[51]) Цит. съч. I, 130.

чиновникъ. а following послѣ станалъ касовъ чиновникъ[52]). Колкото се отнася до етимологията на тая дума отъ Хофмана,[53]) Фасмеръ я счита съвсѣмъ несигурна.

Хофманъ (стр. 92 сл.) се старае понататъкъ да докаже, че и македонската религия била главно гръцка. Главнитѣ богове Зевсъ, Аполонъ, Херакълъ, Артемида се почитали и въ Македония; но, както признава и самъ Хофманъ, това не доказва нищо, защото тѣхниятъ култъ може да е въведенъ отъ македонскитѣ царе. Но Хофманъ има и други доказателства.

Така, празникъ *Ἑταιρίδεια* билъ старъ македоски празникъ, който се празнувалъ и отъ магнетитѣ [54]). Но Атеней, отъ когото черпимъ свѣдение за тоя празникъ, не казва, че той се е наричалъ съ сѫщото име и въ Македония, както справедливо бѣлѣжи Фасмеръ; той казва само: *θύουσι δὲ καὶ οἱ Μακεδόνωι βασιλεῖς τὰ Ἑταιρίδεια.* Щомъ е тъй, имаме право да считаме тоя празникъ за въведенъ отъ филелинскитѣ македонски царе.

Македонския богъ-лѣкарь *Δάῤῥων* е споредъ Хофмана старогръцки; но това име не може да се отдѣли отъ името на тракийското племе *Δάῤῥωνες* или *Δερσαῖοι*, както е вече указано[55]).

Еринниитѣ се наричали у македонцитѣ *Ἀραντίδες*, което споредъ Хофмана е гръцко (отъ *ἀρᾶ-εντ*, *ἄρα*=клетва [55]а). Но други го свързватъ съ името на бога Аресъ: *Ἄρης* = *Ἄρας*, *Ἄραντος*, което е по-вѣроятно[56]); трѣба да забѣлѣжимъ, че богътъ Аресъ е проникналъ въ гръцкия пантеонъ отъ сѣверъ (Тракия) [57]).

Има и други слѣди, които сближаватъ македонската религия съ тракийската, а не съ гръцката: Афродита се наричала у македонцитѣ *Ζειρήνη* (Hesych.), което трѣбва да се свърже съ тракийското мѣстно име *Ζειρηνία.* — Послѣ, оргиастическиятъ култъ на Савазия (Диониса) е билъ разпространенъ и въ Македония; Силенитѣ се наричали въ Македония *Σαυάδαι*, което е сродно съ *Σαβάζιος*[58]); сигурна етимология на това име още не е намѣрена[59]). Македонскитѣ вакханки се наричали *Μιμαλλόνες* и *Κλώδωνες* и по всичко при-

---

[52]) *G. de Sanctis*, Storia dei Romani, I, 419.

[53]) Спорѣдъ него *σκοῖδος* = *σκεο-Fιδός* (който гледа багажа) стр. 84, сл.

[54]) Athenaeus, XIII, 572 d.

[55]) *G. Kazarow*, въ Klio, IV, стр. 116.

[55]а) Това сближаване е съмнително и споредъ *O. Gruppe*, Griech. Mythologie, II, 767, заб. 2.

[56]) Pauly—Wissowa, R. E. II, 379.

[57]) *Chantepie de la Saussaye*, Lehrbuch der Religionsgesch. II,303 (3[о]изд)..

[58]) *Usener*, Götternamen, 44 сл. *Rohde*, Psyche, II, 14 сл.

[59]) в. *Cumont*, у Daremberg—Saglio, Dict. des ant. greques, подъ думата; У Хесихия четемъ: *Δευάδαι· οἱ σάτυροι ὑπ' Ἰλλυρίων:* Споредъ *Fick*. Woch. klass. Phil. 1906, стр. 1279, въ това име би могло да се вижда първата слѣда на илирийско-тракийското божеско име *Δεύνυσος*.

личали на тракийскитѣ. Интересно е извѣстието, което дава за тѣхъ Плутархъ (Alex. 2): „всички жени въ тая страна (Македония), казватъ, отъ старо врѣме сѫ прѣдадени на орфическитѣ мистерии и на оргиастично служение Дионису и се наричатъ Клодони и Мималони; много отъ церимониитѣ, които извършватъ, имъ сѫ общи съ Едонянкитѣ и Тракийкитѣ около планината Хемусъ, отъ които, както се вижда, е заетъ и изразътъ *θρησκεύειν*, който означава неумѣренъ и суевѣренъ божески култъ. Олимпиада, която повече отъ другитѣ обичала изстѫпленията и се прѣдавала на вакхическото въодушевление напълно както варваритѣ, носѣла съ себе си въ хороветѣ на вакханкитѣ голѣми питомни змии, които често излазяли подъ бръшляна и мистическитѣ кошници, увивали се около тирситѣ и вѣнцитѣ на женитѣ и изплашвали мѫжетѣ".

За една тъмно божество, което се почитало у македонцитѣ дава свѣдение Неантесъ отъ Кизика (у Clem. Alex. Strom. V, 8, 46): *ὁ Κυζικηνὸς Νεάνθης γράφων τοὺς Μεκεδόνων ἱερεῖς ἐν ταῖς κατευχαῖς βέδυ κατακαλεῖν ἵλεω αὐτοῖς τε καὶ τοῖς τέκνοις, ὅπερ ἑρμηνεύουσιν ἀέρα*[59а]); значи божеството *βέδυ* олицетворявало въздуха. Споредъ Fick въ тая дума влиза коренътъ ve—(вѣя); Хофманъ (стр. 98) отхвърля тая етимология, безъ да може да я замѣсти съ по-добра. Въ всѣки случай тая дума не трѣбва да се счита гръцка, както мисли Хофманъ. Да ли тя не може да се свърже съ името на мѣстото *Βεδύνδια*, което се намирало въ Бисалтия на З. отъ Амфиполисъ? [59б])

У Хесихия се срѣща и глосата *Εὐδαλαγῖνες· αἱ Χάριτες*, но безъ означение на нейния произходъ. Хофманъ, въпрѣки това, я счита македонска и я сближава съ гръцкия глаголъ *θέλγειν* (очаровамъ). Това едва ли е право, защото Харититѣ първоначално сѫ подземни божества и по-послѣ сѫ станали богини на любовьта. (Ср. Pauly-Wissowa, Realenc. III, 2160).

Отъ горнитѣ бѣлѣжки е явно, че Хофманъ нѣма основание да твърди, че македонската религия била гръцка. За подкрѣпа на тезата си той навежда и имената на македонскитѣ мѣсеци, които се произвеждатъ отъ имена на гръцки божески праздници. Македонската календарна година почвала първоначално съ есенното равноденствие и имала слѣднитѣ мѣсеци[60]): *Δῖος, Ἀπελλαῖος, Αὐδναῖος, Περίτιος, Δύστρος, Ξανδικός, Ἀρτεμίσιος, Δαίσιος, Πάναμος, Λώιος; Γορπιαῖος; Ὑπερβερεταῖος*. Впрочемъ самъ Хофманъ признава, че три отъ тѣхъ: *Αὐδναῖος, Γορπιαῖος*,[60а]), *Ξανδικός* не могатъ да се тълкуватъ

[59а]) Ср. комика Филилия (Poet. comic. reliquiae, Didot, стр. 333):
ἕλκειν τὸ βέδυ σωτήριον προσεύχομαι
ὅπερ μέγιστόν ἐστιν ὑγιείας μέρος,
τὸ τὸν ἀέρ᾽ ἕλκειν καθαρόν, οὐ τεθολωμένον.

[59б]) в. Diod. XIX 50, 7; *Niese*, Gesch. der griech. und maked. Staaten I,254.

[60]) Hoffmann, стр. 100 гл.

[60а]) *Boguslawski*, Einführung in die Gesch. der Slaven, 71, сравнява *Γορπιαῖος* съ слав. „srpen" (отъ „сърпъ").

отъ гръцки. Kretschmer[61]) сближава *Αὐδναῖος* съ пеонското име *Αὐδωλέων* и илирийското *Αὐδάτα*. Трѣбва обаче да забѣлѣжимъ, че отъ имената на мѣсецитѣ не бива да се вади заключение, защото — както казва самъ Хофманъ — свѣдения за тѣхъ имаме отъ надписи и папируси отъ елинистическо врѣме (отъ III в. нататъкъ); а ние знаемъ, че македонцитѣ разпространявали въ прѣдна Азия и Египетъ гръцка култура и гръцкия *κοινή*, слѣдвателно не е чудно, че намѣрваме имена на гръцки мѣсеци. Стари извѣстия за македонския каландарь ние нѣмаме; елинистическитѣ имена на македонскитѣ мѣсеци сѫ заети отъ гърцитѣ.

На дълго разглежда Хофманъ и македонскитѣ лични имена и дохожда до заключение, че имената на князетѣ, благороднитѣ, пълководцитѣ сѫ чисто гръцки, и особно сѫ близко сродни съ *тесалийскитѣ*, както изобщо споредъ него македонския диалектъ билъ най-близъкъ до тесалийския (стр. 114).

Но и тоя резултатъ едва ли може да се счита сигуренъ, защото, както бѣлѣжи и Фасмеръ (ц. м. стр. 32) ние не знаемъ, дали носителитѣ на тия имена сѫ били македонци по произходъ. И Thumb изтъква, че личнитѣ имена малко доказватъ; като аргументъ въ дадения случай би могли да служатъ само негръцкитѣ имена. Размѣната на личнитѣ имена е обикновено явление; Фасмеръ именно отъ тесалийския характеръ на собственитѣ имена заключава, че повечето отъ тѣхъ сѫ заети отъ тесалийския. Ако се съгласимъ, че македонскиятъ езикъ е билъ особенъ диалектъ на гръцкия, то, дѣйствително, ще ни се види чудно обстоятелството, дѣто македонскитѣ имена не показватъ такорѣчи никакви бѣлѣзи на специаленъ, диференциранъ диалектъ; тѣ сѫ почти напълно гръцки; а това вече ясно показва, че сѫ заети.[62]) Послѣ не бива да се изпуща изъ прѣдъ видъ, че нѣкои македонски имена сѫ измѣнени въ гръцки уста възъ основа на народна етимология, напр. *Περδίκκας*; не изглеждатъ гръцки имената *Ἀερμήναιος*, *Βυργῖνος*, *Κράστων*, *Ἀδαῖος*[62a]) и пр.; произволно тълкува Хофманъ и името *Σέλευκος* (Фасмеръ).

Географическитѣ имена отъ които би могли да се извадятъ нѣкои заключения за старото население на Македония, Хофманъ не разглежда. Ние ще изтъкнемъ, че нѣкои имена на градове иматъ гръцки характеръ: напр. *Ἄργος* (въ Орестида)[63]) *Βέροια*, *Αἰγαί*, *Εἰδομένη*, *Ἀταλάντη*, *Γορτυνία*, *Εὔρωπός*, *Ἀλκομεναί*

---

[61]) Ц. м. стр. 247.

[62]) в. *Kaerst*, Gesch. d. Hellen. I, 100,

[62a]) И женското име *Ἀδώ* (Jahresh. des österr. Arch. Jnst. XI, Beiblatt, 188); *Kretschmer*, ц. с. 337 свързва *Ἀδαῖος* съ Карийското име *Ἄδα*.

[63]) Впрочемъ *De Cara*, Gli Hethei — Pelasgi II, 228 счита това име хетитско.

и пр.; и самото име *Μακεδονία*[64]) трѣба да се причисли тука. За тия мѣстни имена мжчно може да се прѣдположи, че сж заети. *U. Köhl*er[65]) прѣдполага, че тия имена произхождатъ отъ старото гръцко население, което обитавало областитѣ между Тесалия и Аксиосъ, които по-послѣ били наводнени отъ траки. I. Beloch[66]) отхвърля това мнѣние, защото споредъ него македонцитѣ сж гърци; щомъ е тъй, лесно се обясняватъ отъ негово гледище горѣизброенитѣ географически имена. Въ всѣки случай трѣбва да се приеме, че въ Македония сж проникнали и отдѣлни гръцки племена, отъ които произхождатъ въпроснитѣ имена. По тоя въпросъ ще се повърнемъ по-долѣ.

Най характерното свойство на македонския езикъ е, че индоевропейскитѣ *mediae aspiratae* въ македонски се явяватъ като *médiae*, а не като tenues aspiratae, както въ гръцки езикъ (*δ*, *β*, *γ*, съотвѣтствуватъ на гръцкитѣ *ϑ*, *φ* *χ*; напр. *Βερενίκα* вм. *Φερενίκη*; *Ξανδικός* вм. *Ξανϑικός*; *κάναδοι* вм. *γνάϑοι*; *Γαλάδραι—Χαλάδρα* (в. Fick, Vorgriech. Ortsnamen, 150). Това е явление, което доближава македонския езикъ до тракийския, защото и тракитѣ замѣнявали гръцкото ph съ p (напр. Pulpudeva = Philippopolis). Кречмеръ[67]) приема, че македонцитѣ, подобно на индийцитѣ, запазили старитѣ mediae aspiratae и ги употрѣбявали вмѣсто гръцкитѣ tenues aspiratae въ думи, заети отъ гръцки: значи *в* въ *Βίλιππος* (гр. *Φίλιππος*) е неточно прѣдаване на македонското *bh*. Хаджидакисъ (стр. 35)[68]) и Beloch (Gesch III, 1, 8) отдаватъ това езиково явление на влиянието на тракийското население, покорено и прѣтопено отъ македонцитѣ[69]. Хофманъ (стр. 235) обяснява другояче: той мисли, че индо-европейскитѣ mediae aspiratae въ гръцки езикъ въ найстаро врѣме не били tenues aspiratae, ами *глухи mediae aspiratae*. Въ македонския диалектъ тия глухи mediae aspiratae загубили аспирацията, а въ другитѣ гръцки говори я запазили.

Не влиза въ наша компетентность да критикуваме това мнѣние на Хофмана; ще забѣлѣжимъ само, че то се отхвърля отъ всички специалисти, отъ Фасмера, Тумба и Хирта; тѣзи учени смѣтатъ това езиково явление като особно характерно, което ясно дѣли македонския езикъ отъ гръцкитѣ диалекти.

Фасмеръ въ заключение на рецензията си на Хофмановото съчинение казва: „Малкото това, което се е запазило отъ македонския езикъ, още не ни позволява да опрѣдѣлимъ по-точно отношението на тоя езикъ къмъ другитѣ езици на балканския

---

64) У Хомера (Odyss· *η* 106) „*μακεδνός*“ значи „високъ“; отъ него се произвежда и *Μακεδών*, ж. р. *Μακέτα* (или *Μακέστα*, в. Jahresh. des österr. arch. Jnst. XI, Beiblatt, 188); в. *Fick*, Vorgrieh. Ortsnamen, 150; *Hoffmann*, ц. с. 259.

65) Sitzungs Berl. Akad. 1907 г. 270 сл.

66) Griech. Gessh III, 1, 7.

67) Einleitung, стр. 288.

68) Противъ Хаджидакисъ в. *Hirt*, Indogermanen, II, 603.

69) По тоя въпросъ в. *Lesny*, Zft f. Vergleich. Sprachforsch. 1909, стр. 301.

полуостровъ въ старо врѣме; въ всѣки случай, за сега ние имаме повече данни въ полза на хипотезата за родството на македонския езикъ съ тракофригийскитѣ езици". Тумбъ пъкъ е наклоненъ да приеме, че македонскиятъ е особенъ езикъ, който отрано билъ повлиянъ силно отъ гръцкия чрѣзъ прѣселени гръцки племена и съсѣдско влияние, но при все това си запазилъ звуковия и флексивенъ характеръ до врѣмето на елинизма, съ изключение на рѣчника. (Слѣдва).

Г. Баласчевъ.

V.

Българския държавенъ гербъ[1]).

Народитѣ твърдѣ отрано почнали да си служатъ съ особени символически знакове, когато сѫ искали да означатъ нѣкакво важно душевно или тѣлесно свое състояние. Туй е ставало повече между источнитѣ народи, у които символиката постепенно завзела широки размѣри. Напримѣръ у перситѣ, партитѣ, старитѣ еллини, македонцитѣ, тракитѣ и пр. и пр. Сѫщо и гръцката, както и римската старина знаятъ многобройни символически знакове, които се виждатъ почти на всѣкждѣ: върху щитоветѣ, военнитѣ прѣдмети, монетитѣ корабитѣ, сградитѣ и пр. Напримѣръ на гръцкитѣ вази често се изобразяватъ мизитѣ и троянцитѣ съ щитове, върху които има змия за различие отъ еллинитѣ. Обаче, тогавашнитѣ знакове не сѫ носили чисто хералдически характеръ т. е. не сѫ се прѣдавали наслѣдственно по родове и по извѣстни правила, нъ сѫ бивали доста произволни, и въпрѣки туй все пакъ тѣзи знакове сѫ послужили на срѣдневѣковнитѣ народи, като основа за възприемането на символиката.

Между туй кръстоноснитѣ походи, които започнали отъ XI вѣкъ, сѫ дали поводъ да се образуватъ систематически и редовни витежки знамена и бѣлѣзи. Френския краль Людовикъ VII, който на II кръстоносенъ походъ се срѣщналъ съ мнозина господари и военачалници отъ видни родове, установилъ е съ договоръ извѣстенъ редъ въ употрѣблението на знаковетѣ. Нъ въвеждането на сѫщински редъ за хералдическитѣ знакове и начало за систематическа хералдика се длъжи на западъ на нѣмския императоръ Фридрихъ Барбароса. Прѣзъ 1150—1160 год. той е завелъ военни игри (турнири) за благороднитѣ рицари. На тѣзи турнири сѫ могли

---

[1]) Въ историята на българитѣ г. Др. К. Иречекъ е писалъ за герба слѣдното: „Господарствения гербъ билъ левъ; само че той не се срѣща въ срѣдневѣковнитѣ монети и печати; обаче той се констатира въ по-новитѣ извѣстия отъ XVII стол. История на българитѣ стр. 485, българ. прѣводъ.

да взиматъ участие само отлични и благородни личности отъ знатнитѣ родове[2]). Заради това прѣдварително било опрѣдѣлено, кой какъвъ знакъ ще носи върху щита. Прѣдвидени били специални лица, наречени *херолди*, които сж били длъжни да знаятъ всичкитѣ частни знакове на състезателитѣ. Херолдитѣ изпълнявали и длъжността на арбитри — сждии, които сж държали и бѣлѣжки за подвизитѣ имъ. По такъвъ начинъ сж се въвели знаковетѣ върху оржжията на по-виднитѣ сѣмейства. Къмъ тѣхъ постепенно сж се прибавяли и други хералдически елементи, които изпърво сж служили като накитъ на оржжията, а по-подирѣ станали тѣхни необходими съставни части, които образували сжщинския *гербъ*[3]).

Между туй въпросъ е, дали е имало въ срѣдневѣковна християнска България обичаи да се произвеждатъ състезателни игри между боляритѣ? Сжществували ли нѣкакви херолди, и имаме ли спомени или пъкъ слѣди отъ хералдическа литература, тъй като възъ основа на тѣхъ ще можемъ да установимъ дали въ старо врѣме по насъ е сжществувалъ специаленъ знакъ, който изразявалъ българската държава. Обаче, както българския дворъ, тъй и болярството обичали сж ловътъ, развъждали сж соколи, нъ нѣмали хералдически обичаи нито пъкъ се срѣщатъ въ паметницитѣ ни хералдически названия съ изключение на думата *челенка*. Тъй че отсжтствието на всичко туй ни кара да се сжмняваме въ сжществуванието на български държавенъ бѣлѣгъ прѣзъ срѣднитѣ вѣкове*).

---

[2]) F. Warnecke. Heraldisches Handbuch III Auflage. Goerlitz 1883.

[3]) Прѣдметъ на хералдиката сж гербоветѣ.

*) *Римско-византийския гербъ*. У древнитѣ еллини орела се считалъ като емблема на бога Зевса и се ваялъ върху фасадитѣ на посветенитѣ нему храмове. Едноглавия орелъ служелъ още и у Перситѣ, като воененъ знакъ и „*като царско знамение*“, както за туй свидѣтелствува историкътъ Ксенофонтъ. У римлянитѣ по късно като знаме на легионитѣ служелъ орела. А прѣзъ императорскитѣ врѣмена едноглавия орелъ се изобразявалъ или бивалъ извѣзванъ върху императорскитѣ знамена до деньтъ, въ който Константинъ Велики като воювалъ срѣщу Максентия, ужъ видѣлъ на небосклона знаме, на което билъ изобразенъ кръстъ, вмѣсто орелъ, съ надписъ *съ туй ще побѣдишъ*. Оттогава императорскитѣ знамена вмѣсто съ орелъ се украсявали съ кръстъ въ монограмъ *ХР*, който означавалъ Исуса Христа. Нъ прѣзъ Юлияновата епоха, се изхвърлилъ кръста отъ знамената и се въвелъ наново едноглавия орелъ, който и останалъ като воененъ и императорски знакъ на Византия до Комненитѣ.

Между туй прѣзъ XI вѣкъ въ Византия се появилъ *двуглавия орелъ* като домашенъ знакъ на Комненовата династия. Тя произхождала отъ провинцията Пафлагония, та прѣнесла отъ Мала Азия митическото прѣдание за двуглавия орелъ или *ханка*, (митическо животно) за което се разказвало, че съ ногтитѣ си е могло да сграбчи слонъ или бикъ и да го подхвърли тъй легко, както ястреба мравка . . . Това всесилно животно послужило като военна емблема на сила и власть на нѣкои персийски племена, отъ които много по-късно го бѣха взели селджуцитѣ и турцитѣ. Понеже като люлка на *ханката*, се считала Пафлагония, отдѣто произхождали и Комненитѣ, то послѣднитѣ отъ 1048 г. нататъкъ промѣнили едноглавия орелъ върху византийскитѣ военни знамена съ двуглавия и оттогава той останалъ като емблема на византийската имерия и на вселенската черква.

Нъ южнесловѣнската хералдическа литература отъ края на XV вѣкъ и нататъкъ ни съобщава за българско държавно хералдическо знамение, което по-късно се нарекло *гербъ*. Тази дума е руска и е скоро въведена въ нашия езикъ[4]). Тя не е извѣстна на най-стария южнесловѣнски хералдикъ добровчанина Петра Охмучевича, който първъ прѣзъ 1482 г. начерталъ редъ гербове на видни южнесловѣнски сѣмейства. Сборникътъ е билъ изработенъ на пергаментъ и се пазелъ дълго врѣме въ мънастира Сутйескъ въ Босна, а подиръ станалъ притежание на гяковачкия владика, покойния И. И. Штросмайера[5]).

Въ сборника пъкъ на Корієничъ-Неорича (Korienić Neorić), който е билъ копиранъ прѣзъ 1595 г. въ Добровникъ отъ по-старъ хералдически сборникъ държавния ни гербъ се нарича insignia regni Bulgariae. Въ Allgemeines Wappenbuch отъ XV вѣкъ на мюнхенската държавна библиотека, пергаментенъ кодексъ подъ № 145, който съдържа държавни и царски гербове, на страница 68, се срѣща слѣдния гербъ съ думитѣ: Der Kaiser von Bulgarien.

„Герба прѣдставлява, както вижда читателя, три тичащи лева по истинско поле съ трѣва яснокафявъ фондъ и корона съ жълта подплата и поле“.

(„Вечерна поща“ 1906 г. брой 1790 отъ 13 августъ. П. Дарвинговъ, български императорски гербъ изъ Allgemeines Wappenbuch отъ XV столѣтие на мюнхенската държавна библиотека). Този български гербъ въ нѣмския сборникъ не е извѣстенъ на южнесловѣнскитѣ хералдици. Въ историята пъкъ на Мавро Орбини: Jl regno de gli slavi hoggi corrotamente detti schiavoni. Historia di Don Mavro Orbini Rauseo, abbate

---

[4]) Въ руския езикъ думата гербъ се въвела твърдѣ просто. Руситѣ като сж приели хералдическитѣ обичаи отъ западъ чрѣзъ западнитѣ словѣни, заели сж названието гербъ или отъ поляцитѣ или отъ чехитѣ, защото първитѣ си служили съ думата herb, която на полски означава сжщото, което на французски armoiries, а на нѣмски Wappen. Полската дума, ако не е заета отъ нѣмската erbe, която означава наслѣдство, наслѣдникъ, то може би е заета отъ чехския езикъ, въ който erb или herb означава гербъ въ днешния смисъль на думата; нъ освѣнъ туй тя значи още и наслѣдство, бащиния и господство. Въ нѣмски езикъ Wappen е гербъ, а Waffen — оржжие, една и сжща дума въ по-стара и въ по-нова форма. Въ повечето езици гербътъ се нарича съ сжщата дума, съ която и оржжието; гербоветѣ сж се появили отначало върху оржжието и за оржжието.

[5]) Archiv für Slavische Philolog. t. IV, s. 339. и пр.

melitense. Pesaro 1601, p. 398, българския държавенъ гербъ е означенъ съ *arma*. А въ съчинението Familiae Byzantinae отъ Dufresne, издадено въ Парижъ прѣзъ 1680 стои: Arma et insignia Regni Bulgariae. Понеже Dufresne се ползувалъ направо отъ работата на Мавро Орбини, то въ Франция били запознати съ българския държавенъ гербъ чрѣзъ италиянския трудъ на Orbini. Ето видътъ на тоя гербъ, въ който не личать по-кьснитѣ хералдически прибавки.

Между туй въ 1701 год. българския държавенъ гербъ намираме и въ книгата на добровчанина Павла Ритера или Витезовича. Stemmatographia sive armorum illiricorum delineatio, descriptio et restitutio. П. Ритеръ като хералдикъ не оставилъ и българския гербъ непоправенъ. Той, споредъ хералдическитѣ приеми, го разукрасилъ и ни го прѣдава въ оня видъ въ какъвто и Христофоръ Жефаровичъ родомъ отъ Кратово, който прѣвелъ книгата на П. Ритера пnѣзъ 1741 г. подъ налсловъ: **Стемматографїа или орѹжїе иллирїческихъ изображенїѧ . . .**

На стр. 179 личи видътъ на *българския гербъ*, който ни се прѣдава у Жефаровича съ слѣднитѣ думи:

Свѣтлїй Лѐвъ въ Ча́рномъ по́лю себѐ ӥзправлѧ́етъ,
Грѣшитъ, Чѐрна за свѣтла, ӥже поставлѧ́етъ,
Имѧ̀ моѐ собственно, ѐстъ ѿ Болгн рѣки,
На лови́твѹ ӥскѹсны, Здѣ ѹзри́шъ Чловѣки. (Виж. Хр. Жефаровичъ. Стематографiа. лисіь 17 (б). Въ сжщаща книга въ отдѣла: **Изѧснѐнїе знамѐнїи или Ꙗрмь Предло́женныхъ** на листь 44 (б) четемъ:

Болга́рїа. Златимъ лко́м й Коро́нова́ннимъ На по́лю Ча́рномъ Вообрѹжа́ется.

Въ нѣкїихъ ѿбрѣтохъ, Лва̀ червлѐна на зла́темъ по́лю: ӥже ѻба́че Македо́нскїй глѐтсѧ быти . . .

Нъ освѣнъ горѣпоменатитѣ хералдически сборници има и други, въ които се срѣща и българския гербъ. Така въ фойничкия сборникъ, който споредъ изслѣдванията на Д-ра Фениксъ Лужанъ, е копиранъ прѣзъ XVII вѣкъ, на листъ 8 се намира *българския гербъ*, който прѣдставлява: *червенъ левъ* безъ корона на главата върху *златно* поле. Нъ въ сжщия сборникъ на друго мѣсто българския левъ е съ корона на

главата, а освѣнъ туй въ тоя сборникъ българския левъ *стои изправенъ* и върху *жълто поле.*

Въ повечето южнословѣнски хералдически сборници левътъ се явява като български държавенъ бѣлѣгъ. Нъ пита се, какъ именно се приело това животно за такъва инсигния и прѣзъ кое врѣме станало това? Тѣзи въпроси ни заставятъ да направимъ единъ излетъ върху миналото на левътъ въ нашитѣ земи. Прѣди всичко приема се, че въ днешно врѣме левътъ е живѣлъ въ полуострова ни. За това говори и бащата на историографията, Херодотъ. Одриския царь Коти I (383—359 г. пр. Хр.) „на едного, който му подарилъ пантеръ, въ замѣна подарилъ *левъ*". Това ни разказва Плутархъ. Левътъ се срѣща доста често въ полуострова ни изработенъ на камъкъ и то още къмъ XV вѣкъ пр. Христа; той стоялъ или като украшение или като символъ на сила прѣдъ вратата на мощни крѣпости и палати. Нъ може би той е служилъ и като емблема на нѣкое божество, което олицетворявало божественната сила и въ такъвъ случай левътъ носелъ религиозенъ характеръ. Херкулесъ, който споредъ митологията извършилъ множество херoически подвизи, се изобразява носящъ левска кожа, като знакъ на непобѣдимость.

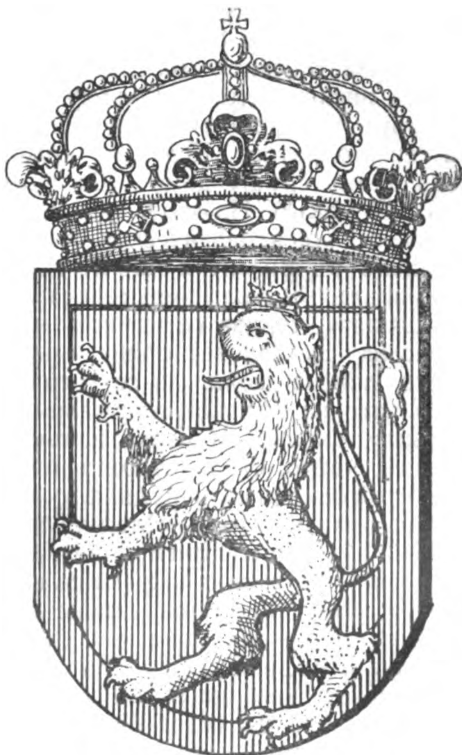

У Хр. Жефаровичъ.

Левътъ се намира изобразенъ и върху монети на много градове, както въ вжтрѣшностьта на Балканския полуостровъ, тъй и по тракийското крайбрѣжие. Одриситѣ, тракийско племе, считали лева за своя държавна емблема. Почти въ всичкитѣ разкопани могили по насъ се намира изобразенъ левътъ върху нѣкои домашни сждове и накити, или пъкъ само главата му. (Въ могила при Панагюрище, въ Пловдивъ, въ туловската могила, въ кюстендилско и пр.). Въ народния ни музей се намира левъ изваянъ отъ чистъ бѣлъ мраморъ, както и бронзовъ позлатенъ, а тоже и върху по-грубъ камъкъ. Сжщо и въ Па-

рижъ въ Лувъра се намира бронзовъ левъ позлатенъ, който произхожда отъ България. Прѣзъ римската епоха два легиона, които лагерували въ нашитѣ земи, получили лева, вмѣсто орела, за своя военна инсигния. На мадарската скала (до гр. Шуменъ) е изобразенъ левъ навѣрно подъ тракийски ловецъ или божество, възсѣднало конь. Нъ и прѣзъ старобългарската епоха левътъ се явява по насъ. Така напримѣръ, великия ханъ Омъртагъ *(Κανας Υβιγι Ομορταγ)* поставилъ два лева върху стълбъ (това се говори въ каменния надписъ откритъ на 1904 г. въ Крумово), който се намиралъ въ авлията построена отъ Омъртага въ 822 год. на Плисковското поле.

Византийскитѣ императори имали обичай да извѣзватъ своята инсигния (орела) върху царскитѣ си дрѣхи. По тѣхенъ примѣръ намираме и върху облѣклото на Десислава, съпруга на севастократора Калояна, кръгове съ по два лева, изправени единъ срѣщу други. (Въ фрескитѣ на Боянската черква отъ XIII вѣкъ[6]). Платътъ на тази дреха е украсенъ съ орнаментъ отъ тератологическия стилъ, който билъ много разпространенъ въ Византия още въ единадесетия вѣкъ, отъ кѫдѣто прѣминалъ въ България и послѣ въ Сърбия[7]). Въ фрескитѣ на сѫщата черква се намира изобразена и плащь, която е украсена съ левове, орли, едноглави и двуглави и пр. на които повече може да се гледа като на орнаментъ, отколкото като на нѣкакви държавни инсигнии. Левъ се вижда и върху кръгълъ и малко изпъкнатъ прѣдметъ грубо емайлиранъ, който билъ откритъ при разкопкитѣ въ Трапезица. (Сега той се пази въ народния музей). Той трѣбва да е служилъ за закопчавание на намѣталата на болярытѣ. Сѫщо и върху единъ типъ отъ мѣднитѣ монети на царь Шишмана личи левъ, изправенъ на заднитѣ крака съ вирната опашка, обърнатъ на лѣво. „Нѣма съмнѣние, пише г. Добруски, че лева изобразенъ въ тия редки монети, е българския гербъ". (Български Прегледъ, кн. X 1896 г.). Въ дадения случай г. Добруски е прибързалъ като не взелъ въ съображение факта, че прѣзъ Шишмановото царуване били сѣчени монети, върху които се намиратъ и други животни и то не като знакове на хералдика, а просто като украшения. Напримѣръ орелъ, мулѣ и пр. Така щото монетитѣ, които, както виждаме, сѫ разнообразни, не прѣдставляватъ достатъчно доказателство за да се приеме, че дѣйствително левътъ е служилъ, като държавна инсигния на българитѣ.

---

6) Въ Византия сѫ се изработвали платове съ образа на лева и прѣзъ XI столѣтие когато цъвтѣлъ тератологическия стилъ.

7) Ученитѣ погрѣшно твърдятъ, че тератологическия стилъ, който е застѫпенъ и въ южнесловѣнскитѣ пергаментни рѫкописи, прѣминалъ отъ Сърбия въ сѣвероисточна България. Върху този въпросъ ние ще имаме случай да поговоримъ по обширно. Въ Византия златни и сребърни сѫдове били орнаментирани по тератологически стилъ още въ XII вѣкъ, ако не и по-рано.

Левътъ се срѣща и на много други мѣста. Той е приетъ отъ чуждитѣ и южнесловѣнскитѣ хералдици за български хералдически бѣлѣгъ, за това, че българитѣ прѣзъ миналия си политически животъ сж се отличили съ левско юначество. Това распространилъ въ 1601 г. Мавро-Орбини, чрѣзъ своя горѣцитиранъ панславистически трудъ. Истото обяснение за българския левъ като държавенъ гербъ дава и Дю-Канжъ и Павелъ Ритеръ, което прѣвелъ и Хр. Жефаровичъ който въ **ѝзжсненїй знаменїй пише: Народъ вящше сылами, неже разумомъ славенъ, ѿчасти и грабительству склоненїи, и иже иногда множайшихъ Кралевствъ Богатства, и Корони Восточнагѡ Црства превращаше; но тракїнску Лвну весма попираше . . .** (Виж. Стемат. листь 44 (б). Почти подобно обяснение намираме и у отца Паисия Хилендарски. „*Знаменіе на печатъ царски имеяли (Болгаре) изображеніе лъвово: то знаменуетъ како былъ народъ Болгарскп силенъ на бранъ и войска, како леви*". (Історія Славено-болгарска, стр. 95 изд. А. Тодоровъ). Отъ изложеното до тукъ излиза, че пакъ литературнитѣ паметници отъ края на XVI вѣкъ и нататъкъ ни даватъ обяснение за приемането на лева като български хералдически *бѣлѣгъ*. Що се отнася до въпроса, прѣзъ кое именно врѣме се явява за първъ пжть българския гербъ въ литературата, то пакъ излиза края на XVI в., тъй като хералдическия сборникъ Корйеничь–Неоричь, кждѣто фигурира и българския гербъ, билъ изработенъ къмъ 1595 г. Тъй поне се приема отъ критиката[8]). Послѣдната като се опитва да издири първоначалния комбинаторъ на гербовитѣ сборници, дохожда до заключение, че тази работа е могълъ да извърши Мавро Орбини при работението на своя панславистически трудъ и то подъ влиянието на италиянската хералдика нему се удало да нагласи повечето отъ гербоветѣ на южнословѣнскитѣ господарства и земи, отъ които нѣкои цѣли десетини вѣкове не сж сжществували като отдѣлни държави. Врѣмето, въ което се появило съчинението на дубровчанина М. Орбини е благоприятствувало доста за нагласяванието на гербоветѣ. Турската сила прѣзъ онова врѣме е достигнала до най-високата си степенъ на развитието; тогава още не сж били забравени старитѣ спомени за добруванието на християнитѣ. Въ книгата му се говорело за славнитѣ дѣла на царетѣ, кралетѣ и владѣтелитѣ: на България, Босна, Далмация, Рашка, Сърбия, Хърватско и пр. когато такива вече нѣмало никждѣ. Тогава е цъвтѣло още витешството и се давало голѣмо значение на хералдиката.

Нъ нека видимъ какво ни говорятъ за българския гербъ другитѣ главни извори на хералдическата наука, имено сигилографията, нумизматиката, епиграфиката (почетнитѣ и надгробнитѣ надписи), сетнѣ дипломитѣ и другитѣ официални

[8]) Виж. Archiv für slavische Philolog. IV.

документи, както и оржжията и щитоветѣ на онѣзи врѣмена. Въ досега извѣстнитѣ моливдовули (оловени печати) отъ българскитѣ царе, както и въ златнитѣ вули не се вижда левътъ като държавенъ хералдически знакъ. Върху тѣхъ личи царьтъ и подписа на името му безъ даже да съдържа нѣкакви хералдически знакове, кринъ или звѣзда и пр. Тъй че думитѣ на Паисия: **„Знаменіе на печатъ царски имѣли (Болгаре) изображеніе лвово“** не се потвърждаватъ до сега отъ извѣстнитѣ оловени и позлатени печати. На тѣхъ ще трѣба да гледаме у Паисия, като на патриотическа фраза. поне до днесъ. Взрѣмъ ли се и на старо-българскитѣ монети ще забѣлѣжимъ, че върху ония отъ първитѣ царе на II-то царство не се срѣщатъ ясно опрѣдѣлени хералдически знакове. Такива не се намиратъ и върху монетитѣ отъ сжщото врѣме, сѣчени въ сърбскитѣ земи, които се намиратъ по-близко до запада, кждѣто хералдиката била пуснала вече дълбоки корени. Нъ къмъ II-та половина на XIII вѣкъ и нататъкъ се виждатъ сегисъ тогисъ на монетитѣ дребни хералдически елементи, нъ на тѣхъ трѣба да се гледа като на просто украшение (орнаментъ), а не като на съзнателни хералдически знакове, които може би били заети направо отъ венецианскитѣ, както е билъ заетъ типътъ на матапанитѣ (единъ видъ монети), заедно съ латинската азбука. Възможно е, щото тѣзи български монети съ латинска азбука да сж били сѣчени въ Венеция, съ която българитѣ тогава водили оживени търговски сношения. Тъй, че тѣзи съмнителни и нередовни хералдически елементи, които се срѣщатъ тукъ тамѣ безъ система, мжчно ще може да се считатъ като знаци на сжшинската срѣдневѣковна хералдика. Относително пъкъ типътъ монети отъ царь Ив. Шишмана и то мѣдни, а не сребърни, въ които е изобразенъ левътъ, орела, мулето и пр., ще кажемъ, че именно това разнообразие въ знаковетѣ върху монетитѣ говори най-ясно за отсжтствието на опрѣдѣленъ *български държавенъ гербъ* къмъ края на XIV вѣкъ, когато и настжпила пълната катастрофа на България. Това разнообразие въ знаковетѣ ни дава право да гледаме на разнитѣ животни, като на украшения, а не като на хералдическа инсигния. При туй не трѣба да прѣнебрѣгваме и факта, че слѣдъ пропаданието на България, сърбския деспотъ Георги Бранковичъ (1427—1462) е сѣкълъ между другитѣ и сребърни монети съ левъ на тѣхъ. Ако левътъ е служилъ като опрѣдѣлена държавна инсигния на България, то Г. Бранковичъ едва ли би го изобразявалъ и на своитѣ монети.

Между туй до сега въ България не сж открити почетни или надгробни надписи, които да съдържатъ хералдически спомени. Извѣстнитѣ пъкъ до днесъ документи сжщо не говорятъ за нѣкаква българска хералдика. Нъ и въ оржжията, които се намиратъ по насъ не личатъ хералдически елементи. А що се отнася до щитоветѣ, върху които, слѣдъ настжпванието на

хералдическитѣ врѣмена, винаги гербътъ бивалъ изобразяванъ, имаме напослѣдъкъ твърдѣ неудовлетворителни свѣдения, които намираме въ списаиието на Българското Инженерно-Архитектно Дружество, въ статията: „По разкопкитѣ на „Хисаря" и „Трапезица" въ Търново".

Авторътъ й г-нъ П. Ц. Абаджиевъ пише, че въ Трапезица били разкопани около 19 могилки. Въ могилката подъ № VIII се открила зграда, която се отличавала отъ другитѣ по формата и голѣмината си, както и по разкошнитѣ си изображения по стенитѣ. Г-нъ инженеръ Абаджиевъ, прѣдполага, „*че е било нѣкое специално заведение,* което ще е служило, „вѣроятно, за тържествени приеми и празднични церемонии". „Централната му часть се раздѣля на двѣ отдѣления отъ „единъ редъ колони, базитѣ на които сѫ още добрѣ спазени, „както и нѣколко части отъ самитѣ колони". „На южната и „западната страни сѫ се запазили педесталитѣ на колонитѣ, „които сѫ носили вѣроятно нѣкаква *артика* на това мѣсто". „Външната мазилка на южната стена, която е била запазена „отъ тая артика е доста добрѣ изографирана съ различни „изображения, които добрѣ личатъ, кѫдѣто мазилката се е „спазила. *За забѣлѣзване сѫ двѣ фигури, изобразяющи двама „войника. облѣчени съ ризници и въоржжени съ мечове, копия „и щитове. На всѣки отъ щитоветѣ има изобразено по единъ „левъ — нѣщо което ни показва, че левътъ е билъ бойната „военна емблема и на нашитѣ прадѣди"* (кн. 5 стр. 71, 1992 г.). Това съобщение се нимира въ пълна свързка съ нашия въпросъ; нъ, за жалость, то не удовлетворява научнитѣ трѣбвания. Авторътъ не ни извѣстява, каква сцена прѣдставляватъ тѣзи образи? Да ли е тя изъ българския животъ; подирѣ, каква е формата на оржжията, какъвъ видъ иматъ щитоветѣ. Защото по тѣхъ ще може да се опрѣдѣли: отъ кое врѣме е зографията, и какви войници сж изобразени, български ли или чуждестрани наемници? Слѣдъ туй ще може да се констатира, кждѣ сж изработени щитоветѣ, въ Венеция ли, или въ Византия? Левътъ, изобразенъ върху щитътъ, ще се узнае, не е ли той венециански, или пъкъ е на друга нѣкоя държава. Тъй като се знае документално, че левътъ е служилъ като държавенъ знакъ и на други държави, а въ България се внасяло и тогава още отъ вънъ оржжие. При туй не трѣба да се забравя, че българскитѣ царе често си служили съ чуждестрани наемници. Асѣнъ II държалъ на служба франки; при Свѣтослава, латинеца Мартинъ, билъ командантъ на 300 души гвардейци кавалеристи, облѣчени въ ризници и пр. и пр.*). Освѣнъ това твърдѣ малко количество отъ българската войска по онова врѣме се обличала съ ризници и шлемове и се защищавала съ шитове. Това било византийско и западно-евро-

*) К. Иречекъ, история на българитѣ стр. 525.

пейско облѣкло. Даже не е извѣстно, да ли сѫ сѫществували въ България работилници за орѫжие отъ тоя родъ. Нека прибавимъ тукъ, че свѣдения за въорѫжаването на българскитѣ войници ни даватъ и образитѣ на ватиканската Манасиева лѣтописъ, прѣведена на срѣднесловѣнски езикъ къмъ срѣдата на XIV вѣкъ. Шлемоветѣ тамъ иматъ видъ на полукълбо и сѫ на върха украсени съ пера; други покриватъ главата на войника до плещитѣ, като оставятъ лицето открито; трети пъкъ изглеждатъ като крѫгли кожени и заострени шапки. Редко се срѣщатъ на тѣзи миниятюри ризници. Въ нашия музей се чуватъ нѣколко, нъ твърдѣ желателно е музея ни да се снабди съ точни копия на споменатитѣ войници, за да могатъ да се направатъ по нататъшни проучвания на нашия въпросъ. Освѣнъ туй и въ черквата въ село Бояна до София се намира твърдѣ важна фреска, въ която е прѣдставенъ простъ войникъ, облѣченъ въ желѣзна или бронзова ризница съ шлемъ на главата, който я покрива до ремената. Този образъ е особено интересенъ, като се има прѣдъ видъ, че се намира въ датиранъ храмъ, който съхранява и други цѣнни паметници на веществената култура у насъ прѣзъ срѣдата на XIII вѣкъ. Тамъ се намиратъ и болярски военни облѣкла сходни съ ония на фрескитѣ въ трапезичкитѣ черквици и пр.

Въ заключение трѣба да се припомни още, че къмъ края на XIV вѣкъ не само българитѣ не сѫ имали държавни гербове, а и съсѣднитѣ на България самостоятелни държави като: Босна, Сърбия, Маджарско и Влашко. Нъ и нѣманието между южнитѣ словѣни на специална дума, която да означава гербъ*), както прѣзъ старата епоха, тъй и прѣзъ срѣдната, говори въ полза на отказвание сѫществуванието на *държавенъ гербъ*. Не по-малко важи за туй и отсѫтствието на хералдически обичаи и даже спомени въ народния епосъ у насъ. Държавенъ гербъ се явява обикновено като слѣдствие на силно развити хералдически обичаи, които сѫ се появили между западно-европейскитѣ народи, вслѣдствие феодалния строй, който се различавалъ значително отъ оня въ България. Знаемъ съ положителность, че българскитѣ господари сѫ обичали извънредно ловътъ, нъ нѣмаме никакви свѣдения, които да говорятъ за нѣкакви състезателни игри на българскитѣ боляри въ търновския царски дворъ или другадѣ.

Распространението на българския държавенъ гербъ прѣзъ XVI, XVII, XVIII и XIX вѣкове.

И до като български държавенъ гербъ нѣмало прѣзъ XIV вѣкъ благодарение на патриотическата книжнина, и на

*) Въ Сърбия първъ пѫть е употрѣбена думата *грб* (гербъ) прѣзъ 1826 г., а въ официалния служебенъ езикъ влѣзла въ употрѣбление въ 1835 г. когато се прокламиралъ първия държавенъ „*Уставъ*".

духътъ на XVI вѣкъ, освѣнъ че билъ създаденъ такъвъ, нъ той получилъ и широко распространение, както извънъ територията на българския народъ, тъй по-късно и вжтрѣ въ България и Македония. Така напримѣръ, българския гербъ се намира илюстриранъ, освѣнъ въ горѣнаведенитѣ сборници, нъ още и въ други отъ тоя родъ, които се съхраняватъ въ виенската, бѣлградската, загребската библиотеки и пр.*). При туй гербътъ се срѣща и въ така наречения *комбинованъ гербъ*, който отъ едни се приписва на сѣмейството на Неманичитѣ, а отъ други — на Стефана Душана. Тоя комбинованъ гербъ има и туй значение, че служилъ дълго за подържанието идеята на обединението на южнитѣ словѣни и то въ ония тежки политически врѣмена за тѣхъ, когато мощьта на османската държава достигнала до пълния си разцвѣтъ. Ний тукъ даваме тоя гербъ така както го нагласилъ, навѣрно, Мавро Орбини, а подирѣ го възпроизвелъ и Dufresne въ споменатото съчинение Familiae Byzantinae. Въ него се съдържатъ по редъ гербоветѣ на слѣднитѣ държави: българския левъ съ корона на главата (първия отдѣсно отгорѣ), славонския — три хъртки (първия отлѣво отгорѣ), босненския — звѣзда съ полумѣсецъ върху кръстосани ключове на св. Петра и Павла (втори отдѣсно), македонския — левъ (втори отлѣво), далматинския — три коронованi левски глави (трети отдѣсно), сърбския (трети отлѣво). На сѣмейството Неманичъ, двуглавия орелъ коронованъ съ разперени крила и разкрачени крака (първия по срѣдата). Котромановичевия — левъ (втори по срѣдата), хърватския — квадратчета (четвърти отдѣсно долѣ), рашки — три подкови, (четвърти отлѣво долѣ). Тоя комбиниранъ *илирийско-словѣнски гербъ* въ разни сборници е видоизмѣняванъ; нъ въ всички се съдържа *българския*, само че е поставянъ на различно мѣсто.

Stephani Reg. et Imp. Serviae

Между туй комбинирания гербъ въ книгата на П. Ритера получилъ друга форма; сжщото се забѣлѣзва и въ Жефаровичевия сборникъ, който като словѣнски билъ проникналъ и между български народъ, нъ все пакъ въ твърдѣ ограничено число. Най-широка извѣстность между българитѣ нашия дър-

*) Ст. Новаковића Хералдички обичаjи у Срба у примена и књижевности, въ Годишњица Николе Чупића кн. VI.

жавенъ гербъ придобилъ къмъ края на XVIII вѣкъ, когато комбинирания гербъ билъ изобразенъ въ една щампа, издадена отъ Рилския мънастиръ. Въ нея между съвсѣмъ невиннитѣ и съ религиозно съдържание образи отдолѣ се намира и комбинирания гербъ въ който ясно личи държавния гербъ съ надписъ *„Болгарія“*. А понеже невиннитѣ щампи, споредъ заведения обичай, се раздавали даромъ на благочестивитѣ богомолци изъ България и Македония, то и българския гербъ се распространявалъ на всѣкждѣ безъ да подозиратъ турскитѣ власти, които тогава твърдѣ малко се интересували отъ подобни нѣща.

Отъ прѣписитѣ на Паисевия царственикъ прѣзъ XIX вѣкъ гербътъ билъ извѣстенъ почти на по-голѣмата часть отъ грамотнитѣ българи; а на 1844 ималъ възможность да види българския държавенъ гербъ всѣки български учитель и даже ученицитѣ, защото Христаки Павловичъ ни го прѣдалъ въ своя царственикъ, печатанъ въ Будапеща на 77 страница подъ заглавие *„Знаменіе на болгарскихъ хоругвахъ“*. Тукъ е прѣдставенъ левъ заобиколенъ въ кржгъ, обърнатъ на лѣво, изправенъ на заднитѣ си крака, безъ корона. Хр. Павловичъ пише: „Това знаменіе са имали болгарскитѣ царіе на хоругвыте (пантіерыте) си, сирѣчъ изображеніе лвово, което знаменувало, защото болгарите са на войска силни като лвове, както и Александръ Македонскій проповѣда рекъ: *„народъ славный и непобѣдимыи на брань“*. А на 1858 г. гербътъ се распространилъ и чрѣзъ щампата, напечатана въ Бѣлградъ въ княжеската каменорезница, която прѣдставлявала „Св. Иоаннъ Владимиръ царь Болгарскій“, отъ х. Найденъ Ивановъ татаръ-пазарджичянинъ книгоиздаватель (сжщата щампа прѣзъ 1907 г. биде прѣиздадена като премия на в. *Балканска Трибуна* съ прѣиначенъ надписъ „царь Борисъ“ по случай хилядо годишнината отъ смъртьта му*). Когато пъкъ въ Букурещъ се развиваше трѣскавата патриотическа дѣятелность отъ революционеритѣ, редовно се вижда и българския държавенъ гербъ на щампитѣ, издавани въ литографията на Георгъ Венриха.

Съчичители на нѣкои отъ тѣзи щампи сж А. С. Клипарски и Н. Д. Пандурски. Така прѣзъ 1866 год. е издадена една картина съ образитѣ на повечето български царе въ влашка болярска носия. Друга щампа прѣдставлява стария градъ Търново (Търновъ-бургъ) и на видно мѣсто личи царския палатъ на хисаря съ българския левъ на фасадата. Прѣзъ 1867 г. щампирано е сражението на Филипъ войвода при село Върбовка и върху знамената имъ се вижда гербътъ. А прѣзъ 1871 г. въ *Цариградъ* е литографирана друга щампа,

*) Образътъ и облеклото е сходно съ Жефаровичевия, както и съ оня отъ Г. С. Раковски, въ книгата *„О Асѣну первому“*.

която прѣдставлява „кръщението на царь Бориса“ и отдолѣ се вижда българския гербъ. Начертана е тази историческа картина отъ Найдена Брайковичъ, родомъ отъ Копривщица. Тукъ даваме на читателя една щампа, на вѣрно отъ XIX вѣкъ, въ която се вижда българския гербъ, както на знамето, което се развѣва върху царския палатъ въ Търново тъй и отдолѣ. Авторътъ ѝ А. Г. Клипорцки, вѣроятно полякъ, искалъ да прѣдстави една сцена изъ живота на царь Иванъ Шишмана и брата му Ивана Асѣна прѣзъ 1367 год.*).

Левътъ е приетъ у насъ като държавенъ гербъ прѣзъ 1879 г. отъ Търновското Учрѣдително Събрание, което като взело въ внимание стиховетѣ на Павла Ритера, прѣведени отъ Христофора Жефаровича отъ латински на словѣно-сърбски или словѣно-български езикъ: **Свѣтлїй Лéвъ къ Чáрномъ пóлю себе ѝзправлѧетъ** . . . тъй като тогава нѣмало особена разлика между тѣхъ, а сѫщеврѣменно, като имало прѣдъ видъ и широкото распространение на герба между българитѣ прѣди освобождението, се съгласило да го обяви за държавенъ знакъ. Тъй поне ни се съобщи отъ видни членове на Учрѣдителното Събрание.

Д. Мишевъ.

VI.

Едно писмо отъ прочутия даскалъ Джинотъ до Н. П. Тъпчилещовъ.

Писмото на Иорданъ Х. Констандиновъ, което помѣстяме, е намѣрено въ г. Велесъ**). То е писано въ Гюзелъ Хисаръ, градъ въ Мала-Азия, за Н. П. Тъпчилещовъ въ Цариградъ. Дата носи 12-и априлъ 1863 година. Не се зная, дали е самиятъ оригиналъ на писмото, което по непознати причини е останало непрѣдадено, или е копие. По вѣроятно е, че е копие. Покойниятъ учитель страдалецъ „за чесно имя болгарское“, заточенъ въ Гюзелъ-Хисаръ, писалъ писмото си въ отговоръ на писмо, което получилъ отъ Н. П. Тъпчилещовъ. Това се вижда отъ първитѣ встѫпителни думи на писмото, на което началото даваме и въ факсимиле.

„Ты пыташъ ме“, почва прокуденикътъ, „колко са моите муки бѣды и гоненіи? Азъ отъ край до край все по-

*) Трѣвненскитѣ зографи, като взели за основа тази щампа, изработили съ малки измѣнения на дъска сѫщата сцена и украсили полскитѣ облекла на царетѣ съ златна краска Тази картина-икона сега се пази въ народния музей, и е подарена отъ Борисъ Мокревъ изъ гр. Търново.

**) Това писмо на покойния Иорданъ Х. Костадиновъ заедно съ едно негово стихотворение озаглавено „Горка чаша княза Лазара, послѣдна тайна вечера“, ми е дадено въ Велесъ прѣзъ 1896 г. отъ сегашния св. Пелагонийски митрополитъ г. Авксенти, тогава св. Велешки.

дробно ще ти искажемъ мощно въ кратцѣ". И той разправя живота си и изпълня желанието на цариградския родолюбецъ, който живо се интересувалъ за сѫдбата на скромния дѣецъ. Писмото е скелетъ на автобиография, на която липсва

Гоненіе и страданіе
за чесно Имя
Болгарское.

Много мои враговѣ,
много како скачки.
оветвеха погернеха
конецъ имъ пусть.

Сладкій ми Господаръ
Н. П. Тапчилещовъ.

Ты пыташъ ме колко
са моите муки бѣды и гоненія!
Азъ отъ край до край
все подробно ще ти искажемъ мощ-
но въ кратцѣ на ово писмо, щомъ
да не бѫ ти нещо досадно-непріятно
На лѣто 1838, бехъ мом-
че отъ 18 години, отъ тогава из-
лехъ за любимъ родътъ нашъ бол-
гарски и си превъзучихъ на воѣ

най-сѫщественото: дати, освѣта на фактитѣ и очертъ на споменаванитѣ лица. Та това и не може да се иска отъ едно писмо, писано въ прокуда. Но и въ тази си форма писмото е цѣнно. То иде да потвърди „мощно въ кратцѣ" всичко, що се знае за ентусиазирания учитель на българската книга, минало и слава въ Македония, а прѣдимно въ Велесъ, Скопие и Прилѣпъ, дѣто е учителствувалъ. То иде да потвърди и освѣти

хубавата биография, която покойниятъ В. Кънчевъ, бѣлѣжития и талантливъ етнографъ на Македония, напечата прѣзъ 1896 г. въ „Български прѣгледъ“ за автора на писмото. Биографията е озаглавена: „Иорданъ Хаджи Костадиновъ“[1]).

Въ писмото имаме черти отъ симпатичния ликъ на учитель патриотъ. Имаме живота на скроменъ дѣецъ, който е свързалъ името и дѣйностьта си съ възраждането на българския народъ. Добилъ образование въ Велесъ и въ Самоковъ въ българско училище и го продължилъ въ Солунъ въ гръцко, Иорданъ Х. Костадиновъ, извѣстенъ още подъ име *Джинотъ*, се върналъ въ родния си градъ разпаленъ българинъ и се посветилъ на учителство и писателство. Славяно-българската книга, честното българско име и, главното, българското минало били за него най-високото и свещеното. Той станалъ тѣхенъ енергиченъ и фанатизиранъ проповѣдникъ. Той дишалъ чрѣзъ тѣхъ. У него имало нѣщо апостолско — вѣра въ българския завѣтъ, който проповѣдвалъ съ постоянство и самоотвержение. Той кръстосва Македония, посѣщава почти всичкитѣ ѝ градове и паланки, печати въ „Цариградски вѣстникъ“ впечатленията си за всѣки градъ и паланка съ характеристика за гражданитѣ имъ, а въ Бѣлградъ въ сп. „Гласник дружества србске словесности“ — паметницитѣ, които намѣрилъ съ бѣлѣжки по всѣки паметникъ. Автодидактъ, етнографъ, филологъ и археологъ, той пръвъ отъ българитѣ доказва съ статистични свѣдения, и съ езиковни разсѫждения, съ които пълни „Цариградски вѣстникъ“ и съ исторически паметници, които печата въ сърбското научно списание или праща въ Бѣлградъ на сърбскитѣ професори, че Македония е *славяно-болгарска страна*. И той буди навредъ съзнание въ съотечественицитѣ си, изнася въ примамнитѣ образи на Раковски миналото и величието на „превозлюбленаго рода болгарскаго“, разпространява българска книга и насажда просвѣта. Той гърми съ проклетии срѣщо гърцитѣ, врагове български, и говори съ вѣра за бѫдднината на „благородното болгарство и отечество“, която ще изникне отъ съзнанието и просвѣтата. Сѫщитѣ градове и паланки, които прѣбродилъ като ентусиазиранъ апостолъ, той минава окованъ въ вериги, съпровažданъ отъ стражари, прѣдаванъ отъ затворъ въ затворъ, злословенъ, оскърбяванъ и битъ, додѣто, боленъ и съ избито и изтекло дѣсно око, го заточаватъ въ Азия и хвърлятъ въ затворъ у Гюзелъ-Хисаръ. Той болѣдува и страда не толкова физически, колкото морално. Никѫдѣ въ писмото си той не споменува, че стражари ослѣпили окото му. Той пише: „Бѣда и мучение въ Острово: удариха ми 50 гърбача“, ала ни дума, че сѫ го ослѣпили. За него душевнитѣ страдания сѫ по страшни отъ физическитѣ[2]).

---

[1]) Вижъ: Б. Пр. кн. IV, 1896 г., стр. 85—108.
[2]) Вижъ Пс., книга XL, стр. 180.

Той се мжчи и болѣе не толкова, че го гонятъ и прѣслѣдватъ гръци владици, турски паши и каймаками за идеитѣ му и за бунтовния духъ, който клокоче въ гърдитѣ му, колкото отъ това че приятели, другари и първенци не мислятъ и не чувствуватъ като него, не обичатъ отечеството си така лудо като него и не се застжпятъ за рода си така огнено като него. Той иска всички българи да обичатъ езика си, рода си, свободата си и правата си съ неговия жаръ. Той иска да види у всички своя сприхъ на гнѣвъ срѣщо враговетѣ на българитѣ и своя сприхъ на прѣхласъ отъ всичко българско. Нетърпѣливъ, нервенъ, жлъченъ и крайно амбициозенъ, какъвто го изобразяватъ биографа му и писмото му, той счита да постигне въ мѣсецъ или година онова, което се чертае въ патриотическото му въображение и на което трѣбва да работятъ съ десетки години редица поколѣния. И всички, които нѣматъ неговия духъ, неговата бързина и сприхавость, той ги счита за врагове и прѣдатели, които му причиняватъ само „зло велико, муки и бѣди". Учитель Джино болѣе, защото е може да изпрѣвари врѣмето, мжчи се, защото не вижда подирѣ си тръгнали всички учители и първенци, тжгува, защото не вижда у приятелитѣ си своята енергия, огньи бързина. Той се енервира, защото съврѣменницитѣ не схващатъ висотата на мислитѣ му и чистотата на душата му. Той се мръщи, защото го не разбиратъ и прѣчатъ на народолюбивитѣ му пориви. Прѣдъ себе си и около себе си вижда само врагове. Строгъ къмъ себе си, аскетъ въ живота си, той билъ строгъ и безпощаденъ и къмъ другитѣ. За него нѣма граница между наврѣменно и ненаврѣменно, нѣма тактъ, нѣма и прѣчка. Който не мисли като него, той е противъ него. Който му прѣкорѣчи, не да отхвърли мисъльта му и схващанията му, но да ги направи по-пълни, по-общи и по-постижими, той е измѣникъ, юда прѣдатель. Прѣдъ него стои една цѣль: да буди и просвѣщава народа. На тази цѣль трѣбва да работятъ всички така, както той разбира. За него има едни врагове на благитѣ му пориви: гърцитѣ владици и невѣжеството. Срѣщо тия врагове трѣбва да се хвърлятъ въ борба всички така, както той разбира. За него има едно срѣдство и единъ пжть за тържество: да се бърза и да се върви напрѣдъ. Съ това срѣдство трѣбва да си служатъ и изъ този пжть трѣбва да вървятъ всички така, както той си служи и върви безогледно напрѣдъ. И защото не вижда подирѣ си въ пжтя всички, между които работи, той се вълнува, енервира и кипи отъ гнѣвъ. Едно нѣщо само го радвало и възхищавало: „благородното болгарство" Той пише за него, за своята гордость и за своитѣ силни чувства огнено и на чудесно хубавъ за врѣмето български езикъ: „Азъ съмъ болгаринъ, и моето благородно болгарство не ме допуща да не быдамъ добъръ, за това имамъ вѣра и надежда и любовь о човѣчество и учителство, съ което туне бѣломъ

роду моему, и кой иска безъ лицеприятіе и безпристрастіе учитель, ето кой самъ во пламени реченіе, распаленъ самъ подобно етна и хекна и вулканъ диемантовъ вѣнецъ ми кова. Нека служимъ роду моему, ако е и за крива Бога. Не е честно мене Болгарину да отчаявамъ и вракямъ зло за зло. Болгаринъ прави и вѣрны и благородны човѣкъ, Болгаринъ е любитель всякое добро, Болгаринъ е срамота да се отрича отъ своя родъ и языкъ"....

Но такива душевни прояви сж редки у него. Той повечето е билъ мраченъ, раздразливъ, ядовитъ и дори жлъченъ. Той не можелъ да търпи равнодушнитѣ и малодушнитѣ. Въ сжщия вѣстникъ прѣзъ 1852 г. той съ ранителенъ сарказъмъ пише лѣточисление:

„Отъ Христа лѣта . . . . 1852.
Отъ како е слѣпа Болгарія лѣта . . . . 1852.
Отъ како се отвориха училища въ Болгарія лѣта 12.
Отъ како не ни любятъ гърцитѣ лѣта . . 3505.
Отъ како ни принудила слѣпота греческа да се учиме и во черквитѣ гречески да служиме лѣта 202.
Отъ како ги храниме и облечуваме и имъ полниме кесіитѣ на греческитѣ гладници лѣта 291.
Отъ како учителитѣ болгарски како апостоли ги гонятъ отъ градъ въ градъ има лѣта 13.

Съ натура болезнена, съ духъ буенъ и подозрителенъ, той се обладава постояно отъ съмнѣния. Той не може да живѣе съ никого. На това му бърка неповѣрно честолюбие. Той иска да бжде първъ, него да слушатъ, подиръ него да вървятъ. За него всички, които не мислятъ като него и не вървятъ подиръ него, дории ония, които сж оставили толкоза доказателства за патриотизма си и сж понесли толкова жертви за народа си, сж прѣдатели. Тъй, Хаджи Георги, личенъ родолюбецъ, който съгражда училище въ Скопие, създава фондъ за издържка на училището и довежда най-достойния тогава българинъ за учитель въ това училище — самия Джино, е юда прѣдатель. Такъвъ е и хаджи Зафиръ, който най-силно и енергично се застжпялъ въ конака да го брани отъ клеветитѣ на гръцкия владика. Джино обвинява въ гонение и безчестие митрополита Авксентий, въ зло епископа Партения кукушки, въ велико зло Зафира Станинъ и Петруша Шулевъ, въ велико зло прилѣпскитѣ даскали и другаря си учитель Георги Икономовъ. Всички обвинения, безосновни и сприхъ на моменти, въ които чувството взема върхъ надъ разума, изтъкватъ характерната оная черта, която и днесъ отличава нашитѣ сънародници дѣйци отвждъ Рила. Безъ да ги ороня, тази черта ги издига. Тѣ искатъ всички еднакво да мислятъ за бжднината на отечеството си — Македония, еднакво да го обичатъ и съ еднаква готовность да мратъ за него и за

неговата свобода. И които имъ отстжпватъ въ мисли, не да имъ прѣкорѣчатъ, но да ги развиятъ и освѣтятъ, както и въ рѣшителность и готовность да се жертвуватъ лудо за каузата на Македония, тѣ ги подозиратъ, обвиняватъ, епитетиратъ. Прѣдани на идеята за свободата и правото на народа си, тѣ не трепватъ прѣдъ смъртьта. И ако Джино бѣ днесъ въ редоветѣ на своитѣ съземленици, той би съревнувалъ съ тѣхъ въ любовь, жаръ и прѣданость къмъ народа, но би ги прѣвъзхождалъ въ подозрѣния, както и въ самоотвержение и въ готовность да срѣща смъртьта. Той би носилъ бомби въ джеба си, като тѣхъ, хвърлялъ би ги срѣщо всички врагове на свободата и правата на народа и, ако се види изоставенъ самъ и окржженъ отъ полиция, той би хвърлилъ бомба въ краката си, както безстрашния оня българинъ, така сжщо велешанинъ, въ Солунъ прѣзъ 1903 г. и би се издигналъ, заедно съ парчетата й, къмъ небето съ гнѣва и протеста си срѣщо всички, които нѣматъ неговата любовь къмъ отечеството, неговата рѣшителность и неговото самоотвержение. Джино починалъ неразбранъ. Неговата буйна дѣйность, неговитѣ безпорни заслуги и неговото самоотвержение стоятъ неоцѣнсни. Буренъ покрива гроба на ентусиазирания учитель, съ когото цѣлия народъ въ Скопие съ сълзи и признателность се раздѣлилъ, когато властьта го изпратила въ прокуда. Автобиографното писмо напомня едно минало и единъ идеенъ дѣецъ, чийто общественъ животъ е клокотъ на болки и стонове за отечество и „за чесно имя болгарское." То ще напомня и дълга на неговитѣ ученици, съграждани и сънародници да подирятъ гроба му и да очистятъ бурена отъ него, както и да съберать всичко, каквото народната память знае за него и прашнитѣ тавани сж запазили отъ писмата, трудоветѣ, сбиркитѣ и библиотеката му. Това послѣдното е нужно да се попълни биографията му.

Н. П. Тапчилещовъ.

Никола П. Тъпчелещовъ[1]), роденъ въ г. Калоферъ (19 февр. 1817 г.), умрѣлъ въ София на 15 май 1895 г. е билъ виденъ търговецъ и общественъ дѣецъ. Първоначалното си образувание, каквото било въ негово врѣме, добилъ въ родния си градъ и го продължилъ въ г. Пловдивъ. Билъ казватъ нѣкое врѣме и въ Одеса на учение. Оттукъ заминалъ за Цариградъ, дѣто се прѣдалъ на търговия. Изпърво работилъ съ брата си Христо, а послѣ открилъ своя търговска кантора. Неговитѣ търговско банкерски работи скоро се разширили и го турили въ сношение съ първитѣ български търговски кжщи въ Одеса, Букурещъ, Галацъ и Виена и съ тия въ по-главнитѣ търговски градове въ Турция. Името му, както това на брата му, скоро станало извѣстно въ главнитѣ градове на България, Тракия

и Македония. Интелигентенъ за врѣмето си, енергиченъ и отличенъ родолюбецъ, Никола П. Тъпчилещовъ скоро влѣзълъ въ общение съ всички видни съврѣменни обществени дѣйци, както и съ много български общини. Чрѣзъ неговата кантора изпращали пари въ чужбина. Чрѣзъ нея се сношавали по църковно-училищни работи съ българитѣ извънъ Турция. Чрѣзъ нея събирали свѣдения по въпроси отъ общественъ характеръ, изпращали ученици въ Русия на учение и дори дирили учители. Често чрѣзъ нея общинитѣ изпращали махзари по църковно-обществени работи съ молба да се прѣдадатъ на Високата порта. Това се вижда отъ съхраненитѣ двѣ копирни книги на търговската му кѫща. Писмата отъ общественъ характеръ, извадени отъ тия книги и напечатани миналата година („*Сборникъ на Калоферската дружба*", книга I, стр. 85—118), показватъ, че Н. П. Тъпчилещовъ не само е билъ въ прѣписка съ виднитѣ наши обществени дѣйци, но е участвувалъ непосрѣдно въ общественитѣ и народни работи. Прѣданъ на тѣхъ и воденъ отъ чувство на патриотизъмъ, той обърналъ търговската си кантора на справно бюро по обществени работи, а самъ се турилъ въ услугитѣ на всички, на които можелъ да бѫде полезенъ. Той билъ въ прѣписка съ К. Г. Фотиновъ въ Смирна, съ А. Екзархъ въ Парижъ, съ Г. Раковски въ Бѣлградъ, съ Найденъ Геровъ, д-ръ Ст. Ив Чомаковъ, Н. В. Чалѫковъ въ Пловдивъ, съ Сава Филаретовъ и Д. Трайковичъ въ София, съ Евлогий Георгиевъ въ Галацъ, съ Христо Георгиевъ въ Букурещъ, съ Г. В. Шоповъ въ Исмаилъ, съ Ив. Д. Гешоогл у въ Виена, съ Д. Тошковичъ и М. Тошковъ въ Одеса, съ Рачо Мавридовъ въ Варна, съ Д. Начовичъ въ Свищовъ, съ Т. Минковъ въ Николаевъ, съ Ботйо Петковъ въ Калоферъ, съ общинитѣ въ Калоферъ, Пазарджикъ, Панагюрище и прочи, съ студенти и прочи. Къмъ Н. П. Тъпчилещовъ се обърналъ буйния и гордия учитель Джино. Това показва, че той го цѣнилъ високо за родолюбието му и за влиянието му, иначе не би му разкрилъ живота си и болкитѣ си. Не ще сънмѣние, че Н. П. Тъпчилещовъ е спомогналъ много да се съкрати прокудата на ревностния и буенъ учитель, отъ който Македония имала такава нужда. Къмъ Н. П. Тъпчилещовъ се обърнала и Велешката община съ молба да се застѫпи за тѣхния буенъ, но любимъ учитель.

Нека оставимъ да говори самото писмо:

Гоненіе и страданіе за чесно имя болгарское.

Много мой враговы,
много како скачки.
Оветвеха почерне ха,
конецъ имъ пусть.

Сладкій ми Господаръ

Ты пыташъ ме колко са моите муки бѣды и гоненіи! Азъ отъ край до край все подробно ще ти искажемъ

мошно въ кратцѣ на ово писмо, щомъ да не бы ти нещо было непріятно.

На лѣто 1838 »бехъ момче отъ 18« годины, отъ тогава почехъ да любимъ родатъ нашъ Болгарски, и се превручихъ на Божія промысль, но безъ да престанемъ да сумъ гонитель прелажливыте гречулій, съ восхищенность почехъ да опровергавамъ нихныте лукавства и неправды.

Гоненіе отъ грчкаго Митрополита Игнатія[2]).

Игнатий[2]), гръкъ отъ Лариса, билъ втори патрияршески владика въ Велесъ, подиръ унищожението на Охридската архиепископия. Велешката митрополитска катедра заелъ въ 1795—96 г. Владикувалъ въ Велесъ 45 години. Починалъ въ 1841 г. Малокниженъ, каквито били тогава повечето гръцки владици, той челъ на гръцки, но не умѣялъ да пише. Прѣзъ негово врѣме се съградили двѣтѣ църкви въ Велесъ: прѣзъ 1837 г. храмътъ Св. Спасъ въ Бързорѣкъ и прѣзъ 1840 г. храмътъ Св. Панталеймонъ въ срѣщоположната, западната часть, на града. Въ църквитѣ свещеницитѣ служили на славянски, на който езикъ и се учили. На гръцки служилъ само владиката. Въ училищата се учило на български и славянски, но митрополията подържала единъ гръкъ учитель, който ималъ частно училище. Въ послѣднитѣ дни на живота си Игнатий настоявалъ силно да се служи въ цървитѣ на гръцки. Той накаралъ да се чете отдѣсно въ храма Св. Панталеймонъ на гръцки. За тази цѣль довелъ гръкъ псалтъ. Игнатий, който инакъ билъ кротъкъ и гледалъ да бѫде добрѣ съ първенцитѣ българи, които били съ влияние прѣдъ правителството, получилъ заповѣдь отъ Цариградската патрияршия да почне да трѣби славянскитѣ писменни паметници и да прѣслѣдва българскитѣ учители. Той се подчинилъ на заповѣдьта и съ това оставилъ най-лоша паметъ за себе си въ Велесъ. Той обходилъ всички мънастири и църкви въ епархията, събралъ славянскитѣ книги и пергаменти и ги изгорилъ. Почналъ да клевети прѣдъ властитѣ и учителитѣ Жертва на негова клевета ще е билъ и Иорд. Х. Констандиновъ. Владиката ненавиждалъ послѣдния много. Веднъжъ учитель Констандиновъ написалъ сатира противъ Игнатий и я залѣпилъ на улицата. Ядосанъ отъ това, владиката се заканилъ да го бие и да го наклевети на властьта. Той отишелъ въ училището и сърдито заговорилъ на Костандиновъ, като заманалъ и съ пасоха си да го удари. Въ тази минута влѣзълъ Петъръ Щулевъ, грабналъ пасоха отъ рѫката на владиката, като забѣлѣжилъ на разярения пастирь, че нѣма никакво право на учителя, който е назначенъ и се плаща отъ общината. Игнатий умрѣлъ прѣзъ 1842 година и билъ погребанъ въ двора на храма св. Панталеймонъ. (Вижъ Пс. кн. XL, стр. 550—553, статия „*Сегашното и недавното минало на г. Велесъ*“ отъ К.).

Злоба отъ даскала Митра[3]).
Злоба отъ попъ Янета владыкінъ.
Ме обгласи Митрополитатъ да сумъ Еретикъ, затвори ми училището.
Злоба отъ грчкаго даскала Махмана[4]) *и отъ Пира Екима.*
Гоненіе отъ Митрополита Теоклита[5]).
Гоненіе отъ сущаго за да ми узматъ св. Библія.
Гоненіе отъ Пстушра Шулевъ[6]).

Даскалъ Митре[3]) билъ отъ с. Негоричани, кумановско. Годината на рождението му не се знае, както и дѣ се е училъ. Въ 1810 г. дошелъ въ г. Велесъ, дѣто открилъ славяно-българско училище. Училището било частно, негово. Открилъ го въ рилския метохъ у Велесъ. Ученицитѣ му плащали по 60 пари недѣлно. Било врѣме, когато приходътъ му се възкачвалъ и до 6—7 гроша недѣлно. Училъ дѣцата и на църковно пѣние. Въ 1832 г. билъ назначенъ за учитель отъ църковното настоятелство въ Бързорѣкъ, източната часть на Велесъ. Плащали му отъ църковния ковчегъ. Той билъ първиятъ общински учитель въ Велесъ. Съ неговото назначение се турило началото за безплатно учение на дѣцата. Учителствувалъ, съ малко прѣкжсване, цѣли 22 години въ общинското училище. Всички по-стари грамотни на български въ Велесъ били негови ученици. Самъ И. Х. Констандиновъ билъ неговъ ученикъ и слѣдъ врѣме неговъ колега. На старини ослѣпѣлъ. Починалъ въ 1857—58 година. (Вижъ, Пс., кн. XL стр. 558)

Махманъ[4]), учитель гръкъ, плащанъ отъ митрополията, прѣподавалъ частно гръцки на куцовлашки дѣца.

Теоклитъ[5]). Наслѣдилъ владиката Игнатий. Той билъ простъ монахъ при патрияршията. Съ пари и хитрости сполучилъ да бжде завладиченъ на 30 години и назначенъ велешки митрополитъ. Християнитѣ въ Велесъ го посрѣщнали студено, но скоро съ държането си той успѣлъ да ги разположи. Въ училищнитѣ работи не се бъркалъ. Въ негово врѣме гъркъ учитель не се подържалъ отъ митрополията, както това било при неговия прѣдшественикъ. Самъ владиката залегналъ да се учи на славянски. Владикувалъ отъ 1842—1847 г. Прѣзъ 1847 г. билъ дигнатъ отъ Велесъ и пратенъ въ Беръ (Вижъ Пс. кн XL, статия: *Сегашното и недавнашно минало на г. Велесъ*, стр. 552—553).

[6]) *Сњмейството Шулеви* е вземало дѣйно участие въ църковно-училищнитѣ работи въ Велесъ. Петрушъ Шулевъ (1798-1868) му оставилъ въ примѣръ ревностьта си и родолюбието си. Той билъ единъ отъ дѣйцитѣ, които съдѣйствували да се съгради храма Св. Спасъ и да се открие общинско училище въ Бързорѣкъ. Той билъ безкниженъ, но съ силенъ умъ и естествено развитъ мжжъ. Приятель на просвѣтата и влиятеленъ въ конака, почитанъ отъ гражданитѣ, той се застжпялъ прѣдъ властьта за общественитѣ работи и за учителството. Не веднъжъ той въздържалъ и прѣдпаз-

Зло велико отъ даскала прелажливаго Спиридона Нишлія[7]).

Зло отъ даскала Милутина великолажливца србина.

Зло велико отъ даскала Жинзифа[8]) цинцарогрека.

валъ съ съвѣти буйния и нетърпѣливия учитель Джино. Той го посъвѣтвалъ и въ 1860 г. да се отстрани отъ Велесъ, додѣто замине великия везирь Кѫбрѫзли Мехмедъ паша, който заедно съ Гаврилъ Кръстевичъ и Фотиади бей обикалялъ европейскитѣ вилаети. Той се боялъ, че битолскиятъ владика Венедиктъ ще се възползва да наклевети Джино, когото мразилъ и гонилъ. Джино не послушалъ съвѣтитѣ му. Неговитѣ страхове се сбѫднали: Джино билъ обискиранъ и пратенъ на заточение.

[7]) Въ Велесъ, както въ Скопие, Прилѣпъ и др. градове у Македония имало учители сърби. Тѣ учителствували въ български училища съ другари българи учители. Тѣ не били агенти на пропаганда. Сръбската пропаганда въ Македония се явява по-късно, и не датува по-рано отъ освобождението на България. Прѣди 1850 г. българитѣ учители били редки, а броятъ на българскитѣ училища отъ година на година расълъ. Общинитѣ били принудени да дирятъ учители, дѣто намѣрятъ. Понеже сърбитѣ били най-близки, общинитѣ уславяли за учитель всѣки сърбинъ учитель, който се явявалъ или който имъ билъ прѣпорѫчванъ. Такъвъ учитель въ Велесъ билъ Спиридонъ отъ Нишъ. Той билъ доведенъ за учитель въ 1844 г. отъ Петрушъ Шулевъ и Ангелъ Палашевъ, най-развития тогава гражданинъ въ Велесъ. Послѣдниятъ, макаръ да се училъ въ Бѣлградъ и Пеща на сръбски и нѣмски, билъ горещъ патриотъ българинъ. Той се подписвалъ „зритель и настоятѣль словено-българской училиште прьцоречкогъ". Въ това „словено-българско" училище учителствувалъ Спиридонъ, отъ когото се оплаква Иорданъ х. Костадиновъ Джино.

Другъ сърбинъ учитель, отъ когото се оплаква сѫщиятъ, е Нешковичъ. Той учителствувалъ въ това училище отъ 1856 до 1858 г. Условенъ билъ заедно съ жена си. Училището нарекълъ „Търговско училище". Прѣподавалъ на сръбски, но билъ въ найдобри отношения съ учитель Икономовъ, отличенъ патриотъ и запаленъ български дѣецъ. Самъ Нешковичъ билъ образованъ мѫжъ, свършилъ билъ правнитѣ науки въ Пеща. По-късно за български учитель въ Велесъ билъ условенъ, по прѣпорѫка на бившия велешки митрополитъ Авксентий, Георги Милетичъ, баща на сегашния нашъ професоръ Л. Милетичъ. (Вижъ Пс. кн. XI, стр. 571 — 575).

[8]) Баща на познатия български поетъ и писатель Ксенофонтъ, Жинзифовъ на автора на поемата „Кървава кошула" и прѣводачъ на „Слово о полку Игора" и на чешката „Кралидворска рѫкопись".

Гоненіе съ безчестіи отъ Миттрополита Авксентія[9]) болгарина и безкнижнаго.

Разореніе на училището ми отъ Истаго.

Разны безчестіи отъ сущаго.

Неученіето и простотата на отечеството отъ пострекаміи Авксентіевы силно ме гони, но и оно само незнае за каква причина.

Гоненіе отъ вси священницы.

Гоненіе отъ скопски Митрополитъ.

Велико зло отъ четирма грекомана Скопски.

Велико зло отъ Никола х. Трайковъ, зло седмогодишно.

Зло отъ Калугератъ Монастыра Побожіе.

Зло отъ Калугератъ Марковъ манастырь.

Зло отъ Поповыте.

Ме оклевети Митрополитатъ на Али бега и на всички мезличъ какъ да сумъ былъ бунтовникъ и Русски гледачъ.

Обклеветенъ на Гали бега.

Обклеветенъ на скопскій каймаканъ.

Гоненіе немилостиво отъ Митрополитатъ скопски.

Обклеветенъ на Тосумъ Паша въ Призренъ.

Гоненіе отъ митрополитатъ Призренски.

Зло велико отъ учителя Никола Мусулинъ сръбинъ.

Зло въ Гиланы, отъ Епитропотъ на Призренскій Митрополитъ.

Обклеветенъ на Акифъ Паша Призренскаго.

Все що имахъ въ Призренъ узеха ми.

Бѣда въ Скутари.

Бѣда въ Призренската хапсана.

Бѣда въ Сирникъ.

Бѣда въ Кочаникъ.

Бѣда въ Тетово.

Велика бѣда въ скопската хапсана.

До десетъ пути избиха ме въ Скопѣ.

Велико зло отъ Зафира х. Кочовъ, онъ е Іуда предатель.

Велико зло отъ х. Георгія[10]) онъ е Іуда предатель.

---

[9]) Авксентий митрополитъ Велешки, по-рано Мостарски. Единъ отъ именититѣ трима български иерарси, които се обявили противъ Цариградската патрияршия и се турили на чело на българския църковенъ въпросъ. Той е родомъ отъ Самоковъ. Училъ се въ Рилския мънастирь.

[10]) *Хаджи Георги Поповичъ* билъ първенецъ и дѣецъ въ Скопие. За да служи по-добрѣ на народа си, той оставилъ търговията на братията си, а самъ се прѣдалъ на общественитѣ работи. Той работилъ да открие българско училище и да доведе българинъ владика въ Скопие. Мечтаялъ и за българско царство. Той се турилъ на чело на младежитѣ. Съ него били Зафиръ Милевъ

Шестьдесеть дена ме пратиха въ Бытоля за имя Руссъ. Гоненіе отъ Антима[11]) велешкаго Митрополита.

Зафиръ х. Кочовъ), Геоpe Трайковъ, Хаджи Кочо, Гйорги Карайовевъ и пр. По неговъ починъ съградило се ново училище въ църквата Св. Богородица и се образувалѣ фондъ за поддържката му. Фондътъ възлизалъ на 30,000 гроша. Зафиръ хаджи Кочовъ билъ съ голѣмо влияние въ конака. Хаджи Георги и Зафиръ условили въ 1848 г. за учитель въ училището Джино. Поповичъ билъ въ сношение съ Одеса, поради което билъ подозрѣнъ, като руски агентъ. За такъвъ подозирали и учитель Джино. Хаджи Георги билъ назначенъ за почетенъ руски консулъ въ Скопие и почналъ да дига на кѫщата си руско знаме. Гръцкиятъ владика Иоакимъ, възползуванъ отъ това, оклеветилъ хаджи Георги и Джино. Прѣзъ врѣме на Кримската война хаджи Георги билъ заточенъ въ Сѣресъ, а за Джино се застѫпилъ силно Зафиръ Милевъ. Прѣзъ 1857 г. Иоакимъ наново наклеветилъ учительтъ Джино прѣдъ властьта. Прѣдставилъ го за бунтовникъ и руски агентъ. На 23-и януари 1857 г. Джино билъ изгоненъ отъ Скопие. Всички българи излѣзли и го изпратили. Изпращанието на Джино приличало на това на Гр. Пърличева въ Охридъ. (*Псп.* кн. LV—LVI, стр. 122—131).

[11]) *Антимъ* е послѣденъ гръцки владика въ г. Велесъ. Велешката катедра заелъ прѣзъ 1853 г. Отначало се държалъ добрѣ съ гражданитѣ. Залегналъ да се учи български. Въ черква почналъ да чете нѣкои кѫси молитви на славянски. Гледалъ да бѫде добрѣ съ учителитѣ, особено съ учителя Икономовъ, който се ползвалъ съ голѣмо влияние. По българския църковенъ въпросъ се изказвалъ въ полза на българитѣ. Помамени отъ това, първенцитѣ му прѣдложили да се откаже отъ патрияршията. Той не склонилъ. Този неговъ отказъ отстудилъ гражданитѣ. Алченъ за пари, Антимъ почналъ да съблича народа. Първенцитѣ се събрали, опрѣдѣлили му заплата и му забранили да събира пари отъ паство (1860 г.), но владиката не се съгласилъ и протестиралъ прѣдъ властьта, като си подалъ оставката. На три пѫти се опиталъ да наклевети първенцитѣ прѣдъ властьта, но и тритѣ пѫти билъ уличенъ въ лъжа и изобличенъ отъ самитѣ власти. Прѣзъ августъ 1860 год., възползуванъ отъ отсѫтствието на първенцитѣ, които били на панаиръ въ Прилѣпъ, владиката отишелъ при най-влиятелния турчинъ въ Велесъ, Хаджи Исмаилъ, и му явилъ, че българитѣ готвили бунтъ и че на чело на бунта били Зафиръ Ангеловъ, Х. Георги Дръндаръ, Мише Кушевъ, учителитѣ Икономовъ, Джино и др. Хаджи Исмаилъ познавалъ добрѣ българитѣ и изведнъжъ схваналъ, че владиката клевети. Поискалъ писменно да му изложи за готвения бунтъ, което владиката сторилъ. Благородниятъ турчинъ изобличилъ владиката въ клевета и интриги, като го поканилъ, намѣсто да смразява народа съ царщината, да напусне Велесъ. Втори пѫть оклеветилъ първенцитѣ прѣзъ 1867 г. прѣдъ муширъ Исмаилъ паша, който заминавалъ прѣзъ Велесъ за

Зло велико отъ учителя Нешковича прелажливый србинъ.
Зло велико отъ учителя Георгія Икономовъ[12]) многолажовнаго.

Босна. Казалъ на муширъ паша, че нѣкои отъ първенцитѣ били въ сношение съ московцитѣ и сърбитѣ. Пашата повикалъ първенеца Михаилъ Кушевъ, комуто съобщилъ какви свѣдения има за него и за другитъ първенци. Безъ да защищава себе си и оклеветенитѣ първенци, Кушевъ помолилъ пашата да повика турскитѣ първенци и да узнае отъ тѣхъ, има ли опасность отъ страна на българитѣ за царството. Събранитѣ турски първенци съ негодувание отхвърлили клеветитѣ. Исмаилъ бегъ нарекълъ владиката интригантинъ и клеветникъ. Пашата повикалъ владиката и го изобличилъ прѣдъ турскитѣ първенци. Трети пжть съ телеграми до патриярщията оклеветилъ велешкитѣ младежи. Работата се състояла въ това. Българскитѣ първенци отъ Цариградъ съобщили, както навсѣкждѣ, тъй и въ Велесъ, радостната вѣсть, че турското правителство се съгласило да признае църковнитѣ права на българския народъ. Това било прѣзъ 1868 г. на 5-и декември. Първенцитѣ въ Велесъ прогласили, че Велеската епархия се отцѣпва отъ патриярщията. Една депутация отъ младежитѣ Д. Карамфиловичъ, К. Шулевъ, Т. Х. Митовъ, Д. Свакяровъ, П. Урумовъ и П. Дрьндаръ съобщила, по поржка на първенцитѣ, рѣшението на владиката и го поканила да служи на 6-и декември, като спомене, намѣсто името на патриярха, всѣко епископско православно, както и да направи молебенъ за султана. Владиката не се съгласилъ. На 7-и декември сжщата депутация, по рѣшение на първенцитѣ, съобщила на Антима, че народътъ го не признава вече за свой пастирь. Прѣдложила му да напусне веднага митрополията, което й сторилъ. По поводъ на това той телеграфиралъ, че велешкитѣ младежи били напоени съ бунтовнишки духъ, че били го нападнали въ дома му и че народътъ се намѣсилъ да го защити, но станали сбивания и се пролѣла кръвь. Битолскиятъ мютесарифинъ веднага потеглилъ съ отдѣление войска за Велесъ съ строга заповѣдь отъ великия везиръ и солунския валия да потуши бунта и да накаже бунтовницитѣ. Първенцитѣ турци съ негодувание се научили за клеветитѣ на владиката. Тѣ се явили прѣдъ разярения мютесарифинъ и разправили, че никакъвъ бунтъ не е имало и никаква кръвь не е пролѣна. Самъ владиката призналъ, че телеграмата му до патриярщията не е вѣрна. Изобличенъ така, Антимъ станалъ невъзможенъ. Слѣдъ това велешани го изгонили. (Пс. кн. LX стр. 580—589).

[12]) *Георги Икономовъ* (1822—1865) е роденъ въ Дупница. Първоначално се училъ при Неофитъ Рилски. Образованието си продължилъ въ Пловдивъ и въ Цариградъ, у прочутото Арнаутъ-киойско училище. Отначало се занимавалъ съ търговия, отпослѣ се прѣдалъ на учителство и писателство въ Карлово, Сопотъ, Велесъ и Прилѣпъ. Билъ симпатиченъ, благъ въ обноски, интелигентенъ и

Зло велико отъ пріятелите.
Превара великолажа и немилостиво зло отъ Владикина Якимка Професора. ч, д. с.
Превара отъ Милутина Вукадиновика професора. ч. д. с.
Немилость отъ Илія Гарашанина[13]).
Мука отъ дълги путовы
Мученіе отъ Отца ми защо немогохъ да го успокоймъ.
Гоненіе отъ велешкій Мудиръ.
Гоненіе отъ Бытолскій Митрополитъ.
Гоненіе отъ Дебрски Митрополитъ.
Зло отъ Кърчовски Монастиръ.
Бѣда отъ Крчова до Велесь.

енергиченъ. Горещъ патриотъ, той повелъ борба срѣщо гръцката патрияршия въ мѣстата, дѣто учителствувалъ. Въ Велесъ и Прилѣпъ оставилъ най-добри спомени като учитель. Живѣлъ съ всички добрѣ билъ въ противоположность на Джино, прѣдпазливъ и тактиченъ. Джино не можелъ, по характера си, да живѣе съ него. Покойниятъ В. Кънчовъ цѣни високо дѣйностьта на Икономова. Той казва, че името му трѣбва да се тури между имената на най-добритѣ наши дѣйци прѣзъ началсто на втората половина отъ изтеклото столѣтие. (Пс. кн. LX, стр. 389).

Илия Гарашанинъ[13]), (1812—74) привърженикъ на династията Карагеоргиевичъ, далъ една отъ крупнитѣ личности на Сърбия, шефъ на партия, народенъ прѣдставитель (св. Андрейска скупщина), министръ, посланикъ. Въ 1839 г. участвувалъ въ бунта противъ князъ Милошъ. Подиръ несполуката принудилъ се да напусне Сърбия. Въ чужбина живѣлъ до 1842 г. Когато заелъ сърбския прѣстолъ Александъръ Карагеоргиевичъ, Гарашанинъ билъ назначенъ м-ръ на вжтрѣшнитѣ работи. Отъ 1852 до 1854 билъ м-ръ прѣдседатель. Отъ прѣдседателството и министерството билъ отстраненъ по влияние наруситѣ. Въ 1857 г. поелъ отново министерството на вжтрѣшнитѣ работи, на което останалъ до детронирането на Карагеоргиевича. Подиръ смъртьта на Милоша, въ 1862 г. станалъ м-ръ прѣдседатель. На 1867 г. се отстранилъ отъ държавничеството по недоразумѣние съ князя. Пращанъ е при Наполеонъ III съ особна мисия. Учитель Джино го познавалъ лично, ходилъ при него въ Бѣлградъ и билъ въ прѣписка съ него, както и съ нѣкои бѣлградски професори. Милошъ Милоевичъ билъ въ прѣписка съ него. Той дори го увѣщавалъ да се прѣсели въ Сърбия, като му обѣщавалъ и пенсия. Увѣщанията и пенсията не съблазнили ентусиазирания учитель на „благородното болгарство". Той си останалъ въ Велесъ. Покойниятъ В. Кънчовъ слушалъ отъ нѣкои велешани, че Джино билъ избранъ за почетенъ (по-вѣроятно за дописенъ) членъ на сръбската академия, което му спечило много неприятности въ града. Самъ Джино, както свѣдочи писмото му, е разочарованъ отъ сръбскитѣ професори и държавници (Пс., кн. LX, стр. 580).

Обклеветаніе отъ Бытолскій Митрополитъ на Мюшуръ Паша Бытолскій.

Обклеветаніе отъ истаго на Сераскеръ Исмайлъ Паша.

Исмайлъ Паша ме изгони отъ Прилепъ.

Велико зло отъ прилепските даскали.

Бѣда отъ Прилепъ до Велесъ.

Зло отъ Партенія Епископа Кукушкаго.

Зло отъ К. Петковича отъ мое отечество Велесъ, който е Асесоръ въ Русското въ Дубровникъ Консулато.

Зло отъ Волкова.

Зло отъ А. П. Гранитскаго.

Велико зло отъ Трайка Јовановъ.

Велико зло отъ Зафира Станинъ и Петруша Шулевъ кой ме изгнаха отъ Манастиръ Ветерско.

Скопскій, Бытолскій[14]), Призренскій, Вранскій, Охридскій, Струмничкій и Кіостендилскій Митрополиты ме прѣдадоха на великій Везиръ Кѣбризли Мехметъ Паша.

Гавріилъ Бей[15]) и Фотіадисъ на три часа нощя ме земаха отъ дома, ме затвориха хапсъ.

Бѣда въ Велешката хапсаана.

---

[14]) Битолски владика прѣзъ това врѣме билъ Венедиктъ. Енергиченъ, лукавъ и отмъстителенъ гръкъ, той прѣслѣдвалъ българскитѣ учители и всички по-събудени българи. Особено злѣ билъ настроенъ срѣщо Иорданъ х. Костадиновъ за неговия буенъ духъ и за неговитѣ проповѣди срѣщо грацитѣ. Той го изгонилъ изъ епархията си, изъ г. Прилѣпъ, дѣто билъ учитель и бунилъ народа срѣщо него. Но не се задоволилъ съ това. Той го прѣслѣдвалъ и въ Велесъ. Той знаялъ, че вълненията срѣщо Велешкия Антимъ се подклаждатъ и раздухватъ отъ Джино. Възползванъ отъ прѣбиването на великия везирь Мехмедъ Кѫбрѫзли паша въ Велесъ, Венедиктъ рѣшилъ да очисти еперхиитѣ отъ българитѣ учители, които размирявали народа и тласкали младежитѣ къмъ буни. Той се явилъ прѣдъ везиря и наклеветилъ учителитѣ Икономовъ и Джино като бунтовници. Първиятъ нарекълъ руски шпионинъ, а вториятъ сърбски агентъ, който въ училището учи дѣцата на талимъ. Клеветата сполучила. Везирьтъ заповѣдалъ да се прѣтърсятъ домоветѣ на учителитѣ. При обискътъ присѫтствувалъ и Гавраилъ Кръстевичъ. Въ дома на учитель Икономовъ нищо компрометирно не се намѣрило, но въ дома на учитель Джино намѣрили нѣкои отъ съчиненията на Раковски, вѣроятно, „Горски пѫтникъ", „Дунавски лебедъ" и др. Джино билъ затворенъ и изпратенъ на заточение въ Мала Азия, въ Айдинъ Гюзелъ Хисаръ, отдѣто писалъ писмото, което печатаме. (Вижъ П. сп., кн. LX, стр. 58—82).

[15]) *Гаврилъ Кръстевичъ*, ученъ българинъ, високъ турски сановникъ, авторъ на Екзархийския уставъ, генералъ губернаторъ на Южна България. Умрѣлъ прѣзъ 1898 въ Цариградъ.

Бѣда въ село Изворъ.
Бѣда и безчестіе въ Прилепска хапсаана.
Бѣда 25, дена въ Бытолска хапсаана.
Бѣда въ село Паница.
Бѣда и мученіе въ Острово[16]), удариха ми 50 грбача.
Бѣда въ градъ Воденъ.
Бѣда въ градъ Ениже.
Бѣда на Вардаръ хани.
Бѣда въ Солунска хапсаана.
Зло отъ Портенія Епископа.
Нейсказаны муки отъ диви суварій.
Бѣда въ Чанакъ кале; 9„ дни въ гадни занданъ.
Бѣда въ Смирненската хапсаана 18„ дни въ гадна смрадъ.
Жалостно состояніе. Пешъ отъ Измиръ до Айдинъ Гузелъ хисаръ отъ една страна до друга, въ седумъ дни дойдохъ.
Бѣда отъ скудости въ Айдинъ.
Бѣда въ Спиталето.
Зло велико отъ Епитропатъ на спиталето.
Отровъ на душата ми отъ грчките свещеницы.
Зло отъ спиталіото.
Зло велико отъ даскалъ Викториди.
Зло отъ даскалъ Сократа.
Зло отъ даскалъ Георгія Григоропуло простака и лукавца.
Зло отъ тримина Болгарина нейсделканы.
Препири съ грцы за да си бранимъ родатъ ни болгарскіи.

Велико мученіе 2½ години отъ скудость, отъ самота, отъ хули, отъ препири, верху мене е былъ пакровь жалованіе, плачь, туга и смерть.

Наконецъ ударъ ме найде щехъ да умрамъ, който живимъ не за мене, но за името на превозлюбленаго ми Рода Болгарскаго.

Ето предисловіето ми на моето за Болгарството ми Гоненіе.

Сега Богъ да даруе долга и весела животъ на нашіи Царь Султанъ А. Азиса и такъ въ неговите добри дни още мало да поживеемъ.

І. х. Константіновъ.

12 апріль 1863 год.
Гюзелъ Хисаръ.

---

[16]) Въ с. Острово, Воденска кааза, сега станция по желѣзнопѫтната линия Солунъ-Битоля, злочестиятъ учитель Джино е билъ злѣ битъ съ камшикъ отъ свирепитѣ и диви стражари, които го конвоирали за Мала-Азия. Тукъ той изгубилъ дѣсното си око. Единъ отъ стражаритѣ завъртѣлъ камшика си и ударилъ окования злочестникъ по окото. Ударътъ билъ тъй силенъ, че окото се прѣснало. Въ Солунъ той стигналъ съвършено изтощенъ и боленъ отъ раната на окото, която се подлютила и много го мѫчила. (Бъл. прѣгледъ, кн. IV, 1896 г., стр. 99).

VII.

Върху държавното и военно устройство на старобългарската държава*).

Въ наведения разказъ отъ Дуклиянския пресвитеръ, въ които, както видѣхме, се говори за идването на българитѣ отъ къмъ р. Волга заедно съ сѣмействата си и съ всичкитѣ движими имоти и огромни срѣдства, подъ прѣдводителството на единъ върховенъ вождъ, когото българитѣ на свой езикъ наричали *хаганъ* и комуто били подчинени деветь князе, които управлявали и сѫдели нѣкогашния многолюденъ български народъ, намираме такива свѣдѣния, които се схождатъ съ историческата дѣйствителность и почти напълно могатъ да се потвърдятъ отъ съврѣменитѣ на събитието източници. Така напримѣръ, че прѣселванието на прѣбългаритѣ е станало отъ мѣстностьта около р. Волга, не подлежи на сумнѣние, защото то се констатирва едногласно отъ съврѣменитѣ и покъсни писатели, както имахме вече случай да наведемъ въ нашата студия. Че изселванието се извършило ведно съ сѣмействата и движимитѣ имоти, сѫщо тъй не може да се оспорва отъ критиката, тъй като това е било изобщо въ редътъ на нѣщата, щото изселващитѣ се народи да водятъ съ себе си женитѣ, дѣцата и добитъка си. Волжко-камскитѣ българи още прѣзъ 1041—42 год. сѫ живѣли въ чадъри на брой 50.000. Тѣ смѣтали свойта земя за най-отдалечена отъ останалитѣ турски земи. Сравн. Frähn. Bullet. scientifique de l'Acad. de St.-Pétersburg t. IV, 1838, p. 379.). Че прѣдводителя имъ се величаелъ съ титлата *каганъ*, и върху туй неможемъ да се съмняваме. (По тоя въпросъ имахме случай да говоримъ доста подробно въ статията си: „титлитѣ на старобългарскитѣ господари“ I кн. на Минало). Че сѫ сѫществували и други вожди (principes) който сѫ били подчинени съ ордитѣ си на върховния вождъ (chagan) и че отдѣлнитѣ вожди самостоятелно управлявали и сѫдѣли ордитѣ си, които съвокупно образували многолюдния български народъ, се установява и отъ редъ други свидѣтелства. Прѣди всичко нека си припомнимъ тукъ за обичая между българитѣ да нагласяватъ даже грьцкитѣ пленници въ отдѣлна група, поставена подъ управлението на прѣдводитель (стратилатъ), които билъ подчиненъ на върховния вождъ на българитѣ. Племенното устройство запазили българитѣ даже и между подчиненитѣ на тѣхъ словѣнски племена, които заварили въ Мизия при покоряванието имъ. Такъва наредба българитѣ наслѣдили отъ прѣдѣдитѣ си. Тя е била свойственна на всичкитѣ сродни племена съ българитѣ: на хунитѣ, аваритѣ, печенегитѣ, куманитѣ и пр. а

*) Продължение отъ кн. I стр. 117.

сжщо тъй и на всичкитѣ старотюркски племена, както това узнаваме и отъ старотурскитѣ каменни надписи въ Монголия отъ началото на VIII вѣкъ подиръ Христа. Така въ тѣхъ четемъ: Ich war ein aus vollständigen Stämmen bestehendes Volk, (азъ бѣхъ народъ, които се състоехъ отъ комплектни племена). W. Radloff. Die alttürkischen Inschriften der Mongolei S. 8. Или още: Die Stammweise lebenden ordneten wir in Stämme. brachten die chanswürde zur Geltung. Ibid. p. 12 (тѣзи, които живѣеха по начинъ, по които живѣятъ племената, устроихме ги въ (сжщински) племена и поставихме въ дѣйствие ханския санъ, или турихме въ сила ханското достойнство). И по нататъкъ: Wie ich, das türkische Volk samelnd Stämme gebildet habt. Ibid. p. 36 и пр. Да се нагласи единъ разбитъ народъ или племе наново на племена, е означавало, щото послѣдното да се явява съ ордата си на помощь на владѣтелния ханъ. А сжществуването у прѣбългаритѣ *принципътъ на племенната организация* извънредно важи при обяснението причинитѣ за успѣхътъ имъ въ Мизия веднага слѣдъ завладяването ѝ отъ тѣхъ.

Обаче, въ разказа на Дуклянския пресвитеръ, остава загадочно само собственото име на българския прѣдводитель *Крисъ* (Kris (?)), което прѣдизвиква подозрѣние върху правдоподобностьта на цѣлия разказъ. Нъ като се има прѣдъ видъ, че въ кодекситѣ често се побъркватъ совственитѣ названия отъ самитѣ прѣписвачи, то едва ли подобно смѣшение трѣбва да укаже влияние върху духътъ на разказа. Що се отнася пъкъ до числото на прѣдводителитѣ (principes), които били подчинени на българския върховенъ ханъ (въ единъ прѣписъ се наброяватъ осъмь, а въ други деветь), то и туй надали е отъ значение при оцѣнката на нашия разказъ въ Дуклянската хроника. Въ всѣки случай източникътъ, отъ дѣто черпилъ словѣнския пресвитеръ е билъ доста надѣженъ по отношение идването на българитѣ въ полуострова ни.

Между туй за държавния строй на прѣбългаритѣ важно е да се знаятъ отношенията спрямо словѣнитѣ, които били заварени отъ прѣбългаритѣ въ Мизия. Седъмь словѣнски племена били настанени въ (сѣвероизточна България) Малка Скития и Мизия; тѣ признавали върховната власть на Византия (*ὑπὸ χριστιανῶν τότε κρατουμένην* Theoph. p. 547 ed. Bonn.)*). А крѣпоститѣ въ тази областъ, снабдени съ незначи-

---

*) Г-нъ проф. В. Златарски погрѣшно твърди, че само „страната на сѣв. отъ източния Балканъ била вече завзета отъ словѣни, които, макаръ и да живѣяли на византийска територия, все още не сж се смѣтали като поданици на ромейския императоръ, който тепърва би трѣбало да ги покори подъ властьта си". Студии по българската история, стр. 335. (Пер. спис. кн. LXIII). Фактътъ, че византийскитѣ сухопжтни войски сж се опжтили прѣзъ Тракия и стиг-

телни гарнизони, били населени съ мѣстнитѣ тракийски остатки, които били християни съ гръцко-римска култура. *(καὶ ἤρξαντο τὰ ὑπὸ τὴν Ῥωμαϊκὴν πολιτείαν ὄντα κάστρα τε καὶ χωρία ἐπιρρίπτειν και αἰχμαλωτίζειν)*. Българитѣ слѣдъ настаняването си въ Малка Скития и Мизия, почнали да разрушаватъ крѣпоститѣ и селенията, които се намирали подъ властьта на Византия).

Както лѣтописецътъ Теофанъ, тъй и патриархъ Никифоръ ни разпривятъ, че българитѣ, слѣдъ като се настанили въ страната между Дунава, Балкана и Черно море, завладѣли и намиращитѣ се на близо словѣнски народи, така нарѣченитѣ седъмь племена, отъ които едното сѣверитѣ *Σεβέρεις*, поселили въ мѣстата на изтокъ отъ прѣдната часть на берегавската клисура, а останалитѣ седъмь племена, които били *ὑπὸ πάκτον* поданни на българитѣ, поселили на югъ и западъ дори до Авария. *(Κυριευσάντων δὲ αὐτῶν (τῶν Βουλγάρων) καὶ τῶν παρακειμένων Σκλαυΐνῶν ἐθνῶν τὰς λεγομένας ἑπτὰ γενεάς, τοὺς μὲν Σεβέρεις κατῴκισαν ἀπὸ τῆς ἔμπροσθεν κλεισούρας Βερεγάβων ἐπὶ τὰ πρὸς ἀνατολὴν μέρη, εἰς δὲ τὰ πρὰς μεσημβρίαν καὶ δύσιν μέχρι Ἀβαρίας τὰς ὑπολοίπους ἑπτὰ γενεὰς ὑπὸ πάκτον ὄντας.* Theop. p. 549. А Никифоръ пише: българитѣ „завладяватъ и блисконаходящитѣ се словѣнски народи и на едни отъ тѣхъ заповѣдватъ да укрѣпяватъ мѣстата, които се намиратъ близо до аваритѣ, а на други — да държатъ мѣстата, които се допиратъ до ромеитѣ. *(Κρατοῦσι δὲ (οἱ Βούλγαροι) καὶ τῶν ἐγγιζόντων παρῳκειμένων Σκλαβηνῶν ἐθνῶν, καὶ οὓς δὲ τὰ πρὸς Ῥωμαίους ἐγγίζοντα τηρεῖν ἐπιτάττουσιν.* Niceph., p 35)". Думитѣ *κυριευσάντων*, като ги завладѣли *ὑπὸ πάκτον ὄντας*, които били поданни, *κρατοῦσι* държатъ ги, *ἐπιτάττουσιν* заповѣдватъ, сѫ достатѣчни да ни убѣдатъ въ факта, че словѣнскитѣ племена, които по прѣди били поданни на Византия, съ промѣната на владичеството въ тѣзи страни, подпаднали подъ властьта на новитѣ господари, българитѣ. Обаче нашия професоръ г-нъ В. Златарски приема, че прѣбългаритѣ се намирали въ съюзни отношения съ мизийскитѣ словѣни и че мѣжду тѣхъ нѣмало побѣдители и побѣдени. „При това, пище г. Златарски, Теофанъ изрично забѣлѣзва, че тѣ (словѣнитѣ) били *ὑπὸ πάκτον*, т. е, „подъ договоръ*)". Че „дълго слѣдъ официалното при-

---

нали до устието на Дунава, кѫдѣто по море стигнала и византийската флота, установява по най-категориченъ начинъ, че словѣнскитѣ племена били подчинени на Византия. При туй не трѣба да се забравя още, че византийския императоръ прѣдприелъ походътъ срѣщу българитѣ съ цѣль да защити сѣверо-източната си граница *(καὶ τὰ πλησιάζοντα τῷ Δανουβίῳ ἐκτρέχει καὶ λυμαίνεται, τοῦτ' ἔστιν τὴν νῦν ὑπ' αὐτῶν (τῶν Βουλγάρων) κρατουμένην χώραν ὑπὸ χριστιανῶν τότε κρατουμένην.* Theoph. p. 547.).

*) „Въ какво се състоялъ тоя договоръ? Отъ думитѣ на Теофана се види, че българитѣ сѫ измѣстили само северитѣ, които

„знавание на новооснованата държава, византийскитѣ писатели „строго различаватъ въ нея българи и словѣни и въ първитѣ „съвмѣстни походи срѣщу Византия словѣнитѣ ни се прѣд-„ставятъ въ еднакви съ българитѣ отношения спрѣмо българ-„ския князъ. Така, Тервелъ, отивайки на помощь на Юсти-„нияна II Ринотмета, потеглилъ съ цѣлия нему подвластенъ „народъ, българи и словѣни. (*συγκινεῖ πάντα τὸν ὑποκείμενον „αὐτῷ λαὸν τῶν Βουλγάρων καὶ Σκλάβων* Theop., 374). Освѣнъ „това, продължава г-нъ В. Златарски, ако да биха словѣнитѣ „покорени, поробени и да не бѣха си запазили своето вжтрѣшно „самостойно положение, тѣ не биха могли така лесно да се „отцѣпватъ отъ българитѣ, както направиха при покачването „на Телеца; дори и въ тая сжщата епоха тѣ се явяватъ по-„вече като съюзници, отколкото като единъ покоренъ народъ. „Така, когато Телецъ почналъ война въ 762 год. съ византий-„ския императоръ, той излѣзълъ срѣщу него въ съюзъ съ сло-„вѣнитѣ". Teoph. 433: *ὁ δὲ Τελέξης ἀκούσας τὴν διὰ γῆς καὶ „θαλάσσης κατ' αὐτοῦ κίνησιν, λαβὼν εἰς συμμαχίαν ἐκ „τῶν προσπαρακειμένων ἐθνῶν χιλιάδας κ'*. Niceph., „69: *καθ' ὃν Τελέσσιος ἐξέρχεται ἔχων εἰς συμμαχίαν καὶ Σκλαβη-„νῶν οὐκ ὀλίγα πλήθη*". (Период. спис. кн. 63 стр. 336). Това сж сжщинскитѣ научни доводи, прѣдставени отъ г-нъ проф. В. Златарски, при помощьта на които се сили да прокара

„тѣ поселили на изтокъ, т. е. къмъ източнитѣ проходи на Балкана, „Лапушненския и Гулишкия, а сами завзели тѣхното мѣсто, т. е., „устието на Верегавския проходъ, т. е., днешния Чалъкавакски, като „взели върху си отбраната му. Другитѣ пъкъ седемь рода (*γενεαί*) „или общини словѣнски (?) се поселили на западъ (?), за да защи-„щаватъ страната отъ аваритѣ". (У Теофана стои *εἰς δὲ τὰ πρὸς μεσημβρίαν καὶ δύσιν*, т. е., а въ мѣстата къмъ югъ и западъ). „Вече това разпрѣдѣление, защита на завзетата отъ двата народа „територия, ни показва, че между българитѣ и словѣнитѣ е билъ „сключенъ нѣкакъвъ (sic) договоръ за взаимна защита отъ съсѣдитѣ; „и нѣма съмнѣние, че при сключването на тоя договоръ били сж „прѣдоставени извѣстни права, както на еднитѣ, така и на другитѣ, „но какви именно; за сега остава за насъ неизвѣстно.

„Въ всѣки случай, надали ще трѣба да се сжмняваме, че от-„ношенията, въ които се поставили двата народа, не сж били отно-„шения на побѣдители къмъ побѣдени: напротивъ като имаме прѣдъ „видъ централното положение, което завзели сега българитѣ между „словѣнскитѣ племена, а сжщо и първенствуюшата роля, която пър-„витѣ играли въ понататъшнитѣ събития, пада се да признаемъ, че „словѣнитѣ сж *влѣзли съ българитѣ въ отношения федера-„тивни, съюзни, първоначалната цѣль на които била да за-„пазватъ взаимно независимостьта си*, и може да се прѣдпо-„лага, че въ вжтрѣшната си уредба и двата народа останали отна-„чало съвършено самостойни и живѣли отдѣлно единъ отъ други".

твърдението си, че словѣнитѣ, които се намирали въ българската държава *„сж влѣзли съ българитѣ въ отношения федеративни, съюзни, първоначалната цѣль на които била да запазватъ взаимно независимостьта си“*. Ний тукъ ще разгледаме единъ подругъ аргументитѣ му за да видимъ до колко сж тѣ приемливи, а това се налага и поради туй, че тѣ безъ критика сж възприети вече отъ нѣкои. Напримѣръ К. Шкорпилъ пише: „Византiйскiе лѣтописцы передаютъ, что древнiе Болгары, покоривши семь славянскихъ племенъ, поселили едно изъ нихъ, именно Сѣверянъ *(Σεβέρεις)* на востокъ отъ Берегавской клисуры (Ришскаго прохода), а останальныхъ по договору къ югу и къ западу для обороны отъ Аваровъ“. Theoph. p. 359). Славяне были изгнаны изъ области между Дунаемъ, морскимъ берегамъ и восточнымъ балканомъ. (Материалы для болгарскихъ древностей стр. 561). Даже и въ учебницитѣ е въведенъ този възгледъ, благодарение на професорското звание на г-нъ В. Златарски.

Нека разгледаме първо фразата *ὑπὸ πάκτον*, която г-нъ Златарски прѣвежда съ „подъ договоръ“. Думата *πάκτον*, множествено *πάκτα* е латинска, заета е отъ византийскитѣ писатели. Дѣйствително pactus на латински значи *договоръ*, нъ тукъ трѣбва да се знае, въ каква смисъль се е употрѣбявала тя (*πάκτον*) отъ византийскитѣ писатели къмъ края на VII, VIII и IX вѣкъ. Затова достатъчно ще ни бжде като наведемъ нѣкои мѣста отъ Теофана, у който е употрѣбена тази дума. Напримѣръ на стр. 549 ed. Bonnae у тоя авторъ четемъ: *Ο βασιλεὺς εἰρήνευσε μετ᾽ αὐτῶν* (*τῶν Βουλγάρων*), *ἐτήσια αὐτοὺς συμφωνήσας παρέχειν πάκτα ἐπ αἰσχύνη Ρα μαίων*, т. е. Императора сключи миръ съ тѣхъ (българитѣ), като се съгласи да имъ дава годишни данъци за срамъ на ромеитѣ (гръцитѣ). Отъ приведения по-горѣ цитатъ се вижда ясно, че думата *πάκτον* означава данъкъ, а не договоръ. Даже и самъ г-нъ Златарски на стр. 339 въ студиитѣ си, като говори за мира сключенъ между Константина IV Погоната и Аспаруха, прѣвежда горнитѣ думи: *„подъ условие да имъ плаща ежегоденъ данъкъ.«**) Нъ нека приведемъ и други примѣри: *Ο῾ δὲ Φόκας...... τῷ Χαγάνῳ τὰ πάκτα ἐπαυξήσας.* (Phocas porro auctis et foederis pacto faciendis chagano donis) Т. е. а Фока, като увеличи (уговоренитѣ) даждия. Теор. p. 451. Или още: *Υ῾ποσχόμενος καὶ ἐτήσια τῷ βασιλεῖ παρέχειν πάκτα* (qui annua quo que tributa pollicerentur), т. е. като обѣщавалъ да плаща на императора и годишни даждия. Theoph. p. 543. *Κάρδαμος δὲ ὁ κύρις βουλγαρίας ἐδήλωσεν τῷ βασιλεῖ ὅτι ἢ τέλεσόν μοι πάκτα, ἢ ἔρχομαι ἕως τῆς χρυσῆς πόρτης καὶ ἐρημῶ τὴν Θράκην.* Т. е., а Кардамъ господаря на България извѣсти на царя: че или ми давай данъкъ, или пъкъ идвамъ до златнитѣ врата и

*) Pactam annuatim pecuniam eisdem persolvere.

опустошавамъ Тракия. Theoph. p. 728. Прѣдъ видъ на горнитѣ аналогични примѣри трѣбва да обявимъ прѣвода, подъ „*договоръ*“, който ни прѣдлага г-нъ професора, за невѣренъ.

Нъ нека подложимъ на критически анализъ и останалитѣ аргументи, върху които г-нъ В. Златарски базира своя възгледъ. Той ни казва, че византийскитѣ писатели строго различавали българи и словѣни въ българското ханство и че въ първитѣ съвмѣстни походи срѣщу Византия словѣнитѣ ни се прѣдставятъ въ еднакви съ българитѣ отношения спрѣмо българския ханъ. Върху туй ще кажемъ, че не само словѣнскитѣ племена се различаватъ строго въ българската държава, нъ и самитѣ гръцки пленници, които били настанени отъ българитѣ въ *Βουλγαρία ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου*. т. е., въ България оттатъкъ Дунава. Нашия професоръ навѣрно ще си спомни думитѣ си: »*че* (гръцкитѣ) *плѣнници* въ новото си отечество (задъ дунавска България) *сж имали чисто военна уредба* (?!): тѣ се управляватъ отъ единъ стратилатъ, или воински началникъ съ пълномощна власть, защото въ своето отсжтствие той остава сина си да управлява македонцитѣ т. е. плѣнницитѣ. Освѣнъ това на тия плѣнници било оставено оржжието“. (стр. 104 Период. спис. кн. 63). Прѣбългаритѣ, по традиция вѣрни привърженици на старитѣ си държавни наредби и въ Мизия пазили строго турскитѣ принципи при организирането на държавата си. Тѣ на завладяванитѣ съ оржжие инородни племена опрощавали имъ живота, нъ ги прѣустройвали спорѣдъ своитѣ понятия за държавата, като се стараели да ги използуватъ въ военно и икономическо отношение. Съ други думи, тѣ ги нагласявали на племена, които длъжни били да признаватъ ханската власть и да плащатъ данъкъ, както и да помагатъ въ военно врѣме на своитѣ господари. Такъва уредба сж имали и другитѣ турски народи, а сжщо и хунскитѣ. Фактъ е, че разнитѣ народи подъ прѣдводителството на своитѣ началници, които признавали върховната власть на Атила, сж се борили за хунското величие и му дали възможность да диктува на изтокъ и западъ. Малко пъкъ по късно словѣнскитѣ племена, прѣдвождани отъ своитѣ началници, заедно съ българскитѣ орди, поставени подъ върховенството на аварския хаганъ Баяна, опустошаватъ балканскитѣ провинции на Византия, обсаждатъ заедно съ аваритѣ гр. Солунъ и застрашаватъ самия Цариградъ. Сжщото вършатъ и българохунскитѣ орди въ Мизия. Тѣ, заедно съ подчиненитѣ си седъмъ словѣнски племена, които по волята на българитѣ—покорители, били разпрѣдѣлени по границитѣ за да пазятъ, въ съюзъ още и съ съсѣднитѣ словѣнски племена, които продължавали да сж свободни, воювали успѣшно срѣщу Византия. А прѣзъ Кръмово врѣме, когато подпаднала подъ българската власть и една часть отъ аваритѣ, то послѣднитѣ пакъ заедно съ словѣнитѣ воюватъ срѣщу Византия за смѣтка на

владѣтелитѣ си българи. Въ XIV вѣкъ сѫщата племенна организация си послужватъ и османскитѣ турци. Мурадъ I начело на албанци, българи, гърци, сърби, турци и пр. създава крѣпка империя въ тѣхнитѣ земи. Тъй че въ участието на подчиненитѣ словѣнски племена въ българската войска*) не трѣбва да се съгледватъ еднакви отношения на словѣнитѣ съ българитѣ спрѣмо българския ханъ, а напротивъ туй трѣбва да се обясни като задължение на подчиненитѣ словѣни спрѣмо българския ханъ и то като послѣдствие отъ племенната уредба на прѣбългаритѣ. Що се отнася пъкъ до твърдението на г. В. Златарски, че подчиненитѣ словѣни въ врѣмето на Телеца *„се явяватъ повече като съюзници, отколкото като единъ покоренъ народъ“*, то трѣба да констатираме, че и тукъ нашия професоръ не разбралъ правилно цитиранитѣ отъ него извѣстия на Теофана и Никифора (виж. на стр. 206.) У Теофана се казва, че Телецъ като потеглилъ срѣщу византийцитѣ, взелъ съ себе въ съюзъ двадесеть хиляди, не вече отъ подчиненитѣ нему народи (словѣнитѣ), *а отъ свърхприлежащитѣ. λαβὼν εἰς συμμαχίαν ἐκ τῶν προσπαρακειμένων ἐθνῶν χιλιάδας κ'.* А Никифоръ за сѫщата случка казва:... *Τελέσσιος ἐξέρχεται ἔχων εἰς συμμαχίαν καὶ Σκλαβηνῶν οὐκ ὀλίγα πλήθη.* (Излиза Телецъ, като ималъ въ съюзъ немалки множества словѣни) Никифоръ никакъ неказва, че словѣнитѣ сѫ били подани на българитѣ, а просто говори неопрѣдѣлено. Нъ понеже Теофанъ тѣзи съюзници на българитѣ словѣни причислява къмъ връхъ *прилѣжащитѣ*, то тѣ немогатъ да се отнесатъ къмъ подчиненитѣ, които влизали въ състава на българското ханство, а къмъ независимитѣ словѣнски племена, които пълнели Балканския полуостровъ и образували нѣкои отъ тѣхъ даже независимо словѣнско княжение. Въ сѫщата смисъль могатъ да се обяснатъ и слѣднитѣ думи у Теофана: *πίνειν εἰς αὐτὸ (τὸ ὀστοῦν) τοὺς τῶν Σκλαβίνων ἄρχοντας ἐποίησεν ἐγκαυχώμενος.* (P. 764). Т. е. Крумъ като посребрилъ черепа на Никифора *„приготвилъ да піятъ въ него словѣнскитѣ (архонти) вожди, като се гордѣелъ.* Тукъ става дума безъ съмнение за съюзнитѣ съсѣднитѣ словѣнски князе, прѣдъ които Крумъ трѣбвало да напомва българската военна мощь, за да може да ги държи въ респектъ.

Присѫтствието на съюзнитѣ словѣнски отряди между българскитѣ войски, отъ съсѣднитѣ неподчинени словѣнски племена както и спомагателни отряди отъ подчиненитѣ на българитѣ словѣни, ни дава възможность да си съставимъ

---

*) *Συγκινεῖ πάντα τὸν ὑποκείμενον αὐτῷ λαὸν τῶν Βουλγάρων καὶ Σκλάβων*, т. е. Тервелъ раздвижва заедно цѣлата нему подчинена войска отъ българи и словѣни или още *Καὶ ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς λάθρα εἰς Βουλγαρίαν ἐπίασεν τὸν Σέβερον ἄρχοντα Σκλαβουνῶν τὸν πολλὰ κακὰ ἐν τῇ Θράκῃ ποιήσαντα* Theoph. p. 673. „И като испрати царя (византийски) тайно въ България, хвана Сѣвера, вожда на склавунитѣ, които бѣ направилъ много злини въ Тракия.

напълно понятие за наборната система на старобългарската армия въ языческото врѣме. При туй не бива да се забравя, че 791—803 год., аварската държава била съсипана отъ франкитѣ и Крумъ вѣщо се възползувалъ отъ политическото положение, та присъединилъ къмъ държавата си източнитѣ аварски области. Отъ тогава въ българската войска личатъ и аварски спомагателни отряди. Затова ни съобщава Симеонъ Магистъръ, именно: „Слѣдъ всичко това се доложи, че Крумъ набралъ много войска, като събралъ и аваритѣ и всичкитѣ словѣни“... *Λοιπὸν οὖν.... ὁ Κροῦμος ἐστράτευσεν λαὸν πολὺν συναθροίσας καὶ τοὺς Ἀβάρους καὶ πάσας τὰς Σκλαβινίας*. Sym. Magist. p. 617 ed. Bonn. Това ставало, когато Крумъ прѣзъ 813—14 год. се тъкмѣлъ да нападне на Цариградъ. Аваритѣ указали какво-годѣ влияние върху държавното устройство на българитѣ. А споредъ извѣстието на лексикографа Суида, българитѣ, като видѣли красивото облѣкло на аваритѣ, до толкова сѫ го харесали, че го усвоили за себе си. (Вижъ въ студията ми: Бѣлѣжки върху веществената култура на старобългарското ханство стр. 65).

Обаче не винаги сѫ бивали полезни инороднитѣ спомагателни отряди въ старобългарската армия. Така на 763 г., когато Телецъ се сразилъ съ византийския императоръ Константинъ на полето до Анхиало* и между българскитѣ войски дѣйствували 20 хиляди души отъ съсѣднитѣ съюзни словѣни, въ разгара на самото сражение, словѣнитѣ измѣнили на българитѣ и се присъедили къмъ византийскитѣ войски.** *(ἄλλοι δὲ καὶ προσερρύησαν (τῷ βασιλεῖ)*. (Theoph. p. 668 ed. Bonn). Словѣнскитѣ племена само по неволя и по принуждение взимали участие въ българската войска.

Словѣнитѣ търсили сгоденъ случай да се отърватъ отъ тежкото поданство на българската държава; и удало имъ се слѣдъ поражението на българския ханъ Телеца (762—3 год.). Тогава настѫпило и онова масово изселване на словѣни, на вѣрно, отъ България на брой до 208,000 души. Тѣ прѣдпочели византийското християнско робство прѣдъ суровото българско языческо. А че словѣнитѣ въ България не сѫ се намирали въ съюзни отношения съ българитѣ, нито пъкъ по-късно къмъ първата половина на VIII вѣкъ сѫ образували нѣкаква „славянска партия“, която е водила борба съ прѣбългаритѣ за равноправно участие въ държавното управление,*** ни свидѣтел-

---

* *Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐλθὼν ἀπλίκευσεν εἰς τὸν κάμπον Ἀγχιάλου... ἐφάνη Τελέτζης μετὰ πλήθους ἐθνῶν ἐρχόμενος:* Theoph. p. 668

**) За измѣната на словѣнитѣ г-нъ В. Златарски говори въ студиитѣ си стр. 68.

***) По тоя начинъ, казва нашия професоръ В. Златарски, отъ врѣмето на Кормисоша въ България се образуватъ двѣ течения, двѣ партии между самитѣ българи, които, ако и да сѫ изникнали на чисто политическа почва, въ основата си иматъ етнически характеръ

ствува и рускиятъ лѣтописецъ Несторъ. Той пише: **Словѣньску же ꙗзику.... жикущю на Дунаи, придоша Скуфъ, рекше отъ Козаръ, рекоми и Болгаре, сѣдоша по Дунаеви, насилници словѣномъ биша.** (Лѣтопись по Лавр. списку. С.-П. 1871, стр. 10). Сходни извѣстия съ руския хронистъ ни донасятъ и арабскитѣ писатели, които сж писали прѣзъ языческата епоха. Така писателя отъ I половина на IX вѣкъ Muslim b. Abú Muslim al Garmi казва, че българитѣ воювали сполучливо и срѣщу словѣнитѣ и когато между българитѣ и византийцитѣ бивалъ сключенъ миръ, първитѣ изпращали на гърцитѣ млади робе отъ двата пола отъ словѣнско произхождение. Безъ съмнѣние тѣзи словѣнски робе сж бивали заграбвани отъ българитѣ слѣдъ сражения и продавани въ Цариградъ отъ българскитѣ търговци. Извѣстията на Мюслима ал Гарми за българитѣ се намиратъ заети и отъ по-кѫснитѣ арабски писатели, като у ал Бекри и у Масуди съ нѣкои измѣнения, безъ обаче да се различаватъ особенно отъ първоизточника.

Понеже извѣстията на Muslima иматъ значение, както изобщо за битътъ на прѣбългаритѣ, тъй и за военния строй и за понятията за задгробния животъ, погрѣбалнитѣ обичаи и пр. и пр. то даваме ги тукъ по френския прѣводъ заедно съ български.

„Les Bordjâns. Ils sont descendants de Younân, fils de Japhet. Leur royaume est important et vaste. Ils combattent les Roumis. les Slaves, les Khazârs, les Turcs; leurs ennemis les plus redoutables sont les Roumis. De Constantinople au pays des Bordjân il y a quinze jours de marche; leur royaume a une étendue de vingt jours sur trente.

Chaque place forte, chez les Bordjâns, est entourée d'une haie que longe et que surmonte une sorte de réseau en bois, ce qui constitue une défense analogue à celle d'une muraille élevée derrière un fossé. Les Bordjâns sont de la religion des Mages, et ils n'ont point de livres. Les chevaux dont ils se servent dans les combats sont toujours en liberté dans les prairies, et personne ne doit les monter en dehors du temps de la guerre. S'ils découvrent qu'un homme a monté un de ces animaux en dehors de ce temps, ils le tuent. Lorsqu'ils se disposent à combattre, ils se forment en lignes, ils placent les archers devant et, derriére, ils entassent leurs femmes et leurs enfants. Les Bordjâns ne connaissent ni deniers ni dirhems; toutes leur transactions, ainsi que les contrats de mariage, se font au moyen de bœufs et

---

и затова ние ще ги наречемъ *българска* и *славянска*, тъй като почналата се между тѣхъ борба прѣзъ първата половина на VIII в. трѣбало да рѣши, кой отъ двата съставни елемента въ държавата — българскиятъ ли, или славянскиятъ — ще вземе надмощие въ образуванието на българската народность.“ Студии по българска история стр. 67.

de moutons. Lorsque la paix est conclue entre eux et les Roumis ils envoient aux Roumis de jeunes esclaves des deux sexes, slaves ou d'une race analogue. Lorsqu'un homme puissant meurt parmi eux, ils rassemblent les domestiques du défunt et les gens de sa suite, et, après leur avoir fait des recommandations, ils les brûlent avec le mort; ils disent: „Nous les brûlons en ce monde, mais ils ne brûleront pas en l'autre". Ou bien ils creusent un grand caveau où ils descendent le mort; ils y font entrer avec lui sa femme et les gens de sa suite, et ils les y laissent jusqu'à ce qu'ils soient morts. Il est d'usage chez eux que lorsqu'un esclave a commis une faute dont son maître veut le châtier, il se jette de lui-même par terre devant son maître qui le frappe autant qu'il lui convient; et si l'esclave se relève avant d'en avoir reçu la permission, il est passible de mort. Ils ont aussi pour coutume de donner de plus fortes parts d'héritage aux filles qu'aux garçons". J. Marquart. Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge S. 204—205.)

Борджанитѣ (Българитѣ). Тѣ произхождатъ отъ (колѣното) на Юнана, синъ Яфетовъ. Тѣхното царство е значително и обширно. Тѣ биятъ гърцитѣ, (византийцитѣ) словѣнитѣ, хазаритѣ, турцитѣ (маджаритѣ); тѣхни най-върли неприятели сѫ гърцитѣ. Отъ Цариградъ до страната на борджанитѣ има петнадесеть дена пѫтуване; тѣхното царство се простира 30 дни на длъжъ и 20 на ширъ.

Всѣко укрѣпено мѣсто у борджанитѣ е обкрѫжено съ високъ плѣтъ, който заобикаля и засланя дървена ограда, нѣщо което съставлява съотвѣтствена защита (подобно) на стѣна издигната задъ единъ ровъ. Борджанитѣ по-религия сѫ маги (язичници) и нѣматъ никакви книги (свещенъ законъ). Конетѣ съ които си служатъ въ сраженията, всѣкога пасятъ свободни по лѫговетѣ и никой не трѣбва да ги яха, освѣнъ въ военно врѣме. Ако откриятъ, че нѣкой човѣкъ се е качилъ върху нѣкои отъ тѣзи животни вънъ отъ това врѣме, го убиватъ. Когато тѣ се готвятъ да се биятъ се строятъ на редове (линии); тѣ поставятъ стрѣлцитѣ отпрѣдъ, а отзадъ, тѣ натрупватъ женитѣ и дѣцата си. Борджанитѣ не познаватъ нито монети, нито теглилки; всичкитѣ имъ зимания и давания, както и женидбенитѣ спогодби се вършатъ посрѣдствомъ волове и овце. Когато между тѣхъ и гърцитѣ е сключенъ миръ, тѣ изпращатъ на гърцитѣ млади робе отъ двата пола, словени или отъ съответствена раса (подобно потекло). Когато измежду тѣхъ умира нѣкой голѣмецъ, тѣ събиратъ слугитѣ на покойника и неговата свита и слѣдъ като ги прѣпорѫчатъ, ги изгарятъ съ мъртвеца, като казватъ: „Ний ги изгаряме на тоя свѣтъ, нъ тѣ не ще изгорятъ на другия свѣтъ". Или пъкъ тѣ изкопаватъ голѣма изба, гдѣто спускатъ умрѣлия; тѣ поставятъ съ него тамъ жена му и неговата свита и ги оставятъ тамъ до като умратъ. У тѣхъ е обичай, че когато единъ робъ е извършилъ прѣгрѣшение, за което неговия господаръ иска да го накаже, робътъ пада на земята доброволно прѣдъ господаря, който

Тѣзи извѣстия сѫ били извѣстни въ историческата литература и въпрѣки туй нашия проф. г-нъ В. Златарски не ги взелъ въ внимание въ студиитѣ си, като разсѫждава за отношенията на словѣнитѣ и българитѣ. При туй забравилъ е г-нъ Златарски и за борбитѣ на великия ханъ Омъртага съ тимокскитѣ и браничевскитѣ словѣни, Бодричи и Кучани, за които говорятъ и франкскитѣ аналисти. Той, като говори за отношенията на словѣни и българи, до толкова се е увлѣкалъ отъ прѣдумишления си възгледъ, щото забравилъ даже онова, което писалъ попрѣди самъ той въ Период. Списание кн. 63 стр. 106 и пр. Между туй и домашнитѣ ни паметници, именно каменнитѣ надписи, които се отнасятъ къмъ източницитѣ отъ първа рѫка, говорятъ, че отношенията на българитѣ спрѣмо словѣнитѣ не сѫ били приятелски. Така въ Чаталарския надписъ откритъ прѣзъ 1905 г. четемъ: *Κάνας ὑβηγὴ Ὠμουρτάγ... καὶ... τὴν δύναμιν του... Γραικοὺς καὶ Σκλάβους* т. е., че великия канъ Омъртагъ изпратилъ воениттѣ сили, които се намирали на лагеръ въ Плисковското поле, срѣщу гърцитѣ и словѣнитѣ.*) Тъй че отъ всичкитѣ свидѣтелства, изложени до тукъ, се опровергава твърдението на г. В. Златарски относително отношенията на българитѣ спрѣмо словѣнитѣ, подчинени на българскитѣ ханове.

Слѣдъ като се установиха отношенията на подчиненитѣ инородни племена на българитѣ и се охарактеризира наборната система у тѣхъ, нека разгледаме сега наборна наредба между самитѣ българи. Всѣки princeps или вождъ на една областъ, а такива били десеть, билъ длъженъ да се прѣдстави въ военно врѣме прѣдъ своя върховенъ вождъ великия канъ съ свойта дружина, която трѣбало да я държи винаги готова за война и снабдена съ коне и съ всички военни принадлежности. Военната сила на прѣбългаритѣ се състоела въ тѣхната конница. Тѣ яздили твърдѣ искусно на коне, който, както свидѣтелствува арабски писатель Muslim al Garmi, нарочно сѫ се огледвали и служили само за врѣме на война. А отъ отговоритѣ на папа Николая до Бориса се вижда, че между българитѣ сѫществувалъ старъ обичай, щото, прѣди да се потегли на война върховния вождъ натоварялъ единъ вѣренъ, опитенъ и благоразуменъ мѫжъ да прѣгледа на всѣки войникъ коня, орѫжието и другитѣ потрѣбни припаси за война. Ако ли прѣзъ ревизията се укажело, че у нѣкого не се намирало всичко въ исправность, такъвъ войникъ се осѫждалъ на смърть**). Сѫщото наказание се прилагало и спрѣмо прѣд-

го бие колкото душа му иска; и ако робътъ стане прѣди да е получилъ позволение, той е достоенъ за смърть. Тѣ иматъ сѫщо обичай да даватъ въ наслѣдство по-голѣма часть на дъщеритѣ отколкото на синоветѣ.

*) Матеріалы для болгарскихъ древностей. стр. 545. Изданіе Русскаго Археол. Инстит. въ Констант. 1905.

**) Responsa Nicolai papae ad consulta Bulgarorum cap. 40.

водителя на всѣка область, които се отказвалъ да отиде на война съ дружината си. Така напримѣръ въ една словѣнска компилация оть разни византийски закони, която се запазила въ твърдѣ късна редакция четемъ: **Се же старейшее отъ многихь оузаконоположи се. Егда имать бран бити, сїи воиска: всаки кнезь и воивода и болиаринь да прїидеть сь воискомь своомь къ цароу, своемоу где либо боудеть и всаки болиаринь или кластелинь иже не прїидеть сь воискомь своомъ на брань къ цароу, да лишить се люто живота и именїа его вса боудоуть царева, аще би было царево повеленїе и онъ би небрегалъ того, да лишить се своего живота.**

Знаменосецъ на златна ваза изъ старобългарското съкровище, найдено въ Nagy-Szent-Miklós (Маджарско).

Великиятъ ханъ Крумъ къмъ 813 год. располагалъ съ тридесеть хилядна коница, която била облѣчена въ желѣзни разници (*Ἐξῆλθον οἱ βούλγαροι χιλιάδες λ´ ὁλοσίδηροι.* Simeon Magister p. 616 ed. Bonn.) Бронирани български войски се намирали и въ аварската 60 хилядна армия прѣзъ 578 год. (*Καὶ λέγεται ἀμφὶ τὰς ξ´ χιλιάδας ἱππέων θωρακοφόρων ἐς τὴν Ῥωμαίων διαπορθμευθῆναι.* Menan. Protect. ed. Did. p. 252).

Тукъ читателя вижда бронирань старо-български кавалеристъ знаменосецъ отъ началото на IX в. Той се връща побѣдоносно отъ бойното поле съ плячка, единъ пленникъ и отрѣзана глава на неприятель. Тази сцена е изработена върху

златна ваза, намѣрена въ 1799 год. въ Nagy-Szent-Miklós въ Маджарско, заедно съ множество други златни и сребърни прѣдмѣти. Находката до скоро бѣше извѣстна съ погрѣшно название „Атилово съкровище". Нъ едвамъ прѣзъ 1905 год. повечето отъ ученитѣ археолози додоха до заключение; че това е *старобългарско имане*.

Бронирани копиеносци въ България, на бронзово украшение.

Нашия конникъ-знамѣносецъ язди бавно на конь, като че ли дефилира на нѣкои триумфаленъ парадъ. Неговия товаренъ конь, съ глава силно затѣгната отъ кжса юзда, върви съ бавни крачки. Всадникътъ въ дѣсната си ржка държи копиенце, къмъ върха на което виси платнено знаме, крайщата на което разцѣпени на двѣ, се развѣватъ въ видъ на лентички. Съ лѣвата си ржка знаменосецътъ влечи пленникъ, когото държи за перчина; ржцѣтѣ на пленникътъ сж свързани отзадъ и той върви полегка заедно съ всадника. Отрѣзана глава отъ неприятель е провиснала на сѣдлото. Кавалеристътъ е тлъстъ на гледъ, нисъкъ по ръстъ; той е облеченъ въ своеобразенъ пандзиръ, цѣлъ усѣянъ съ дребни крждгчета, които сж пришити на кожена или ленена риза. Професоръ Йос. Хампелъ обяснява съставътъ на тоя пандзиръ съ свидѣтелството на писателя Аммиана Марцелина (584 г.), които знаелъ подобни ризници. Въ книга XVII, гл. 12 Аммианъ пише: че сарматитѣ носятъ пандзири съ нарѣзани и изгладени късчета отъ рогъ, нашити подобно на перца върху ленени ризи. (Въ текста стои: loricae ex cornibus rasis et laevigatis, plumarum specie linteis indumentis innexae.) На главата на всадника е нахлузена коническа шапка или шлемъ, който е украсенъ съ особена подвѣзка, чийто два края се развѣватъ въ въздуха. А тамъ, дѣто пандзира не покрива частьта отъ тѣлото на война именно: ржцѣтѣ до лактитѣ и краката, отъ колѣнетѣ до стжпалата — закрити сж съ металически обвивки, които сж украсени съ пластинки и гвоздейчета; а самитѣ стжпала сж обути съ кожени источни чехли. Сжщо и пленникътъ е облѣченъ съ особена ризница, която се различава отъ оная на конника. Професоръ Jos. Hampel въ съчинението си: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. 1905, счита нашия конникъ за български князъ (dass es ein Bulgarenfürst aus der Epoche sei.... стр. 161). А академика Н. П. Кондаковъ въ книгата си: *Ма-*

кедония. Археологическое Путешествіе 1909 г. на страница 27—28 прѣдполага, че всадника трѣбва да прѣдставлява български военначалникъ. „Въ заключеніе мы должны сказать, что если настоящая фигура всадника, дѣйствительно изображаетъ болгарскаго предводителя, то онъ отмѣченъ единственно только повязкою вокругъ головы, а затѣмъ и значкомъ въ его рукахъ". Обаче едва ли сж приемливи горѣизложенитѣ възгледи на почтен. професори защото, ако вземемъ прѣдъ видъ извѣстието на Херодота, именно: *) че скитътъ колкото уби неприятели въ сражението, отрѣзва имъ главитѣ и ги прѣдставя на царя си, за да има право да получи дѣлъ отъ заграбената плячка, то изключава се всѣка мисъль, че нашия всадникъ прѣдставлява ханъ или прѣдводитель, тъй като послѣднитѣ не сж били задължени отъ военния си обичай да прѣдставляватъ неприятелскитѣ глави. Тъй че споредъ насъ въз основа на това Херодотово свидѣтелство, нашия конникъ прѣдставлява обикновенъ български знаменосецъ (*σημαιοφόρος*) може би сь нѣкакъвъ доленъ чинъ въ старо-българската войска, каквито виждаме и въ илюстрациитѣ на Манасиевата лѣтописъ.

слѣдва.

---

*) *Τὰ δ᾽ ἐς πόλεμον ἔχοντα ὧδέ σφι διακέεται ἐπεὰν τὸν πρῶτον ἄνδρα καταβάλῃ ἀνὴρ Σκύθης τοῦ αἵματος ἐμπίνει. Ὅσους δ᾽ ἂν φονεύσῃ ἐν τῇ μάχῃ τούτων τὰς κεφαλὰς ἀποφέρει τῷ βασιλέϊ ἀπενείκας μὲν γὰρ κεφαλὴν τῆς ληΐης μεταλαμβάνει τὴν ἂν λάβωσι, μὴ ἐνείκας δὲ οὔ.* Herod. libr. IV, cap. LXIV.

Т. е. военнитѣ имъ (на скититѣ) обичаи сж слѣднитѣ: когато нѣкои скитъ убие първия неприятель, пие му кръвьта. А колкото убие въ битката, отнася главитѣ имъ на царя; защото, като отнесе главата, участвува въ плячката, която биха заграбили; а ако не отнесе, не получава дѣлъ.

ИЗВѢСТИЕ.

Научното списание „*Минало*" излиза четири пжти прѣзъ годината въ четири книги, които обхващатъ 28—30 печатни свитъка (коли). Абонаментътъ е за България и Турция 12 лв., а за странство 15 лв.

Адресъ: Администрация на сп. „Минало", София.

Le journal historique **„Minalo"** (le Passé) paraît quatre fois par an. L'abonnement est de 12 francs pour la Bulgarie et la Turquie et de 15 francs pour l'Etranger.

Rédaction et Administration du journal „Minalo" à Sofia (Bulgarie).

Sommaire du 2ème numero:

Година I. Книга 3.

МИНАЛО

Българо-Македонско

НАУЧНО СПИСАНИЕ.

Редакторъ

Г. Д. Баласчевъ

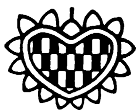

СОФИЯ
Печатница П. Глушковъ
1909 г.

Съдържание:

стр.

СТАРОБЪЛГАРСКИ БОЛЯРИ.

Десислава севастократорица и ктиторица.

Калоянъ севастократоръ и ктиторъ

Копие отъ фрескитѣ въ Боянската черква «св. Никола» (XIII вѣкъ).

Четирицвѣтенъ печатъ.
Печатница Гр. Т. Паспалевъ
София.

Г. Баласчевъ.

Старо-българскитѣ каменни надписи отъ врѣмето на великия канъ Омъртагъ.

Източницитѣ, които ни служатъ за освѣтляванието на старобългарското минало сж разнородни. Изпърво изслѣдователитѣ за тази цѣль сж имали на свое разположение само византийски хроники, латински анали, въ които се намиратъ случайно нахвърлени бѣлѣжки и разни словѣнски и арабски извѣстия и други подобни, които трѣбало винаги да се проучватъ критически, тъй като въ тѣхъ често личи пълно разногласие по едно и сжщо събитие, поради което и този родъ източници се причисляватъ къмъ писменитѣ наметници отъ втора ржка. Неотдавна обаче въ самото политическо-обществено гнѣздо на старата българската държава — Шуменъ, Прѣславъ, Нови-Пазаръ, Провадия, Ески Джумая, Тутраканъ, Силистра, Добричъ и Бълчикъ—главно въ селата: Абоба, Суютли, Могила, Сулейманъ-кйой, Войвода-кйой, Насарлие, Долни-Инджикъ, Синивиръ, Мадара и Чаталаръ, се откриха и другъ видъ сурови материали отъ първа ржка, именно: редица национални епиграфически паметници на гръцки езикъ, написани по поржчка на самитѣ български държавници. Едни отъ тѣзи каменни надписи сж били издълбани въ честь на видни държавни дѣятели-херои, други съдържатъ откжслъци отъ международни договори, трети пъкъ третиратъ въпроси отъ чисто историческо съдържание, и най послѣ се срѣщатъ и други съ разнообразно съдържание. Нъ този родъ сурови материали, които важатъ твърдѣ много за старобългарската ни старина, до скоро врѣме не бѣха подложени на сериозно и систематическо проучване, нито пъкъ използувани, както трѣбва въ историческата ни наука. Особена заслуга и въ този случай се пада пакъ на по-близкитѣ до насъ културни центрове, които въ всѣкое отношение се интересуватъ съ нашитѣ земи. Австрийскитѣ учени отъ една страна, а отъ друга рускитѣ и то главно Руския Археологически Институтъ въ Цариградъ, подъ ржководството на заслужилия директоръ г. Ѳ. И. Успенскій, сж се опитвали да разяснатъ нашитѣ каменни надписи и да използуватъ съдържанието имъ. Нъ прѣдъ видъ на голѣ-

митѣ мѫчнотии, които се прѣпрѣчватъ при проучванието на подобни материали, ще трѣбва върху тѣхъ оше грижливо да се работи, докато се постигне онова, което се желае отъ тѣзи изучвания. Това именно положение на този интересенъ видъ материали ме подкани да напиша слѣднята студия.

* * *

Не само старитѣ културни народи, нъ и тѣзи съ по низка култура, които отначало сѫ живѣли изъ срѣдна Азия, а подирѣ сѫ се заселили въ Европа, освоили сѫ добъръ обичай да издигатъ каменни надписи за да овѣковѣчаватъ поважнитѣ си държавни събития, които сѫ могли да послужатъ за назидание на бѫднитѣ поколения. Къмъ второто десетолѣтие отъ IX вѣкъ намираме подобенъ обичай и между българскитѣ ханове, които господарували въ Балканския полуостровъ. Нашитѣ ханове, може би и порано отъ горѣозначената дата, сѫ издигали каменни надписи за всѣкое поважно държавно събитие: като военна побѣда, международенъ договоръ, опрѣдѣление на държавни граници, съграждание важна постройка и пр. и пр. Заради това, както попрѣди, тъй и въ наше врѣме, виждаме въ самото гнѣздо на политическия животъ на старитѣ българи да се откриватъ каменни надписи, които има да ни разяснатъ редъ тъмни въпроси отъ миналия ни обществено-политически животъ. Слѣднята студия има за цѣль да ни запознае съ характера и значението на тѣзи надниси, върху които личи името на великия ханъ Омъртагъ, който е владѣелъ прѣзъ 818—831 год., навѣрно, като посрѣдственъ наслѣдникъ на Кръма.

До днесъ открити сѫ осъмъ надписи, въ които стои отначало името на Омъртага, поради което и ги наричами Омъртагови надписи: Всички тѣ сѫ написани на разваленъ гръцки язикъ, т. е. такъвъ, какъвто се говорелъ по онова врѣме въ България отъ гръцкото християнско население, което на нѣколко пѫти бивало пленявано отъ западнитѣ византийски провинции въ Европа и бивало настанявано въ българскитѣ земи и крѣпости на постоянно мѣстожителство, или като робъ или пъкъ като поданикъ на българитѣ. Нъ сѫщеврѣменно може да се допустне, че такъвъ разваленъ гръцки язикь трѣбва да е проникналъ и между повидното българско общество, което отдавна се намирало подъ прѣкото културното влияние на Византия и си служило съ гръцкия язикъ. Нъ и правописанието на тѣзи каменни надписи е почти съвсѣмъ неправилно. — Писмото е уставно, въ нѣкои по едро, а въ други по дребно; срѣщатъ се твърдѣ рѣдко съкращения и лигатури, нъ начесто въ тѣхъ не отсѫствува нито една буква отъ думата. Материата, върху която сѫ изрѣзани, е различна: има надписи издълбани на мраморъ, сиенитъ, варовникъ, а почесто на кристализиранъ криптокристалинъ отъ кредна форма-

ция, какъвто камъкъ се намира и сега между търновско и шуменско.

Четението и правилното разбиране съдържанието на тѣзи надписи изпърво е прѣдставлявало голѣма мжчнотия, поради което дълго врѣме ученитѣ не сж могли да се възползуватъ отъ този цѣненъ материалъ. Нъ слѣдъ задружната работа изпърво на виенскитѣ професори г. К. Иречека, Бормана, В. Томашека и пр., развърската имъ значително се улесни, та сега надписитѣ отъ тази епоха се прочитватъ доста свободно, стига само да не сж изтрити или развалени отъ външни влияния. Обаче твърдѣ трудно става и сега възтановяванието на заличенитѣ части отъ надписитѣ, тъй като тѣ сж бивали, както се спомена, неправилно написани, тъй че поврѣдената часть отъ текста мжчно може да се попълнува възъ основа на празното пространство, толкозъ повече, че почти винаги сж застжпвани въ тѣхъ неправилни язикови форми.

Отъ тѣзи Омъртагови надписи едни сж изрѣзани послучаи на нѣкакви важни паметни постройки, а други вслѣдствие смърть на видни лица въ държавата: като военачалници, герои и пр., които сж принесли особенни заслуги на народа и държавата. — По дата на обнародванието на Омъртаговитѣ надписи най-старъ може да се счита търновския, който се намира на колоната въ черковата „Св. Четирдесеть Мжченици," построена отъ царь Ивана Асѣна II. на 1230 год. по случай побѣдата при Клокотница. Тази колона трѣбва да е прѣнесена тамъ навѣрно отъ първоначалното си мѣсто т. е. отъ Омъртаговата могила, по всѣка вѣроятность, отъ селото Мумджиларъ. Читателя на стр 222 вижда точна снимка по естампажъ на този най дългъ старобългарски надписъ.*)

---

* За пръвъ пжть надписътъ е обнародванъ отъ Дръ Х. С. Даскаловъ въ „Чтеніяхъ въ Императорскомъ обществѣ исторіи и древнястей Россійскихъ при Москов. Универ. 1859 г. кн. 2. въ статията си: Открытия въ древней столицѣ болгарской, Терновѣ." Подирѣ го прѣиздадѣ Гилфердингъ, Собрание сочинений т. I., а слѣдъ него проф. К. Иречекъ, История болгаръ Одес. издан. стр. 181—182; и подиръ него Х. М. Лапаревъ въ „Запискахъ Импер. рус. археолог. общ. т. Ш. въ статията си: „Двѣ замѣтки по древней болгарской исторіи" Всички тѣ си служили съ неточната снимка на Д-ръ Х. С. Даскаловъ, поради което и го проучваха неудовлетворително. В. Златарски го прѣиздаде въ Минас. сборникъ кн. XV, като си послужилъ съ естампажъ, снетъ лично отъ него, безъ да помѣсти естампажна снимка, поради което сж допустнати редъ погрѣшки, които и ще бждатъ посочени. Нъ той се възползувалъ отъ нѣкои важни бѣлѣжки, които твърдѣ намѣсто сж направени отъ Лопарева. А слѣдъ него най-добрѣ обнародва нашия надписъ Θ. И. Успенскій, въ

+ΕΠ[illegible]ΑΟΤΩΤ
ΓΗΩΜΟ
ΜΟΡΤΑΓΙ
ϹΤΟΝΠΑΛΕ
ΟΝΥΚΟΝΑ
ΥΤΥΜΕΝΟ̄
ΕΠΥΗϹΕΝΥΠ
ΕΡΦΥΜΟΝΥΚΟ̄
ΙϹΤΟΝΔΑΝΟΥΒ
ΗΚΑΝΑΜΕϹΑ
ΤΟΝΔΥΟΥΚΟ̄
ΤΟΝΠΑΝΦΥ
ΜΟΚΑΤΑΜΕΤΡΗ
ϹΑϹΙϹΤΙΙΝΜΕϹΙΝΕ
ΠΥΙϹΑΤΟΥΜΒΑΝΚΕ
ΑΠΟΤΗΝΑΥΤΗΝΜΕϹΗΝ
ΤΗϹΤΟΥΜΒΑϹΕΟϹΤΗΝΑΛΓ
ΜΟΥΤΗΝΑΡΧΕΑΙϹΙΝΟΡΓΗΕ
ΜΥΡΙΑΔΕϹ:Β:ΚΕΠΙΤΟΝΔ
ΑΝΟΥΒΙΝΙϹΗΝΟΡΓΙΕϹΜΥ
ΡΙΑΔΕϹ:Β:ΤΟΔΕΑΥΤΟΤΟΥΒΓ
ΕϹΤΙΝΠΑΝΦΥΜΟΝ ΜΕΤΡΙϹΑ
ΤΕϹΤΙΝΓΙΝΕΠΥΙΕΤΑΓΡΑΜΑ
ΤΑΤΥΤΑΟΑΝΘΡΟΠΟϹΚΚ
ΑΛΑΖΟΝΑΠΟΘΝΙϹΚΙΚΕΑΛ
ΟϹΓΕΝΑΤΕΚΕΙΝΑΟΕϹΧΑΤΟΝΓΗ
ΝΟΜΕΝΟϹΤΑΥΤΑΘΕΟΡΟΝΥΠΟΜΝΗ:
ϹΒΕΤΕΤΟΝΠΥΙϹΑΝΤΑΑΥΤΟΤΟΔΕΟ
ΝΟΜΑΤΟΥΑΡΧΟΝΤΟϹΕϹΤΗΝΩ
ΜΟΡΤΑΓΚΑΝΝΑϹΥΒΙΓΗΝΟΘϹΑ
ΖΗΟϹΓΑΥΤΟΝΖΙΕΕΤ
Η:Ρ.

Извѣстія Русскаго Археологическаго Института въ Константинополѣ т. VII вып. 1. 1901 г. въ статията: „О древностяхъ

†... α.) ιβι[1]/γιωμ ο[2]/μορταγ ϊ[3]/ς τον παλε[4]/ον υκον α[5]/υτου μενο̅[6]/ επυησεν υπ[7]/ερφυμον υκο̅[8]/ ϊς τον δανουβ[9]/ην $\varkappa_s$ ανα μεσα[10]/ τον δῦο υκο̅[11]/ τον πανφυ[12]/μο̅ καταμετρη[13]/σας ις τιν μεσιν ε[14]/πυϊσα τουμβαν κε[15]/απο την αυτην μεσην[16]/της τουμβας εος την αυλι̅ϊ[17]/μου την αρχεα̅ ῒσιν οργηε[18]/ μυρϊαδες ⋮ β ⋮ $\varkappa_s$ επι τον δ[19]/ανουβϊν ισην οργϊες μυ[20]/ ρϊαδες ⋮ β ⋮ το δε αυτο τουβ̅ϊ[21]/ εστϊν πανφυμο̅ $\varkappa_s$ μετρϊσα̅[22]/τες τϊν γϊν επυϊσ τα γραμα[23]/ τα ταυτα ο ανθροπος $\varkappa_s$ κ[24]/αλα ζον ἀπο- θνϊσκϊ κε αλ[25]/ος γενατε κε ινα ο εσχατον γη[26] νομενος ταυτα θεορον υπομνη[27]/σκετε τον πυϊσαντα αυτο το δε ο[28]/νομα του αρχοντος εστην ω[29]/μορταγ καννας υβϊγη ο θ̅ς α[30]/ξηοσϊ αυτον ζϊσε ετ[31]/η ⋮ ρ[32]/*).

Обяснения на текста.

Палеографическитѣ особености на търновския надписъ се опита да отбѣлѣжи още г. Х. М. Лапаревъ въ горѣнаведената статия. Нъ поради нѣманието на точна снимка, само нѣкои отъ неговитѣ обобщения сѫ вѣрни, които и ще изложимъ тукъ, защото тѣ сѫ общи почти за всичкитѣ старобългарски надписи.

1) Пълно смѣшение на еднакво-звучнитѣ гласни: *ε* вмѣсто *αι*, *η* вм. *ι* и обратно, или *η* вм. *υ*, *ι* вм. *ει*, *υ* вм. *οι* и *ο* вм. *ω*.

2) Звукътъ *ε* въ съюзътъ *κε* (*καὶ*) се изпуска, като се поставя кукичка ($_s$) на *κ* отъ долѣ и получава слѣдната форма $\varkappa_s$; нъ понѣкждѣ се срѣща и *ΚΕ*.

3) Знакътъ ⁀ отгорѣ на гласната означава, че е пропуснато *ν*; нъ има случай, когато означава, че е изхвърлено окончанието *ον*.

4) Двойнитѣ съгласни сѫ пропуснати, така напримѣръ четемъ: *γραματα* вмѣсто *γράμματα*, *αλος* вм. *ἄλλος* и *γενατε* вм. *γεννᾶτε*; изключение прави думата *καννας*. Нъ по-точни на-

---

города Тырнова", като дава и фотографическа снимка на колоната, дѣто се намира надписътъ, заедно съ една точна естампажна снимка. Нъ, понеже четението и обясненията на тоя надписъ ни се виждатъ недотамъ правилни и непълни, счетохме за нуждно да го прѣиздадемъ и обяснимъ допълнително, като посочимъ и на особеното му значение за нашата старина.

*) Цифритѣ означаватъ краятъ на редоветѣ въ надписа.

блюдения въ палеографическо отношение върху този надписъ направи проф. Ѳ. И. Успенскій. Прѣди всичко той намира характерно начертанието на буквата *B* съ чертица отдолѣ на *B*, нъ се срѣща и обикновенно безъ черта; любопитно е споредъ него и написванието на *ï* всѣкога съ двѣ точки отгорѣ, и почти винаги употрѣбено вмѣсто двойна гласна или пъкъ вмѣсто *η*. Закривената черта, която е поставена върху гласнитѣ *α̑ ι̑ ο̑*, означава или изпущание на буквата *ν* или дългота на слога, нъ има случай, когато означава, че сж пропуснати повече звукове. Интересенъ е и начинътъ на свързванието на нѣкои букви: тъй напримѣръ съединяватъ се *ν* съ *π*, *η* съ *ν*, *ν* съ *μ*, *ν* съ *κ* и *α* съ *υ*. Подобна система при начертанието на буквитѣ се забѣлѣзва и въ другитѣ старобългарски надписи отъ сжщото врѣме, та затова тѣзи палеографически особености, ще трѣба да има прѣдъ видъ всѣки, който за напрѣдъ ще се занимава съ четението и обясняванието на нашитѣ старобългарски надписи и тѣзи, които въ бждеще ще се откриватъ у насъ.

Да пристжпимъ сега къмъ точното възстановявание на нѣкои неясни мѣста отъ текста, както и къмъ самото правилно тълкувание. Прѣди всичко ще споменемъ, че въ изданието на В. Златарски не личатъ слѣдитѣ на първия редъ отъ надписътъ, които се виждатъ въ нашата естампажна снимка. Златарски по аналогия на другитѣ надписи отъ Омъртага дохожда до заключение, че „горнитѣ редове ще допълнимъ така: *καννας υβιγη Ωμορταγ*“, като прибавя въ забѣлѣжка, че едина слогъ *MO* изпуща по аналогия съ редъ 30 като погрѣшка на каменорѣзача“(?). Нъ г. Ѳ. И. Успенскій при копиранието на търновския надписъ обърналъ внимание на най-горната часть отъ колоната, която, слѣдъ като я почистилъ, се указали слѣди отъ буквитѣ на първия редъ. Това му дало възможность да установи, че първия редъ започва съ *KANAΣ ÏBÏ*, втория редъ съ *ΓΗΩΜΟ* и третия *ΜΟΡΤΑΓÏ*. И споредъ г. Ѳ. Успенскій пакъ се явявало нужда отъ поправка, т. е. трѣба да се изхвърли частицата *OM* като грѣшка на рѣзача. По отношенію ко второй и третьей строкѣ является обязательной поправка: слѣдуетъ читатъ не *ΓΗΩΜ ΟΜΟΡΤΑΓ*, а послѣ *YBÏΓΗ* видѣть ошибку рѣзчика, поставившаго безъ нужды два раза *OM* притомъ одинъ разъ черезъ *Ω*. Извѣстия. Т. VII стр. 4).

Прѣдъ видъ обаче на туй, че длетото не върви тъй бързо, както перото, за да може да се допусне грѣшка на каменорѣзача, ний слѣдъ дълговрѣменни размишления дохме до заключение, че сричката *ΩΜ* трѣба да отнесемъ къмъ *YBÏΓΗ*, като нейна съставна часть. И дѣйствително маджарския турkологъ Вамбери въ съчинението си: Der Ursprung der Magyaren, eine ethnologische Studie, Lpz. 1882, дава значение на сричката *OM* = отгорѣ, или горѣ.

Въ чувашкото нарѣчие частицата *OM* се употрѣбявала и постпозитивно.

Като вземемъ сега въ внимание и остроумната догадка на пок. проф. В. Томашека, че къмъ титлата *κάνας*, (която не е нищо друго, освѣнъ турско-татарското канъ или ханъ) на Омъртага и Маломира, прибавената дума *υβηγη, υβιγι, υβυγη*, отговаря, може би, на куманско-турската öweghü, öwghü, възвишенъ, възхваленъ, величественъ или великъ*), тогава можемъ да очакваме сравнителна или прѣвъзходна степенъ *YBΪΓΗΩΜ* отъ *YBIΓΗ* съ значение на най-великъ.

Нека минемъ къмъ изражението: *TON ΔYȎ YKȎ TON ΠΑΝΦYMȎ.* Лопаревъ на тѣзи думи дава слѣдната форма *τῶν δυῶν(?) οἴκων τῶν πανφήμων*, а Успенски ги чете: *τῶν δύω οἴκων τὸν πάμφημον*. Прѣди всичко ще забѣлѣжимъ, че Лопаревъ, като нѣмалъ на ржка точна снимка на надписа погрѣшно приелъ, че върху буквата *o* отъ думата *δυο* се намира закривената черта, та затови допусналъ невъзможната форма *δυῶν*. Златарски обаче не трѣбало да копира и погрѣшнитѣ форми на Лопарева, толкозъ повече, че той ималъ на разположение естампажъ на надписа!

Що се отнася до думата *TON ΠΑΝΦYMON*, то трѣба да забѣлѣжимъ, че почти всички учени я считатъ за прилагателна съ изключение на г. Ѳ. И. Успенскій, който я смѣта за сжществителна и казва, че *τουβῖ* съотвѣтствува на *παμφημον* (не можетъ быть сомнѣнія, что это слово *τουβῖ* по смыслу вполнѣ соотвѣтствуетъ слову *πάμφημον* . . . Отсюда прямое заключеніе, что памфимъ есть насыпь или тумба*). Извѣстія т. VII. стр. 5—6). По този въпросъ ще приведемъ възражението на Лопарева, което той направилъ още на Даскалова и Иречека, които „видятъ въ немъ *(TON ΠΑΝΦYMON)* винительный падежъ (както и Успенскій) въ зависимости отъ *επυησεν* . . . Съ своей стороны мы видимъ здѣсь падежъ родительный въ зависимости отъ *υκον*, совершенно по аналогіи съ: *την αυλῑ μου την αρχεᾱ* (опредѣлительное съ членомъ позади своего опредѣляемаго", стр. 17 въ горѣнаведената статия на Лопарева). Подобни форми въ новогръцки сж чести, та за туй ний намираме формата *τῶν δύω οἴκων τῶν παμφήμων* за правилна.

AYΛΪ въ изражението *αὐλὴν μου τὴν ἀρχαίαν*. Въ нашия каменъ надписъ думата *αὐλὴν* се отождествява съ *οἶκος* домъ, както туй се вижда въ петия редъ, дѣто четемъ: *εἰς τὸν παλαιὸν οἶκον*, а въ 16—17 редъ: *ἕως τὴν αὐλὴν μου τὴν ἀρχαίαν*. Значението на думата *αὐλή* по онова врѣме у българитѣ най

---

*) Das bei den Chanen Omurtag . . . . und Malamer . . . . zu dem Titel *κάνας* hinzugefügte *υβηγη*, ... entspricht vielleicht dem kumanisch-türkischen öweghü, öwghü (erhaben, gepriesen). Archäol.-epigraph. Mittheil. t. XIX. S. 238. Повечето учени сж възприели горното обяснение на Томашека по отношение на *YBIΓΗ*.

ясно ни се опрѣдѣля отъ византийския писатель Zonara, който пише: *τὸ μὲν πρῶτον εὐτύχησεν (ὁ Νικηφόρος), ὥστε καὶ τὴν τοῦ Κρούμου παρειληφέναι αὐλὴν (οὕτω γὰρ τὴν τοῦ σφῶν ἀρχηγοῦ οἱ Βούλγαροι ἐκάλουν κατοίκησιν*, което значи: защото тъй българитѣ наричаха жилището на своя (прѣдводитель) вождъ*). Има случаи, когато и цѣло село се наричало авлиа (виж. Cedr. ed. Bon., t. II.

Думата *TYBĪ* Даскаловъ прѣвелъ съ домъ (второй же домъ самый славный: *το δε αυτο τουβῖ εστιν πανφυμον)*. Нъ Лопаревъ дава ѝ значение на *гробница*. Той пише: „Такъ какъ оно среднаго рода, то окончаніе его можетъ быть только *ιον*, а потому значекъ — означаетъ иногда (кромѣ *ν*) еще и *νο*“ ... Въ виду того, что словами *το δε αυτο* указывается, что объ этомъ *τουβιον* уже упоминалось въ надписи, мы заключаемъ, что оно есть уменшительное отъ встрѣчающагося выше *τουμβα* (14. 16) — *τουμβίον*“. Ний не сме съгласни съ горния възгледъ на Лопарева, който смѣта *τουβι* като умалително отъ *τουμβίον*. А напротивъ въ *τουβι* съглеждаме неправилна форма въ срѣденъ родъ отъ *ἡ τούμβα* подобно на формитѣ *τὸ παιδὶ*, отъ *τὸ παιδίον*, и неправилното *τὸ τραπέζι* отъ *ἡ τράπεζα* и пр. Въ новогръцкитѣ тракийски говори неправилната форма е почти обикновена, тя е замѣнявала, както срѣденъ родъ, тъй и женски. Въ този случай нашия надписъ е интересенъ, че ни донася, какво тази неправилна форма била въ употрѣбление въ византийскитѣ западни провинции още прѣзъ началото на IX вѣкъ, и оттамъ прѣминала въ България, навѣрно, чрѣзъ плененото гръцко население.

Нъ пита се, какво е подбудило величайшия ханъ Омъртага да издигне тумба, и сѫщеврѣменно да постави върху нея колона съ надписъ, безъ обаче да означи каква е била цѣльта: гробъ ли е билъ издигнатъ на нѣкой починалъ неговъ прѣдшественикъ, или изпълнилъ нѣкакъвъ религиозенъ обичай, или пъкъ тумбата прѣдставлявала нѣкакъвъ паметникъ, издигнатъ по случай на нѣкакво важно държавно събитие? Съ други думи, какво именно тукъ трѣба да разбираме подъ думата *τούμβα* или *τουμβί*.**) Даскаловъ я прѣвежда съ *курганъ*, Иречекъ — съ *гробница*, сѫщо и Лопаревъ съ гробница, а Ѳ. Успенскій пише: *„насыпалъ холмъ“* или само *холмъ*, или *насыпь*. Прѣди всичко ще забѣлѣжимъ, че въ надписътъ не се

*) Zonar. ed. Bon., t. III. p. 309

**) Думата *тумба* произлиза навѣрно отъ латинската tumba (tumulus), сходна съ гръцката *τύμβος*, за която говори Херодотъ. И до днесь въ голѣма часть отъ Македония се употрѣбява думата тумба въ смисъль на осамотенъ върхъ или изкуственъ насипъ. Нъ и въ България тукъ-тамъ намираме тази дума напримѣръ въ Казълъ-агачко и Чепинско. (Х. и К. Шкорпилъ, *Могили* 1898 стр. 16). На старо-славѣнски искуственния насипъ се казвалъ МОГИЛА и подъ това название се срѣща у всичкитѣ словѣнски племена. Руския старь питатель Несторъ пише, че въ 945 г. княгината Олга заповѣдала да издигнатъ висока могила върху гроба на мѫжа ѝ Игора.

казва, че въ тумбата почивалъ нѣкой, било отъ прѣдшественицитѣ на ханската фамилия, или друго лице, а напротивъ отъ самитѣ думи на надписътъ, въ който се казва: *(ο εσχατον γηνομενος ταυτα θεορον υπομνησκετε τον πυΐσαντα αυτο)*, **„тоя който се ражда най-подирѣ, като разгледва тази (тумба), нека си припомни за оня, който е направилъ това", личи, че насипътъ билъ издигнатъ за споменъ, т. е. зрителя като гледа на него да си припомни за построителя й, именно великия ханъ Омъртагъ. Значи, отъ самия надписъ можемъ да заключимъ, че българитѣ имали сж обичай да издигатъ могили, може би въ паметъ на нѣкакво важно държавно събитие. А че издиганието на паметни могили не трѣба да се счита като** единсıвенъ случай само съ Омъртага, а трѣба да се гледа като на старъ обичай между българитѣ, се установява най ясно огъ извѣстието въ словѣнското апокрифно сказание на пророка Исаия. Тамъ между другото четемъ: „**и тьи бо царь (слаб.) сътвори .р. могыл вь земли бльгарстѣи; тогда нарекоше име ему .р. могили царь... И быше .р. могиль въ царьство его‡**". ·Споменик т. III. стр. II. р. 594 *Ἑκατὸν βουνοὺς τὸν τόπον ὀνομάζουσιν οἱ ἐγχώριοι.* *)

---

*) Стотѣ могили, пише г. Иречекъ. сж навѣрно *Ἑκατὸν βουνοί*, които Кедренъ споменува въ България прѣзъ войната на Печенегитѣ (1048—1053) въ врѣмето на царь Константина Мономаха. Това мѣстно название, произлѣзло поради многобройнитѣ могили въ Черноморскитѣ мѣстности, вижда се, че е било и другадѣ въ употрѣба; въ статията си за печенегитѣ въ България (Sitzungsberichte de kgl. böhm gessel. de Wissen. 1889 стр. 29) азъ споменахъ една мѣстность при Прутъ, която и сега се нарича румънски „O Sută de Mŏvile" сто могили. (Пер. спис. кн. 55 стр. 262). Относително мѣстонахождението на стотѣ могили, (или по-правилно на стохълмието), които били издигнати отъ първия български ханъ, настаненъ въ сѣверо-източна България, ще кажемъ, че трѣба да ги диримъ при Шуменско**) слѣдъ изхода отъ Върбицкия проходъ. За това ни говори Кедринъ на двѣ мѣста. Първо, пише той: „Печенѣгитѣ, като минаха Балкана, както казахме, и като разгледаха между Балкана и Дунавя равнината, която се простира до морето, и като намѣриха мѣстность, която има тѣсни лѣсисти долини и лѣсове и всевъзможни скривалища *καὶ λόχμας παντοδαπὰς* искуствени пещери*) и вода и паши (*стохълмие мѣстностьта наричатъ мѣстнитѣ жители*), тамъ се настаняватъ и оттукъ, като правили нашествия не малко безпокоели византийскитѣ земи". ***) А на страница 597 продължава сжщия авторъ: (Никифоръ) „като

---

*) Въ града Шуменъ се намирало *(τὸ βαυλευτήρων τῶν Σκυθῶν)* сборището на скититѣ, т. е., народното събрание на печенегитѣ. *(ὁ δὲ αὐτοκράτωρ κατὰ τὸ περίορθρον ταχὺ καταλαμβάνει τὴν Πλίσκοβαν κἀκεῖθεν εἰς ἀκρολοφίαν τινὰ τὴν τοῦ Συμεῶνος ἄνεισιν ἣ καὶ Βουλευτήριον τῶν Σκυθῶν ἐγχωρίως ὠνομάζετο.* Alexias VII, 3. p 340).

**) Искуственитѣ пещери и дупки въ Шуменско сж описани отъ К. Шкорпилъ въ „Матеріалы для Болгарскихъ Древностей" стр. 430, 433, 435, 438, 441.

***) *Οἱ Πατζινάκαι δὲ τὸν Αἷμον, ὡς εἴπομεν, διαβάντες, καὶ τὴν μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ Ἴστρου κατασκοπήσαντες πεδιάδα τὴν διήκουσαν μέχρι θαλάσσης, καὶ τόπον εὑρόντες νάπας καὶ ἄλση ἔχοντα καὶ λόχμας παντοδαπὰς καὶ ὕδωρ καὶ νομὰς (Ἑκατὸν βουνοὺς τὸν τόπον ὀνομάζουσιν οἱ ἐγχώριοι), ἐκεῖσε ἐγκαθιδρύονται, καὶ ἐκδρομὰς αὐτόθεν ποιούμενοι οὐ μικρὰ τὴν ὑπὸ Ῥωμαίους ἐλύπουν.* Cedren. II p. 594.

Какво е подбудило, навѣрно Аспаруха, да издигне тѣзи сто могили, не ни е извѣстна цѣльта му. Може да се прѣдположи, че тукъ имаме работа, може би, съ стратегически съображения! Въ всѣки случай Омъртаговия насипъ или тумба, трѣба да считаме като паметенъ хълмъ*).

Въ двадесеть и първия редъ отъ надписа стои съединителния съюзъ *καὶ*, който е пропуснатъ отъ г. Θ. Успенскій. На 25—26 редъ се намира думата *γηνομενος*. Г-нъ Лопаревъ пише *γινόμενος* а г. Θ. Успенскій *γενώμενος*. Обаче правилната форма е *γεινόμενος*, ако произхожда отъ глагола *γείνομαι* (се раждамъ), въ praes. и impf. = *γίγνομαι*.

Правилно е *θεορῶν*, а не *θεωρῶν*, както пише Златарски. Слѣдъ това формата *ὑπο(μι)μνήσκηται* е по правилна отъ *ὑπομνήσκεται*, защото прѣдъ този глаголъ стои *ἵνα*. Удвоението на слогътъ *μι*. отсжтствува. Всичкитѣ грѣшки въ надписътъ посочватъ ни на туй, че каменорѣзачътъ си служилъ съ копие, написано отъ лице, което незнаело добрѣ гръцкия языкъ; а туй дава ни право да прѣдполагаме, че лицето, което съставило текстътъ, е било българинъ, а не гръкъ.

Слѣдъ горѣизложенитѣ обяснения върху текста на търновския надписъ можемъ да прѣдставимъ вече и самия него въ правилна форма, както слѣдва:

[Κάν]α[ς] ὑβιγήωμ Ομορτάγ, εἰς τὸν παλαιὸν οἶκον αὐτοῦ μένων ἐποίησεν ὑπέρφημον οἶκον εἰς τὸν Δανοῦβην καὶ ἀνὰ μέσα τῶν δύω οἴκων τῶν παμφήμων, καταμετρήσας εἰς τὴν μέσην, ἐποίησα τοῦμβαν, καὶ ἀπὸ τὴν αὐτὴν μέσην τῆς τούμβας ἕως τὴν ἀρχαίαν εἰσὶν ὀργυιαὶ μυριάδες β', καὶ ἐπὶ τὸν Δανοῦβην εἰσὶν ὀργυιαὶ μαριάδες β'. τὸ δὲ αὐτὸ τουμβι(ον) ἐστὶν πάμφημον. Μετρήσαντες τὴν γῆν ἐποίησαν τὰ γράμματα ταῦτα. Ο῾ ἄνθρωπος καὶ καλλὰ ζῶν ἀποθνήσκει, καὶ ἄλλος γεννᾶται καὶ ἵνα ὁ ἔσχατον γενώμενος ταῦτα θεορῶν ὑπο(μι)μνήσκηται τὸν ποιήσαντα αὐτό. Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος ἐστὶν Ὠμορτάγ κάννας ὑβιγή. Ο῾ θεὸς ἀξιώση αὐτὸν ζῆσαι ἔτη ρ'.

пое силитѣ (византийски) и като прѣмина Балкана прѣзъ именуваната *Сидира* (върбицки проходъ) се отправи противъ печенегитѣ; а като доде до едно мѣсто, което не било много далечъ отъ *стотѣ хълмове*, наричано Днакенѐ, се настани на лагеръ".**)

*) Въ такъвъ случай въ България ще имаме засега петь видове констатирани могили. I) *Жилищни*, т. е. могили, които изпърво сж служили като жилища на първобитнитѣ хора отъ ново-каменната и бронзова епоха. II. *Пжтепоказални*, или *наблюдателни*, които сж били издигнати за да показватъ посоката на пжтя или пъкъ за оглеждане на околната мѣстность. III) *Гробни*, които служили като гробници. IV) *Паметни*, които били издигнати за споменъ и V) *Погранични*, които служили за разграничаване на отдѣлни мѣстности. Въ Тессалия, споредъ проф. *М. Тсоунта*, сж констатирани само първитѣ три видове могили. (Comptes rendus du Congrès International d'Archéologie. Athènes 1905 p. 212).

**) *ὅς (ὁ Νικηφόρος) ἀναλαβὼν τὰς δυνάμεις καὶ τὸν Αἷμον διαπεραιωθεὶς διὰ τῆς λεγομένης Σιδηρᾶς ἀπῄει κατὰ τῶν Πατζινάκων, ἐλθὼν δὲ κατεσκήνωσεν ἔν τινι χώρῳ οὐ μακρὰν ἀπέχοντι τῶν ἑκατὸν βουνῶν τῷ λεγομένῳ Διακενέ.* Jbid. II. p. 597.

Буквалния прѣводъ е:

„Най великия ханъ Омъртагъ, като прѣбиваваше въ „стария си домъ направи великолѣпенъ домъ на Дунава; и „като измѣрихъ (растоянието) *помежду двата великолѣпни „дома, посрѣдата издигнахъ насипъ* (могила, тумба) *и отъ „самата срѣда на насипътъ* (могилата) *до стария ми дворъ* „(авлия) *има двадесеть хиляди сажни* „($42^1/_2$ километри) *и „толкова има до домътъ на Дунава; а и насипътъ е вели- „чественъ. Като измѣриха земята* (растоянието), *изрѣзаха „този надписъ. Човѣкътъ и като живѣе добрѣ, умира и „другъ се ражда* (на негово мѣсто); *а тоя който се ражда „най-подиръ, като разгледва това* (писмото) *нека да си при- „помни за оня, който направилъ това. А името на вожда „е Омъртагъ великъ ханъ. Богъ да го удостои да проживѣе „сто години“.*

Вториятъ надписъ е издълбанъ върху мраморенъ стълбъ, който билъ намѣренъ въ Провадия, а сега е прибранъ въ народния музей подъ № 3689 и гласи тъй:

+ΚΑΝΑϹΥΒΗΓΗΩΜ… ΑΓ
ΩΝΕΓΑΒΟΝ… ΡΑΤΑΡ
ΚΑΝΟϹΘ… ΝΘΡΟΠΑϹ
ΜΟΥΕΓΕΝΕΤΟ… ΕΛΘΩΝ
ΤΟΦΟΥϹΑΤΟΝΕΠΝΗΓΗΝΙϹΤΗ
ΤΗϹΑΝΤΟΝΠΟΤΑΜΟΝΗΤΟΔΕ
ΓΕΝΕΑϹΚΟΥΒΙΑΡΗϹ

Т.е. *Κανας υβηγι ωμου . . αγ |[1] ωνεγαβον . . . . . ρα ταρ|[2] κανος*

ϑ . . . . νϑροπ . . |[3] μου εγενετο . . . . ελϑον ις|[4] το φουσατον

επνηγην ις τι. τησαν τον ποταμον ητ. δε |[5] γενεας κουβιαρης.

Текстътъ правилно възстановенъ ще бѫде:

Ἐκάνας ὑβηγὴ Ὠμου(ρτ)άγ. Ὠνεγαβον . . . . . ρα ταρκάνος ϑ(ρεπτὸς ἄ)νϑρωπός μου ἐγένετο καὶ ἀπελϑὼν εἰς τὸ φουσᾶτον ἐπνίγη εἰς τὴν Τήσαν τὸν ποταμόν· ἦτο δὲ γενεᾶς Κουβιάρης.

Буквално се прѣвежда този надписъ тъй:

»Велики канъ Омуртагъ. Онегабъ . . . . . тарканъ стана »мой храненъ човѣкъ и като се отправи на война, се удави »въ рѣката Тиса, и (той) бѣше отъ рода Кубиаръ«.

Втория надписъ е издълбанъ въ честь на починалия военачалникъ Онегаба . . . . съ звание тарканъ, който билъ храненъ човѣкъ на великия канъ. Българския (воевода) тарканъ се удавилъ въ рѣката Тиса и великиятъ канъ Омъртагъ отъ признателность овѣковѣчилъ неговата ранна смърть съ паметникъ. Тарканското звание се срѣща въ нашитѣ каменни надписи нѣколко пѫти, а сѫщо и у византийскитѣ автори, както ще видимъ по-долѣ въ другъ надписъ (петия), дѣто намираме *Охшунъ жупанъ тарканъ*, *Ὀχσουνὸς ὁ ζουπὰν ταρκάνος*. А въ наришкия надписъ отъ врѣмето на Симеона Велики четемъ: *ἐπὶ Θεοδώρου ὀλγοῦ τρακάν* (съ метатеза) (*въ врѣмето на Теодора тарканъ на алгъта*). У Константина Багранородни намираме Булия тарканъ. Conct, Porph. De ceremoniis p. 681.

А че думата тарканъ е звание се вижда ясно и отъ извѣстието на Менандра. (*ἦν δὲ ἐπίκλησις τῷ μετ' ἐκεῖνον πρεσβευτῇ ταγμὰ αὐτῷ, ἀξίωμα δὲ ταρχάν*. Menandri Fragm. II. 20). Тарканското звание сѫ го имали множество отъ азиатскитѣ нарсди, а сѫщо и турско татарскитѣ, както и нашитѣ стари българи.

Мѣстностьта между порѣчието на р. Драва и Тиса въ маджарско е подпаднала подъ властьта на българскитѣ канове още прѣзъ управлението на Кръма (Крумъ), който завладѣлъ една часть отъ аварското канство; а другата му часть паднала подъ франкитѣ. Великиятъ канъ Омъртагъ е водилъ, види се, война съ франкитѣ или за нѣкои аварски земи (голѣма часть отъ аваритѣ по късно се асимилира съ старитѣ българи и красивото имъ облекло, споредъ извѣстието на лексикографа Суида, сѫ го заели българитѣ отъ аваритѣ) или пъкъ за върховната властъ надъ нѣкои словѣнски племена, които насѣлявали порѣчието на р. Тиса. Туй събитие трѣба да е станало подиръ 827 г. тъй като, споредъ извѣстията на франкскитѣ аналисти, слѣдъ горната дата, сѫ започнали войнитѣ между българитѣ и франкитѣ, които успѣли да завладѣятъ по-голѣмата часть отъ аварското ханство и подчинили подъ властьта си нѣкои словѣнски племена.

Третия надписъ е издълбанъ върху крипто-кристална колона и билъ намѣренъ пакъ въ Провадия до Чобанъ-джамия отъ Ф. Каницъ; и той вече е прѣнесенъ въ народния музей и се пази подъ № 3345. Съдържанието му е слѣдното:

+ΚΑΝΑΣΥΒΗΓΗΩΜΟΡΤΑΓ
ΩΚΟΡΣΗΣΟΚΟΠΑΝΟΣΘΡΕ
ΠΤΟΣΑΝΘΡΟΠΟΣΜΟΥΕΓΕ
ΝΕΤΟΚΕΑΠΕΛΘΟΝΗΣΤΟΦΟΥ
ΣΑΤΟΝΕΠΝΗΓΗΝΗΣΤΟΝΠΟ
ΤΑΜΟΝΤΟΝΔΑΝΑΠΡΗΝ
ΗΤΩΔΕΓΕΝΕΑΣΤΖΑΚΑΓΑΡΗΣ

Т. е., *Κανας υβηγη ωμουρταγ*
ωκορσης ο κοπανος θρε
πτος ανθροπος μου εγε
νετο κε απελθον ηστο φου
σατον επνηγην ησ τον πο
ταμον τον δαναπρην
ητω δε γενεας τζακαγαρης.

Правилната му форма ще бѫде:

Κάνας ὐβηγὴ Ὠμουρτάγ·
Ὠκορσῆς ὁ κοπάνος θρε-
πτὸς ἄνθρωπός μου ἐγέ-
νετο καὶ ἀπελθὼν εἰς τὸ φου-
σᾶτον ἐπνίγη εἰς τὸν πο-
ταμὸν τὸν Δάναπρην·
ἦτο δὲ γενεᾶς Τζακαγάρης.

Прѣвода му гласи:

„Велики канъ Омуртагъ. Окоршъ копанътъ стана мой „храненъ човѣкъ, и като се отправи на война се удави въ „рѣката Днѣпъръ, и бѣше отъ родътъ Чагагаръ“.

И тоя надписъ е обнародванъ нѣколко пѫти*), той е интересенъ, че ни донася думата *копанъ*, която навѣрно е означавала нѣкакъвъ чинъ въ старо българската войска, тъй като Окоршъ, комуто се прилага тази титла, свързана навѣрно съ нѣкаква длъжность въ пойската, или администрацията, се подвизавалъ на бойното поле. „За сега значението й остава

*) Виж. Пер. Спис. кн. LXIII, стр. 96, и Извѣстія Русск. Археол. Инст. т. X. стр. 190 и пр.

неизвѣстно и необяснимо, както и на други старо-български подобни титли". Званието или титлата *копанъ* се срѣща за първъ пжть до сега въ паметницитѣ и то само въ този каменenъ надписъ. Г-нъ Ѳ. И. Успенскій е наклоненъ да счита думата *копанъ* идентична съ *жупанъ*: „прежде всего, пише г. Успенскій, встрѣчаемъ имя ὁ Ζουπὰν и ближайшее къ нему имя ὁ κοπανὸς, котори мы весьма склоны считать двойникомъ перваго, т. е. предполагатъ κ вмѣсто ζ, такъ какъ для рѣзчика надписи, по происхожденію грека, то и другое чтеніе одинаково не понятно. (Извѣст. Русск. Археол. Инст. t. X. стр. 199.). Ний мислимъ, че е твърдѣ мжчно да се допустне, какво каменорѣзача не е бивалъ достатъчно освѣдомяванъ за званието на лицето, комуто трѣбало да се постави паметна колона съ надписъ, който, безъ съмнѣние, подлежелъ подирѣ и на контролъ. Въпросътъ не е рѣшенъ, кой именно изрѣзвалъ надписитѣ, гръкъ или българинъ. Нъ може да се твърди, че тогава по-видното българско общество си служило съ грѣцката писменость, разбирало доста грѣцки языкъ. Тъй като, ако не е било тъй, не би се издигали на гръцки языкъ редъ надписи, които били прѣдназначени да се четатъ и отъ българитѣ. Още въ Кръмово врѣме почнало да се усилва грѣцкото влияние въ България. Тогава мнозина грѣцки военачалници и видни политически личности напустнали Византия и се установили въ България на постоянно мѣстожителство. А и съ увеличаванието числото на византийскитѣ пленници нарастналъ, както броятъ на християнитѣ въ България, тъй и грѣцкото културно влияние.

Освѣнъ това този надписъ ни донася извѣстие и за нѣкакъвъ военeнъ походъ на българитѣ къмто рѣката Днѣпъръ прѣзъ господарувавието на Омъртага, фактъ, който не ни се съобщаваше, нито отъ византийскитѣ писатели, нито пъкъ отъ други нѣкакви източници, било франкски или словѣнски. А относително въпросътъ, срѣщу кого е било отправено това военно прѣдприятие на българитѣ, чиито държавни граници сж се простирали далечъ нѣкждѣ къмъ сѣвероистокъ въ Бесарабия, мжчно е сега да се каже нѣщо по-опрѣдѣлено, ако и да мислятъ нѣкои, че това сж били маджаритѣ, които още не сж били настанени по онѣзи мѣстности. Арабския писатель Аль-Масуди пише, че българитѣ (борджанитѣ) сж нападали и на хазаритѣ. Нъ срѣщатъ се и свѣдения, които говорятъ, че къмъ р. Днѣпъръ, въ която се удавилъ нашия копанъ *Окоршъ*, сж живѣли и словѣнски племена. Като се вземе още въ внимание факта, че и въ каменния надписъ отъ 822 г. намѣренъ при Крумово, (№ 8), за който ще говоримъ по-долѣ, словѣнитѣ се поставятъ еднакво съ гърцитѣ, като неприятели на българитѣ, както и извѣстието на руския лѣтописецъ Нестора, че българитѣ *»насилнаци словѣномъ биша«* (Лѣт. по

Лавр. спис. С.-П. 1871, стр. 10), то би било по-приемливо, ако отнесемъ тоя походъ на българитѣ срѣщу народи, за които имаме указания въ източницитѣ, отколкото да прѣдполагаме, че това военно дѣло било насочено противъ маджаритѣ. както мисли г-нъ проф. В. Златарски.

Четвъртия надписъ е на мраморна колонка, намѣрена въ с. Суютли (новопазарско). Сега той се съхранява въ народния музей подъ № 3607.

Този надписъ се чете:

Т. е.: *Κανα· υβιγι ομουρταγ*
οσλα/νας ο βαγατουρ βα
γαιν . . . ρεπτος ανθρο
πος . . . ητον κε ασθενι
σας α . εθανεν

Въстановенъ правиленъ текстъ ще имаме:

Κάνας ὑβιγὶ Ὀμουρτάγ.
Ὀσλά[ρ]νάς ὁ βαγατοὺρ βα-
γαΐν[αθ]ρεπτὸς ἄνθρω-
πός μου ἦτον καὶ ἀσθενή-
σας ἀ[π]έθανεν.

Прѣведенъ на български надписътъ гласи:

„*Велики канъ Омуртагъ.*
„*Осланъ багатурътъ багаина бѣше мой храненъ човѣкъ*
„*и като се разболѣ почина.*

Особена палеографическа важность въ писмото на тѣзи надписи нѣма, а се повтарятъ почти посоченитѣ особености, поради което не намираме за нуждно да повтаряме.

Нъ въ четвъртия надписъ интересно е първо собственото име *Осланъ*, което ученитѣ го отождествяватъ съ турското Арсланъ (лъвъ) и маджарското Орosланъ. (Archeologisch-epi-

graphisch. Mitteilung. aus Oesterreich-Ungarn XIX). Думата пъкъ *богатуръ* я сравняватъ съ татаро-монголската багатуръ и руската *»богатыръ«* която е заета отъ татарския язикъ. Тя означава херой, юнакъ надъ юнака, и се счита като почетно военно звание.

Любопитно е обяснението, което дава В. Миллеръ, за богатиръ, Экскурсы, стр. 222 и Матеріалы для болгарскихъ древностей стр. 201 Издан. на Руския Археол. Инст. въ Констан. t. X.

„Восточное слово нѣкогда выражало и сложившееся на востокѣ въ степи, представленіе: оно обозначало степнаго удальца, непремѣнно наѣздника на лихомъ конѣ, проѣзжающаго огромныя степныя пространства, человѣка, сроднившагося съ конемъ и всѣми условіями степной жизни. Между такими наѣздниками этимъ почетнымъ титуломъ пользовались тѣ, которые отличались неутомимостью, выносливостью, силой и храбростью, составляли гордость дружины какогонибудь кана и посылались имъ на самыя трудныя и смѣлыя предпріятія. Съ этими признаками понятіе о богатырѣ ... прилагается къ такимъ личностямъ ..., которыя напоминаютъ тюркскихъ богатуровъ и пиводятъ подобно имъ жизнь либо въ чистомъ полѣ. совершая подвиги и живя въ шатрахъ, либо времеино при княжескомъ дворѣ, составляя лучшее украшеніе его дружины". Нѣма съмнѣние, че и нашия *Осланъ богатуръ* притежавалъ такива военни качества, които съставлявали гордость за старо българската войска и частно за личната дружина на кана.

Думата богатиръ, споредъ този старобългарски надписъ, се употрѣблявала още въ VIII вѣкъ, а навѣрно и по-рано. Нъ въпросъ е, дали тя е била свойственна на българския народъ, или пъкъ била заета отъ съсѣднитѣ чергарски и конни народи въ централна Азия, съ които отдавна българитѣ се намирали въ близки сношения.

Що се отнася до думата *βαγαῖνος — ας* багаинъ, която се срѣща въ нашия надписъ, а сѫщо и въ надписътъ отъ врѣмето на великия канъ Маламиръ, наслѣдникъ на Омъртага, дѣто четемъ *καὶ τοὺς βοϊλάδας καὶ βαγαϊνούς*, ще кажемъ, че покойния Томашекъ, като посочваше на турското й произхождение отъ коренътъ *bagh* допускаше, че трѣба да е означавала войникъ или военачалникъ. (Der Titel oder Beiname *βαγαῖνος* geht auf dieselbe wurzel bagh zurück und mag Kämpfer, Heerfürer bezeihnet haben. Archäolog. epigraph. Mittheilungen aus Österreich — Ungarn Bd. XVII p. 208). К. Иречекъ пъкъ даде й значение на по долно съсловие отъ самитѣ боляри. (*Βαγαῖνος* war offenbar eine niedere Adelsclasse Ibid. Bd. XIX p. 239). Нъ сближението й съ Оугаинъ, остава неприемливо. (Извѣст. Русскаг. Археол. Инстит. въ Конст. t. X. стр. 202). Ѳ. И. Успенскій, като си служи съ работата на академика В. Радловъ, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, II, p. 138,

пише по този въпросъ слѣдното: „Может быть всего проще видѣть въ немъ (выраженіемъ *βαγαΐνα*) производное отъ бӓг — der Fürst, Beamte, Adelige; бӓгім=бӓгін; при этомъ *βαγαινα* могло бы значить „принадлежащій къ сословію беговъ“. Нъ при все това на всичко трѣба за сега да се гледа като на догадка, до като не се произнесатъ ученитѣ ориенталисти. „Принимая въ вниманіе, что объясненіе нашимъ терминамъ всего вѣроятнѣй искать въ турецко-татарскихъ діалектахъ мы возлагаемъ всѣ надежды на ученыхъ оріенталиставъ, безъ помощи которыхъ наши догадки въ этой области остаются лишенными почвы“. (Ibid p. 202).

Петия надписъ се състои отъ три откъслъци, найдени въ Абобския ровъ; той се чете:

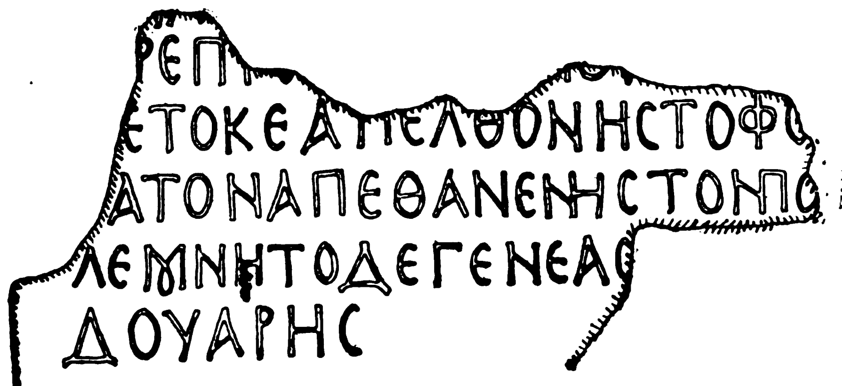

Т. е. *Καν . . . . .ουρτ . .*
. *ον . . . . βου*
. . . .
. *ρεπ . . . .*
. *ετο κε απελθον ησ τον πο*
λεμον· ητο δε γενεας . . . . . .
δουαρης.

Текста се попълва, както слѣдва:

Καν[ας υβηγη Ὠμ]ουρτ[άγ]·
. *ον . . . . βου*
. . . .

[ϑ]ρεπ[τὸς ἄνθρωπός μου ἐγέ]
[ν]ετο καὶ ἀπελϑὲν εἰς τὸ φο[υ]
[σ]ᾶτον ἀπέϑανεν εἰς τὸν πό
λεμον· ἦτο δὲ γενεᾶς . . . . .
δουάρης.

»Велики канъ Омуртагъ . . . . стана мой храненъ »човѣкъ, и като се отправи на война, умрѣ, а родътъ му »бѣше . . . . . . дуаръ.

Шестиятъ надписъ се чете, както слѣдва:

1

ΚΑΝΑϹΥΒΙΓΙΟΜΥΡΤΑΓ
ΟΧϹΟΥΝΟϹΟΖΟΥΠΑΝΤΑΡ
ΚΑΝΟϹΘΡΕΠΤΟϹΑΝΘΡΟΠΟϹ
ΜΟΥΙΤΟΝΚΕΑΠΕΘΑΝΕΝΙϹΤΟ
ΦΟϹΑΤΟΝΗΤΟΝΔΕΤΟΓΕΝΟϹ
ΔΥΤΟΥΚΥΡΙΓΗΡ

Κανας υβιγι ομυρταγ
οχσουνος ο ζουπαν ταρ
κανας ϑρεπτος ανϑροπος
μου ιτον κε απεϑανε ις το
φοσατον ητον δε το γενος
αυτου κυριγηρ.

Правилния текстъ се възстановява тъй:

Κάνας ὑβιγὶ или *ὑβηγὴ Ὠμυρτάγ.*
Ὀχσ[ο]υνὸς ὁ ζουπὰν ταρ-
κανὸς ϑρεπτὸς ἄνϑρωπός
μου ἦτον καὶ ἀπέϑανεν εἰς τὸ
φουσᾶτον· ἦτον δὲ τὸ γένος
αὐτοῦ Κυριγήρ.

Прѣвода гласи:

»Велики канъ Омиртагъ. Охшунъ или Охсунъ жупанътъ »тарканъ бѣше мой храненъ човѣкъ и умрѣ на война; а »родътъ му бѣше Киригиръ«.

И тоя надписъ сега се намира въ народния музей подъ № 3604 въ отдѣлението, дѣто сѫ изложени и другитѣ старобългарски колони.

Той е обнародванъ отъ проф. Ѳ. И. Успенскій съ обяснения, къмъ които ще прибавимъ и слѣднитѣ.

На първо мѣсто въ надписа личи собственото име *Охсунъ;* аналогично татарско име се намира и въ рускитѣ стари лѣтописи: Оксанъ, както и Асламъ, за което стани дума погорѣ. Оксунъ е билъ, и жупанъ и тарканъ. (*Οχσουνος ο ζουπαν ταρκανος*).

Жупанската титла се срѣща само въ тоя надписъ, и отъ други източници до сега незнаехме, че и старитѣ българи сж имали жупанска титла. Словѣнитѣ, както е извѣстно, и въ Балканския полуостровъ сж имали жупани и тази титла сж я давали на старѣйшината на племето, а земята, кждѣто живѣело самото племе, се наричала жупа. Нѣкои учени отнасятъ титлата *жупанъ*, както и жупата, къмъ не словѣнскитѣ учрѣждения. Между туй жупанското звание намираме и въ единъ надписъ върху златнитѣ сждове на така нарѣченото „Атилово съкровище", а сега установено, че е *старобългарско*, открито въ маджарско въ Nagy—Szent—Miklós (Comit. Torontál). Той гласи:

† *Βουηλα. ζοαπαν. Τεση, Δυγετοιγι. Βουταουλ ζωαπαν. Ταγρογη. Ητζιγη. Ταιση**). Археолозитѣ прѣвеждатъ го: Буила жоапааъ ва Тесъ или Тайсъ (Тиса) и въ земята Дигетой, Бутаулъ жоапанъ на Тагрои на земята Таисъ. Интересно е, че въ този надписъ върху сждътъ на *„старо-българското съкровище"* личи онова характерно *В* съ продължена долната черта на дѣсно, както и въ нашитѣ датирани надписи. Значи тукъ виждаме важенъ признакъ, който говори въ полза на едноврѣменостьта на сждоветѣ съ Омортаговитѣ каменни надписи.

Проф. Успенскій като ималъ прѣдъ видъ старитѣ обяснения на Hampel-я**), прие, че този паметникъ е отъ германското племе гепиди, че се отнася къмъ края на III-я вѣкъ и че двамата жупани Буила и Бугаулъ сж били гепидски, поради което потърси и нѣкакво сходство между германцитѣ и старитѣ българи, като счете и жупанското звание за твърдѣ старо. Матеріалы для болгарскихъ древностей, София 1905, стр. 199). Обаче Dr Bruno Keil изказа мнѣние, че надписътъ въ този

---

*) Joseph. Hampel. Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn 1905. II. Bd. s. 421.

**) Der Goldfund von Nagy—Szent—Miklós. Budapest, 1885.

паметникъ е отъ много по-късно врѣме, и че е на словѣнски языкъ съ гръцки букви***).

Други учени повѣрваха, че тукъ се намиратъ имена на старо-български жупани. A. G. Nagy обърналъ внимание на туй, че името *Боила* се срѣща и върху надгробния надписъ на Kül—Taghin—Khagan († 731 г. подиръ Р. Хр.) въ Orkhon, поради което мисли, че имената на двамата жупани сж били отъ аварско произхождение. Обаче и Hampel напослѣдъкъ е наклоненъ да приеме, че названията на жупанитѣ въ горѣспоменатия надписъ сж или старо-български, или аварски, както и сокровището. „Danach läge die Möglichkeit vor, den Schatz dem VII. bis IX Iahrhunderte zuzuschreiben. (Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I, Bd. S. 157)*). Областьта надлъжъ по рѣката Марошъ, кждѣто се намѣрило старо-българското сокровище било спорно мѣсто между авари и българи, отъ както българитѣ се бѣха прострѣли отъ Дунава по сѣверна посока и вѣроятно, тази областъ прѣзъ IX вѣкъ прѣминала врѣменно подъ властьта на българитѣ, слѣдъ като биде сломена мощьта на аваритѣ. (Ibid. p. 157). (Разкопаванието на могили отъ българско произхождение е важно и по отношение на този въпросъ. Между туй отъ насъ нищо не се върши за разслѣдване на българската старина, а се разходватъ огромни суми само за класическата старина!) Нъ туй е непростимо.

Жупанътъ Охсунъ или Охшунъ въ нашия надписъ трѣба да е управлявалъ нѣкоя жупа на многобройнитѣ словѣнски племена, които били подчинени на българитѣ. Жупанътъ е могълъ да има и звание *тарканъ*, което могло да бжде и почетно, а по нѣкога бивало свързано и съ висша военно-административна власть, както е въ дадения случай. Тъй като е извѣстно, че, както българскитѣ таркани, тъй и кавканитѣ, сж прѣдвождали и многочисленни войскови отдѣления прѣзъ врѣме на войнитѣ съ неприятелитѣ.

(Слѣдва).

***) Die griechischen Inschriften im sogenannten Schatze des Attila. Repertorium für Kunstwissenschaft 1897, Bd. XI, S. 256—61.

*) Beide Stäme (Avaren und Bulgaren) herrschten über slavische Völker, welche in jenen ahrhunderten im Osten Ungarns als Ackerbauer und Hirten bereits ansässig waren, wodurch der slavische Herrschertitel zoapan leicht erklärlich wird. (Ibid. p. 157).

* * * и Д. Ихчиевъ.

Турскитѣ вакъфи въ българското царство и документи върху тѣхъ.

Подъ думата вакъфъ се разбира богуугоденъ дарь, цѣльта на който е да направи дарителя приятенъ прѣдъ Бога и да увѣковѣчи паметьта му прѣдъ людието. У мухамеданитѣ вакъфитѣ водятъ началото си отъ постановлението на свещеното право (илми фикъхъ). Така въ корана четемъ: „земнитѣ блага принадлежатъ само на бога, а людието сѫ тѣхни сържатели“. При туй коранътъ прѣпорѫчва на правовѣрнитѣ да посветяватъ даже и личностьта си на бога. „Слѣдъ смъртьта на человѣка, е казалъ Мухамедъ, понеже работата и дѣятелностьта му се прѣкратяватъ, то неговитѣ притежания не се записватъ вече въ актива му, освѣнъ дѣлата, които произтичатъ отъ три нѣща:

1) „Отъ богуугодни заведения, оставени като вакъфъ, защото този, който е сполучилъ съ помощьта на спечеленото прѣзъ живота да основе вакъфъ, винаги се благославя отъ ония, които се ползуватъ отъ вакъфа“.

2) „Отъ работата, съ която е възможно да се ползува человѣкъ. Напримѣръ единъ ученъ, който е успѣлъ да остави полезно съчинение, живѣе постояно въ паметьта на ония, които сѫ се ползували и ще се ползуватъ отъ съчинението му“.

3) „Отъ оставеното добрѣ възпитано дѣте, защото слѣдъ смъртьта на бащата, то ще му чете молитви и по такъвъ начинъ добродѣтельта на починалия ще се продължава у сина му“.

Нъ пророкътъ Мухамедъ не се задоволилъ само съ устни проповѣди, а е показалъ на дѣло богоугодностьта на вакъфа, като е подарилъ на бѣднитѣ правото на обитавание въ седъмь имѣния, които притежавалъ въ гр. Медина*.

---

*) Разказватъ още, че когато Омеръ Фарукъ се явилъ прѣдъ Мухамеда и го запиталъ, какъ ще може полезно да употрѣби подиръ смъртьта си едно имущество. Той му отговорилъ: „като го направишъ неотчуждаемо и произведенията подаришъ за винаги на бѣднитѣ“. Списан. на Юр. Друж. г. V кн. IX, стр. 393-4.

Споредъ сѫщитѣ свещени постановления, (шерришерифе аякями узуре) посвещението на нѣща съ богоугодна цѣль или вакъфътъ бива три вида.

Първиятъ видъ вакъфъ се нарича *вакфи сахихе* или *вакфи лязимие*, сир. *дѣйствителенъ* и *окончателенъ вакъфъ*, който не може по никой начинъ да се унищожава и видоизмѣнява, до като въ държавата сѫ въ сила постановленията на шерaата. Такъвъ вакъфъ *ненарушимъ* се обусловява не само отъ волята на завѣщателя, нъ още и отъ условията за вѣчното сѫществувание на богоугоднитѣ заведения, като: джамиитѣ, месчедитѣ тюрбетата (мавзолеитѣ) чешмитѣ, библиотекитѣ, религиознитѣ книги и др. подобни.

Вториятъ видъ вакъфи се именуватъ „*вакфи гайри*“—сахихе или „*гайри лязимие*“ (*недѣйствителни*). Тоя родъ вакъфи се считатъ за непълни и могатъ да се видоизмѣняватъ допълнятъ и унищожаватъ, ако волята на завѣщателя не е точно опрѣдѣлена или пъкъ срѣдствата за подържанието на хайратитѣ не сѫ достатъчни, нито пъкъ ясно обяснени. За това тоя родъ вакъфи се считатъ като не напълно-дѣйствителни, и могатъ да изгубатъ свѣко юридическо значение, защото не е ясно опрѣдѣлена цѣльта имъ, нито пъкъ е осигурено тѣхното дълготрайно сѫществувание. Къмъ тоя родъ вакъфи се отнасятъ: имаретитѣ, завиетата, текетата, медресетата и мектебитѣ. Тѣ ако и да принадлежатъ на вакъфа, нъ нѣматъ нужната юридическа гаранция и немогатъ да сѫществуватъ, защото може да имъ липсува источника, отъ който черпятъ всекидневнитѣ разходи, потрѣбни за подържката имъ. Подобенъ родъ вакъфи могатъ да се видоизмѣнятъ, допълнятъ и унищожаватъ, съгласно съ волята на завѣщателя, а главно съобразно съ неговото материално положение. *)

Третиятъ видъ вакъфи се наричатъ „*вакъфи мюстесна*“ т. е. *исключителни* или *привилигировани*. Вакъфитѣ мюстесна сѫ били достояние само на високозаслужилитѣ на държавата *газии* (непобѣдими) и на завоевателитѣ на османската империя, които за услугитѣ си сѫ били удостоени съ слава и почести отъ султанитѣ**. Тѣ сѫ завѣщавали на вакъфа не само собственитѣ си землища, планини, гори, градове, села, махали,

*) Завѣщателятъ на тоя родъ вакъфи може да запази правото да попълни праздноtата, когато материалнитѣ срѣдства му позволяватъ т. е., да опрѣдѣли точно и ясно нужднитѣ разходи за подържанието на своитѣ заведения, нъ тогава вече посветениятъ отъ него имотъ на вакъфа прѣобраща послѣдния отъ недѣйствителенъ въ пъленъ и окончателенъ вакъфъ, защото се осигурява сѫществуванието му.

**) Газиитѣ притежатели на подобни исключителни вакъфи въ Европейска Турция не сѫ били много на брой. Поглавнитѣ сѫ били: гази Михаилъ бей, гази Али бей (внукъ на Михаилъ бея) гази Евреносъ бей, гази Якши бей, гази Тимурташъ паша, гази Лала Шахинъ паша, гази Лала Али бей Карли Илли, гази Искендеръ паша, гази Яхи паша, гази Рустемъ паша, гази Кара-Мустафа паша, гази Пиръ Мехмедъ паша и пр. и пр.

нъ и тѣхнитѣ произведеиия и десятъка и приходитѣ отъ налозитѣ*), а даже сѫ имали право да посвещаватъ на вакъфа и хората, рая християни, които сѫ живѣели въ тѣхнитѣ земи и сѫ се считали като тѣхни роби, като тѣхенъ недвижимъ имотъ съ право на пълна собственость. (Ве раялери мюлкиетъ узере темелюкъ ве мали мюлкъ гиби тесаруфъ идюбъ).

Юридическата страна на вакъфа.

Всѣки мухамеданинъ, който е встѫпилъ въ пълнолѣтне, а особено въ пълна зрѣла възрасть, и който душевно и тѣлесно е здравъ, може да прави завѣщание и да посвѣщава на вакъфа само свои собствени имоти. Посвѣщаванието става публично прѣдъ съвѣта на шераатския сѫдъ. Завѣщательтъ е длъженъ да прѣдстави прѣдъ сѫда всички свои документи за право на собственость, които той притѣжава. Кадията на шераатското сѫдилище се счита за прѣдсѣдатель на сѫдебния съвѣтъ, прѣдъ който се извършва вакфието (посвѣщението). Завѣщателя е длъженъ или самъ лично да присѫтствува въ засѣданието на съвѣта, или да проводи свой пълномощникъ съ законно шераатско пълномощие, надлѣжно утвърдено споредъ шераатскитѣ правила. Като отвѣтна страна на завѣщателя се явява имамина на джамията отъ махалата, въ която живѣе завѣщателя или пъкъ чиновникътъ, който управлява и надзирава общитѣ вакъфи, лежащи въ територията на неговата областъ. Отвѣтникътъ, по всичкитѣ правила на шераата, е длъженъ да възражава и да отблъсва исканията на завѣщателя, ако той въ тѣхъ съглежда нѣкои съмнителни и неясни понятия, или ако той вижда въ прѣдставенитѣ документи за право на собственось нѣкои противорѣчия, които немогатъ, споредъ шераата, да служатъ за автентични документи.

Документи за право на собственность сѫ: худжети, тапийски актове и султански мюлкнамета. Ако пъкъ прѣдмета, който е завѣщанъ, е билъ движимъ имотъ, или въ налични пари, — то завѣщательтъ е длъженъ да прѣдстави прѣдъ съвѣта на сѫда самата вѣщъ, която завѣщава, или самитѣ монети, и да ги прѣдаде въ рѫцѣтѣ на чиновника по общитѣ вакъфи, или, ако такъвъ нѣма, въ рѫцѣтѣ на имамина на махаленската джамия. Прѣдаваннето става въ присѫтствието на шераатския съвѣтъ, дѣто имаминътъ или чиновникътъ по вакъфитѣ изповѣдватъ, че сѫ получили завѣщаната вещь или паричнитѣ суми. Тази тѣхна изповѣдь се записва въ самия актъ на завѣщанието (въ вакфиетнамето), което ще се издаде отъ шераатския съвѣтъ, прѣдъ който се извършва самото вакфие.

*) Приходитѣ отъ налозитѣ сѫ били твърдѣ много. Ето нѣкои отъ тѣхъ: ресуми испенджъ, ресуми хънта или кендумъ, ресуми шайръ и пр. и пр.

По първия и втория родъ вакъфи се прѣдставятъ прѣдъ сжда само худжети и тапийски актове отъ страна на завѣщателя; а по третия родъ вакъфи — т. е. по „мюстесна вакъфи“ се прѣдставляватъ не само худжети „тапийски актове, нъ и султански грамоти, *„мюлк намей-хумаюнъ“*.

Ниви, ливади, гори, планини, бостани и изобщо земи, които се числятъ къмъ *„ерази-мири“* (държавни земи) и „ерази-харчие“ (земи подъ данъка „харчъ“) — не могатъ по никой начинъ да се посвѣщаватъ и подаряватъ отъ частни лица, които ги владѣятъ, тъй като тѣзи земи, споредъ теорията на прочутия нѣкогашъ шейх-ул-ислямъ Ебу-суудъ ефенди (1530 — 1560 г. р. хр.), само се владѣятъ отъ частнитѣ лица, нъ не се и стопанисватъ. Единственъ тѣхенъ стопанинъ на тѣзи земи се счита, споредъ шераата и корана само *имаминътъ*, или *господарътъ-султана* на страната, която съ мечъ (калъчъ иле) или по миренъ начинъ е успѣлъ да я покори и завладѣе. Държавнитѣ земи „ерази мири“ се стопанисватъ само съ султански грамоти, хрисовули, наречени *„мюлк-намеи хумаюнъ“*. Държавниятъ глава (султанътъ) има право да подарява собственностьта на такъвъ родъ земи само на заслужили държавни мжже — мюслюмани, които сж принесли извѣстна услуга на турската империя и на короната, като ги снабдява съ царски крѣпостни актове, за да могатъ да станатъ пълна тѣхна собственость.

Историческата страна на вакъфа.

По-горѣ се спомена, че въ шераата се казва, какво „всѣкой правовѣренъ е длъженъ поне единъ пжть прѣзъ живота си да посвѣти на вакъфа какъвто и да е свой собственъ имотъ“. Значи завѣщанието на имоти у мухамеданитѣ съ богоугодна цѣль, води свойто начало отъ врѣмето, когато започнали да се изпълняватъ прѣдписанията на свещения имъ законъ (шераата). Нъ между турцитѣ, споредъ коментаритѣ върху закона за земитѣ (кюллияти Шерхъ-канони-ерази) отъ Халисъ Ешрефъ, вакфирането започнало едва къмъ началото на XIV вѣкъ (прѣзъ султанствуванието на Османъ ханъ I Ертогрулъ). Въ растояние на туй столѣтие (къмъ 1400 г., когато владѣнията имъ въ Европа и Азия нарастнали твърдѣ много) желанието на османскитѣ турци да посвѣщаватъ на вакъфа собствени имущества се развило толкова много, щото рѣдко се намиралъ мюсюлманинъ — билъ той голѣмецъ, или състоятеленъ, или воененъ, или държавенъ мжжъ, или ученъ и пр., който да не е завъщавалъ нѣщо на вакъфа. Даже самитѣ султани, велики везири, паши, мюшири, сердари и други високи държавни сановници, сж посвѣщавали на вакъфа огромни земи, имоти и приходитѣ отъ тѣхъ, а даже въ нѣкои мѣстности и заробеното население (раята), която се считала като

тѣхенъ собственъ имотъ. Нъ вакфиронието е получило още по-голѣми размѣри съ омисълъ въ това, че волята и желанието на завещателя сж имали за цѣль да осигурятъ ползуването отъ една часть на имотитѣ, а своитѣ прѣки наслѣдници, на които по една или друга причина могли да бждатъ конфискувани имотитѣ. Вакъфа по принципъ не е могълъ да се продава, нито се отчуждавалъ по какъвто и да билъ начинъ за дългове, като вещь, защото тя не принадлежи вече, нито на учредителя, нито на замѣстника-управителя.

Поради туй виждаме, че почти всичкитѣ по-главни актове за завѣщание на вакъфски имоти, сж условни и въ тѣхъ се гарантирва за прѣкитѣ наслѣдници на завѣщателя, ползуването отъ вакъфитѣ. Съ една рѣчъ, завѣщаниятъ на вакъфа имотъ остава цѣлъ непокьтнатъ, не раздѣлимъ на части, и то не само за нѣколко години, нъ за цѣли столѣтия, както сж останали многобройнитѣ имоти на гази Михалъ бей и на неговия внукъ гази Али бей ибнъ Хадъръ бей. Значи, цѣльта на завѣщателя се постигала напълно; удовлетворявали се и двѣтѣ страни. Тукъ излагаме и самитѣ документи на завѣщанията (вакфиет-наметата), отъ съдържанието на които читателя ще може лесно да се ориентира за значението на вакъфа въ политическо и економическо отношение на страната. Ще се обнародватъ по хронологически редъ само по главнитѣ вакъфи, а именно: на *Аля-единъ Али бега* (или Плѣвенския), на *Карли заеде Лала Али-бега* (или Карловски), на *Гази Исмаилъ Исвендияръ бега* и пр.

Прѣводъ.

Завѣщанието на Аляадинъ Али бей, внукъ на Михайлъ бега.

Настоящия актъ за завѣщание (вакфиетъ наме) се състави и написа съ божия помощь въ мое присжтствие и отъ мене. — Азъ Ахмедъ, Директоръ — Назъръ на вакъфитѣ въ Бруса.

(Печатъ) Ахмедъ Назъри-уль-вакъфъ.

Слѣдъ краткитѣ обяснения на свещенитѣ молитви, които въ случая сж нуждни и които сж извлѣчени отъ свещенитѣ мохамедански съчинения за значението на човѣка тукъ—на земята, а слѣдъ смъртьта му, за неговия духъ — на онзи свѣтъ небесенъ, — завѣщанието гласи така:

Аляединъ Али бей е синъ на покойния Хадъръ бей, а послѣдния бѣ роденъ синъ на гаази Михайлъ бея. Али бей е единъ отъ великитѣ и самоотверженитѣ държавни сановници, чиито бащи и дѣди сж приели да изповѣдватъ мюсюлманската религия. Тоя доблестенъ и високоблагороденъ мохамеданинъ, пропитъ съ свѣтълъ духъ и бодрость, като е ималъ прѣдъ видъ вѣчния задгробенъ животъ съ всичкитѣ му райски наслаждения, споредъ както това е доказано отъ духовнитѣ съчинения за мохамеданската религия, — рѣши, за свое душевно спасение и за спасение душитѣ на своитѣ ближни, да завѣщае на вакъфа слѣднитѣ си собствени имоти и права на имоти, лежащи въ казитѣ: Плѣвенъ, Никополъ Видинъ и другадѣ.

Съ една трета часть отъ тѣзи приходи ще се подържатъ, споредъ добрѣ разбраната мисъль на завѣщателя, разноскитѣ по възпитанието на мохамеданскитѣ малолѣтни дѣца (Адамово потекло) въ духа на пророковата религия. Съ една трета часть отъ дохода ще се подържатъ и съградятъ богомолни домове, като: месчети, джамии, имарети, медресета, завиета, хамами и др. А съ останалата една трета часть (сюлюсъ хисеси) ще се подържатъ: законнитѣ наслѣдници на завѣщателя по права линия, съобразно съ численостьта имъ. Мютевелията, който трѣбва да бжде по старшинство най-стария отъ синоветѣ на завѣщателя (хакъ-евлядиетъ-юлъ-евлядъ) ще се подържа отъ тази трета часть. Сжщо и заплатитѣ на служителитѣ отъ тоя вакуфъ ще се изплащатъ отъ дохода на тази трета часть.

Споредъ личнитѣ и устни думи на завѣщателя послѣдниятъ е завѣщалъ на вакъфа слѣднитѣ свои собствени имущества:

Месчетитѣ си, джамиитѣ си, имаретитѣ си, медресетата си, завиетата си и всички хамами, лежаши въ гр. Видинъ и онѣзи, които лежатъ въ прочутото село Баня, което е тоже пълна собственость на завѣщателя. Тѣзи всички имоти за напрѣдъ се завѣщаватъ и ставатъ пълна собственость на вакъфа. Всичкитѣ хамами, които се намиратъ въ селото Плѣвенъ (тъй е писано въ оригинала), както и богомолнитѣ домове, месчети, джамии и медресета, които се намиратъ тамъ и на които пространството е точно опрѣдѣлено и описано, — се завѣщаватъ изключително на вакъфа въ Плѣвенъ. А онѣзи имущества на завѣщателя, които лежатъ въ землището на казата Никополъ и отъ прихода на които съ една пета часть се подържатъ разноскитѣ за месчетитѣ, джамиитѣ, медресетата и завиетата въ Никополско, се завѣщаватъ всички на Никополския вакъфъ.

Тевлиетътъ на факъфа за имотитѣ, лежащи въ село Ябланица се възлага, по волята на завѣщателя, на Хадъръ бея, който е синъ на завѣщателя и който живѣе въ сжщото село. Тевлиетътъ на вакъфа за имоти, лежащи въ селото Горня-Десовица, се възлага на Хасанъ бея, тоже синъ на завѣщателя, който живѣе въ сжщото село. Тевлиетътъ за имотитѣ, лежащи въ селото Гюрина Гюровица, се възлага върху Юсуфа, бенъ Абдулахъ, който е билъ робъ на завѣщателя. Той ще живѣе въ сжщото село Гюрина Гюровица. А тевлиетътъ на имотитѣ, които се намиратъ въ селото Долна Десовица, ще се въз-

ложи на Шамли Хадъръ бей, бенъ Абдуллахъ, който тоже е билъ робъ на завѣщателя и който постоянно живѣе въ сѫщото село.

Границитѣ и мѣстноститѣ на земитѣ, лежащи въ горѣозначенитѣ градове и села, сѫ точно опрѣдѣлени и описани, споредъ правителствения тефтеръ. А приходитѣ отъ тѣзи имоти ще се прибиратъ отъ управата на вакъфа и ще се раздѣлятъ на петь равни части. Отъ тѣзи части всѣки мютевелия ще получава по една пета часть, а останалата като излишна една пета часть се остава на вакъфа за подържане на богоугоднитѣ заведения.

Имуществата, земитѣ и доходитѣ отъ тѣхъ, като десетъкъ и данъкъ, които лежатъ въ землището на селото Долна Гюровица. никополска каза, ставатъ за напрѣдъ пълна собственость на вакъфа отъ никополската каза. За туй тѣзи земи и имоти отъ това село за напрѣдъ се причисляватъ къмъ собственитѣ имоти на така наречения Никополски казалийски вакъфъ. Останалитѣ други три села, заедно съ всичкитѣ имъ доходи, съгласно съ разрѣшението на сега царствующия султанъ Баязидъ ханъ II, (той е царувалъ отъ 886 г. до 918 г. или (отъ егира 1482 г.—1512 отъ рождество Христово)—се подаряватъ и завѣщаватъ на вакфъа, като за напрѣдъ имотитѣ ставатъ пълна вакъфска собственость. Границитѣ и мѣстноститѣ, лежащи въ землищата на тѣзи села, сѫ добрѣ извѣстни измежду населението на тѣзи села. Тѣ започватъ най-напрѣдъ отъ мѣстностьта нарѣчена „Мермеръ-Тасъ". Слѣдъ това границата върви паралелно съ общия пѫть (джадето), съ който се и съединява. Пѫтьтъ, който лежи отъ къмъ южната страна, върви паралелно съ границата и стигва тя до мѣстностьта наречана „Дойчиновиятъ долъ" или „вадата на Дойчинъ долъ тай". Отъ тамъ границата се съединява съ мездрата (полето) на Пенкьо, а отъ тамъ границата се съединява съ мездрата на Тютюрманъ. Границата отъ тамъ върви направо и обхваща забѣлѣжителното банално дърво наречено „Емрютъ агаджи". Слѣдъ туй границата допира до голѣмото изсъхнало дърво нарѣчено „ябисъ" (сухото), и отъ гдѣто, вървейки тя направо, достигва и се съединява съ селото Росица или Досица. Отъ тамъ границата, като обхваща половината отъ мездрата на Юнда, стигва до мездрата на врагътъ, нарѣчена „Душманъ-мездраси". Слѣдъ туй границата обикаля лесоветѣ на горага, напуска ги и като върви паралелно съ пѫтя, пристигва до мѣстностьта нарѣчена „Кабаагачъ". Отъ тамъ границата върви и се съединява съ мездрата на селото Росица. Слѣдъ туй границата минава прѣзъ срѣдата на мездрата „Юнда" заобиколена прѣзъ срѣдата на „Душманъ-мездраси" и стигва до бѣлѣжитото орѣхово дърво нарѣчено „джевизъ-агаджи". Слѣдъ туй границата върви нагорѣ и стигва до голѣмото дърво нарѣчено „косъ-агаджи" (пакъ орѣхово дърво). Отъ тамъ границата като обикаля около мѣстностьта на това дърво се спуща направо и стигва до мѣстностьта „Уюке", (могилата), а отъ тамъ тя минава прѣзъ срѣдата на мездрата „Табежи", допира до черния камикъ нарѣченъ „кара-ташъ", а слѣдъ това, границата минава право и стигва до мѣстностьта нарѣчена „Синоръ-таши". Слѣдъ това грани-

цата възвива и върви паралелно съ пжтя, като стигва до мездрата „Душманъ". Отъ тамъ границата върви паралелно съ общия пжть, минава прѣзъ срѣдата на Дѣйковата мездра и стигва до вадата, нарѣчена „Шалникъ-дереси". Отъ тамъ границата върви отъ долу подъ гората, сетнѣ тази гора се изоставя и стигва до мѣстностьта на „Ахлатитѣ", а отъ тамъ тя слиза надолу и по течението на водата стигва до рѣката, нарѣчена „Войо-войникъ-дереси". Границата подиръ туй взема източно направление, върви по матката на тая рѣка и стигва до голѣмитѣ дървета „Кебири-ешчаръ", сетнѣ, изоставя ги и пристигва до дървото на Балйозъ бея, нарѣчено „Каба-агачъ". Отъ тамъ границата върви по край гробътъ на Добринъ Бурчакотъ, съединява се съ обществения пжть на селото и допира до мѣстностьта називаема „Тахонди-пунда". Подиръ туй границата минава тази мѣстность и стига до мѣстностьта нарѣчена „Хисарлъкътъ", която лежи срѣщу мѣстностьта „Кешишли котъ". Слѣдъ туй границата допира до голѣмия камикъ, нарѣченъ „Рейси-юл-хаджеръ и излизва слѣдъ туй на общесвения пжть (джадето). Отъ тамъ границата се изкача право нагорѣ и по върхътъ, като върви, отива до мѣстностьта нарѣчена „Каля-тепеси». А отъ тамъ границата слиза право надолу стигва до коритото на рѣката, нарѣчена „Родище-дереси", слѣдъ туй възвива малко, взима въ себе си низката мѣстность на това дере и стигва до мѣстностьта, нарѣчена „Киречлъкъ". Границата слѣдъ туй върви по тази мѣстность и стигва до мѣстностьта, нарѣчена „Кейклъкъ" (Яребичина); отъ тамъ тя, като върви се направо по тая мѣстность, влиза отново въ мѣстностьта на Елли-дере, гдѣто и се съединява. А отъ тамъ границата се обръща къмъ сѣверъ, върви паралелно съ пжтя и пристигва до мѣстностьта, нарѣчена „Тилки-бунаръ", а отъ тамъ тя се смѣсва съ мѣстностьта, нарѣчена „Добринова-мездра". Отъ тамъ границата върви направо по полето и стигва до мездрата на хаджи Юсуфъ, минава отъ тамъ по край Бурчакътъ и пристига въ Калугерово до нивата на Гюро Брайнъ. Слѣдъ туй границата върви по крайщата на тоя имотъ и допира до мѣстностьта, називаема „Аю-баши", отъ гдѣто, заобикаля гробищата, като върви паралелно съ пжтя, та стигва до мѣстностьта, нарѣчена „Яа аджи-изворъ". Границата слѣдъ туй минава отдѣлно подъ върховетѣ, върви по тѣзи върхове и излиза на пжтя за Силистра, а отъ тамъ стигва до мѣстностьта, нарѣчена „Обеклеръ". Слѣдъ туй границата върви по земитѣ на Обеклеръ и стигва до мѣстностьта, нарѣчена „Покровъ-дъщерица". Слѣдъ туй границата върви по край жилището на поетътъ Бали ефенди, слиза въ коритото на рѣката Искъръ (Искрюмъ), а отъ тамъ тя върви по край мѣстностьта на Петьтѣ-могили, отъ гдѣто се спуща на надолу въ матката на тази рѣка, съ която и се съединява. Тази рѣка се нарича Старо-Дереси (или рѣка). Отъ тамъ границата върви по-долу подъ пжтя, минава прѣзъ мѣстностьта, нарѣчена „Мароница-бунари" (Марииnъ кладенецъ), а отъ тамъ границата се свършва пакъ съ коритото и долината на тая рѣка.

Всички тѣзи имущества, които лежатъ въ границитѣ на тази опрѣдѣлена мѣстность, се завѣщаватъ и вакфиратъ на вакъфа съ

право да ги владѣе той (вакъфътъ), и да бждатъ негова пълна собственость. Находящитѣ се вжтрѣ въ тѣзи граници земи, посѣви, планини, могили, рѣки, извори, гори, дървеса, лозя и лесове — всички тѣзи имоти заедно съ тѣхнитѣ плодове и приходи, които тѣ даватъ, за напрѣдъ ставатъ пълна собственость на вакъфа, а тѣхното управление, по волята на завѣщателя, ще принадлѣжи на неговитѣ синове по старшинство и по реда на хаки-евлядиетъ.

Въ границитѣ на тѣзи имущества никое вънщно лице, което и да би било то, не може и нѣма право да навлиза въ тѣхъ, нито да се намѣсва въ владѣнията имъ. Защото, трѣбва да се знае, че тѣ сж подарени и завѣщани на вакъфа и се считатъ за пълна негова собственость. Наслѣдницитѣ на завѣщателя чрѣзъ мютевелията ще иматъ право да получаватъ отъ приходитѣ на тѣзи имоти, като десятъкъ на 9 едно. Този приходъ ще се раздѣля по еднаква равна часть между живитѣ прями наслѣдници на завѣщателя. На такова условие се съгласи и прѣдставителя на вакъфа Мустафа бенъ Кърышъ Мехмедъ, който живѣе въ селото или въ града Плѣвенъ. Освѣнъ това поменатия вакъфъ, който притежава имоти въ казата Никополъ, има право да владѣе тѣхната собственостъ. Така напр.: 12 дюкени, които се намиратъ вжтрѣ въ гр. Никополъ и на които границитѣ и мѣстноститѣ сж точно описани и опрѣдѣлени — ще се даватъ подъ наемъ отъ вакуфа, а приходътъ имъ ще се получава пакъ отъ вакъфа. По-прѣди тѣзи дюкени бѣха собственость на Пазарли, ибни-Айдинъ-Юлъ-Заимъ, който живѣе въ казаното село. Той ги продаде на купувача срѣщу извѣстна парична сума. Купувачътъ бѣ самиятъ завѣщателъ, който ги завѣща на вакъфа.

Завѣщателя при това, по своя воля, завѣща и всичкитѣ свои земи, лежащи подъ вѣдомството на града и на селото Плѣвенъ. Сжщо той завѣща и земитѣ си, които лежатъ подъ вѣдомството на града Никополъ. Приходитѣ и десятъцитѣ отъ тѣзи землени имоти, чийто граници сж точно опрѣдѣлени и описани, ще ги получава мютевелията на тоя вакъфъ, нъ съ условие, че той ще подържа извѣстно число бѣдни въ тоя вакъфъ. Житата отъ тѣзи произведения ще се смилатъ отъ вакъфскитѣ воденици, които лежатъ по течението на рѣката Каяджикъ, въ нахията Гьопса (Стрѣмска околия). Селото Шахинъ (Соколъ) лежи въ Гьопската нахия, а селото Доганджиларъ, което лежи подъ градътъ Филибе, слѣдоват. тѣзи двѣ села се завѣщаватъ на вакъфа и ставатъ негова пълна собственость. Десятъцитѣ и приходитѣ, които ще се прибиратъ отъ тѣзи двѣ села ще се прѣобръщатъ на брашно въ воденицитѣ на Каяджикъ, а това брашно ще служи за храна и издържка на бѣдната прислуга отъ тоя вакъфъ. Рѣката Каяджикъ тече въ долината на нахията Гьопса и става пълна собственость на вакъфа. Гьопската нахия се простира и границитѣ й допиратъ близо до селото Баня. Това село се счита за градъ. По течението на рѣката, която минава прѣзъ това село завѣщательтъ е завѣщалъ на вакъфа находящитѣ се тамъ негови воденици и валявици, нарѣчени „Кебе-долаплари". Това завѣщание е станало въ присжтствието на прѣдставителя отъ тоя вакъфъ Вейселъ бенъ Кара-

Али, който знае и да чете и да пише и който е житель отъ рѣченото село Баня, гдѣто заедно съ сѣмейството си живѣе.

Земнитѣ произведения и хранитѣ, които ще се прибиратъ отъ земитѣ и посѣвитѣ на селото Баня ще се прѣкарватъ на рѣката Витъ въ вакъфскитѣ тамъ воденици, за да се прѣобрѫщатъ и смилятъ на брашно. Това завѣщание е станало и по съгласието на прѣдставителитѣ отъ вакъфа именно — Мехмедъ ибни-Пазарли ширъ Мурадъ, бенъ Абдуллахъ, живущи въ селото Къшанъ. Така всичкитѣ имоти и земи, не само по-прѣди сѫ били стопанисвани отъ Петръ Куйковъ, който живѣе въ сѫщото село Къшанъ, а тъй сѫщо той е владѣлъ и всички земи, лежащи между селата и градътъ Никополъ. Както и онѣзи които се намиратъ въ полетата на селото Бѣловски бродъ и нему подвѣдомственитѣ махали, — всички тѣзи земи,ниви, ормани и планиии, чийто граници сѫ точно извѣстни и опрѣдѣлени, достигватъ до рѣката Осъмъ и до селото Осмочанъ, което лежи подъ вѣдомството на градътъ Ловечъ. Тѣзи имоти по законна покупка сѫ биле купени отъ завѣщателя и той, като свой имотъ, ги вакфиралъ за въ полза на вакъфа. Завѣщательтъ подъ име Ханъ бей, ибни Емири гаази е притежавалъ още много други недвижими имоти и джамии, чийто граници сѫ биле опрѣдѣлени и се простистиратъ до горѣрѣчената рѣка, която тече прѣзъ землището на селото Мехмедли, подвѣдомствено на градътъ Ловечъ. Тѣзи свои имоти и земи както и воденици и валявици, които лежатъ на поменатата рѣка Осъмъ съ всичкитѣ имъ права и принадлежности и съ всичкитѣ имъ плодородни и неплодородни дървеса, които се намимиратъ въ тѣхъ, ставатъ чиста собственость на тоя вакѣфъ.

При това завѣщательтъ подарява на вакъфа своитѣ земи, ниви, гори и планини, що лежатъ въ селото Услоякъ, което е подвѣдомствено на градътъ Ловечъ. Границитѣ на това село се намиратъ между двѣтѣ горѣозначени рѣки (Каяджикъ и Осъмъ) и допиратъ до селото „Ново-селъ", което лежи сѫщо подъ вѣдомството на гр. Ловечъ. Всички тѣзи земи, гори и планини, воденици и валявици, които лежатъ въ землището на това село, заедно съ тѣхнитѣ храни, хамбари и пасбища, се завѣщаватъ напълно на вакъфа. Мездрата, нарѣчена подъ името „Владичина", Ловченска нахия, заедно съ нейнитѣ земни произведения, съ воденицитѣ и валявицитѣ, които се намиратъ по течението на рѣката, що минава прѣзъ това село, — тази мездра по-прѣди се притежавала отъ Исмаилъ ага, а сетнѣ се е купила съ законна покупка отъ завѣщателя. Всичкитѣ земи, воденици и валявици, лежащи въ селото Мездра, завѣщательтъ ги завѣща, и тѣ ставатъ пълна собственость на вакъфа.

Сѫщо земитѣ и имотитѣ, които по-прѣди се притежаваха отъ Касъмъ бея, ибни Махмудъ бей, а които отпослѣ се купиха отъ завѣщатела, се състоятъ отъ: ниви, поляни, ливади, гори, воденици и валявици, чийто граници сѫ точно опрѣдѣлени и забѣлѣзани. Завѣщателатъ е заявилъ прѣдъ шерията, че всички тия свои имоти и земи заедно съ тѣхнитѣ права, съ хранитѣ и принадлежноститѣ имъ съ

воденицитѣ, валявицитѣ имъ, съ градинитѣ, плодородни и не плодородни, съ водитѣ, изворитѣ и рѣкитѣ имъ той ги завѣщава на вакъфа.

Мездрата подъ название „Бобошевица", чийто граници сж точно описани и която мездра завѣщателятъ е билъ стопанисалъ, е завѣщана на право на вакъфа; а отъ сега за напрѣдъ тази мездра е притежание на вакъфа, който е и става пъленъ стопанинъ. — Така всичкитѣ седъмь поляни (мездри) състоящи се отъ: поляни, ниви, гори, планини, долини, висини, рѣки (дерета) воденици, валявици и др., както и селата: двѣтѣ Митрополии, Бѣлколинъ, Успординъ, Буковникъ, Лозаница, Суваджикъ-бунярь и Десовица, които се намиратъ подъ вѣдомство на града Плѣвенъ, — съ една рѣчь, всички тѣзи означени мезри и села, които сж били пълна собственость на завѣщателя, се вакфираха за въ полза на вакъфа. Освѣнъ тѣзи свои земи и села, които завѣщательтъ бѣ заявилъ, че ги завѣщава, той добави, че и приходитѣ на тѣзи завѣщани мездри и села и пр. доброволно ги посвѣщава за въ полза на вакъфа ведно съ другитѣ свои мездри отъ селата: Крагуй, Подримъ и цѣлото село Ожшанъ. Сжщо той подарява и завѣщава на вакъфа мездритѣ си, лежащи въ селата Новоселци и Долна Гюровица. Границитѣ на тѣзи села и мездри сж опрѣдѣлени и описани по реда на шераята. За напрѣдъ всички тѣзи имоти, земи и тѣхнитѣ имъ произведения ставатъ пълна собственость на вакъфа. Независимо отъ това завѣщательтъ отъ своя страна бѣ заявилъ, че той завѣщава и подарява на вакъфа и всички свои земи, имоти, гори, планини и мездри, лежащи въ гр. Видинъ и въ Видинската околия. Приходитѣ отъ тѣзи земи и мѣста, както и десетъка на тѣзи земи ще служатъ за издържане на медресетата, джамиитѣ, имаретитѣ, текетата и завиетата, лежащи въ Видинската кааза. На мюдереситѣ (духовни учители) ще имъ се изплаща дневно по 20 дерхима за тѣхната учителска длъжность. Разхода за тѣхъ ще се погашава, както отъ десетъка на хранитѣ, а тъй сжщо и отъ прихода на наемитѣ на хамамитѣ, които се намиратъ въ градъ Видинъ и въ Видинската кааза.

Спорѣдъ условията на тоя вакъфъ, които сж изложени устно отъ самия завѣщатель, се установява обстоятелството, че ежедневнитѣ заплати на вакъфскитѣ мюдереси, на улемитѣ, на салихитѣ (благороднитѣ), на практикантитѣ мюдереси, на ученицитѣ, които слѣдватъ да се учатъ въ медресетата, както и на всички онѣзи, които се грижатъ специално за просвѣщението на правовѣрнитѣ мухамедани, ще се изплащатъ редовно прѣзъ всѣка година и нѣма да прѣкъснатъ — било въ врѣме на учение, когато се прѣподаватъ лекции и уроци, било въ врѣме на ваканциитѣ, когато и учители и ученици се намиратъ въ отпускъ.

Разноскитѣ за ремонтъ, потрѣбенъ за хамамитѣ ще се изплащатъ отъ прихода на тѣзи хамами. А съ приходитѣ, що се събиратъ отъ земнитѣ произведения и отъ другитѣ имоти на тоя вакъфъ ще се издържатъ разноскитѣ на богоугоднитѣ заведения, ще се изплащатъ заплатитѣ на лицата, които прислужватъ при тоя общъ вакъфъ, а тъй сжщо ще се изразходватъ разноскитѣ, потрѣбни за

ежедневната храна на хлѣбъ и месо на бѣдни, богати, болни, неджгави и страдающи хора, които за изцѣление би идвали на поклонение въ текетата, завиетата и имаретитѣ на тоя свещенъ вакъфъ. Защото всички тѣзи хора, щомъ встжпятъ въ прага на вакъфскитѣ имоти трѣбва да бждатъ добрѣ нагостени, нахранени и напоени съ сладки шербети. Хранитѣ, които би се придобили отъ полскитѣ земи на селото Къшанъ, както и отъ други мездри на тоя вакъфъ, — ще се смилатъ на брашно въ вакъфскитѣ воденици, които сж построени по течението на рѣката Витъ. Смлѣното брашно ще се разнася по имарета, по завиета и по текетата на тоя вакъфъ, за да служи като главна хлѣбна храна. Сжщо и земнитѣ храни, които ще се прибиратъ отъ мездрата „Пощуровица", ще се смилатъ на брашно въ сжщитѣ воденици на рѣката Витъ и ще се изпраща по текетата и завиетата на тоя вакъфъ за прѣхранване на идящитѣ отъ разни страни на поклонение бѣдни хора, болни и сакати.

Шеиховетѣ (старейтѣ) имамитѣ, хатибитѣ и всичката прислуга на тѣзи текета и завиета, както и онѣзи на имарета трѣбва, съобразно съ условията на тоя вакъфъ, да се хранятъ отъ тамъ добрѣ и да се обличатъ, както подобава за сanътъ имъ. Тѣзи вакъфски служители, като служители на бога, сж длъжни да бждатъ къмъ посѣтителитѣ вежливи, смиренни, учтиви и благосклонни еднакво къмъ всички, били тѣ бѣдни или богати, били тѣ здрави или неджгави, било тѣ жени или дѣца.

Знайно е, че всички тѣзи посѣтители, които влизатъ въ вакъфскитѣ имоти, дохождатъ съ цѣль или за изцѣряване отъ нѣкоя душевна болѣсть, или за здравието на нѣкои свои домашни или за спасение на тѣхнитѣ души. Шейховитѣ се обязани безусловно съ разни благи проповѣди, съ сладкодумни изрѣчения да утѣшаватъ наскърбенитѣ, да ги увѣщаватъ съ свещенни благи думи, извлечени отъ свещеннитѣ наши книги и винаги да имъ говорятъ за рая и за блаженството въ небесния свѣтъ (дженетъ). По тоя начинъ ще може всѣки единъ посѣтитель да става въ сърдцето си и душата си напълно удовлетворенъ и да поглъща съ охота думитѣ и изрѣченията, които ще му се вдъхнатъ отъ устата на шейха.

Мютевелията на тоя вакъфъ ще е длъженъ и ще има постоянно грижата да се занимава съ трудолюбие, да поправя каквито и да било развалини върху имуществата на вакъфа. Разхода за такива ремонти мютевелията има право да взима изобщо отъ паричнитѣ срѣдства на вакъфа, които се получаватъ отъ всичкитѣ приходи на тоя вакъфъ, нъ съ условие: че изразходванитѣ парични суми за поправка на вакъфа ще бждатъ непрѣменно завѣрени и удостовѣрени, а сжщо и записани въ главнитѣ книги, както на вакъфа а тъй сжщо и въ сиджилятитѣ на мѣстния кадия. Мютевелията на тоя вакъфъ ще има право за трудътъ на неговата дѣйность по управлението дѣлата на вакъфа — да получава на день по 6 дерхими. Тази сума ще се взема отъ приходитѣ на самия вакъфъ и се вписва като разходъ въ разходнитѣ книги на вакъфа. Въ разходнитѣ книги на вакъфа се записватъ най-напрѣдъ партиди, главно за поправката на тоя ва-

къфъ, за данъцитѣ на тоя вакъфъ, които би се изплащали на държавата и за други дневни нужди, потрѣбни за имамската служба.

На хатибина, който би служилъ въ една вакъфска джамия ще му се изплаща на день отъ вакъфа по 4 дерхими, за гдѣто той ще извършва и ще чете въ петъченъ день нѣкои молитви, извлѣчени отъ сюритѣ на свещения Алъ-коранъ. Сѫщо той ще извършва въ всѣки петъченъ день и потрѣбното богослужение, съгласно съ догмата на мохамеданската религия. На имамина въ джамията ще му се плаща на день по три дерхими за трудътъ му, гдѣто ще изпълнява имамската служба. Сѫщо на него ще му се плаща отдѣлно по половина дерхимъ на день за проповѣдъ, която той ще държи въ петъченъ день прѣдъ обществото (джемаата) на мюсюлманитѣ—богомолци. Темитѣ на проповѣдитѣ ще се извличатъ главно отъ сюритѣ на алъ-корана, а именно отъ сюрата „Фатиха". На мюезимина въ джамията ще му се изплаща на день по три дерхими за трудътъ му, за гдѣто той ще извършва всѣкога и редовно законната езанска служба (т. е. той ще призовава съ високъ и мелодиченъ гласъ мохамеданитѣ на молитва 5 пѫти на день). Служительтъ въ джамията и въ медресето, който се именува каймакамъ-джамиси (юлъ-медресе) ще получава на день по 2 дерхими. А служительтъ „муарифъ" ще получава на день по 1 дерхимъ. Моллата ходжа (учитель), който ще прѣподава само корана и свещенитѣ религиозни книги ще получава дневно по 3 дерхими. А ходжитѣ по възпитанието на малолѣтни дѣца и на бѣднитѣ, що живѣятъ въ сградитѣ на вакъфа, ще се хранятъ и обличатъ отъ тоя вакъфъ. За постелки и рогоски, които сѫ потрѣбни за училищата, ще се изразходватъ на день по 1 дерхимъ.

Съ срѣдствата на вакъфа ще се издържатъ ежегодно по 30 души студенти (талебета), които ще изучаватъ главно свещения Аль-коранъ, хадиса, шерията и др. религиозни съчинения. Тѣзи студенти ще се хранятъ постоянно отъ доходитѣ на вакъфа и ще се обличатъ отъ тамъ. Студентитѣ ще учатъ и изучаватъ свещения аль-коранъ съ всичкитѣ му подробни коментарии и ще се стараятъ въ едно непродължително врѣме да присвоятъ материята на тая наука, та да могатъ да излѣзатъ достойни за проповѣдь и назидания, както и да пѣятъ съ мелодиченъ и приятенъ гласъ откъслцитѣ на божественитѣ молитви и славословия, които трѣбва да се отдаватъ публично богу въ джамиитѣ, медресетата и които тамъ да служатъ за спасението на прѣчистия духъ на великия пророкъ Мохамеда, за просвѣтяването на мюсюлманския свѣтъ, за разпространението религията на исляма по цѣла вселенна, за здравието на живущитѣ прями наслѣдници на завѣщателя на тоя вакъфъ, а сѫщо и за спасението душитѣ на умрѣлитѣ бащи, дѣди и прадѣди на тоя завѣщатель. На всѣки единъ студентъ, ученикъ ще му се отпущатъ дневно за неговата подържка по 1 дерхимъ. Други 80 ученици-талебета ще се учатъ като степендиянти на вакъфа въ вакъфскитѣ медресета. На всѣки единъ такъвъ ученикъ степендиянтъ за храна и облѣкло ще му се изплаща по единъ дерхимъ на день. Учителитѣ-мюдериси въ медресетата на вакъфа ще получаватъ мѣсечни заплати отъ

вакъфа, като имъ се смѣта броя на лекциитѣ, които тѣ ще прѣподаватъ на ученицитѣ. Заплатата на всѣки мюдерисъ ще му бжде по единъ дерхимъ на лекция, която той ще чете. На главния писарь (кятибинъ) на тоя вакъфъ ще му се изплаща на день по два дерхима за трудътъ му, гдѣто той ще завежда входящитѣ и изходящитѣ бумаги, ще ги изпраща, гдѣто се слѣдва и ще ги регистрирва въ книгитѣ на регистратурата. На иконома на вакъфа, който се именува „килердаръ“ ще му се изплаща отъ вакъфа на день по 2 дерхима. За лѣкарь (табипъ), който ще надзирава студентитѣ, ученицитѣ и стипендиянтитѣ) и учителитѣ отъ медресетата, а тъй сжщо и лицата (персонала), които ще служатъ на вакъфа, ще му се плаща на день по 1 дерхимъ въ готови пари и по половина дерхимъ на день за храна. На вакъфскитѣ хлѣбари, които специално се занимаватъ съ печението хлѣбъ потрѣбенъ за вакъфа, ще имъ се плаща на день на всѣки единъ хлѣбаръ въ готови пари по 1 дерхимъ и по половина дерхимъ за храна. На прислугата за миене, чистене и нареждане прътенитѣ и бакърни сждове, които сж потрѣбни въ ежедневната кухня на вакъфа, ще имъ се плаща на день по единъ дерхимъ. На кятибина на имарета, който ще завежда дѣлата и канцеларията на тоя иморетъ, ще му се изплаща на день отъ вакъфа по два дерхима. Кятибинътъ ще е длъженъ да води външна и вжтрѣшна кореспонденция на имарета отъ тоя вакъфъ—била тя малка или голѣма все едно. На бирницитѣ, наречени „джаиби“, които сж натоварени съ събирането приходитѣ на вакъфа, ще имъ се плаща на день по 1 дерхимъ въ брой и по половина дерхимъ други ще имъ се добавятъ отъ общата сума на приходитѣ. За тази услуга именно, гдѣто мютевелията ще изпълнява и водението дѣлата отъ тоя вакъфъ ще му се изплаща по 2 дерхима на день и ще получава още на 10 едно отъ чистия доходъ, който би останалъ на вакъфа. При това мютевелията ще се храни даромъ въ имарета на тоя вакъфъ. Хлѣбътъ и храната въ вакъфа винаги ще бждатъ чисти, вкусни и прѣсни. А хлѣбътъ ще бжде измѣсенъ отъ чисто пшенично брашно (хънта или кендумъ). Ястията винаги ще бждатъ горѣщи и готови на опрѣдѣленото врѣме за ядене. Тѣ ще се слагатъ на трапези, които ще бждатъ поставени на редъ и прѣдъ бѣдни, и прѣдъ богати, и прѣдъ болни, и прѣдъ гости, и прѣдъ постоянно живущитѣ тамъ хора, както и прѣдъ прислугитѣ и други случайни посѣтители. Хлѣбътъ и месото, което се опрѣдѣля за персонала на прислугата отъ имарета, всѣки день ще бждатъ нагласени и доставени на врѣме. Съ съгласието на валията иа страната, на улемитѣ, на мѣстнитѣ кадии и на мютевелията на тоя вакъфъ отъ срѣдствата на вакъфа, се отпущатъ всѣки день за хлѣбъ и месо по 40 дерхима, споредъ както това се практикува и въ други имарети, принадлежащи на други вакъфи. За зеленчучни прѣдмети, като: лукъ, крумитъ, патлиджанъ, магданозъ и др. подобни,—на день ще се изразходватъ по 13 дерхима. За жито—булгуръ отъ чиста пченица се отпущатъ по 6 дерхима на день. За соль, фасулъ, бакла, бизелъ и др. съестни нѣща — ще се изразходватъ на день по 3 дерхима. За чисто брашно отъ пшеница, което

безъ да се прави отъ него хлѣбъ, ще е потрѣбно за друга нѣкоя цѣль, ще се изразходва на день по 11 дерхима.

На кадията въ гр. Никополъ, Никополска каза, ще му се изплаща на день по 1 дерхимъ за надзоръ въ управлението на тоя вакъфъ и ще съблюдава тамъ слѣдното: дали правата на вакъфа сѫ запазени за правоимѣющитѣ наслѣдници върху тоя вакъфъ и дали изпълняватъ точно и редовно служителитѣ на вакъфа своитѣ обазаности. Кадията въ края на всѣки мѣсецъ ще е длъженъ да съставлява за прихода и разхода по една равносмѣтка. Въ текста на тая равносмѣтка ще се изтъква нагледъ състоянието на имотитѣ на тоя вакъфъ, тѣхното положение и дали тѣ сѫ въ редовна исправность. При това кадията ще констатира дѣлата на всѣки единъ служитель отъ тоя вакъфъ, като е дълженъ да обръща най-голѣмо внимание върху злоупотрѣбленията, ако такива се случатъ. Щомъ кадията това нѣщо забѣлѣжи, той е длъженъ, като сѫдия на страната и облѣченъ съ правата на сѫдебна власть, да публикува злоупотрѣбленията и да наблюдава вакъфа, да поиска отъ отговорното лице злоупотрѣбената сума. А лицата, които сѫ злоупотрѣбили отъ вакъфа, той има право, споредъ шерията, да ги отстрани отъ вакъфската длъжность и да назначава на мѣстото на уволнения други честни, и довѣрени лица, които би били способни да управляватъ този тевлиетъ.

Подиръ туй завѣщательтъ съ клѣтва проклина и обрича на вѣчно проклятие прѣдъ бога и прѣдъ страшния неговъ небесенъ сѫдъ (евми-юлъ-киаметъ) за найтежко наказание на всички онѣзи лица, които би се провинили, биле тѣ: велики везири, юмери, бейлербей, високи държавни сановници и др. подобни, а сѫщо и онѣзи, които би дрьзнали да видоизмѣнятъ, да прииначатъ мисъльта, да фалшифициратъ съдържанието и да унищожатъ това свещенно ваквиетъ-нааме. Това ваквиетъ-нааме ще има сила на законъ въ цѣлата Османска империя, въ Арабия, въ Египетъ-Кайро, както и въ прѣдѣлитѣ на Румелия, лежаща въ Европейска Турция. Тевлиетътъ, или управлението на тевлиета се възлага по право и по редътъ на старшинство на найстария синъ на завѣщателя (хакъ евладиетъ усюли узере евлеаади евладане ве баатини батинданъ). Тоя свещенъ актъ се състави споредъ шерията, и въ присѫтствието на долуозначенитѣ мюсюлмани, като свидѣтели, отъ делегирания директоръ на императорскитѣ вакъфи въ Бруса — днесъ, въ срѣда (15 день) отъ мѣсецъ реджебъ 901 г. отъ егира (30 мартъ 1496 г. отъ рождество Христово).

Свидѣтели и близки роднини на завѣщателя:

Халилъ бей, синъ на завѣщателя Али бея.
Хасанъ бей, синь на завѣщателя Али бея.
Мехмедъ бей, синь на завѣщателя Али бея.
Ахмедъ Челеби бей, тоже синь на завѣщателя Али бея.
Мевлаане Кемалъ юлъ-мюдересъ.
Мевлаане кади тачъ-юлъ-Единъ.
Мехмедъ бей, ибни пазарли.
Куртъ бей, ибни паша егитъ.

Мустафа бей, ибни Юсуфъ-юлъ-заимъ.
Увейсъ бей, ибни Махмудъ бей.
Хабипъ, ибни Идризъ юлъ-заимъ.
Войвода Махмудъ, ибни Абдуллахъ.
Мевлааие Синанъ, ибни Абдуллахъ.

Мурадъ, бенъ Абдуллахъ елхазенъ (хазнатаръ, съкровищникъ)
Искендеръ, ибни Карагьозъ ель кяатипъ.
Евранъ, ибни Чулми менади юлъ Разиянъ.
Джерахъ Юсуфъ, ибни Абдуллахъ.
Куртъ, ибни елхааджи Ибрахимъ, елъ кятипъ.
Субаши Караманъ, ибни Абдуллахъ.
Мустафа, ибни Абдуллахъ елъ зевакъ.
Субаши Исмаилъ, ибни Абдуллахъ.
Мевлааие елъ хаджи Фикихъ.
Субаши Пазарли.
Субаши Али, ибни Карахалилъ

Забѣлѣжка: Настоящия актъ се провѣри отъ менъ и излезе напълно вѣренъ съгласно съ думитѣ на завѣщателя, затова азъ го завѣрихъ. Ахмедъ, чиновникъ по вакъфскитѣ дѣла въ гр. Бруса

(П.) *Ахмедъ.*

II Забѣлѣжка: Настоящия прѣписъ е вѣремъ съ оригинала му, поради което и го завѣрявамъ.

Азъ: Ахмедъ, бенъ Мехмедъ, кадия на сѫдилището „Даудъ Паша" въ гр. Костантиние.

(П.) *Ахмедъ бенъ Мехмедъ.*

III Забѣлѣжка. Съдържанието на настоящето вакниетъ-нааме, по форма и по сѫщество е направено, съгласно съ шерията и е вѣрно съ първообразното.

Завѣритель: азъ, Хасанъ, кадия на Плѣвенската кааза

(П.) *Хасанъ.*

IV Забѣлѣжка. Съдържанието на тоя актъ-завѣщание по форма и по сѫщество, като отговаря напълно на постановленията на священния шериятъ, го завѣрявамъ и утвърждавамъ

Азъ, шейхъ Мустафа юлъ Мудересъ, висши сѫдебенъ чиновникъ и делегиранъ да изслуша изповѣдьта на завѣщателя.

V Бѣлѣжка. Долоподписаниятъ кадия на Никополската кааза Али бенъ Сюлюманъ, удостовѣрявамъ не само правилното съставяние на тоя актъ, че е съставенъ съгласно съ шерията, нъ и още удостовѣрявамъ, че той е точенъ и вѣренъ по форма и по сѫщество.

VI Забѣлѣжка. Удостовѣрявамъ, че съдържанието на това вакниетъ-нааме е цѣлесъобразно съ оригинала му, и че по форма и съдържание — отговаря на постановленията на шерията.

Плѣвенски кадия: *Сеферъ, бенъ Сабитъ.*

Отъ страната на тоя актъ има слѣднитѣ забѣлѣжки:

Отъ старата регистратура се вижда, че горното ваквиетъ-нааме е напълно зарегистрирано въ вакъфскитѣ книги, възъ името на Михаилъ бея. Затова азъ го и завѣрявамъ.

(П.) *Мехмедъ Али.*

1145 г. отъ егира, или 1733 отъ рождество Христово

По надолу на двѣ мѣста се срѣщатъ записани слѣднитѣ бѣлѣжки:

Актътъ е пристигналъ въ главната канцелария на вакъфа, е точно завѣренъ и истиненъ, безъ нѣкакви поправки, погрѣшки и др. Тоя актъ буквално е зарегистриранъ въ главнитѣ вакъфски книги въ министерството на евкафа.

Допълнение.

Като прибавка отъ долу на тоя актъ е написанъ и слѣдния свещенъ актъ, въ текста на който има слѣдното съдържание:

„Настоящия актъ ще има сила на законъ и ще се уважава за дѣйствителенъ и законеиъ шериятски хюджетъ, който ще има валидность на неоспоримъ, и на сѫдебенъ актъ, влѣзналъ въ законна сила за изпълнение, съ слѣдующитѣ мои заявления:

1) Азъ Карагьозъ, бенъ Абдуллахъ, който присѫтствувахъ при издаването на горното вакфиетъ-нааме и който бѣхъ назначенъ отъ завѣщателя за законенъ мютевелия по управлението дѣлата на вакъфитѣ и на имаретитѣ, завѣщани отъ Михалъ бея, — сега въ присѫтсвието на почтеннитѣ мюсюлмаии-свидѣтели: Куртъ бей ибни паша Егитъ, войвода Синанъ, ибни Али и Иллиясъ, ибни Амза, заявявамъ устно и изповѣдвамъ така:

„За напрѣдъ за истински мютевелия на тоя вакъфъ опрѣдѣлявамъ, споредъ волята на завѣщателя, Хасанъ бея, който е найстария синъ на покойния Али бей, а Али бей бѣ синъ на покойния Хадъръ бей, а послѣдния пъкъ бѣ синъ на гаази Михаилъ бея. Хасанъ бей, новиятъ мютевелия на тоя вакъфъ, който сега лично присѫтствува въ тоя шериятски съвѣтъ е присѫтствувалъ и въ врѣмето, когато баща му Али бей завѣщаваше имотитѣ си на вакъфа и прие тогава да изпълнява службата на мютевлията, само че по неговото тогава малолѣтство, се възложи изпълнението на тая служба върху мене.

Днесъ той, Хасанъ бей, като пълнолѣтенъ и достоенъ да изпълнява тевлиетската служба по вакъфитѣ, завѣщани отъ баща му Али бея, приема да изпълнява тая служба и да води дѣлата на тевлиета. Хасанъ бей, като мютевелия, ще има пълно право да управлява не само вакфиранитѣ имоти отъ баща си Али бея, нъ и още и онѣзи имоти, които сѫ завѣщани отъ дѣда и прѣдѣдо му. Той е достоенъ да води и направлява дѣлата на тоя вакъфъ, съобразно съ волята на завѣщателитѣ и съгласно съ постановленията на шерията. Той ще разпрѣдѣля правилно и законно приходитѣ отъ

тѣзи вакфирани имоти и ще изплаща редовно на всѣки единъ служащъ отъ тоя вакъфъ така, както то е опрѣдѣлено въ самото вакфиет-нааме, съгласно съ волята и желанието на завѣщателя.

Имаретътъ, който се намира въ гр. Плѣвенъ ще се държи за бѣднитѣ винаги отворенъ, ще бѫде въ пъленъ порядъкъ и ще се дава тамъ безплатно храна, ястие и госба на всички, които вѫтрѣ въ него живѣятъ, както и на пѫтници, на бѣдни, на болни, на страждащи отъ всѣкакви болести и на посѣтители.

Въ петъченъ день, както и въ светитѣ праздници на рамазана, на байряма и на лейлегеджеси, ще се раздава на бѣднитѣ, на пѫтницитѣ и на гоститѣ, които се намиратъ тамъ, подсладенъ орисъ въ видъ на ашуре. Бѣднитѣ, както и богатитѣ, мѫжетѣ, женитѣ, дѣцата, гоститѣ и пѫтницитѣ, които прѣминаватъ отъ тамъ и по нѣкоя работа прѣстояватъ тамъ, трѣбва да бѫдатъ добрѣ гледани, нахранени за да бѫдатъ доволни и да могатъ тѣ отъ сърдце и душа да кажатъ: богъ да прости и богъ да даде на душитѣ на завѣщателитѣ блаженство, вѣченъ покой и рай въ вѣчния небесенъ свѣтъ.

Икономътъ на тоя вакъфъ е дълженъ, съгласно съ волята на завѣщателитѣ, да държи постоянно въ депозитъ въ килера си достатъчно количество готовъ орисъ, който той ще събира отъ оризницитѣ на вакъфа.

Всѣки день трѣбва да се изразходва чистъ орисъ по 12 оки, както по 6 оки чисто овче масло на день.

Прѣзъ течението на годината ще се правятъ периодически гозби отъ халва, които ще се раздаватъ въ имарета, като за тази цѣль се опрѣдѣлява за разходъ 500 дерхима отъ тоя вакъфъ. Халвата ще се раздава на бѣднитѣ, като задушница за спасението душитѣ на завѣщателитѣ. Бѣднитѣ, страждующитѣ и болнитѣ, които посѣщаватъ имарета, както и живущитѣ тамъ люди, трѣбва добрѣ да се гледатъ и добрѣ да се третиратъ отъ прислугата на вакъфа и ще се раздава на тѣхъ еднаква храна и ястия.

Тоя свещенъ шериятски (актъ-ваквиетъ-нааме), щомъ се състави, написа и одобри отъ мютевелията Хасанъ бея, а тъй сѫщо и отъ шераятския съвѣтъ, се поднесе на одобрѣние и санкциониране на великия султанъ и императоръ Баязидъ ханъ II, който е могущъ султанъ халифъ на цѣла Арабия, на Персия, на двата велики океана, на много морета и на двѣтѣ суши, — тоя султанъ, прѣдъ когото всѣки трѣбва да се кланя и да му се подчинява и да изпълнява неговитѣ високи заповѣди, защото, както се каза по-горѣ, той е великъ самодържецъ и императоръ.

Това завѣщание „ваквиетъ-нааме“ слѣдъ като се легализира и отъ страната на великия султанъ, влиза въ пълна законна сила. — Написа се, и се състави и издаде днесъ, първитѣ числа отъ мѣсецъ шевалъ 910 г. отъ егира (7 мартъ 1505 год. отъ рождество Христово).

ФЕРМАНЪ.

Издаденъ отъ султанъ Махмудъ ханъ II, синъ на султанъ Мустафа ханъ III, по въпроса за вакъфа „Гаази Михалъ бей зааде-гаази Али бей и Сюлюманъ бей,“ лежащъ въ Плѣвенско и др.

5 шевалъ 1239 г. отъ егира, (23 юли 1823 год. р. хр.).

До тебе, мой високославенъ, достоенъ и мѫдъръ съвѣтникъ, министръ на високославната ми империя и самоотверженъ пълководецъ (мюширъ) на славната моя армия; ти, който съ голѣмъ дипломатически тактъ дирижирашъ държавнитѣ ми дѣла, имеюще важно значение за империята ми и ги искарвашъ на добъръ край; ти, който умно и съ тактъ управлявашъ дѣлата на нациитѣ и здраво укрѣпвашъ народнитѣ институти за благото на моитѣ поданици, които живѣятъ въ славната ми империя, както и за развитието източницитѣ на държавнитѣ ми богатства; ти, славний ми везирю и управителю, командантъ (мухавизъ) на областьта Видинъ и на санджака Никополъ. Дано всевишния богъ увеличи твоята слава и силата ти! Сѫщо и до васъ, мой високопросвѣтени, славни и справедливи кадии на казитѣ Плѣвенъ и др. Нека богъ подари слава и увеличи вашата сѫдебна-просвѣтителна дѣйность. А така сѫщо и до тебъ славний ми, достоенъ и високъ сановникъ Мир-и-Османъ който за сега си назначенъ за каймакамъ-мютевелия на вакъфа „гаази Михалъ бей зааде Али бей и Сюлюманъ бей.“ Нека богъ продължи за дълго врѣме твоята слава и сила!

Съ пристигването на тоя ми султански актъ който е скрѣпенъ съ високитѣ ми свещени знакове, — нека Ви бѫде извѣстно, че благородната госпожа Фатме ханъмъ е подала до императорския ми диванъ една молба, надлежно подпечатана и подписана отъ нея. Отъ текста на тази молба се узнава, че тя е била опрѣдѣлена за мютевелия на вакъфа „Гаази михалъ бей зааде, Али бей и Сюлюманъ бей,“ като за тази цѣль ѝ е билъ врѫченъ и надлежния султански бератъ. Фатиме ханъмъ е станала мютевелия възъ основа на условията, които сѫ написани въ акта за вакъфа и които сѫ привилигировани по изричната заповѣдь на завѣщателя, по реда на „хакъ евлядиетъ ве мешрутиетъ юзере.“ Вакфиранитѣ имоти на тоя вакъфъ се състоятъ отъ богоугодни заведения: джамии, имарети и др. хайрати, лежащи въ градътъ Плѣвенъ и околностьта му, Никополски санджакъ. Въ жалбата си тя заявява и се оплаква, че нѣкои рая-християни на вакъфа, които сѫ живѣли въ градътъ Плѣвенъ и въ селата, лежащи подъ вѣдомството на казата Плѣвенъ, като не могли да изплащатъ на вакъфа припадающата имъ се часть отъ данъцитѣ, съ които тѣ биле обложени, биле принудени да напустнатъ старитѣ си жилища, да избѣгатъ по чужди страни и мѣста и да се заселятъ тамъ, гдѣто тѣ намѣрятъ за удобно. Нъ тѣхнитѣ данъци, съгласно съ условията на вакъфа, като оставали неизплатени, сѫ били възлагали върху останалитѣ други раи, които биле

длъжни да ги изплащатъ. По тоя начинъ тѣхното материялно положение е станало много тежко и официялно сѫ заявили, че не ще могатъ да понесатъ тоя тежъкъ товаръ, нито ще могатъ да ги изплащатъ и тѣзи данъци, защото щѣли биле да се съсипятъ окончателно, ако тѣ дѣйствително се заставятъ да ги изплащатъ. Въ края на жалбата си просителката-мютевелия иска да издамъ една височайша заповѣдь, съ която да се заповѣда особено на тебъ, мой великий везирю, за да се погрижешъ да издиришъ избѣгналитѣ отъ вакъфа раи и да ги докарашъ на мѣстожителство тамъ, гдѣто тѣ сѫ биле родени и гдѣто е било тѣхното дѣйствително родно отечество, споредъ както това се изисквало отъ условията за тоя вакъфъ.

Жалбата на просителката се получи и се проводи за справка въ старата архива, въ отдѣла на счетоводството за малкитѣ вакъфи, които сѫ подъ прямия надзоръ на великия везиръ.

Отъ кратката резолюция, която ми се доложи по направената справка се установи слѣдното:

Вакъфътъ и вакфиранитѣ имоти отъ поменатитѣ завѣщатели— „гаази Михалъ бей, зааде Али бей и Сюлюманъ бей", споредъ както сѫ тѣ описани въ регистритѣ на вакъфа, се намиратъ, както въ самия градъ Плѣвенъ, така и въ селата, лежащи подъ вѣдомството на Плѣвенската каза и др. Отъ произведенията на тѣзи вакъфски земи, имоти и емляци, тевлиетътъ ще има право да получива само една пета часть. За мютевелия на тоя тевлиетъ е била по прѣди сестрата на покойния елхаджи Редованъ бей, а именно Фатме ханъмъ, дъщеря на Али бея, понеже тя, по реда на старшинство е била, най-старията членъ отъ потомцитѣ на наслѣдницитѣ на завѣщателя и е водила единъ редовенъ и правиленъ животъ, а при това тя е била и способна да управлява тевлиетътъ на тоя вакъфъ. За каймакаминъ-мютевелия на вакъфа е билъ опрѣдѣленъ съ царски бератъ Османъ бей, ибни Мехмедъ бей. По тоя начинъ управлението на тевлиета се възлага съ царски бератъ, както върху помената Фатме ханъмъ, дъщеря на Али бея, а тъй сѫщо и върху Османъ бея, синъ на Мехмедъ бея.

Слѣдъ туй се поискаха свѣдѣния по тоя въпросъ отъ бившия главенъ управитель на императорската архива Мехмедъ Хамидъ. Послѣдния на бърза рѫка, като е извлѣкълъ нуждни тѣ свѣдѣния отъ счетното отдѣление на царската архива, ми ги прѣдстави за свѣдѣние. Отъ тѣзи извлѣчения нагледно се установи слѣдното: вакфиранитѣ по-прѣди имущества отъ гази Али бея, бенъ Михаилъ бей се състоятъ и намиратъ въ градътъ Плѣвенъ и въ селата Долна Гюруга и Къшанъ. Покойния султанъ Баязидъ ханъ съ височайше царско мюлк-нааме бѣ опрѣдѣлилъ, щото тѣзи три села съ всичкитѣ имъ права, земи, мездри и приходи отъ налозитѣ, като: ресуми »юва", ресуми „качкунъ", ресуми „мали гаибъ", ресуми „мали мевкутъ", ресуми „бейтюлмалъ", ресуми »харачъ", ресуми „испенчъ", ресуми „гала", ресуми „кованъ", ресуми „агнамъ", както и малкитѣ берии и налози, нарѣчени: ресуми „джурмъ ве джинаетъ", ресуми „баде-

хава“ и рсуми „есиябъ“, — вкички тѣзи имушества и права се били чиста собственость на завѣщателя гаази Али бея. Управлението на тѣзи права и имоти бѣ свободно и независимо и той, завѣщателатъ имаше си самостоятелно финансиялно бюро по събирането на тѣзи данъци и налози. Приснопамѣтния султанъ Баязидъ ханъ за собственностьта на всички тѣзи имоти бѣ издалъ на завѣщателя надлежния царски високъ актъ, нареченъ „мюлкъ-нааме хумаюнъ“. Споредъ тоя актъ завѣщателя имаше право да владѣе имотитѣ, земитѣ и селата, имената на които сж по-горѣ описани, както и да прибира десятъка, данъка, таксититѣ отъ налозитѣ, които раята-християни трѣбваше да плащатъ на правителството. Въ прѣдѣлитѣ на тѣзи вакуфски села живѣяха рая християни, нарѣчени „хаимани“; тѣзи селяни-раи още отъ старо врѣме бѣха прѣселени тамъ и бѣха единъ видъ привилигировани, защото бѣха исключени отъ правителственитѣ тефтери и никакъ не фигурираха, като рая на правителството. Всѣки единъ рая-селянинъ бѣ освободенъ и не плащаше десятъкъ, джизие и аварисъ ханеси. Раята бѣха записани въ вакъфскитѣ тефтери и се считаха като рая на вакъфа. За селенитѣ отъ тѣзи три села рая „хаимани“, бѣха сбирщина отъ разни страни и мѣстности и бѣха докарани тамъ да заселятъ тая страна, да се установятъ тамъ на постоянно мѣстожителство и да обработватъ земитѣ. При това, тѣзи обаче раи-селяни сами бѣха чиста собственность на самия завѣщатель и той можеше, както си ще, да ги притежава и владѣе като своя чиста собственость (мюлкъ). За такова стопанисване на живи хора-раи бѣ издаденъ на гаази Али бея особенъ султански актъ — „мюлкъ-нааме“, споредъ който завѣщателя ставаше пълновластенъ господарь на тѣзи раи и на приходитѣ отъ тѣхъ. Слѣдъ това рѣчения султанъ Баязидъ ханъ бѣ издалъ и другъ султански актъ, съ който се опрѣдѣляваха точно границитѣ на тѣзи села. Въ границитѣ на тѣзи свои села завѣщателятъ Али бей бѣ съградилъ нѣколко джамии, имарети и завиета. Всички тѣзи богоугодни заведения той ги вакфира за въ полза на вакъфа. А нѣкои отъ своитѣ си имущества той завѣща на вакъфа, а само доходитѣ отъ тѣхъ остави да ги владѣятъ синоветѣ му. Други негови имоти се стопанисваха отъ неговитѣ подчинени раи и роби, живущи въ града Плѣвенъ, защото тѣзи раи бѣха привилигировани и бѣха освободени отъ плащането на всѣкакви данъци и десятъци. Даже и сега всичкитѣ тѣзи негови права подробно сж описани въ книжата на старата архива и съ рапортъ ми сж прѣдставени на мое императорско усмотрение. Мюлкнааметата и вакфието на Али бея надлежно се санкционираха и потвърдиха отъ мене и отъ моята императорска власть за да иматъ сила на законъ. Това обстоятелство се доказа, както отъ старитѣ официални, правителствени тефтери, а тъй сжщо и отъ моитѣ султански финансови книжа. Това нѣщо, слѣдъ като се бѣ установило, бѣ се издала особенна заповѣдь, съ която се бѣ прѣдписало да се утвърди това положение на работитѣ тъй, както що е било и по-прѣди, а това утвърждение се зарегистрира и въ старитѣ султански тефтери.

Въ тази смисълъ и духъ се написа една заповѣдь до сегашния главенъ управитель въ тая область, за да не изисква отъ Плѣвенскитѣ кюфари никакви данъци за „джизие", като му се указваше, че тѣ сѫ били привилигировани, и освободени отъ всѣкакви налози, които не се слѣдва да се взема за напрѣдъ отъ тѣхъ споредъ шерията. По сетнѣ обаче, споредъ както ми се съобщи, е било рѣшено и се е издалъ височайши царски верманъ, по силата на който Плѣвенскитѣ кюфари да бѫдатъ обложени съ данъка „джизие" и тоя данъкъ се събира направо отъ раята за въ полза на правителството ми. А другитѣ останали данъци, ресуми и десятъци ще трѣбва да се изплащатъ направо на притежателя на тоя вакъфъ.

Нъ, отъ по-сетнѣ се узнало, че имало издадена и друга заповѣдь (мукарарнааме), споредъ която изрично се казвало, че кюфаритѣ отъ Плѣвенъ да не се облагатъ ни съ данъкъ „джизие", нито пъкъ да се събира тоя данъкъ отъ тѣхъ. А ако данъкътъ се е събиралъ, то е трѣбвало тоя данъкъ, като царска милость, да се възвърне на дирѣ на данъкоплатцитѣ кюфари. Тогава е била издадена на поменатитѣ кюфари една свещенна султанска грамота, която е била записана и въ новитѣ царски регистри, споредъ както това става явно отъ регистратурата на императорската ми архива.

Това нѣщо изрично е било забѣлѣзано въ старитѣ книжа на архивата ми и ми се доложи съ рапортъ за мое по-нататъшно разпореждане. Азъ постановихъ щото за напрѣдъ да се дѣйствува по тоя въпросъ тъй, както се е дѣйствувало и по-прѣди и както е забѣлѣзано въ старитѣ регистри. Рѣшено е било, щото на раята — кюфари, отъ Плѣвенъ да имъ се възвърне привилегията, която тѣ сѫ имали по-прѣди, а това мое царско рѣшение, за знание да се запише и регистрира и въ новитѣ правителствени тефтери.

И така, споредъ новитѣ царски тефтери, е било забѣлѣзано, че жителитѣ на града Плѣвенъ се раздѣляватъ на особени махали, като броя на живущитѣ на всѣка една махала лица сѫ били поименно записани,—било по общини (джемаатъ), било и по описъ,— и че броя на лицата кюфари е било извѣстно като тѣ сѫ били нарѣчени „геберани" (огнѣпоклоници).

Данъцитѣ и десятъка, който ще се зима отъ произведението на земитѣ и които ще се събиратъ за смѣтка на вакъфа отъ раята — жители на гр. Плѣвенъ, заедно съ данъцитѣ на циганитѣ, живущи тамъ, се състоятъ отъ слѣднитѣ данъци: ресуми „испенчъ", ресуми „хънта" и ресуми „шайръ". Общата сума отъ тѣзи данъци е възлизала годишно на 37855 акчета. Жителитѣ селяни, които живѣятъ въ селото Долна Гюруга, Плѣвенска нахия, заедно съ живущитѣ тамъ цигани ще даватъ на вакъфа слѣднитѣ налози: ресуми „испенчъ", ресуми „хънта" и ресуми „шайръ". Общата сума отъ прихода на това село, заедно съ други суми, възлиза годишно на 37855 акчета. А раята селяни, които живѣатъ въ сѫщото село Долна Гюруга, Плѣвенска нахия, безъ циганитѣ, ще изплащатъ на вакъфа годишно: ресуми „испенчъ", ресуми „хънта" и ресуми „шайръ". Общата годишна сума, заедно съ други суми, възлиза на 18650 акчета. Раята —

жители, които живѣятъ въ селото Горния Плѣвенъ (Плѣвня Бала-кариеси) ще изплащатъ на вакъфа данъцитѣ: „испенчъ", „хънта" и „шайръ". Годишно общата сума на тѣзи приходи възлиза на 3195 акчета. Раята — жители отъ селото Търла, Плѣвенска нахия, чийто брой е описанъ, ще изплащатъ сѫщитѣ налози на вакъфа, като: „испенчъ„, „хънта" и „шайрт". Годишната обща сума отъ тѣзи налози възлиза на 4370 акчета. Раята — жители, живущи въ селото Карагуй, Плѣвенска нахия, чийто брой е описанъ, ше плащатъ на вакъфа налозитѣ: испенчъ, хънта и шайръ. Годишната обща сума отъ доходитѣ на тѣзи налози, заедно съ други суми, възлиза на 9100 акчета. Раята — жители отъ село Безденлю, Плѣвенска нахия, ще изплаща на вакъфа годишно налозитѣ и десятъка: „испенчъ, хънта и шайръ". Общата сума на тѣзи доходи годишно възлиза на 14140 акчета. Раята жители отъ селото Бродъ, Плѣвенска нахия, ще изплащатъ за себе си и за произведенията на тѣхнитѣ храни, въ полза на вакъфа, годишно слѣднитѣ налози: испенчъ, хънта и шайръ. Общата годишна сума на тѣзи налози, заедно съ други, възлиза на 8460 акчета. Раята жители отъ село Горни Луковитъ, Плѣвенска нахия, ще изплащатъ за себе си и за произведенията на тѣхнитѣ храни испенчъ, хънта и шайръ. Общата годишна сума на тѣзи данъци, заедно съ други суми, възлиза на 4000 акчета. Раята жители отъ село Смърденъ, Плѣвенска нахия, ще изплащатъ на вакъфа за себе си и за тѣхнитѣ житни произведения: испенчъ, хънта и шайръ. Общата годишна сума отъ тѣзи данъци, заедно съ други, възлиза на 1537 акчета. Раята-жители, живущи въ село Горна Митрополия, Плѣвеиска нахия ще изплащатъ за себе си и за десятъкъ отъ тѣхнитѣ произведения на вакъфа: испенчъ, хънта и шайръ. Общата годишна сума отъ тѣзи налози, заедно съ други суми, възлиза на 18625 акчета. Раята-жители отъ селото Долна Митрополия, Плѣвенска нахия, ще изплащатъ на вакъфа за себе си и за тѣхнитѣ земни произведения, налозитѣ: испенчъ, хънта и шайръ. Общата сума годишно на тѣзи иалози, заедно съ други суми, възлиза на 8000 акчета. Раята-жители отъ селото Василъ-долъ, Плѣвенска нахия, ще изплащатъ на вакъфа за себе си и за тѣхнитѣ земни произведения, налозитѣ: испенчь, хънта и шайръ. Общата годишня сума, отъ тѣзи налози, заедно съ други доходи, възлиза на 7478 акчета. Раята-жители отъ село Услецъ, Плѣвенска нахия, сѫ смѣсъ отъ мюсюлмани и геберани; тѣ ще исплащатъ годишно на вакъфа за себе си и за тѣхнитѣ храни налозитѣ: ресуми „чифтъ", ресуми „хънта" и ресуми „шайръ". Общата гоцищна сума отъ тѣзи налози, заедно съ други доходи, възлиза на 5848 акчета. Раята-жители, живущи въ селото Брѣстовецъ, Плѣвенска нахия, сѫ смѣсъ отъ мюсюлмани и геберани (подъ думата геберани значи огнепоклоници или християни) и ще плащатъ на вакъфа за себе си и за тѣхнитѣ произведения налозитѣ: ресуми „чифтъ", ресуми „хънта" и ресуми „шайръ". Общата годишна сума на тѣзи налози. заедно съ други приходи, възлиза на 5990 акчета. Жителитѣ-мюсюлмани и геберани, които живѣятъ въ

селото Хамелъ, или съ друго название село „Плази гасъ“, Плѣвенска нахия, ще изплащатъ на вакъфа данъцитѣ: чифтъ, хънта и шайръ. Общата сума отъ тѣзи налози, заедно съ други малки берии, възлиза годишно на 9436 акчета. Раята-жители, живущи въ селото Телишъ, Плѣвенска нахия, ще изплащатъ на вакъфа за себе си и за тѣхнитѣ десетични храни, налозитѣ: испенчъ, хънта и шайръ. Общата сума отъ приходитѣ на това село, заедно съ други суми, зъзлиза годишно на 7895 акчета. Раята-жители отъ селото Ласкари, Плѣвенска нахия, ще изплащатъ на вакъфа за себе си и за тѣхнитѣ землени произведения, налозитѣ: испенчъ, хънта и шайръ. Общата годишна сума отъ приходитѣ на това село, заедно съ други суми, възлиза на 3467 акчета.

Така по тоя начинъ общия сборъ отъ доходитѣ на горѣобозначенитѣ села, които доходи ще се получаватъ отъ управлението на вакъфа, възлиза годишно на сумата 172,455 акчета (биръ юкъ етмишъ ики бинъ юсъ елли бешъ акче). Сумитѣ по разхода, които сж прѣдвидени за подържане на сграденитѣ тамъ джамии, за храна и гостба, които сж потрѣбни за имаретътъ, както и за други цѣли по вакъфа, — тѣзи разходи възлизатъ годишно на сума 122,354 акчета. Това се твърди отъ тефтеритѣ и книжата на вакъфа, въ които поименно е записано съ букви, а тъй сжщо е записано отдѣлно подобно и въ отчетното отдѣление по книгитѣ на тоя вакъфъ. Споредъ тѣзи точни данни и съгласно съ изискваннята на закона за царската дефтерхана се установява на яве фактътъ, че десятъкътъ отъ хранитѣ и данъцитѣ отъ раята-жители на града Плѣвенъ, на селото Долно Гурова, на селото Горни Плѣвенъ, на селото Търло, на селото Карагуй, на селото Пардилово, на селото Перловецъ, на селото Буковинъ-горно, на селото Исмрадинъ, на селото Горна Митрополия. на селото Долна Митрополия, на селото Василъ долъ, на селото Охтинъ, на селото Брестовецъ, на селото Мухълъ, или съ друго название, село Плази-гасъ, на селото Телишъ, както и на селото Ласкари, — всички тия раи-жители ще трѣбва да се владѣятъ и да се притежаватъ отъ страна на вакъфа, посвѣтенъ отъ споменатия Али бея, бенъ Михайлъ бей.

Управительтъ (еминътъ) на императорската ми дефтерхана, слѣдъ като ми донесе тѣзи свѣдѣния съ илямъ, подпечатанъ отъ него самаго съ собствения му печатъ, ме удостовѣри напълно въ това нѣщо, а молбата съ една кратка резулюция на гърба й, ми се повърна за мое по-нататъшно разпореждание. Слѣдъ тѣзи добити свѣдѣния императорския ми диванъ поиска точни допълнителни свѣдѣния за условията на тоя вакъфъ и за начина, по който вакъфътъ ще се управлява. Исканитѣ ми свѣдѣния се доставиха съ рапортъ и отъ тѣхъ нагледно се установи, че живущитѣ въ тѣзи села рая — селяни сж били още отъ старо врѣма, още когато тѣхнитѣ бащи и дѣди сж живѣли, — сж били рая — привилегировани, като коренни жители. Тѣхнитѣ синове и тѣхнитѣ внуци тамъ сж били родени и тамъ сж живѣли и порастнали, поради което и земята имъ е станала тѣхно отечество. Тѣзи раи сж напустнали старитѣ си свои родни

мѣста и жилища и се прѣселили въ други каази, въ други села и мѣстности, като паракенде — распръснати и неустановени. Съгласно съ шерията тѣзи избѣгнали раи се слѣдва да се издирятъ и да се повърнатъ надирѣ, а като се установятъ на второто имъ тѣхно мѣстожителство, да се считатъ като рая на земята и като тѣхна родина. Въпросътъ за тѣхното избѣгване ще се разгледва отъ сѫдиитѣ въ мѣстнитѣ шериятски сѫдилища. Сѫдията — кадия — и другитѣ членове на меджлиса ще вcomponents предъ видъ слѣднитѣ съображения: изселенитѣ раи отъ тѣзи вакъфски села дали не сѫ заселени на постоянно мѣстожителство въ други каази, дали тѣ не сѫ били записани като рая на други тимари и дали давносния срокъ отъ 10 години не е изтекълъ. Тоя срокъ за давность отъ 10 години ще се счита отъ деня, когато раята селяни сѫ напустнали старитѣ си огнища и когато тѣ сѫ били записани въ новитѣ провѣрочни книжа, както и въ новитѣ списъци при описването на раитѣ. Съ една рѣчь всички такива издирени раи, чийто срокъ за давность отъ 10 години не е изтекълъ, трѣбва да се залавятъ отъ административно-полицейскитѣ власти и да се сѫдятъ по шериятски редъ. По-сетнѣ ще ги прѣпращате на постоянно мѣстожителство въ старитѣ имъ жилища, гдѣто тѣ сѫ биле роденн и гдѣто тѣ сѫ биле записани за рая на завѣщателя, за синове и внуци на рая и сѫ били отъ старо врѣме, когато тѣзи раи сѫ биле чиста собственость на завѣщателя имъ. Това обстоятелство се твърди дословно отъ кратката бѣлѣжка (деркенаръ), която е била извлѣчена отъ старитѣ книжа на императорската ми дефтерхана, както и отъ финансовитѣ книжа на самия вакъфъ.

Възъ основа на тази кратка бѣлѣжка и съгласно съ извлѣченията, направени отъ регистратурата на императорската ми архива, които ми сѫ прѣдадени направо на менъ, тѣ ме замолиха да имъ издамъ височайша заповѣдь по тоя въпросъ. Азъ благоволихъ да издамъ тоя ми царски ферманъ. Прочее, щомъ ви пристигне тамъ, заповѣдвамъ ви да вземете всичкитѣ нужднu мѣрки за повърщането и за изнамѣрването на ония избѣгнали раи отъ вакъфа, които дѣйствително сѫ живѣли въ вакъфскитѣ имоти и които раи сѫ биле родени тамъ, а отъ сетнѣ сѫ били избѣгали въ разни каази и села. Залавянето на тѣзи раи ще става по сѫдебенъ и административенъ начинъ; а сѫдътъ е длъженъ да ги изпита и да ги изпраща подъ конвой до мѣстото, гдѣто е постоянното седалище на управителя на тоя вакъфъ. Управительтъ-мютевелия ще е длъженъ да намѣсти възвърналитѣ се раи на постоянното мѣстожителство въ старитѣ имъ жилища и тѣ тамъ ще бѫдатъ отново записани, като раи на вакъфа и като коренни жители въ правителственитѣ тефтери. Тѣзи тефтери ще бѫдатъ подпечатани съ частнитѣ печати на управлението на вакъфа, ще се пришиватъ и ще се прѣдаватъ на императорската ми власть.

По тоя начинъ раитѣ като се запишатъ въ моитѣ царски тефтери за раи на вакъфа, ще фигуриратъ като стари раи и като синови и внуци на стари коренни раи отъ тоя свещенъ вакъфъ. Тѣ ще бѫдатъ настанени на постоянно мѣстожителство въ старитѣ имъ огнища, гдѣто по прѣди сѫ биле родени и като такива тѣ ще бѫдатъ записвани въ всички официални тефтери.

Заповѣдвамъ още, щото съдебно-полицейската власть да вземе мѣрки и още отъ сега да се разпореди за издирването на такива прѣселенци, за вдигането имъ отъ мѣстата, гдѣто и да се намѣрятъ както и за прѣнасянето имъ съ врѣме въ старитѣ имъ жилища.

Заповѣдвамъ още, щото органитѣ на моята власть да не оставятъ по никой начинъ да се скитатъ тѣзи бѣжанци насамъ натататъкъ, като паракѐнде. Защото рѣшено е, щото всички онѣзи скитници — раи, които нѣматъ установено мѣстожителство, които не сж били записани отново подъ тежкия данъкъ „авариз-хаана" и на които давностния 10-годишенъ срокъ не е билъ изтекълъ, — всички такива избѣгнали раи да се залавятъ и да се установятъ въ старитѣ имъ огнища, безъ нѣкой отъ страна човѣкъ да упорствува въ това и да противодѣйствува на властьта, понеже това упорствуване ще е равносилно съ незачитание канона на императорския ми регистъръ. Лицата, които би опорствували, ще ги накажя най строго.

Всички мои държавни служители и чиновници, въ интереса на тѣхната имъ служба, сж длъжни да покажатъ голѣми усилия и ревностно да изпълнятъ тази ми височайша царска заповѣдъ. Тѣ трѣбва да се стараятъ повече, отъ колкото трѣбва, щото да не пострадятъ нѣкои други раи, които сж биле записани подъ описа на чужди тимари. Чуждитѣ раи, не трѣбва да се закачатъ и насила де не се взиматъ; върху тѣхъ никакви насилие и заплашване и подкупване и измжчване за прѣмѣстването имъ да не имъ се върши, нъ прѣдлага настаняването въ земитѣ и селата на поменатия вакъфъ.

А вие, г.г. кадии и каймаками сте длъжни да се разпореждате по тоя въпросъ, съгласно съ шерията, и да дѣйствувате точно и съобразно съ духа на тази ми царска заповѣдь. Тъй да знаете! Честь, слава и пълна вѣра отдайте на свещенитѣ ми знакове — турата и монограма ми, — положени на чело на настоящий ми султански ферманъ, издаденъ въ гр. Константиние — днесъ 5 шевалъ 1239 година отъ егиера (23 юли 1823 година).

(Слѣдва). Прѣвелъ: *Д. Ихчиевъ.*

Д-ръ Г. И. Кацаровъ.

Етнографическото положение на старитѣ македонци*).

Прѣди да говоримъ за заселването на македонцитѣ въ историческитѣ имъ жилища, необходимо е да хвърлимъ набързо погледъ върху по-старото население на Македония. Въ тая страна срѣщаме разнообразни племена, които се наслоявали едно върху друго, додѣто най-послѣ влѣзли въ състава на македонската нация.

Най-старото население на Македония, по всѣка вѣроятность, е сродно съ онова население, което едно врѣме обитавало М.-Азия, островитѣ на Егейско море и Гърция, прѣди да дойдатъ въ тия мѣста индоевропейски племена. Това население въ историческо врѣме се прѣдставлява отъ мало-азиатскитѣ племена: Килики, Писиди, Кари, Лики и пр.; съ тѣхъ сѫ сродни и Хетититѣ отъ източна М.-Азия, които ок. 1760 г. пр. Хр. проникватъ въ Сирия и Месопотамия и ограбватъ дори Вавилонъ[2]). Че това „мало-азиатско“ население, чието етнографско положение още не е установено, е населявало островитѣ на Егейско море и Гърция, доказва се не само отъ извѣстията на старитѣ автори, но и отъ разпространението на географическитѣ имена съ не гръцки суфикси — *nda*, —*ndos* (—nthos), —assos, —issos (—asa, —iso), които сѫ общи за М.-Азия и Гърция[3]).

И въ Македония това прѣдиндоевропейско население е оставило слѣди, както ясно личи отъ мѣстнитѣ имена. Така напр. името на македонския градъ *Ἀλίνδοια* се срѣща и въ Кария (*Ἄλινδα*); *Ἀρνίσσα* въ Еордея, между Битоля и Водена, ни напомнюва *Ἄρνα* въ Ликия; езеро *Βόλβη* (Бешик-гьолъ) — града *Βόλβαι* въ Ликия [4]); *Σίνδα* на солунския заливъ — *Σίνδα* въ Писидия, *Σινδησσός* въ Кария[5]).

По нататъкъ трѣбва да забѣлѣжимъ, че името „Пелагони“ въ С. Македония навѣрно трѣбва да се свърже съ „Пеласгитѣ“, както изтъкна Fick[6]) (*πελασγός* отъ *πελαγ-σκός*) и както се приема за вѣроятно и отъ Ed. Meyer[7]). Тия Пеласги обаче сѫ едно прѣдгръцко племе, което живѣло въ Тесалия (Пеласгиотисъ на р. Пеней); явна е значи свръзката между прѣдгръцкото население на Гърция и това на Македония. Забѣлѣжително е, че и името *Γορτυνία* на горни Вардаръ се

*) Продължение отъ кн. II. Стр. 175.

2) *Ed. Meyer*, Gesch. des Altertums, т. I, 2-а часть, стр. 577 (2-о изд.),

3) *Ed, Meyer*, ц. с. 623 сл. *Г. И. Кацаровъ*, въ Пер. Спис. кн. LXVII. стр. 255 гл. и тамъ цитираната литература.

4) Въ единъ надписъ отъ с. Шатрово (Дупн. ок.) се срѣща име *Βολβαβριηνοί*. (Арх. Изв. на Нар. Музей 152). И въ Тракия има слѣди отъ старо „малоазиатско“ (хетитско) население: в. Г. И. Кацаровъ, ц. м. стр. 261 сл.

5) *A. Fick*, Vorgriech. Ortsnameu, 151; *сѫщия*, Hattiden und Danubier in Griechenland. 21.

6) Vorgriech. Ortsnamen. 19.

7) Ц. М. стр. 688.

срѣща и въ Критъ *(Γόρτυν)*, дѣто тоже живѣли Пеласги. Къмъ това пранаселение на Македония трѣбва да се причислятъ по всѣка вѣроятность и Еордеитѣ[8]), които за първъ пжть споменува Херодотъ (VII. 185) между Пеонцитѣ и Ботиеитѣ: значи старитѣ имъ жилища били около езерото Begorritis (Острово). Една часть отъ тѣхъ намѣрваме и въ Ю. Илирия около р. Деволъ, който споредъ Arrian. Anab, 1, 5, се наричалъ *Ἐορδαικός*[9]).

Сжщо и Ботиеитѣ между Lydias (Могленитикосъ) и Халиакмонъ на З. и Вардаръ на И. споредъ старитѣ автори сж прѣселенци отъ Критъ, което се потвърждава до нѣкждѣ и отъ географическитѣ имена[10]).

Между тракийскитѣ племена, които се поселили въ Македония, на първо мѣсто трѣбва да споменемъ Бригитѣ *(Βρύγοι, Βρίγες)*, име, което у гърцитѣ добило форма *Φρύγες*[11]). Старитѣ гръцки автори съ право свързватъ Бригитѣ съ Фригитѣ на М.-Азия; послѣднитѣ дѣйствително минали отъ Европа въ тая область на М.-Азия, която въ историческо врѣме носи името имъ.

За първъ пжть Бригитѣ се споменуватъ въ телегонията на Евгамона (epic. graec. fragm. ed. Kinkel, p. 57): Одисей прѣдвождалъ Теспротитѣ въ борбата имъ противъ Бригитѣ[12]), на които помагали боговетѣ Ересъ и Аполонъ.

Бриги срѣщаме и въ сѣверни Епиръ между илирийски племена (Strab. p. 326; Appian. bell. civ. II, 39); въ залива Quarnero се споменуватъ *βρυγηΐδες νῆσοι*, дѣто Бригитѣ отъ материка имали храмъ на Артемида. Споредъ Скимносъ (ст. 434, 437) тѣ живѣли при Охридско езеро; а споредъ Страбона (VII, p. 327) Бриги живѣли и по горното течение на Еригонъ; въ тая область (на И. отъ Охридско езеро) се намѣрвало мѣстото Brucida (Brygiada) на Via Egnatia[13]). При планината Бермионъ (Докса) ги поставятъ Страбонъ (VII, 330, fr. 35) и други. Споредъ свѣденията на Херодота (VI, 45; VII, 185) Мардоний въ похода си противъ Македония билъ нападнатъ

---

8) *Fick*, ц. съч. 108.

9) По-подробно в. *Oberhummer*, Pauly-Wissowa, R. E. V, 2656.

10) Пеласги живѣли и въ Атосъ: ср. Thuk. IV, 109: *αἳ οἰκοῦνται ξυμμίκτοις ἔθνεσι βαρβάρων διγλώσσων, καί τι καὶ Χαλκιδικὸν ἔνι βραχύ, τὸ δὲ πλεῖστον Πελασγικον τῶν καὶ Λῆμνόν ποτε και Ἀθήνας Τυρσηνῶν οἰκησάντων, καὶ Βισαλτικὸν καὶ Κρηστωνικὸν καὶ Ἠδῶνες*. Трѣбва да забѣлѣжимъ, че старитѣ автори погрѣшно идентифицирали Пеласгитѣ съ Тирсенитѣ отъ Лемносъ (*Meyer*. Gesch. d. Alt. I, 2, 2-о изд. 686); послѣднитѣ сж идентични съ Turša на египетскитѣ паметници и съ италийскитѣ Тирсени (=Етруски); сега се приема, че Етрускитѣ се прѣселили въ Италия прѣзъ море; вѣроятно тѣ дошли отъ източната половина на Егейското море.

11) *Kretschmer*, Einleitung, 229. За Бригитѣ в. и *Fick*, Hattiden und Danubier, 35 гл.

12) Безосновно приематъ нѣкои учени, че подъ това име трѣбва да се разбиратъ просто сѣвернитѣ неприятели (Илирийци или Македонци) на Теспротитѣ: *Helbig*, das Homer. Epos, 2-о изд. 14.

13) в. *Steph. Byz. Βρυγιάς· πόλις Μακεδονίας*.

прѣзъ нощьта отъ Бригитѣ, които избили многина отъ войницитѣ му (въ 492 г. пр. Хр.): значи Бриги живѣли и въ Ематия. Мѣстото *Βριγίζης* не далечъ отъ езерото Болбе свидѣтелствува за Бриги при Струма[14]).

Обстоятелството, че намѣрваме Фриги въ области, които по-сетнѣ сѫ заети отъ Илиритѣ и че еднакви мѣстни тракийски имена се повтарятъ въ западната и източната часть на полуострова, ни кара да приемемъ, че едно врѣме цѣлиятъ полуостровъ отъ Понта до Адриатическото море билъ заетъ отъ тракийски племена[15]); послѣ, когато въ западната часть на полуострова нахлули илиритѣ, запазили се само отдѣлни острови отъ по-старото тракийско население. Patsch прѣдполага, че именно тоя натискъ на илирийскитѣ племена върху тракитѣ е причинилъ фригийското прѣселение въ М.-Азия. Кога е станало това прѣселение, не може за сега да се опрѣдѣлипо-точно.

Kretschmer[16]) мисли, че прѣселението на тракийски племена въ М.-Азия се почнало още въ третото хилядогодие пр. Хр.; разбира се, че то не е станало изведнажъ, а се е продължавало дълги столѣтия дори до историческо врѣме[17]). Ed. Meyer[18]) не е съгласенъ съ това мнѣние; наистина и той допуща, че отдѣлни рояци рано още минали отъ Тракия въ М.-Азия; но тѣ сѫ били незначителни и не сѫ могли да промѣнятъ етнографическия съставъ на малоазиатското население; обаче Фригитѣ и среднитѣ съ тѣхъ племена (Миси и пр.) проникнали въ М.-Азия тепърва въ началото на 12 в. пр. Хр.[18a]); съобразно съ това мнѣние Ed. Meyer твърди, че културнитѣ останки въ Троя (II градъ) и въ старитѣ могили на Фригия е прѣдиндоевропейска.

Фригийската култура сигурно е оставила слѣди въ Македония. За главния богъ Сабазий ние вече споменахме; него придружаватъ Силени (македонски *Σαυάδαι*), изворни духове. Извѣстното фригийско сказание за Мидасъ и Силена е локализирано въ планината Бермиосъ, както ни съобщава Херодотъ (VIII. 138): „(Аргеадитѣ) живѣли близо до градинитѣ, които се наричатъ градини на Мидасъ, сина на Гордия; въ тѣхъ растатъ диви рози, които иматъ по 60 листа и по мириса си надминаватъ всички други; надъ тия градини лежи планината Бермионъ".

Сѫщото сказание за Мидасъ е локализирано и пò на С. на границитѣ на Медитѣ и Пеонцитѣ при извора *Ἴννα*, въ

---

14) в. *Tomaschek*, Thraker, I, 27. *Oberhummer*, у Pauly-Wissowa, III, 920.

15) Това доказа *Patch*, Jahreshefte des Österr. Arch. Instit. X (1907) 169 сл. ср. и *Kiessling*, Zeitschr. f. Ethnologie, 1905, стр. 1014.

16) Einleitung, 181.

17) Споредъ *Körte*, Gordion, стр. 6. фригитѣ минали въ М.-Азия въ половината на II-то хилядогодие пр. Хр.; споредъ *Fick*, Hattiden 36 — около 1000 г. пр. Хр.

18) Gesch. des Alt. I. 2, 2-о изд. 613 гл.

18a) По тоя въпросъ в. и Zeitschr. f. Ethnol. 1909, стр. 298 сл. (Schuchhardt и Ed. Meyer).

който Мидасъ смѣсилъ вино, за да улови Силена (*Ἴννα, μέση Μαίδων καὶ Παιόνων, ἣν ἐκέρασε οἴνῳ ὁ φρύξ Μίδας, ὅτε ἑλεῖν τὸν Σειληνὸν ὑπὸ μέθης ἠθέλησεν*: Fr. Hist. graec. II, 19; *Tomaschek*, Thraker, I, 32).

Мидасъ е по всѣка вѣроятность богъ на изворитѣ[19]); неговитѣ магарешки уша[20]) сѫ остатъкъ отъ първоначалния му животински образъ. Интересно е да се забѣлѣжи, че въ Микена е открита една фреска, която прѣдставя нѣкакъвъ демонъ съ магарешка глава[20a]). Първоначалната природа на бога проглежда и въ названието на извора *Ἴννα* (ср. латин. hinnus, муле)[21]). S. Reinach[22]) прѣдполага че това магаре — божество може би се хранѣло съ рози, като напомня при това за историята на магарето у Апулея (Metam. XI, 12) което, за да добие първоначалнята си човѣшка форма, трѣбва да яде рози. Едва ли може да има съмнѣние, че магарето като символъ на производителната сила на природата ще да е играло роль въ култа на старото малоазиатско тракийско население[23]).

На И. отъ фригитѣ идатъ *Едонски* племена[24]). Къмъ тѣхъ принадлежатъ Мигдонитѣ по долни Вардаръ до планината Киссосъ (дн. Хортачъ), въ мѣстностьта Антемусъ и около езерото Болбе. Цѣлата мигдонска область била заета послѣ отъ Пеонци както ще видимъ по-долѣ. По-нататъкъ идатъ Грастонитѣ (*Κρηστῶνες)*; тѣхната область (отъ изворитѣ на Галикосъ до езеро Болбе) била стѣснена отъ Бисалтитѣ, които се простирали на З. отъ долня Струма отъ Амфиполисъ до Heraclea Sintica; тѣ владѣли и богатитѣ съ руди планини, които дѣлятъ долината на Струма отъ Мигдония. Бисалти живѣли и въ Атонъ и отчасть дори на И. отъ Струма[25]). Прѣди гръко-персийскитѣ войни Бисалтитѣ и Крестонитѣ се намѣрвали подъ властьта на единъ царь[26]). Александъръ I Македонски ги покорилъ подъ властьта си и завладѣлъ и

---

[19]) в. *Roscher*, Lexik. der griech. röm. Mythol. II, 2954 сл.

[20]) „Извѣстната приказка, която обяснява тоя животински образъ, е етиологическа и е произлѣзла отъ конфликта между по-старата прѣдстава за *силена* Мидасъ и по-младата за *царя* Мидасъ" (Kretschmer, 199). Знае се че името Мидасъ носятъ фригийски царе.

[20a]) За тия демони в. *de Visser*, die nichtmenschengestalt. Götter der Griechen стр. 198 сл.

[21]) Споредъ *Brugmann*, Indogerm. Forsch. XXII, 197 *ἴννος* произлиза отъ *ἴσνος*, дума минала отъ М.-Азия; ср. армен. išan (магаре); цитир. споредъ Woch- für klass. Philol. 1908, стр. 305.

[22]) Mythes, Cultes et Religions, II, 254 заб.

[23]) *Schröder*, Arch. für Religionsviss. VIII, 77 сл. *Г. И. Кацаровъ*, цит. м. стр. 263.

[24]) *Tomaschek*, Thrakes, I, 33 сл.

[25]) *Oberhummer*, у Pauly-Wissowa, III, 499.

[26]) Herod, VIII, 116: *ἔνθα καὶ ὁ τῶν Βισαλτέων βασιλεὺς γῆς τε τῆς Κρηστωνικῆς ἔργον ὑπερφυὲς ἐργάσατο.* Имаме бисалтски монети отъ царетѣ *Mosses* (ок. 480 г.), *Demetrios* (ок. 450 г.), *Bastareus* (ок. 350 г. пр Хр.), в. *Head*, historia. nummorum, 178 сл.

минитѣ въ планината Дисоронъ (Круша Балканъ)[27]), които му донасяли дневно по единъ сребъренъ талентъ[28]).

Главнитѣ седалиша на Едонитѣ били по долня Струма и планината Пангей до Филипи. Тукидидъ (IV, 107) споменува едонски царь Питакъ; имаме стари едонски монети отъ *Γέτας Βασιλεὺς Ἠδωνᾶν* (ок. 500 г. пр. Хр.)[29]). У Едонитѣ най-много цъвтѣлъ оргиастическия култъ на Диониса, който е разпространенъ и въ Македония; сжщо и Котито (*Κότυς*), богиня на плодородието, която тоже се чествувала оргиастично, е специално едонско божество. —

Остатъци отъ старата култура на долня Македония прѣдставятъ чирепитѣ отъ глинени сждове, събрани въ могилитѣ на солунската равнина (отъ P. Träger); тѣ сж проучени отъ H. Schmidt[30]); не ще бжде излишно да съобщимъ тука на кжсо неговитѣ резултати.

Въ домашната керамика на тия могили се различаватъ нѣколко групи; къмъ най-старата принадлежатъ чирепи безъ никакви орнаменти; сждоветѣ сж били работени на ржка отъ грубо смачкана глина, смѣсена съ пѣсъкъ; поради недостатъчно изпичане чирепитѣ сж разноцвѣтни (сиви, кестеневи, отчасть черни). Сждоветѣ били намазвани съ каль, която била углаждана слѣдъ изпичането. Сжщата техника показватъ и сждоветѣ отъ най-старото поселение въ Троя.

И сждоветѣ отъ срѣдната група сж работени още на ржка, ако и да показватъ по-добра техника; глината е по-добра, и е изпечена равномѣрно; чирепитѣ сж жълти, кестеневи, червеникави и сиви.

Характерно за паничкитѣ е едно разширение на перваза имъ, съ една надатка, която е наведена или хоризонтална, та образува единъ видъ дръжка (трижгълна, трапезовидна); въ нѣкои тая дръжка е провалена или има форма на зенгия; дръжкитѣ сж прилѣпени къмъ сжда хоризонтално. Нѣкои отъ тѣхъ сж орнаментирани. Сжщото явление се срѣща и въ троянската керамика. Други отъ сждоветѣ иматъ вертикални дръжки съ своеобразна форма.

Сждоветѣ отъ третята монохромна група сж работени вече съ грънчарско колело и показватъ голѣмъ напрѣдъкъ въ сравнение съ прѣдидещата. Чирепитѣ сж повечето сиви. За формата на сждоветѣ неможе да се сжди, защото нѣма запазени цѣли сждове, но явно е, че тѣ, и по форма, и по техника, сж сродни съ съотвѣтната троянска керамика.

Въ сждоветѣ отъ втората група намѣрваме вече и орнаментика: тя е вдълбана или боядисана (нарисувана). Право-

---

27) ср. *Philippson* у Pauly-Wissowa, V, 1889 подъ дума Dysoron.

28) Herod. V, 17.

29) *Head,* hist. Numm. 179.*Tomaschek*, I, 38.

30) Die Keramik der Maked. Tumuli, въ Zeitchr. für Ethnologie, 1905, стр. 91 сл. съ образи.

линейнитѣ орнаменти биватъ: свързани тижгълници, изпълнени съ паралелни линии, или трижгълници, отдѣлени чрѣзъ ивици и снабдени вжтрѣ съ редица петна; послѣ хоризонтални или зигзачни ивици (ленти); брѣзди въ свързка съ врѣзани клинчета; отъ послѣднитѣ трѣбва да се различаватъ вдълбанитѣ петна (обр, 44, 45 у Schmidt; сжщата орнаментика показватъ находки отъ Султанъ у г. Чилингирова; ср. и сжда отъ Топра-Асаръ, въ Период. Спис. LXIX, стр. 375, обр. 11); по-нататъкъ намѣрваме вълнисти орнаменти, ударени върху глината съ нѣкакъвъ многозжбенъ инструментъ, инкрустирани съ бѣло чирепи и пр.

Геометрическитѣ орнаменти по нѣкога сж нарисувани съ четка съ матова и тъмно-виолетова-кестенева боя; и тѣ иматъ свои паралели въ троянската керамика, както изтъква Schmidt.

Освѣнъ горѣспоменатитѣ орнаменти се явява и *спиралата*, която бива вдълбана, боядисана или пластична. Вдълбаната спирала се явява и въ свързка съ матовата орнаментика, но тя не играе самостоятелна роля. И тая спирална орнаментика ни напомня прѣдмикенската спирала въ троянската керамика.

Въ други чирепи срѣщаме ивична спирала, която се образува отъ нѣколко паралелни брѣзди или отъ ивици, изпълнени съ неправилни брѣзди. Ивицитѣ по нѣкога сж изпълнени съ точици. Чирепитѣ сж кестеняви и черни; послѣднитѣ иматъ слѣди отъ бѣла инкрустация и графитенъ блѣсъкъ[31]).

Има и чирепи отъ по-груби, по-голѣми сждове и pithoi (делви), които по перваза, горнята часть и корема сж снабдени съ пластични орнаменти.[32])

Освѣнъ домашната, намѣрваме и импортирана керамика, която почва съ микенски вази и достига дори до елинистично врѣме; ясно е, значи, че и Македония е била изложена на влияние отъ микенската и гръцката култура.

H. Schmidt, като взима прѣдъ видъ досегашнитѣ находки въ Троя, произнася се рѣшително, че носителитѣ на описаната по-горѣ македонска керамика (домашната) сж били тракийски племена; и ние знаемъ, дѣйствително, че по долния Вардаръ и между него и Струма сж живѣли тракийски племена (едони и мигдони). Ала това заключение за етническото единство на носителитѣ на старата троянска култура и тия на сжщата култура въ Македония, не е съвсѣмъ сигурно, както изтъква Ed. Meyer[33]): „примитивното художество на това врѣме ... е още лишено отъ индивидуална особеность, до която достига тепърва развигия критски и микенски стилъ, и затова то може

[31]) Обр. 73 у Schmidt има паралела въ Султански находки (Съобщение на А Чилингировъ).

[32]) Обр. 78 и 82 иматъ паралели въ находки отъ Султанъ и Кремиковци.

[33]) Gesch. d. Altertums, I. 2, 2-о изд. 674. Ср, и *Hirt*, Indogermanen, I, 216.

да се разпростира безразлично върху далечни области и етнографично съвсѣмъ различни народи".

Изтъкнато е вече обстоятелството, че въ хомеровия епосъ тракитѣ се явяватъ съ сжщата материална култура, както ахейцитѣ[34]); така тѣ употрѣбяватъ боевата колесница и носятъ сжщитѣ ризници, шлемове, голѣми копия и дълги мечове, както ахейцитѣ. Поетътъ (Jl. X) хвали до небеса боевата колесница на Резосъ, обкована съ злато и сребро, неговото позлатено вържжение достойно да го носятъ богове! Тракитѣ изобщо били много искусни въ обработванеро на металитѣ. Извѣстно било и тракийското вино; Одисей хвали виното, което му подарилъ Маронъ, Аполоновия жрецъ въ Исмаросъ, като божеско питие. За съотвѣтна духовна култура у тракитѣ говори обстоятелството, че Илиадата вече споменува тракийския пѣвецъ Тамирисъ и че въ по-сѣтнешно врѣме гърцитѣ считатъ Пиерия за отечество на Музитѣ.

Понеже въ историческо врѣме тракитѣ се намѣрватъ на много по-ниска културна стъпень[35]) повдига се въпросъ, кои фактори сж съдѣйствували за по-високото културно развитие на тракитѣ въ по-старо врѣме. Helbig прѣдполага, че тракитѣ отъ една страна били повлияни отъ по-напрѣдналитѣ народи въ М.-Азия, отъ друга страна получили културни елементи отъ финикянитѣ, които имали колонии по тракийския брѣгъ и близкитѣ острови. Тая кратковрѣменна по висока тракийска култура угаснала, когато гърцитѣ основали по тракийския брѣгъ земледѣлски колонии и влѣзли въ конфликтъ съ тракитѣ; контактътъ съ южната култура тогава се прѣкъсналъ и тракитѣ отново изпаднали въ варварско състояние,

Съ това мнѣние на Helbig мжчно можемъ да се съгласимъ, защото за нѣкакво влияние на финикянитѣ върху тракитѣ нѣмаме никакви положителни данни; сжщо отъ обстоятелството, че тракитѣ у Хомера сж вържжени по сжщия начинъ както ахейцитѣ, още не слѣдва, че тѣ сж имали сжщата култура. Южнитѣ тракийски племена изобщо може би сж били по-културни отъ сѣвернитѣ; но за сега поне неможемъ да приемемъ, че тракитѣ въ хомерово врѣме сж имали по-висока култура, която послѣ изчезнала. —

Върху пелагонци и траки се населили послѣ пеонци, които, по всѣка вѣроятность, били отъ илирийско потекло.

---

[34]) *Helbig*, das homerische Epos, 2 о изд. стр. 7 сл.

[35]) Вържжението на тракитѣ въ ксерксовата войска описва Херодотъ (VII, 75): *Θρήικες δὲ ἐπὶ μὲν τῇσι κεφαλῇσι ἀλωπεκέας ἔχοντες ἐστρατεύοντο, περὶ δὲ τὸ σῶμα κιθῶνας, ἐπὶ δὲ ζειρὰς περιβεβλημένοι ποικίλας, περὶ δὲ τοὺς πόδας τε καὶ τὰς κνήμας πέδιλα νεβρῶν, πρὸς δὲ ἀκόντιά τε καὶ πέλτας καὶ ἐγχειρίδια μικρά* (тракитѣ носѣха на главитѣ си шапки отъ лисича кожа, тѣлото имъ бѣ облѣчено съ клашници, отгорѣ бѣха намѣтнати съ шарени ямурлуци; на краката и бедрата носѣха чизми отъ еленска кожа; освѣнъ това носѣха копия (за хвърляне), леки щитове, и малки мечове). Ср. Xenoph. Anab. VII. 4.

Споредъ Хомера пеонцитѣ живѣли въ Мигдония по долни Вардаръ. Херодотъ (VII. 124) разказва, че Ксерксовата войска по пжтя си отъ Акантъ къмъ Терма (Солунъ) минала прѣзъ пеонска и крестонска областъ[36]). Къмъ С. тѣ се простирали по долината на Вардаръ до Стоби (при Грацко); къмъ И. проникнали въ областьта на трако-фригийскитѣ племена дори до Струма; Херодотъ (V, 15, 16) споменува въ тия мѣста отдѣлни пеонски племена: *Σιριοπαῖονες* (*Σιρραῖοι*) съ главно мѣсто *Σῖρις* (Сересъ) и *Παιόπλαι*[37]) на Ю. отъ Демирхисаръ.

Интересно е Херодотовото описание на жителитѣ на езерата Керкинитесъ (Тахино) и Прасиасъ (Бутково)[38]). То заслужва да го приведемъ изцѣло: „тѣ живѣятъ въ самото езеро по слѣдния начинъ: въ срѣдата на езерото стоятъ свързани скели върху високи колове; тамъ води отъ сушата само единъ мостъ. Коловетѣ, върху които стоятъ скелитѣ, въ старо врѣме били поставяни отъ гражданитѣ задружно, но слѣдъ това опрѣдѣлили да се поставятъ така: всѣки, който се жени, донася за всѣка жена по три кола отъ планината която се казва Орбелъ (Пиринъ), и ги поставя (въ езерото); всѣки обаче взима много жени. Тамъ тѣ живѣятъ по слѣдния начинъ: всѣки има върху скелята една колиба, въ която живѣе и единъ капакъ прѣзъ скелята, който води долу въ езерото. Малкитѣ дѣца врързватъ за крака съ вжже, отъ страхъ, да не се търколятъ долу. На конетѣ си и на добитъка си даватъ за храна риба[39]); тя се вѫди въ такова голѣмо количество, че, ако нѣкой отвори капака и спусне съ вжже една празна кошница и слѣдъ малко я извлече навънъ, то тя е пълна съ риба. Риба има два вида: папраксъ и тилонъ".

Херодотъ тука нагледно описва едно наколно село, каквито сж сжществували въ прѣдисторическо врѣме въ много

---

36) Херодотъ (гл. 125) споменува, че камилитѣ на Ксеркса въ похода прѣзъ тия мѣста били нападнати отъ лъвове; тука имало много лъвове и *βόες ἄγριοι* (уръ, бизонъ). Бизонътъ у пеонцитѣ се наричалъ *βόνασσος* (Aristot. Hist. Anim. II, 1) и се вѫдѣлъ въ планинитѣ Орбелосъ и Месапионъ. Пеонскиятъ царь Дропионъ (ок. 279 г. пр. Хр.) изпратилъ въ Делфи като оброченъ даръ, единъ бизоновъ черепъ отъ мѣдь (Pausan. X, 13, 1; Pauly-Wissowa V, 1721); съ роговетѣ на това животно пили пеонскитѣ царе: *Tomaschek*, Thraker, II, 1, стр. 6.

37) *Σιρός* е тракийска дума, значи яма; в. *Tomaschek*, II, 19. Името *Παιόπλαι* е явно илирийско; *Kretschmer*. 246.

38) Споредъ R. Kiepert (у H. Kiepert, Formae orbisantiqui, листъ XVI, текстъ стр. 4) Прасиасъ е Бутково, а не Дойранско езеро, както мисли Хрисохоосъ въ една мене недостжпна брошура (цитирана у R. Kiepert).

39) Ср. *Athen.* p. 345 e: „*οἶδα δὲ καὶ τοὺς περὶ Μόσσυνον τῆς Θρᾴκης βοῦς, οἳ ἰχθῦς ἐσθίουσι παραβαλλομένους αὐτοῖς εἰς τὰς φάτνας;* както се вижда името на това наколно жилище било *Μόσσυνος* (ср. фригийската дума *μόσσυν* у *Tomaschek*, Thraker, II, 1, 16). Навѣрно по сжщия начинъ е живѣло въ тия езера и по-старото тракийско население.

страни[40]). Ако еднинъ день тия езера се изслѣдвать[40а]), може би ще се откриятъ слѣди отъ тия най-стари жители, каквито сж намѣрени въ Швейцария и на други мѣста.

Не дълго прѣди 514 г. пр. Христа Пеонцитѣ отъ Струма прѣдприели походъ противъ града Перинтъ (Herod. V, 1) Слѣдъ несполучливия походъ на Дария противъ Скития, пълководецътъ му Мегабазъ завзелъ южния брѣгъ на Тракия; Перситѣ главно искали да завладѣятъ плодородната мѣстность при Струма, златнитѣ рудници въ Пангей и срѣбърнитѣ въ Дисоросъ. Слѣдъ упорити борби една часть отъ Пеонскитѣ племена била прѣселена отъ Мегабаза въ Фригия[41]).

За културата на Пеонцитѣ нѣмаме много извѣстия; отъ фригийскитѣ племена тѣ приели култа на Диониса, който споредъ Хесихия у тѣхъ се наричалъ *Δύαλος*[42]), тѣ почитали сжщо и Артемида[43]). Слънцето почитали въ образъ на дискъ (Maxim. Tyr. VIII. 8). Споредъ Хекатея (у Athen. X, 447 c.) Пеонцитѣ пили *βρῦτον* (бира) отъ ячмикъ и единъ видъ боза отъ просо и нѣкаква трѣва (*παραβίην ἀπὸ κέγχρου καὶ κονύζης*). Царетѣ пили съ позлатенитѣ рогове на бизона, както ни съобщава Теопомпъ[44]). Който убивалъ единъ неприятель, занасялъ главата му при царя и получавалъ отъ него като награда една златна чаша[45]); пеонската страна била богата съ злато[46]).

V.

Върху горѣизброенитѣ племена се наслоили македонцитѣ, както ни съобщава Тукидидъ въ своята история на Пелопонеската война (II, 99); неговото цѣнно извѣстие заслужва да се приведе тука изцѣло:

---

40) Ср. *Forrer*, Ürgeschichte des Europäers стр. 160.

40а) Въ Прѣспенското езеро, споредъ разкази на селянитѣ, когато намалявала водата въ нѣкои години, виждали се останки отъ нѣкакви сгради; може би това сж слѣди отъ стари наколни жилища. На източния брѣгъ на езерото има сега селю Наколецъ. (*В. Кжнчовъ*, Мсб. IV, 34 сл.. *Шкорпилъ*, Могили, стр. 100 сл.).

41) За обяснение на това Херодотъ (V, 12) разказва слѣдната анекдота: Дарий видѣлъ въ Сарди една едра и хубава пеонка, която сжщеврѣменно водѣла коня да го напои, носѣла на главата си стомна за вода и прела ленъ; тя била подучена да мине прѣдъ Дария отъ двамата си братя, които искали да добиятъ властьта надъ Пеонцитѣ. Дарий се заинтересувалъ за тая жена и, като научилъ отъ нея и братята ѝ, че всички пеонки били така прилѣжни, заповѣдалъ Мегабазу да прѣсели въ Азия Пеонцитѣ съ женитѣ и дѣцата имъ.

42) *Töpffer*, Attische Genealogie, 39, свързва това име съ името съ атическата фратрия *Δυαλεῖς*, която специално почитала тоя богъ.

43) в. *Кацаровъ*, ц. ст. 263.

44) Fr. 43 (*Müller*, Fr. H. Gr. p. 285.): *τοὺς δὲ Παιόνων βασιλεῖς φησι Θεόπομπος ἐν δευτέρᾳ Φιλιππικῶν, τῶν βοῶν τῶν παὸ αὐτοῖς γινομένων μεγάλα κέρατα φυόντων, ὡς χωρεῖν τρεῖς καὶ τέτταρας χο'ας, ἐκπώματα ποιεῖν ἐξ αὐτῶν, τὰ χείλη περιαργυροῦντας καὶ χρυσοῦντας.*

45) Plut, Alex. 39.

46) в. *Tomaschek*, Thraker, I, 21.

„Къмъ македонцитѣ принадлежатъ наистина и линкеститѣ, и елимиотитѣ, и други племена по-нагорѣ, които сж съюзници или поданици на македонцитѣ, но си иматъ свои собствени царе. Сегашната приморска Македония придобилъ найнапрѣдъ Александръ, бащата на Пердикасъ, и прѣдцитѣ му, Теменидитѣ, родъ отъ Аргосъ; тѣ зацарували, слѣдъ като изгонили съ оржжие въ ржка отъ Пиерия[47]) пиеритѣ, които послѣ обитавали Фагретъ и други мѣста подъ Пангей отвждъ Стримонъ; (и до сега мѣстото подъ Пангея къмъ морето се казва Пиерийска вдлъбнатина). Отъ тъй наречената Ботия изгонили ботиеитѣ, които сега живѣятъ въ съсѣдство съ халкидянитѣ. Отъ Пеонея спечелили покрай р. Аксия тѣсна ивица, която се простира до Пела и до морето; отвждъ Аксия до Стримонъ владѣятъ тъй наречената Мигдония, отъ дѣто прогонили едонитѣ. Отъ сегашната Еордия изтикали еордитѣ, отъ които повечето погинали, а малка часть отъ тѣхъ се поселила около Фиска; отъ Алмопия[48]) изгонили алмопитѣ. Тия македонци покорили и други племена, надъ които владѣятъ и до днесъ, сжщо и Антемунтъ, Грестония, Бизалтия и голѣма часть отъ земята на собственитѣ македонци[49]). Това всичко се нарича Македония и, когато я нападналъ Ситалкъ, тамъ царувалъ Пердикасъ, синътъ на Александра".

Значи Тукидидъ тука ясно различава завоевателитѣ македонци отъ Елимиотитѣ, Линкеститѣ и другитѣ планински племена[49a]), които тоже били македонци, и послѣ станали съюзници или поданници на македонскитѣ царе, ако и да си имали собствени главатари.

По всѣка вѣроятность завоевателитѣ македонци найнапрѣдъ заели равнината между Бермиосъ и Аксиосъ и отъ тамъ разширили по-нататъкъ своята власть. Двата главни града на покореното тракийско и илирийско население Едеса и Буномосъ били прѣименувани, първиятъ въ *Αἰγαί*, вториятъ въ Пела[50]).

Врѣмето на завоеванието на разнитѣ области неможе да се опрѣдѣли по-точно. Мигдония е била завоювана навѣрно още отъ Пердика I въ първата половина на VII в.; послѣд-

---

[47]) Пиерия, въ старитѣ си граници между Олимпъ и Термейския заливъ, съ главни градове Пидна и Дионъ. Изгоненитѣ пиери се поселили послѣ отвждъ Стримонъ въ мѣстностьта до морето, дѣто се издига Пангей. Това крайбрѣжие се нарекло Пиерия.

[48]) Между Еордея и Пелагония, дн. Мъглена.

[49]) т. е. на останалитѣ македонски племена.

[49a]) т. е. Орести, Пелагонци, Тимпеи.

[50]) *Αἰγαί* може да се зближи съ дорийското *αἶγες = κύματα*: (Hesych.) значи има сжщото значение както *Ἔδεσσα* (отъ фригийско *βέδυ* = вода, дн. *Воденъ*): Kretschmer, 286. *Βούνομος* е илирийско: ср. *Βοῦνος, πόλις Ἰλλυρίας* (Steph. Byz.). Kretschmer 286. прѣдполага, че *βουνός* значело хълмъ, и че *Πέλλα* било неточенъ македонски прѣводъ на тая илирийска дума. Ср. и *Costanzi*, Saggio di storia Tessalica, I, стр. 16.

нитѣ завоеваниз (на Грестония и Бисалтия) падатъ въ врѣме на Александра I [51]).

Като минаваме къмъ въпроса за националностьта на македонцитѣ, трѣбва да забѣлѣжимъ, че македонското сказание дѣли произхода на династията отъ тоя на народа. Ето какъ прѣдава Херодотъ това сказание, (кн. VIII, гл. 137 сл.):

„Пердикасъ, прадѣдо на тоя Александръ въ седмо колѣно, спечелилъ властьта надъ Македонцитѣ по слѣдния начинъ. Отъ Аргосъ избѣгали при Илирийцитѣ трима братя отъ потомцитѣ на Темена: Гаванесъ, Аеропъ и Пердакасъ; отъ Илиритѣ минали въ горня Македония и дошли въ града Лебея[52]). Тукъ тѣ слугували за заплата при царя; единътъ пасѣлъ конетѣ, другиятъ — воловетѣ, третиятъ, най-младиятъ, Пердикасъ — дребния добитъкъ. Жената на царя самичка имъ варила ядене, защото въ старо врѣме и владѣтелитѣ били бѣдни съ пари (а не само простолюдието). Всѣки пжть, когато се пекълъ хлѣбътъ, на малкия Пердикасъ хлѣбътъ ставалъ двойно по-голѣмъ отъ първоначалния си размѣръ. Понеже това ставало постоянно, царицата обадила на мжжа си. Послѣдниятъ, като чулъ досѣтилъ се, че това е чудо, което прѣдсказва нѣщо велико. Той повикалъ наетитѣ си слуги и имъ казалъ да напуснатъ страната му. Тѣ му отговорили, че е справедливо да си получатъ платата, па тогава да си отидатъ. Царьтъ, когото божеството лишило отъ разсждкъ, като чулъ за платата, посочилъ на слънцето, чиито лжчи прониквали въ кжщата прѣзъ комина, и казалъ: „ето достойна за васъ плата, която ви давамъ". По старитѣ братя Гаванесъ и Аеропъ, като чули това, останали треснати; а малкиятъ, който случайно ималъ ножъ, казалъ: „приемаме царю, що давашъ" и съ ножа си обчърталъ на пода слънчевата свѣтлина, слѣдъ което загребълъ три пжти отъ слънцето въ пазухата си[53]) и се отдалечилъ заедно съ братята си.

Слѣдъ като се отдалечили, нѣкой отъ свитата на царя му обяснилъ, какво значи стореното отъ момчето и колко разумно то, най-младиятъ братъ, е взело даденото имъ отъ царя. Царътъ, като чулъ това, ядосалъ се и пратилъ конници противъ тѣхъ, за да ги убиятъ. Въ тая область има рѣка[54]), на която потомцитѣ на тия аргоски мжже принасятъ жъртви като на спаситель. Водата на тая рѣка, слѣдъ като я прѣминали Теменидитѣ, придошла до толкова, че конницитѣ не могли да минатъ прѣзъ нея. Слѣдъ това Теменидитѣ дошли въ друга

---

[51]) Ed. Meyer Gesch. d. Alt. III, 536; *Kaerst*, I, 110.

[52]) Това име *Fick*, Vorgriech, Ortsnamen, 20 счита пеласгийско.

[53]) „Съ тая церемония Пердикасъ влиза въ притежание на огнището, дѣто падали слънчевитѣ лжчи и слѣдователно на цѣлата собственость на царя; освѣнъ това взима слънцето като свидѣтель и поржчитель на придобитата собственость върху кжщата и страната" (Stein въ коментара къмъ това мѣсто).

[54]) Вѣроятно Еригонъ.

область на Македония и се поселили близу до градинитѣ, които, както казватъ, принадлежели на Мидасъ, сина на Гордия; въ тѣхъ растатъ диви рози, отъ които всѣка има по 60 листа и по мириса си надминаватъ всички други. Въ тия градини билъ уловенъ и Силенътъ, както разказватъ македонцитѣ. Надъ градинитѣ се простира планина на име Бермионъ, която е недостжпна поради студа. Отъ тая мѣстность, слѣдъ като я завладѣли, тѣ прѣдприемали нападения и покорили и останалата Македония.

Отъ тоя Пердикасъ Александъръ произлизалъ така: Александъръ билъ синъ на Аминтасъ, Аминтасъ, — синъ на Алкетасъ; баща на Алкетасъ билъ Аеропъ; баща на Аеропа — Филипъ; баща на Филипа — Аргей; баща на Аргея — Пердикасъ, тоя сжщиятъ който придобилъ царската власть[55])".

Значи въ началото на V в. пр. Хр. македонската царска фамилия на *Аргеадитѣ* се изкарвала отъ Теменидитѣ въ Аргосъ т. е, отъ Херакла. Ала това родословие послѣ (въ края на V в.) било измѣнено въ смисъль, че основатель и родоначалникъ на фамилията се явява нѣкой си *Κάρανος*[56]); и сказанието за основанието на царството получава друга форма. Еврипидъ въ своя „Архелай" драматизиралъ това сказание, както виждаме отъ съдържанието на драмата му у Hygin fab. 219, само че вмѣсто *Κάρανος* Еврипидъ поставя името „Архелай", за да поласкае царя Архелая, при когото гостувалъ[57]).

Основанието на *Aegae* отъ Карана разказва и Трогъ Помпей у Юстина (VII, 1, 7): Каранъ събралъ войска отъ Пелопонесъ и по заповѣдь на оракула отишълъ въ Македония (Ематия); като вървѣлъ слѣдъ едно стадо кози, което влизало въ Едеса, той успѣлъ да се вмъкне незабѣлѣзано въ града поради дъжда и мъглата. Като си припомнилъ за оракула, който му порѫчалъ да си търси царство съ помощьта на кози, рѣшилъ да основе тамъ столица и нарекълъ града *Αἰγαί* (отъ *αἴξ*—коза). — Въ основа на това сказание лежи фактътъ,

---

55) Сжщото родословие познава и Тукидидъ (II, 100), защото дава 8 прѣдходниии на Архелая († 399 пр. Хр.). Ср. *Niese*, Gesch. der griechi. u. Maked. Staaten, I, 24,

56) Theop. fr. 30 (Müller I 283): *ὁ Κάρανος ἀπὸ μὲν Ἡρακλέους ια'ἦν, ἀπὸ δὲ Τημένου τοῦ μετὰ τῶν ἄλλων Ἡρακλειδῶν καθελθόντος εἰς Πελοπόννησον ἕβδομος:* ср. Justin. VII, 1.

57) Ето съдържанието на тая драма у Хигина:

Archélaus Temeni filius exul a fratribus eiectus in Macedoniam ad regem Cisseum venit. Qui cum a finitimis oppugnaretur, Archelao regnum et filiam dare pollicetur, si se ab hoste tutatus esset. Archelaus.. hostes uno proelio fugavit et ab rege pollicita petit. Ille ab amicis dissuasus fidem fraudavit eumque per dolum interficere voluit. Itaque foveam iussit fieri et multos carbones eo ingeri et incendi et super virgulta tenuia poni, quo cum Archelaus venisset ut decideret. Hoc regis servus Archelao patefecit. Qui re cognita dicit se cum rege conloqui velle secreto. Arbitris remotis Archelaus regem abretum in foveam coniecit atque ita eum perdidit. Jnde profugit ex responso Apollinis in Macedoniam capre duce oppidumque ex nomine caprae Aegas constituit.

че градътъ Едеса билъ прѣименуванъ отъ македонцитѣ въ *Aἰγαὶ*; подробноститѣ пъкъ на сказанието се дължатъ на народноетимологично обяснение на това име[58]). По-просто е прѣдадено сказанието у Синкела[59]) споредъ нѣкой по-старъ историкъ: Каранъ, братъ на аргивския царь Фейдонъ отива въ Македония и помага на царя на Орееститѣ, който воювалъ съ царя на Еордеитѣ Кисей; слѣдъ като успѣлъ да разбие Еордеитѣ, получилъ половината отъ завоюваната область, която му обѣщалъ царьтъ на Орееститѣ зарадъ помощьта му. Тамъ той основалъ единъ градъ, отъ дѣто завоювалъ Македония и установилъ своята власть. Неговъ наслѣдникъ билъ *Κοῖνος*.

Ние не можемъ да се спираме тукъ върху тия сказания: достатъчно е да забѣлѣжимъ, че това по-сетнѣшно продължение на родословието отъ Пердикасъ назадъ едва ли има нѣкаква историческа стойность[60]).

Повдига се сега въпросъ, дали съ право македонското сказание дѣли произхода на династията отъ тоя на народа. На тоя въпросъ трѣбва да се отговори отрицателно. Справедливо изтъква Kaerst, че въ македонската история не се забѣлѣзва никаква противоположность между народа и царската фамилия. Произходътъ на „Аргеадитѣ" отъ пелопонеския Аргосъ е измислена по политически причини: да докаже елинския произходъ на династията[61]).

Това е станало, по всѣка вѣроятность, въ врѣме на Александра I (Филелинъ), съ когото почватъ елинофилскитѣ стремежи на македонскитѣ царе. И у други владѣтели на сѣверни племена срѣщаме въ това сѫщото врѣме съзнателенъ стремежъ да въведатъ въ страната си елинска култура; така напр. царьтъ на Молоситѣ Тарипасъ, въ врѣме на пелопонеската война, се опиталъ да стори това въ Епиръ[62]); при това родоначалникътъ на царската фамилия билъ свързанъ съ Ахила. Сѫщо Арабей, царьтъ на Линкеститѣ, съврѣменникъ на македонскитѣ царе Пердикасъ II и Архелай, се изкарвалъ отъ рода на Бакхиадитѣ. Тия случаи ни обясняватъ и родословието на македонскитѣ царе. Едва ли можемъ да се съмняваме, че тѣхния родъ нѣма нищо общо съ Пелопонския Аргосъ; много по-вѣроятно е, че тоя родъ произхожда отъ други единъ Аргосъ, който именно се намѣрвалъ въ Орес-

---

58) в. по-горѣ заб. 50; народната етимология изкарва името *Aἰγαί* отъ *αἴξ*(коза).

59) *Müller*, Fr. H. Graec. III, 689. Pausan. IX, 40, 8.

60) в. Hoffmann, Makedonen, 123 сл. За тия сказания ср. и *Gruppe*, Griech. Mythologie I, 219.

61) *Kaerst*, 118.

62) в. *Pauly-Wissowa*, R. E., V, 2722.

тида[63]). Това обстоятелство, разбира се, направило възможно свързването на династията съ Пелопонеския Аргосъ и Хераклидитѣ.

Видѣхме по-рано, че мнозина учени считатъ македонцитѣ гърци. Това мнѣние подържа и Bury[64]); споредъ него първоначалното население на македонската равнина било гръцко: това воинствено гръцко племе разширило постепенно властьта си надъ племената, които живѣли въ вжтрѣшнитѣ планини; тия племена обаче (Ореститѣ, Линкеститѣ и пр.) били отъ илирийско потекло[65]). Тия васални планински племена се опитвали постоянно да отърсятъ македонското владичество; опасноститѣ, които заплашвали Македония отъ страна на непокорнитѣ васали, бъркали ѝ дълго врѣме да играе нѣкаква роль въ гръцкия свѣтъ.

Ние изтъкнахме вече по-рано, че въ Македония наистина се запазили остатъци отъ старо-гръцко население; но не отъ тѣхъ е излѣзло образуването на македонската държава.

Гърцитѣ сж проникнали въ историческитѣ си жилища още отъ половината на III-хилядогодне пр. Хр.; тѣ дошли отъ Дунавската область, споредъ Hirt[66]) отъ Унгария, споредъ Meyer[67]) отъ Унгария, или отъ равнината на долни Дунавъ. Задъ гърцитѣ идатъ илирийцитѣ; къмъ тѣхъ Meyer[68]) причислява епирскитѣ племена като особна група. Тепърва много по-късно проникватъ прѣзъ долния Дунавъ Тракитѣ, които принадлежатъ къмъ другъ клонъ на индоевропейцитѣ[69]). Meyer (стр. 803) дори е наклоненъ да приеме — ако и съ колебание — че проникването на тракитѣ въ Балкански полуостровъ трѣбва да се смъкне до II-хилядогодие пр. Хр.

Ние можемъ въ всѣки случай да разчитаме съ възможностьта, че малка часть отъ Елинитѣ, по пжтя си къмъ Гърция, се отбила въ горня и долня Македония[70]).

Гръцкитѣ имена на градове въ долня Македония, за които споменахме по-рано, се считатъ отъ нѣкои учени като остатъкъ отъ старото гръцко население, което послѣ било отчасть погълнато, отчасть изтикано отъ тракитѣ.

---

[63]) Strab. VII. 7, 8 p. 326; *Kaerst,* 108. Тоя Аргосъ се наричалъ *Μακετία:* в. *Kretschmer,* 284.

[64]) A history of Greece, стр. 683.

[65]) Сжщото мнѣние и у *Hirt,* die Indogermanen I. 355.

[66]) цит. с. I, 148: ср. *Fick,* Hattiden und Danubier, 7.

[67]) Gesch. d. Alt. I, 2, 792.

[68]) Ibid. 718.

[69]) Гърцитѣ, и, вѣроятно, Илиритѣ принадлежатъ къмъ групата *Centum,* а тракитѣ къмъ групата *Satem.* Илиритѣ и Гърцитѣ били сѣсѣди отъ много старо врѣме, когато разликитѣ между отдѣлнитѣ народи не били още напълно образувани, затова между тѣхъ има общи чърти: *Kretschmer,* 256. Ср. и *Kiessling,* Zft. für Ethnol. 1905, стр. 1016.

[70]) *Hirt,* цит. съч. I. 147. *Kiessling,* Zeitschrf. Ethnologie, 1905, стр. 1016.

Ала тия имена могатъ отчасть да се обяснятъ по другъ начинъ. Констатирано е, именно, влияние на гръцкитѣ колонисти отъ Евбея и Беотия въ Халкидика и по трако—македонския брѣгъ; изтласкани, може би, отъ по-сѣтнѣшни колонизационни вълни, тия колонисти проникнали и навжтрѣ въ страната, дѣто намѣрваме имена на мѣста, сходни съ беотийски и евбейски имена: напр. *Ἀλαλκομεναί*, *Ἀταλάντη*, *Εὔρωπός* и др.; и името *Ἀλμωπία* може да се сближи съ беотийския градъ *Ἄλμος*. Тия и други слѣди свидѣтелствуватъ за старо влияние отъ Евбея и Беотия върху Македония, (ср. *Gruppe,* Griech. Mythol. I, 210 сл.).

И Епиръ въ по-старо врѣме билъ заетъ отъ гръцки племена; часть отъ тия сѣверозападни гръцки племена вслѣдствие на нѣкакъвъ тласъкъ, произлѣзълъ задъ гърба имъ, нахлула въ собствена Гърция (13 в. пр. Хр.?)[71]); това е тъй нарѣченото дорийско прѣселение.

Въ сжщото врѣме, по всѣка вѣроятность, илирийско-епирски племена проникнали въ Македония (Пеонци), Епиръ и още пò на Ю. въ западна Гърция (Акарнания, Етолия и пр.). Обаче, може да се прѣдполага, че нѣкои епиротски племена останали въ планинска горня Македония, отъ дѣто послѣ подъ име македонци слѣзли въ долня Македония[72]).

Дѣйствително не липсуватъ указания, които говорятъ за племенно сродство на Македонцитъ съ Епиротитѣ; и въ историческо врѣме послѣднитѣ се намѣрватъ въ тѣсни отношения съ първитѣ. Хекатей Милетски[73]) означава Ореститѣ като молоско племе. Тукидидъ (II, 80, 6) споменува Ореститѣ въ свръзка съ епиротски племена. Сжщо и Страбонъ[74]); цитирахме по-горѣ едно важно извѣстие на сжщия авторъ за етнографското единство на Македония и Епиръ[75]).

Съ право дума *Kiessling* (Zeitschrift für Ethnologie, 1905, 1015 стр.): „може да се докаже, че македонскитѣ, епиротскитѣ и етолийскитѣ племена до Коринтския заливъ не могатъ да се отдѣлятъ етнографически едно отъ друго; безъ да сж образували по между си нѣкога етническо единство, пакъ

---

[71]) в. *Ed. Meyer*, I, 2, 719, 791.

[72]) Малко другояче схваща тия въпроси *Kiessling* (Z-ft für ethnologie, 1905. 1015 стр.), „проникването на Македонцитѣ въ Солунската равнина, и на Епиротитѣ въ Епиръ сж само отдѣлни явления на общото разширение на илирийскитѣ народни елементи въ югоизточно европейския полуостровъ; послѣденъ членъ е дорийското прѣселение". Kiessling имено мисли, че Дорянитѣ и Етолийцитѣ първоначално не сж били елини, ами епиротско-илирийско племе; това мнѣние бѣ изказалъ по-рано и Wilamowitz—Moellendorf. Сжщо и *Ridgeway* (въ Anthropological Essays, presented to E. B Tylor, 1907) се произнася въ сжщата смисъль; за жаль тая статия на Ridgeway не бѣше ни достжпна.

[73]) fr. 77 (Müller, F. H. Gr. I): *Ὀρέσται, μολοσσικὸν ἔθνος.*

[74]) VII, 7, 8, p. 326 в. *Kaerst,* I, 103.

[75]) Ср. сжщо VII, 329, fr. 2: *ὅτι καὶ Θεσπρωτοὺς καὶ Μολοττοὺς τὰς γραίας πελίας καὶ τοὺς γέροντας πελίους καθάπερ καὶ παρὰ Μακεδόσι.*

трѣбва въ тѣхната цѣлость да се причислятъ къмъ илирийската група. Сждбоносна грѣшка е, дѣто нѣкои езиковѣди считатъ Македонцитѣ и Епиротитѣ — елини, като се заблуждаватъ отъ факта, че отъ 4—3 в. пр. Хр. въ Епиръ сигурно се говорѣло грѫцки. Елинизацията е станала тепърва въ 4 в. и сигурно била подпомогната отъ грѫцкитѣ народни елементи, които останали въ нѣкои части на Епиръ отъ старо врѣме".

Противъ това мнѣние за нѣкаква свръзка между Илиритѣ и Македонцитѣ се изказва *I Kaerst*[75а]: той изтъква обстоятелството, че македонската история, дори до късни врѣмена, „прѣди всичко се съопрѣдѣляла отъ противоположностьта противъ Илиритѣ"; тая противоположность, споредъ него, не почивала само върху съперничеството на двѣ съсѣдни сили, ами се коренѣла въ расовото различие. Ала, струва ни се, че тоя аргументъ нѣма голѣмо значение: ние не знаемъ, именно, какви фактори сж влияли, за да произлѣзе въ историческо врѣме тая противоположность между Македонци и Илири, защото не е само различието въ расата, което поражда подобни противоположности.

Наистина, отъ Полибия[75б] излиза на явѣ, че въ врѣмето на Филипа V македонцитѣ не разбирали илирийския езикъ, обаче това е лесно обяснимо, ако вземемъ прѣдъ видъ силното смѣшение на диалектитѣ въ Македония[75в].

Македонското завоевание нѣмало за резултатъ обрѫщане покореното население въ крѣпостно състояние, както това станало въ основанитѣ отъ дорянитѣ държави. До късно въ Македония се запазило свободно пастирско и земледѣлско съсловие, което живѣло въ отворени села. Болярството било пръснато по цѣлата страна и притежавало голѣмъ поземленъ имотъ. До врѣмето на Архелая сжществували въ Македония много малко укрѣпени мѣста; тамъ не намѣрваме грѫцкия *πόλις* (държава—градъ), въ който въ Елада билъ концентриранъ цѣлия политически животъ. Властьта на царя имала повече патриархаленъ характеръ; ако и да билъ той неограниченъ водитель въ врѣме на война, въ мирно врѣме неговата власть се ограничавала отъ закона и обичаитѣ[76]. Той немогълъ напр. да осжди на смърть свободенъ македонецъ; това право имало само събранието на войската, т. е. на организирания вържженъ народъ. При царя живѣли неговитѣ „*ἑταῖροι*" (другари), обѣдвали на неговата софра и получавали отъ него подаръци и земя; покрай царя болярството играло важна политическа и военна роль. За „хете-

---

[75а]) Цит. съч. I, 102.

[75б]) XXVIII, 8, 9: *ἀκούσας τὰ παρὰ τοῦ Γενθίου πάλιν ἐξ αὐτῆς ἔπεμπε τὸν Ἀδαῖον καὶ σὺν τούτῳ τὸν Γλαυκίαν . . . καὶ τρίτον τὸν Ἰλλυριὸν διὰ τὸ τὴν διάλεκτον εἰδέναι τὴν Ἰλλυρίδα.*

[75в]) *Hirt*, I, 150; Kretschmer, 285.

[76]) *Beloch*, Griech. Gesch. II. стр. 479 сл.

ритѣ“ на Филипа II имаме важто извѣстие у Теопомпа[77]), отъ което се учимъ, че Филипъ събиралъ своитѣ *ἑταῖροι*, освѣнъ отъ Мекедония, още отъ Тесалия и останалата Гърция. Нѣма да се отдалечимъ твърдѣ отъ вѣроятностьта, ако прѣдположимъ, че това се е практикувало и отъ по-раншнитѣ царе; така можемъ отчасти да си обяснимъ проникването на гръцки елементи въ болярството, и, слѣдователно, и гръцкитѣ имена, които носятъ мнозина отъ членоветѣ му.

Чрѣзъ смѣшението на разнитѣ племена въ Македония се образувала постепенно, въ продължение на вѣкове, македонската нация и то подъ знака на гръцката култура. Македонцитѣ не сж били гърци[78]); тѣ само сж били основно елинизирани[78а]). За по-старото гръцко влияние върху Македония нѣмаме извѣстия. Въ най-старитѣ монети срѣщаме йонийски алфабетъ[79]); прѣди Филипа въ македонския царски дворъ навѣрно се говорѣло йонийски; отъ врѣмето на Филипа се употрѣбя атическиятъ[80]). Отъ врѣме на Александра I Филелина македонската царска фамилия съзнателно се стрѣмила да сближи Македония съ гръцкитѣ държави, гръцката култура. Тая династия разбрала, че, за да може да играе политическа роль въ Гърция, трѣбва да потърси сближение съ духовната елинска култура; въ противенъ случай тя не би могла да излѣзе изъ рамкитѣ, въ които били заключени съсѣднитѣ тракийски и илирийски князе[81]). Ако въ Мала Азия ок. 400 г. пр. Хр. нѣкои отъ персийскитѣ сатрапи възприели въ двороветѣ си гръцката култура, това толкози по-малко трѣбва да ни очудва въ една държава, която отъ старо врѣме била въ съсѣдство съ гръцки племена и била изложена непосрѣдствено на гръцко влияние.

---

77) fr. 249 у Müller, I, 320: *ἔπειτα δ' οἱ ἑταῖροι αὐτοῦ ἐκ πολλῶν τόπων ἦσαν συνερρυηκότες. οἱ μὲν γὰρ ἐξ αὐτῆς τῆς χώρας, οἱ δ' ἐκ Θετταλίας, οἱ δὲ ἐκ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ... Οἶμαιγὰρ τοὺς ἑταίρους οὐ πλείονας ὄντας κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ὀκτακοσίων οὐκ ἔλαττον καρπίζεσθαι γῆν ἢ μυρίους τῶν Ἑλλήνων, τοὺς τὴν ἀρίστην καὶ πλείστην χώραν κεκτημένους.* За това мѣсто ср. *Martin*, у Daremberg-Saglio, Dictionnaire des Antiquités, III, 1, стр. 160 сл.

78) Интересно е да отбѣлѣжимъ, че и днесъ антропологическия типъ на гърцитѣ въ Солунския и Битолски вилаети съвсѣмъ се различава отъ типа на гърцитѣ по брѣговетѣ и островитѣ на Егейско море; в. *Schjott*, König Alexander und die Macedonier, стр. 16.

78а) в. *Kiessling*, u. м. стр. 1015.

79) *Niese*, I, 24.

80) *Witkowski*, Jahresber. über die Fortschritte der klass. Altertumswiss. 1904, т. 120—123, стр. 186.

81) *Kaerst*, I, 111 сл.

Българското скорописно писмо и образци отъ него.

Словѣнскитѣ племена въ Балканския полуостровъ, които се намирали подъ властьта на българитѣ, скоро слѣдъ сдобиванието си съ писмена, служили си съ двѣ азбуки: *глаголицата*, която е била съставена отъ св. Кирила философа*) и така нарѣчената *кирилица*, или по-правилно — *климентица*, която нагласилъ за по ясно и по лесно разбиране св. Климентъ, *епископъ словѣнски*, както туй пише прочутия византийски канонистъ Димитрия Хоматенъ, *архиепископъ български***). И двѣтѣ азбуки нѣколко вѣкове наредъ били въ общо употрѣбление между южнитѣ словѣни. Това вече е установено отъ многобройнитѣ ржкописни сборници, писани съ *глаголица* и съ *кирилица*. Явно съперничество между едната и другата азбуки не е имало, тъй като и двѣтѣ минавали, като азбуки, съставени отъ свети и високопочитани лица отъ южното словѣнство И само благодарение на силното проникване въ българскитѣ земи на византийската култура и образованость, трѣбало е *глаголицата* постепенно да отстжпи мѣстото си на *кирилицата*, като по-блиска до гръцкото писмо.

Видътъ на буквитѣ, съ които си послужилъ Климентъ, е билъ онзи на унциалното гръцко писмо, т. е. на заглавнитѣ букви, или така нареченото *уставно* писмо, съ което си служело византийското духовенство при писването само на богослужебнитѣ си книги и то прѣзъ IX—XII вѣкове*). Затова

---

*) **И абиѥ оустроивъ писмєна и бєсѣдоу съставл. поути са ꙗтъ моравьскаго**... казва се въ житието на св. Методия, писано отъ св. Климента ... А Черноризецъ Храбръ въ статията си: **О писмєнехъ** пише: **Посла имь сто҃го Кѡнстантина философа нарицаѥмаго Кѵрила· мжжа праведа и истинна и сътвори имъ л. писмєна и осмь, ѡва оубо по чиноу гръчьскыхь писмєнъ, ѡва жє по словѣнстѣи рѣчи**...).

) **Моудрьствова жє и ѡбразы инїє словєснїє ꙗвлєннѣиши паачє их знаашє прѣмоудрїи Кѵрилъ. *Ἐσοφίσατο δὲ καὶ χαρακτῆρας ἑτέρους γραμμάτων πρὸς τὸ σαφέστερον, ἢ οὕς ἐξεῦρεν ὁ σοφὸς Κύριλλος*. Виж. Г. Баласчевъ, Климентъ епископъ словѣнски .... стр. LXIV—LXV и Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония стр. 59—60.

*) Формата на гръцкото унциално писмо читателя ще намѣри въ първата статия на списанието ни: „Старо-българскитѣ каменни надписи отъ великия канъ Омъртагъ“.

виждаме, че и най-старитѣ писменни словѣнски датирани паметници по видътъ на писмото си до толкова сѫ сходни съ гръцкитѣ литургически книги, че на първъ погледъ, ако не се обърне внимание на языка, мѫчно може да се отличи дали писмото е гръцко или словѣнско. (Напримѣръ каменния надписъ отъ царь Самуиля 993 г. и пр.).

Отличителнитѣ черти на словѣнското уставно писмо сѫ слѣднитѣ: Буквитѣ се писватъ право съ правилни линии и правилни закрѫгления; всѣка буква се писва отдѣлно и почти на равно растояние една отъ друга. А пъкъ сложнитѣ букви не сѫ се писвали веднажъ, нъ въ нѣколко прѣкъсвания. При туй височината на буквитѣ и срѣдната имъ ширина е равномѣрна; сетнѣ, линиитѣ на буквитѣ не сѫ твърдѣ дебели и ако да има такива, то прѣходътъ отъ тънки къмъ по-дебели линии не бие на очи; а освѣнъ това, горнитѣ и долнитѣ извити части на буквитѣ сѫ приблизително еднакви по размѣра, та вслѣдствие на всичко туй *уставното* писмо изглежда доста красиво и симетрично.

Нъ такъва правилность въ формата на писмото дълго врѣме не траяла, ако и да се налагала първоначално отъ светостьта на писмената. Нуждата отъ книги, породила бързото развитие на църковната книжнина, която отъ день на день растѣла и писцитѣ за да наваксатъ тази потрѣбность, започнали да писватъ по-бърже, поради което настѫпило прѣнебрѣгване на основнитѣ правила при писванието на отдѣлнитѣ букви. Тѣ се писвали наклонени на дѣсно и по-блиско една до друга; крайнитѣ извигини станали по-къси и поясітѣ на буквитѣ сѫ измѣстени малко по-нагорѣ отъ срѣдата. Вслѣдствие на тази промѣна писмото получило другъ типъ по-неправиленъ, който и се нарича *полууставъ*. За туй отстѫпление не малко повлиялъ византийския скорописъ, който още въ IX и X вѣкъ господствувалъ напълно при писванието на книги, които не били литургически, а носили чисто свѣтски характеръ. Палеографитѣ на южно-словѣнското религиозно писмо забѣлѣзали промѣната въ писмото още въ рѫкописи, писани въ XII вѣкъ, а особенно прѣзъ XIII; а къмъ XIV вѣкъ изглежда, че тѣ сѫ били вече напълно завършени и тогава прѣобладавало вече полууставното писмо въ църковнитѣ книги*).

Нъ пита се, какво ставало у южнитѣ словѣни съ писмото, което е служило за свѣтскитѣ нужди. На този въпросъ до сега токорѣчи никой отъ словѣнскитѣ палеографи не е обърналъ внимание, защото словѣнски паметници съ не религиозенъ характеръ до скоро не сѫ били оповѣстени, съ изключение на грамотитѣ и каменнитѣ надписи, за които става

---

*) Е. Ѳ. Карскій, Очеркъ Славянской-Кирилловской Палеографіи стр. 169—174 и П. А. Лавровъ, Югославянская Палеографія стр. 50 и пр.

дума по-долѣ. Нъ прѣди нѣколко мѣсеци биде издаденъ зографския подписъ на иеромонаха *Макария* отъ 980 г. (Вижъ клише № 1).

№ 1.

„Зографскиятъ подписъ се отнася къмъ най-старитѣ български паметници и по своята графика. Изобщо той има полууставенъ видъ. Подписвачътъ, несрѫченъ, е захваналъ по-полека, съ чъртици при крайщата на буквитѣ, нъ отъ втората дума е продължилъ по-свободно. Подобни чъртици са поставени и въ втория редъ на буквитѣ к и ы . . . Буквата а напомня изобщо формата на старитѣ паметници . . . Сѫщо тъй сѫ писани и є, к . . х, т, ф, с, ж . . . Буквата ъ, съ завита горна часть, се срѣща въ старитѣ *полууставни и бързописни* текстове. Образътъ на з е запазенъ въ два вида: едното като z, което отговаря на грѣцкото уставно *Z*, и другото, като грѣцкото скорописно ζ, съ дълга завита опашка" . . . (Йорд. Ивановъ, Български старини изъ Македония стр. 19—20). Отъ самия изгледъ на зографския подписъ, както и отъ цитираното по-горѣ става ясно, че словѣнитѣ въ Македония още въ X вѣкъ едновремѣнно съ уставното писмо си служили и съ полууставното, въ което се забѣлѣзватъ и значителни примѣси на скорописъ. И туй става въ писмо съ свѣтско прѣдназначение.

Нъ у насъ се различаватъ два вида курсивно писмо, *по-старо* и *по-късно*. По-стария бързописъ стои доста блиско до полууставното писмо, въ което къмъ края на XII вѣкъ главнитѣ промѣни били вече завършени. А скорописътъ се отличава отъ полуустава по малкия си размѣръ, разстѣгнатость и окрѫгленость на правитѣ чърти на отдѣлни букви, отъ които повечето сѫ писани безъ да се прѣкъсва движението на перото, като при туй се забѣлѣзва и особенно начъртание на отдѣлни букви, които сѫ употрѣбени едновремѣнно съ по-старитѣ видове букви. При туй въ скорописа личи и разтѣгнатостьта на длъжъ на ония букви, които иматъ опашки, подобно на ония които сѫ тѣсни, та излизатъ вънъ отъ редоветѣ. Наведенитѣ отличителни признаци на бързописа читателя вижда въ клиширания подписъ на Макария иеромонахъ и игуменъ Зографски. Нъ нѣманието за сега на други паметници съ свѣтско съдържание ни прѣчи да прослѣдимъ по-нагледно развитието на бързописа прѣзъ XI и XII вѣкове, когато за чисто богослужебнитѣ книги се упо-

трѣблявало изключително уставното писмо. Между туй въ прочутия търновски каменненъ надписъ отъ царь Асѣна II 1230 г., ако и да е писанъ съ уставно писмо, личатъ отдѣлни букви, които смѣло могатъ да се причислятъ къмъ скорописнитѣ. Отдѣлни скорописни букви се виждатъ и върху царь Асѣновитѣ монети. Важно е тукъ да се спомене и за записътъ въ търновското четвероевангелие отъ 1273, което сега се намира въ Югословѣнската Академия въ Загребъ. „Запись эта, пише Срезневскій, помѣщена на послѣднемъ листѣ книги, и написана скорописнымъ и не красивимъ почеркомъ". (Свѣдѣния и замѣтки стр. 13). Тъй че, въпрѣки такъво оскждие на скорописни паметници за горната епоха, все пакъ може да се направи заключение, че у южнитѣ словѣни бързописното писмо се появило почти едноврѣменно съ уставното, а не съ полууставното, както това е станало въ Русия. Непослѣдователностьта въ това отношение, трѣбва да се отдаде прѣди всичко на силното византийското влияние, тъй като тамъ е господствувало още отъ IX вѣкъ гръцкото курсивно писмо за не литургическитѣ книги; а българитѣ тогава сж се намирали подъ влиянието на византийската образованость и въобще — на нейната култура, поради което тѣ не сж могли да не се повлияятъ и по отношение формата на писмото си.

И до като царскитѣ грамоти прѣзъ XIII и началото на XIV вѣкъ сж писани съ полууставъ, въ срѣдата на XIV в. грамотата на царь Иванъ Александра, дадена на Орѣховския мънастиръ въ радомирско прѣзъ 1348 г., е писана съ скорописно писмо. Даже и проф. Е. Ѳ. Карскій, който твърди, че „скоропись раньше явилась у южныхъ славянъ, имѣющихъ скорописныя книги уже съ начала XV вѣка", относително писмото въ този хрисовулъ пише: „здѣсь полууставъ даже переходитъ въ скоропись". (Очеркъ Славянской Кирилловской Палеографій стр. 172—175). И Срезневскій пъкъ казва: „она написана на бумагѣ (на двухъ листахъ склѣенныхъ въ длину) скорописью" (стр. 22, Свѣденія и замѣтки . . .). Образецъ отъ писмото на царь Александровия хрисовулъ читателя вижда тукъ въ клишето № 2.

Между туй прѣзъ Иванъ Александровото врѣме намираме срѣдно-български църковни книги, писани изцѣло съ бързописно писмо. Такъвъ е ржкописътъ подъ заглавие **Лѣствицж**, който се пази въ Рилския мънастиръ подъ № 44. (Виж. Е. Спростр. Описъ на ржкописитѣ въ библиотеката при Рилския мънастиръ, стр. 64—66).

На лисmь 339 а четемъ:

Въ лѣто .ѕ҃. ѿ. п҃. в҃. и є҃. (6872 = 1364 г. ендико є҃.

Исписа ся сіа книга. сими трими и тлѣнными пръсты. ѿ послѣднихъ инокомъ Ѳеодωсиемъ, въ мѣстѣ Оусты при Трънове градѣ. при благовѣрнимъ цари Ἰωанѣ Алеѯандрѣ, и ца-

рици его Θеωдωрѣ новопросвѣщеннѣи. Да моля вы ωци и братїа, исправлѣжще чътѣте, а не клънѣте".

Други скорописни ржкописи и записки вижъ пакъ тамъ стр. 67 „писмо полууставно, приближава се до бързописъ"; и още на стр. 61—62 и пр. и пр".

Що се отнася до писмото на царь Ив. Шишмановия хрисовулъ, даденъ на Рилския мънастиръ прѣзъ 1378 г., ако

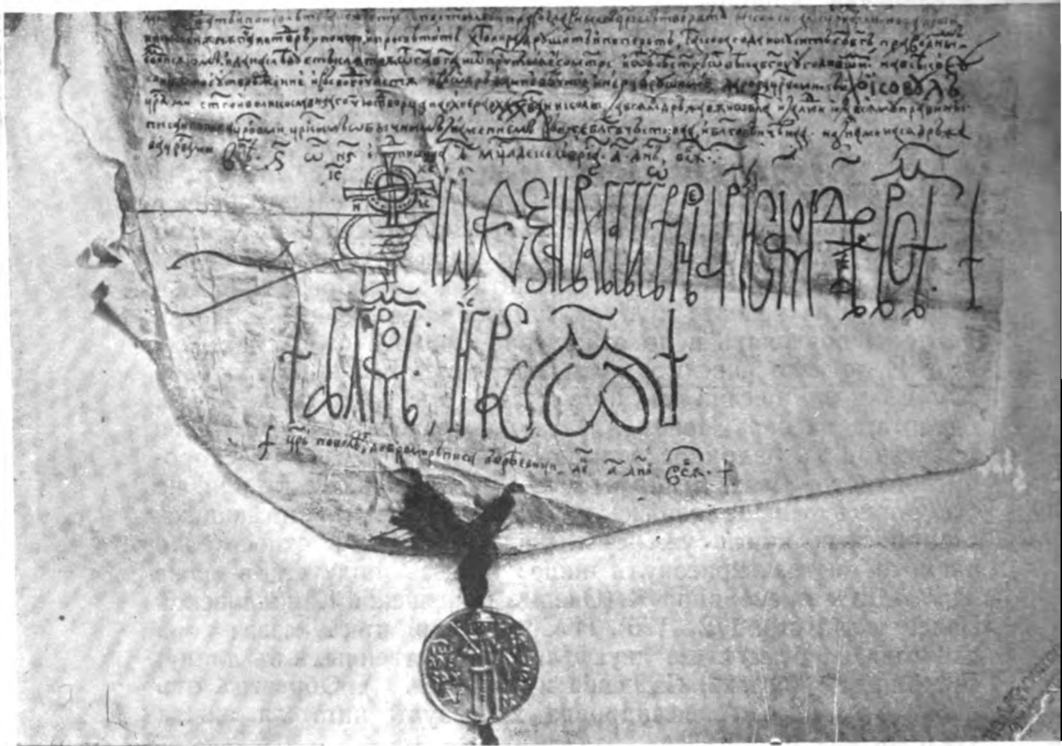

№ 2.

и да пише проф. Л. Милетичъ, какво „писмото е хубавъ, четливъ, характеренъ полууставъ отъ XIV вѣкъ", (виж Приложение на „Църковенъ Вѣстникъ" кн. IV, V и VI, стр. 117) ний твърдимъ, че тоя хрисовулъ е прѣписанъ въ 1734 г. 12 септемврu отъ иеромонаха Партения*), както туй се установява

*) Иеромонахъ Партения е позната личность и съ приписката въ единъ сборникъ. Виж. Е. Спространовъ, Описъ на ржкописитѣ въ библиотеката при Рилския манастиръ стр. 93.

отъ скорописната приписка въ сжщия хрисовулъ, на която никой ученъ до сега не е обърналъ нуждното внимание. (Въ този случай сама филоложката наука заблудила проф. Милетича съ 356 г. И други работи отъ проф. Милетича сж писани небрѣжно и прибързано). Слѣдователно, за оригиналния почеркъ на тоя хрисовулъ, не знаемъ за сега нищо положително.

№ 3.

А къмъ края на XIV в. по-старата форма на курсивното писмо пробива си пжть и въ унгро-влахийскитѣ земи, въ които по онуй врѣме успѣшно зе развиваше старо-българската образованость и пускаше дълбоки корени българското културно влияние Съ настжпванието пъкъ на турския погромъ

№ 4

Взето отъ таблицитѣ на Югославянскя Палеографія отъ проф. П. А. Лавровъ.

въ България туй влияние още повече се усили поради изгонванието на българското духовенство, отъ което голѣма часть намѣри тамъ подслонъ. Въ основата на унгро-влахийската писменость, която въ XV вѣкъ била напълно развита, лежи

№ 5 и 6. Изъ ржкописи отъ Слѣпченския мънастиръ. 1546 г. и 1553 г.

Взети отъ таблицитѣ на Югославянская Палеография.

българската писменость съ правописанието на търновския патриархъ Евтимий. Читателя тукъ намира образецъ отъ скорописа, който е употрѣбенъ въ така нареченитѣ влахобългарси грамоти, издадени отъ великитѣ унгро-влахийски войводи. Клише № 3.

Между туй бързописното писмо по-старъ типъ почва напълно да се вмъква въ XV в. и въ книгитѣ ни съ чисто религиозно съдържание. Съ такъво нововедение се нарушавала нѣколковѣковната традиция. Прѣдставения тукъ образецъ носи датата 1469 год. Клише № 4.

Другитѣ два образци сѫ писани пакъ въ Македония, само че приблизително подиръ единъ вѣкъ. Клише № 5 и 6. Вь тѣхъ ясно личи, че въ нашитѣ мънастири скорописното писмо било доста обикновено, та не могло да се избѣгне, въпрѣки напрѣганието на писцитѣ да пишатъ църковнитѣ си книги съ полууставъ.

Съ скорописа си служили и нашитѣ иконописци още прѣзъ XVI и XVII в. Туй се забѣлѣзва въ надписитѣ на светиитѣ и подписитѣ на самитѣ автори, както и въ названията на дарителитѣ на иконитѣ. Нъ нека минемъ къмъ бързописътъ, който служелъ за общественитѣ свѣтски нужди. Кл. № 7. Тукъ читателя има прѣдъ очи едно частно писмо, писано въ Крушево прѣзъ 1637 г. и изпратено въ Прилѣпъ*). Писмото е твърдѣ характерно и изглежда, че се развило доста самостоятелно въ Македония; то има сходство съ писмото въ слѣпченскитѣ рѫкописи. Неговото языковно значение се изтъква отъ г-нъ Д-ръ Ст. Младеновъ, комуто изказваме нашата благодарность за готовностьта му да направи языковитѣ бѣлѣжки върху него.

Спорeдъ едно, най-достовѣрно прѣдание сегашниятъ градъ Крушево (битолски вилаетъ) прѣди два вѣка е билъ малко българско селище, кацнало на планината (1180 м. надъ морската повръхность), като малъкъ чифликъ на единъ битолски бегъ. Въ това селище въ разни врѣмена се заселвали бѣжанци отъ много други градове и села отъ околностьта на дебърско, охридско, срѣдна Албания и отъ Грамосъ. Особено въ началото на миналия вѣкъ въ гр. Крушово прибѣгнали жителитѣ на разоренитѣ отъ Али-Паша Тепеленски градове и села съ влашко, българско и православно-албанско население. По този начинъ малкото селце се подигнало и станало единъ цвѣтущъ градъ съ чисто християнско населенне. Първата работа на първенцитѣ на този събуденъ градецъ е била да откупатъ правата на бега и да се провъзгласи независимъ отъ него градецъ. Слѣдъ това въ растояние на дълги години тази миниатурна Швейцария се управлявала отъ мѣстнитѣ първенци безъ да се чувствува жестоката турска власть. Поради туй околнитѣ градове и села гледали на този градецъ като на азилъ. Прѣслѣдвани чифлигари или селяни отъ други селища продължавали да прибѣгватъ въ гр. Крушово, гдѣто намирали братска

№ 7. a.

помощь и относителна свобода. Този градъ внушавалъ отъ друга страна респектъ и на турцитѣ, макаръ, че албанскитѣ разбойнишки чети често пѫти достигали до гр. Крушово и зимали откупъ, за да се освободятъ плененитѣ крушовчани. П. Чил.

Транскрипция на писмото. № 76.

Пощеному и благородному Димитриꙋ за дра̀воству лета 1637 май 29 Крушово.

Не етъ моето пиᶰсмо за многу току етъ за нашетъ братолюбие що пишувамъ до твоа милосъ киръ Димо ωти сумъ живъ и здравъ фала богу до денешенъ денъ и моламъ господа бога за вашето

№ 7 в.

здравѣ и душевно спасение аминъ. видете некако да ми наите краωтъ ωти ωвая работа не е харна како що слушамъ ωти го отъсверъ те инако сега споротъ яко не и зедовте парите ωтъ лугето даите ми вие ете тебе те чинамъ домакинъ и на ниве и на лозе . . . пакъ речете му на Дима Секулоика нака даитъ 100 гроша и нека и дръжитъ две години нивето и вие даите ми 100 гроша етω има чоекъ шубе големо шубе етъ не е играчка ωвая работа и еднъ покровъ да ми пущите тескере да изваите на едно дете ваше после

Между туй къмъ края на XVII и началото на XVIII вѣкъ у насъ се срѣща втория видъ скорописъ, или така нарѣчения

отняшъ ке го пущамъ назатъ тескерето ама да не ме забаите ωти ωва работа не е за седене 1 саятъ да излезамъ побръго етъ по харно замене така ви се моламъ и ви чинамъ темания ωтъ земи до небо и ви целивамъ десница ωвая работа да не ωстанитъ да не се забамъ уще да не седамъ затворъенъ емъ да е речнте на Пеша да не буръричка за лозѣто ни за нивето ни за ωреи ни за круши яко да иматъ ωреите ваши нека сетъ дури да доидамъ яко сакате даите трошка яко иматъ ема да не зематъ делъ емъ яко даитъ Димо Секулоикъ 100 гроша нека и даитъ яко не даитъ 100 гроша пакъ даите му и другему ко ке даитъ 100 гроша ωти како що слошамъ за ощо ми етъ моята живото яма ви се моламъ да не хадамъ душата како що слушамъ по харно да се утепамъ самъ себе, ωдощо да бидамъ живъ. моята животъ ха некумъ ичъ после колко не ме ватать самъ себе се ωтепувамъ яма ви се моламъ да ми ха ωткините душата оти ви све сами умни оти ωвая работа не е харна оти душа ки *ми вие* (спасите) да знаите ω̃васъ да даите ама да не ме даите враце ако да чините дова добро не го чините за мене току ке си спасете душата ваша и да ми пущите 1 рало емени оти босъ ωдамъ ама ви се моламъ овая сабота да ми пущите що ви пишувамъ да не ми остаите назатъ доста седовъ скриенъ веке и дро видение аминъ и на сите любезному поздравление на голѣмо и на мало му целивамъ дасница и да ми пущите що иматъ малко ωтъ среброто що сетъ у васъ парите стари.

Ясъ Костȁдинъ пишувамъ Христевъ Зучиωвъ до тебе киръ Димо.

На първия обратенъ листъ четемъ: Овия книга еть ωть Конета Кунωвъ.

Езикови обяснения на писмото.

Това писмо, намѣрено неотдавна въ Прилѣпъ*), заслужва вниманието на ония немногобройни вече „учени", които мислятъ, че българщината въ Македония се длъжи на българската „пропаганда" и които признаватъ, че македонскитѣ говори иматъ най-типичнитѣ особености на българския езикъ, само че смѣтатъ, какво тия особености сѫ се явили отсетнѣ подъ влияние българско. Печатането на това писмо ще бѫде негли полезно за тия послѣдни прѣдставители на излюбленото едно врѣме сръбско учение, че македонскитѣ славяни сѫ чисти „стари сърби", па и за ония учени, които въ нежеланието си да признаятъ българщината на славянскитѣ говори въ Македония, измислиха нелѣпата теория, че въ тая область живѣе

---

*) Писмото е намѣрено отъ негово всепрѣподобие иеромонаха Дионисий, архиерейски намѣстникъ въ гр. Прилѣпъ, прѣдъ една турска кѫща въ сметището на 20 юлий 1909 година. Г. Баласчевъ.

свързанъ, въ който се вижда послѣдователна завързаность на съсѣднитѣ букви. Безъ съмнѣние за това е повлияло много гръцкото курсивно свързано писмо, тъй като, тогава рѣдко се намиралъ грамотенъ българинъ, който да не знаелъ гръцко писмо, и влиянието му до тамъ стигнало, че на първъ погледъ по формата на писмото не може да се сѫди дали думитѣ сѫ гръцки или български. Тогава свързания бързописъ господствувалъ вече и между югозападнитѣ руси, а сѫщо и въ Молдо-Влахия. Въ нашия народенъ музей се пази единъ книженъ рѫхописъ подъ № 1490, писанъ съ късно уставно писмо, руска редакция, съ запазени тукъ тамѣ юсове; въ тоя рѫкописъ на листъ 33б. се намира слѣдната скорописна записка. Клише № 8.

Югозападния руски скорописъ у насъ едва ли е упражнилъ нѣкакво влияние върху нашето писмо, тъй като, до колкото сме имали случай да прѣгледваме скорописъ изъ разнитѣ библиотечни колекции, не сме забѣлѣзали нѣкакво сходство. Нъ сѫщото не може да се каже за московския бързописъ. Сношенията ни съ Москва сѫ били по живи. Туй се потвърждава между другото особенно и отъ множеството руски печатни книги изъ България, както и отъ самата форма

единъ особенъ македонско-славянски народъ съ особенъ македоно-славянски езикъ, еднакво различенъ отъ български и отъ сръбски. Ако не прѣди много години единъ дилетантъ като И. С. Ястребова печаташе частни писма на македонски българи съ отдѣлни сърбизми, които доказвали, какво въ Македония живѣятъ „стари сърби", то сега не ще бѫде излишно да се обнародва споменатото по-горѣ писмо, отъ което ще се види, че когато още не бѣше излѣзла нито Паисиевата история, нито написаното „препростымъ и некнижнымъ языкомъ *болгарскимъ* долнія Мусіи" „Огледало" на Кирила Пейчиновича отъ Тетовско и когато въобще не е имало ни поменъ отъ българска пропаганда, живиятъ народенъ говоръ въ Западна Македония е билъ тъкмо такъвъ, какъвто го виждаме въ многото, печатани главно отъ македонски българи етнографически материяли, а не какъвто е прѣдставенъ въ Ястребовитѣ писма, прошарени съ очевидни сърбизми.

Па и съдържанието на въпросното писмо, макаръ и да не ни открива нѣщо ново и особено важно, не е съвсѣмъ безинтересно, защото ни загатва за нѣкои страни на тогавашния ни политически и стопански животъ.

Езикътъ на писача има всички типични особености на югозападнитѣ български говори. Изъ областьта на консонантизма трѣба да отбѣлѣжимъ на първо мѣсто твърдѣ честото изпускане на интервокални съгласни: *чоек*, *остаите*, *забаите*, *да не се забам* вм. **забаам* отъ **забавам* все съ изпуснато *в*; да *изваите*, *да даите*, ако *даитъ*, *даиетъ*, *да ми наите*

№ 8

Транскрибирана тая записка гласи приблизително тъй:

Во имя ωца ј сина истагω Духа Аминъ.

Јас рабъ божій Јωанъ Крушилинцки . . . из свωомъ рωднимъ братωмъ Станѣславωмъ Крушелн(ицкωмъ) и... гражданиномъ(?) своимъ 'Јωанωм Гребешнѣскωмъ . . . Сию книгу глаголемую служебникъ во храму стму великомученику Деωмитрїε . . . на услугу г(оспо)ду б(о)гу за ω(т)пущение . . . грѣхωвъ своихъ. А хто би . . ей . . . ωтделит. Сию книгу ω(т) того храма такова... буде... анафемою......

Иωанъ Гребѣшнии . . . Роуковлае . . .

А. Д. „ „ 1655

Ноември д(ень) z.

Б[illegible] прїидохъ на поклоненїе Стаго Оца Іоанна пустынника Рыла
рылскаго, посетивъ праведный его гробъ [illegible] настоянїемъ и по
вленїемъ ѿ основанїя созданного и стыя его убленныя мощи сто
ренны [illegible] и иныя различныя мощи во [illegible] тамо на
сазданїя дарованїя благоверенныя царица Марїа. Сопрутницы Сул
тана турецкаго. [illegible] азъ настоящїе хрусовулъ или
злату печать благоверенаго царя Іоанна Шишмана отъ раздрушенїя,
преписахъ его на хартїю что он[и] тамо [illegible] отъ создание царское
не пришло во забвенїе, но воспоминалося всегда и пребудетъ и тако
[illegible] всѣ чтущи прилежно да знаютъ известно:
яко аще и разграбленны были и сорокинъ агарянъ дарованїя
Святаго [illegible] ѿ [illegible] православныхъ царей. Но они
яко лукавии грабители, и сопостаты [illegible]
во отъ вотчины со своимъ учителемъ дїаволомъ и несторьянами
мохаметы [illegible] царїе за [illegible] и [illegible]
показалъ Святой Оцъ Іоаннъ во цѣлости нетлѣнное со Христомъ
истинны Богомъ нашимъ, [illegible] и [illegible] отпада[illegible]
[illegible] да сподобитца со[illegible] со всѣми святыми, во вѣка
вѣкъ [illegible] аминь. 1734 Септем. 12

Ѳеодосїй [illegible] ієромонахъ

Ето транскрипцията на горната приписка, № 9 приписана въ царь Ив. Шишмановия хрисовулъ:

Вѣдомо буди како пріидохъ на поклоненіе светгω ѻца Іωанна пустинижителя рылскагω и посѣтихъ красную (сию) ωбителъ царским настоніемъ и̓ иждивлéнїемъ ωт ѻснова̀нія созда̀нию и̓ стыя éгὠ цѣлебния мωщи смирéннω лобизахъ и иныя различия мώщия в... ед... и̓кону іакω насаждéнія дарованіу блажéней царици Марі... сопружицы султа̀на турéцкагω ...... а̀зъ настоящіе хрисовулъ и̓ли̓ златную печат блажéннаго царя Ἰωа̀нна Шишмана бы(сть) роздушéнія, преписа̀хъ è̓гò на хартію (что) (или да) бы такòвое благодѣяніе ца̀рское не пришлò во забвéніе, но воспоминало ся всегда̀ и предъ богомъ и человѣкомъ. Тѣмже вси чтущие прилѣжнω да зна̀ете извѣстнω іакω а̀ще и разграби̓ли невéрни и сурòвіи агаряни дарова̀ная стяжа̀нія ωт благочестивихъ и правосла̀вниxъ ца̀рей но ѻни іакω лихωимци граби̓тели и стота̀тци будутъ ὠсуждéни во ѻгнъ вѣчній со своимъ оучи̓телωмъ діа̀воломъ и лжепророкомъ мохаметомъ. Вѣрніи же царіе за милость и благотворéніе іа̀же показа̀ли стòму ѻцу Іωа̀нну во царство небéсное со хрістомъ истиннимъ богомъ нашимъ и̓дѣже и̓мы грѣшніи благодатію éгὠ да сподобымся водворятися со всѣми стыми ωт вѣка éму а̀ми̓нъ.

вм. **наідите* съ испуснато *д*. И вметнатото *т* въ *стребро* тъкмо сочи къмъ югозападни български краища. Заслужва да се изтъкне, че фамилни имена се образуватъ и съ формантъ стб. — нщь = югозап. бълг. *ик'* и съ *ов.,—ев.*: срещу Димо *Секулоик'* имаме Костадинъ *Христев Зучиωв*, не Христевик' или Зучиωвик'. Щомъ вм. стб. щ отъ **skj*- [стб. нщь отъ ис. **ĭskjo*-] срѣщаме *к'*,*) естествено е, че и на мѣстото на щ отъ **tj* ще стои *к'*: *ке* го чините, *ке* го *пущам*. За отвърдяване на палагиалното *л*, извѣстно на югозап. наши говори, говорятъ написанията *братолѹбие*, *лѹбезно*, *лѹгето*; твърдото *л* въ *молам* се явило по аналогия, каквато знаятъ и нѣкои източни готори: *мола* 1. sg. четемъ дори у Вазова. Не е за вѣрване, че писачътъ не ще е знаялъ да пише *ю*, та е писалъ само *у*: формитѣ съ *щ* и *я* ни даватъ право да мислимъ, че писачътъ ще да е знаялъ и буква *ю*, но не я писалъ, понеже изговарялъ твърдо *л* съ *у*, а не *л'* съ *у* което той би прѣдалъ съ *лю*.

Характерна за вокализма на Зучиовия говоръ е формата *денешен*: стб. ь дава въ югозап. говори въ затворена сричка редовно *е*; отъ стб. дьнь ще се получи, както и въ сички речи наши говори *ден*, ала и отъ стб. дьньсь въ тия югозап. говори имаме *денес* вм. обикновеното въ другитѣ говори

---

*) Покрай *к'* обаче намираме и *щ*: *пущите*, *пущам* и *ш* вм. *щ* въ *прошка* „позволение“ отъ *простити*; срв. *да ти е просто, простена книга*, „книга, коѭто владыка дава, кога раздѣли мѫжь и женѫ“. Геровъ Рѣчникъ IV, 313—315.

на бързописа ни. Тукъ читателя има прѣдъ очи бързописно писмо, писано прѣзъ 1734 год. въ Рилския мънастиръ, въ което личи московско влияние. Клише № 9.

А въ слѣдната подиръ него снимка имаме автографъ отъ Паисиевата история листъ 1[б]. Клише № 10*).

Въ почеркътъ на Отца Паисия по-рѣдко се срѣщатъ чисти полууставни букви, а повечето сѫ скорописни, мѫчно четливи и некрасиви, И до като светогорския отецъ подканялъ народа си да се свѣсти и да се несрамува отъ свойта народность, гръцката ученость (чрѣзъ Цариградъ, Солунъ и Св. Гора) продължавала да пуска все по-дълбоки корени изъ

*) Съдържанието на кл. № 10 гласи:

(Вамъ напїсахъ коï любите свой родъ ï ѿтечество блгарское ï любите знати за свой родъ й іазикъ преписуйте ïсторицу сїю и платите нека вамъ препïшатъ коï умеютъ писатï и имейте ю да се не погуби).

днес и отъ стб. **дьньшьнь** ще имаме *денешен*. Въ *краѡт* имаме *о* отъ стб. ъ въ затворена сричка. Ако сѫдимъ по написанието *бръго, дръжите* трѣба да мислимъ, че въ разглеждания говоръ, както въобще въ югозап. макед. говори, не е било развито т. н. сонантно *р*. Излишно би било, значи, да прѣдполагаме, че писачътъ е изговарялъ слогообразователов $\frac{r}{o}$, а е писалъ *ръ* подъ влиянието на стб. графика, толкозъ повечко, че за такова влияние едва ли може да става дума. Стариненъ е прѣходътъ на ъ вм. ь въ *у*, който имаме въ *сум*. Трѣба да излизаме отъ една *съм* вм. стб. (ѥ)смь, като приемемъ, че подъ влияние на съсѣдната устна съгласна ъ се е лабиялизувало сир. получило е характеръ на *у*, срв. още югозап. бълг. *седум, осум*, на които напълно съотвѣтствуватъ по образуване ческ. диял. *sedum*, (*v*)*osum* отъ **sedъm*, **osъm*, литер. *sedm, osm*. Върху думитѣ, които ни показватъ сѫдбата на ѣ и ѫ въ разглеждания говоръ [*чоек. големо, целивам* ѣ = е, *враце, сабота* ѫ = а] нѣма защо да се спираме. Повечко внимание заслужва „редуцирането“ на неудареното *о*: *многу, току, дури, уште*.

Членни форми, образувани съ мѣстоимение тъ, та, то, има доста много: *к$\frac{r}{r}$а(ј)от, душата, мсята* живот, *вашето* здравѣ, *стреброто, тескерето, лозето, лугето, нивето, ѡреите, парите сите* [вьсн + членъ]. Събирателни отъ срѣденъ родъ като *лугето* (стб **людьѥ** nomin. plur.), *нивето*, сѫ ни познати и отъ други бълг. говори.

Само на югозап. бълг. говори е свойствена промѣната, станала съ рода на думата *живот*, която по аналогия на своя oppositum *смърт, смъртта* ж. р. е станала сѫщо така име

[illegible]

Снимка отъ Паисиевия подписъ въ Карловската ръкописъ. 1762 г.

Паисiа: Проiгуменъ

Хиландарски

Иорданъ Ивановъ, Български старини изъ Македония стр. 176.

№ 10

между българския народъ. Прѣзъ началото на XIX в. тя до толкова ги съблазнила, че въ нѣкои български градове: Охридъ, Велесъ, Търново и Свищовъ, почнали да пишатъ съ чисто гръцки скорописъ, а въ гр. Велесъ — и съ словѣнски букви гръцки църковни пѣсни. Читателя тукъ има образецъ отъ такъво писмо. Клише № 11.

На Пре҇ждеѡсщена литургіа.
херувико. Гласъ: И:
Нинъ еднамисъ, тонъ урановнъ синъ и-
мина, аоратосъ латревуса. Идугаръ-исъпо-
ревете, о василевсъ тисъ доксисъ, Иду тисиа
мистикисъ тетелиомени, дорифоритѣ пи-
сти ке пото проселтомени, ина метохи и
зоисъ еониу геномета.
Алилуиа. тли.

№ 11

отъ ж. р.*): една *живот*, членув. *животта;* въ нашето писмо: *заощо ми ет мојата живот;* срв. още чуму ми іе оваа *пуста живот* Сбм. XV 122; да дадат *живота своіа* К. Мисирковъ, „За македонцките работи“, София 1903, стр. 94; „да даруе *долга и весела живот*“ въ писмото на даскалъ Йорданъ х. Константиновъ Джинотъ „Минало“ кн. II стр. 202.

Стариненъ падеженъ остатъкъ, извѣстенъ и отъ други наши говори, прѣдставя формата *земи* (*темания от земи до*

---

*) Така е обяснена формата у мене: „Промѣнитѣ на граматическия родъ въ славянскитѣ езици“. Извѣстия на семинара по славянска филология при университета въ София“ кн. II стр. 92.

(Книгата се пази въ народния музей подъ № 3271). По туй врѣме даже грѫцката азбука (скорописна) въ много български градове служела за ежедневнитѣ нужди на българското население. А въ мѣста, дѣто гърцизма не билъ проникналъ до тамъ, влиянието му се отразило въ типътъ на българското скорописно писмо. Клише № 12. Прѣдъ насъ имаме скоро-

№ 12

небо); разбира се, че това не е старъ родителенъ, ами мѣстенъ падежъ, генерализуванъ подъ влияние на форми като *нà-земи*.

Дат. пад. *другему*, ако не е погрѣшно написанъ, има окончанието на мекитѣ мѣстоимении основи (както *(н')ему*);

писъ отъ гр. Шуменъ, писанъ прѣзъ 1821 год., когато се подкачило грѫцкото въстание, та шуменци огрозявала опасность да бѫдатъ изклани отъ съгражданитѣ си турци. Това

Транскрибирана записката гласи:

И бисть чудо необичное неколкі . . . м(е)сцовъ послеть размирството годь или два год. у Шюмень градь наговоришася турци и здумаха ся да истребять христиенити и озеша воля ѡт технити судници щото има у градь христяни вси со злая смерть да погубять ихь и сториха речь у месець юнія на 27 день послед техният корбань бариямь като го сотворять та чи тогива да погубять христиенити и тогива горкіти хиистияни кому надежди понежи ѡт чаянся (?) живота и ѡт все сердци всити християни со голямь глас думаха г(оспо)ди помилои. и ослишань бисть глас(ь) ихь и абие поча даждь великь да иди ѡт нощя ѡт третияго часа до деветяго и громь великь и емь(?) и сосипаха ся у градь чамии турскои и вси храмини турскии и падоша стени градсции и пропади идноѡ махала турскои сось седемь соть палати и вси . . . и издавиха са турци триста(?) ѡт дело сие. а християнинь идинь ни са погуби ѡт вода.

срещу него въ други говори имаме форма *другому* съ оконч. на твърдитѣ мѣстоим. и *другиму* съ *и* отъ имен. пад. по сложн. склониние.

Форми *молам*, *чинам*, да не *седам*, *бидам*, ке го *пущам* въ смисълъ „ще го изпратя“ стб. **поущѫ** [погрѣшно само *и*(*з*)*лезем*] се обяснява съ аналогично прѣнасяне на окончание — *ам* отъ III (V) спреж. къмъ глаголи отъ I и II новоб. (I—IV стб. по Лескина спрежение. Обратно въ 2 и 3 л. ед. ч. и въ 1 и 2 л. мн. ч. се прѣнася окончанието на новобълг. II (стб. IV по Л.) спрежение у всички глаголи: *даит*, да не *останит*, да не ме *даите*, да *речите*, но *ке си спасите* душата, *да не земет*.

Третото лице ед. ч. на **быти** гласи *ет*, но се срѣща и само *е*. Такава двойственость се наблюдава и въ други слав. езици; срв. „багато **єст** жолода **з** дуба“ и „грушки **є**“ въ малорус. (Буковина) Верхратский „Дещо до говору Буковиньско — руского“ въ Zbornik u slavu Vatroslava Jagića. Berlin 1908 стр. 432. Третото лице мн. ч. на сѫщия глаголъ има твърдѣ важната за историята на нашия и на другитѣ слав. езици форма *сет* вм. **сат* отъ стб. **сѫтъ** Тази форма показва, че покрай **сѫт** се е образувала и форма съ по-низка степень ***сѧт**, подъ влияние на глагола отъ стб. IV спрежение; това влияние личи и въ стб. прич. **сѧн** (**сѫн**) покрай правилното **сън**, чес. *jsa*, *jsouc*(e) отъ едно **sę* **sątje*.

Заслужва внимание аналогичното прѣнасяне на формата — do, — de — въ формата *зедовте*, вм. новоб. *зех*(*в*)*те* отъ стб. **възѧсте** съ прѣнесено χ(в) отъ 1. л. мн. ч. Това прѣнасяне

е съдържанието на горната клиширана бѣлѣжка, която се намира на корицитѣ на*църковна книга, въ народния музей подъ № 168.

Нъ съ възраждането на българския народъ настѫпилъ пъленъ обратъ и въ бързописа. Българския народъ, както е извѣстно, подпадна тогава подъ книжовното влияние на Русия и заедно съ гражданския шрифтъ, който въ 1708 г. съ приказъ въведе Петъръ Велики, възприе отъ нея и курсивното писмо съ прибавка на ж. Туй писмо ни служи и до днесь.

на *до-*, *-де-* е станало въ югозап. бълг. говори подъ влияние на формата *да-до-х, да де;* срв. и сръбск. *имаду* 3. л. мн. ч. Па и въ слав. *и-де-* (-тє,-мъ и т. н.) *-де-* е прѣнесено, както показва инстинктивътъ и-ти, ако коренътъ бѣше ид-, истинската фориа би гласѣла *исти прѣко *итти, както отъ ꙗд-имаме ꙗсти прѣко *ꙗсти, отъ вєд-ѫ—вєсти, отъ плєтѫ—плєсти и т. н.; или въ лат. имаме *eo, īre* (ео отъ *ęiō*), гр. *εἶμι*, гот. *iddja* (гот. *ddj* вм. *jj*) и под. Въ аориста *седов* имаме пакъ едно твърдѣ разпространено въ югозап. говори аналогично образувание подъ влияние на форми като *отидох;* срв. зап. бълг. *видох(ф)* вм. видех.

Въ синтактично отношение прѣдставятъ интересъ и фразитѣ: *тебе те чинам домакин; даите му другему; да е речите на Пеша; пак речите му на Дима Секулоик'а;* на сите лубезно му поздравление *на големо и на мало му целивам десница.*

И въ рѣчника на Зучиева нѣма нищо ново: особенитѣ му думи сѫ ни извѣстни и отъ други материяли. За *видение* въ смисълъ на „виждане“, *рало* (емении) = „чифтъ“, *буричка* = „бъркамъ“, *прошка* извинение (у Герова прощка) = „позволение“, *пущам* = „пращамъ“, *сакате* и *бърго* говори и Геровъ на съотвѣтнитѣ мѣста въ своя рѣчникъ. Извѣстни сѫ и характернитѣ за нѣкои югозап. говори *одощо, заощо.*

София. *Д-ръ Ст. Младеновъ.*

В. Храновъ.

Лѣсковския революционенъ комитетъ и едно окржжно отъ букурешкия.

Въпрѣки взетитѣ ужъ мѣрки отъ компетентно мѣсто за прибиранието и издаванието на документитѣ (придружени съ необходимитѣ коментарии), които се отнасятъ до недавнашното минало, и особенно върху революционната епоха, нъ все пакъ и до днесь не е постигната, както трѣбва тази работа у насъ. Редакцията ни, като цѣни високо значението на обнародванието документи отъ този родъ, съ удоволствие дава мѣсто на слѣдното окржжно послание, издадено отъ букурешкия централенъ революционенъ комитетъ, което окржжно, тъй любезно ни поднесе г-нъ В. Храновъ, заедно съ бѣлѣжкитѣ си върху основанието и функционирането на лѣсковския революционенъ комитетъ. Окржжното се намѣрило въ книжата на Маринъ Станчевъ, виденъ членъ на лѣсковския революционенъ комитетъ. То е интересно, че ни освѣтлява по въпросътъ за степеньта на политическата узрѣлость на членоветѣ отъ централния комитетъ, като сжщеврѣменно ни запознава и съ възгледитѣ имъ по отношение съсѣднитѣ славянски и не славянски народи.

Окржжното при туй е важно, и като документъ, който ни посочва и врѣмето, когато главнитѣ революционери се считали за достатъчно укрѣпнали вжтрѣ въ турскитѣ земи, та сж се осмѣлили да започнатъ да подбуждатъ българското население къмъ бунтъ и непокорство къмъ турскитѣ власти и да запрѣщаватъ на раята изплащането на османската империя данъцитѣ, чрѣзъ които се закрѣпвалъ турския абсолютизъмъ. Освѣнъ туй въ окржжното се проповѣдва, че българитѣ не трѣба да очакватъ помощь за свободата си отъ Австрия, Германия или Англия, а напротивъ, българитѣ трѣба съ собственитѣ си сили, въ съгласие главно на околнитѣ славянски народи, да се опитатъ да извоюватъ свободата си.

Основанието на лѣсковския комитетъ.

Прѣзъ мѣсецъ ноемврий 1867 год. Христо Ивановъ — книговезеца, като прѣминалъ прѣзъ Търново, Гор. Орѣхо-

вица, се отбилъ и въ Лѣсковецъ въ домътъ на Маринъ Цонзоровъ. Тамъ събралъ на бързо едно малко число хора, но вѣрни приятели, въ интименъ разговоръ имъ обяснилъ цѣльта, за която е дошелъ, и имъ възбудилъ интересъ за бѫдашата свобода на България. Между събранитѣ сѫ биле: Маринъ Цонзоровъ, Тодоръ Делипенчевъ, Димо х. Вълчевъ и пр.*). Накрай, когато се прощавалъ съ интимната компания казалъ, че има една по достойна, по способна личность, която ще имъ приказва по добрѣ, за освобождението на България — апостола на свободата; той е Василъ Левски, разкалугерения дяконъ. Прѣзъ пролѣтьта, къмъ началото на м. мартъ 1868 г. Хр. Топаловъ е билъ делегиранъ отъ тази компания, отишелъ е при Л. Каравеловъ въ Букурещъ и е издѣйствувалъ отъ него да се изпрати апостола на свободата и въ Лѣсковецъ за да организира комитетъ.

Дѣйствително, прѣзъ мѣсецъ мартъ 1868 год. В. Левски е пристигналъ въ Лѣсковецъ, образувалъ комитетъ отъ горнитѣ лица, които му издали и тескере, отъ лѣсковската община; като му купили конь за 15 лири турски отъ Енча Пасховъ, лѣсковски житель, и го изпратили споредъ едни за Карлово, а споредъ други — за Ловечъ. Въ сѫщата година на първото генерално събрание, открито на 10 декември въ Букурещъ, като прѣдставитель на лѣсковския рев. комитетъ присѫтствувалъ Калчо Пасковъ.

На 2-й октомврий 1869 год. отъ гърбътъ на В. Левски, както е извѣстно, бѣше взето намѣтнатото, изъ пѫтя между Сопотъ и Карлово, палто отъ Ив. Хр. Цочеъ, който си позналъ палтото, което му било откраднато прѣди една година въ Турно-Мъгурели. Въ това палто, между другитѣ книжа и документи, се намѣрило и пѫтното тескере на името на Василъ Ивановъ карловецъ. Това тескере за пѫтуване било написано съ рѫката на самия Левски въ кѫщата на лѣсковскии житель, сега покоенъ, Маринъ Стан чевъ, въ началото на м. мартъ сѫщата година (1869 г.), въ присѫтствието на сега покойнитѣ: Маринъ Цонзаровъ, Димо х. Вълчевъ, Христо п. Сѫбевъ, сега живи: свещ. Никола Гиневъ и Пеню Бъчеваровъ. Слѣдъ написване тескерето, втория селски чорбаджия Димо х. Вълчовъ го подпечаталъ съ селския печатъ, а сѫщия селски чорбаджия Д. х. Вълчевъ, билъ подписанъ отъ присѫтствующия комитаджия Христо п. Сѫбевъ.

Слѣдъ залавяне тескерето отъ турскитѣ власти, Димо х. Вълчевъ бѣше изаденъ отъ „турскитѣ уши" въ Лѣсковецъ: Василъ Козлевъ и Първи Гирджиковъ. Тогава търновското

---

*) Други отъ първия комитетъ сѫ: Т. х. Вълчовъ, Хр. и Никола Кочемитовъ, Хр. Слабаковъ, Стойчо Куркевъ, Хр. Топаловъ, Хр. Д. Сѫбевъ и др. отъ които Хр Слабаковъ, Пеню Бачеваровъ и свещен. Н. Гиневъ сѫ още живи.

турско сждилище осжди Вълчева само на една година затворъ, тъй като не се доказалъ, нито подписа му, нито почерка на тескерето. А Хр. п. Сжбевъ, който подписалъ Дима х. Вълчевъ, до като присждятъ х. Вълчева, се поминалъ отъ страхъ. А за издадничеството, което извършилъ Василъ Козлевъ, мѣстния комитетъ е взелъ рѣшение да се убие и го е наказалъ, съгласно глава IX отъ устава на революциония комитетъ съ смъртъ. Тази присжда се изпълнила едва на 12 августъ 1872 г. По тази случка Димо х. Вълчевъ, Тодоръ х. Вълчевъ, Стойчо Куркевъ и Хр. Слабаковъ сж биле задържани подъ слѣдствие въ търновския окр. затворъ, когато на 28.XII 1872 г. вечерьта блъснали въ грозния търновски затворъ при Димо х. Вълчевъ единъ затворникъ въ овчарско облѣяло и съ прѣвързана глава. Този билъ В. Левски, който позналъ Дима х. Вълчевъ и му казалъ:

— Бай Димо, азъ съмъ падналъ въ ржцѣтѣ на тиранитѣ и живъ нѣма да остана; но, вие като излѣзите продължете тава, което почнахме.

Турскитѣ сждилища, както е извѣстно, обѣсиха Левски на 9 III 73 год.; осждиха по убийството на турския любимецъ В. Козлевъ: на смъртъ Стойчо Куркевъ, сжщинския убиецъ, а на 6 години затворъ Хр. Слабаковъ, на 3 години Тодоръ х. Вълчевъ и на двѣ години Димо х. Вълчевъ, членове отъ лѣсковския комитетъ. Останалитѣ членове или се разбѣгали по чужбина или се скрили по таванитѣ, дори до освобождението на България.

Така завърши дѣйностьта си този революционенъ комитетъ който давалъ добъръ приемъ на Левски, Ан. Кънчевъ*) и Стамбуловъ, които пропагандираха идеята за свободата на България.

Окржжното послание отъ букурешкия централенъ революционенъ комитетъ.

Братія Бжлгари!

Турското правителство е намислило да наложи на шіятж на своите поданници и другы нови данъци, безъ да помисли можатъ ли тия да ги плащатъ, когато сж и сами оголели и обосели, и когато умиратъ отъ гладъ. Отъ друга страна ние видиме, че великьиятъ глупецъ Али-паша и свинскатж сѣнка

*) Отъ писмото на М. Цонзаровъ, обнародвано въ „Тридесеть и петь гогишнината на разградското читалище „Развитие" се учимъ, че прѣзъ януари 1872 г. е билъ въ Лѣсковецъ Ангелъ Кжнчевъ и се опжтилъ за Разградъ.

сж намислиле да продадатъ и да осекатъ горите, да унищожатъ лозята и да истрѣбятъ плодовитите овшки. А какво мисли да добіе чрезъ това дебелата сенка? — Нищо друго, освенъ да ни осиромаши и да ни направи неспособни за нищо и никакво. А трѣбва ли ние и днесъ да ся покориме и да дозволиме на глупавите читаци да са подигравать съ назе и да ни са смеять въ очите? — Срамота е и грехота е.

„*Братія Бжлгари!* Време е вече дошло да бъдиме и ніе хора, каквито са и другите народи на светътъ, и да вардиме това, щото сме изработили съ толкова тежки мжки и съ тъкавъ кръвавъ потъ! Питаме ви, за кого ние работиме? за кого печелиме и сжбираме? за кого ся мъчиме и потиме? Сѣкый изъ насъ работи като волъ. Потѣе и дене и нощe, пролива кржвави сжлзи; и неможе да отхране жената си, дребните си дечица и остарелите си баща и майка. Бжлгаринатъ копае дене и нощe надъ ралото, надъ мотиката и надъ косата; а нема съ какво да помене умрелите си родители и съ какво да крѫсти новородените си деца и уничѣта. Агата сичко пояда, дебелата сѣнка сичко испива! А кажете ни защо бжлгарите да работятъ и да плащатъ; а турците да лочатъ на готово? Кажете ни, за бжлгарите и другите християне да са мжчатъ и да потѣетъ; а султанатъ, пашите, кадиете и вжобще сѣки турчинъ да живѣятъ, да се веселятъ и да хранятъ цело стадо хареми, олани, аджли, софти, а найпосле цареградските кучета? А каква благодарность за нашите пожертвованіа ніа видиме отъ нашите гнуснави, развратни и проклети Господари? — Наместо благодарность и сжчуствіе султанътъ, везирътъ му, пашите му, кадиите му и моллите газатъ сичко, що е за насъ свято, чисто и честно: обиратъ черковите ни и монастирите ни, палатъ кжщите ни, пращатъ братіята ни въ заточеніе, безчестятъ сестрите ни, турчатъ дѣцата ни, затварятъ училищата ни, ограбватъ иманeто ни и пиятъ крѫвъта ни като пеявици!

Братія Бжлгари! Ние трѣбва твжрде добре да примислиме защо и за какво турците искатъ днесъ отъ насъ и други новъ данокъ, и трѣбва ли ние да имъ го дадеме или не. Трѣбва ли ние да имъ дозволиме да ни осекатъ горите и да ни онищожатъ лозята и овошките? — Нетрѣба, защото съ нашите собственни пари турците ше да си купятъ барутъ, куршуме и кжмшици, и пакъ за нашите гърбове. Не даваите

братія, пари, ако и да имате; не даваите сега беделъ-парасж имдаеіе-парасж сарчь-парасж и пр. за да ие поискатъ отъ васъ слѣдъ мѣсецъ, или два, ешекъ-парасж и кюпекъ-парасж: не давайте на неприятельтъ си камжне, за да ви бие съ тѣхъ! Намѣсто пари и даноци, дайте имъ куршумъ и брадва по главата; наместо приятелство и дружба, накараите ги да избжлватъ оная свята кръвъ, която ни я ся измукале изъ жилите на нашите бащи и майки, изъ жилите на нащите братія и сестри, изъ жилите на нашите дребни дечица. Не вѣрваите за нищо на султанътъ и на неговите крвожедни паши — тие ви лжжатъ. Никоги вжлкътъ нниможе да бжде братъ на ягнето. Я припомнете си колко пжти ви сж обещавале и колко пжти ви сж излжгвали! Отъ турчинъ да очаква добро само безумниятъ и народниятъ неприятель (предатель).

Братія Бжлгари! Недавайте на нашите неприятели помощъ и подържка. „Турското царство безъ пари ще да изджхне само отъ себѣси и бжлгарите ако желаятъ да бъдатъ свободни и щастави, то трѣба да му незаплащатъ вече данокъ, защото тоя данокъ ще да го саживи и ще да му даде сила на нѣколко години“, казва единъ твърде уменъ човекъ. Англія днесъ са е отказала вече да поджржава турската имперія, Францiя е дължна да поджржи сама себе си, Австеія нема съ какво да и помогне, следователно ако ніе са откажиме да плащаме данокъ, то агите ще да испукатъ отъ гладъ.

Не слушайте нашите — предатели — юди, които ви продаватъ на османлиете. Ние казваме за Геновича, за Арнаудова, за Хажи Иванча ефенди, за Доротея и за много други като тѣхъ, които за своя собственъ джебъ и за своето нечисто гърло искатъ да ни развратятъ и отурчатъ. Братія, нашите дѣдови продадоха на турците своята свобода своите синове и унуки, и надъ насъ и до днесъ виси Божието проклетіе, и ние сме джлжни да страдаеме и да искупуваме техните грѣхове, нека е кажатъ синовете ни, униките ни, че и ние сме продали комуто и да е своятъ Богъ, своята вѣра, законъ и совѣсть. Вардете това, щото са увардили бжщите ни съ толкова мжки. Нека са проклете оние хора, които продаватъ бащината си крвъ и майчиното си млеко! Въ нашето отечество са намиратъ и такива хора, които гледатъ да посеятъ вражда и несогласіе, между назе и сжрбите и румуните, между сърбите и хорватите, между бжлгарите и грщците. Тия гнус-

нави проповедници и вѣрни слуги на Али-паша и на Андрашия-ефенди ни казватъ, чи Руссія иска да забіе своятъ бъирякъ на нащата земя и да ни направи свой робове, че Сърбия иска да владѣе надъ назе, или че сърбското правителство е намѣрено да ни държи въ робство и неволя, и чи за тая цѣлъ че са е било подружило съ турското правителство. Сичко това е лъжа и лъжа най-безсовестна. Така могатъ да мислятъ и говорятъ тия хора, които сж хранятъ изъ чузда кисія, или ония, които нематъ въ главата си за две пари мозакъ. Който познава добре сърбите и руссите, той трѣбва да се смѣе и да призира нашите учители. Но тука трѣбва да забѣлѣжиме, че ако нѣкой сърбинъ, нѣкой румунинъ или нѣкой руссинъ ние направилъ нѣкое зло до днесъ, то ние трѣба да укривяваме него, а не сичкиятъ народъ. Така сжщо, ако гръцките фанариоти ни сж правили до сега зло, то ни сж правили такова сжщо зло, и нашите бжлгарски фанариоти, и за това ние не трѣба да ненавиждаме сичкиятъ гръцки народъ който е готовъ сѣкога да извади ножатъ си противъ турските капасжзе. Неможе еднороденъ идновѣренъ братъ да желае зло на брата си, както неможе и единъ чуждъ човѣкъ да желае на чуждиятъ, — това явленіе твърде природно. Руссия е до толкова голема и силна държава; щото за нея нѣколко милиона бжлгари или сърбе сж капка въ морето. Какво сж мислиле и работиле до днесъ руссите (т. е. русското правителство), ние това трѣба да оставимъ настрана; а ние сега свободно можиме каза, че Руссія са е убѣдила, щото ако ни покори, то ние ще да и принесеме врѣда, а не полза, зло а не добро. Поляците бѣха за Руссія добра-школа, изъ която тя вече са е научила памѣтъ, и отъ сега ще гледа да добіе приятели, а не неприятели. За Сърбия ние ще да кажеме слѣдующето. Ни съ едно племе бжлгарите нѣматъ такова естествено родство и до толкова общи интереси, отъ колкото съ сърбите. Както Сърбия безъ насъ, така и ние безъ Сърбия нищо ниможимъ направи. Неприятелите ни са силни, а ние единъ безъ други сме малки. Но нашите неприятели ни казватъ, че Сърбія да ни осърби, Румжнія да ни овласи, а гръците да ни огречатъ. Който има въ главата си малко умъ и разумъ, той не трѣбва да вѣрва на тия лъжи: испърво, днесъ сж настанале такива врѣмена, въ които нито едно племе ниможе да стои на шията на друго; второ, бжл-

гарите сж много по-многочислени отъ сжрбите даже и отъ румжните; третьо, ние сички сме едновѣрни, еднородни и заедно сме страдале въ продължението на петъ столетія и за това между назе неможе да бжде нищо друго, освѣнъ братски сжюзъ, любовъ и дружба. Тука нема нито бжлгарите да бждатъ робове, нито румжнците, нито сжрбите; а братія прѣдъ Бога и прѣдъ хората. Който е челъ землеописаніето, той знае, че въ Швейцаріе живеятъ нѣмци, французе и италиенци; сѣки изъ тия народи си има свои закони и своя вѣра; но сичкити тия иматъ едно дружно господарство. Така сжщо и въ Америка. Италия около хиляда и петстотинъ години са дробеше на малки господарства: на княжества на кралства, на херцогства, на републики и на панства, и рубуваше ту на немците ту на французите, ту на тжлстите папи и езуите; но появи ся Гарибалди, сжедини я въ едно цѣло, и тя днесъ стана отъ пжрвите джржави.

Но за Сжрбия ние трѣба да поговориме по-вѣче, защото, както казахме по-горе съ нея ние сме свезани и нравствено и материялно: изпжрво насъ сжближава нашата народность, второ нашата вѣра, а трето нашите общи интереси. Но нашите неприятели ни казватъ, че Сжрбия иска да ни освои и да ни бжде Господарь. Тука ние сме дължне да попитаме сами себе си: що има въ Сжрбия, което би могло да сж нарече насилие ако ніе го приемѣмъ, първата сила, която сближава народите е вѣрата, а нашата вѣра е една, следователно Сжрбия нема да ни отурчи, нито да ни очафути, така сжщо и ние нея. Втората сила, която свѣзва хората е народностьта, а нашата народрость е една т. е. тя е славянска народность. Освенъ това, сѣкий изъ насъ тряба да остане свой: бжлгаринътъ — бжлгаринъ, сжрбинътъ — сжрбинъ, търновчанинътъ—търновчанинъ, а мосторецътъ—мосторецъ. Третьо наше родство е языкътъ. Но бжлгаринътъ са разумева съ сжрбинътъ, а сжрбинътъ разбира що говори бжлгаринътъ защото и двата языка или по-правилно да кажеме, нашите наречія сж произлезли отъ единъ славянски корѣнъ. Следователно нито сжрбина има нужда да ся обжлгари, нито бжлгаринътъ да се осжрби, — сѣки трѣба да уварди своето, както сме биле и днесъ. Ние знаеме, че сжрбите въ Сжрбия говорятъ едно наречіе, а сжрбите въ хорватско друго, така сжщо бжлгарите въ Тракия и въ Македония неговорятъ едно на-

ръчiе, а ни единъ изъ насъ не желае да накара карловецътъ да говори шуменски. Колкото за нашите нрави и обичаи, то и тия сж у насъ едни исти: Кралевичь Марко е нашъ общъ юнакъ, сжрбинътъ пѣе бжлгарски пѣсни, а бжлгаринътъ сжрбски и пр. Най-после, както сжрбите, така и ние желаемъ да бждемъ свободни люди и да ся управляваме по ония закони, които сждаде самиятъ народъ; а тия закони немогатъ да бждатъ неприятни нито за сжрбите ни за бжлгарите. Сжрбия нема аристократия и ние я нещемъ, въ Сжрбия е тжрговията свободна, и ние това искаме, въ Сжрбия сждатъ единъ за сѣки човѣкъ, а ние това тжрсиме, и най-после въ Сжрбия данокътъ е по-малъкъ отъ данокътъ въ Австрия, въ Ромжния, въ Русия, и като речи въ сичка Европа, а това търси сѣки човъкъ. И така ние питаме и още веднашъ: що има въ Сжрбия, което би ние непожелале да имаме? А що има въ бжлгарскиятъ народъ отъ което би са откале сжрбите? Това що е мило на бжлгаринътъ, мило е и на сжрбинътъ; а това що ненавижда сжрбинътъ, не го навижда и бжлгаринътъ

А когато е така, то намъ не остава нищо друго, освенъ да се сжединиме и да са постараеме да усветлиме лицата си и да добиемъ най-скжпото за сѣки човѣкъ добро, т. е. своята свобода и самоуправленiе. Освенъ това, кога ние достигнеме своята свобода, то нека самиятъ народъ рѣшава своята сждба както иска и както му са види за по-добре; а нашата днесъ света обязаность е да са освободиме колкото са може поскоро.

Али-пашовиятъ шпионинъ Бедескини рѣкалъ цорде бжлгарите, сжрбите и гржците са каратъ за магарешката сѣнка, до тогава и Али-паша, и Андрашия, и Банетъ ще да пушатъ чубуците си, Бедескини е правъ.

И така секуму своето, а за синца ни едно общо. Който търси свобода, той неможе да бжде деспотъ. Когато ние саставиме своята джржава по волята на самия народъ, то сѣки деспотизмъ губи своето значенiе.

Намиратъ се между назе и такива приятели, които ни пращатъ да търсиме помощь отъ Франца-Иосифа, отъ Виктория, отъ Вилхема и отъ папата; но тия тирани до толкова са грижатъ за насъ, колкото и Персидскиятъ Шахъ. Нашата помощъ е въ нашите собственни сили; а нашите приятели са нашите пушки и нашите мишници.

Братія Бжлгари! Молете са на нашите свѣти-равноапостоли братія Кирилъ и Методия, и приготовлявайте ся за бой! Нека солунските братія ни дойдатъ на помощъ, нека ни покриятъ съ своите крила и нека ни научатъ това, щото е за насъ добро и полезно! — Братство и дружба, правда и любовъ, искренность и топлосждрдие, споразумение и свободолюбие.

Бжлгаре и сжрбе, словенци и хорвати, бошняци и херцеговци, черногорци и словаци, поляци и чехи, ромжни и гржци, прегарнета са между себе си и заборавете вече ония дѣтински и нещастни вражди, който ни са гризле до сеге сждрцата, петстотинъ годишно робство, мжки неволи треба да бждатъ наши учители и да ни научатъ това що е за насъ полѣзно и свѣсо, да ни покажатъ пжтътъ по който трѣба да вървиме, за да достигнеме до нашено общо щастие, и да ни служатъ като пжтеводители въ сичките наши прѣдприятитя. Ако да бѣха нашите дѣди и прадѣди живѣли братски и любовно, то не щехме и ние днесъ бждиме робове на турците, на немците, на маджарите и на циганите; не щеха нашите бащи и майки да проливатъ горчиви сълзи и да носятъ черно за погиналите си дѣца; не щеха нашите сестри да бъдатъ въ харемите на развратните паши и кадие; не щеха нашите деца да бждатъ пашови олане и чубукчие, не щеха нашите братия да гниятъ въ Деари-Бекиръ; нещеха маджарите да псуватъ нашия Богъ; нещеха ... Съ синжире на шията и съ букаи — краката.

Хаидете сега да си подадеме единъ другиму Братска ржка и да гледаме да искупиме грѣховетѣ на нашите прадеди, които ни продадоха на турци и на немци. Хайдете Братия, на уружие, и да ни са забораватъ старите срамотни години; и нека оживѣе нашата свѣта слава, — слава Бжлгарска, Сжрбска, Харватска, Ромжнска и пр. и ние сички да бждиме свободни хора.

Прегарнете са мили Братия, и на оружие, на оружие! смъртъ на нашите тирани!

(?) 1871 г. Юлия 23.

Отъ Бжлгарскиятъ Революлионни Централни Комитетъ.

Окржжното послание е малко наивничко написано; за туй би трѣбало да се усжмнимъ, че то е излѣзло направо отъ самия централенъ комитетъ, а е, може би, работа на нѣкои членове отъ вжтрѣшнитѣ комитети.

Тукъ даваме самия автографъ, съ цѣль да може по почерка да се узнае авторътъ. Нъ може да се мисли, че комитета нарочно е прибѣгналъ до такъва достжпна форма на изложение мислитѣ, за да бжде разбранъ и отъ по-проститѣ си членове, каквито сж били повечето. А туй повдига значението на окржжното.

продадена на турци и на гърци. Хайдете, братия, на оружие, и дано са закрепяватъ старите царски години, и пакъ да оживее някогашната света слава — слава българска, сърбска, хърватска, гръцка и др. и пакъ всички да бъдеме свободни хора.

Прегърнете са мили братия, а на оружие, на оружие! Смъртъ на нашите тирани!

(?) 1871 г. Юлий 23

отъ Българский
Революционни централни
комитетъ.

Г. Баласчевъ.

Върху държавното и военно устройство на старо-българската държава*).

Военната наредба на старитѣ българи въ езическо врѣме.

Въ миналия брой на стр. 213—216 изложихме на кратко начинътъ, по който сж ставали военнитѣ набори въ езическа България, нѣкои отъ военнитѣ закони, а сжщо тъй прѣдставихме и образи отъ боевото облекло на старо-българската конница, като споменахме и за обичая да отрѣзватъ главата на пленника, както вършили туй скитскитѣ племена нѣколко вѣкове прѣди Р. Хр. Споредъ Херодата послѣдния обичай сжществувалъ и у тавритѣ, скитско племе, което, отрѣзаната глава на пленника, забивало я на дълга сулица, издигало я високо отъ коминя на дома надъ покрива на кжщата и я смѣтало пазителка на цѣлата кжща. (*ἀποταμὼν ἕκαστος κεφαλὴν ἀποφέρεται ἐς τὰ οἰκία, ἔπειτεν ἐπὶ ξύλου μεγάλου ἀναπείρας ἱστᾷ ὑπὲρ τῆς οἰκίης ὑπερέχουσαν.... Φασὶ δὲ τούτους φυλάκους τῆς οἰκίης . . .* (Herod. libr. IV, p. 213 ed. Did.). Нъ, черепитѣ на отрѣзанитѣ глави служили на скититѣ и като цѣнни чаши, пише Херодотъ: *ἔσωθεν δὲ καταχρυσώσας αὐτῷ χρᾶται ποτηρίῳ.* (Ibid. p. 20). Както е извѣстно, Крумъ съ черепа на отрѣзаната глава отъ импер. Никифора, слѣдъ като го посребрилъ, черпелъ скжпитѣ си гости. Нъ старитѣ българи сж запазили и други скитски обичаи. Херодотъ разказва, за бръсненнието на главата у скититѣ, както е било и у българитѣ. Погрѣбалнитѣ обичаи били сходни на скити и българи. Царьтъ у скититѣ можелъ да избива и дѣцата на наказанитѣ съ смърть, както постжпилъ царь Борисъ съ разбунтувалитѣ се боляри и тѣхнитѣ сѣмейства. (*τοὺς δ' ἂν ἀποκτείνῃ βασιλεύς, τούτων οὐδὲ τοὺς παῖδας λείπει, ἀλλὰ πάντα τὰ ἔρσενα κτείνει.* Herod. libr. IV, p. 202). Българската клетва е сжщо тъй скитска, както и редица други обичаи. Това сходство на много обичаи у скити и българи, слѣдъ като византийскитѣ писатели не ни даватъ спе-

*) Продължение отъ кн. II стр. 216.

циални свѣдения за начинътъ на воюването на българитѣ, ни навежда къмъ мисъльта да обърнемъ внимание на военната организация на еднитѣ и на другитѣ. Най подходни свѣдения по тоя въпросъ намираме въ Тактиката, която се приписва на императора Маврикия (582—601 г.) именно: въ кн. XI, глава III. „*Какъ трѣба да се воюва съ скититѣ т. е. аваритѣ и турцитѣ и подобнитѣ имъ народи*", защото, първо, българитѣ били сродници съ аваритѣ, второ тѣ съставлявали нѣколко врѣме часть отъ аварската войска, трето, аваритѣ по-късно се слѣли съ българитѣ и пр.

Ето самитѣ извѣстия въ Тактиката:

„*Скитскитѣ племена употрѣбляватъ, тъй да се каже, еднаквъвъ строй и боева наредба; у тѣхъ има множество началници, нъ тѣ сѫ невѣжи въ военното искуство; само турскитѣ и аварскитѣ племена се стараятъ да установатъ по силенъ строй и боеви наредби, отъ колкото останалитѣ скитски племена, като дѣйствуватъ въ боя оградено и заключено*". Понеже българитѣ се причисляватъ къмъ скитскитѣ народи, то естественно, ще трѣба да приемемъ, че и тѣ си служили съ сѫщата военна организация, както аваритѣ, турцитѣ и тѣмъ подобнитѣ народи. Че българитѣ сѫ имали множество началници, най ясно свидѣтелствуватъ каменнитѣ надписи отъ Омъртага и византийскитѣ писатели. Прѣди всичко племенния строй прѣдвиждалъ отдѣленъ началникъ за всѣка племенна дружина, а тѣ сѫ били много; надписитѣ пъкъ и писателитѣ наброяватъ названията: *канъ, тарканъ, кавканъ, джупанъ, копанъ, богатиръ, колубъръ* и пр. А фактътъ, че българитѣ подъ прѣдводителството на Кубрата прѣмахнали аварското иго, иде да потвърди, какво тѣ се грижели повече за военната си организация отъ колкото самитѣ авари. „*Турскитѣ племена сѫ многочисленни, независими и странатъ отъ всѣкакви занятия и искуства и за нищо не се грижатъ, освѣнъ какъ да се биятъ по силно съ неприятеля. Аварското племе, напротивъ е трудолюбиво, способно за култура и твърдѣ опитно въ военното дѣло*". Това, що се казва въ Тактиката по отношение на аваритѣ, смѣло може да се припише и на българитѣ, защото тѣхнитѣ чести походи въ византийскитѣ области за грабежи потвърждаватъ, че българитѣ се грижели повече за военни дѣла, нъ не сѫ прѣнебрѣгвали търговията и всичко друго, което имъ подпомагало за по-добъръ животъ: като сключване на договори, обмѣна на роби ψυχὴν ἀντὶ ψυχῆς съ Византия и пр. „*Тѣ (аваритѣ) се управляватъ отъ единъ главатаръ и му се повинуватъ отъ страхъ, а не отъ любовь; трудъ и лишения прѣнасятъ съ упоритость. Когато е нуждно прѣнасятъ горѣщини, студове и други незгоди, ако и да водятъ пастирски животъ, нъ сѫ любознателни и скритни*". Хунскитѣ и совѣнскитѣ племена, споредъ Прокопия, сѫ живѣли твърдѣ просто (*Κἂν τῷ ἀφελεῖ διασώζουσι τὸ*

οὐνικὸν ἦθος . . . Δίαιταν δὲ σκληράν τε καὶ ἀπημελημένην ὥσπερ οἱ Μασσαγέται, καὶ αὐτοὶ ἔχουσιν. (Procop. De Bell. Goth. II, p. 335 ed. Bonn.). Всичкитѣ варварски народи, включително и словѣнитѣ, прѣнасяли лесно горѣщини студове, дъждове, и сж се обличали тънко, а сж разходвали недостатъчно. *(Φέροντα ῥαδίως καὶ καύσωνα καὶ ψῦχος καὶ βροχὴν καὶ σώματος γυμνότητα καὶ τὸ τῶν δαπανημάτων ἔνδειαν).* (Тактика кн. III, глав. XIV). „*Обладано е отъ безпримѣрна алчность къмъ паритѣ*". Воинственниятъ духъ и алчностьта за богатство, карали българитѣ да прѣдприематъ чести нахлувания въ византийскитѣ владѣния. Българитѣ, подбуждани отъ чрѣзмѣрното си желание за цѣнни прѣдмети, често прѣдлагали услугитѣ си на нуждающитѣ се императори. Тервелъ напримѣръ съ 15 хилядна българска конница възкачилъ на прѣстола Юстинияна нособрѣзани, който отъ благодарность удовлетворилъ блѣскаво желанието на Тервеля, както и на войницитѣ му, като напълнилъ дѣсната имъ ржка съ злато, а лѣвата съ сребро. (Бѣлѣжки върху веществен. култура на старо-българското ханство стр. 29). Тоя сжщи Тервелъ за пари подържалъ смутове въ Византия. Българския ханъ побързалъ да подкрѣпи сваления императоръ Артемия съ войска и пари. Лѣтописецътъ Теофанъ пише, че българитѣ му помогнали съ $5^1/_2$ милиони лева и многобройна войска. А когато императорътъ Лъвъ имъ прѣдложилъ да му прѣдадатъ претендента, безсъмнѣние срѣщу огромно възнаграждение и подаръци, прѣдали му го заедно съ съучастницитѣ. Сжщия Тервелъ прѣзъ 718 г., когато арабитѣ обсаждали Цариградъ по суша и море и когато суровата зима, гладътъ и морътъ бичували изъ арабския лагеръ, се явилъ въ критическо врѣме съ многобройна българска войска, като помощникъ на Византия и избилъ 22 хиляди араби. Редица походи срѣщу Цариградъ бивали прѣдприемани отъ българи само съ чисто користолюбива цѣль, а не за нѣкаква политическа идея. Ханътъ Кардамъ къмъ 786 г. писалъ на импер. Константина: „или ми испрати данъкъ или ще дода до златнитѣ врата и ще опустоша Тракия". (Ibid. стр. 39).

„*Той (скитътъ) не държи дадената клетва, договоритѣ не изпълнява, него небива да обуздавашъ съ никакви подаръци, тъй като прѣди да е получилъ прѣдлаганото, вече замислява да измами и да се откаже отъ туй, на което се е съгласилъ.* „*Неприятелитѣ си се стараятъ да побѣдатъ не съ открити сила, а съ помощьта на измама, хитрость и лишавания отъ съѣстнитѣ припаси*". Че и българитѣ си служили съ военна хитрость, не подлежи на съмнѣние. Така напримѣръ българитѣ издебнали струмския стратегъ Филита, нападнали го ненадѣйно и го избили съ мнозина. *(Ἐπιπεσόντων αὐτῷ ἄφνω Βουλγάρων, ἀνῃρέθη ὑπ' αὐτῶν σὺν ἄλλοις πολλοῖς).* Theoph, p. 718 ed. Bonn. Друго подобно нападение извършили българитѣ и прѣзъ Симеоновото врѣме. *(Καὶ τῇ*

νυκτὶ ἀδοκήτως ἐπιπεσόντων αὐτοῖς τῶν Βουλγάρων, πάντες ἄρδην ἀπώλοντο. (Simeon. Magistr. p. 725, ed. Bonn.). Съ хитрость и обѣщания Кръмъ прѣвзелъ софийската крѣпость прѣзъ 808 г. и избилъ гарнизона, който броелъ 6000 души. (*Κροῦμμος ὁ τῶν Βουλγάρων ἀρχηγὸς παραταξάμενος κατὰ Σαρδικῆς, ταύτην παρέλαβεν δόλῳ καὶ λόγῳ.* Theoph. p. 763).

„Въоржжението имъ се състои отъ ризница (панзиръ. цѣлъ успѣнъ съ дребни желѣзни кржгчета, пришити на кожена или ленена риза), мечове, лжкове и дълги копия; въ сраженията мнозина носятъ по двѣ копия на раменатa, а лжковетѣ — въ ржцѣтѣ, и въ боя дѣйствуватъ съ еднитѣ или другитѣ, споредъ обстоятелствата". Въ Тактиката само

Български войници отъ Кръмово врѣме по коженъ ржкописъ отъ X—XI вѣкъ.

единъ пжть сж споменати българитѣ съ сжщинското си име (книга XII глава I). Тамъ се казва, че българитѣ се прѣпасвали и съ широкъ поясъ (металически), който не билъ прѣпоржчителенъ за византийската пѣхота. Въ книга II на „Минало" на стр. 214 дадохме образа на български голѣмецъ конникъ, който се връща побѣдитель съ плячката; а тукъ читателя вижда трима български войници, които въ обикновено облекло въ мирно врѣме, избиватъ 12 византийски пленници съ мечоветѣ си.

Група български копиеносци се вижда и въ миниатюрнитѣ образи на Манасиевия лѣтописъ въ Ватикана. Тамъ е прѣд-

ставенъ Кръмъ, заобиколенъ отъ своитѣ дорифори. (Бѣлѣжки върху веществената култура ... стр. 45). — *„По-виднитѣ отъ тѣхъ (скити) не само себе си, нъ и конетѣ си покриватъ отпрѣдъ съ желѣзо или ризници (centunculis).*

Аваритѣ прѣзъ 578 г. потеглили съ 60 хиляди бронирани конни войници θωρακοφόροι противъ словѣнитѣ. (Виж „Минало“ кн. II стр. 214), а българитѣ въ Крумово врѣме се опжтили срѣщу Цариградъ съ 30 хилядна конница ὁλοσίδηροι. (всецѣло облечени въ брони).

„Тѣ се упражняватъ съ голѣмо старание, така щото могатъ да стрѣлятъ отъ коня съ лжковетѣ си“.

Изобщо всичкитѣ скитски народи сж били отлични ѣздачи, както въ днешно врѣме казацитѣ, които наслѣдили туй отъ старо врѣме. И старитѣ българи, които дошли отъ тамъ, запазили туй искуство дори до царь Петровото врѣме. Българитѣ въ сраженията служили си и съ *арканъ*, т. е. дълго вжже, което на края имало връска въ видъ на голѣма халка, която хвърляли отъ коня срѣщу неприятеля за да го уловатъ или да го съборатъ отъ коня му. (Бѣлѣжки върху веществената култура . . . стр. 25).

„Подиръ тѣхь всѣкога вървятъ голѣмо число обозни животни отъ двата пола, за туй че отъ тѣхъ се хранятъ; отъ присжтствието имъ и войската изглежда по-многочислена. Палаткитѣ си не заобикалятъ съ ровове, както римлянитѣ и перситѣ, нъ ги разполагатъ правилно въ разни мѣста споредъ необходимостьта — при туй всѣки родъ по отдѣлно“. Въ миналитѣ бройове на списанието наброихме названията на нѣкои извѣстни старо-български родове γένη или γενεαί и исказахме мнѣние, че тѣ се явявали на отдѣлни дружини въ ханската войска. Сега пъкъ отъ Тактиката се учимъ, че аваритѣ и турцитѣ, както и останалитѣ скитски народи разпъвали палаткитѣ си въ лагера по отдѣлно на групи, по родове или племена*). Сжщото може да се каже и за българитѣ, тъй като всѣко племе въ войската се прѣдставлявало съ дружината си. *„Даже до деня на сражението кърматъ конетѣ си, както прѣзъ лѣтото, тъй и прѣзъ зимата“.* За внимателното гледане на конетѣ отъ старитѣ българи свидѣтелствува и арабския писатель Muslim ben Abu Muslim al Garmi, именно: „конетѣ, съ които си служатъ (борджанитѣ) въ сраженията, всѣкога пасятъ свободни изъ лжговетѣ и никой не смѣе да ги ѣзди, освѣнъ въ военно врѣме“. (Минало кн. 2 стр. 212). — *„Всичкитѣ си припаси снимать на ржцѣ и ги складирватъ въ палаткитѣ и ги караулятъ до самото сражение, което обикновенно започватъ прикевечерь“.* Отъ описанието на биткитѣ

---

*) Въ Тактиката се прѣпоржчватъ аварскитѣ палатки и се изказва мнѣние за въвеждането имъ въ византийската армия. Тѣ били по пригодни, защото имъ служили и като жилища на скитскитѣ народи.

у византийскитѣ писатели българитѣ откривали боятъ или сутрѣ при зори или пъкъ вечерно врѣме, нъ има случаи да се започвала битката и прѣзъ деня.

„Стражнитѣ си карауми тѣ изпращатъ на далечни растояния и ги располагатъ блиско едни до други за да бжде трудно на неприятеля да направи ненадѣйно нападение“. До колкото сме имали възможность да прослѣдимъ сраженията въ языческо врѣме съ византийцитѣ, българскитѣ войски твърдѣ редко сж били изненадвани отъ неочаквани нападания. Единъ пжть императора Левъ нападналъ сполучливо великия канъ Омъртагъ, който се спасилъ съ бѣгство.

„А въ сраженията тѣхния (скитски) боеви порядъкъ не се състои отъ три части, както у римлянитѣ и перситѣ, нъ отъ различни дружини, които биватъ тъй съединени помежду си, че изглеждатъ като да съставляватъ една линия“. Muslim al Garmi пише за българитѣ: „Когато тѣ се готвятъ да се биятъ, се строятъ на редове (линии); тѣ поставятъ стрѣлцитѣ отпрѣдъ, а отзадъ, тѣ натрупватъ женитѣ и дѣцата си“. — *„Освѣнъ боевия порядъкъ тѣ иматъ още и особенни отряди, отъ които еднитѣ се движатъ на напрѣдъ за да произведатъ неочаквани нападения на неосторожния противникъ, а другитѣ — служатъ за подпомагание на тѣзи части отъ боевия строй, които сж най-вече притѣснени отъ неприятеля. Обозитѣ си, а така сжщо и товаритѣ съ оржжието почти всѣкога поставятъ или задъ срѣдаша на боевата линия или задъ едния или другия отъ фланговетѣ ѝ на 1000 или 2000 крачки далечина, снабдени съ незначително прикритие. Често въ тилътъ на боевата линия отдѣлятъ за тѣхното прикритие отдѣленъ коненъ отрядъ“*.

„Дълбочината на боевата линия е неопрѣдѣлена и се нагласява спорѣдъ обстоятелствата. За нейното запазвание, а така сжщо и за равнението на фронта и за затвореностьта му, се грижатъ повече отъ всичко. Боятъ започватъ съ далечни засади, обходи на неприятеля, притворни отстжпвания съ прѣминавания пакъ въ настжпвания и строения въ видъ на клинъ, т. е. (разхвърлени) распрѣснато“.

Въ византийската историческа книжнина се е запазило само едно мало-много по-подробно описание на сражение между българи и гърци. То е станало прѣзъ 813 г. близо до Одринъ и е важно, защото ни дава възможность да си съставимъ по-ясно понятие не само за начинътъ на воюванието на българитѣ по онуй врѣме, нъ още и за тѣхнитѣ войнски обичаи. Така напримѣръ, тамъ се казва, че Кръмъ се укрѣпилъ твърдѣ силно въ лагера, който се намиралъ срѣщу византийския (*ὁ Κροῦμμος . . . στρατόπεδόν τε καρτερὸν μάλα ἐπήξατο*). Че ставали чести прѣстрѣлки между неприятелскитѣ армии, даже и битка каквато ставала при хвърлянията отдалечъ на стрѣли и копия. (*ἀκροβολισμοὶ μὲν ἐγίνοντο συνεχεῖς*

καὶ ὅσον ἐν ἐκηβολίαις μάχη . . .). Че Кръмъ застаналъ срѣщу царя и устройвалъ войскитѣ си за бой, както вършелъ и византийския царь. Че и двамата държали насърдчителни рѣчи прѣдъ войскитѣ си; че знакътъ за нападание се давалъ чрѣзъ звукове на трѫби. Че самъ Кръмъ възсѣдналъ на конь лично рѫководелъ боятъ съ неприятеля, че се изморилъ и че ободрявалъ ослабналитѣ части отъ войскитѣ си, *(ἤδη γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ Κροῦμμος ἀπέκαμεν ἁπανταχοῦ ἐξιππαζόμενος καὶ τὰ πονοῦντα τῶν στρατευμάτων ἀναλαμβάνων)*. Че българитѣ като се насърчили отъ бѣгството на неприятелскитѣ войски се нахвърлили върху гърцитѣ съ радостни боеви викове *(καὶ οἱ Βούλγαροι . . . ἀναθαρρήσαντες ἐπῆλθον μετ' ἀλαλαγμοῦ τοῖς Ῥωμαίοις καὶ παλίντροπον τὴν νίκην εἰργάσαιτο* G. Cedr. p. 44—45 ed. Bonn) и извоювали пълна побѣда. (Бѣлѣжки върху веществената култура . . . стр. 47—48).

„*Когато неприятеля се обръща въ бѣгство. тогава тѣ не се задоволяватъ, както перситѣ и римлянитѣ и другитѣ народи съ умѣрено прѣслѣдване и разграбване на областитѣ, нъ всички (отряди), разположени на втората линия (резерви), упорито прѣслѣдватъ неприятеля до пълното му разбиване*“.– Българскитѣ войски се прѣдавали на грабѣжи и опустошения въ Тракия главно подиръ разбиването на византийската войска или пъкъ прѣди появяването ѝ. Нъ щомъ се извѣстявали за идването ѝ, събирали се пърснатитѣ конни отряди за фуражъ и грабѣжи при главната войска, за да не бѫдатъ затрити поотдѣлно и за да заематъ мѣстата си. *(Ὁ Κροῦμμος δὲ τὴν τοῦ βασιλέως πυθόμενος κίνησιν, τὸν ἑαυτοῦ λαὸν ἐκ τῆς προνομῆς ἀνεκαλεσάμενος καὶ ὑφ' ἓν συναθροίσαν, στρατόπεδον τε καρτερὸν μάλα ἐπήξατο καὶ ἐπιόντα προσέμενε τὸν βασιλέα.* Cedren. t. II, p. 44. ee. Bonn). Знакътъ за настѫпването на неприятеля се давалъ съ запалване на голѣми огнове изъ височинитѣ, както туй става и до днесь въ Сърбия. Съ такива огнове си послужили и аваритѣ, когато обсаждали Цариградъ въ 626 г. *(δεδώκεσαν δὲ αὐτοῖς σημεῖον ὡς ἡνίκα ἂν ἴδοιεν πυρσοὺς ἀναφθέντας . . .* Patr. Niceph. p. 20 ed. Bonn.). Що се отнася до прѣслѣдването на неприятеля подиръ сраженията, българитѣ били твърдѣ внимателни. И догдѣто не бивали напълно убѣдени, че неприятеля дѣйствително е разбитъ, не сѫ го прѣслѣдвали. „*Ако една часть отъ неприятеля се отърве отъ прѣслѣдване и се скри въ каквото и да е укрѣпление, то тѣ (скититѣ) се стараятъ съ всички сили да узнаятъ, дали нѣматъ у тѣхъ недостатъкъ въ каквото и да било или въ продоволствие или фуражъ за да заставятъ неприятеля или да имъ се покори или да се съгласи на сгодни за тѣхъ условия. Отначало прѣдлагатъ леки условия, а подиръ, когато неприятеля се съгласява на тѣхъ измѣняватъ ги на потѣжки*“. Българитѣ често прѣдлагали доста тѣжки условия при сключване на договори съ

Византия. Нъ писателитѣ й не сж ни отбѣлѣзали случаи, които да потвърждаватъ горната характерна черта за аваритѣ. Тѣжкитѣ условия прѣдлагани отъ Кардама и отъ Крѫма не били удовлетворени отъ Византия; а и Симеоновитѣ сполѣте сжщата участь.

„За тѣхъ (скититѣ) е твърдѣ чувствителенъ недостатъка на пасбищата, за туй че водятъ съ себе си много животни". Ний наведохме примѣръ, какъ български чети при нахлуванията въ Тракия сж се опжтвали за събиране на фуражъ, безъ да сж попадали на засади. *„Въ боиоветѣ съ тѣхъ трѣба да се използува пѣшия затворенъ строй, тъй като тѣ (скититѣ) не се биятъ пѣшкомъ и бидейки постоянно на конетѣ като свързани, съ мжка вървятъ пѣша"*.... И българитѣ се причисляватъ къмъ народитѣ, които воювали изключително на коне. Нъ въ редоветѣ си тѣ имали и пѣхота, която съставлявали подчиненитѣ и съюзнитѣ словѣнски племена. Ханътъ Телешъ въ битката при полето на Анхиало 763 г. е располагалъ съ 20,000 словѣни, отъ които една часть напуснала българитѣ прѣзъ сражението и минала отъ къмъ страната на византийцитѣ. (*ἄλλοι δὲ καὶ προσερρύησαν τῷ βασιλεῖ* Theoph. p. 668. ed. Bonn). А словѣнитѣ споредъ Прокопия и Тактикита се сражавали изобщо пѣша, нъ при нахлуванията имъ въ полуострова за грабежи се срѣщатъ и конни чети.*)

„Особенно много имъ врѣдятъ тѣхнитѣ собственни доброволни бѣглеци, тъй като тѣ, бидейки непостоянни и користолюбиви и като се състоятъ изъ многочисленнитѣ родове, не особенно пазятъ родственитѣ върски и съгласие по между си; и когато почватъ да възникватъ раздори между тѣхъ, то тѣ охотно избѣгватъ, а подиръ тѣхъ слѣдва огромно число(?)". До колкото знаемъ византийскитѣ писатели не говорятъ за български дезертори отъ редовната армия. Нъ частни лица и то прѣзъ династическитѣ раздори даже ханове сж прибѣгвали въ Византия. Такъвъ е билъ Шабънъ (*Σαβῖνος φυγὰς πρὸς βασιλέα ᾤχετο* Niceph p. 78). Сетнѣ Кампа ганъ искалъ да бѣга прѣзъ Варна въ Византия, нъ билъ убитъ. Подирѣ избѣгалъ при византийския императоръ и ханътъ Телеръ и се покръстилъ. (*Καὶ προσέφυγεν Τέλερος ὁ τῶν Βουλγάρων κύριος εἰς τὸν βασιλέα.* Theoph. p. 698).

Прѣзъ Крѫмовото врѣме имало много бѣжанци българи съ сѣмействата си въ Византия. Крѫмъ изисквалъ да ги повърнатъ, нъ понеже синклитътъ не се съгласилъ да ги прѣдаде, Крѫмъ не сключилъ миръ, а продължилъ да опустошава Тракия, като съсипалъ редъ градове, между които се причисляватъ Девелтъ и Месемврия. Пасажитѣ въ Тактиката, които се отнасятъ до мѣроприятията, които трѣбало да взематъ ви-

---

*) За военния строй на словѣнскитѣ племена прѣзъ настаняването имъ въ Балканския полуостровъ ще обнародваме студия въ слѣдния брой на „Минало", заедно съ нововъведенията въ армията при българскитѣ ханове.

зантийскитѣ военачалници въ биткитѣ съ скитскитѣ народи, изоставихме ги като нѣща, които нѣматъ свърска съ нашия въпросъ. Нъ тамъ се намира още слѣдното извѣстие, което е твърдѣ характеристично и за воюванието на старитѣ българи, а именно:

Скититѣ *„като прѣтърпятъ поражение при първата схватка, не се отказватъ отъ боя, както другитѣ народи, нъ се стараятъ всѣкакъ и съ различни способи да дѣйствуватъ противъ неприятеля, до тогава до като не бжде нанесена на тѣхъ рѣшителна побѣда"*.

Освѣнъ туй въ Тактиката се намиратъ и отдѣлни глави *„за скитскитѣ засади"* (кн. IV гл. II), както и за устройството имъ въ разни мѣста (кн. IV гл. III), които често затривали множество византийски войски.

Втората глава гласи:

„Когато вече е започнала схватката, войскитѣ, които се намиратъ на първата линия, се обръщатъ нарочно въ бѣгство и неприятеля се хвърля и ги прѣслѣдва въ безпорядъкъ. Нъ щомъ той е прѣминалъ онова мѣсто, кждѣто сж разположени засадитѣ, то тѣ изкачатъ и се нахвърлятъ обикновено въ неговия тилъ; а всички, които отстжпвали до тогава прѣдъ неприятеля, повръщатъ се и по такъвъ начинъ неприятеля се намира заобиколенъ отъ всички страни. Такъва маневра се употрѣблява по-често отъ скитскитѣ племена".

Извѣстията за засади, устроявани специално отъ българитѣ, византийскитѣ писатели не ни оставили. Нъ като се вематъ въ внимание перипетиитѣ при навлизанието на имп. Никифора въ България 811 г. 22 юли, става ни ясно, че въ този случай имаме работа съ гениална българска засада, която се завършила почти съ съвършенното унищожавание на грьцката армия ведно съ пленяванието на Никифора. Българския великъ ханъ Кръмъ знаелъ отъ опитъ смѣлостьта на императора. Още когата войскитѣ се намирали при пограничното укрѣпление Маркелъ въ прѣстрѣлкитѣ и незначителнитѣ схватки българитѣ постжпили хитро, като оставяли прѣднина на византийската войска, прѣзъ първитѣ три дена отъ навлизанието имъ и императора Никифоръ приписвалъ тѣзи незначителни успѣхи на юначеството на сина си Ставракия и смъмрилъ онѣзи военачалници, които били противъ навлизанието въ България. *(ἐπὶ δὲ τρισὶν ἡμέραις μετὰ τὰς πρώτας συμβολὰς δόξας κατευοδοῦσθαι . . . ἀλλὰ Σταυρακίου μονον τὴν εὐτυχίαν καὶ εὐβουλίαν ἐκήρυττεν, καὶ τοῖς κωλύουσι τὴν εἴσοδον ἄρχουσιν ἠπείλει)*. Тогава неприятелската войска запалила и палата на Кръма*) *(καὶ τὴν λεγομένην αὐλὴν τοῦ Κρούμμου ἐνέ-*

*) Понеже българскитѣ ханове имали множество палати (авлии), то мжчно може да се приеме, че византийската войска тогава е стигнала до абобския палатъ.

πρησεν). Послѣдния тогава прѣдложилъ на императора миръ, като му казвалъ „ето си побѣдилъ. И тъй вземи, каквото ти е угоено и излѣзъ съ миръ". *(καὶ δηλοῦντος, ὅτι ἰδού, νενίκηκας· λάβε οὖν, εἴτι σοι ἀρεστόν ἐστι, καὶ ἔξελθε ἐν εἰρήνῃ)*. Нъ два дена слѣдъ горнитѣ думи Никифоръ узналъ, че българитѣ заградили входоветѣ и изходитѣ на мѣстото, дѣто билъ расположенъ лагера му, съ дървени укрѣпления, *(τὰς τῆς χώρας εἰσόδους καὶ ἐξόδους περιπεφραγμένοις ξυλίνοις ὀχυρώμασι)*. Никифоръ останалъ като отъ гръмъ поразенъ и не знаелъ какво да прави. *(Νικηφόρος δὲ .... εὐθέως,ὡς ἐμβρόντητος, ὅτι πράξοι ἠγνόει περιάγων· καὶ τοῖς συνοῦσι τὰ τῆς ἀπωλείας ἔλεγεν)*, и на съмишленицитѣ говорилъ за погубването. „Че даже ако да бѣхме се родили крилати, никой да не се надѣва да избѣгне нещастието"! *(ὅτι κἂν πτερωτοὶ γενώμεθα, μηδεὶς ἐλπίσῃ διαφυγεῖν τὸν ὄλεθρον.* Theoph. p. 762—773). Всичко туй се извършило въ два дена, четвъртъкъ и петъкъ, а прѣзъ нощьта срѣщу сѫботата се слушалъ голѣмъ шумъ отъ въоржжени войски, които енервирали византийския строй. И прѣди да настжпи дена българитѣ нападнали направо царската палатка и онѣзи на голѣмцитѣ-военачалници и ги избили ужасно. Слѣдъ туй лѣтописецътъ изброява по именно падналитѣ военачалници. Тази българска засада, или по-добрѣ да я нарѣчемъ стратегия, била прѣдварително нагласена отъ Кръма, зашото въ два дена едва ли еималъ физическа възможность да я изпълни тъй сполучливо. (Бѣлѣжки върху веществената култура . . . стр. 42—44).

Между туй за начинътъ на воденето скитскитѣ атаки не безъ интересъ е валандарското сражение, което станало между византийскитѣ войски и съединенитѣ печенежко-маджарски въ 932 год. За тази битка ни съобщава арабския писатель Масуди.

„Сутрѣньта прѣзъ дена на битката печенежкияваждъ, комуто бѣше повѣрена главната команда, разпрѣдѣли на двата фланка значително число ескадрони съ по 1000 души. Щомъ като двѣтѣ армии се намѣриха една срѣщу друга въ боевъ порядъкъ, изпърво нападнаха ескадронитѣ отъ дѣсното крило на неприятелския центъръ и го обсипаха съ градушка отъ стрѣли, подиръ което тѣ се оттѣглиха къмъ лѣвото крило. Подирѣ сжщото дѣйсгвие се извърши и отъ ескадронитѣ на лѣвото крило, слѣдъ което и тѣ се оттѣглиха пъкъ къмъ дѣсното крило. Чрѣзъ такива непрѣкъснати щурмове, византийцитѣ бѣха до тогава безпокоявани, до като настжпи смжщение въ тѣхнитѣ редове; а ядката на неприятеля до тогава не бѣше взела още никакво участие въ сражението. И когато византийцитѣ вече настжпиха напрѣдъ къмъ неприятеля лекитѣ ескадрони се разсѣяха като плѣва, нъ тугакси византийцитѣ бѣха обсипани отъ градушка стрѣли и се разклатиха". (Виж. J. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge S. 65).

Сходенъ начинъ на воюване историцитѣ приписватъ и на маджаритѣ. „Тѣ избѣгвали доколкото сѫ могли рѫчната схватка и гледали да водятъ боя отдалечъ. За това твърѣ рѣдко давали по правилата сражения, и още по-малко се занимавали съ обсаждание на укрѣпени мѣста. Избѣгвалъ ли неприятеля въ такива, то тѣ дебнели скритомъ благоприятенъ случай за да го уловатъ или да му прѣкѫснатъ всѣкакви хранителни припаси.... Прѣдъ сражението тѣхната войска била раздѣлена на малки дружини съ по 1000 души приблизително, които стоели на незначително растояние едни отъ други. Освѣнъ туй тѣ всѣкога се грижели да иматъ резерва, отъ която да снабдяватъ борящитѣ се чети съ прѣсни сили или да поставятъ засади на неприятеля". (Ibid. p. 65).

Бивалъ ли противникътъ имъ разбитъ и заставенъ да бѣга, прѣслѣдвали го до като и послѣдния безмилостно унищожавали, та слѣдъ всичко туй се връщали обратно при плячката. Тѣ вѣрвали, че войницитѣ които падали отъ тѣхния мечь, щѣли да имъ служатъ на небето, като тѣхни слуги. За това тѣ мѫже пленици не държали и нѣмали никакво чувство на състрадание спрямо тѣхъ. Жестокото избиване на пленницитѣ отъ българитѣ трѣбва да отдадемъ на подобно вѣрвание за задгробния животъ въ языческото врѣме. Вслѣдствие на туй писателя Касиодоръ ги нарича Bulgares toto orbe terribiles т. е. най-ужасни на свѣта, а споредъ Еннодия, тѣ сѫ били почти непобѣдими. Освѣнъ туй скититѣ имали обичай, щото единъ пѫть прѣзъ годината началникътъ на племето да черпи съ особена чаша всичкитѣ, които сѫ успѣвали да убиятъ единъ неприятель. Лишени били отъ такъва почетъ онѣзи, които не сѫ извършили такъвъ подвигъ и оставали засрамени прѣдъ съплеменницитѣ си. (Значи, скититѣ имали обичаи, които подържали воинствения духъ и жестокость спрямо неприятеля). Споредъ Херодота у савроматитѣ било законъ, щото и момитѣ за да се омѫжатъ, трѣбало да прѣдставатъ убитъ воюющъ неприятель. Тѣзи, които не могли да изпълнятъ тоя законъ, оставали неомѫжени до живота си. (*Οὐ γαμέεται παρθένος οὐδεμία πρὶν ἂν τῶν πολεμίων ἄνδρα ἀποκτείνῃ*... Herod. libr. IV p. 216). (Слѣдва).

Година I. Книга 4.

МИНАЛО

Българо-Македонско

НАУЧНО СПИСАНИЕ.

Редакторъ

Г. Д. Баласчевъ

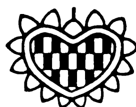

СОФИЯ
Печатница П. Глушковъ
1910 г.

Съдържание.

Г. Баласчевъ.

Старо-българскитѣ каменни надписи отъ врѣмето на великия канъ Омъртагъ*).

Седмиятъ надписъ е издълбанъ върху колона и е намѣренъ при с. Абоба и оттамъ прѣнесенъ въ с. Суютли, а сега се пази въ Народния Музей подъ № 3605.

Той се чете:

. . . ας υβιγ . . μουρταγ
ο κολοβρος . . ζουργου
κολοβρος . . επτος
ανϑροπο . . ου ιτον
κε απεϑαν . ν εσο

Текстътъ правилно се попълнува приблизително както слѣдва:

[Κάν]ας ὑβιγ[ι Ὠμουρτάγ.
Ὁ κόλοβρος . . ζουργοῦ
Κολοβρὸς [ϑρ]επτὸς
Ἄνϑρωπό[ς μ]ου ἤτον
Καὶ ἀπεϑαν[ε]ν ἔσω . . . . .

* Продължение отъ кн, III стр. 238.

Прѣводътъ на български гласи:

Великиятъ канъ Омъртагъ
Колобрътъ . . Зургу
Колобъръ бѣше мой храненъ человѣкъ
И умрѣ вънъ.

Въ този надписъ, както и въ прѣдишнитѣ, които носятъ надгробенъ характеръ, срѣща се изражението: *θρεπτὸς ἄνθρωπός μου ἦτον*, съ буквално значение: „*мой храненъ човѣкъ бѣше*". Тъй казва българскиятъ великъ ханъ за починалия на война, комуто издига паметникъ.Да се допусне прѣка смисъль на горното изражение едва ли може. Върху тѣхното сѫщинско значение ученитѣ даватъ разни тълкования. Проф. W. Tomaschek подъ *θρεπτοὶ ἄνθρωποι* разбираше людие, принадлежащи на канската свита „seinen Gefolgsleuten" (Archäologisch-epigraph. Mitteilungen. Bd. XVII nnd. XIX.). Г-нъ Θ. Успенскій първъ обърна особенно внимание на това изражение и се изказа, че въ него трѣба да се съдържа технически терминъ на политическо обществено учрѣждение у старитѣ българи. Той, като се опита да докаже сѫществуването между българитѣ на дружинния принципъ, който могълъ да бѫде заетъ отъ съсѣднитѣ германски племена, главно отъ готитѣ, още на брѣговетѣ на Черно и Азовско море и, като прие, че *θρεπτὸς ἄνθρωπος* изключава всѣкаква мисъль за робско състояние на най-виднитѣ държавни мѫже въ България, доде до заключение, че лицата, на които се прикачва тоя технически терминъ, сѫ принадлежали на военната аристокрация и сѫ били комити на кана, а въ сѫщото врѣме и негови васали (*Старо болгарская надпись Омортага,* въ Извѣстія Русск. Археол. Инст. t. VI). Обаче въ по-късната си работа почтения проф. за сѫщия въпросъ пише: „При томъ же въ настоящее время мы знаемъ „по надписамъ многихъ героевъ и государственныхъ людей, „которымъ усвояется то же званіе *θρεπτὸς ἄνθρωπος*, и должно „думать, что оно обозначаетъ титулъ или по крайней мѣрѣ „званіе, которое носили лица, стоявшія въ особыхъ отношеніяхъ къ вождю болгаръ". (Матеріалы для болгарскихъ древностей, стр. 210--11). Понататъкъ сѫщия авторъ като отрича възможностьта, щото византийскитѣ термини *δορυφόρος* или *ὑπασπιστής* да сѫ могли да обозначатъ сѫщинскитѣ отношения на *θρεπτοὶ ἄνθρωποι,* къмъ българския канъ прибавя: „Вѣроятно, въ болгарскомъ терминѣ были явно выражены два „элемента: особенная близость къ князю и полученіе отъ него „содержанія. Этимъ понятіямъ най-болѣе могъ бы соотвѣтствовать двойникъ термина федераты — buccellarii, подъ которыми также разумѣются дружины частныхъ лицъ" . . . „Если выраженіе *θρεπτὸς ἄνθρωπος* можетъ быть истолковано „въ смыслѣ — членъ моей дружины, мой comes . . . то конечно мы пріобрѣтали бы этимъ важный фактъ для старо-„болгарскихъ древностей" . . . (Ibid. стр. 112).

В. Златарски пъкъ по сѫщия въпросъ пише: „намъ ни се струва, че на тоя терминъ (*θρεπτὸς ἄνθρωπος*) ще трѣба да придадемъ по-широко значение, именно че той се е присвоявалъ отъ лице, което е заемало по волята и назначението на тоя или оня канъ или князъ, извѣстна, военна, или административна, държавна служба, и при това е показало особна привързаность и вѣрность при изпълнението на службата си спрѣмо своя господарь — князъ. За това ние мислимъ, че въ тия двѣ думи *не трѣба да виждаме нѣкакъвъ особенъ терминъ*, съ който сѫ се изразявали нѣкои политически или съсловни отношения спрѣмо държавния глава, а само обична формула, съ която българския канъ или князъ е изказвалъ своята похвала и разположение, а сѫщо и съжаление къмъ покойнитѣ си длъжностни лица, що и най-вече подхожда къмъ единъ надгробенъ паметникъ, какъвто е нашиятъ. Оттука и съотвѣтното значение на израза *θρεπτὸς ἄνθρωπος* ще бѫде „прѣданъ човѣкъ“, „вѣренъ служитель“, а цѣлото изречение *θρεπτὸς ἄνθρωπός μου ἐγένετο* прѣдлагаме въ прѣводъ: »бѣ мой прѣданъ човѣкъ“ или „вѣренъ служитель“. (Периодич. Списан. кн. 63, стр. 97—98). Нъ тъй като въ грьцки языкъ има си специални думи за означавание на „*прѣданъ човѣкъ*“ и „*вѣренъ служитель*“, то невѣрно ни се вижда горното обяснение. Освѣнъ туй, като вземемъ въ съображение тогавашната политическа наредба на българската държава, въ която прѣдставителитѣ на отдѣлнитѣ български родове (*γένη* или *γενεαί*, за които сме говорили въ миналитѣ брoeве, сѫ образували свои родови военни дружини, то трѣба да приемемъ, че изражението „мой храненъ човѣкъ“ съдържа указание на това, че лицето, което получава прозвището, „храненъ човѣкъ“ е *принадлежало направо на военната дружина на великия канъ*, отъ когото и получавало извѣстно материално възнаграждение. Подобни дружини е имало и въ византийския дворъ подъ название bicellarii. Тѣ получавали сѫдържание т. е. хлѣба си отъ императора. (*Βουκελλάριοι — ἐκ τοῦ βοῦκα ὀνόματος, ὅ ἐστιν ἄρτος . . . οἱ τὸν ἄρτον τινὸς ἐσθίοντες ἐπ' αὐτῷ τούτῳ τῷ παραμένειν αὐτῷ.* Ducange, Glossar. s. v. *Бука* на албански значи *хлѣбъ*). И у старитѣ руски князе сѫществувалъ обичаи, че съ княза наедно въ двора му сѫ живѣели четирестотинъ най-храбри, най-надѣжни людие, които принадлежали къмъ военната му свита и били готови да се пожертвуватъ за неговия животъ.

А че българскитѣ велики ханове сѫ имали такива дружини едви ли подлежи на съмнѣние, толкозь повече, че държавата имъ, както е извѣстно вече, се състоела отъ нѣколко орди, начело на които стоели отдѣлни вожди или ханове, които признавали върховната власть на великия ханъ или *κανας ὑβηγη*. (Минало кн. I, стр. 116—117). При туй у тѣхъ е сѫществувалъ и дружинния принципъ, когато още сѫ живѣли

въ Азия, като старо тѣхно учрѣждение, наслѣдствено, което не е било заето нито отъ готитѣ, нито отъ друго нѣкое германско племе, както мисли г-нъ Ѳ. И. Успенски. Проф. В. Златарски пъкъ непризнава сѫществуването на дружинния принципъ у старитѣ българи. Той пише: „дружинното начало у българитѣ прѣди поселението имъ на Балканския полуостровъ се намира още въ областьта на прѣдположението“. Това му заключение, както и редъ други негови възгледи, не почиватъ на научни проучвания. Ний говорихме въ I кн. на „Минало“ за българскитѣ родове и ордитѣ, стр. 97 и 117, а въ третата кн. на стр. 318 наведохме извѣстието въ тактиката на императора Маврикия, кѫдѣто се казва, че даже и въ лагера, палаткитѣ на отдѣлнитѣ родове, били располагани по отдѣлно за всѣки единъ отъ тѣхъ. Тъй че, споредъ насъ, подъ *θρεπτοὶ ἄνθρωποι* трѣба да се разбиратъ людието, които принадлежали на дружината на великия ханъ, чиито отношения къмъ дружиннитѣ людие трѣба да сѫ били сходни съ ония на готскитѣ прѣдводители, които били длъжни, или да ги хранятъ отъ себе си, или пъкъ да воюватъ съ тѣхъ за да спечелятъ блага. (*ἐκ τῆς ἀνάγκης εἶναι ἢ τρέφειν τοὺς ἐλθόντας, ἢ σὺν αὐτοῖς πολεμεῖν* Malchi Fragmenta p, 121). Съ туй се обясняватъ и честитѣ нахлувания на българскитѣ орди въ византийскитѣ области за грабежи.

Осмиятъ надписъ, откритъ прѣзъ 1905 г. въ Чаталаръ, близо до Прѣславъ при станцията Крумово, е издълбанъ върху огромна колона отъ криптокристалиненъ варовникъ. Сега се намира въ Народния Музей, подъ № 3931. Надписътъ е поврѣденъ на нѣколко мѣста отъ ерозия, а други два реда сѫ съвършено поврѣдени, защото човѣшка рѫка издълбала камъкътъ съ орждие, за да може да тече вода прѣзъ него. Така че пълното възтановяване на тоя надписъ прѣдставлява голѣма мѫчнотия.

Запазената часть отъ него е само слѣдната:

Κανας υβιγι
ομουρταγ ις τιν
γιν οπου εγενιθιν
εκ θεου αρχον εστιν
ις τις πλσκας
τον καμπον με
νοντα επυισεν αυλιν
ις τιν τουτζαν κε με
τιν δυναμιν του .
γρικους κε σκλαβους κε .
τεχνεος επυισεν γεφ . . . . . .
ισ τιν τουτζαν μετο . . . .
κε εστι . . . ις αυτο τ . . . .
στυλους τεσαρις κε . . . . . .
στυλον εστισεν λεοντας

δυο ο θεος αξιοσι τον εκ θεου α
ρχονταν με τον πο . α αυτου
τον βασιλεα καμ . . . .
χι η τουτζα κε . . . .
τους πολους βουλγαρις επε

τους εχθρους αυτου υποτασοντα χε
ροντα κε αγαλιομενος ζισιν
ετι εκατον ιτο δε ο κερος οταν
εκτιστιν βουλγαριστι σιγορ ελεμ
γρικιστι ινδικτιονος ῑε

Издаденъ е отъ г. Θ. Успенски въ „Матеріяли для болгарскихъ древностей, стр. 544—554.

Обяснения къмъ текста на надписа.

И тоя надписъ започва съ името и титлата на тогавашния български владѣтель. Изрѣзвачътъ на надписа българинъ ни съобщава, че въ земята, кждѣто се родилъ той, т. е. въ България, великиятъ канъ Омъртагъ е билъ отъ Бога поставенъ вождъ. Името му тукъ е написано *Ομουρταγ*, а въ другитѣ надписи, които обнародвахме въ III кн. на *„Минало"* стои *Ομυρταγ* и още *Ομορταγ*. Произношението на срѣдния слогъ не могло да се означи нито съ звукътъ о, нито съ у, нито пъкъ съ и. Значи, той е заемалъ срѣдно мѣсто между тѣхъ, какъвто звукъ ний означаваме сега съ ъ. Значението на името Омъртагъ проф. Томашекъ сравняваше съ *юмуртагъ* = обло, масивно свито на кълбо, oval, massiv и пр. Vámbéry пъкъ го обяснава съ източно-турската дума *Оморткa* = яйце, нъ той допуска, че тукъ е могло да се очаква и сложна дума отъ *Омор* = отвесенъ, изправенъ, възвишенъ и *таг* = планина. (Мин. Сбор. кн. XVIII, стр. 574—580). Второто обяснение приематъ и нѣкои татарски книжовници за по-вѣрно. Слѣдъ туй, интересенъ е факта, че още прѣди приемането на християнството българския господарь се наричалъ въ каменитѣ надписи и *ἐκ θεοῦ ἄρχων*, т. е., отъ Бога поставенъ вождъ. Marquart счита тази прибавка като прѣводъ на твърдѣ отдавнашната турска форма tängridä bolmyš qan или tängri jaratmyš qan, т. е. чрѣзъ небето сталалъ канъ или отъ небето поставенъ.

Проф. Златарски мисли, че тоя изразъ е прикаченъ понавикъ, като византийски канцелярски думи! (Псп. LIV, 763—64). Θ. Успенски пъкъ пише: „намъ не прѣдставляется убѣдительнымъ это съображеніе, (Marquart-a) ибо едвали въ византійской канцеляріи могли соединять сь выраженіемъ *ὁ ἐκ θεοῦ ἄρχων* тотъ смыслъ, который заключается въ тюрскихъ выраженіяхъ". (Абоба—Плиска, стр. 197). Споредъ насъ твърдѣ е приемливо, щото тукъ да имаме тюркско понятие, изразено въ византийска форма, най близка до сжщинското значение. Освѣнъ туй не трѣба да се прѣнебрѣгва и факта, че изрѣзвачитѣ на писмата не сж владѣели добрѣ гръцкия язикъ, та сж могли да допускатъ неточности, т. е. да сж изразявали не точно турско понятие съ византийско свойство, и вмѣсто *ἐξ οὐρανοῦ* да сж употрѣбявали *ἐκ θεοῦ*, безъ обаче да се накърнява смисъла. Нъ туй може да се твърди само за дохристианската епоха. А византийската канцелярия, не ще съмнѣние, съ горнитѣ думи е изразявала твърдѣ распространеното срѣдневѣковно понятие за произхождението на царската власть отъ Бога.

Слѣднитѣ 5—7 редове отъ надписа съдържатъ твърдѣ важни извѣстия за нашето минало. Тамъ се казва: Омъртагъ

като прѣбивавалъ въ полето на **Плъска**, построилъ авлия на **Тъча**. *Εἰς τῆς Πλίσκας τὸν κάμπον μένων ἐποίησεν αὐλὴν εἰς τὴν Τοῦτζαν*. Освѣнъ обясненията, които далъ г. Ѳ. И. Успенски върху горнитѣ редове, ний ще прибавимъ още, че формата *μένοντα* е неправилно употрѣбена, а трѣба да бжде *μένων*, както и поправяме текста. И до като старитѣ българи полето на Анхиало наричали **Тоухтонъ**, онова, кждѣто се намиралъ и стария палатъ *(εἰς τὸν παλαιὸν οἶκον)* на великия ханъ, се нарича съ словѣнско име **Плъска**. Византийскитѣ писатели наричатъ крѣпоста въ туй поле *Πλίσκοβα*. По формата си полето трѣба да е приличало на плоска, сложена на корема. Нъ мѣстоположението на туй поле още остава не ясно, както и на крѣпоститѣ, при все че нѣкои учени го отождествяватъ съ Абобското плато при Нови Пазаръ. Прѣди настаняването на българитѣ, както е извѣстно, въ Мизия сж живѣли, освѣнъ племето сѣвери, още седъмъ други словѣнски племена пише лѣтописецътъ, Теофанъ *(Κυριευσάντων δὲ αὐτῶν καὶ τῶν παρακειμένων Σκλαβινῶν ἐθνῶν τὰς λεγομένας ἑπτὰ γενεάς, τοὺς μὲν Σεβέρεις κατῴκισαν ἀπὸ τῆς ἔμπροσθεν κλεισούρας Βερεγάβων* . . . Theop. p. 549 ed. Bonn.). Тѣ били покорени отъ българитѣ и голѣма часть отъ тѣхъ изтикани: едни въ тѣснинитѣ на Източна Стара планина, а други на западъ къмъ аварската граница *(μέχρι Ἀβαρίας)*. Нь запазванието на словѣнската номенклатура свидѣтелствува, че въ Плъсковското поле между българитѣ останали подчинени словѣни, които не дали да прѣобладае тамъ българското топографическо наименование. Горнитѣ извѣстия на византийскитѣ писатели сж твърдѣ цѣнни и по отношение въпроситѣ за пжтя, по който сж вървѣли словѣнскитѣ племена, които още прѣзъ VI, VII вѣкове сж се поселили въ Балканския полуостровъ, както и за тѣхното прѣотечество, отдѣто сж се откъснали или тѣхното по-близко сродство съ останалитѣ словѣнски племена. „Нъ **дреговичи-тѣ** въ Руссия, които **сѣдоша межю Припетью и Двиною**, отговарятъ *драговичитѣ* около Солунъ". Нь имало и епископска титла *Θράκης Δρογοβιτίας*, а у Кодина *Δραγοβιτίας*. У Хоматена пъкъ четемъ: *ὅτε δηλονότι καὶ τῆς τοῦ Πολόγου χώρας ἡ Δρουγουβιτικὴ κατεχόρευσεν ἐξουσία*" (Card. Pitra, Juris ecclesiastici Graec. t VII, p. 410). „На **смолняне-тѣ** и тѣхния градъ **Смоленьскъ**, отговарятъ нашитѣ *смольне Σμολένοι, Σμολεάνοι* по р. Мѣста, между Родопитѣ, Струма и Бѣло море; на рускитѣ **сѣвери**, които **сѣдоша по Деснѣ, и по Семи и по Сулѣ**, прилѣгатъ *сѣверитѣ* по Източна Стара планина" около старата Берегавска клисура, сега Ришкия проходъ. „Името на (руския) градъ **Плесковъ** (сега Псковъ) е било прѣнесено върху старо-българската столица *Плисковъ* . . , (?) Въ свръзка съ названието на българския **Прѣславъ** се нахождатъ едноимменнитѣ руски **Переяславьцъ** и **Переяславль**" (Šafařik Sebr. Spis. t. II, p. 235—39 и И. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 6). Въ

този случай важно е и названието на прохода *Берегава*, каждѣто личи руско пълногласие, което се срѣща и въ други думи на македонскитѣ говори (черево) и пр. Като вземемъ още прѣдъ видъ и редъ лексически сходства на словѣнскитѣ говори въ Балканския полуостровъ, съ ония на велико-рускитѣ, ще трѣба да приемемъ близкото сродство на *мизийски, тракийски* и *македонски* словѣни съ велико-рускитѣ племена. Словѣновѣдението отдавна вече поставя руския язикъ и оня на балканскиитѣ словѣни въ една югоизточна група. (Сборн. за нар. умотв. кн. XVIII, стр. 48).

Освѣнъ туй горѣнаведенитѣ редове отъ надписа ни донасятъ извѣстие и за българскитѣ военни станове. Народитѣ, главната сила на които се намирала въ конницата, прѣдпочитали широкитѣ полета като сборенъ пунктъ. Такъво е било и Плисковското поле за старитѣ българи. Тѣ прѣди да потеглятъ на походъ срѣщу неприятеля, събирали коннитѣ си дружини на това поле. И когато великиятъ канъ Омъртагъ съ войскитѣ си се намиралъ на лагеръ тамъ, заповѣдалъ да му построятъ *авлия* на Туча, или домъ.

Г-нъ Ѳ. И. Успенски доста сполучливо отождествилъ грцкото *Τοῦτζα* съ словѣнското име на р. **Тыча**, на която се намиралъ стария градъ Прѣславъ и с. Тича и дошелъ до заключение: „И такъ, надпись свидѣтельствуетъ о чрезвычайно интересномъ фактѣ — о перенесеніи столицы изъ лагеря въ Плисковѣ —Абобѣ въ Тычу—Преславъ. Выраженіе *ἐποίησεν αὐλὴν* не можетъ быть иначе объясняемо, какъ въ смыслѣ постройки дворца въ Преславя на Тычѣ и перенесенія сюда столицы". (Матеріяли для болгарскихъ древностей стр. 547). За да доди до такъво заключение послужило му и слѣдното извѣстие на лѣтописеца Теофана подъ 763—65 г.: *ἄφνω δὲ ὁ βασιλεὺς ἐξελθὼν τῆς πόλεως καὶ ἀφυλάκτους εὑρὼν τὰς κλεισούρας διὰ τὴν ἀπατηλὴν εἰρήνην εἰσῆλθεν εἰς Βουλγαρίαν ἕως τοῦ Τζίκας καὶ βαλὼν πῦρ εἰς τὰς αὐλάς, ἃς εὗρεν, μετὰ φόβου ὑπέστρεψε μηδὲν γενναῖον ποιήσας.* (Theoph. p. 436) [И внезапно царя (Константинъ Копронимъ), като излѣзе отъ града и като намѣри незапазени (клисуритѣ) проходитѣ поради лъжливия миръ, навлѣзе въ България до Тича*), и като постави огънъ въ авлиитѣ, които намѣри, се завърна съ страхъ безъ да извърши нѣщо юначно.]

---

*) Проф. К. Иречекъ мисли, че *Τζίκα* трѣба да търсимъ на долния Дунавъ; той я сближава съ Прокопиевата *Τιγᾶς* и я помѣстя между Jatrus и Transmarisca, т. е. Янтра и Тутраканъ (Archiv. für slav. Phil. XXI. 613). J. Bury пъкъ счита това име за погрѣшно и го поправя на *Τούνζας*, т. е. *„достигнали до Тунджа"*, (A history of the later Roman Empire t. II стр. 473 забѣл. 5). В. Златарски пише: „намъ ни се струва, че отъ даннитѣ, които черпимъ отъ Теофана, може положително да се каже, че *Τζίκα* се е намирала на сѣверъ отъ Балкана, защото византийцитѣ достигнали до нея, слѣтъ като прѣминали планинскитѣ проходи; освѣнъ това, изразътъ, че тукъ императорътъ намѣрилъ *αὐλαί* — дворци, ни дава до извѣстна степень основание да мислимъ, че византийцитѣ сж достигнали до резиденцията на българския князъ, защото Тео-

Споредъ насъ единъ споменъ, че на Тича била построена авлия отъ Омъртага, и че императора Константинъ, като стигналъ до Тича, опожарилъ авлиитѣ, не е достатъченъ за да се приеме тождество между Тича и Прѣславъ. Защото първо двѣтѣ Камчии сж извѣстни подъ името Тича и второ, имаме село Тича на рѣката Тича, което е сжществувало като крѣпость прѣзъ римското императорско врѣме, както туй се установява отъ монетитѣ, които се намиратъ въ неговото землище; тамъ се намиратъ и монети отъ византийско врѣме отъ Ивана Цимиски. (Населението посочва на царска поляна и султански сарай; послѣдния принадлежалъ на единъ отъ татарскитѣ султани)*). Крѣпостьта Тича къмъ XIII – XIV вѣкъ е извѣстна подъ името *Ἀθίτζα***), която споменува и Мануилъ Филъ — около 1305 г. За да отождестви Тича съ Прѣславъ почтения проф. навѣрно се повлиялъ отъ общеприетото твърдение, че ужъ Прѣславъ на р. Тича е била по-късната столица на българскитѣ владѣтели прѣзъ първото царство. Нъ върху този въпросъ трѣба да се усъмнимъ, толкозъ повече, че имаме изрично свидѣтелство, какво великия Прѣславъ, първата столица на българитѣ, *ᾗ Μυσοῖς ἐστὶ τὰ βασίλεια*, се намирала около Дунава *περὶ τὸν Ἴστρον*. Тъй поне говори Ана Комнена къмъ 1148 год. *Καὶ ἡμεῖς τοῦ λοιποῦ ὀχύρωμα ἐρυμνότατον τὴν μεγάλην ἔξομεν Περισθλάβαν, (πόλις δὲ αὕτη περιφανὴς περὶ τὸν Ἴστρον διακειμένη)*. (Ann. Comnen. Libr. VII p. 342 ed. Bonn.). Сжщата царска писателка и за Доростолъ казва, че се намиралъ *περὶ τὸν Ἴστρον* на Дунава. Значи прѣдлогътъ *περὶ* у нея е употрѣбенъ въ смисъль *на Дунава* или близко до Дунава. Тъй схваналь нейното извѣстие и коментаторътъ Бандурии, който къмъ обяснението на *Πρεσλάβον* у Константина Порфирогенита пише: haec eadem urbs aliis *Περσθλάβα* dicitur, et quidem Persthlavam magnam, Bulgariae regum regiam, expugnavit Ioannes Zimisces, utramque, magnam et parvam, Basilius. Magnam ad Istrum statuit Anna; Zonaras et Scylitzes haud procula a Dorostolo. Ad Haemum montem ponitur a Niceta in Isaacio. 15, quo locs eam describit. (De Them. t. III, p. 369). Левъ Диаконъ, който като съврѣменикъ, описва подробно привзиманието на великия Прѣславъ отъ Иоанна Цимиски, не ясно говори за неговото мѣстонахождание. А що

фанъ употрѣбява думата *αὐλή*, когато говори за българитѣ въ тоя смисълъ (Theoph. 485, 490), но дали *Τζίκα* е било името на самата резиденция или на нѣкоя рѣка или мѣстность, трудно е да се констатира". (Период. спис. кн. 63 стр. 647 забѣл. 2).

*) Съ помощьта на археологическото дружество ний посѣтихме с. Тича; тамъ се намиратъ остатки отъ срѣдневѣкови сгради, нъ бѣха засѣяни прѣзъ наше о посѣщение. Археологически пжтувания сж най-удобни на есень.

**) Д-ръ К. Иречекъ, въ Период. Спис. кн. 55—56, с р. 258 пише: *Ἀθίτζα* . . . се намирала, споредъ менъ при голѣмото село Тича (тур. Чатакъ) на сѣверъ отъ Котелъ при горното течение на р. Акъллж-Камчикъ, която изобщо днесь се нарича български сжщо тъй Тича.

се отнася до Идриси, който непосѣтилъ тѣзи мѣста, ако и да поставя въ итинерара си изрично великия Прѣславъ на мѣстото на днешния при р. Тича, то неговитѣ извѣстия, като писани повече отъ единъ и половина вѣкъ по-късно отъ паданието на града подъ Византия, не могатъ да се ползуватъ съ онова довѣрие, което се пада на византийската принцеса писателка. Що се отнася до извѣстието на лѣтописеца Niceta, трѣба да кажемъ, че дѣйствително той говори за Прѣславъ на р. Тича, нъ не го нарича великъ, а просто Прѣславъ. Така щото неговото извѣстие не може да има никакво значение по отношение разрѣшаването на нашия въпросъ. Несторовиятъ пъкъ лѣтописъ, който поименно споменува само *Переяславецъ на Дунаи и Дерестръ,* като че ли говори въ полза на Дунавския Прѣславъ. [Взе же (Святославъ) и дары многы и възвратися в Переяславець с похвалою великою]. И още, хочю жити в Переяславци на Дунаии" „и сѣде княжя ту въ Переяславци". Умалителното окончание „ць" едва ли може да рѣши въпроса въ полза на Прѣславъ при Тича. Защото, като вземемъ въ внимание думитѣ на Нестора: Влѣто 6477. Рече Святославъ къ матери своей и къ бояромъ своимъ: „не любо ми есть в Киевѣ быти, хочю жити в Переяславци на Дунаи, яко то есть середа земли моей, яко ту вся благая сходятся: отъ Грекъ злато, паволоки, вина и овощеве разноличныя, изъ Чехъ же, изъ Угарь сребро и комони, изъ Руси же скора и воскъ, медъ и челядь", излиза, че Переяславецъ не е билъ малъкъ градецъ, както го издава окончанието, а му прилѣгало да бжде столица, както е била за Святослава. Въ всѣки случай този въпросъ за сега не може да се смѣта за окончателно рѣшенъ, и се изискватъ още проучвания. Слѣдъ всичко изложено до тукъ, като знаемъ при туй, че българскитѣ канове строили на много мѣста авлии, (турски aghul, aûl), то едва ли можемъ да се съгласимъ съ възгледа на уваж. проф. Ѳ. Успенски, че Тича и Прѣславъ било все едно и, че старата столица била при кана Омъртага прѣнесена отъ Абоба—Плиска въ Прѣславъ—Тича. Споредъ насъ, българитѣ въ врѣмето на Омъртага, както и подиръ него, още не сж имали една столица, а сж строили на нѣколко мѣста авлии, които сж били важни стратегически пунктове. Българскитѣ владѣтели продължавали да живѣятъ авлиенъ животъ и подиръ великия канъ Маламира, а навѣрно и прѣзъ врѣмето на Богориша, и едва слѣдъ приеманието на християнството установяватъ се въ столица. Въ авлия е живѣлъ канътъ Аспарухъ още оттатъкъ Дунава и византийскитѣ писатели я наричатъ ὄλγος или ὄγλος по български, а на турски aghul или aûl пише проф. Томашекъ, означава авлия. (Die Handelswege im. 12. Jahrhunderte... въ Sitzungsberichte d. k Akad. d. Wissenschaften t. 153 s. 320). Авлии изгорилъ въ Тича визант. императоръ Константинъ Копронимъ, когато ненадѣйно на-

хлулъ въ България. Въ Крумовата авлия прѣкаралъ ужъ великдена имер. Никифоръ, който се хвалелъ, че я изгорилъ. Великиятъ канъ Омъртагъ, споредъ Търновския надписъ, построилъ авлия или величественъ домъ, нѣкждѣ на Дунава, *ὑπέρφυμον οἶκον*, и такъва авлия построилъ и въ Тича, споредъ нашия надписъ. И ако българитѣ въ языческо врѣме биха имали столица, то византийскитѣ императори на първъ планъ щѣха да се похвалятъ, че сж унищожили на българитѣ самото имъ прѣстолно гнѣздо, както туй правятъ въ християнското врѣме, а не авлиитѣ имъ. Нъ нека разгледаме какво гласи по-нататъкъ нашия надписъ. — Редъ 8—10 чете ги г-нъ Успенски: *Καὶ[ἐπῆγε] τὴν δύναμιν τοῦ [ἐπὶ] Γραικοὺς καὶ Σκλάβους*. По поводъ на туй четение ще кажемъ, че подиръ *ΚΕ* въ надписътъ слѣдва първата часть отъ буквата *Μ*. Затова ний не сме съгласни съ поправката и допълнението му *(ἐπῆγε)*, а поставяме само *ΜΕ*, тъй като върху колоната на туй мѣсто не личатъ никакви слѣди отъ букви. Сетнѣ, формата *τὴν δύναμιν τοῦ (ἐπὶ) Γραικοὺς . . .* е невъзможна. Затова ний въстановяваме тази часть отъ надписа, както слѣдва: *καὶ μὲ τὴν δύναμίν του ἐνίκησεν Γραικοὺς καὶ Σκλάβους*, т. е. и съ силата си (Омъртагъ) побѣди гърци и словѣни. Нъ ставали ли сж битки между гърци и българи прѣзъ началото на Омъртаговото управление? Императора Левъ V Арменинъ (813–820 г.) се сражавалъ съ Омъртагови войски прѣзъ 817 г. и ги разбилъ съ хитрость при Месемврия, *καὶ γενόμενος ἐν Μεσημβρίᾳ τῇ πόλει τοιούτῳ τινὶ διεχρήσατο στρατηγήματι . . .* (Theoph. Coutin. lib. I p. 24).

Значи, слѣдъ тази дата билъ сключенъ тридесетгодишния миръ съ Омъртага, а не „Этотъ трицатилѣтній миръ заключенъ былъ между царемъ Львомъ V Армяниномъ и княземъ Крумомъ въ 813 году“ (Матеріалы для болгар. древност. стр. 225). Между туй къмъ 822 г. когато Цариградъ билъ обсаденъ отъ въстаника, визант. военачалникъ Тома, *τὸν Θωμᾶν ἐξ ἀσήμων τε γονέων . . . καὶ Σκλαβογενῶν*, като се научилъ Омъртагъ, тайно прѣдложилъ съюзъ на обсадения императорътъ Михаила II (820—829 г.) и помощь срѣщу въстаника словѣнинъ. *(Μορτάγων ὁ τῶν Βουλγάρων βασιλεὺς . . . λάθρα τινὰς ἐς βασιλέα πέμψας ἐξαποστεῖλαι αὐτομάτῳ γνώμῃ συμμαχίαν καθυπισχνεῖτο καὶ βοήθειαν* ... Theoph. Contin. p. 64). Императорътъ се съгласилъ, и Омъртагъ, като се радвалъ и безъ туй на войни, и като обичалъ да се ползува отъ плячката, и като искалъ да утвърди и уякчи тридесетгодишниятъ миръ, сключенъ между него и прѣдшественика Лева, опълчилъ силна войска срѣщу въстаника, пише продължителя на Теофана. *Ἀλλ' ὅγε Μορτάγων καὶ ἄλλως πολέμοις χαίρων, καὶ τὰς ἐκ τούτων λείας καρποῦσθαι φιλῶν, καὶ τὰς πρὸς αὐτὸν, δὲ τριακοντούτεις σπονδὰς γεγενημένας παρὰ τοῦ προκατασχόντος Λέοντος ἐπιβεβαιῶσαι καὶ ὑσχυροτέρας ποιῆσαι ζητῶν, τὴν κατὰ τοῦ τυράνου στρατιὰν εὐτρέ-*

πιξεν . . . καὶ ἡ τῶν Βουλγάρων δὲ δύναμις οὐ μικρᾶς τινὸς τάξεως καὶ στρατιᾶς . . . Възстаникътъ Тома билъ напълно разбитъ отъ Омъртага, послѣдниятъ плѣнилъ цѣли византийски дружини и заграбилъ много военна плячка, и се върналъ въ България, като се гордѣелъ и радвалъ съ побѣдата си. (*ἡττᾶται δὴ ἰσχυρῶς ὁ τύραννος... ἀλλ' ὁ μὲν τῶν Βουλγάρων ἀρχηγὸς εὐθὺς τά τε σώματα προσλαβόμενος, ὧν ἐγένετο κύριος, καὶ λείας δὲ πολλῆς γενόμενος ἐγκρατής, πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ὑπέστρεψε, τῇ κατ' αὐτοῦ νίκῃ ἐπαιρόμενός τε καὶ γαυριῶν.* Ibid. p. 66). Горѣизложеното, мислимъ, ни дава пълно право да попълнимъ нашиятъ каменenъ надписъ съ думата *ἐνίκησεν*, т. е. побѣдилъ, защото великия канъ Омъртагъ тъкмо прѣзъ 822, когато билъ издълбанъ надписътъ, побѣдилъ гърцитѣ (*κατὰ τὸν Κηδοῦκτον χῶρον οὕτω καλούμενον ἐστρατοπέδευσεν*) въ византийска територия. На коя страна Омъртагъ побѣдилъ словѣнитѣ, къмъ западъ ли, или къмъ сѣверъ — за жалость нѣмаме извѣстия.

Що се отнася до 11—12 редове, то могатъ да се възстановатъ: *καὶ τεχνέως ἐποίησεν γέφυραν εἰς τὴν Τουτζαν*, т. е., и изкусно направи мость на Тича. Споредъ г-нъ Успенски мостътъ билъ построенъ на р. Тича до Прѣславъ, съ цѣль да облегчи „доступъ въ проходы съ сѣверной стороны и затруднитъ выходъ съ южной стороны". Ние мислимъ, че мостътъ билъ построенъ на р. Тича при самото старо градище Тича, което лежало пакъ на р. Тича, какъвто мость и днесъ се съгражда на сжщата рѣка. До подобно заключение може да се доде, като се вематъ въ внимание думитѣ на слѣдующитѣ 12—15 редове на надписа, които гласятъ: *μετο . . . καὶ ἔστησεν εἰς αὐτὸ τὸ(κάστ)ρον στύλους τέσσαρας, καὶ (ἐπὶ τῶ)ν στύλων ἔστησε λέοντας δύο.* Г-нъ Θ. Успенски първата дума попълва съ *μετήνεγκεν* или още прѣдлага *μετήγαγεν;* нъ понеже се запазила сричката *το*, то не могатъ да се приематъ попълненията му за напълно възможни. Ще трѣба да търсиме глаголъ, който да съдържа сричкитѣ *μετο* или *μετω* и да подхожда на смисъла съ останалитѣ думи. Като такъвъ глаголъ, ако и неправилно употрѣбенъ (българитѣ писвали неправилно), съотвѣтствува глагола въ аористна форма *μετῴκησεν*—прѣсели, прѣнесе. Тогава горнитѣ редове ще гласятъ: „прѣнесе и постави на това градище или крѣпость чатири стълпове и върху тѣхъ постави два лава". Г-нъ Успенски прибавя думата *χαλκοῦς* мѣдни, за която не личатъ слѣди въ колоната. Сжщо и попълнението *καὶ εἰς ἕνα τῶν στύλων* ни се вижда не до тамъ възможно, т. е., върху единъ стълбъ да бждатъ поставени два лъва, когато стълбоветѣ сж били четири! Затова ние прѣдложихме горната поправка на този редъ.

Стратигическото положение на малката крѣпость Тича се цѣнило още въ римско врѣме, ако не и въ тракийско. Тя се намирала на изхода на источно-старопланинскитѣ тѣснини, до самата рѣка Тича, която прѣзъ по-голѣмата часть

отъ годината бивала доста пълноводна и се минавала на мость, както и днесь.

16—18 редове отъ надписа съдържатъ извѣстно благопожелание *ὁ θεὸς ἀξιώσῃ τὸν ἐκ θεοῦ ἄρχονταν μὲ τὸν πό(δ)α αὐτοῦ τὸν βασιλέα καμ . . .* Богъ да удостои отъ Бога (поставения) вождъ съ кракътъ си царя (византийски) да стжпчи ли, да смаже ли, да сгази на врьта му, както по онѣзи врѣмена образно се изразявала идеята за власть и господство. Напримѣръ, по църковнитѣ икони, архангела тжпчи главата на грѣшника, или пъкъ миниатюрната сцена въ гръцкия ржкописенъ псалтиръ, подъ № 17, който се пази въ библиотеката на църквата св. Марко ьъ Венеция. До краката на Василий II българоубиеца, който стои правъ въ броня съ дълго копие въ ржката, личатъ паднали ничкомъ осъмъ видни лица, покорени българи, които го молятъ за милость, като протѣгнали ржцѣтѣ си на напрѣдъ въ знакъ на робска покорность. Нъ по-характерно е слѣдното изрѣчение: *καὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν πεπατηκώς,* (и като стжпчи шията му по старата привичка. Georg. Monach. p. 788). Лѣтописецътъ тѣзи думи ги исказва по поводъ залавянето на бунтовника Тома, комуто византийския императоръ Михаилъ II, съврѣменикъ на Омъртага, стжпилъ върху врата, за да му отнеме правото на властьта, която обличалъ самозванно като претендентъ на византийския прѣстолъ. Или още: *καὶ ὑποκάτω θεὶς τῶν ποδῶν·* Theoph. Contin. p. 69. Тъй че нашия Омъртагъ, който разбилъ войскитѣ на Тома, е могълъ да знае за сждбата му. и каменнорѣзача да пожелае подобенъ успѣхъ за българския великъ ханъ.

19—20 редове попълня г-нъ Успенски съ думитѣ *(ἕως ὑπάρχῃ)* или *(τρέχῃ) ἢ Τοῦτζα (καὶ δώσῃ αἰχμαλώ)τους πολλοὺς Βουλγάροις.* Нъ самъ г-нъ Успенски се съмнява като казва: „здѣсь также возможны разныя коньектуры“; или „въ этихъ строкахъ мы допустили нѣсколько коньектуръ“. (Ibid. p. 549). Заградeното въ скопки е съмнително, особено пъкъ думата *(ἔπειτα),* когато се знае, че въ надписитѣ не се употрѣблява никаква двойна гласна; тукъ ясно е запазена частьта *ЕПЕ*, кждѣто се очаква глаголна форма.

Петьтѣ послѣдни редове сж напълно запазени и по тѣхъ личи, че надписорѣзача не си служилъ даже и съ правилни языкови форми. Той пише: *ἀγαλλιόμενος,* вмѣсто *ἀγαλλιώμενον* и *ζησειν,* вмѣсто *ζῆσαι.* Формитѣ пъкъ *Βουλγάροις τῇ* и *Γραικοῖς τῇ,* които ни прѣдлага г-нъ Успенски, сж съвсѣмъ неприемливи, защото такива не сжществуватъ въ гръцки языкъ. Напротивъ имаме правилни форми *βουλγαριστί, γραικιστί,* както: *σλαβιστί, περσιστί, ἑλληνιστί ἀραβιστί* и пр.

Погрѣшно ги цитира и проф. J. A. Bury: *ιτο δε ο κερος οταν εκτιστιν βουλγαρις τι σιγορελεμ γραικις τι ινδικτιονος ιε* (Виж. статията: *„Хронологическиятъ цикълъ на българитп“,*

която даваме въ прѣводъ, като новость по този въпросъ. За да напише почтен. проф. тази си студия дало му поводъ българското изражение *σιγορ ελεμ* (шигоръ-елемъ) за което г-нъ Успенски писа: „Хотя не можетъ быть сомнѣнія, что этотъ терминъ обозначаетъ хронологическій періодъ на старо-болгарскомъ языкѣ и соотвѣтствуетъ греческому индикту, но реальное его значеніе до сихъ поръ не поддается объясненію" (Матер. для болгар. древн. стр. 550).

Слѣдъ всичко горѣизложено текстътъ на тоя цѣненъ надписъ въ правилна и попълнена форма споредъ насъ ще гласи:

Κάνας ὑβιγὶ
Ὀμουρτὰγ εἰς τὴν
γῆν ὅπου ἐγεννήθην
ἐκ θεοῦ ἄρχων ἐστίν·
εἰς τῆς Πλσκας
τὸν κάμπον μέ-
νων ἐποίησεν αὐλὴν
εἰς τὴν Τοῦτζαν καὶ με
τὴν δύναμίν του (ἐνίκησε)
Γραικοὺς καὶ Σκλάβους καὶ
τεχνέως ἐποίησει γέφ (υραν)
εἰς τὴν Τοῦτζαν. Μετφ (κοισε)
καὶ ἔστησεν εἰς αὐτὸ (τὸ-κάστρον)
στύλους τέσσαρας καὶ (ἐπὶ τῶν)
στύλων ἔστησε λέοντας
δύο. Ὁ θεὸς ἀξιώση τὸν ἐκ θεοῦ ἄ-
ρχοντα μὲ τὸν πο[δ]α αὐτοῦ
τὸν βασιλέα καμ[. . . . ἕως ὑπάρ]
χῃ ἡ Τοῦτζα καὶ [αἰχμαλώ]
τους πολλοὺς βουλγάροις ἐπε . [. . Καὶ]
τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὑποτάσσοντα χαί-
ροντα καὶ ἀγαλλιώμενον ζῆσαι
ἔτι ἑκατόν. Ἦτο δὲ ὁ καιρὸς ὅταν
ἐκτίσθη βουλγαριστὶ σιγορ ελεμ
γραικιστὶ ἰνδικτιῶνος ιε.

А българския му прѣводъ ще бжде:

„Великиятъ канъ Омъртагъ въ земята, кждѣто се родихъ е отъ Бога (поставенъ) вождъ. Като прѣбиваваше въ Плисковското поле (на лагеръ) построи авлия на Тича; и съ силата си (военна) побѣди гърци и словѣни и искусно направи мость на р. Тича. Прѣнесе и постави въ тази крѣпость четири стълпове и на стълповетѣ постави два лева. Богъ да удостои Божия вождъ съ кракътъ си да унижи, (да стжпчи) царя (до като сжществува) Тича (или тече), и да даде на българитѣ много пленници. И като подчини враговетѣ си, като се радва и се весели, да живѣе сто години. Врѣмето, когато се построи бѣше по български шигоръ—елемъ, а по грьцки индиктионъ петнадесети".

Значението на Омъртаговитѣ надписи.

До проучванието на каменнитѣ надписи твърдѣ малко се знаеше за господаруванието на Омъртага. Сега обаче характера на дѣятелностьта на тоя български великъ канъ придобива нова свѣтлина. Омъртагъ испъква като „най-болѣе крупная фигура въ древнеболгарской исторіи“. „Съ именемъ Омъртага соединяются самые прочные устои болгарскаго государства. Къ его времени относятся и памятники внутренней организаціи, и подчиненія новыхъ областей ... Импозантная фигура Омортага весьма много выигрываетъ при свѣтѣ вновь открываемыхъ національныхъ памятниковъ, которые далеко оставляютъ за собой недостаточныя, пристрастныя и лишь случайно брошенныя замѣтки византійской лѣтописи“. (Матер. для болгар. древн. стр. 551).

Такъво величествено ханствувание на Омъртага не е било случайно нито прѣдставлявало нѣкакъвъ скокъ въ историята на българитѣ, нъ то се явило като послѣдствие отъ дѣятелностьта на редица негови прѣдшественици*). Така още ханътъ Кардамъ, слѣдъ прѣкратяванието на раздоритѣ измежду владѣтелнитѣ български родове, съобщилъ на византийския императоръ: *ἢ τέλεσόν μοι πάκτα, ἢ ἔρχομαι ἕως τῆς Χρυσῆς πόρτης καὶ ἐρημῶ τὴν Θρᾴκην.* (Theoph. p. 728, т. е. или ми изпрати данъкъ или идвамъ до Златнитѣ врата и опустошавамъ Тракия). Тази смѣлость на Кардама свидѣтелствува за консолидирането на българската държава слѣдъ династическитѣ раздори. Нъ по-важно е Крумовото ханствувание**), прѣзъ което най-нагледно личи усилванието въ всѣко отношение на българската държава. (Виж. подробности въ студията ни: „Бѣлѣжки върху веществената култура на старобългарското ханство“ стр. 39—56). Тогава Крумъ намислилъ да прѣвземе даже и Цариградъ. Ето какво ни разправя по този случай визант. писатель Симеонъ Магистъръ:

»*Λοιπὸν οὖν μετὰ ταῦτα ἀνηγγέλη αὐτῶν ὅτι ὁ Κροῦμος ἐστράτευσεν λαὸν πολὺν συναθροίσας καὶ τοὺς Ἀβάρεις καὶ πάσας τὰς Σκλαβινίας· πρὸς δὲ τούτοις παρασκευάζει διαφόρων ἑλεπόλεων ὄργανά τε καὶ μηχανήματα καὶ μαγγανικὰ παμμεγεθέστατα, τριβό-*

---

*) Г-нъ Ив. Ев. Гешовъ, прѣдседатель на Книж. Дружество, въ една статия въ календаря на партията си търси и намира *скокове* въ историята на българското минало. Дѣйствително, въ остарѣлото и безъ научна стойность съчинение на Гильфердинга, отъ което се ползувалъ почтен. авторъ има скокове. Нъ не прави никакъ честь на прѣдседателя на бждещата академия (?) да е толкова малко запознатъ съ българската история и да се осмѣлява да вкарва въ заблуждение обществото. За съжаление не само Ив. Ев. Гешовъ слабо познава нашитѣ стари работи, но това е общъ недостатъкъ на всички наши видни книжовници и обществени дѣйци.

**) Невѣрно е твърдението на В. Златарски, че Крумъ е билъ родоначалникъ на нова българска династия. Извѣстие за подобно нѣщо нѣмаме до сега и В. Златарски не е посочилъ такъво.

λους καὶ πετροβόλους καὶ χελώνας καὶ ὑψηλοὺς κλίμακας, σφαίρας τε καὶ μοχλοὺς καὶ ὄρυγας, κριούς τε καὶ βελοστάσεις, πυρόβολά τε καὶ λιθόβολα καὶ σκορπίδια εἰς τὸ βαλέσθαι βέλη καὶ σφενδόνας, πάντα τὰ μηχανήματα κατὰ τῶν ἐπάλξεων πρὸς τὸ ἑλεῖν τὴν πόλιν· ἐπὶ τὸ δυτικὸν δὲ μέρος, φησίν, τῆς πόλεως κατὰ τοῦ τείχους τῶν Βλαχερνῶν ταῦτα πάντα βούλεται προσαγαγεῖν τὰ μηχανήματα, ἔνθα καὶ ἐτοξεύθη, σταβλίζων βόας χιλιάδας δέκα πρὸς τὸ βαστάξαι πάντα τὰ προλεχθέντα ὄργανα, τεθέντα ἐπὶ ἁμαξῶν, ἃς προσέταξεν χιλιάδας ε΄ σιδηροδεθέντας.

„Прочее слѣдъ това се доложи (отъ шпионитѣ въ България), че Крумъ опълчилъ много войска, като събралъ и аваритѣ и всичкитѣ словѣни. А при туй приготовлявалъ орждия на различни хелеополи (обсадни машини) и прѣголѣми кобилици, тризжбци и каменохвърлящи машини, желѣзни костенурки, високи стълби, кълба, топори, лостове и мотики, тарани, пращници, стрѣломѣтателни машини, огнеизхвърлящи стрѣли, скорпиди (военни машини за хвърляне стрѣли и камъни съ пращи); всички тѣзи машини били прѣдназначени да се поставатъ срѣщу стѣнитѣ за да привземе Цариградъ. Казватъ. че тѣзи машини искалъ да постави къмъ западната страна отъ града срѣщу Влахернската стѣна на мѣстото, кждѣто било хвърлено копие срѣщу Крума. Той ималъ на расположение десеть хиляди волове за да прѣнесатъ всичкитѣ горѣказани машини, поставени върху петь хиляди кола, които заповѣдалъ (Крумъ) да свържатъ съ желѣза“.

Това е била, така да се каже, българската артилерия въ IX вѣкъ, тъй като тогава обсаднитѣ машини вършели нейната функция. Такъва военно-инжинерна наука, повече механика, проникнала въ България прѣзъ Крумовото врѣме, когато прибѣгналъ при българитѣ опитния механикъ арабина спатарий Евтимий, който билъ на византийска военна служба. (*Ἐν οἷς ἦν καὶ Εὐθύμιος ὁ σπαθάριος μηχανικῆς ἔμπειρος . . . προσέφυγε τοῖς Βουλγάροις καὶ ἐδίδαξεν αὐτοὺς πᾶσαν μαγγανικὴν τέχνην.* Theoph. p. 753).

Крумъ е билъ първия господаръ, който благодарение на модернизирането на военното дѣло въ България, за пръвъ пжть е привзелъ Одринъ, Месемврия, Анхияло, София и пр. нъ ги повърналъ на Византия, защото нѣмалъ културна мощь да ги задържи, нито пъкъ военна сила, за да ги владѣе! Нъ въ Крумово врѣме на България давали съвѣти и видни византийски държавни мжже. Напримѣръ Константинъ Пачика, който билъ зеть отъ сестра на Крума, ако и да исповѣдвалъ християнството, което търпели българитѣ. (*καὶ Κωνσταντῖνον τὸν λεγόμενον τοῦ Πατζικοῦ φυγόντος εἰς Βουλγαρίαν πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ἔχοντα καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ὄντα ἐξ ἀδελφῆς τοῦ Κρούμου.* Sym. Magist. p. 613). Тъй че прѣзъ ханствуванието на Омъртага всички условия благоприятствували за по-нататъшното

развитие на българската държава. Отъ неговото врѣме българското ханство излиза отъ тѣснитѣ си граници и завзима обширни размѣри и то не по южна посока, къмъ Византия, съ която билъ сключенъ тридесетгодишенъ миръ, а къмъ сѣверъ и сѣверо-западъ, както за туй ни засвидѣтелствуваха нашитѣ каменни надписи, а още повече и франкскитѣ аналисти, които прѣдставять българското ханство, като могжща съсѣдна държава на франкитѣ.

Прибавка.

Каменни надписи отъ врѣмето прѣди Омъртага до сега не сж намѣрени. Нѣкои учени прѣдполагатъ, че старобългарскиятъ надписъ, помѣстенъ въ Corpus inscription. graecorum t. IV, № 8691 а, може да се припише на хана Кардама, или даже на Пагана*) Ние рѣшително отхвърляме подобно прѣдположение, тъй като югоизточната граница на българската държава, тогава не се простирала до земята на словѣнското племе *смолѣни*, а тридесетгодишния миръ, сключенъ на 817 г. исключва за този периодъ всѣкакви териториялни увеличавания на България за смѣтка на Византия. Отъ византийскитѣ лѣтописци знаемъ, че ханътъ Богоришъ нарушилъ мирътъ съ Византия, безсъмнѣние слѣдъ изтичането му, 847 г., и нахлулъ дори до Солунската область. *(ἐξελθόντος δὲ τοῦ Μιχαὴλ Βουλγάρου ἐν Θεσσαλονίκῃ . . .)* Отсжтствието на всѣкакви извѣстия за българитѣ у византийскитѣ писатели прѣзъ туй врѣме, говори въ полза на това, че мирътъ не билъ нарушенъ до 847 г.**). Тъй, че надписътъ трѣба да се отнесе къмъ втората половина отъ IX вѣкъ, а не къмъ първата, както твърди В. Златарски, именно: „очевидно се отнася къмъ първата половина на IX вѣкъ“. (Сборн. кн. XXIV стр. 49).

Другъ надписъ, който носи чисто надгробенъ характеръ е и Маламировия, найденъ въ турскитѣ гробища близо до с. Насърлие въ шуменско. Оттамъ той е прѣнесенъ въ Шуменъ, а сега се намира въ Народния музей подъ № 3606 г.

---

*) *Йор. Ивановъ, Български старини* изъ Македония, стр. 1—4.

**) В. Златарски въ парафразираната статия: *Извѣстия за българитѣ въ хрониката на Симеона Метафраста и Логотета,* помѣстена въ Сборникъ за Нар. Умотвор. кн. XXIV, е наклоненъ да приеме нарушението на мира отъ страна на Византия, която испратила кораби по Дунава въ царуването на Теофила 829—842 г. на което ний не сме съгласни на основание горѣизложенитѣ съображения.

Този надписъ отчасти е повреденъ и гласи:

Κανες υ
βυγη
Μαλα
μηρ τζε
πα βογο
τορ βοηλα
κουλουβρος
ητον κε
του αρχον
τος θρεπτος
ανθροπος
ητον κ . . .
θενι . . . .
πε . . . . .
κε σ . . . . . .
βα . . . .
ις μνι . . . .
νον αυτου

Възстановенъ надписътъ споредъ насъ ще гласи:

»Κάνες ὑβυγὴ Μαλαμήρ. Τζέπα βογοτὸρ βοηλᾶ κουλουβρὸς ἦτον καὶ τοῦ ἄρχοντος θρεπτὸς ἄνθρωπος ἦτον καὶ ἀσθενήσας ἀπέθανεν. Καὶ (στύλον) ἔβα(λεν ὁ ἄρχων) εἰς μνη(μόσυ)νον αὐτοῦ«.

„Белики ханъ Маламиръ. Джепа богатиръ боляринъ бѣше колубъръ, и храненъ человѣкъ бѣше на вожда. Като се разболѣ умрѣ и паметникъ постави вождътъ за негово въспоминание“.

Споредъ този надписъ болярinътъ Джепа билъ *богатиръ* (почетна титла, юнакъ надъ юнака), нъ въ българската войска той обличалъ длъжностьта на *колубъръ.* Тази военна длъжность ученитѣ я сравняватъ съ турската *qologhuz,* отдѣто една сѣверно-турска диялектическа форма *qolabur,* която означава пжтепоказатель, (съ прѣминаванието на *gh* въ b и на *z* въ r). У насъ нѣкои се опитаха думата *κανὲς* по съзвучие да я сближатъ съ кънѧзь, нъ за съжаление тѣ пропускатъ редицата други титли и чинове въ старобългарската войска, които сж отъ турско произхождение.

Другъ откъслъченъ надписъ, който има особенно значение за насъ е слѣдниятъ, намѣренъ въ Нови-пазаръ, а сега се съхранява въ Народния музей подъ № 3608.

Поправена и въстановена тази часть отъ надписа гласи:

. . . αν)ος θρεπτο(ς ἄν]
θρωπός μου ἦτον καὶ [ἀσθε
νήσας ἀπέθανεν ἦτ(ο δὲ
γενεᾶς Ἐρμιάρης

Въ този фрагментъ особенно внимание обръща старобългарския родъ *Ермиаръ,* който се отождествява съ владѣтелския родъ *Ерми.* Така въ именикътъ на българскитѣ владѣтели четемъ:

Гостунъ намѣстникъ сын. ҂в лѣт род емоу Ерми.

Не трѣба да се съмняваме, че ще се откриятъ и други мѣстни паметници отъ старобългарското минало, които ще ни освѣтлятъ редъ тъмни въпроси. Нъ за това се изисква повече внимание отъ страна на археологическитѣ дружества, както и на Министерството на Просвѣщението, което твърдѣ малко подпомага старобългарската старина!

Д. Ихчиевъ.

Турскитѣ вакъфи въ Българското царство и документи върху тѣхъ. *)

Актъ за завѣщание на Карловския тевлиетъ, написанъ на 1 денъ шабанъ 801 г. отъ егира (8 априлъ 1399 г.).

Акта има слѣдното съдържание: Започватъ обикновенитѣ мохамедански молитви, извлѣчени отъ свещения алъ-коранъ, а подиръ тѣхъ слѣдва слѣдното:

„Нека бжде извѣстно на всички мюсюлмани, че благочестивиятъ и благородниятъ голѣмецъ (кибаръ) който се радва на висока слава и на благодѣяние, а именно Карли-зааде Лала Али бей, — човѣкъ уменъ, просвѣтенъ и добрѣ развитъ, като разсжди зрѣло доде до убѣждение, че човѣкътъ на тоя земенъ и суетенъ миръ — билъ той богатъ или бѣденъ, безъ разлика — не е нищо друго, освѣнъ едно долно сжщество, което рано или късно се разлага, споредъ както има хиляди примѣри за това, ще се върне обратно тамъ отъ гдѣто е дошелъ, т. е. ще се повърне обратно въ обятията на майка земя.

Разсжждавайки така и като вижда, че дѣйствително положението на човѣка е такова, той съ пъленъ здравъ разумъ и съвършенно здраво състояние на духа си изповѣда, въ присжтствието на потрѣбнитѣ свидѣтели споредъ шерията, и каза слѣднитѣ думи: „азъ, каза той, още отъ 10 години насамъ съ духа и сърдцето си съмъ рѣшилъ данаправя едно богоугодно дѣло. Това мое благоугодно дѣло се състои въ това: завѣщавамъ и посвѣщавамъ на вакъфа моитѣ собствени недвижими имоти, както и правата на долуизложенитѣ поименно приходи, които бѣха пълно мое притежание и които сж прѣминали върху мене като благодѣяние на моя главенъ господарь-имаминъ на нашата просвѣтена земя, на моето отечество.

Недвижимитѣ имоти, които ги притежавамъ съ мюлкъ-нааме, се състоятъ: отъ земи, кжщи, гори, планини и мерата на всичкото село нарѣчено „Шеихъ-кариеси“ (селото Соколъ), а подъ друго име това село, споредъ езикътъ на невѣрнитѣ християнм (подразбира се българитѣ) се именувало това село „*Сушица*“, лежаше въ Пловдивската кааза, Румелия. Селото Сушица се намира подъ политѣ на

*) Продължение отъ кн. III стр. 264.

Балкана (Стара-планина), чийто граници сѫ слѣднитѣ: границата отъ къмъ истокъ наченова отъ селото *Арапли*, минава по пѫтя и стигва до ливадата нарѣчена Турна-чаири, която лежи въ землището на сѫщото село Арапли. Границата отъ сѣверъ се започва отъ голѣмия камъкъ нарѣченъ „Кебиръ-ташъ", който се казва още *Кочъмаръ*; послѣдниятъ лежи подъ политѣ на Коджа-балканъ (Стара-планина) и границата върви по пѫтя и пристигва до мѣстностьта нарѣчена „*Гедикъ*", Въ тази мѣстность овчаритѣ всѣка година прѣкарватъ лѣтното си врѣме на паша съ овцетѣ си. Отъ тамъ границата върви по политѣ на Балкана направо и стигва до мѣстностьта нарѣчена „*Буланджа*." Слѣдъ туй границата взима западната посока на Балканътъ и стигва до мѣстностьта „*Атли-Бурунъ*" (конски носъ), слѣдъ туй тя пристигва до мѣстностьта на голѣмиягъ пробитъ камъкъ нарѣченъ „*Кебиръ декили ташъ*. Слѣдъ туй границата отива на югъ и върви по дерето, като стигва текущата рѣка, нарѣчена „*Осма-Нехири*" (рѣкатя Осъмъ). Отъ тамъ границата върви все на югъ и по течението на тази рѣка границата излиза дори до източната страна. А отъ тамъ тя допира до политѣ на гората нарѣчена „Меджитъ-тепеси" (могилата). А отъ тамъ границата върви и стигва до Дяволския камъкъ, нарѣченъ „Шейтанъ-таши". Слѣдъ това границата възвива по текущата рѣка и стигва до мѣстностьта „Кавакли-дере«. Отъ Кавакли-дере границата се проточва и върви все по течението на водата, като стигва до Сопотския пѫть нарѣченъ „Акче-клисе йоли". А отъ тази мѣстность границата върви право за могилитѣ нарѣчени „тритѣ могили" Сулюсъ-тепелери. Границата отъ тамъ върви по пѫтя и стигва до плодороднитѣ дървета нарѣчени „Ешчаари-мюсемеръ", слѣдъ туй заминава задъ тѣхъ и стигва пакъ до Сопотския пѫть, а отъ тамъ върви по пѫтя за Павликени (Терики-Павликянъ) и стигва до оня кръстопѫть, по който жителитѣ отъ селото Салихъ (Джбени) отиватъ за дърва въ мѣстностьта нарѣчена „Еничарска нива". Слѣдъ туй границата минава и взима направление за мѣстностьта „Заешка-могила" наречена „Таушанъ-тепеси". Слѣдъ туй границата стигва до малката могила, която се именува „Сагъръ-тепе". Отъ тамъ границата като върви все по течението на текущата рѣка нарѣчена, „Куру-вадаси" (суха вада), се спира и стигва пакъ до ливадата „Турна-чаири", гдѣто границата окончателно се свършва.

Освѣнъ тѣзи имоти азъ притежавамъ и двѣ воденици на вода за мелене брашно. Едната отъ тѣзи воденици, лежаща най-отгорѣ, се нарича „Жуаръ-дегермени", а другата воденица, която стои малко по-долѣ и е вѫтрѣ въ рѣченото село Сушица се казва „Джаферъ-дегермени". Сѫщо притежавамъ двѣ голѣми поляни-ливади, които служатъ по нѣкогажъ и за пасбище. Едно отъ тѣзи пасбища лежи подъ селото а другото, което се намира на източната страна, лѣжи между срѣдата на двѣтѣ села, Сушица и Арапли.

Прочее, като се изключатъ старитѣ вакфирани на вакъфа имоти, които лежатъ въ землището на това село, — азъ посвѣщавамъ за въ полза на тоя факъфъ всички мои онѣзи земи, имоти,

кѫщи, гори, пасбища, воденици и мери, които лежатъ вѫтрѣ въ горѣописанитѣ граници на това село. Сѫщо така завѣщавамъ на вакъфа и всичкитѣ мѣстности които сѫ подчинени и подпадатъ къмъ тѣзи граници. Така: земитѣ, жилищата, кѫщитѣ, обитаемитѣ гори и лесове, полетата (мездрата), могилитѣ, полянитѣ, обработенитѣ и необработенитѣ мѣста и земи, високитѣ и нискитѣ мѣстности (долинитѣ и висинитѣ), водопроводитѣ (каналитѣ), лозята, дърветата, безразлично дали тѣ сѫ плодоносни или неплодоносни всички тѣзи имоти, заедно съ горѣописанитѣ, окончателно ги посвѣщавамъ и ги прѣдавамъ на вакъфа, като негово собствено имение. Това мое вакфиране азъ го направихъ нарочно за въ полза на вакъфа, а специално за покриването отъ доходитѣ на тѣзи имоти разноскитѣ на джамията ми, която я съградихъ и която се намира въ ислямска територия на самото мѣсто, чиито граници сѫ слѣднитѣ мѣстности: отъ къмъ югъ лежи собствената ми мѣстность, която по прѣди принадлежеше на кюфарката Ангелина, отъ къмъ изтокъ лежи мѣстностьта, нарѣчена „сухата мѣстностъ“ (куру-мездраси), отъ къмъ северъ джамията граничи съ моята собствена кѫща, а на западъ лежатъ гробищата на кюфаритѣ (християнитѣ, невѣрнитѣ).

Управлението дѣлата на тоя вакъфъ и тевлията му възлагамъ на най стария си синъ Хасанъ Челеби. Той ще се именува за прямъ мютевелия на тоя ми вакъфъ и до като той е живъ и способенъ да го управлява ще има право да владѣе тѣзи ми вакъфски имоти, като дава и отчетъ прѣдъ надлежниятъ шериятски сѫдъ. Слѣдъ неговата смърть, тевлиятътъ (управителя) на тоя вакуфъ ще прѣминава въ наслѣдство на втория ми синъ Мехмедъ Челеби. А слѣдъ смъртьта на послѣдния, тевлиятътъ ще мине въ наслѣдство на третия ми синъ Мухтери Бали Челеби. Слѣдъ смъртьта на послѣдния тевлиятътъ ще помине въ наслѣдство върху четвъртиятъ ми по редъ синъ, именуемъ Искендъръ Челеби, а като умрѣ и тоя ми синъ тевлиятътъ ще прѣмине по наслѣдство на най малкиятъ ми синъ Мустафа Челеби. Така по тоя начинъ тевлиетътъ на вакфиранитѣ отъ мене имоти ще се изредва по наслѣдство и по реда си на „хакъевзадието“ до тогава, да когато не остане живъ никой отъ моитѣ синове. Подиръ тѣхната смърть управата на тевлията ще минава по старшинство на внуцитѣ и прѣвнуцитѣ ми както и на внучкитѣ ми. Но ако отъ тѣхното мѫжко поколение не би останалъ да живѣе никой на земята то въ такъвъ случай тевлиятътъ ми ще прѣминава по наслѣдство пакъ по реда на старшинство, върху моитѣ роби, които поради приемането мохамеданската религия, сѫ били освободени отъ робското си положение. А слѣдъ смъртьта на робетѣ ми, тевлиятътъ ще прѣмине въ наслѣдство върху тѣхнитѣ чада, внуци и правнуци и ще трае до тогава, до като не остане живъ никой отъ моето поколѣние. А когато моето потекло окончателно се свърши и не остане живъ никой мой потомъкъ — било отъ мѫжкия ми полъ било отъ женския ми полъ, — то въ такъвъ случай, давамъ право на мѣстния главенъ управитель (войводата, бейлербея, васията, юмеранитѣ и др.) да назначаватъ на вакантното мѣсто за мютевалия лице порядъчно, на което той се довѣрява.

Съобразно съ условията ми, които излагамъ въ тоя ми актъ (ваквиетъ-наме), надзирателството на тевлиета възлагамъ на втория си синъ Мехмедъ Челеби. Слѣдъ неговата смърть това надзирателство да прѣмине върху срѣдния ми синъ Бали Челеби, а слѣдъ смъртьта на този послѣдния надзирателството ще прѣмине на четвъртия ми синъ Искендеръ Челеби. Подиръ смъртьта на Искендеръ Челеби надзирателството ще мине на най-младия ми синъ Мустафа Челеби. Слѣдъ като се поминатъ всичкитѣ ми синове допускамъ и позволявамъ, щото надзирателството да прѣминава по наслѣдство по старшинство на внуцитѣ и прявнуцитѣ ми. Въ случай, че отъ моето племе отъ моята кръвь и плъть не остане никакво мжжко чедо, то надзирателството на вакъфа да се възложи по реда на старшинство на най-стария членъ отъ моитѣ освободени роби, които сж влѣзнали въ лоното на ислямската религия. А слѣдъ тѣхната смърть надзирателството на тоя вакъфъ желая да прѣминава по наслѣдство върху синоветѣ, внуцитѣ и прѣвнуцитѣ на моитѣ роби, които съмъ освободилъ отъ робското имъ тежко положение. Има обаче едно условие и това не желая по никой начинъ да се унищожава то е: желая едно и сжщо лице да не бжде на тоя ми вакъфъ и мютевелия и надзиратель. Искамъ да бждатъ двѣ лица, които всѣки по отдѣлно до си върши своитѣ дѣла.

Всичкиятъ десетъкъ (ашаръ) който по закона и по обичая се слѣдва да се получава отъ земнитѣ произведения на тѣзи мои вакфирани имоти и по който десетъкъ държавното съкровище нѣма никаква намѣса, — ще принадлежи изключително на вакъфа и на тевлиета. Само узаконенитѣ даждия тъй както се узаконени върху тѣзи мои имоти и слѣдъ като се изваждатъ отъ дохода данъка за държавния фискъ, — останалата сума, която би се получила отъ десетъка на земитѣ и имота ще принадлежи изключително на вакъфа и на тевлиета, който ще управлява дѣлата на тоя вакъфъ, съгласно съ шерията и съ обичая на вакъфа.

Отъ прихода на тоя десетъкъ способниятъ имаминъ, който е длъженъ да прави петь пжти на день богоугодни молитви за спасението душитѣ на събралото се общество въ джамията и който да изпълнява религиозното служение — ще получава дневно за своята имамска служба по 17 дерхима. Хатибинътъ, който ще чете проповѣдитѣ въ джамията въ петъченъ день, ще получава на день по 4 дерхима. Хавъзътъ, който като служителъ, въ джамията, расбира добрѣ да извършва обряднитѣ условия за петтѣхъ ежедневни намази (кланянета) ще получава на день по 2 дерхима. Вратарътъ (дербаръ) който е длъженъ да отваря и затваря вратитѣ на джамията, а когато потрѣбва да помита, да почисти джамията, да пали зарань и вечерь кандилата ще получава на день по 2 дерхима. Той вратарътъ обаче трѣбза да е правовѣренъ мюсюлманинъ и да е смиреномждъръ. На 5 души молли и вещи четци по мелодията на ал-корана ще имъ се плаща дневна заплата за мелодичното имъ четене сутрина, въ понедѣлникъ и четвъртъкъ, на трийсетѣ сури отъ свещенния алъ-коранъ за спасението душата на завѣщателя, за духа

на великия пророкъ Мохамеда и за благоденствието на ислямския народъ, — ще получаватъ на всѣки день 5 дерхими, като се падне по 1 дерхимъ на день за всѣки четецъ. Надзирателя ще получава на денъ по 2 дерхима. За разноски, за зейтинъ и по палението на кандилата и за тѣхното изгасване ще се изразходватъ по 2 дерхима на день. На мютевелията, освѣнъ опрѣделения му тевлиетъ, ще му се плаща по 17 дерхими на день. Ще се внимава добрѣ, щото тия разноски да сж достатъчни. Ако тѣ се окажатъ достатъчни и ако тѣ съотвѣтствуватъ на доходитѣ, то въ такъвъ случай управлението на вакъфа ще е добрѣ. Но, ако доходитѣ се окажатъ по малки отъ самитѣ разходи и не би стигали ресурситѣ да се покриватъ разноскитѣ,—то въ подобенъ случай отъ десетъка ще се изваждатъ допълнителни кредити и ще се намалява приходътъ, който е опрѣделенъ да получава мютевилията. Съ една рѣчь мютевелията въ тоя случай ще получава по малка часть отъ дохода на десятъка. Чистия приходъ, който би се получилъ отъ моитѣ завѣщани имоти, ще се раздѣлява между тевлията на 17 равни части, и споредъ тоя начинъ ще се разпрѣдѣлватъ и доходитѣ на тоя вакъфъ. Ако пъкъ доходитѣ прѣвишатъ опрѣдѣлената сума съ излишество, въ такъвъ случай прѣвишаващата сума ще се разпрѣдѣлява и раздаде, съобразно рѣшението на общината и съ съгласието на мютевелията, пропорционално между всичкитѣ служители на тоя тевлиетъ: на имамина, проповѣдника и на четцитѣ. Въ случай, че четцитѣ на джамията въ материялно отношение бждатъ по добри и по щастливи отъ имамина и хатибина, то излишъка отъ прихода ще се раздѣлява между персонала на служащитѣ въ джамията, като това разпрѣдѣление ще започне най-напрѣдъ и въ по малко количество отъ четцитѣ.

Независимо отъ това азъ завѣщавамъ на вакъфа всичкитѣ си свои кжщи, които притежавамъ въ това село, както и живущитѣ въ тѣхъ рая селяни, които работятъ земитѣ и посѣвитѣ ми. Раята, като рая на вакъфа ще се ползува съ голѣми привилегии, съ права и свобода, а сжщо тъй ще се ползуватъ отъ даване на всѣкакви правителствени данъци и налози и ще бждатъ освободени.

Наслѣдството на тевлиета на тоя вакъфъ върху кжщитѣ отъ селото ми ще прѣминава, както се каза по-горѣ, на всичкитѣ ми чада еднакво, по редъ на старшинство. А слѣдъ тѣхната смърть наслѣдството ще прѣминава на внуцитѣ, прѣвнуцитѣ ми отъ мжжки родъ. Слѣдъ тѣхната обаче смърть, и като не остане никой живъ отъ тѣхъ, наслѣдството на тевлиета ще прѣминава на моитѣ роби, които съмъ освободилъ отъ робското имъ положение. Но, ако не остане никакво мое потекло, нито отъ моята кръвь и плъть, нито отъ моитѣ роби, то въ такъвъ случай наслѣдството на мютевелията желая да се възложи на най-правоспособното лице, което би се избрало измежду народътъ ми.

Въ случай, че нѣкои отъ моитѣ мжжки чада, внуци и прѣвнуци би пожелалъ да се занимава съ земледѣлие, да обработва земитѣ и нивитѣ ми, то му позволявамъ и желая да не му се зима

отъ него никакъвъ десетъкъ и други данъци. Сжщо да не се изискватъ отъ него данъци за земитѣ, биле тѣ като налогъ за мѣстностьта, гдѣто се раждатъ земнитѣ произведѣния било за самитѣ произведѣния. Сжщо и данъка за мѣстностьта, която ще бжде посадена съ 10 овощни дървета, нѣма да му се изисква десетъкъ, когато тѣзи дървета дадатъ плодородие. Ако нѣкой отъ моитѣ роби, които съмъ ги освободилъ, обработва едно мѣсто, въ което има посадени три овощни дървета, то да не му се зима отъ него нито десетъкъ, нито данъкъ. Ако нѣкой отъ моитѣ роби, които сж освободени, би обработили повече земи и мѣста отъ колкото съмъ имъ опрѣдѣлилъ, — то, въ такъвъ случай, робътъ ми ще е дълженъ за повечето обработени отъ него мѣста да плаща десетъкъ на вакъфа по начинъ такъвъ, какъвто се получава десетъкъ и отъ другитѣ рая-селяни отъ това село.

Съ изключение на моитѣ родени чада, ако нѣкои отъ моитѣ роби-селяни, които съмъ освободилъ отъ робския имъ тежъкъ животъ, или други нѣкои би поискали да се ползуватъ съ такъва привилегия и съ права, — трѣбва съгласно моята воля, да сж заселени постоянно въ земитѣ на селото ми, да живѣятъ постоянно тамъ и да се занимаватъ съ земледѣлчески работи, т. е. да оратъ, да жънатъ и да вършатъ потрѣбнитѣ работи по земледѣлието. А ако нѣкои отъ тѣхъ напустнатъ безъ врѣме земледѣлческитѣ работи и земи, и би се заловили за други нѣкои занятия, или би заминали за чужбина по други нѣкои мѣста; и ако отпослѣ такивато рая-селяни би се завърнали повторно въ селото ми и би поискали да се занимаватъ пакъ съ земледѣлие, — то въ подобенъ случай такивато мои роби ще се лишаватъ отъ всѣкакви привилегии и ще имъ се взима отъ тѣхъ пъленъ десетъкъ отъ всичкитѣ имъ произведения на земитѣ, които тѣ ще обработватъ. При това тѣ ще се приравняватъ на еднаква почва съ другитѣ рая-селяни, които живѣятъ въ селото, но които не сж привилигировани и които не се считатъ вече за мои роби-чада, що съмъ ги освободилъ.

Моитѣ синове, внуци и прѣвнуци могатъ да притежаватъ лозя на дължъ и ширина отъ 10 постава мѣсто (джерибъ). А раята ми робе ще могатъ да владѣятъ лозя само по три постава. Отъ произведенията на тѣзи лозя, както и отъ земята, върху която тѣ сж били посадени, не трѣбва да имъ се взима никакъвъ десетъкъ и данъкъ. Но ако тѣ би посадили повече земя, отъ колкото съмъ опрѣдѣлилъ за лозя, то мютевелията на вакъфа ще има право да имъ изисква за повечето мѣсто и законния десетъкъ.

Настоящиятъ ми актъ за завѣщание (ваквиетъ-нааме) е дѣйствителенъ, окончателенъ, законенъ и безвъзвратенъ, защото е извършенъ съгласно съ духа отъ постановленията на шерията и на канона. Тевлиетътъ ми отъ тоя вакъфъ ще може свободно да прѣминава въ наслѣдство по права линия отъ мжжкия полъ, по реда на старшинство на моитѣ чада внуци и правнуци

Имотитѣ и десятъкa, които съмъ вакфиралъ за въ полза на вакъфа и които имоти по-горѣ сж обозначени име по име, — ще

бждатъ чиста собственость на вакъфа. Тѣ не могатъ нито да се продаватъ нито да се харизватъ, нито да се залагатъ на нѣкого. Съ една рѣчь тѣзи имоти не могатъ по никой начинъ за напрѣдъ да ставатъ частна собственость на нѣкого. Тоя ми завѣщателенъ свещенъ актъ – вакииетъ нааме, ще има валидность и сила на законъ до тогава, до когато сжществува шерията въ нашето отечество и до когато Богъ крѣпи вселенната, въ вѣки вѣковъ.

Тоя актъ се състави и направи днесъ на първия день отъ мѣсецъ шабанъ 801 година отъ егира (8 априлъ 1399 год. отъ Рождество Христово).

Настоящиятъ актъ е съставенъ отъ менъ въ качеството ми на казаскеръ и на делегиранъ сждия за да изслушамъ изповѣдьта на завѣщателя и да го съставя по редътъ, изискванъ отъ шерията.

Азъ Муса бенъ Химедъ законенъ сждия „казаскеръ“ по рѣшаването на всички дѣла споредъ шерията.

---

1. Бѣлѣжка: Настоящиятъ актъ за завѣщание (вакииетъ-нааме) е въ сила и не би могълъ никога да се обезсилва, ако за това не би се появили нѣкои законни причини.

(подп.) Ахмедъ, бенъ Али, мюфтия на нахията Гьопса (Стрѣмска околия).

2 Вѣлѣжка: Като прѣгледахъ тоя свещенъ актъ въ него не намѣрихъ никакви грѣшки и недостатъци.

Понеже тоя актъ по форма и по съдържание отговаря напълно на духа и на постановленията на шерията, — то го одобрявамъ и освидѣтелствувамъ подписавшитѣ се въ него по прѣди свидѣтели мюсюлмани, които лично познавамъ.

(подп) Ахмедъ бенъ шейхъ Мехмедъ, кадия въ сждилището на гр. Коня (Мала-Азия).

3. Забѣлѣжка. Настоящия прѣписъ като сравнихъ съ оригинала му, не намѣрихъ никакви погрѣшки и за това удостовѣрявамъ.

(подп.) Яхи бенъ Али, кадия на сждилището „Махмудъ-паша“ въ гр. Константиние.

Забѣлѣжка. Самия арабски документъ се намира въ прѣписка № 3 по дѣлото на Карловскиятъ тевлиетъ, която прѣписка се съхранява въ Министерството на Финанситѣ и е прибавена къмъ дѣло № 24. (Отъ прѣводача).

Този документъ между другото ни донася твърдѣ важно извѣстие, че прѣзъ Баязитово врѣме имало е вече българи въ с. Сушица (Карлово), които сж приели мухамеданството и сж били освободени отъ робското си състояние.

Вакъфа на гаази Исмаилъ Исвендияръ бей.

Актъ за посвѣщение на вакъфа отъ Гаази Исмаилъ Исвендияръ бей, или съ друго име „Искендеръ паша-вакъфи“, лежащъ въ се-

лата Чирчикьой, Илиджа (Баня) Айтоска околия; Ново село или Арнауткюй, Чирпанска околия, землищата на Пиргосъ и Хамзакьой.

Извлечение.

Отъ съдържанието на тоя актъ се вижда слѣдното: селото Банистакьой (може би да е село Баница), лежи въ нахията Енидже Чирпанъ, която е подвѣдомствена на Енидже Загра, въ Румелия. Селото Бѣлица, или съ друго име нарѣчена Черчи-кьой, лежи въ Айтоската кааза.

Десетъкътъ и другитѣ налози, нарѣчени *„ресуми“* отъ това село, сѫ завѣщани на вакъфа специялно за подържане извѣстни джамии и други богоугодни заведения. Посвѣщението е станало съ истинско, дѣйствително и окончателно завѣщание, което е отъ родътъ на така нарѣчения лязимей вакъфи, сахихъ, векати-юлъ вакъфа. Тоя родъ завѣщание, което е трайно и безвъзвратно не може по никой начинъ нито да се унищожава, нито да се видоизмѣнява, нито да се фалшифицира съдържанието му било отъ султанитѣ, било отъ великитѣ везири, отъ мирмиранитѣ, отъ пашаларитѣ, отъ кадиитѣ и отъ други високи съновници, които и да сѫ биле тѣ и съ каквато власть и да сѫ били облѣчени.

Вакфието ще трае вѣчно и ще има сила до тогава, до когато на страната сѫ въ законна сила постановленията на свещениятъ шериятъ (шери-шерифенъ хукми дюрдукче, ижбувакциетъ — нааменънъ ифавенджда олу аджактъръ).

На мютивелията (управителя) на тоя вакъфъ се налага тежката обязаность да внимава добрѣ и да се грижи отъ сърдце и душа за имотитѣ на тои вакъфъ; за джамиитѣ, имаретитѣ, завиетата и тюрбетата отъ тоя вакъфъ.

На хатибитѣ въ тѣзи месчети, въ които ще служатъ, ще имъ се плаща на всѣки единъ, дневно по *три монети нарѣчени дерхими.* (Думата „дерхимъ“ е арапска монета отъ чисто сребро; тя тежи единъ драмъ сребро и е струвала тогава по една жълтица, нарѣчена *„ялдазли алтънъ“*).

При това на хатибитѣ се плаща допълнителна такса по три дерхими на день, когато изпълняватъ и свещенитѣ молитви въ джамиитѣ по петь пѫти на день за намасъ (кланяне).

На четъцътъ (псалтъ), който ще служи като помощникъ на имамина, ще му се плащатъ дневно по единъ дерхимъ и въ отсѫтствието на имамина той ще го прѣдставлява.

На имамина въ селото Чакалли, ще му се изплаща дневно за неговата имамска служба по три дерхими. На муезимина, който е обязанъ петь пѫти на день съ гласъ да повиква отъ минарето правовѣрнитѣ мюсюлмани на молитва, ще му се изплаща на день по два дерхима.

На Шейхътъ (стареята) на завието ще му се изплащатъ дневно по 4 дерхими, а на кятипина, който ще завежда дѣлата, ще му се изплаща по половина дерхимъ на день.

На иконома на вакъфа (векили харчъ) ще му се плаща на день по 2 дерхима.

На бирницитѣ, нарѣчени „джабии“, който сж натоварени да събиратъ приходитѣ на тоя вакъфъ, ще имъ се изплаща дневно на всички по 6 дерхими.

На слугитѣ по постиланието и нареждането постелкитѣ и рогозкитѣ въ джамиитѣ, тюрбетата и завиетата, ще имъ се изплаща на денъ на всѣкиго по половина дерхимъ.

За хлѣбътъ на постоянни бѣдни хора, точно опрѣдѣлени, които ще се хранятъ всѣки день въ имарета, ще имъ се отпуска дневно по 20 дерхими. За месо ще се изразходва на день по 10 дерхими. За соль, за орисъ, за зеленчуци и за други потрѣби, както и за заплата на хатиба ще се изразходватъ на день по 10 дерхими. Съ една рѣчь, за обща храна на бѣдни посѣтители, на поклонници, на гости, на скитници—дервиши, а така сжщо и за фуража и ечмика на тѣхнитѣ коне ще се отпуща всѣки день общо по 800 дерхими. Независимо отъ това на мютевелията се разрѣшава и той ще има право, вънъ отъ тѣзи опрѣдѣлени разходи, да изразходва и други суми, които би станали нужда, макаръ че тѣзи суми и да прѣвишаватъ повече отъ доходнитѣ имущества на вакъфа Мютивелията е дълженъ да се труди за подобрѣнието на самия вакъфъ, на джамиитѣ, на имарета, на завиета и на всички други вакъфски имоти.

Десетъкътъ отъ произведенията на тѣзи села ще се взима съгласно съ шерията на 10 едно (ашаръ шерие). Но когато мютивелията види за нуждно, че тоя десятъкъ не покрива разноскитѣ на вакъфа, може по рѣшението на мѣстния сждия и съ единодушното съгласие на съвѣта (джимати вакфъсъ) да взима десетъкъ и на 9 едно.

Като пълномощникъ на мютевелията и като неговъ помощникъ се опрѣдѣлява присжтствующиятъ прѣдъ съвѣта на шерията Лютфи бенъ Хасанъ. Това опълномощаване става по изричното желание на самия завѣщатель въ присжтствието на долуозначенитѣ свидѣтели Ахмедъ бенъ Абдуллахъ-кятипъ въ сжда и Махмудъ бенъ Абдуллахъ частно лице. Тия свидѣтели съ показанията си, които дадоха по шерията, се удостовѣрили че тѣ дѣйствително сж били свидѣтели и че потвърждаватъ даденото пълномощно. Това пълномощно се одобри и отъ прѣдставителя на вакъфа Мехмедъ бенъ Абди.

Прѣписътъ е завѣренъ отъ директора на старата архива (куюдатъ) съ дата 7 юли 1909 г. подъ № 1751, като се положи и официялния печатъ на дирекцията.

Едно извлѣчение извадено отъ прѣписъ отъ старата императорска архива по горѣозначения вакъфъ. Това извлѣчение, ако и да нѣма дата, но по свързката, която тои ма съ горѣозначенитѣ имоти се твърди, че датата на това извлѣчение е била сжщата онази 907 г. отъ егира (1502). Въ това извлѣчение се вижда, че живущитѣ въ тѣзи вакъфски села рая сж били християни подъ название рая—хаймани („хайманитѣ сж били християни и сж живѣли по прѣди въ Мала-Азия, а по сетнѣ нѣкои отъ тѣхъ сж биле прѣселени въ

Румелия. Това се твърди отъ историята на Ходжа Саадедина" Тачулъ Теварихъ").

Ето налозитѣ, които раята хаймани е плащала на мютевелията отъ тоя вакъфъ, а отъ страна на мютевелията тѣ сѫ били изплащани на спахията отъ селото Караджа-Юнусъ, нахия Русокастро. Тѣзи налози е притежавалъ покойния Искендеръ паша, но той отсетнѣ ги вакфиралъ на вакъфа и управлението на вакъфа е събирало слѣднитѣ данъци:

1. Селото Ново-село, или съ друго име Арнаутъ-кариеси, лежи подъ вѣдомството на нахията Айтосъ, подъ санджака Силистра. Границитѣ на това село се намиратъ подъ вѣдомството и въ територията на селото именуемо *Илджа-Черчи*.

Раята отъ това село е била привилигирована и се считала като рая на вакъфа. Тѣ сѫ обработвали вакъфски земи и сѫ изплащали слѣднитѣ берии:

1. Данъкъ нарѣченъ ресуми испенчъ. Тоя данъкъ е служилъ за откупъ на малолѣтни мѫжки християнски дѣца на възрасть отъ 6—12 год. за да не се в341ематъ войници въ кадритѣ на еничерскитѣ орди. Откупътъ на тоя данъкъ възлизалъ годишно на сума 975 акчета.

2. Въ това село Ново-село сѫ живѣяли 12 домакинства рая и се плащали за право на живѣние въ вакъфски имоти годишно по 4 акчета—всичко 48 акчета.

3. Селото е плащало още 700 кутли (крини) жито пченица (хънта—богдай) на сума 2700 акчета.

4. 300 кутли, или крини ечмикъ (шаиръ) по 5 акчета крината—1500 акчета.

5. 170 кутли ръжъ (чавдаръ) по 4 акчета 680 акчета.

6. 100 кутли овесъ (юлавъ) по 4 актета—400 акчета.

7. 50 крини резяне (анасонъ) по 4 акчета—300 акчета.

8. 10 кутли леща, бакла, бизелъ и др.—36 акчета.

9. За 50 кошари пчели съ медъ се плаща по 1 акче за всѣки кошеръ—50 акчета.

10. Данъкъ за право на свадбенство или невѣстинство нарѣченъ ресуми — арусъ—60 акчета годишно.

11. Отсѣченъ десетъкъ за бостанитѣ (мактуа-бустанъ) — 30 акчета.

12. Десетъкъ за овощия (ашари-майбаактуа) плащало се 10 акчета.

13. Данъкъ за тютюнъ и за слама годишно—100 акчета.

14. Данъкъ за суровъ памукъ и за шушулки съ памукъ—102 акчета.

15. Данъка за бъчви и за обрѫчи, нарѣченъ „Ресуми фучи ве обрача" годишно 140 акчета.

16. Данъкъ за сѣно и ленъ, нарѣченъ ресуми вехияхъ векеневиръ — годишно 30 акчета.

17. Данъкъ за кошери за овци и за зимовища, нарѣчени ресуми агнамъ ве агълъ ве кашлакъ—годишно 300 акчеча

18. Данъци отъ разни берии, като: ресуми юва (безстопанство) ресуми качкунъ (дезерторство), ресуми бейтулмалъ (фискално), ресуми малигаибъ (за изгубеиъ имотъ) и ресуми малимевкутъ (за ископано богатство) — годишно ще се изплаща 500 акчета.

19. Данъкъ за право на кърсардарство (покровителствуване) нарѣченъ ресуми *„дешибанъ“* — годишно по 300 акчета.

20. Данъкъ за овцетѣ, които се притежаватъ отъ раята селени и които сѫ на брой 600 брави. Ще се взима по 1 акче—годишно — 600 акчета.

21. Данъкъ за право на кадията нареченъ (ниябетъ хаки), а тъй сѫщо и данъкъ по углавни дѣла, нарѣченъ „ресуми джумъ веджинаетъ“ — годишно за двата данъка се плаща 1456 акчета.

И така общия сборъ на данъцитѣ, бериитѣ и десетъка, които плащатъ раята отъ селото Ново-село възлиза на сума 10142 акчета.

Селото Баня нарѣчено Илджа-Кариеси, Айтоско, е плащало горѣозначенитѣ данъци и годишната сума се възкачвала на 3828 акчета.

Селото Чирчи-илджа, въ което сѫ живѣли рая християни е изплащало горнитѣ берии и общата сума на дохода е възлизала на 11970 акчета.

А селото Мезрата, нарѣчена Хамза-кьой, въ което е живѣла пакъ рая, е изплащало годишно и въ горнитѣ берии сумата отъ 892 акчета.

Настоящия прѣписъ е извлѣченъ отъ старата правителствена архива отъ партидата на Искендеръ паша, който е завѣщалъ на вакъфа тѣзи свои права и имущества.

Завѣщанието е станало прѣзъ царуването на Султанъ Баязидъ ханъ II.

Тоя прѣписъ е завѣренъ на 15 юли 1909 год. подъ № 992 отъ Министерството на Външнитѣ Дѣла въ Турция.

К. Стояновъ (Вълкановъ).

Политическитѣ комбинации прѣзъ XIX вѣкъ за смѣтка на българитѣ.

Слѣдъ прѣзимането на Цариградъ отъ турцитѣ страхътъ каралъ европейцитѣ да образуватъ коалиции за защита противъ тѣхъ, а заедно съ това съставлявали се и планове за съвършеното имъ изгнание отъ Европа. Често пѫти заинтересуванитѣ държави прибѣгвали до балканскитѣ народи за съдѣйствие противъ общия врагъ и участието на послѣднитѣ въ тия войни, както и комбинациитѣ върху тѣхната участь още не сѫ изслѣдвани, както трѣбва. Отъ врѣмето на Петра Велики Русия се стрѣмила да унищожи турската сила, но и тя нѣмала ясно опрѣдѣленъ планъ, кого да постави наслѣдникъ върху развалинитѣ ѝ. До като прѣзъ петгодишната война (1735—1739) Остерманъ се установилъ на проекта за дѣлежа на Турция съ цѣль да се създаде серия отъ „индепендетныя удѣльныя княженія“ подъ руско покровителство, Екатерина II спрѣла, както е извѣстно на „гръцкия проектъ“ за възстановление на византийската империя [1]).

Французката революция, като наруши сѫществуващитѣ граници, засѣгна и владѣнията на Турция. Походътъ въ Египетъ се рисувалъ въ въображението на Наполеона пъленъ съ слава, защото той очаквалъ отъ Изтокъ да му блѣсне звѣздата, и не даромъ единъ отъ новитѣ историци прѣдполага, че ключа на Наполеоновитѣ дѣйствия се намира въ източната му политика [2]). Дѣйствително, никога по-прѣди не изпадала Турция въ такова критическо положение, като въ днитѣ на Наполеоновото всесилие. Още въ 1805 год. Талейранъ прѣдлагалъ на Наполеона да възнагради Австрия за изгубенитѣ ѝ провинции на западъ и югъ съ Бесарабия, Влашко, Молдова и часть отъ България отъ вливането на Серетъ въ Дунава до Мангалия на Черно море, за да се отвори пропасть между нея и Русия [3]). Съ свой проектъ за дѣлежа на Турция излѣзълъ и пруския министъръ, Харденбергъ, но Наполеонъ се отнесълъ сурово къмъ самия

[1]) А. Кочубинскій. Графъ Андрей Ивановичъ Остерманъ и раздѣлъ Турціи, 217—218; 235,

[2]) E. Driault, La Politique orientale de Napoléon, 377, 400.

[3]) Revue historique, 1889. janvier, 66.

авторъ на тоя проектъ[1]). Той ималъ нужда отъ Александра I, и въ Тилзитъ въ интимна беседа двамата разпоредители съ сждбата на Европа се уговорили по принципъ за турското наследство.

На основание на Тилзитския договоръ Александъръ I трѣбвало да извади рускитѣ войски отъ Дунавскитѣ княжества. Но на основание устното съглашение между него и Наполеона това очистване могло да бжде отсрочено на неопрѣдѣлено врѣме. При това, въ тайната конвенция двѣтѣ страни се задължавали да освободятъ отъ турското иго всички провинции въ Европейска Турция, съ изключение на Цариградъ и Румелия.

Но Наполеонъ не мислилъ за добросъвѣстното изпълнение на взетитѣ задължения. Руския посланникъ въ Парижъ, графъ Толстой, запиталъ Наполеона, защо не се съгласява за присъединението на Молдова и Влашко къмъ Русия. Наполеонъ отговорилъ, че не желае разчленението на Турция по слѣднитѣ причини: 1) защото англичанитѣ нѣма да го оставятъ да завладѣе Критъ и Морея и 2) защото съ завзимането на Дунавскитѣ княжества Русия ще упражнява всесилно влияние върху българитѣ сърбитѣ и черногорцитѣ, а пъкъ той трѣбва да се бои отъ изпълнението на единъ толкова грандиозенъ планъ.

Въ края на февруари 1808 г. въ писмото си до Александра Наполеонъ самъ подигналъ въпроса за дѣлежа на Турция. Ентусиязмътъ на Александра е билъ голѣмъ, и той далъ заповѣдь на графъ Румянцева да се изучатъ подигнатитѣ въпроси въ Наполеоновото писмо. Румянцевъ написалъ за тази цѣль особенъ мемоаръ подъ заглавие „Vues générales sur la Turquie."

Мемоарътъ почвалъ съ припомнюване, че Наполеонъ е посочилъ необходимостьта отъ дѣлежа на турскитѣ провинции. Въ Тилзитъ било уговорено изгнанието на самитѣ турци въ Азия, като имъ се остави въ Европа само Цариградъ и Румелия. Франция трѣбвало да получи Албания, Морея и Критъ, а Русия Бесарабия, Молдова и Влашко.

Но понеже Наполеонъ искалъ сега по-пълно разчленение на Турция, Русия се възползувала отъ настроението му, за да иска за себе си още България и Цариградъ съ околностьта му. Въ замѣна на това тя се отказвала отъ прѣдишното си намѣрение да иска въздигането на Сърбия въ кралство съ единъ по-далеченъ роднина на Хабсбургитѣ на прѣстола ѝ и се съгласявала сега на пълното ѝ присъединение къмъ Австрия заедно съ голѣма часть отъ Македония. Западната часть на тази область съ Солунъ се прѣдоставяла на Франция.

Франц. посланикъ Коленкуръ доказвалъ, че ако Русия добие Дунавскитѣ Княжества и България, то тя получава лъвската часть, та нѣма защо да прѣдявява искане за Цариградъ и Дарданелитѣ. Когато Румянцовъ се убѣдилъ, че Коленкуръ нѣма намѣрение да се откаже отъ Дарданелитѣ, въ замѣна на това той поискалъ и Сър-

[1]) Driault, 201.

бия за Русия. „По такъвъ начинъ", възразилъ Коленкуръ, „вие се гуждате въ нашия джобъ, като казвате, че не желаете да ни имате въ вашия" [1]).

Вваимното недовѣрие между Александра и Наполеона турило край на тѣзи прѣговори. Сждбата повърна Франция въ дореволюционнитѣ ѝ прѣдѣли, а Русия, която често прѣустроявала картата не само за себе си, но и за Австрия, усилила още повече въ своята политика тази традиция, която се указа тъй фатална за южнитѣ славяни.

Гръцкото възстание докара нова пертурбация въ руско-турскитѣ отношения. Избухналата война поради това се свърши съ Одринския миръ. Както показва единъ неотдавнашенъ документъ отъ архивата на покойния графъ Игнатиевъ (Периодическо Списание. 1908, кн. 5—6) рускитѣ министри разисквали въпроса за удобствата и неудобствата отъ съсѣдството на Турция и Русия. Тѣ намирали тогава сжществуването на първата повече полезно, нежели врѣдно. Но, ако би, въ силата на непрѣдвидени обстоятелства, Турция рухне отъ само себе, на развалинитѣ ѝ трѣбва да се основатъ отдѣлни колко-годѣ независими държави. Още графъ Каподистрия е прѣдставилъ единъ планъ да се образуватъ отъ владѣнията на Турция слѣднитѣ петь области: 1) Дакия, която да обема Молдова и Влашко; 2) Сърбия, къмъ която да се присъединятъ Босна и България; 3) Македония, подъ която да влѣзе съ сжщото име и тогавашна Румелия; 4) Епиръ съ цѣла Албания и 5) Гърция съ граница отъ рѣка Пеней до градъ Арта заедно съ островитѣ на Архипелага. Най-послѣ Цариградъ да стане свободенъ градъ.

Тоя планъ има много явни прѣимущества въ сравнение съ прѣдишнитѣ нескончаеми комбинации на Наполеона и Александра. Освѣнъ че съглеждаме отказъ отъ страна на Русия да задържи за себе си нѣкои отъ окупиранитѣ провинции, но още виждаме да изпъква доста явно принципа на народноститѣ. Молдова и Влашко „по всичката справедливость се сливали въ единъ народъ и една държава", както се говори въ записката; славянскитѣ племена „благоразумно се отдѣляли" отъ гърцитѣ и ромжнитѣ. Едно само остава непонятно: защо и България е присъединена къмъ Сърбия на равни права съ Босна?

Ако земемъ прѣдъ видъ, че Каподистрия билъ гъркъ и че гърцитѣ много по-късно считали Тракия и Македония свои области, а Мизия съединявали съ Сърбия [2]), тогава можемъ да приемемъ, че гръцкия патриотизъмъ на Каподистрия не ще да е билъ чуждъ на споменатата комбинация.

Слѣдъ сключването на мира не се минало много врѣме, и Турция се намѣрила прѣдъ нова криза поради възстанието на египетския хедивъ. Русия ѝ се притекла на помощь и заключила съ нея

---

[1]) Ф. Мартенсъ, Собраніе трактатовъ и конвенцій . . . . . Т. XIV. 14, 21—22, 30, 44—49 51.

[2]) Le prince J. G. Pitzipios. La Question d'Orient en 1860.

договора въ Ункияръ-скелеси (27 май 1833 г.). Отъ тогава въ Петербургъ считали възможно да турятъ край на колебанията на султана и да насочатъ реформаторската му работа съгласно съ своитѣ политически интереси. Императоръ Николай не безъ извѣстно увлѣчение се отнасялъ къмъ тази програма и даже считалъ възможно приемането християнската вѣра отъ султанъ Махмуда, изповѣдвана отъ милиони негови поданици. Той бесѣдвалъ по тоя въпросъ съ пристигналия въ Петербургъ подиръ войната турски посланикъ, Халилъ паша [1]).

Но въпрѣки своето желание да види султана покръстенъ, за участьта на Турция Николай не единъ пжть е влизалъ въ интименъ разговоръ и съ австрийскитѣ прѣдставители въ Петербургъ. Така, въ 1833 г. той увѣрявалъ графа Фикелмона, че Русия се отказала отъ цѣльта, която й поставила Екатерина II. По-нататъкъ той прибавилъ, че ако Турция се разруши отъ само себе, защо да не се възстанови грьцката империя? „Началото на грьцката държава е положено. Азъ не зная краля Отона; не зная дали е по силитѣ му такова бжлеще. Но, отъ своя страна, нищо по-добро не зная да направя." При свиждането между Николая и австрийския императоръ въ Мюнхенгрецъ прѣзъ юли 1833 г. била заключена и особена тайна конвенция, която имала по мнѣнието на съврѣменницитѣ, за цѣль разчленението на Турция. Метернихъ заявилъ, че въ случай на падането на Турция допуска възможность да изникне на мѣстото й нѣкоя могжща държава, способна да заплашва Русия и Астрия. Послѣдната би прѣдпочела основанието на независими държави: Молдова, Влашко, Сърбия, Босна, България и Албания, отъ които християнскитѣ да се управляватъ отъ князове, а мухамеданскитѣ отъ ханове [2]). Този прѣкрасенъ планъ за балканскитѣ народи произлизалъ отъ страхъ, да не би да се образува голѣма държава на югъ, която ла тяготѣе къмъ Русия, и затова не могълъ да бжде дълговѣченъ: откажела ли се Русия да сезира Австрия съ падането на Турция, отказвала се и Австрия да напомнюва за своя планъ.

Прѣзъ 1843 г. Александъръ Екзархъ, като се съвѣтвалъ съ нѣколко високи политически мжже въ Франция, а особено съ Бланки, комуто служилъ за драгоманинъ при пжтуването му прѣзъ България въ 1841 г., издалъ на три езика, френски, български и грьцки, мемоаръ и го прѣдставилъ на В. Порта и 5-тѣ тогавашни велики сили, Съ това за пръвъ пжть прѣзъ 19 в. отъ българска страна се давало поводъ на великитѣ сили да почнатъ своитѣ политически комбинации за смѣтка на българитѣ. Втория членъ на мемоара гласи че българитѣ, ако и подчинени на турцитѣ чрѣзъ завоевание, приематъ отоманското владичество за свършенъ фактъ. Но въ третия членъ се прибавя, че тѣ желаятъ да си възвърнатъ свободата, като си останатъ прилѣпени къмъ турската империя („Марица" № 50

[1]) А. М. Заіончковскій. Восточная война 1853—56 г., 261 стр.
[2]) Мартенсъ, ор. с. IV томъ 443—444 стр.

отъ 19 януари 1879 г.). Съ тоя членъ (3-й) Ал. Екзархъ е изпрѣварилъ мемоара на българскитѣ патриоти отъ 1867 г.

Между това, и франц. периодически печатъ заговорилъ за българитѣ. Професорътъ по славянскитѣ литератури, Робертъ Киприанъ, обнародвалъ прѣзъ 1842—1843 редъ статии, които много зарадвали тогавашнитѣ български патриоти.[1] Въ тѣхъ той сравнява българитѣ съ ирландцитѣ поради двойното иго на еднитѣ и другитѣ. Цѣрьтъ на злото и той намира въ основната мисъль на Ал. Екзарха, само че я разширява: трѣбва и българитѣ, въ съединение съ сърбитѣ, да станатъ, ако не федеративенъ, то поне васаленъ елементъ на турската империя; иначе, нѣма да видимъ рѣшенъ източния въпросъ.

За по-добрѣ да могатъ да се осѫществятъ тѣзи реформи, Ал. Екзархъ рѣшилъ да пѫтува по Европа: отъ Парижъ заминалъ за Лондонъ прѣзъ 1846 г. Въ Англия прѣзъ сѫщата година episode станалъ министъръ Палмерстонъ. Той симпатизиралъ на гръцкото възстание, но слѣдъ 1830 г. въ външната политика рѣшително защищавалъ цѣлостьта на Турция. Въ отношенията си къмъ европейскитѣ правителства лордъ Палмерстонъ обладавалъ особена привилегия на грубость. Така, прѣдъ руския прѣдставитель въ Лондонъ, Поцо-ди-Борго, зелъ да обвинява Русия въ коварни замисли къмъ съсѣднитѣ държави и не се подвоумилъ да изкаже симпатиитѣ си къмъ черкезитѣ. Английски посланикъ въ Цариградъ билъ любимеца на Палмерстона Страдтфордъ Канингъ, нарѣченъ отпослѣ Редклифъ, който по грубость спрямо другитѣ не отстѫпвалъ на своя покровитель. Интереса на Англия, ето какво е занимавало тия двама мѫже. Турция се виждала на Палмерстона могѫща прѣграда противъ Русия, затова той придавалъ значение на реформитѣ на Махмуда II. Ал. Екзархъ получилъ прѣпорѫчителни писма до английскитѣ консули въ Букурещъ и Бѣлградъ, както и до Стратфорда Редклифа въ Цариградъ, и съ това се свършила работата му въ Лондонъ. Отъ тука той заминалъ за Русия, дѣто намѣрилъ по-добра почва за българскитѣ аспирации.

Още въ 1829 г. Венелинъ осѫдилъ въ своята история руската политика, че се занимавала само съ гърцитѣ и забравяла родственитѣ българи. Въ войната отъ 1828 29 г. участвувалъ и единъ руски офицеръ, който отпослѣ induc станалъ теоретикъ на славянофилското учение: поетътъ и мислительтъ Хомяковъ. Нѣкои отъ стихотворенията му сѫ писани въ България („Сонъ" 1828; „Прощаніе съ Адріанополемъ", 1829). Въ 1832 г. той издалъ стихотворението „Орелъ", което се е счело за манифестъ на паславизма. Въ 1835 г. споредъ новия университетски уставъ прѣдвиждали се катедри по славянскитѣ езици и литератури. Слѣдъ нѣколко години (1842 г.) една отъ тѣзи катедри (харковската) е заемалъ Срезневски, който подслаждалъ лекциитѣ си съ стихове отъ поемата на Колара.

[1]) Гл. Библиотека „Д-ръ Ив. Селимински", кн. III, писмо VII. Тѣзи статии сѫ сѫщитѣ, събрани отпослѣ въ съчинението на *R. Cyprien* „*Les Slaves de la Turquie*". Има и нѣмски прѣводъ.

Другия прочутъ славистъ, Григоровичъ, извършилъ своето задгранично пжтешествие прѣзъ 1844—45 г. и справедливо го нарѣкълъ „солдатски походъ“ поради голѣмитѣ мжчнотии, които срѣщналъ. Но за това пъкъ и наградата му била безподобна. Той намѣрилъ паметници въ Атонъ, Македония и Рила, съ които се положило начало на откритията, които разяснили отпослѣ първостепеното значение на България за славянската писменость. Прочетения му рефератъ въ Прага докаралъ въ възторгъ Шафарика и произвелъ прѣвратъ въ неговитѣ кабинетни занятия. Но не е само тази единствената заслуга на Григоровича: той видѣлъ въ всичката голота високомѣрието и лукавството на гърцитѣ, които спъвали просвѣщението между българитѣ, и се проникналъ отъ уважение къмъ тоя незаслужено забравенъ народъ. Само роднитѣ пастири, споредъ него, могли да разбиратъ нуждитѣ му и да съдѣйствуватъ на неговия напрѣдъкъ. До негово врѣме ни единъ отъ рускитѣ слависти не поглеждалъ въ „Балканскія дебри и лѣса“, за които говорилъ Хомяковъ въ своя „Орелъ“. Тогавашнитѣ образовани българи много добрѣ разбирали важностьта на неговитѣ открития[1]).

Въ 1846 г. Костомаровъ основалъ дружество „Св. Кирилъ и Методий“, което си задало за цѣль обединението на славянитѣ върху федеративна основа.

Ето отъ какви славянски задачи се вълнувало образованото руско общество, когато пристигналъ тамъ Ал. Екзархъ. Но руското правителство и особено императоръ Николай се отнасяли подозрително къмъ славянофилското учение. Въ замѣна на това, Николай не забравялъ религиознитѣ връзки, които го съединявали съ балканскитѣ народи. До навечерието на Кримската война за лозунгъ на външната му политика къмъ тия народи служили прощалнитѣ му думи, които той казалъ на турския пратеникъ въ 1830 г.: „Кажете отъ мене на вашия повелитель, че той всѣкога може да разчита на моята помощь, ако му бжде угодно да помни, че часть отъ поданицитѣ му сж християни, и азъ съмъ покровитель на православната църква“.[2])

Ал. Екзархъ е билъ приетъ благосклонно отъ графъ Неселроде, тогавашния министъръ на вънишнитѣ работи въ Русия. По съвѣта на послѣдния той подалъ мемоаръ на царь Николая. Въ този документъ той искалъ руска подкрѣпа за народна иерархия, назначение на руски консули, които да знаятъ езика и нравитѣ на мѣстното население, и парично пособие за българскитѣ църкви и училища. Царь Николай заповѣдалъ да се направи всичко, за което се говорило въ мемоара. Но отъ тритѣ искания въ него руското правителство можеше да удовлетвори по своята добра воля само двѣтѣ послѣдни. Колкото за народна иерархия, тя не е влизала въ неговата непосрѣдствена компетентность. Обаче, и по тоя въпросъ българитѣ

---

[1]) Библ. „Д-ръ Ив. Селим нски“, кн. III, писмо XIII.

[2]) Н Епанчинъ. Очеркъ похода въ 1829 г. въ Евр. Турціи. Часть I (епиграфъ).

гледали да си усигорятъ подкрѣпата на Русия. Така, прѣзъ сжщата година при пжтуването на султанъ Меджида прѣзъ България тѣ му подали прошение за народни владици и копие отъ него вржчили на генералъ Грамберъ, пратенъ отъ Николая, за да поздрави султана.[1] Отъ Петербургъ Ал. Екзархъ отишълъ въ Москва, дѣто се срѣщналъ съ митрополитъ Филарета и съ славянофилитѣ Погодина и Шевирева. Слѣдъ като се настанилъ въ Цариградъ, Ал. Екзархъ дълги години получавалъ пари отъ руското посолство въ тоя градъ за религиозно-просвѣтителнитѣ нужди на българитѣ[2]).

Скоро настжпила 1848 г. и извадила на явѣ всичкото противорѣчие на руската политика къмъ Западъ и Изтокъ. Руското правителство било прѣдадено на установения редъ отъ Виенския конгресъ, неприятель на народноститѣ и винаги готово да се присъедини къмъ репресивнитѣ мѣрки. Сжщото правителство по отношение къмъ Турция още въ 1839 г. искало отъ морскитѣ държави (Англия и Франция) да се откажатъ отъ мисъльта за неприкосновеностьта на всички владѣния на султана.

Прѣзъ 1852 г. Николай изработилъ друга комбинация, споредъ която не считалъ възможно възстановлението на византийската империя. „Най-състоятелна отъ всички несъстоятелни комбинации“ той намиралъ присъединението къмъ Русия на Молдава, Влашко и часть отъ България до Костендже, обявяване независими останалата България и Сърбия, прѣдаване крайбрѣжията на Адриатическо и Егейско море на Австрия, Египетъ, Кипъръ и Родосъ — на Англия, Критъ — на Франция и островитѣ на Архипелага — на Гърция. Цариградъ би могълъ да остане свободенъ градъ, при което се прѣдполагало на Босфора да има руски гарнизонъ, а на Дарданелитѣ — австрийски.[3])

Министерската криза въ Англия въ края на 1852 г. дала поводъ на Николая да заговори въ началото на 1853 г. откровено съ английския посланикъ въ Петербургъ за участьта на Турция. „Княжествата, казалъ той, сж фактически независима държава подъ мое покровителство; това положение може да продължава. Сърбия би могла да получи подобна форма на управление; България сжщо; нѣма основание, до колкото зная, което да прѣчи, за да стане тази страна независима държава“. По-нататъкъ Египетъ и Критъ ги прѣдоставялъ на Англия.[4])

Английското правителство изтръпнало, когато чуло, че Николай нарѣкълъ въ конфиденциялния разговоръ Турция „боленъ човѣкъ“. Обаче, неговия цариградски посланикъ не билъ на по-добро мнѣние за нея. На единъ банкетъ, който му билъ даденъ въ 1852 г. отъ неговитѣ сънародници въ Цариградъ, по случай заминаването му въ

---

[1]) Библиотека „Д-ръ Ив. Селимински, кн. I.

[2]) Планински. Черти отъ живота на Ал. Екзарха. Сжщо Карапетровъ, Сбирка отъ статии, 10 стр.

[3]) Заіончковскій ор. с. 386—387.

[4]) Camille Rousset. Histoire de la Guerre de Crimée, t. I, 15.

отпускъ, Стратфордъ де Редклифъ свършилъ рѣчьта си съ тѣзи думи: „Прѣзъ всичкото врѣме на службата си въ Цариградъ азъ винаги имахъ за цѣль здраво да покровителствувамъ английската търговия и сѫщеврѣмено да водя и подкрѣпямъ турското правителство въ изпълнение на мѫчната задача, що прѣслѣдва отъ дълги години. По едно врѣме азъ се надевахъ за успѣхъ; но днесъ се виждамъ принуденъ да заявя, че въпрѣки добритѣ намѣрения на султана, въпрѣки таланта на едно малко число прѣдани хора на страната, успѣхътъ е невъзможенъ: масата на народа е главно развалена; разсипничеството, кражбата, продажностьта сѫ вcѣкждѣ, изнемощението се издава отъ всѣка страна, и въ моитѣ очи злото за напрѣдъ е неизцѣримо". [1])

При размѣната на мисли между двѣтѣ правителства, руското и английското, английския премиеръ, лордъ Абердинъ, казалъ на руския посланикъ, баронъ Бруновъ, слѣднитѣ думи: „Азъ ненавиждамъ турцитѣ, защото считамъ тѣхното правителство най-лошо и най-деспотическо. Една отъ най-тежкитѣ обязаности на моя политически животъ се заключава въ подържането на турската империя. Азъ изпълнявалъ тоя дългъ и продължавамъ да го изпълнявамъ като политически дѣятель изключително затова, защото не виждамъ, съ що би могла да се замѣсти тази държава, ако рухне." [2])

За зла честь, английскитѣ държавни мѫже още по-малко мислили за евентуално рухване на Турция и отъ рускитѣ. Затуй, когато Русия ги сезирала съ тоя въпросъ, тѣ не знаяли, що да отговорятъ. Английското обществено мнѣние зело да прави усилия за разрѣшение на Източния въпросъ. Баронъ Бруновъ донесълъ секретно отъ 9 февруарий 1853 г. за произходящето измѣнение въ английскитѣ умове за смѣтка на тоя въпросъ. Той указвалъ на една брошура подъ заглавие: „Thoughts on our foreign relations". (Мисли за нашитѣ външни отношения), въ която се доказвало, че на Русия принадлежи блѣстящата роль да възстанови на развалинитѣ на Турция господството на православната вѣра. Самата газета „Times" удобрявала рѣчитѣ на Кобдена и Брайта, които настоятелно искали миръ съ Русия и прѣзрѣние къмъ Турция [3]). Но съ туй се свършило всичко. Английското правителство не дошло на помощь на английското общество, а зело да защищава отживѣлата комбинация за неприкосновеностьта на Турция.

Ако и да не желаялъ войната, Николай фатално отивалъ къмъ нея поради отношенията си къмъ Наполеона III. Палмерстонъ и Стратфордъ Редкливъ намѣрили си съюзникъ, за да нанесатъ ударъ на Русия.

Като били убѣдени, че турската държава не ще може да прѣживѣе прѣдстоящата война, рускитѣ дипломати си задали въпроса:

---

[1]) Comte Benedetti. Un ambanadeur anglais en Orient. Въ „Revue d. d. Mondes", 1895, III, 13.

[2]) Мартенсъ. Собраніе. . . XII т.. 303 стр.

[3]) Мартенсъ въ „Вѣстникъ Европы", 1898, IV, 567—568.

каква полза за Русия отъ освобождението на християнитѣ? Баронъ Бруновъ, дипломатъ отъ старата школа, която черпила вдъхновение отъ идеитѣ на Виенския конгресъ и която, вмѣсто точни свѣдѣния и факти, пълнила своитѣ рапорти съ безконечни повторения на тѣзи идеи и стилистични тънкости, още въ 1842 въ своитѣ лекции, четени на руския прѣстолонаслѣдникъ, бждещия освободитель на България, разсжждавалъ, по поводъ на сръбскитѣ работи, за неблагодарностьта на народитѣ и съвѣтвалъ да не се еманципиратъ напълно турскитѣ области. Сега той още по-далече отишълъ въ туй отношение. Въ писмото си отъ 20 май 1853 г. до държавния канцлеръ, графъ Неселроде, като разсжждава за войната, пише и слѣдното: „Тя (войната) ще създаде на развалинитѣ на Турция всевъзможни нови държави, които ще бждатъ по отношение на Русия тъй неблагодарни, както Гърция, и тъй неудобни, както Дунавскитѣ княжества. . . . „Ние ще проливаме нашата кръвь и ше харчимъ паритѣ си, за да придобие краль Отонъ Тесалия". Той се съзнава, че на тѣзи съображения го навели бесѣдитѣ съ гръцкия прѣдставитель при Лондонския дворъ, който горѣщо желаялъ избухването на войната, всичката тежесть на която щѣла да падне на Русия, а всичкитѣ облаги — на Гърция. „Тази гръцка разпаленость, — заключава баронъ Бруновъ, извънмѣрно ме охлаждава прѣдъ видъ интереситѣ на Русия. . . Азъ принадлежа къмъ числото на тѣзи, които сж убѣдени, че Русия сжществува за себе си и се родила не за прѣкраснитѣ очи на Темистокла" ! [2])

Императоръ Николай не е мислилъ да върви по стжпкитѣ на Екатерина II. Но и той нѣмалъ готовъ и добрѣ обмисленъ планъ за реализиране, когато политическиятъ хоризонтъ зелъ да се замжглява. Както споменахме, по отношение на славянския въпросъ билъ недовѣрчивъ. Тъкмо когато Срезневски почналъ да катихизира своитѣ слушатели въ славянофилското учение съ поемата на Колара (1842), на руския министъръ на просвѣщението се правили такива донесения: „Въ послѣднитѣ години нѣкои журнали, а особено „Москвитянинъ", приели за особена тема да прѣдставятъ живущитѣ славяни подъ владичеството на Австрия и Турция, като че ли търпятъ особени угнетения, и да имъ прѣдвѣщаватъ скорошно отдѣляне отъ иноплеменното иго. . . Да се възбужда участие къмъ политическото робство на нѣкои славянски народи, да имъ се прѣдставлява Русия като глава, отъ която могатъ да очакватъ по-добро бждеще и явно да се ржкоплѣска на поривитѣ имъ за еманципация — едвали може да се счита такава пропаганда не опасна." Старото недовѣрие къмъ славянството продължавало и въ 1852 г.: висшата власть заповѣдала да се обръща особено и най-строго внимание на славянофилскитѣ съчинения. [3])

---

[1]) Заончковскій, 289.

[2]) Мартенсъ, XII, 325—326.

[3]) А. Н. Пыпинъ. Исторія руской этнографіи, I, 384—385.

Но 1853 г. не приличала на 1852. Въпроса за наслѣдството на „болния човѣкъ“ се отворилъ. Николай сега не намѣрилъ подобро срѣдство, отколкото да се обърне къмъ политическитѣ комбинации на редактора на „Москвитянинъ“, М. П. Погодина, за създаване върху развалинитѣ на Турция независими славянски държави.

Още въ 1840 г. Погодинъ е обръщалъ вниманието на тогавашния министъръ на просвѣщението въ Русия, графъ Уваровъ, върху духовнитѣ нужди на българитѣ, а въ 1843 г. загатвалъ да се иматъ прѣдъ видъ заедно съ сърбитѣ за бѫдещи политически комбинации срѣщу Турция. [1])

. Българитѣ прѣзъ врѣме на Кримската война подали прошение до императора Николая за освобождение, готвѣли се да подадатъ и второ и поискали мнѣнието на Погодина относително съдържанието му. [2]) Графиня Хлудова писала на послѣдния по тоя случай слѣдното: „Благодаря много за копието отъ прошението на българитѣ, което дѣйствително произвело силно впечатление на господаря, трогнало го до сълзи и първо подало поводъ къмъ видимо измѣнение политическия възгледъ на Източния въпросъ. Това измѣнение, за нещастие, още никакъ не прониква до нашата дипломация, и тя все намира срѣдство да направи пусти и безцвѣтни най-хубавитѣ прѣдположения“. [3]) Тукъ, обаче, има нѣщо неясно за мене: до като не се сдобиемъ поне съ текста на двѣтѣ прошения (ако само и второто е било подадено), не можемъ да слѣдимъ, какъ се измѣнявали политическитѣ възгледи на императора Николая, нито точно да знаемъ, какво длъжимъ на Погодина.

Въ една собственорѫчна записка на френски Николай излага цѣлия планъ на дѣйствията по отношение на християнскитѣ народности въ Турция (написана въ ноември 1853 г.) Въ нея той говори, че откритото намѣрение на Англия да спъва военнитѣ дѣйствия на Русия по море, изисква отъ руска страна увеличение на срѣдствата. Къмъ края на записката той лесно обозначава, кѫдѣ трѣбва да се дирятъ тѣзи срѣдства. Трѣбва да се изпратятъ вѣщи хора въ християнскитѣ провинции на Турция, за да събератъ точни дани върху истинското състояние на духоветѣ и помощьта, която би могли да дадатъ „Касае се за сърбитѣ и бошняцитѣ, тъй като всичко, що се отнася до българитѣ, намъ е извѣстно.“

Каква ще имъ бѫде наградата за указаната помощь? „Ние признаваме, че моментътъ е дошълъ да се възстанови независимостьта на християнскитѣ държави въ Европа, паднали отъ вѣкове подъ турско иго. Като зимаме инициатива за това свето рѣшение, ние апелираме къмъ всички християнски народи, за да се съединятъ съ насъ въ тази света цѣль. Не се касае само за православнитѣ, но за участьта на всички християни, подчинени на мусюлман-

---

[1]) М. П. Погодинъ. Историко-политическія письма и записки впродолженіи крымской войны; II, 26-27; III, 64-65.

[2]) Н. Поповъ. Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель, 720.

[3]) Н. Барсуковъ. Жизнь и трудь, М. П. Погодина, XIII, 16.

ското господство. Тъй, ние обявяваме, че искаме дѣйствителната независимость на молдо-власитѣ, сърбитѣ, българитѣ, бошняцитѣ и гърцитѣ, нека всѣки отъ тѣзи народи влѣзе въ ползуване на страната, която обитава отъ вѣкове, нека всѣки се управлява отъ свой избраникъ, произходящъ отъ неговия родъ".[1])

Графъ Неселроде, подобно на барона Бруновъ, билъ проникнатъ отъ австрийски идеи, критикувалъ Погодина и въ тоя смисълъ повлиялъ на Николая. „Послѣдния разговоръ, съ който ме удостои В. В-во, ми остави тежко впечатление, понеже имà нещастие да не Ви хареса. Като считамъ за свещена длъжность да не скривамъ отъ В. В-во, ни една отъ мислитѣ си и да Ви прѣдлагамъ своитѣ съмнѣния върху проекти, които съвѣстьта ми счита опасни за интереситѣ на Русия, подлагамъ на В. В-во единъ мемоаръ върху подводнитѣ канари, които ще срѣщнете на своя пѫть, ако изпълнявате изложения планъ въ горната записка".

Императоръ Николай, ако и да капитулиралъ прѣдъ своя министъръ, но въ недоволството си възразявалъ: „Азъ не сподѣлямъ Вашата сигурность, азъ съмъ убѣденъ, че ангичанитѣ, твърдѣ малко придирчиви въ срѣдствата, щомъ като се убѣдятъ, че шансоветѣ на войната се обрѫщатъ въ наша полза, не ще се поколебаятъ да измѣнятъ своята роля и отъ тоя моментъ ще поискатъ да се прѣобърнатъ въ освободители на християнитѣ, за да ни отнематъ инициативата на тази роля, ще се прѣдадатъ на своитѣ безцеремонни комбинации, за да дадатъ такова направление на еманципацията, каквото тѣ ще мислятъ най-врѣдително за насъ. Трѣбва ли ние да го позволимъ? Азъ не мисля. Декларацията за еманципацията не трѣбва да се направи, прѣди да знаемъ сигурно, че християнитѣ не само я желаятъ, нѣщо несъмнѣно, но и че сѫ готови на нападение съ цѣната на своята кръвь и имотъ, подържани отъ насъ".[2]) Послѣднитѣ думи сѫ казани за примирение съ възгледа на Неселроде, който подържалъ, че християнитѣ трѣбва сами да възстанатъ, а не да се подбуждатъ къмъ това.

На 26 декемврий 1853 г. руския посланикъ въ Виена, баронъ Мейендорфъ, донесълъ, че по свѣдѣния отъ Цариградъ прѣдставителитѣ на 4-тѣ велики сили настоявали прѣдъ В. Порта за освобождение на християнитѣ. Императоръ Николай написалъ на тази депеша: „Вотъ оно, правъ ли я"?

Дѣйствително, английскитѣ министри не знаяли граници на своя гнѣвъ противъ Русия. Министърътъ на външнитѣ работи, лордъ Кларендонъ, говорилъ прѣзъ февруарий 1854 г. въ палатата на общинитѣ, че трѣбва да се отрѣжатъ ноктитѣ на руския царь; че въ европейскитѣ държави (съ Турция включително) никаква либерална политика е невъзможна поради притезанията на Петербургския дворъ;

---

[1]) Русская Старина, 1892 г., X, 38—39.

[2]) Пакъ тамъ. Сѫщо гл. и у Погодина, ор. с. мемоара на Неселроде противъ запискитѣ на първия.

че руската държава трѣбва да се натири въ прѣдѣлитѣ, които ѝ сѫ прѣдназначени отъ природата и историята.[1])

Но колко и да се говорило за либерализъмъ въ Турция, мѫчно било да се подържа, че интереситѣ на цивилизацията изисквали, щото християнскитѣ народи да робуватъ на турцитѣ. Стратфордъ Редклифъ прѣкрасно разбиралъ, че християнския елементъ е най-жизнеспособния въ Турция. Въ своя разговоръ съ султана на 14 декемврий 1854 г. той изказалъ слѣдната мисъль: „Благодарностьта, на която се надѣва Англия за тѣзи жертви, които тя може да принесе за независимостьта на Турция, състои не само въ тържеството на общия европейски принципъ, но тоже и въ системата на послѣдователнитѣ подобрѣния въ положението на турскитѣ поданици отъ всички класове". „Times" като цитиралъ тѣзи думи, прибавилъ къмъ тѣхъ слѣдния коментаръ: „При настоящето положение, когато ние сме принудени да подържаме Турция противъ Русия и християнскитѣ народи противъ турския деспотизъмъ, намъ остава да изберемъ само единъ пѫть за дѣйствие, имено тоя, който е указанъ отъ лорда Стратфорда Редклифа. Ние трѣбва да укажемъ помощь на султана само съ това условие, че той ще даде пълни права на своитѣ християнски поданици, и тѣзи права ще бѫдатъ гарантирани не само отъ Русия, а отъ цѣла Европа". [2]) Сѫщата газета малко порано е била още по-щедра спрямо славянитѣ. Ю. Самаринъ съобщилъ на Погодина, че подиръ страстна нападка противъ Русия „Times" помѣстилъ статия, въ която се говорило, че мирътъ е необходимъ за Европа, но условие за здравъ миръ трѣбвало да бѫде: изравнение въ всички права на християнитѣ съ мухамеданитѣ и федеративното устройство на славянитѣ.[3])

Всички тия комбинации страдали отъ единъ сѫщественъ недостатъкъ: отсѫтствие на искреность; тѣ били насочени повече да подкопаватъ симпатиитѣ къмъ Русия, а не да ползуватъ самитѣ християни. Стратфордъ Редклифъ пусналъ дипломатическата игра много далече: като издѣйствувалъ въ полза на християнитѣ хатишерифъ, съ който се запазвали привилегиитѣ имъ, той сега настоявалъ прѣдъ патриарха, да се обяви руската църква еретическа.[4])

Никждѣ тия симпатии не били тъй силни, както въ България, защото никждѣ свободата не се очаквала съ такова нетърпение. Рускитѣ войски били посрѣщнати съ ентусиязъмъ, когато минали на дѣсния брѣгъ на Дунава. Подиръ вѣковно робство българитѣ чували освободителния звонъ на камбанитѣ.[5]) Отъ тѣхно име въ главната квартира било подадено прошение за помощь и орѫжие; почнали да се записватъ и доброволци. Единъ отредъ отъ 250 души се сформировалъ да се бие въ Севастополъ, но билъ повър-

---

[1]) Заблоцкій—Десятовскій, Графъ П. Д. Киселевъ, III, 44—45.

[2]) Емиль де-Жирарденъ. Позоръ Европы.

[3]) Н. Барсуковъ, op. c. XIII, 3.

[4]) Revue d. d. Mondes 1898, 15 mars, 242.

[5]) Погодинъ, op. c. 115 стр.

нать на Дунава. Знаменития архиепископъ Инокентий по тоя случай произнесълъ рѣчь, въ която припомнилъ древния и свещенъ съюзъ между България и Русия, която твърдо помни, отъ кого е приела словото Божие на роденъ езикъ.[1])

Ето кои симпатии сж озадачвали английскитѣ дипломати и ги карали да се погрижатъ за „свободата" на християнитѣ. Въ Австрия западнитѣ сили намѣрили си съюзници, за да удушать проявлението на споменатитѣ симпатии. Разговора на руския прѣдставитель въ Виена съ Францъ-Иосифа не остава никакво съмнѣние върху това.

Баронъ Мейендорфъ. — Ваше В-во неотдавна ми говорѣхте: като повѣрявате вашитѣ интереси въ ржцѣтѣ на Австрия, вие ги отдавате въ дружески ржцѣ. Обаче, австрийския печатъ се отнася къмъ насъ съ ожесточение. Графь Буоль (министъръ на външнитѣ работи) прѣдполага, че му било по-удобно да влѣзе въ съглашение съ Франция, нежели съ насъ, защото тя била по-консервативна. . . Насъ обвиняватъ въ революционни стрѣмежи, защото позволяваме на 600 сърби да постжпятъ подъ нашитѣ знамена, тогава като турцитѣ приематъ въ своята войска хиляди емигранти и открито прѣдизвикватъ дезертйорството на нашитѣ солдати. Въ 1787 г. до 30,000 сърби били въ австрийската армия.

Императорътъ. — Това е справедливо, но възстанието на християнитѣ е опасно за мене; то нарушава status quo-то, единствено удобно за мене на Изтокъ.

Б. М. — Ние никого не сме прѣдизвикали към това; гърцитѣ се подигнаха безъ всѣкакъвъ сигналъ: това е естественото положение на раята. Лордъ Стратфордъ Редклифъ всѣкога прѣдсказвалъ това, и затова настоявалъ прѣдъ султана за освобождение на християнитѣ. Ние съвѣтвахме Сърбия да не излиза отъ прѣдѣлитѣ на умѣреностьта. *Ако би даже отпослѣ на България се удаде* да добие прѣимуществата, подобни на тѣзи, съ които се ползуватъ княжествата, трудно е да се разбере, защо то би могло да бжде опасно за Австрия.

Имп. — Ние не можемъ да се отнасяме равнодушно към разширение правата за покровителство на Русия надъ цѣлата отоманска империя. То би било врѣдно за Австрия и за европейското равновѣсие.

Б. М. — Обаче, княжествата и Сърбия получиха привилегии, които обезпечватъ за тѣхъ независимо управление. Съ що е нарушило това равновѣсието на Европа? Що се касае до Австрия, ние й прѣдлагаме да раздѣли съ насъ покровителството надъ Сърбия.

Имп. — Да, но благодарение на расовитѣ и религиозни симпатии, Русия ще бжде всичко, а ние — нищо.

Б. М. — Това произлиза отъ туй, че ние сме указвали услуги на християнскитѣ населения; Австрия пъкъ всѣкога ги прѣдавала на турцитѣ.

Имп. — Това е истина, то било лъжлива политика; но азъ

[1]) Б. „Д-ръ Ив. Селим. кн. V, 71 и VI. 55—57.

съмъ длъженъ да се съобразявамъ съ настоящето положение. Ако азъ не зема мѣрки на врѣме, ще бжде късно. Вие скоро ще минете Дунава; въ Букурещъ готови сж вече 16,000 пушки за въоржжение на християнитѣ.

Б. М. — Събитията нѣма да тръгнатъ тъй скоро. Ще трѣбватъ продължителни обсади. Българитѣ ще бждатъ далече отъ Балкана. Даже и ако се въоржжатъ нѣколко волентири, отъ това не ще произлѣзе ни общо възстание, ни разложение на Турция.

Имп. — И азъ самия мислѣхъ сжщото до идването на графъ Орлова, но отъ първата негова дума азъ видѣхъ, че вашето рѣшение е земено. безъ да се гледа на всичко, което азъ говорихъ въ Ольмюцъ и Варшава. Това крайно ме порази. Азъ трѣбваше да приема съотвѣтствени мѣрки. До тогава азъ искахъ да пазя неутралность. Настоящия мой образъ на дѣйствие не е резултатъ на нѣкакви тайни прѣговори, както на Прусия съ Англия. Азъ не съмъ свързанъ съ никакво обязателство, но жизненитѣ интереси на моятя империя налагатъ на мене обязаность"[1]).

До като траяла войната европейската преса, то се знае, нападала Русия. Но не е само това. Тази война послужила за изходенъ пунктъ въ развитието на особени теории относително произхода наруситѣ и качествата на турцитѣ. Прѣзъ 60-тѣ години въ европейскитѣ литератури се разпространила теорията за туранския произходъ на великоруситѣ и, споредъ това, се проповѣдвало, че Европа (арийска) трѣбва да си остане на европейцитѣ (арийци)[2]) По такъвъ начинъ, Турция се гарантирала отъ най-опасния си врагъ и, съгласно съ желанието на лорда Кларендона, Русия се изпращала въ прѣдназначенитѣ ѝ прѣдѣли отъ природата и историята.

Двама писатели и поети съ европейска извѣстность се докоснали до Кримската война, но съ съвършено противоположни чувства.

Тургеневъ въ познатия свой романъ е изобразилъ прѣживѣнитѣ надежди на българитѣ за освобождение: „Отъ пѣснитѣ Берсеневъ мина на сегашното положение на България и тогава за пръвъ пжть забѣлѣза, каква промѣна става въ Инсарова при едничкото поменуване на татковината му: не че лицето му се разгаряше или гласътъ издигаше, не! но цѣлото му сжщество гаче наякваше и се стрѣмѣше напрѣдъ, очертанието на устнитѣ ставаше по-рѣзко и неумолимо, и въ дълбочината на очитѣ му се запалваше нѣкакъвъ си глухъ, неугасимъ огънь. Инсаровъ не обичаше да се простира върху своето отиване въ отечеството си, но за България изобщо говорѣше съ всѣкиго. Той говорѣше, безъ да бърза, за турцитѣ, за тѣхнитѣ притѣснения, за скръбьта и бѣдствията на своитѣ съграждани, за тѣхнитѣ надежди; съсрѣдоточена обмисленость на едничка и отколѣшна страсть се чуваше въ всѣка негова дума"[3]).

---

[1]) Баронъ Жомини Россія и Европа въ эпоху крымской войны, въ „В. Европы", 1886, VI, 566—68.

[2]) В. Ламанскій. Объ историческомъ изученіи греко-славянскаго міра, 297.

[3]) Въ „Прѣдвечерието", XI.

Друга една европейска знаменитость, Ламартинъ, като правилъ въ края на книгата политическо резуме на първото си пжтуване по Изтокъ, нарѣкълъ турцитѣ раса съ най-благороденъ характеръ въ широката имъ държава, която раса прави честь на човѣчеството. Но това е повече казано за компенсация на суровата присжда, произнесена отъ Ламартина върху тѣхното господство: той считалъ празенъ звукъ турската империя, подържана само отъ противочовѣшката политика на дипломатитѣ.[1]) Но 1848 г. издигна Ламартина на чело на французкото правителство, и той дошълъ въ дипломатически конфликтъ съ Русия. Отъ тогава се почва неговата метаморфоза, която свършва съ пълно туркофилство. Абдулъ-Меджидъ окончателно го спечелилъ съ подаръка на обширни имоти въ Смирненския вилаетъ. Тогава Ламартинъ прѣдприелъ второ пжтуване въ Турция („Nouveau Voyage en Orient"). Но сега вече той намира непозволено да се наричатъ турцитѣ варвари, тъй като, освѣнъ любознателностьта на турскитѣ юнкери въ Цариградъ, той намѣрилъ, че и грамотностьта била по-разпространена въ Турция, нежели въ Европа, и въ туй отношение възхвалилъ заслугитѣ на ходжитѣ...

Прѣзъ врѣме на войната Ламартинъ поискалъ още повече да си поправи вѣчно разстроеното финансово положение, та зелъ да задоволява вкуса на тогавашното общество. Той написалъ съ тази цѣль: „Histotre de la Turquie" (1854) и „Histoire de la Russie" (1855). Въ прѣдисловието на първото съчинение Ламартинъ се разкайва. за дѣто нѣкога поради младостьта си (между 30—40 годишна възрасть) ратувалъ противъ турцитѣ. Въ сегашната война, споредъ него, не се касае за християни и мухамедани, а за независимостьта и неприкосновеностьта на всички народи; затова всички трѣбва да тичатъ въ огъня. Трѣбвало или Турция да остане, или Франция да изчезне. Като зима въ съображение радостьта на католишкото християнство, готовностьта на европейския либерализъмъ да се сражава за султана, Ламартинъ твърди, че въ сжщность турцитѣ се биятъ за християнството и защищаватъ върху брѣговетѣ на Дунава свободата на вселената...

Това извращение на историята е подигало силно негодованието на Раковски, и той й посветилъ 33-та забѣлѣжка отъ своя „Горски пжтникъ", за да я опровергава [2]).

Войната се свърши, както е извѣстно, съ поражението на Русия. „Кримската война", говори Рамбо, ще остане една отъ найкървопролитнитѣ въ XIX вѣкъ, но имено тя остави подиръ себе най-малко тежки възпоминания"[3]). Това е вѣрно за Русия и Франция, но между Русия и Англия тази война издълба такава пропасть, която едвамъ на наши дни почна да се запълва.

---

[1]) Първото пжтуване на Ламартина по Изтокъ (Voyage en Orient) съмъ разгледалъ въ статията „Гърцитѣ и българитѣ прѣдъ класицизма и романтизма", която ще се появи въ „Период. Списание".

[2]) Гл. още и прѣдговора на „Изтупленый дьрвишы?"

[3]) A. Rambaud, Français et Russes, Moscou et Sévastopol.

Наполеонъ задоволилъ честолюбието си съ побѣдата надъ Русия. Слѣдъ туй той пакъ се прѣдалъ на любимата си мечта — прѣустройство на Европа върху принципа на народноститѣ. „Като се почне отъ 1856 г. желанието да възтържествува принципа на народноститѣ става у Наполеона истинска мономания", говори единъ отъ новитѣ историци[1]).

Кждѣ би могълъ да намѣри съюзникъ Наполеонъ, за да може да реализира своитѣ идеи? Парижкия конгресъ и първитѣ години слѣдъ него ясно подсказали това.

Деветата клауза на парижкия договоръ говори за правата на християнитѣ. Тя прѣдизвикала оживени прѣния. За руското правителство тя била единъ отъ главнитѣ прѣдмети на неговитѣ грижи. Баронъ Бруновъ, като изтъкналъ особения интересъ на Русия за християнитѣ въ Турция, прѣдложилъ редакция, въ която се споменувало, че съобщението за доброволния актъ на султана (хати-хумаюна) силитѣ приематъ „като новъ залогъ за подобрѣние участьта на християнитѣ въ Изтокъ" [2]). Турскитѣ прѣдставители не искали да се споменува нищо въ договора по тоя въпросъ, но понеже не сполучили въ това, докладвали въ Цариградъ за инструкции. Тукъ прибѣгнали до рѣчника и намѣрили ужасенъ смисъла на думитѣ „prendre acte", които считали равносилни на „prendre sened", сир. тъкмо това, което искалъ отъ Портата Меншиковъ въ 1853 г. [3]). Но държавитѣ, които се обявили покровители на християнитѣ и сжщеврѣменно защитници на султана, сега не знаяли що да правятъ. За да не изпаднатъ въ противорѣчие, тѣ трѣбвало да се съгласятъ на отражение двойствената имъ политика въ мирния договоръ. Думата „залогъ" не се употрѣбила; а понеже Али-паша доказвалъ, че нѣмало равносиленъ изразъ въ турски на „prendre acte", то употрѣбили други думи: „признаватъ високото значение" (на хати-хумаюна). Рускитѣ прѣдставители искали, щото тоя членъ (IX) да се вмъкне слѣдъ онзи, който приемалъ Турция за европейска държава. Англия и Австрия рѣшително се възпротивили, но личното вмѣшателство на Напалеона помогнало наруситѣ да побѣдятъ. Английскитѣ прѣдставители и тукъ не останали равнодушни къмъ султановитѣ права и издѣйствували слѣдната прибавка къмъ сжщия членъ: „Това не дава право въ никакъвъ случай на държавитѣ да се мѣсятъ ни отдѣлно, ни колективно въ вжтрѣшнитѣ работи на турската империя".

Устройството на Дунавскитѣ княжества е било отъ важнитѣ въпроси прѣзъ 1857 г. Франция тукъ се намѣрила въ открита опозиция съ Англия. Послѣдната се разкайвала за своето поведение по тоя въпросъ на Парижкия конгресъ и явно се сближила съ Турция. Франция и Русия, послѣдвани отъ Прусия и Сардиния, извикали посланицитѣ си отъ Цариградъ заради ромжнскитѣ княжества.

---

1) Debidour, Histoire diplomatique de l'Europe, II 159.

2) Protocoles du Congrès de Paris, XIV. 25 mars 1856.

3) Ed. Engelhardt, La Turquie et le Tanzimat, I, 143.

Но Наполеонъ не искалъ да скжса връзкитѣ си и съ Англия. При свижданечо си съ Виктория и мжжъ й въ Осборнъ той имъ говорилъ, че тѣхната настойчивость да подържатъ ненарушима властьта на Турция е отишла много далече: за него Турция е била неизцѣрима и нейното разпокжсване неминуемо.

Въ 1858 г. слѣдъ побѣдата на черногорцитѣ при Грахово Портата трѣбвало да испълни искането на Парижъ и Петербургъ, сир., да се откаже отъ претенциитѣ си за Черна-гора, за които заявилъ Али-паша на Парижкия конгресъ въ засѣданието отъ 26 мартъ 1856 г.[1]).

Въ 1859 г. Франция прѣдприе войната за италиянската независимость. Благосклонния неутралитетъ на Русия и особено нотата на князъ Горчаковъ, която сдържала развълнуваната Германия, улеснили задачата на Франция[2]).

Въ 1860 г. Франция се намѣси въ Ливанъ за защита на християнитѣ при явното неудоволствие на Палмерстона, но при рѣшителната подкрѣпа на Горчакова. Послѣдния даже прѣдложилъ да се прибави при протокола единъ таенъ членъ, съ който силитѣ да се задължатъ при кървави смутове да се намѣсятъ съ оржжие въ полза на християнитѣ въ Европа тъй, както се застжпятъ за тѣхъ въ Азия. [3]).

Въ 1862 г. турцитѣ бомбардирали Бѣлградъ. Англия прѣдложила на Франция да даде съгласието си за окупацията на Бѣлградъ отъ австрийски гарнизонъ. „Азъ отъ своя страна осуетихъ това коварно прѣдложение на Англия, и работата съ туй се свърши", бѣлѣжи въ своя дневникъ руския посланикъ въ Парижъ, графъ П. Д. Киселевъ [4]).

Тѣзи факти явно доказватъ, кждѣ би могълъ да намѣри Наполеонъ съюзникъ за разумно прѣустройство на картата. Слѣдъ италиянската война къмъ него се обърнали очитѣ на нѣкои европейски учени (Карлъ Фогтъ) и славянски родолюбци. Единъ неизвѣстенъ хърватски писатель доказвалъ въ своето съчинение, че рѣшението на хърватския въпросъ е необходимо допълнение на италиянския. [5]) Ригеръ, водителя на старочехитѣ, му прѣдставилъ мемоаръ, въ който искалъ да направи нѣщо и за Чехия. [6]).

Но въ външната си политика Наполеонъ билъ подчиненъ на разни влияния. Прѣзъ 1862 г. арменцитѣ отъ Зейтунъ слѣдъ като побѣдили турцитѣ, отнесли се до него да му искатъ въ Киликия подобенъ режимъ на ливанския. Наполеонъ се намѣсилъ, но тоя проектъ прѣтърпѣлъ фиаско поради фанатизма на Пия IX, който

---

[1]) Debidour, op. c., 170.

[2]) А. П. Заблоцкій Десятовскій. Графъ П. Д. Киселевъ и его время, III ст., 109—110.

[3]) Revue historibue, 1909, juillet — août, 313.

[4]) Заблоцкій Десятовскій op. c. 302—303.

[5]) А. Гильфердингъ. Собраніе сочиненій, II т. 159—160.

[6]) Chéradame. L'Autriche au seuil du XX-e siècle.

поставилъ условие обръщането на арменцитѣ въ католичество и замѣстването арменски езикъ съ латински. [1])

Българитѣ не избѣгнали отъ вниманието на Наполеона. Стига да си припомнимъ унията отъ 1860 г., когато папскитѣ агенти имъ обѣщавали независима иерархия и неговото покровителство. Отъ кореспонденцията на Раковски се вижда, че между абонатитѣ на неговия „Дунавски Лебедъ" били двама държавни мжже: принцъ Наполеонъ и князъ Горчаковъ. [2]) Раковски не може да скрие даже радостьта си по тоя случай, та прибавя: „Тѣй-зи двѣ страни много умылны поглѣды отправьжтъ за сега къмъ Лебеда". Унгарскитѣ революционери, които дѣйствували по внушение отъ Парижъ, въ 1859 г. сключили съ князъ Куза тайна конвенция, послѣдния (VII) членъ на която гласи слѣдното: „Ние трѣбва да се въодушевяваме отъ принципитѣ на братството. Само тѣзи принципи би могли да ни докаратъ до цѣльта, която е конфедерацията на тритѣ дунавски държави: Унгария, Сърбия и Молдо-Влахия". Тази дунавска конфедерация въ бждеще трѣбвало да се разшири и да обема народитѣ между Балканитѣ и Карпатитѣ. [3])

Но, до като между Русия и Франция се установили добри отношения прѣдъ видъ на голѣмия имъ интересъ за източнитѣ християни, между Русия и Англия слѣдъ Кримската война се започналъ остъръ дипломатически дуелъ.

Когато тази война станала неизбѣжна, но не била още обявена, двѣ различни политики се появили въ английския кабинетъ: едната на лордъ Абердина, другата на лордъ Палмерстона. Принца-съпругъ билъ на страната на първия. Той написалъ забѣлѣжителенъ „Меморандумъ за разглеждане отъ кабинета." Важни точки на тоя меморандумъ сж били слѣднитѣ: да не се позволява на два милиона фанатични мухамедани да притѣсняватъ дванадесеть милиона християни. Цариградъ и другата турска територия да не се изоставятъ въ ржцѣтѣ на Русия; въ туй отношение войната била справедлива. Но цѣльта й трѣбвало да бжде не цѣлостьта на Турция, а интереситѣ на европейската цивилизация. Английскитѣ министри разгледали тоя меморандумъ и го удобрили, съ изключение на Палмерстона. Послѣдния клеймилъ руското двуличие и вѣрвалъ въ турското възраждане, а главно разкритикувалъ идеята, че трѣбвало да направятъ войната срѣдство, за да накаратъ Портата да признае принципитѣ на европейската цивилизация по отношение на своитѣ християнски поданици. Ако се приемела тази идея, щѣла да стане богатъ изворъ за бждещи недоразумѣния и борби въ Европа.[4]) „Едно голѣмо число християни въ Русия би се радвали, ако да бѣха тъй добрѣ третирани, както християнскитѣ поданици на султана; да се изгонатъ отъ Европейска Турция два милиона мухаме-

[1]) Archag Tchobanian. Chants populaires arméniens . . . LVI.

[2]) Ч. Поповъ. Черти отъ живота на Сава С. Раковски, Русе, 1891, 83 и 92.

[3]) V. A. Urechia. L'Alliance des Roumains et des Hongrois en 1859, 8, 23.

[4]) H. Geffcken, Zur Geschichte des Orientalichen Krieges 1953—56, 42 стр

дани, отъ които състои войската и голѣмитѣ земевладѣлци, е възможно за великитѣ сили, но тѣ би намѣрили, че строенето е помжчно отъ събарянето. Нѣма достатъчно християнски елементи, за да образуватъ жизнеспособна държава; гърцитѣ сж малцинство, а славянитѣ би били орждие на Русия".

При дебатитѣ въ парламента върху Парижкия трактатъ Палмерстонъ не искалъ да признае своето туркофилство и направилъ отбой. Той казалъ, че защищава цѣлостьта и независимостьта на Турция, а не на турското управление. Като раса турцитѣ не му били симпатични. А когато единъ отъ ораторитѣ изказалъ своята вѣра, че хати-хумаюна ще остане мъртва буква, лордъ Палмерстонъ му отговорилъ: „Факта, че ферманътъ се споменува въ трактата, дава на съюзнитѣ сили онова морално право за дипломатическо вмѣшателство съ султана, което, по мое дълбоко убѣждение, ще бжде напълно достатъчно." [1])

Това бездушие на Палмерстона къмъ източнитѣ християни, който слѣдъ Кримската война станалъ премиеръ и останалъ такъвъ съ малко прѣкъсване до самата си смърть (1865 г.), се обръщало у нѣкои отъ неговитѣ органи на Изтокъ въ нахална жестокость. Така напр., английския консулъ въ Бѣлградъ прѣзъ 1860 г. билъ единъ сръбски селянинъ до полусмърть. Когато сръбското правителство се застжпило за бития, консулътъ отговорилъ, че той не признава ни сръбски закони, ни сръбско правителство; че той живѣе въ Турция, а турскитѣ закони не му запрѣщаватъ да бие![2])

Прѣзъ сжщата 1860 г. князъ Горчаковъ поканилъ посланицитѣ на великитѣ сили „да изпитатъ мжчителното и несигурно положение, въ което били поставени християнитѣ отъ Босна, Херцеговина и България". Резултата отъ тая консултация е билъ една депеша отъ сжщия, която изисквала събиране на конференция, за да упражни онова „морално право на дипломатическо вмѣшателство съ султана", което лордъ Палмерстонъ мислилъ „напълно достатъчно".

Англия отклонила анкетата, но прѣдписала на своя посланикъ въ Цариградъ, Булвера, да добие свѣдѣния за християнитѣ въ Турция. Послѣдния изпратилъ на английскитѣ консули единъ листь отъ 24 прѣвъзходни въпроси, но много отъ тѣхъ тъй изразени, щото да внушатъ отговоритѣ, които посланика желаялъ да получи. И недоволенъ само отъ това, той изпратилъ съ въпроситѣ и окржжно, което се равнявало на инструкция. Въ това окржжно отъ 30 май/11 юни 1860 година, което съ въпроситѣ било поставено въ единъ пликъ, Булверъ, между другото, казва и слѣдното: „Ако погледнемъ върху варварската и деспотическа власть, която още прѣди нѣколко години бѣше упражнявана отъ пашитѣ въ провинциитѣ, и върху развалата, която много врѣме бѣше търпима отъ турскитѣ

---

[1]) Malcolm Mac Coll, Three years of the Eastern question. 1877, 426—427.

[2]) Иванъ Сергѣевичъ Аксаковъ въ его письмахъ, т. III, 472.

чиновници, за което не рѣдко раята е давала поводъ, като подкупвала подобни чиновници, то не трѣбва да очакваме правилна и съвършена администрация".

„Впрочемъ, прѣстѫпленията, които се посочватъ отъ Русия за значителни, намиратъ се, за нещастие, въ всички страни". По-нататъкъ като възхвалява турската вѣротърпимость, Булверъ продължава: „Колко и да съмъ далече отъ мисъльта да отричамъ, че сѫ нужни голѣми и радикални реформи въ провинциалната администрация, все таки, азъ съмъ наклоненъ да вѣрвамъ, че е прѣувеличение да се твърди, че работитѣ сѫ въ много по-лошо състояние сега, отколкото можеше да се очаква споредъ обстоятелствата, или че практиката на валиитѣ и тѣхнитѣ подвѣдомствени стои въ рѣшителна опозиция спрямо общата политика на тѣхнитѣ началници."

Тъй като Горчаковъ прѣдложилъ анкета за три славянски провинции, Булверъ и тукъ зима мѣрки, да не би консулитѣ да се оставятъ да бѫдатъ изиграни отъ „рускитѣ интриги."

„Азъ съмъ увѣдоменъ отъ нашитѣ консули, както и по другъ пѫть, че отъ нѣколко врѣме насамъ лица отъ различенъ сортъ, които не трѣбва да се отождествяватъ съ мѣстното население, или не принадлежатъ къмъ него, развиватъ голѣми усилия, за да възбудятъ незадоволство между населението и да го насъскатъ да подига оплаквания, които да достигнатъ до ухото на европейскитѣ сили, а особено славянското население е било заставено да си въобразява, че чрѣзъ чуждо влияние ще добие голѣми прѣимущества и даже независимо сѫществуване."

„Сѫщо тъй азъ научихъ, че едно съзаклетие на славянската раса съ цѣль да създаде прѣвратъ въ тази империя дѣйствително сѫществува съ избрани водители и повече или по-малко установени планове; и че, макаръ такова съзаклетие въ този моментъ да не е опасно, неговитѣ водители вѣрватъ, че ще направятъ нѣщо чрѣзъ възбуждане симпатиитѣ на великитѣ западни и сѣверни държави."

„Посрѣдъ едно тъй сложно състояние на работитѣ, не е лесно да си състави човѣкъ ясно и безпристрастно понятие, — било за грѣшкитѣ на Портата и нейнитѣ органи, било за оплакванията, отправяни срѣщу тѣхъ; било за начина по който трѣбва да се гледа на днешната криза. Въ такъвъ случай, най-добрѣ ще бѫде да се прѣсмѣтне изведнажъ, *за да може да се докара полза на отоманския народъ и правителството*"[1])

Че имало консули, които се изплашили отъ окрѫжното на Булвера, показва ни случая съ Алепския. Поради едно упущение въ бюрото на посланика консулътъ получилъ въпроситѣ безъ окрѫжното. На $\frac{23 \text{ юли}}{4 \text{ августъ}}$ той изпратилъ своитѣ отговори съ надежда, че ще се харесатъ на посланика. Но слѣдъ като разбралъ, защо посланика е изпратилъ въпроситѣ, консулътъ писалъ слѣдното: „На 4 т. м. имахъ честь да прѣдамъ отговоритѣ на въпроситѣ

---

[1]) Reports relating ow the Condition of Christians in Turkey, 1860, 1—2 стр.

на Ваше прѣвъзходителство. Вчера получихъ окржжното съ сжщата дата. Азъ дадохъ свѣдѣнията, безъ да зная мотивитѣ, които сж диктували тѣзи въпроси и безъ да притежавамъ цѣннитѣ инструкции. Споредъ туй азъ ще се постарая да допълня празнината въ моитѣ отговори." [1])

Отъ 24-тѣ въпроса на Булвера особена важность иматъ за насъ 7, 14 и 19, имено: допуска ли се въ сждилищата свидѣтелството на християнитѣ; не се ли дължатъ много отъ оплакванията на послѣднитѣ на тѣхнитѣ едновѣрци, членове въ меджлиса; причинитѣ за завличането на християнски моми дали произлизатъ отъ религиозенъ ентусиязъмъ или сж свѣтски. На 7-я въпросъ почти всички консули отговорили, чо свидѣтелството на християни противъ мухамедани не се допуща. Букурещкия консулъ Коксъ писалъ отъ Бѣлградъ, че туй недопущане на християнитѣ за свидѣтели на равни права съ турцитѣ служело въ Босна и Херциговине за такъвъ обиленъ изворъ на раздори и жалби, както и въ България (Reports, 96).

Бѣлградския генераленъ консулъ Лонгвортъ, сжщия, който се отличилъ съ побоя надъ сръбския селянинъ и който гледалъ въ всичко да оправдава турцитѣ, даже и когато българитѣ посочвали, че липсата на камбани по църквитѣ злѣ прѣпоржчва прѣхвалената тѣхна вѣротърпимость, намиралъ смекчающи обстоятелства за турцитѣ въ своя отговоръ и на 7-я въпросъ. Но и той порицава турцитѣ за отвратителното насилие съ завличане християнски моми въ България (Reports, 20, 21). Особено пъкъ е ясенъ и категориченъ по тия два (14 и 19) въпроса Битолския консулъ Аботъ. На 14-я въпросъ той пронизалъ софизма на Булвера съ отговоръ, който мирище на сарказъмъ: „Християнския членъ въ меджлиса, като е нищожество и като не си позволява да различава въ мнѣнието си отъ своитѣ мухамедански колеги, неспособенъ е да иде напрѣдъ и да покровителствува своитѣ едновѣрци отъ всѣкакъвъ актъ на несправедливость" (Reports, 6). На 19-я въпросъ съобщава: „Единъ обичай прѣобладава тукъ да се освобождава отъ военна повиность младия мусулманинъ, който избѣгва съ християнска мома и която той обръща въ своята вѣра. Това като се счита цѣненъ актъ за неговата религия, дава му право, да бжде освободенъ отъ военна служба" (Reports, 7).

Тогава и Булверъ въ своитѣ рапорти до английското правителство по тоя прѣдметъ не могълъ да скрие впечатлението отъ неизцѣримата развала на цѣлото турско управление. Едничкия цѣрь и той видѣлъ сега въ замѣстването турцитѣ съ нова раса. [2])

Коя ли могла да бжде тази раса?

На тоя въпросъ отговорили онѣзи английски учени и дипломати, които добросъвѣстно изучавали историята и етнографията на Балканския полуостровъ.

Прѣзъ врѣме на Кримската война двама прочути английски

---

[1]) Reports, 67.

[2]) Argyll, The Eastern question, 1879, 67 стр.

историци писали или издали по единъ томъ отъ своитѣ съчинения; Бокль и Финлей. До като първия смѣло твърди, че руското варварство е причина на войната и въ англо-френския съюзъ вижда не тържество на егоистични цѣли, а покровителство на цивилизования свѣтъ нашествието на варварския неприятель[1]), втория, наопаки, въ тази война съглежда напрѣдъка на европейската цивилизация въ Русия. Като разглежда първото руско нападение на Цариградъ въ 865 г. (отъ Асколда и Дира), Финлей модернизира туй срѣдневѣковно събитие съ слѣднитѣ думи: „Встѫпването на Русия въ политическата система на европейскитѣ държави е ознаменувано съ стрѣмежа ѝ да завладѣе Цариградъ, стрѣмежъ нееднократно възобновяванъ и, ако се сѫди по прогреса на християнската цивилизация, едвали невъзможенъ да се осѫществи въ недалечно бѫдеще, ако само възобновлението на българското царство на югъ отъ Дунава не създаде въ източна Европа нова могѫща славянска държава, способна да спрѣ нейния прогресъ“[2]).

Прѣзъ 60-тѣ години лордъ Странгфордъ (1826—1869), който служилъ въ Цариградъ още при Стратфорда Редклифа, добрѣ, запознатъ съ народитѣ въ турската империя, е билъ първия английски дипломатъ, който зелъ да твърди, че българитѣ повече отъ другитѣ народи подхождатъ за наслѣдници на турската власть. Послѣдната глава, наречена „Хаосъ“, отъ съчинението на жена му, била написана отъ него и му доставила широка извѣстность между посветенитѣ въ външната политика. Като билъ очевидецъ на църковната борба, той зелъ да цѣни качествата на българитѣ високо и казвалъ, че тѣ еднички възбуждатъ свѣтли надежди при съзерцание бѫдещитѣ сѫдби на тѣзи страни поради своята численость, трудолюбие, пестеливость, настойчивость и трезвость.[3]).

Но тогава английското правителство било далече отъ мисъльта да замѣства турцитѣ съ нова раса. Напротивъ, то се бояло да не би християнитѣ да сполучатъ въ борбата си противъ тѣхъ, та да дойде работата до европейска намѣса. Съ единъ примѣръ отъ английската история, дѣто се говори за потушване възстанието на шотландскитѣ инглендери, министърътъ на външнитѣ работи, лордъ Ръселъ цинично твърдѣлъ прѣзъ 1862 г., че, ако въ избухналия конфликтъ между Турция и Черна-гора бѫде побѣдена послѣдната, толкова по-добрѣ за самата нея.[4])

Полското възстание отъ 1863 г. наруши хармонията между Русия и Франция. Възбужданието въ Парижъ противъ Русия е било

---

[1]) Buckle, History of Civilization in England, 1882. I, 195. Въпросното мѣсто е писано въ 1855 год.

[2]) Finlay, A Hihtory of Greece from its conquest by the Romans to the present time, 1877, II, 188. Историята на Византия (716—1453), обемаща II и III т. била свършена прѣзъ 1854.

[3]) Strangford (viscomtess), The Eastern shores of the Adriatic in 1863, London 1864, 318—321.

[4]) „Библиотека, Д-ръ Ив. Селимински“ IV, 71—74.

голѣмо. Като резултатъ отъ него се явила мѣрката на французкото министерство на просвѣщението, чийто титуляръ е билъ тогава познатия французски историкъ Дюрюи, за въвеждане споменатата теория на полския писатель Духински, относително туранския произходъ на великоруситѣ, въ държавннтѣ учебни заведения.[1]).

Слѣдъ 1863 г. Русия сама остана да защищава автономния принципъ въ Турция. Въ 1864 г. биде изпратенъ за посланикъ въ Цариградъ графъ Игнатиевъ, чиято дипломатическа формула спрямо Турция се заключава въ думитѣ му: „или автономия, или анатомия". Прѣзъ сжщага година билъ изпратенъ въ Русе и Мидхатъ-паша съ цѣль да докара „отоманизация" на българитѣ, и отъ неговата дѣятелность се възхищавали нѣкои отъ най-сериознитѣ европейски учени наблюдатели[2]). Фуадъ-паша съ гордость е посочилъ сжщата дѣятелность на английския посланикъ въ Цариградъ въ своя меморандумъ отъ $\frac{\text{22 Февруари}}{\text{6 Мартъ}}$ 1867 г.[3]). Но печалната паметь на неговото управление е добрѣ извѣстна на българитѣ. Интересно въ случая е, че и отъ руска страна неговата дѣятелность се подлагала на строга критика. Като искалъ да обѣси нѣколко разбойници-мухамедани, всички духовни и свѣтски турски власти въ вилаета протестирали и му заявили, че ще подигнатъ населението, ако той наказва съ смърть правовѣрнитѣ. Мидхадъ капитулиралъ, и разбойничеството пакъ се развило. [4]).

Дунавскитѣ княжества на сѣверъ и Критъ на югъ отвориха отново Източния въпросъ прѣзъ 1866 г. Мустие, дотогаваiпния французски посланикъ въ Цариградъ, като станалъ пръвъ министъръ, канилъ Горчакова за умиротворение на Критъ и облегчение участьта на християнитѣ въ Турция. Послѣдния му отговорилъ, че Критъ трѣбва да се даде на Гърция а на другитѣ християнски народи — широка политическа автономия. Мустие се съгласявалъ за първото, но иначе мислилъ да реформира Турция. Сжщеврѣмено съ дохожданието на Байста за министъръ въ Австрия става значителна промѣна и на австрийската политика, и то въ полза на християнитѣ.[5]).

Новата (западна) година почва съ една депеша отъ Байста до австрийския посланикъ, Метерниха, въ Парижъ, въ която се говорило, че трѣбва да се земе въ ржка каузата на християнскитѣ народи въ Турция и да се прѣгледа Парижкия трактатъ; слѣдъ колективна анкета силитѣ трѣбвало колективно да наложатъ волята си на Портата[6]). Тази депеша още повече наелектризирала политическата атмосфера. Вече въ първитѣ мѣсеци на 1867 г. всички очаквали се-

---

[1]) Ламанскiй, op. c., 282.

[2]) Гл. Каницъ, Дунайская Болгарiя. 133 стр., Лежанъ въ „Лѣтоструй" за 1876 г., 128 стр.

[3]) Léouzon le Duc. Midhat Pacha, 47.

[4]) A. Schopoff. Les Réformes et la Prorection des Chrétiens en Turquie, 101.

[5]) A. Beer. Die orientalische Politik Oesterreichs seit 1774, 528.

[6]) Beer, op. c. 596.

риозни събития на Балканския полуостровъ и се готвѣли за тѣхъ. На 14 януари 1867 г., по покана на сръбския князъ, Михаилъ, се изработила въ Букурещъ българо-сръбската спогодба,[1]) и прѣзъ февруари се изпратилъ и познатия мемоаръ до султана за българо-турски дуализъмъ. Франция и Русия издали по единъ планъ за реформи въ Турция, а Англия — нова синя книга[2]), кѫдѣто се посочвало отъ нѣкои консули, че християнитѣ въ Европа сѫ по-злѣ поставени и отъ ония въ Азия, спрямо Сърбия и Ромѫния независимо отъ официялната политика българскитѣ комитети, свързали помежду си таенъ договоръ срѣщу Турция, но сѫщеврѣмено и срѣщу България, ако е само автентиченъ единъ неотдавна обнародванъ документъ,[3]) имено, ако сполучатъ въ борбата, Ромѫния щѣла да земе и земята между Русчукъ, Варна и Черно море, а Сърбия останалата България.

Но сега Франция се отказала отъ автономния принципъ. Ако въ 1866 г. Наполеонъ III е подавалъ надежди на Александра II, то е било заради Белгия. Неговия принципъ на народноститѣ търпѣлъ и изключения заради династически интереси и „естественитѣ граници" на Франция. Наполеонъ поискалъ да се сближи съ Турция, и сгоденъ случай за това му прѣдставило Парижкото изложение отъ 1867 г., посѣтено отъ доста европейски господари, въ това число отъ Абдулъ-Азиса и Александра II. На първия били направени голѣми почести а втория не могълъ да се удостои съ интимна бѣседа. Французскитѣ министри заедно съ французскитѣ публицисти и полскитѣ емигранти доказвали, че турцитѣ сѫ еднички надарени въ своята империя съ гения да управляватъ и заповѣдватъ, както и съ способностьта да импониратъ на раята. Какво би станало, ако се замѣстятъ тѣ съ раси, които, освѣнъ тѣхнитѣ недостатъци, иматъ още и всички петна на византийщината? Видния ориенталистъ и елинистъ Бюрнуфъ твърдѣлъ даже, че и българския църковенъ въпросъ билъ дѣло на рускитѣ интриги, и че чрѣзъ него Русия държала на щрекъ султана и елинизма, тѣзи два главни свои противника на Изтокъ.[4]).

Русия не останала съ скръстени рѫцѣ къмъ това. Като отговоръ на Парижкото изложение, на което Наполеонъ докаралъ европейскитѣ господари; тя устроила „етнографическо", на което поканила славянскитѣ народи, които щѣли да обърнатъ тържеството въ общо-славянски праздникъ, ако да не бѣха отсѫтствували поляцитѣ поради скръбнитѣ спомени отъ 1863 г. Младия французки славистъ, Луи Леже, поискалъ позволение да посѣти тоя славянски конгресъ

---

[1]) П. Милюковъ, Сръбско-българскитѣ отношения по македонския въпросъ, Бълг. Прѣгл., год. V, кн. IX—X. 58 стр.

[2]) Reports ow Condition of Christians in Turkey, presented to Parliament in 1867 7 стр.

[3]) В. „Вечерна Поща", 9 октомври 1909 г., отъ Г. Пасаровъ,

[4]) Гл. „Revue des deux Mondes", 1867, 1-er Septembre 178; 1868, 15 Février, 925; 1869, 18 Décembre, 969.

въ Москва, но Дюрюи не му разрѣшилъ подъ прѣдлогъ, че нѣмало пари, а въ сжщность, защото француnкото правителство не искало да се сближава съ Русия[1]). Споменатия чехски патриотъ Ригеръ въ една своя рѣчь, казана на конгреса, напомнилъ, че Русия трѣбва да земе нападателно положение и да освободи южнитѣ славяни отъ турското иго. Единъ отъ присжтствуващитѣ българи тамъ си припомнилъ,. че отъ неговия народъ сж произлѣзли Кирилъ и Методи, образътъ на които се развѣвалъ надъ главитѣ на всички, и зелъ поводъ отъ това за да припомни на Русия дълга ѝ къмъ притѣснената България[2]).

Да разгледаме сега двата реформени плана отъ 1867 г, францускія и руския. Първия билъ изложенъ въ „Note sur le Hatti Houmayoun de 1856 и придруженъ съ обяснения отъ баронъ Прокеша[3]). Той изхождалъ отъ принципа за цѣлостьта на Турция и, споредъ това прѣслѣдвалъ сливането на всички народи въ империята върху почвата на общитѣ имъ интереси. За да се докара толкова желаното сцепление на частитѣ, трѣбвало не само да се допускатъ християнитѣ въ правителственитѣ учреждения и въ войската, но още да се обърне особено внимание и на просвѣщението. Онѣзи части отъ нотата, въ които се говори за него, били написани подъ диктовката на Дюрюи. Французкото правителство е дало реаленъ изразъ на тази идея съ основанието на Галата-сарайския лицей, въ който прѣподаването трѣбвало да става на френски. На 1 септември 1868 год. се отворилъ лицея и прѣзъ декември 1869 г. ималъ 622 ученика, отъ които 40 българи[4]).

Но французкия планъ ималъ единъваженъ недостатъкъ: въ основата му лежала идеята, че „турцитѣ сж едничкия сериозенъ елементъ, който знае да подържа реда и да третира всички останали народи еднакво и справедливо“ (рѣчьта на Мустие въ камарата отъ $\frac{\text{26 юни старъ стилъ}}{\text{8 юли новъ стилъ}}$ 1868 г.). Въ него се изказвало опасение отъ баронъ Прокеша, че и християнитѣ не могли да бждатъ гаранция за правосждието поради своето невѣжество, недобросъвѣстность и други недостатъци.

Русия разкритикувала тоя реформенъ планъ и прѣдставила другъ, съставенъ върху автономния принципъ. Тя побѣдоносно е защитила тезата си, като е посочила, че онѣзи области, въ които турцитѣ не бутнали автономията имъ слѣдъ завоеванието (напр., о-въ Хиосъ и др.), били въ цвѣтуще състояние. Споредъ туй, тя прѣдлагала „да се организира съвмѣстното сжществуване на хри-

[1]) Историческій Вѣстникъ, 1909, Августъ. 713. Отношенията на официялна Франция къмъ Русия прѣди и слѣдъ 1870—71 г. Л. Леже е изложилъ въ статията си: „Souvenirs d' un slavophile“, напечатана въ „Cosmopolis“, 1897, № XXI, 724—738 стр.

[2]) Revue des deux Mondes, 1867, 1 Septemcre, 164; 15 Octobre, 978

[3]) Schopoff. or. c. 85—95.

[4]) Engelhardt, op. c. II, 12—15.

стиани и мухамедани, безъ да се жертвуватъ еднитѣ на другитѣ, като се обезпечи тѣхната сигурность и развитие подъ общата власть на султана". Въ основата на руския реформенъ планъ легнали старитѣ географически наименования на областитѣ въ Турция и групировката на населенията по езикъ. Така, смѣсеното население на Румелия съ часть отъ Македония трѣбвало да образува една провинция — България; Босна и Херцеговина — втора; Албания и съсѣднитѣ пашалъци на стара Сърбия — трета; Епиръ, южнитѣ части на Албания, Тесалия и часть отъ Македония — четвърта; най-послѣ всичкитѣ Споради съ Хиосъ на чело—пета островна провинция[1]).

Мѣстото на Франция въ подкрѣпа на руския проектъ зела по настоящемъ Австрия. Въ една депеша до Цариградския посланикъ отъ $\frac{10}{22}$ януари тя искала „да се постави населението на султана подъ протектората на цѣла Европа, като се надари, подъ гаранцията на всички дворове, съ независими учрѣждения въ хармония съ различнитѣ религии и раси".

Лесно се разбиратъ тревогитѣ на Портата поради така изкусно подигнатия въпросъ отъ Русия. „Не трѣбва да си затваряме очитѣ", писалъ Халилъ-Шерифъ-паша въ началото на 1867 год., „Източния въпросъ е отново отворенъ. Той е, защото Русия, слѣдъ като се подчини за нѣколко години на Парижкия трактатъ, излиза отъ своето уединение съ опрѣдѣленъ планъ за разрушение на Турция".[2])

Но това разположение на Австрия е било скоропрѣходяще. Въ края на 1868 г. тя се сближила съ Франция и Англия, захвърлила руския проектъ, тъй противенъ на нейната традиционна политика, и прѣгърнала французкия. Русия била изолирана. Бисмаркъ, който се прѣпоржчвалъ за нейнъ приятель, не я крѣпѣлъ много, прѣди да свърши самъ смѣткитѣ си другадѣ, за да не стане отпослѣ излишенъ за нея. Свиканата конференция по инициативата на Франция се събрала въ Парижъ на 9 януари н. ст. 1869 г. Тя зела страната на Турция, и Русия прѣтърпѣла фиаско.

Така безплодно пропаднаха усилията на Русия да подобри слѣдъ Кримската война по дипломатически пжть живота на балканскитѣ народи На слѣдната 1870 г. стана френско-пруската война, която се свърши катастрофално за Наполеона III. Русия и слѣдъ войната си остана неприятель на Турция, но сега първия меридианъ на европейската политика се прѣнесе отъ Парижъ въ Берлинъ, и Русия отъ всички комбинации за освобождение на българитѣ прѣдпочете гешефтарската спогодба съ Австрия за смѣтка на Босна и Херцеговина.

---

[1]) Schopoff op. s. 107—110.
[2]) Engelhardt, op. c., I. т., 230—231.

Дж. В. Бъри.

Хронологическиятъ цикълъ на българитѣ*).

(Прѣводъ отъ английски).

I.

Чаталарскиятъ надписъ окончателно установи, че българскитѣ думи въ владѣтелския списъкъ[1]) на ранитѣ български господари иматъ числено значение. Че тѣ сж числа, ясно се вижда отъ текста, защото постоянната формула е: *а лѣтъ* (или *лѣт*) *емоу (диломъ твиремъ* и т. н.). Само въ единъ случай вмѣсто това намираме *емоу имя*. Почти всички учени, които сж се занимавали съ документа (Гилфердингъ, Иречекъ, Куникъ, Радловъ, Геза Куунъ) право сж прѣдполагали, че тукъ имаме работа съ числа. Но имаше сериозни мжчнотии за тѣхното прочитане. Очевидно бѣше, че тѣ не можеха да бждатъ българскитѣ еквиваленти на годинитѣ, прѣзъ които сж господарували или живѣли хановетѣ и които сж дадени на словѣнски. Първитѣ два реда показватъ това. Авитохолъ „живѣлъ" *(житъ)* 300 години; неговиятъ наслѣдникъ Ирникъ „живѣлъ" 108 (или 150) години; но и въ двата случая имаме *лѣтъ емоу диломъ твиремъ*. Ако *диломъ твиремъ* значи 300, то не може да означава въ никоя числена система и 108 (или 150, както Иречекъ чете). Сжщо Коур'тъ господарувалъ 60 години, Безмѣръ 3 години, а и за двамата *лѣт емоу шегоръ вечем'*. Отъ друга страна Телецъ като Безмѣра е господарувалъ 3 години, но за него имаме *лѣт емоу саморъ алтемъ*.

По-нататъкъ трѣбва да се забѣлѣжи, че въ всички случаи числото е единъ и сжщъ типъ, състоеще отъ двѣ думи, и че втората дума винаги свършва съ *ем* (*им*) или *ом*. Естествено, бихме си помислили, че тѣ прѣдставятъ единици и десетици (смѣтайки системата за десетична) и въ такъвъ случай би ни се сторило, че нѣма по-малко отъ 10.

---

*) Byzantinische Zeitschrift, XIX B., 1—2 (doppel.) Heft, 1910. Авторътъ е професоръ по нова история въ Кембриджския университетъ. Б. Р.

[1]) Текстътъ най-напрѣдъ е публикуванъ отъ А. Поповъ, Обзоръ хронографовъ русской редакціи, I, 25 (1866 г.), до който нѣмамъ достжпъ. Той е прѣпечатенъ отъ А. Гилфердинга, Исторія Сербовъ и Болгаръ (Собраніе сочиненій, I) 20-1; съ този текстъ азъ работихъ. Иречекъ дава единъ транскрибиранъ текстъ, Geschichte der Bulgaren, 127. Латински прѣводъ отъ Иречека е печатенъ у Геза Кууна, Relationum Hungarorum etc. II, 11—12 и е повторенъ у Маркварта, Chronologie der alttürkischen Inschriften (1898) 72—3. Азъ дадохъ английски прѣводъ у Гибона, ed. Bury, VI. App. 9.

Опититѣ на Kууна[1]) и Радлова[2]) да ги прочетатъ съ помощьта на турски сравнения сѫ досущъ недостатъчни и Маркуартъ, виждайки това, поде старата догадка на Томашека[3]), че глоситѣ не сѫ числени. „Въ тия глоси въобще такива числа не могатъ да се криятъ, а само, както вече Томашекъ прѣдполагаше, характеристики на управленията и личноститѣ на отдѣлни ханове".[4]) Това заключение съвършено измѣсти даннитѣ на документа; то би ни принудило да мислимъ, че *лѣтъ емоу* вредомъ е грѣшка и че единичното *емоу имѧ* е вѣрно.

За щастие, единъ надписъ на Омортага, намѣренъ прѣди нѣколко години въ Чаталаръ, близо до Прѣславъ, и издаденъ отъ Успенски въ публикацията по разкопкитѣ на Абоба[5]), спаси положението. Този важенъ камъкъ ни дава датата на основанието на Прѣславъ. Ето послѣднитѣ думи на надписа:

ἶτο δὲ ὁ κερὸς ὅταν ἐκτίστιν Βουλγάρις τῖ σιγορ αλεμ, Γρικῖς τῖ ἰνδικτιόνος ιε.

Едничкиятъ 15-ти индиктионъ, който е съвпадналъ съ ханствуването на Омортага, е билъ отъ 1 септемврий 821 г. до 31 августъ 822 г. И така научаваме, че часть отъ този 12-мѣсечникъ е съвпадала съ часть отъ една година, която българитѣ означавали *σιγορ αλεμ*. Дѣйствително, тази дума (което Успенски не пропусна да забѣлѣжи) прилича звукъ по звукъ на една отъ глоситѣ въ царския списъкъ: *шегоръ алемъ*. Заключението отъ това е, че тия глоси замѣстятъ положителни хронологични дати и прѣдставятъ стара българска хронологична система. Интересна проблема е да се опрѣдѣли, каква е била тази система.

Ето списъкътъ на българскитѣ ханове:

Авитохолъ житъ лѣтъ т҃. родъ емоу доуло. а лѣтъ ем диломъ твиремъ.

Ирникъ житъ лѣтъ р҃ и н҃ лѣт род емоу доуло. а лѣтъ емоу диломъ твиремъ

Гостунъ намѣстникъ сы і. в҃ лѣт род емоу ерми а лѣт емоу дохсъ твиремъ

Коурътъ ѯ҃ лѣт дрьжа. род емоу доуло. а лѣт емоу. шегоръ вечемь.

Безмѣръ г҃ лѣт. а родъ емоу дуло. а лѣт емоу шегоръ вѣчемь. сии е҃ кънѧзь дрьжаше кнѧжение обону страноу дунаіа. лѣт ф҃ и ѕ҃і остриженами главами. и потомъ приде на страноу Дунаіа Испери[х] кнзь тожде и доселѣ.

Есперихъ кнзь ѯ҃ и одино лѣто родъ емоу доуло. а лѣтъ емоу верениалемъ.

---

[1]) Loc. cit.

[2]) Die alttürkischen Inschrtften der Mongolei.

[3]) Zeitschrift f. d. österr. Gymnasien, 28 (1877) 683.

[4]) Op. cit, 98.

[5]) Извѣстія русск. арх. Института въ К-полѣ, X, 1905, 545 (албумъ, табл. CXVIII).

Тервель К и А лѣт род емоу доуло. а лѣт емоу текоучетем. твиремь.

(—) К и Н лѣт. род емоу доуло. а лѣт емоу дваншехтемь.

Северъ Е лѣт. род ему доуло а лѣт емоу тохальтомъ.

Кормисошь ЗІ лѣт. род емоу вокиль. а лѣт емоу шегоръ твиримь.

сииже кн҃зь измѣни род доуловъ рекше вихтунь.

Винехъ З лѣт. а род емоу оукиль емоу имѧ шегоралемь.[1])

Телецъ Г лѣт род емоу оугаинъ а лѣт емоу соморъ. алтемъ. и сии иного радъ.

Оуморъ М днии, род емоу оукиль. а емоу диломь тоутомъ

Редътъ, въ който *шегоръ алемъ* се срѣща, е сѫщиятъ, въ който вмѣсто лѣт стои имѧ. Сега безъ колебание можемъ да поправимъ грѣшката.

Въ 1898 г. азъ посочихъ[2]), че Винехъ трѣбва да бѫде сѫщиятъ ханъ, когото гръцкитѣ писатели Теофанъ и Никифоръ наричатъ Сабинъ (*Σαβῖνος*). Въ туй врѣме и Марквартъ независимо е дошълъ до сѫщото убѣждение.[3]) Списъкътъ поставя Винеха прѣдъ Телеца и му дава 7 години, когато пъкъ отъ гръцкитѣ източници се вижда, че Сабинъ се възкачилъ на прѣстола слѣдъ смъртьта на Телеца. Отъ това Марквартъ заключи, че били размѣнени мѣстата на Телеца и Винеха въ списъка. Азъ ще излѣза отъ прѣдположението, че Винехъ би трѣбвало да наслѣди Телеца и ще видимъ, че прѣдположението се потвърждава отъ нашитѣ резултати.

Телецъ повелъ българитѣ противъ една императорска армия и прѣтърпѣлъ силно поражение на 30 юний тази година, която Теофанъ[4]) и Никифоръ[5]) посочватъ като индикт. 1. Теофанъ споменава, че деньтъ билъ четвъртъкъ и това ни помага съ сигурность да установимъ годината 763. Свалянето и смъртьта на Телеца сѫ права послѣдица отъ поражението, така че ние можемъ правдоподобно да ги поставимъ съ провъзгласяването на Сабина въ юлий — августъ 763 г. Значи годината на Винехъ—Сабинъ е била *шегоръ алемъ*. Ясно е, че това е годината на неговото възкачване. Като прѣдполагаме, че това е тъй, имаме една *шегоръ алемъ* година, която отчасти съвпада съ юлий—августъ 763 г., раздѣлена съ *промежутъкъ отъ около 60 години* отъ друга *шегоръ алемъ* година, която отчасти е съвпаднала съ септемврий 821 г.—августъ 822 г. Това изведнажъ ни навежда на мисъльта, че българитѣ сѫ смѣтали хронологията си съ цикълъ отъ 60 години. Изводътъ се потвърдява и отъ друга дата въ списъка. Годината на Кур'та е *шегоръ вечемъ*. Ако тя, както прѣдполагамъ, означава годината на възшествието му, тогава, слѣдъ като той е царувалъ тъкмо 60 години, го-

---

1) Въ рѫкописа имѧше горалемь, поправилъ Куникъ.

2) Gibbon, VI, Appendix 9, p. 547.

3) Chronologie, 74.

4) Ed. De Boor 433, подъ А. М. 6254. Въ този случай индиктионъ 15 е вѣренъ, а А. М. погрѣшенъ.

5) Hist., ed. De. Boor 70.

дината на наслѣдника му Безмѣръ трѣбва да бжде сжщата и така е. Сжщо тъй годинитѣ на митичния Авитохолъ били 300=петь 60—годишнини и двамата, той и наслѣдникътъ му, иматъ една и сжща година *диломъ твиремъ*.

Освѣнъ това, ако прѣдположимъ, че втората дума на всѣка глоса (която винаги свършва съ *емъ* или *омъ*) прѣдставя десетица, тогава излиза, че има само шесть различни десетици, именно: *твиремъ* (твиремь, твиримь), *вечемь* (вѣчемь, оуч (ет) емъ), *алемъ* (алемь), *ехтемь*[1]), *альтомъ*, *тоутомъ*. (За сега оставямъ на страна въпроса, дали *алтемъ* трѣбва да се идентува съ *алемъ* или съ *альтомъ*). Прѣдположението, че втората дума е десетица се подкрѣпя отъ числената система въ старитѣ турски надписи, въ които единицата е прѣдъ десетицата; напр. токузъ йегирми=9.20. Но трѣбва да се забѣлѣжи, че това не значи 29, а 19 („neun auf zwanzig"), както посочи В. Бангъ[2]). Трѣбва да се забѣлѣжи по отношение на числата въ списъка, че единици никога не се срѣщатъ сами, тѣ винаги сж придружени отъ десетици. При хронологически цикълъ, раздѣленъ на декади, това се разбира. Понеже годинитѣ 11—20 били „двайсети" години, 21—30 — „трийсети" години и т. н., очевидно, било е удобно да смѣтатъ годинитѣ 1—10 като „десети" години; напр. означаватъ годината 5 не просто 5, а 5.10 (сжщо както 15 е било 5.20).

Какъвъ е билъ характерътъ на българската година? дали е била тя слънчева или мѣсечна? Фактътъ, отъ който излѣзохме, е, че годината *шегоръ алемъ* е текла прѣзъ юлий — августъ 763 християнска г. и пакъ прѣзъ извѣстна часть на хр. г. 821, 1 септемврий — 822, 31 августъ. Ако годинитѣ биха били слънчеви, това не би било възможно. Ако тѣ сж били мѣсечни (354/5 дни), понеже 60 мѣсечни години=58 слънчеви[3]) и 78 дена, ясно е, че сжщата циклическа година, въ която юлий — августъ падатъ въ 763 г., ще се повтори прѣзъ септемврий-ноемврий въ 821 год. Това отговаря на датата; цикълътъ е билъ мѣсеченъ.

Знае се, че китайската хронологична система, която датира отъ много старо врѣме, се основава на 60-годишенъ цикълъ[4]). Турскитѣ орхански надписи потвърдиха даннитѣ на китайскитѣ анали, че китайцитѣ наложили своя календаръ на турцитѣ поне за офи-

---

[1]) Или *шектемъ*. Въ текста има *дваншехтемь* и раздѣлата на думитѣ трѣбва да се остави отворена.

[2]) Вж. прѣдговора му на Марквартовата, Chronologie der alttürkischen Inschriften. Този брой възприематъ Маркваргъ, Радловъ, Хиртъ и Бартолдъ (вж. Радловитѣ Alttürkischen Inschlften, 2-te Folge, 1899).

[3]) Смѣтайки като арабитѣ — 19 год. съ по 354 дни и 11 г. съ по 355 дни въ периодъ отъ 30 години.

[4]) Класическо съчинение върху китайския календаръ е това на Иделера, Über die Zeitrechnung der Chinesen, Abh. (hist-phil) d. k. Ak. d. W. zu Berlin, 1837 г.

циялна употрѣба[1]) и датата изглежда да е била около 586 г. сл. Хр.[2]). Но нѣма основание да се мисли, че този календаръ е билъ прѣдаденъ на българитѣ. Ще видимъ отъ това изслѣдване, че българитѣ систематизирали хронологията си, едва слѣдъ като се настанили на югъ отъ Дунава, когато не става въпросъ за влияние отъ централна Азия, и на второ мѣсто тѣхниятъ календаръ сѫществено се е различавалъ отъ китайския, като не знаяли да хармониратъ, чрѣзъ прибавки отъ врѣме на врѣме, мѣсечнитѣ съ слънчевитѣ периоди. Отъ друга страна, изглежда правдоподобно, че употрѣбата на 60 като основно число (както нашето 100) се корени дълбоко въ общата древность на източнитѣ турци и българитѣ.

Употрѣбата на мѣсечна година безъ периодични прибавки повдига другъ въпросъ. Дали българитѣ сѫ мѣрили врѣмето чрѣзъ мѣсечни години прѣди да систематизиратъ хронологията си прѣзъ VII—VIII в. или пъкъ, може би, тѣ сѫ възприели за официялната си хронология луннитѣ години на хиджра? Послѣдното е, по никой начинъ, невъзможно. Азъ мога да посоча бѣлѣжито свидѣтелство въ отговоритѣ на Николая относително вноса на арабски книги между българитѣ (libri profani quos a Saracenis abtulisse ac apud vos habere perhibetis). Но въ всѣки случай, понеже, изслѣдвайки хронологията, ще бѫде необходимо да се уравнятъ българскитѣ лунни години съ християнскитѣ, голѣмо практично удобство ще бѫде, ако прѣдположимъ, че тия години сѫ се съвпадали съ годинитѣ на хиджра. Напр., 206 г. хиджра е траяла отъ 6 юний 821 г. до 26 май 822 г., а това е включвало септемврий—ноемврий 821 г., който периодъ е впадналъ въ една *шегоръ алемъ* година. По сѫщия начинъ врѣмето юлий—августъ 763 г. се е паднало въ 146 г. х. Като вземемъ тогазъ (само за цѣльта на изчислението) 146 г. хиджра да съвпадне съ *шегоръ алемъ*, ще постигнемъ резултати, които въ никой случай не могатъ да бѫдатъ съ повече отъ нѣколко мѣсеца погрѣшни и ясно е, че, при нашитѣ дати, бидейки таквизъ, каквито си сѫ, ние не бихме могли да се надѣваме за по-голѣма отъ тая приблизителна точность.

За да се изчислятъ датитѣ на списъка, не е сѫществено да се знае значението на численитѣ декади, до колкото можемъ да опрѣдѣлимъ тѣхния цикличенъ редъ. А необходимо е да се опрѣдѣли, въ кои години сѫ съвпаднали декадитѣ-дати. Сега, като знаемъ годината, въ която е била год. *шегоръ алемъ*, изведнажъ бихме познали, кога е била *алемъ*, ако знаехме, колко е траяла *шегоръ*. За щастие, списъкътъ ни дава срѣдства да опрѣдѣлимъ *шегоръ* като едно отъ двѣтѣ числа. Годината, когато Безмѣръ се възкачилъ, е *шегоръ вечемъ*, той управлявалъ три години, Кур'гъ го наслѣдилъ въ *верени алемъ*. Явно е, че, ако *шегоръ* означава

---

[2]) Вж. Thomsen. Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées, Mém. de la soc. finnougrienne, V (Helsingfors, 1896), 172—7. Hirth, Nachworte zur Inschrift des Tonjukuk (у Радлова, Die altt. Inschr. der Mongolen, 2-te F.), 116.

[3]) Deguignes, Hist. générale des Huns, I, 2, p. 404.

нѣкое число по-малко отъ 8, Кур'тъ се е възкачилъ на прѣстола въ една *вечемъ* година. *Шегоръ* може да бжде само 8 или 9; ако е 8, *верени* е 1; ако е 9, *верени* е 2. Значи, трѣбва да възприемемъ една отъ тия алтернативи като дѣйствителна хипотеза. Ще прѣдположа, че *шегоръ* е 8 и послѣ ще намѣримъ подтвърждение на това прѣдположение.

Нѣмамъ намѣрение да съгласувамъ изслѣдването си чрѣзъ етимологически сравнения съ турски или други езици (иначе сравнението *шегоръ*: турското *секизъ* 8 би могло да ни подсѣти да уравнимъ *шегоръ* съ 8). Гилфердингъ, Куунъ и други сж се опитвали да обяснятъ българскитѣ числа съ помощьта на маджарски, турски и др. езици и не сж дошли до никакви резултати. Моятъ методъ е да изслѣдвамъ списъка въ свѣтлината на собствената му яснота и да потърся външна помощь само отъ нѣкои данни на гръцкитѣ хроники, относещи се до VIII в. Не ще правя никакви лингвистични прѣдположения, а ще слѣдвамъ, както Платонъ казва, *ὅποι ἂν ὁ λόγος ἄγῃ*. Лингвистиката послѣ може да се занимае съ заключенията.

И тъй за прочитането на списъка азъ полагамъ слѣднитѣ хипотези:

1. Българскитѣ числа означаватъ датитѣ на възшествието на хановетѣ.[1])

2. Отъ двѣтѣ числа, които обозначаватъ датата, второто число е десетица и едно число като 1.20 значи не 21, а 11.

3. Хронологичната система е цикълъ отъ 60 години.

4. Годинитѣ сж лунни и нѣма прибавки.

5. Шегоръ=8.

По-нататъкъ, за да се улесни изчислението, ще се смѣта, че българската лунна година съвпада съ съотвѣтната година на хиджра.

Но прѣди да почнемъ изслѣдването на хронологията, необходимо е да се направятъ нѣкои критични бѣлѣжки върху текста. Едно бързо прѣглеждане показва, че годинитѣ, прѣзъ които управлявали хановетѣ, въ нѣкои случаи прѣтърпѣли поврѣда. Кормисошь се възкачилъ на прѣстола въ 8. *твиремъ*. Ако неговиятъ прѣдшественикъ Севаръ е управлявалъ само 5 години, както е въ текста, годината на неговото възкачване би била 3. *твиремъ*. Но неговата година е *тохъ альтомъ*. Да мине отъ една декада къмъ осмата година на друга декада, той трѣбва да е царувалъ повече отъ 8 години. Не възприемемъ ли, слѣдователно, крайно неправдоподобната алтернатива, че *альтомъ* е грѣшка вмѣсто *твиремъ*, трѣбва да прѣдполагаме, че ѕ҃ е грѣшка вмѣсто по-голѣмо число (напр. ѕ҃і=15). Досущъ такова противорѣчие срѣщаме при Гостуна. Въобще, азъ прѣдполагамъ, като нѣщо принципиално, че българскитѣ години на възшествията, изцѣло написани, сж вѣрни и че въ случай на про-

---

[1]) Съкращението лѣᵀ прѣдъ бълг. числа въ текста, значи, е вмѣсто лѣто (sing).

тиворѣчие, грѣшката трѣбва да се търси въ словѣнскитѣ цифри, които означаватъ годинитѣ на хануванията, или другждѣ.

Пакъ отъ Теофана узнаваме (подъ А. М. 6211), че Тервель е билъ още живъ въ 718—9 г. сл. Хр. Между тази година и 760, когато Телецъ се възкачилъ на прѣстола, нѣма мѣсто за 28-тѣ години, опрѣдѣлени отъ списъка за единъ безименъ управникъ, и за 17-тѣ години, опрѣдѣлени за Кормисоша, дори безъ да имаме прѣдъ видъ хануването на Севара. Това показва, че текстътъ не е вѣренъ и или годинитѣ на хануванията сж много погрѣшни, или пъкъ нѣкои отъ хановетѣ не сж вписани на мѣстото си. Ние вече видѣхме, че Телецъ и Винехъ сж размѣнени и трѣбва да бждемъ приготвени да считаме тази размѣна, както и поврѣдата на числата, като възможенъ източникъ на грѣшка.

Ржкописътъ, отъ който прѣписвачътъ е прѣписалъ нашия текстъ, изглежда да е билъ нечетливъ тъкмо слѣдъ реда на Тервеля. Подиръ годината на неговото възкачване слѣдва друго числително → *твиремъ*. Цѣлъ редъ изглежда да е билъ изпуснатъ, съ изключение на послѣдната дума, а сжщо и името на слѣдващия ханъ било пропуснато.

Важно е да се забѣлѣжи, че годинитѣ на хануванията сж дадени като кржгли числа, като че ли всѣки ханъ е владѣлъ толкозъ пълни години безъ мѣсеци. Трѣбва да се заключи, че тия години не сж оригинални дати; иначе, и мѣсецитѣ щѣха да бждатъ отбѣлѣжени. Годинитѣ на възкачванията били оригинално вписани и отъ тѣхъ били изведени годинитѣ на хануванията чрѣзъ механично прѣсмѣтане. Единствено изключение въ списъка е послѣдниятъ ханъ, Уморъ, който царувалъ 40 дни. Можемъ да прѣдположимъ съ извѣстна вѣроятность, че списъкътъ датира отъ врѣмето на Уморовия наслѣдникъ. Сжщо така можемъ да считаме за възможно текстътъ първоначално да е билъ написанъ на гръцки, а словѣнскиятъ текстъ да е прѣводъ отъ гръцкия. Знаемъ отъ старобългарскитѣ камъне, че прѣди въвеждането на словѣнската азбука въ втората половина на IX в гръцкиятъ е билъ писменъ езикъ на българитѣ. Българскитѣ имена на цикличнитѣ години ще да сж били написани съ гръцки букви, както е въ чаталарския надписъ.

II.

Не е мжчно да се опрѣдѣли цикличниятъ редъ на четири отъ декадитѣ. Годината на Безмѣра е *шегоръ вечемъ*, а тя е 3 години прѣди *верени алемъ*, ∴ *вечемъ* е декадата непосрѣдно прѣдъ *алемъ*. Годината на Кормисоша е *шегоръ твиремъ*, а тя е 20 (3+17) години прѣдъ *шегоръ алемъ*, ∴ *твиремъ* е втората декада прѣдъ *алемъ*. Годината на Умора показва, че *тоутомъ* е декадата непосрѣдно слѣдъ *алемъ*. Така добиваме реда: *твиремъ, вечемъ, алемъ, тоутомъ*.

Изглежда правдоподобно, че *альтомъ* е прѣдъ *твиремъ*. Защото Севаръ дошълъ на прѣстола въ *тохъ альтомъ* и, ако възприемемъ ѕ҃і като най-проста поправка на ѕ҃, царувалъ 15 години,

до годината *шегоръ твиремъ*. Ако е тъй, *альтомъ* е декадата прѣдъ *твиремъ* и останалата декада *ехтемъ* е прѣдъ *альтомъ*. Това опрѣдѣление, зависеще отъ прѣдполагаемата поправка на едно число, е несигурно, обаче, ще се явятъ нѣкои потвърждения и ще го възприемемъ врѣменно. Съотвѣтно съ това, опрѣдѣляме цикличния редъ, както слѣдва:

алемъ, тоутомъ, ехтемъ, альтомъ, твиремъ, вечемъ.

Щомъ шегоръ алемъ = 146 г. хиджра, алемъ = 148 г. х., веднага получаваме слѣдната таблица на декадитѣ години.

тоутомъ			*алемъ*			*вечемъ*		
158	х. 774/5	хр.	148	х. 765/6	хр.	138	х. 755/6	хр.
98	„ 716/7	„	88	„ 706/7	„	78	„ 697/8	„
38	„ 658/9	„	28	„ 648/9	„	17	„ 639/40	„

твиремъ			*алтьомъ*			*ехтемъ*		
128	х. 745/6	хр.	118	х. 736/7	хр.	108	х. 726/7	хр.
68	„ 687/8	„	58	„ 677/8	„	48	„ 668/9	„
8	„ 629/30	„						

Текстътъ показва едно дѣление на българската история на два периода съ раздѣлна точка минаването на Дунава, което спада въ врѣмето на Еспериха. Можемъ да почнемъ съ първия периодъ, прѣзъ който вписката въ списъка е отчасти митическа.

Знаемъ отъ грѣцкитѣ хроники, че Есперихъ (Аспарухъ), който довелъ народа си прѣзъ Дунава, живѣлъ въ VII в. Неговата година е *верени алемъ* (=1. *алемъ,* както видѣхме) и едничката година съ това означение, която можемъ да земемъ въ съображение е тая, що отговаря на 19 х. = 640 хр. (2 януарий—20 декемврий). Годината на Безмѣра, *шегоръ вечемъ,* = 16 х., дѣйствително съвпада съ 637 хр. Кур'тъ ханувалъ цѣлъ цикълъ и годината му, подобно на *шегоръ вечемъ*, отчасти съвпада съ 579 хр. Неговиятъ прѣдходникъ Гостунъ се възкачилъ на прѣстола въ *дохсъ твиремъ* и затова (както видѣхме по-горѣ) той не е могълъ да ханува 2 години, защото въ такъвъ случай годината му щѣше да бѫде 6. *вечемъ*. Най-простата поправка би била (както при Севара) да четемъ ꙅі вмѣсто ꙅ, което би ни дало *дохсъ* = 6 и годината на Гостуна би съвпадала отчасти съ 567 хр. Обаче, възможно е правилната поправка да е малко по-усложнена, защото хануването на Ирника внася друга трудность.

Годината на Ирника е *диломъ твиремъ*. Той ханувалъ (въ текста е „живѣлъ", ала годинитѣ на „живота" му, ясно е, сѫ взети за години на хануването) 108 години, така че той отчасть миналъ въ областьта на мита. Но неговото възкачване въ една *твиремъ* година и това на наслѣдника му пакъ въ *твиремъ* година сѫ несъобразни съ 108-годишно хануване. 6. *твиремъ* + 108 би дало 8. *вечемъ*. Не е удобно да поправяме 108 на 118, защото 118 би дало *шегоръ твиремъ*. Можемъ да обяснимъ грѣшката съ това, че

нѣкой промежутъченъ ханъ е изчезналъ. Или нѣкой редъ прѣдъ Гостуна е съвсѣмъ изпуснатъ, или пъкъ Гостунъ и нѣкой другъ ханъ, който го наслѣдилъ, се слѣли, като били пропуснати части отъ двата реда. Цикличната година на Ирниковата смърть би могла да се опрѣдѣли, ако знаехме стойностьта на *диломъ*. Годината на Умора е *диломъ тоутомъ*, а понеже Винехъ, неговиятъ прѣдходникъ, ханувалъ 7 години и се възкачилъ на прѣстола въ *шегоръ алемъ*, *диломъ* значи 3. Едно хануване отъ 108 години, започнато въ 5. *твиремъ*, свършва въ 3. *альтомъ*. Наслѣдникътъ на Ирника, съобразно съ туй, ханувалъ отъ 3. *альтомъ* до 6. *твиремъ*, т. е. 13 години. Ако първоначалниятъ текстъ е билъ такъвъ:
Гостунъ. намѣстникъ сꙑи (ҔИ лѣ^т^ ро^д^ емоу* . а лѣ^т^ емоу* (=3) альтомъ.
* намѣстникъ сꙑи). ҔИ лѣ^т^ ро^д^ емоу ерми. а лѣ^т^ емоу дохсъ твиремъ.
разваленото лесно би могло да се обясни. Но изпускането на цѣлъ редъ прѣдъ Гостуна е може би почти вѣроятно [1]).

Като изравнимъ резултатитѣ съ християнското лѣточисление, ще получимъ слѣднитѣ години:

Ирникъ.	диломъ твиремъ	=	450	сл. Хр.
Гостунъ (или безименъ) . .	3 альтомъ	=	554/5	„ „
Безименъ (или Гостунъ)	дохсъ твиремъ	=	567/8	„ „
Кур'тъ	шегоръ вечемъ	=	578/9	„ „
Безмѣръ.	шегоръ вечемъ	=	637/8	„ „
Есперихъ	верени алемъ	=	640	„ „

Годината на легандарния Авитохолъ, който ханувалъ 300 години (=около 291 слънчеви), би съотвѣтствувала на 159 сл. Хр.

Ясно се вижда, че възкачването на Ирника е близо до смъртьта на Атила (453 сл. Хр.) и пропадането на хунската империя (454 сл. Хр.), което направи българитѣ независими. Прѣдположението на Маркварта [2]), че митоисторичниятъ Ирникъ на българското прѣдание не е другъ, а Ернахъ (Ἡρνάχ Priscus fr. 8), синъ на Атила, който потегли за съсѣдната страна на устията на Дунава слѣдъ поражението на хунитѣ, е достойно за внимание. Този въпросъ е вънъ отъ сегашната ми цѣль. Но въ всѣки случай фактътъ, че опрѣдѣлихме годината на Ирниковото възшествие [3]) тъй близко до таквозъ

---

[1]) Така прѣдъ Есперига имало 6 князе. Текстътъ казва за тѣхъ: „тия 5 князе". Слѣдователно 5 е вмъкнато отпослѣ.

[2]) Op. cit. 75—6.

[3]) Сѫщо може да се отбѣлѣжи, че нашата алтернативна дата за възшествието на Гостуна 554/5 е съобразна съ теорията на Маркварта, че Гостунъ (словѣнско име) е сѫщиятъ Κελαγάστης, който се споменава у Менандра fr. 6. Маркартъ дѣйствително поставя неговото царуване въ 554—5 г. (стр. 80), но въ обяснението на списъка (стр. 75) посочва датата 614/5 г. и не обяснява туй противорѣчие. Той погрѣшно мѣсти Безмѣра прѣдъ Кур'та и, ако Безмѣръ, както той мисли, е билъ славянинъ, какъ може да обясни факта, че той е принадлежалъ къмъ българската фамилия Дуло? Въобще, Марквартовата хронология (Ирникъ 464—613, Гостунъ 614—5, Безмѣръ 616-8. Кур'тъ 619—78), която почива на невѣрната мисъль, че Ирниковитѣ 108 год. би трѣбвало да се поправятъ на 150, е далечъ отъ истината. Прѣдположението му, че Авитохолъ означава Атила има извѣстна вѣроятность.

важно събитие за българската история, каквато е смъртьта на хунската мощь, може да се вземе като потвърждение на нашатѣ резултати.

Прѣселението на българитѣ отъ тѣхнитѣ мѣста, северно отъ Дунава, въ Мизия е забѣлѣзано отъ автора на списъка като раздѣлна епоха въ българската история. Той отбѣлѣзва, че всичкитѣ години, прѣзъ които „тия (петь) князе“ (т. е. Авитохолъ Безмѣръ) управлявали оттатъкъ Дунава, били 515. По текста, какъвто си е, имаме 300+108+2+60+3=473. За да съгласи цифритѣ, Иречекъ прѣдложи ρ̃ и Ń (150) вмѣсто ρ̃ и Й за Ирника и тази поправка изглежда да е била възприета. Нашето изслѣдване на българскитѣ дати измѣства това четене, защото, ако Ирникъ е управлявалъ 150 г., краятъ на неговото хануване би падналъ въ *диломъ тоутомъ* и не би имало мѣсто за наслѣдницитѣ му. Ако приемемъ поправкитѣ, които се опитахъ да направя, имаме 300+108+13+12+60+3=496. Има още единъ недоимъкъ отъ 19 години. Азъ заключавамъ, че полученото обяснение на тия 515 години е погрѣшно.

Наистина, изглежда да е ясно, че това число покрива цѣлия ранъ периодъ до минаването на Дунава и, въпрѣки израза „тия (5) князе“, включва годинитѣ на Есперика, когато той още е билъ на северъ отъ Дунава. Защото нѣма основание да се прѣдполага, че се е прѣселилъ въ годината на възшествието си. И така разликата между 515 и сбора на годинитѣ на прѣдишнитѣ ханувания 496 ни помага да опрѣдѣлимъ тази година отъ хануването на Есперика, прѣзъ която е миналъ Дунава. Оттатъкъ Дунава той е царувалъ 19 години.

Сега сме въ положение да опрѣдѣлимъ въпроса, въ коя година е започналъ цикълътъ. Що е българската ера? Отговорътъ дава поразително потвърждение на нашитѣ резултати и оправдание на нашитѣ хипотези. Рѣшителното събитие въ българската история е прѣселението, което заведе българитѣ на постоянно мѣстожителство въ Мизия, и то е означено като ера въ царския листъ. То е отбѣлѣжено като събитие, послужило за изходна точка на хронологията. За да се докаже, че българската хронологична ера дѣйствително е минаването на Дунава, необходимо е условието датата на това събитие да отбѣлѣзва началото на нова декада; изпълни ли тя това условие, нейното право трѣбва да се счита вече установено. Понеже годината на Есперика е *верени алемъ*, неговата 19-та година изтича въ годината *тоутомъ*; така че минаването на Дунава е фиксирано въ $\frac{\text{тоутомъ}}{\text{верени ехтемъ}}$ — точката, отъ която започва нова декада.

Това не можемъ да считаме проста случайность, защото вѣроятностьта е деветь на десеть противъ такъвъ резултатъ.[1])

Годината *тоутомъ*=658/9 сл. Хр. (9 юний — 28 май) и *верени*

[1]) Този резултатъ потвърдява хипотезата, че шегоръ =8. Защото, ако хронологията бѣше прѣсметната възъ основа на прѣдположението, че шегоръ =9, минаването на Дунава щѣше да се падне въ 2. ехтемъ.

ехтемъ=659/60 (29 май — 16 май), *тъй че годината 659 сл. Хр. е датата на българското пръселение и началото на хронологическия цикълъ.* По такъвъ начинъ получихме стойностьта на численитѣ декади: ехтемъ = 10, альтомъ = 20, твиремъ = 30, вечемъ = 40, алемъ = 50, тоутомъ = 60.

Новата дата на българското прѣселение не се съгласява съ възприетия възгледъ, който поставя това събитие по-късно, въ царуването на Константина IV. Този възгледъ се основава на разказитѣ на Теофана и Никифора, които сж отъ единъ и сжщъ източникъ. Теофанъ (подъ А. М. 6171, инд. 1) съобщава, че въ тази година (679 сл. Хр.) *τὸ τῶν Βουλγάρων ἔθνος ἐπῆλθεν τῇ Θράκῃ*, че Константинъ IV, като чулъ, какво тѣ били въ Оглосъ или Онглосъ *ἐκεῖθεν τοῦ Δανουβίου* и опустошавали провинциитѣ, изпратилъ експедиция, билъ разбитъ и сключилъ миръ. Въ този лѣтописенъ разказъ той вмъква едно отклонение къмъ „старата история на Оногундури, Българи и Кутраги" и разказва легендата за петтѣхъ сина на Кробата, третиятъ отъ които, Есперихъ, миналъ Днѣпъръ и Днѣстъръ и заелъ Оглосъ между Дунава и *βορειοτέρους τοῦ Δανουβίου ποταμούς*. Прѣселението на Еспериха отъ отвждната страна на Днѣпъръ, разбира се, е сжщо така митично, както и разпръсването на Кробатовитѣ синове, защото българитѣ несъмнѣно сж живѣли въ съсѣдство съ Долния Дунавъ отъ V в. насамъ. Явно е, че Кробатосъ или Кроватъ е сжщиятъ този Кур'тъ отъ ханския списъкъ и едва ли има нужда да се съмнѣваме, че Есперихъ е, както казва легендата, синъ на Кур'та. Датата, която Теофанъ дава за смъртьта на Кровата и прѣселението е царуването на Константина II *(ἐπὶ τῶν χρόνων Κωνσταντίνου τοῦ εἰς τὴν δύσιν)*. Въ сжщность Кур'тъ умрѣлъ (споредъ списъка) въ царуването на Хераклия, но легендата, като асоцира смъртьта му съ прѣселението, отмѣстя датата напрѣдъ въ царуването на Константина, защото историческото събитие, което е основа на разказа за прѣселението, спада къмъ царуването на Констанса. Такова събитие е очевидно заемането на Оглоса отъ Еспериха. И тъй това заемане на Оглоса означава минаването на Дунава; то е първиятъ периодъ отъ завладѣването на отсамъ-дунавска България. Хронографитѣ не сж разбрали това: тѣ мислили, че Оглосъ е на отвждния брѣгъ на Дунава, а модернитѣ историци, съобразно съ това, сж опрѣдѣляли прѣселението отъ сѣверъ къмъ югъ прѣзъ Дунава по-късно Иречекъ го намира за непосрѣдно послѣдствие отъ разбиването на Константина IV въ 679 г. „Българитѣ, виждайки безсилието на византийцитѣ, още сжщата година се населили по дѣсняи брѣгъ на Дунава"[1]. Но крѣпостьта Оглосъ (то е било укрѣпено мѣсто, а не цѣла область—Теофанъ *ὀχύρωμα προλεχθέν*) лежи, както вече знаемъ сега, на дѣсния брѣгъ на Дунава. Оказасе отъ археологично изслѣдване, че голѣмитѣ земни укрѣпления при Св. Николицелъ, близо до стария Новиодунумъ (мѣсто съ голѣмо стратегично значение), сж българско потекло и че мѣстото напълно отго-

---

[1]) Op. cit. 129.

варя на описанието, което Теофанъ и Никифоръ даватъ за положението на Оглоса. Несъмнѣно е почти, че мѣстото е сжщото това, което по-късно бѣ наречено ἡ μικρὰ Περισθλάβα[1]).

Слѣдователно, гръцкитѣ и българскитѣ свѣдѣния напълно се съгласяватъ. Гръцката дата за Есперихоеата окупация на Оглоса е царуването на Константа II, българската дата за минаването прѣзъ Дунава е 659 сл. Хр. Кога българитѣ почнали да се простиратъ отсамъ Добруджа и да заематъ Мизия, това е другъ въпросъ. Навѣрно слѣдъ 679 г.

Сега пристжпваме къмъ втората часть на нашия документъ, списъкътъ на отсамъ-дунавскитѣ князе, и още въ началото срѣщаме непослѣдователность на текста. Казано е, че Еспериxъ хануваль 61 год. ∴ понеже той се възкачилъ на прѣстола въ 1. *алемъ*, годината на неговия наслѣдникъ би трѣбвало да бжде 2. *алемъ*. Но Тревельовата година е *текъ вечемъ*[2]), която трѣбва да бжде прѣди 698 (понеже *вечемъ*=697/8) ∴ Есперихъ не е могълъ да царува 61 г.

Годинитѣ и на Тервельовото хануване трѣбва сжщо да сж погрѣшни. Най-късната година, въ която той е могълъ да се възкачи на прѣстола, е 696/7 (като прѣдполагаме *текъ*=9). Знаемъ отъ Теофана, че най-ранната възможна година за края на неговото хануване е 718/19 сл. Хр., която съотвѣтствува на 2. *ехтемъ*. Така, той трѣбва да е хануваль поне 23 г. и трѣбва да има грѣшка въ приписванитѣ му отъ текста 21 години.

Ние отбѣлѣжихме вече, че нѣма мѣсто за безименното царуране отъ 28 год. между Тервеля и Севара. По-нататъкъ текстътъ дава *твиремъ* веднага слѣдъ бѣлѣжката за Тервеля и това показва, че бѣлѣжката за другъ нѣкой ханъ е пропусната, понеже образецътъ на прѣписвача тукъ е билъ съвсѣмъ нечетливъ.

Задоволително разрѣшение на тѣзи мжчнотии може да се намѣри, като се прѣдположи, че редътъ на хановетѣ е билъ промѣненъ и че двата безименни хана, чиито години били *твиремъ* и *дваншъ ехтемъ*, дѣйствително сж прѣдшествували Тервеля[3]). Така:

(—) к҃ и и҃ лѣт ро҄д емоу доуло. а лѣт емоу дваншъ ехтемъ.

(— д҃ лѣт ро҄д емоу доуло. а лѣт емоу) твиремъ.

Тарвель к҃ и а҃ † лѣт ро҄д емоу доуло. а лѣт емоу текъ вечемъ.

---

[1]) Вж. Шкорпилъ, прилож. II, 558—60, въ Абоба (cit. supr.). Гл. стр. 517. За бѣлѣжката по поселението на Аспаръ-хрука, синъ на Хубрата въ острова Пеуке, въ географията на Псевдо-Мойсея, вж. Маркварта, op. cit. 88 и Вестберга, Beitr. zur Klärung orientalischen Quellen über Osteuropa, въ Изв. имп. Ак. Наукъ (с. Петерсбургъ) XI. 5. 312 (1899). Писательтъ, както посочва Вестбергъ, изглежда да е съврѣменникъ (VII в.)

[2]) Текоучетемъ, развалата въ текста би могла да се обясни, като прѣдположимъ, че той е билъ прѣписанъ отъ гръцка транскрипция като τεχ ουετχεμ, особено ако ετ е било случайно писано надъ линията.

[3]) Фактътъ, че числата позволяватъ тази реконструкция, зависи отъ прѣдположението, че ехтемъ прѣдхожда альтомъ и подкрѣпя това прѣдположение, внушено отъ годината на Севара.

Тогава получаваме:

Есперихъ се възк.	1 алемъ,	упр.	21 г.	640 —660/1	сл. Хр.
Безименъ „ „	2 ехтемъ	„	28 г.	660/1—687/8	„ „
Безименъ „ „	твиремъ	„	9 г.	687/8—696/7	„ „
Тервель „ „	текъ вечемъ			696/7—	

и трѣбва да четемъ К и одино вмѣсто Ѯ и одино за годинитѣ на Еспериховото хануване.[1])

Азъ прѣдположихъ, че *текъ вечемъ* = 9. *вечемъ*. Моето основание за туй е, че, ако Тервель се е възкачилъ на прѣстола въ тази година и умрѣлъ въ 3. *ехтемъ* = 719/20, имаме 24 г. за неговото хануване и това внася само малка промѣна на Д въ Ѧ въ годинитѣ на неговото хануване[2]).

Севаръ се възкачилъ въ *тохъ альтомъ* и, както вече загатнахъ, най-лесното разрѣшение (1) е да се прѣдположи, че *тохъ альтомъ*=3. *альтомъ* и че той е ханувалъ 15 г. (ЕІ вмѣсто Е). Ако това е тъй, остава единъ интервалъ отъ 10 г. между него и Тервеля и ние трѣбва да прѣдположимъ, че друго хануване е пропуснато (това на нѣкой ханъ, който се е възкачилъ въ 3 *ехтемъ* и е ханувалъ до 3. *альтомъ)*. Иначе (2) ние бихме могли да продължимъ Тервельвото хануване до Севара въ 729/30 сл. Хр., считайки го, че е ханувалъ 34 г., (което вмъква поправката Л и Д). Проблемата не допуща едно окончателно разрѣшение, защото нѣмаме независими данни за контрола и нашето основание да прѣдпочетемъ една хипотеза прѣдъ друга е по-голѣмата леснина на една реставрация на текста прѣдъ друга. За историческото изслѣдване въпросътъ е маловаженъ, понеже нищо не знаемъ за непосрѣднитѣ наслѣдници на Тервеля.

Годината на Кормисоша (*Κορμέσιος*) е *шегоръ твиремъ*=126 х. =743 хр. 25 окт. — 744 хр. 12 окт. Той е ханувалъ 17 год.[1]), така че неговата смърть и възшествието на Телеца би трѣбвало да паднатъ въ 5. *алемъ*. Годината на Телеца е *соморъ алемъ* (понеже очевидно е, че трѣбва да поправимъ *алтемъ*) и тука срѣщаме

---

[1]) Любопитно е, че Марквартъ (op. cit. 74) на съвсѣмъ други основания е дошълъ до заключение, че „за Еспериха трѣбва да четемъ 21 г. вмѣсто 61 г.“, неговата дата за този ханъ е 679—699.

[2]) Направихъ опитъ, разбира се, съ хипотезата, че Еспериховото и Тервельовото хануване сѫ размѣнени и че Тервель е ханувалъ 61 г. Това би ни обяснило, че Тервель се е възкачилъ въ 2. ехтемъ и умрѣлъ въ 3. ехтемъ. Тогава (1) трѣбва да вземемъ текъ=2 и поправимъ ухетемъ на ехтемъ (много по-малко правдоподобна реставрация); щомъ дваншъ ехтемъ е годината на Тервельовия наслѣдникъ, трѣбва да четемъ (2) дваншъ като 3, докато тохъ альтомъ, годината на Севара, е най-вѣроятно да бѫде 3. альтомъ; и (3) трѣбва да прѣдположимъ, което е досущь невѣроятно, че К и Й сѫ били замѣнени съ І (10). Освѣнъ това, (4) глосата твиремъ остава необяснена. Едничкото нѣщо, което би могло да се каже въ полза на тази хипотеза е, че Сундасъ (подъ *βούλγαροι*) говори за Тервеля, вече като ханъ въ врѣмето на Константа II. Но този разказъ почива повече на нѣкаква конфузия, отколкото на чиста истина.

[2]) Иречекъ (op. cit. 140) дава 7 г. на Кормисоша (и 5 на Севара), за да направи мѣсто за безименното царуване отъ 28 год. слѣдъ Тервеля. Българскитѣ дати рѣшително опровергаватъ тази хипотеза.

една мжчнотия. Ние вече приехме, че друго число, *диломъ*, значи 5. Но и двѣтѣ числа иматъ еднакво право. Винехъ се възкачилъ въ 8. *алемъ* и ханувалъ 7 г., ∴ годината на наслѣдника му би трѣбвало да бжде 5. *тоутомъ*. Неговиятъ прѣдходникъ ханувалъ 3 години, ∴ неговата година би трѣбвало да бжде 5 *алемъ*. Но текстътъ дава въ единия случай *диломъ*, въ другия *соморъ*. *Соморъ* трѣбва да отхвърлимъ, защото резултати, добити отъ прѣдположението, че *диломъ* = 5, напълно подкрѣпятъ вѣрностьта на тази хипотеза. Разрѣшението трѣбва да зависи отъ обстоятелството, че 3-тѣ години на Телеца сж били повече или по-малко отъ 3 год. и че компилаторътъ на списъка е знаялъ това. Напр., ако Телецъ се е възкачилъ прѣзъ послѣднитѣ мѣсеци на 4. *алемъ* и е умрѣлъ около началото на 8. *алемъ*, авторътъ, ако знаеше факта, би записалъ годинитѣ на хануването му като 3. Ние вече забѣлѣжихме, че списъкътъ навѣрно е билъ написанъ скоро слѣдъ датата, съ която той свършва; така че авторътъ лично ще да е знаялъ не само за 40-тѣ дни на Умора, но сжщо така и за хануването на Винеха и Телеца. Затова въ тази послѣдната часть на листа (Кормисошъ Уморъ , за която навѣрно той самъ е билъ отговоренъ, ще да е изчислилъ годинитѣ не механически, както въ първата часть на листа. Зарадъ туй е съвършено ясно, че, макаръ възкачването на Телеца да не е било въ 5. *алемъ*, той ханувалъ приблизително 3 г. Тогава неговата година трѣбва да е била или 4. *алемъ* или 6 *алемъ*. Понеже вече намѣрихме *дохсъ*=6, взимаме *соморъ*=4. Телецъ трѣбва да се е възкачилъ прѣзъ послѣднитѣ мѣсеци на *соморъ алемъ* и умрѣлъ прѣзъ първитѣ мѣсеци на *шегоръ алемъ*, за да бждатъ прѣсметнати годинитѣ му на 3. Юлий—августъ 763 г. е по-близо до началото, отколкото до края на *шегоръ алемъ*. Понеже 146 х. почва на 21 мартъ 763 хр. и 142 х. свършва на 21 априлъ 760 хр., тия дати сж въ съгласие съ възможностьта, че българската мѣсечна година е съвпадала съ арабската. Напр., ако Телецъ се е възкачилъ прѣзъ мартъ или априлъ 760 г. и билъ убитъ рано въ юлий 763 г., датитѣ сж задоволителни. Подобно на това, ако Кормисошъ е ханувалъ, напр., отъ края на октомврий 743 г. до края на мартъ 760 г., годинитѣ на хануването му трѣбва да се прѣсметнатъ на 17 ($16^1/_2$) Въ всѣки случай, тѣзи дати доказватъ, че, ако българската год. не е съвпадала съ арабската, почвала е не повече отъ $3^1/_2$ мѣсеца по-късно отъ год. хиджра.

Изглежда, че има значителна разлика между годинитѣ въ ханския списъкъ по отношение хануването на Винеха и Умора и гръцкитѣ хронографи. Тѣ разказватъ, че Винехъ, когото тѣ наричатъ Σαβῖνος, билъ изгоненъ отъ българитѣ и избѣгалъ въ Константинополъ. Паганосъ или Баянъ го замѣстилъ и въ 764—5 сл. Хр. Сабинъ е още въ императорския дворъ и Паганосъ праща една мисия при императора (Теофанъ, A. M. 6256). Нѣщо повече, Никифоръ (не Теофанъ) споменава, че Омаръ билъ провъзгласенъ отъ Сабина (ed. de Boor, 70). Отъ това бихме заключили, че хануването на Сабина е траяло само нѣколко мѣсеца и, съобразно съ туй, Марквартъ бѣ прѣдложилъ да се чете „7 мѣсеца“ вмѣсто „7 го-

дини“ за Винеха.[1]) Но въ такъвъ случай годината на неговия наслѣдникъ не би била *диломъ тоутомъ*, а или 8. *алемъ* или 9. *алемъ*. Важното е, че Паганъ или Баянъ (което е безъ съмнѣние правата форма) съвсѣмъ не е споменатъ въ царския списъкъ. Този фактъ, мисля, ни дава ключа. Авторътъ на списъка е билъ партизанинъ на Винеха и го е считалъ, дори като е билъ въ изгнание въ Константинополъ, като законенъ ханъ. Неговитѣ 7 години продължаватъ отъ възкачването му въ *шегоръ алемъ* не до изгнанието му, а до смъртьта му, навѣрно въ Константинополъ, въ *диломъ тоутомъ* (=770 сл. Хр.) Уморъ, членъ отъ нейовата фамилия и опрѣдѣленъ наслѣдникъ, билъ провъзгласенъ слѣдъ смъртьта му, но поддържанъ само 40 дни. Авторътъ, привърженикъ на фамилията Оукилъ, свършва списъка си съ послѣдния отъ тази династия.

Освѣнъ ханския списъкъ и чаталарския надписъ, има още единъ текстъ, въ който едно събитие е датирано съ старобългарския цикълъ. То е въ послѣсловието на Тоудора, цитирано отъ Калайдовича, Иоанъ Екзархъ, стр. 98.

Въ се оубо лѣто (6415) оуспе рабъ божіий сего князя отець ... великии и честнꙑи и благовѣрнꙑи господъ нашъ князь Болгарскъ именемъ Борисъ . . . Сей же Борисъ Болгарꙑ крестилъ есть влѣто *етхь бехти*.

Тукъ *етхь бехти* е дадено като година за покръстването на българитѣ и ясно е, че е година отъ българския цикълъ. Най-лесна и очевидна реставрация изглежда да бѫде или *тохъ вечемъ* (*τὸχ βεχτεμ*) или *текъ вечемъ*. Да видимъ, кое отъ двѣтѣ ще даде истинската дата, която вече знаемъ поне приблизително.

Имаме три текста, които ни даватъ хронологични указания досежно покръстването на Българитѣ: (1) Папа Николай I пише на Саломона въ май 869 г., че Людвикъ Нѣмски се надѣва, какво българскиятъ царь ще пригърне християнството[1]) (2) Хинкмаръ Реймски пише въ 864 год., че Борисъ е обѣщалъ да стане християнинъ.[2]) (3) Фотий, като пище въ 869 г. на източнитѣ патриарси и епископи, споменава за българската мисия въ Римъ прѣзъ 866 г. и казва, че българитѣ били тогава християни не по-малко отъ 2 години насамъ (*δύο οὐκ εἰς ἐνιαυτούς*).[3]) Тия текстове напълно се съгласяватъ съ прѣдположението, че покръстването станало между 864 и 866 г.

Годината *тохъ вечемъ* отговаря на 251 х., която е продължавала отъ 2 февр. 865 хр. до 21 януар. 866 х., съ други думи тя ни дава 865 г. като дата на покръстването и реставрацията *тохъ вечемъ* е оправдана. Това ми изглежда да бѫде поразително потвърждение за основателностьта на метода, който употрѣбихъ и за вѣрностьта на моитѣ хипотези.

---

[1]) Op. cit. 74.

[1]) Mansi. 15, 457.

[2]) Perz, I, 473.

[3]) Epistolae, p. 1651, ed. London.

III.

Численатa стойность на българскитѣ цифри, опрѣдѣлена отъ горното изслѣдване, е, както слѣдва:[1])

1	верени		
2	даншъ (или дванъ)	9	текъ (?)
3	тохъ	10	ехтемъ (или шехтемъ)
4	сморъ	20	ал'томъ
5	диломъ	30	тиремъ
6	дохсъ	40	вечемъ
7	—	50	алемъ
8	шегоръ	60	тутомъ

Слѣдната таблица прѣдставя нашитѣ хронологични резултати. Датитѣ означаватъ възшествията на хановетѣ:

	бълг. год.	хиджрэ.	хр. год.
Авитохолъ	диломъ твиремъ		159
Ирникъ	диломъ твиремъ		449—450
Гостунъ (или безим.)	(тохъ ал'томъ)		554 авг. 555 авг.
Безим. (или Гостунъ)	дохсъ твиремъ		567 апр.—568 мартъ
Кур'тъ	шегоръ вечемъ		578 ноемвр.—579 ноемвр.
Безмѣръ	шегоръ вечемъ	16	637 фев. 3—638 януар. 3
Есперихъ	верени алемъ	19	640 януар. 2—декем. 20
Безименъ	дваншъ ехтемъ	40	660 май 17 – 661 май 6
„	твиремъ	68	687 юлий 18—688 юлий 5
Тервель	текъ вечемъ	77	696 апр. 10 - 697 мартъ 29
(Безименъ)	(тохъ ехтемъ)	101	719 юлий 24—720 юлий 11
Севаръ	тохъ альтомъ	111	729 апр. 5—730 мартъ 25
Кормисошъ	шегоръ твиремъ	126	743 окт. 25—744 окт. 12
Телецъ	соморъ алемъ	142	759 май 4—760 апр. 21
Винехъ	шегоръ алемъ	146	763 мартъ 21—764 мар. 9
Уморъ	диломъ тутомъ	153	770 януар. 4—декемвр. 23

Минаването на Дунава (българската ера): верени ехтемъ: 39 х.: 659 хр. май 29—660 май 16.

Основанието на Прѣславъ (чаталарскиятъ надписъ): шегоръ алемъ: 206 х.: 821 хр. юний 6 — 822 май 26.

Покръстването на българитѣ: тохъ вечемъ: 251 х.: 865 хр. февр. 2 — 866 януар. 21.

Накрай давамъ ревизиранъ текстъ на ханския списъкъ:

Авитохолъ житъ лѣт ҭ. родъ емоу доуло. а лѣт емоу диломъ твиремъ.

Ирникъ житъ лѣт ρ̃ и й лѣт. родъ емоу доуло. а лѣт емоу диломъ твиремъ.

---

[1]) Може да се забѣлѣжи сега, че двѣ отъ цифритѣ могатъ да се сравнятъ съ турски — шегоръ=секизъ=8 и алемъ=алъръ=50. Други възможни съотношения: верени = биръ = 1, текъ = докузъ = 9; твиремъ = отузъ = 30.

Гостунъ намѣстникъ (сы и (ꙁ҃і лѣт. родъ емоу. а лѣт емоу тохъ альтемъ.

* намѣстникъ (сы и) ѕ҃і лѣт. родъ емоу ерми. а лѣт емоу дохсъ твиремъ.

Коурътъ ꙁ҃ лѣт дръжа. родъ емоу доуло. а лѣт емоу шегоръ вечемъ.

Безмѣръ г҃ лѣт. а родъ емоу доуло. а лѣт емоу шегоръ вечемъ.

сии (є҃) кърѧзъ дръжаше кнѧжение обону страноу дунаіа лѣт ф҃ и ѕ҃і остриженами главами. и потомъ приде на страноу дунаіа Исперихъ кнзь тожде и доселѣ.

Есперихъ кнзь. к҃ и одино лѣто. родъ емоу доуло. а лѣт емоу верени алемъ.

(*) к҃ и и҃ лѣт. родъ емоу доуло. а лѣт емоу дваншъ ехтемъ.

(* д҃ лѣт. родъ емоу доуло. а лѣт емоу) твиремъ.

Тервель к҃ и д҃ лѣтт. родъ емоу доуло. а лѣт емоу текъ вечемъ.

(* і҃ лѣт. родъ емоу доуло. а лѣт емоу тохъ ехтемъ).

Севаръ ѕ҃і лѣт. родъ емоу вокиль. а лѣт емоу тохъ альтомъ.

Кормисошъ ꙁ҃і лѣт. родъ емоу вокиль. а лѣт емоу шегоръ твиремъ.

сий же кнзь измѣни родъ доуловъ, рекше вихтунь.

Телецъ г҃ лѣт. родъ емоу оугаинъ. а лѣт емоу соморъ алемъ. и сиі иного радъ.

Винехъ ꙁ҃ лѣт. а родъ емоу оукіль. (а лѣт) емоу шегоръ алемъ.

Оуморъ м҃ дними. родъ емоу оукіль. а (лѣт) емоу диломъ тоутомъ.

Напълно съзнавамъ, че прѣдложената отъ мене реконструкция на периода между Есперихa и Севара е крайно проблематична. Развалата на текста въ тази му часть прави невъзможно всѣко възстановление, до като не се намѣрятъ нови данни. Но този недостатъкъ не обезцѣнява общитѣ резултати, до които додохъ съ изслѣдването си, съвършено чисто (а върху това пакъ настоявамъ) отъ прѣдположения възъ основа на лингвистични сравнения.

Кембриджъ.

P. S Възможно е да е имало нѣкоя българска дата въ послѣдната линия на поврѣдения ески-джумайски надписъ, публикуванъ въ *Абоба* 226. Върховетѣ на четиритѣ букви, които се виждатъ, сочатъ *ετουου* и азъ мисля, че това може да се чете *ἔτου(ς) οὐ (ετχεμ)*= въ годината ***вечемъ***, което се отнася къмъ 814 сл. Хр. Една ***вечемъ*** година се е паднала въ 813/4 сл. Хр. Другждѣ ще се позанимая съ този надписъ.

Г. Баласчевъ.

Златопечатното слово отъ Царь Иоанъ Шишманъ, дадено на Рилския мънастирь*).

Златопечатното слово отъ царь Иоанъ Шишманъ, дадено прѣзъ 1378 г. 21 септември на Рилския мънастирь, до скоро врѣме се считаше отъ ученитѣ като „единственна старобългарска грамота, която е запазена не само въ Рила, нъ и въ цѣла България, а останалитѣ до сега запазени, се намиратъ въ Атонъ или въ чужбина[1])". Съ обнародванието обаче на скорописната приписка въ този хрисовулъ, се установи, че ние имаме работа не вече съ самия оригиналъ, а съ прѣписъ, който билъ направенъ (на 1734 г. 12 септ.) отъ краснописеца Иеремонахъ Партения, който ни казва: *настоящія хрисовулъ или златную печатъ блаженнаго царя Іωанна Шишмана бысть раздрушенія, преписахъ его на хартію, что бы таковое благодѣяніе царское не пришло въ забвеніе, но воспоминалося всегда и предъ богомъ и человѣкомъ*". (Виж. „Минало" кн. III стр. 286 и 296—297).

Нъ този паметникъ, ако и да прѣдставлява прѣписъ, нѣмаме още достатъчно основание да го отнесемъ къмъ подправенитѣ документи, и все продължава да има важно значение почти за по-голѣмата часть отъ нашитѣ научни отрасли. Така българския богословъ, въ тоя документъ ясно вижда степеньта на набожностьта на държавния глава, както и възгледътъ на държавата спрямо църквата, което е важно и за културъ-историка. Хрисовулътъ и като паметникъ на срѣднебългарски язикъ има научно значение и за филологътъ, защото въ него личатъ язиковитѣ промѣнения, които сѫ се вмъкнали по онова врѣме у насъ и вслѣдствие съсѣдни влияния (срѣщатъ се сръбски форми). Важенъ е той и за финансиста, защото въ него се намиратъ редица свѣдения за старото ни държавно стопанство, прѣкитѣ и косвени данъци; мънастирятъ билъ освободенъ отъ всички данъци и ангарии. Интересенъ е той и за историкътъ, тъй като отъ отбѣлѣзанитѣ въ тази грамота зе-

---

*) Хромолитографиранъ снимъкъ отъ тоя хрисовулъ абонатитѣ на „Минало" получиха вече своеврѣменно като приложение на IV книга.

[1]) Д-ръ К. Иречекъ, „Пѫтувания по България" стр. 638, бълг. изд. Д-ръ Л. Милетичъ, Хрисовулътъ на царя Иоанъ Шишманъ, приложение на „Църковенъ Вѣстникъ", кн. IV V и VI, стр. 117.

млица виждаме, че часть отъ българската южна граница по онова врѣме е обхващала и жгъла между Рила, Струма и Джерменъ и отдѣлни села въ Джумайско и въ Разлога[2]. Той възбужда любопитство и у социолога, защото тамъ се намиратъ откъслъчни извѣстия и за отношенията на царя спрямо часть отъ людитѣ, които били подарени на мънастиря, като попъ Теодоръ съ рода си и Петъръ Теодосовъ съ братята си. Мънастирятъ изобщо билъ поставенъ вънъ отъ властьта на всички земски и придворни чиновници, малки и голѣми боляри.

Образътъ на царь Иоанъ Александъръ върху печата на хрусовула, даденъ на Орѣховския мънастиръ (Радомирско въ 1348 г.).

Сплетенитѣ пъкъ изкусно червени букви, които съдържатъ въ видъ на подписъ царската титла, прѣдставляватъ интересъ и за художника; а сребърно-позлатениятъ печатъ, който виси на копринена връвъ, има значение за сфрагистика и палеографа и пр. Печатътъ обаче съдържа елементи, които възбуждатъ подозрѣние по отношение неговата автентичность. За това ний даваме тукъ фотографическо клише, което зна-

[2]) Отъ селищата, споменувани въ хрисовула . . . . до сега сѫществуватъ между Дупница и Кочериново: Бѣдино (Бадино, Бàденско), Кръчино, Чртовъ долъ, въ долината на р. Рила, Пъстра, Възово (сега Бозовòя). въ Разлогъ Гнидобрадско (сега село Нидобрско . .). Въ Джумайско: Лѣшко, Селище, Дреновъ долъ (сега Дреново, на дѣсния брѣгъ на Струма), Цѣрово, най-послѣ на западната страна на Струма при Кресна, Градечница (сегашното полу-помашко село Градешница). Сѫщо тъй сѫществуватъ и до сега много имена на

чително се отличава отъ онова, обнародвано отъ В. Добруски въ Сборника за Народни Умотворения, кн. XVIII стр. 816. Тъй като то е изрисувано отъ ученикъ, който не билъ въ състояние да схване тънкоститѣ, необходими за палеографитѣ. За това и В. Добруски дава неправилно описание на печата. Например той казва: Лицето „царь Шишманъ, брадатъ, съ шлемъ на главата, окржжена съ крѫгъ като осѣнка и облѣченъ въ царско облѣкло“ и пр. . . . Шлемъ съ официално царско облѣкло сж нѣща несъвмѣстими! А напротивъ, въ нашето клише изглежда като царска корона, отъ странитѣ съ висулки отъ скжпоцѣнни камъни и бисери. Сжщо и опакото на печата е окарикатурено отъ синътъ на Добруски; ржцѣтѣ сж изрисувани една подъ друга, вмѣсто да бждатъ една до друга; а за писмото на печата нетрѣбва и да се ґовори. Даже самъ В. Добруски въ бѣлѣжката си ни казва, че „въ думата Блъгаромъ въ рисунката е изпуснатъ ь“ и пр.

Грозотата на царската фигура въ този печатъ веднага ни прѣнася къмъ гравйорското пластично изкуство въ XIII и XIV вѣкъ въ България. Като имаме прѣдъ видъ царскитѣ образи върху моливдовулитѣ отъ царь Асѣна II и Борила*), а особено върху печата на царь Иоана Александра, както и ония въ монетитѣ на всичкитѣ български царе включнтелно и на Шишмана, които почти сж сходни съ византийскитѣ образи, гравирани пластично, трѣба да заключимъ, че образа въ нашия печатъ не е изработенъ прѣзъ XIV вѣкъ, а твърдѣ късно къмъ XVIII вѣкъ, когато е настжпилъ упадъкъ въ България въ областьта и на това искуство. Ние не допускаме, че българската царска канцелярия би се рѣшила да пусне въ циркуляция тъй окарикатуренъ въ цечата царския образъ.

Къмъ сжщата мисълъ ни навежда и писмото въ праздното поле, кждѣто отъ двѣтѣ страни на печата се четатъ отгорѣ на долѣ надписитѣ:

отлѣво: ц	отдесно: ши
р	шь
ь	ма
	нь

т. е., царь Шишьмань.

Въ никой моливдовулъ първо не стои титлата царь, а напротивъ личи името на царя и подирѣ идва титлата въ лигатурна форма. Значи въ този печатъ имаме нѣщо необикновено. Подиръ туй никждѣ до сега не сме срѣшнали името *Шишьманъ*

Рилски върхове: Ломница, Каменица (на С. отъ Пъстра), Царевъ връхъ, Шипоченъ и т. н., рѣка Илийна, метохъ Орлица и др. . . . Отъ имената на селищата се вижда, че отъ края на 14 столѣтие, много села сж изчезнали, но и сжщо голѣма часть отъ топографическитѣ названия, които до сега сжществуватъ, сж отъ много старо произхождение". Д-ръ К. Иречекъ, Пжтувания по България, стр. 639.

*) Revue Numismatique, Deux molybdobulles Bulgares inédites, p. 258—261

да се пише съ *ь* подиръ *ш*, когато въ сжщия печатъ на сжщата страна въ писмото между концентрическитѣ кржгове намираме името Шишманъ написано правилно безъ *ь* подиръ *ш*. Тъй че и тукъ се забѣлѣзва неправилность или игрaчка на гравйора, нѣщо което не би се допуснало въ една автентична царска була. Подобни грѣшки се забѣлѣзватъ и на опачината на печата. Така въ празното поле отъ двѣтѣ страни се четатъ думитѣ:

отлѣво: с
т
и
ѡ
а
н

отдесно: ρ
и
ль
ск
и

Тукъ въ подписа с(вѧ)т(ыи) Иѡан(ь) Рильск(ы й въ думата рильскъій подиръ л стои ь; туй е руска форма. А въ надписа между испъкналитѣ концентрически кржгове: сыи хрисѡвѹль стого ѡца іѡанна рилскагѡ отсжтствува ь подиръ л въ думата рилскаг*ω*. Значи, и тукъ имаме нередовности, каквито мжчно се допускатъ въ официални печати. Даже и самия горенъ текстъ възбужда подозрѣние, тъй като въ никой печатъ отъ досега извѣстнитѣ нѣма указание кому принадлежи печата.

Слѣдъ това бие на очи нѣманието на ъ въ писмото на печата, който е замѣненъ на всѣкждѣ съ ь, когато въ самото златопечатно слово се срѣща често ъ въ думата въсѣмъ и пр. Възъ основа на всичко горѣизложено ние считаме позлатениятъ сребъренъ печатъ, който виси на Шишмановия хрисовулъ, за подправка отъ XVIII вѣкъ, когато билъ прѣписванъ самия паметникъ.

Тукъ даваме самия текстъ на хрисовула заедно съ новобългарски прѣводъ*).

---

*) Съ туй удовлетворяваме желанието на абонатитѣ си, отъ които мнозина устно и писмено поискаха отъ редакцията.

Златопечатно слово.

Бл҃гоч'ъстивно что҃ 'и ѕѣлѡ прї-ѐтно 'и похвáлно. въсѣ'мъ хр҃толю-бивыим*) цр҃емь, ѥ҆же лю'бити и же-лáнїе тéпло 'имѣти къ ст҃ыим и бж҃твныимь цр квамь въ них'же ѡ҆б-разь ба҃ и чл҃ка и ст҃ых ѥ҆гò на-пѝсает се. оукрашаѐт бо сѧ*) цр҃ь 'дїáдимоѧ, и кáменїемь и би'срѡмь мнѡ҆гоцѣнным. нѫ҃ и҆ ѥ҆же къ бо҃у бл҃гочъ'стїемь и вѣ'роѧ. и къ ст҃ыимь ѥ҆гò цр҃квамь чъ'стїѧ. тѣ'мже и цр҃тво ми помáзанїемь ѡ҆т б҃а и аг҃гловѡм прѣдáннїемь бл҃гочъ'стивна хрїстї-áн'ства, стóла ст҃о почѝвшїих цр҃еи. и҆ любовь теплѫѧ къ бо҃у. и҆ чъ'сть къ ст҃ыимь ѥ҆гò црк҃вамь, и҆ бж҃ств-номоу ѡ҆бразоу ѥ҆гò и҆ къ вьсѣ'мь ст҃ыим ѥ҆гò. нѫ҃ и пáче радѝ ѡ҆бнов-лéнїа и҆ помѣ'на, и задш҃їа ст҃о почѝвшїих ц҃реи. прьвопрѣ'стол-ныих стóла блъгáрскаго. тóго радѝ, и҆ ц҃рство ми ѡ҆номоу зáко-ноу и прѣдáнїоу навык и҆ бл҃го-и҆зволи цр҃во ми даровати бл҃го-ѡ҆бразное, и҆ въсѐнастоѧщее сїѐ зла-топечáтлѣнное слѡ҆во цр҃тва҃ми. мо-настѝрю цр҃тва ми, ст҃моу ѡ҆҃цоу

Благочестиво нѣщо е и много приятно и похвално (за) всички христолюбиви царе да любятъ и да иматъ топло желание къмъ светитѣ божествени църкви, въ които се изобразява ликътъ на Бога и Человѣка и неговитѣ светии. Защото царь(тъ) се украсява (не само) съ диадема, (драгоцѣнни) камъне и многоцѣнни бисери, но и съ благочестие и вѣра къмъ Бога и съ почеть къмъ неговитѣ свети църкви. Затова и царство ми, чрѣзъ помазание отъ Бога и ангелово прѣдание на благочестивото християнство и на прѣстола на светопочиналитѣ царе, имайки любовь топла къмъ светитѣ му църкви и божествения му образъ и къмъ всичкитѣ му светии, па и за обновление и споменъ и за душеспасението на светопочиналитѣ царе, първопрѣстолнитѣ на българския столъ, затова и царство ми, като пази оня законъ и прѣдание, благоизволи царство ми, да дарува това благообразно и всенастояще златопечатано слово на царство ми на мънастиря отъ царство ми, свето-

---

*) Всѣка съгласна, която въ края на думата не е придружена съ ъ или ь, означава, че въ текста е стояла надъ реда въ видъ на лигатура.

**) На всѣкждѣ ѧ замѣнява словѣнското ѫ.

ıѡ҇ ры́л҇скомоу и҆́же е въ мѣ́стѣ рекомѣм ры́ла. за въсѣ́ еговѫ сéла и҆ за въсѐ егѐ метѡ́хı҆е, и҆ за въсѐ є҆гѐ стáси и҆ правины рекше новаа и҆ ветхаа. Сѐ же сѫт́ сéла ст҇го ѡ҆ц҇а ıѡ҇ ры́лскаго. Сéлица, варвара. чръ́товъ дóль. крь́чино. блъгáрино. бъдино. дрйска и҆ гáганъ є҆́же е҇ дѣль. ѡ҆́рлица, мéтохь монастй́рскыи доброу́ждима. тà на ѡ҆́бръ҇т броу́ждима и҆ на ѡ҆́бръ҇т лóхотици. и҆ низ лóхотицѫ въ ры́лѫ и҆ прѣз ры́лѫ, въз дѣ́лъ, на мáрешицѫ та на боу́доурицѫ. тà на кáменицѫ, и҆ низ кáменицѫ, въ ры́лѫ. и҆ въз ры́лѫ, ѻ҆у броуждимъ. Къ сéмоуже є҆́ще и҆ ѡт дéсные страны цр҇ева вйра сѫ́щаа, на б҇горóдичинѫ цр҇кѡвь. тà на ст҇го прокѡ́пı҆а на кáменоу. и҆ низ ры́лѫ, до вáрварѫ. тà на ст҇го и҆́лı҆ѫ. тà на гáбровець. и҆ по оу҆брѣ́жı҆и на ст҇го геѡ́ргı҆а. и҆ на ст҇го а҆рхаг҇гла. тà на дрйскѫ. и҆ до града пак҆ы вы́ше цр҇ева вйра, нйвı҆а и лозı҆а, монастй́рскаа сѫт́. Н͡ж и҆ лóмнı҆ца къ сéмоу, съ кроу́шевицом҆ же и҆ áрмѣницѡм. ıа҆же сѫт́ вы́ше сéла пь́стры въз ры́лѫ, нйвı҆е сѫ́ще и҆ то҆҆. монастй́р́ско въсѐ е҇. тáже сéло бъзóво. село, дéбрь. а҆блáново. пъ́стра. Село гнидѡбра́дско. и разлошко п҇п҇ове. Сéло, лѣ́шко. Сéло, сéлище. Сéло дрѣновь дóль. и градище цéрово. Сéло, дóлѣне. Сéло, градéчница, съ лю́дми по и҆мению. пóпь тоу́дѡрь съ дѣ́тми моу, и҆ съ

му отцу Иоану Рилскому, който се намира въ мѣстностьта, наречена Рила, за всичкитѣ му села и всичкитѣ му метоси (подвория), за всичкитѣ му пасбища и правдини, било нови или стари. А тѣзи сѫ селата на светаго отца Иоана Рилскаго: селища Варвара, Чрътовъ долъ, Кръчино, Блъгарино, Бъдино, Дриска и Гаганъ, което граничи съ Орлица, метохъ мънастирски, до Бруждимъ, та оттатъкъ Бруждимъ и Лохотица, и низъ Лохотица въ Рила, и прѣзъ Рила до прѣдѣла на Марешица, та на Будурица, та на Каменица и низъ Каменица въ Рила, и прѣку Рила у Бруждимъ. Къмъ това и онѣзи, що сѫ отъ десна страна на Царевъ виръ, на Богородичина църква, та на св. Прокопия, на Каменъ, и низъ Рила до Варвара, та на св. Илия, та на Габровецъ и по крайбрѣжието на св. Георгия и на св. Арахангелъ, та на Дриска и до оградата пакъ надъ Царевъ виръ, що сѫ ниви и лозя — мънастирски сѫ. Па още и Ломница съ Крушевица и Арменица и нивитѣ, що сѫ надъ с. Пъстра и туй всичкото е мънастирско. Послѣ, село Бъзово, Дебрь, Абланово, Пъстра; село Гнидобрадско и Разлошкитѣ попове; село Лѣшко, Селище, Дрѣновъ долъ. Церово градище, село Долѣне, селоГрадечница съ людието, именно: попъ Тудоръ съ дѣцата му и съ рода му; Петръ Теодосовъ съ брата си и всички правдини на тая мѣстность. И Срѣднята планина, отдѣто изти-

рóдом'моу. 'и пéтрь Θеѡдосовь съ братїáми си. 'и вьс'ж правйны мѣ'ста тóго. 'И плàнина срѣднѣ'а ѡт гдѐ ры'ла истичет, на зланоу. тà на лѣ'ппорь. тáко й съ рѣ'кѡмь йлїинѡм до гдѐ се сры'лѡм състáет. й ѡт лѣ'ппора на комарéвскыи врхь'. тà на кáмень врь'хь тà на цр̃евь врь'х тà на шипочн̃е, на мето'х монастир̃кы, й ѡ дéснжа стрáнж грáда стѡ́ба въ ры'лж. и низ рылж, въ строýмж. и въз строýмж, до гéрманцицж, 'и въз гéрманцицж, до блъгáрина. й въз блъгáрина, тà на пéсїи прѣскòкь. и на 'агоýповы клѣ'ти. и на шáакь. 'и на ры'бное ѥзерѡ. и на прекоýковицж. та на ѡ́брьш ры'лж пак'ы 'и над тѣ'мь вьсѣ'мь да 'имат влáсть неѡтéмнжа, тóи поусты'нножитель їѡ' ры'лскыи. їавлéнїем тáковаго златопечáтлѣннаг слѡ́ва цр̃тва ми. 'И ѥ́щже къ сúмь и гдѐже се нахóдат сéлища. йлй сѣнокóси. йлй жръ'нкы. йлй мѣ'ста жрън̃чáна. йлй лóвища йлй виногрáди. йли нйвы. йлй стáси какови лйбѡ, 'иже сж'ть тѣ'хь сéлищь, й тѣ'хь лю'дїи, 'идеже се нахóдат под ѡ́бластїю тóго монастирѣ цр̃твами. над вьсѣм тѣ'м да 'имать влáсть неѡтемнжа тóи монастúрь цр̃тва ми с̃тыи їѡ' и прàшает и ѡ́свобáждаеть цр̃твами лю'ди вьсѐ. й сéла вьс'ѣ, того монастúрѣ цр̃тва ми, чистїм и свѣ'тлыим прощéнїем да йме не смѣжт забáвлѣти, 'иже сжт' сéвасти и прáхтѡри и примикю'ри. й алáгатори. ни сж'дїе.

ча Рила, на Злана, та на Лѣпшоръ заедно съ рѣката Илина до мѣстото, дѣто се събира съ Рила и отъ Лѣпшоръ на Комаревски връхъ, та на Каменъ връхъ, та на Царевъ връхъ, та низъ Шипоченъ, на метоха мънастирски и отъ десна страна на града Стобъ въ Рила и низъ Рила въ Струма, и отъ Струма до Германщица, и прѣзъ Германщица до Бльгарино и прѣзъ Бльгарино на Песи Прѣскокъ и на Агупови хамбари, и на Шаакъ, и на Рибено езеро, и на Прѣкуковица, та пакъ отъ другата страна на Рила — надъ всичко това да има власть неотемлема този пустинножитель Иоанъ Рилски съ показването на това златопечатно отъ царството ми слово. И още при това колкото селища или сѣнокоси, или воденици, или мѣста воденични, или ловища (мѣста за ловъ), или лозя, или ниви, или пасбища, каквито и да било, които принадлежатъ на тѣзи селища и на тѣзи людие, които се нахождатъ подъ владѣнието на този мънастиръ на царството ми; надъ всички тѣзи да има власть неотемлена този мънастирь на царство ми, св. Иоанъ. И опрощава и освобождава царство ми всички людие и всички села отъ този мънастирь на царството ми, съ чисто и свѣтло прощение, да не смѣятъ да имъ прѣчатъ тѣзи, които сж: севасти[1]) и прахтори[2]) и примикюри[3]) и алагатори[4]); ни сждии, — послѣ ни перпираки[5]), ни житари, ни винари,

потѡ́м ни пе́рпираке. ни житаре. ни ви́наре. ни д҄е́ткаре пче́лнїи. ӥ свиннїи. ӥ ѿвчїи. ни апо́доха́тори. пи́си ни стра́тори. ни сѣ́наре. ни ми́таты. ни кра́гоурѫ же. ни песьа́ци. ни гра́даре ни ва́рничїе. ӥ нахо́дници. ни и҆нь никто̀ ѡт въсѣ́х болѣ́рь и ра́ботникь цр҇тва ми, вели́кыхь и҆ малых. и҆же сѫт на въс҄ѣ врѣ́мена посы́лаеми, ѡ̀ въсѣ́чьскых данех и҆ ра́ботах цр҇тва ми. никто̀ ѡт та́ковых да не мѣет забавити тѣ́мь лю́дем ст҇го ѿтца. ни на ни́вїе и҆хь, и҆же и҆мѫть на по́ли. ӥ и҆же въ гора́хь ни чл҇ка его̀ поети на ра́ботѫ. ни ра́ботникы и҆хь ни и҆мь зе́вга́ре ѥ̓нга́репсати то̀ ни ко́нѣ, ни ско́тинѫ. такожде ӥ ѥ̓ще къ сим, никто̀ ѡт та́ковыих да не смѣ́еть насилїѡм вълѣ́сти въ се́ла, ӥ въ лю́ди, то́го монастирѣ цр҇тва ми ст҇го ѿц҇а. насилїѡм хлѣ́ба възати, ни коу́рета оубити. ни но́гоѫ бъ́хма ста́ти на дво́рѣ и҆хь. нѫ̑ въсѝ да ѡтго́ними бы́вѫт, ӥ да ѡтсто́лть далече ıа́вле́нїемь се́го златопеча́тлѣннаго сло́ва цр҇тва ми. Та́кожде ӥ гра́дь стѡ́бь ника́коже да не и҆мати ѿбласти над чл҇ком монасти́рскым. ни над ста́сїѫ и҆хь, ни до ѥ̓ди́ного вла́сь. И҆ ѥ̓ще къ си́мь, а҆́ще кто̀ начьнет ѡт лю́деи монасти́рскых хо́дити скоу́пїѫ здо́битком своим по въсѐи дръжа́вѣ ӥ ѿбласти цр҇тва моего̀. да коу́повалт и да прода́вѫт сво́бодно. ӥ ничи́мь заба́влѣеми,

ни десеткари пчелни, свинни и овчи, ни аподохатори[6]), нито писци, ни стратори[7]), ни сѣнари, ни митати[8]), нито пъкъ соколари, ни песяци, ни градинари, ни варничари[9]) и бирници, и пришелци[10]), ни който и да било отъ всички боляри и служители на царството ми, велики и малки, които се изпращатъ всѣкога за разни данъци и работи въ царството ми; никой отъ тѣхъ да не смѣе да прѣчи въ нѣщо на тѣзи людие на светаго отца, ни на нивието имъ, що иматъ въ полето или въ планинитѣ, нито нѣкой неговъ човѣкъ да се кара на работа, нито работницитѣ имъ, нито зевгаритѣ (двойка волове) имъ да се вzематъ ангария, т. е. ни конь ни добитъкъ; сѫщо така, никой отъ тѣзи да не смѣе насила да влѣзе въ селото и между людието на този мънастирь отъ царство ми на светаго отца; силомъ да имъ вземе хлѣба, нито пилета да убие, нито съ кракъ даже да стѫпи въ двора имъ; но всички да бѫдатъ отпѫждани и да стоятъ далечъ при показването на това златопечатано слово на царството ми. Така сѫщо и градъ Стобъ да нѣма никаква власть надъ мънастирскитѣ людие и на меритѣ имъ, нито на единъ косъмъ; и още при туй, ако нѣкои отъ мънастирскитѣ людие започнатъ да търгуватъ съ добитъка си, да могатъ да продаватъ и купуватъ свободно по цѣлата държава и страна на царството ми безъ да имъ се прѣчи отъ нищо при показванието на това златопечатано слово на

іавлѐнїем таковаго златопечатлѣнного слова цр҇ствами. а да им. се не възимать коумер'кь. ни дїавато тӧ ни ҇ино нищо. 'И еще же къ симь аще каковаа рикось дѣ'етсѧ въ ѡбласти монастир'скои. тӧ и монастирь цр҇тва ми ст҇ыи ѡтц҇ь, всѐ съ исправлѐнїемь да възимает. а ҇инь никто ѡт таковыих да не ҇имать ѡбласти, и еже тварико възѧ'ти. И тако да прѣбы'вает тои монастирь цр҇тва ми ст҇ыи іѡ поу-сты'нныи жител, съ всѣ'м своимь достоанїемь, елико вы'ше рѣ'хом. свободно и ничимь забавлѣеми, дондеже сл҇нце на зем'ѧ сїаеть, и и до живота цр҇тва ми. понеже цр҇тво ми видѣвь сиковжѧ оустроенжѧ красѡтж. и свободж чистж томоу монастирю цр҇тва ми. и всего емоу достоанїоу. ѡт прѣдѣ'довь и дѣ'довъ ҇и родители цр҇тва ми, ст҇опочившаго ц҇рѣ асѣ'нѣ. 'и калимана ц҇рѣ. ѡт всѣ'хь ц҇реи бль-га'рскыих прѣдѣ'довъ и дѣ'довъ. ҇и родители цр҇тва ми. и сиковжѧ свободъ видѣвь цр҇тво ми. и въдахь томоу монастирю цр҇тва ми бл҇го-ѡбразное, и всѐ настолщее сїѐ златопечатлѣнное слово. іакоже прїидошж лю'дїе монастирѣ того, въ зем'ѧ цр҇тва ми въ срѣ'дець да имь не ҇имать никто посилити ни о единѡмъ власѣ. тъ'кмо да с'ж свободни по ѡризмоу цр҇тва ми, за вс'ѧ емоу правины. и за всѣ'ко его достоанїе. рекше новаа и ветхаа.

царството ми, а да не имъ се взема ни кумерки[11]), (гюмрукъ), ни диавото[12], нито каквото и да било друго. И още, при това, ако нѣкаква (рикосъ) пакость се прави въ мънастирското владѣние, то този мънастирь на царството ми свети отецъ всичко съ обезщетението да взема; а никой другъ отъ такавато да нѣма власть и да взема (тварико) глоба. И така да сѫществува този мънастирь на царство ми св. Иоанъ пустинножитель, съ всичкото си достояние, колкото споменахме горѣ, свободно и отъ никого да не бива безпокоенъ, дордѣто слънцето на земята сияе и до когато сѫществува (живѣе) царството ми, понеже царство ми, като видѣ такава една благоустроена красота и да се ползува съ пълна свобода тоя мънастирь на царството ми, и цѣлото му достояние, отъ дѣди и прѣдѣди и родители на царството ми, отъ светопочиналия царь Асѣнь и царя Калимана, и отъ всичкитѣ царе български отъ дѣди и прѣдѣди и родители на царство ми, и такъва свобода (привилегия) като видѣ царство ми, то (и азъ) дадохъ на този мънастирь на царството ми това всенастояще благообразно златопечатано слово; защото дойдоха хора отъ тоя мънастирь въ земята на царството ми въ Срѣдецъ за да ги не насилва никой, нито на косъмъ, но да сѫ свободни по волята на царство ми, за всичкитѣ му права (привилегии) и за всѣко негово прите-

съ вьсѣ'мь своимь достоа́нїемь, да прѣбы'ваеть сво́бодне и ничим' забáвлѣемь. ѿбаче же 'и по съмр'ьти цр҃твами ко́го изво́лить г҃ь б҃ь ц҃рь вѣ'чныи. и поса́дить на прѣ'столѣ мое́мь. или прѣвъзлю'бленыи с҃нь цр҃тва ми. или ѿт бра́теи и срьдо́никь цр҃тва ми то́ да не поучи́т сѧ оуѧти что. или пороушити и попрати сиково даровáнїе цр҃тва ми. н҃ж пáче да понáвлѣеть и потвръ'ждаеть, и придáваеть, ıáкоже е҃ лѣ'по православ́ныимь ц҃ремь тво́рити. Кто́ ли сѧ покоу́сить ѿт тáковыихь и пороу́шить и поме́тнеть сїѐ златопечатлѣнное сло́во цр҃тва ми и оуи́меть что ѿт здѐ въписаныихь. и начьне́ть забáвлѣти лю'демь то́го поусты'ннаго ѿц҃а іѡ̄ ры'лскнго. то́ тáковаго да искоу́сить г҃ь б҃ь прáведным своимь сѫ'домь. и причасті́е да 'имать съ 'ю'дож прѣдателемь г҃нимь. и прокáзѫ ıе́зїевѫ да наслѣ'доуеть и съпостата да имать ст҃го ѿц҃а здѐ и въ бѫ'дѫщемь вѣ'цѣ áминь, того бо ради дáрова сѧ то́моу монасти́рю цр҃тва ми бл҃гообразное 'и вьсѐ насто́ѧщее сїѐ златопечáтлѣнное сло́во цр҃тва ми, на вьсѣ'кое оутврьжде́нїе извѣ'сто, и сво́бодѫ чистѫ. Пи́са и подпи́са цр҃тво ми ѡбы'чныимь цр҃кыимь знаме́нїемь. въ лѣтѣ', ѕѡпз ендїкта в҃ м҃ца сеп к҃а д҃нь.

† Іѡ̄ Шишманъ въ Христа Бога благовѣрныи царь и самодрьжьць вьсѣмъ бльгаромь и грькомь.

жание, било то ново или старо, съ всичкото си достояние да си бѫде свободенъ и отъ никого не безпокоенъ. Па и подиръ смъртьта на царство ми, когото ще благоволи да избере Господъ Богъ, вѣчний царь и го постави на моя прѣстолъ или прѣвъзлюбления синъ на царство ми, или отъ братята и сродницитѣ на царство ми, да не (пооучитсѧ) помисли да отнеме нѣщо, или да наруши и потъпче тоя даръ на царство ми, но още да подновява, да подтвърждава и придава, както подобава да вършатъ православнитѣ царе. Който пъкъ отъ такивато се опита и наруши и отмѣни това златопечатано слово на царство ми, и отнеме нѣщо отъ изброенитѣ тукъ и вземе да прѣчи на людиетo отъ този пустиненъ отецъ Иоанъ Рилски, то такъвия да прѣсѫди Господъ Богъ съ своя праведенъ сѫдъ и да бѫде съпричастникъ съ Иуда прѣдателя господенъ и проказа Гиезиева да го сполети и врагъ да му бѫде свети отецъ тукъ и въ бѫдния вѣкъ, аминъ. Заради това дарува се на тоя мънастирь на царство ми това благообразно и всенастоящe златопечатано слово на царство ми, за всѣкакво сигурно утвърждение и пълна свобода. Писа и подписа царство ми съ обикновеното царско знамение въ лѣто 6887 ендикта 2. мѣсецъ септемврий 21. день.

Иоанъ Шишманъ въ Христа Бога благовѣрни царь и самодръжецъ на всички българи и гърци.

Бѣлѣжки къмъ текста на хрисовула.

До сега у насъ твърдѣ малцина сѫ се опитвали да обяснятъ срѣднебългарскитѣ чинове и титли въ държавата ни. Тъй че оставатъ си и сега кратkитѣ обяснения отъ Д-ръ К. Иречека въ историята на българитѣ.

Г-нъ Г. Данаиловъ се опита да обясни нѣкои термини въ нашитѣ грамоти въ статията си: „Страница изъ държавното стопанство въ старобългарско врѣме“, помѣстена въ Българ. Прѣгл. г. IV, кн. XII. Нъ тази трудна и неблагодарна работа не се повтори вече, ако и да имаме университетъ съ катедра, която функционира съ десетки години и е пуснала съ стотини студенти. Изглежда, че системата на прѣподаваната наука не е удовлетворителна, тъй като необяснима е другояче такъва безплодность на нашата alma mater. (Нѣкои професори се занимаватъ съ прѣвода на библията, а не съ научна работа). Въ византийската литература има съчинение за правилника и реда на царския дворъ и великата църква. *Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων τοῦ παλατίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ὀφφικίων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας*[1]). Въ втората глава се говори за чиновницитѣ и титуляритѣ на цариградския дворъ, отдѣто може нѣщо да се почерпи за нашата цѣль. Отъ съсѣднитѣ пъкъ народи, които, както и българитѣ, се намираха подъ влиянието на Византия, отъ сърбитѣ Ст. Новаковичъ се опита да обясни нѣкои старосърбски чинове и титли въ статията си: *Византијски чинови и титле у српским земльама XI—XV века, помѣстена въ Глас Српске Кральев. Академ. кн. LXXVIII.* Кратки обяснения на дворскитѣ служби въ Ромъния по влахо-българскитѣ грамоти, сѫ обнародвани въ една бѣлѣжка въ Сборн. за Народ. Умотвор. кн. IX стр. 326.

Нъ нека пристѫпимъ къмъ нѣкои обяснения на нашия текстъ.

1) **Севастъ - ти.** На гръцки *σεβαστός**) отначало означавало, величественъ, прѣчестенъ, достоенъ за почеть и латинското augustus се прѣвеждало съ севастосъ. Севастътъ не обличалъ отначало никаква служба. Нъ въ България и Сърбия тази титла получила по-друго значение, свързано вече съ служба. К. Иречекъ пише: „севастътъ испълнявалъ сѫдебната власть“, ако и да се споменуватъ въ нашитѣ грамоти **сѫдїе**. Навѣрно почт. ученъ дошелъ до такъво заключение възъ основа на слѣдното извѣстие: **А севасть ни инь кои владальць ни оу чемь да не соуде оу сыхь метохиахъ** пише краль Драгутинъ († 1316 г.) като подарява на Хилендарския мънастирь нѣкои земи въ Призренско. И още въ 1332 г. се казва: **и да не има области надъ метохиомь никто - ни кефалиа, ни сѣвасть** . . . Въ България имало много севасти въ всѣка область, нъ още не ни е ясно каква

[1]) Виж. за авторството у K. Krumbacher. Geschichte der byzantinischen Litteratur стр. 124—125, 2 изд. Той мисли, че тази работа се появила не по-рано отъ 1341—1355 г.

*) L. Bréhier, L'origine des titres imperiaux à Byzance. Byzant. Zeitschrift, XV, 160.

е била длъжностьта имъ. Такива имало и въ Македония. (Виж. Ст. Новаковић. Визант. чинови и титуле, стр. 256—57.

2) **Прахторъ** - **ри**. *(πράκτωρ)*. „Начело на данъкосъбирателитѣ, които при Шишмана III се наричали перпираке, стоялъ въ Сърбия и България прахторъ“ (К. Иречекъ, История на българитѣ стр. 514 българ. изд). Това обяснение ни се вижда не точно, защото въ хрисовула наредъ съ прахтора стоятъ и *перпираке*. Буквално прахторъ означава агентъ.

3) **Примикюръ** - **ри**. отъ *πριμμικήριος* латинско-грꙑцка дума. Въ сърбскитѣ паметници **примыкирїє** пръвъ въ списъка на чиновницитѣ. Въ нѣкои южнословѣнски грамоти стареешинитѣ на пасбищата, или на катунитѣ, а по нѣкждѣ и на селищата, се наричатъ и князе и примикюри*). Въ византийския дворъ се споменува великъ примикюръ, чиято длъжность е била да поднася скиптъра на императора при церемониитѣ.

4) **Алагаторъ**—**ри**. у сърбитѣ **алагаторь**, у византийцитѣ *ἀλλαγάτωρ (ἀλαγή* ескадронъ). К. Иречекъ алагаторътъ отнася къмъ военнитѣ лица. Въ Византия имало и *πρωταλλαγάτωρ* първъ алагаторъ чиновникъ, който се грижелъ за смѣняването на конетѣ при пжтуването на царя или пъкъ се грижелъ за прѣвоза на държавнитѣ вещи.

5) **Перпиракъ** – **ки**. Трѣба да сж били събирателитѣ на данъцитѣ въ монети; даждията въ натура се събирали отъ житари, отъ десеткаре, които прибирали десетата часть отъ меда, отъ овцетѣ, свиннтѣ; сѣнари, митари.

6) **Аподохаторъ** **ри**. По прѣдположение се смѣта за данъкосъбиратель.

7) **Страторъ** **ри** *στράτωρ* и *πρωτοστράτωρ*. Началникъ на въоржженитѣ людие на всѣка область; първостратора билъ началникъ на телохранителитѣ на императора въ Византия. Страторътъ, споредъ Хилендарския типикъ отъ архиепископа Савва, е билъ началникъ на въоржженитѣ мънастирски людие. Такъво значение трѣба да има страторътъ и въ нашия хрисовулъ.

8) **Митаты**. Съ тази дума означавали събиране на данъцитѣ по търговетѣ и панаиритѣ отъ *мытъ*, което се срѣща и въ Русия, а не означавало данъкъ отъ кжщата *(κατάθεσις μιτάτου)* както пише К. Иречекъ. Тъй обяснява Г. Данаиловъ. Ние мислимъ че тукъ трѣба да четемъ **митари**.

9) **Варничи** се отождествяватъ съ *варари* отъ нѣкои.

10) **Находници** — пратеници, споредъ г. Иречека.

11) **Кумеркъ**—**ки**. Отъ *κουμμέρκιον* = commercium е произлѣзла турската дума гюмрюкъ.

12) **Дїавато**. Право за прѣминаване прѣзъ проходъ.

---

*) К. Иречекъ примикюритѣ смѣта за „военни лица“. Новаковић пише: „Неколико катунских старешина у Арханђеловској и Дечанској хрисовульи зову се кнезови, а други се зову премиђури у истима споменицима и у истом пределу. Тешко је погодити откуд су те разлике назваңа долазиле“. Ibid, стр. 194.

ИЗВѢСТИЕ.

Научното списание „*Минало*“ излиза четири пѫти прѣзъ годината въ четири книги, които обхващатъ 28—30 печатни свитъка (коли). Абонаментътъ е за България и Турция 12 лв., а за странство 15 лв. въ прѣдплата.

За обнародванитѣ статии въ списанието се плаща хонораръ 80 лева на кола.

Адресъ: Администрация на сп. „Минало“, София.

Le journal historique „**Minalo**“ (le Passé) paraît quatre fois par an. L'abonnement est de 12 francs pour la Bulgarie et la Turquie et de 15 francs pour l'Etranger.

Rédaction et Administration du journal „Minalo“ à Sofia (Bulgarie).

Sommaire du 4ème numéro:

Година II. Книга 5 и 6.

МИНАЛО

Българо-Македонско

НАУЧНО СПИСАНИЕ.

Редакторъ

Г. Д. Баласчевъ

СОФИЯ
Печатница П. Глушковъ
1911 г.

Година II. **Книга 5 и 6.**

МИНАЛО

Българо-Македонско

НАУЧНО СПИСАНИЕ.

Редакторъ

Г. Д. Баласчевъ

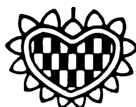

СОФИЯ
Печатница П. Глушковъ
1911 г.

Съдържание:

Г. Баласчевъ.

Словѣнски надписи отъ югозападна България.

Прѣзъ разнитѣ научни излети, които прѣдприе редакцията на „Минало“ изъ югозападната часть на българското царство, между другото удаде й се да събере и провѣри нѣкои южнословѣнски надписи. Едни отъ тѣхъ до сега не сѫ били точно и научно издадени, други пъкъ никакъ не сѫ били извѣстни на учения свѣтъ. Къмъ тѣзи надписи на първо мѣсто по дата трѣбва да поставимъ стѣнния надписъ на боянската черквица св. Никола—Пантелеимонъ, съградена, както е извѣстно, отъ нейния ктиторъ, българския севастократоръ Калоянъ (1259 г.), чиято бащиния се намирала, навѣрно, въ *срѣдеческата страна.*

Ето фотографическата снимка на надписа, който се намира на лѣвата страна на зида въ черквицата.

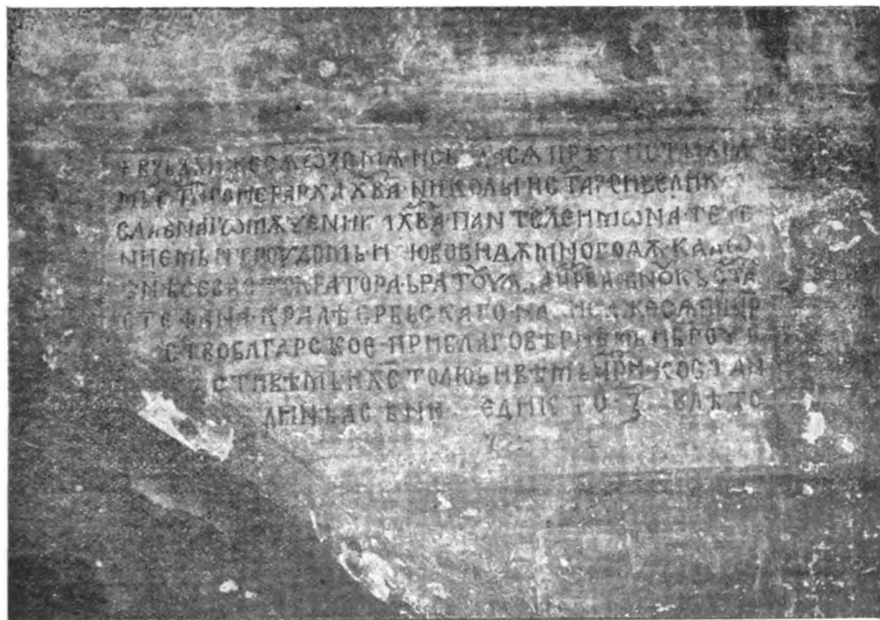

Боянския надписъ отъ XIII в.

Транскрибиранъ надписътъ гласи:

† въздвижеса ѡтъ зема и създаса прѣчисты храмъ. сватаго иерарха: христова николы и сватаго и великославнагѡ

мѫченика христова пантелеимѡна. тичениемь и троудомь. и любовиѭ многоѭ калѡѣнѣ севастократора. братꙋчѧда царева. внꙋкь свѧтаго стефана кралѣ срьбьскаго. написа же сѧ при царство бльгарское. при благовѣрнѣмь и благочьстивѣмь. и христолюбивѣмь цари. костадинѣ асѣни:: едикто ꙅ. вь лѣто: ꙅ. ѱ. ѯ. ꙅ. 6767 – 5508=1259*).

Върху езика на боянския надписъ[1]).

Въ езика на боянския надписъ има нѣколко особености, които показватъ, че прѣдъ насъ стои типиченъ срѣднобългарски паметникъ. Трѣба да изтъкнемъ именно нѣкои неправилности въ употрѣбата на падежнитѣ форми. Неизвѣстниятъ писачъ ни обажда, че боянскиятъ храмъ билъ въздигнатъ съ грижитѣ („тичането“), труда и многото любовь на севастократора Калояна, братучедъ царевъ, внукъ на св. Стефана, краль сръбски, и по-нататъкъ продължава: **Написа же сѧ при цр҃ство бльгарское**, при [въ врѣмето на] благовѣрния, боточестивъ и христолюбивъ царь Костандинъ Асѣнъ, индиктионъ 7, въ 6767 година (отъ сътворението на свѣта=1259 отъ Р. Хр.). Вмѣсто **при царство бльгарское** правилно по старобългарски би трѣбвало да стои: **при царьствии блъгарьсцѣмь** или **при царьствѣ блъгарьсцѣмь**, но подъ влияние може би на израза: **бѣ же тогда царьство блъгарское** и поради липса на усѣтъ за падежни форми, писачътъ турилъ **при царство бльгарское**, безъ да знае, разбира се, че отъ гледището на старобългарската граматика е направилъ голѣма грѣшка. Противъ моето обяснение не говори обстоятелството, че по-нататъкъ сѫщиятъ писачъ продължава правилно: **при благовѣрнѣмь и бл҃очьстивѣмь и христолюбивѣмь цр҃и костандинѣ асѣни**, защото това е била обикновена готова формула, която всѣки писачъ е трѣбало да знае. Всѣкакъ неправилната употрѣба на падежнитѣ форми въ живия езикъ е била вече доста напрѣднала въ XIII вѣкъ, щомъ и въ болонския псалтиръ намираме извѣстното онова мѣсто на л. 126[б](127[б]), а именно: **въ селѣ рекомымъ равне при цр҃и асѣни блъгаръскымъ** (вж. Iagic., Psalterium Bononiense. Berolini MDCCCCVII. tab. V), което показва, че и писачитѣ на тая срѣднобългарска книга, Йосифъ и Тихота, не сѫ правили разлика между творителенъ и мѣстенъ падежъ.

Затъмнението на усѣта за правилна падежна употрѣба проглежда и на други мѣста въ надписа. Казва се напр., че храмътъ билъ въздигнатъ **тичениемь и троудомь и любовиѭ**

---

*) На фотографическата снимка датата не личи, защото върху стѣната тя е твърдѣ слабо запазена, та при фотографирането не можа да се схване напълно.

[1]) Езиковата бѣлѣжка написа г. Д-ръ Ст. Младеновъ. Б. Р.

многоѫѫ (sic!) калоѣнѣ севастовратора, братѹчѧда црква, внѹкъ (sic!) стаго стефана, кралѣ србьскаго, дѣто вмѣсто внѹкъ трѣбаше да стои родит. пад. внѹка, както калоѣнѣ севастократора etc., или пъкъ отдѣлно изречение: иже бѣ внѹкъ или тъ же бѣ внѹкъ или нѣщо подобно.

И творителниятъ падежъ любовиѫѫ многоѫѫ съ неправилната си форма (по старобългарски трѣбаше да гласи любъ(о)вьѭ м[ъ]ногоѭ, или любъ(о)виѭ м[ъ]ногѫѭ) тъкмо говори за разпадване на старото склонение. На писача се е мѣркала формата на творит. пад. ед. ч. ж. р. отъ мѣстоимението и, ꙗ, ѥ — ѥѭ и той я прибавилъ цѣла къмъ основитѣ любови и много, като и вм. ѥ написалъ ѫ, обстоятелство, което ще да показва, че ѫ и ѭ не сѫ се изговаряли вече носово. Или пъкъ ѫѫ стои вм. староб. окончание на твор. п. ед. ч. ж. р. по сложното склонение — ѫѭ? Че многоѫѫ [и споредъ него любовиѫѫ] е остатъкъ отъ нестегнатитѣ форми на сложното склонение, едва ли нѣкой ще твърди. По-скоро ще трѣба да приемемъ, какво писачътъ не е употрѣбялъ въ всѣкидневния си говоръ всички падежни форми и, когато е писалъ, мѫчилъ се е да съчини нѣкакви падежни форми, за да бѫде езикътъ му напълно „литературенъ".

Писането блгарское, србьскаго би могло да се тълкува като отражение на фонетична особеность — изговоръ на сонантно l̥ и r̥, ако да нѣмаше въ началото на надписа възьдвиже вмѣсто въздвиже.

Исторически обяснения.

Нашиятъ надписъ се отнася къмъ твърдѣ рѣдкитѣ исторически паметници, поради което отдавна е обръщалъ вниманието на историцитѣ. В. Григоровичъ прѣзъ 1845 г., когато посѣтилъ боянската черквица, го споменува въ своето „*Путешествіе*". Нъ за първъ пѫть го обнародва съ погрѣшки Ст. Верковичъ въ *Гласникъ, кн. VII, 1855 г.* Подиръ него се прѣпечати отъ Г. И. Срезневскаго въ „Свѣдѣніия и замѣтки" № 4 стр. 10—11, кѫдѣто се прѣдлагатъ нѣкой поправки, нъ нашиятъ фотографически снимъкъ прави излишни поправкитѣ му и не възприемливи. Слѣдъ туй проф. П. Срећковић писа цѣла тенденциозна студия върху него въ „*Глас*" на „*Српска Кральевска Академија*" *кн. II*, стр. 64. К. Иречекъ пъкъ прѣдава само съдържанието му въ своитѣ „*Пѫтувания по България*" стр. 67—8. А прѣзъ 1902 г. го прѣиздаде и Льуб. Стојановић въ „*Стари српски записи и надписи*" подъ 1259 г.: „по једном препису у Државн. Архиву у Београду". Всичкитѣ издания на този датиранъ паметникъ не сѫ точни, та не можеха да послужатъ нито на филолози, нито на палеографи.

Срећковић даже пропусналъ цѣли думи и прѣиначилъ букви. Тъй че нашето издание ще прѣмахне този недостатъкъ.

Историческото значение на боянския надписъ се заключава въ туй, че въ него се казва, какво севастократорътъ Калоянъ билъ братучедъ на българския царь Константина Асѣна и внукъ на св. Стефана кралѣ србскаго. А понеже въ XII и XIII вѣкъ севастократорската титла се даваше само на най-близкитѣ роднини отъ царското сѣмейство и тъй като въ хрисовула, даденъ отъ сѫщия царь Константина Тиха—Асѣна(?) на вирпинския мънастиръ св. Георги при гр. Скопие четемъ: свѧтаго симешна неманѣ дѣда царьства ми, т. е., че мироточецътъ Симеонъ Неманя билъ дѣдо на българския царь Константина Тиха, то историцитѣ, като имаха още прѣдъ видъ и извѣстието на визант. писатель Пахимера, че на царь Константина Тихъ *(ἐκ σέρβων ἐξ' ἡμισείας τὸ γένος ἔχοντα)* родътъ му билъ наполовина отъ сърби, додоха до заключение, че „родството било несъмнѣнно по женска линия*)“. (К. Иречекъ, История на българитѣ, българ. издан. стр. 351). Така че още на 1855 г. Верковичъ — Янко Шафарикъ пише: „По овомъ подпису морала е непозната у родословію Неманића ђерка краля србскогъ Стефана Неманѣ быти удата за каквогъ бугарскогъ владателя или члена владаюће породице, по коіой е истый ктиторъ ове цркве Боянске Калоянъ могао быти нѣговъ внукъ“ . . . (Гласникъ друштва србске словесности св. VII стр. 190). Освѣнъ туй г. К. Иречекъ, като говори за заемането на прѣстола отъ Константина Тиха, пише: „Слѣдъ смъртьта на Калимана II болярит̀ѣ свикали събрание, за да изберать новъ царь. Изборътъ падналъ на сърбина Константинъ синъ на Тиха и внукъ на Стефана Неманя, храбъръ и уменъ човѣкъ, родовитѣ владѣния на когото се намирали близо до София, при политѣ на Витоша“, (стр. 351). Нъ проф. П. Срећковић за сѫщото нѣщо пише: Јасно је . . . да је Калиманъ II убио цара Михаила (1257 г.), узео снаху за супругу и по „видимоме“ постао владалац Блгарије; да је за овим одмах погинуо, а блгарски престол остао без „мушких законитих наследника“; да је зет цара Михаила Мица, зграбио царску власт, и тако опако почео поступати, да се побунио народ и больари, да се на чело те буне ставио „син Тихов“ *брат Урошев*, и како вели Пахимер, полу србин, . . . и кренуо се противу Мице, Трнову; али како није био у стану победити Мицу, позове у помоћ брата „краля Уроша, који под изговором избавльеньа своји кћери, крене војску од Прилипа у Блгарију, освоји блгарску престолницу Трново, 1259 г. искупи земальски сабор. Тај искупльени сабор избере за свога

*) Тихъ трѣба да е съкратено отъ Тихота. Това име се срѣща въ Македония прѣзъ началото на XIII вѣкъ. Единъ отъ писачитѣ на болонския псалтиръ се нарича Тихота. Нъ у Д. Хоматияна се срѣща и Тихомиръ пакъ въ Македония.

владаоца брата Урошевог, кога назове: *„царь Константин Асень"* . . . Ступајући на блгарски престо, брат кралья Уроша (Владислав), придружи Блгарији оне српске землье око Витоше над којима је владао. Овом приликом потпадне под блгарску круну и *„држава" Калоъна*, братучеда царева, и унука кралья Првовенчаногa. Зато се и вели у натпису бојанске цркве, да је она зидана пре, а измалована *за време „цара блгарског Константина"*. (Историја српскога народа кньиг. II, стр. 149—150, 1888 г.). За да направи сърбския историкъ горѣнаведеното заключение твърдѣ много е повлияло приемането отъ ученитѣ, както попрѣди и отъ г. Иречека, че Урошъ I „се помирилъ и съ царь Михаила (1254 г.) и му станалъ дѣдо", (стр. 346) и че „за да спаси дъщеря си Стефанъ Урошъ I (когато Михаилъ Асѣнъ на 1257 г. билъ убитъ отъ браточеда си Калимана II) се упѫтилъ (съ войски) за Търново" (стр. 348).

Тъй схванали работитѣ историцитѣ на основание неправилното разбирание и тълкувание думитѣ на византийския съврѣмененъ писатель Акрополита, именно: *Ο῾ μὲν τῶν Βουλγάρων ἄρχων . . . εἰς σπονδὰς ἐτράπετο καὶ τὸν πενθερὸν αὐτοῦ τὸν Ῥῶσον Οὖρον, τοῦ ῥηγὸς Οὐγγρίας ἐπὶ θυγατρὶ τελοῦντα γαμβρὸν μεσιτεῦσε τὰ εἰς εἰρήνην βεβούλευται.* (Acrop. p. 134 ed. Bonn. (Българскиятъ владѣтель стѫпи въ прѣговори и тесть му русина ур-а, който билъ зетъ на маджарския краль по дъщеря . . . посрѣдничи за сключвание мира). И още слѣдното:

Ἀλλ᾽ ὁ Ῥῶσος Οὖρος μετὰ στρατευμάτων ἐπελθὼν τῷ Τρινόβῳ τὴν θυγατέρα τούτου τὴν τοῦ Μιχαὴλ σύζυγον εἴληφε. (Acrop. p. 162)*). „Нъ русинътъ ур-осъ съ войски, като настѫпи на Търново, взе дъщеря си, съпругата на Михаила".

Нъ тукъ нека дадемъ обясненията на проф. Иречека по този въпросъ, толкозъ повече, че по-старитѣ възгледи продължаватъ и до днесь да заематъ мѣсто въ историческитѣ съчинения. Напримѣръ въ „Исторія Болгаріи 1910 г. отъ проф. А. Л. Погодинъ, четемъ: „Терновскіе граждане возмутились противъ Михаила, и его двоюродныи братъ Калиманъ убилъ царя и завладѣлъ престоломъ. *Сербскій король Стефанъ Урошъ, на дочери котораго былъ женатъ Михаилъ Асѣнъ, поспѣшилъ въ Болгарію, чтобы спасти дочь, но уже до прибытія его узурпаторъ умерлъ"* (стр. 94). (За съжаление тази книга на г. А. Л. Погодинъ нѣма научно значение за насъ). Отъ наведенитѣ по-горѣ редове, както вижда читательтъ, България е прѣдставена прѣзъ срѣдата на XIII вѣкъ, като държава въ която сърбския краль Урошъ I се разполага като съ своя область! Той става тесть на царь Михаила тъкмо тогава, когато

---

*) Савременик пак и очевидац Акрополита вели, да је „српски краль Урош опсео град Трново". Иречек вели да је Урош „ради спасенья своје кћери, покренуо војску у Трново". (П. Срећковић, Истор. II кн., стр. 148—149).

послѣдниятъ съ побѣдоноснитѣ си войски проникналъ до горното течение на рѣка Лимъ. Урошъ I сключва миръ съ Византия за смѣтка на българитѣ, като се клелъ и за себе и за Българския царь*); и за това получилъ скжпоцѣнни подаръци отъ никейски императоръ**) (на стойность приблизително до 100000 лева, съ които тогава могла да се въоржжи многочислена армия, пише Сретковичъ!); подиръ сжщия Урошъ идва съ войскитѣ си до Търново, за да повърне дъщерята си, която билъ грабналъ Калиманъ II, убиеца на царь Михаила *(ὁ δὲ φονεύσας αὐτὸν Καλλιμάνος τὴν ἐκείνου λαβὼν γαμετήν.* Acrop. p. 162). Нъ вѣрно ли е исторически всичко горѣнаведено? За да се отговори на този въпросъ, трѣба попрѣди да се рѣши питанието: кой е билъ онзи *(Ῥῶσος Οὖρος)* русинъ ур-осъ, който се отождествява отъ повечето учени съ Стефана Уроша I?

„Пълно разяснение на този въпросъ се получава, пише напослѣдъкъ проф. К. Иречекъ, отъ сборника на писмата, .. които принадлежатъ на императора Теодора Ласкаръ II. (1254—1258 г.) (Theodori Ducae Lascaris epistulae CCXVII ... Nunc primum edidit Nicolaus Festa. Firenze 1898, XII ce 414 p. in 4⁰. (Pubblicazioni del R. Instituto di studi superiori pratici e di perfezionamento in Firenze. Serione di filosofia e lettere). Между тѣзи писма има едно царско послание, изпратено до гърцитѣ въ никейската империя върху мирнитѣ прѣговори съ българитѣ (стр. 279 - 282), въ което посрѣдникътъ на мира се нарича съвсѣмъ ясно князъ на руситѣ *ὁ τῶν Ῥώσων ἄρχων*, както въ заглавието, тъй и въ текста. Самото послание, както всички писма отъ императора, е съставено на изкуственъ и блѣскъвъ языкъ ... Князътъ на руситѣ е нарекълъ при полаганието на клетвата младия императоръ баща и господарь: *ὁ τῶν Ῥώσων ἄρχων ὁμομωκὼς τὴν βασιλείαν μου κατωνόμασε πατέρα καὶ τῶν αὐτοῦ πάντων κύριον ἀληθέστατα.* Съ него били дошли сжщо и български боляри *(τῶν προὐχόντων λαοῦ τοῦ Βουλγαρικοῦ).*

Твърдѣ цѣнно било за императора повръщанието на крѣпостьта Чепино *(Τζέπαινα)*, която въ писмото е означена като *τὸ λαμπρότατον ἄστυ* най-хубавата крѣпость, като *ἄστυ ἔρυμνόν τε καὶ περιβόητον καὶ περικύκλῳ ὀχυρωτάτοις τόποις περικλειόμενον* (крѣпость и обширна и прочута и наоколо прикривана съ най укрѣпени мѣста, лежаща близко до българската граница, твърдѣ крѣпка и почти непривзимаема. За положението се бѣлѣжи: *πρὸς τὰς ὑπερβολὰς τῆς Ῥοδόπης*

---

*) *Ο῞τι περ ὁ Ῥῶσος Οὖρος οὐ μόνον ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ τοῦ τῶν Βουλγάρων ἄρχοντος ἐπωμόσατο.* p. 137.

**) *Ο' μὲν Οὖρος τοὺς τῆς ἀποχωρήσεως ἐξειπὼν λόγους ἐξῄει βασιλικῶν χαρισμάτων τυχὼν (τὰ δ' ἦσαν εἰς εἴκοσι χιλιάδας ἀπαριθμούμενα ἁπάντων συνεισαγομένων εἰδῶν, ἵππων τε καὶ ὑφασμάτων καὶ λοιπῶν).*

ὑπέρκειται περὶ τὸ τῆς Κνισάβας ὄρος περιφανές. (лежи оттатъкъ нагорѣ на Родопитѣ, около прочутата планина Книшава). Името на планината Книшава до сега бѣше извѣстно отъ легендата за св. Ивана Рилски въ разказа върху посѣщението на българския царь Петъръ при светията: **на дроугоую вьсходеть гороу высокоу, юже Кинишавоу обыкоше окрьстныи тоу звати**, Евтимий, Гласник 22. 278, . . . Императорътъ подробно указва на значението на мѣстностьта, между Сердика (София) и Пловдивъ, близо до Велбѫждъ *(Βελεβούσδιον)*, по пѫтя за Скопие, Враня, Елбасанъ . . . и къмъ сърбската граница: *διαφράττει γὰρ τὴν Σαρδικὴν μὲν ἔνθεν καὶ τὴν Φιλίππου πόλιν πρὸς τοὺς Μακεδόνας ἡμᾶς καὶ ὁρίζει τὸ Βελεβούσδιον, καὶ πρὸς τὴν πρὶν εἰσάγει κατάστασιν καὶ τὸ τῶν Σκοπίων θέμα περιφανὲς καὶ τὸ τῆς Βρανίας ἐξάκουστον, περικλείει τὸ Ἄλβανον καὶ μέχρι τῶν Σερβικῶν ὅρων καταντᾷ τὰ ὁρίσματα* (стр. 281)". Виж. Archiv für slawisch. Philolog B. XXI S. 623–624.

„Слѣдователно *ὁ Ῥῶσος Οὖρος* значи „русинътъ ур" (маджарски) ur (ур) = господинъ, князъ, познато още на византийски писатель Кинамъ, като маджарска княжеска титла). Тъй сѫ разбирали тѣзи думи на Акрополита: Gebhardi, Engel, Fesler, Палаузовъ въ своята монография върху Ростислава (въ Ж. М. Н. Пр. тм. LXXI), Finlay („the Russian prince Ouros", History of Grece III, 1877, p. 327), Макушевъ, Pauler, които думи повече ги отнасяли до Растислава. Franz Pejačevuć (Historia Serviae p. 189, 200), Palacký (O ruském knižeti Rostislavovi, Radhost II, 272) и Голубинскій въ църковната си история изясниха *Οὖρος* за сърбския краль Стефанъ Урошъ I, сѫщо тъй и Иларион Руварац (Матица 1868. III. № 16) Азъ се присъединихъ, пише г. К. Иречекъ въ историята си на българитѣ, къмъ този вторъ възгледъ, нъ съ течение на врѣмето го изоставихъ: името Урошъ не се пише по гръцки *Οὖρος*, и латински Uros, нъ винаги съ още единъ суфиксъ, *Οὔρεσις* или Urossius; какъ би се прикачилъ на сърбския краль Стефанъ Уроша I епитетътъ *Ῥῶσος* русинътъ или *ῥῶσσος* червенъ" ?

Слѣдъ наведеното до тукъ трѣба да се даде заключение, че подъ *руския князъ*, който се споменува у Акрополита и въ посланието на Теодора Ласкаръ се разбира князъ Ростиславъ Михаиловичъ, синъ на князъ св. Михаилъ Всеволодовичъ Черниговски, който на 1246 г. билъ екзекутиранъ отъ татаритѣ ... Този Ростиславъ въ младинитѣ си билъ князъ на гр. Новгородъ, взелъ участие въ сраженията при Халичъ и като бѣжанецъ живѣелъ въ Маджарско, дѣто станалъ зетъ на краля Бела IV, съпругъ на дъщерята му Анна. Той напослѣдъкъ притежавалъ като *„dux"* областьта, която обемала мѣстноститѣ *Усора* и *Соль* въ сѣверна Босна, *Мачва* и даже *Браничево*, и като управитель на браничевската страна, която прѣзъ врѣмето на Асѣна II принадлежала на българитѣ, ве-

личаелъ се съ титлата „dux Bulgarorum“. Едната му дъщеря била българска царица, жена на Михаила Асѣна, а по малката Кунигунда прѣзъ 1261 се омѫжила за чешкия краль Пржемисълъ II Отокаръ. Ростиславъ е билъ *руския князъ*, който посрѣдничилъ за сключването на мира между България и Византия, а не сърбския краль Стефанъ Урошъ I, който отъ Акрополита изрично се нарича *τῶν Σέρβων ἄρχων*, и не е упражнилъ никакво влияние на българскитѣ работи. Освѣнъ туй отъ писмото на Теодора Ласкаръ става ни съвсѣмъ ясно, че *сардикийската хора* (софийско) останала подъ властьта на българитѣ; тя не е била по онова врѣме завладана отъ византийцитѣ: *διαφράττει γὰρ τὴν Σαρδικὴν μὲν ἔνθεν* . . . Тя, и по извѣстието само на Акрополита за границитѣ между България и Византия, може да се причисли къмъ българската територия. (*Καὶ ὅρος αὐτῷ τε καὶ τοῖς Βουλγάροις Ἕβρος ἦν ποταμός. ἐκ δὲ τοῦ πρὸς βορρᾶν μέρους Στούμπιόν τε καὶ Χοτοβὸς ὀχυρὰ ἄττα φρούρια καὶ χῶρος ὁ Βελεβου(σ)δίου ὑπὸ τὸν βασιλέα ἦν, Σκόπιά τε καὶ Βελεσὸς καὶ μέχρι Πριλάπου* . . . p. 84. И граница между него (императора) и българитѣ бѣше р. Марица, а отъ сѣверната страна Стобь и Хотово, твърди крѣпости, и велбуждската область бѣше подъ императора и Скопие и Велесъ дори до Прилѣпъ). Софийско никакъ не е впадало въ сърбското кралство, както нѣкои твърдятъ, и поради туй отнасятъ нашия боянски надписъ къмъ сърбскитѣ паметници.

Що се отнася до изражението въ нашия надписъ: **вн8къ с҃таго Стефана кралѣ срьбскаго**, то трѣба да кажемъ, че по онуй врѣме е било почти обичай, щото родовия произходъ да бѫде означенъ и то съ сѣмейство, което било популярно и се ползувало съ владѣтелска авторитетность. Сърбскитѣ крале отъ сѫщото врѣме редовно си служатъ съ сѫщата фраза. Напримѣръ, за зетя на царь Асѣна II, сърбския краль Владиславъ, **обр8ченъ себѣ дъщерь Асѣнꙗ Загорскаго**, се казва: **вън8къ светаго Симеwна Неманѣ**, както и за неговия наслѣдникъ краля Радослава. Стефана пъкъ Дечански се нарича: „**вън8къ страшнааго кралꙗ Ѵроша**“. Mikl. Mon. Serb. p. 110. Къмъ сѫщото се стремѣлъ и нашия Константинъ Тихъ, който се оженилъ за Ирина внучката на царь Асѣна II. Акрополитъ пише: *ἵνα δὲ καὶ εὐπρόσωπος αὐτῷ ἡ ἀρχὴ γένοιτο, καὶ ὡς ἂν γε δόξειεν ἀπὸ κληρονομίας κρατεῖν*. . . стр. 162.

Между туй въ нашия надписъ се говори и за севастократора **Калоѣна**, като братовчедъ на царя К. Тиха. За неговото роднинство други свѣдения нѣмаме. Можемъ само да прѣдполагаме, че тѣ сѫ били отъ двама братя дѣца, родени отъ сърбкиня, тъй като и царь Константинъ и севастократора Калоянъ се считатъ за внукове на св. краль Стефана Неманя. Срећковић пъкъ счита, че „**Калоѣнъ** је син Стрезин од кћери првовѣнчаногa кральа, а братучед царев (т. ј. цара Борила). (стр. 130 бѣл.). Нъ неговия възгледъ оборва Д-ръ Н. Радојчић

въ статията: „О неким господарима града Просека на Вардару“, като казва: П. Срећковић је и сам издао у 63 кн. Гласника: „Чинь братотворенију“ па је и пак из речи српских изворе да се Стефан побратио са Стрезом извео, да му је Стрез био зет“. (Летопис Матице Српске кн. 259, стр. 40).

Но по поводъ на боянския надписъ, дѣто се споменува името на царь Константина Тиха нека кажемъ нѣщо и за първитѣ години отъ царуванието му, което и до сега не е ясно прѣдставено въ нашата история, толкозъ повече че то, поради династическитѣ разпри, характеризира настжпилото вжтрѣшно растройство на България прѣзъ втората половина отъ XIII вѣкъ. Ето какво разказватъ върху тѣзи вжтрѣшни безредици въ България съврѣменнитѣ византийски писатели Георги Акрополитъ, Георги Пахимеръ и малко по късния писатель Никифоръ Григора. Разказитѣ на двамата послѣдни автори сж интересни и за туй, че отъ тѣхъ ни става ясенъ произхода на фалшивата Асѣнова фамилия, живуша въ Византия, за която напослѣдъкъ писа цѣла статия почт. академикъ г. Т. И. Успенски, комуто за жалость останали неизвѣстни тѣзи разкази, та поради това и въпросътъ за произхода на послѣднитѣ Асѣновичи въ Византия (Болгарскіе Асѣневичи на византийской службѣ въ XIII—XIV в.) останалъ неправилно разрѣшенъ. (Оказывается, что семья Мицы уже давно жила въ предѣлахъ имперіи и владѣла пожалованіями въ Малой Азіи по рѣкѣ Скамандру... стр. 3. (Извѣстія Рускаго Археол. Инстит. въ Констант. тм. XIII).

Ето самитѣ разкази.

Ο' μὲν οὖν τῶν Βουλγάρων ἄρχων, ὁ γυναικάδελφος αὐτοῦ Μιχαήλ, ὃς πολλὴν τὴν ἔχθραν κατά τε αὐτοῦ τοῦ γαμβροῦ καὶ βασιλέως καὶ τῶν Ῥωμαίων ἐξέτρεφε, πρὸς τοῦ πρωτεξαδέλφου αὐτοῦ Καλλιμάνου καιρίαν πληγεὶς εἰδήσει καί τινων οἰκητόρων Τρινόβου, ἔξω που τοῦ τοιούτου διάγων ἄστεως εὐθὺς ἐτεθνήκει. ὁ δὲ φονεύσας αὐτὸν Καλλιμάνος τὴν ἐκείνου λαβὼν γαμετὴν ἔδοξε τὴν τῶν Βουλγάρων ἀρχὴν σφετερίσασθαι. ἀλλ' ὁ Ῥῶσος Οὖρος μετὰ στρατευμάτων ἐπελθὼν τῷ Τρινόβῳ τὴν θυγατέρα τούτου τὴν τοῦ Μιχαὴλ σύζυγον εἴληφε· τὸν γὰρ Καλλιμάνον προύλαβόν τινες πεφονευκέναι ἐκ τόπου εἰς τόπον φεύγοντα. ἐπεὶ δὲ ἔρημος ἐπανελείφθη κληρονόμου γνησίου ἡ τῶν Βουλγάρων ἀρχή, ξυνιόντες οἱ προύχοντες εἰς βουλὴν τὸν τοῦ Τοίχου υἱὸν Κωνσταντῖνον εἰς τὸ ἄρχειν αὐτῶν ἀναδέξασθαι ἐβουλεύσαντο. ἵνα δὲ καὶ εὐπρόσωπος αὐτῷ ἡ ἀρχὴ γένοιτο, καὶ ὡς ἄν γε δόξειεν ἀπὸ κληρονομίας κρατεῖν πρὸς τὸν Βασιλέα Θεόδωρον πρεσβείαν πεπόνφασιν,

„Прочее, българскиятъ владѣтель, Михаилъ, братъ по съпруга (на никейския императоръ), който хранѣше голѣма вражда, както срѣщу самия си зеть и императоръ, тъй и противъ ромеитѣ, намирайки се нѣкждѣ вънъ отъ Търново, като билъ смъртно раненъ отъ братовчеда си Калимана съ знанието и на нѣкои отъ търновскитѣ жители, тутакси умрѣлъ. А Калиманъ, убийцата, като взелъ неговата жена, замислилъ да си присвои българската царска власть. Нъ русинътъ Ур-осъ (който билъ тестъ на царь Михаила), като настжпилъ съ войски на Търново, взелъ назадъ дъщеря си, съпругата на Михаила; защото нѣкои успѣли по-рано да убиятъ Калимана, бѣгайки отъ мѣсто на мѣсто. А понеже българската (царска) власть изостана пуста отъ законенъ наслѣдникъ, като се събрали боляритѣ на съвѣтъ, взели рѣшение да поеме да ги владѣе Константинъ, синътъ на Тиха. А за да му бжде властьта благовидна и да изглежда, като че ли владѣе по наслѣд-

ἵνα τὴν αὐτοῦ θυγατέρα τὴν πρώτην, ἥτις καὶ Εἰρήνη κατωνομάζετο, εἰς συζυγίαν τῷ τοῦ Τοίχου Κωνσταντίνῳ ἐκ πέμψειεν καὶ συζευχθῇ νομίμως αὐτῷ, ἐγγόνη οὖσα τοῦ προκατάρξαντος Βουλγάρων τοῦ Ἀσὰν Ἰωάννου καὶ προσήκουσα τῇ τοιαύτῃ ἀρχῇ.

Georg. Acropolites. p. 162.

ство, изпращатъ до императора Теодора пратеници, съ просба да изпрати първата си дъщеря, която се наричаше Ирина, за съпруга на Константина, за да се ожени законно съ него; тя била внучка на прѣждевладѣещия българитѣ Ивана Асѣна, на която и подхождала (по рэдство) такъва власть.

Μεσέμβρειαν γὰρ καὶ ἐκ δικαίου πάλαι ποτ᾽ εἶχε, λαβὼν παρὰ τοῦ Μυτζῆ. Ὁ δὲ Μυτζῆς οὗτος, ἵν᾽ ἐπαναλαβὼν εὐμαθέστερον διηγήσωμαι, γαμβρὸς μὲν ἦν ἐπὶ θυγατρὶ τῷ Ἀσάν, σύγγαμβρος δὲ Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρι. Ἀσὰν δ᾽ οὗτος ἦν ὃν λόγος καὶ Ἰωάννῃ συνελθεῖν τῷ Δούκᾳ καὶ βασιλεῖ, καί γε σὺν ἐκείνῳ τὰ κατὰ δύσιν ἐπιδραμεῖν, φιλοκαλίας πάσης ἔχοντα δείγματα. ὡς γοῦν ἐκεῖνος ἐτελεύτα καὶ οὗτος τὴν ἀρχὴν ἐδέχετο τῶν Βουλγάρων Βούλγαρος ὤν, συνέβαινεν οἱ μὲν προσκρούειν καὶ βασιλεῖ, ὡς καὶ πολλάκις δι᾽ ἔχθρας καὶ πολέμων τοῖς τῶν Ῥωμαίων ἰέναι στρατεύμασι, συνέβαινε δὲ προσκρούειν καὶ πολλοῖς ἅμα καὶ μεγιστᾶσι τῶν Βουλγάρων καὶ ταραχαῖς οὐ προσηκούσαις ἐμπίπτειν. ταῦτ᾽ ἄρα καὶ τούτῳ διαφθονούμενοι πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἐκ Σέρβων ἐξ ἡμισείας ἔχοντα ἀποκλίνουσιν. ὅσον οὖν ἐνέλιπεν οἱ πρὸς τὴν ἀρχὴν ἐκ σφετέρου γένους, μηδὲν τῷ Ἀσὰν προσήκων, τὴν ἐκείνου ἐκγόνην λαβὼν εἰς γυναῖκα τοῦ Ἰωάννου πέμψαντος, ἐπ᾽ ἴσων εἶχε τὸ πρὸς τὴν τοῦ Ἀσὰν βασιλείαν δίκαιον τῷ Μυτζῇ. κἀκεῖνος μὲν τὴν Τέρνοβον εἶχε, καὶ τὰ τῆς βασιλείας κλέη ἐπεφέρετο μεγαλοπρεπῶς· ὁ δὲ Μυτζῆς τὰ κύκλῳ περικρατῶν ποτὲ μὲν ἠρκεῖτο τούτοις καὶ καθησύχαζε, ποτὲ δ᾽ αὖθις καὶ ἀντεφιλονείκει πρὸς Κωνσταντῖνον, ὃν καί ποτε διώκων ἀπέκλεισεν εἰς Σθενίμαχον ἡμέτερον ὄν. καὶ εἰ μὴ ταῖς τῶν Ῥωμαίων δυνάμεσιν ἐχρήσατο πρὸς βοήθειαν, τάχ᾽ ἂν καὶ ἁλοὺς ἀπώλετο. ἀλλ᾽ ἡ τύχη ῥέπει τὰς πλάστιγγας, καὶ δυναμωθεὶς αὖθις ὁ Κωνσταντῖνος τὸν Μυτζῆν διώκει θαρραλεώτερον· ὁ δὲ ἅμα τέκνοις καταλαβὼν τὴν Μεσέμβρειαν, ἐκεῖθεν ἱκετεύει τὸν βασιλέα δέχεσθαι τοῦτον καὶ λύτρα λαμβάνειν τὴν πόλιν. στέλλει γοῦν ὁ βασιλεὺς ἐξ αὐτῆς τὸν Γλαβᾶν κουροπαλάτην καὶ μέγαν παπίαν ἐσύστερον, καὶ ὃς ἄλλοις συνάμα μετὰ καὶ αὐτάρκους στρατοῦ, καταλαβὼν τὴν Μεσέμβρειαν, ἐκείνην μὲν περιποιεῖ τοῖς Ῥωμαίοις, τὸν δέ γε Μυτζῆν διὰ τοῦ Αἵμου πεζῇ ἄγει πρὸς βασιλέα.

Georg. Pachymeres. L. V.

Впрочемъ той владѣялъ и по право отдавна Месемврия, която взелъ отъ Мица. А този Мицо (за да бжда по-ясенъ въ разказа си, повръщамъ се върху него) билъ на Асѣна зетъ по дъщеря и баджанакъ на Теодора Ласкаръ. Асѣнъ пъкъ бѣ тоя, за който се казва, че се билъ съюзилъ съ Иоана Дука императора, и ведно съ него (Иоана) опустошилъ западнитѣ земи, като проявявалъ доказателства за любовь къмъ всичко благородно и хубаво. И тъй щомъ оня (Асѣнъ) умрѣлъ и тоя (Мица) взелъ властьта надъ българитѣ, бидейки българинъ, случвало му се да се скара съ импер., както и често отъ вражда и войни да води и да върви противъ ромейскитѣ войски, а случвало му се да се скарва едноврѣменно съ мнозина български боляри и да изпада въ недостойни разпри (съ тѣхъ). Затова именно, като го намразили, прѣминали на страната на Константина, който билъ полусърбинъ. Впрочемъ, като го отдалечавалъ отъ прѣстола неговиятъ произходъ, понеже никакъ не се падалъ роднина на Асѣня, той взелъ неговата внучка за жена, която му изпратилъ Иоанъ, и ималъ наравно право съ Мица върху прѣстола на Асѣня. И оня (Константинъ I) владѣялъ Търново и му били отдавани по пищенъ начинъ царски почести, а Мица, като владѣялъ околноститѣ, понѣкога се задоволявалъ съ това и мирувалъ, а понѣкога отново се противопоставялъ на Константина, когото веднъжъ, прѣслѣдвайки, го затворилъ въ Станимака, която е наша. И ако той не бѣше използвалъ помощьта на ромейскитѣ сили, скоро, плѣненъ, би загиналъ. Но сждбата навела вѣзнитѣ и засиленията наново Константинъ почва да прѣслѣдва още по-смѣло Мица. А той ведно съ дѣцата си, като заелъ Месемврия, моли отъ тамъ импер. да го приеме и да вземе града като откупъ за тая услуга. И тъй импер. веднага изпраща *куропалата* Глава и по-сетнѣ *великия папия.* Той едноврѣменно съ други и съ достатъчно войска заема Месемврия и присъединява я къмъ ромеитѣ, а Мица отвежда прѣзъ Ема (Стара Планина) пѣша при императора.

Ὁ γὰρ τῶν Βουλγάρων ἄρχων Ἀσάν, ὁ τοῦ βασιλέως Θεοδώρου γυναικάδελφος, τὸ ζῆν ἐξεμέτρισεν· αὐτῷ δὲ παῖς οὐκ ἦν ὁ διαδεξάμενος, ὡς εἰκός, τὴν ἀρχήν· ὡς ἀνάγκην εἶναι λοιπὸν κατὰ δεύτερον, τὸ λεγόμενον, πλοῦν, ἐς τὸν ἐπ᾽ ἀδελφῇ γαμβρὸν τὸν Μυτζῆν αὐτὴν διαβαίνειν. τοιγαροῦν καὶ ξυνεῤῥύηκεν. ἦν δὲ ὁ ἀνὴρ νωθρός τις καὶ ἄνανδρος καὶ δι αὐτό γέ τοι τοῦτο πρὸς τὸ καταφρονούμενον ὑποῤῥέων κατὰ μικρόν, ἐς τὸ παντελῶς ἀκυροῦσθαι ἐκκεκύλισται τὰ δόξαντα οἱ παρὰ τοῦ πλήθους. ἦν δέ τις ἐν Βουλγάροις ἐπίσημος τηνικαῦτα, Κωνσταντῖνος ὄνομα, Τοῖχος ἐπώνυμον, φρονήσεως ἐμβριθείᾳ καὶ ῥώμῃ σώματος πολλῷ τῶν ἄλλων προέχων· ὃς πλημμελοῦσαν ἰδὼν τὴν ἀρχὴν τῶν Βουλγάρων ἐπανίσταται κατ᾽ αὐτῆς· καὶ προσεταιρισάμενος τό τε δημοτικόν, καὶ ὅσον ἐν ἐπισήμοις τοῦ ἔθνους καὶ ἔκκριτον, καὶ παρ᾽ ἑκόντων ἁπάντων αὐτῶν τὴν τοῦ κράτους δεξάμενος ἀναγόρευσιν ἐπολιόρκει τὴν Τέρνοβον, ἐν ᾗ τὰ βασίλεια ἦν τῶν Βουλγάρων· ὡς ἀναγκασθῆναι καὶ ἄκοντα τὸν Μυτζῆν φεύγειν ἅμα γυναικί τε καὶ τέκνοις ἐς ὀχυρόν τι καὶ παράλιον φρούριον Μεσεμβρίαν καλούμενον· ἐκεῖθεν ἐς βασιλέα μεταχωρεῖ κατὰ τὴν ἐν Ἀσίᾳ διατρίβοντα Νίκαιαν, Ῥωμαίοις ὑπήκοον ποιησάμενος καὶ τὸ τῆς Μεσεμβρίας ἐπὶ τούτοις φρούριον· καὶ χωρία τινὰ περὶ Τροίαν καὶ Σκάμανδρον εἰληφὼς παρὰ βασιλέως εἰς ἐπέτειον πρόσοδον ἐκεῖσε τοῦ λοιποῦ διενέπαυεν ἑαυτὸν ἅμα γυναικί τε καὶ τέκνοις.

Nic. Gregoras III. 2.

Впрочемъ, българскиятъ владѣтелъ Асѣнъ, шурей на императора Теодора, привършилъ живота си, а нѣмалъ синъ, кой о да поеме, както се слѣдва, властьта му. Затова оставаше по необходимость тъй наречената вгора помошь, а именно да прѣмине властьта върху Мица, зеть по сестра. Тъй именно и стана. А той билъ лѣнивъ и мекушавъ и затова именно си навлѣкълъ прѣзрѣние и постепенно губѣлъ значение, та множеството дошло до мисъльта да му отнеме напълно властьта. А имало въ това врѣме единъ извънредно знатенъ между българитѣ, Константинъ по име, Тихъ по прозвище, който много надминавалъ осталалитѣ по солидностьта на интелекта си и по физическа сила. Той, като видѣлъ, че царската власть у българитѣ губѣла значение, възсталалъ противъ нея, и като привлѣкълъ на своя страна простолюдието, знатнитѣ измежду народа и отбранитѣ хора, приелъ по волята на всички тия да се провъзгласи за царь и почналъ да обсажда Търново, въ което се намиралъ българскиятъ царски дворецъ. Затова Мица билъ заставенъ въпрѣки своето желание да побѣгне ведно съ жена си и дѣцата си въ едно укрѣпено и крайморско гарнизонно мѣсто, наречено Месемврия. Отъ тамъ отива при импер., който се намиралъ въ азиатска Никея, като се подчинява на ромеитѣ и имъ дава сврѣхъ това Месемврия. Като получилъ отъ импер. за годишенъ приходъ нѣкои мѣста около Троя и Скамандря, прѣкаралъ тамъ останалия си животъ ведно съ жена си и дѣцата си.

До като двамата отъ горѣнаведенитѣ византийски писатели изрично приематъ, че Мицо билъ за нѣколко врѣме царь на българитѣ, почт. проф. К. Иречекъ въ послѣдната си работа „*История на сърбитѣ*“, другояче ни излага тоя въпросъ. Ще изложимъ тукъ неговото схващание.

„Българитѣ*), казва той, завзеха слѣдъ смъртьта на императора Ватацъ (1254 г. октомври) безъ мъжка отново планинитѣ на Родопа и източна Македония до Вардаръ. Нъ младия Ласкаръ II изгони ги повторно отъ всички тѣзи области. Мирътъ се посрѣдничи (1256 г.) лично отъ тестътъ на българския царь, херцогътъ Ростиславъ. Границитѣ останаха въ сѫщото поло-

*) Когато статията ни се намираше въ коректура, получи се най-новото съчинение отъ проф. г. К. Иречека „Geschichte der Serben“, кѫдѣто е изложено неговото схващане по тѣзи въпроси, които живо интересуватъ и насъ.

жение, както бѣха прѣди тази война. Несполуката причини революция въ България. Царь Михаилъ биде убитъ и неговия братовчедъ Калиманъ II зае прѣстола. Ростиславъ пристигна съ войска въ Търново, между туй сѫщо биде и Калиманъ II убитъ. Тогава самъ Ростиславъ се прокламира за царь на Българитѣ, нъ не можа да се задържи[1]). Събранието отъ боляритѣ избра напослѣдъкъ на българския прѣстолъ едного, който бѣ подържанъ отъ никейцитѣ, роднина на дома отъ Неманя. Той бѣ Константинъ съ прѣзиме Тихъ, който се ожени за една отъ дъщеритѣ на императора Ласкаръ II, която по майчина линия бѣше внучка на Асѣна II, и отъ тогава нататъкъ той се писваше Константинъ Асѣнъ (приблизително 1257—1277 г.). Гръцки и български паметници потвърждаватъ, че той билъ отъ полусърбски произходъ и считалъ Неманя за свой дѣдо; произхождението било по женска линия, при все туй не може да се състави родова таблица[2]). (Тоху у по старитѣ издания на Анзберта, а у по пълнитѣ стои „Tolin", синъ на Мирослава Захлъмски, и нѣма нищо общо съ Тиха. (П. Єретковичъ погрѣшно отождествяваше *Tohu* съ Тиха). Прилагателното Тихъ е съкратена форма отъ Тихомиръ или Тихославъ. Отъ писмата на архиепископа Димитрия Хоматиана това име е познато между боляритѣ на Скопската область. Бояринъ Иванъ Тихомиръ (*Ἰωάννης ὁ Τιχομιρὸς*) и единъ императорски чиновникъ (*Βασιλικὸς*) Константинъ около 1200 г. сѫ присвоили владѣнията на двама малолѣтни братя, които, слѣдъ като сѫ били пораснали, водили за туй процесъ срѣщу Тихомировитѣ синове прѣдъ Деспота Теодора 1217 г.

Възможно е, щото една дъщеря на Неманя да се е омѫжила за този Тихомиръ отъ Скопие, сѫщо тъй както и една дъщеря отъ сина му Стефана била омѫжена съ Албанеца Димитрия. При туй царь Константинъ владѣелъ прѣзъ едно врѣме скопската мѣстность и потвърдилъ при едно лично посѣщение на сѫщитѣ (владѣнията си) на мънастира св. Георги въ гората Вирпино всичкитѣ имѣния". Г. Иречекъ неправилно търси подкрѣпа въ този хрисовулъ, който споредъ насъ не е автентиченъ.

Върху изложеното отъ г. проф. К. Иречека считаме за нуждно да направимъ слѣднитѣ бѣлѣжки. Съмнително намираме заеманието на българския прѣстолъ отъ Калимана II, убиеца на Михаила Асѣна. Георги Акрополитъ казва, че Калиманъ *„възнамъряваль да присвои българската власть"* *ἔδοξε τὴν τῶν Βουλγάρων ἀρχὴν σφετερίσασθαι;* а въ другъ кодексъ стои: *τὴν Βουλγάρων ἀρχὴν ἐσφετερίζετο*. Употрѣбенъ е глагола въ форма на минало несвършено врѣме. Въ такъвъ случай Калиманъ II може да се счита като претендентъ на прѣстола,

[1]) Nos Razlaus dux Galicie ac imperator Bulgarorum et Anna ducissa eiusdem et Mychael filius eorumdem" подаряватъ (около 1262 г.) на нѣкои „Teutonici" единъ имотъ въ „provincia Bereg". Codex dipl. domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeö. I. (Pest 1871) nro. 8 p. 5.

[2]) *Dem. Chomatianos* nro. 69 ed. Pitra col. 263.

нъ билъ тутакси убитъ, прѣди Ростиславъ да заеме Търново. Що се отнася до този руски князъ Ростиславъ, то и неговото господаруване върху цѣлокупната тогавашна България трѣба да се смѣта тъй сѫщо за съмнително. Той, ако и да се титулиралъ *dux Bulgarorum*, или *rcx* и още *imperator Bulgarorum,* не е билъ никога признатъ официално за български господаръ, нито е владѣелъ българската столица. Него не причисляватъ съврѣменнитѣ византийски писатели Акрополита и Пахимеръ, къмъ българскитѣ владѣтели. Твърдѣ е възможно, щото Ростиславъ да е претендиралъ за българската върховна власть, тъй като той още отъ по-прѣди е владѣелъ една часть отъ българскитѣ земи въ браничевската область и то още прѣзъ царуването на зета си Михаила Асѣна. Нѣщо повече, той даже и съ войски е настѫпилъ срѣщу Търново и прѣзъ 1261 год. успѣлъ да разбие при Плѣвенъ войскитѣ на легитимния български царь Константина Тиха, отъ когото може би е откѫсналъ и други западни земи и ги е присъединилъ къмъ владѣнията си, защото по-късно видинската область намираме я откѫсната отъ централната власть на българската държава. Обаче съвсѣмъ другояче стои въпроса съ другия едноврѣмененъ претендентъ на българската върховна власть Мицо, зеть на царь Михаила Асѣна, когото г. К. Иречекъ въ *историята на българитѣ* неправилно смѣсва съ самия Михаилъ Асѣна. „Тоя *Μυτζῆς*, казва той, по български Мицо билъ сѫщия Михаилъ Асѣнъ. По-новитѣ историци видѣли въ него новъ царь между Калимана II и Константина“ (стр. 352 бѣл. 3 българ. издан.). Ний не можемъ да игнорираме извѣстието на Георги Пахимера по отношение на Мица, защото и този византийски историкъ е билъ почти съврѣменикъ на Акрополита и описалъ отъ 1255 до 1307 г. политически събигия, които ги прѣживѣлъ и билъ вѣрно освѣдоменъ за произхода на К. Тиха, и доста добрѣ знаелъ сѫдбата на Мицовата фамилия и нейната по-късна политическа роль въ България и Византия.

Нѣма защо да не вѣрваме подробния разказъ на Пахимера, че Мицо, като зетъ на Михаила Асѣна, слѣдъ убийството на послѣдния, се прогласилъ за царь на българитѣ, че водилъ около 6 години борба съ Константина Тиха и че послѣдния билъ затворенъ въ Станимака отъ Мица; нъ че по-сетнѣ Константинъ успѣлъ да разбие своя противникъ, та Мицо се принудилъ да бѣга въ Месемврия, която прѣзъ 1265 г. прѣдалъ на Византия и въ замѣна получилъ земи за живѣние около Троя на р. Скамандра. Отъ тази фамилия на Мицо произлизатъ „Византийскитѣ Асѣновци“; тя не е била по мѫжка линия, а по женска, и византийския императоръ я наименувалъ *Ἀσάν*, т. е. Асѣнова по чисто политически съображения. Тъй че Константинъ Тихъ въ първитѣ години отъ царуването си ималъ е голѣми неприятности. Трѣбало прѣди всичко да обѣдини България, която била раздѣлена едноврѣменно между три-

мата царе. Единия билъ херцогътъ Ростиславъ, чиито земи се намирали на сѣверозападъ, а другия Мицо — на югоизтокъ. И докато успѣлъ да прогони Мица, който билъ слабъ господарь, не тъй лесно можалъ да се справи съ Ростиславовитѣ замѣстници, които намирали поддържка у маджаритѣ.

Нъ освѣнъ надписа въ Бояна по-интересна е за насъ самата черквица, която може да се счита като единственъ запазенъ български паметникъ отъ срѣдата на XIII в., въ който се съхраняватъ и до сега цѣнни остатки на църковната и свѣтска живописъ отъ онѣзи далечни врѣмена. Описанието на тази черквица въ кратцѣ ще намѣри читателя въ книгата на проф. К. Иречека „Пѫтувания по България“, българско издание стр. 67—68; затова ний тукъ го изоставяме. Нъ по отношение зографията ще кажемъ, че боянската черквица има нѣколко пластове мазилка съ фрески върху тѣхъ.

Първоначално тя е била изписана, когато е била съградена 1259 г. Друга зография въ нея се срѣща отъ 1346 г., както за туй говори надписътъ въ черквицата, именно: прѣдстави се рабь бж҃и алдимиръ [воеводинь] [вито]мировъ синь, споредъ четението на Ст. Верковича, прѣзъ 1855. Миналата година пъкъ при разкопкитѣ въ „св. София“ въ единъ гробъ се намѣри златенъ пръстенъ съ надписъ „витомировъ пръстенъ“. Като земемъ прѣдъ видъ стария християнски обичай, щото да се допуска погребванието вѫтрѣ въ храма само на видни лица на страната, а главно храмовитѣ благодѣтели, би трѣбало да приемемъ, че пръстена е принадлежалъ на софийския воевода Витомиръ, който, може би, е живѣлъ и прѣзъ началото на XIV вѣкъ, тъй като неговия синъ Алдимиръ е умрѣлъ въ зрѣла възрасть прѣзъ първата половина на XIV в. Въ черквицата е изобразенъ неговия ликъ почти въ естествена голѣмина. А тъй като въ боянскитѣ фрески се виждатъ палеографически и живописни бѣлѣзи отъ по-късно врѣме, то може да се приеме, че тукъ имаме и третъ пласть мазилка съ фрески отъ XV или XVI вѣкъ, когато бивали прѣзографисвани и редица други храмове въ софийско, както за туй свидѣтелствуватъ надписитѣ въ разни черквици, а тъй сѫщо и Отецъ Паисий въ историята си. Той „споменува единъ калугеръ „иконописецъ“ отъ мънастиря Зографъ на Агонъ, на име Пимина, който обновявалъ мънастиритѣ въ софийско и на 1610 г. умрѣлъ въ черепишкия мънастиръ“. (Пѫтувания по България стр. 23). А че между боянскитѣ фрески има и такива, които се отнасятъ къмъ XIII вѣкъ, не подлежи на съмнѣние. Явно доказателство за туй може да послужи самия надписъ, чиито палеографически особености говорятъ за XIII вѣкъ; подиръ идватъ портретнитѣ ликове на царь Константина Тиха, на царица Ирина и севастократорскитѣ на Калояна и Десислава, които читателя ще намѣри съ цвѣтове въ I и III книга на „Минало“. Слѣдъ туй може да се укаже на църковнитѣ се-

риозни и тихи фрескови ликове, каквито се намиратъ въ Бояна*). Прѣзъ XIII в. въ Византия, а сжщо и въ България традиционнитѣ религиозни мотиви сж бивали репродуцирани съ пълно разбиране на античния идеялъ. И тогава художникътъ-зографъ въ чертитѣ на лицето се стараелъ да изрази душевното настроение. Той строго пазелъ пропорцията изцѣло, а сжщо и между отдѣлнитѣ части на тѣлото. Зографътъ си служелъ по онова врѣме съ яснитѣ бои, които съ контраста си правятъ силно впечатление на зрителя.

Тѣзи характеристични бѣлѣзи читателя може да види у насъ въ цѣннитѣ фрескови фрагменти отъ трапезичкитѣ черквици, които въ копия се пазятъ въ народния музей**). А въ

Фреска на купола въ Бояна (Спасъ Вседържителъ) XIII в.

боянската черквица тази характерность най ясно личи въ изображението на Спаса Вседържителя, което се намира на купола. Ето неговата фотографическа снимка. Почти сходно изображение на спасителя съ евангелие въ ржка намираме на купола и въ Грачаница (Сърбия) прѣзъ XIV в. А въ XIII в.

*) Всички боянски копия, които сж изложени въ народния музей, неправилно сж означени, като произходящи отъ XIII в.

**) И въ миниатюритѣ изъ южнословѣнскитѣ ржкописи личатъ яснитѣ бои една до друга. Напримѣръ въ Манасиевия лѣтописъ въ Ватикана, въ лордъ Кързоновото евангелие въ братанския музей и пр.

Спасъ вседържитель (Фреска на купола въ Грачаница (Сърбия) XIV в.)

сжщия образъ на *„Спасъ Вседържителя“* се вижда и на една цѣнна икона въ охридската катедрала. За нея г. Н. П. Кондаковъ казва: „Икона Спаса представляетъ обычный типъ

Спасъ вседържитель на охридската икона отъ XIII в.

Спаса Вседержителя, съ кодексамъ Евангелія въ лѣвой рукѣ и съ благословляющей десницей, какъ этотъ типъ выработался въ мозаикахъ стѣнной живописи еще въ XII вѣкъ". (Македонія. Археолог. путешествіе стр. 251). Тукъ читателя вижда самия образъ на „Спасъ Вседържителя" споредъ цѣнната охридска икона, която е отъ края на XIII вѣкъ. „Типъ не лишенъ монументальной величавости, каторая передана столько же въ могучей фигурѣ Вседержителя, широкихъ складкахъ традиціонныхъ одеждъ, сколько и въ спокойномъ самоуглубленномъ и аскетически сдержанномъ выраженіи лица". Тъй говори Н. П. Кондаковъ за този образъ, който се намира на икона въ храма на „св. Богородица", съграденъ прѣзъ 1296 г. Освѣнъ това въ фрескови образи отъ XIII и XIV в. космитѣ на главата, по брадата и мустацитѣ прѣдставляватъ еднообразна маса, когато въ по къснитѣ се забѣлѣзватъ извитини на кѫдри, т. е. тѣ биватъ отъ части фризирани. Въ по-старитѣ образи нѣма никакви груби пятна подъ клепачитѣ, които да образуватъ нѣкаква сѣнка.

Изобщо взето боянскитѣ фрески ще останатъ като цѣненъ паметникъ, по който ще се сѫди за степеньта на проникванието изкуството на византийската църковна и свѣтска живописъ у насъ, а тъй сѫщо по нея ще се прослѣди и пѫтя, по който е вървѣла тази култура у южнитѣ словѣни.

* * *

Вториятъ надписъ, отъ който тукъ даваме фотографическа снимка, е надгробенъ; отъ него сѫ уцѣлѣли само три отдѣлни кѫсове, които се съхраняватъ въ библиотеката на рилския мънастиръ*). Надписната плоча е била зазидана въ стѣната надъ гроба на сърбския властелинъ, кесара Стефана Хрела Драговоля, а не Охмучевича, койтѣ съградилъ и въ рилския мънастиръ храмъ въ честь на св. Богородица „Осѣновица", 1335 г., споредъ Неофитъ Рилски, кѫдѣто и билъ погребенъ прѣзъ 1343 г.

Фотографическата снимка на запазенитѣ кѫсове е попълнела отъ насъ чрѣзъ букви съ точки. Тази работа е извършена възъ основа на единъ пъленъ прѣписъ на надписа, който се съхранява на прѣдния листъ въ книгата на библиотеката въ рилския мънастиръ подъ № Б 2/5. Това копие се прѣдшествува отъ слѣдната бѣлѣжка**).

---

*) Въ статията „Материали по историята на рилския мънастиръ" въ Сборникъ за Нар. Умотв. кн. XVIII стр. 205 се дава не точно извѣстие за този надписъ. Нъ въ Период. Списание г. Е. Спространовъ се опиталъ да издаде поправенъ надписа и да го коментира, нъ за жалъ вмъкнали се неправилни обяснения и неточности въ надписа. За това ний го прѣиздадохме съ фотографическа снимка, като прибавяме и исторически обяснения.

**) Слѣдъ дълги разпитвания за сѫдбата на надгробната плоча, иеромонахъ Аверкий ни даде горѣспоменатата книга, въ която се съдържа прѣписа на цѣлия надписъ, за което тукъ изказваме благодтрностьта си. За сѫщата книга говори и г. Е. Спространовъ въ Период. Списание кн. 62 стр. 799—801.

Надгробенъ надписъ на кесаря Стефана Хреля *Драговоля* отъ 1343 г., запазенъ въ рилския мънастиръ.

„Долуизложенныя надписъ го преписахъ изъ едынъ откъслекъ, който намѣрихъ въ описаніето за Рылската Обытель, но не дописано, т. е. описаніето отъ блаженопочившаго От. Игумена Константія, кой ся престави въ 1874 лето м. януарія 1 и день, въ игуменствуваніето свое въ растояніе на 40 дни". Ето транскрипцията на пълния текстъ отъ надписа, сличенъ съ горѣспоменатия прѣписъ, както и съ днесь запазенитѣ остатки отъ плочата.

† (Гробь те сьдрьжить нинѣ) ѹмрьшвена кесароу їже вчерае нам'ни ѣсно глющѹ: ѡ чю стра(шнѹ ѿ прѣславномѹ видѣнїю. т)и великѡименитѣ ѣко(же нѣ)кое слнце дѡблестьвнь(ин) мѫжь ѣвикысе ѹдѡбротахъ ле(жиши оумрлъ въ гробѣ малѣ. ѿ ѿ како бе(зглань прѣбиваеши. и без ѡбразнь без видѣниѣ без доуха в(е)сма: стражеть ѡбоюдѹ оѹмрьшвле ніемь твоимь (кесарѹ прѣизреднѣ: хвалнии)а кесарица: твѡѣ сѹпрѹжница рїдающи и двостражоущи п(л)ачющи горко печѣли(ю вьсадрьжима) тебе слакы невидиши прѣ сѡбою: сна зреще братие вь ѡбразѣ: (оусьрдно вьнимѣте и ле)жещимъ (толикоу велик)оу соущѹ вь обой вь таковъıмь оутѣснив(шасѣ малѣ гробѣ) и дѡб(рѣ житн сїе им)ь веа ѹстраѣнте: — лѣ: ѕѿна ендик(тїѡ аі мца декем. преста)висе (славны кесарь) стфань хрелѣ драговола: мнишскымь ѡбразомь (харїтѿ ктитѡръ стаго храма сего).

Тъй че, надписътъ е изцѣло възстановенъ по единъ старъ прѣписъ отъ надгробната плоча, снетъ прѣди още тя да е била строшена, навѣрно къмъ 1834 г., когато храмътъ не билъ съборенъ, за да се отвори мѣсто на сегашния храмъ на св. Ив. Рилски. А че братята на мънастиря знаели сж за пълния текстъ на надписа, личи по свѣдѣнията, дадени отъ отца Давида на Ст. Верковича, както и отъ неточния текстъ, който се пази въ Бѣлградската архива, „по препису из тридесетих година прошлог века у Држав. Архиву у Београду" (Л. Стојановић. Стари српски записи и натписи стр. 32). Въ този прѣписъ надписътъ е непъленъ и преиначенъ въ руска редакция. Например тамъ четемъ: *Гробъ сеи держитъ оумершаго кесаря, иже вчера намъ ясно глаголаше . . .*

Исторически разяснения.

Кой е билъ кесаръ Стефанъ Хрелъ Драговоля, чийто останки били погребени въ рилския мънастиръ? Този въпросъ става по-интересенъ за насъ, тъй като е свързанъ съ постепенното проникване на сърбското политическо надмощие прѣзъ XIV в. между градоветѣ изъ сѣвероизточната страна

на Македония, които градове въ XIII вѣкъ съставляваха часть отъ българската държава и, споредъ думитѣ на византийския писатель Акрополита, тамошнитѣ жители съзнателно сѫ се чувствували като българи и сѫ се борили срѣщу гръцкото робство. (*ὁ γὰρ τοῦ Μελενικιωτικοῦ προεξάρχων στρατεύματος Δραγωτᾶς τοὔνομα, καὶ φύσει μὲν ὡς Βούλγαρος δύσνοιαν τρέφων κατὰ Ῥωμαίων.* Защото прѣдводительтъ на мелничкитѣ войски по име Драгота, като българинъ хранейки по природа неприязнъ срѣщу византийцитѣ... И още *Βούλγαροι καὶ γὰρ τυγχάνοντες οἱ οἰκήτορες τοῖς ὁμοφύλοις προσέτρεχον, τὸν ζυγὸν τῶν ἀλλογλώσσων ἀποσειόμενοι.* Georg. Acropol. p. 114. И защото бѣха българи жителитѣ, прибѣгваха къмъ еднородцитѣ, като изтърсваха игото на другоязичнитѣ византийци). Проф. К. Иречекъ ни дава, твърдѣ кратки свѣдѣния за тази интересна личность, Хрелйо войвода. „Слѣдъ битката при Велбуждъ (1330 год.), казва той, тукашната покрайнина (рилската) нѣкое врѣме била въ сърбски рѫцѣ, тя била владана отъ владетеля на Струмица и Мелникъ, воевода Хреля... Съ негови разноски били направени най-трайнитѣ сгради въ мънастира... Отъ него е съградена... тъй наречената Релина кула, четверожгълна петоетажна кула, или *пиргъ*, сграда до 25 м. висока...

Списателитѣ на XV вѣкъ приписватъ на Хреля и съграждането на черквата, която се намирала до 1834 г. на мѣстото на сегашната черква до кулата... Въ нея билъ погребенъ самъ Хреля, който къмъ края живѣлъ въ Рила, като калугеръ Харитонъ, и тукъ се простилъ съ свѣта на 1343 г. Неговиятъ длъгъ надгробенъ надписъ сега лежи вънъ при южната стѣна на черквата, нъ за жалъ не е цѣлъ, а е разбитъ на три несъотвѣтственни кѫса". (Патувания по България стр. 637—638).

А проф. Л. Милетичъ, като повтаря почти сѫщото, взето отъ К. Иречека, прибавя, че „самъ Хрелъ слѣдъ като се покалугерилъ живѣлъ въ манастира единадесеть години". Туй послѣдното е взето отъ книгата на Неофита Рилски „*Описаніе болгарскаго священнаго монастыря рильскаго*". Сѫщото повтаря и Е. Спространовъ въ Период. Списание кн. 62 стр. 801. То не е вѣрно. Хрелъ е билъ само нѣколко дни калугеръ; и читательтъ ще се убѣди отъ изложеното подолѣ, какво Хреля прѣзъ 1334 г. е строилъ кулата въ рилския мънастирь още като *протосевасть* и че кесарската си титла неможелъ да я получи като калугеръ, а като знаменитъ пълководецъ. За туй свидѣтелствуватъ, както византийския съврѣмененъ писатель патриархъ Григора, тъй и императора Кантакузинъ въ своитѣ мемоари.

Отъ сърбскитѣ учени Ст. Новаковичъ споменува накратко за Хреля въ студиитѣ си: „*Стара српска војска*" 1893 г., въ „*Ратник*" и „*Струмска област*" въ *Глас Академ.* кн. 36 стр. 25—26. По-обширни бѣлѣжии намираме у П. Срећковића въ „*Историја српскаго народа*" кн. II 1888 г. Ний тукъ ще да-

демъ по хронологически редъ бѣлѣжки за протосеваста и кесара Стефана Хреля, тъй като у насъ сѫществуватъ твърдѣ смжтни и погрѣшни свѣдѣния за него и неговитѣ владѣния*), които иматъ особено значение за насъ, тъй като тѣ ни очертаватъ по точно границата между сърбскитѣ и български земи въ югозападната часть на България прѣзъ първата половина на XIV в.**).

Името на Стефана Хреля за първъ пжть се споменува въ грамотата, издадена отъ краля Стефана Милутина прѣзъ 1302 г. именно: И прида краліевьство ми црькві великославнаго арьхїстратига Михаила иже вь Щипоу градоу ієгоже протосевасть Хреліа оть основаніа любовию доуше си сьздаль и оукрасиль красотами црьквными ... Monum. Serb. p. 62. и още на страница 64 четемъ: И оутврьждена мною Стефаномь краљемь и правовѣрнимь властелиномь краліевства ми протосевастомь Хреломь. Отъ туй извѣстие узнаваме, че Стефанъ Хреля построилъ и украсилъ храма св. Архангелъ Михаилъ въ Щипъ за свой и кралевъ споменъ, и го прѣдалъ да го владѣе хилендарския мънастирь. Храмътъ въ Щипъ е запазенъ и до днесь*). Трѣбва да се приеме, че тогава Хреля, като сърбски властелинъ, владѣелъ брѣгалничкитѣ погранични земи въ Македония. Той, като войвода, трѣба да е взелъ живо участие при отниманието на тѣзи земи отъ гърцитѣ. Сърбитѣ и порѣди сж се опитвали да завзематъ византийски и български земи на югъ отъ Шаръ-Планина, нъ опититѣ имъ завършвали безуспѣшно. Сериозния имъ и сполучливъ опитъ се отнася къмъ началото на Милутиновото кралювание 1282 г. Младия краль, пише архиеп. Данило, се приготвилъ съ войскитѣ и нахлулъ въ Македония: „И вьздвигь се сь силами своими и иде въ дрьжавоу области царьства грьчьскаого вь прѣдѣлы окрьстныіе, сиіе бо, ихь же глаголю: прьвые приіеть оба Полога сь градовы ихь и сь областию, и градь славный Скопіе, по сихь же Овьче Поліе и Злетовоу и Пиіаньцѣ. Таковыіе вьсе земліе приіеть вь прьвоіе пришьствиіе іего и приложи ихь кь дрьжавѣ отьчьствиіа своіего“. Това сганало прѣзъ първия Милутиновъ походъ. Тогава сърбитѣ сж приложили спрямо новозавоеванитѣ земи въ Македония една твърдѣ умѣстна държавна мѣрка. Боля-

*) Йор. Ивановъ, *Сѣверна Македония* стр. 128, 200 и пр.

**) Сжщо и у *Историја српскаго народа* 1910 г. отъ проф. Ст. Станојевића на картата „*Држава Душанова*“ не е съвсѣмь точно означена югоизточната граница на Сърбия. Върху туй ще имаме случай да се спремъ и по-надолѣ.

*) Йор. Ивановъ, Сѣверна Македония, стр. 201.

рить и гражданитѣ, които благосклонно посрѣщнали краля Милутина, били оставени спокойно въ земитѣ си. (Чьстьно сърѣтаюштиимь сего благочьстивааго граждано̀мь вьсемь и боліаромь и сь страхомь и трепетомь припадающте кь ногама іего, и покланіающте се іемоу, іако по истинѣ зреште цара пришьдьша сь великою силю вь побѣдоу ихь). Нъ не тъй постжпили сърбитѣ съ съчувствующитѣ на гърцитѣ чиновници и властели. Прогьна вьсе метеже творештиіе и крамолы. Данило прибавя още, че били: они же зьломысльнии и лоукавии властели дрьжавы грьчьскыіе прогнани господиномь симь оть области тиіе.

Политическото положение на Балкана тогава благоприятствувало на сърбитѣ. Съюзени били срѣщу Византия франкитѣ, (Карлъ Анжу), сърбитѣ и епиротитѣ. Императорътъ Михаилъ Палеологъ тутакси се приготвилъ да си повърне изгубенитѣ земи въ Македония. Той събралъ наемни войски отъ татары, и тоурькы и фроугы и съ своитѣ отъ іезыка грьчьскааго достигналъ до мѣста рекомааго Илаигита (Алаги при Родосто) съ намѣрение, іако не тькьмо отьчьствиіе сего благочьстивааго хоте озьлобити, нь и имени іего не именовати се кь томоу вь дрьжавѣ іего. Нъ импаратора тамъ умрѣлъ. Неговия наслѣдникъ, неспособния Андроникъ II, още прѣзъ сжщата зима изпратилъ срѣщу сърбитѣ многобройната наемна армия, за да може да й осигури поне плячка. „И пришьдьшиимь имь вь прѣдѣлы земліе срьбьскыіе до мѣста рекомааго Липліана и Призрѣна, и повоіевавьшиимь имь страны ты и противоу толикааго ихь множьства и силы не сьтворише толикы пакости отьчьствию... нь пакы вьзвратише се въ дрьжавоу свою“. Нъ похода излѣзълъ несполучливъ, ако да сж ограбили мѣстата до Липлянъ и Призрѣнъ. Едно татарско отдѣление, което се прѣдвождало отъ Чрьноглава и се опжтило за плячка дори до високо придошлия Дримъ, било унищожено отъ сърбитѣ. Отъ тогава гр. Скопие останалъ въ ржцѣтѣ на сърбитѣ, и подирѣ станалъ тѣхна столица. Слѣдъ това наскоро Милутинъ повторно се опълчилъ срѣщу византийскитѣ земи въ Македония за отмъщение, като получилъ помощь и отъ брата си краля Стефана Драгутина. И приіемь вь помошть себѣ вьзлюбліенааго си брата Стефана сь вьсею силою іего, и гако опльчивьсе... иде вь дрьжавоу царьства грьчьскааго, хоте мьсть вьздати... и то заради опустошенията, причинени отъ гърцитѣ, които тогава не разполагали

съ значителна войска. И сь благочьстивыи врѣме много прѣпроводи сь силами своими вь дрьжавѣ царьствиіа грьчьскаго. Слѣдъ коледа двамата братя крале Милутинъ и Драгутинъ съ войскитѣ си навлѣзли на ново въ източна Македония и опустошили мѣстноститѣ дори до Сѣресъ и Христополь (Кавала). Въздвигь се иде сь силами своими до вьноутрь земліе грьчьскыіе досветыіе горы атоньскые и вьсе таковыіе страни царьства того повоіевавь, землю строумьскоую, и сѣрьскоую, Крьстополь же и ины страны окрьстьныіе земль тѣхь". Тогава Милутинъ „отпоусти вьзлюбліенааго си брата вь дрьжавоу іего землю срѣмьскоую и самь, като си отпочиналъ мало, наново намислилъ да се опълчи срѣщу царьствиіа грьчьскааго. И като събралъ (наемни войски) и оть инѣхь царьствии окрьстьныихь, мнозѣ идѣахоу кь семоу (тогава съ охота постжпвало въ сръбската войска голѣмо множество, защото ги привличали огромнитѣ богатства, които ограбвали отъ богатитѣ македонски земи) и възвдигь се иде и приіеть землю дьбрьскоую сь вьсѣми градовы и дрьжавами ихь; такожде и дрьжавоу земліе кычавьскыіе сь градовы и областию ихь; поречьскоую землю токожде сь градовы и областию ихь; таковыихь бо земль дрьжавыихь приложи къ дрьжавѣ отьчьствиіа своіего; не бѣ бо противліаюштааго се іемоу ни вьпрѣкы глаголюшта. И до като тоя походъ на Милутина ималъ за цѣль да присъедини къмъ държавата си *дебърско*, *кичевско* и *поръчко*, веднага подиръ него прѣдприелъ другъ походъ съ чисто грабителска цѣль: „и пакы иде на дрьжавоу землю влахиотьскыіе (Епирско деспотство); и таковыіе повоіевавь великою силою своіею, и таковыихь іезыкь богатьство неисповѣдимо вьсе отьіемь, остави ихь вь опоустѣниіе". Пограничната линия между Византия и Сърбия слѣдъ тия походи, безъ никакъвъ миръ, била опрѣдѣлена отъ Уроша II. Силнитѣ византийски крѣпости: Струмица, Просѣкъ, Прилѣпъ, Охридъ, въ Макодия, Елбасанъ и Кроя въ Албания не сж се прѣдали на сърбитѣ, нито пъкъ сж могли да ги прѣвзематъ, защото обсадното изкуство на крѣпости у сърбитѣ стояло въ по-ниска степень. Често пжти съ обѣщания, съ подкупи, съ измама били завзимани нѣкои крѣпости. По такъвъ начинъ се покорила подъ сърбската власть голѣма часть отъ западна и сѣверна Македония. Когато сърбитѣ завладѣли Пиіаньць, тогава подпаднала подъ тѣхъ и крѣпостьта

Велдбоуждъ (Кюстендилъ). „И сега цѣлиятъ край отъ Кадинъ мость до Малешевско носи име Пиянецъ".

Въ онуй врѣме, когато сърбитѣ се ширели изъ Македония, за смѣтка на българското население въ Византия, България се разяждала отъ вжтрѣшни и династически смутове, нъ тя не помалко е била съсипана и отъ татарското нахлуване, което отнимало възможностьта на българскитѣ владѣтели да се погрижатъ за прѣдишнитѣ си владѣния въ Македония, които старитѣ сръбски писатели прѣзъ 1214 г. наричаха: поль царствиіа бльгарскааго (владѣнията на Стрѣза около Просѣкъ). Нъ въ 1285 г. татаритѣ нахлули въ маджарско и България; тѣ прѣминали Балкана и опустошили Тракия и даже Македония. Тогава и Сърбия се опасавала отъ татаритѣ, а тази опастность отвлѣкла вниманието ѝ за понататъшното разпространение на завладявания въ Македония. Това грозно положение на България благоприятствувало доста за укрѣпването на сърбитѣ въ Македония, а царь Георги Тертерия побързалъ да се сприятели съ Уроша II, който билъ неговъ зетъ. Елена пъкъ, майката на двамата сръбски врале, прѣзъ лѣто 1291 г. имала лично свиждание съ Тертера.

Лошото положение на България, вслѣдствие татарската намѣса, врѣменно отклонило вниманието и на Сърбия отъ македонскитѣ земи. Царь Тертерия, за да се задържи на прѣстола, трѣбвало да стане васалъ на татарския ханъ Ногай и да омжжи една дъщеря за неговия синъ Чака *(Τζακᾶς)*, който по такъвъ начинъ станалъ шурей на краля Уроша II. По туй врѣме българския царь билъ вече малъкъ господаръ между силнитѣ, почти независими боляри. На западъ въ браничевската область господарували братята Дърманъ и Куделинъ, които въ клисурата Ждрѣло на Млава (сега наречена горнячка клисура) владѣели една твърда крѣпость и съ български, кумански и татарски чети прѣдприемали грабежни походи срѣщу маджарско и въ земята на краль Стефана Драгутина*). Видинъ се управлявалъ отъ князъ Шишмана, който, като сродникъ на Куманитѣ, билъ и родоначалникъ на послѣдната българска династия. Единъ братъ на Тертера, куманинътъ Елтимиръ, владѣеше срѣдната область на Стара-Планина съ столица Крънъ (при сегашния Казанлъкъ). Тримата братя Смилъ, или Смилецъ, Радославъ и Войсилъ, по име-

---

*) Обрѣтоста се два нѣка велможа оукорѣнивьша се вь дрьжавѣ земліе браничевьскыіе вь мѣстѣ рекомѣмь Ждрѣлѣ, и оть многыихь врѣмень тоу оутврьдивьша се самовластьна соушта и никоіегоже насилиіа боешта се, братя іединыіе матере, іаже глаголю Дрьмана и Коудѣлина; сиіа оубо зѣло силою своіею хвалешта се и не дающта никомоу власти имѣти около прѣдѣль ихь.

ната си славяни, владѣели земитѣ по Срѣдна-Гора. Когато Тертеръ напослѣдъкъ намѣрилъ татарското владичество за непоносимо и избѣгалъ върху византийска територия, Ногай поставилъ на негово мѣсто Смилеца за царь. Прѣзъ тѣзи смутове съединенитѣ сърбски крале прѣдприели походъ срѣщу Дърмана и Куделина*), изгонили ги отъ тѣхнитѣ прѣпълнени съ плячка канаристи гнѣзда и присъединили браничевската область къмъ земитѣ на краля Стефана Драгутина). За отмъщение противъ това нападение излѣзълъ Шишманъ отъ Видинъ съ войска, съставена отъ българи и татари, внезапно прѣдъ *Ипекъ* за да ограби архиепископската черква, нъ билъ принуденъ да се върне безъ да извърши нѣщо. Върху туй краль Урошъ II се явилъ прѣдъ Видинъ и привзелъ града. Шишманъ се спасилъ като избѣгалъ на корабъ прѣзъ Дунава, нъ скоро свързалъ миръ и приятелство, които скрѣпилъ чрѣзъ**

*) Братята Дръманъ и Куделина изпърво отблъснали нападанието на Стефана Драгутина (не въможе имь никоіе іеже пакости сътворити или отьгнати отъ прѣдѣль таковыихь). Тѣ като забѣлѣзали неговата слабость сьвькоупише около сеѣе войскоу многоу іезыка татарьска и коуманы, злаго много давьше имь, и сь сили іединодоушьно оустрьмише се на дрьжавоу сего багочьстивааго краліа Стефана и тогда многы страны повоіевавьше дрьжавы іего, и зѣло належеште великы пакости твораахоу іемоу. Тогава Стефанъ Драгутинъ поискалъ помощь отъ брата си Стефана Оуроша II, който, както споменахме опустошавалъ по онуй врѣме епирския деспотатъ. Срѣщата станала между двамата крале вь дрьжавѣ Жоупы расиньскоіе на рѣкѣ... Моравѣ вь мѣстѣ... Мачьковьци; и тако възвѣсти іемоу скрьби своіе многыіе приключьшеіе се іемоу оть соупостата іего, и начеть сь великою жалостию молити се емоу глаголіе: дльжьно ти іесть, възлюбліеныи брате, поболѣти о скрьби моіеи и помошти ми іако да избавлю се оть таковааго насилованиіа воюіоштиихь на ме, іакоже и азь вь мимошьдьшеіе врѣме сьпособьствовахь ти. Стефанъ Урошъ веднага заповѣдалъ на войскитѣ си да се опжтятъ срѣщу Дърмана и Куделина. И тако оба сьвькоупивьша побѣди своіе.. идоста на дрьжавоу въздвигьшиихь вьноутрьниіе рати и крамолы. И... прогнаста оть достоіанніа своіего и отидоше посрамліени вь погибѣли... вьсоу же дрьжавоу ихь и имѣниы прыемь господинь краль Оурошь и дасть възлюбліеномоу си братоу кралю Стефаноу. Отъ тогава браническата область останала подъ сърбитѣ.

**) Краль Владиславъ изпратилъ магистра Георгия съ седмограждани и кумани, „contra Dormanum et Bulgaros“. Грамота отъ 8 януари 1285 г. Teutsch und Firnhaber, Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens, Bd. 1 S. LXV nro 285. Виж. Jireček Geschichte der Serben. S. 335.

сродяване. Самъ Шишманъ се оженилъ за дъщерята на жупана Драгоша, а по-късно неговия синь Михаилъ се оженилъ за Анна, дъщерята на Уроша II. На тѣзи сърбски походи къмъ Браничево и Видинъ татарския ханъ Ногай погледналъ, като на покушение върху неговитѣ права, като върховенъ господарь на България, та изпратилъ конницата си, състояща отъ татари, кумани, кавкасци християни (алани или осети) и данъкоплатци руси да нахлуятъ въ Сърбия, нъ билъ укротенъ отъ едно посолство. Кралъ Урошъ II безъ съмнѣние билъ принуденъ да обѣщае да остави за въ бѫдѫще България спокойна. Като заложници изпратилъ сина си Стефана съ нѣколко великоименити властели въ двора на татарския царь *).

Между туй по онова врѣме се измѣнило политическото положение на Балкана. Татаритѣ продължавали да заплашватъ Византия, а и турцитѣ почнали да я притѣсняватъ отъ къмъ Мала Азия въ нѣкогашнитѣ земи на никейската империя. Византийския протостраторъ Глава Тарханиотъ посъвѣтвалъ императора Андроника II да сключи миръ съ сърбитѣ. Великия му логотетъ Теодоръ Метохитъ посѣтилъ петь пѫти сърбския дворъ като пратеникъ. За скрѣпяване на мирния договоръ трѣбвало византийцитѣ да отстѫпатъ на сърбитѣ изгубенитѣ земи и крѣпости въ Македония и да прѣдложатъ женитбени връски на сърбския дворъ, които били радушно приети отъ краль Милутина, като подкрѣпа срѣщу претенциитѣ на по-стария му братъ, краль Драгутина. Нъ въ Сърбия една часть отъ „*великоименититѣ властели*“ били противъ мира съ

---

*) Семоу бо цароу погановь (Ногею) възвѣстили бѣхоу прьвѣіе воіевавьше и на дрьжавоу сего христолюбиваго краліа (Дьрманъ и Куделинъ, както и Шишманъ) іакоже выше оуказахомь вь писании семь. И сь нечьстивыи въздвигь се сь силами татарьскыими иде на сего... Иіако слыша прѣвысокыи краль Оурошь шьствиіе ихь, вь та часъ посьла сьлы своіе... сь... глаголы мольбьными оувѣштати іего, да възвратигь се оть таковааго шьствиіа... Си же сьли вьсьланыи... обрѣтоше (цара татаромь Ногеіа) сьбравьша се сь силою многою вь дрьжавѣ царьствиіа своіего... И възвѣстише іемоу глаголы господина своіего и. .ми... оувѣштавьше и, сътворише възвратити се іемоу вьслеть сь силами своими... И пакы таковыи царь (татаромь) вьсла поклисаре своіе къ семоу благочьстивомоу, и сьсыланиіе имѣста между собою велико именитыими своими; и толикоу великоу любовь оутврьдиста... іако и семоу прѣвысокомоу кралю вьдати възлюблієнааго сына своіего Стефана на слоужьбоу томоу сь великоименитыими властели земліе срьбьскыіе. И томоу сыноу іего многа врѣмена прѣпроводивьшоу вь дворѣ безаконьнааго цара татаромь Ногеіа...

Византия, защото извличали лични облаги отъ задружнитѣ грабежни походи, правени въ Македония заедно съ византийския отметникъ Котаница. Нъ, ако и да имало и други прѣчки за сключване на мира, той се свързалъ къмъ 1299 г., слѣдъ като императорътъ Андроникъ II далъ за жена на стария Милутина 6—8 год. си дъщеря Симонида. Бракътъ билъ благословенъ отъ охридския архиепископъ Макария. Тогава завладанитѣ земи отъ сърбитѣ въ Македония получилъ Урошъ II като зестра и посѣтилъ своя тестъ въ Солунъ.

Този миръ спрѣлъ врѣменно понататъшното распространение на сърбитѣ въ Македония. Нъ интересно е да се знае, какво е било политическото положение на България по туй врѣме, тъй като завзетитѣ земи отъ сърбитѣ въ Македония попрѣди съставлявали часть отъ България. Царь Тертерия I (1280—1292 г.), заплашванъ отъ татарския ханъ Ногая и поради подстрѣкаванията отъ Византия, трѣбало да напусне България и да търси спасение пакъ у Византия. Смилецъ пъкъ, който по желанието на Ногая заелъ българския прѣстолъ и при когото се утвърдила тежката зависимость на българитѣ отъ татаритѣ, щомъ като силата на послѣднитѣ се съкрушила, влѣзналъ въ блиски сношения съ сърбитѣ, като оженилъ и дъщеря си за сина на Милутина, Стефана Дечenски, който по онуй врѣме билъ избѣгалъ отъ заложничеството при татарския дворъ. И поіеть дьштерь цара бльгарскааго рекомааго Смильца, и сию оброучи іемоу быти вь женоу.

Нъ царь Смилецъ трѣбало скоро да стане жертва. Чака, синътъ на разбития ханъ Ногая отъ чипчакския ханъ Токтая, съ остаткитѣ отъ бащината си орда, прѣминалъ въ България и като зеть на Тертерия I, прѣдявилъ наслѣдственни права на българския прѣстолъ. Съ него билъ и неговия шурей Т. Светославъ, който спомогналъ на Чака да завладѣе Търново, кждѣто билъ уловенъ и свalенъ царь Смилецъ. Нъ Т. Светославъ, жененъ за твърдѣ богата жена, кръстена отъ самата незаконна дъщеря на византийския императоръ Ефросиния, която украсявала Ногаевия харемъ, благодарение на богатствата си, и като синъ на бившия царь Тертерия I, давало му се поводъ да промѣни възгледа и дѣйствията си. Той заловилъ узурпатора Чака и го затворилъ въ тъмница. Тогава въ Търново се разиграло грозно зрѣлище. Чака билъ удушенъ отъ служащитѣ евреи, а подирѣ, или съ него ведно, билъ изчезналъ и Смилецъ. *(μετὰ τὸν Τζακᾶν φροῦδος ὁ Σμίλτζος γένεται)*. (У насъ се пише: „За кончината на Смилеца нѣма свѣдѣния". Период. спис., кн. 9, стр. 37). Патриарха пъкъ Иоакима III изхвърлили отъ една скала, защото отъ по-прѣди го подозирали, че искалъ да прѣдаде българитѣ на татаритѣ. Изплашени отъ жестокоститѣ на Светослава, избѣгали отъ Търново мнозина велможи-боляри, между които и севостократорътъ

Радославъ. По такъвъ начинъ слѣдъ толкова жестокости Светославъ станалъ господарь на българитѣ и постепенно укрѣпвалъ. Тъй се провиква съврѣменния историкъ Пахимеръ: *Καὶ οὕτως ἐξ ἀλαστορίας τόσης τῶν ὅλων κύριος γίνεται, καὶ κατ᾽ ὀλίγον προβαίνων κραταιοῦται*. За да осигури себе си. Светославъ промѣнилъ и висшитѣ лица въ палата си. *Ἀλλ᾽ οὕτω μὲν ὁ Σφεντίσλαβος, ὃς καὶ μετὰ χρόνους τοῦ ἰδίου πατρὸς Τερτερῆ πολλοὺς τῶν τοῦ παλατίου ἀντήλλαξεν*. Тогава нѣкои български боляри поискали отъ византийския императоръ Андроника II да имъ изпрати Михаила, синътъ на Константина Тиха отъ Мария, за царь, за да се отърватъ отъ появилата се вече чиста татарска власть въ България! *(διὰ τὸ ἐξάντεις ἤδη φανείσης Τοχαρικῆς ἐξουσίας)*. Туй е явно свидѣтелство, че Светославъ чрѣзъ богатството си привлѣкълъ е на своя страна татарскитѣ войски на убития Чака. Михаилъ се явилъ съ грцка войска въ България, нъ нищо не можалъ да направи, освѣнъ да се скита вънъ отъ Търново *(ἢ τὸ ἔξω Τερνόβου περιπλανᾶσθαι)*. Друга пъкъ часть отъ боляритѣ, начело на които стояла овдовѣлата на скоро царица жена на Смилеца, родомъ гъркиня, *(ἀρτιπενθὴς χήρα)* прѣдлагала ржката си на сърбския кралъ Милутина *(σπουδάζουσα δ᾽ ὅμως ἐφ᾽ ἑαυτὴν... ἑλκύσαι τὸ νύμφευμα)*. Тя разгласявала и се хвалѣла, че чрѣзъ нея може да мине българската власть въ ржцѣтѣ на Милутина *(καὶ κυδαίνουσα τὰ τῆς τῶν Μυσῶν ἀρχῆς ἧς δεσπότις αὐτὴ καὶ ἧς δι αὐτὴν ἐσεῖται πάντως αὐτός. Σάθα, Μασαιων. Βιβλιοθ*. t. I p. 190—1.

Това ни съобщава Т. Метохитъ, който водѣлъ прѣговоритѣ за оженването на Милутина съ византийската императорска първо сестра, а подирѣ съ неговата дъщеря Симонида. Тази ех-царица, споредъ Пахимера, намираме я избѣгала слѣдъ убиването на Смилеца, при нейния зетъ Елтимира, българския деспотъ на крънската земя. (Елтимиръ билъ братъ на Тертерия *(ἀδελφῷ γε ὄντι τοῦ Τερτερῆ)*, чичо на Светослава *(θείῳ γε πρὸς πατρὸς ὄντι)* и зетъ на Смилеца *(γαμβρὸν γε ὄντα Σμιλτζαίνης)*. Българскиятъ севастократоръ Радославъ, братъ на Смилеца, който прибѣгналъ въ Византия и потеглилъ отъ Солунъ съ грцка войска противъ Елтимира, нападналъ и българската ех-царица *(καὶ αὐτῇ δὴ τῇ τοῦ Σμίλτζου συζύγῳ προσβάλλει)*. Може би това нападание отъ византийска страна да е цѣлѣло прѣмахването на българската съперница на Симонида! Смилйовица, даже и да се омжжела за Милутина, не е можала да осигури обѣдинението на Сърбия съ България, тъй като Милутинъ ще трѣбало да прѣодолѣе първо на царь Светослава, който билъ вече закрѣпналъ на българския прѣстолъ.

Между туй малко по-късно Урошъ II се намиралъ вече въ добри отношения съ своя нѣкогашенъ шурей Светослава и даже му направилъ посѣщение въ Търново. „Такожде и сь бьлгарскымь царемь вь Трьновѣ ставьшоу се iемоу“.

Слѣдъ сключванието на мира между Византия и Уроша II старосърбския историкъ пише: мирь же и тишина процьвте вь отьчьствии iего и толика слава и богатьство вь дьни . . . iего бысть . . . iако не соупротивитисе iемоу ни iединомоу оть окольныхь iего царь славѣ и богатьствоу iего. Милутинъ тогава се показалъ; „кь богоу сьмѣрень и кь человѣкомь оугодьнь, и кь ништимь . . . бесчисльно милостывь“. Кралевскитѣ благодѣяния се простирале „не тькьмо кь богодарованѣи дрьжавѣ отьчьствиiа си, нь и по вьсеи Романии“. Той се стараелъ да се покаже *угоденъ* и къмъ подвластното си българско население въ Македония, безсъмнѣние да привлѣче неговото съчувствие къмъ сърбската бласть. За това нѣщо той гледалъ да използува даже и набожностьта на българското население. И почва да прави подаръци на храмоветѣ имъ, както самъ той, тъй и неговитѣ великоименити властели.

„Домь бо прѣсветыiе богородице вь мѣстѣ рекомѣмь Тресковьци (или Трескавица до прилѣпската ягка крѣпость) и кь неисповѣдимыхь приношении iего испльни, iелико вьса потрѣбьна на службоу богоу . . . и тоу оукраси домь прѣсветыiе многоразличьниыми приношении iелико иконы божьствьныiе златомь окованы и бисеры оукрашены, кадильнице и свѣштьникы златы и ины вьсакыiе потрѣби црьковьныiе, ихь же не вьзможемь ськазати по имени; неисчьтено же множьство злата своiего тоу приложи и стаадь овьча многаiа и чрѣды вельбоудь, лакимиiе же коньскыiе... Такожде и домь светааго моученика христова Георьгиiа вь дрьжавѣ области кычавьскыiе, и тоу великыими чьстьми и дивьныими добротами оукрасивь.. и здѣ такожде вьсакыiе правьды црьковьныiе приложи, сьсоуды свештеныiе златы, и иконы же божьствьныiе, каньдила же многоцѣньна, кадильнице же и свѣштьникы и прочеiе вьсѣхь злата и сребра бесчисльно. Милутинъ далъ различьныiе дары и живоуштимь вь домоу . . . и таковыiе ради добродѣтели iего... тоу и доныньiа вьспоминаiемь iесть. И вьдрьжавѣ же отьчьствиiа своiего многыiе манастире . . . оть самого основаниiа вьздвиже . . . И сьзда црьковь . . . глаголiемоу Троiероучицоу вь славьнѣмь градѣ Скопии, и црьковь светааго

Георьгиіа на рѣцѣ Серавѣ*), и црьковь светааго Констаньтина вьноутрь града Скопиіа, и црьковь светааго Георьгиіа Нагоричьскаага... и црьковь светааго моученика Никиты близь града Скопиіа... Не само краль Милутинъ, нъ и неговитѣ великоименити властели правили благодѣяния на българското население въ Македония. Ний погорѣ посочихме на протосеваста Стефанъ Хреля, който на 1302 г. съградилъ черква въ Щипъ и пр. Нъ около 1308 г. сърбския кралъ напусналъ приятелството съ Византия, защото на Западъ се съживила за послѣденъ пѫть идеята за подновяванието на латинската империя отъ Карла Валоа, братътъ на френския кралъ Филипъ II. Карлъ вече се подписвалъ *„цариградски императоръ"*. Това си право той билъ получилъ по наслѣдство. Милутинъ подобрилъ отношенията си съ Карла и въ прѣговоритѣ съ послѣдния му се отстѫпвали (на книга) като подаръкъ отъ бѫдащия латински императоръ: Овче Поле и областьта между Просѣкъ и Прилѣпъ, както и кичевската мѣстность до охридската граница, заедно съ дебърската до р. Матъ въ Албания. За Скопие, Пологъ и Пиянецъ не ставало дума нито споръ; тѣ се считали вече подвластни земи на сърбитѣ. Сѫщо и гр. Щипъ билъ изключенъ отъ спорнитѣ земи на сърбитѣ. Нъ скоро Милутинъ подновилъ добритѣ си отношения съ гърцитѣ 1311 г. и даже имъ помогналъ съ войска, прѣдвождана отъ Новака Грѣбострѣха 1313 г. Къмъ 1314—1315 Византия се явява като примирителка въ братскитѣ борби на Милутина съ Драгутина. Останалото си врѣме Милутинъ прѣкаралъ мирно по отношение Византия, която се прѣдпазвала отъ прѣдизвикателства. Той прѣживѣлъ и първия раздоръ между Андрониковцитѣ (1321 г.) по-стария и по-младия, като обѣщалъ да помогне на послѣдния. Нъ скоро умрѣлъ Урошъ II, покорителя на сѣверна и западна Македония*). Слѣдъ кратковрѣменни борби за неговия прѣстолъ, успѣлъ да заеме властьта Урошъ III Дечански (1322 г.). Прѣзъ първитѣ години на управлението му не станали никакви завладявания въ Македония. Урошъ III слѣдъ смъртьта на Смилецовата дъщеря Теодора се оженилъ за гъркината Мария Палеологина (1326 г), чийто баща Иоанъ

---

*) Това извѣстие даде ни поводъ да се усъмнимъ въ автентичностьта на царь Константиновия хрисовулъ, даденъ на мънастира Св. Георги на рѣка Сѣрава. Читателя върху тоя въпрось ще намѣри по-нататъкъ специална студийка.

*) Той билъ погребенъ въ банския мънастирь при Нови-Пазаръ, оттамъ прѣнесли тѣлото му въ близкия градецъ Трепче на южното подножие на пл. Копаоникъ. Като прѣвзели турцитѣ Трепче (1455—1469 г.) софийския митрополитъ Силвани успѣлъ да прѣнесе мощитѣ му въ София, кѫдѣто почиватъ и до днесь въ катедралната черква св. Недѣля и св. Кралъ.

Палеологъ билъ царски замѣстникъ въ Солунъ. Послѣдниятъ скоро се отправилъ за Скопие и поискалъ отъ своя зетъ Уроша III помощь, за да образува собствена държава въ Македония и то прѣзъ врѣмето, когато Андрониковцитѣ повторно почнали да водятъ междуособната война. Иоанъ Палеологъ билъ подкрѣпенъ и отъ грѫцкитѣ военачалници на погранничнитѣ крѣпости Струмица и Мелникъ, които му се падали роднини. Той успѣлъ да подбуди Уроша III и заедно съ него да ограби македонскитѣ земи по Струма и сѣрско. Андроникъ II като се боелъ отъ по-голѣми злини побързалъ да го привлѣче на своя страна и му изпратилъ знаковетѣ на високото кесарско звание, нъ Палеологъ скоро умрѣлъ въ сърбския дворъ.

По туй врѣме българския прѣстолъ заемалъ вече Михаилъ Шишманъ*), който, слѣдъ като изгонилъ жена си, сестрата на Уроша III**), се билъ оженилъ подиръ нѣколко години за сестрата на Андроника по млади, вдовица на царь Светослава, която намѣрилъ въ Търново*). Цѣльта на това оженване е била да получи отъ Византия земи като зестра. А слѣдъ това поискалъ свиждание съ своя шурей, което станало въ Чърноменъ при Одринъ, споредъ Кантатузина, а въ Димотика, споредъ Грегора: *ἐν αἷς δὴ καὶ συνθῆκαι παρ᾽ ἑκατέρων προῆλθον· τοῦ μὲν (Μιχαήλου) τῷ βασιλεῖ συμμαχεῖν κατὰ τοῦ βασιλέως καὶ πάππου· τοῦ δὲ, (νέου Ἀνδρονίκου) τῷ Μιχαήλῳ κατὰ τοῦ κράλη Σερβίας.* Тукъ склюнения договоръ гласѣлъ: Царь Михаилъ да помага на по-младия Андроникъ противъ стария, а царь Андроникъ младия да помага на Михаила противъ сърбския кралъ Стефана Уроша III. И ако по-младия Андроникъ сполучи да заеме властьта, като свали отъ прѣстола дѣда си, да даде на съюзника си много пари, грѫцка земя и градове, като награда за труда и като зестра на зетя си Михаила. Стефанъ пъкъ Дечански обявилъ, че остава на страна на стария Андроникъ 1327 г., ко-

---

*) Владѣнията на баща му се намирали въ Видинъ и надалечь въ околностьта. (Шишьмань, живы вь градѣ Бьдинѣ, прѣдрьже окрьстныіе страны и многыіе земліе бльгарьскыіе. Данило, стр. 117). Той не е билъ васалъ на сърбитѣ. Събранието отъ българскитѣ боляри не би го избрало за царь, ако да е билъ велможа, подчиненъ на сърбския кралъ, комуто билъ зеть по сестра.

**) Старосърбския историкъ по тази случка казва: Бѣ бо вь то врѣме нѣкотораіа скрьбь іемоу сьлоучила се оть цара бльгарскааго Михаила . . . Нъ сърбския архиепископъ Данаилъ изгладилъ скрьбьта на Стефанъ Дечански, като се отправилъ за Търново: иде прьвѣе кь цароу бльгарьскомоу, и помоштию божиіею тоу сьврьши волю іего. Поради вжтрѣшнитѣ раздори въ Сърбия, Стефанъ Урошъ III бързалъ да се примири съ Михаила Шишмана.

*) *Ἐν Τερνόβῳ χηρεύουσαν εὑρηκὼς εἰς γάμου κοινωνίαν ἠγάγετο.*

гато го посѣтилъ историкътъ Грегора като пратеникъ въ Скопие*). Андроникъ по-млади трѣбало да започне за трети пѫть неприятелски дѣйствия противъ дѣда си; той билъ окураженъ и отъ съюза съ българитѣ и борбата си водѣлъ успѣшно. Тогава сърбскиятъ кралъ Стефанъ Дечански изпратилъ на помощь на по-стария Андроникъ 12 чети *(τάγματα)*, прѣдвождани отъ протосеваста Стефана Хреля *(τοῦ δὲ ἐκ τῶν Τριβαλῶν συμμαχικοῦ δυοκαίδεκα ὄντων, ὁ Χρέλης ἐστρατήγει, τῶν τε παρὰ Τριβαλοῖς εὐπατριδῶν καὶ ἀνδρίας καὶ ἐμπειρίας στρατηγικῆς τὰ πρῶτα φέρων παῤ αὐτοῖς)**)*, който по юначество и стратегическа опитность минавалъ като първъ между сърбскитѣ благородници—властели. Хреля стигналъ до Сѣресъ и се присѣединилъ къмъ привърженицитѣ на стария Андроникъ; той съ съвѣтитѣ си (1328 г.) спрѣлъ по-слабитѣ съюзни войски да влѣзатъ въ сражение съ ония на смѣлия младъ Андроникъ, комуто скоро се подчинили Македония и Албания. Привърженицитѣ на стария Андроникъ се държали само въ пограничнитѣ крѣпости съ Сърбия: въ Просѣкъ, Струмица и Мелникъ, защото Пелагония била вече паднала въ рѫцѣтѣ на младия Андроникъ. Тогава мнозина гръцки първенци и управители на крѣпоститѣ, привърженици на стария Андроникъ, избѣгали при сърбитѣ и се стараели да склонатъ краля Уроша III да обяви война на младия Андроникъ, чието положение се бѣше доста подобрило. Краля съ войскитѣ си се намиралъ на сърбско-гръцката граница и очаквалъ Стефана Хреля да се върне съ спомагателния отрядъ отъ Сѣресъ и да му докладва за военната подготовка на Андроника млади. Скоро Стефанъ Хреля се върналъ и по думитѣ на Кантакузина посъвѣтвалъ своя кралъ да не влиза въ борба съ младия Андроникъ, зощото войската му е била храбра, приготвена добрѣ за сражения, а при това къмъ нея се присъединила и друга спомагателна отъ българи, поданици на Византия. *(ὑπήκοον Ῥωμαίοις στράτευμα Μυσῶν ἤδη καὶ ἐνεωτέρισε φανερῶς)*. Византийскитѣ бѣжанци при сърбския дворъ настоявали прѣдъ краля да открие война на младия Андроникъ; нъ той рѣшително имъ отказалъ, защото и войската му не била събрана *(ἄλλως τε οὐδὲ τοῦ στρατεύματος ἐμοὶ παντὸς συνηθροισμένου)*, нито пъкъ великоименититѣ властели били съгласни да воюватъ. Тогава Стефанъ Дечански прѣдложилъ на бѣжанцитѣ да имъ издѣйствува амнистия отъ младия Андроника, или да ги изпрати при българския царь, та прѣзъ България да заминатъ за Цариградъ, *(ἀλλ' ἐγὼ πρὸς Μιχαὴλ τὸν βασιλέα Μυσῶν κηδεστὴν ὄντα ἐμὸν ὑμᾶς πέμψω)*, понеже Михаилъ му билъ зеть, или да ги прѣпрати въ Венеция, та оттамъ да заминатъ

---

*) *Ὁρῶν γὰρ ὁ νέος Ἀνδρόνικος τὸν κράλην Σερβίας τῷ γηραιῷ βασιλεῖ προσκείμενον προστίθεται οὗτος τῷ Μιχαηλῷ.* Niceph. Greg. IX гл. 1.

**) Kantacuz. I, 52.

съ кораби за Цариградъ, или пъкъ най-сѣтнѣ прѣдложилъ имъ да се укрѣпатъ въ своитѣ градове: Просѣкъ, Прилѣпъ и Струмица, които били почти непривзимаеми и да очакватъ до като се свърши междуособната война. Бѣжанцитѣ се установили на послѣдното прѣдложение. Тогава и Михаилъ Асѣнъ, потомецъ на Мицо и царь Ивана Асѣна трети, комуто незаконно било прикачено прозвището *Асѣнъ*, като привърженикъ на стария Андроникъ, прибѣгналъ въ Просѣкъ, изгонилъ жителитѣ и се укрѣпилъ въ него, нъ отъ страхъ на прѣдателство, въвелъ въ крѣпостьта сърбски гарнизонъ, и оттогава Просѣкъ останалъ въ ржцѣтѣ на сърбитѣ. (*Ἀσάνην δὲ τὸν Πρόσεκον ἀφείλοντο οἱ Τριβαλοὶ κλοπῇ*). Тази крѣпость пазѣла вардарската долина, а излагала солунската равнина. Михаилъ Асѣнъ прѣминалъ на сърбска страна, и къмъ 1341 г. намираме го властелинъ на крѣпостьта. Нъ скоро се свършила междуособната война въ Византия (1328 г.). Стария Андроникъ трѣбало да облѣче калугерско расо. Урошъ III се намиралъ въ недобри отношения съ Андроника III. Прѣзъ 1329 г. сж съобщили на младия императоръ, че сърбитѣ се приготвили да нападнатъ на Охридъ, (*στρατιὰ Τριβαλῶν τῇ Ἀχρίδι ἐπιθέσθαι*). Тѣ опустошили околностьта и обсадили крѣпостьта. Андроникъ III съ отборъ войска набързо се опжтилъ къмъ Охридъ, та сърбитѣ били заставени да напуснатъ обсадата; той прѣвзелъ съ пристжпъ нѣкои околни крѣпости, които принадлежали на сърбитѣ и се оттеглилъ въ Тракия. (*καὶ ἐκ τῶν παρακειμένων αὐτῇ (τῇ Ἀχρίδι) φρουρίων τινὰ ὄντων ὑπηκόων Τριβαλοῖς, εἷλεν ἐξ ἐφόδου*. Cantac. II. 21).

Между туй царь Михаилъ Шишманъ, поради нѣкакви разногласия съ сърбския кралъ му обявилъ война и като знаелъ, че и императорътъ враждувалъ съ сърбитѣ, изпратилъ му посолство и го подканялъ да нападне и той краля, тъй като отъ двамата по-лесно би могалъ да бжде надвитъ. (*Πέμψας πρεσβείαν πρὸς αὐτὸν*). А и Григора казва: *διαπρεσβεύεται πρὸς τὸν βασιλέα Μιχάηλος*, т. е. Михаилъ изпратилъ пратеници до императора. Българскиятъ царь и византийскиятъ императоръ се намирали въ добри отношения. Тѣ и попрѣди имали сж двѣ свиждания, едно при Черноменъ до Одринъ, а другото станало между Созополъ и Анхияло въ мѣстностьта Кримни до Бургасъ, и всички спорни въпроси между тѣхъ били изгладени. Андроникъ III помислилъ, че сега е настжпило врѣме да отмъсти за безчинствата на сърбитѣ, които сж вършили противъ Византия, съ завземанието на голѣма часть отъ Македония. (*ἐπεὶ δὲ ἐδόκει καὶ βασιλεῖ καιρὸν εἶναι δίκας παρὰ Τριβάλων λαβεῖν ὧν ἠδίκησαν Ῥωμαίους*). За това обѣщалъ на Михаила, че ще прѣдприеме и той походъ срѣщу сърбитѣ. Прѣзъ Пелагония (битолско) Андроникъ III нахлулъ въ сърбска земя и прѣвзелъ съ пристжпъ укрѣплението Бучино, а крѣпоститѣ Дебрица, Дъбрунъ, Кавалларъ и Сидирокастро

(Желѣзникъ) му се прѣдали съ съгласие. *Καὶ Βουτζοῦνιν μὲν τε φρούριον... εἶλεν ἐξ ἐφόδου, Δευρίτζαν δὲ καὶ Δουβροῦνιν καὶ Καβαλλάριον καὶ Σιδηρόκαστρον φρούρια καὶ αὐτά, παρεστήσατο ὁμολογίᾳ.* (Крѣпостьта Бучино се намирала близо до Прилѣпъ на Църна, Дебрища между кичевско по пжтя за Прилѣпъ*), а Желѣзникъ крѣпость въ цѣрско (Демирхисаръ по турски). Каваллаъ остава неизвѣстно. Може би е Кавадарци. Старо-сърбския продължитель на Данаила пише, че на Стефана Дечански слѣдъ побѣдата му се прѣдали грънкитѣ градове: Велесъ, Просѣкъ, Щипъ, Чрѣшче и Добрунъ**).

Изглежда, че византийския императоръ е навлѣзълъ доста въ сърбска територия. И за да се съедини съ царь Михаила, който съ войскитѣ си стигналъ до Велдбжждъ (Кюстендилъ), оставало му незначително растояние. Нъ нѣкои нови историци не считатъ за вѣрно туй старо-сърбско извѣстие. Старосърбскиятъ жизнеописатель хвърля вината на царь Михаила за българо-сърбската война: Велицѣи мльвѣ и ненависти вьставьши на сего (крала Стефана Оуроша) оть цара бльгарьскааго Михаила. Послѣдния, хоте отьчьствиіе іего озлобити, и хвале се іако поставити прѣстоль свои вь дрьжавѣ отьчьствиіа іего и таково іединомысльно сьвѣтованиіе имы и любовь маловрѣменьноу сь царіемь грьчьескыимь. Когато сърбския кралъ узналъ, че Михаилъ ще воюва срѣщу него и му изпратилъ пратеници съ цѣль да се прѣдодврати войната, българския царь казалъ на пратеницитѣ да съобщатъ на краля думитѣ: „хоштоу оубо брати се сь тобою" (искамъ да се бия съ тебъ). Нѣкои нови историци приематъ, че М. Шишманъ се билъ съ сърбитѣ, за да придобие надмощие въ Македоиния. (Сада је требало да се дефинитивно реши питанье о томе, ко ће бити господарь у Македонији, на Вардару и на Струми. Ст. Станојевић, Историја Српскаго Народа, стр. 135). Тази мисъль не намира потвърждение въ фактитѣ, защото въ договора между българитѣ и византийския императоръ на посдѣдния било прѣдоставено да си повърне земитѣ въ Македония, а не да ги завземе българския царь. И затова виждаме Андроника III въ Макeдения да привзима крѣпоститѣ една подруга и то се движелъ по сѣверно направление. Ми-

*) Г-нъ К. Иречекъ я поставя въ охридско; тя трѣба да е сжщата, кждѣто билъ назначенъ по-прѣди Климентъ за епископъ словѣнски.

**) И господиноу... кралю земліамь многыимь дрьжавы грьчьскыіе прѣдавьшиимь се, и грады ихь же приіеть, ихь же имена си соуть: градь славьныи Велесь, градь Просѣкь, градь Штипь, градь Чрѣшьче, градь Доброунъ.' (Ђ. Даничић, Животи кральева... стр. 197).

хаилъ Шишманъ съ войскитѣ си миналъ прѣзъ София и стигналъ до кюстендилското поле, на чието сѣверно устие прѣвзелъ сърбската крѣпость *Землънь*).* Сражението станало близо до земленската крѣпость при Кюстендилъ**). Двамата сърбски крале разположили лагера си на сѣверъ отъ града на рѣка *Каменьча* (сега Соволщица). Всѣка неприятелска войска броела около 15000 души. Сърбитѣ, притѣснени отъ българи и гърци, за да се отървятъ поне отъ единъ неприятель, прибѣгнали до измама. За два или три дена сключили примирие (и сьсыланиiе имоушта междоу собою покьсьнѣста два или три дьни; ожидааше бо господинь краль сьвькоупленiиа войскы своiе, нѣкоторыимь властелiемь оукасьнѣвьшиимь). Кантакузинъ пише, че деньтъ въ който сърбитѣ нападнали на българския лагерь билъ нагласенъ да не се биятъ. *(ἐκεχειρίαν ἄγειν συνέθεντο ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὡς μαχούμενοι ἐς τὴν ὑστεραίαν).* Затова часть отъ българската войска се била пръснала на фуражировка. Слѣдъ внезапното нападание отъ страна на сърбитѣ поражението на българитѣ било неминуемо (въ сѫбота 28 юни 1330 г.). Отъ бойното поле Стефанъ Дечански се опѫтилъ къмъ българската земя. Той се спрѣлъ на почивка въ Мраката (радомирско), (И иды сь вои своими и прииде на мѣсто глаголiемо Мракоу). Когато Урошъ III се намиралъ тукъ, съобщили му, че Андроникъ III се научилъ за разбиванието на българитѣ и напусналъ завзетитѣ сърбски земи и крѣпости.

Отъ Мраката сърбския кралъ настѫпилъ къмъ мѣстото Извори, което се намирало вече въ българска територия. (И оть тоудоу (Мракоу) прѣдвигьшоу се iемоу сь вои своими прииде вь прѣдѣль землiе бльгарьскыiе вь мѣсто рекомо Извори, и оть тоудоу вьсхотѣ поустити скипьтры своiе сь силами на приiетиiе землiе тоiе). Нъ на утрѣнния день пратеници отъ Бѣла-Ура, братътъ на убития царь Михаила, и отъ великомощнитѣ български велможи се явили прѣдъ краля въ Изворъ при Радомиръ и поискали да се сключи миръ. (Вь ть часъ приидоше поклисари оть брата цароу томоу Михаилоу, рекомааго Вѣла-оурь и оть вьсѣхь велемоштьныихь). Тогава из-

*) IАко вьздвигь се царь (бльгарьскый) сь силами своими оть града своiего славьнааго Бьдиниа, оть рѣкы глаголiемыiе Доунава и идеть вь дрьжавоу кралiевьства ти вь мѣстѣ рекомо Землънь. Даничиħ 181.

**) Сь ними оубо брань сьтворь вь дрьжавѣ кралiевьства ми вь мѣстѣ рѣкомѣмь Землънь.

гонената първа жена на царь Михаила, Ана, сестра на Уроша III, заела българската власть заедно съ малолѣтния си синъ Ивана Стефана Шишмана, безъ да сж били присъединени къмъ сърбскитѣ владѣния нѣкакви южно-български земи*).

Отъ *Извори* сърбския кралъ съ върналъ въ отечеството си и слѣдъ малка почивка наново се отправилъ къмъ втория си врагъ Андроника III*), който, като се научилъ за поражението и смъртьта на българския царь, напустналъ Македония и се отзовалъ въ Тракия, дѣто се възползувалъ отъ това българско нещастие, като завзелъ пограничнитѣ градове: Месемврия, Анхиало, Айтосъ, Русокастро, Ктения и Ямболъ. Тѣзи градове, види се, той считалъ отстжпени като зестра на сестра си, която изгонили изъ България. Урошъ III нахлулъ въ Македония; тамъ му се прѣдали отново горѣспоменатитѣ крѣпости, които били завзети отъ византийцитѣ. И... мнозы оть славьныхь земліе грьчьскыіе идѣахоу кь господиноу кралю прѣдаюште се іемоу сь дрьжавами своими, и грады ты... Урошъ тѣзи градове ги прѣдалъ на нѣкои отъ свойтѣ вѣрни властели (прѣдасть ихь нѣкоторыимь вѣрныихь своихь сь силами воискы свіеіе прѣдрьжати ихь вь послоушаниіе и работоу); той скоро се върналъ и отъ югъ въ Сърбия, кждѣто вжтрѣшнитѣ раздори между властелитѣ и краля се бѣха усилили. Стефанъ Урошъ на 1331 г. биде детрониранъ и удушенъ. Неговиятъ синъ Стефанъ Душанъ, като поелъ властьта,

---

*) У насъ сж разпространени нѣкои невѣрни извѣстия по отношение границата между сърби и българи. Така напримѣръ, четемъ: „Часть отъ Овче-поле, бѣше взелъ още Милутинъ, нъ срѣдището на Овче поле, градътъ Щипъ, падна подъ сърбитѣ едва при Дечански, слѣдъ войната въ 1330 г. Сжщо и Велдбуждско цѣло биде закржглено за сръбскитѣ владѣния при Дечански". Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 158. Отъ писмото на Теодора Ласкаръ, въ което се казва „загражда Сардика", се установява, какво границата на югъ между гърци и българи още прѣзъ 1256 г. се намирала въ радомирско малко по на сѣверъ отъ Мраката. Границата си останала сжщата и при Милутина до Извори, която заварилъ Дечански и я наслѣдилъ Душанъ и пр. Този въпросъ е интересенъ, че разрѣшава оня за автентичностьта на хрисовула, издаденъ отъ царь Ив. Александра на орѣховския мънастиръ св. Никола въ Мраката.

*) И тако господинь краль въздвигь се сь вои своими оть прѣдѣль земліе бльгарьскыіе, и иде оть вьстока кь западоу. И... пришьдь... кралъ вь домь свои и мало іетеро врѣме прѣпокоивь се оть крѣпькааго троуда, пакы повелѣ сьбрати се вьсѣмь воіемь своимь... хоте ити... на оного вьтораага врага своіего, цара грьчьскааго.

сжщо тъй изпърво трѣбало да се разправя съ нѣкои отъ недоволнитѣ си велики войводи. Отношенията му спрямо Византия останали сж напрегнати, а границитѣ неопрѣдѣлени. Сърбската граница започвала на югъ отъ Лешъ за Пилотъ, Дебъръ и Пологъ, подирѣ обхващала градоветѣ Кичево, Велесъ, Просѣкъ, Щипъ и свършвала на югъ отъ Велдбжждъ (Кюстендилъ). На Византия оставали пограничнитѣ крѣпости: Валона, Бератъ. Кроя, Елбасанъ, Охридъ, Прилѣпъ, Струмица, Мелникъ и Сѣръ*). Значи и подиръ войната не сж станали значителни погринични промѣни. Нъ ето, че щастието се усмихнало отново на Душана. Даровитиятъ и хитъръ византийски военачалникъ Сиргиянъ, който билъ оставенъ попрѣди отъ Андроника III да пази границитѣ въ Македония противъ сърбитѣ, прибѣгналъ къмъ послѣднитѣ, защото се боелъ да не бжде убитъ, поради съзаклятничество противъ императора. Сиргиянъ, щомъ се явилъ прѣдъ краля, му обѣщалъ, че много земи, подвластни на Византия, ще подчини на сърбитѣ, ако му помогнатъ да заеме византийския прѣстолъ. *(Καὶ ἐπηγγέλλετο (ὁ Συργιάνης) πολλὰ τοῖς Ῥωμαίοις ὑπήκοα αὐτῷ (τῷ κράλῃ) ὑποποιήσειν.* Cant II. 25. p 450**). Душанъ го приелъ радостно *(κράλης δὲ ὑπεδέξατο αὐτὸν ἀσμένως... ἅμα δὴ ἐλπίσας δι' αὐτοῦ τὰ Ῥωμαίων πράγματα ὡς μάλιστα κακώσειν)*, тъй като се надѣвалъ, че чрѣзъ Сиргияна ще причини по-голѣми злини на Византия. Той тутакси му далъ нуждната войска, за да завземе подвластнитѣ на Византия градове. *(καὶ στρατιὰν ὅσης ἐδέετο παρεῖχεν ἐπὶ τῷ τὰς ὑπηκόους τοῖς Ῥωμαίοις πόλεις καταδουλοῦσθαι)*. Тогава Душанъ съ Сиргияна завзелъ, споредъ нѣкой, Струмица, Радовище и Охридъ и други укрѣпени градове. (И сь прѣвысокыи ... краль сьвькоупивь вьсоу силу войскы своіеіе и иде тамо вьноутрь грьчьскааго царьства, и грады многы царьствиіа того приіеть, и земліе многыіе дрьжавы тоіе плѣни... сего цара (кирь Аньдроника) зьло мысливьша іемоу, хоте прогнати изь царьствиіа іего земліе грьчьскыіе, и отьшьствиіе сьтворь оть нѣкоторааго мѣста дрьжавы земліе грьчьскыіе и пришьдь сь силами своими, и ста подь градомь славьныимь Солуномь). Даже Сиргиянъ успѣлъ да завземе и Костуръ*) (1334 г.) Послѣдниятъ прѣзъ лѣтото съ сърбскитѣ войски се намиралъ

---

*) Виж. C. Jireček, Geschichte der Serben S. 373.

**) Григора пише: *καὶ ὑπισχνουμένῳ ποιήσειν ὑπήκοον Τριβαλλοις τὴν ἐν Μακεδονίᾳ χώραν Ῥωμαίων, εἰ καὶ αὐτὸς αὐτῷ συναίροιτο ἄρξαι Ῥωμαίων* т. е. Сиргиянъ обѣщалъ да подчини на сърбитѣ византийскитѣ земи въ Македония, ако краля се съгласи да му помогне да завладѣе византийския прѣстолъ.

*) *Καὶ ἄλλα τε μάλιστα πολίσματα προσεποιήσατο, καὶ Καστορίαν.* Cantac. II. 25, p. 451.

прѣдъ Солунъ. Въ града партията, която съчувствувала на сърбитѣ, готвѣла се да прѣдаде града на Сиргияна. Андроникъ III напустналъ Цариградъ и се явилъ въ Солунъ, за да го зашити, нъ попрѣди той нагласилъ Сфранца Палеолога, членъ отъ държавния съвѣтъ, царски византийски замѣстникъ на укрѣпенитѣ градове Дебрецъ, Соскъ, Стари-долъ и Хлеринъ *(ἃ τῶν φρουρίων Σωσκοῦ τε καὶ Δεύρης καὶ Σταριδόλλων καὶ Χλερινοῦ ἐπὲ τρεπετὴν ἀρχὴν*)* Cant. II, 25.), да убие опасния Сиргиянъ. Сфранца се прѣсторилъ, че бѣга отъ императора, който му конфискувалъ имотитѣ и опозорилъ привидно жената му. Той билъ любезно приетъ отъ Сиргияна и прѣдставенъ на краля. И когато Сиргиянъ се намиралъ на лагеръ около рѣката Галикъ до Солунъ и се билъ отдалечилъ отъ своитѣ приближени, Сфранцесъ съ свойтѣ слуги, които били посвѣтени въ тайната, съсѣкли Сиргияна. Слѣдъ неговата смърть кралъ Душанъ намѣрилъ продължаването на войната за безполезно, защото голѣма часть отъ привърженицитѣ на Сиргияна се присъединили вече къмъ императора, и сърбитѣ се принудили да сключатъ миръ. Срѣщата станала „подь славьныимь градомь Солоуномь мѣсеца авьгоуста вь кѕ. дьнь вь петькь дьнемь (1334 г). И любьзно цѣлованніе сьтворьша междоу собою". т. е. Андроникъ III и Ст. Душанъ.

Споредъ старо-сърбски източници Андроникъ отстжпилъ на Душана всичко, каквото билъ завладѣлъ въ Македония Милутинъ, Дечански и самъ той: іеже вьзеть дрьжавы земліе моіеіе и грады прародитель благочьстиваага ти краліевьства и родитель краліевьства ти, и вьсе врѣме іже приіеть прѣвысокоіе ти... краліевьство.. да и азь даю вьса та... Нъ му ка-

---

*) Тѣзи крѣпости съставлявали една часть отъ по-късната епархия *Ὁ Μογλενῶν καὶ Μολεσχοῦ.* По славянски мѣстностьта се казвала *„смолско"*. Тъй че отъ смолско съ метатеза се образувало гръцкото *Молесх-осъ.* Остатки отъ крѣпостьта Дебрецъ и до днесь сж запазени при селото Дебрецъ до Емборе. А *Стари-долъ* трѣба да се търси въ саригйолско, както и Соскъ. Тази мѣстность до сега не е проучвана отъ вѣщо лице.

Село Дебрецъ лежи въ политѣ на сѣвернитѣ голи и скалисти разклонения на Снѣжникъ. Между селата Дебрецъ и Емборе около 5—6 минути далечъ се намира „калето", останки отъ укрѣпления върху единъ доста високъ хълмъ. На югъ отъ Дебрецъ, върху повисокитѣ склонове, се намиратъ развалинитѣ и на друго укрѣпление, което по всѣка вѣроятность ще да е стояло въ нѣкаква връзка съ първото, защото тѣ сж на двѣтѣ отсрѣщни страни на единъ проходъ, който води къмъ горнитѣ склонове на Снѣжникъ.

залъ повърни ми, каквото искашъ. И іелико же вьсхотеши даси ми оть роукы твоіе. Прѣдполага се, че на сърбитѣ останали тогава само Струмица и Прилѣпъ, а другитѣ земи били повърнати на гърцитѣ. „Господиноу кралоу нѣкоторoу же честь земліе и градовь даровавьшоу іемоу, и тако сьмиривьша се сътвориста растаіаниіе“.

Кантакузинъ пише, че всичкитѣ градове, които завладѣлъ Сиргиянъ, слѣдъ убийството му, като получили отъ императора амнистия, доброволно сѫ се повърнали подъ императорската власть*). Фактъ е, че първъ сърбскиятъ кралъ поискалъ миръ и съюзъ отъ Андроника, та е възможно, щото сърбитѣ да сѫ повърнали поголѣмата часть на Византия. *(Ὁ κράλης) πρεσβείαν δὲ εἰς βασιλέα πέμψας, σπονδὰς ἔθετο πρὸς αὐτὸν εἰρηνικὰς καὶ συμμαχίαν.* Нъ старо-сърбския авторъ продължава: Прочее же грады и земліе грьчьскыіе іелико вьзеть и приложи кь земли отьчьствиіа своіего... ихь же имена сиіа соуть: прьвоіе градь славьныи Охридь, (като потвърдилъ привилегиитѣ на архиепископа) и градь славьныи Прилѣпь, вь томь бо благочьстивыи краль вьздвиже себѣ дворь царьскыи вь прѣбываниіо и градь славьныи Костоурь, градь Строумицоу, градь Хлеринь, градь Желѣзьньць, градь Водѣнь, градь Чьмрѣнь (Чемренъ) и сиіа вьса приіеть вь три лѣта кралiевьства своіего. (Даничичъ, Животи крал, стр. 226). Понеже покъсно сърбитѣ сѫ обсаждали Воденъ и други крѣпости, то на горното извѣстие не трѣба да се дава пълна вѣра**).

Нъ и императора ималъ нужда отъ мира, защото възнамѣрявалъ да присъедини земитѣ на сѣверна Гърция. Прѣдложението и бързината за мирь отъ сърбска страна може би трѣба да се обясни съ нашествието на маджарския кралъ Карлъ Робертъ въ сърбскитѣ владѣния. Тогава Андроникъ III вече като съюзникъ изпратилъ помощь на Душана. Нъ, ако и да имало приятелство, все пакъ Византия побързала да си укрѣпи границата отъ къмъ сърбитѣ.

Съ изгубванието на Просѣкъ солунската равнина оставала открита за неприятеля отъ къмъ сѣверозападъ, затова Андро-

*) *Πόλεις δὲ ὅσαι πρότερον ἐγένοντο ὑπὸ Συργιάννην... συγγνώμην παρασχομένου βασιλέως καὶ ἀμνηστίαν τῆς ἀποστασίας προσεχώρησαν ἑκοῦσαι πάλιν.* Cant. II. 25. p. 457. Нъ отъ градоветѣ не зависѣло, а отъ желанието на сръбския краль, който билъ господарь на положението.

**) Ст. Душанъ прѣзъ 1335 г потвърдилъ съ грамоти владѣнията на трескавецкия мънастиръ, който билъ съграденъ прѣди да завладѣять сърбитѣ тѣзи мѣстности.

никъ III издигналъ крѣпостьта Гинекокастронъ съ яка кула, която поради твърдостьта си е могла да се запази и отъ жени, та отъ това получила името си Женско*). Въ сжщото врѣме била издигната и крѣпостьта Желѣзникъ Сидирокастронъ (Демир-хисаръ) при Сѣресъ**), както и Амфиполъ и пр. . . .

Нашиятъ пъкъ протосевастъ Стефанъ Хреля Драговоля е построилъ пирга въ рилския мънастиръ, върху който личи слѣдния надписъ:

† при дрьжавѣ гна

поѣвысокаго стєпана

душана крá съзыда сьи

пиргь гнь протосєвá хрє сь трудомь

стмѹ ѡцѹ нашѹ рылскомѹ

и мтєри бжіи нарыцаємѣи

ѡсѣновица вл † ѕ ѡ м г н є *)

Отъ надписа ясно се установява, че сърбитѣ владѣли и рилската пустиня като погранична мѣстность, която завзели отъ гърцитѣ още прѣзъ 1282—3 г. при покоряването на Пиіанецъ. Набожниятъ старецъ кесарь Хреля, който служилъ и на тримата сърбски крале, построилъ отъ основа и храмътъ на св. Богородица „*Осѣновица*“ въ рилския мънастиръ. Владиславъ граматикъ (1469 г.) пише: Тогда же и сего богоносьнааго отьца светѣйшиіа обитѣль соущиіа иже вь рыльсцѣи поустыни... юже добрѣ зѣло и благолѣпьнѣ же послѣжде прѣвьзльныи онь кіесарь Хреліа, образомъ же иночьскыимь нареченыи Харитонь монахь, вь славословиіе божиіе и вь чьсть прѣподобномоу оть основаниіа въздиже и създа (Гласник 22 кн., стр. 288). Тогава (1336 г.) за кратко врѣме били разклатени и добритѣ отношения между българския царь Иоана Александра

---

*) *Περὶ μὲν γὰρ Θεσσαλονίκην οὔπω πρότερον ὂν τὸ Γυναικόκαστρον... ἐτείχισε, καὶ πύργον ἐπιστήσας μεγέθει τε μέγιστον καὶ καρτερώτατον ἀντισχεῖν πρὸς πολεμίων μηχανάς...* Cant. II. 39. p. 543.

**) *Καὶ περὶ Φερὰς ἕτερον Σιδηρόκαστρον.*

*) Датата на надписа, ако и да е ѕ ѡ м г (6843—1335 г.), нъ г. Е. Спространовъ, проф. Милетичъ и Йорданъ Ивановъ приематъ 6840—1332. Туй произлѣзло отъ неправилното транскрибиране и разбиране на буквитѣ ѕ ѡ м г н є. Послѣднитѣ три букви отъ надписа горнитѣ автори четатъ „*господне*“, когато трѣба г да се отнесе къмъ годината, а н и є съставляватъ мѣсецъ ноември и деньтъ.

и ноговиятъ зетъ Стефанъ Душана. Послѣдния искалъ да напусне съпругата си Елена, сестра на Александра, поради безплодие, (били сж изминали 5 години безъ да е родила наслѣдникъ за сърбския прѣстолъ). Нъ скоро кралица Елена добила (1337 г.) Уроша, та се прѣмахнала тази причина за разводъ. Отношенията съ Византия продължавали да сж добри; послѣдната наново се засилвала доста на „западъ“, защото ѝ се удало да присъедини голѣма часть отъ тесалийскитѣ земи (1336 г.). Императорътъ, като се връщалъ оттамъ, посѣтилъ Стефанъ Душана въ Радовищъ*). Навѣрно Андроникъ III се стараелъ да осигури отъ към сърбска страна похода срѣщу Епиръ, който тъкмѣлъ да прѣдприеме или пъкъ ималъ прѣдъ видъ операциитѣ си въ сѣверна Албания. Нъ по туй врѣме сърбитѣ врѣменно изгубили една часть отъ сѣвероизточна Македония. Душанъ, слѣдъ оздравяването си отъ тежка болѣсть, посрѣдствомъ пратеници, търсилъ сѫдѣйствие отъ Венеция срѣщу вжтрѣшни и външни врагове, както и гражданско право за себе си.

Протосевастъ Стефанъ Хреля тогава се отцѣпилъ отъ сърбската държава заедно съ владѣнията си и, за да си осигури военна подържка срѣщу краля, призналъ върховната власть на Византия. Побужденията, за да направи подобна постжпка, оставятъ неизвѣстни. Понятието за държавно единство у единъ народъ тогава се намирало въ зародишъ, и едно силно огорчение е било достатъчно да подбуди васала да се хвърли въ неприятелския лагеръ. Подобни случаи и у българитѣ били чести. Хреля подирилъ посрѣдничеството на Кантакузина, съ когото се познавалъ отъ срѣщитѣ при сключванието на мира около Солунъ и при Радовищъ*). (Cant. III, 32). Безъ града Мелникъ, който му се прѣдалъ по-късно, Хреля владѣелъ три градове (*καὶ πόλεις τρεῖς παραδεδωκώς*, т. е. прѣдалъ три града на Византия при отметванието си отъ сърбитѣ). Тѣ трѣба да сж били Струмица, Щипъ и Стобъ, ако не и Кюстендилъ, тогава Велбуждъ. Григора пъкъ казва, че Хреля за столица си опрѣдѣлилъ гр. Струмица, (*οἰκείαν κατέστησεν ἀρχὴν ἑαυτῷ Στρουμμίτζαν ὑπερνέφελον φρούριον)* крѣпость прѣзоблацитѣ и че владѣнията му се простирали по р. Струма безъ Сѣресъ до Амфиполъ (гр. на устието на Струма). Той разполагалъ съ огромно богатство, ограбено отъ съсѣдитѣ, подържалъ доста своя и наемна войска. (На помощь на Кантакузена се явилъ съ хиляда души конница, безъ своята гарнизонна войска). Билъ отличенъ стратегъ,

---

*) Срѣщата била нагласена да стане въ Боймица (*συνέθεντο μετὰ τῶν πρέσβεων ἐν Βαϊμὶ τὴν ἔνωσιν γενέσθαι χωρίῳ Μακεδονικῷ*, нъ императора за да го изненада и му освидѣтелствува искрѣнното си приятелство го посѣтилъ въ *Ῥαδοβόσδιον* неочаквано.

*) *(Δι' αὐτοῦ γὰρ (τοῦ Καντακουζηνοῦ ὁ Χρέλης) καὶ Ἀνδρονίκῳ προσῆλθε τῷ βασιλεῖ).*

както се вижда отъ доклада му до Стефана Дечански, който се ползувалъ отъ съвѣтитѣ му. Византийцитѣ високо цѣнили неговитѣ способности, като военачалникъ; а като хитро-лукавъ срѣдновѣковенъ дипломатъ той умѣелъ да схване и използува обстоятелствата. Византия, за да го поласкае и да го държи на своя страна, го възвеличила съ кесарската титла.

Нъ не се изминало много врѣме и Андроникъ III умрѣлъ (1341 г.). Сега вече сърбскиятъ кралъ се освобождавалъ отъ клетвенитѣ си задължения спрямо Византия. Наслѣдникътъ Иоанъ Палеологъ билъ 11 г. момче. За регентъ билъ избранъ и великия доместикъ (военачалникъ) Иоанъ Кантакузенъ, който ималъ мощни неприятели. Отъ всѣкждѣ съсѣдитѣ се нахвърлили върху империята. Българскиятъ царь Иоанъ Александъръ съ войскитѣ си се намиралъ въ пограничния градъ Сливенъ и изисквалъ отъ новото правителство да му прѣдадатъ претендента Ст. Шишмана. Кралъ Ст. Душанъ, огорченъ отъ отметванието на Хреля, се разположилъ съ войската си близо до Солунъ, като опустошавалъ околностьта и пр. Пратеникътъ на регенството склонилъ краля да поднови стария миренъ договоръ, слѣдъ което и се оттеглилъ отъ Македония. Нъ тъкмо сж изминали четири мѣсеци, и Кантакузинъ, поради интригитѣ на противницитѣ си, билъ лишенъ отъ всичко и, за да се запази, се прокламиралъ въ Димотика за императоръ. Съ този актъ започнала 14 г. междуособна война въ Византия, която умно използувалъ кралъ Стефанъ. Тогава нашиятъ Хреля, като старъ приятель на Кантакузина, се присъединилъ къмъ привърженицитѣ му и заемалъ видно мѣсто между тѣхъ. Нъ на Кантакузина сждбата не помогнала. Опититѣ му да завземе гр. Одринъ, или Солунъ, или Беръ, останали ялови. А войскитѣ на Стефана Душана вече обсаждали Воденъ, нъ били изтласкани отъ конницата на Кантакузиновия противникъ Апокавка, който до такъва степень притѣснилъ узурпатора императоръ, щото Кантакузинъ, слѣдъ като го напуснали и съмишленицитѣ при р. Галикъ (солунско), билъ принуденъ да бѣга при сърбския кралъ, надѣвайки се да получи помощь отъ него, съ която да изгони Палеологовската династия отъ Византия и да я замѣни съ Кантакузиновската.

Съ 2000 души привърженици и войска Кантакузинъ се опжтилъ за Просѣкъ, оттамъ за Велесъ и Скопие. Въ красивия дворецъ Пауни до Прищина станало свижданието съ Стефана Душана 1342 г. Слѣдъ продължителни спорни прѣговори тукъ билъ сключенъ съюзенъ договоръ. Сърбскиятъ кралъ се обѣщалъ да му даде военна помощь, нъ въ замѣна на туй и двамата съ клетва се съгласили, щото всѣки да получи ония земи и градове въ Македония, които пожелаятъ да се прѣдадатъ на единия или другия било по доброволно съгласие, било заставени чрѣзъ обсада, безъ да прѣчи единъ на другъ. Това условие се приело отъ съюзницитѣ, защото въ

македонскитѣ градове имало почти на всѣкждѣ двѣ партии, отъ които едната е съчувствувала на гърцитѣ, а другата на сърбитѣ, та всѣки единъ се надѣвалъ, че ще бжде успѣха на негова страна. Тогава не малка прѣпирня се породила и за Хреля *(γενομένου δὲ καὶ περὶ Χρέλη τοῦ Τριβαλοῦ λόγου οὐκ ὀλίγου)*. Стефанъ изисквалъ отъ Кантакузина да се откаже отъ него и земитѣ му, понеже билъ еднородецъ *(διὰ τὸ ὁμόφυλον)*. Узурпаторътъ императоръ показалъ на краля писмената клетва на Хреля, съ която послѣдниятъ се задължавалъ да служи вѣрно на Кантакузина *(δὶ ὧν συνέθετο ὁ Χρέλης δουλεύειν Καντακουζηνῷ τῷ βασιλεῖ)*, поради което му билъ оставенъ. Съюзниятъ договоръ трѣбало да се потвърди съ взаимна клетва прѣдъ сърбския архиепископъ, който нарочно пристигналъ въ Пауни за тази цѣль. Нъ прѣди туй пристигнали писма до краля отъ Хреля, въ които послѣдниятъ изявявалъ, че се покорява наново на Душана и че ще му прѣдаде и града Мелникъ, който наскоро го взелъ отъ гърцитѣ, ако му опрости за отметванието. Подиръ бѣгството на Кантакузина при сърбитѣ Хреля се намиралъ въ голѣма опастность. Той като допускалъ, че Кантакузинъ ще бжде заставенъ да прави голѣми отстжпки на Душана и че послѣдниятъ ще иска повръщанието на Хреля, когото ще накаже за отметванието му, то поради туй нашиятъ хитъръ Хреля намислилъ да отнеме отъ гърцитѣ ягката мелничка крѣпость, която послѣ да я прѣдложи на краля и да иска милость. Затова изпърво Хреля запретилъ внасанието на жито въ Мелникъ, а подирѣ се явилъ и съ войската си прѣдъ стѣнитѣ. Стѣсненъ гарнизона, прѣдалъ града на Хреля, който, тъкмо прѣди да стане заклеванието на Кантакузина и Душана, че ще пазятъ съюзния договоръ, прѣдложилъ подчинението си на краля заедно съ Мелникъ и околноститѣ му. Краля го приелъ и положилъ клетва, че го амнистира. По такъвъ начинъ сърбитѣ завзели и една часть отъ източна Македония. Сключеното споразумение между Ив. Кантакузина и Душана откривало на сърбитѣ възможность да продължатъ завоеванията си въ Македония. И до като Кантакузинъ безуспѣшно обсаждалъ Сѣресъ, на Душана се прѣдалъ гр. Воденъ съ подкупъ (1342 г.) Прѣзъ идната (1343 г.) година отново Кантакузинъ поискалъ войска отъ Душана, за да иде въ Димотика да спомогне на съмишленицитѣ, които били притѣснени отъ цариградскитѣ императорски войски. Нъ, когато Душанъ се тъкмѣлъ да се опжти къмъ Сѣръ, получилъ извѣстие чрѣзъ Хреля, който живѣлъ въ Мелникъ, че великия дукъ Апокавкъ отъ името на императрица Анна изкалъ да се срѣщне съ него, при Амфиполъ или Хризополъ съ цѣлъ да склони Душана да му прѣдаде Кантакузина, като обѣщавалъ да отстжпи на

---

*) *Κἀκείνου Χρέλη διαλεγομένου περὶ Μελένικον διατρίβοντι, καὶ δὶ ἐκείνου τὰς Κράλη λαμβάνοντος ἀπολογίας.*

краля всички земи на западъ отъ Кавала. Нъ, когато се протакали прѣговоритѣ по условията, за прѣдаванието или затварянето на Кантакузина, Хреля умрѣлъ. *(μεταξὺ γὰρ τοῦ χρόνου τριβομένου ἐτελεύτησεν ὁ Χρέλης, ὃς αὐτοῖς τῶν ἀποῤῥήτων ἐκοινώνει)*. Свижданнето на Душана съ Апокавка, когото краля искалъ да хване живъ, не станало, и то поради смъртьта на Хреля, пише Кантакузинъ. Великия дукъ съ корабитѣ си отъ Амфиполъ отплувалъ за Цариградъ, безъ да смѣе да обади нѣкому тайнитѣ прѣговори. А понеже нашиятъ Хреля билъ умъртвенъ въ рилския мънастиръ като калугеръ и понеже кралъ Душанъ не успѣлъ да залови Апокавка, то може да се прѣдполага, че Хреля е донасялъ за хода на тайнитѣ прѣговори или на Кантакузина, или пъкъ на Апокавка, които ги използували въ врѣда на Душана. Хреля поради интригитѣ си билъ заставенъ и отъ стечението на работитѣ да се покалугери, а скоро подиръ туй билъ внезапно умъртвенъ отъ Душановитѣ хора (1343 г.) въ рилския мънастиръ. Заради това и въ нашия надписъ се казва: Гробь те сьдьржить ниніа оумрьштвлена кесароу, иже вчерае намь ѣсно глаголаштоу*). Слѣдъ смъртьта на Хреля, грижата за владѣнията му заелъ Душанъ; той изпратилъ часть отъ най-добритѣ войници, които помагали на Кантакузина, въ крѣпоститѣ за да образуватъ гарнизони. *Καὶ ὁ κράλης περὶ τῶν πόλεων ἠσχόλητο τὴν ἐπιμέλειαν, ἃς Χρέλη κατέχοντος ἐλάμβανεν αὐτὸς μετὰ τὴν τελευτήν·* Самъ пакъ краля съ Кантакузина се отправилъ за Сѣръ.

(Слѣдва).

---

*) Въ народния епосъ кесаръ Хреля е извѣстенъ съ прозвище *„Хреля крилатица“*; а по-късно заради отметванието си се характеризирва съ думитѣ *„Хреля е пазарско копиле“*.

Иерод. Иосифъ.

Археологически излѣтъ изъ тиквешко*).

Бѣхъ съ намѣрение да посѣтя дефилето Демиръ-Капу, за да разгледамъ остатъцитѣ на цъвтещия нѣкога градъ Просѣкъ, който бѣ избралъ за столица на княжеството си, въ 1194 г., нашия боляринъ Добромиръ Стрѣзъ. Случай ми се удаде да посѣтя тоя умрѣлъ вече градъ.

Прѣзъ срѣдата на м. юни 1910 г. слѣзохъ отъ влака Солунъ-Скопие на станцията „Криволакъ" и веднага се отправихъ на татарска бричка за *Неготино*, село—паланка. Надѣсно отъ пжтя, надъ самата почти гара, видѣхъ основитѣ на стара крѣпость, нъ не се спрѣхъ.

Сега съмъ при входа въ тиквешко, което още прѣдставлява terra incognita за учения свѣтъ... Въ Неготино, дѣто не намѣрихъ нищо археологическо, освѣнъ една голѣма мраморна и безъ глава статуя на Нерона, прѣкарахъ 26 часове. Отъ тукъ ударихъ къмъ казалийския градъ Кавадарци. Ако и да ми говориха, че се намирали тукъ старини, азъ се отправихъ къмъ ю. з. и стигнахъ въ с. Рѣсава. Тукъ намѣрихъ много плочи отъ грубъ камъкъ, нъ надписитѣ сж почти изтъркани и безъ значение. Напр.:

ΟΛΥΜΠΙΑΣ
ΤΩ ΥΙΩΟ
ΛΥΜΠΩΜΝ
ΗΜΗΣΧΑΡΙΝ

---

*) Тиквешката область се намира почти въ срѣдата на Македония; тя и до днесь не е бивала изпоходвана отъ каквито и да сж учени, наши или чуждестрани. Затова г. авторътъ на статията съ пълно право нарича тиквешко „*непозната земя*". Такиви сж и *дебърско*, *малешевско*, *могленско*, *смолско* и пр. области, които сж наслѣдили нѣколку култури на класически и варварски народи. Вѣщиятъ пжтешественикъ безсъмнѣние ще ни изненада съ цѣнни свѣдѣния за тѣхното минало, както въ дадения случай сж тѣзи кратки бѣлѣжки отъ нашия кореспондентъ-сътрудникъ, при все че тѣ не сж снабдени съ нуждниtѣ естампажи или пъкъ фотографически снимки. (Б. Р.).

Текстътъ:

»'Ολυμπίας τῷ υἱῷ ὀλύμπῳ μνήμης χάριν«

Българския прѣводъ: *„Олимпия на сина си Олимпа за паметь.*

Плочата се намира подъ прага на училищната лѣствица. Или тъзи плоча въ лозята, на д. брѣгъ на рѣчицата „Рѣсавска“, съ четири изпъкнали фигури на горната часть:

ΓΑΙΑΤΙΤΟΥ ΒΥΡΔΩΝ ΙΤΛ.ΤΗΣΥΜ
ΩΝΕ ΙΤΛ.ΤΗΣΥΜ
ΒΙΩΚΛΣΛΥΤΩΖΩΝ
ΤΙΤΩ ΒΑΚΧΑΝ ΞΙΚΗ
ΣΩΥΩΑΝΔΡΙ ΚΜΧΥΤΙ
ΞΩΣ

Надписа снехъ точно, нъ не се разбира ясно.

Другитѣ множество плочи прѣдъ селската черква и на чешмитѣ сѫ много развалени. Слѣдния е най-четливия:

ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ
ΕΠΟΙΗΣΕΝ....
.... ΥΙΟ
ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΔ..
ΜΝΗΜΗΣΧ....

Текста:

'Αγαθῇ τύχῃ ἐποίησεν....... υἱοῦ Διοσκουρίδου μνήμης χάριν.

Селянитѣ ме увѣщаваха да посѣтя „чудната църква“ въ турското село Дрѣново; азъ измѣнихъ маршрута. Наехъ си конь и хора, на другата зарань се опѫтихъ на юго-западъ отъ селото Рѣсава, изпърво прѣзъ ниви, долища, долчинки и ливади, сетнѣ между планински хълмове; а като минахме отъ д. на л. брѣгъ на р. Църна, пѫтя ни започна да се издига по планина. Всичко е настръхнало наоколъ. Стигнахме до село Драгне. До тукъ 3 часовъ пѫть, а оттукъ до Дрѣново още 4 часове. Прѣдъ очитѣ ни е *„чудната църква“* и то навънъ отъ селото. Тя е не само „чудна“, а е и дивна. Шесть огромни мраморни колони подържатъ свода отвѫтрѣ. Конструкцията е византийска. Нъ като на пукъ на входната врата, подъ хубава фреска на мазилката, на разваления надписъ, едва прочетохъ слѣдното:

азъ димитрь .... живѣ, николѣ,
маркѣ ..... по смрьти сѣродн҃аго
цара стефана.

Най-важното нѣщо, прочее, което намѣрихъ тукъ, сѫ слѣднитѣ нѣколко думи:

. . . .

... ΜΑΥΡΙΤΑΝΙΗΣ ΜΕΓΑΛΙ
... ΣΑΞΟΝΕΙΗΣ ΑΥΤΗ
ΚΑΙ ΓΕΝΟΥΣ ΚΕΛΤΕΩΝ....

Това се намира върху два голѣми кѫса мраморна плоча подъ стълповетѣ надѣсно и лѣво прѣдъ южната врата въ кораба. Азъ само се ядосвахъ, че не бѣхъ библейскиятъ Сампсонъ, за да прѣкатурна мраморнитѣ колони, подъ които се крие, може би, голѣма историческа свѣтлина . . . Надписътъ, споредъ мене, е доста цѣненъ, ако бѣ цѣлиятъ запазенъ*).

Връщаме се по сѫщия пѫть, отпочиваме по-длъжко въ Драгне и при заникъ слънце сврътваме задъ хълма на ю. з. отъ селото; слизаме въ долъ подъ една настръхнала карпа отъ 370 м. височина. Въ срѣдата на карпата зѣе дупка.

— Туй е пещерна черква, — казватъ.

Едва намѣрихме козарска пѫтека откъмъ сѣверъ и съвсѣмъ

---

*) Възъ основа на нѣкои писмени опѫтвания, които ни съобщи уважаемиятъ проф. К. Иречекъ, ето какво може да се каже върху този интересенъ надписенъ откѫслъкъ. *Μαυριτανίης*, тукъ може би, става дума за африканска *Mauritania* (Мавритания). Думитѣ *γένους κελτέων*, т. е. отъ *родъ келтийски*, могатъ да бѫдѫтъ отъ разни врѣмена. Келтитѣ, които въ III вѣкъ прѣди Хр. навлѣзоха въ Македония и Елада, се казватъ у елинскитѣ писатели често *Γαλάται* (G. Zippel, Die römische Herrschaft in Illyricum bis auf Augustus, Leipzig Teubner 1877). Нъ името на *келтитѣ* се употрѣбява въ срѣднитѣ вѣкове у византийскитѣ писатели и то за всевъзможни западни народи, напримѣръ у Анна Комнена за норманитѣ и за кръстоносцитѣ, които сѫ говорили най-вече френски. Никифоръ Григора пише, че при велдбѫжската битка 1330. г. сърбскиятъ краль ималъ и хиляда души конница наемници келти (*ἔχων περὶ αὐτὸν χιλίους ἱππέας κέλτους*. (Niceph. Gregora IX, 12). Интересно е *Σαξονειης*. *Σάξονες* споменува първъ пѫть Птоломей при устието на р. Елба. Константинъ Порфирогенитъ нарича Отона I *μέγας ῥὴξ Φραγγίας καὶ Σαξίας*. Киннамъ (III cap. 19) казва, че въ маджарскитѣ войски е имало и чети отъ *Σαξόνων*, съ които се е срѣщналъ императоръ Мануилъ. Сѫщиятъ Киннамъ споменва (VI cap. 11), какъ е стигналъ въ гръцкото царство (1172 г.) Хенрихъ левското сърце: *Σαξόνων ὁ δούξ, ἔθνους πολυανθρωποτάτου καὶ εὐδαίμονος*. Отъ изложеното до тукъ би могло да се мисли, че надписътъ може да бѫде и отъ 11—12 вѣкъ, а сѫщо и отъ 13—14. Нъ, за да се опрѣдѣли по-точно, трѣба да се знае видътъ на всѣка отдѣлна буква на оригинала, което става или чрѣзъ естампажъ, или по-добрѣ чрѣзъ фотографическа снимка. (Б. на Р.).

боси и по долни дрѣхи, слѣдъ полу-часово катерене, стигнахме прѣдъ черквицата на една височина отъ 170 м.

Тя е полуразвалена; очитѣ на светцитѣ сѫ изчоплени; надписитѣ около ореолитѣ на светцитѣ сѫ словѣнски, нъ изтрити, а живописьта е византийска. На вратата едва прочетохъ:

. . . пани . . . . миръ . . . .

. . . . . . црьствѹющиє:

. . . приложениємь воєводѹ . . .

Отъ тукъ прѣминахме на с. и. къмъ планинския привѣтливъ хълмъ и стигнахме привечерь въ с. Шешково. Вечерьта още селянитѣ ми донесоха цѣли торби монети, но всичкитѣ бѣха римски и византийски отъ императоритѣ: *Максимиана*, *Ликиния*, *Анастасия*, *Юстиниана* и пр.

Заранья разгледахъ черквичката, която се намира на западъ отъ селото всредъ гѫстъ шумакъ отъ плодовити дръвчета. Тя е стара, вѣроятно отъ XIV в. и живописьта прѣправена нàскоро. По изображенията на светцитѣ, запазени само въ олтаря, се чете:

с҃ти аѳанасїє. с҃ти васілиє. с҃ти Iѡ златоѹста. с҃ти грьгорїє. с҃ти стефань и пр. и пр.

Сега, по думитѣ на спѫтницитѣ, ни прѣдстои страшенъ пѫть. Та азъ го и самъ виждамъ: отвредъ, додѣто окото стига, се́ планински изострѣни върхове, хълмове, процѣпи, долища, завои, гѫнки, впадини, усои и пр. Слѣдъ 3-часовъ пѫть стигнахме въ с *Праведникъ*. То е кацнало надъ долъ, окрѫженъ отъ върхове и чуки, лѣсове и гори; черквичката му се намира на с. з отъ селото. Тя е стара, вѣроятно отъ XIV в. Надъ прозорчето до дѣсния клиросъ стои тоя неправиленъ надписъ:

† йсв . . . (тукъ не се чеге — продупчено) єниєми ѿца. ипоспешеніє (безъ (м) ?) с'ина. и совирщениє [!] с҃таго дѹха сьи храм (съграденъ — ли зографисанъ?): с҃ти спас: ва лет. з҃ р҃ л҃ г҃ (1625) попа михаил. павле. пеїо. їован. крьсте поп кѹсман. марко... (не се чете), цвтко,

Сръбскитѣ учени прѣдполагатъ, какво черквитѣ и мънастиритѣ по насъ сѫ биле зографисвани отъ гръцки зографи, които не сѫ знаели словѣнски езикъ, за това и такава неправилность въ надписитѣ.

Слѣдъ 4 ч. ние бѣхме въ пазвитѣ на *полошки* мънастиръ. Нъ додѣ стигнемъ до тукъ, пѫтътъ бѣ тъй страшенъ,

че стигнахме въ мънастиря съвсѣмъ изморени. Пѫтьтъ, който ни доведе до тукъ, вървѣше се́ на югъ: прѣзъ завои, пущиняци, горски скривалища и . . . възелъ отъ хълмове. *Мънастирьтъ* лежи на л. брѣгъ на Църна, значителния брѣгъ на Вардаръ... окрѫженъ е съ настръхнали планини. Най-важното нѣщо въ него е храмътъ му св. Гйорги, вѣроятно, отъ първата половина на XIII в., когато Тиквешъ спадалъ въ княжеството на Стрѣзъ. Къмъ това ме навежда конструкцията му. Най-старото нѣщо въ него е голѣмиятъ кръстъ надъ иконостаса, който има слѣдния надпись:

и саписа се сиі крьсть вл[о] з ч в. (1584)

и бист тда ж. слѹвници (послушници?)

ва стою и [м]астио игѹме кѵ пасе'ие.

и мнах хти и стефа иермна и ки-

ри иермна. и магрь дсофа. и лештиа.

Надъ вратата на кораба, вѫтрѣ въ паперта, има такъвъ надписъ, който говори, кога се е зографисвалъ повторно храмътъ.

† изволениѥ ѿца и поспешав[а]ниѥ сна

и саврьшав[а]ниѥ стго дха. и сьиі [!] бжест

вниі [!] храмь. [вели]комоѹченика хва

геѡгїе саписа се троѹдо. и са'потьщаниѥ. и

настоѥниѥ ермнахь вѹр сава егоѹмень

храма с'его. иермонахь петрѹниѥ сьписа се

храмь сиі ва лѣто з р і з (1609).

Въ паперта отлѣво до вратата на кораба има върху аналой икона св. Гйорги съ тоя надписъ отъ изпъкнали червени букви:

ва лѣте[о?] ѕ. р. л. и. (1630).

Иконостаса е отъ XVI в. Тамъ срѣщнахъ на дѣсно голѣма икона съ тоя надписъ:

сапса се са потрѹд[е]ие игѹмень

ермонахь захарие

ва л(ѣ)то ѕ. р. н. з. (1649).

Въ зографисване на храма сѫ бъркали разни рѫцѣ отъ всички врѣмена слѣдъ турското нахлуване. Гръцки и словѣнски надписи се напрѣдварятъ, споредъ туй, въ чии рѫцѣ е билъ прѣзъ врѣмето. *Полошки* мънастиръ св. Гйорги има тъмна история поне за сега. Въ 1716 г той съвсѣмъ запустѣлъ[1]); въ 1746. г. билъ подновенъ[2]); въ XV и XVI в. се списвали книги тукъ[3]); — сега, освѣнъ двѣ-три черковни рѫкописни книги, нѣма нищо книжовно.

Нъ по околнитѣ села сé щé има скжтани негови книги.

При напущане на мън. искахъ още веднъжъ да разгледамъ по-внимателно паперта, понеже и той е изцѣло зографисанъ. Ненадѣйно нѣкакъ се загледахъ въ лѣвия ѫгълъ къмъ з. на паперта и прочетохъ съ маслени изпъкнали и бѣли букви:

. . . глѣскиі.

Дръпнахъ аналоя и прѣдъ менъ се изпрѣчи образътъ на св. Иларионъ мъгленски въ цѣлия си ръсть. Туй е най-старото изображение въ храма, запазено отъ светотатствени рѫцѣ на гърцитѣ и сърбитѣ. Св. Иларионъ е изобразенъ въ архиерейско облѣкло, съ книга въ рѫка, главата му безъ митра, и азъ си го прѣдставлявамъ въ борбата му съ еретицитѣ. Около ореола стои надписътъ:

ст҃и иларiѡ(н) менглѣскиі

Напуснахме мънастира и заехме юго-източно направление, сé подъ манастирската гора по л. брѣгъ на Църна. Слѣдъ $^1/_2$ ч. прѣхвърлихме на дѣсния брѣгъ, направо къмъ изтокъ за голѣмото село Бѣгница. Тукъ видѣхме надгробни плочи и камъни съ развалени надписи. По-важни сѫ слѣднитѣ надписи:

ΕΤΟΥϹΔΟΤΛΩ
ΟΥΒΙΕΝΛΗΜΙΑ
ΕΠΟΙΣΕΝΕΑΥ
ΤΗΣ ΚΑΙΤΩΝ
ΤΕΚΝΩΝ ΜΝΗ
ΜΗΣ ΧΑΡΥΙΝ
ΦΙΛΟΔΕΣΠΟ
ΤΟΥ

---

[1]) Љуба Стојановић, Стари срп. записи и надп., бр. 2302.
[2]) Ibid. 2923.
[3]) Ibid. 4420.

Текстътъ:

»*Ἔτους ΔΟΤ.... ἐποίησεν ἑαυτῆς καὶ τῶν τέκνων μνήμης χάριν φιλοδεσπότου.* На български: *Въ 384 г.... построи за себе и за дѣцата си за вѣченъ споменъ.*

Слѣдниятъ пъкъ надписъ се намира на горната часть на плоча, върху която се виждатъ два прѣгърнати образа — мжжски и женски; а селянитѣ казватъ, че въ гроба намѣрили пари съ сжщитѣ образи.

ЭΗΛΠЭϽΟΝΑΙΑ
ΜΙΧϽΝΛJΙΜΠΥ
ΠΟΥΜΙ—ΔΝΟϹΝΙΙΥ
ΠΟΥϹΛΙΑΝϹΝΙΑΥ
ΚΡΙϹΠΙΝΑΕΔΙΑ
ΥΝΕΚΙΗϹΙΑϹ.

Надписътъ е снетъ точно.

Въ с. Дабница на с. отъ Бѣгница, дѣто ми казаха имало много „стари работи", нищо не намѣрихъ, освѣнъ една плоча, на която сж прѣставени релйефно римски учители и ученици. Отъ надписа е останало едно име *ΠΟΣΕΔΩΝΙΟΣ* и двѣ-три други думи, които нищо не поясняватъ.

Мѣстниятъ попъ потвърди, че имало много плочи по нивитѣ, нъ растоянието, което ми даде да прѣсметна, ме уплаши и азъ се отказахъ да тарашувамъ. То бѣ тъй жешко!

Пещерната черквичка св. Лазаръ. Тя се намира на 300 м. височина въ една зѣюща планинска яма на ю. з. отъ Бѣгница и надъ рѣчицата Каменица, малъкъ притокъ на р. Църна.

Отъ черквичката се е запазила само южната страна отъ кораба и часть отъ свода. Нъ живописьта е прѣкрасна, съвършенство на византийското изкуство. Светцитѣ сж означени съ гръцки надписи. Въ с. Бѣгница нагласихъ новъ маршрутъ и тръгнахъ на пжть. Минахме селото Горниково на и. отъ Бѣгница, спаднахме въ с Страгово, слѣдъ като зави пжтътъ сега на ю. и. Въ послѣдното село има двѣ черкви — стара и нова. Първата се намира на ю. и. отъ селото. Тя е стара и има еднакъвъ крой съ ония въ Шешково и Праведникъ. Завихме къмъ с. з., а послѣ право на з. и вечерьта по мръкнало се намѣрихме въ бошавския мънастиръ, построенъ при политѣ на високъ хълмъ. Всичко тукъ е запазено, нъ е отъ нови врѣмена; тоя мънастиръ се споменва само два пжти въ XVIII в. (1740 и 1742 г.)[1]); нъ отъ образитѣ на светцитѣ въ храма, останали необновени само надъ царския прѣстолъ въ олтаря, се вижда, че е отъ християнско врѣме прѣди нахлуването на турцитѣ. На прага на западната врата на ко-

[1]) Љуб. Стојан., Стар. срп. надписи и записи, бр. 2807 и 2836.

раба въ храма стои плоча съ надписъ, отъ който сж останали нѣколко гръцки думи безъ значение.

Срѣщу планинския хълмъ, на който е кацналъ бошавскиятъ мънастиръ се протака другъ по-високъ — прѣдъ още по-висока планина; а по него се виждатъ разхвърлени красиви селца. Двата хълма образуватъ тѣснина — корито, дѣто се промъква шумливата р. Бошавица. Азъ посѣтихъ тия села. Тѣ сж: Конопища, Чемерско[2]), Горно-Башово и др. Първото не се вижда отъ верандата на мънастира, защото се намира на ю. западъ отъ него на 3 часа растояние. Въ Конопища, който лежи на д. брѣгъ на Башовица и е далечъ 3 ч. отъ мънастира, на ю. и. и на л. брѣгъ на сжщата рѣка, въ мѣстностьта „Боздулнико", съзрѣхъ развалини отъ езическо капище. Основата му има кржгла форма съ изходъ, обърнатъ къмъ западъ. Въ срѣдата на светилището намѣрихъ жертвения камъкъ, 1 м. и 30 см. високъ и 1 м. широкъ и е хубаво издѣланъ. Той има четвъртита форма. На горната страна 4-жгълна вдълбнатина, въ видъ на коритце, а на другата — отъ страни — отвърстие, за изтичане на жертвената кръвь. Около него разкопахме сума глинени сждове служащи за изливания. На лѣвата страна на жертвеника личи тоя надписъ:

ΦΛΑΙΟΣ
ΠΑΡΑΜΟΝΟΣ
ΕΠΟΙΣΕΝ
ΦΛΑΩΝΕΙΚΑΝ
ΔΡΩΠΑΛΑΙΣΤΡΑ
ΤΙΩΤΗΕΚΤΩΝ
ΙΔΙΩΝΜΝΗΜΗΣΧΑ
ΡΙΝΤΩΙΔΙΩΠΑ
ΤΡΩΝΗ

Текста: »*Φλάϊος Παραμόνος ἐποίησεν Φλάῳ Νεικάνδρῳ πάλαι στρατιώτῃ ἐκ τῶν ἰδίων μνήμης χάριν τῷ ἰδίῳ πατρῶνι.*

Българскиятъ прѣводъ гласи:

Флаиосъ Парамоновъ построи на свой срѣдства на стария войникъ Флао Никандро неговъ покровитель за вѣчень споменъ.

Горно-Бошово. Тукъ въ кулата на хаджи Кяни бей, между една стая и дървения балконъ, има трижгълна стаичка съ камененъ подъ, на който е послана каменна плоча съ тоя надписъ:

---

[2]) Не е ли старото *Чьмрѣнь*?

ΗΡΑΚΛΕΙΔΗ(Σ)
ΠΟΣΕΙΔΩΝΩΝΙΟ
ΙΑΙΑΤΗΤΥΗΑΙ
ΚΙΚΑΙΔΙΟΝΥΣΙ
ΩΤΩΥΙΩΚΑΙ
ΕΑΥΤΩΖΩΟΣ
ΕΠΟΙΗΣΕΝΜ
ΝΗΜΗΣΧΑΡΙΝ

Текстътъ: »*Ἡρακλείδης Ποσειδῶνος... καὶ τῇ γυναικὶ καὶ Διονυσίῳ τῷ υἱῷ καὶ ἑαυτῷ ζωὸς ἐποίησεν μνήμης χάριν*«. — Българскиятъ прѣводъ: *Ираклидъ Поседоновиятъ синъ на жена си и на сина си Дионисия и на себѣ още прѣзъ живота издигна за вѣченъ споменъ.* — У единъ свещеникъ на сѫщото село намѣрихъ молитвеникъ, печатанъ въ Венеция. На крайния бѣлия листъ е отбѣлѣзано слѣдното:

† сїа книга глємн м(о)литьвьн(и) кѹпи по симѡ за є грошєви въ лєто з н р є = з р н є? (1647).

На сѫщото мѣсто по-долу:

вєдимо да єсть тогда падна пєпєль отъ нєбєса на зьмли по вьсьи зьмли ма дєкєврїа ѕ ѹ срєда въ лѣто з р м (1631). 7140 — 5508. И двѣтѣ бѣлѣжчици сѫ отъ една и сѫща рѫка.

Сега, понеже не намѣрихме нищо въ другитѣ села — рѣшихме да се отправимъ на сѣверъ къмъ с. Барово, населено въ по-голѣмата си часть отъ турци. Тукъ се намиратъ множество глави отъ мраморни статуи, и подложки съ гръцки надписи и въ изобилие монети. Отвънъ, на западната часть на черквата, има зазидана плоча съ слѣдния надписъ:

ΜΑΚΕΔΩΝΚΑΙΠΟΣΕ
ΔΩΝΗΟΣΚΑΙΦΗΛΙΠΠΟ
ΣΕΠΟΙΣΑΝΤΩΠΑΤΡΙΚΗ
ΑΗΝΚΑΙΜΑΝΤΑΗΜΡ
ΤΡΙΚΑΙΕΑΥΤΟΙΣΩΣΙ
ΜΝΗΜΗΣΧΑΡΙΝΕΤΟΥΣ
ΑΤ..

Текстътъ трѣба да се чете тъй:
»*Μακεδὼν καὶ Ποσειδώνος καὶ Φίλιππος ἐποίησαν τῷ πατρί... καὶ Μάντᾳ τῇ μητρὶ καὶ ἑαυτοῖς ζῶσι μνήμης χάριν ἔτους ατ.*

Българскиятъ прѣводъ:

Македонъ и Поседонъ и Филипъ издигнаха (патетникъ) на баща си и на Манта майка си и на тѣхъ още прѣзъ живота година 53.

На изтокъ прѣдъ църквата на лѣва страна:

ΑΜΝΑΚΩ
ΔΑΔΕΟΣΠΑ
ΡΑΜΟΝΩΤΩ
ΘΡΕΠΤΩΕ
ΠΟΙΣΕΝΖΩ
ΣΑΜΝΗΜΗΣ
ΧΑΡΙΝ.

Текстътъ:

Ἀμνάκῳ Δαδέος Παραμόνῳ τῷ θρεπτῷ ἐποίησεν ζῶσα μνήμης χάριν. — Българскиятъ прѣводъ:

Дадей на Амнако... Парамона (построи, издѣлка) на своя храненикъ за вѣчна паметь.

Сега иде селото Веши, сé на сѣверъ, а на и. и с. и. отъ него се намиратъ селата Долни и Горни Дисанъ.

Въ Веши има двѣ български черкви: едната нова върху единъ баиръ надъ селото на з., другата — стара, полуразвалена на ю. вънъ отъ селото. Въ послѣдната на царския прѣстолъ турили плоча съ тоя надписъ:

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣΔ
ΜΗΤΡΙΟΥΕΠΟ
ΗΣΕΝΑΡΤΕΜΙ
ΔΩΡΑΤΗΘΥΓΑ
ΤΡΙΚΑΙΜΑΝΤΑ
ΤΗΣΥΝΒΙΩΚΑΙ
ΕΑΥΤΩΖΩΣΜΝΗ
ΜΗΣΧΑΡΙ(Ν)

Текстътъ:

»*Διονίσιος Δημητρίου ἐποίησεν Ἀρτεμιδώρα τῇ θυγατρὶ καὶ Μάντα τῇ σιμβίῳ καὶ ἑαυτᾷ ζῶς μνήμης χάριν.*

На български:

Дионисий Димитриевъ направи на дъщеря си Артемидора и на жена си Манта и себѣ още прѣзъ живота за вѣчна паметь. Подъ царския прѣстолъ личи този надписъ на плоча:

. . . .
. . . ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ
ΑΡΘΙΑΩΤΕΡΑΚΑ
ΤΩΑΔΕΛΦΩΔΙ
ΟΝΥΣΙΩΖΟΣΑΕ
ΞΕΑΥΤΗΣΜΝΗ
ΜΗΣΧΑΡΙΝΗΡΟΕ(ΗΡΩΙ?).

Текстътъ:

»Μακεδονικά....... τῷ ἀδελφῷ Διονισίῳ ζῶσα ἐξ αὐτῆς μνήμης χάριν ἥρις ἥρωϊ

На южната външна врата има дебелъ гранитенъ камъкъ съ тоя латински надписъ:

ΛHTMITSIRIETSVIS
TPONOPLACABIT

На $^1/_2$ ч. къмъ ю. з. намѣрихъ основитѣ и развалини отъ голѣмъ езически крамъ съ повалени колони и мраморни плочи. Надписъ никакъвъ. Селянитѣ ми казаха, че имало много старини по нивитѣ; но азъ се отказахъ да се лутамъ. Горниятъ Дисанъ на и. отъ Веши. Само една плоча въ паперта на черквата св. Никола. Тя е голѣма — $5^1/_2$ педи надлъжь, $4^1/_2$ на ширь, 7 пръсти дебела, и добрѣ полирана. Надписътъ гласи:

(ΔΙΟΣ)(ΚΟΥΡ(Ι)ΔΗΣΔΙΟΣΚΟΥΡΙ
(ΔΟΥ)ΤΟΥΚΕΤΡΘΙΛΑΣΤΡΟΙΠ
(ΚΑ)ΙΕΑΥΤΩΚΑΙΓΑΙΑΤΗΣΥΝ
ΒΙΩΖΩΣ.

Текстътъ:

»Διόσκουρίδης Διοσκουρίδου........ καὶ ἑαυτᾷ καὶ Γαΐα τῇ συμβίῳ ζῶς. **Прѣводътъ:**

Диоскуръ Диоскуриду........ за себе и за жена си още прѣзъ живота.

На с. з. отъ Долния Дисанъ се намира Горния Дисанъ, голѣмо, нъ почти изцѣло турско село. По турски кѫщи, казватъ, че има много плочи съ надписи; намѣрихъ върху единъ баиръ на и. отъ селото една прѣкрасно изработена мраморна плоча на дължина $1^1/_2$ м., на ширина — аршинъ и 10 см. съ тоя надписъ:

ΔΙΟΝΥΣΙΩΔ
ΟΣΚΟΥΡΙΔΟ(Υ)
ΚΑΙΚΛΕΟΝΙΚ(Ω)
ΘΕΟΓΕΝΟΥΣΘΕ
ΟΓΕΝΗΣΟΥΙΟΣ
ΖΩΝ.Μ.Χ.

Текстътъ:

Διονισίῳ Διοσκουρίδου καὶ Κλεονίκῳ Θεογένους Θεογενήσου υἱὸς ζῶν Μ Χ.

Прѣводътъ:

Дионисия синъ на Диоскурида и Теогеновъ Клеоникъ (построиха) на Теогена още прѣзъ живота за в. споменъ.

На 28 сжщия м. пристигнахъ на гарата Демиръ-Капу и веднага пѣшки ударихъ на и. по желѣзния пжть, минахъ дефилето, завихъ въ гората на ю. и се намѣрихъ въ с. Клисура. Отъ югъ къмъ с. се протака гигантска камена стѣна и съвсѣмъ отвѣсно. На другия день — Петровдень — още въ зори зехъ по стария пжть да се промъквамъ за къмъ върха на планината, дѣто стърчели кулитѣ и черквитѣ на силната крѣпость Просѣкъ. Слѣдъ часъ се изкачихме и какво очарование! Отъ и. и отъ с. стърчатъ планински стѣни, а растоянието се простира отъ и. къмъ з. 4 ч. и отъ югъ къмъ с. 5. Основитѣ на градскитѣ стѣни, широки 3 метра още стоятъ, а основитѣ на кжщи, черкви и други постройки, изглеждатъ като геометрически чертежи. Една грижлива разкопка би ни открила сума незнайни нѣща...

Прибавка.

На 14. юли пакъ се намѣрихъ нататъкъ.

Тоя пжть посѣтихъ основитѣ на *Тиквешъ* (чието име днесь носи цѣлата область), с. *Ватоша, моклишки мънастиръ* и *Кавадарци*. 1 ч. растояние на с. з. отъ Рѣсава върху единъ планински хълмъ, като че полиранъ, се е намиралъ „Долний градъ" (споредъ дървения поменикъ на полошки мънастиръ), надъ р. Църна, която се вижда отъ сѣверъ, губи се подъ хълма. че излиза откъмъ югъ. Просторътъ надалече е недогледенъ. Желѣзнитѣ врата на „града" сж оставили слѣдата си; широкитѣ му стѣни показватъ основитѣ си. Слизайки отъ града прѣдъ васъ се изпрѣчва стара византийска черквичка, полуразвалена съ чудна живопись. Никой нищо не знае за тази черквичка, дори името ѝ не се знае. Надписътъ на вратата е съвършено развalенъ. Чете се само:

Η ΝΗ.. ΗΡΟΟ ΠΑΥ... (ΛΟΣ)... ΤΟΥ ΗΤΕΙΑ
Вториятъ редъ захваща съ: *ΧΧ.*
Третиятъ завръшва съ: *Σ.Μ.Δ.Χ.*

С. Ватоша се намира на нѣколко стотинъ разкрача на ю. и. отъ Кавадарци. Бѣлѣжито е, че въ него е била основана първата българска печатница. Зазидана въ стѣната на дворската врата на черквата видѣхъ само една плоча съ тоя надписъ:

ΛΟΙΚΙΟΣ
ΕΠΟΙΣΕΝ
ΟΥΛΙΟΤΟΙ
ΥΙΩΚΕ(ΚΑΙ?)ΣΕ
ΚΟΥΔΑΤ
ΗΣΥΝΒΙΟ
ΜΝΗΜΗ
ΣΧΑΡ...

Понеже и приведениятъ надписъ е надгробна плоча на обикн. личности, както другитѣ, то нито текста привеждамъ, нито прѣвода. Въ Кавадарци имаше старинска кула и вжтрѣ надписи. Първия пжть пропуснахъ да я разгледамъ, сега бѣ изгорѣла.

Моклишкиятъ мънастиръ. Той се намира на ю. и. отъ с. Ватоша и на часъ разстояние — въ единъ голѣмъ процѣпъ, пъленъ съ буенъ лѣсъ отъ кестенови и орѣхови дървеса. Черквичката е старинска, живописьта обновена. Отвжтрѣ на вратата личи тоя осакатенъ надписъ:

† изволенїемь Ѿца и поспешенїемь са. и съваршенїемь сго дха
сьзьда се нп пис с сьи бжс тви храм месмт архыїереи чл т рчнх х. ни
ко лїи. изб ленїемь нп тр ѹж енїемь кѵ ник ла Ѿ тмианикь' сь снкї
свим кѵ нишвчета кѵ боика кѵ данета. за ксо ю нимь вѣчнѹ памет..

(по нататъкъ не се чете)...

Туй, което бѣ пожалила прѣдвзетата злоба на гърцитѣ, унищожи нашето дълбоко невѣжество. Въ току що приведения надписъ е оставено всичко, а е покрито съ варь датата и годината!... Моклишкия мънастиръ е сжществувалъ и тогава, когато полошки билъ запустѣнъ[1]), т. е. въ 1716 г.

---

[1]) Туй село се намира на с. и. отъ Неготино. То е отдавна изцѣло потурчено.

[1]) Љуб. Стојановић, Стари српски надписи и записи, бр. 2302.

Г. Баласчевъ.

Писмо отъ императора Теодора II Ласкаръ по сключването мира съ царь Михаила Асѣна (1256 г.).

Въ Византия е сѫществувалъ старъ обичай, казва лѣтописецътъ Г. Акрополита, щото императорътъ да издава за всѣки новозавладанъ градъ или область грамоти (хрисовули), въ които се излагали даденитѣ имъ привилегии. (*ἑκάστῳ τῶν ἁλισκομένων ἄστεών τε καὶ χώρων καὶ γραφὴν ἐγχαράτων βασιλικήν*). Сѫщо тъй древенъ е билъ обичаятъ и да се извѣстява писмено на императорскитѣ замѣстници вѫтрѣ въ столицата, както и на управителитѣ изъ далечнитѣ провинции, за военнитѣ успѣхи, постигнати отъ владѣтеля. Съ туй се постигало, пише лѣтописецътъ, щото и далечнитѣ области да съучаствували ужъ въ общата радость поради постигнатитѣ успѣхи. (*ἔθος γὰρ τοῦτο παλαιὸν τοῖς βασιλεῦσι Ρωμαίων, δῆλα τοῖς μακρόθεν διά γραμμάτων ποιεῖν τὰ σφῶν αὐτῶν κατορθώματα καὶ ὑδονὴν ἐπεγείρειν, ἧς δὴ καὶ οὗτοι διὰ τῶν ἔργων μεταλαγχάνουσιν*). Нъ сѫщинската цѣль е била да се подържа авторитетътъ на централната власть. Такива обичаи по наслѣдство сѫ прѣминали и въ османската империя, а безъ съмнѣние трѣба да сѫ ги възприели и нашитѣ прѣдѣди отъ Византия, както и сърбитѣ, у които се срѣщатъ указания за сѫществуването на такива обичаи. Къмъ този вторъ видъ императорски документи се отнася и прѣдмѣтното писмо на никейския императоръ Теодора II Ласкаръ, изпратено отъ лагера му до първенцитѣ властимеещи въ Никея. То биде издадено за пръвъ пѫть прѣзъ 1898 г. отъ италянския еллинистъ Nicolaus Festa*) заедно съ други много писма, авторството на които се приписва на споменатия императоръ. Това интересно писмо е озаглавено, както слѣдва.

---

*) Виждъ „Минало“, кн. 5—6, стр. 8.

Τοῦ αὐτοῦ ἐπαναγνωστικὸν ἀποσταλὲν πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἑῴ, ὅτε ὁ τῶν Ῥώσων ἄρχων ἦλθεν εἰς τὸν τοιοῦτον βασιλέα ἱκετεύων λῦσαι τὴν κατὰ τῶν Βουλγάρων μάχην, ἀντιδοῦναι δὲ αὐτῷ τὸ κάστρον τὴν Τζέπαιναν.

Отъ сѫщия окрѫжно послание, изпратено до властитѣ на Изтокъ, когато князътъ на руситѣ доде при сѫщия царь, молейки го да прѣкрати войната, и да му повърне крѣпостьта Цѣпена.

Τὰ κατὰ θείαν νεῦσίν τε καὶ μέθοδον ἐκτελούμενα τὸ ἀναντίρρητον ἔχουσι, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ὑπερανίστανται λογισμῶν καὶ τῶν φρονημάτων τῶν κατ' ἐπίνοιαν ψιλὴν κεμένων εἰς γῆν. ἔστι μὲν γάρ, ἔστι πολὺ τὸ διάστημά τε καὶ τὸ διάφορον τῶν ἀφεστηκότων κατὰ θέσιν ἀνθρωπίνων τε καὶ τῶν θείων· καὶ νικοποιὰ τὰ ἀνώτερα καὶ δοῦλα καὶ ὑποκείμενα τὰ κατώτερα. ἀλλὰ κατὰ τὸν ἀρχαῖον μὲν καὶ νέον λόγον ἐν τοῖς ἄνω τὸ θεῖον ἐξιλεούμεθα, ἐν τοῖς κάτω γινώσκομεν τὸ ἀνθρώπινον. τῶν δὴ τὸ ποσόν, κἂν ὑπερφυές, κἂν ἀσύγκριτον, ἀλλά γε μετέχει καί τινος τῆς συγκρίσεως σφαιρικαῖς καὶ γραμμικαῖς ταῖς ἐκθέσεσι. καὶ τὸ μὲν ἔχειν οὕτως αὐτὰ τῶν ἀναγκαίων ἐστί, τὸ δὲ μεῖζον καὶ μάλιστα καὶ τῶν λεγομένων ἀσύγκριτον καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀκλινέστατον καὶ πρὸς τὴν φανέρωσιν φανερώτατον, ὅτι τῶν ἀνθρωπίνων ἐννοιῶν τε καὶ λογισμῶν τὰ κατὰ θείαν βούλησιν, ὡς εἴρηται, ἐκτελούμενα ἀσυγκρίτως ὑπερανῴκισται. ἐντεῦθεν λημματίζει ταῦτα ἡ Βασιλεία μου καὶ σημειοῦται τοὺς λόγους διὰ τῶν θε<ΐκ>ῶν ἐκτελεσμάτων καὶ ἀποτελεσμάτων. ὃ γὰρ εἴρηται <ὑπὸ τοῦ> λόγου οὐδ<έπω, ἤδη> περαίνεται πρὸς τοῦ ἔργου. καὶ ὅπερ δὴ Θεὸς ἐπι-

Нѣщата, които се извръшватъ по божие вдъхновение и разпореждание, не търпятъ противорѣчие и стоятъ много по-високо отъ человѣческитѣ помишления и размишления, които на земята се считатъ за високи, защото много голѣмо е разстоянието и разликата между человѣческитѣ и божиитѣ дѣла, по-горнитѣ сѫ побѣдители, а по-долнитѣ сѫ раби и подчинени. Обаче, споредъ вѣхтото и новото слово, въ горнитѣ нѣща виждаме божията милость, а въ долнитѣ узнаваме человѣческото (сѫщество). Ако и да е разстоянието свърхестествено и несравняемо, при все това, при писменитѣ изложения може да се направи нѣкакво си сравнение. И нуждно е тѣзи нѣща тъй да бѫдатъ, нъ най-великото и несравняемото съ думи и най-блиското до истината и най-явното нѣщо е, че, както се и каза, работитѣ, които се извръшватъ по божията воля, стоятъ по-горѣ отъ человѣческитѣ мисли и помишления. Царството ми взима поводъ отъ това и отбѣлѣзва думитѣ за божественитѣ дѣла и резултати, защото това, което се казва съ думи, никога не се постига и на дѣло, нъ това, което Богъ е благоволилъ да благослови, то се запечатва и на дѣло, и той

νεύσας εὐλόγησε διὰ τῶν <ἔργων> ἐπισφραγίζει τὰ μάλιστα· καὶ τῆς νίκης τὴν ἐντελέχειαν ἐνδελεχῶς διὰ τῶν κατὰ βραχὺ τροπαιουχημάτων ἀποπληροῖ μοι τὰ νῦν. καὶ τοῦτο θαυμασιώτατον· ὁ παραχωρήσας γενέσθαι τὰς ταραχὰς κατ᾽ εὐδοκίαν εἰσῆξε καὶ τὸ γαλήνιον· ὁ παιδεύων διὰ τὴν γνώμην διὰ τὴν ἰδίαν φιλανθρωπεύεται ἀγαθότητα, ὁ φιλόστοργος, ὁ φιλάνθρωπος, ὁ φιλάγαθος· τίς ἂν ἐξείπῃ τὰς θεϊκὰς μεθόδους αὐτοῦ, | ὅτι οὐκ ἀμέσως ἐργάζεται, οὔτε κἂν τοῖς ἄλλοις βουλεύεται, οὔτε ἀσθενεῖ ἐν τοῖς ταλαιπώροις, οὔτε ἐν καιρῷ οὐ συναρήγει τοῖς ἰσχυροῖς; ἔχομεν ὅπλα· καὶ τίς τὰ τῶν ἐναντίων ὅπλα συνέριψεν; ἔχομεν ἰσχὺν δεδωρημένην ἐξ αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς· καὶ τίς ἀνισχύρους, ἰσχυροποιοὺς νομίζοντας εἶναι, ἐς τὸ παντελὲς ἐξενεύρισεν; ἔχομεν βουλὴν ἀσφαλῆ· καὶ τίς ἐξεῖπε τὴν νόησιν; τίς ἂν ἐξείπῃ Θεοῦ τοῦ λόγου τὰ κατορθώματα; ἐκινήθη ὁ πόλεμος, καὶ ὡς εἰρηνάρχος τοῦτον κατέπαυσεν· οἱ τῶν ὑπεναντίων ἐστίλβωσαν τὰς ῥομφαίας, καὶ τὰ τόξα τούτων συνέπεσον· ἐκλονήθησαν οἱ μαχόμενοι, καὶ οἱ καρτεροῦντες λύτρον γεγόνασι, καὶ ἕδνον εἰρήνης ἡ πολλὰ λεγομένη Τζέπαινα δίδοται. ἐλέχθησαν μὲν κατὰ τὰς ἀρχὰς αἰτημάτων λήψεις καὶ δόσεις χρημάτων, ἐπεί τοί γε τὸ βασίλειον μεγαλύνσει τῇ τοῦ Θεοῦ κατὰ τῶν ἐναντίων αἰτήσεις ἔχει μεγάλας συνήθως αἰτεῖν· ἀλλ᾽ ἀνδρὸς δεξιοῦ παράκλησις πρὸς τὴν Βασιλείαν μου ἐκεῖνα μὲν σιωπᾶν αὐτὴν κατηνάγκασεν. ἕλκει καὶ πόθος καὶ μάλιστ᾽ ἀνδρὸς ὁμιλία τε

ме надарява сега съ пълна побѣда чрѣзъ вдигнатитѣ прѣди малко побѣдоносни хоругви. И това е най-чудното, че онзи, който позволи да станатъ смущенията, той самъ въведе и тишината; онзи, който наказва за погрѣшкитѣ, той самъ става человѣколюбивъ поради собствената си благость, милостивиятъ, человѣколюбивиятъ и благиятъ, и кой може да изкаже неговитѣ божествени начини, че той не веднага (или прямо) дѣйствува, нито се съвѣщава съ другитѣ, нито е немощенъ прѣдъ нещастнитѣ, нито че не помага о врѣме на силнитѣ? Имаме оржжия, но кой разпръсна (съкруши) оржжията на противницитѣ? Имаме сила подарена намъ отъ него, но кой съвършено обезсили слабитѣ, които се считаха за силни? Имаме здрава мисъль, нъ кой изказа мнѣнието? Кой може да изкаже божийтѣ дѣла съ думи? Повдигна се войната, но той като началникъ мира (я прѣмахна) я направи да прѣстане. Противницитѣ излъщиха мечоветѣ си, нъ копията имъ се разпаднаха. Воющитѣ се разколебаха, и постоянствующитѣ станаха изкупление, и прословутата (крѣпость) Чепина се даде като зестра за мира... Въ началото се изказаха претенции за взимане и даване на пари, и тъй като царството по Божия воля прѣвъзмогна на противницитѣ, естествено бѣше то да има и голѣми претенции спрямо противницитѣ, нъ молбата на единъ достоенъ человѣкъ къмъ царството ми, ме принуди да се откажа отъ тия претенции. Любезностьта, а най вече человѣческата дума и молба, можа да

καὶ παράκλησις τὸ πατρικὸν φίλτρον καὶ πρὸς κατάνευσιν. οὑτωσὶ γὰρ ὁ τῶν Ῥώσων ἄρχων ὁμωμοκὼς τὴν Βασιλείαν μου κατωνόμασε πατέρα καὶ τῶν αὐτοῦ πάντων κύριον ἀληθέστατα. ἀλλ' ἐκείνου τοίνυν ταῖς παρακλήσεσι καὶ τῶν προὐχόντων λαοῦ τοῦ Βουλγαρικοῦ, ἐπεί τοί γε καὶ ἐκ τούτωι οἱ καλλίους προσέδραμον πρὸς τὴν Βασιλείαν μου, ἐκάμφθην ἄνθρωπος ὤν, τὰς οὑτωσὶ τῶν αἱμάτων χύσεις Βουλγαρικῶν καθ' ἑκάστην γινομένας ὁρῶν· ἐντεῦθεν πρὸς οἶκτον ἐκινήθην τοῖς σπλάγχνοις· καὶ τὰ μὲν αἰτήματα πάντα κατέλειψα καὶ πρὸς τοὺς ἰδίους πρὶν ὅρους Σπάρτῃ καὶ Δόρατι τὴν τῆς Ῥωμαΐδος δυτικῆς χθονὸς γῆν <ἀφωρι>σάμην ἐντελεχῶς· ὅθεν καὶ πρὸς ὅρκον αἰτούμενος ἔρχεσθαι <πίστεως ἀληθ>ινῆς σημεῖον περιφανῶς ἐκτετέλεκα, ἐκεῖθεν τοῦ ἀπολακτίζοντος τὸ ἴσον ἀναλαβόμενος. ἀπελύθη γὰρ πρὸς τὴν Βασιλείαν μου τὸ εἰρημένον λαμπρότατον ἄστυ ἡ Τζέπαινα, ὃ δὴ πρὸς τὰς ὑπερβολὰς τῆς Ῥοδόπης ὑπέρκειται περὶ τὸ τῆς Κνισάβας ὄρος περιφανές, ἄστυ ἐρυμνόν τε καὶ περιβόητον καὶ περικύκλῳ ὀχυρωτάτοις τόποις περικλειόμενον, ἔγγιστα τῶν Βουλγαρικῶν μερῶν ἐνδοτέρω τὰς συναφὰς καὶ τὰς κλίσεις ἔχον τῶν ὑπ' αὐτό, πάνυ ὀχυρώτατον, δυσκολώτατον κοινῶς εἴπω, τέλεον ἀπολέμητον, μόνῃ Ῥωμαϊκῇ καὶ βαλλόμενον καὶ νικώμενον καὶ κρατούμενον καὶ | ἀπαράδοτον, ἐκμαχόμενον δὲ ταύτῃ μόνῃ ἡττώμενον· ἄστυ ἐν ᾧ πολλαὶ καὶ μεγάλαι γεγόνασιν ἔριδες. τίς γὰρ δὶ αὐτὸ οὐχὶ συνε-

уталожи разгневената бащина любовь. Това сжщото направи и рускиятъ князъ, който съ клетва нарече царството ми баща и най-истиненъ господарь на всичко свое. Прочее, азъ като человѣкъ, поради неговитѣ молби, както и на първенцитѣ на българския народъ, отъ които по-виднитѣ се притекоха къмъ царството ми, се умилостивихъ, виждайки толковато много български кръвопролития, които ставаха ежедневно, и отъ това бѣхъ подбуденъ да дойда въ умиление и да изоставя всичкитѣ си претенции, като окончателно опрѣдѣлихъ по-прѣдишни'ѣ граници на западната ромейска земя съ Спарта и Доратъ. И за това, като се поиска да положа и клетва, явно извършихъ знака на истинната вѣра, и по този начинъ получихъ онова, което имаше отблъснатиятъ неприятель, се отстжпи на царството ми речената, най-красива крѣпость Чепина, която лѣжи върху виситнитѣ на Родопитѣ около прочутата планина Книшава, крѣпость славна, и прочута (знаменита) и обградена съ най-укрѣпени мѣста, и находяща се най-близо до български страни, и по-навжтрѣ граничи съ намирающитѣ се подъ българско вѣдомство мѣстности, тази крѣпость е най-здраво укрѣпена, най-мжчно, или въобще да кажа, съвършенно непривзимаема крѣпость. Тя само отъ ромейска сила нападната, биде побѣждавана и задържана, и непрѣдаваема, нъ, бига само отъ нея, биде побѣдена. Крѣпость въ която станаха много и голѣми състѣзания. Защото кой ли зара-

μάχησε; τίς δὲ πρὸς τὰς ἀρχὰς οὐκ ἐθωρακίσθη; ὁ ἔχων ἡττᾶται τῇ λήψει τούτου καὶ ὁ στερισκόμενος ἀνακαλεῖ τοῦτο κράτιστον. τί χρὴ τὰ πολλὰ λέγειν; ἐν τούτῳ ὁ πολεμόκλονος Ἄρης καὶ Βουλγαρικὰ καὶ Ῥωμαϊκὰ στρατεύματα ἔστρεψε, καὶ ἡ ἅμιλλα ἔν τ' αὐτῷ καὶ δι' αὐτὸ τὰ πολλά, καὶ ἡ ταραχὴ δι' αὐτό· καὶ οἱ πρὶν νεκροὶ Βούλγαροι δι' αὐτοῦ καὶ νῦν ζωὴν ζῆσαι ἠλπίκασι, καὶ τὸ ἡμῶν δὴ ἄριστον στράτευμα τῇ λήψει τούτου ἦρε τὰ νικητήρια. μέγα τὸ δῶρον, ὅτι Θεοῦ καὶ πρὸς ἡμᾶς τοὺς Θεοῦ, ὡς Θεοῦ δῶρον ἀφανὲς πρὶν κείμενον παραδίδοται καὶ φράττει τοὺς ὅρους καὶ τὸ λάχος ἅπαν σφραγίζει. διαφράττει γὰρ τὴν Σαρδικὴν μὲν ἔνθεν καὶ τὴν Φιλίππου πόλιν πρὸς τοὺς Μακεδόνας ἡμᾶς καὶ ὁρίζει τὸ Βελεβούσδιον, καὶ πρὸς τὴν πρὶν εἰσάγει κατάστασιν καὶ τὸ τῶν Σκοπίων θέμα περιφανὲς καὶ τὸ τῆς Βρανίας ἐξάκουστον, περικλείει τὸ Ἀλβανὸν καὶ μέχρι τῶν Σερβικῶν ὅρων καταντᾷ τὰ ὁρίσματα. καὶ πάντα εἰρηνικὸν καὶ βασιλικὸν λόγον πρὸς τὴν ἁγίαν γῆν τὴν ἐμὴν μητέρα Ἀνατολὴν ὡς δῶρον φέρει θειότατον. ὧν δὴ τὸ κάλλος καὶ τὴν κατασκευὴν ἐπειδὴ τῷ κοινῷ κοινοτέρως τὰς ἀγγελίας ὁμιλεῖσθαι δεῖ διὰ τῶν γραμμάτων τῆς Βασιλείας μου, ἤδη τὸ ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους ἀφηγησόμενος ἔρχομαι· ἴστε δὴ πάντες. ταῦτα μὲν οὖν κατ' ἀλήθειαν καὶ γεγονότα καὶ πέλοντα τὴν φύσιν παριστῶσι τοῦ πράγματος καὶ τῶν τοιούτων καὶ τηλικούτων κόπων τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς Βασιλείας νομ τὰς ἐπικαρπίας ὑμῖν τοῖς

ди нея не воюва? Кой ли въ началото не облѣче ризница? Който не държи тази крѣпость, той става побѣденъ, щомъ тя се прѣвземе, а онзи който я изгуби, я нарича най-силна. Каква ли нужда има отъ много говорение? Къмъ нея крѣпость обърна войственията Арисъ и българскитѣ и ромейскитѣ войски, и борбата въ самата нея и за нея бѣ голѣма, както и смущението заради нея. И по-прѣдишнитѣ и сегашнитѣ българи чрѣзъ нея се надѣваха да живѣятъ животъ, и нашата най-храбра войска съ привземанието на тази крѣпость се увѣнча съ побѣди. Голѣмъ е този дарь, който ни се дава на насъ божиитѣ людие отъ страна на Бога, и който по-прѣди беше за насъ невидимъ; той (дарътъ) огражда границитѣ и запечатва цѣлата часть. Защото обгражда отъ една страна къмъ насъ македонцитѣ, Сердика и филиповия градъ и опрѣдѣля за граница Белдбжждъ, и поставя въ първото положение знаменитата скопска и прѣсловутата вранска земи, обхваща Албанонъ и прави прѣдѣлитѣ на царството да стигнатъ до сърбскитѣ граници. Тази крѣпость донася на светата земя и моята майка Анатолия всѣко мирно и царско слово като божественъ даръ. Прочее, понеже при писменнитѣ царски извѣстия за хубостьта и устройството на горното къмъ обществото трѣба да се говори и съ по-общедостжпни фрази, идя прѣдъ тѣхъ да изложа цѣлото дѣло отъ начало до край, защото всички знаете, че тѣ изобразяватъ фактитѣ въ дѣйствителность, и прѣдставятъ ра-

ἐμοῖς ἀρίστως φανεροῦντα προσάγουσιν. ὅς γὰρ εἰδῇ κατὰ βάθος τὸ γεγονὸς ἀσφαλῶς, τὴν γνῶσιν τούτου ἐξακριβώ<σει>· ὃ δ' αὖ ἐπιπόλαιον, ἐπιπόλαιον· τῷ γὰρ σκύμνῳ κύων συνενωθ<εὶς> καὶ <ἄρκτος> πρὸς τὴν σύναξιν εἰσδραμοῦσα καὶ καθ' ἡμῶν κινηθέντα τῇ λαιμάργῳ καὶ θηριώδει ὁρμῇ ὑπὸ τῆς λιχνότητος ἐκμανέντα, θεόθεν ἄρδην ἐξενικήθησαν. καὶ ἐκαρατομήθη ὁ κύων, καὶ ὁ σκύμνος φυγὰς διεσώζετο, καὶ ἡ ἄρκτος (τὸ παραδοξότατον, τὸ καινότατον) μεσίτης ἐγεγόνει τῶν ἀμφοτέρων καὶ τὰς ἁρπαγάς, ἃς δὴ τοῖς ὀδοῦσι τὰ θηρία ἀναλαβόντα πρὸς τὴν γαστέρα ἐξέπεμψαν, ἐξεμεῖν ἐδυσώπησε ῥάβδῳ τινὶ κατὰ κορυφὴν θεϊκῶς πληττόμενα Ῥωμαϊκῆς ἐκστρατείας βασιλικῆς. εἰ τοίνυν καὶ σκύμνοι καὶ κύνες καὶ ἄρκτοι τὰ θηριωδέστατά γε τὰ λαιμουργότατα τὴν τῆς Βασιλείας μου σπάθην δεδοικότα πρὸς σπονδὰς καὶ προσκυνήσεις ταύτης ἐκτρέπονται, οἷον ἂν βάρβαρον φῦλον ἕτερον πρὸς ταύτην ἀντιμαχέσηται; δυνάμει Θεοῦ ἄπορον τοῦτο κατὰ λόγον, κατ' ἰσχὺν καὶ κατ' ἔννοιαν. τὸ δὲ νικᾶν ἡμᾶς τοὺς Θεοῦ καὶ φέρειν κατὰ τῶν ἀντιπάλων τὰ νικητήρια ῥᾳδιώτατον, ἑτοιμότατοι. ἐντεῦθεν καὶ πρὸς Θεὸν ὕμνους προσάγεσθαι δίκαιον καὶ πρὸς ὑμᾶς τοὺς τῆς Βασιλείας μου χαρμόσυνα καὶ ψυχοτερπῆ εὐαγγέλια. διὰ τοῦτο τὴν τοσαύτην καὶ τηλικαύτην χαρὰν καὶ χάριν ἐν τῷ βραχεῖ χάρτῃ τούτῳ συνάξασα ἡ Βασιλεία μου ὡς ἐν θειοτέρῳ πυξίῳ τε περικλείσασα πρὸς ὑμᾶς ἀπέσταλκε

ботата въ самата ѝ сѫщность. И само онзи, който вникнува дълбоко въ тѣхъ, той само може да узнае напълно нѣщата, а онзи, който ги схваща отгорѣ-отгорѣ, той има повърхностно знание. Прочее, песътъ (кучето) се съедини съ лъвчето и мечката влѣзе въ тѣхното събрание и, подбудени отъ лакомство и звѣрско стремление, полудѣли отъ лакомство, бидоха поражени съвършенно отъ Бога и кучето се обезглави, и лъвчето се спасяваше съ бѣгство, а пъкъ мечката, (което е най-чудното и най-новото) стана посрѣдникъ и за двамата, и колкото нѣща звѣроветѣ бѣха грабнали съ зѫбитѣ си и погълнали, тѣ бѣха принудени да ги избълватъ, като ги удари — съ божия помощь — съ тояга по главата ромейската царска войска. Ако, прочее, лъвчета и кучета и мечки, най-голѣмитѣ и ненаситнитѣ звѣрове, се убояха отъ меча на царството ми и дойдоха да го молятъ и искатъ миръ, кое ли друго варварско племе би се осмѣлило да се бие съ него? Съ божията помощь това е невъзможно словомъ, силомъ и помишлениемъ, нъ да побѣждаваме ние, които сме божие, и да нанасяме поражение на противницитѣ си, това е най-лесно и най-готово Та заради това справедливо е да въздадемъ къмъ Бога хваления, а къмъ васъ, които сте отъ царството ми, радостнитѣ и душевеселителнитѣ извѣстия. И затова царстото ми, като прибра тази толкова много радость и толкова голѣма благодать въ тази малка хартия, и като я затвори, като въ единственъ божественъ скри-

τῆς χάριτος κατατρυφῆσαι καὶ τῆς χαρᾶς τὸ ἄνθος ἀναπέμψαι πρὸς τὸν Θεὸν τὸν δόντα τὸ κράτος, τὴν νίκην, τῶν ἀριστευμάτων τὴν ἐντελέχειαν.

жалъ, я изпрати на васъ, за да се наслаждавате отъ тази благодать и цвѣта отъ радостьта да отправите къмъ Бога, който даде могжществото и побѣдата, и завършеностьта на отличията.

Исторически обяснения на текста.

За да ни стане ясно съдържанието на туй единъ видъ окржжно послание, намираме за необходимо да дадемъ слѣднитѣ обяснения. Когато българскиятъ прѣстолъ заелъ малолѣтниятъ Михаилъ Асѣнъ, слѣдъ отравянието на Калимана I (1246 г.), никейскиятъ императоръ Иоанъ Ватацъ, възползуванъ отъ безредицитѣ въ България, отнелъ тутакси, почти безъ сражение и безъ кръвопролитие, всичкитѣ български области и крѣпости отъ Одринъ дори до Вардара. Земитѣ пъкъ на западъ отъ р. Вардаръ завзелъ епирскиятъ деспотъ Михаилъ II. Тогава Ватацъ успѣлъ да съгласи Иоана Ангела, господарьтъ на Солунъ, който по-прѣди се намиралъ подъ косвената власть на българитѣ, да признае неговата върховна власть*) и да положи клетва за вѣрность.

Настойницитѣ на младия царь, като нѣмали възможность съ военни сили да се противопоставятъ срѣщу Иоана

*) Асѣнъ II въ грамотата си, издадена на дубровнишкитѣ търговци, дава право на послѣднитѣ да търгуватъ свободно и въ гр. Солунъ, както и по другитѣ български области. А Ватацъ до смъртьта на Калимана, боейки се отъ българитѣ, не смѣелъ да нападне на Солунъ, който изпърво се управлявалъ отъ Асѣновия зетъ, Мануила Ангела, а подирѣ отъ Иоана, синътъ на ослѣпения тестъ на Асѣна II, киръ Теодоръ. У насъ погрѣшно се твърди отъ нѣкои проф., че Солунъ никой пжть не се намиралъ подъ властьта на българитѣ. Даже и въ историческата карта отъ г Хр. Милевъ, изработена възъ основа рецензията на проф. В. Златарски, солунското царство не е причислено къмъ владѣнията на Асѣна II! Киръ Теодоръ Ангелъ съ Асѣнови людие се явилъ прѣдъ солунската крѣпость, та гражданитѣ тайно го приели вжтрѣ и свалили зетя на Асѣна II, когото замѣстили съ теста му. Виж. Г. Акролита гл. 38—40. *Καὶ συναινέσει τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ τοῦ Ἀσὰν ἐγκρατὴς γενέσθαι τῆς Θεσσαλονίκης... ἠθέλησε... κρύφα μηχανᾶται τὴν εἰς Θεσσαλονίκην εἴσοδον... Ὁ δὲ Ἀσὰν τὸν πενθερὸν μᾶλλον ἐφίλει Θεόδωρον ἢ τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ Μανουήλ. ὑπερηγάπα γὰρ τὴν σύζυγον Εἰρήνην, οὐχ᾽ ἧττον ἢ Ἀντώνιος τὴν Κλεοπάτραν.* Асѣнъ обичалъ повече теста си Теодора, отъ колкото зета си Мануила, затова и се съгласилъ, щото да бжде послѣдниятъ сваленъ и изгоненъ отъ Солунъ. Ако българитѣ не сж владѣели града, Асѣнъ II не би причислявалъ въ грамотата си и гр. Солунъ, нито пъкъ властитѣ въ града биха се съгласили да свалятъ Мануила и да приематъ Иоана за свой владѣтель. Асѣнъ II се съгласилъ на всичко туй, защото обичалъ не по-малко Ирина, отъ колкото Антоний Клеопатра.

Ватаца, били заставени да сключатъ миръ и да отстжпятъ на никейския императоръ почти половината отъ южнитѣ владѣния на Асѣна II. Нъ прѣзъ 1254 г, щомъ като умрѣлъ Ватацъ, царь Михаилъ, освободенъ отъ клетвения договоръ, намѣрилъ за нужно да обсеби на ново изгубенитѣ по-прѣди земи и крѣпости въ Родопитѣ. Обаче императорътъ Теодоръ Ласкаръ II, синъ на Ватаца, зетъ по сестра на Михаила, скоро успѣлъ да отнеме отъ българитѣ всичкитѣ крѣпости съ изключение на Патмо въ ахридската область и на Цѣпена въ чепинското корито. Още на пролѣтьта императорътъ заповѣдалъ да се отправятъ отъ Сѣръ грѣцки войскови отряди подъ прѣдводителството на Алексия Стратигопула и на великия примикюръ Константина Торника, за да завзематъ Цѣпена, която много цѣнилъ Теодоръ Ласкаръ. Войскитѣ обаче се показали страхливи, защото, безъ да срещнатъ неприятелски войски и людие, за да стжпятъ въ сражение, казва Акрополитъ, а само като чули нѣкакви си неопрѣдѣлени гласове и шумъ и звукове на тржби, позорно се прѣдали на бѣгство, като оставили на пастиритѣ и българскитѣ свинопасци цѣлиятъ фуражъ и множество коне. По такъвъ начинъ бѣглецитѣ се върнали въ Сѣръ безъ оржжие и коне". Туй трѣба да е станало нѣкждѣ изъ родопскитѣ проходи, които водятъ отъ Сѣръ за Чепино, кждѣто мѣстнитѣ български планинци били скрити въ нѣкоя засада. Възмутенъ отъ тази несполука, Теодоръ Ласкаръ се рѣшилъ още прѣзъ сжщата есень лично да прѣдприеме походъ срѣщу Цѣпена и да я прѣвземе. Нъ нека оставимъ да говори за туй самиятъ историкъ Г. Акрополитъ, който билъ съучастникъ и очевидецъ на туй прѣдприятие.

„Като се отклони императорътъ отъ пжтя, който водѣше на изтокъ, се отправи и доде въ Димотика, а оттамъ той стигна въ Одринъ. И понеже не оставаше никаква крѣпость отъ ония, които бѣха отнети отъ българитѣ и отъ укрѣпленията, които бѣха подъ тѣхна власть, всички императорътъ завладѣ, съ изключение само на двѣ, едното твърдѣ незначително укрѣпление, лежаще изъ хълмоветѣ въ Ахрида и наричаще се Патмо, (което слѣдъ туй безъ всѣкаква мжка биде взето отъ Алексия Дука Филантропа, който биде изпратенъ отъ императора да пази крѣпоститѣ въ Ахрида), и друга крѣпость, наречена Цѣпена, която бѣ твърдѣ силна, (построена е на това мѣсто, гдѣто се схождатъ помежду си двѣтѣ найвисоки планини, Хемъ и Родопа, между които тече рѣката Хебъръ). И на императора бѣше твърдѣ неприятно, че той подобно на другитѣ, не завладѣ и тѣзи крѣпости, а продължаваха да се намиратъ вънъ отъ неговата власть, а особено тежко му бѣше за Цѣпена*). Прочее, затова той побърза да

---

*) Крѣпостьта Цѣпина се намирала тамъ, дѣто сега лежатъ развалинитѣ на голѣмото Каркарийско кале или *Метоятъ*, въ сѣ-

прѣдприеме експедиция противъ Цѣпена, и колкото имаше сила, да я опита противъ нея. Нъ между туй лѣтото вече прѣминаваше и наближаваше есень, и тя изтичаше. Нъ той като не се грижеше за врѣмето, нито се изплаши отъ студа на зимата, (той се грижилъ само да тури въ изпълнение свойто желание), като тури въ движение всичкитѣ си войски отъ Одринъ и като се разпореди, да се съберать колкото е възможно повече кола отъ цѣла Македония, както за прѣнасяние на машини и стѣнобитни оржядия, така и за прѣвозвание провиянтъ за войската, и като заповѣда да се съберать въ едно мѣсто множеството пѣши войници, въоржжени съ стрѣли и сѣкири, и когато всичко устрои добрѣ и по желанието си, се дигна отъ Одринъ и се отправи срѣщо Цѣпена. Войската прѣмина вече четири конака, стигна на мѣстото, което наричатъ Макроливада (съобразно съ вида, първи които видѣли туй мѣсто, нарекли го тъй). Тамъ войската биде настигната отъ първия снѣгъ, който започна да пада отъ вечерьта, прѣобърна се на виялица, която вия цѣла нощь и покри цѣлата земя съ дебелъ пласть снѣгъ, и постави императорътъ въ голѣмо затруднение. Мѣстото бѣше ненаселено, а неприятелитѣ бѣха близко, и очакваната оскждность на хранителнитѣ припаси не малко съкрушаваше духа, тъй като то съставлява самото страшно зло за войската. Поставенъ въ такова затруднение, той събра военоначалницитѣ, не само римляни, нъ и латиняни и скити (наемници), и ги запита: какво трѣба да се прави. Тѣ почти всички посъвѣтваха го да се завърне въ Одринъ. Императорътъ не отхвърли тѣхниятъ съвѣтъ, нъ каза имъ: „Вие сте ме посъвѣтвали това, което ви се е виждало по-добро и по полезно, нъ, ако би азъ самъ измисля нѣщо друго, съ Божията помощь, то приемате ли и вие тоя съвѣтъ отъ менъ, като произходящъ отъ господарь разсждителенъ, който се грижи за васъ, както трѣбва". Тѣ всички единогласно отгговориха, че това, което е угодно на ваше величество, ще бжде прието и угодно и на всички други. Тогава императорътъ отпусна ги да отидатъ въ палаткитѣ си, за да се подкрѣпятъ съ храна поради студа, а самъ влезна въ своя шаторъ и се съвѣтва съ окржжающитѣ го лица върху туй, какво е по-добрѣ да направи. Нѣкой отъ тѣхъ съвѣтвали го да тури въ изпълнение съвѣта, който му билъ даденъ въ общото събрание отъ съвѣтницитѣ; а другитѣ, чийто съвѣтъ

вероизточната часть на чепинското корито. За нея говори неясно Хр. Константиновъ въ Сборникъ за Нар. Умотворения, кн. IV, стр. 591. А К. Иречекъ въ *Пжтувания по България*, стр. 478—479 пише: „На лѣвия брѣгъ на този долъ (образуванъ отъ каркарийската рѣчица) на едно високо мѣсто стърчатъ стѣнитѣ на старо градище, казватъ отъ камъкъ съ дебели неизгнили греди между камънитѣ; казватъ му кале или метохъ, като го смѣтатъ за старъ мънастиръ".

се показа по-добъръ на императора, твърдѣха противното. Тѣ казваха: „отъ тукъ обратно до Одринъ има толкова пжть, колкото и до крѣпостьта Станимака, и както тамъ ние ще намѣримъ всичко нужно въ изобилие, така и въ Станимака. Нъ като се отправимъ къмъ Станимака, ний ще докажемъ на неприятеля, че не се страхуваме отъ него; че и неудобствата на зимното врѣме не ни заставятъ да се върнемъ назадъ“. Тозъ съвѣтъ се показа прѣкрасенъ на императора, и щомъ като поотслабна студътъ и прѣстана валението на снѣга, той заповѣда на утрѣния день да затржбятъ за походъ. Оттамъ, като взе полковетѣ си, той се отправи за Станимака. И тукъ като заповѣда да нахранятъ войската, продължи пжтя направо за Цѣпена. Нъ се отби въ градеца, називаемъ Баткунъ, който можеше да снабди войската много дни съ хранителни припаси. Оттукъ той изпрати дѣда си Мануила Ласкариса, който билъ монахъ и се наричалъ Максимъ и своя началникъ на размѣняванието, Костантина Маргарита, да направятъ огледъ на мѣстото и да намѣрятъ най-удобенъ пжть за движение на войската.

А тѣ, като се отправиха и разгледаха мѣстностьта, съобщиха на императора че намѣрили удобенъ достжпъ и особено Константинъ Маргаритъ, при все че мнозина, които знаели мѣстностьта, възражавали противъ него. Императорътъ, като се довѣри на тѣхъ, се отправи съ всичката си войска. Между туй мѣстностьта бѣ неудобна за походъ; плъзгавиятъ ледъ, който покриваше цѣлия пжть, прѣчеше много да се върви по стръмния пжть, при това по краищата на пжтя растѣха гжсти листвени дървета. Войската прѣзъ цѣлата нощь, като запали огньове, се грѣеше около тѣхъ, и на мнозина прислугата не можеше да намѣри своитѣ господари съ тѣхнитѣ палатки. На всѣка минута протичаха сълзи отъ очитѣ, ако и да не бѣха тжжни, защото димътъ отъ огньоветѣ на дърветата, като се задържаше отъ гжстотата на дърветата, и, като не можеше да намѣри свободенъ изходъ на чистъ въздухъ, засѣдаше низко и силно глождеше очитѣ и ги прѣдизвикваше да сълзятъ. Отъ това пострада и самъ императорътъ. А щомъ като прѣмина нощьта и настана день и като узна императорътъ, че крѣпостьта е недостжпна за обсаждание, заповѣда да отстжпи войската на открито мѣсто. Самъ императорътъ остана да пази отстжпванието на войската съ незначителенъ отрядъ отъ свитата си и новаци. Слѣдъ тѣхъ и той самъ отстжпи надолѣ пѣша, както и другитѣ, защото поради наклоностьта на гората не бѣше възможно да се езди на конь. Като прѣкара два дена тамъ и като оплѣни селото Баткунъ, императорътъ се върна въ Одринъ и оттамъ въ Дидимотика.

Между туй българскиятъ царь, като нѣмаше възможность да прѣдприеме, каквото и да било противъ гърцитѣ, когато императорътъ прѣбиваваше съ такива сили на западъ, и се

приближаваше къмъ прѣдѣлитѣ на неговата страна, прибегна до прѣговори и поиска да заключи миръ чрѣзъ посрѣдничеството на теста си, русинътъ (князъ) уръ, който бѣ зетъ на маджарския кралъ.

Изпърво той отправи къмъ император пратеници, които прѣдварително да устроятъ, щото той да може да пристигне при императора безъ всѣкаква опасность и да бѫде приетъ съ честь отъ негова страна. Така и стана. Уръ стигна при императора и биде приетъ отъ самодържеца ласкаво и съ подобающитѣ почести, както той самъ, така и тѣзи, които бѣха съ него. Мирътъ биде заключенъ и законно скрѣпенъ съ клетва отъ страна на ура, който я произнесе и за себе си, и за зетя си българскиятъ царь, именно: да повърне на императора крѣпостьта Цѣпена (тази единствена крѣпость отъ тѣзи, които бѣха подъ властьта на императора Иоанна, която се държеше още отъ българитѣ), а імпероторътъ да се намира въ миръ съ българитѣ, и двѣтѣ страни да се задоволятъ съ прѣдишнитѣ граници.

Понеже всичко туй се извърши, споредъ желанието на императора, уръ, като се прости съ него, замина, обсипанъ съ царски подаръци (цѣлиятъ брой на които достигаше до 20,000 хиляди, заедно съ всичкитѣ вещи, коне, платна и пр.), а императорътъ прѣбиваваше близо до р. Регина, като очакваше прѣдаването на Цѣпена...

Въ това врѣме се случи едно удивително обстоятелство, достойно за паметь и историята. Бѣше господски празникъ Прѣображение Господне. Понеже на божествената служба трѣбаше по обичая да присѫтствува и императорътъ, то обѣда стана твърдѣ късно. Обѣдвахме и ний, и като си поотдъхнахме малко, станахме. Слънцето на хоризонта клонѣше къмъ западъ, а императорътъ имаше обичай всѣка вечерь при захождание на слънцето да обиколи цѣлия лагеръ, а подирѣ близо до единия край на лагера да се изкачи на равно и малко издигнато мѣсто, та оттамъ да нагледва всичката си войска, която той наричаше подвиженъ градъ, който пази всичкитѣ други римски градове. Така той правѣше постояно, и ако на западната половина отъ хоризонта да бѣше вече се появила вечерната звѣзда, той не пропусна да направи сѫщото. Разстоянието отъ мѣстото, дѣто стана императорътъ до лагера, се простираше на около 40 стадии, ако не и повече.

По нещастие тогава азъ изгубихъ императорската любовь и попаднахъ въ бѣда. Като узнахъ, че императорътъ вече е въскаченъ на коня, азъ набързо възседнахъ муле и тичешкомъ послѣдвахъ слѣдъ него. Не обрѫщайки внимание на това, че бѣше твърдѣ късно, императорътъ яхналъ вървѣше твърдѣ бързо и когато забѣлѣза, че азъ оставамъ назадъ, като подозираше, че не ще го достигна, каза ми: „не оставай надирѣ, върви по-бързо“.

Стигна, прочее, на обикновеното мѣсто. Велможитѣ застанаха около императора, азъ се присъединихъ къмъ тѣхъ, и ний всички застанахме въ кржгъ. Императорътъ каза: „знаете ли вий, какво извѣстие сме получили не отдавна? — Не, царю, отговорихме ние, не знаемъ. — Императорътъ. Единъ человѣкъ, прѣди малко като доде, съобщи ни неприятна вѣсть А тя бѣше, че русинътъ уръ излъгалъ насъ. Неговото посрѣдничество за сключване на мира било чиста лъжа; той далъ лъжлива клетва и дошълъ тукъ за свои лични облаги. Всичко, каквото той направилъ, било измама, и между туй той има благовиденъ прѣдлогъ, както казватъ, за нарушаване клетвата, именно: че неговиятъ зетъ, българскиятъ царь, не приема мира на такива условия. — Прочее, какъ ви се вижда? Нима вѣрно е това, или е измислица отъ лъжецъ? — Ний отговорихме. На насъ се вижда, че въ всичко това нѣма истинска дума. Това е казалъ нѣкакъвъ лъжецъ и човѣкъ, който не заслужва довѣрие, защото русинътъ уръ, не само за себе си, нъ и за своя зетъ, българския царъ, даде клетва. Какъ е възможно, бидейки християнинъ човѣкъ, да попадне въ такъво вѣроломство?—Императорътъ. Страстьта за пари го довела до това, че той се рѣшилъ на такъво безчестно дѣло и ние не само, че нѣмаме любовьта на българитѣ, нъ и напраздно иждивихме само толкова пари! — Не, царю, не, не може туй да бжде истина. — Императорътъ обърна се къмъ мене и каза: А ти, за това какво ще кажешъ? — Азъ подѣлямъ общото мнѣние, както и другитѣ, и мисля, че въ казаното се съдържа повече лъжа, отколкото истина. А ако ли, както по нѣкога нѣкои правятъ, уръ се рѣшилъ да се закълне, като прѣдварително намислилъ да ни излъже, то нека Богъ му бжде противникъ, когото ние за нашата справедливость и истина ще го имаме за защитникъ. Така казахме ний и императорътъ се съгласи съ нашитѣ думи. Слѣдъ това всички ний се вдигнахме отъ мѣстото, за да се върнемъ въ нашитѣ палатки, защото вече бѣше нощь. Пълната луна освѣтляваше ни пжтя. Императорътъ по пжтя пакъ ни запита. Какъ мислите за казаното? — Лъжа е това, царю, отговорихме ний. И то не единъ пжть, не два, не три, а много пжти ни запитваше за това. А ние на всичкитѣ негови запитвания давахме единъ и сжщъ отговоръ и замълчавахме. Най-сетнѣ той още веднъжъ попита; а когато виде, че всичкитѣ мълчатъ, то обърна се къмъ менъ и ме запита: „А ти що ще кажешъ за това"? И тозъ пжть ме нарече не само по име, нъ и по длъжность. Това дѣло се отнася повече до тебъ, отколкото до който и да е другъ, и по прѣимущество е твоя работа? Това той каза, като желаеше да намѣри прѣдлогъ за сърдня. Тогава азъ казахъ: Че защо да е моя работа? Ако азъ бихъ съставилъ не добрѣ договорната грамота или бихъ направилъ каквото и да е опущение при извършванието на клетвата;

ако би неприлично бихъ приелъ ура и тѣзи, които бѣха съ него, то дѣйствително би било моя грѣшка и моя вина. Нъ, ако всичко това биде направено прилично и както слѣдва, то какво отношение има къмъ мене, ако било е прѣобърнато отъ тѣхъ по своему?

Не зная съ каква цѣль императорътъ ме попита, (защото азъ му разяснихъ дѣлото). Какво ще кажешъ и ти за това? — Царю, азъ нѣколко пѫти казахъ, че по моето мнѣние въ туй се съдържа повече лъжа, отъ колкото истина. Прочее, въ дѣла тъмни, по мое мнѣние, точното разкритие на истината не е лесна работа. Върху туй той каза на менъ. — Та въ това се състои и заслугата, щото въ тъмнитѣ дѣла да се открие истината. Защото въ яснитѣ дѣла и магаретата намиратъ истината. — На туй азъ отговорихъ. Ето най-послѣ и ний се причислихме къмъ магаретата. — А царътъ разгнѣвенъ каза: Ти всѣкога си билъ глупецъ и сега си оставашъ такъвъ. — На тѣзи думи азъ забѣлѣзахъ само туй: „Тъй като азъ съмъ глупецъ, то и ще мълча, нека говорятъ умнитѣ". Така отговорихъ азъ. А императорътъ, като излѣзе отъ себе си, искаше да истегли меча и вече бѣше хваналъ дръжката, нъ се задържа, и пакъ я вмъкна, защото малко бѣше я извадилъ. Тогава заповѣда на великия си доместикъ Андроника Музалона да ме свали отъ мулето. Той тихичко каза ми: хвърли си горното платно. — Азъ скочихъ отъ мулето. И найдобрия мой императоръ, за когото азъ толкова много се грижехъ при баща му и който често съ гласъ между многолюдни събрания говорилъ за мене: (Тозъ человѣкъ много добро направилъ за мене), тозъ императоръ заповѣда на двама жезлоносци, които въ прѣдишния день бѣха назначени, да ме биятъ... Тѣ ме удряха, а азъ мълчешката прѣнасяхъ ударитѣ. Императорътъ още повече се ядосваше, че азъ не прибѣгвахъ къмъ молби, даже и тогава, когато ме биеха!

И слѣдъ като азъ получихъ по цѣлото тѣло много удари, едва тогава съ слабъ гласъ продумахъ: „Христе царю! Колко пѫти азъ бѣхъ излаганъ на болести и защо ни една болесть не ме лиши отъ живота? И ти за такова ли врѣме ме запази"! Тъй казахъ азъ и императорътъ, стѣсненъ отъ моитѣ думи, заповѣда да ме освободятъ...

Наведохме горния епизодъ съ цѣль да се види, до каква степень се цѣнилъ отъ никейския императоръ мирътъ съ българитѣ. Когато съобщили на императора, че българитѣ ще нарушатъ мира, той остава съвсѣмъ неспокоенъ и почти бълнува; затова и върху Г. Акрополита, (като министъръ на външнитѣ работи), се излѣлъ гнѣвътъ на императора. Този епизодъ е доста характеренъ и е въ състояние да ни посочи, че окрѫжното послание е документъ хвалебенъ. То съдържа не сурови исторически факти, а повече хвалби на императора.

---

* * *

Новитѣ възгледи върху заселяването на Балканския полуостровъ отъ словѣнитѣ.

За първитѣ жилища на словѣнитѣ въ Европа мнѣнията на ученитѣ се различаватъ доста много Така, нѣкои (С. А. Пичъ) мислятъ, че първото мѣстожителство на нашитѣ прѣдѣди е било нѣйдѣ по долни и срѣдни Дунавъ, отъ дѣто послѣ се разселили по разни посоки; нъ повечето отъ ученитѣ слависти не сподѣлятъ това мнѣние, като смѣтатъ за първи жилища на словѣнитѣ мѣстата между Карпатитѣ и Балтийско море, отъ една страна, и отъ друга, между Висла и срѣдни Дунавъ. „Тамъ, между Одеръ и Днѣпъръ, е била тѣхната люлка, тамъ живѣли тѣ още до Р. Хр, и то още не подъ сегашното имъ общо име словѣни, а подъ името Венеди, Венди, което имъ дали тѣхнитѣ западни съсѣди — германцитѣ или галитѣ".[1]) Сѫщото мнѣние сподѣля и проф П. Милюковъ, който казва: „Дѣсния брѣгъ на Висла и сѣверния склонъ на Карпатитѣ можемъ брои за найстаро познато намъ мѣстожителство на словѣнитѣ".[2])

Се́ тъй трудно за разрѣшаване се явява и питането: дѣ и какъ сѫ се разселили словѣнитѣ изъ първото отечество въ по-послѣшнитѣ си исторически мѣстожителства, които обхващатъ огромно пространство въ западна, източна и южна Европа. Въ случая насъ ни интересува въпроса за разселяването на словѣнитѣ въ южна Европа (т. е. на Балкански п-овъ), та ще се опитаме да изложимъ мнѣнията на ученитѣ по него.

Мнѣнието, че словѣнитѣ сѫ били автохтонни жители на Балкански п-овъ (Богуславски, В. М Флорински, Ружичъ, Сасиневъ, Парглуцки, Жунковичъ и др.[3]) срѣща силна реакция, чиито прѣдставители се явяватъ прѣди всичко нѣмскитѣ учени Цайсъ и Мюленхофъ и словѣнскитѣ Крекъ, Смирновъ, Погодинъ, Дриновъ, Браунъ, А. Василевъ, Ст. Станоевичъ, Радоничъ, Кондаковъ и др. Слѣдъ издирванията на тия учени не остава съмнѣние, че словѣнитѣ сѫ пришелци на Балкански полуостровъ и то пришелци отъ доста късна епоха. Началото на тѣхното прѣселение, казва проф. Дриновъ, е въпросъ отъ общъ интересъ за старата история на словѣнитѣ, понеже съ

---

1) Проф. Л. Нидерле ст. „Происхожденіе и разселеніе Славянъ" въ сборникъ „Что нужно знать о Славянахъ".

2) „Разселеніе Славянъ", ст. въ I т. на Книга для чтенія по исторіи срѣднихъ вѣковъ.

3) Въ нашата историческа литература тая теория се е подържала отъ Г. С. Раковски, а днесъ неинъ яръкъ защитникъ се явява Д-ръ Г. Ценовъ, нъ безъ да е прѣдставилъ допълнително нѣкакви научни доводи.

него е свързано тѣхното първо стълкновение съ историческия свѣтъ, първата имъ поява на историческото поприще. Нъ въпрѣки неговата важность, въ науката сѫществуватъ твърдѣ неопрѣдѣлени сами по себе и противорѣчиви рѣшения.[4]) Причииата на туй лежи прѣди всичко въ липсата или по-вѣрно въ голѣмата оскѫдность на исторически свѣдѣния отъ оная епоха за разселяването на словѣнскитѣ племена.

Първитѣ изслѣдвачи на тоя въпросъ сѫ слагали прѣселеннето на словѣнитѣ на Балк. п-овъ прѣзъ епохата на великото прѣселение на народитѣ. Така, полскиятъ историкъ *Суровецки* мисли, че словѣнитѣ се явили на долни Дунавъ слѣдъ разпадането на хунската държава (къмъ края на V в.) и че слѣдов. тѣхната поява на дѣсния брѣгъ на Дунава трѣбва да се отнесе къмъ послѣдната четвъртина на V в. Това мнѣние намѣрило ревностенъ защитникъ въ лицето на знаменития *Шафарикъ*, споредъ когото мирното и спокойно прѣселване на словѣнитѣ и установяването имъ въ Мизия, Дардания и Македония е почнало въ края на V и траяло прѣзъ цѣлия VI вѣкъ. Хърватскиятъ изслѣдвачъ *Д-ръ Х. Рачки* отнася появата на словѣнитѣ при Дунава сѫщо къмъ врѣмето на хунското господство. Покойниятъ руски ученъ *Гилфердингъ* пъкъ е на мнѣние, че хунското движение дало само тласъкъ на словѣнитѣ, като прѣдполага, че „вече вестготитѣ, бѣгайки прѣдъ хунитѣ отъ брѣговетѣ на Днѣпъръ къмъ Дунава, около 375 г. увлѣкли съ себе си и нѣкои словѣни. По-късно Атила, изпращайки постоянно своитѣ пълчища въ Мизия и другитѣ области на Византия, отварялъ за тамъ пѫть на словѣнитѣ".[5])

Малко по-късно именитиятъ нашъ историкъ *М. С. Дриновъ* разработи подробно тоя въпросъ въ специално съчинение „Заселеніе Балканскаго полуострова Славянами" (1872). Неговото мнѣние вече се различава отъ досега изказанитѣ. Когато цитиранитѣ изслѣдвачи не поставятъ началото на словѣнското разселяване на югъ отъ Дунава по-рано отъ II половина на IV в., той дири слѣди отъ словѣни въ прѣдѣлитѣ на Византийсктта империя далечъ прѣди епохата на великото прѣселение на народитѣ — още въ IV и III, дори въ II в. [6]) Чешкиятъ ученъ *К. Иречекъ* въ своята История на българитѣ (стр. 94) възприе това мнѣние на Дринова, като казва: „Този възгледъ тъй сѫщо и намъ се показва по-вѣренъ, макаръ че въпросъ не може още да се счита рѣшенъ". Общо като Дринова се изказва и единъ отъ най-новитѣ изслѣдвачи на въпроса — *Л. Нидерле.*, който прѣзъ 1902—1904 излѣзе съ капитално съчинение върху старата история на словѣнитѣ (Slovanské starožitnosti — Praha, въ 2 тома). Въ противоположность на това, казва той, дѣто ученитѣ не признаватъ „движението на словѣнитѣ по-рано отъ VI в. на Балк. п-овъ, не може да се не признае, че въ старитѣ истор. извѣстия, въ най-древнитѣ

---

[4]) Съчинения на М. С. Дриновъ, т. I. стр. 189.

[5]) Иречекъ, История на българитѣ, стр. 93; Съчинения на Дриновъ. т. I, стр. 183—186.

[6]) Мнѣнието на Дринова е достатъчно извѣстно, та за туй нѣма нужда да го цитираме въ подробности. Върху него ще наведемъ по-долу критиката на руския ученъ Н. П. Кондаковъ.

мѣстни названия и въ археологическитѣ материали има цѣлъ редъ данни, които противорѣчатъ на такова късно движение на словѣнитѣ. Впрочемъ и a priori, продължава чешкиятъ ученъ, е естествено да се мисли за по-старо разселяване: ако у варварскитѣ племена, които прѣзъ II—V в. сѫ земали участие въ движението на народитѣ въ Германия, Дания и на Балканитѣ, срѣщаме словѣнски имена, ако въ езика имъ срѣщаме имена отъ словѣнски произходъ и въ мѣстната номенклатура тукъ—тамѣ виждаме очевидно словѣнски имена, а виждаме на Пейтингеровата карта, съставена най-късно прѣзъ III—IV в., венедитѣ въ Дакия и на Дунава, — то нѣма защо да избѣгваме заключението, че словѣнитѣ, макаръ и да не сѫ автохтони въ тия мѣста, се пакъ сѫ почнали да се заселяватъ тукъ далече прѣди V—VI в. Като говори за южнитѣ словѣни, сѫщиятъ ученъ къмъ групата на българитѣ отнася словѣнитѣ, които завзели Македония и Гърция [7]).

Противъ мнѣнието на Дринова, а слѣдов. и противъ това на Нидерле рѣшително възстава руският ученъ *Н. П. Кондаковъ*, който прѣди двѣ години излѣзе съ цѣненъ трудъ върху археологията на Македония [8]) Той поставя първитѣ прѣселения на полуострова не по-рано отъ началото на VI в. Отъ 500 години, казва той заддунавскитѣ словѣни, дирейки селища и притискани на свой редъ отъ нашествията на скитницитѣ, почватъ своитѣ систематически нахлувания въ т. нар. Илирия, въ сѣверна и централна Македония, като изкарва, че първитѣ словѣнски напливи въ тия страни сѫ били „прѣимущественно, ако не изключително, сръбски“.[9]) Между разнитѣ „догадки“ за древностьта на Балканскитѣ словѣни Кондаковъ се спира главно върху тая за словѣнския произходъ на Юстиниана и неговото сѣмейство, прието отъ Гилфердингъ, Дриновъ, Иречекъ. Кондаковъ оспорва мнѣнието на Дринова за древностьта на балканскитѣ словѣни. Слѣдъ като завръшва критическия разборъ на всички фантастични догадки за сѫществуването на словѣнитѣ въ епохата до римлянитѣ, а сѫщо и прѣзъ врѣмето на римското владичество, Дриновъ туку изеднажъ рѣшително се спира върху почвата прѣзъ V в. на словѣнскитѣ лични имена въ византийската империя, отъ дѣто и логичното

---

7) Проф. Л. Нидерле. Происхожденіе и разселеніе Славянъ, статия въ сборника „Что нужно знать о Славянахъ“.

8) Н. П. Кондаковъ. Македонія. Археологическое путешествіе. Сп. б. 1909.

9) Това впрочемъ не бърка на почтения ученъ, щото малко по-надолу (стр. 23 на цитираната негова книга) да говори нѣщо по-подробно. Съ падането на Петровото царство „била унищожена политическата сила само въ източната половина на Балканското словѣнство. Въ западната часть на българското царство, именно тамъ, дѣто била прѣнесена неговата граница (въ Прѣспа и Охридъ), българската независимость се запазила и изработила въ форма на народната династия на Шишманидитѣ“. „Споредъ мене, продължава Н. П. Кондаковъ. тоя исторически фактъ удостовѣрява най-ясно отъ всичко тѣснитѣ племенни, иначе казано, родственитѣ връзки на българското словѣнство съ словѣнитѣ на Охридъ, а слѣдов. и въобще съ македонскитѣ словѣни; по-точно казано — удостовѣрява източно-българския произходъ на македонското словѣнство“. Тоя свой възгледъ Кондаковъ поддържа и по-нататъкъ въ книгата си — гл. стр. 52 61.

заключение за сжществуването на словѣни на полуострова прѣзъ тая епоха. Еднажъ установено това, Дриновъ отива още по-назадъ (понеже точни истор. данни нѣма за IV—V в.) въ IV, III и II вѣкове, отъ когато трѣба да е почнало словѣнсквто прѣселение на полуострова.

Това прѣселение, обаче, чакъ до VI в., е ставало случайно, единично, а систематичното, масовото имъ идване на полуострова, вече не съ цѣль на грабежъ, а за здраво заселяване, почва отъ VI в., когато, застаналъ вече на здрава истор. почва, той реди година по година извѣстията за нахлуването на словѣнитѣ въ прѣдѣлитѣ на империята, за тѣхнитѣ опустошения и за мѣстата, въ които се настанили. Грѣшката на Дринова произлиза отъ туй, че той зема Юстиниана и неговото сѣмейство, както и разни лица, заемащи високи постове въ империята, за словѣни, когато, споредъ английския историкъ *Брайсъ*, източникътъ, върху който се гради мнѣнието за словѣнския произходъ на Юстиниана, е измислица едва отъ XVII в. Вмѣсто при това да се задоволи съ логиката на фактитѣ, съ общи съображения, Дриновъ се смущава отъ названията на разни племена (Боиски, Амилзури, Итимари, Топасурси) и се рѣшава да твърди, че прѣселението на словѣнитѣ на полуострова датира чакъ отъ II в. Разбира се, продължава Кондаковъ, всички гадания за сжществуване на словѣнитѣ прѣзъ епохата до Юстиниана излизатъ безплодни и даватъ само редица отъ невѣроятни заключения. Ако слушаме постоянно въ царуването на Юстиниана за нахлуване на словѣни или варвари — безразлично, то отъ туй трѣбва да извадимъ друго заключение: че слов. гжсто поселение на полуострова въ тая епоха още не е имало, че значителна часть отъ словѣнитѣ сж живѣли задъ Дунава и по прѣжному били притискани и тласкани отъ тамъ въ прѣдѣлитѣ на империята отъ по-силни и войствени племена[10].

Мнѣнието за по-ранншното прѣселение на словѣнитѣ на полуострова не сподѣля проф. *В. Н. Златарски*. Споредъ него, словѣнското движение на югъ отъ Дунава, което се бѣ почнало отъ края на V в. и се продължи до половината на VII в., се завърши съ туй, че къмъ това врѣме цѣлиятъ почти Балкански п-овъ, съ изключение на приморскитѣ укрѣпени градове, бѣ гжсто населенъ отъ словѣни и че едни отъ глав. племена, именно тия, които се бѣха поселили въ южната часть на п-ова, признаха, отчасть доброволно, отчасть подъ натиска на оржжието, върховната власть на визант. императоръ, а другитѣ, които се бѣха настанили въ сжщата часть, останаха въ неопрѣдѣлени политически отношения спремо източната империя [11]

По занимаващия ни въпросъ се изказва и *Н. П. Благоевъ*. Кога южнитѣ словѣни сж напуснали първитѣ си жилища и сж се упжтили къмъ Дунава — не се знае положително. Прѣдполага се, обаче, че една малка часть още прѣзъ III в. се отцѣпила отъ своя

[10]) Н. П. Кондаковъ, Македонія. Археол. путешествіе, стр. 15—19.

[11]) *В. Н. Златарски*, Студии по бълг. история (Отпечатъкь отъ Период. списание), 1903, стр. 1.

народъ, и римскитѣ императори я заселили въ Мизия, Тракия, Македония и Илирия. Прѣзъ врѣме на хунското владичество незначителна часть словѣни минали Дунава и се настанили като колонисти и войници на Балк. п-овъ, нъ слѣдъ разпадането на хунската държава словѣнитѣ се явяватъ край Черно море и долни Дунавъ, отъ дѣто въ разни врѣмена и въ разни групи зели да минаватъ Дунава и да навлизатъ въ визант. балкански области. Прѣзъ врѣме на аваро-словѣнскитѣ и персийски войни южнитѣ словѣни безъ никакво прѣпятсвие отъ страна на визант. императори, дори и съ тѣхното съгласие, въ голѣми групи минавали р. Дунавъ и гжсто населили Балк. п-овъ. Въ първата половина на VII в. цѣлата територия, между Черно море и Адриатическо и отъ Матапанъ до Дунавъ и Сава, била гжсто населена съ словѣни.[12])

Нападането на словѣнитѣ върху провинциитѣ, що лежатъ на югъ отъ Дунава, споредъ *А. Васильева*, документално могатъ да бждатъ засвидѣтелствувани отъ възцаряването на Юстиниана, т. е. отъ 528 г. Отъ тогава тия нашествия слѣдватъ вече непрѣкъснато прѣзъ цѣлия VI в. Трудно е да се мисли, че словѣнитѣ не сж нахлували и по-рано, макаръ да нѣмаме за това истор. свидѣтелства.[13])

Извѣстниятъ руски историкъ *П. Н. Милюковъ* поставя началото на словѣнскитѣ прѣселявания на нашия п-овъ по-рано, непосрѣдствено слѣдъ прѣселянето на народитѣ. Вмѣсто старитѣ готи и хуни, казва той, Старопланински п-овъ подкачатъ да нападатъ нови народности, които тогавашнитѣ историци, по лошъ литературенъ навикъ, назоваватъ съ класическитѣ имена скити и гети. Изглежда, че подъ име гети разумѣвали словѣни. Въ такъвъ случай първитѣ налитания на словѣнитѣ върху Византия трѣбва да се отнесатъ къмъ края на V вѣкъ[14]).

* * *

Прѣзъ послѣднитѣ години се явиха съчинения на редица именити словѣновѣдци, които сжщо занимава тоя въпросъ. Ние ще наведемъ мнѣнията по него на нѣкои отъ тѣхъ.

Така прѣзъ 1909 г. излѣзе цитираната по-горѣ книга върху археологията на Македония на Кондакова, чието мнѣние ние изложихме по-горѣ. Прѣзъ сжщата година излѣзе въ отдѣленъ отпечатъкъ труда на Бѣлградския *проф. д-ръ Ст. Станоевичъ* „О јужним словенима у VI, VII и VIII веку". По занимаващия ни въпросъ между друго о той казва: прѣзъ втората поливина на V в. тѣ почнали на дружини да минаватъ на Балкана и да плячкосватъ тамъ, а здраво почнали да се прѣселяватъ на Балкански п-овъ едва къмъ началото на VII в. Въ началото на VI в., продължава сжщиятъ ав-

---

[12]) *Н. П. Благоевъ*, История на старото бълг. държавно право, т. I, 1906, ст. 16—18.

[13]) *А. Васильевъ*, Славяне въ Грецій (въ Визант. Временникъ, 1894, стр. 406).

[14]) *П. Н. Милюковъ*, Разселяване на словѣнитѣ (въ Книга для чтенія по исторіи срѣдныхъ вѣковъ, т. I).

торъ, словѣнитѣ почнали да минаватъ Дунава и да нападатъ балканскитѣ провинции. Нъ дори въ първитѣ години на VII в. тѣ не населявали масово Балк. п-овъ, понеже до 602 г. визант. гарнизони още държали цѣлата сѣверна граница. Въ тѣхни ржцѣ се намирали и Бѣлградъ, и Костолацъ, и Нове. До тогава словѣнитѣ само врѣменно минавали отъ лѣвия върху дѣсния брѣгъ на Дунава. Императорътъ Маврики билъ сваленъ отъ прѣстола поради туй, че византийската войска, която била изпратена противъ словѣнитѣ, не искала да зимува въ словѣнскитѣ земи по лѣвия брѣгъ на долни Дунавъ[15]).

Сжщото почти мнѣние сподѣля и проф. *А. Л. Погодинъ*. Словѣнитѣ, казва той, сж проникнали на Балканския полуостровъ вѣроятно въ началото на VI в. Отъ 527 г. се захваща изъ година въ година нахлуването на словѣнски пълчища въ Византия: тѣ грабятъ страната и се връщатъ съ голѣма плячка назадъ. Полека-лека обаче тия нахлувания зематъ характеръ на прѣселяване: вълнитѣ на нападащитѣ отряди, които заливатъ крайдунавскитѣ области, не се връщатъ сега задъ Дунава, понеже тамъ страната не само се разграбва и опустошава, нъ се и завзема отъ нови поселения[16]). — Ето и възгледа, който се разпространява между нашата академическа младежь въ юридическия клонъ, именно: „Споредъ нѣкои историци (Гильфердингъ, Рачки, Дриновъ и др. словѣнскитѣ заселвания на полуострова се почватъ отъ II и III столѣтие (карпитѣ). Най-напрѣдъ тѣ се прѣселвали мирно, тихо, даже съ съгласието на Византия. Въ продължение на 200 години тѣ живѣли като гръко-римски прѣселенци въ Мизия, Тракия, Дардания и Македония и ставали мѣстни граждани. Слѣдъ оттеглянето на готитѣ отъ полуострова къмъ Италия (488 г.) — тѣ почватъ по-живо и съ оржжие въ ржка нахлуване на полуострова". (Ст. С. Бобчевъ, История на старобългарското право — лекции и изслѣдвания стр. 214. — 1910 год.). Както вижда читательтъ г. С. С. Бобчевъ възприелъ опровергнатия вече старъ възгледъ на М. Дринова.

Тукъ е мѣстото да прибавимъ и възгледа на проф. Юл. Кулаковскій.

„Въ края на Анастасиевото управление, пише той, се появилъ новъ врагъ на сѣверозападната граница на империята. Това сж били словѣнитѣ, на които въ това врѣме прилагали старото име „гети". Този етнически терминъ отдавна обозначавалъ племената, които живѣли на сѣверъ отъ тракийцитѣ. Лъжливата quasi-ученость на Кассиодора свързвала сждбата на гетитѣ съ историята на готитѣ, и Иорданъ е прѣнесълъ тѣзи изкривявания въ своя трудъ. Сега името гети се прибавило къмъ новъ дотогава незнаянъ народъ, който въ огромна маса потеглилъ къмъ Дунава по направление къмъ Илларикъ. Въ 517 година станало първото втурване на този новъ врагъ на империята. Словѣнитѣ прѣминавали по онзи сжщи пжть, по който е ходилъ Атилла на разорение на империята, и потеглили къмъ югъ. Тѣ опустошили двѣтѣ Македонии, Тесалия, Епиръ. Въ тѣзи пълчища

---

[15]) *Глас*, Српск. Крал. Акад. кн. LXXX.

[16]) *Исторія* Сербіи.

имало много конници[17]). Огромното множество на людиeто попаднало въ плѣнъ и императора изпратилъ 1000 фунта злато на префекта на преторията Илликъ Иоану за откупуване на плѣнницитѣ. Словѣнитѣ проявявали страшна жестокость и ако не получавали откупа, то убивали плѣнницитѣ подъ стѣнитѣ на градоветѣ или ги изгаряли, като ги затваряли въ тѣхнитѣ жилища. Лѣтописецътъ, като дава кратъкъ отчетъ за това събитие, напомнюва за огненитѣ стрѣли отъ сѣверъ, за които е съобщилъ нѣкога си пророкъ Иеремия[18]). — Така се е наченало запознаването на империята съ словѣнитѣ.

Наскоро слѣдъ това словѣнитѣ заели низкитѣ мѣста на лѣвия брѣгъ на Дунава отъ самитѣ му устия. Раздробени на множество племена, които незнаяли надъ себе си една силна власть и като нѣмали свое знатно съсловие, както е било у германцитѣ, словѣнитѣ сж прѣдставлявали масса, съ която империята не е умѣяла да се разправи и дълго е търпѣла само нашествия. (Юл. Кулаковскій, Исторія Византіи, стр. 469, Кіевъ 1910 г.). — Най-сетнѣ ще прибавимъ и найновиятъ възгледъ на нашия историографъ, добрѣ познатъ на българското общество проф. на виенския университетъ г-нъ Конст. Иречекъ, който прѣди нѣколко десетки години въ Историята на българитѣ бѣше помѣстилъ специална глава върху *„заселяването на Балканския полуостровъ отъ словѣнитѣ“*. Сега обаче тази глава (III) слѣдъ многогодишна научна работа е прѣработена отъ почт. ученъ и то възъ основа на новитѣ открития и изслѣдвания и е обнародвана прѣди нѣколко мѣсеци въ новия му трудъ Geschichte der Serben, 1911.

Заселението на словѣнитѣ на Балканския полуостровъ*).

За нахлуване на словѣнитѣ прѣзъ Дунава става най-първо дума въ врѣмето на императора Юстинъ I (518 – 527), още повече откакъ започва да управлява императоръ Юстиниянъ (августъ 527). Историята на по-старитѣ нападения 518 — 552 е извѣстна отъ несвързанитѣ единъ съ други епизоди въ военнитѣ истории на Прокопия. По врѣмето на Юстина I прѣзъ Дунава потеглила една голѣма войска на антитѣ, но била съвсѣмъ разбита отъ Юстиниановия внукъ Германъ **) Отъ Юстиняна до Хераклия императоритѣ носѣли титлата „Anticus“; името на „словѣнитѣ“ пъкъ не се явява никждѣ въ триум-

[17]) Evagr. 3, 38.

[18]) Marc. Com. s. a. Chron. min. II, 99—100.

*) Литература: *E. Dümmler*, Über die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien 549—928: Sitzungsberichte на виенската академия т. XX (1856 год.). *R. Roesler*, Uber den Zeitpunkt der slaw. Ansiedlung an der unteren Donau: пакъ тамъ LXXIII (1873 г.). *М. Дриновъ*, Заселеніе Балканскаго полуострова славянами: Чтенія на истор. друж. въ Москва, 1872 год, св. 4. Освѣнъ туй съчиненията на *Станојевић*, *Нидерле* и др.

**) Prokopios ed. Haury VII, 40. Всички кодекси иматъ *Ἰουστῖνος*, всички издания отъ *Maltretus* до *Haury* поправката *Ἰουστινιανός*. Срв. *Niederle*: Český časopis historický XI (1905) 137, сжщо Slovan. starožitnosti 2, 191 сл.

фалнитѣ титли***). Противъ словѣнитѣ се борилъ успѣшно три години въ врѣмето на Юстинияна полководецътъ Хилбудий, чрѣзъ офензивни операции оттатъкъ Дунава, докато се сблъскалъ съ една много поголѣма сила и падналъ въ борбата. Слѣдъ туй „словѣнитѣ" побѣдили и съсѣдитѣ си, антитѣ. Императорътъ прѣдложилъ на антитѣ запустѣлото укрѣпление Турисъ, основано отъ Траяна, може би римската Dinogetia на лѣвия брѣгъ на Дунава при Галацъ, съ задължение да пазятъ границата отъ хунитѣ. Антитѣ искали за началникъ на поселението Хилбудия, който билъ ужъ още живъ, нъ въ плѣнъ. Неговата роль играелъ единъ антъ, който знаелъ и латински *(Λατίνων φωνή)* и билъ подбутнатъ да играе тази роль отъ единъ римски плѣнникъ, нъ още на пѫтя за Цариградъ билъ демаскиранъ отъ Нарсеса и, окованъ въ вериги, билъ изпратенъ въ столицата. За неприятелскитѣ дѣйствия на антитѣ противъ римлянитѣ не става дума у Прокопия никѫдѣ повече.

Нападенията на словѣнитѣ се усилили слѣдъ 548 година. Прокопий не знае, дали тѣ сѫ дошли отъ само себе, вслѣдствие неуспѣха на Юстиniяновитѣ войски въ Италия, или ги е накаралъ да направятъ туй готскиятъ краль Тотила. Една голѣма войска, която заела и нѣкои укрѣпления, плячкосвала илирийскитѣ провинции близо до Дирахиумъ; началницитѣ на Илирикъ не се осмѣлявали да нападнатъ съ 15-тѣ хиляди души мѣстна войска и гледали неприятеля отъ далече (548). На слѣдната година потеглили прѣзъ Дунава, Хемъ и Хебръ 3000 словѣни, разбили нѣколко малки римски отдѣления, прѣвзели града Топиръ на Неста (р. Места) въ крайбрѣжната область подъ Родопитѣ и се върнали съ множество плѣнници (549). Когато Германъ събиралъ въ Сердика нова армия за походъ въ Италия, появила се словѣнска войска, по-голѣма отъ всички досегашни, при Наисъ (Нишъ), съ намѣрение да обсади Солунъ и съсѣднитѣ градове. Германъ получилъ отъ императора заповѣдь да се погрижи за сигурностьта на Солунъ и да изгони неприятеля. Словѣнитѣ се отказали отъ похода на югъ, нъ затуй прѣминали прѣзъ всички планински области на Илирикъ и стигнали чакъ до Далмация. Когато прѣзъ есеньта на 550 год. Германъ умрѣлъ и войската му се оттеглила на зименъ лагеръ къмъ Салона, словѣнитѣ се усилили съ нови пълчища и прѣзимували (550—551) на римска територия „като въ своя собствена земя". Юстиниянъ изпратилъ противъ тѣхъ евнуха Схоластикъ съ петь подвоеначалници, нъ римлянитѣ прѣтърпѣли близу до Адриянополъ чувствително поражение при едно прѣбързано нападение на неприятеля, който билъ разположенъ на по-високо. Словѣнитѣ слѣдъ това плячкосвали и въ източна Тракия до Голѣмата Стѣна и тепърва кога се връщали, били отчасти разпръснати отъ римски войски (551 год.). Малко врѣме прѣди побѣдата на Нарсеса въ Италия (552 год.) една словѣнска войска безпокоела илирийскитѣ мѣстности. Юстинъ и Юстиниянъ, синоветѣ на

***) *Iustinianus* Novellae ed. Zachariae I p. 137, Jus graecorom 3, 13, 34; Chron. Paschale I p. 636; Gasquet L'empire byzant. et la monarchie franque (Paris 1888) 199 A. 5 (Maurikios).

Германа, съ слабитѣ си войски не се опитали да прѣдприематъ никакво сражение и не могли да попрѣчатъ на неприятеля да се върне прѣзъ Дунава; словѣнитѣ съ всичката си плячка били прѣведени оттатъкъ отъ гепидитѣ, при което ужъ платили по една златна монета за човѣкъ.

На изтокъ наскоро изпжкналъ единъ новъ турски скитнически народъ, който бавно напрѣдвалъ къмъ Дунава, — аваритѣ, по словѣнски наречени *обри* (един. число *обринъ*) Думата *avar* значи по турски (и османски сжщо) и днесъ още бѣглецъ или скитникъ. Аваритѣ били разбити отъ силнитѣ тогава западни турци въ Туркестанъ и прогонени къмъ Азовското море. Въ черноморската степь тѣ съкрушили хунската сила и опустошили съсѣдната земя на антитѣ Въ 558 година тѣхни посланници, подобни на хунитѣ, грозни хора съ дълги косичници, дошли за първъ пжть въ Цариградъ, дѣто прѣдставили своя народъ като най-голѣмъ и най-силенъ на свѣта. Лангобардитѣ се съюзили съ тѣхъ противъ гепидитѣ, като имъ обѣщали половината отъ плячката и всичката гепидска земя. Гепидитѣ били напълно разбити и тѣхното царство за винаги унищожено (567 год.). Лангобардитѣ потеглили за Италия. Аваритѣ се установили въ сжщитѣ равнини, въ които прѣди повече отъ едно столѣтие се намирала резиденцията на Атила. Тѣхниятъ водитель носилъ, както у хазаритѣ и други турски народи, титлата хаганъ. Неговиятъ тронъ, златенъ столъ, билъ носенъ при походитѣ, както у централно-азиятскитѣ турци*). Славата на аварската история е свързана съ трима хагани. Първиятъ билъ споменуваниятъ често у Менандра Баянъ, който довелъ аваритѣ до срѣдния Дунавъ, покорительтъ на Сирмиумъ. Вториятъ, противникътъ на Маврикия, билъ Баяновиятъ по-голѣмъ синъ съ неизвѣстно име. Третиятъ, чието име сжщо тъй не знаемъ, по-малъкъ синъ на Баяна, билъ противникътъ на Хераклия; а споредъ Фредегаровата хроника, той умрѣлъ около 630 година**). Голѣмиятъ харемъ на хагана придружавалъ господаря си въ колата на скитническия лагеръ; главната жена се казвала, както и у хазаритѣ, *chatun* (турски *chatun* „видна жена“, отъ тамъ новосръбски *кадуна* [български *кадъна*] „турска жена“). Високи сановници сж били споменуванитѣ въ франкски източници jugur-и и capcanus-и (*καυχάνος* на българитѣ). Благороднитѣ отъ народа сж били тудунитѣ и тарканитѣ, които сж извѣстни и у хазаритѣ***). Византийцитѣ не даватъ никакво описание на аварската резиденция; тепърва късни франкски извѣстия описватъ живѣлището на аваритѣ като деветь голѣми кржгообразни плетища, огради или валове (hrinqus, circuli). Споредъ археологическитѣ изслѣдвания на Хампела, аваритѣ сж били снабдени съ конь, юзди и стрѣмена, орж-

*) *Menandros* frag. 65, frag. 20.

**) *Theodoros Synkellos* § 3 (*Mai*, Nova patr. bibl. 6, 424—425; ed. Sternbach p. 301).

***) Cacanus, catuna mulier, tarcani primates: Carmen de Pippini regis victoria avarica (796 год.) въ приложенията у *Einhard* ed. Pertz 3 p. 35. Tudun: *Zeuss*, Die Deutschen 739. Тарханъ у хазаритѣ: *Ibn Khordâdhbeh*, Bibl. geogr. arab. 6, 125.

жия, украшения и византийски монети отъ VI—VII вѣкъ. Многобройни сѫ били покоренитѣ народи. Аваритѣ довели заедно съ себе си отъ черноморскитѣ степи части отъ сродни скитнически народи, особено означаванитѣ често като българи кутригури. Прѣзъ врѣме на борбитѣ за Сирмиумъ хаганътъ изпратилъ веднажъ 10,000 кутригури прѣзъ Сава, за да плячкосатъ провинцията Далмация. Остатъци отъ гепидитѣ живѣли въ села при Тиса и Дунава; тѣ се споменуватъ въ врѣмето на Маврикия и Хераклия и тѣхнитѣ послѣдни слѣди достигатъ до деветия вѣкъ*). *Словѣни* се споменуватъ въ Панония близо до Сирмиумъ и Сингидунумъ (Бѣлградъ), сѫщо при долна Тиса. Къмъ тѣхъ се прибавили голѣми множества плѣнници, гърци, дунавски ромеи, лангобарди и др. Аварската войска, конница, която тръгвала за сражения, споредъ извѣстията на Менандра, подъ звуковетѣ на барабанитѣ, се държала прѣдвидливо все въ равнината. Въ походитѣ противъ императора Маврикия хаганътъ никога не ударялъ по правия пѫть прѣзъ планинитѣ, прѣко Нишъ и София, ами винаги надлъжъ по Дунава дори до степитѣ на Добруджа и тепърва оттамъ прѣзъ низкия източенъ край на Балкана въ тракийската равнина. Споредъ „стратегиката“, аварскитѣ конници били облѣчени въ ризници, въоржжени съ копие, мечъ, лѫкъ и стрѣла. Множество коне като резерва придружавали войската. Най-добрѣ се биели аваритѣ, като се прѣстрували, че бѣгатъ, или като нападали отъ засада, най лошо въ открита мѣстность безъ гора, блата или ущелия. Израсли на конь и неупражнени пѣшкомъ, тѣ не можели да слѣзатъ отъ конетѣ и да се борятъ противъ добрѣ водена пѣхота*). Прѣдъ Цариградъ въ 626 год. първиятъ боевъ редъ на аварската войска образували, споредъ Теодора Синкела, словѣни пѣшаци безъ ризници; за такива словѣнски стрѣлци прѣдъ боевия редъ на аваритѣ, които (стрѣлци) обикновено откривали сражението, знае и Фредегаръ. Въ отношенията си къмъ другитѣ народи аваритѣ минавали като жадни за пари и вѣроломни. Тѣхната мечта да ограбятъ Цариградъ и да го обърнатъ на необитаеми развалини, не се изпълнила. Отъ плячкосанитѣ църковни одежди тѣ правѣли разкошни дрехи за женитѣ си**). Още франкитѣ на Карла Велики заграбили отъ резиденцията на хагана голѣми съкровища отъ злато и сребро. Аваритѣ нѣмали обичай да държатъ договори и клетви. Пратеници на антитѣ убивали, пратеници на римлянитѣ задържали въ плѣнъ. Баянъ се заклелъ прѣдъ Сега, началника на Сингидунумъ, че нѣма да прѣдприема нищо противъ римлянитѣ, най-напрѣдъ споредъ аварския обичай надъ мечь, сетнѣ по римския обичай надъ евангелието, и веднага започналъ да обсажда римския градъ Сирмиумъ. Напусто били всички тържествени договори на императора Хераклия съ аваритѣ. Едва ли има въ исто-

---

*) Части отъ гепидитѣ „usque hodie, Hunnis eorum patriam possidentibus duro imperio subjecti gemunt“. *Paulus Diaconus* I, 27. „De gepidis autem quidam adhuc ibi resident“ (въ Панония): De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus (около 873), cap. 6.

*) Strategica XI, 3 ed. Scheffer p. 260 sq.

**) *Marquart*. Osteurop. Streifzüge 484. Carmen посоч. м. v. 13 sq.

рията другъ народъ, който да е билъ въ такава степень омразенъ на всички съсѣди. Хрониката на така наречения Фредегаръ извѣстява, какъ тѣ всѣка година отивали у вендитѣ на зимна квартира и си прѣкарвали врѣмето съ тѣхнитѣ жени, докато вендитѣ се подигнали противъ своитѣ потисници и ги избили. Най-старата руска хроника отбѣлѣзва едно сказание, какъ аваритѣ потискали дулѣбитѣ (при р. Бугъ). Когато нѣкой аваринъ искалъ да излиза нѣкждѣ съ кола, впрѣгалъ не коне или волове, ами три до петь жени на дулѣбитѣ. Нъ най-сетнѣ тоя високомѣренъ народъ билъ съвсѣмъ унищоженъ отъ Бога, та още въ врѣмето на хрониста въ Русия имало поговорка: „пропаднаха като аваритѣ." (около 1100 год.).

Първитѣ борби между римлянитѣ и аваритѣ имали за прѣдметъ римскитѣ погранични крѣпости Сирмиумъ и Сингидунумъ, които вече доста отдавна били културно владѣние на границата срѣщу готи и гепиди. Сирмиумъ наскоро билъ изгубенъ, Сингидунумъ упорито билъ задържанъ. На една енергична офензива противъ аваритѣ попрѣчила двайсетгодишната персийска война (572—591), водена съ промѣнливо щастие отъ трима императори, докато най-сетнѣ вжтрѣшни размирици въ персийското царство донели на римлянитѣ успѣхъ, въ всѣки случай слѣдъ голѣмо изтощение на държавното съкровище. Аваритѣ били тогава отблъснати отъ Сирмиумъ отъ полководеца Бонъ и хубавия тракиецъ Тиберий, който становалъ отсетнѣ сърегентъ и императоръ, а особено чрѣзъ годишенъ данъкъ отъ 80.000 златни монети. Словѣнитѣ опустошавали въ тия години при Юстина II и още повече при Тиберия II не само Тракия и Илирикъ*), нъ достигнали, на брой до 100 000 души, както се казва, дори до Гърция. Единъ съврѣменникъ, сириецътъ Иоанъ ефески владика, нѣкога Юстинияновъ любимецъ, като мисионеръ между остатъцитѣ отъ езичници въ Мала Азия, нъ отъ Юстина II, прѣслѣдванъ като монофизитъ, пише че „проклетиятъ народъ словѣни" опустошилъ всичката земя до околностьта на Цариградъ, прѣбродилъ и оплѣнилъ цѣла Елада, тесалийскитѣ и тракийскитѣ провинции и живѣлъ въ тия страни четири години като въ своя собствена земя. Въ врѣмето, когато авторътъ писалъ (584 год.) „тѣ живѣятъ, сѣдятъ и почиватъ въ римскитѣ провинции безъ грижа и страхъ, като грабятъ, убиватъ и горятъ, станаха богати и притежаватъ злато и сребро, стада коне и много оржжия, и се научиха да водятъ война, като римлянитѣ. И все пакъ тѣ сж прости хора, които не смѣятъ да се покажатъ извънъ горитѣ и свободни отъ дървета мѣстности". Къмъ това врѣме спада и първото появяване на словѣнитѣ прѣдъ Солунъ, 5000 души тъкмо въ деня на св. Димитрия и били прогонени съ едно нападение*). За да спратъ тия нахлувания, римлянитѣ се съюзили съ аваритѣ, които били смъртни врагове на словѣнитѣ въ Дакия. Походътъ на хагана (578 год.) не е билъ направо прѣзъ Седмиградско за днешна Вла-

---

*) Johannes Biclariensis за 575 и 582 год. Monumenta Germanica Auctores antiq 11. 214—215.

²) *Menandros* frag. 48.

хия. Една аварска войска отъ 60,000 конници съ ризници била докарана въ Панония на римския дунавски брѣгъ, тръгнала надлъжъ по Дунава надолу дори до Добруджа и въ провинцията Скития била прѣнесена пакъ съ римски кораби на лѣвия брѣгъ. Словѣнската земя била тогава, споредъ Менандра, твърдѣ богата, пълна съ плячка изъ римскитѣ провинции, защото още не била ограбвана отъ чужди народи. Жителитѣ се оттеглили прѣдъ аваритѣ въ горитѣ. Хаганътъ освободилъ много хиляди римски плѣнници, нъ когато поискалъ отъ словѣнитѣ данъкъ, пратеницитѣ му били убити[1]). Римско-аварското приятелство наскоро слѣдъ това изведнажъ се свършило. Аваритѣ обсаждали Сирмиумъ прѣзъ три години (579 до 582). Персийската война осуетявала всѣки енергиченъ опитъ за освобождение[2]). Въздишкитѣ на единъ гръкъ отъ обсаденитѣ се съдържатъ въ единъ неотдавна намѣренъ надписъ на една тухла: „О Христе Боже, помогни на града, отдръпни аваритѣ, запази Романия и оногова, който написа това[3])“. Най-послѣ императорътъ Тиберий заповѣдалъ на поставенитѣ въ тѫжко изпитание свои войски и на полуизгладнѣлитѣ жители да изпразнятъ града, подновилъ договоритѣ съ аваритѣ и заплатилъ на хагана годишния данъкъ даже за тритѣ години на войната. Иоанъ Ефески разказва, че Сирмиумъ слѣдъ една година билъ вече окончателно унищоженъ отъ единъ пожаръ; варваритѣ не умѣели да гасятъ и избѣгали ужасени отъ горящия градъ.

Историята на императора Маврикий (582—602) е извѣстна отъ съставеното въ врѣмето на Хераклия историческо съчинение на египтянина Теофилактъ Симоката[4]). За послѣденъ пѫть се явяватъ въ нея имената на римскитѣ градове край Дунава отъ Сингидунумъ на долу. Вѫтрѣшността на Балканския полуостровъ била тогава слабо заселена областъ, подобно на днешна Мала Азия или Персия. По брѣговетѣ на Дунава, въ долинитѣ на Хемъ и въ вѫтрѣшността на провинцията Далмация имало на мѣста пространни необитавани отъ хора пустини. Най-голѣмата грижа на императора била все още да се задържи на Дунавската граница срѣщу аваритѣ и словѣнитѣ[5]) Затуй трѣбва да се създаде работа на словѣнитѣ въ днешно Влашко въ собствената имъ земя; кроени били зимни походи, на които обаче

---

1) *Menandros* frag. 63—63. Аварскиятъ походъ противъ словѣнитѣ е билъ въ врѣмето на сърегентството на Тиберия (като kaisar), декемврий 574 до септемврий 578; обсаждането на Сирмиумъ въ врѣмето на самостоятелното му управление: 26 септемврий 578 до 14 августъ 582.

2) За Σκλαβηνοί въ Ἑλλάς (577 год.): *Menandros* frag. 47. 48. *Iohannes Ephes.* VI, 25 (581) прѣвод, отъ *Payne Smith* (Oxford 1860) и *Jos. Schönfelder* (München 1862) 255. Разлики между тия прѣводи: *Gutschmid*, Kleine Schriften 5,433 и *А. Василевъ* Визант. Временн. 5, (1898) 409. Извадки изъ Иоана дава патриархъ Михаилъ: Chronique de *Michel le Synen* éd. et trad. par J. B. Chabot, Paris. 1899—1905 Chronologie: *Niederle*, Slov. starožitnosti 2.203 f.

3) *Brunšmid* въ Eranos Vindobonens. (Wien 1893); срв. Byzant. Zeitschr. 3 (1894) 222.

4) Съ една празнина 593—597: Bury, A history of the later Roman empire 2,134, *Сѫщиятъ* English hist. review 3 (1888) 310—315.

5) *Theophylaktos Symokattes*, VI 6, 2.

всѣки пжть попрѣчвала непослушностьта на войскитѣ. Хаганътъ прѣдявилъ претенции за тая словѣнска земя, нъ трѣбало да се съгласи, че прѣминаването на римски войски прѣзъ Дунава не е нарушение на мира. Други пълчища отъ словѣни ще да сж живѣели вече тогава постоянно на римска територия въ планинитѣ на Тракия и Илирикъ, изглежда обаче, че сж били смѣтани за по-малко опасни и прѣди всичко се гледало да се тури прѣграда на голѣмитѣ нахълтвания прѣзъ Дунава.

Още въ началото хаганътъ по обикновения си начинъ всрѣдъ мира нападналъ неочаквано Сингидунумъ, прѣвзелъ Виминациумъ и стигналъ до брѣга на Понта и наложилъ повишението на годишния данъкъ до 100,000 хиляди златни монети. Полководецътъ Коменциолъ разбилъ тогава грабещитѣ въ Тракия словѣни въ двѣ сражения, въ едно и тѣхния князь Радогость[1]). Наскоро хаганътъ се явилъ втори пжть, установилъ се на лагеръ при Томи на черноморския брѣгъ, побѣдилъ Коменциола въ източния Балканъ и проникналъ въ Тракия; градоветѣ на югъ отъ Балкана били обаче по-добрѣ населени и защищавани, отколкото ония при Дунава и аваритѣ били напълно разбити при Адрианополъ. Сирийски историци, съврѣменикътъ Евагрий и патриархътъ Михаилъ въ 12 стол., въ чиято хроника е запазенъ изводъ отъ изгубенитѣ части на Иоана Ефески, извѣстяватъ за нахлувания въ Гърция, които Теофилактъ не споменува. Споредъ Евагрия тогава ужъ „цѣла Елада“ била опустошена отъ аваритѣ; споредъ Михаила, народътъ на словѣнитѣ билъ, който навсѣкждѣ вземалъ плѣнници и ограбвалъ черквитѣ, особено въ Коринтъ. Тогава (586 г.) се явила една словѣнска войска прѣдъ Солунъ и се опитала да се покачи на стѣнитѣ съ стълби. Между туй римлянитѣ спечелили на своя страна антитѣ, които нападнали и опустошили земята на словѣнитѣ [2])

Когато персийската война се свършила и отъ римскитѣ войски билъ поставенъ на прѣстола царя Хозрой II (591—628), липсвали срѣдства да се употрѣбятъ многобройнитѣ войски отъ източния воененъ театъръ на западъ. Хаганътъ миналъ покрай възобновения Сингидунумъ за Тракия, разбилъ полководеца Приска при брѣговетѣ на Пропонтида, нъ много скоро сключилъ миръ, когато се разнесълъ слухъ, че една флота ще отпжтува нагорѣ по Дунава дори до аварската земя. Императорътъ се обърналъ въ туй врѣме противъ словѣнитѣ въ днешно Влашко. Отъ войскитѣ на Приска при единъ лѣтенъ походъ въ горитѣ и блатата на тая земя билъ разбитъ горѣспоменатия князъ Радогостъ срѣщу Доростолъ (Силистра), съсѣдътъ му Музокий билъ

---

[1]) *Ἀρδάγαστος;* за звуковата форма срв. *Paul Krestschmer*, Archiv f. slav. Philol 27 (1905) 231. Единъ монахъ Иоанъ *Ἀρδαγαστηνός* въ 11-то столѣтие. Визант. Врем. 4 (1897) 374.

[2]) *Михаилъ* X, 21, ed. Chabot 2,361, отъ *Marquart-a* пос. съч. 480 нат. прѣнесено въ врѣмето на Тиберия II, отъ *Niederle*, Slov. starožitnosti 2,213 нат. съ огледъ къмъ запазенитѣ заглавия на главитѣ на *Иоана Ефески* въ врѣмето 587—589, като пристава къмъ датитѣ за историята на Гърция, често разглеждани отъ врѣмето на *Фалмерайера*. Словѣнитѣ въ недѣля 22 септемврий 586 год. прѣдъ Солунъ (не 597). *Stanojević*, Византија и Срби 2,208.

плѣненъ. На слѣдната година Петъръ, братъ на императора, прѣвзелъ на западъ отъ р. Осъмъ мѣстото за прѣминаване прѣзъ Дунава; при туй падналъ словѣнскиятъ князъ Пирогостъ. Мжчното напрѣдване прѣзъ безводни гори, пълни съ скрити дебнещи врагове, накарало войскитѣ наскоро да се върнатъ*). Тѣзи походи не прѣкратили разбойничествата на словѣнитѣ въ полуострова. Единъ транспортъ на Приска съ плячка билъ нападнатъ отъ словѣнитѣ въ областьта на Балкана. Авангардътъ на Петра се сблъскалъ въ долна Мизия между Маркиянополъ и Дунава съ една дружина отъ 600 души словѣни, които, кога приближили римлянитѣ, бърже се заградили съ кола като въ укрѣпление, избили плѣнницитѣ и паднали всички въ храбра борба. Наскоро слѣдъ това Петъръ трѣбало да се спре, защото императорътъ чулъ, че една словѣнска войска е на пжть къмъ Цариградъ. Аваритѣ нападнали тогава изненадано пакъ Сингидунумъ, нъ били прогонени отъ Приска. За да си отмъсти хаганътъ, потеглилъ къмъ Далмация, дѣто и прѣвзелъ съ военни машини единъ инакъ неизвѣстенъ градъ *(Βόγκεις* у Теофилакта, *Βάλκης* у Теофана) и разрушилъ 40 укрѣпления. Нъ на връщане аваритѣ били нападнати и разбити (598 г.) въ горитѣ, навѣрно на пжтя отъ Сирмиумъ за Салона, отъ подполководеца Гудуинъ, германецъ. Слѣдъ кратко мирно врѣме хаганътъ пакъ се разположилъ на лагеръ въ Добруджа при Томи за цѣла зима и отъ тамъ навлѣзълъ въ Тракия, нъ, когато въ лагера му въ Дризипера при Одринъ започналъ страшенъ моръ, той слѣдъ подновяване на договоритѣ тръгналъ да се връща. Голѣмитѣ загуби на неприятеля направили възможна за римлянитѣ една офензива въ сжщото лѣто (600 год.). Прискъ навлѣзълъ прѣзъ Дунава при Виминациумъ въ равнинитѣ на аварската земя, разбилъ хагана въ три сражения, опустошилъ селата на гепидитѣ оттатъкъ Тиса *(Τισσὸς ποταμός)* и одържалъ още двѣ побѣди надъ авари и словѣни при брѣговетѣ на тая рѣка. Съ 17,200 плѣнници римлянитѣ се върнали прѣзъ границата; отъ тѣхъ 3000 били авари, 8000 словѣни, 4000 гепиди и 2200 други варвари. Успѣхътъ обаче не билъ използуванъ.

За Далмация имаме отъ това врѣме нѣколко извѣстия въ прѣписката на папа Григорий I (590—604). Сжщо, както у Теофилакта за дунавскитѣ градове, въ тия папски писма за послѣденъ пжть се споменуватъ многобройни римски градове на западъ, прѣди всичко Justiniana Prima, Доклеа, Епидавъръ и Салона. Вжтрѣшностьта на Илирикъ слѣдъ падането на Сирмиумъ била изпаднала вслѣдствие опустошенията на варваритѣ. Нъ въ по-далечната отъ военния театъръ крайбрѣжна область гражданитѣ, раздѣлени на духовни, благородни и народъ (clerus, nobiles, populus), водѣли животъ пъленъ съ разкошъ и прѣвъзнасяне, малко врѣме прѣди крушението на всичкия блѣсъкъ на римското врѣме. Папата укорява далматинскитѣ владици, че тѣ прѣ-

---

*) *Πειράγαστος*, Пирогостъ отъ *пиръ* „празникъ, пиршество, свадба“ и *гость*. Единъ търговецъ съ сжщото име, основалъ, споредъ рускитѣ лѣтописи въ 12 столѣтие черква св. Богородица въ Киевъ, споменува се и въ пѣсеньта за Игоровия походъ (1185 год.)

много се занимаватъ съ свѣтски работи. Салонскиятъ архиепископъ Натализъ, заетъ само съ пирове, подарявалъ черковни одежди и черковни сѫдове на роднинитѣ си. Неговиятъ наслѣдникъ Максимъ, подкрѣпянъ отъ императорския проконсулъ Марцелинъ (594), завзелъ архиепископството противъ папския кандидатъ съ сила. Едва слѣдъ нѣколко години конфликтътъ се изравнилъ. Въ Епидавъръ между това епископътъ Фирендий противъ волята на гражданството билъ незаконно сваленъ и прогоненъ отъ архиепископа Натализъ, когато въ Доклеа правилно свалениятъ епископъ Павелъ изгонилъ своя наслѣдникъ и завзелъ пакъ епископството. При това имало още ехо отъ спора за тритѣ глави („Drei Kapitelstreites"). Нъ скоро опасностьта почукала и на вратитѣ на римскитѣ градове надлъжъ по брѣга. Пълчища словѣни, които имали за изходенъ пунктъ, навѣрно Панония, започнали да нахлуватъ както въ долинитѣ на източнитѣ Алпи, така и въ Истрия, и Далмация. У Павла Дякона е запазена една бѣлѣжка за една битка на байоаритѣ противъ словѣни и авари, която се свършила, слѣдъ пристигането на хагана, съ побѣда на язичницитѣ (595—596 г.). Наскоро слѣдъ това Екзархътъ Калиникъ съобщилъ на папата за побѣди надъ словѣнитѣ (de Sclavis victorias), вѣроятно въ Истрия (598). Павелъ Дяконъ отбѣлѣзва едно общо ограбване на Истрия отъ лангобарди, авари и словѣни (около 600 г.). Въ 600-та година архиепископътъ Максимъ Салонски писалъ на папата писмо съ прискърбни извѣстия за голѣмата опасность, която заплашва Далмация отъ страна на словѣнитѣ. Утѣшението на папата звучи твърдѣ печално: Ония, които ще живѣятъ слѣдъ насъ, ще прѣкаратъ още по-лоши врѣмена и ще възхваляватъ нашитѣ дни като щастливи *).

При Дунава отъ 601 г. билъ началникъ пакъ Петъръ, братъ на императора. Аваритѣ искали прѣзъ есеньта да отнематъ отъ римлянитѣ мѣстностьта около дунавскитѣ тѣснини (желѣзнитѣ врата), нъ Петъръ склонилъ хагана да не нарушава мира. Въ 602 година Петъръ се подигналъ отъ Одринъ къмъ Дунава противъ „Slavinia". Подвоеначалникътъ Гудуинъ миналъ прѣзъ рѣката и се върналъ съ успѣхъ. Съюзници на римлянитѣ при това били антитѣ. Хаганътъ изпратилъ своя пълководецъ Апсихъ противъ антитѣ, нъ възстанието на една аварска партия, която била готова да бѣга на римска територия, му създало доста грижи. Петъръ искалъ вече да се оттегли въ зимни квартири, когато императорътъ му далъ заповѣдь да прѣзимува оттатъкъ Дунава въ земята на словѣнитѣ. Войската стояла въ Секуриска (при Никополъ), когато дошла късната есень съ студъ и дъждове. Царската заповѣдь произвела буря въ лагера. Дунавската армия изпѫдила началницитѣ си и потеглила за Цариградъ. Маври-

*) „Et quidem de Sclavorun gente, quae vobis valde imminet, affligor vehementer et conturbor. Affligor in his quae iam in vobis patior; conturbor, quia per Istriae aditum iam Italiam intrare coeperunt; папа Григорий I на Максима, episcopus Salonitanus въ юлий 600 г Reg. lib. X ep. 36. Срв. *F. Bulić.* S. Gregorio Magno papa nelle sue relazioni colla Dalmazia (a. 590—604): Приложение къмъ Bull. Dalm. т. 27 (1904), 47 стр. съ 3 таблици. *Hartmann*, Geschichte Jtaliens 2,1,176 н.

плѣненъ. На слѣдната година Петъръ, братъ на императора, прѣвзелъ на западъ отъ р. Осъмъ мѣстото за прѣминаване прѣзъ Дунава; при туй падналъ словѣнскиятъ князъ Пирогостъ. Мѫчното напрѣдване прѣзъ безводни гори, пълни съ скрити дебнещи врагове, накарало войскитѣ наскоро да се върнатъ*). Тѣзи походи не прѣкратили разбойничествата на словѣнитѣ въ полуострова. Единъ транспортъ на Приска съ плячка билъ нападнатъ отъ словѣнитѣ въ областьта на Балкана. Авангардътъ на Петра се сблъскалъ въ долна Мизия между Маркиянополъ и Дунава съ една дружина отъ 600 души словѣни, които, кога приближили римлянитѣ, бърже се заградили съ кола като въ укрѣпление, избили плѣнницитѣ и паднали всички въ храбра борба. Наскоро слѣдъ това Петъръ трѣбало да се спре, защото императорътъ чулъ, че една словѣнска войска е на пѫть къмъ Цариградъ. Аваритѣ нападнали тогава изненадано пакъ Сингидунумъ, нъ били прогонени отъ Приска. За да си отмъсти хаганътъ, потеглилъ къмъ Далмация, дѣто и прѣвзелъ съ военни машини единъ инакъ неизвѣстенъ градъ (*Βόγκεις* у Теофилакта, *Βάλκης* у Теофана) и разрушилъ 40 укрѣпления. Нъ на връщане аваритѣ били нападнати и разбити (598 г.) въ горитѣ, навѣрно на пѫтя отъ Сирмиумъ за Салона, отъ подполководеца Гудуинъ, германецъ. Слѣдъ кратко мирно врѣме хаганътъ пакъ се разположилъ на лагеръ въ Добруджа при Томи за цѣла зима и отъ тамъ навлѣзълъ въ Тракия, нъ, когато въ лагера му въ Дризипера при Одринъ започналъ страшенъ моръ, той слѣдъ подновяване на договоритѣ тръгналъ да се връща. Голѣмитѣ загуби на неприятеля направили възможна за римлянитѣ една офензива въ сѫщото лѣто (600 год.). Прискъ навлѣзълъ прѣзъ Дунава при Виминациумъ въ равнинитѣ на аварската земя, разбилъ хагана въ три сражения, опустошилъ селата на гепидитѣ оттатъкъ Тиса (*Τισσός ποταμός*) и одържалъ още двѣ побѣди надъ авари и словѣни при брѣговетѣ на тая рѣка. Съ 17,200 плѣнници римлянитѣ се върнали прѣзъ границата; отъ тѣхъ 3000 били авари, 8000 словѣни, 4000 гепиди и 2200 други варвари. Успѣхътъ обаче не билъ използуванъ.

За Далмация имаме отъ това врѣме нѣколко извѣстия въ прѣписката на папа Григорий I (590—604). Сѫщо, както у Теофилакта за дунавскитѣ градове, въ тия папски писма за послѣденъ пѫть се споменуватъ многобройни римски градове на западъ, прѣди всичко Justiniana Prima, Доклеа, Епидавъръ и Салона. Вѫтрѣшностьта на Илирикъ слѣдъ падането на Сирмиумъ била изпаднала вслѣдствие опустошенията на варваритѣ. Нъ въ по-далечната отъ военния театъръ прибрѣжна областъ гражданитѣ, раздѣлени на духовни, благородни и народъ (clerus, nobiles, populus), водѣли животъ пъленъ съ разкошъ и прѣвъзнасяне, малко врѣме прѣди крушението на всичкия блѣсъкъ на римското врѣме. Папата укорява далматинскитѣ владици, че тѣ прѣ-

---

*) *Πειράγαστος*, Пирогостъ отъ *пирь* „празникъ, пиршество, свадба“ и *гость*. Единъ търговецъ съ сѫщото име, основалъ, споредъ рускитѣ лѣтописи въ 12 столѣтие черква св. Богородица въ Киевъ, споменува се и въ пѣсеньта за Игоровия походъ (1185 год.)

много се занимаватъ съ свѣтски работи. Салонскиятъ архиепископъ Наталисъ, заетъ само съ пирове, подарявалъ черковни одежди и черковни сѫдове на роднинитѣ си. Неговиятъ наслѣдникъ Максимъ, подкрѣпянъ отъ императорския проконсулъ Марцелинъ (594), завзелъ архиепископството противъ папския кандидатъ съ сила. Едва слѣдъ нѣколко години конфликтътъ се изравнилъ. Въ Епидавъръ между това епископътъ Фирендий противъ волята на гражданството билъ незаконно сваленъ и прогоненъ отъ архиепископа Наталисъ, когато въ Доклеа правилно свалениятъ епископъ Павелъ изгонилъ своя наслѣдникъ и завзелъ пакъ епископството. При това имало още ехо отъ спора за тритѣ глави („Drei Kapitelstreites"). Нъ скоро опасностьта почукала и на вратитѣ на римскитѣ градове надлъжъ по брѣга. Пълчища словѣни, които имали за изходенъ пунктъ, навѣрно Панония, започнали да нахлуватъ както въ долинитѣ на източнитѣ Алпи, така и въ Истрия, и Далмация. У Павла Дякона е запазена една бѣлѣжка за една битка на байоаритѣ противъ словѣни и авари, която се свършила, слѣдъ пристигането на хагана, съ побѣда на язичницитѣ (595—596 г.). Наскоро слѣдъ това Екзархътъ Калиникъ съобщилъ на папата за побѣди надъ словѣнитѣ (de Sclavis victorias), вѣроятно въ Истрия (598). Павелъ Дяконъ отбѣлѣзва едно общо ограбване на Истрия отъ лангобарди, авари и словѣни (около 600 г.). Въ 600-та година архиепископътъ Максимъ Салонски писалъ на папата писмо съ прискърбни извѣстия за голѣмата опасность, която заплашва Далмация отъ страна на словѣнитѣ. Утѣшението на папата звучи твърдѣ печално: Ония, които ще живѣятъ слѣдъ насъ, ще прѣкаратъ още по-лоши врѣмена и ще възхваляватъ нашитѣ дни като щастливи *).

При Дунава отъ 601 г. билъ началникъ пакъ Петъръ, братъ на императора. Аваритѣ искали прѣзъ есеньта да отнематъ отъ римлянитѣ мѣстностьта около дунавскитѣ тѣснини (желѣзнитѣ врата), нъ Петъръ склонилъ хагана да не нарушава мира. Въ 602 година Петъръ се подигналъ отъ Одринъ къмъ Дунава противъ „Slavinia". Подвоеначалникътъ Гудуинъ миналъ прѣзъ рѣката и се върналъ съ успѣхъ. Съюзници на римлянитѣ при това били антитѣ. Хаганътъ изпратилъ своя полководецъ Апсихъ противъ антитѣ, нъ възстанието на една аварска партия, която била готова да бѣга на римска територия, му създало доста грижи. Петъръ искалъ вече да се оттегли въ зимни квартири, когато императорътъ му далъ заповѣдь да прѣзимува оттатъкъ Дунава въ земята на словѣнитѣ. Войската стояла въ Секуриска (при Никополъ), когато дошла късната есень съ студъ и дъждове. Царската заповѣдь произвела буря въ лагера. Дунавската армия изпѫдила началницитѣ си и потеглила за Цариградъ. Маври-

*) „Et quidem de Sclavorun gente, quae vobis valde imminet, affligor vehementer et conturbor. Affligor in his quae iam in vobis patior; conturbor, quia per Istriae aditum iam Italiam intrare coeperunt; папа Григорий I на Максима, episcopus Salonitanus въ юлий 600 г Reg. lib. X ep. 36 Срв. *F. Bulić*. S. Gregorio Magno papa nelle sue relazioni colla Dalmazia (a. 590—604): Приложение къмъ Bull. Dalm. т. 27 (1904), 47 стр. съ 3 таблици. *Hartmann*, Geschichte Jtaliens 2,1,176 н.

плѣненъ. На слѣдната година Петъръ, братъ на императора, прѣвзелъ на западъ отъ р. Осъмъ мѣстото за прѣминаване прѣзъ Дунава; при туй падналъ словѣнскиятъ князъ Пирогостъ. Мжчното напрѣдване прѣзъ безводни гори, пълни съ скрити дебнещи врагове, накарало войскитѣ наскоро да се върнатъ*). Тѣзи походи не прѣкратили разбойничествата на словѣнитѣ въ полуострова. Единъ транспортъ на Приска съ плячка билъ нападнатъ отъ словѣнитѣ въ областьта на Балкана. Авангардътъ на Петра се сблъскалъ въ долна Мизия между Маркиянополъ и Дунава съ една дружина отъ 600 души словѣни, които, кога приближили римлянитѣ, бърже се заградили съ кола като въ укрѣпление, избили плѣнницитѣ и паднали всички въ храбра борба. Наскоро слѣдъ това Петъръ трѣбало да се спре, защото императорътъ чулъ, че една словѣнска войска е на пжть къмъ Цариградъ. Аваритѣ нападнали тогава изненадано пакъ Сингидунумъ, нъ били прогонени отъ Приска. За да си отмъсти хаганътъ, потеглилъ къмъ Далмация, дѣто и прѣвзелъ съ военни машини единъ инакъ неизвѣстенъ градъ (*Βόγκεις* у Теофилакта, *Βάλκης* у Теофана) и разрушилъ 40 укрѣпления. Нъ на връщане аваритѣ били нападнати и разбити (598 г.) въ горитѣ, навѣрно на пжтя отъ Сирмиумъ за Салона, отъ подполководеца Гудуинъ, германецъ. Слѣдъ кратко мирно врѣме хаганътъ пакъ се разположилъ на лагеръ въ Добруджа при Томи за цѣла зима и отъ тамъ навлѣзълъ въ Тракия, нъ, когато въ лагера му въ Дризипера при Одринъ започналъ страшенъ моръ, той слѣдъ подновяване на договоритѣ тръгналъ да се връща. Голѣмитѣ загуби на неприятеля направили възможна за римлянитѣ една офензива въ сжщото лѣто (600 год.). Прискъ навлѣзълъ прѣзъ Дунава при Виминациумъ въ равнинитѣ на аварската земя, разбилъ хагана въ три сражения, опустошилъ селата на гепидитѣ оттатъкъ Тиса (*Τισσός ποταμός*) и одържалъ още двѣ побѣди надъ авари и словѣни при брѣговетѣ на тая рѣка. Съ 17,200 плѣнници римлянитѣ се върнали прѣзъ границата; отъ тѣхъ 3000 били авари, 8000 словѣни, 4000 гепиди и 2200 други варвари. Успѣхътъ обаче не билъ използуванъ.

За Далмация имаме отъ това врѣме нѣколко извѣстия въ прѣписката на папа Григорий I (590—604). Сжщо, както у Теофилакта за дунавскитѣ градове, въ тия папски писма за послѣденъ пжть се споменуватъ многобройни римски градове на западъ, прѣди всичко Justiniana Prima, Доклеа, Епидавъръ и Салона. Вжтрѣшностьта на Илирикъ слѣдъ падането на Сирмиумъ била изпаднала вслѣдствие опустошенията на варваритѣ. Нъ въ по-далечната отъ военния театъръ прибрѣжна область гражданитѣ, раздѣлени на духовни, благородни и народъ (clerus, nobiles, populus), водѣли животъ пъленъ съ разкошъ и прѣвъзнасяне, малко врѣме прѣди крушението на всичкия блѣсъкъ на римското врѣме. Папата укорява далматинскитѣ владици, че тѣ прѣ-

---

*) *Πειράγαστος*, Пирогостъ отъ *пиръ* „празникъ, пиршество, свадба" и *гость*. Единъ търговецъ съ сжщото име, основалъ, споредъ рускитѣ лѣтописи въ 12 столѣтие черква св. Богородица въ Киевъ, споменува се и въ пѣсеньта за Игоровия походъ (1185 год.)

много се занимаватъ съ свѣтски работи. Салонскиятъ архиепископъ Натались, заетъ само съ пирове, подарявалъ черковни одежди и черковни сѫдове на роднинитѣ си. Неговиятъ наслѣдникъ Максимъ, подкрѣпянъ отъ императорския проконсулъ Марцелинъ (594), завзелъ архиепископството противъ папския кандидатъ съ сила. Едва слѣдъ нѣколко години конфликтътъ се изравнилъ. Въ Епидавъръ между това епископътъ Фирендий противъ волята на гражданството билъ незаконно свалень и прогоненъ отъ архиепископа Натались, когато въ Доклеа правилно сваленията епископъ Павелъ изгонилъ своя наслѣдникъ и завзелъ пакъ епископството. При това имало още ехо отъ спора за тритѣ глави („Drei Kapitelstreites"). Нъ скоро опасностьта почукала и на вратитѣ на римскитѣ градове надлъжъ по брѣга. Пълчища словѣни, които имали за изходенъ пунктъ, навѣрно Панония, започнали да нахлуватъ както въ долинитѣ на източнитѣ Алпи, така и въ Истрия, и Далмация. У Павла Дякона е запазена една бѣлѣжка за една битка на байоаритѣ противъ словѣни и авари, която се свършила, слѣдъ пристигането на хагана, съ побѣда на язичницитѣ (595—596 г.). Наскоро слѣдъ това Екзархътъ Калиникъ съобщилъ на папата за побѣди надъ словѣнитѣ (de Sclavis victorias), вѣроятно въ Истрия (598). Павелъ Дяконъ отбѣлѣзва едно общо ограбване на Истрия отъ лангобарди, авари и словѣни (около 600 г.). Въ 600-та година архиепископътъ Максимъ Салонски писалъ на папата писмо съ прискърбни извѣстия за голѣмата опасность, която заплашва Далмация отъ страна на словѣнитѣ. Утѣшението на папата звучи твърдѣ печално: Ония, които ще живѣятъ слѣдъ насъ, ще прѣкаратъ още по-лоши врѣмена и ще възхваляватъ нашитѣ дни като щастливи *).

При Дунава отъ 601 г. билъ началникъ пакъ Петъръ, братъ на императора. Аваритѣ искали прѣзъ есеньта да отнематъ отъ римлянитѣ мѣстностьта около дунавскитѣ тѣснини (желѣзнитѣ врата), нъ Петъръ склонилъ хагана да не нарушава мира. Въ 602 година Петъръ се подигналъ отъ Одринъ къмъ Дунава противъ „Slavinia". Подвоеначалникътъ Гудуинъ миналъ прѣзъ рѣката и се върналъ съ успѣхъ. Съюзници на римлянитѣ при това били антитѣ. Хаганътъ изпратилъ своя пълководецъ Апсихъ противъ антитѣ, нъ възстанието на една аварска партия, която била готова да бѣга на римска територия, му създало доста грижи. Петъръ искалъ вече да се оттегли въ зимни квартири, когато императорътъ му далъ заповѣдь да прѣзимува оттатъкъ Дунава въ земята на словѣнитѣ. Войската стояла въ Секуриска (при Никополъ), когато дошла късната есень съ студъ и дъждове. Царската заповѣдь произвела буря въ лагера. Дунавската армия изпѫдила началницитѣ си и потеглила за Цариградъ. Маври-

*) „Et quidem de Sclavorun gente, quae vobis valde imminet, affligor vehementer et conturbor. Affligor in his quae iam in vobis patior; conturbor, quia per Istriae aditum iam Italiam intrare coeperunt; папа Григорий I на Максима, episcopus Salonitanus въ юлий 600 г Reg. lib. X ep. 36 Срв. *F. Bulić*. S. Gregorio Magno papa nelle sue relazioni colla Dalmazia (a. 590—604): Приложение къмъ Bull. Dalm. т. 27 (1904), 47 стр. съ 3 таблици. *Hartmann*, Geschichte Jtaliens 2,1,176 н.

кий билъ плѣненъ, когато бѣгалъ и обезглавенъ заедно съ всички свои хора. За императоръ билъ коронясанъ водачътъ на бунтовницитѣ, тракийскиятъ центурионъ Фока (23 ноемврий 602 година).

Революцията на дунавската армия докарала римската империя до края на разстройството. Злобни партизански борби, съзаклятия и възстания въ всички голѣми градове, избиване на старото правителствено общество, нападение отъ всички съсѣди, разпадане на войскитѣ, голѣми морове и пълна липса на пари образуватъ историята на управлението на безгалантния войникъ Фока (602—610). Персийскиятъ царь Хозрой II се явилъ, като отмъститель за своя благодѣтель Маврикий. Спаситель на империята станалъ императоръ Хераклий (610—641). Побѣдата надъ узурпатора била лесна, нъ борбата противъ персийцитѣ станала тежка, особено слѣдъ като тѣ бѣха завладѣли Сирия, Палестина и Египетъ. Хераклий трѣбаше да създаде нови армии, да употрѣби за тѣхното въоръжаване черковни имущества и да отсѫтствува съ години и прѣзъ зимата далечъ отъ Цариградъ въ лагера. Слѣдъ тежка борба той одържалъ славна побѣда (628). Нъ малко години слѣдъ това вече послѣдвало нападението на войсковитѣ пълчища на единъ новъ пророкъ отъ малко познатата до сега вѫтрѣшность на Арабия. Арабитѣ съ своя тъй прѣсенъ ентусиязъмъ били по-силни отъ двамата досегашни противници, римляни и перси. Едва спечелената Сирия и Египетъ бързо били изгубени и взети отъ новитѣ завоеватели, които въ кратко врѣме слѣдъ туй подчинили на своята власть цѣлого персийско царство. Само по море арабскитѣ флоти не били опасни за гърцитѣ. Настѫпили невесели врѣмена. Цѣлиятъ животъ билъ овоенченъ и къмъ общото обѣдняване се присъединилъ упадъкъ на културата и литературата. За Хераклий не се намѣрилъ никакъвъ историкъ, а само единъ поетъ, послѣдниятъ отъ по-старата школа, даровитиятъ Георги Пизидъ.

Оскѫдни и непълни ставатъ въ това бурно столѣтие и извѣстията за балканскитѣ страни. Хаганътъ изпратилъ на лангобардския краль Агилулфъ словѣнски помощни войски за завладѣване на Кремона, Мантуа и други италиянски градове (603 год.)[1]). Когато започнали да нападатъ персийцитѣ, Фока повишилъ аварския годишенъ данъкъ и изпратилъ всички европейски войски на изтокъ (604)). Прѣзъ врѣме на буритѣ на изтокъ въ Тракия и Илирикъ всички пѫтища били отворени за аваритѣ и словѣнитѣ. Единъ египетски историкъ Иоанъ, епископъ на града Никиу въ делтата на Нилъ, извѣстява за 609 година, какъ римскитѣ провинции били опустошавани отъ чужди народи, какъ градоветѣ на християнитѣ били разрушавани, жителитѣ отвеждани въ плѣнъ; „само градътъ Солунъ биде пощаденъ, защото стѣнитѣ му бѣха яки и, благодарение на

[1]) *Paulus Diaconus* IV, 28.

[2]) *Theophanes* ed. De Boor 1,292. *Иоанъ Никиу* (околу 661—686) франц. отъ *Zotenberg*, Journal asiatique, VII série, vol 13, 1879,343. За хронологията *Ireček*, Rom. Dalm. I, 26, *Niederle*, Slov. starožitnosti 2,227.

божята закрила, чуждитѣ народи не можаха да го прѣвзематъ"[1]). Достойни за забѣлѣзване извѣстия съдържа солунската легенда за св. Димитрия. Въ Солунъ се събирали бѣжанци отъ дунавскитѣ страни, отъ Дардания и двѣтѣ Дакии, особено изъ Нишъ и Сердика. И цѣлата южна часть на полуострова била ограбвана отъ словѣни, цѣла Тесалия, Епиръ, Ахаия, съ ладии дори и островитѣ прѣдъ тесалийския брѣгъ, цикладитѣ и часть отъ Мала Азия. Прѣдъ Солунъ се явили петь словѣнски племена: друговити и сагудати, които, споредъ извѣстието на Йоана Камениата, още въ 904 година живѣели въ равнината прѣдъ градскитѣ порти, велегезититѣ, които послѣ се установили въ Тесалия, ваюнититѣ и берзититѣ.[1]) Словѣнитѣ дошли съ сѣмействата си, за да се заселятъ въ града. Нападението имъ на стѣнитѣ било отблъснато; сѫщо така неуспѣшно било и нападението имъ съ неудобнитѣ имъ ладии отъ къмъ морето. Въпрѣки неуспѣха си, тѣ останали наблизу; плѣнницитѣ отъ лагеритѣ имъ бѣгали често въ града. Слѣдъ туй тѣ изпратили посланници съ дарове до хагана на аваритѣ за помощь (*συμμαχία*). Хаганътъ дошълъ лично съ войска отъ авари, словѣни и българи, снабдена съ военни машини тъкмо по жетва. Солунъ билъ обсажданъ цѣлъ мѣсецъ, нъ, слѣдъ пристигането на новъ императорски замѣстникъ съ флота отъ Цариградъ, хаганътъ се съгласилъ да прѣдаде плѣненитѣ и се върналъ въ Панония[2]). Тѣзи извѣстия мълчатъ за равнодушнитѣ ромеи, които, недоволни отъ товаритѣ на императорството, любовно се примирили съ варваритѣ. Единъ сирийски хронистъ разказва, какъ аваритѣ и словѣнитѣ казвали на хората отъ полето: „сѣйте и жънете; само една часть отъ данъцитѣ ще ви земемъ[3]).

Едва ли може да се приеме, че въ тия години, когато толкова градове въ вѫтрѣшностьта били разрушени и дори гърцитѣ на островитѣ изплашени отъ тѣхното спокойствие, въ Далмация е било мирно: Мѣстнитѣ войски сѫ били слаби, стѣнитѣ не тъй яки, като цариградскитѣ или солунскитѣ, помощьта отъ империята далеко. Има само късни извѣстия; императорътъ Константинъ Багрянородний (около 948) смѣсва при това словѣни и авари, архидяконъ Тома Спалатски († 1268) словѣни и готи. Датуванитѣ надписи отъ Салона свършватъ съ 603 година[4]). Отъ единъ старъ, очевидно, черковенъ изворъ произхожда извѣстието за падането на римския градъ у Тома. Варваритѣ оградили Салона съ метателни орѫдия и въ врѣме на една

---

[1]) По-късно имало епископство другувитско (на другувититѣ) подъ *Солунския* митрополитъ. Името на сагудатитѣ (отъ нѣкоя мѣстность?) нѣма нищо словѣнско. Въ името на велегезититѣ, както и въ собственото име Дабрагезасъ едва ли трѣба да се търси думата — гость; първата основа е ясна „велий, голѣмъ".

[2]) Върху легендата за св. Димитрия: *Tafel*, De Thessalonica (Berlin 1839) рускиятъ митрополитъ *Филаретъ*, срѣб. въ Гласник 18 (1865); *Gelzer*, Die Genesis der Byz. Themenvervass, (Leipzig 1899, Abh. der kgl. sächs. gesellschaft der Wiss) 35—64.

[3]) *Marquart* посл. м. 482.

[4]) *T. Bulić*, Sull'anne della distruzione di Salona (между 612 и 614). Bu'l. Dalmat. 29 (1906) 268—304,

паника навлѣзли между обсаденитѣ въ стѣнитѣ. Салонитанцитѣ се спасили само отчасти на пристанищнитѣ кораби и намѣрили прибѣжище на островитѣ Солта, Брацца, Лесира, Лиса и Курцола. Неприятелитѣ избили останалитѣ жители, ограбили града и го запалили, при което огъньтъ унищожилъ и черквитѣ, и палатитѣ. Салона не била вече въздигната. Корабитѣ на салонитанцитѣ, управлявани отъ младежьта на бѣжанцитѣ, завладѣли брѣга съ такъвъ успѣхъ, че „отъ словѣнитѣ никой не смѣеше да слѣзе въ морето". За подновяване на Салона прѣживѣлитѣ граждани били много слаби, градътъ много голѣмъ и цѣль въ развалини. За туй гражданитѣ съ позволение на императора се поселили въ близкия, добрѣ укрѣпенъ палатъ на Диоклетияна въ Спалато. Разказътъ на императора Константина има напротивъ напълно типа на сказанието за градището. Винаги градището пада въ ржцѣтѣ на неприятелитѣ само чрѣзъ хитрость, измѣна или магия: варваритѣ дохождатъ съ въорженията на падналитѣ при Дунава римляни и съ римски знамена, измамватъ по такъвъ начинъ жителитѣ и завладѣватъ града[2]).

Задържали сж се обаче на брѣга малко градове, прѣди всичко Зара (Ядаръ) и Трагуриумъ (Трогиръ), на югъ Бутуа, Скодра, Лисъ и укрѣпленията на Превалъ. Запустѣли сж, не знаемъ какъ и кога, Скардона, Нарона, Рисиниумъ, Доклеа и много други прочути общини въ римско врѣме. Въ развалинитѣ на Нарона се намѣри съкровището на една жена Урбика съ монети отъ Юстина I до Тиберия II; закопано е било то около 582 година, когато аваритѣ прѣвзели Сирмиумъ и не било вече откопано *). Въ Епидавъръ монетнитѣ находки свършватъ, споредъ Evans, съ монети отъ Фока. Срѣдновѣковитѣ сказания расправягъ за прѣвземането на града отъ словѣнитѣ и за бѣгството на епидаврийцитѣ, които основали новъ градъ Ragusium (роман. Ragusi, сега Рагуза (Дубровникъ), приблизително 10 километра на сѣверозападъ на едно малко достжпно откъмъ сушата мѣсто на брѣга**). И Катаро (Decadaron на равенеца, *τὰ Δεκάτερα* на императора Константина) съ своето високо разположено градище въ най-вжтрѣшния жгълъ на Ризинския заливъ е ново поселение отъ това размирно врѣме. Новъ е билъ построениятъ на една стръмна скала между маслинови градини Антивари *(Ἀντίβαρις)* въ епископскитѣ каталози и у императора Константина. Римскиятъ Olcinium билъ прѣмѣстенъ по-нататъкъ; едно мѣсто съ развалини, извѣстно и днесъ още като Старо-Дулчиньо, на сѣверъ отъ днешното

---

[2]) *Thomas Arch.* cap. 7—11 За старостьта на неговата подложка говори отношението на острова Исса (итал. Лисса, слав. Вис) като Lysia, форма, която се срѣща само у Прокопия: *Λυσία, Λυσίνη*, въ изданията отъ Maltretus do Comparetti поправено на *Λίσση*, възстановено отъ *Haury*, който обаче (I p. LVII, 2 p. 38 б. 1) отъждествява тоя островъ съ Лесина, Фаросъ на гърцитѣ въ срѣднитѣ вѣкове insula Farre, Fara, словѣнски и до днесъ още Фаръ или Хваръ. Едва около 1300 година изпжква името Lesena, Lesna за града на южния брѣгъ и цѣлия островъ (навѣрно отъ слав. лѣсъ „гора").

*) *Bulić* въ Bull. Dalm. 25 (1902) 197—212.

**) Срв. *Jireček* Ron. Dalm. 1, 28.

Дулчиньо, се споменува вече въ 1376 година***). Ново основавание на градове на по-запазени мѣста на далматинския брѣгъ има паралелъ въ Гърция и Италия въ сжщото врѣме. На източния брѣгъ на Лакония била построена тогава Монобазия или Монембазия на единъ малъкъ скалистъ островъ въ Италия скритиятъ между скалисти планини Амалфи, при венецианскитѣ лагуни близу до римския Алтинумъ наречената по името на императора Херакліяна (Civitas nova.)

Врѣмето на Хераклия се дѣли на два периода, прѣди и слѣдъ побѣдата надъ перситѣ, подиръ която слѣдъ малко години дойде новата арабска война въ Сирия съ повторно събиране на всички войски както и на западнитѣ. При встжпването си на прѣстола Хераклий намѣрилъ, както съобщава Теофанъ, Европа опустошена отъ аваритѣ (610). Павелъ Дяконъ отбѣлѣзва около 611 год. една побѣда на словѣнитѣ надъ римскитѣ войски въ Истрия и печално запустяване на тая страна. Единъ съврѣменникъ, епископътъ Изидоръ Севилски († 636), извѣстява въ своята хроника, че въ началото на Хераклиевото управление, въ врѣмето, когато перситѣ завзели Сирия и Египетъ (значи 611—619), словѣнитѣ отнели на римлянитѣ Гърция[1]). Въ гърцкитѣ източници стоятъ на първъ планъ аваритѣ. Откакъ цариградското владичество биде изтикано отъ дунавскитѣ земи, тѣ разширили своята власть надъ словѣнски племена и надъ хунитѣ при Черно море. У нѣколко византийци отъ това врѣме хаганътъ се явява като главенъ началникъ на всички словѣнски пълчища. Нъ че покрай направо покоренитѣ е имало и само съюзни племена показва споменатото съучастие на аваритѣ въ обсадитѣ на Солунъ.

Прѣди отшествието въ персийската война (622) императоръ Хераклий помолилъ аварския хаганъ отъ учтивость да бжде настойникъ (ἐπίτροπος) на оставащия въ столицата неговъ синъ и сърегентъ малкия Константинъ. Слѣдъ завръщането отъ първия походъ трѣбало (623) да стане лично свиждане на императора съ хагана, не нѣкждѣ на Дунава, ами близу прѣдъ Цариградъ, при гр. Хераклия. Нъ аваритѣ кроели измѣна. Хераклий наврѣме отъ далечъ забѣлѣзалъ, какъ хаганътъ давалъ съ камшикъ (φραγελλίῳ, flagellum) знакъ за нападение и веднага ударилъ назадъ, прѣслѣдванъ отъ аваритѣ дори до портитѣ на столицата. Императорскиятъ лагеръ заедно съ приготвенитѣ подаръци станалъ плячка на неприятелитѣ[1]). Въ сжщата година словѣнитѣ прѣдприели, както съобщава единъ сирийски източникъ, отъ Гърция разбойнически походи по море дори до Критъ[2]). Между

***) „Jn mari Dilcinii veteris" 1376 Div. Rag. Dulcigno vecchio на днешнитѣ карти Rovinskij, Сборникъ на руск. Академия 86 (1909) 228 нат.

[1]) *Jsidorus Hispalensis* (втора редакция отъ 626 година): „cuius initio (sc. imperii Eraclii) Slavi Graliuan Romanis tulerunt Persi Syriam et Aegyptum plurimasque provincias. Mon. German. Auctores antiquissimi 11.479.

[1]) Chron. Paschale (съврѣмененъ източникъ) 1,712 къмъ 5 юний 623, Теофанъ (съставено около 813) къмъ 619. *Angelo Pernice*, L' imperatore Eraclio (Firenze 1905) 97, се рѣшава за датуването на Теофана, *Gerland* въ Byz. Zeitschr. 15 (1906) 305—306 противъ това.

[1]) Thomas Presbyter: *Gutschmid*, Kleine Schrtften 5,433, *Шишмановъ* въ Български Прѣгледъ 1897 юний 79.151; *Gelzer* цит. съч. 44.

това договоритѣ съ аваритѣ били подновени. Хаганътъ поискалъ половината отъ съкровищата и стокитѣ на Цариградъ за себе си и получилъ грамадни подаръци, годишенъ данъкъ, споредъ извѣстията 200,000 жълтици, и като заложници роднини на императора. Нъ когато Хераклий отсѫтствувалъ дълго врѣме на изтокъ и прѣзимувалъ два пѫти въ Армения, хаганътъ сключилъ съюзъ съ персийския царь. Съюзницитѣ се явили въ юний 626 година на двата брѣга на Босфора, въ Азия персийскиятъ полководецъ Шахрбаразъ, въ Европа войска отъ 80,000 авари, словѣни, гепиди, българи и други „диви народи". Защитата на столицата водѣлъ Бонъ, единъ отъ послѣднитѣ византийски полководци съ латинско име. Когато въ края на юний пристигналъ хаганътъ лично, той поискалъ да му се прѣдаде Цариградъ, слѣдъ като се оттеглятъ жителитѣ му, които можели да излѣзатъ живи само съ по една дреха. Това искане гордо било отхвърлено. Започнало се тогава нападението, открито отъ словѣнски пѣшаци безъ ризници, задъ които (слов.) стояла втора пѣхота въ ризници, които блѣщѣли на слънцето. Съ голѣмъ викъ били тласкани къмъ стѣнитѣ на града военнитѣ машини, подвижни покриви и дървени кули съ кожени обвивки; тѣ били отчасти докарани на кола съ войскитѣ, отчасти приготвени отъ съборенитѣ кѫщи въ околностьта. Нъ всичкиятъ трудъ на варварската войска билъ напразно. Византийцитѣ набучвали, както и прѣдъ вратитѣ на Солунъ, неприятелскитѣ глави на копията си. Словѣнитѣ изпълнили водитѣ на Златния Рогъ съ множество ладии, карани съ лопати отъ мѫже и жени; тѣзи моноксили тѣ донесли отъ Дунава[1]). Обаче византийската флота, отъ 70 кораба, попрѣчила на неприятелитѣ отъ Азия и Европа да се съединятъ, разрушила лодкитѣ и саловетѣ на перситѣ и унищожила най-сетнѣ въ *една* нощь цѣлата флота отъ ладии на словѣнитѣ. Златниятъ Рогъ билъ пъленъ съ трупове и останки отъ разрушеното. Между неприятелитѣ избухнали прѣпирни. Хаганътъ заповѣдалъ да избиятъ нѣколко словѣни, които се спасили отъ ладиитѣ. Споредъ разказа на Паскалевата хроника, словѣнитѣ се оттеглили изпърво неохотно. Прѣзъ нощьта на 8 августъ аваритѣ изгорили машинитѣ си и на разсъмване потеглили да се връщатъ[2]).

Нападението на Цариградъ е висшата точка въ историята на аваритѣ. Отъ тогава за аваритѣ не става вече дума въ гръцкитѣ извори. Дали Хераклий е изпращалъ слѣдъ побѣдата надъ перситѣ експедиция къмъ Дунава, не е извѣстно; още при оттеглянето отъ Цариградъ Бонъ заплашилъ хагана, че братътъ на императора, побѣдоносниятъ противъ перситѣ Теодоръ, ще го (хагана) прѣслѣдва дори въ собствената му земя. При разпадането на аварската сила черноморскитѣ хуни или българи играятъ голѣма роля. Кубратъ, князътъ на хуногундуритѣ, родоначалникъ на сетнѣшната българска династия,

---

1) *Theophanes* ed. De Boor 1,316.

2) За тая обсада въ 626 година трима съврѣменници: *Pisides*, *Theodoros Synkellos* и Chron. Paschale. Съ използуване по-стари източници: *Theophanes* и патриархъ *Никифоръ*. Срв. Pernice пос. съч. 137 нат.

билъ, слѣдъ нѣколко побѣди противъ аваритѣ, при едно посѣщение въ Цариградъ покрѫстенъ и отличенъ отъ императора Хераклия съ титлата патриций[1]). Франкската хроника на Фредегара съобщава, че при едно опразднява на аварския прѣстолъ (около 630) „българитѣ въ аварската земя искали да издигнатъ за хаганъ единъ отъ своитѣ, нъ паднали въ борбата. Тѣ избѣгали въ земята на франкския краль Дагобертъ (628—638), нъ били нападнати отъ баояритѣ въ зимния лагеръ и по-голѣмата часть избити Останалитѣ само се спасили у лангобардитѣ и получили жилища въ Салниумъ. Многобройни побѣди надъ аваритѣ одържалъ Само, князь на словѣнитѣ въ Бохемия (около 627—662). Маситѣ византийски плѣнници въ земята на аваритѣ не били освободени или откупени. Поселени при Сирмиумъ, тѣ се смѣсили съ авари, българи и други язичници, нъ и тѣхнитѣ наслѣдници като тѣхъ останали, както съобщава легендата за св. Димитрия, вѣрни на християнската вѣрэ, повечето като свободни хора подъ единъ аварски военачалникъ. Второто поколѣние се подигнало противъ аварското владичество и потеглило на югъ въ византийска територия, дѣто тѣзи поварварени ромеи получили мѣста за поселение при Солунъ, въ Тракия и при Цариградъ[2]).

Прѣзъ тѣзи бурни врѣмена словѣнитѣ се установили въ обезлюденитѣ отъ дълго врѣме провинции на югъ отъ Дунава. Цѣлото поселение ще да е било вече около половината на 7 вѣкъ навѣрно завършено; по-късно сѫ ставали само отдѣлни размѣствания. Найпрѣдприемчивитѣ групи сѫ проникнали най-далече съ стремлението да завладѣятъ топлитѣ и богати крайбрѣжни области. Най-напрѣдъ ще да е билъ заетъ южниягъ дунавски брѣгъ, дѣто Теофанъ и Никифоръ споменуватъ около 679 година седемь словѣнски племена *(γενεαί)* между Дунава и Хемъ, безъ съмнѣние, прѣселени отъ срѣщулежащата днешна Влахия. Тракия, въпрѣки всички притѣснения и грабежи, се държала още яко; едничкото племе, което могло да се посели тамъ, били смолѣнитѣ въ вѫтрѣшностьта на Родопитѣ. Единъ отъ главнитѣ потоци на словѣнската колонизация се разлѣлъ прѣзъ Горна Мизия и Прибрѣжна Дакия въ вѫтрѣшностьта на Македония и по-нататъкъ на югъ прѣзъ Елада дори до Лакония, дѣто споменуващитѣ у императора Константинъ Порфирогенета племена на милинги и езерити (отъ слов. *езеро*) намѣрили ново отечество. Споредъ свидѣтелството на Мазариса и Халкокондила, тѣхнитѣ потомци говорили още въ 15-то столѣтие отчасти словѣнски. Отъ Македония една струя се обърнала на западъ къмъ Срѣдна Албания; тѣхнитѣ слѣди се забѣлѣзватъ и днесъ по единъ ясно разграниченъ поясъ съ словѣнски мѣстни имена, поясъ, който достига между Дурацо и Химара морския брѣгъ[3]). Много по-голѣми нашествия имало въ провинцията

---

1) За това *Златарски*, Сборникъ на Мин. на Нар. Просв. 11 (срв, Arich-slaw. Phil. 21.607).

2) Gelzer, Die Themen verfassung 47 н.

3) *Новаковић*, Први основи књижевности међу балканским славенима Београд 1893, 38—49.

Далмация, надлъжъ по старитѣ римски пѫтища отъ Наисусъ (Нишъ) за Лиса и отъ Сирмиумъ за Салона и Нарона, дори до областьта на лозята и маслиненитѣ градини близу до далматинскитѣ градове, дѣто се поселили князетѣ на диоклититѣ, каналититѣ, захлумцитѣ и хърватитѣ. Изъ Панония най-сетнѣ потеглили голѣми множества нагорѣ по Сава и Драва, дори до изворитѣ имъ въ източнитѣ Алпи. Срѣщу това въ самата Дакия словѣнскиятъ елементъ до толкова се намалилъ, вслѣдствие нахлуванията на югъ и западъ, че неговитѣ остатъци полека-лека изчезнали между румънитѣ. Интензивностьта на словѣнската колонизация и степеньта на смѣшението съ по-старото население се познава по нееднаквитѣ на всѣкждѣ промѣни на античната топографична номенклатура. Най-вече имена отъ древностьта сж се запазили въ всички крайбрѣжни области наоколо по цѣлия полуостровъ, отъ Тракия до Кварнеро. Най-малко словѣнски мѣстни названия сж възникнали въ източна Тракия и сѣверна Албания. Най-голѣми пъкъ прѣврати е прѣтърпѣла топографичната номенклатура въ три области: въ Moesia superior, въ вжтрѣшностьта на Македония и въ вжтрѣшностьта на провинцията Далмация. Въ Горна Мизия не останало ни едно римско име на градъ. Това явление бие на очи въ сравнение съ съсѣднитѣ провинции Dacia mediterranea и Dardania, дѣто нѣколко антични имена съ звукови промѣни отчасти и днесъ още живѣятъ Naissus (Нишъ), Serdica (въ срѣднитѣ вѣкове Срѣдецъ), Scupi (Скопие), Ulpiana (Липлянъ). Сжщо тъй отъ основа е измѣстило старитѣ имена и населението въ вжтрѣшностьта на Македония, трѣба само да сравните списъцитѣ на градоветѣ и укрѣпленията у Хиерокла и Прокопия съ 400 години по-сетнѣшния материялъ у Скилица (или Кедринъ) и въ привилегиитѣ, дадени отъ императора Василия II на Охридската архиепископия. Изчезнали сж и познатитѣ отъ итинерариитѣ и надписитѣ римски мѣстни имена въ източна Далмация.

Словѣнитѣ не сж били прѣходещи поселенци въ балканскитѣ страни. Сѣверната, повече континентална половина на Балканския полуостровъ е населена прѣимуществено съ словѣни отъ повече отъ 12 столѣтия насамъ до линията, която можемъ да теглимъ отъ Антивари прѣзъ Шкодренското, Охридското и Костурското езеро дори до вратитѣ на Солунъ. Чрѣзъ бавно амалгамиране на слабитѣ остатъци отъ по-старо илирийско, тракийско и романско население съ течение на вѣковетѣ се е образувала въ голѣмото пространство отъ изворитѣ на Сава до черноморския брѣгъ при Варна една непрѣкъсната словѣнска езикова область. Въ южната пъкъ половина, въ Тесалия, Епиръ и Елада, словѣнскиятъ елементъ е билъ по-слабъ и полека-лека се е погърчилъ, отчасти и поалбанчилъ. Тѣзи явления сж се развивали паралелно съ резултатитѣ отъ прѣселението на германскитѣ народи въ лежащитѣ по на западъ части на Европа. Въ римскитѣ провинции на югъ отъ горния Дунавъ, въ днешна Горна и Долна Австрия, Залцбургъ, Бавария, въ по-голѣмата часть на Тиролъ и въ сѣверна Швейцария малочисленията романски елементъ е билъ асимилиранъ отъ интензивната германска колонизация. Сѣверната страна на Алпитѣ, съ изключение на остатъцитѣ отъ ретооромани въ обла-

стъта около изворитѣ на Иинъ и Рейнъ, е станала нѣмска въ цѣлото си продължение отъ Бернъ до Виена. На югъ отъ Алпитѣ напротивъ потомцитѣ на римлянитѣ сж били много по-многочислени отъ германскитѣ завоеватели. Вслѣдствие на това готитѣ и лангобардитѣ въ Италия скоро сж изчезнали между по-стария романски елементъ.

Единъ едничъкъ източникъ отъ това врѣме споменува за размѣра на тая словѣнска колонизация: една компилирана около 670—680 на арменски языкъ география, която по-рано се приписваше на Мойсея Хоренски. Тя съобщава, че въ Дакия по-рано живѣели 25 народа словѣни; по послѣ „словѣнитѣ прѣминаха прѣзъ Дунава, придобиха други земи въ Тракия и Македония и проникнаха чакъ до Ахайя и Далмация“ [1]). Споредъ този арменецъ, значи, ония словѣни, които се поселили на полуоствова сж били сжщитѣ, които по-рано въ врѣмената отъ Юстинияна до Маврикия сж живѣли въ днешна Ромъния, Седмиградско и съсѣднитѣ части на Маджарско. Съврѣменното языкознание потвърждава това схващане. Южнословѣнскитѣ диалекти отъ Черно море до източнитѣ Алпи образуватъ споредъ Ягича [2]) една верига, въ която може да се констатира продължението на прѣстаритѣ отношения къмъ нѣкогашнитѣ, сега раздѣлени съ голѣми междини съсѣди отъ сѣверословѣнската область.

Сърбитѣ и хърватитѣ се споменуватъ съ това име едва въ 9 столѣтие. Тѣхнитѣ прѣдци сж живѣли първоначално навѣрно надлъжъ по южния фронтъ на прѣродителитѣ на словацитѣ и малоруситѣ. Прѣдѣди на сърбохърватитѣ сж били, навѣрно, словѣнитѣ въ сѣверно Маджарско, у които прѣбивавалъ въ Юстинияново врѣме като бѣглецъ лангобардскиятъ принцъ Илдигисъ. Оттеглянето на лангобардитѣ въ Италия имъ отворило пжтя за Панония, нъ тамъ тѣ подпаднали подъ върховната власть на аварския хаганъ сжщо тъй, както на врѣмето си живѣещитѣ тамъ германски племена подъ владичеството на хунския господарь Атила. Прѣдци на хърватитѣ и сърбитѣ сж били вѣроятно и словѣнитѣ, които построили на аваритѣ при Сирмиумъ ладии на Сава и които сжщеврѣменно съ прѣдѣдитѣ на словѣнитѣ сж ходили съ аварскитѣ военни пълчища въ източнитѣ Алпи противъ байоаритѣ и като спомагателни войски съ лангобардитѣ за Италия. Вече около 600 год. тѣ нападали при императора Маврикия Истрия и Далмация отъ Панония. Падането на Салона и на други градове въ Далмация и Превалъ е било докарано отъ словѣнски войски, отчасти може би водени отъ аварско. Слѣдъ поселението имъ въ римска Далмация зависимостьта на тия словѣнски племена отъ аваритѣ ставала все по-слаба и по-слаба. Словѣнитѣ, които се явили въ 626 година прѣдъ Цариградъ съ пѣхота и ладии отъ Дунава, сж произхождали, навѣрно, сжщо отъ сѣверозападнитѣ области на полуострова. Разпадането на аварското ханство ги направило пакъ свободни.

---

[1]) Прѣведена отъ *Пашкановъ* (Патканиянъ) въ руския Журналъ Министерства Народного Просвѣщенія 1883 мартъ стр. 26 (знае вече Хазаритѣ и споменува българския князь Аспарухъ, синъ на Кубрата, въ делтата на Дунава.

[2]) Arch. f. slaw. Phil. 17 (1895) 54; 20 (1898) 36.

На византийцитѣ при общеупотрѣбяваната система на подаръци за съсѣдитѣ, даване титли на князетѣ имъ, естествено свързано съ заплата въ хубави златни монети, вземане наемни войници, използуване съперничества и т. н. не е било мжчно да придобиятъ номинална върховна властъ надъ много отъ словѣнскитѣ племена. Биде тогава разширена и старата система на „foederati"-тѣ, погранични народи съ мѣстни плащани князе, върху поселенитѣ въ римскитѣ провинции словѣни. Началото на тая дипломатическа дѣятелностъ е свързано съ отблъскването на нападението върху Цариградъ (626 год.) и връщането на императора Хераклия, като побѣдитель отъ персийската война (628). Наскоро словѣнскитѣ области въ околностьта на Солунъ и между Хемъ и Дунава се явяватъ подъ императорска властъ. И Тома Спалатски споменува една заповѣдь (iussio principum, sacrum rescriptum dominorum principum) на „imperatores Constantinopolitani" до князетѣ на словѣнитѣ (duces Slavorum), щото тѣ да не безпокоятъ живѣещитѣ въ спалатския царски палатъ салонитанци; това трѣба да е билъ Хераклий съ своя синъ като съуправникъ [1]). Първото ясно извѣстие за мирни отношения се чете въ биографията на папа Иоанъ IV (640 – 642), далматинецъ, синъ на нѣкой си Scholasticus (прокуроръ) Venantius. Той изпратилъ абата Мартинъ съ пари, за да откупува въ цѣла Далмация и Истрия християни плѣнници отъ вървуващитѣ въ тия страни язичници и да събира мощи изъ запустѣлитѣ черкви [2]). Въ сжщото врѣме (около 642) словѣнитѣ прѣдприели съ множество кораби походъ противъ долноиталийскитѣ лангобарди, излѣзли на брѣга близу до Монте Гаргано при Сипонтумъ и защитили лагера си съ скрити ями. Херцогътъ Айо Беневентски искалъ да ги изгони, нъ си намѣрилъ смъртьта, когато на конь падналъ въ една такава вълча яма. Наслѣдникътъ му Радоалдъ, синъ на херцога Гизулфъ Фриулски говорилъ съ словѣнитѣ на тѣхенъ езикъ, който ще да е билъ научилъ въ Фриулъ, и съ това ги направилъ непрѣдпазливи. Едно нападение му донесло побѣда; остатъкътъ отъ словѣнитѣ избѣгалъ прѣзъ морето [1]). Тѣзи словѣни сж били дошли сигурно отъ Далмация. Сжщиятъ Сипонтумъ билъ нападнатъ въ 926 година отъ Михаила, захлумския князь. Походътъ противъ лангобардитѣ е билъ извършенъ по подбутване на византийцитѣ, които малко години слѣдъ това (около 650 г.) били разбити въ сжщата мѣстность при Монте Гаргоно отъ Гримоалда, братъ на Радоалда, подиръ което императоръ Констансъ, внукътъ на Хераклия, въ врѣме на своето прѣбиване въ долна Италия, водилъ война противъ сжщия Гримоалдъ, сега краль на лангобардитѣ.

Въ византийскитѣ военни сили отъ това врѣме е имало многобройни словѣнски войски. Въ Мала Азия прѣминали тогава (664) 5000 словѣни къмъ арабитѣ и били заселени отъ тѣхъ при Апамея

---

1) *Thomas Arch.* cap. 10 (завършъкъ).

2) И у *Rački* Док. 277.

1) *Paulus Diaconus* IV, 44.

въ Сирия[1]). Внукътъ на Константа, императоръ Юстиниянъ II. (685—695), колонизиралъ като свой „избранъ народъ" около 30,000 души словѣни въ Витиния, подъ главатарството на единъ словѣнски полководецъ отъ благороднитѣ *(εὐγενέστεροι)* на народа, на име Nebulos. Нъ въ битката при Севастополъ въ Киликия (692) Небулъ съ 20,000 словѣни прѣминалъ къмъ арабитѣ[2]). При своитѣ прѣдприятия противъ Цариградъ, обаче, арабитѣ не намѣрили никаква подкрѣпа у словѣнитѣ отъ полуострова. Отъ врѣмето на първата блокада при императора Константинъ Погонатъ (668—685) липсуватъ извѣстия за настроението на полуострова. Само българитѣ подъ прѣдводителството на своя князь Аспарухъ, Кубратовия синъ, подъ натиска на налѣгащитѣ отъ изтокъ хазари, използували обстоятелствата, за да се заселятъ за винаги на римска територяя между Дунава и Хемъ (679). Въ врѣме на втората обсада на Цариградъ (717—718) българитѣ и словѣнитѣ били спечелени отъ императора Левъ Исавриянинъ и нанесли на арабитѣ въ Тракия значителни поражения[3])

Не липсуватъ извѣстия за походи на императоритѣ въ словѣнскитѣ земи. Императоръ Констансъ потеглилъ на 658 и за Словѣния" покорилъ я и се завърналъ съ много плѣнници. Императоръ Юстиниянъ II прѣминалъ 688 г. побѣдоносно прѣзъ „Словѣния" до Солунъ. Императоръ Константинъ Копронимъ воювалъ въ 758 съ „Словѣнии-тѣ въ Македония".[4]) Кѫситѣ хронографски записвания не ни даватъ възможность да узнаемъ подробноститѣ, нъ все пакъ се вижда, че прѣди всичко работата е била да се осигурятъ пѫтищата прѣзъ Македония. Остатъцитѣ отъ източноримската територия не сѫ били незначителни. Много е било изгубено въ единъ бавенъ процесъ на раздробяване, сѫщо тъй както въ Италия римската область въ продължение на нѣколко поколѣния е била постепенно намалявана отъ лангобардитѣ. Приблизително до 679 г. империята владѣла дѣсния брѣгъ на Дунава. Границата на къмъ аварската земя *(Ἀβαρία)* се е намирала вѣроятно тамъ, дѣто и сетнѣшната българоаварска граница се означава и днесъ още съ три паралелни земни валове (бълг. окопъ), между рѣкитѣ Искъръ и Ломъ[5]). Въ Срѣдиземна Дакия (Dacia mediterranea) византийцитѣ удържали до 809 г. важната Serdica, която се свързвала съ империята не само чрѣзъ Тракия, ами, както може да се види отъ извѣстията у Теофана, и чрѣзъ долината на Стримонъ (Струма). Крайбрѣжнитѣ земи на Македония империята винаги си е

---

[1]) *Theophanes* ed. cit 1,134. *Niederle* пос. с. 2,459 н.

[2]) *Theophanes* 1,366 и *Nicephoros* 36 *Б. А. Панченко* Извѣстия Руск. Археолог. Инстит. въ Константин. 8 (1902) 15—62 за единъ оловенъ печатъ на *Σκλαβόων* (sic) *τῆς Βιθυνῶν ἐπαρχίας;* срв. *Schlumberger*, Byzantinische Zeitschrift 12 (1903) 277.

[3]) *Beda* († 735) у *Migne*, Patrol. Lat. 90 col. 571. *Theophanes* 1,397. Арабски извори (Tabari) у *Weil*, Gesch. der Chalifen I, 569 забѣл. (Burdžan и Sakâlib).

[4]) *Theophanes* ed. De Boor 1,347,364,430.

[5]) Вижъ картата въ *моята* книга Fürstentum Bulgarien текстъ стр. 412.

владѣла, макаръ че слѣдитѣ на словѣнската колонизация се простиратъ до източната половина на Халкидика. Въ Гърция сѫ били удържани Атина, Тива, Коринтъ, Патрасъ и въобще всички голѣми градове, които затова иматъ и непрѣкѫснаната история. Сѫщото важи и за крайбрѣжнитѣ области при Дирахиумъ и въ стария Превалъ. Насрѣщу това въ Далмация прѣвратитѣ особено се познаватъ по малкитѣ територии на всички градове.

Цариградската дипломация имала обичай да означава земята на зависимитѣ народи като подаръкъ отъ императора. Вече Юстинъ II отговорилъ на едно посланичество на аваритѣ, че гепидитѣ като бѣжанци сѫ станали римски поданници и че тѣхната земя е била подаръкъ отъ римския императоръ [1]). Сѫщата теория се чете у императора Константина Порфирогенета върху поселението на хърватитѣ и сърбитѣ. Противъ претенциитѣ на българитѣ се твърдѣло, че земята на хърватитѣ и сърбитѣ е подаръкъ отъ императора Хераклий, който приелъ тѣзи племена като бѣжанци отъ земитѣ на сѣверъ оттатъкъ Унгария и ги поселилъ въ опустошената отъ аваритѣ Далмация [2]). Несъстоятелностьта на тая теория показа най-напрѣдъ Ернстъ Дюмлеръ (1856). При едно мирно заселяване империята щѣше сигурно да запази и поднови за себе си всички стари градове, прѣди всичко Салона, и съ новитѣ колонисти би издигнала единъ видъ военна граница срѣщу сѣвернитѣ съсѣди [3]). Срѣдновѣковнитѣ сказания на южнитѣ словѣни прѣмѣстватъ прѣродината на сѣверъ. Най-ясно е формулирано това въ бѣлѣжката на Константина Багрянородни, че фамилията (*γενεά*) на княза Михаилъ Захлумски произхожда отъ тогава (около 948 г.) още отъ языческитѣ словѣни при Висла (*Βίσλα*. полски Wisla) [4]). Други истории за произхода на сърби и хървати у им-

---

[1]) Гепидитѣ като *ἐπήλυδες*, на които е била подарена тѣхната *χώρα* отъ императора: *Menandros* frag. 28, Hist. graeci min 2,64.

[2]) Споредъ *Konstantin Porphyrog*. ed. Bonn. 3,148 били поселени найнапрѣдъ отъ Хераклия хърватитѣ, слѣдъ като по негова заповѣдь изгонили аваритѣ. Сърбитѣ били получили отъ императора ужъ града Серблия въ Солунската провинция (сега Сервия, тур. Сервидже) въ долината на Халиакмонъ, пакъ се оттеглили къмъ Дунава при Бѣлградъ, нъ оттамъ се отказали да се врънцатъ и били поселени отъ Хераклия въ мѣстноститѣ на Серблия, Пагания Захлумия, Тербуния и Кан ли (cap. 32 p. 152—153); значи най-напрѣдъ въ единъ малъкъ тѣсенъ градъ, втори пѫть въ половината на старата голѣма Далмация. Този епизодъ е съчиненъ явно отъ името на града Серблия. Въ противорѣчие съ тия разкази на друго мѣсто Епидавъръ съ други *κάστρα* се разрушава отъ *Σκλάβοι* (cap. 29 p. 136—137)

[3]) За Константиновитѣ извѣстия голѣма по-нова литература. *Dobrowsky*, *Šafařik*, *Zeuss*, *Tafel*, *Dümmler*, *Gfrörer*, *Rački* (особено Književnik 1 (1864) 36 сл., Doc. съ коментаръ и Rad 59 (1881) 201 сл. противъ *Гротъ* и *Флоринскій*, *Rambaud*, *Дриновъ*, *Hirsch*, *Novaković*, *Гротъ*, Извѣстия Константина Багрянородного о Сербахъ и Хорватахъ. Петербургъ 1880 *Флоринскій*, *Jagić*, *Jireček* (срв. Rom. Dalm. 1,31) и др. Напослѣдъкъ *Bury*, The treatise. De administrando imperio Byz z., 15 (1906) 517—577 съ доказателство, че тая книга на императора, несъвършена маса извѣстия и извлѣчения пълни съ противорѣчия, не е прѣтърпѣла окончателна редакция.

[4]) *Konst. Porph*. ed. Bonn. 3.160. Тъмно е означението на *Βίσλα* като *Διτζίκη*; срв. *Niederle* пос. съч. 2,276.

ператора Константина сѫ комбинации на 10 вѣкъ възъ основа на приликата на нѣколко племенни имена на сѣверъ и югъ. Прѣродината на хърватитѣ и сърбитѣ трѣба да е била оттатъкъ баварцитѣ и маджарнтѣ въ двѣ тогава още язически области, при границата на Отона I, краль на „Frangia и Saxia". Князътъ на „Belochrovati" или бѣлитѣ хървати *(ἄσπροι Χρωβάτοι)* билъ подвластенъ на Отона I, нъ и приятель на маджаритѣ. Бѣлитѣ сърби *(ἄσπροι Σέρβλοι)* живѣятъ подъ властьта на наслѣдствени князе сѫщо тъй оттатъкъ маджаритѣ въ една мѣстность Boiki, съсѣдна на франкитѣ и бѣлитѣ хървати[1]). Съсѣдството съ нѣмската империя показва, че въ основата на тия комбинации лежатъ нѣколко неясни извѣстия за тогава още язическитѣ сорби на срѣдна Елба и за похристиянченитѣ вече въ това врѣме, извѣстия отъ паметници отъ 10-ия вѣкъ, хървати въ Чехия при Исполинскитѣ планини. И най-старата руска хроника знае за „бѣлитѣ хървати" (хорвате бѣлии), нъ на югъ, съсѣди съ сърбитѣ (Сербь) и карантанитѣ (хорутане)[2]) У Дуклянския попъ „Croatia alba" се намира сѫщо при Адриятическо море, при Салона и Зара. Три вѣка слѣдъ императора Константина архидяконъ Тома Спалатски знае още, че хърватитѣ дошли въ Далмация „de Polonia seu Bohemia." Сѣвернословѣнскитѣ, руски, полски и чески хронисти около 1100—1500 год. търсѣли наопаки прѣродината на всички словѣни на югъ, при Дунава и въ балканскитѣ страни отчасти въ „България и Маджарско, отчасти въ хърватско и Сърбия. Това прѣдставление, споредъ изслѣдванията на Нидерле, е произлѣзло отъ всеобщата история, както я дава библията за прѣминаване слѣдъ вавилонското стълпотворение прѣзъ Босфора за Европа[3]).

---

[1]) Bóiki *Шафарикъ* тълкуваше като земя на малоруситѣ бойки (ед. ч. бойко) въ Галиция. Нъ това име е прѣкоръ споредъ *Верхратскій* Arich. f. slaw. Phil 16 (1894) 591 отъ утвърдителната частица *boje* „да" „вѣрно"; срв. южнословѣнскитѣ кайкавци, чакавци, и щокавци отъ въпросителната частица *kaj, ča, što* „що?" Нѣкои се връщатъ къмъ даденото отъ *Шафарика* тълкуване на името като Boika, Boiohaemum въ римско врѣме; срв. *Jagić*, Arch. slav. Phil. 17 (1895) 71.

[2]) Хрониката знае и „хорватие" въ Русия, нъ безъ да опрѣдѣля жилищата имъ, които се търсятъ въ източна Галиция.

[3]) *У Несторъ, Кадлубекъ. Богухвалъ, Длугошъ* въ староческата стихотворна хроника на така наречения *Далимилъ, Пулкава у Niederle,* Slovanské starožitnosti 1, 34 сл.

Старобългарско съкровище.

Прѣзъ 1799 год. въ маджарско до брѣга на р. *Aranyka* въ Nagy-Szent-Miklós (comitet Torontal), на незначително разстояние отъ р. Марошъ, се намѣрило едно златно съкровище. Селянинътъ Nera Vuin, като копаелъ дупка въ двора си, случайно се натъкналъ на съкровището, чиято обща тѣжесть достига на 1678 $^{8}/_{10}$ дукати. Находката станала извѣстна на властьта въ Будапеща и императора Францъ заповѣдалъ да се откупи изцѣло съкровището за *императорския кабинетъ на монетитѣ и антикитѣ въ Виена*, кждѣто се съхранява и до днесь. Прѣдполага се, че броятъ на сждоветѣ е билъ по-голѣмъ, нъ съкровището било разграбено отъ разни лица, та до сега сж запазени само слѣднитѣ 23 кжсове. (Виж. таблица I и II). Първо извѣстие за съкровището е далъ още на 1801 год. Schönwisner въ книгата си: „Notitia Hangaricae rei numariae, Budae". А прѣзъ 1827—1829 год. тъкмѣлъ да обнародва съкровището директора на Виенския музей Steinbüchel, нъ едва подиръ 21 год. неговия наслѣдникъ. Arneth издаде илюстрирани тѣзи сждове въ съчинението си: „Die Gold und Silber monimente des k. k. Münz-und Antikenkabinets, Wien 1850". Понеже тѣзи златни сждове сж украсени съ богатъ орнаментъ отъ животното и растителното царство, а сжщо тъй на тѣхъ се срѣщатъ и сцени на митологически легенди отъ източенъ произходъ, както и образи отъ варварски народи, и всичко туй има значение и за историята на изкуствата, то ученитѣ отдавна, слѣдъ обнародването на съкровището, сж го проучвали отъ разни гледни точки и сж идвали до разни заключения.

И до като народната мълва приписвала съкровището на Дария, Атила („Schatz des Attila"), Арпада и пр., нѣкои отъ ученитѣ го считали за *готско*, други — за *гепидско*, трети за *хунско*, *аварско* и пр. Едва напослѣдъкъ, слѣдъ цѣль вѣкъ научни проучвания, видни специалисти, начело съ Кондакова, Strzygowsky, Hampel-я и пр., сж наклонни да приематъ, че прѣдметното съкровище е принадлежало на старитѣ българи, които въ началото на IX вѣкъ, прѣзъ ханствуванието на великитѣ ханове Кръма и Омъртага, сж владѣели и земитѣ о-

коло р. Тиса и Марошъ въ Унгария, кждѣто се намѣрило и съкровището*).

А тъй като нѣкои отъ сждоветѣ носятъ чисто християнски обряденъ характеръ, т. е. сж отъ врѣмето когато вече българитѣ били покръстени, то навѣрно българското господство трѣбва да се продължило тамъ и прѣзъ властуването на Бориса и Симеона, толкозъ повече, че въ писмото на сждоветѣ личатъ такива палеографически особености, които даватъ право, щото нашето съкровище да се отнесе и дори до X и XI вѣкъ.

*) Подробности върху обширната книжнина по нашия въпросъ вижъ въ съчинението отъ Ioseph Hampel, Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, Budapest 1886; и още отъ сждщия авторъ: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn 1905. Нашитѣ таблици на съкровището, които читателя ще види по-нататъкъ, сж взети отъ горнитѣ съчинения.

Таблица I.

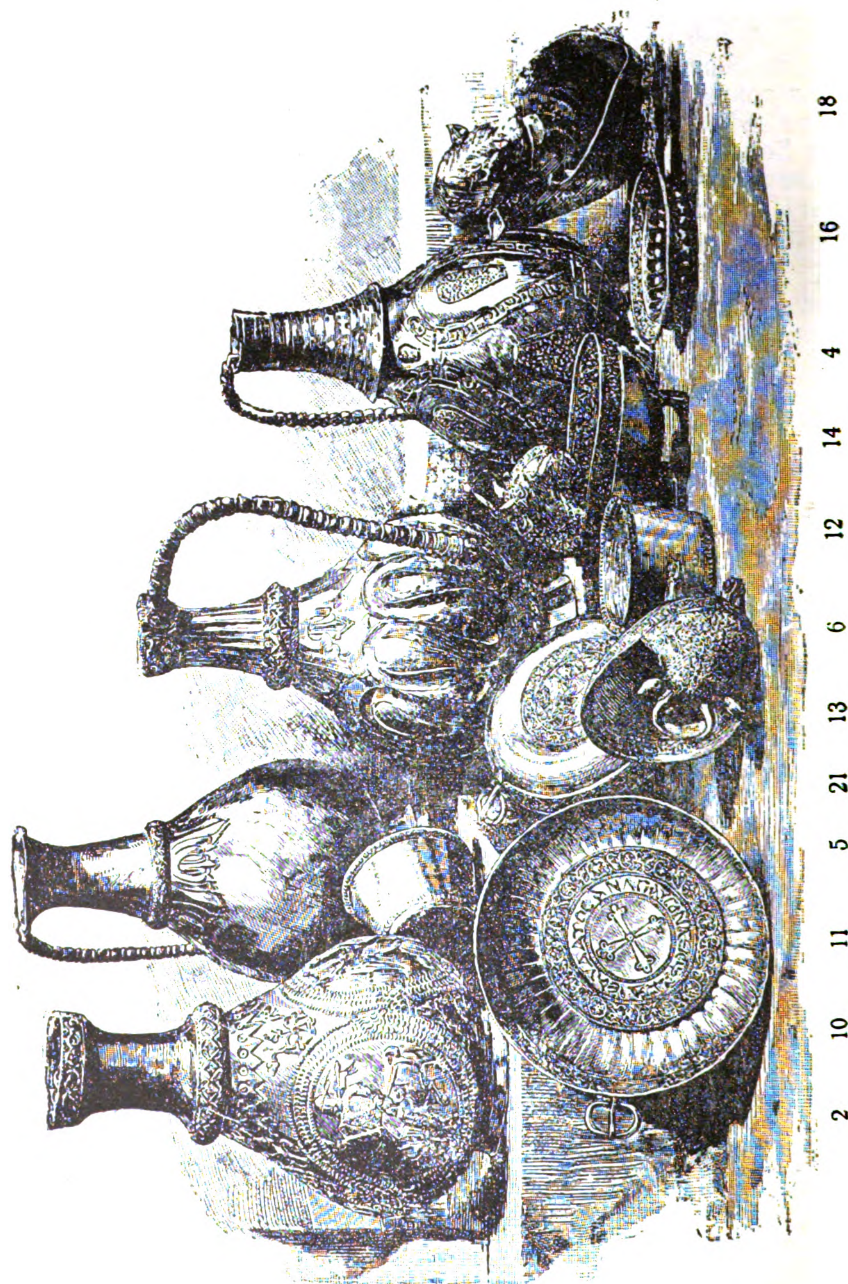

Дванадесеть златни сждове отъ старо-българското съкровище.

Таблица II.

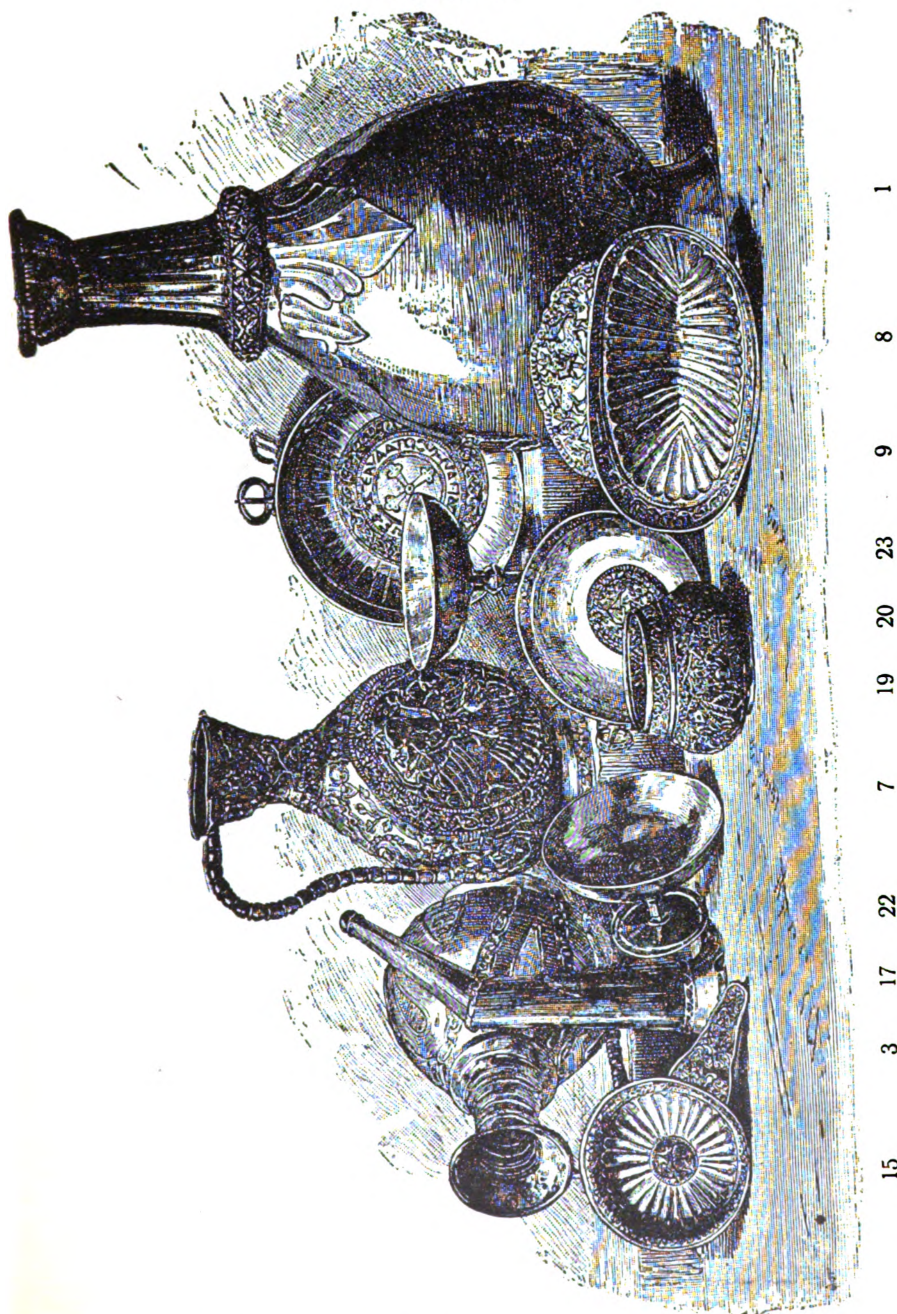

Единадесеть златни сѫдове отъ старо-българското съкровище.

Таблица III.

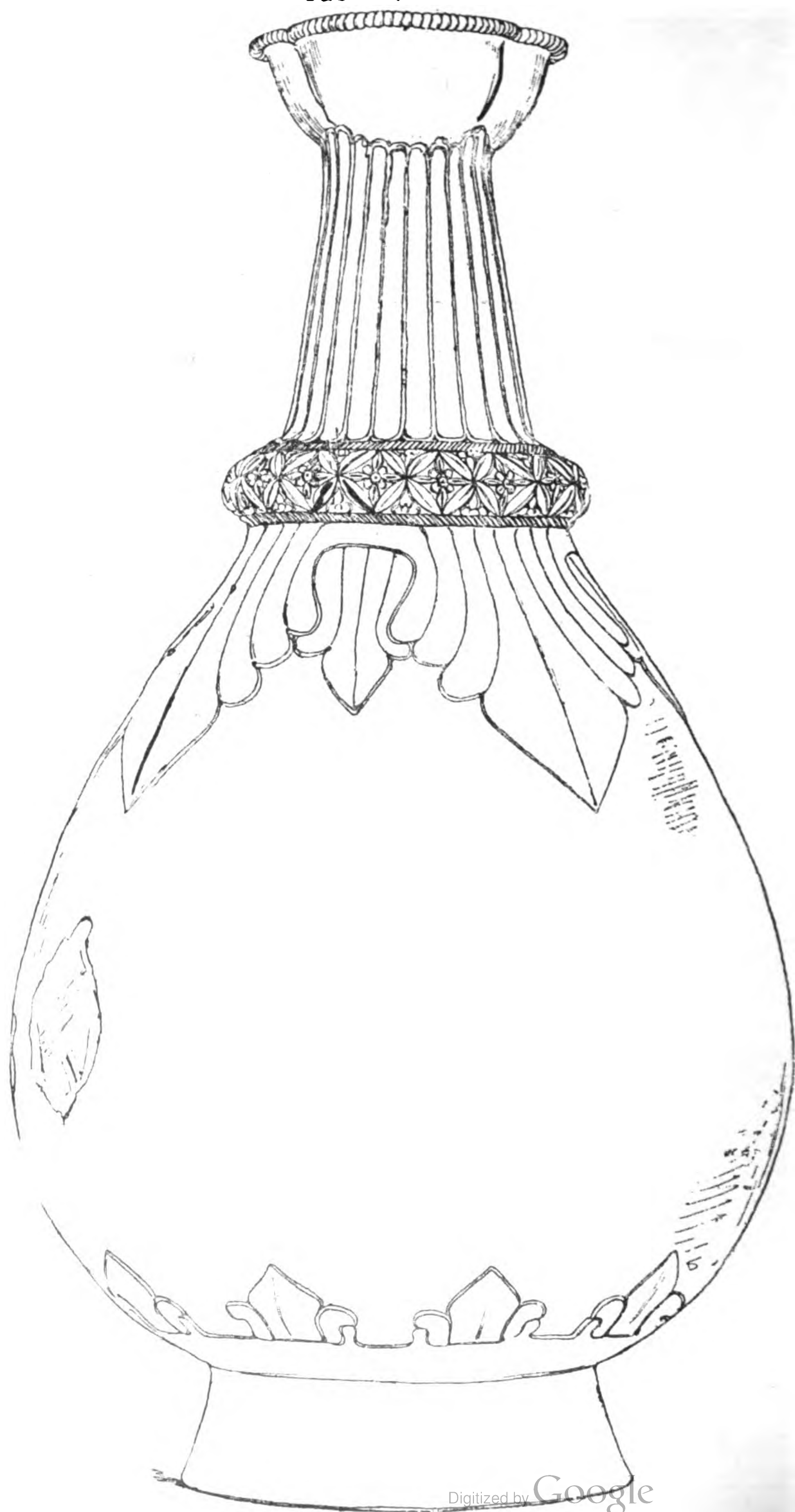

№ 1. Кана, общъ изгледъ.

Таблица IV.

№ 2 Кана, изгледъ на първото поле.

Таблица V.

№ 2 Кана, изгледъ на второто поле.

Таблица VI.

№ 2 Кана, изгледъ на третото поле.

Таблица VII.

№ 2 Кана, изгледъ на четвъртото поле.

Таблица VIII.

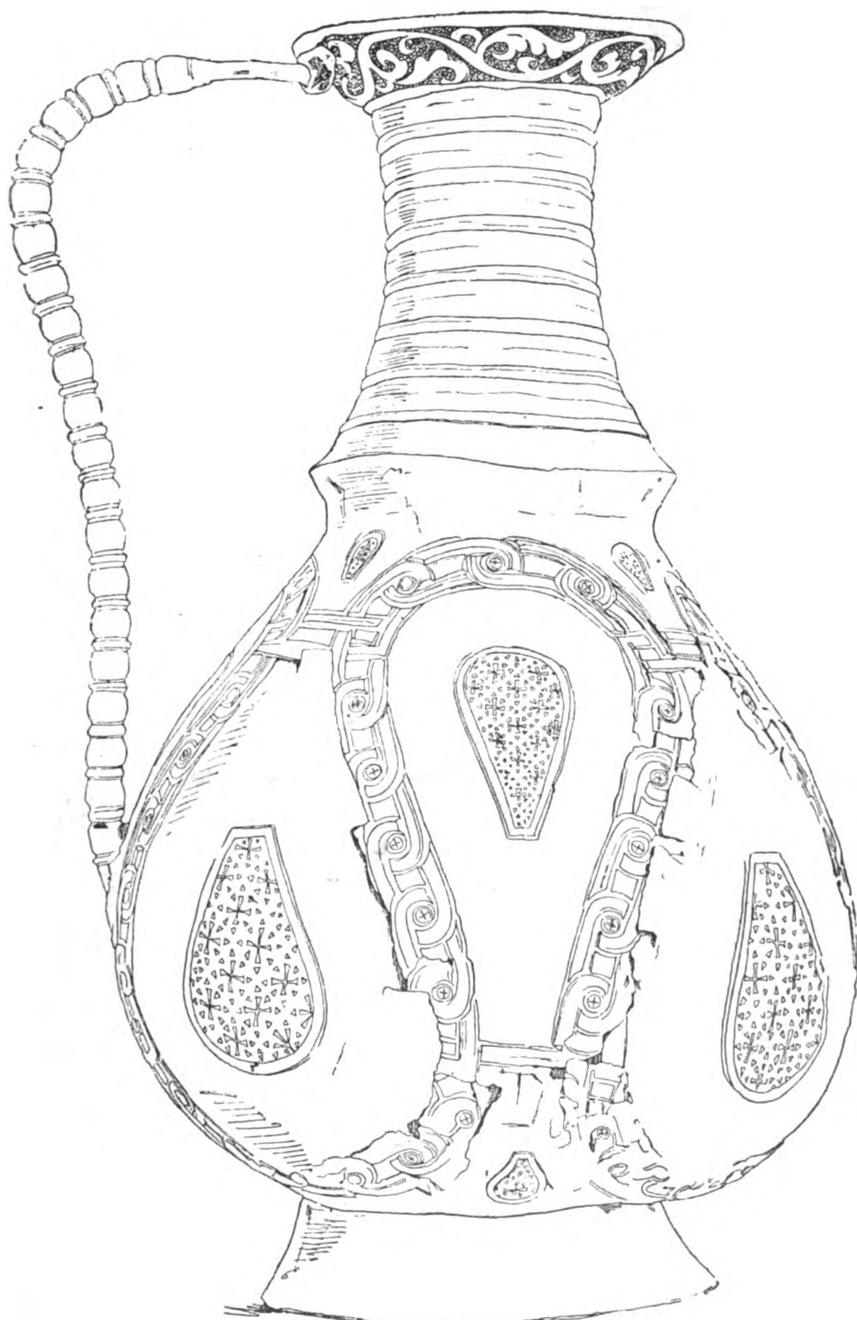

№ 3 Кана, общъ изгледъ.

Таблица IX.

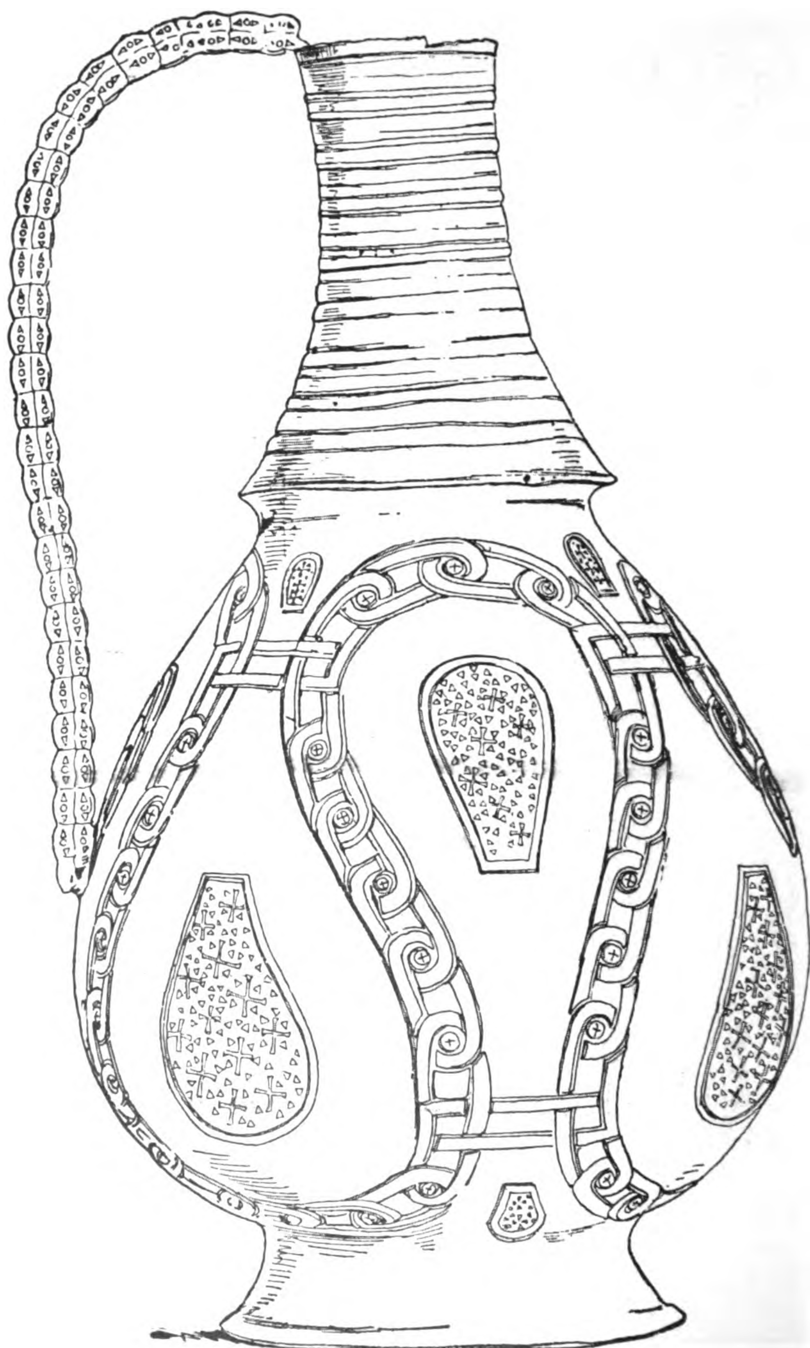

№ 4 Кана.

Таблица X.

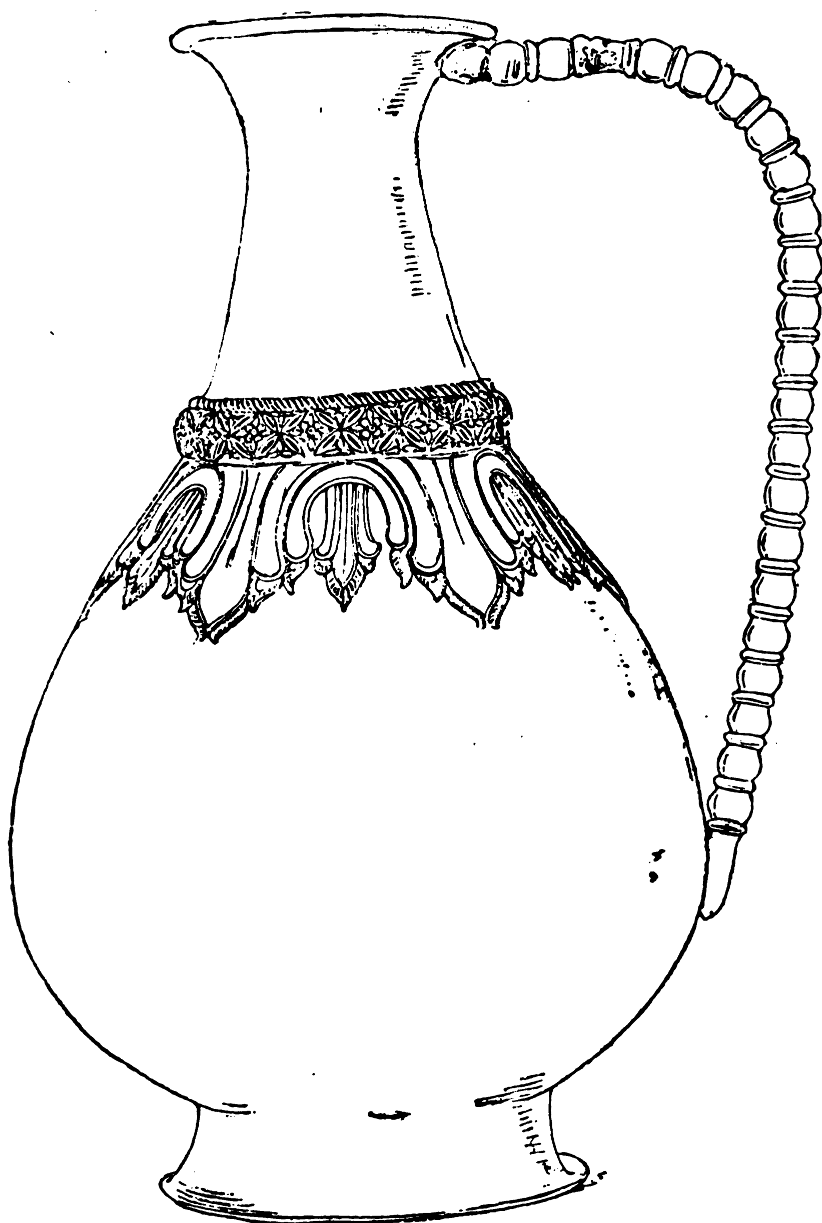

№ 5 Кана.

Таблица XI.

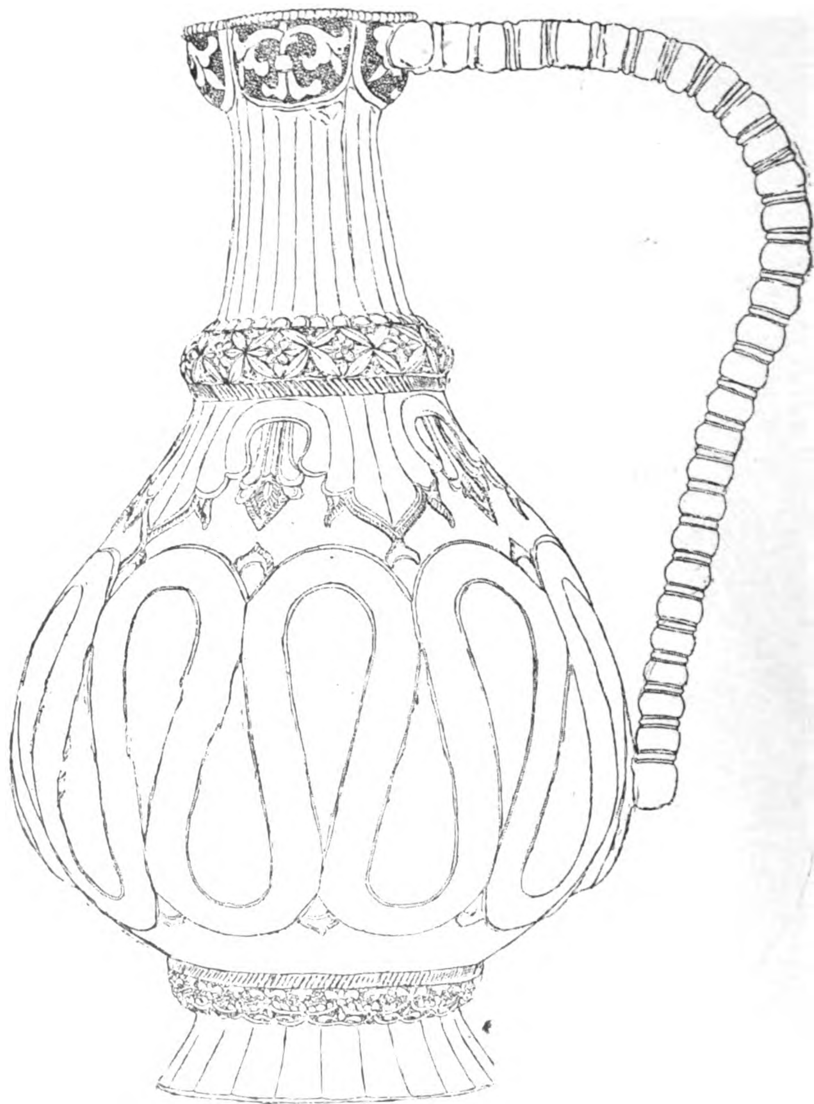

№ 6 Кана.

Таблица XII.

№ 7. Кана, изгледъ на първото дѣсно поле.

Таблица XIII.

№ 7 Кана, изгледъ на второто лѣво поле.

Таблица XIV.

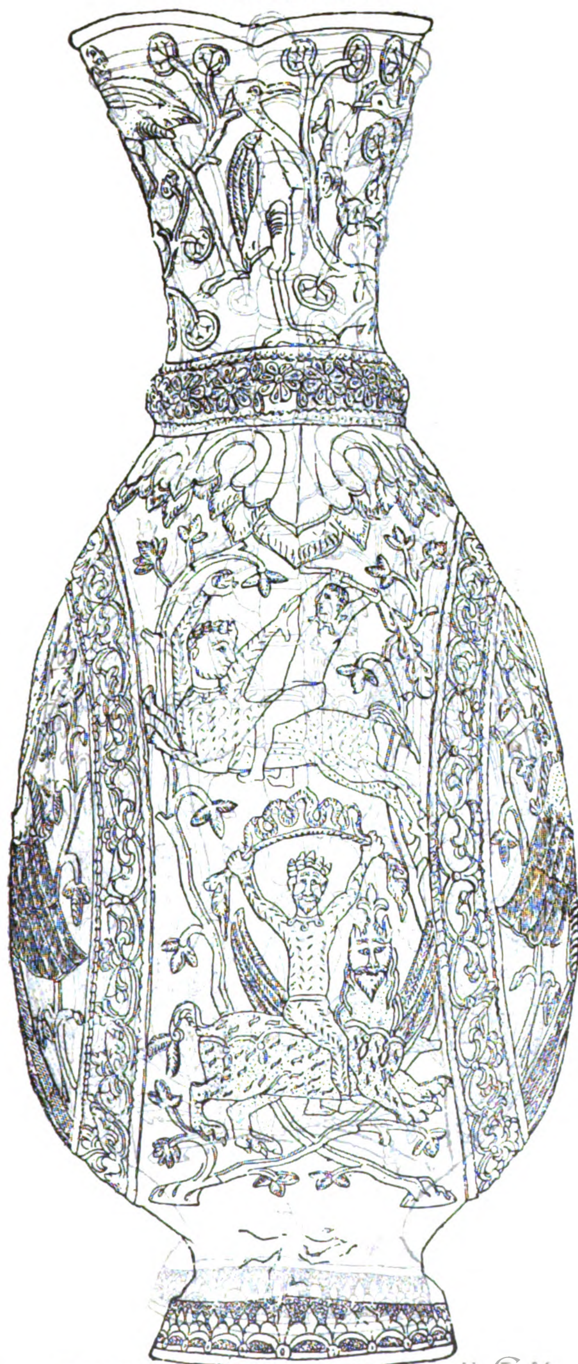

№ 7. Кана, изгледъ на прѣдното тѣсно поле.

Таблица XV.

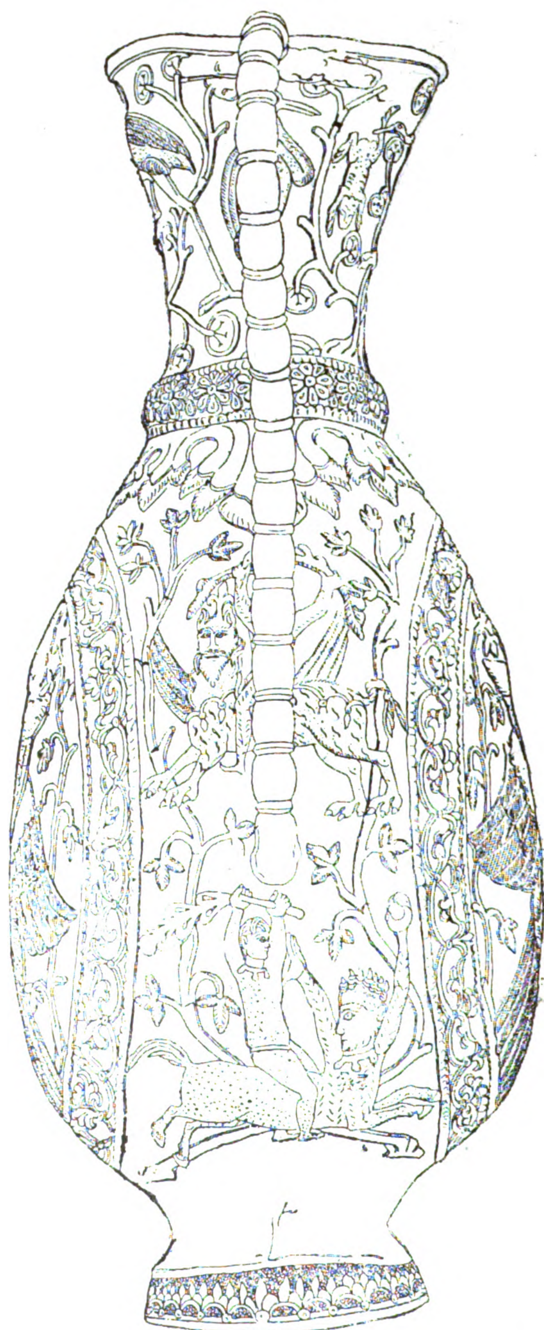

№ 7. Кана, изгледъ на задното тѣсно поле.

Таблица XVI.

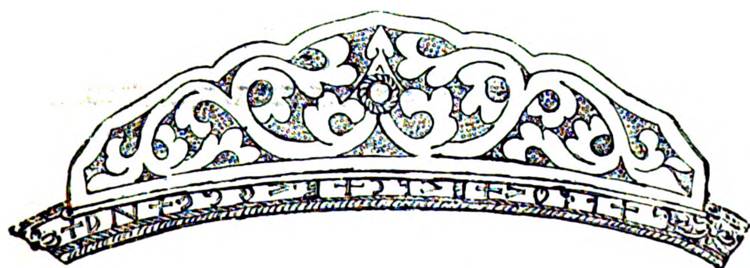

№ 8. Тасче.

Таблица XVII.

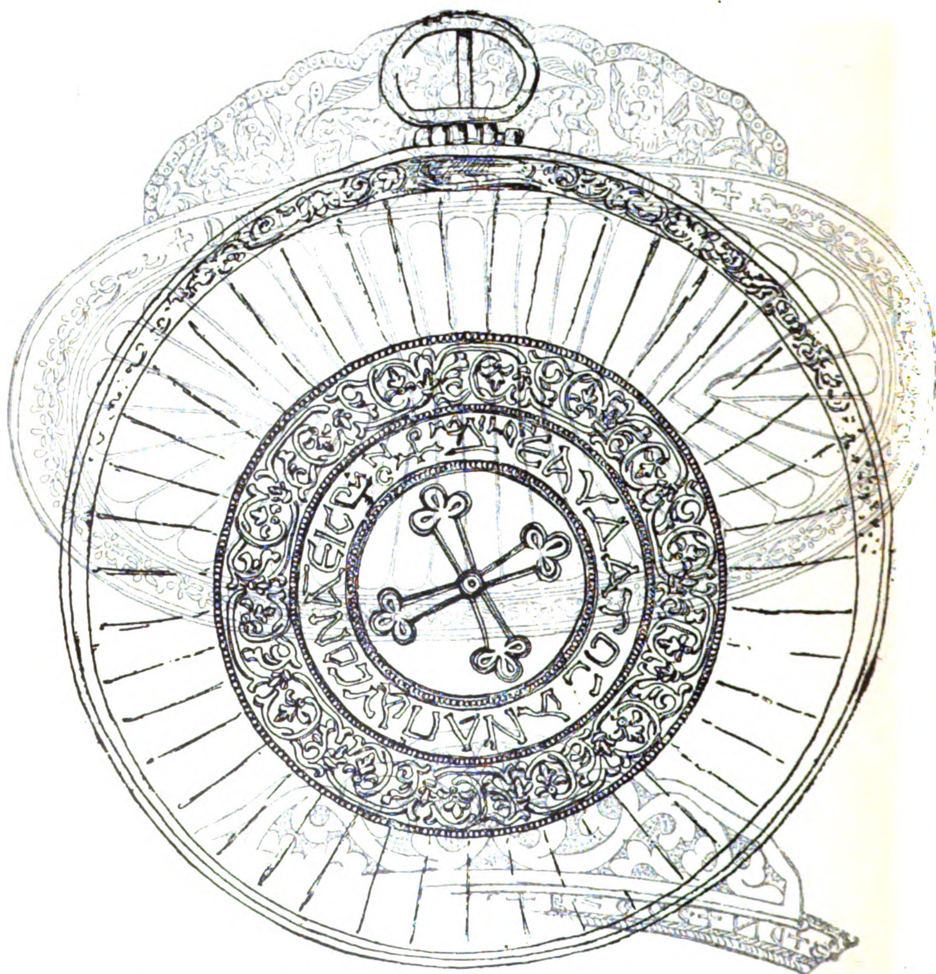

№ 9. Горния изгледъ на тасче съ брънка за окачване.

Таблица XVIII.

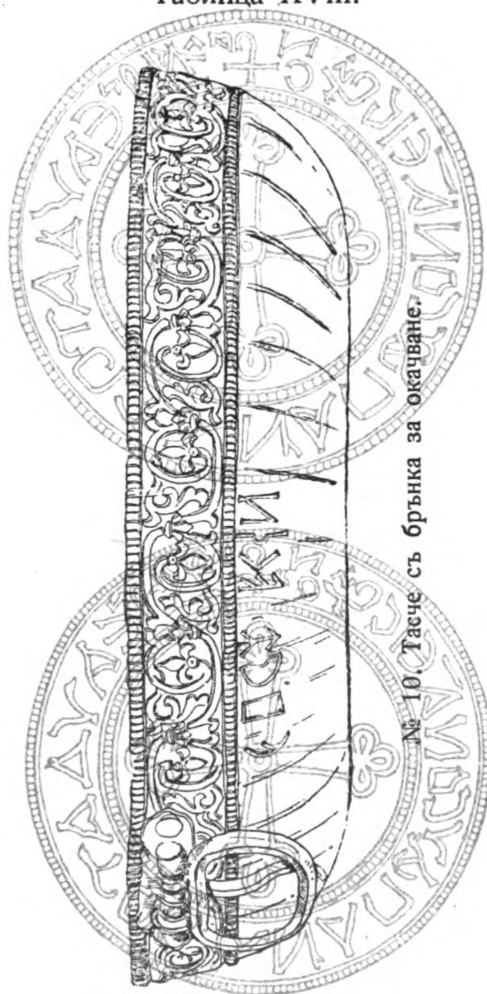

№ 10. Тасче съ брънка за окачване.

Таблица XIX.

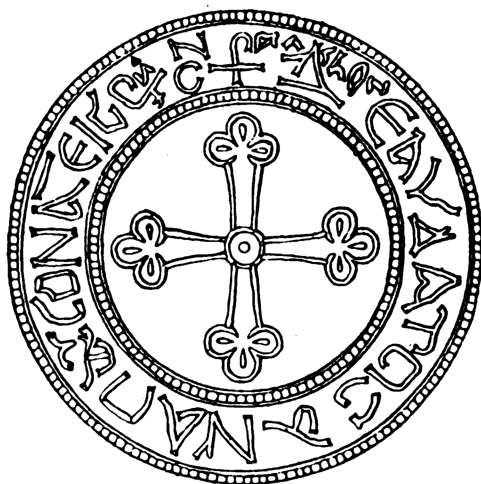

Кръстове и надписи върху вжтрѣшната часть на тасчетата № 9 и 10.

Таблица XX.

№ 13. Пахаръ съ дръжка отъ бикова глава, страниченъ изгледъ.

Таблица XXI.

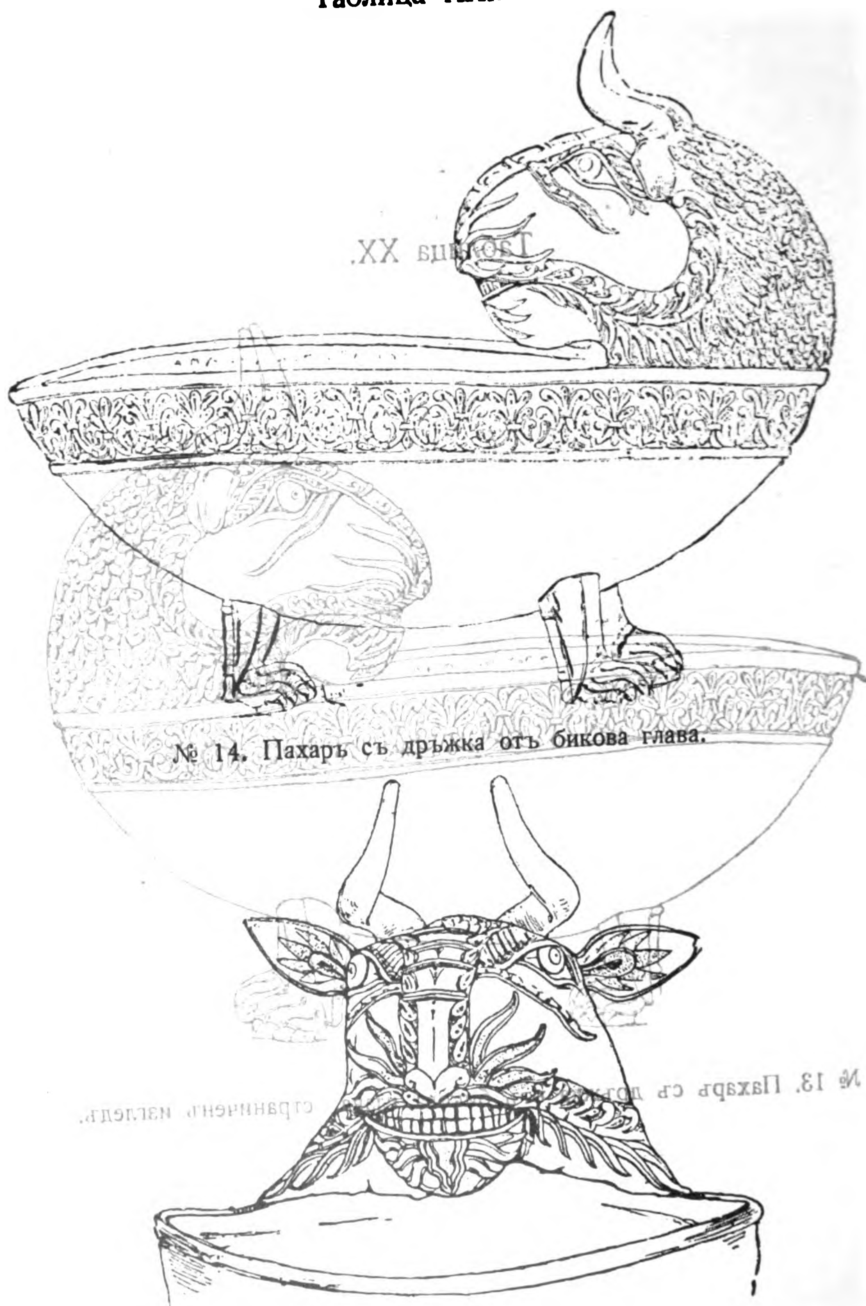

№ 14. Пахаръ съ дръжка отъ бикова глава.

Прѣдната часть на пахара № 14.

Таблица XXII.

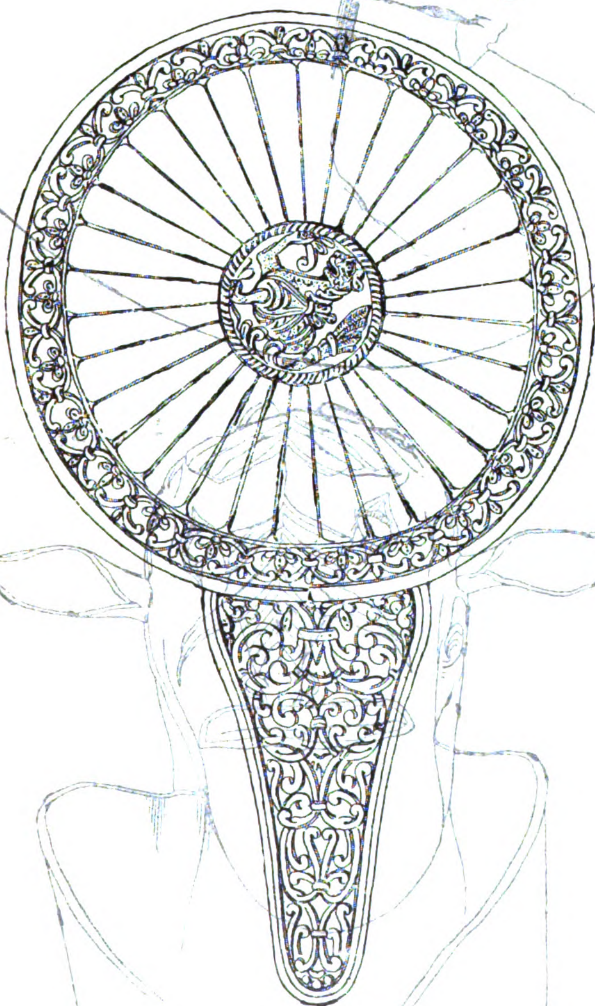

№ 15 и 16. Тасчета съ плоски дръжки.

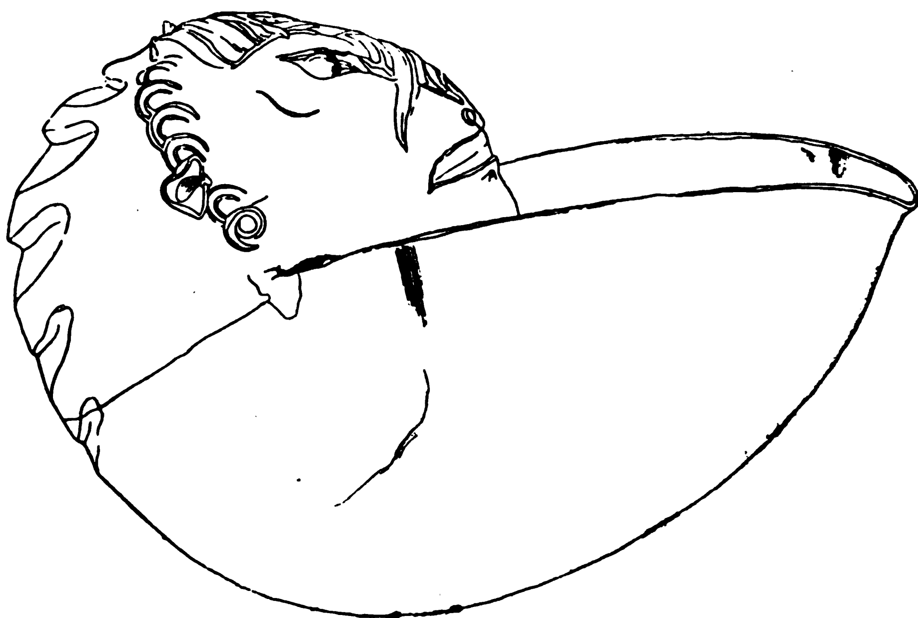

№ 18. Пахаръ, страниченъ и прѣденъ изгледъ.

Таблица XXIV.

№ 19. Купа, изгледъ на тритѣ страни.

Таблица XXV.

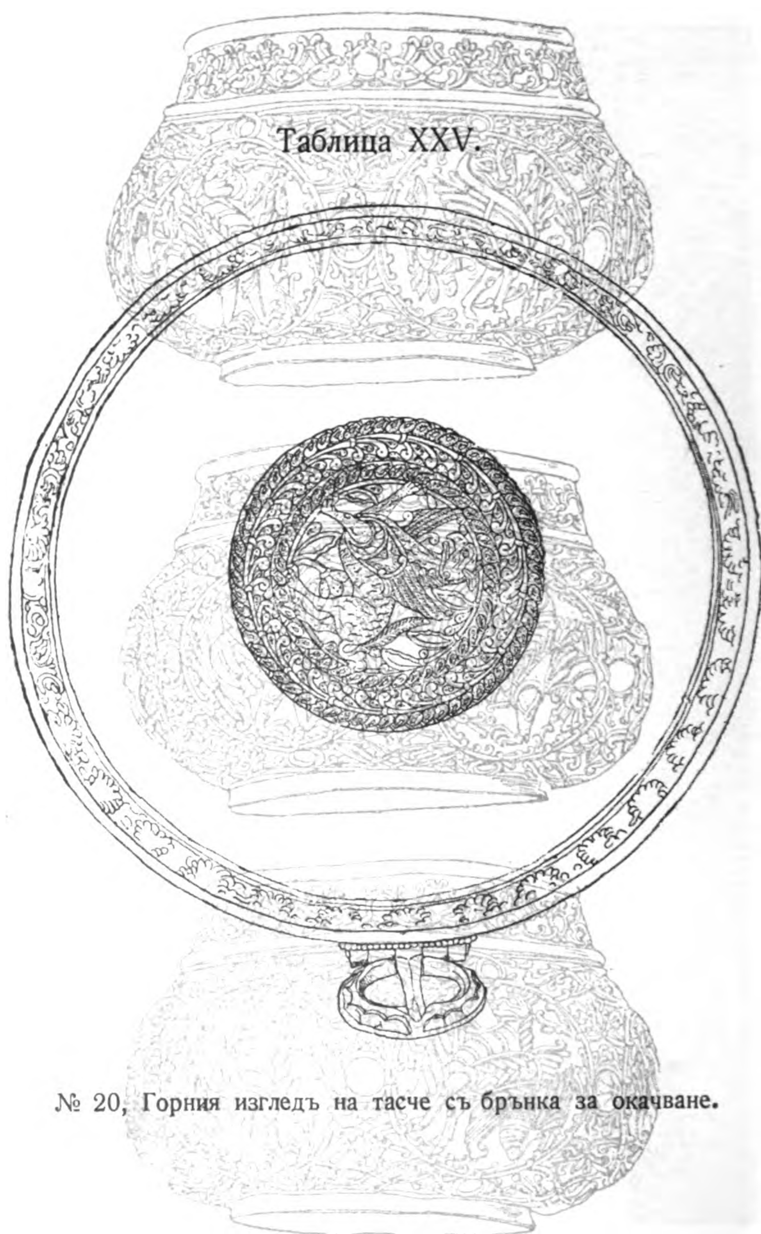

№ 20, Горния изгледъ на тасче съ брънка за окачване.

Таблица XXVI.

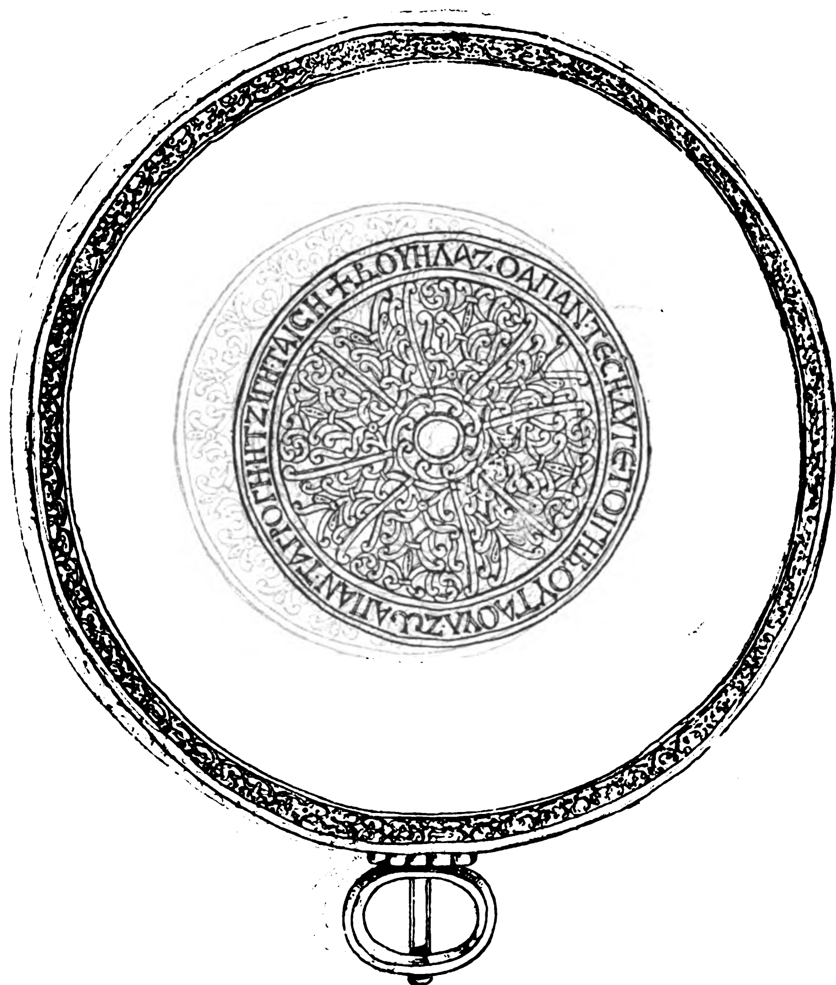

№ 21, Горния изгледъ на тасче съ надпись.

Таблица XXVII.

№ 21. Долния изгледъ на тасче.

Таалица XXVIII.

1a

1b.

4

5a.

5b.

6b

6a

7.

8.

9.

10a

10b

11

12

13.

14.

15

16

Загадъчни надписи върху нѣкои сѫдове отъ съкровището.

Кратко описание на съкровището.

Най голѣмия прѣдметъ отъ старобългарското съкровище е златната кана № 1 (таблица III естествена голѣмина), чиято дръжка е изпаднала, нъ се познава мѣстото, дѣто е била окачена. Цѣлата кана е изработена отъ единъ пласть; шията ѝ е цилиндрическа, нагорѣ стѣснена и завършва съ четири поширокн улеи, украсени съ топчици въ видъ на бисерни зърна. Долната часть на шията завършва съ вѣнцеобразна изданка, накичена съ звѣздовидни листа, между които личатъ по малки цвѣтенца. Тѣлото на каната е украсено съ два палмени реда, единия се намира отгорѣ съ листата, обърнати надолѣ, а други редъ палметки покрива долната часть на каната къмъ подложката, и крайщата на листата сж обърнати нагорѣ. Златото е 22 карата чисто, и тежината достига до 2149 грама. Кана № 2 (таблица IV) е по малка, нъ поради релйефнитѣ фигури по нея е най-интересна и е артистическа работа въ златарското изкуство. Устата, шията, туловището и подложката на тази кана сж изковани отъ единъ златенъ пласть. Дръжката и на нея е изпаднала. Устата къмъ края е накичена съ единъ редъ зърна въ видъ на бисеръ; до нея иде лиственъ красивъ орнаментъ съ промѣнчива посока. Шията е гладка, нъ къмъ туловището на каната се издига въ видъ на вѣнецъ четверолистенъ накитъ, между които се виждатъ по малки цвѣтенца; до него слѣдва стрѣлообразно украшение, обърнато съ острието надолѣ. По срѣдата на тѣлото на каната сж изковани четири сцени, обиколени съ прѣплетени гирландени кржгове въ видъ на бисерни зърна. Надъ тѣхъ и подъ тѣхъ попълватъ празното пространство на каната изящно изработени трилистни палмови клонове. Дѣсната релйефна сцена прѣдставлява борба между грифонъ и сърна; послѣднята, клекнала на колѣнѣ, е сграбчена отъ крилатото четвероного животно. На лѣвата страна отъ каната вжтрѣ въ гирляHтения кржгъ е изобразенъ тържествующъ конникъ, облѣченъ въ панциръ безъ стрѣмена. Въ дѣсната ржка той държи на рамо копие съ знаме, а съ лѣвата хваналъ перчима отъ главата на плѣнникъ, който върви пѣша съ вързани ржцѣ отзадъ. На седлото пъкъ на конника виси отрѣзана глава на неприятель. (Вижъ таблица V. Подробности въ „*Минало*“ кн. II, стр. 214—16. Споредъ Херодота у скититѣ е сжществувалъ обичай, който давалъ право само на оня войникъ да вземе участие при подѣлбата на неприятелската плячка, който прѣдставялъ на вожда си отрѣзана неприятелска глава. Върху третото поле на каната е изобразенъ орелъ съ разперени крила, който въ ногтетѣ си държи гола женска фигура. Тя на главата си, както и прѣзъ гърлото има украсена панделка, а въ ржцѣтѣ си държи клонове съ трилистни разклонения. (Вижъ таблица VI). Четвъртото поле прѣдставлява ловецъ,

възсѣдналъ митически крилатъ левъ съ човѣшка брадата глава съ коронка, по срѣдата на която се вижда полумѣсецъ. Ловецътъ е обърнатъ назадъ и съ обтѣгната стрѣла цѣли може-би пантеръ, който съ изправени прѣдни крака, се нахвърлилъ върху ловеца. Челото на послѣдния е украсено съ диядема, по краищата на която има бисерни зърна. Вмѣсто косми по главата се виждатъ орнаментирани гребени. Ловеца е облѣченъ дори до колѣнѣтѣ съ кителъ, който прилича на панциръ. Подъ корема кителя е прѣпасанъ. (Вижъ таблица VII).

Каната № 3 (таблица VIII почти въ естествена голѣмина) има и дръжка. Орнаментътъ до устата прѣдставлява вѣйка съ малки клончета, обърнати ту къмъ една посока, ту къмъ противоположна; шията е украсена съ седемь пръстена, а на туловището личи орнаментъ въ видъ на верижка, свита елипсовидно, по празната срѣда на която се намиратъ елиптически части, изпъкнали съ малки кръстове и дребни трижгълни фигурки. Златото е $19^1/_2$ карата чисто; тежината достига 613 грама. Върху долното празно пространство има надписъ съ рѣзки (вижъ таблица XXVIII № 3). Изъ длъбнатинитѣ на малкитѣ кръстчета сѫ запазени цвѣтни останки отъ течность. Това показва, че каната върху орнамента е била украсена съ цвѣтна маса и изглеждала твърдѣ красива.

Кана № 4 (таблица IX) е сѫщо тъй орнаментирана, както и прѣдишната, само че устието ѝ е изхабено. Тежината достига 813 грама; златото е $19^1/_2$ карата чисто.

Кана № 5 (таблица X). По формата си прилича на другитѣ, тѣлото ѝ е гладко, само на шията и подъ нея има орнаментъ подобенъ на оня върху каната № 1. Тежината ѝ е 410 грама, златото е 20 карата чисто. Върху долната часть на подложката има надписъ отъ врѣзани чъртици (вижъ таблица XXVIII № 4).

Кана № 6 (таблица XI) е най богато украсена съ орнаменти; по нея се намиратъ почти всичкитѣ видове украшения, каквито се срѣщаха въ досега описанитѣ кани отъ старобългарското съкровище. Тежината ѝ достига 956 грама; а златото е 21 карата чисто.

Кана № 7 (таблица XII) е украсена съ релиефни образи. Тежината ѝ достига 733 грама; златото е 21 карата чисто. Първото прѣдно поле на каната е украсено съ грамаденъ орелъ въ профилъ, чиито крила сѫ разперени; той въ ногтѣтѣ си държи гола човѣческа фигура, на която грдния кошъ има особена форма. Долната часть отъ корема ѝ е прѣпасанъ съ поясъ, а на гърлото си има връзка съ три висулки. Този образъ съ издигнати ржцѣ, въ дѣсната си ржка държи петолистно клонче, а въ лѣвата тасче, което допира до долната часть отъ човката на орела. Около фигурата праздното пространство е изпълнено отъ едната и другата страна съ вѣйки, може-би отъ смоковница, върху която се разклоняватъ

по-малки клончета съ пъпки. Цѣлата сцена се обгражда съ два концентрически бисерни кржгове, между които се намира орнаментъ отъ клонъ и листа. Долната часть отъ шията на каната е сжщо тъй украсена съ бисеренъ прьстенъ, по срѣдата на който има орнаментъ отъ цвѣтъ въ видъ на звѣздица. А на самата шия личи клонъ съ по малки разклонения, върху който стои кацналъ щъркелъ, съ протѣгнатъ вратъ и въ клюна си държи за крака провиснала жаба. И подложката на каната е красиво орнаментирана, и дръжката ѝ е запазена. — Лѣвото поле на каната (таблица XIII) прѣдставлява сжщата сцена и орнаментировка, само че е въ обратно направление, т. е. позата на орела е обратна, както и оная на човѣшката фигура, която тукъ въ дѣсната ржка държи тасчето, а въ лѣвата клона или запалена факла. Сжщо и горѣ върху шията на каната щъркелътъ е обърнатъ съ главата си къмъ дръжката. Тѣсната задна часть на каната отъ къмъ дръжката има други сцени и друга орнаментировка. Частьта по гърлото на каната е украсена съ щъркелъ, който стои изправенъ. Върху горната часть отъ туловището на каната е изобразено релйефно брадато лице, възсѣднало крилатъ левъ съ човѣшка брадата глава съ диядема върху ѝ. Яздещото лице въ изправенитѣ си ржцѣ държи клонъ; облеклото му плътно прилѣга къмъ тѣлото съ тѣсни гащи ниско прѣпасани, подобно на шопскитѣ панталони по насъ. На главата си има диадема и къса изострена брада. Подъ дръжката се вижда друга сцена, прѣдставляюща центавъръ съ четири крака и двѣ ржцѣ, израснали отъ къмъ рамената и изправени срѣщу яздеца безъ да могатъ да го доловятъ. Той държи въ двѣтѣ ржцѣ вѣйка. Както центавра, тъй и яздещото лице около гушата иматъ панделки съ по три висулки и космитѣ по главата имъ сж стилизирани. Изъ праздното простанство, между тѣзи двѣ сцени се разклоняватъ два голѣми клона съ листа и пъпки; началото имъ се почва къмъ подложката на каната, дѣто и сж кръстосани, тѣ достигатъ до орнамента, който е около шията на каната. — А на тѣсната прѣдня часть на каната се виждатъ сжщитѣ двѣ сцени, само че тукъ сж въ обратна посока. Отгорѣ е яздецътъ на центавра, чието облѣкло е прѣдставено съвсѣмъ гладко като голо, а по-долѣ се намира яздецътъ на крилатия левъ, безъ да има друго нѣкакво различие изъ фигуритѣ (таблица XIV и XV).

№ 8, плосъкъ тасъ съ елиптическа форма. Крайщето на таса е орнаментирано съ гирляндъ отъ лоза и палметки, прѣкъснати съ надписъ (вижъ таблица XXVIII № 1а, 2б.). Дръжката е сжщо плоска и украсена съ красивъ орнаментъ, прѣдставляющъ левове и грифончета. Тежината на таса е 337 грама; златото е 22 карата чисто (таблица XVI).

№ 9 и 10 прѣдставляватъ два еднакви по голѣмина, форма и орнаментъ таса съ прьстеновидни дръжки за окач-

ване, до които се виждатъ изрѣзани 9 букви (вижъ таблица XVII). Посрѣдата на тасоветѣ има красивъ кръстъ заобиколенъ съ два концентрически кржга, между които личи гръцки надписъ, съставенъ отъ груби заглавни и курсивни букви. Задъ тѣхъ други два концентрически кржга, между които се намира красивъ орнаментъ. Единия отъ тѣхъ е 287 гр. тежъкъ, а другия 305 грама. Златото е 22 карата чисто. Ученитѣ сж давали разни четения на надписа. Напослѣдъкъ обаче нѣкои сж възприели четението на Д-ръ Br. Keil (Rep. für Kunstwissenschaft 1888, Bd. XI, S. 261) именно: *ΧΡ ΜΕΤΑ ΥΔΑΤΟΣ ΑΝ ΑΠΕΛΥΣΟΝ ΑΕΙΣ ΤΟΝ(Ε)ΟΝ ΠΝΑΓΗΟΝ.*, т. е. *Χρ(ιστὸς) μετὰ ὕδατος ἀν(θρώπους) ἀπέλυ(σεν) ἀ(ν)εὶς τὸ νέον πν(εῦμα) ἅγ(ι)ον.* (Христосъ съ вода человѣцитѣ спасилъ, като изпратилъ новия свети духъ). Изслѣдовательтъ, като се взре внимателно въ надписа, мжчно ще се съгласи съ това четение на Д-ръ Бруно Каилъ, защото въ надписа личатъ ясно само думитѣ *(ὕδατος ἀνάπαυσον*, а не *ἀπέλυσεν)*. Тъй че споредъ насъ надписътъ си остава непрочетенъ и горѣ прѣдложеното четение е искуствено нагласено. Що се отнася до надписа, който се намира блиско при дръжката, ний го четемъ: *ΕΠΟΙΕΙΣΕΝ* т. е. *ἐποίησεν* направи.

№ 11 и 12 (таблица I) прѣдставляватъ двѣ малки еднакви чаши съ цилиндрическа форма, отгорѣ малко по-широки отколкото отдолѣ. Ржбътъ и подножката сж украсени съ верижки отъ топчинки, прилични на бисери. Останалата часть на чашитѣ е гладка. Имали сж и дръжки, но сж изпаднали; мѣстото, дѣто сж били окачени, личи ясно. Високи сж 44 м.м. На едната чаша златото е 19 карата чисто и тежи 47 грама; на другата е 20 карата и тежината ѝ достига 70—75 грама; На дъното се вижда изрѣзанъ бѣлѣгъ (вижъ таблица XXVIII № 11, 12).

№ 13 и 14. Два еднакви по форма пахара. Тѣ сж елиптически и къмъ едната страна по-тѣсни, отдѣто изкачатъ бикови глави, които сж обърнати навжтрѣ и сж служили като дръжка. Тилътъ, челото, носътъ, горната и долната джука сж украсени съ орнаментъ. Ржбътъ е гладъкъ, нъ подъ него стърчи красивъ орнаментъ на растение. Пахарътъ се подпира на три крака. Единия тежи 283 грама, а другия $284^1/_2$ грама; злотото е $20^1/_2$ карата чисто (таблица XX и XXI).

№ 15 и 16. Двѣ плитки тасчета съ плоски дръжки. По формата си сж почти съвършенно еднакви — кржгли. Отъ ржба излиза плоска орнаментирана дръжка. Подъ ржба сжщо между два концетрически кржга има орнаментъ, а въ центъра въ видъ на медалйонъ се вижда животно, подобно на тигъръ (?) съ рибена опашка. Върху долната задна часть на дръжката има врѣзани букви (вижъ таблица XXVIII № 11 и 12), които ний четемъ *ΒΟΥΛΑ*, т. е. Боила. То е собствено

старобългарско име, може-би на притежателя на тасчетата, или пъкъ името на майстора—златарь. Тежината на едното тасче е 103 грама, а на другото 104 грама. Златото е 21 карата чисто.

№ 17. Рогъ за пиене, който се състои отъ двѣ гладки тржби, закрѣпени подъ тжпъ жгълъ съ брънка. По-тѣсната часть отъ рога завършва съ продупчена половина топка. Горната широка дупка на рога е обвита съ орнаментиранъ ржбъ. До него има нѣщо като дръжка, което свършва съ полутопчестъ край. Подъ ржба се намиратъ и гръцки букви, които ний четемъ *ἐποίησεν*, т. е., направи. Но може да се чете и *ἐδίψησαν* ожаднѣха. Тежината е $33^1/_2$ грама, а златото е 12 карата чисто (вижъ таблица II, № 17).

№ 18. Тасче за пиене, по формата си прилича на описаното подъ № 14. Вдлъбнатинитѣ му били емайлирани, а понѣкждѣ стоели скжпоцѣнни камъни, които сега липсуватъ. Тѣ били изъ дупкитѣ по очитѣ. Златото е 22 карата чисто; тяжестьта имъ заедно съ онова № 14 достига 483 грама (вижъ таблица XXIII).

№ 19. Купа (таблица XXIV) съ овална форма; тѣлото е украсено съ шесть кржгли пространства, вжтрѣшностьта на които съдържатъ по едно фантастическо животно, въ видъ на медалйонъ. Останалата часть отъ купата между медалйонитѣ е украсено съ хубавъ орнаментъ. Всичкитѣ животни сж крилати и опашкитѣ имъ приличатъ на рибни. Главитѣ имъ сж сжщо тъй разнообразни: на бикъ, левъ, еленъ, орелъ. По краката си иматъ или ногте или пъкъ копита, разцѣпени или не. Крилата имъ сж различно стилизирани, едноставни или двуставни. Погледитѣ имъ сж обърнати по разни направления. Между голѣмитѣ кржгове се намиратъ шесть малки кржгчета, които били украсени съ топчинки отъ стъклена мозайка. Тукъ тамѣ изъ кржглитѣ полета на купата, както и изъ празднинитѣ по краищата се виждатъ слѣди отъ ясносинкавъ емайлъ. Тежината й е 217, 5 грама, а златото е 22 карата чисто.

№ 20. Плоско тасче съ брънка за окачване (табл. XXV), валчеста форма съ гладка повърхность, по срѣдата, както и по ржба орнаментирана. Върху възвишенитѣ части, а сжщо и по крилата на грифона се виждатъ слѣди отъ синкавъ емайлъ. Тежината му достига 170 грама. Златото е 22 карата чисто.

№ 21. Тасче съ кржгла форма (таблица XXVI и XXVII) и брънка за скачване. По срѣдата между концентрически кржгове се намира гравиранъ надписъ и подъ него красиво орнаментиранъ кръстъ. И по ржба се намира растителенъ орнаментъ. Надписътъ съдържа слѣднитѣ неизвѣстни старобългарски думи (не старословѣнски) написани съ гръцки букви: † *Βουηλα. ζοαπαν. τεση. δυγετοιγη. Βουταουλ ζωαπαν. ταγρογη. ητζιγη. Ταιση.* Всичко туй се намира върху горната часть на тасчето. А на долната обратна часть по срѣ-

дата стои сжщо релйефно изобразена борба между двѣ фантастични животни. Единъ крилатъ левъ сграбчилъ съ краката си и повалилъ единъ бикъ. Между орнамента изъ праздниитѣ се виждатъ слѣди отъ емайлъ. Тежината на таса е 212 грама, а златото е 22 карата чисто.

№ 22 и 23, прѣдставляватъ двѣ чашки съ столчета (таблица II). Чашката има форма на отрѣзано полукълбо, а кухото подпираще стълбче е шестостранно. По срѣдата на стълбчето има брънка. Върху подножката на чашкитѣ има надписи и врѣзани бѣлѣзи. Тритѣ надписи сж точно копирани върху таблица XXVIII № 5 а, 6 а, 6 б. Тѣхната тяжесть достига 213 грама, а златото е $20^1/_2$ карата чисто.

Общи бѣлѣжки върху формитѣ, композициитѣ и орнамента на съкровището.

Изслѣдователитѣ на ранното срѣдневѣковно искуство сж посветили редица наблюдения и проучвания върху формитѣ, релйефното изложение и орнаментиката на нашето съкровище. Така напримѣръ Н. П. Кондаковъ въ орнамента — растителенъ и геометрически—съглежда сирийски стилъ, а въ композициитѣ — влияние на елинското искуство. Появяванието пъкъ на персийски елементи той само допуска, но е на мнѣние, че обектитѣ на съкровището сж поникнали на византийска почва, вѣроятно въ Херсонъ, дѣто златаритѣ-мастори сж имали възможность да видятъ вожди на скитскитѣ народи (навѣрно българинъ) и да ги изобразятъ върху сждоветѣ (кана № 2). (Es ist die einzige dem wirklichen Leben entnommene Figur ohne phantastischen Zusatz) ... Подробнитѣ проучвания и сравнения, особено на орнаментиката върху канитѣ и тасчетата, даватъ да се заключи, че съ изключение на рога (№ 17) и на варварската купичка (№ 18), на които трѣба да се гледа като на самостоятелна работа, останалитѣ 21 сждове отъ съкровището могатъ да се подраздѣлятъ на двѣ групи, които въ стилистическо отношение принадлежатъ почти къмъ една група и изглеждатъ като че ли сж изработени нѣкои отъ една и сжща ржка, а другитѣ поне въ сжщото ателие.

Между туй въ съкровището се срѣщатъ нѣколко сждове, нѣкои отъ които сж украсени съ повече кръстове, а други съ по малко (№ 3 и 4; 9 и 10 и 21). Поради кръстоветѣ се прѣдполага, че тѣзи сждове сж служили за религиозни цѣли при таинствата на кръщението и миропомазванието. Къмъ този родъ сждове се причисляватъ и двѣтѣ златни чаши (№ 22 и 23), които иматъ чисто християнска форма. Сжщо и купичката (№ 19), ученитѣ допускатъ, да е служила за държение на маслото при тайнството на миропомазванието, при все че шестьтѣ крилати животни, които украсяватъ медалйонитѣ на тази купа, да сж митически сжщества отъ източенъ

язически произходъ. За тѣхъ аналогии се намиратъ върху коприненитѣ платове, които сж били внасяни отъ Азия прѣзъ раннитѣ срѣдни вѣкове по всичкитѣ по-културни държави изъ Европа.

Формата на ладия, която се намира на сждоветѣ № 13, 14 и 18, не може да се смѣта като прѣкъ индийски произходъ, а на нея трѣба да се гледа повече като на поддържане на асирийското изкуство, дѣто тази форма много отрано е била тамъ въ общо домашно употрѣбление и византийскитѣ златари сж могли да я заимствуватъ. Освѣнъ туй ученитѣ допускатъ, че фигуритѣ, които яздятъ дивитѣ животни (кана № 2 и 7), иматъ символическо значение, като прѣдставляватъ, може-би, персийското и арабско господство, които къмъ VII и VIII вѣкъ застрашаваха християнството на изтокъ. Аналогии за подобно прѣдположение намиратъ въ християнската топография и върху старохристиянскитѣ диптици и триптици, на които царетѣ на Вавилония, Мидия, Персия и Македония сж изобразени върху яздещи диви животни. Въ композицията, която прѣдставлява висещия младенецъ, който поднася на орела божеското (сладко) питие (sôa-та или hauma-та), а въ лѣвата си ржка държи горяща факла — божеския огънъ, Смирновъ съглежда индийски вариантъ на Ганимедовата легенда (Ганимедъ съ Промитея). Относително пъкъ щъркеловата идилия на шията на кана № 7 Frömmel е на мнѣние, че тази композиция има чисто източно азиятски характеръ. Сжществуването пъкъ на иранско-индийски мотиви навежда на мисъльта, какво златаритѣ, които сж изработили нашето съкровище, сж имали на ржка и сж използували индийски образци. А въ мѣстностьта по течението на р. Кама сж открити и вече обнародвани отъ Aspelin множество златни сждове, които иматъ сходство съ индийски златни обекти. Туй доказва, че по онуй врѣме въ вжтрѣшностьта на Скития, имало значителенъ вносъ отъ индийски златни прѣдмети, които могли да послужатъ на херсонскитѣ златари, а може би и на ония изъ градоветѣ по течението на Дунава като образци. Величествената борба на лева съ сърната, която се отличава съ силно изражение, напомнюва до нѣкждѣ най-добритѣ композиции отъ елинското изкуство.

Изобщо при разглеждането на цѣлото съкровище опитниятъ наблюдатель идва до заключение, че изпълнителитѣ на релйефнитѣ украшения сж били добри еклектици, които безъ своя собствена изобрѣтателность заимствували любимитѣ на тѣхъ типове на изкуството отъ източната и западна древность и сж ги прѣдали тъй, както тѣ сж ги схващали. Обаче прѣдаването е станало по единъ твърдѣ искусенъ начинъ и съ голѣма техническа вѣщина; защото, както орнаментътъ, тъй и сценировката върху сждоветѣ на съкровището, стоятъ ви-

соко въ сравнение съ други отъ сжщия родъ златарски произведения, намѣрени по други мѣста и произходещи отъ сжщото врѣме.

Чие е било съкровището?

*У*ченитѣ сж полагали голѣми усилия за да опрѣдѣлять кому е принадлежало съкровището. Прѣзъ 1886 г. Joseps Hampel въ книгата си: Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklos, като ималъ прѣдъ видъ всичко до тогава казано по отношение горния въпросъ, доде до заключение, че съкровището трѣба да се припише на гепидитѣ, чиято държава се намирала въ Маджарско. Тъй като споредъ тогавашния възгледъ на Хампеля имената на двамата жупани *Βουηλα* и *Βουταουλ*, които се срѣщать на тасчето № 21 (таблица XXVI) се отождествяватъ съ гепиди*). Слѣдователно, до като не се прѣдставятъ важни противоположни основания, се считать отъ насъ двамата споменати господари владѣтели за гепиди". Vorläufig also, bis nicht gewichtige Gedengründe vorgebracht merden, gelten uns die auf der Schale genannten zwei Herrscher für Gepiden. стр. 51). Нъ ето че Кондаковъ, както Томашекъ и Иречекъ при издаването на старобългарския надписъ отъ с. Сюютли думата *βουηλα* или *βοηλα* произвеждаха я отъ словенската дума болѧринъ множ. болѧре. Въ този надписъ четемъ: *Τζεπα βογοτορ βοηλα καλουβρος ἦτον;* а въ Бланкенбуговия отъ Шумень: *ὁ παλαιὸς αὐτοῦ βοΐλας ησ βουλας ὁ καυχάνος*. Съ обнародванието на старо българскитѣ надписи се разклати вече приемътъ на ученитѣ, че съкровището трѣба да се смѣта за гепидско.

Проф. Strzygowsky (сега въ виенски университетъ) писа студийка въ Byzant Zeitschriit Bd. VI, 1897 г. и прибави, че думата *υβιγι* или *υβηγη*, която се срѣща въ старобългарскитѣ надписи, трѣба да се постави въ свърска съ думитѣ *δυγετοιγη*, *ταγρογη*, и *ητζιγη*, които се намиратъ въ надписа на тасчето отъ съкровището. Въ заключение прибавя Strzygowsky: „Прѣдставеното доказателство, че надписитѣ на тасчето трѣба да произхождатъ отъ сжщото врѣме и отъ сжщата земя, както онѣзи отъ старобългарскитѣ колони, би било за изслѣдването на искуството отъ голѣма стойность; защото съ туй

*) „На името Bouela или Bouila е аналогично остготското име Baduela или Baduila. Нъ наблизко се намира името на гапида *Οὐίλας*, който въ 541 г. умъртвилъ остготския князь Jldibedos. Dindorf писва името Vilas, споредъ което би могло да се чете нашето въпросно име сжщо Bovila Hampel стр. 54. „За Boutaoul би могла да се прѣдставятъ онѣзи, които окончаватъ на aulf или ulf като Athaulf, Beowulf и пр. Отъ езиковитѣ паметници на други народи ний нѣмаме на ржка подробни аналогии".

съкровището отъ Nagy—Szent—Miklós, което до сега минава за най цѣнния паметникъ отъ врѣмето на прѣселението на народитѣ — би било точно датирано". Ний ще прибавимъ тукъ, че и у Константина Багрянородни се срѣща думата *διτζίκη* (Konst. Porph. 3,160), която ученитѣ не желаятъ да я отождестватъ съ р. *Βίσλα*. Думата *διτζικη* може би е названието на сжщата область съ *ητζιγη*, отъ дѣто е произхождала старата язическа фамилия на князъ Михала Захлумски. А понеже у византийскитѣ писатели се срѣщатъ и собственитѣ старобългарски имена напримѣръ *Βοϊλα (ἀπέστειλαν Βοϊλᾶν καὶ Τζιγάτον* Teoph. p. 619 (d. Bonn.); а сжщо *ησβουλ* и *Σουρσου βουλ (καὶ Γεώργιος ὁ Σουρσουβούλης*· Theoph. Contin. p. 413) и още *Βουλίας ὁ ταρκάνος* у Багрянородни и *Βούλιας ὁ ἄρχων* въ житието на св. Мария Нова (наше издание), то ученитѣ се видѣха заставени вече да припишатъ съкровището на старитѣ българи.

И дѣйствително Ioseph Hampel въ новото си съчинение: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn 1905, като говори за съкровището пише: „Въ двѣтѣ княжески имена (на тасчето, т. е. *Βουηλα* и *Βουταουλ)* повѣрвали сж, че се съглеждатъ отзвуци на старобългарски означения. Отъ Теофана става извѣстно, че българскитѣ благородни около свитата на княза (хана) носили означението боляри, сжщо се срѣща и Boilas, като прозвище, сетнѣ благородницитѣ отъ свитата на българския ханъ Омъртага въ единъ надписъ отъ IX вѣкъ се наричатъ Boiladi.

Отъ друга страна г. G. Nagy забѣлѣзва върху туй, че името Boila се срѣща въ надгробния надписъ на Kül—Taghin —Khagan († 731) при Orkhon, поради което той мисли, че двѣтѣ имена, които се споменуватъ на тасчето би могли да се причислятъ къмъ аварскитѣ князе. За аварски произходъ говорятъ сжщо и врѣзанитѣ писмени знакове, въ които Nagy съглежда нѣкакво сходство съ надписа на Orkhon. Споредъ неговото мнѣние тѣ би могли да произлѣзатъ отъ гръцката азбука, както на западъ отъ латинския шрифтъ сж произлѣзли руннитѣ писма. Съ тази си бѣлѣжка Nagy се съгласява съ Кондакова, който въ онѣзи загадъчни знакове прѣдполагаше развалени гръцки букви. (Ний прочетохме вече въ тѣзи развалени надписи, както думата *ἐποίησεν*, тъй и *ΒΟΥΛΑ* вижъ на стр. 133).

„Слѣдъ туй има се възможность да се прѣдложи щото съкровището да се отнесе къмъ VII до IX вѣкъ и сжщото да се припише на българитѣ или аваритѣ. Областьта надлъжъ по р. Марошъ, кждѣто се намѣрило старобългарското съкровище, било спорно мѣсто между авари и българи, отъ както българитѣ се бѣха доста прострѣли отъ Дунава по сѣверна посока и, вѣроятно, тази область къмъ IX вѣкъ е прѣминала врѣменно подъ властьта на българитѣ, слѣдъ като биде сло-

мена мощьта на аваритѣ. Двѣтѣ племена (авари и българи) господарували надъ словѣнски народи, които прѣзъ онѣзи вѣкове въ източно маджарско вече били заседнали като земледѣлци и пастири, отдѣто лесно обяснима става и словѣнската владѣтелска титла жоупанъ (*ζoαπαν*).

„За български произходъ (на съкровището) говори въ този случай сетнѣ и обстоятелството, че ни сѫ извѣстни и български надгробни надписи отъ IX вѣкъ, които показватъ, че българитѣ като наслѣдници на староеллинската култура и по сетнѣ на византийската, си служили съ гръцки языкъ върху своитѣ паметници. Такива надписи станаха извѣстни отъ врѣмето на кана Омъртага (816 до 830 г.) и тѣ ако да сѫ небрѣжно гравирани, тѣхнитѣ форми показватъ нѣкакво сродство съ надписитѣ отъ златнитѣ тасчета . . .

„При туй българитѣ сѫ приели източно православното християнство, когато за аваритѣ се знае, че мнозина отъ тѣхъ сѫ приели западното християнство. (По формата си нѣкои сѫдове отъ съкровището носятъ чисто източно християнски характеръ; затова и не могатъ да се припишатъ на аваритѣ). По-голѣмата маса отъ българския народъ прие християнството къмъ 864 г. и не е изключено по-раншно прѣминаване въ християнството на видни българи, но напротивъ се допуска такъво нѣщо“. Тъй говори за произхода на съкровището напослѣдъкъ маджарскиятъ ученъ Хампелъ, който по-прѣди допускаше, че то трѣба да се припише на гепидитѣ.

Между туй напослѣдъкъ и П. Н. Кондаковъ си промѣни възгледа въ нѣкои случаи. Така до като той конникътъ върху каната № 2 прѣдполагаше че може да е князъ или вождъ на партитѣ (vielleicht ein parthischer Fürst auf dem krüge № 2), сега въ съчинението си: Македонія, археологическое путешествіе 1909 г., на стр. 24—28, допуска, че прѣдставлява български всадникъ. Той даже пише: „Мы позволимъ себѣ опубликовать два памятника, относящихся, по нашему мнѣнію, непосрѣдственно къ исторіи болгаръ и возпроизводящіе представителей ихъ племени въ глубокой древности“. (стр. 24).

Поради всичко изложено до тукъ редакцията на „Минало“ рѣши да даде на българския си читатель въ 29 таблици съкровището, открито въ Nagy—Szent—Miklós, като старобългарско, произходяще отъ IX вѣкъ.

Конст. Мойсилъ.

Деспотството на Добротича *).

Отъ както се явява въ историята (1357 г.) и до смъртьта си (1387 г.) Добротичъ се прѣдставлява като независимъ владѣтель. Независимо отъ обстоятелството, че съврѣменницитѣ му го наричатъ „деспотъ" и „dominus", отъ което може вече да се заключи, че е билъ отъ българска царска фамилия[2]); но и актоветѣ, издавани отъ него прѣзъ всичкото му господарувание прѣдставляватъ отъ себе си истински суверенни актове. Характерътъ на неговитѣ сношения съ законния царь на България — Шишманъ и съ другия „царь" — Срацимиръ не възбуждатъ съмнѣние за една зависимость отъ тѣхъ; а пъкъ съ други владѣтели той води войни, сключва миръ и съюзи за своя собсвенна смѣтка и съобразно съ интереситѣ на своята държава.

Неговата държава отъ съврѣменницитѣ се нарича съ неговото име: *„държавата на българина Добротичъ"* или само *„Добрица"* и той я оставя въ наслѣдство на сина си. Самъ Мирчо (влашки войвода), като я завладѣва се титулува: *„деспотъ на земитѣ на Добротича"*.

Прочее, кои бѣха тия земи? До кждѣ се простираше деспотството на Добротича?

Най-стария споменъ за това деспотство, въ единъ актъ на цариградската патриаршия[3]) отъ 1357 г. показва, че Добротичъ е владѣялъ двѣ крѣпости до Месемврия. а именно „Kozeakon" и „Emmona", които г. Иречекъ отъждествява съ сегашнитѣ Козакъ-кьой и Емине. Други съврѣменни извѣстия, смѣткитѣ за походътъ на графъ Амадей Савойски[4]), даватъ да се разбере, че столицата на деспота е била Каллиакра. Най-послѣ едно трето извѣстие отъ сжщото врѣме — описанието на баварския пжтешественникъ Шилтбергеръ[5]) като

---

[1]) Тази статия е прѣведена отъ ромънски язикъ и е помѣстена въ ромънското списание Convorbiri Literare въ книгитѣ 6—8 за 1906 год. Бѣлѣжкитѣ на прѣводача се отличаватъ съ това, че сж турени въ скоби.

[2]) Jorga, Chilia si cetatea—Alba (Акерманъ) стр. 51.

[3]) Miklosclich и Müller, Acta patriarch. Const. I, стр. 367, CLXVI. — Jireček, Geschichte d. Bulgaren, стр. 320.

[4]) Iorga, Convorbiri Literare XXV p 576.

[5]) Издание Langmantce, стр. 52; Jireček, стр. 324; Iorga, Chilia, стр. 51.

расправя за тритѣ Българии въ 1396—97 г., т. е. за българитѣ на Срацимира, Шишмана и Добротича, казва: че този послѣдния има за столица Kallacerka (Каллиакра). Писателитѣ отъ малко по кѫсно врѣме, Халкокондила и турскитѣ лѣтописи събрани отъ Леунклавий, споменуватъ още като владѣния на Добротича — Варна, сѫщо и областьта наричана „*Dobrotze*"[1]). Излиза слѣдователно, че основната часть на неговото деспотство е образувалъ черноморския брѣгъ отъ Месемврия до Каллиакра заедно съ Варна и областьта наоколо.

Обаче Шилтбергеръ казва още, че „третата България — на Добротича — е тамъ, гдѣто Дунава се втича въ морето". Прѣдшедствующитѣ на това пѫтувание бѣлѣжки показватъ, че още отъ 1360 г. градътъ Килия влизалъ въ прѣдѣлитѣ на България[2]), а пъкъ въ 1366 г. се установява съ положителность, че този градъ е билъ на Добротича[3]). Слѣдователно, трѣбва да допуснемъ, че областьта на сѣверъ отъ Каллиакра и особено морския брѣгъ до Килия сѫ влизали въ прѣдѣлитѣ на това деспотство, при всичко че описанията на приморскитѣ портове отъ XIV и XV столѣтия[4]) като че ли доказватъ, че въ тази часть Добротичъ е подѣлялъ властьта си съ генуезцитѣ.

Колко на вѫтрѣ въ материка се е простирало деспотството, не може да се установи съ положителность, при всичко че жителитѣ отъ тия прѣдѣли и сега съ името „Добруджа" наричатъ равнището на областьта, което се простира отъ морето до разклоненията на Балканитѣ и на сѣверъ до височинитѣ на Бабадагъ. Може би това е единъ споменъ, че толкова пространство е обхващало деспотството и въ старо врѣме особено пъкъ като не може да се докаже исторически, че градоветѣ по Дунава, освѣнъ Килия, сѫ влизали нѣкога въ прѣдѣлитѣ му[5]). Напротивъ за Силистра, който по това врѣме бѣше единъ твърдѣ забѣлѣжителенъ градъ, може да се каже навѣрно, че не е принадлѣжалъ никога на Добротича. Така че, ако и да имаме достатъчни извѣстия не само за виднитѣ градове, които е владѣялъ Добротичъ, нъ и за нѣкои по незначителни укрѣпления, пакъ никое отъ тѣхъ не споменува за Силистра, напримѣръ, единъ не по-малъкъ градъ отъ Килия. Освѣнъ това въ титлата на Мирчо войвода винаги Силистра се споменува като отдѣлно владение отъ „земитѣ на Добротича" или отъ „двата брѣга на Дунава"[6]). Въ два

1) Iorga, ibid стр. 51.
2) Iorga, ibid. стр. 50.
3) Convorb. Liter. XXV, стр. 576.
4) Iorga, Chilia, стр. 47—48.
5) (Всички тия умувания на автора сѫ явно несъстоятелни. Безъ съмнѣние Добродѫа е обхващала цѣлото пространство между Силистра, Балкана, Черно море и Дунава).
6) Iorga, ibid. стр. 62. Отбѣлѣзва всичкитѣ документи, които им.ѣ въ титулатурата задбунавскитѣ владения.

латински източника, единия отъ 1390 г., а другия отъ 1391 г. влашкиятъ войвода носи даже отдѣлни титли за всѣко едно отъ тия владения, като се титулува: *„деспотъ на земитѣ на Добротича и господарь на Силистра“* (Terrarum Dobroticii despotus et Tristri dominus)[1]). Най послѣ турскитѣ лѣтописци, като расказватъ за похода отъ 1387/8 г. противъ Шишмана и Иванка, синътъ и наслѣдникътъ на Добротича, показватъ Силистра като владѣние на Шишмана (Иванку държалъ Варна), като най-важна отъ неговитѣ крѣпости и градове и добавятъ, че султанътъ го е завоювалъ отъ Шишмана[2]).

Но градъ Килия не е останалъ за дълго врѣме въ владението на Добротича. На 1381 г. въ него намираме единъ генуезки консулъ, което показва, че този градъ е билъ влизалъ въ ржцѣтѣ на генуезцитѣ, съ които Добротичъ въ това врѣме се намиралъ въ война и които слѣдъ това го задържали до 1403 г.[3]).

Като резюмираме установеното до тука, виждаме, че, въ сжщность, деспотството на Добротича е завземало приморския брѣгъ отъ Месемврия до Каллиакра, ведно съ областьта наоколо, т. е. съ равнището, което се простира до дунавскитѣ блата на западъ и височинитѣ на Бабадагъ на сѣверъ. Прѣзъ извѣстно врѣме властьта на деспота се е простирала и върху Килия, вѣроятно и върху приморскиятъ брѣгъ между тоя градъ и Каллиакра, нъ въ тия прѣдѣли тя е намѣрила силни съперници въ лицето на генуезцитѣ. При всичко това, названието *„Добруджа“* по късно се е прострѣло и върху цѣлата областъ до Мачинъ и Силистра, сжщо както името Бессарабия съ врѣме се е простирало върху цѣлата областъ между Прутъ и Днѣстръ, при все че отначало това име да е обхващало само тритѣ южни окржга.

II.

Да разгледаме сега обстоятелствата, при които се е образувало нашето деспотство.

Още прѣди смъртьта на царь Александра (1365 г.) българското царство бѣше почнало да се разлага. По-голѣмия синъ на царя — Срацимиръ, незаконно отстраненъ отъ прѣстола, бѣше получилъ въ отдѣлно владение видинската областъ, гдѣто и господарува като независимъ царь. Отъ друга страна, Добротича виждаме още отъ 1357 г. господарь на областьта около Варна, съ суверенна властъ въ въпроси, като напр. прѣкъсване на черковнитѣ връзки съ търновския патриархъ и туряне подъ властьта на цариградския[4]). Слѣдователно, на-

---

[1]) Hurmuzachi, Documente I стр. 322, 334/5.
[2]) Iorga, ibid. стр. 63—64.
[3]) Idem стр. 52.
[4]) Jireček, стр. 320.

слѣдникътъ на Александра, царь Шишманъ не наслѣди освѣнъ срѣднята часть на България между владенията на Срацимира и Добротича.

Разкжсаната държава сжщеврѣмено бѣше заплашена отъ всички страни. На сѣверъ маджарскиятъ краль Лудвигъ въ своята интернационалистическа политика търсѣше завоювания по дѣсния брѣгъ на Дунава. На югъ бѣха турцитѣ, които още отъ 1363 г. бѣха стигнали долината на Марица. Маджарскиятъ краль намѣри удобно врѣме да нахлуе задъ Дунава непосрѣдствено слѣдъ смъртьта на царь Александра. Той завладѣ Видинъ, зароби Срацимира и на мѣсто сепаративната българска власть настани маджарското видинско „банство".

Маджарското завладяване не само че съставляваше една опасность за самия Шишманъ, когото можеше да сполети участьта на Срацимира, но докачаше и неговото царско достоинство, като наслѣдникъ на българскитѣ царе, защото чужденцитѣ бѣха завладѣли една държава, която *по право* принадлѣжеше нему. Естествено бѣше, у заплашения царь да се яви непримирима вражда противъ маджарския краль, толкова повече, че вслѣдствие разширяването на турската опасность (турцитѣ бѣха достигнали вече до Марица) Шишманъ се намираше въ невъзможность да се защити. По ирония на сждбата, външната помощь, която му идѣше противъ турцитѣ, бѣше отъ тогози, който искаше да му завладѣе царството — отъ Лудвигъ Маджарски.

И дѣйствително маджарскиятъ კралъ бѣше се споразумѣлъ съ папата и други европейски владѣтели още въ 1363 г. за едно съвмѣстно дѣйствие противъ невѣрнитѣ[1]). „Кръстовиятъ походъ" бѣше вече прѣдприетъ пролѣтьта на 1365 г., но само единъ съюзникъ, краль Петъръ I Кипърски, зема участие въ борбата противъ турцитѣ. Лудвигъ прѣдпочете, както видѣхме, да се нахвърли върху „схизматицитѣ" — българитѣ на Срацимира, като по такъвъ начинъ прѣди всичко удовлетвори своитѣ амбиции. Колкото до религиозната задача, маджарский кралъ помисли, че ще ѝ послужи по-добрѣ, ако изпрати въ новото видинско банство католически мисионери. Изглежда освѣнъ това, че Лудвигъ бѣше рѣшенъ да продължи дѣятелностьта си въ това направление, защото го виждаме да влиза въ по-тѣсни сношения съ италиянскитѣ градове, съ графъ Амадей Савойски и съ императоръ Иванъ V отъ Цариградъ. Този послѣдния се рѣшилъ лично да отиде на помощь на маджарския кралъ, прѣдъ видъ на което, сжщата 1365 г., прѣдприелъ едно пжтешествие до Буда. Съглашението е било лесно достигнато, защото кральтъ, въ замѣна на дадената помощь, не поискалъ друго освѣнъ покатоличването на самия

[1]) Iorga, Lupta pentru stăpînirca Vidinuluĭ, Convorb. Lit. XXXIV, стр. 962 и слѣд.

императоръ съ неговитѣ народи, а пъкъ некадърниятъ императоръ се показалъ готовъ да приеме тия прѣдложения[1]). При възвръщанието на императора, прѣзъ зимата, кральтъ го изпратилъ съ почести до Видинъ, отъ гдѣто пжтника се упжтилъ за у дома си. Но като пристигналъ въ Варна, той билъ задържанъ и туренъ въ затвора[2]).

Отъ казаното до тукъ лесно се разбира, защо българитѣ сж спрѣли императора. Шишманъ и по рано се намираше съ него въ неприятелски отношения подъ влиянието на баджанака си Андроникъ, синъ на императора, който бѣше се възбунтувалъ противъ баща си[3]). Сега обаче, когато императорътъ бѣше влѣзълъ въ сънозъ съ маджарския краль, той ставаше естественъ неприятель на Шишмана, той бѣше вече опасенъ за царя на българитѣ. Естествено бѣше, прочее, този послѣдниятъ, като се научи за прѣминаванието на императора прѣзъ българскитѣ земи, да гледа да тури ржка на него. Обстоятелството, че императорътъ е билъ затворенъ въ Варна, владение на Добротича, показва, че и деспотътъ е билъ еднакво убѣденъ върху опасностьта, която сж прѣдставлявали за тѣхъ императорътъ и неговитѣ съюзници.

Оскърблението, причинено на византийската империя, възмутило кръстоноснитѣ, а папата се рѣшилъ да си отмъсти; прѣзъ януарий 1366 год. той публикувалъ новъ декретъ за кръстоносенъ походъ за освобождението на плѣнения императоръ. Нъ и този пжть, както една година по рано, единъ само човѣкъ останалъ да доизкара войната: братовчедътъ на императора, графъ Амадей Савойски.

Начело на една добра войска и подпомогнатъ отъ венециански и генуезки кораби, графътъ отъ юний до късно прѣзъ есеньта напада българский брѣгъ на Черно море, завладѣва повече укрѣпления и достига срѣщу Килия[4]). Само градътъ Варна, гдѣто се намиралъ затворника, е противостоялъ; тогава графътъ, прѣдъ видъ приближающата зима, влѣзълъ въ прѣговори съ Добротича и Шишмана. Въ продължение на цѣлий ноемврий се водятъ прѣговори между двамата български владѣтели и графа; размѣняватъ се писма и пратеници, към които се добавя посрѣдничеството на градоветѣ Месемврия и Анхиало, сжщо и на цариградския патриархъ. Най-послѣ императорътъ билъ освободенъ, и графъ Амадей е можалъ въ края на 1367 г. да слѣзе въ Венеция, слѣдъ като прѣдварително е оставилъ императора въ Цариградъ, гдѣто народътъ му устроилъ блѣскавъ приемъ.

---

[1]) Hurmuzaku, Documente I, стр. 128.

[2]) Iorga, ibid.; Jireček, стр. 325.

[3]) Jireček, стр. 325.

[4]) Jireček, стр. 325; Iorga, Convorb. Liter. XXV, стр. 576; Bolati, Di Saint Pierre. Spedizione in oriente di Amades VI нѣмахми на ржка.

Този походъ е ималъ рѣшающе значение за послѣдующата политика на двамата български владѣтели. Шишманъ изгуби много отъ този походъ, защото приморската му граница бѣше опустошена, градоветѣ и укрѣпленията отъ тамъ бѣха ограбени и разрушени; нѣкои отъ тѣхъ даже бѣха завзети отъ византийцитѣ. Отъ друга страна и турцитѣ се възползуваха отъ тая война и въ единъ благоприятенъ моментъ туриха ржка върху крѣпостьта Созополъ, отъ гдѣто можаха да бждатъ изгонени само чрѣзъ бързата помощь на графъ Амадей[1]). Бѣше естествено, слѣдователно, тия нещастия да го раздразнятъ още повече противъ кръстоносцитѣ, и като не виждаше другъ изходъ, да се хвърли въ обятията на турцитѣ, прѣдъ които рано или късно сѐ пакъ трѣбаше да прѣклони глава. Първата полза отъ този съюзъ, споредъ намѣренията на българский царь, трѣбваше да бжде освобождението на Видинъ отъ маджаритѣ. За това Шишманъ, подпомогнатъ отъ турцитѣ, въ слѣдующата 1368 г. напада този градъ; но той е билъ завзетъ обратно отъ Лудвига въ съюзъ съ влашкия войвода Владиславъ[2]).

Туркофилската политика на Шишмана, както се види, не се харесала на Добротича. Той не бѣше изгубилъ нищо вслѣдствие кръстоносния походъ, защото нито една отъ неговитѣ крѣпости не бѣше завзета. Освобождението на императора не можеше да го унижи, защото той не бѣше като Шишмана неговъ заклетъ врагъ. Сжщо и съюзътъ на императора и кръстоносцитѣ не прѣдставляваше за него една налѣжаща опасность. Освѣнъ това, Добротичъ нѣмаше амбицията на Шишмана да освобождава нѣкоя изгубена областъ. Той не можеше да има друго честолюбие, освѣнъ да си запази земята и независимостьта. А пъкъ за това можеха да му бждатъ повече полезни кръстоносцитѣ, отъ колкото турцитѣ; заради това той клони повече къмъ кръстоносцитѣ. Вѣроятно още отъ врѣмето на Амадея Добротичъ е влизалъ въ по-интимни отношения съ християнитѣ и може би на неговото настояване прѣимущественно се длъжи освобождението на императора. Това би могло да обясни и послѣдующето му сродяване съ императорското сѣмейство.

Нѣ имаме доказателства за приятелскитѣ му връзки съ маджарский краль. Слѣдъ като турцитѣ и Шишманъ бѣха прогонени отъ Видинъ, влашкий войвода Владиславъ помислилъ, че би могълъ да завладѣе този градъ, и дѣйствително успѣлъ въ това. Отъ тукъ се поражда войната между него и Лудвига, която се свършва най послѣ съ миръ. По този миръ кральтъ отстжпва наново Видинъ на Срацимира, когото освобождава отъ затвора. Едно писмо на краля отъ 1369 г. по-

[1]) Irecek ibid.

[2]) Jorga, Lupta stapanirea Vidinului.

казва, че това освобождение е станало „подъ поржчителството на Лайко (Владиславъ влашки) войвода и на Добротича [1]), което показва, че този послѣдниятъ се е намиралъ въ добри отношеиия съ маджарский краль. Не би могло да се поддържа, че българскиятъ деспотъ си е наложилъ поржчителството, защото отъ никждѣ не се види той да е зелъ участие въ войната съ краля.

Всичко доказва, че слѣдъ кръстоносния походъ отъ 1366 г. двамата български владѣтели водятъ противоположна, даже неприятелска единъ срѣщу други политика. Навѣрно отношенията или сж дошли до скъсване, когато къмъ 1374 г. Добротичъ е гледалъ да завоюза за своя зетъ — синъ на византийския императоръ Михаилъ, трапезундската корона отъ тамошния „императоръ“, приятель и роднина на Шишмана [2]).

Колкото се отнася до дългата война, която Добротичъ води съ генуезцитѣ (1373—1385 г. г.), трудно е да се допусне, че тя се е породила отъ желанието на деспота „да си осигури владението върху Черното море“ [3]); по вѣроятно е; че тя е била прѣдизвикана отъ генуезцитѣ, които сж искали да завзематъ Килия, както и сж я завзели прѣзъ врѣме на тази война (1381 г.). Ролята, която игра въ тая война възстаналия губернаторъ отъ Тенедосъ — Иоанъ Муацо, не можеше да бжде голѣма, защото тогава, когато той избѣга при Добротичъ (1383 г.), войната бѣше захваната, а пъкъ още въ слѣдующата година той бѣше хванатъ и наказанъ [4]). Добротичъ въ това врѣме бѣше старъ човѣкъ, само като владѣтель бѣше стоялъ близо 30 год., така че не можеше да има амбиция за завладявания, каквито му се приписватъ. Въ 1385 г. още войната съ генуезцитѣ бѣше прѣстанала; а пъкъ когато слѣдъ двѣ години се сключи мирътъ, Добротичъ вече бѣше „покойния господарь“. „Неблагоприятниятъ“ договоръ бѣше подписанъ отъ сина му Иванко.

III.

Изглежда, че до 1387 г. държавата на Добротича не е била нападната отъ турцитѣ. Слѣдъ битката при Марица (1371 г.) послѣднитѣ се борили главно съ сърбитѣ и Шишмана, като сж успѣли да покорятъ първитѣ на 1376 г. и да завладѣятъ отъ послѣдния единъ слѣдъ другъ градоветѣ отъ равнището и крѣпоститѣ отъ планинитѣ. Въ това врѣме

[1]) Jorga, ibid. (Обясненията на автора, както за разногласията между Шишмана и Добротича, така и за причинитѣ и начинътъ на водене войната за Видинъ, ни се виждатъ произволни и противорѣчатъ на фактитѣ, изложени отъ самия него).

[2]) Hopf, Grichenland II стр. 8; Heid, Hist. du commerce du Levant I стр. 532; Jorga, Chilia стр. 51.

[3]) Hopf, ibid.

[4]) Jbid.; Jorga, Chilia стр. 52.

Шишманъ бѣше нападнатъ още отъ брата си Срацимира, който за кжсо врѣме му присвои София, (?) съ което значително спомогна, щото тоя градъ по-скоро да падне въ ржцѣтѣ на турцитѣ (1382 г.).

На 1386—7 г. султанъ Мурадъ поиска отъ двамата български господари Шишманъ и Иванко, синътъ на Добротича, да зематъ участие въ единъ походъ срѣщу сърбитѣ, но както единия така и другия му отказаха. При всичко това тѣ не спомогнаха и на християнитѣ; въ тази война сърбитѣ не сж имали други съюзници освѣнъ бошняцитѣ и сж я изкарали съ успѣхъ на Плочникъ. Побѣдата на сърбитѣ накара двамата български владѣтели да се обяватъ открито противъ турцитѣ, съ което прѣдизвикаха противъ себе си единъ походъ на султана. Въ 1387/8 г. турцитѣ нападатъ едноврѣмено и двамата; Иванко добрѣ се защищава въ Варна, който градъ Али паша не можа да прѣвземе. Шишманъ обаче не посмѣя открито да се бори противъ султана и обяви, че се подчинява. Като залогъ за неговата вѣрность султанътъ му поиска гр. Силистра, което царя му обѣща. Но както привидното подчинение, така и обѣщанието на залога не сж били направени, освѣнъ съ цѣль да се забави напрѣдването на Мурада, защото Силистра намѣсто да се приготви за прѣдаване бѣше още по силно укрѣпена отъ българитѣ. Слѣдъ това султанътъ отново тръгна противъ Шишмана, завладѣ между другитѣ му градове Търново, Шуменъ, Никополъ, а пъкъ самъ царътъ бѣше принуденъ да се подчини окончателно[1]).

Като говорятъ за този походъ на султана, турскитѣ лѣтописци споменуватъ и за завладяването на нѣкои „кули" по Дунава; казватъ, че сж били поклонени на султана и „ключоветѣ на крѣпостьта, която се казва Гюргево", и че турцитѣ турили ржка на ония укрѣпления и крѣпости, които „другъ пжть" били завладѣни отъ власитѣ, когато били прѣминали въ България[2]). Послѣдното извѣстие като че ли доказва, че още прѣди 1387/8 г. власитѣ били завладѣли крѣпости на български брѣгъ. Въ 1387 г. влашки господарь бѣше Мирчо войвода, но възможно е той да е господаруваль и една двѣ години по рано, защото извѣстията за неговия братъ и прѣдшественикъ Данъ не достигатъ, освѣнъ до 1385 г. Установява се отъ друга страна, че отношенията между двамата братя не били никакъ добри, и че въ тѣхнитѣ междуособни войни се е бъркалъ и царь Шишманъ[3]). Прочее, къмъ това врѣме трѣба да се отнасятъ думитѣ „другъ пжть" на лѣтописцитѣ.

При всичко това никакъ не можемъ да заключимъ, че съ завоевания на градове въ България, Мирчо войвода е за-

---

1) Iorga, Chilia, стр. 63—4; Jireček, стр. 241—2
2) Iorga, ibid.
3) Iorga, Geschichte des rum. Volkes I, стр. 279.

владѣлъ и деспотството на Добротича; за такова завладяване нѣмаме по-ранни извѣстия отъ 20 януари 1390 г.[1]. Ако днесъ дѣйствително документа съ дата 1387 г. би билъ отъ тази година[2]), той не би могълъ да докаже такова завладяване, защото въ документа Мирчо е посоченъ като господарь на „татарскитѣ земи", по двата брѣга на Дунава до великото Черно море и на „града Силистра"; а това както казахме и по горѣ не означава, че той е владѣялъ и земитѣ на Добротича. Въ 1387/8 г. Мирчо не можеше да има отъ татарскитѣ земи, освѣнъ южната часть на Бесарабия и то безъ Килия съ околната область, които сѫ били въ рѫцѣтѣ на генуезцитѣ. А пъкъ върху крѣпоститѣ отъ „двата брѣга на Дунава" видѣхме, че сѫ господарували турцитѣ.

Въ 1389 г. даде се едно голѣмо сражение на Косово поле, въ което зема активно участие и Мирчо войвода. Нѣколко мѣсеца слѣдъ това, въ януарий 1390 г., наистина той се титулува „деспотъ на земитѣ на Добротича", къмъ което се добавя „и владѣтель на Силистра", който градъ вижда се той е прѣвзелъ наново отъ турцитѣ. Прочее прѣзъ това врѣме той турилъ рѫка на добруджанското деспотство, вѣроятно като се е възползувалъ отъ обстоятелството, че Иванко, макаръ и живъ още, не е могълъ да го запази отъ турцитѣ. Прѣзъ 1391 г. това владѣние наново се документира. Обаче въ 1392 г. турцитѣ пакъ завладѣватъ Силистра, и единъ документъ отъ края на тази година говори за владението на Мирчо само върху Влашко „отъ планинитѣ до границитѣ на Татария"[3]).

Въ слѣдующата година султанъ Баязидъ завладѣва окончателно България на Шишмана, и този послѣдниятъ изчезва отъ историята. Слѣдъ това султанътъ тръгва за Азия, а Мирчо се ползува отъ неговото отсѫтствие и напада дѣсния брѣгъ на Дунава, навѣрно съ цѣль да завземе наново изгубенитѣ крѣпости. Послѣдствието бѣше извѣстниятъ походъ на Баязида въ Влашко отъ 1394 г., по който случай се даде сражението на Ровина. Лошитѣ сѣтнини заради Мирчо отъ това сражение сѫ извѣстни — знае се, че той бѣше принуденъ да се оттегли въ Трансилвания, а пъкъ на негово мѣсто турцитѣ намѣстиха Владъ войвода; съ това се изгубиха и влашкитѣ владения отъ дѣсния брѣгъ на Дунава, включително добруд-

---

[1]) Jorga, Chilia стр. 62. Отъ тука сѫ по долу споменатитѣ документи.

[2]) Jorga, Geschichte стр. 281 № 1.

[3]) (Всичкитѣ твърдения на автора за заддунавски владения на Мирча освѣнъ че сѫ твърдѣ проблематични, но тоже се явяватъ и невѣроятни. Дѣйствително Мирчо често се титулува въ своитѣ грамоти: „господствующи... и къ татарскимъ странамъ и оба полъ по въсему подунавиу даже и до великого морѣ и Дръстру граду владѣлецъ". Но самъ автора признава, че това е било когато Иванко още билъ живъ и отсетнѣ пакъ се явява владетель и когато турцитѣ сѫ били всесилни на Балкан. полуостровъ Отъ страна на Мирчо това е било една проста хвалба и нищо повече).

жанското деспотство, което бѣше изгубено вѣроятно още въ 1392 г, Документитѣ отъ врѣмето на Владъ войвода не споменуватъ нищо за тия владения, нито пъкъ договорътъ на Мирчо съ Сигизмунда отъ 1395 г. загатва нѣщо за тѣхъ. Естествено бѣше, разбира се, Мирчо да не ги владѣе сега, когато бѣше лишенъ отъ прѣстола, слѣдъ като още прѣди 1393 г. ги бѣше изгубилъ.

За годинитѣ 1395 и 1396 имаме и други доказателства, че заддунавскитѣ владения бѣха въ други ржцѣ. Една бѣлѣжка съ дата 19 октомврий 1395 г. отъ смѣткитѣ на Перей показва, че Иванку е билъ още живъ на тази дата[1]), а пъкъ баварецътъ Шилтбергеръ, като миналь една-двѣ години слѣдъ това къмъ Цариградъ, нарича бившата държава на Добротича съ името „България“, а столицата й Каллиакра (Kallacerka). Сжщиятъ казва по нататъкъ, че „земитѣ между Дунава и морето се държатъ отъ турския султанъ“ [2]). Това би ни дало основание да вѣрваме, че деспотството на Добротича още се е намирало въ ржцѣтѣ на Иванко, който го е владѣялъ като васалъ на султана.

Едвамъ слѣдъ възстановяванего си на влашкий прѣстолъ въ 1397 г. можеше Мирчо да се опита наново да завладѣе владенията си по дѣсния брѣгъ на Дунава. Прѣзъ тази година християнитѣ завзематъ Силистра, Видинъ и Никополъ, но скоро слѣдъ това Баязидъ наново заема обратно Силистра.

Единъ документъ отъ 1399 г. пакъ споменува за заддунавски владения, които до смъртьта на Баязида оставатъ въ ржцѣтѣ на влашкий войвода. Голѣмото значение, което има Мирчо въ борбитѣ за трона между наслѣдницитѣ на Баязида, спомогна да се запази дѣсниятъ брѣгъ на Дунава дори до 1417 г. въ негово владение, но само „дунавский брѣгъ“ съ „турскитѣ крѣпости“(?), защото собствено добруджанското деспотство слѣдъ 1392 г. за много столѣтия остана въ ржцѣтѣ на турцитѣ.

Прѣвелъ *Г. Занетовъ.*

Критически бѣлѣжки върху статията „Деспотството на Добротича“.

Слѣдъ възобновяванието на II-то българско царство и черноморското крайбрѣжие подпаднало наново подъ властьта на българитѣ заедно съ гр. Варна (на великъ-день 1201 г.) и то прѣзъ царуванието на Калояна. Нъ въ царуванието на Асѣна II това крайбрѣжие става извѣстно подъ името карвꙋнъска хωра, т. е. *карвунска страна* или область; тъй като въ грамотата отъ Асѣна II, дадена на дубровнишката община, като се изброяватъ поименно областитѣ, дѣто ще търгуватъ свободно изъ царството, се казва изрично: или карвꙋнъскꙑѣ

[1]) Iorga, Chilia. стр. 55.
[2]) Издание Langmantel, стр. 52—3.

χωρы приджт. А понеже въ по-голѣмата часть отъ областитѣ, които се изброяватъ въ този хрисовулъ, е имало по туй врѣме, а сжщо и по-късно отдѣлни владѣтели — князе, севастократори и деспоти, които били зависими на българскитѣ царе, като напримѣръ: въ крънската хора намираме деспотъ, въ скопската князъ *(ὁ ἄρχων Ἰωάννης ὁ Τειχομοιρὸς)* и по-рано севастократора *Стрѣза*, въ родопската областъ деспота *Слава*, въ западна България великаго господина Іакова Свѧтъславѧ дѣспотѣ Блъгарьскаго и пр., то по аналогия може да се допусне, че и въ карвѹнската область трѣба да е имало отдѣленъ владѣтель подвластенъ и то близъкъ роднина на българския царь, както туй е ставало и въ съсѣднитѣ държави на България. Нъ, както е извѣстно, къмъ втората четвъртъ на 13 вѣкъ отъ молдавскитѣ степи се втурнаха отчасти въ маджарско, а отчасти въ България, притѣсненитѣ отъ татарскитѣ орди турскитѣ кумани, отъ които и по-рано нѣкои били настанени въ България. Тѣхната численость е била доста значителна, и подъ влиянието на възможалата българска християнска култура сж приемали масово християнството. Въ Браничевската область тогава намираме настанени независимитѣ братя владѣтели кумани Дрълмонъ и Куделинъ, а въ Видинъ деспотътъ Срацимиръ Шишманъ, баща на Михаила Шишмана, който сжщо тъй е билъ независимъ владѣтель отъ българския царь и произхождалъ отъ българи и кумани*). Малко по рано 1262 г. е живѣлъ и русинътъ Яковъ Светославъ, който билъ български деспотъ. А пъкъ прѣзъ 1280—1323 г. съ малки прѣкъсвания успѣла да държи българския царски прѣстолъ куманската фамилия на Тертера. Отъ това сѣмейство произхождалъ и деспотътъ на крънската область Елтимиръ. Тертера замѣнилъ князъ Смилецъ, който ималъ наслѣдствени владения. Неговъ братъ билъ Войсилъ съ деспотство. Севастократорътъ Калоянъ ималъ наслѣдствени земи въ софийско. Нъ какви чужди елементи (не словѣнски) сж се установили въ източна България, не ни е извѣстно. Даже не знаемъ, кждѣ изъ България се настани и покръсти татарската орда на българския царь Чагка, който биде убитъ отъ шурея си Тодора Светослава Тертера**). Значи куманския елементъ въ България прѣзъ II-та половина отъ XIII вѣкъ играе твърдѣ важна политическа роль въ България. Между туй прѣзъ началото на XIV вѣкъ черноморското крайбрѣжие намираме отцѣпено въ църковно отношение отъ търновскзта патриаршия. Въ патриаршескитѣ актове намираме, че къмъ 1319—20 г. краймор-

*) *ὑπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς καιροὺς οἱ τῶν Μυσῶν δυνατοί, τοῦ βασιλεύσαντος αὐτῶν Τερτερῆ ἀδιαδόχου ἀποθανόντος τὸν τῆς Βιδύνης ἄρχοντα Μιχαὴλ τοῦ παρ᾽ αὐτοῖς δεσπότου τοῦ Στρεαντζιμήρου υἱὸν ἐκ Μυσῶν καὶ Κομάνων τὰς τοῦ γένους ἔχοντα σειρὰς* . . . Cant. I, 36.

**) Изобилнитѣ татарски християнски типове по течението на р. Росица може би сж остатки — потомцитѣ отъ ордата на татарина български царь Чагка, която орда услужи на царь Теодора Светослава Тертера.

скитѣ укрѣпления на нѣкогашната карвунска хора подпаднали въ църковно отношение подъ вѣдомството на цариградската патриаршия (*† Τὰ περὶ τὴν Βάρναν πατριαρχικὰ καστέλλα † Ἡ. Καρνάβα. ἡ Κρανέα, τὰ Κέλλια ἤτοι τὸ Λυκοστόμιον, τὰ Γεράνια, ἡ Δρύστρα* (или *Τριστρέα), ἡ Γαλιάγρα*). (Acta Patr. t. I p. 95). Тѣ сѫ били Карнава, Кранея, Келия (Килия на устието на Дунава) Герания, Тристрея и Галиагра (или Калиакра). А отъ 1327 г. варненскиятъ митрополитъ личи между синодалнитѣ на цариградската патриаршия. Обаче въ мемоаритѣ на императора Иоана Кантакузина намираме, че къмъ 1346 г. на горѣизброенитѣ укрѣпени градове билъ князъ Балика (*ἄρχων Μπαλίκας*) „владѣтель на Карбона, днешния гр. Балчикъ, споредъ името навѣрно потомъкъ на турскитѣ кумани". Значи, или князъ Балъкъ или нѣкой неговъ прѣдшественикъ е отцѣпилъ земитѣ си отъ търновската патриаршия и ги подчинилъ на цариградската. Ето буквално какво ни съобщава за Балъка Кантакузинъ, което за жалость останало неизвѣстно, както на проф. Iorga, тъй и на г. Конст. Мойсилъ, авторътъ на горната студия.

Βασιλὶς δὲ (ἡ Ἄννα) ἐπεὶ ἑώρα μόνην τὴν Κωνσταντίνου πόλιν αὐτῇ περιλειπομένην, (αἱ γὰρ ἄλλαι σχεδὸν πᾶσαι προσεχώρησαν βασιλεῖ τῷ Καντακουζηνῷ), πρὸς Μπαλίκαν τινὰ τοῦ Καρβωνᾶ ἄρχοντα πέμψασα πρεσβείαν ἐδεῖτο βοηθεῖν. ὁ δὲ ἀσμένως τε ἐδέξατο τὴν πρεσβείαν καὶ Θεόδωρον καὶ Τομπροτίτζαν τοὺς ἀδελφούς, χιλίους στρατιώτας ἄγοντας ἐπιλέκτους, κατὰ συμμαχίαν ἔπεμπε τῇ βασιλίδι, οἳ καὶ τὰς κατὰ τὸν Πόντον παραθαλασσίους πόλεις διιόντες ἔπεισαν ἀποστῆναι βασιλέως καὶ τῇ βασιλίδι προσχωρεῖν· ἤλπισαν γὰρ αὐτοὺς τι μέγα κατορθώσειν. καὶ ἡ βασιλὶς ἐδέξατο τοὺς ἄνδρας μετὰ πολλῆς τῆς εὐμενείας καὶ τιμῆς, καὶ τήν τε Ἀποκαύκου τοῦ μεγάλου δουκὸς θυγατέρα συνῴκισε τῷ Τομπροτίτζᾳ, καὶ στρατηγὸν ἀπέδειξε τῆς Ῥωμαίων στρατιᾶς. ὁ δὲ τήν τε οἰκείαν ἔχων καὶ τὴν Ῥωμαίων ἐπεστράτευσε Σηλυμβριανοῖς, βασιλέως Διδυμοτείχῳ ἐνδιατρίβοντος. Φα-	А императрицата (Анна), понеже виждаше, че само Цариградъ ѝ остава (а другитѣ почти всички прѣминаха къмъ императора Кантакузина), като изпрати посолство до нѣкого си Балика, князь на Карбона, го моли да ѝ помогне. Той прие любезно посолството и изпрати братията Теодора и Добротича, прѣдвождащи хиляда отбрани войници, на помощь на императрицата. Тѣ, като минали прѣзъ крайморскитѣ градове на Понта, склонили ги да се отмѣтнатъ отъ императора и да прѣминатъ къмъ императрицата; помислили обаче, че постигнали нѣщо голѣмо. И императрицата приела тѣзи мѫже съ голѣма благосклонность и честь и ожени дъщерята на великия дукъ Апокавкъ за Добротича, когото назначи военачалникъ на ромейската войска. Той, имайки своята войска и ромейската, се опълчи противъ силимврийцитѣ, когато императора прѣбиваваше въ Дидимотика. А протостра-

κρασὴς δὲ ὁ πρωτοστράτωρ ὑπὸ βασιλέως ἐν Σηλυμβρίᾳ καταλελειμμένος μετὰ στρατιᾶς, ἔχων καὶ τοὺς Σηλυμβριανούς, συνεπλέκετο τοῖς περὶ Τομπροτίτζαν ἐξελθὼν καὶ ἐνίκα κατὰ κράτος. ἄπειρος γὰρ ὢν ὁ Τομπροτίτζας τῶν χωρίων ἐστρατήγησε κακῶς, εἰς τάφρους καὶ στενοχωρίας καὶ ἀμπέλους τοὺς ἱππέας ἐμβαλών· ὅθεν ἡττηθέντες ὀλίγοι μὲν ἀπέθανον κατὰ τὴν μάχην, ἑάλωσαν δὲ πολλοὶ ὀλίγων, διαδρᾶναι δυνηθέντων. ὧν τοὺς ἐπιφανεστέρους δήσαντες εἶχον ἐν φρουραῖς· τοὺς δ᾽ ἄλλους ἀποδύσαντες ἀπέλυον. ἦλθε δὲ καὶ ὁ Τομπροτίτζας ἐγγὺς ἁλῶναι, ὅμως διαδρᾶναι δυνηθεὶς ἀνέστρεψε κατῃσχυμμένος. μετὰ τὴν ἧτταν δὲ ἐκείνην Τομπροτίτζας μὲν ὑπελείπετο ἐν Βυζαντίῳ ἤδη γυναῖκα ἔχων ἐκ Ῥωμαίων καὶ τιμῆς ἀπέλαυε παρὰ βασιλίδος τῆς ἀξίας· Θεόδωρος δὲ ὁ ἀδελφὸς ἀνέστρεψεν εἰς τὴν οἰκείαν, τὴν ὑπολελειμμένην ἔχων στρατιάν.	торътъ Факрасъ, изпратенъ отъ императора съ войска въ Силимврия, имайки и силимврийцитѣ, излѣзна и нападна Добротичевитѣ хора и ги побѣди съвършено. Понеже Добротичъ, бидейки неопитенъ, злѣ разположилъ войската, като вкаралъ конницитѣ въ долове, тѣснини и лозя; зарадъ туй като били разбити, малцина умрѣли въ боя, много малко били уловени въ плѣнъ, тъй като могли да избѣгатъ Отъ тѣхъ най-виднитѣ, като ги вързали, ги държали въ крѣпоститѣ, а другитѣ ги отвързали и ги пуснали. Малко останало да бжде хванатъ въ плѣнъ и Добротичъ, но успѣ да избѣга и се върна посраменъ. Слѣдъ онова поражение Добротичъ остана въ Византия, тъй като имаше жена ромейка и получи отъ императрицата заслужена почесть. А братъ му Теодоръ се върна у дома си, взимайки останалата войска.

Понеже владѣтельтъ на карвунското княжество още прѣзъ първата четвъртъ отъ XIV вѣкъ е билъ въ състояние да се противопостави на българския царь Теодора Светослава Тертера, когато и отцѣпилъ владенията отъ търновската патриаршия и ги подчинилъ на цариградската, то туй княжество трѣба да е сжществувало много отпорано и да е било добрѣ организирано въ военно отношение, защото иначе не би било въ състояние да извърши подобна постжпка. И дѣйствително, отъ цитираното по горѣ съобщение на императора Иоана Кантакузина, къмъ 1346 год. нашето деспотство е разполагало съ завидни военни сили, та императрицата прибѣгнала до неговата помощь. — Но догдѣ се простирала неговата западна граница? Отъ изброенитѣ по-горѣ крѣпости може да се заключи за пространството на Добротичевото деспотство. Но има споръ за мѣстонахождението на нѣкои крѣпости. Така, крѣпостьта Петринь се отождествява съ Петричъ при Девна; Кичево пъкъ остава и до днесъ неизвѣстно, кждѣ е лежало. Крѣпостьта Провадъ сжщо тъй по извѣстно врѣме се причислявала къмъ нашето деспотство. Но трѣба да се има прѣдъ

видъ, че „съсѣди на варненския митрополитъ били българскитѣ митрополити на *Овча града* (сега Провадия), който варненскиятъ митрополитъ си присвоилъ очевидно безъ всѣкакво каноническо право, а по силата на властьта. Митрополитътъ на Овча града се споменува въ търновския синодъ 1360 г., като подведомственъ на търновската патриаршия*). — Крѣпостьта *Δρύστρα* (Дристра), или както на друго мѣсто се пише *Τριστρέα*, не може да се отождестви по никакъвъ начинъ съ Дристра или Доростолъ (Силистра), защото Добротичъ не владѣелъ тази крѣпость. За сѫществуването въ срѣднитѣ вѣкове на крѣпость Дристра и въ областьта Haemimontum, а не само въ Moesia, ний сме се изказали отдавна въ студията си, помѣстена въ Извѣстія Рускаго Археолог. Инстит. въ Констан. t. IV вып. 3, стр. 213 и слѣд., та тукъ трѣба да става дума именно за хемимонтската Дристра или Тристрея. Слѣдъ туй трѣба да забѣлѣжимъ, че въ статията на г. К. Мойсилъ се срѣщатъ и други неточности, като напримѣръ, че царь Иоанъ Страцимиръ се билъ съ брата си Шишмана и че по едно врѣме даже му отнелъ и гр. София (заето отъ историята на К. Иречека). Този приемъ ний сме имали случай да опровергнемъ въ студията си въ Минист. Сбор. кн. XVIII стр. 147—149. — При туй царь Иоанъ Александръ споредъ българската хроника, издадена отъ проф. Богдана въ Arch. für. slav. Phil. 13 (1891) 528, умрѣлъ на 17 февруари 1371 г., а не прѣзъ 1365 г., както се приемаше попрѣди. Липсата на редица съчинения въ софийскитѣ библиотеки, които засѣгатъ тази епоха, ни заставя да прѣкратимъ бѣлѣжкитѣ си за сега. Нъ считаме за неизлишно да прибавимъ още, че и г. проф. по българска история въ нашия университетъ, В. Златарски, има смѫтни познания за деспотството на Добротича. Така той въ прѣдговора къмъ прѣвода на *„договора на княза Иванко, синъ на Добротича, съ генуезцитѣ отъ 1387 год.“*, който прѣводъ е направенъ отъ г. проф. Гавр. Кацаровъ, пише: „Това е собствено търговскиятъ договоръ, който бѣ сключенъ на 27 май 1387 г. между генуезцитѣ и княза Иванко (1385—1390), синъ на деспота Добротича, владѣтеля на основаното къмъ срѣдата на XIV вѣкъ полунезависимо княжество по българския черноморски брѣгъ около Варна, слѣдъ като били въстановени между тѣхъ мирнитѣ и приятелски отношения въ 1386 г.“ (Извѣстия на Историч. Д-во кн. III стр. 17, София 1911 г.) По поводъ на горното проф. твърдение ще забѣлѣжимъ първо, че и Иванко е носилъ титлата деспотъ, която наслѣдилъ отъ баща си; второ, че Иванко е живѣлъ и прѣзъ 1395 г.; трето, че деспотството на Добротича не е било основано къмъ срѣдата на XIV вѣкъ, а много по-рано, както туй доказахме по-горѣ; четвърто, че

*) К. Иречекъ, Пѫтувания по България, стр. 821.

даспотството не се простирало около Варна, а е обемало много дълга и тѣсна земна ивица отъ гр. Килия до Емона (близо до Месемврия); и пето, че деспотството не е било *полунезависимо*, а напълно независимо, както туй се доказва отъ факта, че още князъ Балъкъ, или неговиятъ прѣдшественикъ, го отдѣлилъ отъ търновската патриаршия; отъ факта, че императрицата Анна е изпратила посолство въ Балчикъ да търси помощь срѣщу претендента Кантакузина; отъ факта, че генуезцитѣ сключватъ договоръ направо съ Иванка, а не чрѣзъ Търново, и най сетнѣ отъ факта, че Шилтбергеръ говори за три отдѣлни господарства въ България.

Изобщо независимитѣ и полузависимитѣ деспотства въ българската земя прѣзъ XIII и XIV вѣкъ иматъ особено значение за нашето минало. Деспотитѣ сѫ били лицата, които сѫ играели най-важна ролъ въ политическия животъ на държавата. Тѣ биватъ избирани за царе, когато овдовявалъ прѣстола; тѣ произвеждатъ вѫтрѣшни размирици, когато не сѫ се намирали въ добри отношония съ централната власть; тѣ ставатъ даже и претенденти. Но въпрѣки туй у насъ никой не се досѣтилъ за тѣхъ, нито е подозиралъ това имъ голѣмо значение, както туй ясно се вижда отъ двѣтѣ съчинения по старобългарското право, особено онова на г. С. С. Бобчева. Тѣ не зачекватъ никакъ тоя въпросъ!

Кап. К. Николовъ.

По горното течение на р. Мѣста.

Прѣзъ 1905 г. ми прѣдстоеше между другото да посѣтя и горното течение на р. Мѣста. За тази цѣль трѣбаше да избера единъ отъ нѣколкото конски пѫтища, които водятъ за източна Македония, и именно: най на изтокъ лежи *„доспатския пѫть“*, който води отъ с. Батакъ прѣзъ Родопитѣ и се спуска въ долината на Неврокопъ; до него по̀ на западъ се намира *„якурудския пѫть“*, който съединява чепинското корито пакъ съ Неврокопъ прѣзъ Аврамовитѣ колиби, като върви повечето по самото горно течение на р. Мѣста; и най-послѣ остава пѫтя *„Джумая—Мехомия—Неврокопъ“* който се счита и за най-лесно проходимия за къмъ източна Македония*). Прѣдпочетохъ този послѣдния, и прѣзъ мѣсецъ юли потеглихъ отъ Горна Джумая за Мехомия. Пѫтя изпърво се извива изъ поленцето, но скоро се повдига полека по низка рътлинка $1^1/_2$ часъ далечъ — въ добрѣ обработена мѣстность — която постепенно се възвишава и слѣдъ 2 часа растояние стига до върха, извѣстенъ подъ име *попова глава*. Оттукъ започва спускането надолѣ — доста стръмно — и подиръ единъ часъ ходъ стига до градевската рѣка, кѫдѣто се намира и пръснатото на голѣмо растояние въ планината с. Градево. Нататъкъ пѫтя завива по източна посока и върви изъ тѣсния долъ на р. Валевица, който е обрасълъ съ гора и за $2^1/_2$ часа стига *прѣдълската* седловина, кѫдѣто има и стражарница. Оттукъ нататъкъ пѫтя се спуща малко полегато и се протака по равното поле все по източна посока и слѣдъ два часа достига гр. Мехомия. Цѣлото му разстояние държи около 45 километра. — Мехомия е новъ градецъ и се простира въ самата долина. Всрѣдъ него се съединяватъ двѣ малки рѣкички, които образуватъ мехомийската рѣка — най голѣмия притокъ на р. Мѣста отъ къмъ западната ѝ страна. Градецътъ е нечистъ и има 820 кѫщи, отъ които 300 сѫ помашки и 500 български православни и останалитѣ протестантскѝ. Махалитѣ носятъ хубави имена: *дѫгата, крапата, варошъ*. Крапата изгорѣла прѣзъ 1903 г. Турскиятъ аскеръ тургалъ слама по край кѫщитѣ, пръскалъ ги съ газъ и

*) На български сѫ писали върху тази покрайна: В. Кѫнчевъ, Пѫтни съобщения въ Македония. Хр. Константиновъ, въ Мсб. редица статии въ кн. IV, V, IX и XV. П. Дарвинговъ, Пиринъ и борбата въ неговитѣ недра 1904 г. В. Кѫнчовъ подробно описалъ тия мѣста въ статията си: Пѫтуване по долината на Струма, Мѣста и Брѣгалница. Мсб. кн. XII.

ги подпалвалъ отъ злоба спрѣмо българското население. На сѣверния край отъ градеца се намира черквата св Георги, построена на 1834 г. На южнитѣ ѝ врата стълбоветѣ сж отъ гранитни надгробни камъни, и на единия отъ тѣхъ се чете славянски надписъ отъ 1776 г. **помяни гдн . . .** Други старини нѣма.

Около черквата въ оградата има добрѣ изработени мраморни кръстове съ надписи, изработвалъ ги даскалъ Иванъ попъ Михаиловъ. Мрамора копаятъ близко до града. Тукъ има и двѣ кули, високи около 20—25 метра, тѣ сж въ турски дворове. Издигнати били въ врѣме на хайтитѣ за защита отъ нападенията имъ.

На 20 юли потеглихъ за Неврокопъ прѣзъ с. Добриница. Отбихъ се въ това село, за да видя топлитѣ минерални бани, които лѣкуватъ ревматизма. Водата имъ тече изобилно Въ старо врѣме на сжщото мѣсто имало добрѣ съградена баня, развалинитѣ на която още личатъ тукъ-тамѣ. При тѣхъ сега има два топли извора, които служатъ за перални. Въ селото има 248 български кжщи, 34 турски и шесть цигански. Отъ Добриница за Неврокопъ се отива по два пжтя; единиятъ върви по долината на р. Мѣста, а другиятъ се възкачва високо по пиринскитѣ ребра и минава прѣзъ мѣстностьта „харами бунаръ“. Азъ потеглихъ по долния пжть — изъ пролома на Мѣста.

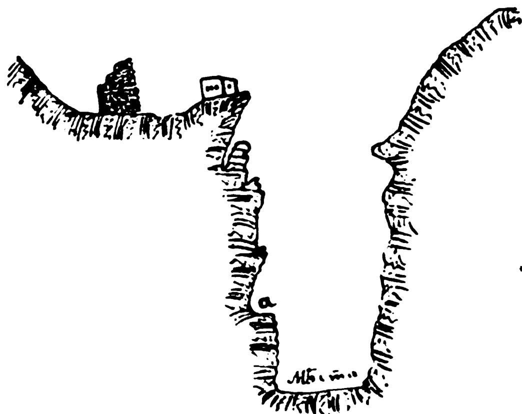

Пролома на р. Мѣста при момиинитѣ кули. (фиг. 1)

Стъмнило се бѣше вече, когато пристигнахме на крѣменскитѣ ханове при с. Крѣменъ, което се намира горѣ въ планината. Криволѣво прѣкарахме нощьта въ хана. На другия день продължихъ пжтя си за Неврокопъ. Слѣдъ едночасово пжтуване при едно колѣно на пжтя прѣдъ насъ се изпрѣчи страшна отвѣсна скала, на върха на която сж кацнали *„моминитѣ кули“* (фиг. 1). Това сж двѣ развалени постройки; едната е старо-римска съ разсипани дебели стѣни; другата е по-нова, бѣлосана и безъ покривъ; тя вѣроятно е била стражарница, сега напусната. При „моминитѣ кули“ долината на Мѣста (Момина клисура, късъ-дервентъ по турски) се стѣснява до 20—30 крачки; тукъ Мѣста е прорѣзала скалитѣ като съ ножъ;

пжтьтъ е изрѣзанъ въ дѣсната висока канара, кждѣто се виждатъ остатки отъ старъ римски пжть, посланъ съ едри камъни.

Къмъ пладнѣ вече стигнахме къмъ изхода на момина клисура при циp∘полскитѣ ханове. Оттука се разтваря неврокопското поле. Хановетѣ сж доста голѣма постройка и принадлѣжатъ на неврокопския богаташъ турчинъ Рифатъ бей. За този човѣкъ се приказватъ много добри работи. Приглеждалъ сиромаси безъ разлика на народность. Богатството му било неизброимо; само овци ималъ около 6000.

На цирополскитѣ ханове се спрѣхме да обѣдваме. Ханджията, българинъ, бѣ приготвилъ нѣщо като яхния. На ханищата се бѣха събрали десетина души селяни отъ ближното село Цирополъ. Бѣха облѣчени въ леки лѣтни дрехи, обути съ царвули; на главитѣ си носѣха емблемата на нашето турско поданство — червения фесъ. Говорѣха по български, караха се по български — това бѣха помаци, българи потурчени. Единъ отъ тѣхъ, младо бъбрица момче, се приближи до менъ и ме заприказва. Дълго азъ го разпитвахъ за околната мѣстность, за поминька, за плодородието и понеже мислѣхъ да посѣтя тѣхното село заради старинитѣ тамъ, зарадвахъ се на това натрапено приятелство и попитахъ събесѣдника за името му. — „А, а, бива, ела; казвамъ се Мустафа; ние сме отъ Божковата махала; бива, бива".

Отъ разговора съ тия помаци разбрахъ, че селото Цирополъ нѣкога е било важно мѣсто; по околнитѣ възвишености имало много „калета", отъ които вадили камъни, тухли, керамиди. На югъ отъ селото се издига остъръ конусообразенъ върхъ, който именуватъ „градище", на върха имало развалини. Често изъ нивитѣ на този върхъ изкопавали гробове, въ които намирали обици, гривни, разни желѣзни прѣдмети, монети, глинени грънци и панички и др. Такива развалини имало на нѣколко мѣста около селото; имало много „*закъфи*" — оброчища, — мѣста, кждѣто нѣкога сж се издигали великолѣпни може би язически, а несъмнѣнно и християнски храмове. И днесъ тѣзи мѣста циpополци ги казватъ „манастирище", „панаирище", „св. Илия", „св. Петка", и пр. Изобщо казано селото Цирополъ е съ историческо минало и заслужва да се посѣти и проучи внимателно. Азъ не можахъ да направя това, ако и да обѣщахъ на Мустафата!

Слѣдъ двучасовъ разговоръ съ помацитѣ продължихъ пжтя къмъ Неврокопъ. Тукъ пристигнахме приквечеръ и се установихме въ единъ български ханъ.

Неврокопъ е разположенъ въ една котловина на източнитѣ поли на Пиринъ планина (фиг. 2). На изтокъ отъ града котловината се разтваря и се слива съ хубавото неврокопско поле. На югозападния край на града на една височинка сж разположени казармитѣ на неврокопския гарнизонъ. Отъ казармитѣ на югъ постепенно се извишава единъ хребетъ; на най-високата му часть се виждатъ развалинитѣ на стара каменна постройка, нѣкогашна римска кула, сега наречена „Момина кула". На изтокъ отъ града се разстила хубавото равно поле, което се разсича отъ Мѣста на двѣ половини. На лѣвия

брѣгъ до р Канина, лѣвъ притокъ на Мѣста, се намиратъ остатъ-

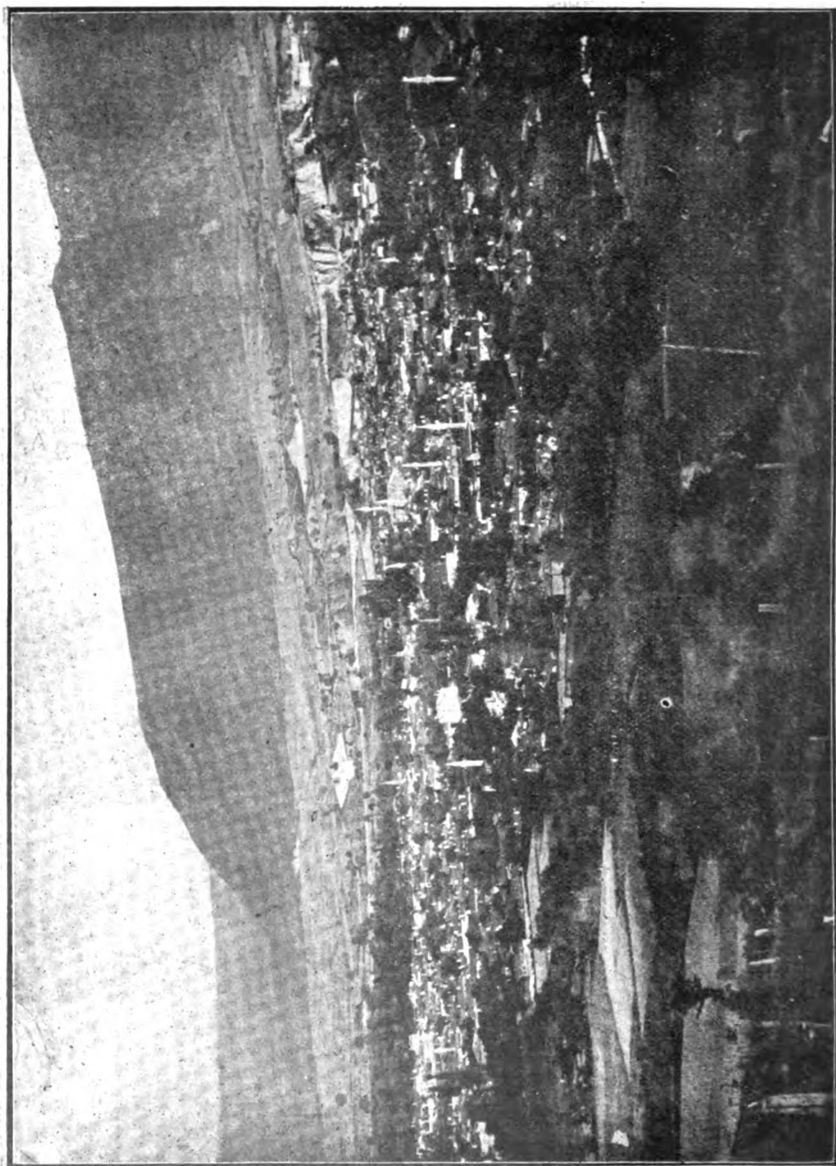

Градътъ Неврокопъ (фиг. 2).

цитѣ на нѣкогашния римски градъ Никополъ (Nicopolis ad Nestum). Тукъ сѫ и неврокопскитѣ топли минерални бани, останали отъ тра-

кийско и римско врѣме; тукъ се срѣщатъ могили и названия на мѣста и останки, архитектурни и скулптурни, които показватъ, че нѣкога тукъ е цъвтѣла висока култура.

Въ двора на българската митрополия прѣдъ външнитѣ стълби на зданието се намира отломъкъ отъ мраморна статуя. Ясно личатъ двата крака на мѫжка фигура, която е наклонена на дѣсна страна; това се вижда отъ положението на лѣвия кракъ, на който петата и цѣлото стѫпало сѫ повдигнати. До дѣсния кракъ на статуята стои орелъ съ разперени крила, и счупена глава. Статуята ще да е била въ остествена голѣмина; стѫпалото на дѣсния кракъ е дълго 35 см., пищела (отъ колѣното надолѣ) е дълго 55 см., а дебелината на крака при прасето е 48 см. На каменния пиедесталъ се забѣлѣзватъ изтрити букви отъ гръцки надписъ, които мѫчно се четътъ. Н. В. Прѣосвещенство ми каза, че прѣди врѣме идвалъ въ Неврокопъ нѣкакъвъ французки археологъ, който могълъ да прочете отъ надписа думитѣ: *KAI ANTONI*. Каза ми се, че статуята е намѣрена въ рѣката Мѣста малко по-долу отъ с. Фотовища отъ единъ селянинъ, който я отнесълъ въ конака на неврокопския Тефикъ бей. Конака на тоя бей е билъ откупенъ заедно съ статуята за българска митрополия.

Любопитствувахъ да надникна и въ библиотеката на дѣдо владика. Надѣвахъ се тамъ да намѣря нѣкоя старина; защото мислѣхъ, че Н. В. Прѣосвещенство като живѣе въ такова антично мѣсто, все ще да е припечелилъ нѣщо. За жалость, моитѣ надежди не се оправдаха. Освѣнъ една стара книжка, печатана въ Сърбия прѣди стотина години, два листа отъ старо словѣнско Евангелие и нѣколко монети, друго не намѣрихъ. Архива, отъ която би могло да се види дѣятелностьта на неврокопската община, нѣма. Листата отъ евангелието сѫ взети отъ старото село Недобърско отъ черквата св. Теодоръ Стратилатъ (разложка каза). Когато дѣдо владика взелъ двата листа отъ евангелието, то не е било още разкѫсано. То е писано на книга, голѣмъ форматъ, съ дължина 30 см., а шир. $14^1/_2$ см. Буквитѣ сѫ високи около 6 мил. м. Редакцията е срѣднобългарска*). Както е известно тази черква е доста стара и вѫтрѣ по нейнитѣ стѣни сѫ изобразени ктиторитѣ на храма.

---

*) За него говори и пок. В. Кѫнчовъ, стр. 274 Мсб. кн. XII. Както е извѣстно черквата е доста стара и вѫтрѣ живописьта по стѣнитѣ ѝ е отъ сѫщото врѣме 1614 г. Тамъ се намиратъ изобразени и ктиторитѣ (шесть образи). „Живописътъ е посрѣдственъ". Отъ дѣсна страна на вратитѣ на стѣната стои една картина. Изобразенъ е И. Христосъ повдигнѫтъ на облаци. Подъ десната му рѫка сѫ изписани трима отъ ктиторитѣ и други трима подъ лѣвата. Надъ И. Христа има надписъ **въ лѣто ѕркв . . . и саградн храмѣ сѥго въ лѣто ѕркв.** В. Кѫнчовъ пише: „Отъ горното се вижда, че тая църква е съградена въ 1122 год. Значи, тя е единъ отъ най старитѣ наши паметници, добрѣ запазени" (стр. 274 Мсб. кн. XII). Храмътъ на св. Теодоръ Стратилатъ, както и по горѣ се указа, е построенъ на 1614 г. В. Кѫнчовъ погрѣшно прѣсмѣтналъ лѣточислението, та

На 25.VII. посѣтихъ развалинитѣ на стария римски градъ Nicopolis ad Nestum (фиг. 3).

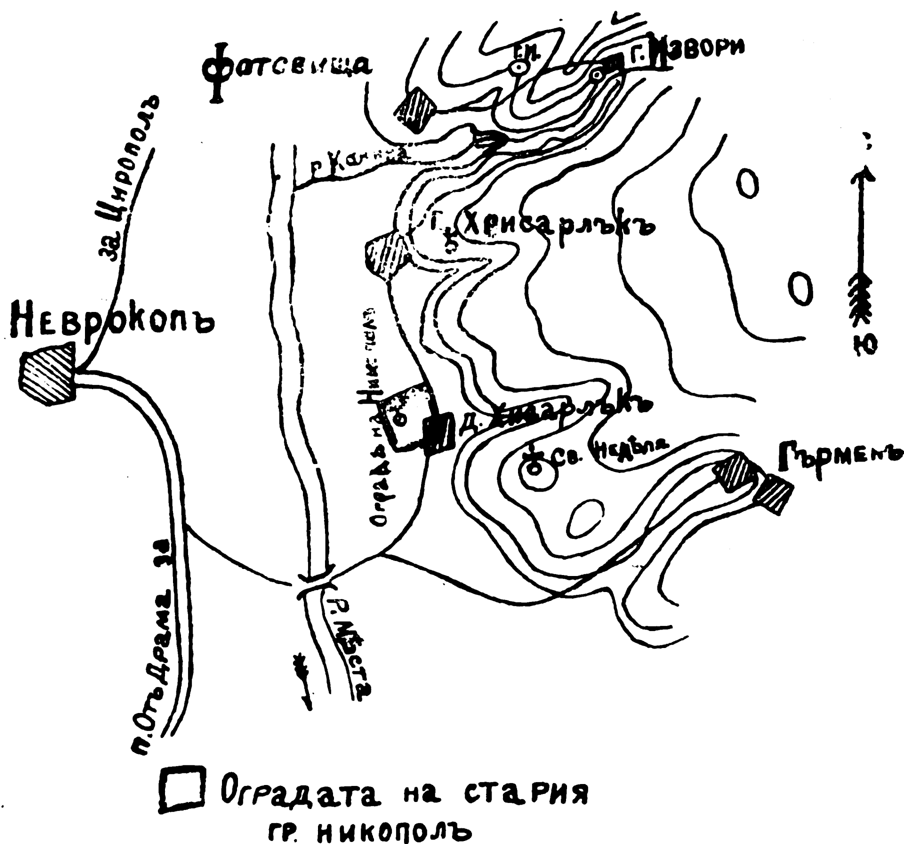

Оградата на стария гр. Никополъ

За историята на тоя градъ много малко се знае, старитѣ автори не ни сж оставили нищо за него. Императоръ Траянъ (98—117 г.) основалъ

затуй изкаралъ го отъ 12 вѣкъ. Интересно е описанието на тази черква, както и фрескитѣ ѝ. „Дължината на църквата е 10 м., широчината ѝ 5 м., а височината ѝ $3^1/_2$ м.; зидоветѣ сж дебели по 1 м., има малки прозорчета съ желѣзни капаци. Прѣдъ царскитѣ врата на пода стои мраморна плоча 1 □ м. голѣма. На нея има изрѣзанъ двуглавъ орелъ, вѣроятно, византийскиятъ гербъ. Около орела стои надписъ, който личи, че е славянски, но не може никакъ да се чете, защото е изтърканъ . . . Олтарътъ е отдѣленъ съ едно хубаво изработено отъ дърво темпло, което е било позлатено, но сега е полуразрушено отъ дълбоката старость; сжщо е и сж царскитѣ врата. Хубаво сж изработени 4-тѣ голѣми икони, които стоятъ по 2 отъ всѣка страна на царскитѣ врата. Олтарътъ е много малъкъ. Стѣнитѣ

провинлията Тракия два града съ името Nicopolis; единиятъ е билъ при р. *Νέστος*, прочута поради Орфеовата легенда, а другиятъ градъ се наричалъ *Νικόπολις πρὸς Ἴστρον* или Nicopolis ad Istrum и се намиралъ при днешното с. Никюпъ въ търновско. (Ред.). Въ Министерски сборникъ т. XII стр. 230 е далъ едно малко описание покойния В. Кжнчевъ. На мѣстото на нѣкогашния градъ сега е построено селото Долни Хисарлъкъ[1]), то заема сѣвероизточната часть на града. На нѣколко мѣста има остатъци отъ външнитѣ стѣни на града, стѣнитѣ сж се запазили най много на южната страна, а не на западната както съобщава Кжнчевъ. Ако се сжди по запазенитѣ остатъци на стѣнитѣ, зградата е имала четвъртита форма.

Селянитѣ на с. Долни Хисарлъкъ намиратъ изъ нивитѣ си разни монети и др. старини. Азъ кипихъ една брон ова монета.

Лицето: *ΑΥΤ.Κ.Μ.ΑΥΡ.ΣΕΥΗ.* въ срѣдата глава на императора . . .

Опакото: *ΟΥΛΠΙΑΣ ΣΕΡΔΙΚΗΣ* въ срѣдата богътъ Марсъ правъ съ жезълъ въ ржка.

У единъ селянинъ видѣхъ една елипсовидна бронзова плочка, издълбана на едната страна въ негативъ изящно изработена човѣшка глава. Размѣри: голѣма ось 2·8 см., малка ось 2 3 см., дебелина отъ 2—3 см. Навѣрно плочката прѣдставява нѣкакъвъ калъпъ.

Почти въ всѣка кжща и кладенецъ на това село се намиратъ каменни отломъци отъ капители, колони, плочи и др. Прѣдъ кжщата на дѣдо попа се търкаля отломъкъ отъ мраморна колона въ диам. 20 см. съ спиралообразни канилури. До външната врата на паша-Алексовата кжша има бѣла мраморна колона съ издълбани елипсовидни вдълбнатини. Въ югоизточния жгълъ на околовръстната градска ограда е открито черквище св. Георги съ квадратенъ прѣстоленъ камъкъ съ страна 60 см; отпрѣдъ на лицето е издълбанъ четириконеченъ кръстъ.

му сж напъстрени съ икони, както и на цървата. Тукъ сж изписани единъ редъ светци въ цѣлъ ръстъ по слѣдния редъ — **сҭи кѵриль, сҭи поли(карпь), сҭи кириль философь, сҭи Ѳеофилакть, сҭи василіи, сҭи климєнть.** — Послѣдниятъ съ дълга брада, съ владишко облѣкло и съ книга въ едната си ржка". Св. Климентъ е изобразенъ въ медалионъ и въ бельовската черква въ кюстендилско. Минист. на Просвѣщението е длъжно да вземе мѣрки за копирането на всички фрески отъ разни мѣста въ България и Македония, защото тѣ се унищожаватъ прѣдъ нашитѣ очи. Въ хилендарския манастиръ до скоро врѣме въ трапезарията имаше стари образи отъ XVI и XVII вѣкъ на българи отъ видинско, шуменско и пр., нъ сега тѣ сж били вече измазани! Ред.

[1]) У Кжнчева има грѣшки въ селата. Марчовъ чифликъ е Горни Хисарлъкъ, по-рано е билъ чифликъ, нъ сега е собственость на селянитѣ. Това село сега е извѣстно съ четири имена: Горни Хисарлъкъ, Марчовъ Чифликъ, Марчово и Градище. Жителитѣ отъ Фотовища и днесъ го наричатъ съ послѣдното име.

Поискахъ да видя и камъка, за който Кжнчевъ говори на стр. 230 Мсб. XII. че се намиралъ въ конака на Рамизъ ага, който експлоатира бейския чифликъ въ Долни Хисарлъкъ. Рамизъ ага употрѣбява камъка за „бинекъ таши", т. е отъ него се качва на коня си.

Изглежда да е по-вѣрно, че този камъкъ е капитель на нѣкакъвъ стълбъ, а не основа, както твърди Кжнчевъ. Туй се вижда и отъ самата му форма; ако камька се постава като се постави като основенъ, писмото му ще бжде обърнато наопаки (надолу). Надписа на камъка е много поврѣденъ; този надписъ азъ купирахъ така:

M ...... KPI ...... AΓ ...... TXXNI
A ...... ΔZAMΣBEΘYOΣTEΛE ......
ΣAΣENIAYTEAΓN ...... NΣTONNAONKAI ......
ΞΘ(O?)ANΛKATAXE(?)HMAPH(?)ΣMON

Селянитѣ на Долия Хисарлъкъ разказватъ, че и днесь по градинитѣ имъ не дълбоко въ земята се срѣщатъ голѣми плочи, които прѣчатъ на оралата и мотикитѣ имъ; много такива плочи и днесь вадятъ изъ земята. Понѣкога, като поятъ градинитѣ, въ извѣстни мѣста водата се изгубвала въ нѣкакви подземни кухини, които слѣдъ като напълни пакъ протичала по натагъкъ по редоветѣ на лука или пипера. — Порано по селото сж се търкаляли много плочи, стълбове, дѣлани камъни и пр. Остатъци отъ стирия градъ, но сж прѣнесени въ Неврокопъ и сж зазидани въ много бейски кжщи. Въпрѣки това и днесь още онова мѣсто пази огроменъ материялъ, надъ който единъ археологъ много има да мисли. Желателна е систематична научна работа надъ развалинитѣ на Никополъ; безъ това много материялъ ще изчезне или ще бжде унищоженъ. Селянитѣ, търсейки имане, сж унищожили много работи; тѣ вѣрватъ, че въ всѣки камъкъ сь надписъ има пари, затова раздробяватъ на кжсове, ако имъ попадне такъвъ.

Макаръ деньтъ и да бѣ на привършване, селянитѣ отъ Дол. Хисарлъкъ пожелаха да ми покажатъ и една новооткрита стара черква. Тази черква е красила върха на една възвишеность на сѣверо-изтокъ отъ селото; споредъ народното прѣдание нѣкога тамъ е билъ манастиря „Св. Недѣля". Черквата е открита на 16 мартъ 1903 год. отъ селянина Стоянъ Мариновъ (отъ село Гърменъ): „Присънило се" на човѣка, че тамъ има черква и това било достатъчно да отиде на мѣстото и да започне да копае. Скоро се показали основитѣ на черквата. Слѣдъ това околнитѣ селяни, за спасение на душата си, започнали да помагатъ при разкопаването, та скоро черквата била отровена. Тя е имала правожгълна форма; заградена е била съ стѣна; вънъ отъ тази стѣна е била външната ограда, по която сж били разположени стаитѣ за мънастирскитѣ хора. Най-забѣлѣжителното въ тази черква е нейния мозаиченъ потонъ (душеме). Той е билъ отровенъ цѣлъ — неповрѣденъ, нъ понеже разкопкитѣ останали прѣзъ слѣдующата зима безъ покривъ, при заледяването се разпукалъ и разнебитилъ. Отъ мозаиката сж се запазили само по

едно парче въ четиритѣ жгли на черквата. Отъ запазенитѣ части се вижда, че мозайката е била много красива. Стоянъ Мариновъ е покрилъ съ дъски запазенитѣ части, но и тѣ скоро ще бждатъ унищожени, — посѣтителитѣ си отчупватъ по едно-двѣ камъннчета за цѣръ. Запазеното мозаично парче въ лѣвия отъ входа черковенъ жгълъ има форма показана на фигура 4*). При разкопката на черквата между двѣтѣ сѣверни стѣни, които сж я заграждали, сж намѣрени 4 гроба; въ единия отъ тѣхъ намѣрения скелетъ е ималъ около кръста желѣзенъ обржчъ отъ двѣ парчета, въ който сж били заключени и ржцѣтѣ на покойнника; такъвъ обржчъ имало и на шията му. Това разкопване на гробоветѣ отъ иманяри, унищожило цѣнната

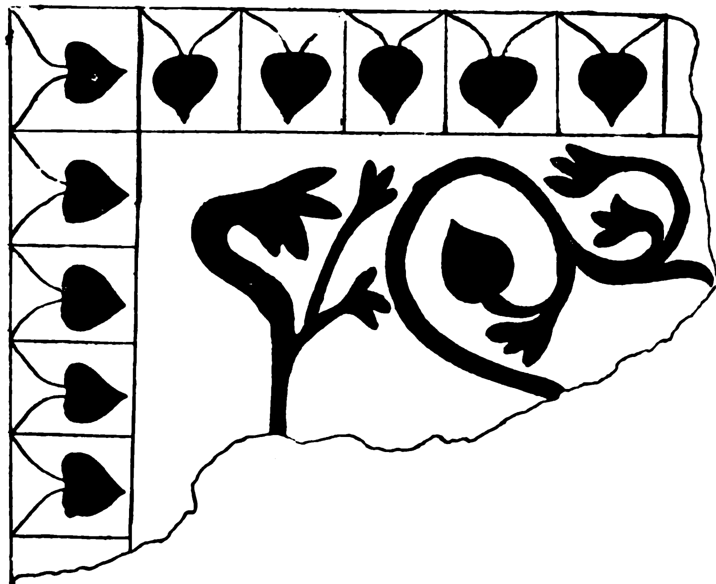

Изгледъ на подвата мозайка въ църквата св. Недѣля.

прѣкрасна подна мозайка на тази базилика отъ първитѣ врѣмена на християнството! Въ развал. на черквата е намѣренъ откъслъкъ отъ плочка съ надписъ; плочката е отъ пѣсъчникъ; колко е била дълга, не се знае, но широка е около 30 с/м. Плочката се съхранява въ черквата; надписътъ й гласи така:

*) Въ България отъ първитѣ врѣмена на християнството сж намѣрени подни мозайки въ слѣднитѣ мѣста: въ старата черква св. София, въ село Винарево (чирпанско) нъ не е сигурно да ли е отъ черква или отъ язически храмъ; въ сапаревска баня, сжщо не проучено да ли мозайката принадлнжи на черковенъ подъ или баня или друга нѣкаква обществена постройка; въ Плѣвенъ въ мѣстностьта „кайлъка“, гл. Извѣстия на археолог. друж. кн. I стр. 209, и въ Кюстендилъ, неизвѣстно още отъ кое врѣме. Ред.

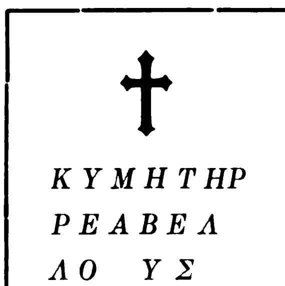

Въ черквата видохъ и едно доста старо печатно илюстровано евангелие; печатано е въ Русия прѣди 200—300 години; подарено е отнѣкждѣ на черквата слѣдъ откриването й. Буквитѣ му сж дълги около 7—8 m/m.; нѣкои отъ началнитѣ сж напечатани съ червено мастило. Съобразно съ текста въ евангелието много начесто се срѣщатъ и добрѣ изработени картинки (вознесение, разпятие, проповѣдь на планината и пр.) Много отъ тѣзи картинки бѣха изрѣзани; за да не постигне сжщата участь и другитѣ; евангелието е прѣдадено на съхранение въ неврокопската митрополия.

При разкопванието на черквата сж били намѣрени и нѣколко монети, които азъ неможахъ да видя. Тѣ щѣха да ни опрѣдѣлятъ врѣмето, когато е сжществувала черквата.

* * *

На 26 юли отидохъ да посѣта и *селото Марчово* (Горенъ Хисарлъкъ), кждѣто сжщо скоро било открито старо черквище. Черквата е била въ срѣдата на селскитѣ гробища; Послѣднитѣ сж на една височинка на изтокъ отъ селото. Наоколо старитѣ основи бѣха нахвърляни разни дѣлани камъни, откъслъци отъ стълбове, голѣми тухли, керемиди и пр. Тухлитѣ иматъ четвъртита форма съ страни по 45 c/m. Казаха ми, че въ тѣзи развалини е намѣрена плоча съ надписъ; тази плоча азъ неможахъ да видя. Надписътъ й, обаче, впослѣдствие намѣрихъ въ неврокопската митрополия. Той се състои отъ 7 реда; въ 2, 3 и 4 редове липсватъ по 3—4 букви (изтрити); буквитѣ върху плочата сж били високи $3^{1}/_{2}$ c/m.

Този надписъ гласи:

ΣΤΥΞΙΓΑΜΟΝΔΡΗΣΤΗΡΑΘΕȣΜΕΓΑΛȣΒΑΣΙΛΗΟ....

ΗΜΕΤΕΡΟΥΘΙΡΕΩΣΑΔΕΦΕΟΝΑΜΒΡΟΣΙΟΙΟ....

ΑΒΡΑΜΟΣΕΝΚΟΛΙΤΟΙΣΙΝΕΔΕΞΑΤΟΑΓΝΟΜΑΝΝΗΝ....

ΣΩΜΕΝΘΑΔΙΠΟΝΤΑΒΙȣΤΕΠΙΜΟΧΕΟΝΟΙΖΥΝ....

ΟΦΡΑΤΟΓΛΥΟΝΤΟΝΕΓΕΡΣΙΜΟΝΥΠΝΟΝΟΣΩΝ

ΚΗΡΥΚΟΣΜΕΓΑΛΟΙΟΘΕΟΥΔΕΟΣΑΓΚΑΣΙΠΑΥΛΟΥ

ΑΜΒΡΟΤΟΣΑΝΤΑΣΙΗΠΙΣΤΩΝΦΟΣΕΗΘΕΝΕΓΙΡΗ

(Надписътъ е прѣписанъ съ много грѣшки. Слѣдъ разни опити да разчета надписътъ хрумна ми, че може би редоветѣ сѫ стихове. Това мое прѣдположение се затвърди отъ нѣколко Хомерови думи и окончания, *ἱρηῶς* вмѣсто *ἱερήως*, *βασιλῆος* вмѣсто *βασιληῶς* и пр. Като се опитвахъ вече съ помощьта на стихосложението, дойдохъ до слѣдния резултатъ:

Στυξίγαμον, δρηστῆρα θεοῦ μεγάλου βασιλῆος,
ἡμετέρου θ' ἱρέως ἀδελφεὸν Ἀμβροσίοιο,
Ἀβράμ, ὅς ἐν κόλποισιν ἐδέξατο ἁγνὸν Ἰάννην,
σῶμ' ἔνθα λιπόντα βίου τ' ἐπίμοχθον ὀΐζύν,
ὄφρα τε γλυκὺν τὸν ἐγέρσυμον ὕπνον ὀσσίν,
κήρυκος, μεγάλοιο θεοῦ δέος, ἀγκάσι Παύλου,
ἄμβροτος ἀνστασίη, πιστῶν φῶς, ἔνθεν ἐγείρῃ.

Мисля, че тъй трѣба да е гласелъ надписътъ, ако и да е малко саката скандировката. Може да се допусне, че този надгробенъ камъкъ е отъ началото на 19 вѣкъ и че надписътъ е съставенъ отъ нѣкой учитель отъ прочутото мелнишко гръцко училище. Подобни надгробни надписи, съставени съ Хомеровъ езикъ и съ геройчески ексаметръ, се срѣщатъ при черквата Христосъ въ село Арбанаси (при В. Търново). За послѣднитѣ надписи, тъй като се отнасятъ до болерското сѣмейство Браковани родомъ отъ Ромъния, мисля, че сѫ били съставени отъ учителитѣ въ прочутото гръцко училище въ гр. Букурещъ въ края на 18 вѣкъ. Въ тѣзи надписи има и дати.

Прѣдложениятъ тукъ надписъ, прѣведенъ на български гласи:

Аврамъ е, който е приелъ въ своитѣ обятия безпорочния, ожененъ за ада Яни, служащъ при великия царь, Бога; Яни е братъ на нашия Божи свещеникъ. Той тукъ напусналъ тѣлото и мѫчната бѣда на живота, за да го събуди божето възкръсение, свѣтлината на вѣрующитѣ, когато при глашатая Павелъ спи събудимъ съня сладъкъ въ отцитѣ, като страхъ отъ великия Богъ.

Къмъ кое лице се отнася това, може да се узнае отъ жителитѣ на това село, ако е запазенъ нѣкакъвъ споменъ за въпроснитѣ гробища отъ страна на мѣстното население*).

---

*) Мисля, че врѣме е вече тукъ поне въ България, гдѣто запазването на надгробнитѣ надписи е възможно, ὀ врѣме да се взематъ мѣрки, ако и да се отнасятъ тѣзи надписи къмъ по новитѣ врѣмена. Г. Йорданъ п. Георгиевъ, въ качеството си на директоръ на Етнографическия музей е обърналъ вниманието на министерството на Народното Просвѣщеиие върху обстоятелството, че трѣбва да се запазятъ нѣкои надгробни камъци отъ старитѣ гробища при гр. Копривщица и Клисура, отъ надписитѣ на които се вижда поминъкътъ на населението и пр. Г. Йорданъ Ивановъ въ своитѣ съобщения тоже обнародва подобни надписи отъ нѣкои македонски градове.

3. Отъ Марчово се опѫтихъ къмъ съсѣдното село Фотовица.

* * *

Фотофища се намира срѣщо Марчово — на дѣсния брѣгъ на р. Канина (лѣвъ притокъ на р. Мѣста). Селото е смѣсено отъ турци и българи. Селянитѣ ми разказаха, че подъ селото имало нѣколко могили; при разкопката на една отъ тѣхъ намѣрили разни желѣзурии, които азъ не можахъ да издира кждѣ сж. Черквата е строена прѣзъ 1835 година, което се вижда и отъ надписитѣ надъ западната и южна черковни врати. Надписа е на дъски и гласи:

храмъ престыѧ вл҃цы на
шеѧ б҃цы и҆ п҇рнд҃кы марі́и че
стнагѡ и҆ сла́внагѡ е҆ѧ̀ ᲄ҆спе̑ніѧ
съградиса съ доброволна-та по-
мощь на жители-тіе ѿ това̀
село

ПОТОКИЩЕ

18 марта 35

Отъ надписа се вижка, че нѣкога селото се е казвало Потовище (вѣроятно отъ потока); сегашното му име е Фотовица, което ужъ произлизало отъ грѫцкото фотя (огънь); това название селото ужъ получило отъ многото топли извори около него.

Надъ южната черковна врата има зазидани плочи съ имената на всички ктитори на храма; този надписъ е съ много груби букви, които едвамь се прочитатъ. При прочитанието имъ ми услужи много селския свещеникъ дѣдо Икономъ Бумбаровъ, който помнилъ всичкитѣ написани на камъка фамилии.

Даже мисля, че трѣбва да се обърне вниманието и върху нѣкои стари надгробни паметници изъ старитѣ турски и еврейски въ София гробища, отъ които ще се хвърли свѣтлина за тѣзи два народа въ България).

П. Чилевъ.

Ето часть отъ този надписъ:

тасю карниновъ тефникъ

димо iусмт

стоюку попъ жню

калкачли герги мастръ

герги коста марко

христю никола

тасю костадiнъ

граматикъ димiтре

юванъ никола митре столъ

тасю никола костадинъ

марчо ули митю хiлюпъ

1835 мсцъ априлiа zi денъ.

Вжтрѣшностьта на черквата не прѣдставлява нѣщо особенно.
Между черковнитѣ книги на едно „софроние" (1806) намѣрихъ слѣдующата бѣлѣжка, отъ която се вижда, че софронието е прѣнесено тукъ отъ Рилския манастиръ:

азь грѣшнi Бало райкw прiне-

сохь тую неделникь на сти Iwана

Рилскiи и писахмеж: цена гр. 25

ѿ Бре снiца.

Неврокопски топли минерални бани.

На 27 юли отидохъ да посѣтя неврокопскитѣ бани — още единъ памѣтникъ на нѣкогашно римско величие въ неврокопско.
Банитѣ се намиратъ на около 1—2 километра на изтокъ отъ

с. Фотовища въ долината на р. Канина. (фиг. 5). Тази долина изобилва съ горѣща вода, която извира на много мѣста. Всичко въ

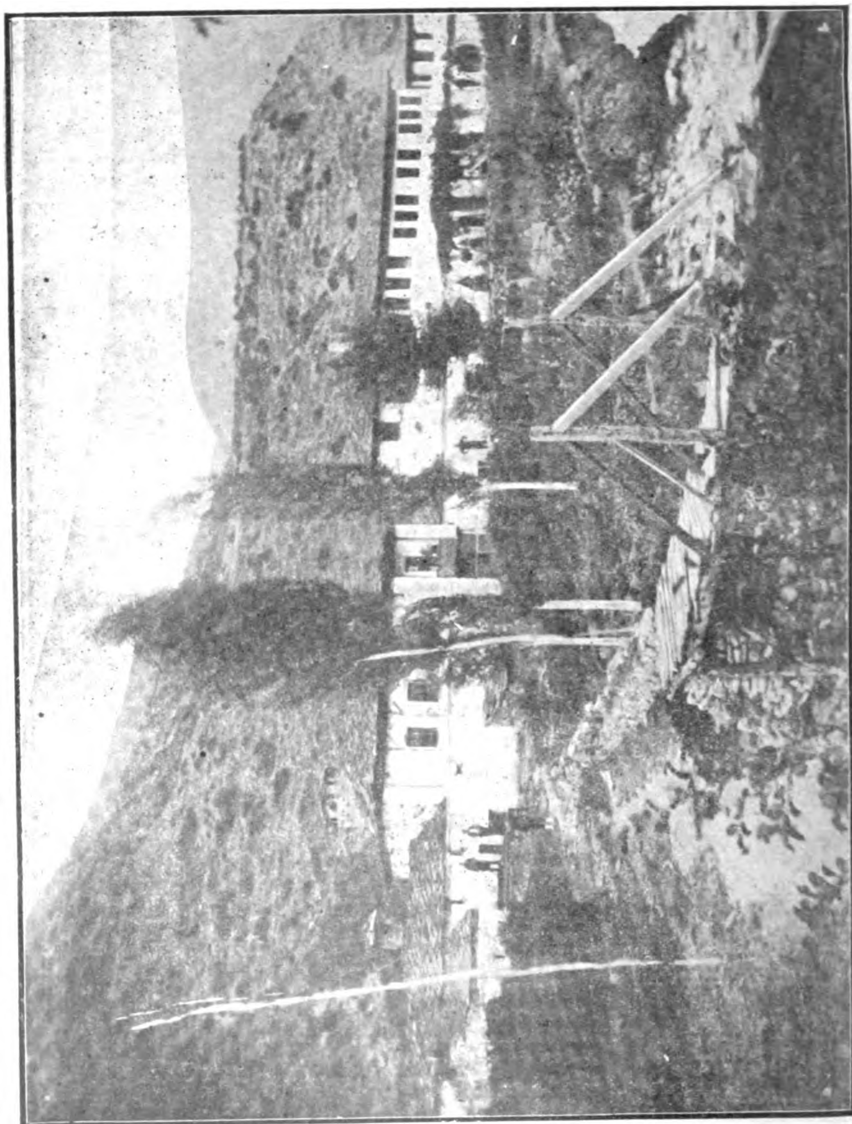

Неврокопскитѣ бани.

околностьта на Фотовища има повече отъ 20 горѣщи извори, по-голѣмитѣ отъ които азъ ще опиша по-отдѣлно.

Централнитѣ („турски“) бани (фиг 6) сж три басейна всрѣдъ каменистото корито на р. Канина. Тѣзи басейни сж покрити съ цилин-

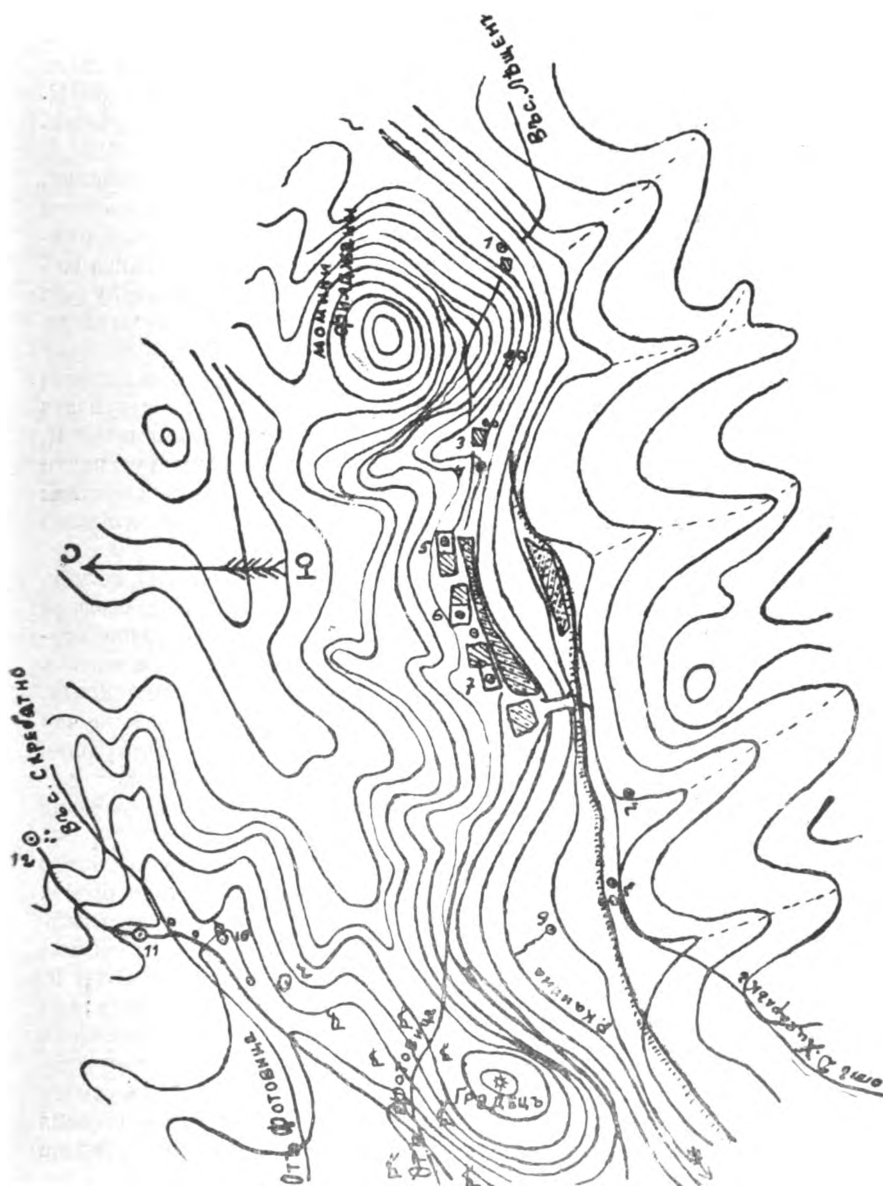

Околностьта на Неврокопъ.

дрически сводове старинна римска направа — и постлани съ бѣли

мряморни плочи; формата имъ е четвъртита (а не кржгообразна, както пише Кжнчевъ — Мсб. XII, 231).*)

Най-малъкъ е *най-горния* басеинъ; дълбочината му е около 1·20 м. Водата се излива въ басеина прѣзъ единъ бронзовъ чучуръ — глава на лъвица. Изъ чучура изтича въ минутата около 50 литри вода (около единъ литъръ въ секунда). Водата е много приятна за кжпане, легка и отваря апетитъ за ѣдене; температурата й е 33° R. Извора на този басеинъ е на около 100—150 кр. по-горѣ възъ рѣката. Този басеинъ е най чисть и го държатъ за по първи хора.

Срѣдния басеинъ на турскитѣ бани е по-голѣмъ отъ горния, нъ е по нечистъ. Той има собственъ изворъ; освѣнъ това въ него е проведена и часть отъ водата, която пълни горния басеинъ. Срѣдния басеинъ е по-маловоденъ. Тукъ чучуръ нѣма, а водата блика изъ една дупка на стѣната. Температурата на водата е 33° R на чучура и 32° R въ басеина. Отъ водата на срѣдния басеинъ е изведена на двора чешма, на която температурата е 26° R.

Долния басеинъ е сжщия, както и срѣдния. Водата на този басеинъ се събира отъ собственъ изворъ. Изъ чучура на секундата изтича по половинъ литръ вода. Температурата на водата е 33° R.

Всичкитѣ тѣзи три басеини сж близо единъ до други — почти и долѣпени.Самитѣ басеини и стаитѣ за събличане до тѣхъ сж стари постройки на единъ етажъ. До всѣки басеинъ е долѣпено двуетажно здание по-нова направа — за посѣтителитѣ.

На тритѣ тѣзи басеини съдържатель е единъ гръкъ, Николаки, срѣщу годишенъ наемъ отъ 22 лири Банитѣ се държатъ въ страшна гнжсота; въ стаитѣ обитаватъ милионъ дървеници отъ разни сортове и отъ разни голѣмини. При кжпачето не се държи никакъвъ редъ. Повечето врѣме банитѣ сж заети отъ турски хареми, които. се поселяватъ въ стаитѣ за събличане. За гяуритѣ въ такъвъ случай баня нѣма и тѣ си разотиватъ. Съдържателя скубе посѣтителитѣ така, както гръкъ може да прави това.

Освѣнъ тѣзи три басейни въ долината на р. Канина има още слѣдующитѣ горѣщи извори:

„Мирото“ — този изворъ се намира, възъ рѣката на около 300—400 м. по-горѣ отъ турскитѣ бани, извора е на дѣсния брѣгъ. Покритъ е съ хоросанена постройка. Въ този малкъ басеинъ (постланъ и заграденъ съ мряморни плочи) се кжпятъ болни отъ ревматизъмъ, защото е по-горѣщъ отъ другитѣ; температурата му е 34° R. Около „мирото“ извира горѣща вода (34° R) на 3 4 мѣста; на 10—15 м. по-долу отъ него вече се образува силенъ ручей отъ горѣща вода.

„Кюпа“ — На 50 50 м. по-горѣ отъ „мирото“ въ самото корито на р. Канина, изъ канарата „момини филджани“ блика горѣща вода До самия изворъ въ скалата е издълбана дупка за събиране

*) Постройката на банитѣ е отъ турско врѣме, върху нѣкои сводни арки личатъ подковообразни форми, признаци на турско-арабски стилъ. Ред.

на горѣщата вода. Въ дупката може да стои единъ човѣкъ; за това този изворъ именуватъ „кюпа“. Температурата на водата е 33° R. Извора не е покритъ и често се засипва отъ рѣката. Въ „кюпа“ влизатъ хора съ болни крака; той е дълбокъ само до колѣнѣтѣ.

Бумбаровата баня е наоколо 50 м. по-горѣ отъ „кюпа“ пакъ на дѣсния брѣгъ на Канина, до една хубава ливада. До банята е имало по-рано тепавица, която е принадлѣжала на нѣкой си Бумбаръ отъ с. Фотовища. Тази баня нѣкога е била покрита; басеина ѝ е билъ иззиданъ съ камьни. Нъ турцитѣ изгорѣли тепавицата, а заедно съ това и банята. Температурата на водата е 33°R.

Гърменскитѣ бани се намиратъ на около 200 м. по-долу отъ турскитѣ и на лѣвия брѣгъ на рѣката. Нѣкога тѣзи бани сѫ били покрити; старията квадратенъ басеинъ ѝ още стои; долбокъ е около $^1/_2$ метръ. До самия басеинъ има старъ сводъ (като мостъ), подъ който сега върви воденичня вода. Въ тази баня се кѫпатъ иператъ жителитѣ на селата Марчово, Доленъ Хисарлъкъ и Гърменъ. Температурата на водата е 33°R. На 3—4 кр. по-горѣ отъ този басеинъ вь баира има топло изворче (26°R), а до него и едно друго съ студена вода.

„Парилото“. На 10—15 кр. отъ гърменскитѣ бани всрѣдъ камънака на рѣчището има единъ голѣмъ изворъ съ изобилна горѣща вода; този изворъ се казва „парилото“. Отъ извора веднага се начева силенъ ручей, който слѣдъ 5 - 6 крачки се излива въ р. Канина. На този изворъ единъ кървопиецъ отъ с. Гърменъ по два пѫти въ седмицата съ рогъ смуче кръвьта на болни хора; на всѣки рогъ кръвь вземалъ по 20 пари.

Извора „парилото“ нѣкога е билъ покритъ, нъ постройката е отнесена оть рѣката; и днесь, когато тя придойде, затрупва извора съ камъне, нъ селянитѣ го разчистватъ пакъ. Температурата на водата е по-висока отъ 33_0R.

Всичкитѣ тѣзи извори се намиратъ въ тѣснзта камениста долина на р. Канина.

Горѣщи извори има и на 2 км сѣверо-източно отъ с. Фотовища въ една долина, кѫдѣто сѫ и *фотовишкитѣ бани*. Басеина имъ е постланъ съ мряморни плочи и е покритъ съ сводчата постройка. Стая за събличане нѣма. Водата блика изъ една дупка на стѣната; въ секундата изтича повече отъ единъ литръ вода; температурата ѝ е 31°R. Извора на водата се намира ло самата баня. Банята е много мръсна; нѣма врата; лѣтно врѣме пладнуватъ въ нея говедата.

Балдювската баня се намира на 10—15 кр. сѣверо-западно отъ фотовишката. Тя е стара баня, на която басейна още личи; той е постланъ съ мряморни плочи. Покривъ банята нѣма. Водата ѝ е изобилна извира. около единъ литръ вода въ секундата. Температурата на водата вь басеина е 29°R.

Между фотовишката и балдювската бани и около първата има още 4 по буйни и много още малки горѣщи извори, на които водата непроизводително се излива въ поврага на долината. Освѣнъ тѣхъ на 200 - 300 ар. по горѣ отъ балдювската баня въ ливадитѣ има мно-

жество горѣщи извори, които даватъ началото на топлия ручей, който тече по дъното на долинката. Българитѣ отъ с. Фотовища възнамѣрявали да каптиратъ тѣзи послѣднитѣ извори и по тржби водата да отведатъ въ селото, кждѣто искали да си построятъ селска баня. Съселянитѣ имъ, турци, обаче, освѣнъ че се не съгласили да имъ помагатъ, нъ имъ забранили даже „да баратъ“ водата.

Съ удивление гледахъ на това земно богатсво, което се пилѣе безполезно. Толкова голѣмо количество топла вода — цѣла рѣка — азъ не бѣхъ виждалъ. Какво би било да се каптираше и оползотвореще всичката тази вода!

* * *

На 31 юли азъ напустнахъ неврокопскитѣ бани и пѣша се отправихъ за с. Ковачевица, което се намира на 2—3 часа пжть нагорѣ възъ р. Канина. Бѣхъ чулъ, че въ това село имало нѣкакъвъ камъкъ съ римски надписъ, та отивахъ да го видя.

Идейки за с. Ковачевица, другаритѣ ме прѣведоха прѣзъ тѣхното село *Лѣщенъ*, което е на $1^1/_2$ часа отъ банитѣ, високо върху хълма на лѣвия брѣгъ на р. Канина. Въ лѣщенската черква, строена е прѣзъ 1837 г., обърна ми вниманието едничката бѣла плочка на пода ѝ; върху нея има изобразенъ „тракийски конникъ“, каквито много ги има въ софийския музей. Селянитѣ незнаятъ откждѣ е донесена тази плочка; тѣ доста отдавна я гледали да се бѣлѣе въ черквата, безъ да подозиратъ, че на нея има изображение.

Слѣдъ една-часова почивка лѣщенчане ми дадоха единъ човѣкъ да ме заведе до с. Ковачевица. Къмъ 10 ч. прѣди пладнѣ азъ вече бѣхъ въ туй село.

Ковачевица ми направи впечатление съ своитѣ кжщи; всички почти сж двѣ три етажни, назидани единъ надъ други върху улицата; за това селото прилича на голѣмъ манастирски чифликъ. Разпитахъ селянитѣ за камъни съ надписи. Веднага ми съобщиха, че въ черковния дворъ се търкалялъ такъвъ единъ каменъ. Дѣйствително, задъ черквата въ бурена намѣрихъ откъслъкъ отъ бѣлъ мряморенъ стълбъ съ надписъ. (Той е обнародванъ отъ г. P. Perdrizet, Trois inscriptions latines de Roumélie. p. 548, въ Bulletin de correspondance hellénique 1900, затова ний и го изоставяме. Нъ трѣба да прѣведемъ обясненията на френския ученъ върху тоя надписъ, тъй като иматъ значение за миналото на тази мѣстность. „Камъкътъ, казва г. Perdrizet, е навѣрно, милиаренъ граниченъ знакъ. Той съдържа нѣколко надписи, отъ които двата послѣдни най малко свидѣтелствуватъ за работи на поправки, еднитѣ извършени прѣзъ врѣмето на Константина, Константа и Константа между 337 и 340 г., другитѣ въ второто полугодие на 383 г., защото прѣзъ мѣсецъ януари 383 г. Теодосий даде титлата августъ на сина си Аркадия и прѣзъ августъ сжщата година биде убитъ Грацианъ близо до Лионъ.“ — „Тоя текстъ е интересенъ първо защото произхожда отъ страна съвсѣмъ неизползувана — и по причина — че оттамъ нѣма още надписи. Даже отъ Никополъ нѣма до сега обнародвани такива: tituli nulli sunt, казва

за тоя градъ М. Калопотакисъ (въ съчинениечо: De Thracia provincia romana. p. 39). — Нъ голѣмия интересъ отъ нашия пограниченъ милиаренъ камъкъ е, че той ни посочва сжществуването на римски пжть, който ний незнаехме до сега. Този пжть трѣбало да съединява прѣзъ Родопитѣ Nicopolis ad Nestum и Boz Dag, Пловдивъ съ via Egnatia, т. е., тъй да се каже съ пжтя, който идвалъ отъ Римъ. Нѣма вече за сега пжть, който да води отъ Неврокопъ за Пловдивъ: огромната маса на Родопа не е вече проходима, освѣнъ чрѣзъ пжтеки. Стария пжть не е отговарялъ на търговскитѣ нужди, напротивъ, и природата не позволявала да се построи такъвъ. Слѣдователно, тоя пжть билъ направенъ по военни съображения за да прѣкара бърже въ срѣдата на Тракия западнитѣ войски и ония отъ Македония. Владичествата на Грацияна, Валенгиана II и Теодосия бѣха страшенъ периодъ за Тракия, между Хема и Родопитѣ, по причина на нахлуванията, подновявани безпрѣстанно отъ готитѣ. Пжтя, за който ний говоримъ може би датира отъ IV вѣкъ; въ всѣки случай, може да се каже, че той е билъ подържанъ съ достатъчна грижливость отъ императоритѣ, чиито имена сж означени въ граничния камъкъ отъ Ковачевица.

„На българскитѣ учени прѣдстои да издиратъ слѣдитѣ на пжтя отъ Неврокопъ за Пловдивъ. Вѣроятно е, да е сжщия оня пжть, за който говори В. Кжнчовъ „Той казва: „Отъ Неврокопъ излиза на изт. конски пжть, който минава р. Мѣста на голѣмъ дървенъ мостъ. Щомъ пжтя мине рѣката, почва да възлиза по ребрата на Родопитѣ. Огива прѣзъ помашкитѣ села Джбница и Крущово и стига за 4 часа българо помашкото турско село Долянъ . . . Оттукъ пжтя слиза въ долината на р. Бистрица, която е многоводенъ притокъ на Мѣста, минава я и за 1 часъ достига помашко българското село Сатовица. Наченва се наново усилено качване по стръмни планински склонове и за 3 часа се достига Доспатската Алпийска поляна (Доспатъ-Яйла), прорѣзана отъ р. Рата (Доспатъ-Дере). Тая поляна е висока 1200 м. и по нея има много куцовлашки лѣтни колиби При прѣхода на рѣката сж доспатскитѣ ханове. За половинъ часъ се минава поляната и пжтя настжпва най-труднопроходимата си часть. Минава главния родопски гребенъ прѣзъ единъ проходъ високъ 1719 м. Възлизането се продължава 2 часа. На върха на прохода е турско българската граница. Оттамъ пжтя слиза право на сѣв. за Батакъ и по-нататъкъ се наченва шосе за Пазарджикъ“. (Пжтни съобщения въ Македония извл. отъ Воененъ журналъ 1898 г. стр. 12—13). Нека прибавимъ тукъ, че отъ Неврокопъ водятъ и други конски пжтища: именно, минава се Мѣста прѣзъ Фотовища, Скрѣбатно, Ковачевица или прѣзъ с. Лѣщенъ—Ковачевица, нататъкъ пжтя върви прѣзъ Караорманъ и оттукъ по двѣ посоки може да се стигне до границата. Прѣзъ Ташъ-Боязъ за Батакъ или се минава между платото Доспатъ и Ташъ-Боязъ за чепинското корито. На сѣвероизтокъ отъ Караорманъ къмъ българската граница не далечъ отъ мѣстностьта »*манастирище*« на една суходолица се намиратъ остатки отъ голѣмъ каменнъ мостъ съ огроменъ сводъ Мостътъ е, навѣрно, отъ римско врѣме. Арката

посрѣдата отчасти е съборена. (Тѣзи свѣдения ни даде редакторътъ на Прѣпорецъ г. В Пасховъ, който е родомъ отъ тѣзи мѣста). Този мостъ, споредъ насъ ще послужи като основа за опрѣдѣляне посоката на стария римски пѫть, който съединявалъ *тракийската равнина съ бѣломорския брѣгъ*. По сѫщия пѫть трѣба да е миналъ и Александъръ Велики, когато се отправилъ срѣщу тракитѣ и скититѣ къмъ Дунава, прѣди да прѣдприеме походитѣ противъ Гърция и Персия. *Ὁρμηθέντα δὴ ἐξ᾽ Ἀμφιπόλεως ἐμβαλεῖν ἐς Θρᾴκην τὴν τῶν αὐτονόμων καλουμένων Θρᾳκῶν, Φιλίπποις πόλιν ἐν ἀριστερᾷ ἔχοντα καὶ τὸν Ὄρβηλον τὸ ὄρος. Διαβὰς δὲ τὸν Νέσσον ποταμὸν λέγουσιν ὅτι δεκαταῖος ἀφίκετο ἐπὶ τὸ ὄρος τὸν Αἷμον. Ἀρριαν· Ἀνάβασ.* cap I. Александъръ Македонски отъ Амфиполъ нахлулъ срѣщу автономнитѣ траки. Миналъ рѣката Нестосъ (Мѣста) и му останали въ лѣво градътъ Филиппи и планината Орбелъ (Пиринъ планина) и слѣдъ десетдневно пѫтуване стигналъ Стара планина, дѣто тракийскитѣ племена му оказали съпротивление. Тогава той посѣтилъ и прочутия родопски оракулъ). (Ред.).

Този стълбъ е донесенъ отъ мѣстностьта **„манастирище"**, която се намира въ планината Кара-Орманъ (Родопитѣ) на $3^1/_2$ часа нагорѣ отъ Ковачевица. На това мѣсто имало развалини, които били вече обрастнали съ растителность (дървета, трѣва, храсте) По развалинитѣ имало каменни, цилиндрически стълбове отъ бѣлъ мряморъ. На около развалинитѣ се намирали кръсчета и разни желѣзурии.

Слѣдъ като пообѣдвахъ въ Ковачевица, тръгнахъ обратно за Неврокопъ. трѣбраше да мина р. Канина по единъ сводчатъ мость, който за спасение на душата си въ 1894 г. е билъ съградилъ селенина отъ Ковачевица Стойчо Сарафовъ. Този благодѣтелъ е билъ убитъ отъ дрѣновскитѣ турци съ тояги прѣзъ 1903 г. Ковачевица се гордѣе съ още единъ такъвъ благодѣтель — Джорджо Димитровъ. Въ 1893 г. той съградилъ на свои разноски въ селото прѣкрасно двуетажно училище. Въ салона на училището, редомъ съ портрета на Негово Блаженство Екзарха, висѣше и този на дѣдо Джорджо. Освѣнъ това въ селото видѣхъ нѣколко чешми, съградени отъ благодѣтели за **„селско ползованіе и за душевное спасеніе**.

Идейки къмъ Неврокопъ, се отбихъ въ с. *Скрѣбатно*. Слушалъ бѣхъ, че въ това село имало нѣкакво „старо гръцко писмо на заешка кожа", та полюбопитствувахъ да видя този рѫкописъ. Дѣйствително, имало такъвъ рѫкописъ, който билъ „важенъ нѣкакъвъ документъ", нъ азъ не можахъ да го видя, защото притѣжателя му „неможа да го намѣри изъ книжята си". Синътъ на дѣдо попа е интелигентенъ и е желателно да се погрижи за обнародването му.

(Слѣдниятъ надписъ билъ изрѣзанъ върху една плоча, дълга 55—60 сант. и широка 35—40 сант.; тя се намирала въ с. Гърменъ прѣдъ кѫщата на единъ селски чорбаджия. Половината часть отъ надписната плоча била счупена още прѣзъ 1886 г. Писмото било съ едри букви доста красиви. Намѣрена е била около мѣстностьта, дѣто се намиралъ стария градъ Nicopolis ad Nestum. Копие отъ него е далъ г. Константинъ Атанасовъ (сега помощникъ библиотекаръ на

софийския университетъ) на покойния В. Д. Стояновъ, тогава директоръ на софийската народна библиотека и музей. Сега писмото се съхранява въ архивата на музея.

ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ

ΦΛΑΒΙΟΣΔΙΖΑΛΑΣΕΖΒΕΝΕΟΣΤΟΥΑΜΑΤΟ
ΚΟΥΣΤΡΑΤΗΓΟΣΟΛΥΝ ΙΑΣΚΑΙΡΟΙΜΗΛΗ-
ΤΙΚΗΣΚΑΙΔΡΗΣΑΠΛΙΚΗΣΚΑΙΟΟΥΚΥΣΙΔΑΝ-
ΤΙΚΗΣΚΑΙ ΣΗΛΗΤΙΚΗΣΚΑΙΖΡΑΙΚΗΣΚΑΙ
ΑΘΙΟΥΤΙΚΗΣΚΑΙΒΙΟΛΗΤΙΚΗΣΤΟΝΤΡ
ΚΑΙΤΟΞΟΑΝΟΝΑΝΕΘΗΚΑΝΑΥΤΟΣΚΑΙΗΣΥΜΒΙΟΣ
ΑΥΤΟΥΡΕΠΤΑΤΣΡΚΟΣΗΡΑΚ ΔΟΥΘΥΓΑΤΗ-
ΡΚΑΤΕΠΙΤΑΓΗΝΤΗΣΚΥΡΙΑΣΑΡΤΕΜΙΔΟΣΤΗΝ
ΤΕΟΥΣΙΑΝΚΑΙ ΝΟΝΠΛΩΤΟΣΚΑΤΕΔΕΙΞΕΝ
ΙΕΡΑΤΗΣΚ ΑΣΑΡΤΕΜΙΔΟΣΤΗΣΕΝΚΕΙΡΠΑ-
ΡΟΙΣΩΣ ΕΠΕΤΡΕΦΕΝΤΕΚΑΙΕΚΕΛΕΥ-
ΣΕΝΘΥΣΙΑΣΑΙΓΗΡΙΔΗΗΓΑΛΕΝΟΣΗΝΦΛΑΒΙΟΣ
ΔΙΖΑΛΑΣΕΖΒΕΝΕΟΣΚΑΙΗΣΥΜΒΙΟΣΑΥΤΟΥΡ
ΤΑ ΣΡΚΟΣΗΡΑΚΛΗΔΟΥΘΥΓΑΤΗΡ
ΚΑΙΥΠΕΡΤΗΣΘΥΓΑΤΡΟΣΕΑΥΤΩΝΑΙΔΕΖΥ-
ΡΕΟΣΟΙΝΕΟΡΚΟΙΗΣΑΝΑ
Μ·ΥΟΙΚΑΙΟΑΔΕΛΦΟΣΑΥΤΟΥΙΚΕΤΗΣΩΣ
ΚΑΙΗΜΗΤΗΡΑΥΤΩΝΔΙ ΑΝΜ
ΚΑΙ ΖΒΕΝ ΣΤΙΡΟΥΑΥ ΦΙΛΗΣΑΥΤΩΝ
ΚΑΘΩΣΟΥΝΔΗΚΡ ΥΠΟΥ
ΜΑΚΑΙΕΦΕΤΟΝΔΕΞΕΣΤ ΙΚΑΙΠΡΟΒΑΤΟΝΚΑΙ
ΑΙΓΑΤΕ ΚΥ

Ἀγαθῇ τύχῃ.

Φλάβιος Διζάλας Ἐζβένεος τοῦ Ἀματόκου στρατηγὸς Ὀλυνθίας καὶ Ῥοιμηλητικῆς(?) καὶ Δρησαπλικῆς(?) καὶ Θουκυσιδαντικῆς(?) καὶ . . . σηλητικῆς καὶ Ζραϊκῆς, καὶ Ἀθιουσικῆς(?) καὶ Βιουλητικῆς(?) τ . . . καὶ τὸ ξόανον ἀνέθηκαν αὐτὸς καὶ ἡ σύμβιος αὐτοῦ Ῥεπτάτερκος(?) Ἡρακλείδου θυγάτηρ, κατ' ἐπιταγὴν τῆς κυρίας Ἀρτέμιδος, τήν τε θυσίαν καὶ τὸ ξόανον πιστῶς(?) κατέδειξαν ἱερὰ τῆς κυρίας Ἀρτέμιδοος τῆς ἐν Κειρπάροις(?), ὡς αὐτὰ ἐπέτρεψέν τε καὶ ἐκέλευσεν θυσιάσαι, ἐπειδὴ· ηὔγμενος ἦν Φλάβιος Διζάλας Ἐζβένεος καὶ ἡ σύμβιος αὐτοῦ Ῥεπτάταρκος, Ἡρακλείδου θυγάτηρ . . . (ὑπὲρ ἑαυτῶν), καὶ ὑπὲρ τῆς θηγατρὸς ἑαυτῶν Αἰδεζύρεος(?) Οἰνεορκόπης(?) ἀναθεῖναι(?) . . . . καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἱκέτης, ὡς καὶ ἡ μήτηρ αὐτῶν . . . . καθὼς οὐν δη . . . Ἐνίπον ὁ Μακεφετον(?) δέξεσθαι καὶ πρόβατον καὶ αἰγά τε . . . τῇ κυρίᾳ(?) Ἀρτέμιδι(?).

Горѣизложениятъ каменевъ надписъ е твърдѣ важенъ че ни донася нѣколко неясни имена на стратегии, каквито не се срѣщатъ, нито у Плиния*), нито у Птоломея**), нито даже въ свърлигския каменевъ надписъ***). Той, ако и да не е ясенъ и непъленъ, все пакъ ще заема първостепенно мѣсто при рѣшението на въпроса : на колко стратегии се е подраздѣляла Тракия въ римско врѣме? Прѣдъ видъ на посоченото значение на нашия надписъ редакторътъ на „Минало" прѣзъ 1908 г., слѣдъ прѣсловутия хуриетъ, се отправи прѣзъ чепинското корито за горното течение на р. Мѣста съ цѣль между другото да се набди и съ точна фотографическа снимка или естампажъ отъ надписа, като сжщеврѣменно провѣри и други научни въпроси. „Прѣзъ Аврамовитѣ колиби прѣминахъ границата и стигнахъ дѣсния ржкавъ на р. Мѣста. Оттамъ кждѣ по течението на ржкава, кждѣ изъ хълмове и нанадолища стигнахъ градецътъ Якуруда, кждѣто се констатира, че има остатки отъ македоноримската епоха, монети и тухли и други развалини. На другия день потеглихъ за Неврокопъ, пжтя върви по лѣвия брѣгъ на рѣката, нъ лесно се минава прѣзъ нея, подирѣ пжтя се изкачва изъ хълмове, на които се виждатъ колибитѣ на бабешкитѣ

---

*) Nat. Hist. 4, 40 гл. Thracia sequitur, inter validissimas Europae gentes, in strategias quinquaginta divisa, и още въ сжщата глава той споменува regio Astice и regio Caenica.

**) Ptol. III 11, 6: *Στρατηγίαι δὲ εἰσὶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ πρὸς μὲν ταῖς Μυσίαις καὶ περὶ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος ἀρχομένοις ἀπὸ δυσμῶν Δανθηλητική, Σαρδική, Οὐσδικησιακή, Σελλητική, πρὸς δὲ τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῷ Αἰγαίῳ πελοίως στρατηγίαι Μαιδική, Δροσική, Κοιλητική, Σαπαϊκή, Κορπιλική, Καινική· καὶ ὑπὲρ μὲν Μαιδικὴν Βεσσική, ὑφ' ἣν Βεννική, εἶτα Σαμαϊκή· παρὰ δὲ τὴν ἀπὸ Περίνθου πόλεως μέχρις Ἀπολλωνίας παράλιον ἡ Ἀστικὴ στρατηγία.*

***) *Σηλητκὴ ὀρεινή; Δενθελητικὴ πεδιασία* . . . Виж. Г. Кацаровъ, Приносъ къмъ историята на София, 1910 г. стр. 15—16.

помаци. Слѣдъ продължителенъ скученъ ходъ стига се до минерална баня при с. Елешница. До нея се издига величествена тракийска могила, която прѣди двѣ-три години била разкопана отъ иманяри. Не се знае, какво е било открито при разкопаванието й. Растоянието на банята отъ с. Елешница е около половинъ часъ. А селото е отдалечено отъ българската граница около 4 часове. (Въ картата на В. Кънчовъ с. Елешница е поставено на самата гранична междa). Подиръ $1^1/_2$ часъ пжть стигнахме мѣстностьта *„Гостунъ"*. При гостунскитѣ ханища прѣнощувахме. На утрѣньта минахме крѣменскитѣ ханове и подиръ малко *„момина клисура"* и се опжтихме за с. Скрѣбатно, защото спжтницитѣ ми бѣха отъ това село. Отъ Скрѣбатно изпратихъ човѣкъ въ с. Осиково за да повика тогавашния учитель г. Илия Пасховъ, (сега свещеникъ въ с. Фотовище), който бѣше съобщилъ въ министерството още прѣзъ 1895 г. за сжществуването на нашия камененъ надписъ. На сжщия день учителя се яви въ Скрѣбатно. Съ него се опжтихме прѣзъ неврокопскитѣ бани за с. Гърменъ за да копирамъ надписътъ. Указа се, че кжщата, дѣто се пазела плочата съ надписа, изгорѣла. Направихъ раскопки на мѣстото, дѣто стоела плочата, нъ нищо не се намѣри! Разочарованъ отъ несполуката, придруженъ отъ св. Илия Пасховъ, разгледахъ базиликата св. *Недѣля* съ подната мозайка. Подирѣ разгледахъ и остаткитѣ отъ оградата на крѣпостьта Nicopolis, която по всѣка вѣроятность е построена слѣдъ втората война на императора Траяна съ дакитѣ (105—106 г.) когато настаналъ миръ*). (Азъ държа, че базиликата е отъ първитѣ врѣмена на християнството (прѣди покръстването на словѣнитѣ) и считамъ подната мозайка като продължение на римската отъ езическо врѣме. Словѣнитѣ и българитѣ като християни едвали сж постилали храмоветѣ си съ мозайка. Поне до сега не се е открило подобно нѣщо).

---

*) Като се върнахъ въ София получихъ писмо отъ свещ. Илия Пасховъ, въ което ми се съобщаваше, че въпросната плоча се намирала сега въ с. Ковачевица, кждѣто била прѣнесена отъ Гърменъ отъ учителя Ковачевъ. Когато бѣхъ въ Неврокопъ не ми съобщили, кждѣ се намира надписътъ, защото ме считали привърженикъ на вжтрѣшния македонски комитетъ, защото случайно пжтувахъ съ войводата г. Малчанковъ, който принадлежалъ на фракция противна на Санданиститѣ. Прѣдъ видъ на важностьта на гърменския надписъ подканяме българскитѣ свещеници и учители да се погрижатъ да ни снабдятъ съ точно копие отъ надписа, и за трудътъ си ще бждатъ прилично възнаградени. Ред.

Г. Баласчевъ.

Сѫщински ли е хрисовулътъ отъ царь Константина Тиха (1258—1277 г.)?

Отъ прѣди нѣколко мѣсеци притежаваме вече напълно научно издание на българскитѣ хрисовули. То е придружено и съ фототипически снимки, които даватъ възможность да се контролиратъ и най-незначителнитѣ съмнѣния въ текста.*) А съ туй се открива тежка задача за българския изслѣдователь, да проучи по най-строгъ критически начинъ автентичностьта на тѣзи нѣколко паметници, останали намъ отъ древностьта. Слѣднитѣ редове иматъ за цѣль да отговорятъ на въпроса: автентиченъ ли е хрисовулътъ отъ царь Константина Тиха, даденъ на виршинския манастирь Св. Георги „прѣмо Скопий градъ надъ Сѣрѣвѫ“? — Почти общоприето е отъ словѣнската наука, че въпросниятъ хрисовулъ е автентиченъ. За такъвъ го счита и почт. професоръ г. К. Иречекъ въ послѣдния си трудъ Geschichte der Serben, S. 317 (Überdies besass Zar Konstantin selbst eine Zeitlang die Landschaft von Skopje und bestätigte bei einem persönlichen Besuch derselben dem Kloster des heiligen Georg auf dem Berge Virpino alle Besitzungen). Напослѣдъкъ пъкъ г. проф. Гр. Ильинскій, издателя на нашитѣ грамоти (комуто българската наука трѣба да бѫде признателна), се опитва на палеографическа, филологическа и историческа основа да прѣмахне и ония незначителни съмнѣния, които се пораждаха, поради нѣколкото фактически погрѣшки, каквито се срѣщатъ тукъ-тамѣ изъ текста на грамотата. (Считать нашу грамоту фальсификатомъ не даютъ намъ основанія ни ея почеркъ, ни ея языкъ, ни другія ея данныя, стр. 108).

Прѣди всичко нека изтъкнемъ слѣдното, което не е взето въ внимание отъ изслѣдователитѣ, именно: взирайки се по-внимателно въ текста на хрисовула, оставаме изненадани отъ една груба языкова грѣшка. Така напримѣръ четемъ: Обрѣтѣ царство

---

*) Гр. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей, съ приложеніемъ семи фототипическихъ снимковъ. Москва 1911 г. Българскитѣ хрисовули сѫ издадени и отъ Шафарика и Срезневски и др., нъ тѣхнитѣ издания не удовлетворяваха напълно научнитѣ трѣбвания.

ми манастирь.... съданна Романомъ.... царемь; и още по нататъкъ: като билъ манастирьтъ разрушенъ отъ нѣкакво нападение на агаряни, билъ на ново съзиданъ отъ император Алексия Комнена, и паки . . . кнѧ Алеѯиіемь царемь съданна и въздвиженна и прославленна. и многѣми.... цари подарованна и покрѣпленна... Отсѫтствието на съгласувание между манастирь и създанна, и въздвиженна и прославленна и пр. неволно ни кара да се запитаме, какво ималъ прѣдъ видъ писвачътъ на грамотата, та допусналъ горната граматическа погрѣшка? Отговорътъ на зададения въпросъ намираме въ самия хрисовулъ, именно въ редоветѣ 84 и 85, дѣто четемъ: тѡ все да е цркви стѡмѹ Геѡргиѹ.... все тѡ цркви стѡмѹ Геѡргию. (Отъ тоя родъ примѣри се намиратъ въ текста цѣла редица (редове 90 и пр.). И до като се съмнѣваме да ли е прѣпостроилъ императорътъ Алексия Комненъ църква или манастирь надъ р. Серѣвѫ до Скопие, ето че старосърбския жезнеописатель на краль Стеф. Милутина, като изброява благодѣянията, които направилъ Милутинъ на токо що завладанитѣ отъ Византия български земи въ Македония, пише: И създа.... и црькыкь глаголемоу Троеручицоу вь славьнѣмь градѣ Скопии, и црькыкь светааго Георьгия на рѣцѣ Серавѣ, и црькыкь светааго Коньстантина вьноутрь града Скопия ... Едва-ли подлежи на съмнѣние, че въ този случай не става дума за сѫщата църква, за която се говори и въ хрисовула. Ще забѣлѣжимъ още, че и къмъ края на XIII вѣкъ св. Георги на вирпинското бърдо до Скопие е прѣставлявало църква, а не мънастирь. Нъ тукъ изпѫква другъ въпросъ, именно: защо да е създалъ църквата св. Георги краль Милутинъ, когато тя била прѣпостроена още отъ императора Алексия Комнена? Съ други думи извѣстието въ хрисовула ли е по-вѣрно, или онова на старосърбския жизнеописатель? На този въпросъ за сега е мѫчно да се отговори. Обаче за примирение на разногласието въ горнитѣ извѣстия може само да се *прѣдположи*, че църквата св. Георги *прѣмо Скопии града*, трѣба да е била разрушена прѣзъ борбата между Милутина и Византия, когато послѣдната съ татарски и турски наемни войски, подъ прѣдводителството на Черноглава (Карабашъ) нахлу къмъ Липлянъ и Призрѣнъ и въ вѫтрѣшностьта на Сърбия *)

Между това въ нашия хрисовулъ се наброяватъ и редица имена на византийски и български царе и сърбски крале, които съ хрисовули сѫ правили подаръци на мънастиря. Тѣ били прѣдставени ужъ на царь Константина Асѣня. Казва се напримѣръ въ хрисовула: „Изнесе прѣдь царство ми архимѫдрить чьстнаго храма того Варлаамь, правила и хрисовѹла. Стыихь и правовѣрныйхъ царей прѣжде мене бывшиихь. и крали

*) Минало кн. 5-6 стр. 24-25.

й сг҃аго Романа царѣ. Диiогена царѣ. ст҃аго Петра царѣ. кирь Никифора царѣ. и прочиихь. и ст҃аго кирь Алексiа царѣ. Калоїоана царѣ. кирь Маноила царѣ. кирь Тодора царѣ. кирь Исакѣ царѣ. ст҃аго Симеона Неманѫ дѣда царству ми. Ватацѣ царѣ. Калимана царѣ. любезьно царство ми приiемь. и прочете. не потворихь ни прѣврѣдихь. нъ изправивь и крѣпчаише утврьдихь. паче всѣхь царей и крали вышеписаныхь". (редъ 8—13). Отъ цитираното личи, че въ хрисовула се казва, какво византийскиятъ императоръ Романъ II (1067—1071 г.), строительтъ на църквата, е далъ правила и хрисовулъ, както и императорътъ Диогенъ. Но отъ историята точно се знае, че Романъ и Диогенъ сѫ едно и сѫщо лице. Това е отбѣлѣзала критиката, а сѫщо и г. проф. Гр. Ильинскій (грамота рѣзко противорѣчитъ своему же свидѣтельству, 1) говоря ȏ царяхъ Романѣ и Діогенѣ какъ о двухъ разныхъ лицахъ (стр. 108, Грамоты болгарскихъ царей). — Слѣдъ това въ нашия хрисовулъ се пише, че и българскиятъ царь св. Петъръ, синъ на имератора Симеона велики, е правиль благодѣяния на сѫщата църква. Както е извѣстно, св. царь Петъръ е живѣлъ прѣзъ 927—969 г., а църквата св. Георги е била построена подиръ единъ вѣкъ приблизително, та царь Петъръ не е ималъ възможность да й издава хрисовулъ или правила. [И [2]) упоминая въ числѣ грамотъ, предъявленыхъ архимандритомъ Варлаамомъ болгарскому царю, грамоты ст҃аго Петра ц҃, который жилъ, какъ извѣстно, гораздо ранѣе императора Рамана II] (стр. 108). Интересно е да се знае, какъ оправдава тѣзи фактически погрѣшки въ хрисовула г. Ильинскій. Той продължава: „Что изъ этого слѣдуетъ? То-ли, что мы толкуемъ имя основателя монастыря невѣрно, или то, что царю были показаны фальсифицированные документы? По нашему мнѣнію, ни то, ни другое. Считать нашу грамоту фальсификатомъ не даютъ намъ основанія ни ея почеркъ, ни ея языкъ, ни другія ея данныя. Кромѣ того, совершенно неправдоподобно, чтобы грубый подлогъ игумена Варлаама могъ остаться необнаруженнымъ съ перваго же раза: Болгарія XIII в., безъ сомнѣнія, хорошо помнила, что царствованіе царя Петра отдѣлено отъ царствованія Романа слишкомъ столѣтнимъ промежуткомъ времени. Если это такъ, то намъ не остается другого способа выпутаться изъ противорѣчій, кромѣ предположенія, что 1) невѣжественный писецъ bona fide принялъ одно и то же лицо — Романа — Діогена за двухъ разныхъ лицъ, и 2) что подъ именемъ св. царя Петра слѣдуетъ разумѣть не сына царя Симеона Петра (927—965, по-правилно 969 г.), а едного изъ основателей Второго Болгарского Царства, союзника покорителя Скопья Стефана Немани, Петра Асѣня (1186—1196).

Г-нъ Ильинскій вслѣдствие палеографическитѣ и языковитѣ си проучвания прѣдрѣшава нашия въпросъ за автентичностьта на хрисовула и даже се напъва да оправдае историческитѣ грѣшки съ нѣкакво си bonna fide (съ добра вѣра), а относително причисляването на св. царь Петра между благотворцитѣ царе изказва мнѣние, че св. царь Петъръ трѣбва да е билъ братътъ на Асѣна I, съюзникътъ на сърбския великъ жупанъ Стефанъ Неманя, който къмъ края на XII вѣкъ завзелъ отъ Византия една часть отъ сѣверна Македония (1189—1190): **Сьи же Стефань Неманꙗ ... раꙁсипа грькѡвь градь Срѣдьць и Петрьникь и Земльнь и Вельбуждь и Житомискь и Скопиѥ и Лѣшкь** (Даничић, I стр. 339). По поводъ на туй ще кажемъ, че не бива да се прѣнебрѣгва фактътъ, какво нито царь Петъръ, нито братъ му Асѣна I, сѫ владѣли скопската область, за да могатъ да дадатъ на църквата св. Георги хрисовулъ. Границитѣ на Асѣновата и Петрова държава тогава не се простирали по на югъ отъ софийската хора. При туй царь Петъръ II, Асѣнъ никждѣ не се споменува като български светия, („Что касается до атрибута **свѧтыи**. съ которымъ является царь Петръ въ грамотѣ, то онъ, можетъ бытъ, служитъ отголоскомъ неизвѣстнаго до сихъ поръ историческаго факта: мученическая кончина Петра Асѣня могла дать поводъ болгарской церкви возвести его въ ликъ святыхъ. Въ крайнемъ случаѣ, если это прѣдположеніе недопустимо, мы готовы видѣть здѣсь смѣшеніе писцомъ Петра Асѣня съ Петромъ Симеоновичемъ, но никакь не можемъ съгласится съ Шафарикомъ (Památky, str. 27) и Кънчевимъ (Пер. сп. LV—LVI стр. 86), которые отождествяли послѣдняго съ Петромъ грамоты, а Романа — съ Романомъ Петровичемъ (968—976): какимъ образомъ Петръ могъ осыпать дарами монастирь, когда онъ еще не существувалъ"? Не устранится это противорѣчіе и въ томъ случаѣ, если мы вмѣстѣ съ Иречкомъ (Исторія болгаръ, стр. 513) будемъ считать основателемъ монастыря внука Самуила Гаврила—Романа (114—1015): Иречекъ могъ высказать такое предположеніе только оставляя открытымъ вопросъ объ отношеніи Романа, какъ основателя монастыря, къ Петру".

Наведохме горния цитатъ, за да посочимъ, и какви още исторически несъобразности се съдържатъ въ нашата грамота, и до колко снисходително се отнасяла спрѣмо тѣхъ критиката, като залѣгала да ги примирява съ дѣйствителния ходъ на историческитѣ събития. Нъ нека продължимъ анализа. Въ хрисовула се казва още, че архимандритътъ Варлаамъ прѣдставилъ на царь Константина Асѣня правила и хрисовулъ отъ **кир Тодора Цр҃ѣ**. Критиката въ този императоръ съглежда „Θеодора I (1204—1222 г.) Ласкариса", безъ да се е съобразила съ суровата дѣйствителность, че този никейски императоръ не е владѣлъ никога скопската область. Während der Belagerung von Konstantinopel durch die Lateiner benutzte der Bulgare Kalojan

die allgemeine Verwirrung zur Okkupation des byzantinischen Westens, von den Bergen bei Sofia bis zur Grenze von Thessalien, mit den Städten Prizren, Skopje, Ochrid und Berrhöa. (Const. Jireček, Geschichte der Serben S. 288). **Слѣдъ трагичната смърть на царь Калояна прѣдъ Солунъ (1206г.), скопско подпадна подъ властьта на българ. севастократоръ Стрѣзъ, а подиръ неговото коварно убийство отъ сърбитѣ около 1215 г., Скопие съ околностьта завладѣ епирскиятъ деспотъ.** (Das Gebiet des Strêz fiel weder Boril von Bulgarien, noch Stephan von Serbien zu, sondern den näheren Nachbarn, teils den Lateiner von Thessalonich, welche Prosêk in Besitz nahmen, teils den Griechen von Epirus, die sich in Skopje festsetzten. (Const. Jireček S. 293). — **Може би тукъ подъ думитѣ „киръ Теодора царѣ" трѣбва да се подразбира киръ Тодоръ, епирскиятъ деспотъ, който слѣдъ завземането на солунското царство отъ латинитѣ, бѣ тържествено коронясанъ за царь отъ охридския архиепископъ Димитрия Хоматиана 1223 г. Границитѣ на неговото царство тогава дѣйствително се простирали на сѣверъ отъ Скопие и Дебъръ. — Между туй тукъ трѣбва да се обърне особенно внимание и на слѣдното твърдѣ харктерно извѣстие** въ нашата грамота. Въ нея на **нѣколко мѣста срѣщаме фразата** *правовѣрныхъ царей прѣжде мене бывшиихъ* **и крали и** още: **и крали** *вышеписанныхъ* и пр. **Отъ цитираното става ясно, какво въ нашия хрисовулъ се приписватъ и на сърбскитѣ крале подарявания на грамоти, и то прѣди издаването на хрисовула отъ царь Константина Тиха, комуто биле прѣдставени такива отъ игумена на вирпинския мънастиръ св. Георги!? Въ този случай критикътъ неволно се запитва: кои сѫ били тѣзи сърбски крале, които прѣди царь Константина Тиха сѫ имали възможность да обдаряватъ мънастиря съ хрисовули? За разрѣшението на този въпросъ трѣба ни да направимъ кратъкъ излетъ въ историята на сърбскитѣ крале прѣзъ първата половина XIII и тѣхното властвуване надъ скопската область.** Прѣзъ 1217 г. **билъ коронясанъ великиятъ жупанъ Стефанъ за краль на сърбитѣ и получилъ прозвището „първовѣнчанъ".** Нъ, както се изложи по-горѣ, **той никакъ не е завладалъ скопско** (Ст. Станојевић, Историја **српскога народа стр. 119** —111, изд. второ и на картата „Држава Стефана Првовенчанаго"). Слѣдователно, краль Стефанъ I **не е могълъ да издаде** хрисовулъ на вирпинския мънастирь, **толкозъ повече, че** силния Асѣнъ II слѣдъ сражението при **Клокотница 1230 г.** вече владѣеше и скопската страна, както **туй се установява** отъ търновския камененъ надпись **и отъ грамотата, дадена** на дубровнишкитѣ търговци*). **Нъ и наслѣдникътъ на първовѣнчания,** краль Ст. Радославъ (1228—1234 г.), **не можалъ да**

---

*) Mühelos besetzten die Bulgaren den ganzen Westen, von Adrianople über Skopje und Ochrid bis Durazzo. Const. Jireček, Geschichte der Serben, S. 303.

разшири границитѣ на държавата си по южна посока. Напротивъ, той се принудилъ да отстжпи кралския прѣстолъ на брата си Владислава (1234—1243 г.), който стана зеть на Асѣня II. Нъ слѣдъ смъртьта на Асѣня II и Владиславъ билъ заставенъ да се откаже отъ кралския прѣстолъ въ полза на по-младия си братъ Ст. Уроша I (1243—1276 г.). По туй врѣме гр. Скопие съ околностьта му никакъ не е падналъ подъ властьта на сърбскитѣ крале. Слѣдователно, послѣднитѣ не сж могли да иматъ случаи да издаватъ кралки грамоти на вирпинския мънастирь, който се падалъ въ чужда за сърбскитѣ крале територия. Отъ сърбскитѣ владѣтели до заемането на българския прѣстолъ отъ Константина Тиха, само великиятъ жупанъ Симеонъ Неманя, който се падалъ дѣдо на царь Константина, е завладѣлъ за кратко врѣме гр. Скопие съ околностьта, както това се изложи по-горѣ.

Между туй, най-важното въ нашия хрисовулъ, върху което трѣбва да се спре вниманнето на критика, прѣдставляватъ областитѣ, които сж наведени въ хрисовула, защото въ кржга на тѣзи земи въ Македония царь Константинъ Асѣнъ е правилъ подаръцитѣ си на мънастиря св. Георги. Така напримѣръ въ вирпинския хрисовулъ царь Константинъ дава широки права и привилегии на мънастиря върху мѣста, които се намиратъ изъ разни области въ Македония. На редъ 13 четемъ: Людіе кой сж обрѣтаіжтъ вь града Скопьскомъ... да не работанѫ вь цринѫ никокѫ работѫ.; въ редъ 32: от Кичавжя до Тудорова дола; въ редъ 33 се казва: И вь Прилѣпскои области село Кржпавласы . . . въ редъ 40: въ Положкой области село Рѣчици; въ редъ 48: Прѣзъ лжчь прѣко Великж ръкж, та низь Великж до Хтетовска браздж . . .; въ 51 редъ четемъ: И вь горнемъ Полозѣ село. . . въ редъ 56: село Бистрица въ Бабунѣ съ пашица съ лѣтовищи съ зимовищи. . . въ 62 редъ: метохъ въ Вельбжжи с҃ты Николае. Споредъ хрисовула тогава България трѣбва да е владѣела прилѣпско, кичевско, велешко, скопско, Горни Пологъ, Долни Пологъ, тетовско и велбжждско (кюстендилско). Възъ основа на този документъ историцитѣ сж приели, че „въ послѣдно врѣме Константинъ Тихъ билъ владѣлъ значителна часть отъ Тракия и Македония; въ послѣдната особенно Скопие областитѣ Порѣче, Пологъ и околностьта на Прилѣпъ. (К. Иречекъ, история на българитѣ стр. 354 бълг. издание).

Нъ пита се, дѣйствително ли царь Константинъ Тихъ владѣелъ нѣкога горѣспоменагитѣ области? За да се отговори на поставения въпросъ, прѣди всичко трѣбва ла се знае, какво е наслѣдилъ той отъ своя прѣдшественикъ. Отъ византийския

историкъ Георги Акрополита, който живѣлъ по онова врѣме, знаемъ, че прѣзъ 1246 г., когато се чуло, какво царь Калиманъ билъ отровенъ, никейскиятъ императоръ „Ватацесъ се рѣшилъ тозъ часъ да нападне на българитѣ, за да отнеме отъ тѣхъ онѣзи земи, които нѣкога земалъ съ негово съгласие съюзникътъ му Асѣнъ II". Въ течение на нѣколко недѣли се подчинила всичката родопска страна заедно съ Цѣпина и Станимака, всичка Македония съ Стобъ, Хотово (мѣстоположението не е извѣстно *), Велбуждъ, Скопие, Велесъ, Просѣкъ съ областьта Овчеполе на императора Ватацъ. „Между това се възползувалъ и епирскиятъ деспотъ Михаилъ II да заеме Албания и западна Македония. По тоя начинъ въ три мѣсеца биле изгубени всички завоевания на Асѣня II. (К. Иречекъ, История на българитѣ стр. 344). Непълнолѣтния братъ на Калимана, Михайлъ Асѣнъ (1246—1257 г.) заелъ българския прѣстолъ. „Срѣщу Ватацеса нищо не могло да се направи, трѣбало да се задоволятъ съ миръ и да се откажатъ (българитѣ) отъ изгубенитѣ земи, т. е. отъ половината царство".

Нъ прѣзъ 1254 г., щомъ като умрѣлъ импер. Ватацъ, царь Михаилъ Асѣнъ обсебилъ изгубенитѣ по-прѣди земи въ Родопа и Македония. Императорътъ Теодоръ II Ласкаръ успѣлъ да отнеме отъ българитѣ почти всички крѣпости, като завзелъ и Скопие, и Велесъ, и Прилѣпъ, и Овче-поле. Борбата се водила нѣколко години, до като прѣзъ 1256 г. се сключилъ миръ. Тогавашната граница между България и никейската империя е описана, както отъ Акрополита, тъй и отъ императора Теодора II Ласкаръ въ писмото му, обнародвано въ „Минало" кн. 5—6 стр. 9—10 и стр. 64. Крѣпоститѣ Стобъ, Велбуждъ, Скопие и Враня съ околноститѣ имъ влизали въ гръцка територия. Не се изминало много врѣме, и Михаилъ Асѣнъ билъ убитъ отъ Калимана II, който като претендентъ на царския прѣстолъ билъ скоро прѣмахнатъ. Тогава българитѣ избрали на овдовѣлия прѣстолъ Константина Тиха (1258—1277), който наслѣдилъ сжщитѣ граници на югъ; защото историцитѣ не говорятъ за нарушение на мира. Напротивъ,

---

*) Ето сега какво знаемъ за Хотово:

„Пò на сѣверъ сжществувалъ е върху една отъ нискитѣ тераси на Пиринъ цѣлъ укрѣпенъ лагеръ съ централна крѣпость Мелникъ и съ малки крѣпости на околовръсть: св. Врачъ, Бѣлица, Градешница и като втора линия Ладарево, *Ласкарево* и *Хотово*; още по-нагорѣ, въ началото на Крѣсненското дефиле, сжществувала е крѣпостьта Крупникъ, на дѣсния брѣгъ на Струма, която тоже издалеко по Каршиака се е пазила съ малки укрѣпления, слѣдитѣ на които и до днесъ личатъ". П. Дервинговъ, Пиринъ и борбата въ неговитѣ недра. Стр. 6. Името Ласкарево трѣба да произхожда отъ императора Теодора Ласкаръ, който миналъ съ войскитѣ си изъ тѣзи мѣста, когато се борилъ срѣщу Драгота.

българитѣ по онуй врѣме се намирали въ добри отношения съ никейцитѣ и Константинъ се оженилъ за Асѣновата внучка Ерина, дъщеря на Теодора Ласкаръ. А на 1261 г. въ Търново гостувалъ Акрополита, изпратенъ при българския дворъ съ политическа мисия.

Прѣзъ 1261 – 2 г. Константинъ водилъ война съ маджаритѣ, които поддържали роднината си, руския князъ Ростислава като претендентъ на българския прѣстолъ*). Походитѣ на маджаритѣ се продължили и слѣдъ смъртьта на претендента (1262 г.). Константинъ Тихъ освѣнъ туй трѣбало да се бори и съ втория претендентъ за царския прѣстолъ Мицо, зетъ на Михаилъ Асѣня. Споредъ историка Г. Пахимера Мицо успѣлъ да застави Константина Тиха да се скрие въ станимашката крѣпость, която била византийска. Нъ скоро Константинъ прѣодолѣлъ, та Мицо билъ принуденъ да прѣдаде на гърцитѣ крѣпостьта Месемврия 1264 г., и да бѣга въ Визаития („Минало“, кн. 5—6 стр. 11—16). Война съ Византия Константинъ Тихъ водилъ прѣзъ 1265 г. съ помощьта на татарски орди, нъ театъръ на войната служила Тракия, а не Македония. Тази война подробно описва Г. Пахимеръ**).

Слѣдъ смъртьта пъкъ на царица Ирина (1270 г.) Константинъ се оженилъ за Мария, племенница на императора Михаила VIII. За зестра обѣщали да дадатъ на Константина Месемврия и Анхиало. И когато Палеологъ се отказалъ да изпълни обѣщанието си, Константинъ захваналъ да се готви за война. Нъ византийскиятъ императоръ сполучилъ да прѣдвари нахлуването на българитѣ, благодарение на съюза си съ хана Ногая (комуто изпратилъ за харема и незаконородената си дъщеря Ефросина), отъ могжществото на когото се боели всичкитѣ владѣтели около Дунава и черноморското крайбрѣжие.

Изложихме горнитѣ събития съ цѣль да посочимъ, че не притежаваме до днесъ извѣстия за завладявания въ Македония, прѣдприети отъ Константина Тиха, както е приемала до сега нашата историография, съ прибавка че „българското царство тогава се лишило (1265 г.) окончателно отъ македонскитѣ области“. (К. Иречекъ, История на българитѣ стр. 354). При туй не трѣба да забравяме, че и византийскиятъ историкъ Г. Пахимеръ, който внимателно слѣди и описва събитията, каквито се случвали и при Тиха, не говори никакъ за нѣкакво нахлуване на български войски въМакедония, нито споменува за врѣменно завладѣване тамъ на толкова обширни земи и крѣпости. Може би ще ни се каже, че византийцитѣ прѣмълча-

---

*) Гьула Паулеръ, Българскитѣ военни походи на Стефаня V, Мсбор кн. VII. стр. 431—37.

**) За този походъ напослѣдъкъ се писа по-обширно въ Пер. Списание, 1909 г. отъ г. Никовъ.

вали неприятнитѣ за тѣхъ произшествия, вършени отъ българска страна. Въ такъвъ случай Пахимеръ би трѣбало да се похвали, че императоръ Михаилъ VIII Палеологъ си възвърналъ отнетитѣ земи и крѣпости въ Македония, както често говори за по-маловажни случки. Нъ подобно нѣщо не намираме въ неговата история. Пахимеръ, напротивъ, не прѣмълчава завземането на сжщитѣ земи въ Македония отъ краль Милутина, ако и да загатва за туй съвсѣмъ неясно.

Слѣдъ наведенитѣ исторически бѣлѣжки нека споменемъ нѣщо и за езиковата страна на нашия хрисовулъ. Ще се възползуваме отъ наблюденията на г. проф. Ильинскiи. Той пише: »*Сербскими элементами богатъ также языкъ Вирпинской грамоты Константина* Тиха«. (стр. 53 Грамоты...). Въ този случай трѣба да си зададемъ слѣднитѣ въпроси: стояха ли въ срѣдата на XIII вѣкъ сърбитѣ въ книжовно и културно отношение по-високо отъ словѣнитѣ въ Македония, които по туй врѣме си служеха съ срѣднобългарската редакция? Могли ли сж сърбитѣ тогава да повлияятъ до такъва степень въ езиково отношение на българската царска канцелария, щото послѣдната да изпъстри официалнитѣ си документи съ сърбизми? Може ли езикътъ на дубровнишкото оризмо или на търновския надписъ (или даже на боянския) въ 25-30 годишно растояние да прѣтърпи такива измѣнения, каквито се съглеждатъ въ вирпинския хрисовулъ? Културъ-историкътъ, безъ съмнѣние, ще отговори отрицателно. Нъ филолозитѣ заключаватъ: че дубровнишката грамота или оризмо „принадлежитъ къ *южно-македонской* школѣ писма, другая (Вирпиская) — къ *сѣверно македонской*, resp. къ *западно-болгарской*"?!*)—Въ заключение ще кажемъ, прѣдъ видъ на всичко горѣизложено, ний считаме вирпинския хрисовулъ *за подправенъ*, слѣдъ като църквата св. Георги била прѣобърната въ мънастирь, когато вече сърбскитѣ крале въ сѣверна Македония станали обикновенно нѣщо, и когато сърбското езиково влияние, вслѣдствие тѣхното властвуване тамъ, започнало да прониква съ по-голѣма интензивность. А туй не е могло да се извърши по-рано отъ срѣдата или даже края на XIV вѣкъ**).

---

*) Б. Цоневъ, въ „Класификация на българскитѣ книжовни паметници (София 1905 г.) дубровнишката грамота отнася къмъ търновскитѣ текстове съ забѣлѣжка, какво тя прави впечатление, че произлиза отъ Охридската правописна школа. На вирпинската грамота приписва *западно-българско* произхождение.

**) Понеже българскитѣ царе Иоанъ Александъръ и Иоанъ Шишманъ не сж владѣели нито Мракáта, нито земитѣ около рилския мънастирь съ него заедно, то ний не можемъ да считаме автентични грамотитѣ, дадени отъ тѣзи царе на мънастиря св. Никола и на св. Ивана Рилски. Що се отнася пъкъ до думитѣ „близъ раздуушенія"

Съ подправянето на хрисовула, мънастирската власть е гонила цѣльта да осигури прѣдишнитѣ си привилегии и ако може да придобие нови, главно отъ сърбскитѣ крале. (благочьстно бо іесть тако творити сӷымь и правовѣрнымь царемь и кралемь, т. е. подаровати и понавлѣти и потврьждати съ оусрьдыемь. Тъй се говори въ хрисовула на редъ 106 и 107).

Както е извѣстно въ хилендарския мънастирь сѫ вършени фалшификации и съ сърбски грамоти и то още прѣзъ XIV или XV вѣкъ. Туй се доказа отъ изслѣдванията на г. проф. Д-ръ Іованъ Радонић въ „Летопис кн. 183, 1895 г. И до като нашиятъ хрисовулъ губи за винаги историческото си значение (съшъдшю царство ми вь Долнѧѩ землѧ), той запазва важностьта си въ всѣко друго отношение, нъ вече като паметникъ отъ края на XIV или началото на XV вѣкъ.

вмѣсто „бысть раздрушенія" както ний погрѣшно сме ги чели, както ни казва г. Ильинскій, ще забѣлѣжимъ, че възъ основа само на тѣхъ не направихме заключението си, какво рилскиятъ хрисовулъ билъ прѣписанъ, а на основание, че хрисовулътъ е прѣписанъ на съвършенно новъ пергаментъ, който не е „близъ раздрушенія". Ето какъ се описва отъ ученитѣ: „Х р и с о в у л ъ т ъ е писанъ на хубавъ дългъ пергаментовъ листъ, който и сега още изглежда бѣлъ и свѣжъ, що показва, че хрисовулътъ дълго врѣме ще да е билъ негдѣ на сухо мѣсто скритъ, та не пострадали твърдѣ нито пергаментътъ нито писмото". (Приложение на „Църковенъ Вѣстникъ" кн. IV, V и VI стр. 117). Сѫщо и г. К. Иречекъ въ Пѫтувания по България на стр. 638 пише: „Тя (*грамотата*) *е добрѣ запазена* и изглежда, че въ врѣмето на турското нахлуване била е запазена може би въ Атонъ и слѣдъ това пакъ тукъ прѣнесена". Значи въ рилския мънастиръ сега се пази новия прѣписъ, направенъ отъ иеромонаха Партения, а не стария фалсификатъ, който билъ „*близъ раздрушенія*".

ИЗВѢСТИЕ.

Научното списание *„Минало"* излиза четири пжти прѣзъ годината въ четири книги, които обхващатъ 28—30 печатни свитъка (коли). Абонаментътъ е за България и Турция 12 лв., а за странство 15 лв. въ прѣдплата.

За обнародванитѣ статии въ списанието се плаща хонораръ 80 лева на кола.

Адресъ: Администрация на сп. „Минало", София.

Le journal historique **„Minalo"** (le Passé) paraît quatre fois par an. L'abonnement est de 12 francs pour la Bulgarie et la Turquie et de 15 francs pour l'Etranger.

Rédaction et Administration du journal „Minalo" à Sofia (Bulgarie).

Sommaire du 5ème et 6ème numéro:

Ант. цена

Година II. Книга 7 и 8.

МИНАЛО

Българо-Македонско

НАУЧНО СПИСАНИЕ.

Редакторъ

Г. Д. Баласчевъ.

СОФИЯ
Печатница П. Глушковъ
1913

Година II. **Книга 7.**

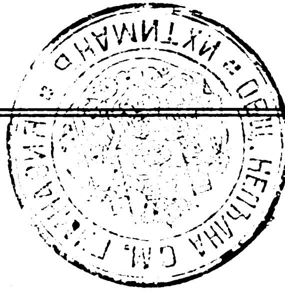

МИНАЛО

Българо-Македонско

НАУЧНО СПИСАНИЕ.

Редакторъ

Г. Д. Баласчевъ

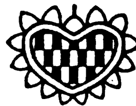

СОФИЯ
Печатница П. Глушковъ
1912 г.

Съдържание.

ИЗВѢСТИЕ.

Съ избухването на ***Балканскитѣ войни****, вслѣдствие на които всички бѣхме свикани подъ знамената, и редовното излизание на списанието „Минало“ биде врѣменно прѣустановено. Сега съ пускането на 7 и 8 книга, като се привършва II-та годишнина, подканяме г-да абонатитѣ да побързатъ да ни внесатъ абонамента, тъй като до сега държавата ни, ако и да подпомага по долнокачествени издания, не е указвала почти никаква материална подкрѣпа и по-нататъшното редовно излизание на списанието ни ще се дължи главно на подпомагането на абонатитѣ.*

ОТЪ АДМИНИСТРАЦИЯТА.

Г. Баласчевъ.

Словѣнски надписи отъ югозападна България*).

Другъ неизданенъ още надписъ отъ югозападна България е оня въ храмътъ на с. Бѣлово или въ мънастиря, посветенъ на св. Ив. Богословъ. Отъ ученитѣ пѫтешественици никой не е посѣтилъ тъзи старинна черква. Проф. К. Иречекъ, който пропѫтувалъ и по горното течение на р. Струма, като посѣтилъ мънастиря съжалява, че нѣмалъ възможность да влѣзи въ черквата[1]), затова и надписътъ ѝ оставаше непознатъ, както и значението на черквата. За първъ пѫть посѣти тази мѣстность съ научна цѣль Софийското археологическо дружество на 16 май 1909 г., между които бѣ и пишещия тѣзи рѣдове, когато се направи археологически излетъ до Кюстендилъ. Тогава единъ отъ членоветѣ на дружеството обнародва въ вѣстникъ *„День“* статия, върху значението на екскурзията и между другото писа на бързо въ слѣдната смисълъ. „На 16-и май около 30 души членове на дружеството потеглиха на археологическа разходка до Кюстендилъ. При Владайската гара пл. Витоша и Люлинъ се свързватъ и образуватъ прѣвалътъ, който дѣли Софийско отъ Граховско, кѫдѣто се отдѣля коритото на Струма отъ Искъръ. Желѣзницата отъ тукъ върви по течението на рѣката . . . По граховскитѣ хълмове и изъ клисуритѣ на тази мѣстность съ околиитѣ били разположени 30 крѣпости, които бранилъ юначно Кракра въ главѣ на пернишката крѣпость срѣщу Василия Българоубиеца; въ Радомирско започва мѣстностьта Мраката, която държи до струмския проломъ до с. Бѣлово. То сега е послѣдно село въ Радомирско и е разположено въ една котловинка, отъ която Струма се вмъква въ Земенската клисура, която се свършва

*) Продължение отъ кн. 5--6 стр. 46.

[1]) Тамъ на пладнѣ се отвори на лѣвия брѣгъ на Струма малка плодородна котловинка. Въ нея лежи селото Бѣлово . . . Отзадъ на котловинката се виждатъ скалисти врата, входа въ сѫщинскитѣ тѣснини на Струма. До тѣхъ на лѣво на една висота се издига подъ гората пакъ единъ малъкъ мънастирь, св. Ив. Богословъ, черквичка съ кубе, а до нея малка сграда съ нѣкаква си кржгла поиздадена кула. Цѣлото село бѣше заето съ вършене и мънастирятъ бѣше затворенъ, тъй като единствениятъ калугеръ самъ вършелъ нѣкждѣ си далечъ въ планината“. К. Иречекъ, Пѫтувания по България, стр. 533.

въ Кюстендилско. Проломътъ държи 4 часа пжть пѣша. Освѣнъ съ прѣлестното си положение Бѣлово привлича и поради старинския мънастирь св. Иванъ Богословъ. „Въ черквата му открихме особено любопитно начертание на кирилицата, образа на св. Ив. Рилски отъ XIV вѣкъ, ликоветѣ на деспота Дѣяна и жена му Дѣя (Евдокия) и други". Отъ надписа на южната стѣна — срѣднобългарска юсова редакция — личи, че Дѣянъ, бащата на сѣверо-македонския князъ Константина отъ XIV вѣкъ е билъ ктиторъ на манастиря. Надписитѣ иматъ цѣнно значение за историята на българския езикъ,

за югословѣнската история, а фрескитѣ на светцитѣ и образитѣ на Дѣяна и жена му съ корона, сж и тѣ отъ първостепенно значение за българската живописъ. Въ околностьта има и други черкви и мънастирчета, които поради далечината си отъ главния пжть сж останали не изучени. На близу е и мънастиря св. Никола Орѣховски при с. Пещера, познатъ по грамотата на царь Ивана Александра отъ 1347 г.". Възъ основа навѣрно на туй съобщение Народния музей поржча да се копиратъ за сбирката отъ фрески образитѣ на Ивана Рилски, на Прохора, сцената, която прѣдставлява тайната вечеря подъ двата вида и образитѣ на деспота Дѣяна и жена му Доя. А редакцията на „Минало" започна съ критическото

проучване на храмътъ на св. Из. Богословъ, поради което ходи на мѣстото два пжти и сне фотогравически снимки, както на повредения надписъ, тъй и на останкитѣ отъ ликоветѣ на ктиторитѣ на храма, които читателя вижда горѣ на клишето.

Крайщата на надписа сж поврѣдени; нъ началото може да се попълни сполучливо тъй както е взето отъ псалтиря: († г͠дн възлюбихъ бл͠го.л)ѣпиіє домꙋ твоєго и мѣсто всєл(єн)ня слави твоꙗ*) . . . и источникы водыж сицє желаєть д͠ша моꙗ къ тєбѣ.. нхъ н призрѣвь св(о)имъ промысломъ и многож бл͠готиж и вксѣкоє т . . . ж деспотѣ деꙗна . нсписа сж сн**) храмъ ст͠аго ıωан б͠гословц͠а.

Исторически обяснения върху текста и фрескитѣ.

Въ четвъртия редъ на надписа се чете деспотѣ деꙗна, а подъ надписътъ се намира образътъ на деспота Дъяна въ естествена голѣмина само, че третината дѣсна часть е повредена. Той е облеченъ въ деспотско облекло чисто византийско, стои гологлавъ съ окапали косми отпрѣдъ, възрастьта му изглежда доста напрѣднала. Дѣянъ въ ржцѣтѣ си трѣба да е държалъ храмътъ въ миниатюренъ видъ, който поднасялъ въ даръ на св. Ивана Богослова; позата отговаря за подобно нѣщо. До него се вижда ликътъ на жена, въ стойка на моляща се, облечена сжщо въ царско облекло, което се различава значително отъ византийскитѣ болярски женски облекла. На главата ѝ е нахлузена висока обла царска корона, украсена съ скжпоцѣни камъни и бисери. Надъ ушитѣ ѝ висятъ красиви бисерни накити. Подъ короната отъ задъ и странитѣ ѝ е провисналъ свиленъ бѣлъ обрусъ съ черни ржбове. Фигурата ѝ не е красива, ноздритѣ ѝ сж широки, а устата ѝ голѣма. Помежду ликоветѣ имъ четемъ: и подрꙋжиіє єго Доꙗ и чжди имь. Значи народното име на деспотицата е било Доя, съкратена форма отъ Евдокия. Налѣво отъ главата на Дѣяна трѣба да е стоялъ надписъ деспоть деꙗнь. По нататъкъ пъкъ отъ тѣхъ отстрани сж били изобразени синоветѣ на деспота и деспотицата: Иванъ Драгашъ и Константинъ и дъщерята имъ Теодора, които сж били тогава маловъзрастни. Слѣди отъ ликоветѣ на чедата слабо личатъ на стѣната още и сега. Така сж бивали изписвани ктиторскитѣ сѣмейства на черквитѣ прѣзъ XIV и XV вѣкъ по насъ; напримѣръ въ лѣсновския мънастиръ, въ крѣмиковския и пр.

---

*) *Κύριε, ἠγάπησα εὐπρέπειαν οἴκου σου καὶ τόπον σκηνώματος δόξης σου.* XXV псаломъ. Може би лице, което бѣ раввило съ св. писание ще попълни и другитѣ части отъ надписа, тъй като и тѣ сж взети отъ тамъ.

**) По нова форма, вмѣсто сыи нѣвѣрно отъ врѣмето, когато е прѣписванъ на стѣната надписътъ.

Отъ направенитѣ проучвания отъ редакцията ни, оказа се, че надписътъ не е отъ врѣмето, когато е билъ построенъ храмътъ (срѣдата на XIV в.), а е писанъ въ много по късно врѣме споредъ стария, който се намиралъ на сжщото мѣсто; тъй като сегашния фондъ на надписа е бѣлъ, измазанъ съ варъ, когато цвѣтътъ на старата стѣна е билъ тъмно зеленъ, както туй личи ясно отъ цвѣтътъ на стѣната, тамъ дѣто сж запазени образитѣ на ктиторитѣ. Нъ и тѣзи послѣднитѣ не могатъ да се отнесатъ къмъ XIV вѣкъ, както ги смѣтатъ нѣкои, а напротивъ, като се сжди по отличителнитѣ бѣлѣзи, които характеризиратъ по късната живописъ, трѣба да се считатъ не само ликоветѣ на ктиторитѣ, нъ изобщо цѣлата стѣнна живописъ въ този храмъ, като произведение отъ XV и XVI, ако не и началото на XVII вѣкъ[1]).

За да се оцѣни правилно значението на надписа и фрескитѣ въ бѣловския храмъ както и да се опрѣдѣли съ по голѣма точность врѣмето когато е билъ построенъ храмътъ, прѣди всичко трѣба да се прослѣди кой е билъ деспотъ Дѣянъ и неговата съпруга Доя и чедата имъ, които споредъ горѣнаведенитѣ извѣстия се явяватъ, като строители и на храмътъ св. Иванъ Богословъ? Върху поставения тукъ въпросъ сж се изказали отдавна мнозина историци-изслѣдователи и сж дошли до заключения които се различаватъ въ нѣкои и други отношения[2]). Ний ще се спрѣмъ само върху фактитѣ, които могатъ да се контролиратъ възъ основа на историческитѣ паметници, като допуснемъ и съображения, които сж по правдоподобни и отговарятъ на логическия ходъ на събитията.

Въ автентичнитѣ паметници Дѣяна намираме като севастократоръ прѣзъ 1354 г. **братѹ цр҃тка ми севастократорѹ дѣанѹ** (Miklosich, Monumenta Serbica, p. 143). Сжщо и въ писмото отъ папа Инокентия VI отъ 1354 г. се казва: Decano Sebastocratori Serbiae. (Thein. Mon. Hung. 15—16). Не ни е извѣстно кога е изкаралъ Дѣянъ по долнитѣ звания, като великъ войвода и пр. въ Душановия дворъ. Севастократорската си титла Дѣянъ трѣба да е получилъ прѣзъ врѣмето на коронацията на

---

1) „Запазената живописъ е първична ... Знаци за ударение въ сегашна смисъль на думата не сж употрѣбени. Това сжщо така отнася надписитѣ въ прѣдтурска епоха. Общата графика на писмото сжщо принадлежи на това врѣме, тъй че зографията трѣба съ пълно право да отнесемъ къмъ XIV в., къмъ врѣмето на ктитора Дѣяна, при когото **исписа сж си храмъ**". Йорданъ Ивановъ, Старински църкви въ Извѣстия на Българ. Археол. Друж. т. III св. I, стр. 61—62. Г-нъ Ивановъ не обърналъ внимание на късната фарма **си храмъ**.

2) Писали сж: К. Николаевић, Л. Ковачевић, Т. Флоринскій, Ст. Новаковић нѣколко пжти, Арх. Ил. Руварац, К. Иречекъ, Д-р Іов. Василевић (специална монография) и на български доста обширно Иорд. Ивановъ, въ Сѣверна Македония стр 110 и пр.

Душана, като царь прѣзъ 1346 г.[3]) Тогава, види се, и севастократорътъ Иванъ Оливеръ, владѣтеля на сѣвероизточна Македония, комуто Душанъ бѣ повѣрилъ и владѣнията на убития кесаръ Хреля († 1343 г.), билъ прогласенъ за деспотъ, защото въ лѣсновския надписъ отъ 1348/9 г. Оливеръ вече носи титлата деспотъ. Общоприето е отъ историческата критика, че Дѣянъ е билъ зетъ отъ сестра на Ст. Душана[1]). Въ паметницитѣ обаче такъво нѣщо не се намира. Душанъ въ грамотата нарича Дѣяна **брату царства ми**, нъ туй недоказва никакво родство, защото тогавашната дворцова етикеция изисквала го, щото царътъ да счита, деспотитѣ си, севастократоритѣ и великитѣ войводи като свои братя, както правили туй и деспотитѣ спрѣмо по-долнитѣ чинове. (**брать господства ми димитарь воевода**). Въ императорскитѣ писма царь Симеонъ Велики редовно се нарича духовенъ братъ на византийския императоръ. (Мин. Сбор., кн. XIII, стр. 287—8). При туй Теодора, за която се приема, че е била омѫжена за Дѣяна, въ пчинския поменикъ се казва **сестру царичину**, т. е. тя е била сестра на царица Елена и на българския царь Иоана Александра. Душанъ и царица Елена искали прѣзъ 1351 – 2 г. да омѫжатъ Теодора за визант. императоръ Иоана Палеолога, а Дѣянъ тогава е билъ вече жененъ за Евдокия или Доя. Критицитѣ отъ невнимание покалугерили Евдокия безъ да е помислювала за черно расо. Напротивъ, тя сама като царица се нарича Евдокия въ хрисовула, даденъ на светогорския мънастиръ св. Пантелеимонъ. (**и благочьстива и христолюбива госпогіа царица иевдокиа** . . .). Сѫщо и на фреската на Бѣловската църква тя е светско лице и като деспотица, Доя е съ царска корона на главата си. Изслѣдователитѣ, види се, за туй, че тя се нарича царица, сродили я съ сърбския царски дворъ. Нъ тѣ и въ този случай сѫ прѣнебрѣгнали пакъ дворцовата етикеция, както въ Сърбия, тъй и въ Византия. Споредъ Codina въ Византия женитѣ на деспотитѣ се титулирали царици. (*παριστaμένων ἄνωθεν τῶν δεσποτῶν καὶ τῶν βασιλισσῶν* Codin. p. 89 ed. Bonn.). Въ присѫтствието на царя, когато се обръщали къмъ деспотитѣ казвали имъ *ἡ βασιλεία σου*. Дворцовата етикеция сѫщото обръщение разрѣшавала и за севастократоритѣ даже и за кесаритѣ, които бивали привѣтствувани съ думата *ἡ βασιλεία σου*, т. е. царстко ти. (*τὸν μέντοι*

---

[3]) Sevastokratoren wurden der vojvode Dejan, der Gatte von Dušan Schwester Theodora, Besitzer des Gebietes von Kymanovo. C. Jireček, Geschichte der Serben. S. 388.

[1]) Ја држим, да су Драгаш и Константин били синови севастократора деспота Дејана и сестре цара Степана, а кћери краља Дечанског по имену Теодора, после смрти свога мужа у калуђерству назване Јевдокије . . . и още Дејан као зет царев постао је севастократор . . . Архим. Ил. Руварац, О кнезу Лазару стр. 106—108. Сѫщо и К. Иречекъ, въ Geschichte der Serben стр. 388 и 434.

δεσπότων ἔμπροσθεν τοῦ βασιλέως καλοῦσιν οὕτως ἁπλῶς, δέσποτά μου καὶ ἡ βασιλεία σου. Codin. Curop. p. 16). Аналогични примѣри намираме и у сърбитѣ. Анна — Мария Оливеровица като жена на деспотъ въ лѣсновския надписъ споредъ дворцовия обичай се титулира *ἡ πανευτυχεστάτη βασίλισσα**). Епирската деспотица, вдовицата Анна, която се прѣмжжила за българския деспотъ Иоанъ Комненъ Асѣнъ, братътъ на царь Александра, се титулирала *ἡ βασιλὶς Ἄννα*. Деспотъ Иоанъ Углеша въ писмото си до цариградския патриархъ отъ 1368 г. употрѣбява изражението *τῆς βασιλείας μου*; сжщо и въ дарителната му грамота на Зографския мънастиръ стои *ἡ βασιλεία μου*, а въ грамотитѣ му отъ 1369 четемъ царство ми. Недоумѣнието на нѣкои учени за употрѣбяванието на подобна форма сега се обяснява напълно, като се вземе прѣдъ видъ дворцовата етикеция, която допускала горното изражение за деспотитѣ и деспотицитѣ и пр. Значи, и нашата деспотица Евдокия или Доя имала право да се нарича царица безъ да е произхождала отъ царски родъ, както е нѣмала царско произхождение и деспотицата Анна Мария Оливеровица. Тя е била омжжена за Иоана Оливера, прѣди той да е получилъ вишитѣ санове въ сърбския дворъ, тъй като на фрескитѣ въ Лѣсново дѣцата й Крайко и Дамянъ още прѣзъ 1341 г. сж изобразени доста възрастнички. И Оливеръ получилъ високитѣ си санове за вѣрное ему поработаниѥ, а не за нѣкакво роднинство.

Анна-Мария не била втора жена на Оливера, както нѣкои приематъ. Двойно име Анна-Мария носела и съврѣменницата й епирска деспотица, която по късно биде омжжена за българския деспотъ Иоана Комнина Асѣна. При туй не трѣба да се забравя, че въ запазенитѣ документи Дѣянъ не е означенъ като роднина на сърбския дворъ, ако и да е било обичай да се означава роднинството: а напротивъ той спечелилъ благоволението на Душана „за все правовѣрноѥ и срьдьчноѥ поработєніѥ царства ми севастократора дѣана высєрьдьчныимь жаланіємь дарꙋѥть и записꙋѥть царьство ми . . . Тъй се казва въ грамотата, а не за нѣкакво си роднинство съ царския дворъ.

Между туй модернитѣ историци, при все че се чете въ пчинския поменикъ: помѣни господи благочьстивꙋ господꙋ: раба божіа ѡливера (деспоть), раба божіа деіана (деспоть), . . . неговорятъ нищо за политическата дѣятелность на деспота Дѣяна, а спиратъ само съ севастократорката (C. Jireček, Ges·

*) Мнозина историци смѣтатъ Дѣянъ, Оливера и Богдана за братя ... Братя не сж били, но сж били роднина поради сродяванието имъ съ Душана: „Дѣянъ зеть на царя, а Оливеровица една отъ царкинитѣ и се нарича „*василиса*" (царица). Йорд. Ивановъ, Сѣверна Македония, стр. 112. Подиръ тѣзи ни проучвания статията: „*Велбуждското княжество*" въ горната книга губи научното си значение.

chichte der Serben S. 388. Йорд. Ивановъ, Сѣверна Македония: стр. 112 пише: „Споменитѣ за Дѣяна спиратъ въ 1354 г., та се мисли, че той не е прѣживѣлъ Душана. Оливеръ сѫщо се изгубва отъ сцената слѣдъ 1355 г.)“. Сега нашия надписъ установява, че извѣстието въ пчинския поменикъ е достовѣрно и че Дѣянъ е прѣживѣлъ Душана, и подиръ смъртьта му (1355 г.) е станалъ деспотъ. Значи, и нашия бѣлорски храмъ до горната дата не е могалъ да бѫде построенъ. Деспотитѣ, севастократоритѣ и кесаритѣ въ византийския дворъ нѣмали никаква служба въ двора, освѣнъ ако не сѫ бивали назначавани да управляватъ отдѣлни области въ империята. (Ὁ δεσπότης μὲν ὁ σεβαστοκράτωρ καὶ ὁ καίσαρ οὐδεμίαν ὑπηρεσίαν ἔχουσιν, ἐὰν μὴ ταχθῶσιν εἰς ἡγεμονίαν. Codin. Curopal. p. 28). Въ Византия прѣзъ XIV в. деспотския санъ се давалъ на синоветѣ на императора, на братята и на зетоветѣ и старшинството започвало отъ синоветѣ и свършвало съ зетоветѣ. (Δεσπότης. Σημείωσαι ὅτι οἱ τοῦ βασιλέως υἱοὶ οἱ δεσπόται προΐστανται τῶν ἀδελφῶν καὶ τῶν γαμβρῶν τοῦ βασιλέως δεσποτῶν καὶ αὐτῶν ὄντων. ibid.). Българскитѣ деспоти и севастократори, които ни сѫ извѣстни до сега сѫ управлявали отдѣлни области, като свои бащинии. Не е извѣстно до сега дали е имало въ срѣдновѣкова България деспоти, севастократори и пр. които да не сѫ имали подъ властьта си свои области, както е имало въ Византия. Царскитѣ синове въ България не сѫ имали деспотски санъ, а сѫ се наричали царь или сынь царевъ. Нѣкои отъ царскитѣ братя и зетове сѫ бивали деспоти, както и по блискитѣ роднини, а сѫщо и севастократори. Нь въ България и Сърбия е имало деспоти, които сѫ били съвсѣмъ чужди на царския дворъ и сѫ получавали този най високъ санъ поради заслугитѣ си къмъ държавата и царя, които имали нужда отъ тѣхъ. Получаването на сана се съпровождало съ религиозна церемония, при която сѫ се чели отъ патриарха прѣдвиденитѣ молитви за случая, като сѫ бивали възлагани диядеми на главитѣ имъ и пр. и се прѣдвиждали специални облекла споредъ чинътъ. При получаването на сановетѣ трѣба да сѫ полагали и прѣдвидената клетва, че ще бѫдатъ вѣрни на царя. И нашия Дѣянъ още като севастократоръ ималъ своя бащиния въ жеглиговската хора или область, дѣго ѥсть сьзидаль ꙋ своѥи бащинѣ ꙋ земли жеглиговской а ꙋ мѣстѣ рѣкомѣмь Архїлиѥвица храмъ, посветенъ на Въведение Богородици (въ Кумановско)*). И до като отначало територията на бащинията му се ограничавала само съ Жеглиговзката область, като деспотъ той владѣелъ и Велдбужско. Нь кога е получилъ той деспотския си санъ и отъ кога датира завземанието отъ него на основаното отъ Оливера сѣверомакедонско деспотсгво, което станало тогава важно културно срѣдище на балканскитѣ словѣни?

---

*) Monum. Serb. p. 143. Сега се нарича Карпински мънастиръ.

Дѣянъ до живота на царь Ст. Душана не изглежда да е станалъ деспотъ. Нъ имаме извѣстия, че деспотски санове сѫ се раздавали по късно и отъ новия сърбски господарь Уроша, когато послѣдния се вѣнчалъ за царь а сѫщо и отъ краль Вълкашина. **Сь же Влькашинь сподоби се оть Оурошa чьсти деспотскаго сана, потомь же и вѣнчаваеть его . . ., и вьзлагаеть на се вѣньць кралевства срьбьскаго, брату же своемоу Оуглѣши вьроучаеть страны земле грьчьскые сь саномь деспотскые чьсти.** Тъй се говори въ старосърбскитѣ лѣтописи и родословитѣ. По за вѣрвание е обаче, какво Дѣянъ деспотския си санъ е получилъ отъ Уроша, до 1366 г. Нъ не е изключена възможностьта, щото туй да е станало и при Вълкашина и то слѣдъ смърьта на деспота Оливера, чиито владѣния Дѣянъ получилъ по насилственъ начинъ, тъй като прѣкитѣ наслѣдници сѫ били Оливеровитѣ синове Краика и Дамянъ и пр., които се изреждатъ поименно въ лѣсновския поменикъ*) При туй може само да се прѣдполага, че Оливеровитѣ синове сѫ държали страната на изгонения царь Урсша. [**Тьже** (Урошъ) **праведныи, аще и пострада вь изгнанiи царскые чьсти отьчьства своего . . .**] отъ краля съуправитель Вълкашина, та поради това може би да сѫ изгубили благоволението на всѣсилния краль, който поради туй и подържалъ Дѣяна или неговитѣ наслѣдници: царица Евдокия, деспота Иоана Драгаша и господина Константина. Че Дѣяновци сѫ се борили съ сърбски владѣтели и по такъвъ начинъ сѫ увеличили своитѣ владѣния, говори, ако и не ясно, историкътъ Л. Халкокондилъ. *Ἐνταῦθα μὲν οὖν ἐγγυᾶται Κωνσταντῖνος ὁ Ζάρκου Δραγάσεω δὲ ἀδελφός, ὃς ἐκείνου τελευτήσαντος τοῦ Ζάρκου ἦν ἀνδρῶν ἄριστος τὰ ἐς σύνεσίν τε καὶ πόλεμον οὐδενὸς λειπόμενος τῶν ἐς ἐκεῖνον τὸν χρόνον, καὶ πρός τε Ἀλβανοὺς καὶ Τριβαλλοὺς πολέμους διαπολεμῶν χώραν τε αὐτῷ ὑπηγάγετο οὐ φαύλην, καὶ ἐπὶ τῇ τελευτῇ αὐτοῦ Κωνσταντῖνος ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ κατέσχε*

---

*) Его какво писалъ напослѣдъкъ за Дѣяна сърбския академикъ Ст. Новаковић.

„Тога деспота Оливера син је Дејан (отац Констандина и Драгаша, познатих македонских господара). И пошто се Оливер већ 1347 поминье као деспот, а пошто сам цар Стефан повельом од 1349 (по право е 1354 г.) сина Оливерови Дејана назива много *льубавим и всесрдачним братом царства ми* и пошто га, у истом писму назива и севастократором, а севастократор је, такође, по византијским обичајима брат или зет, или какав год. други близак рођак — то се међу 1341 и 1347 цар Стефан морао сродити с кућом Оливером, и онда су, услед тога, дошли познати чинови сродства Оливеру и сину ньегову Дејану. Пошто је Оливер, услед тога, још пре проглашенья царства, добио чин севастократорски, изгледа да е цар Стефан о проглашенью царства Оливера узвисио у чин деспотски, а сину му Дејану дао чин севастократорски", Ст. Новаковић, Византијски чинови и титуле, въ Глас Српске Кральевске Академије кн. 78, 1908 г. Всичко до тукъ изложено отъ Ст. Новаковича не издържва критика, защото Дѣянъ не личи въ списъка на фамилията на Оливера; (той е изобразенъ доста старъ на фрескитѣ), защото братя се наричали помежду си и чуждитѣ господари, защото и въ Византия имало деспоти и севастокрстори, чужди съвсѣмъ на двора и пр. и пр.

τὴν χώραν... Chalcocond. p. 81. Също и по късното сродяване на Дѣяновото сѣмейство съ роднинитѣ и съюзници на краль Вълкашина, именно Балшичитѣ, говори въ полза на добри отношения между Вълкашина и Дѣяновци. Нъ билъ ли е живъ деспотъ Дѣянъ къмъ 1371 г. и дали е взелъ участие заедно съ 60000 хилядната армия на Вълкашина, и Углеша на Маричката битка срѣщу турцитѣ? Върху туй източницитѣ нищо ясно не говорять. Обаче модернитѣ историци приематъ, че прѣзъ 1371 г. краль Марко, синътъ на Вълкашина, деспотъ Иоанъ Драгашъ и братъ му Константинъ и други сж почнали да плащатъ данъкъ на турския господарь и да помагатъ съ войски на турцитѣ. (Mit der Schlacht an der Marica beginnt die türkische Herrschaft über die Südslaven . . . Die serbischen Fürsten in Makedonien wurden gezwungen, dem türkischen Herrscher Tribut zu zahlen und Herresfolge zu leisten: König Marko, des Vlkašin sohn, Despot Dragaš und sein Bruder Konstantin. u. a. Const. Jireček, Geschichte der Serben S. 438). Значи, споредъ тѣхъ, трѣба деспотъ Дѣянъ вече да не е билъ между живитѣ. Нъ ако се сжди по турскитѣ източници, излиза, че деспотъ Иоанъ Драгашъ и Богданъ едва къмъ 1374 г. се подчинили на Мурада, и то слѣдъ като станалъ васалъ царь Иоанъ Шишманъ, който на 1372 г. получилъ турска помощь, съ която се опълчилъ срѣщу влашкия воевода Владиславъ. Халкокондила изрично навежда, че Мурадъ прѣдприелъ походъ срѣщу деспота Иоана Драгаша и опустошилъ владѣнията му слѣдъ като българския царь Шишманъ и византийския императоръ били заставени да станатъ васали на Мурада (*καὶ Θεόδωρος εἵπετο τῷ Αμουράτῃ ὅποι ἂν στρατεύηται, καὶ φόρον τε ὑποτελεῖς... Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπὶ Δράγασυν τὸν Ζάρκου ἡγεμόνα τὴν ἐν τῷ Ἀξιῷ ποταμῷ χώραν στρατευσάμενος κατεστρέψατο, ἐς φόρου τε ἅμα ἐπαγωγήν; . . . Μετὰ ταῦτα Πόγδανον τὸν ταύτῃ ἡγεμόνα ὑπαγόμενος . . . καὶ ὡς μετριώτατά τε καὶ ἐλευθεριώτατα προσφερόμενος τοῖς ὑπ' αὐτὸν γενομένοις ἡγεμόσι Τριβαλλῶν, καὶ Μυσῶν καὶ δὴ Ἑλλήνων*). L. Chalcocond. p. 38–39. (Амирътъ Муратъ се възхвалива отъ Халкокондила за нѣжната му обноска спрямо християнскитѣ владѣтели васали).

Понеже веднага подиръ *Маричката битка* намираме Иоана Драгаша като деспотъ на прѣдишното Оливерово деспотство, а деспотския санъ, споредъ дворцовитѣ етикетни понятия, не сж могли да заематъ едноврѣменно баща и синъ, то смѣло може да се направи заключение, че деспотъ Иоанъ Драгашъ още прѣди маричкото сражение е управлявалъ заедно съ майка си Дѣяновото деспотство. Ще каже, че нашия Дѣянъ не взелъ участие въ горното сражение, защото не ще да е билъ живъ. Не трѣбва да се забравя, че слѣдъ като християнскитѣ владѣтели станали васали на турцитѣ, тѣ не сж могли вече да раздаватъ висши санове. Затова и Константинъ Дѣяновъ Драгашъ си остава господинъ, както и Лазаръ — князъ и пр. И нашия

легендаренъ Марко трѣба да е билъ провъзгласенъ за краль и съуправитель още прѣзъ живота на баща си Вълкашина, какъвто и останалъ до смъртьта си, ако и да е билъ турски васалъ, както и царь Шишманъ. Иоанъ Драгашъ пъкъ изглежда да получилъ деспотския си санъ отъ краль Вълкашина, когато билъ даденъ и на Углеша деспотския чинъ къмъ 1366—67 г. Прѣдъ видъ на всичко горѣизложено може да се приеме, че и нашия Бѣловски храмъ е могълъ да бѫде построенъ отъ деспота Дѣяна между 1356 —1366—7 г., когато и е деспотувалъ Дѣянъ Драгашъ.

* * *

Другъ интересенъ въпросъ, който сега вече може сполучливо да се разрѣши е женитбата на Константина Дѣяновъ Драгаша, която е свързана и съ отношенията му съ българския дворъ. На третия листъ отъ така извѣстното Кързон-Заучеровото евангелие, което е писано къмъ 1356 г. и се съхранява въ британския музей въ Лондонъ е изобразенъ съ цвѣтове въ миниатюренъ видъ нѣкой си деспотъ Константинъ, зетъ на царь Иоана Александра, а до него се намира красивия образъ на кера Ѳамаръ деспотица и дъщи царева*). Прѣзъ 1878 г. проф. Т. Успенски въ жур. Мин. Народ. Просв. часть CXCIX стр. 19—20 и К. Гротъ въ Руск. Фил. Вѣстн. отъ 1887 г. кн. 1 се изказаха, че този Александровъ зетъ, деспотъ Константинъ, трѣба да е билъ втория синъ на Дѣяна, който е извѣстенъ съ титлата господинъ Константинъ, владѣтель на сѣверна Македония къмъ края на XIV вѣкъ. Нъ проф. К. Иречекъ, като ималъ прѣдъ видъ извѣстието въ бистричката лѣтописъ, дѣто се казва: „Мурадъ проводи да искатъ сестра му, която Шишманъ даде по неволя да стане владѣтелка“, подирѣ, съобщението на Халкокондила, и онуй на българската хроника, и на синодикътъ, дѣто се казва: кера Ѳамари . . великонгѫи обрѫчници же сѫщи великаго Ямира Ямоурата · оданѣ же бывши за нь рода ради българскаго, рѣшава въпроса, че Муратъ взелъ като вдовица женага на деспота Константина, кера Ѳамаръ царицѫ. Противъ този приемъ се обяви Йорд. Ивановъ, като защищава отново възгледътъ на Успенски и Грота. Въ специалната статия: „Нѣщо за женитбата на Константина Дѣяновъ“ (стр. 117—124 въ книгата Сѣверна Македония). Йорд. Ивановъ слѣдъ като навежда редица съображения отъ съмнителенъ характеръ, твърди, че Константинъ Драгашъ сганалъ зетъ на царь Александра. Напр., Йор. Ивановъ подобно на Любича и др. приема, че имало монети отъ Константина съ титлата деспотъ, което ние провѣрихме и се указа неприемливо. Твърди се сѫщо, че Константинъ ковалъ и монети съ арабска азбука. Нъ отъ справката ни се установи, че въпрос-

---

*) Контуритѣ, вижъ въ Минало, кн. I стр. 95.

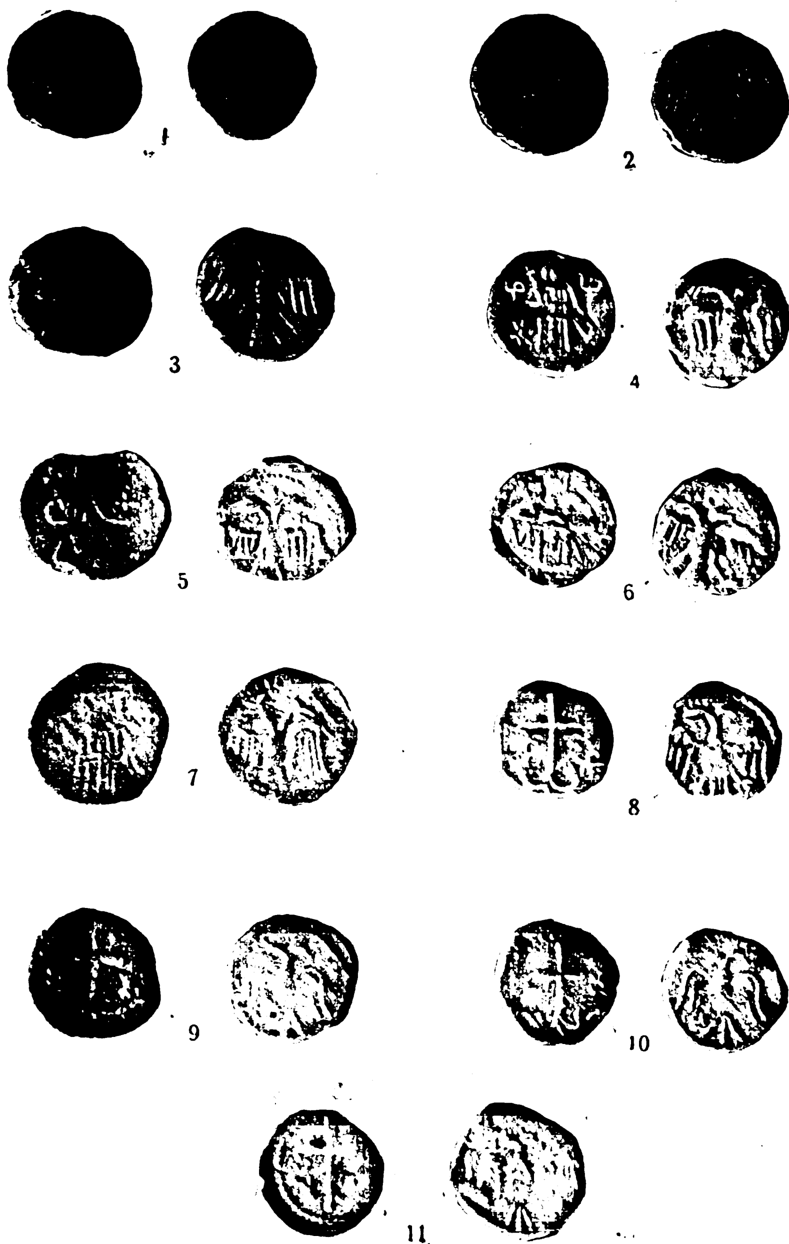

Монети съ двуглавъ орелъ отъ царь Мих. Шишмана. 1323—1330 г.

ната монета е Кратовска. Що се отнася до Константиновата дреха, която се украсявала съ гербътъ на Неманичитѣ, то и туй е неприемливо. „Особено пъкъ важна въ случая е обшивката на горнята дреха на князя: съ златни двуглави орли на червено поле — гербътъ на Неманичитѣ въ Сърбия, чийто потомецъ се броилъ Константинъ, защото майка му царица Евдокия била Душанова сестра". (Сѣверна Македония, стр. 120). Ний още въ II кн. на *Минало* стр. 180 наведохме, че българскитѣ царе сѫ сѣкли монети съ орелъ; а сега Н. Мушмовъ*) установи, че даже монети съ двуглавъ орелъ е ковалъ още царь Михаилъ Шишманъ, както читателя вижда на стр. 201 на клишето. Тъй че, двуглавия орелъ на дрехата на Константина е билъ общъ платъ за деспотитѣ, били тѣ българи, сърби или византийци. И Оливеръ е изобразенъ съ дреха отъ подобенъ платъ, сѫщо и мантията на историческия краль Марко и пр. И слѣдъ като г. Йорд. Ивановъ се изказва въ полза на родството на Константина Дѣяновъ Драгаша съ българския дворъ, заключава, както слѣдва: „Ясно е прочее, че най старата Александрова дъщеря „Кера Тамаръ е била женена още въ 1356 г. за Константина Дѣяновъ и че нейната най малка сестра Мария Десислава е била дадена на Мурада въ 1371 г.". (Стр. 123)**).

---

*) Античнитѣ монети на Балкан. Полуостровъ и на българскитѣ царе, стр. 489.

**) Този си възгледъ подържа и разширява г. Иор. Ивановъ и въ скоро обнародваната статия „Старински църкви въ юго-западна България" (Извѣстия на Българ. Археолог. Друж. томъ III свезка I стр. 69)". „Ктиторството на Дѣяна въ Бѣловския монастиръ дава поводъ сѫщо така да се говори за сръбско-българската държавна граница по горня Струма при Душана и Александра. Държавата на Дѣяна е обхващал. сѣверо-македонскитѣ крайща; изпърво тя се е включвала въ Душановото царство, а при сина на Душана, Уроша, се е отцѣпила като независима. За опрѣдѣляние границитѣ между царь Ив. Александровата държава и Дѣяновата область, помага отъ една страна грамотата на сѫщия Александра, дадена на Орѣховския монастиръ, а отъ друга — присѫтствието на Дѣяновия ликъ въ Бѣловския монастиръ. Споредъ реченната грамота, която по езикъ, графика и печатъ трѣба да се признае за автентична, монастирътъ св. Никола Орѣховски (Мрачски), с. Благсница, с. Скрино и др. мѣста по Струма заедно съ Бѣлово, въ Радомирско и Дупнишко, влизали въ българската държава прѣзъ 1347 г. Сѫщитѣ тѣзи земи, съ Бѣлово, слѣдъ десетина години спадали въ областьта на Дѣяна, който е ктиторъ на Бѣловския монастиръ. Какъ да се обясни тогава тази териториална промѣна, когато се знае, че по това врѣме не само, че не е имало вражески отношения между Сърбия и България, но дори двѣтѣ държави сѫ живѣели въ слога и роднинство. Увеличаването слѣдователно на Дѣяновата область на смѣтка на Ив. Александровата държава е трѣбало да стане при нѣкои мирни условия. А такива наистина е имало. *Дѣяновиятъ синъ Константинъ сталалъ зетъ на българския царь и, като прикя, по обичая на Византия и на другитѣ балкански държави, получилъ проширение на сѣвернитѣ прѣдѣли на бащината си земя.* Тази женитба е засвидѣтелствувана между друго и отъ образитѣ на младоженцитѣ въ Лондонското евангелие, писано по заповѣдь на Ив. Александра около 1356 г. . . . Това събитие, загатнато отъ Успенски и Грота и обосновано по широко въ моята статия: Нѣщо за женитбата на Константина Дѣяновъ, напослѣдъкъ бѣ прието и отъ проф.

Краль Марко (1371—1394 г.).
(По фреската въ мънастира св. Димитри — Скопско).

По поводъ на всичко горѣизложено ще забѣлѣжимъ, първо: Константинъ Дѣяновъ не е могълъ да бжде деспотъ прѣзъ 1356 г. защото баща му Дѣянъ Драгашъ на 1354 г. билъ още севастократоръ. Слѣдователно, той не е билъ оня Константинъ деспотъ, който още на 1356 г. станалъ зетъ на царь Александра. Второ, Константинъ Дѣяновъ въ официалнитѣ съврѣменни светогорски актове се нарича *господинъ* 1379 г. и пр., а не деспотъ. Господинъ Константинъ не е получилъ деспотски санъ, защото, като господинъ го заварило турското господство; а великия емиръ Мурадъ не раздавалъ титли на християнскитѣ владѣтели, които му станали васали. Трето, Константинъ господинъ на каменнитѣ дискове въ погановския мънастиръ се явява като ктиторъ на храма заедно съ госпогйа Елена*). Значи, Константинъ Драгашъ не билъ ожененъ за кера Ѳамаръ деспотицж и дъщи царева, а за нѣкоя си госпожа Елена. Дъщерята на Константина Драгаша се наричала Елена и била омжжена за византийския императоръ Мануила Палеолога). При туй и въ погановския поменикъ четемъ: **помени гн҃и блг҃очьстиваго цара Константина и госпожѫ Єленѫ**, дѣто погрѣшно Константинъ е нарѣченъ царь, а жена му си остава само съ титлата госпожа. Четвърто, на фрескитѣ въ храма св. Иванъ въ Бѣлово, който, както забѣлѣзахме, билъ построенъ прѣзъ деспотствуването на Дѣяна между 1356—76 г., Константинъ е билъ изобразенъ като младежъ (сега само незначителни слѣди сж запазени). Значи, той тогава още не билъ пълнолѣтенъ, та не е могълъ да бжде ожененъ за Кера Тамаръ. Въ такъвъ случай зетътъ на царь Александра, деспотъ Константинъ, ще да е билъ нѣкой отъ деспотитѣ, които владѣели земи въ българската държава, толкозъ повече, че такива имало достатъчно въ България. (Минало, кн. 5—6 стр. 150). Тъй че не се уяснява нито „историята на фалшивата (?) сръбска грамота“ за Орѣховския монастиръ“ нито пъкъ е прѣтърпѣла измѣнение старата граница между България и Сърбия, поради нѣкаква си женитба на Константина съ българска ужъ царица. Напротивъ, българскиятъ текстъ на грамотата си остава подправенъ, тъй като царь Иоанъ Александъръ не владѣелъ селата и мѣстноститѣ, които ужъ ги подарилъ на Орѣховския монастиръ.

* * *

Освѣнъ туй въ храмътъ св. Иванъ въ Бѣлово се намира и една надгробна плоча съ словѣнски надписъ. Тя била намѣрена при гробищата и отъ тамъ я прѣнесли въ черкцицата,

Иорга. (Geschichte des Osmanischen Reiches, Gotha 1908, I 234). Заедно съ устяновяването на този фактъ за прѣдаването на Радомирско, съ Бѣлово, къмъ Дѣяновитѣ земи, се уяснява още по добрѣ историята на фалшивата сръбска грамота за Орѣховския (Мрачски) монастиръ, която обнародвахъ въ своитѣ Български старини изъ Македония, стр. 149 сл.“.

*) Отъ вънъ въ стѣната на фасадата сж зазидани три каменни диска, на които се виждатъ издълбани имената на св. Ив. Богословъ, „господинъ Константинъ“ и „госпог(і)а Елена“. К. Иречекъ, Пжтувания по България, стр. 496.

кждѣто служила като подъ, и съ надписната часть била обърната къмъ земята. Свещеникътъ изкаралъ плочата на вънъ въ двора и я изложилъ на слънце. Още неповрѣдена ний фотографирахме плочата съ надписа. Сега той е съвсѣмъ поврѣденъ, защото сухия въздухъ злѣ повлиялъ на варовития глиненъ шистъ. За надписа говори г-нъ Йорд. Ивановъ въ трета книга отъ Извѣстията на Археолог. Дружество въ София, кждѣто се посочватъ и паралели. Ний се отказваме да говоримъ, защото първо нему съобшилъ свещенникътъ за сжществуванието на надписната плоча, на която фотографич. снимка вижда тукъ читателя, когато надписътъ още не бѣше поврѣденъ.

Тоя надгробенъ надписъ гласи:

Почто дивитє сє ѡ члѡвци зрѣщи гроба моєгѡ ȣвѣдитє ꙗко и ви тлєнї ѥстє ꙗко жє и ꙗзъ понєжє бѣхъ ꙗкожє і ви . . ви мо(жє)тє бити ꙗко жє и ꙗзъ мнѣ жє прѣставлш(ȣ сє) мнихȣ ꙗковȣ прѣждє звана гѡ ꙗнȣлъ коєго в . . .*).

Ако се сжди по характера на буквитѣ този надписъ отъ палеографическа гледна точка може да се отнесе къмъ XV даже и XVI вѣкъ.

---

*) Жално, че и тая надгробна плоча не е още прибрана въ Народния музей.

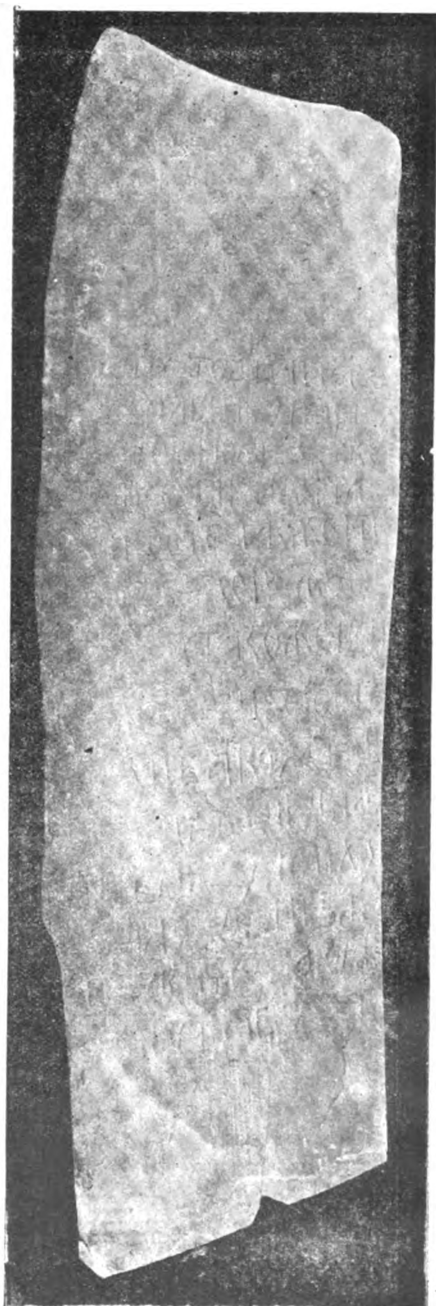

Надгробна плоча съ словѣнски надписъ въ с. Бѣлово.

Другъ надписъ, който и до днесъ още не бѣ точно обнародванъ, е оня въ храма на мънастира св. Богородица надъ село Драгалевци до София*). Той е отъ 1476 г. и се отнася къмъ онѣзи нѣколко паметници отъ втората половина XV вѣкъ, които взети на едно откриватъ една епоха, презъ която християнското население въ тѣзи области си е било поотдъхнало отъ вѣковния размиренъ животъ, прѣпълненъ съ убийства и опустошения. Тогава мѣстното население, което не е стояло злѣ още въ икономическо отношение се е погрижило вече и за поправката и прѣзографисването на поквареннитѣ и поруганитѣ храмове отъ турцитѣ, които при завладѣванието на християнскитѣ земи, съобразно съ религиознитѣ си понятия, трѣбало да разрушаватъ до основитѣ всичко свето за невѣрницитѣ. Его фотографическа снимка на тоя надписъ, който гласи:

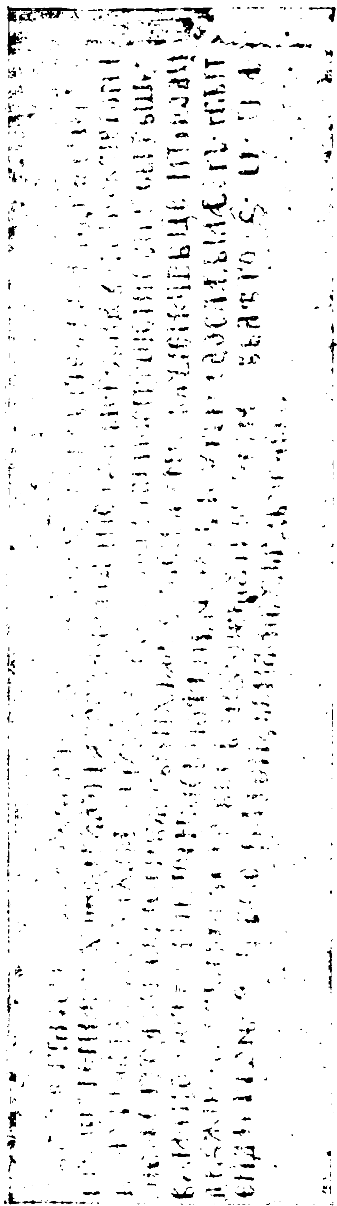
Надписъ въ мънастирския храмъ „св. Богородица" до с. Драгалевци (Софийско) отъ 1476 г.

† бжтьвнимь ти промислωмь х҃е вьса мѹдрѣ ѹстроивы. мьздωвьздатель бѹди и д҃шеспаситель бг҃опочтеннаго и х҃олюбиваагo радослава ма҃вра. и подрѹжиные iего вйдѹ и синωве iего николѹ граматика и ста҃хна. † ызволенїiемь ωц҃а. и сьпоспѣшение сн҃ i сьврьшениемь ст҃го дх҃а. сыiн сты҃ и бж҃тьвныi храмь ст҃ие и славние вл҃чце наше бц҃е и прн҃нωдѣвѫ марию. потрѹды и пописа сь потьщанынiемь кѵры радославь маверь. и сь подрѹжнiем҃. и сь сынωве iего. вь вѣчную iему паметь аминь. вь лѣто з҃.ц҃.п҃.д҃ ендиктїωнь. а҃ цр҃твующаго измаила мехмедь челепїе...

*) Отъ селата подъ Витоша най далече въ лѣво лежи Бейлеръ Чифликъ, едно врѣме, казватъ, лѣтно сѣдалище на беглер-бейоветѣ. Послѣ иде Драгалевци, съвършенно скрито въ лѣсъ отъ голѣми стари орѣхи, прорѣзанъ отъ

Надписътъ не е пъленъ, последнитѣ два-три реда изглежда да сж заличени неизвѣстно кога; може би тѣ сж съдържали извѣстия, за станалото прѣзъ царуването на султанъ Мехмеда II, които съобщения сж били противни за турцитѣ, та отстрахъ сж били заличени тогава още или по късно. Характера на писмото по формата си е доста сходенъ съ грѫцкия надписъ отъ 1441 на Матеса Кантакузина Палеологина, който се намира въ месемврийската черква „Възнесение“ *). Сжщо и черковната живопись е доста сходна съ грѫцката въ Месемврия на черквата Аналипсисъ. Тъй че храмътъ въ Драгалевци, издигнатъ отъ царь Иоана Александра, е билъ прѣзографисанъ отъ Радослава Мавра на 1476 г. Нуждата отъ прѣзографисвание и на този храмъ се обяснява съ туй, че турцитѣ при покоряванието на Софийско сж повредили християнскитѣ черквици. Прѣзъ нѣколкото обсади на софийската крѣпость отъ Лала Шахинъ, който владѣелъ Ихтиманъ и Самоковъ, трѣба да е билъ разрушенъ и мънастира св. София и повредена самата величествена черква св. София, която се намирала вънъ отъ софийската крѣпость. (За обсадитѣ на София отъ турцитѣ виж. Извѣстия на Истор. Д-ство кн. II стр. 91—92 и пр.). А че храмътъ св София се намиралъ вънъ отъ крѣпоста не подлежи на съмнѣние. (Вижъ планътъ на крѣпостьта отъ Добрѣвски). Сжщото приематъ и братя Шкорпилови въ статията: Срѣдневѣковни черкви и гробища въ София. (Мин. Сборн. кн. II стр. 47 дѣто четемъ: „св. София, заедно съ открититѣ черкви се намиратъ вънъ отъ калето, което е заграждало града София въ срѣднитѣ вѣкове). Къмъ края на XV вѣкъ била поправена и прѣзографисана и черквата св. Георги въ крѣмиковския мънастиръ. Дали пострадала тогава отъ турцитѣ и боянската черква, точно не ни е извѣстно; нъ може да се прѣдполага, че турцитѣ не ще да сж пощадили и нея. И живописьта на черквицата до с. Беренде (Царибродско) е отъ по късно врѣме, при все че братя Шкорпилови на 1888 г. затекли още неповрѣденъ надписъ: ιωана. асѣна. въ хъ бь блгвѣрнь црь. и само(д)рьжец в лѣ. отъ вънъ надъ пжтнитѣ врата на черквицата. (Сега е измитъ надписътъ. За врѣмето на черковната живописъ на този храмъ писахме статийка въ вѣстникъ „Прѣпорецъ“ 1910 г. 6-и октомври).

буйни планински потоци. Надъ селото при единъ завой на Витоша лежи малъкъ мънастиръ съ не голѣмъ лѣсъ. Основалъ го е подъ името „Прѣчистои Богоматери, иже иесть въ Витоши“ българскиятъ царь Иванъ Александъръ въ срѣдата на XIV вѣкъ, а синъ му царь Шишманъ потвърдилъ привилегиитѣ му съ грамота и до сега запазена. Въ черквата се виждатъ фрески съ образитѣ на Софийския велможа Радославъ Мавра, на жена му Вида и на синъ му Никола Граматикъ, който на 1476 г. прѣзъ царуването на султанъ Мохамедъ II се разпоредили да се зографиса изново черквата. (К. Иречекъ, Пжтувания по България, стр. 66).

*) Мин. Сбор. кн. III стр. 30.

Черковната живописъ въ мънастиря св. Богородица до Драгалевци, остава и до днесъ като най цѣнна и най стара датирана въ България. Затова този храмъ заслужава повече внимание отъ всѣки другъ изъ българскитѣ земи; и ако се взиматъ мѣрки за запазването на нѣкаква стѣнна живописъ, прѣди всичко такива би трѣбвало да се вrematъ за фрескитѣ въ черквицата до с. Драгалевци, които иматъ и научно значение за насъ.

* * *

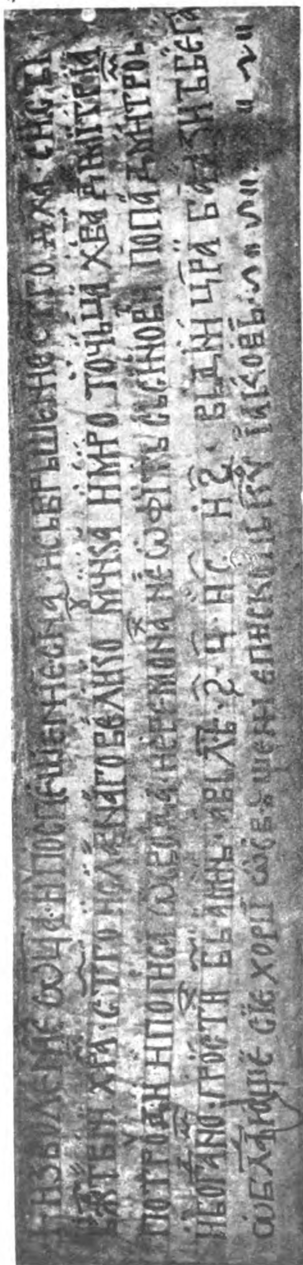

Стѣненъ надписъ въ мънастирския храмъ св. Димитъръ до с. Бобошево отъ 1488 г.

Другъ надписъ пакъ отъ сѫщото врѣме е оня въ черквицата св. *Димитъръ* близо до с. Бобошево (Дупнишко), три четвърти часъ на сѣверозападъ въ гората. Тукъ читателя вижда фотографическата снимка на надписа, който гласи:

† изволениемь ѿца. и поспешениемь с҃на. и съвръшение с҃тго д҃ха си с҃ты бж҃твни храм. с҃тго и славнаго великомѹченика и мироточьца х҃ва димїтрїа потруди и пописа ѿ свода. иеремонахь неѡфїть сь синови си попа димітромь. и богданомъ. прости ихъ б҃ь аминъ. а вь лѣт. ҂з҃ ц҃. и҃. е҃. и҃ѕ. вь дни ц҃ра баязитъ бега. ѡбладающе сїе хоры ѡсвѣщени епископъ кѵр їаковъ.

Сѫдейки по надписа, излиза, че живописьта и тукъ е отъ края на XV вѣкъ, приблизително едновремена съ оная до с. Драгалевци.

Нъ надписътъ ни донася още и името на единъ епископъ, подъ чиято вѣдомость се намирало с. Бобошево и околностьта му. Коя е била обаче тази епископия? Старитѣ източници почти не говорятъ нищо. Незнаемъ дали е сѫществувала самоковска епископия прѣзъ XIV и XV вѣкъ. Смѫтни извѣстия имаме за гр. Дупница, който къмъ 1499 г. рицарьтъ Харфъ, нарича *хубавъ*

градъ. Велбуждскиятъ пъкъ духовенъ началникъ е извѣстенъ съ титлата митрополитъ. Остава ни още доста далечната епископия на Крупникъ. (Сега село Крупникъ е помашко и се намира при входа на крѣсненския проходъ до Струма въ Джумайската каза). Въ разказа за прѣнасянието мощитѣ на св. Ив. Рилски четемъ: иже въ Кроупницѣ блаженѣйшаго епископа кирѫ Іакова. Най стариятъ синъ на Якова Иоасафъ билъ първиятъ игуменъ на новопрѣпостроения Рилски мънастиръ, разрушенъ отъ турцитѣ и умрѣлъ прѣзъ 1463 г. Неговиятъ братъ сѫщо игуменъ Давидъ на 1466 г. сключилъ писменъ договоръ съ руския светогорски мънастиръ св. Пантелеимонъ (Мин. Сбор. кн. XII стр 621—622). Прѣзъ 1481 г. и най малкиятъ братъ Теофанъ билъ вече игуменъ на Рилския мънастиръ (Л. Стојановић, Записи I. 110). Крупничката епископия може би е основана прѣзъ византийското врѣме; въ такъвъ случай е прѣживѣла българското и сърбското владичество, както и турското до като най-сетнѣ населението въ Крупникъ е било потурчено. Въ паметницитѣ за послѣденъ пѫть епископъ на Крупникъ се споменува на 1577 г. подъ името митрополитъ „Кроупникоу кирѫ Іωасафъ“, който подарилъ и оковалъ книжно евангелие на св. Ив. Рилски. (Е. Спространовъ, Описъ на рѫкописитѣ въ библиотеката при Рилския мънастиръ стр. 10). Значи по онуй врѣме крупничкото население още не било потурчено; навѣрно то е станало прѣзъ владичеството на султанъ Мехмедъ IV (1656 – 1661 г.). Отъ изложеното излиза, че подъ епископа киръ Якова въ Бобошевския надписъ, трѣба да се подразбира Крупнишкиятъ епископъ Яковъ, подъ чиято църковна вѣдомость се намирало Бошевско съ околностьта му.

Надписътъ отъ Драгалевци и отъ Бобошево, съпоставени съ записътъ върху ктиторскитѣ образи въ крѣмиковския храмъ, който сѫщо тъй е отъ края на XV в. както и извѣстието за подновяванието на разваления рилски мънастиръ и прѣнасянието на мощитѣ на свѣтеца (1469 г.) тъй тържествено отъ Търново прѣзъ София въ Рила, свидѣтелствуватъ, че слѣдъ знаменателнитѣ думи на султанъ Мехмеда II, отправени къмъ цариградския патриархъ[1]), послѣдвало врѣме сравнително по спокойно отъ прѣдишното, което се отличавало съ убийства, опустошения и грабежи. Нъ за по дълго врѣме то непродължило, а напротивъ, прѣзъ XVI и XVII в. се влошило наново; защото мюсюлманскиятъ елементъ повече се увеличилъ и почналъ да контролира по внимателно всѣкакво религиозно движение между християнитѣ.

Характеренъ е за това слѣдния случай, който станалъ въ софийския кадилъкъ прѣзъ началото на XVII в.

„Свещеникътъ отъ с Златуша (Софийска каза) на име попъ Вълчо, както и селянитѣ отъ сѫщото село Мавро и

[1]) Минало, кн. I, стр. 18—19.

други се явили прѣдъ съвѣта на софийското шериатско сѫдилище и съ подобающе за сѫда уважение устно заявили и казали така. „Черквата ни, която още отъ старо врѣме е служила за поклонение и богослужение, която се нарича „св. Никола" и въ която се извършватъ не само нашитѣ религиозни обряди (нагласени на лъжливи и ефимерни основи = аинни батисъ), нъ още и вѣрскитѣ ни трѣби и церемонии — прѣдписанията на вѣрата ни (която сѫщо тъй почива на лъжливи и праздни начала = дини атилъмъзъ юзеренде) — този нашъ храмъ отъ дълги години насамъ, стои пустъ и заприличалъ на развалини (харабъ ве пиябъ олубъ), защото отъ вѣтроветѣ, които отъ вси страни свободно влизатъ, стѣнитѣ й сѫ разклатени, дъскитѣ изкъртени, а вѫтрѣшнитѣ й основни стълпове сѫ разклатени и поврѣдени, та безъ сериозна поправка храмътъ неможе да ни служи за молитвенъ домъ. Затова молимъ най покорно почитаемия сѫдъ да благоволи, възъ основа на свещения шериатъ, да ни издаде нуждното позволително, чрѣзъ което да можемъ както и да е да поправимъ ония на богомолния домъ развалени мѣста, които се нуждаятъ отъ поправка, безъ която неможе да ни служи като храмъ". *Сѫдътъ, за разрѣшаванието на тоя доста деликатенъ отъ религиозно гледище въпросъ, призова въ сѫдилището всички софийски градски улеми, както и повечето мюсюлмани отъ софийското градско простолюдие.* Тоя общъ мюсюлмански съборъ въ видъ на сѫдебна инстанция, единогласно рѣши, щото извършванието поправката на старата запустѣла още отъ старо врѣме черква (кенисе) може да се позволи на просителитѣ, като поправятъ и нагласятъ този храмъ по възможность до толкова, до колкото се установило, че е имало отъ старо врѣме да личатъ слѣди. Тъй като такъво позволение се допуща дори отъ самитѣ прѣдписания на главнитѣ ни свещено-ресигиозни почитани книги, въ тѣхнитѣ отдѣли (кютуби мутебере ве сухари муте мидинъ), дѣто се казва изрично, че позволение отъ шерията се дава само поради милость и състрадание (терахум-мефхумие). Общиятъ извънредно събранъ съвѣтъ постановилъ, щото поправката на вътрѣшния храмъ да стане въ сѫщитѣ размѣри и голѣмина, каквито той е ималъ отъ старо врѣме като върху останкитѣ на старитѣ основи и споредъ стария видъ, безъ да имъ прѣчи и забранява на това нѣкой отъ вънъ. За станалото сѫдътъ издаде, протоколира и написа настоящия сѫдебно-шериатски актъ днесъ 15 день отъ м. джемаази-юл-евелъ 1027 (1616 г.). (Извѣстия на Историческото Дружество въ София, кн. I, стр. 87—88).

Г. Т. Данаиловъ.

България споредъ Новото Землеописание отъ D-r Anton Friedrich Büsching (1764 г.)*).

§ 1. За България и Романия (Южна България) Valk издаде особна карта. На сѣверъ България граничи съ Дунава, къмъ изтокъ — съ Черно море, къмъ югъ — съ планината Хемусъ, чрѣзъ която се отдѣля отъ Романия; на западъ съ Сърбия. Своето име тя е получила отъ българитѣ и е съставлявала нѣкога долнята часть на Мизия. Тя е 72 мили дълга, къмъ срѣдата си е 20, нъ по брѣга на Черното море 40 мили широка. Дунавътъ по тѣзи мѣста нѣкога е именуванъ отъ Ариополи насамъ Истеръ (Jster). Освѣнъ него трѣбва да се отбѣлѣжи още рѣката Jscha или Jschar, която изтича отъ планината Hemus и при Никополъ се влива въ Дунава.

§ 2. Въ подножието на планината, която отдѣля България отъ Сърбия, има една топла баня, водата на която блика въ струя като единъ човѣкъ дебела; на 60 крачки отъ нея, въ сжщата тази котловина, има съвсѣмъ свѣтъль и ледено студенъ източникъ. И двата съдържатъ силитра и сѣра, както показва миризмата имъ. На тази планина има единъ грьцки мънастиръ за монаси отъ ордена св. Василия. На сръбската граница, между планината Суха и рѣка Нишава се намиратъ много топли бани съ свѣтла сѣровата вода, които падатъ отъ планинитѣ и сж съвсѣмъ боядисани отъ червения пѣсъкъ и камъни. Въ политѣ на Витоша планина, нѣколко мили вънъ отъ София, къмъ границата на Романия се намиратъ четири топли бани, които въ тая область сж много прочути. На планината пъкъ се намиратъ нѣколко села, нивя, ливади, лозя, както и желѣзни рудници.

---

*) Настоящето описание е заето дословно отъ книгата на D-r Anton Friedrich Büsching — Neue Erdbeschreibung. I Theil V Auflage — Hamburg 1764 г. (страница 1348 и нататъкъ).

За нуждитѣ на едно прѣдприето отъ мене изслѣдване — Народонаселението на България въ миналото и сегашно състояние — бѣхъ рѣшилъ да проуча европейската литература отъ XV—XVIII вѣкове; а за мѣсто на работа бѣхъ избралъ — Мюнхенската библиотека, като най-богата сравнително съ съчинения отъ миналитѣ вѣкове. Между работитѣ, които срѣщнахъ тамъ особно впечатление ми направи тая на Бюшинга, която въ точенъ прѣводъ се рѣшихъ да дамъ на съврѣменния нашъ читатель.

Георги Т. Данаиловъ.

§ 3. Почвата е изобщо много планиниста, нъ въ долинитѣ и низкитѣ мѣста е необикновенно тлъста и плодовита, поради което дава вино и пшеница въ голѣми излишъци. И планинитѣ не сж безплодни и даватъ хубава паша. Такава е напр. Стара Планина, която се простира дори до Видинъ, по върховетѣ пуста, по срѣдата и долу обаче твърдѣ плодородна. Между природнитѣ особозабѣлѣжителности на тая страна трѣбва да се споменатъ многото и голѣми орли, които се срѣщатъ въ околностьта на Бабадагъ, отъ които масторитѣ на лжкове въ цѣла Турция и България се снабдяватъ съ пера за стрѣлитѣ си; като се смѣтне, че не могатъ да се извадятъ повече отъ 12 пера и то само отъ опашката на единъ орелъ, защото само тѣ се употрѣбяватъ за стрѣли и струватъ единъ талеръ изцѣло, ще се заключи за голѣмото количество на тѣзи орли.

§ 4. Българитѣ сж прочути въ старата история. Първоначално тѣ сж живѣли на Волга, и остатъцитѣ отъ тѣхния главенъ градъ „Bulgar" могатъ още да се видятъ, недалечъ отъ рѣката Кама, както по-горѣ, стр. 837 биде отбѣлѣзано*).

Отъ тамъ тѣ сж отишле най-напрѣдъ къмъ „Tanais" и при царуванието на царьтъ „Зепо" — къмъ Дунава. Подиръ това на много пжти сж минавали Дунава и сж се пръснали (настанили) въ Тракия и Мизия. Една група (тълпа) отъ тѣхъ е отишла въ 7-то столѣтие въ Италия и се е поселила въ херцогството Беневентъ. Точното врѣме на тѣхното установяване въ долня Мизия не е още установено: едни казватъ, че това е станало прѣди царуването на Константина III, други пъкъ — че въ негово врѣме. Както и да бжде, но долня Мизия е нарѣчена отъ тѣхъ България. Тѣ сж водили жестоки и кървави борби съ источнитѣ римски царье и имаха свои собствени кралье (Könige). Най-подирѣ тѣ бѣха окончателно покорени отъ императоръ Василия, въ 1017 г. Тѣ сж повдигнаха въ 1032 г., но бидоха отново заставени да се подчинятъ и даваха на императора значителни подкрѣпления, както срѣщу латинитѣ, така и срѣщу турцитѣ. За това имъ биде позволено да си изберътъ единъ свой царь измежду си, който, обаче, се призна за поданникъ на империята. Въ 1275 г. унгарския кралъ Стефанъ покори българския князъ „Sea" и българитѣ трѣбаше да го признаятъ за свой царь. Обаче, съ

*) На стр. 837, кждѣто се говори за Русия и тъкмо за Казанската область, е казано:

5. Тетуши (Tetuschi) едно малко градче на р. Волга. На близо до тоя градъ, не далечъ отъ р. Кама, се намиратъ остатъци отъ единъ старъ градъ Булгаръ, който е билъ главенъ градъ на стара България. Когато Петръ I въ 1722 повторно воюва съ перситѣ забѣлѣза тѣзи остатъци и при тоя случай много подробни надписи, които се намѣриха на арменски и арабски езици, бѣха по негова заповѣдь прѣписани и прѣведени на руски. България се споменува още и сега въ царската титла.

помощьта на грѫцкия императоръ българитѣ отхвърлиха унгарското иго. Турскиятъ султанъ Амуратъ I ги побѣди, а Бэязитъ покори тая страна напълно въ 1396 г. и я прѣобърна въ една провинция на турското царство, каквато е и до днесъ. Сега българитѣ сѫ прѣдадени на земледѣлие, скотовъдство и търговия. Тѣхниятъ словѣнски езикъ се отличава отъ сръбския само по произношението. Тѣ сѫ отчасти мохамедани, отчасти гръкоправославни. Грѫцката черква има единъ патриархъ, (на когото, обаче, другитѣ патриархи не отстѫпватъ това име) и 3 владици.

§ 5. Страната се управлява отъ 4 санджака, и за това се дѣли на 4 санджаци.

I. Видинскиятъ санджакъ обема:

1) Видинъ, или Бэдонъ, при старитѣ Viminacium, една силна крѣпость на Дунава, къмъ която унгарцитѣ въ 1739 г. безрезултатно се приближаваха. Тукъ има сѣдалище единъ православенъ (грѫцки митрополитъ).

2) Дриновацъ и Мелковацъ, два малки града.

3) Градище, единъ доста голѣмъ градъ на сръбската граница.

4) Miprovatz (Кипровецъ?) единъ доста населенъ градъ, въ който живѣе единъ митрополитъ.

5) Клисура, Желѣзна и Копиловецъ сѫ 3 срѣдни градовци, въ които по-рано (нѣкога) сѫ живѣли много албански търговци отъ римокатолишко исповѣдание, които въ 1700 г. сѫ били изгонени.

6) Мустафа-Паша — паланка, една крѣпость, която има единъ валъ и една четворна (vierfache) стѣна отъ четверожгълни камъни, съ 8 кули, но поради близкитѣ тамъ планини не може да се защищава.

7) Шехиркьой, (Пиротъ) единъ градъ, отвредъ заграденъ съ блатиста почва, издигнатъ на единъ хълмъ, при който Дущина и Срѣдорѣкъ се вливатъ въ Нишава, съ крѣпость на сѫщото име.

8) Лѣсковецъ и Скопия.

9) Коломбацъ, (Голубацъ) една силна крѣпость (кула, Schloss) на една планина, подъ която лежи укрѣпениятъ проходъ Ирания.

10) Качаницъ (Katschanitz) една крѣпость (кула), която прикрива прохода прѣзъ планинитѣ.

II. Сардикскиятъ санджакъ обгръща:

1) София, у българитѣ *Триадица*, главенъ градъ въ България, съ седалище на румелийския Бейлербегъ и православенъ митрополитъ. София е добрѣ населенъ градъ, търговски, добрѣ построенъ, но съ тѣсни, криви и нечисти улици, които само по крайщата, дѣто се върви, сѫ павирани. Всѣка една

кжща си има своя градина, която е пълна съ дървета. Рѣка Jscha или Бояна тече отчасти покрай града, отчасти по нѣкои мѣста и прѣзъ него. Повечето търговци, както и по другитѣ мѣста, сж гърци и арменци. Градътъ е построенъ отъ императоръ Юстинияна върху руинитѣ на старата Сардика.

2) Самоковъ (Samkowa) единъ градъ въ планинитѣ.

3) Капулиръ-Дервентъ, ще каже проходъ прѣзъ врати (Thorpass) е единъ проходъ прѣзъ планината Ченге и е получилъ името си отъ развалинитѣ на едни стари врата, които се смѣтатъ за дѣло на императоръ Траяна и затова се наричатъ *Траянови Порти.* Този проходъ е 8 часа отъ Татаръ-Пизарджикъ далечъ. Той лежи въ планината, чиито отвѣстни скали и много дълбоки пропасти едва сж достжпни. Портата се състои отъ два каменни стжлба, които сж издигнати единъ до други и отгорѣ съединени съ сводъ, така щото образуватъ една голѣма праздна порта. Граденето е отчасти съ тухли, отчасти съ камъни, но твърдѣ яко зграденъ. Любителитѣ на старини сж извадили нѣкои камъни и чрѣзъ това сж почти издълбали този паметникъ. Въ планинитѣ, прѣзъ които се отива за портата има рудници за желѣзо и единъ топълъ източникъ, водата на който силно кипи.

Другъ единъ проходъ въ тая область е нарѣченъ Ris-Derbent, което ще каже дѣвичи проходъ. И двата прохода се сливатъ на западъ къмъ селото Драгоманъ-кьой.

4) Търново (Ternowa, Ternobum), билъ е нѣкога главниятъ градъ на България, резиденция на царя и укрѣпенъ, нъ сега е незначителенъ градецъ. Той е билъ сѣдалище на единъ патриархъ. Сега, обаче, тукъ има само единъ владика, който се нарича митрополитъ на Търново и цѣла България, а често и патриархъ.

III. Никополскиятъ санджакъ обема:

1) Никополъ, единъ голѣмъ градъ на Дунава, който е укрѣпенъ съ една силна крѣпость. Той е прочутъ по първата нещастна битка на християнитѣ съ турцитѣ въ 1396 г.

2) Прѣславъ, отъ стария Престлава, въ рускитѣ исторически книги — Переяславъ, на Дунава, въ по-старитѣ врѣмена Marcianopolis, (сега с. Девна) единъ градъ, който испърво е съграденъ въ честь на Marciana, сестра на императоръ Траяна. При този градъ грѫцкиятъ императоръ Йоанъ Цимисхи побѣдируситѣ въ 970 г., завладѣ града и заповѣда да се нарича занапрѣдъ Йоанополисъ.

IV. Дристийскиятъ санджакъ обема:

1) *Дристия, Силистрия,* единъ голѣмъ и укрѣпенъ градъ на Дунава, въ който има сѣдалище единъ православенъ (грѫцки) митрополитъ. Тоя градъ е разположенъ не далечъ отъ остатъцитѣ на стѣни, които грѫцкитѣ императори сж издигали,

за да спратъ нападенията на варварскитѣ народи. Между неговитѣ жители се срѣщатъ много малко турци. Че тоя градъ е много старъ, може добрѣ да се разбере отъ стѣнитѣ му, които сѫ римски, а не турска направа. Той се нарича още Dorostolus, *Δρίσρα, Δρισρον, Δρησρα.*

2) *Бабадагъ*, градъ, въ който се намира седалището на силистренския паша, който защищава сѣвернитѣ земи на царството и подъ когото се намиратъ земитѣ отъ Хемусъ до Черното море, между Дунава и Днестъръ.

3) Dobrucia, който е изграденъ отъ по-горѣ споменатия мѫжъ.

4) Ариополи, е билъ нѣкога градъ на онова мѣсто, дѣто Дунава е получавалъ название Jster, днесъ не е останало името на това мѣсто.

5) Kersowa (Хърсово) едно значително мѣсто на Истеръ, дѣто послѣдниятъ се извива къмъ устието си.

6) Между 7-тѣхъ рѫкави или устия, чрѣзъ които Дунавътъ или Истеръ се влива въ Черно море има толкова острови, 4 отъ които припадлежатъ къмъ България и 3 — по сѣвернитѣ — къмъ Бесарабия.

7) Кюстадже, *Прославииа*, лат. Constantiana, единъ срѣденъ градъ на Черно море, който нѣкога е билъ твърдѣ значителенъ.

8) Томишваръ, при турцитѣ *Паргала*, у гърцитѣ Пугликора, отъ стария Томи, билъ е нѣкога първиятъ градъ на Малка Скития; тамъ билъ и Овидий на заточение. Той лежи въ единъ заливъ на черното море.

9) Варна, единъ градъ на черното море, който стана прочутъ чрѣзъ поражението, което унгарскиятъ краль Владиславъ I прѣтърпя отъ Амурата въ 1444. Тукъ има седалище единъ православенъ (гръцки) митрополитъ.

10) Dyonisiopoli (Балчикъ), едно незначително мѣсто, което прѣди врѣме е билъ най-важниятъ градъ на Долня Мизия*).

11). Месемврия, градъ въ подножието на Стара-Планина; едно врѣме е билъ сѣдалище на епископъ.

Забѣлѣжка. Областьта Добруджа, която се простира отъ Силистра до устието на Дунава е една съвсѣмъ равна земя, която нито отъ рѣки се прорѣзва, нито пъкъ отъ гори се прѣкъсва; дори на нейнитѣ покрайнини, не далечъ отъ Доростеро има една гора, която турцитѣ наричатъ Делиорманъ, т. е. Луда гора. Жителитѣ сѫ по происходъ татари, прѣдѣдитѣ на които сѫ се поселили тукъ отъ Азия. Тѣ сѫ познати по своето гостоприемство. Ако нѣкой пѫтникъ отъ каквато земя и да иде, отъ каквато вѣра и да бѫде, прѣминава прѣзъ нѣкое тѣхно село, излизатъ всички бащи или майки на портитѣ си и го канятъ съ любезни думи да гостува.

*) Столица на деспотитѣ Балъка и Добротича и пр. Б. Р.

при тѣхъ и да раздѣли тъхната трапеза. Домакинътъ гощава не само своя гость, но гледа съ прѣданность, каквато рѣдко въ свѣта се срѣща, неговитѣ коне, ако не сѫ повече отъ 3, безплатно 3 дни. Гостенинътъ си гощава съ медъ и яйца, каквито се намиратъ въ изобилие, а така сѫщо и хлѣбъ, печенъ подъ пепелъ, но доста хубавъ. Татаритѣ си изграждатъ малки кѫщи, които сѫ прѣдназначени за гости и ги уреждатъ съ одърчета, които поставятъ около пещьта или огнището, съ тѣхъ може да се ползува за своя угода и пѫтникътъ.

Г. Баласчевъ.

Софийскиятъ монетенъ домъ (зарб-хана) и два фермана отъ 1616—17 год.

Кждѣ сж били ковани старобългарскитѣ монети прѣзъ XIII и XIV вѣкъ? Прѣки указания въ старитѣ ни паметници нѣмаме до сега по този въпросъ. Обаче едва ли трѣба да се съмнѣваме, че кованието на монетитѣ е ставало въ столица Търново, въ Добровникъ или Венеция (на царь Михала Асѣна, които сж изписани съ латинска азбука) и въ Видинъ (ония на царь Срацимира); а може би ковани били и въ ония търговски градове, които сж експлоатирали сребърнитѣ рудници изъ българскитѣ земи, кждѣто цъвтѣло златарското занятие, като София, Чипоровци и пр. До такъво заключение може да се доди възъ основа на аналогически примѣри каквито намираме въ Византия, Сърбия и други балкански държавици. Така, въ Цариградъ, Одринъ Сѣресъ, Солунъ и пр. сж били ковани византийскитѣ монети. Въ Бърсково, Новобърдо, Рудникъ, Кратово, Призрѣнъ, Скопие, Смадерево (XV в.) сж се ковали сърбскитѣ монети, а Константинъ *Господинъ* не изглежда да е сѣкалъ монети въ Кюстендилъ и Крятово, както се приема до сега. Балшичитѣ сж приготовлявали монети въ Уциня, Драчъ и Скадъръ. Жупанътъ Андрея Гропа — въ Охридъ и пр. Законникътъ на Стеф. Душана ни донася и нѣкои наредби по отношение кованието на монетитѣ къмъ срѣдата на XIV вѣкъ. Прѣди всичко на царьтъ или кральтъ е било прѣдоставено правото да кове монети. Той пъкъ отъ своя страна прѣдавалъ това си право на отдѣлни боляри а може би и градове срѣщу опрѣдѣлени облаги.

Ето буквално тѣзи наредби на законникътъ:

Златара оу жоупахь и оу земли царства ми нигдѣ да нѣсть, развѣ оу трьговѣхь гдѣ ѥсть поставило царство ми динаре ковати. (Чл. 168). (Златаръ въ жупитѣ и въ земята на царството ми да нѣма никждѣ, освѣнъ въ търговетѣ, кждѣто ги поставило царството ми да коватъ монети).

Аще ли се обрѣте златарь ѡсвѣнь градовь и трьговь царства ми оу коемь селѣ, да се този село распе и златарь иждеже (или по другъ списъкъ (**сьжеже ѡгнемь**). (Чл. 169). (Ако ли се намѣри златаръ да кове монети освѣнъ въ градоветѣ и търговетѣ на царството ми, въ нѣкое село, това село да се развали и златаря да се изгори).

Оу градовѣхь царства ми да стоіе златарїе и да ковꙋ (динаре) и ине потрѣбе. (Чл. 170). (Въ градоветѣ на царството ми да стоять златаритѣ и да коватъ монети и други потрѣбности).

Въ нѣкои други списъци на законикътъ се намиратъ сжщитѣ горни членове съ малки измѣнения. Напримѣръ четемъ:

Яко се обрѣте златарь оу градоу (да) ковѣ динаре таино, да се златарь иждеже и градь да плати глобоу што рече царь

Яко се обрештеть златарь оу гродоу или гдe (на ино мѣсто) да коіе новьце таино да се тай златарь сьжеже и то мѣсто да платить глобоу колико рече царьскы соудь, аво ли боуде оу селоу да се то село поплени и распьть а златарь да се сьжеже.

Ограничавало се кованието на монетитѣ само въ опрѣдѣлени градове и търгове съ цѣль щото контролътъ да бжде по ефикасенъ. Сжщата строгость се прѣдвижда и въ римовизантийското законодателство. Така напримѣръ Константинъ Велики прѣзъ 317 г. съ единъ декретъ обявилъ смъртното наказание противъ онѣзи, които отрѣзвали часть отъ златнитѣ монети или ги фалшифицирали. (Златнитѣ монети се наричали moneta sacra свещена пара). Констансъ пъкъ II прѣдвидѣлъ по строго смъртно наказание, а именно, живо изгаряние. Отъ горнитѣ римско-византийски законодателни наредби личи, че и южнитѣ словѣни въ свойто законодателство си послужили направо съ римско-византийското, което чрѣзъ България, която е възприемала отъ Византия всичко прѣди туй да се вмъквало въ Сърбия, прѣдала го е на послѣдната.

Между туй въ паметницитѣ отъ XIII и XIV вѣкъ се говори за фалшиви монети, ковани въ сърбскитѣ владѣния, напримѣръ четемъ: denaria de Brescoa .. boni, bona mala et falsa moneta de Briscoa. Венецианцитѣ издавали разпоредби къмъ 1282 г. до своитѣ прѣдставители въ Задъръ и Дубровникъ и на консулитѣ въ Пульи, Драчь и Которъ да се пазатъ отъ Бърсковскитѣ динари и да отхвърлятъ фалшивитѣ. Дали имало въ България фалшификати, не ни е извѣстно до сега, защото Народния музей не е обнародвалъ още новопридобититѣ български монети.

Турцитѣ, както е извѣстно, при покоряванието на балканскитѣ християнски държавици, оставили почти неизмѣненъ държавниятъ имъ строй, като потвърдили на разнитѣ христ. класове съ фермани привилегиитѣ, които имъ били дадени още отъ християнскитѣ владѣтели. Вслѣдствие на туй пита се, какъ се отнесълъ емирътъ Мурадъ спрямо монетнитѣ домове, които сжществували въ владѣнията на християнскитѣ господари, а сжщо и спрямо рудницитѣ. Върху туй прѣки указания отъ съврѣменици, нѣма. Нъ отъ многобройнитѣ типове монети, които сж били ковани отъ царь Ив. Шишмана може да се направи заключение, че монетнитѣ домове въ

българскитѣ земи сж продължили своята работа, ако и да е станалъ Шишманъ къмъ 1371 г. васалъ на емира Мурада.

Освѣнъ туй обнародвана е и друга една турска монета отъ 1378—9 г. Тя се приписваше на Константина кюстендилскиятъ господинъ, нъ се установи, че е обикновена турска монета отъ изработванитѣ въ Кратово. Между това не ни е извѣстно дали прѣзъ емирствуването на Мурада, Баязида, Шех-заде емиръ Сюлеймана Челеби и Муса Челеби сж били ковани турски монети въ София и Кюстендилъ и пр. защото върху монетитѣ не се поставялъ градътъ на сѣчене. Нѣкои приематъ, (Исмаилъ Галибъ въ Таквими мескюкятъ османие: 1889 г.), че прѣзъ властвуването на емира Баязида 1389—1402 г. „сж били открити въ Европейска Турция сжществующитѣ отъ старо врѣме монетни домове въ градоветѣ: Одринъ, Сѣресъ, Сидеро-Кастро, Солунъ, Скопие, Кратово, Кочани Новаре, Ново-Бърдо, София, Солунъ, Охридъ, Видинъ, Кипровецъ, Кюстендилъ, и пр. нъ повечето отъ тѣзи монетни домове не сж функционирали (били спрѣни по липса на сребърни, златни и мѣдни руди, които не били достатъчно открити и разработени“.

Най-старитѣ турски монети, на които личи мѣстото и градътъ, дѣто били ковани, сж отъ султанъ Мехмедъ I 1413—14—21 г. Едирне, Берса, Сирусъ, Новаръ. Въ монетитѣ отъ този владѣтель нѣма такива сечени въ София, Кюстендилъ, Скопие и пр. поради което и не знаемъ дали сж функционирали въ началото на XV в. Софийската, Чипоровската, Видинската, Кюстендилската и пр. зарб-хани И прѣзъ управлението на султанъ Мурада II (1421—1444 г.) нѣма монети, сечени въ нови зарбхани, освѣнъ въ горѣспоменатитѣ. Вече Мухамедъ II е секалъ монети въ Цариградъ и Скопие прѣзъ 1481 г. а прѣзъ владичеството на султанъ Баязидъ II 1481—1512 г. намираме, че сж ковани монети и въ Кратово отъ 1481 г.

Насъре аззу зарби Кратова сене 886	Султанъ Баязидъ бенъ Мохамедъ ханъ.

и въ Скопие отъ сжщата година съ надписъ

Аззу-насъре Искюбъ зарби-сене 886	Мохамедъ султанъ бенъ Мурадъ ханъ

Прѣзъ султануването на Селима I 1512—1521 г. нѣма монети, освѣнъ отъ извѣстнитѣ зарбхани. Нъ щомъ заелъ прѣстола султанъ Сюлейманъ ханъ I 1521—1568 г. намираме монети излѣзли отъ зарбхани неизвѣстни до тогава Сидеро-Кастро, Кочани, София

Аззу-насъре фи София сене 932 г.	Султанъ Сюлейманъ бенъ шахъ Селимъ

Отъ Кипровче 932 г. 1532 г., Ново-Бърдо, Видинъ 926 г. 1520 г. Бѣлградъ, Сребърница, Чаница и пр.

Отъ султанъ Селимъ II който е царувалъ прѣзъ 1568—1576 г. Освѣнъ горнитѣ били ковани акчета и въ Охридъ съ надписъ:

Аззу
зарби фи
Охрида сене

Султанъ Селимъ
бенъ Сюлейманъ
ханъ

А султанъ Мурадъ ханъ III 1574—1594 г. сѣкълъ и въ Силистра.

Въ книгата Islamic Coins 1910 г. отъ Ahmed Siya, прѣзъ царуванието на султанъ Сюлейманъ ханъ въ 926 г., намираме, че се изработвали монети и въ гр. Варна.

Въ врѣмето на султанъ Османъ II 1617—1621 г. сж послѣднитѣ монети сечени въ зарбханитѣ на София, Чипоровци, Видинъ и Скопис.

Отъ 1621 г. нататъкъ турскитѣ монети носатъ имената на Цариградъ, Одринъ, Сѣресъ до като се ограничатъ само съ Цариградъ, прѣзъ султанъ Ибрахима 1639—1648 г. когато, може би, е била окончателно прѣкратена функцията на провинциалнитѣ зарбхани въ Европейска Турция.

Тукъ обнародванитѣ два фермана се отнасятъ къмъ послѣднитѣ години отъ сжществуванието на Софийската зарбхана.

Ферманъ отъ султанъ Османа II, съ който се разрѣшава на Али чаушъ, управителя на Софийската Зарбхана, поправката ѝ[1].

[illegible]

[1]) Ферманитѣ сѫ взети отъ тевтеръ № 2 на турската архива, която се пази въ народната библиотека въ София.

Прѣводъ.

Съ пристигането на императорската тугра (гербъ) да бжде извѣстно на софийския кадия — най-справедливия отъ мюсюлманскитѣ кадии, най-способния отъ вѣрующитѣ въ единаго Бога управници, източникъ на добродѣтель и истина, наслѣдникъ на пророческитѣ и апостолическитѣ знания и раздавачъ на правдата върху всичкитѣ человѣци, на когото Богъ да увеличи благодатьта си и умножи добродѣтелитѣ му — че по-прѣдишниятъ софийски кадия Мехмедъ-Садикъ изпрати заявление до столицата ми, че находящата се въ самия градъ София дарбхана отъ дълго врѣме не е работила и е била занемарена, и по този начинъ се е причинявала доста голѣма врѣда на държавата. Обаче нѣкой си Али-чаушъ е поискалъ да поправи изново въпросната дарбхана и се задължавалъ да плаща на държавата по осъмдесеть и седъмь хиляди акчета (спри) както ежегодно се плаща на хазната и отъ одринската дарбхана, а въ всѣки три години по двѣстѣ и шестдесеть и една хиляди акчета, и отъ тѣхъ по $43^1/_2$ хил. да внася на хазната въ столицата въ прѣдплата, но до излизането на свещената заповѣдь отъ столицата за владѣнието на рѣчената дарбхана отъ казания Али-чаушъ съгласно горѣизложения начинъ, се изказва молба да се издаде свещената ми заповѣдь за поправката на ония части отъ сжщата дарбхана, които иматъ нужда отъ такава. Прочсе, заповѣдвамъ, да се съобразявате съ издадената ми по горното свещена заповѣдь, щомъ тя пристигне до васъ, и казанзятъ Али-чаушъ до излизането на императорския ферманъ отъ столицата ми да поправи на свои разноски ония мѣста отъ казаната дарбхана, които се нуждаятъ отъ поправка, и да дигне укрѣпленията й. По-послѣ, слѣдъ като му се вржчи императорската ми заповѣдь, изразходваната отъ него сума да се спадне отъ дълга му, съразмѣрно съ дневнитѣ изплащания, които се поематъ съгласно горнитѣ условия. Прѣдпазвайте се твърдѣ много отъ оглагането на поправката и иждивяването на ненуждни суми както и отъ допускането нѣкому да върши работи противни на свещената ми заповѣдь. И колкото пари се изразходватъ да се направи подробенъ описъ за тѣхъ, и единъ прѣписъ отъ него да се напише, подпише и подпечати, и да го изпратите въ столицата ми. Тъй да знаете, да имате довѣрие въ свещения ми гербъ (знакъ). Се написа на (16) шестнадесетий шабанъ хилядо и седъмнадесета година въ Константинополъ.

Ферманъ отъ султанъ Османа II, даденъ на управителя хаджи Али чаушъ, въ който се излагатъ условията за функционирането на Софийската зарбхана.

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Прѣводъ.

Хаджи Али чаушъ, който е отъ придворнитѣ чауши и достоенъ за многобройнитѣ ми и извънредни императорски благодѣяния й помощи, а пъкъ за такивато монаршеската милость и покровителство сѫ изобилни и нещадливи, се яви въ императорския ми дворецъ и подаде заявление, съ което заяви слѣдующето: „Намирающата се още отъ по-прѣди въ София държавна дарбхана отъ доста врѣме насамъ не работи и е останала занемарена, вслѣдствие на което доста голѣма врѣда се нанася на държавното съкровище. При това азъ отъ 15-и м. рамазанъ 1027 година (1617 г.) поемамъ рѣчената дарбхана за обработване, както е била обработвана още отъ древни врѣмена, срѣщу (261000) двѣстѣ шестдесеть и една хиляди акчета (аспри) при слѣдующитѣ условия: произходящето отъ софийскитѣ рудници чисто разлѣто сребро да се сѣче на пари съ каратъ на пензъ, нъ не и съ недостатъченъ каратъ, по сѫщия начинъ, както по-прѣди се е сѣкло въ одринската зарбхана. И опрѣдѣленитѣ още отъ древни врѣмена села за вѫглища на зарбханата, пакъ да внасятъ вѫглища и да не имъ се позволи да упорствуватъ и се противатъ на това. На никому да се не позволи да търгува съ среброто на рѣченитѣ рудници, и ако нѣкое познато на мене лице, или другъ нѣкой дойде да прибира сребърни сѫдове, тѣзи сѫдове да се донасятъ въ поменатата дарбхана и, слѣдъ като се провѣри каратътъ имъ, да се задържатъ съ цѣната, съ която сѫ били прибрани. На служащитѣ въ дарбканата никой да не посѣга, и ако тѣ се провинятъ въ нѣкое прѣстѫпление, да се наказватъ отъ управителя. Заловенитѣ фалшификатори на калай тоже да се наказватъ отъ управителя и надзирателя. На управителя да се плаща ежедневно по двадесеть акчета (аспри), на провѣрителя петнадесеть акчета, на писаря десеть акчета и петь акчета на чаушина, който ще маркира монетитѣ, сѫщо както се е плащало още отъ древни врѣмена. Поменатата дарбхана да се обработва по сѫщия начинъ, както сѫ се обработвали древнитѣ и сѫществующитѣ по настоящемъ други дарбхани. При това припадающиятъ шестмѣсеченъ наемъ да се внася въ хазната въ прѣдплата, а другата пратка да се внася въ хазната всѣко шестмѣсечие. Поврѣденитѣ мѣста на дарбханата да се поправятъ и направенитѣ за това умѣстни разноски да се спаднатъ отъ дължимитѣ суми съгласно съставения за това подробенъ списъкъ. Прочее горната молба се доложи и се изпроси издаването на императорската ми заповѣль, за да се дѣйствува съобразно съ горѣизложения начинъ“. По поводъ на горното издадохъ настоящата си висока и прѣкрасна заповѣдь, съ която приносительтъ на тоя ми императорски и благовѣстителенъ ферманъ хаджи Али-чаушъ, къмъ когото монаршеското ми бла-

говоление е проявено, и достойнството, на когото Богъ да увеличи, както и на подобнитѣ му, се назначава отъ 20-и м. шабанъ 1027 година (1617 год.) за управитель на речената дарбхана, и заповѣдвамъ отъ днесь да замине и поеме управлението на сжщата дарбхана, и догдѣто той вѣрно и справедливо, както подобава, се старае да изпълнява прѣдвиденитѣ условия въ фермана за дарбханата и редовно плаща опрѣдѣлената сума, никакво прѣпятствие да нѣма въ това му прѣдприятие, нито нѣкое външно лице да му се намѣсва. Тъй да знаете, и да имате довѣрие въ свещения ми знакъ. Се написа на 19 и шабанъ 1027 година (1617 г.) въ -отоманския Константинополъ.

За мѣстото, дѣто била съградена софийската зарбхана ето какво четемъ:

„Софийската зарбхана, споредъ както ми се разправи отъ баба Севастия Кожухарова — жена на около 75 г., родомъ отъ София — се намирала въ подземна сграда, построена отъ камъни и тухли, лежаща въ една заградена мѣстность на поляната, близо до първата могила на дѣсно отъ пѣхотния лагеръ (по правия пжть София—Княжево). Рѣчената баба Севастия е чувала отъ баща си дѣдо Кито, който е живѣлъ до дълбока старость и е умрѣлъ почти на сто годишна възрасть, че служащитѣ работници на зарбханата съ козинави чувалчета на гърбъ сж прѣнасяли златнитѣ и сребърнитѣ руди отъ тамъ въ Боянската рѣка, или така нарѣчената днесъ „Крива рѣка" за прѣмиването на рудата; защото, знаяло се, че по течението на тая рѣка, на близо до зарбханата, е имало направени искуствени приспособления, нарочно за очистването и прѣмиването на златнитѣ и сребърни кюлчета-руди.

Сжщо, тя имà добрината да ми разкаже, че по прѣдание и по разкази отъ стари хора е чувала, па и сама, като дѣте е гледала, какъ софийскитѣ златари заедно съ чирацитѣ си сж отивали по онѣзи мѣста на рѣката и търсили по края на самата рѣка, па и по брѣга златенъ или сребъренъ пѣсъкъ, който билъ изоставенъ, като непотрѣбенъ отъ служащитѣ на зарбханата. Софийскитѣ златари дори до прѣди 50 години сж търсили по рѣката остатъци отъ златенъ и сребъренъ пѣсъкъ". Извѣстия на Истор. Дружество въ София, кн. III, стр. 124.

J. Marquart.

Старобългарскитѣ изрази въ надписа отъ Чаталаръ (Крумово) и въ старобългарския списъкъ на князотѣ.

Десетиятъ томъ на Извѣстія Русскаго Археологическаго Института въ Константиноплѣ е важенъ крайжгленъ камъкъ въ изслѣдванията изъ областьта на старобългарската история. Г-нъ Теодоръ Успенскій и неговитѣ сътрудници сж услужили твърдѣ много на всички, които се интересуватъ за развоя на източна Европа прѣзъ срѣднитѣ вѣкове. Тѣ сж издали въ поправена форма почти всички до тогава познати гръцко-български надписи. Къмъ публикуванитѣ по-рано се прибавятъ и много други съвсѣмъ нови текстове, които ни обръщатъ вниманието и значително разширочватъ нашитѣ знания[1]).

Много важенъ е новиятъ надписъ на стр. 190 № 2. Досега знаехме само за нападения отъ страна на печенегитѣ въ България; тукъ, както и трѣбваше да се очаква, виждаме еднажъ и българитѣ да нападатъ. Понеже тогава печенегитѣ още не бѣха се заселили по Днѣпъръ, походътъ ще да е билъ противъ хазаритѣ респективно маджаритѣ. Стр. 198: титулътъ *(Β)ΟΙΛΑ ΚΟ(Υ[Λ]ΟΒΡΟΣ* се намира и въ надписа C. I. G. IV № 8691a p. $^7/_8$. Пакъ тамъ р. 3—4 е споменатъ *Ἠσβοῦλος ὁ Καυχάνος*. Но кой е *ὁ ἐκ θεοῦ ἄρχων* въ р. 2? За *Π]αγάνος*. (Теофанъ, стр. 669—673), разбира се, не трѣбва и да се мисли.

Най-важенъ ми се вижда обаче новиятъ надписъ на Омъртага стр. 545/6 поради датата. Сега не може да има вече съмнѣние, че *σιγορελέμ* е хронологическо означение. И при това текстътъ дава да се разбере, че това е *циклическо* означение, споредъ ромейското индикцуонно изчисление. Че съответнитѣ изрази въ българския списъкъ на князетѣ не могатъ да означаватъ нито царуванието, нито годинитѣ на живота на князетѣ, доказахъ подробно въ моята, Хронология на старотурскитѣ надписи стр. 98. Тогава тѣ да не би да сж числа на

[1]) Слѣдващето отъ тукъ до стр. 231 е извлѣчено изъ едно писмо до издателя отъ 13/26 октомври 1909 год. — Относно транскрипцията ще забѣлѣжа, че печатницата за жалость не разполага съ ориенталски букви (арабски, сирийски, арменски, етиопски и китайски). Сжщо нѣма и специални диакритични знаци. Поради това транскрипцията ми е много несъвършена.

нѣкой цикълъ? Въ такъвъ случай ще трѣбва да се прѣдполагатъ само циклически изразенитѣ дати на умирания на владѣтелитѣ. Опитътъ за доказване на това не е доста насърдчителенъ. Ако си послужимъ съ обясненията на тѣзи изрази отъ Радлова при *Куникъ* и Розенъ, Извѣстія Ал-Бекри и другихъ авторовъ о Руси и Славянахъ, СПБ. 1878, стр. 138—143, заедно съ даденитѣ чрѣзъ старотурскитѣ надписи модификации, именно: че въ старо врѣме сж броили „на", а не „отъ", т. е. напр. 8.30 значи „осъмь на 30" — сирѣчъ 28, не 38, то получаваме за периода отъ Исперихa слѣдния резултатъ:

Години	**Циклови (?) години**	**Цикълъ**
Исперихъ 60(20)+1	верени алемъ	1.50=41⎫41+21=61
Тервелъ 20+1	[текучь] етемь[1]) твиремь	7.20=17⎭61—17=цик.45!
(Текучъ(?) 20+8	дваншехтемь	4.80=74>17+28=45; 17+18=35.

Значи тукъ съвпадението е осуетено. Защото, ако отъ първитѣ двѣ нумера би могълъ да се извади единъ цикълъ отъ 45 години, то съ четвъртия бихме получили цикълъ отъ вѣроятно 60 години. И би трѣбвало да приемемъ: или че „*шехтемъ*" е друга нѣкаква дума за 40 (№ 1 алемъ), или означава 30 (споредъ Радлова застжпено чрѣзъ „*вечемъ*"). Обаче, нито едното, нито другото прѣдположение, ни довежда до нѣкаква цѣль. Защото историческата анализа на каталога ни показва, че или Текучъ само 18 или Севаръ вмѣсто 15 (н) е царувалъ само 5 (:н:) години. Така не се получава нито отъ 44(17+28)+5 нито отъ 34(17=18)+15 желаното *тохалтомъ* =59. При туй 46 не е =45(17+28). Споредъ това трѣбва да се сжди и за останалото:

Години	**Цикълъ**	
Севаръ 15(5)	тохалтомъ	9.60=59
Кормисошъ 17(7)	шегоръ твиремъ	8.20=18:59+17=76=60+18(не:59+7=66=60+6!)
Телецъ 3	соморъ алтемъ	2.60=52:18+3=22!
(Ше)винех 7(40 дни)[1])	шегоръ алемъ	8.50=48:52+0=52!
Уморъ 40 дни (2 години)[2])	диломъ тутомъ	5.40=35:48+2=50.

Послѣдниятъ примѣръ нѣма нужда отъ коментаръ. Споредъ каталогътъ Уморъ слѣзна отъ прѣстола въ сжщата година въ която и (Ше)винехъ = Σαβῖνος.

И така тѣзи изрази не могатъ да се обяснятъ съ циклически *числа*, които да означаватъ години на умиранията или години на възкачванията на владѣтелитѣ. Тогава съ право можемъ да се запитаме, дали въобще въ езиково отношение е вѣроятно или възможно Радловото схващане на тия думи

---

[1]) Прѣдполагамъ, че въ тази необикновенно дълга дума се крие изпадналото име на слѣдващия князъ, значи *Теку* или *Текучь*.

[2]) Вижъ по-долу стр. 235 и пр.

като числителни? Непрѣмѣнно ще отговоримъ не. Радловъ добрѣ е прибѣгналъ до чувашкия езикъ, който се смѣта като прѣдставитель на волжко-българския. Обаче, можемъ ли ние току тъй да прѣнесемъ и въ дунавско-българския специфичнитѣ звукови характери на модерния чувашки езикъ, които се обусловятъ отъ съсѣднитѣ фински езици (прѣди всичко черемишкия)? Вѣрвамъ, не можемъ. Дунавско-българскиятъ езикъ, безъ да се гледа на нѣкогашното съсѣдство съ аланитѣ, черкезитѣ и маджаритѣ въ Сѣверния Кавказъ, е билъ изложенъ на влиянието само на словѣнския езикъ и по-всѣка вѣроятность на ромънския. Но даже и ако признаемъ по принципъ това обяснение, цѣлиятъ произволъ въ измѣнението на звуцитѣ трѣбва да ни очуди, особено както е въ Радловитѣ сравнения. Въ чувашки важи простото правило, че началната старотурска придихателна j се прѣдставя чрѣзъ сибилантитѣ на s, както въ черемишския: така *sičča* = старотурски *jiti* „седъмь"; *sirim* = старот. jigirmi двайсетъ (съ изпадане на междузвучното g). Въ дунавско-български twirem = 20 би трѣбвало да приемемъ още едно по-нататъшно измѣстяне на s (= старотурски j) къмъ t, както въ източноякския, сжщо и единъ прѣходъ на междузвучното g въ w(*twirem* = **tiwirem* *отъ* **sigirm*; *jigirm;*); а въ *četem* (?) „седемь" = (Радловъ: 70) (стар. от. *jiti*) напротивъ вмѣсто придихателната j една безгласна небна и въ *somor* = „двѣ" (= прѣдполагаемото jigir, sür) надъ едно s (но въ извѣстнитѣ турски езици още отъ старотурско се казва „двѣ" *iki*). Че въ чувашки старотурското „*тйортъ*" ставало *двата* (вмѣсто *)гуата, *)гуарта съ дифтонгиране на йо и асимилиране на р). все още може да се приеме, но отъ това какъ е станало „*двамъ*" не разбирамъ. Въ *шегоръ* „осемь" = старотурски „*секиз*", чувашки саккир бихме имали преходъ отъ з въ р, както въ чувашкия, а въ „*доксъ*" „деветь" = старот. токузъ чувашки *тукур*, з-то би станало просто безвучно. Заедно съ това ние би трѣбвало да припознаемъ и една втора форма тох безъ з, и то прѣдъ гласна (!), а споредъ Радлова и още една трета теку (съ небна гласна и к вмѣсто х). Въ *шехтемъ* татар. *сексенъ* „осъмдесеть" бихме имали едно измѣстване на s къмъ t, безъ да узнаваме причинитѣ за това.

Много бие на очи обстоятелството, че употрѣбяемата въ повечето източни диалекти форма на десетицитѣ отъ 30—80, за което *Радловъ*, Старотурскитѣ надписи на Монголия, Neue Folge, S 69 и слѣдов.(Петербургъ 1897) самъ казва, че изглеждали да сж били нови образувания, и се срѣщала още въ дунавско-бълг. макаръ даже и чувашскиятъ да има за „30" не една, на татар. *юч-ьон*, български *вечемъ* (споредъ Радолфа) съотвѣтна форма, а правилно *вутуръ* = старотурски *отузъ*. Най-странно е обаче, дѣто съобразно съ Радловото обяснение *ом* = старотурски *он* „десеть" би стояло приложено и къмъ по-вече единици,

именно: *верени*, което би трѣбвало тогава да е отъ вере*м*,
старотурски *биръ* чувашски *перъ* „едно“
дилом „ *бишъ* „ *пил-икъ* „петь“ (отъ дѣ „д“?) чет-емъ (или ет-емъ), старот. jiti, чув. sičča „седемь“.

При това трѣбва да не се забравя, че ние и тукъ пакъ имаме различно употрѣбление на „*б*“ въ *верани* и *диломъ*.

Но главниятъ въпросъ се свежда къмъ това: далъ ли си е изобщо смѣтка Радловъ (както и Куникъ, който е възприелъ неговитѣ тълкувания), какво значение иматъ мнимитѣ числнтелни имена въ контекста, въ които тѣ стоятъ? Отговорътъ на тоя въпросъ е: не! Той се е заелъ съ нашия списъкъ, както често тъй се случва, само като езиковъ изслѣдователь, а не и като филологъ и историкъ, сжщо като че ли възгледътъ, че той има въ случая прѣдъ себе си числителни имена, е ебезпеченъ отъ глоси или отъ контекста. Обаче начинътъ, по който е настанилъ на сила тия изрази върху прокрустовото легло на общотурскитѣ и чувашкитѣ числителни имена, би билъ само тогава понятенъ, ако взетото значение би било осигурено направо отъ глоси. Затова самоувѣреностьта, съ която Радловъ говори дори въ споменатото свое съчинение стр. 68 за намѣрващитѣ се въ хроникитѣ (sic!) на българскитѣ „князе вмъквания на числа, които той по-рано билъ разглеждалъ“, като за признатъ наученъ фактъ, не е оправдана по никой начинъ. Още по-злѣ стои впрочемъ работата съ лингвистичната игра на слѣпа баба, съ чиято помощь Фр. Хиртъ и В. Радловъ се опитаха да изкаратъ правдоподобно баснословното родословие на Атила, фабрикувано отъ несъмнѣно фалшиви унгарски хроники и чрѣзъ това си спечелиха благодарностьта на маджаритѣ, възгордѣни твърдѣ много отъ своя мнимъ хунски произходъ[1]).

Неволно ни хрумва въ случая турскиятъ зодиакъ (Tierzyklus). Обаче азъ не мога да намѣра въ прѣдаденитѣ изрази, които свръхъ това сж все двойни, ни една дума, която може да подкрѣпи това прѣдположение. Затова, доколкото азъ виждамъ, трѣбва да съглеждаме въ въпроснитѣ изрази само девизи на царувания, както вече въ 1898 г. съмъ обяснилъ. (Chronologie der alttürk. Inschr., стр. 98). Това схващане се подкрѣпя директно отъ бѣлѣжката прѣдъ Телець у Anonymus: ѥмоу имѧ шегоралемъ „името му бѣ шегоралемъ“. Обаче такава една девиза на царуване бѣ годна за по-точно датиране, ако само се броеха нейнитѣ години, както е у китайцитѣ, но не и въ нашия надписъ. Древнитѣ Schen-jü отъ Hung по сж приемали, както изглежда отъ първото столѣтие прѣди Хр., редовно при възкачването на прѣстола едно прѣстолно име,

---

[1]) Fr. Hirth, Sinologische Beiträge zur Geschichie der Turkvölker, I: Die Ahnentafel Attilas nach Iohannes von Thurócz. Bull. de l'Acad. Imp. des Sciences de St. Pétersburg, 5-e sér., t. XIII, № 2, 1900.

което слѣдъ това единствено се употрѣбява отъ официално изразяващитѣ се китайски анали. Отъ останалитѣ на изтокъ групи на Hung-na знаемъ за княза Mēng-sün отъ Hung-nu-ската фамилия Tsü-kü, че той въ 401 г. е сталналъ господарь на сѣверния Liang и е приелъ една девиза на царуване, знакътъ на пълния императорски суверенитетъ. Това хунско царство Liang дори до завладѣването на столицата му Ku tsang (Liang-čou) въ 439 г. се намирало въ търговски връзки съ далечната страна *Suh-tah* или *Am-ts'at* (*—sat*), която се наричала и *Un-na-sa*[1]). При названието Suk-tak не е нуждно тукъ да се спираме: самото му приравняване съ Am-ts'at, китайското название на аланитѣ, показва ясно, че съ него се означава нѣкогашното пространно царство на аланитѣ, което тогава е било подъ властьта на хунитѣ, — нѣщо, което е изразено чрѣзъ новото име *Un-na-sa*. Защото това име не е нищо друго освѣнъ транскрипция на аланското или персийското Hūnāstan „Хунска земя". Че европейскитѣ хуни въ своя държавенъ церемониалъ сѫ били повлияни отъ своитѣ източни братя на китайската граница, или сѫ искали да съперничатъ съ тѣхъ въ това отношение, би било, слѣдователно, твърдѣ мислимо.

Българскиятъ списъкъ на князетѣ, слѣдователенно, може тъй да се възстанови: (вижъ по-долѣ на стр. 232—33).

1) Peh-schi, Kap. 97, fol. 17, споредъ приготвения за менъ отъ проф. de Grot прѣводъ; ср. Fr. Hirth, Über Wolga—Hunnen und Hiung-na. Sitz. — Berichte der Bayer. Ak., 1899, Bd. II, Heft. II, S. 248 и сл.

Българскиятъ списъкъ на князетѣ.

Редуване въ оригинала	Име	Години на царуването	Родъ	Девиза	Хронологично вмѣстване	Поправено	Съотвѣтни имена у историцитѣ	Доказани дати
1	Авитъ охолъ	300	Дуло	диломъ твиремъ	164—463		'Αττίλας. Attila?	434—453
2	Ирникъ	100+50 ц. 90+60[1])	Дуло	диломъ твиремъ	464—613	464—553 559—618	Ἡρνάχ. Ἡρνᾶς, Hernac, синъ на Атила, въ Мала-Скития	418.454—468
3	Гостухъ намѣстникъ	2	Ерми	докъзъ твиремъ	614—15	554—55	Κελαγάστης[2])	
5	Безмѣръ	3	Дуло р. Ерми	шегоръ вѣчемъ	616—18	556—58	Μεξάμηρος ὁ Ἰδαριζίου, неговъ братъ, главатарь на антитѣ, ханъ на Οὐνογουνδοῦροι	+ 558
4	Курътъ	60	Дуло	шегоръ вѣчемъ	619—78		Κοβρᾶτος, братовчедъ на Ὀργανᾶς, арм. Chubraat, Chudbadr[6])	Между 636 и 638, + въ царуването на Констансъ II (който е билъ убитъ ца 15 юли 668 въ Сицилия.
5	Князе съ остригани глави на сѣверъ отъ Дунава	515			164—678			
6	Исперихъ, Есперихъ	60+1 ц. 20+1	Дуло	верени алемъ	679—99		'Ασπαρούχ, арм. Aspahruk[6])	α. 679
7	Тервель	20+1	Дуло	[текуч]етемъ твиремъ	700—20		Τέρβελις, арм. Trvel[7])	704—707—718

Редуване въ оригинала	Име	Години на царуването	Родъ	Девиза	Хронологично вмѣстване	Поправено	Съотвѣтни имена у историцитѣ	Доказани дати
8	[Теку(ч?)]	20+8	Дуло	дванъ шехтемь	721—48			
9	Севаръ	15 ц 5[3])	Дуло	тохъ altomъ	749—53			
10	Кормисошь	17 ц. 7[4])	Вокилъ	шегоръ твиремь	754—60		Κορμέσιος[8])	
12	Телець	3	Угаинъ	соморъ алтемъ	761—63		Τελέσσιος, Τελέτζης[9])	+ 763
11	(Се)винехъ	7 г. ц. 40 дена	Укилъ	шегоръ алемъ	763		Σαβῖνος[10]), Παγάνος	763
13	Уморъ	40 дена ц. 2 години[6])	Укилъ	диломъ тутомъ	764—65		Οὔμαρος	764—765

Прѣзъ септември т. г., когато дойдохъ въ Грацъ, професоръ Dr. Peisker ми обърна вниманието върху статията на английския византиологъ J. B. Bury, „The Chronological Cycle of the Bulgarians“, която се появи въ майската книжка на „Byzantinische Zeitschrift“ (Bd. XIX, Heft 1—2, Lpz. 1910, стр. 127—144). Bury е твърдо убѣденъ, че старобългарскитѣ изрази сѫ числа, и вѣрва, че тѣ прѣдставляватъ абсолютни хронологически

---

1) Чети Й вмѣсто Н!

2) Menander Protector fr. 6 у Dindorf, Hist. Gr. min. II p. 5—6 = Excerpta de legationibus p. 443, 10—28 ed. de Boor.

3) Чети ϵ вмѣсто Iϵ!

4) Чети З вмѣсто IЗ!

5) Nikephoros, *ἱστορία σύντομος* стр. 24, 10 и сл. 33, 18 ed de Boor. Theophanes, Chronogr. стр. 357, 12 ed. de Boor. Iohannes von Nikiu, Chronik Kap. 120, стр. 216, 16—17=460 ed. Zotenberg, Paris, 1883. Anania Širakac'i, Geogr., стр. 25, 25. 17, 5 ed. Soukry. Venedig 1883. У Иоана отъ Никиу той се нарича Qetrādes (вмѣсто aubrādos), главатарь на народа Mūtānes (смѣсване на двѣ четения Mūnos — вмѣсто Hūnos и Tūnos вмѣсто Iūnos = *Οὔννους* въ арабския оригиналъ), братовъ синъ на Kuernāka (= арабски Kurnāka = *Γοργάγας* вмѣсто *Ὀργανᾶς*). Споредъ египетския хронистъ той билъ още като дѣте покрѫстенъ въ Цариградъ (като заложникъ) и станалъ християнинъ и порасналъ въ императорския палатъ. Срѣщу това извѣстие не може да се направи никакво основателно възражение, тъй като въ онова врѣме постоянно сѫ прѣбивавали въ императорския градъ като заложници синове на варварски князе и не е било странно нѣщо, да се покръсти единъ хунски князъ. Тъй сѫщо точното означение на родството между Кубрата и Органа у Иоана прѣдставлява едно прѣдимство спрѣмо по-общата дума *ἀνεψιός* у Никифора. Ясно е, слѣдователно, че Кубратъ е билъ изпратенъ въ Цариградъ като заложникъ отъ своя чича Органа, било въ врѣмето на Фока, било въ зачалото на царуванието на Хераклия и по-късно е наслѣдилъ прѣстола му. Неговото опълчване противъ аварския хаганъ трѣбва очевидно да се смѣта за единъ шахматенъ ходъ на ромейската политика. Туй става ясно вече отъ обстоятелството, че опълчването става непосрѣдствено слѣдъ изкупванието на ромейскитѣ заложници, които сѫ се намирали отъ 622 г въ рѫцѣтѣ на хаганитѣ (Nikephor. *ἱστ. σύντ.* p. 17, 16—24, cp Theophan. p. 303, 6—8; за хронологията, ср. Gerland, Die persischen Feldzüge des Kaisers Herakleios, Byz. Zeitschr. III, стр. 340).

Кубратъ билъ считанъ за създатель на плана, да се свалятъ отъ трона синоветѣ на Константина III. сина на Хераклия и Евдокия въ полза на Мартина и нейнитѣ дѣца — нѣщо, което се свършило съ сгромолясването на Мартина и нейнитѣ привърженици (641 г.). Вижъ Iohannes v. Nikiu, стр. 216, 5 и сл. = 459 и сл. Ср. Theophan. p. 341, 24 и сл. Той се е намиралъ, слѣдователно, тогава въ величието на своята мощь. Той е умрѣлъ въ царуванието на Константина, който загиналъ на западъ, т. е. на Константа II, който е билъ убитъ на 15 юлий 668 въ Сиракуза (Nikephor. *ἱστ. σύντ.* p. 33, 17—18: ср. p. 31, 28—32, 2. Theophanes, p. 357, 11—12, 351, 14 слѣдн.; въ Хронологията на старотурскитѣ надписи, стр. 85 p. 13 и 75 p. 6 трѣбва да се чете Констансъ II вмѣсто Константинъ IV Погонатъ). И тъй неговата смърть се пада прѣди 668 г., отдѣто слѣдва, че въ списъка на князетѣ сѫ присмѣтнати въ неговото царуване тъй сѫщо и годинитѣ на синъ му Исперихъ, прѣзъ които той е царувалъ на сѣверъ отъ Дунава. Всичко това става ясно впрочемъ отъ слѣдното сумиране: „петь князя съ остригани глави (както хунитѣ: Priskos fr. 8 у K Müller, F. H. G IV 86 b, 1—2 = Exc. de legat. p. 135, 21—22 ed. de Boor: *καὶ ἀποκειράμενος τὴν κεφαλὴν περιτρόχαλα*) на сѣверъ отъ Дунава“. Споредъ изложението на Никифора и Теофана раздѣлянието на българскитѣ орди станало наскоро слѣдъ смъртьта на Кубрата.

дати. Едно рѣшително доказателство за това схващание той вижда въ по-горѣ споменатия надписъ на кана Омуртагъ отъ Чаталаръ. Излизайки отъ българската дата въ него, *σιγορελεμ*, която се приравнява съ 15 индиктионъ (1. септ. 821 — 31. авг. 822), той намира, че най-близката дата шегоралемъ въ списъка на князетѣ се пада въ царуванието на Винеха, когото той, тъй сжщо, както и азъ, отъждествява съ Сабина на ро-

[6]) Nikephor. p. 34, 6. Teophanes p. 357, 27. Anania Širakac'i стр. 17, 5. Никакъ не е нуждно при това име да си мислимъ за аланското име Aspar, макаръ и такава една заемка да е понятна сама по себе си. Много по-близо стои това име до турската титла Yšbara, кит. Sa-poh-lio, buz. *Σπαρζευγοῦν*, единъ отъ западно-турскитѣ хагани (Theophyl. Simok. 7, 8, 6) = Yšbara ja*βγυ* (dza*βγυ*), кит. Sa-poh-lio Jep-hu. Ако разлагането въ двѣ имена у Anania Širakac'i е право, то за hruk, —*ρούχ* трѣбва да си спомнимъ името на хунския князъ Ruga, съ готски ипокористиченъ суфиксъ Rug-ila, у Приска *Ῥούα* (gen.) = *uruγ.

[7]) Nikephor. p. 41, 26. 42, 23. 47, 3. Theophan. p. 374, 2, 17, 29. 376, 15. 400. 19. Levond, Gesch. Armeniens, стр. 17. ed Ezeanc'. Послѣдниятъ го смѣта за тъстъ на императора Юстинианъ II и за васалъ на хазарския хаганъ.

[8]) Teophan. p. 433, 16. 497, 19. Тъстъ на *Σαβῖνος*. Името е очевидно причастие на myš, — слѣдователно Qormyš, словѣнскиятъ прѣводачъ поради своята простота е взелъ гръцкото окончание. Забѣлѣжката: „Тоя князъ промѣни рода Дуло, това е Вихтунъ" може очевидно да значи само това: „той промѣни (името) на рода Дуло въ Вихтунъ". Защото иначе думитѣ „рекше Вихтунъ" не биха имали никаква смисъль. Дѣйствително съ Кормиша се е смѣнилъ прѣди всичко родътъ Дуло, но избиването на стария царски родъ (*σειρά*) е станало дори слѣдъ неговата смърть и било очевидно послѣдица отъ нещастния походъ г. отъ С. 6251, за който Никифоръ р. 66, 21—67. 3 разправя, и възцаряването на неговия зетъ Сабинъ слѣдъ сваляне то на *Τελέτζης* е било реакция противъ оная революция, единъ видъ реставрация на *σειρά*-та. Списъкътъ носи слѣдователно, легитимистиченъ характеръ, и отъ тукъ се обяснява тъй сжщо, че той игнорира князъ Паганъ (Teophan. p. 433, 22 436, 9; у Никифоръ р 70, 1—18 не се споменува), който е взелъ прѣстола на изпждения Сабинъ, и се завършва съ поставения отъ Сабина на прѣстола Уморъ, който тъй сжщо е билъ отъ рода Укилъ.

Подъ г. отъ С 6305 (812) Theophanes p. 497, 16 и сл. разправя, че канъ Крумъ билъ поискалъ отъ тогавашния императоръ Михаилъ да се възстанови мира, който билъ сключенъ отъ императоръ Теодосий III Адрамита и патриарха Германъ съ Кормисошъ, тогавашния князъ на България. Тоя договоръ за миръ се пада въ 716 г., но тогава български канъ не е билъ Кормушъ, но Тервелъ. Причината за това размѣняване на имената не ми е ясна. Въ 756 г., слѣдователно въ царуването на Кормуша, българитѣ изисквали отъ императоръ Константинъ V годишенъ трибутъ, защото послѣдниятъ билъ заселилъ въ тракийскитѣ градове сирийци и арменци, които билъ докаралъ отъ Мелитене и Теодосиополъ (Karnoj k'atak', Ерзерумъ), и слѣдъ неговия отказъ направили единъ опустошителенъ набѣгъ въ Тракия, който ги отвелъ дори до дългата стѣна. А императорътъ потеглилъ на срѣща имъ, обърналъ ги въ бѣгство и избилъ мнозина отъ тѣхъ (Nikephoros, *ἱστ. σύντ.* p. 66, 11, 21. Theophanes p. 429, 29—30 казва напротивъ: *πολλὴν οὖν ἅλωσιν ἐργασάμενοι καὶ αἰχμαλωσίαν λαβόντες ὑπέστρεψαν ἀβλαβεῖς εἰς τὰ ἴδια*). Наскоро слѣдъ това той прѣдприелъ противъ тѣхъ едно комбинирано нападение по суша и по море. Флотата се отправила прѣзъ Черно море за устията на Дунава и опустошавала крайдунавскитѣ мѣста, а императорътъ самъ далъ на неприятеля съ своята сухоземна войска сражение при *Μαρκέλλαι* на българската граница (Nikephor. *ἱστ. σύντ.* p. 66, 25 и сл.: *αὐτὸς δὲ μάχῃ συμμίξας αὐτοῖς κατὰ τὰς λεγομένας Μαρκέλλας (φρούριον δὲ τοῦτο πλησιαίτατον Βουλγάρων κείμενον) εἰς φυγὴν ἐτρέψατο*) и ги събърналъ въ бѣгство: *ἐντεῦθεν ἐκεῖνοι*

мейскитѣ хронисти и затова го поставя слѣдъ Телеца. Българскитѣ изрази означаватъ споредъ него годинитѣ, въ които сж стжпили на прѣстола владѣтелитѣ, и тъй като възцаряването на Винеха = Сабина се пада въ 763 г. (вѣроятно юли—августъ), то той получава между двѣтѣ дати шегоралемъ единъ интервалъ отъ около 60 години, слѣдователно единъ 60-годишенъ цикълъ, и то отъ чисти непрѣплетени мѣсечни години безъ всѣко изравняване съ слънчевата година, както годинитѣ на Hiĝra. Едно потвърждаване на тая теза Bury вижда въ

τὸ ἧττον ἀπενεγκάμενοι περὶ εἰρήνης διεπρεσβεύοντο ἐκ τῶν οἰκείων τέκνων ὁμήρους προϊέμενοι. Само по себе си се разбира, че тоя миръ, въ противоположность на тоя, който е билъ сключенъ въ врѣмето на Теодосия III, е могълъ да бжде само неблагоприятенъ за българитѣ. (Споредъ това трѣбва да се поправи Хронологията на старотурскитѣ надписи, стр. 73). Не изглежда ли, че двата тия мирни договори съ българитѣ сж конфундирани въ източника на Теофана?

⁹) Nikephor. p 69, 6. 14. 70, 1. Theoph. p. 433, 16 17. 19. 20. 436, 12. 13. Списъкътъ на това мѣсто е многократно забърканъ. По ранно съмъ вече забѣлѣзалъ, че Телецъ трѣбва да се постави веднага слѣдъ Кормисошъ. Името на неговия приемникъ е прѣтърпѣло въ ржкописа поврѣда. Азъ вѣрвамъ, че то е гласѣло въ списъка Шевинехъ и че първата му сричка е била изпусната отъ прѣписвача поради хаплология въ слѣдствие на прѣдществуващата дума „рекше".

Нещастниятъ походъ, който е ималъ за послѣдица свалянето на Телеца, се пада споредъ Теофанъ p. 432, 29—433, 14 въ първия индиктионъ, юний 763 г. Въ свръзка съ него става бунтътъ на Сабина, който веднага слѣдъ възцаряването си моли императора Константина Копронима за миръ. Тая негова постжпка прѣдизвиква обаче въ България възстание, поради което Сабинъ избѣгва при императора. Българитѣ издигатъ на прѣстола слѣдъ това единъ другъ князъ *Παγάνος* и изпращатъ тъй сжщо посланици за миръ при императора. Той обаче не ги приема, но потегля веднага противъ българитѣ. Слѣдъ като прѣминалъ обаче проходитѣ, се явява при него лично князъ Паганъ съ своитѣ боляри, слѣдъ което той въ присжтствието на Сабина конферира съ тѣхъ.

Тия всички събития се падатъ споредъ Nikephoros p. 70, 19 все още въ първия индиктионъ Теофанъ напротивъ, какъвто му е билъ обичаятъ, е разкжсалъ извѣстието за тия събития и е поставилъ срѣщата на Пагана съ императора въ 6256 г. отъ С., двѣ години слѣдъ възцаряването на Пагана. Отъ извѣстието става ясно, че императорътъ е считалъ Сабина за законенъ князъ и се е застжпилъ за него; но все пакъ нито съ една дума не ни се показва, че той е прокаралъ неговото възвръщане на прѣстола като необходимо условие за миръ. Но тъй като двѣ години по-сетнѣ въ третия индиктионъ (765 г.) Константинъ отново нахлува въ България, защото българитѣ свалили отъ прѣстола своя поставенъ на прѣстола отъ Сабина княъ на име *Οὐμαρος* и провъзгласили за князъ Токта, брата на Баяна, то трѣбва да се прѣдполага, че Сабинъ при онова уговаряне, ако и да се е отказалъ отъ своето възвръщане на прѣстола, все пакъ е настоявалъ да се откаже Паганъ отъ прѣстола и да се издигне за князъ нѣкой отъ неговия родъ. Тогава обаче ще бжде съвсѣмъ вѣроятно, че нему собствено принадлежатъ приписанитѣ на Умора въ списъка 40 дена, тъй като споредъ извѣстието на Никифора и Теофана веднага слѣдъ възкачванието си на прѣстола е билъ принуденъ да побѣгне. Приписанитѣ нему 7 години, въ които сигурно се крие нѣкаква грѣшка, трѣбва да се отнесатъ тогава къмъ Умора и да се поправятъ по всѣка вѣроятность на 2 (ѕ вмѣсто з), тъй че неговото царувание трае отъ 764 до 765 г. Въ такъвъ случай втората година на царуването му, въ която той е билъ изгоненъ, е смѣтната за цѣла.

това, че годината на Куръть, който царува 60 години, както и тая на неговия приемникъ Безмѣръ (споредъ прѣдадения текстъ) се нарича шегоръ вечемь, и че митичниятъ Авитохолъ, който е царувалъ $300 = 5 \times 60$ години и неговиятъ приемникъ Ирникъ иматъ една и сжща година диломъ твиремъ. Първоначалнитѣ дати означавали годинитѣ на възцаряванието, докато годинитѣ на царуването, които сж дадени само въ пълни години безъ мѣсеци, що оставатъ въ остатъкъ, били произведени отъ ония чрѣзъ механично смѣтане. Втората дума на всѣка глоса, която се завършва винаги на м [вижъ обаче *етхь бехти*, стр. 13 долу], означава тъй сжщо споредъ Bury десетицитѣ, чието циклично нареждание ни поднася слѣдната таблица.*)

тутомъ		алемъ		вечемъ		твиремъ		алътомъ	
Години									
отъ бѣгството на М.	Слѣдъ Хр.	отъ бѣгствто на М.	Слѣдъ Хр.	отъ бѣгството на М.	Слѣдъ Хр.	отъ бѣгството на М.	Слѣдъ Хр.	отъ бѣгството на М.	Слѣдъ Хр.
158	774/5	148	765/6	138	755/6	128	745/6	118	736/7
98	716/7	88	706/7	78	697/8	68	687/8	58	677/8
38	658/9	28	648/9	17	639/40	8	629/30		—

ехтемъ	
отъ бѣгството на М.	слѣдъ Хр.
108	726/7
48	668/9

Цѣлата числена система на 60-годишния цикълъ има споредъ Bury слѣдния видъ:

1. верени	9. тек (?)
2. дванш (или дван)	10. ехтем (или шехтем)
3. тох	20. алътом
4. сомор	30. твиремъ
5. дилом	40. вечем
6. дохс	50. алем
7. —	60. тутом
8. шегор	

Мѣстото не ми позволява да разгледамъ по-подробно измамчивия начинъ на доказване. Разбира се безъ различни по-вече или по-малко насилствени измѣнения на текста не върви доказването. Така соморъ алтемъ се поправя на соморъ алемъ и текучетемъ — на текъ вечемъ[1]). Отъ това

*) Минало год. I кн. IV стр. 383—399.

[1]) Обаче какъ може да произлѣзе текучетемъ отъ една гръцка транскрипция *τεκ συετχεμ* (стр. 139 А. 1), ми е непонятно; вечемъ би се изразило на византийски безусловно съ *βετζεμ*! На стр. 142 Bury ни учи даже да възстановимъ на мѣстото на **етхъ бехти** „toch wečem (*τοχ βεχτεμ*) или tek wečem“.

би слѣдвало, че Тервель, тъй като вечемъ споредъ системата на Bury би означавало 697/8 г., се билъ възцарилъ вече прѣди тая година, и че прѣдаденото въ списъка врѣме на царуванието би билъ доста късъ, понеже то се е свършило най-рано въ 718/9 г. Освѣнъ това се поставя 28-годишното царуване на безименния царь между Тервеля и Севара прѣдъ Тервеля и освѣнъ това слѣдъ Испериха едно друго прѣдположение изпаднало царувание отъ 9 години, което се било подразбирало отъ твиремь слѣъъ текучетемь, а тъй сжщо се вмъква едно неизвѣстно на прѣданието царуване отъ 10 години (стр. 139 и сл.). И Bury се вижда принуденъ да приеме прѣдложеното отъ менъ измѣнение на 61 г. на Испериха въ 20 г. Отъ друга страна той се придържа упорито въ прѣдаденото число 100+8 за полумитичния Ирникъ, но е принуденъ да приеме, че прѣдъ Гостуна или слѣдъ него е изпадналъ единъ канъ (стр. 135), и тъй като отъ отдѣлнитѣ мѣста на царуванията дори до прѣминаването на Дунава получава само 479 resp. 496 година съ нѣкои поправки вмѣсго прѣдадената сума 515, то той вижда въ разликата 515—496=19 годината на царуването на Испериха, въ която той е миналъ Дунава, Ако годината на възцаряването на Испериха е била *верени алемъ* (=41), то неговата 19. година се е завършвала въ годината *тутомъ* (=60), т. е. 658/9 слѣдъ Хр., тъй че слѣдната година = *верени ехтемъ* (=1 . 10=1) = 659/60 сл. Хр. би означавала датата на прѣминаванието на Дунава отъ българитѣ подъ прѣдводителството на Аспаруха и датата на началото на хронологичния цикълъ (стр. 136 и сл.).

Обаче цѣлата тая твърдѣ остроумна аргументация се разбива въ извѣстнитѣ намъ дати отъ живота на Кубрата[1]). Bury твърди, разбира се тъй на стр. 138:

„Смъртьта на Курта се пада въ царуването на Хераклея, но легендата, която я свързва тѣсно съ прѣселването, я поставя по-нататъкъ въ царуването на Констанса, очевидно защото историческото събитие, което е въ основата на прѣселванието, се отнася къмъ царуванието на Констанса“.

Едно такова третиране на източницитѣ е въ всѣки случай чистъ произволъ. Политическото явяване на Кубрата се

---

[1]) Различнитѣ форми, които има въ прѣданието името на тоя князъ, се разпадатъ на три класа:

а) *Κοὔβρατος* (Nikeph. p. 24, 9), *Κοβράτος* (ib. p. 33, 18), Chucratc (Anania Širakac^{c}i, Geogr., стр. 17, 5), Qetrādes вмѣсто Qubrādos (Иоханесъ отъ Никиу) показватъ една обща форма *Κουβράτος*, *Κουβράδος*.

б) *Κοοβᾶτος* (Theoph. p. 357, 12) и Коуръть прѣдполагатъ произношението *Kurbat, *Kurβat, и

в) Chudbadr (Anania Širakac^{c}i стр. 25, 25) може би трѣбва споредъ това да се поправи на Churdbad (съгласната r е била навѣрно прибавена въ края на реда, и слѣдъ това е била поставена на невѣрно мѣсто отъ прѣписвача), тъй че тая форма би била сравнително най-първоначалната форма. Сравни тъй сжщо сир. Kurturgur съ *Κουτούργουροι* (по-надолу стр. 11—13, заб. 4).

пада чакъ въ по-сетнѣшнитѣ години на Хераклия. Затова е прѣди всичко невѣроятно, че той е умрѣлъ още въ царуването на Хераклия, даже ако обратното не би било доказано изрично. Обаче, тъй като споредъ системата на Bury годината на Исперихa може да отговаря само на 19 г. отъ бѣгството на М. = 2. януарий — 20. дек. 640 г., и тая на Безмѣръ, *шегоръ вечемъ* (38) съвпада съ 16 г. отъ бѣгството на М. = 637 г., то, разбира се, той е принуденъ да накара Кубрата по-рано да напусне политическата сцена. При това нему се е случило едно малко нещастие, дѣто е пропусналъ важното свидѣтелствуване на Иоана отъ Никиу.

Ако слѣдователно е установено, че Кубратъ е умрѣлъ фактически въ царуването на Констансъ II (641—668 г.), както изрично изтъква тъй сѫщо и общиятъ източникъ на Никифора и Теофана (по-горѣ, заб. 5), то веднага се сгромолясватъ мнимитѣ дати за Исперихa и Безмѣра. Сѫщото важи за мнимата дата на Куръть, 578/9 слѣдъ Христа. Това би прѣдполагало, че Куръть е вече билъ роденъ въ врѣмето на Юстиниана или най-късно въ началото на царуването на Юстинъ II, тъй като въ една номадска държава, не както въ една модерна правова държава, е немислимо като князъ едно дѣте. Животътъ на Органа, чичата на Кубрата, наистина не ни е извѣстенъ до сега по-подробно, обаче отъ бѣлѣжкитѣ на Никифора и Иоана отъ Никиу може да се саключи, че той е билъ още въ врѣмето на Хераклия една зъвсѣмъ извѣстна личность въ Византия и повѣствуванията на двамата хронисти могатъ да се разбератъ най-лесно, ако се приеме, че Органа е царувалъ дори до врѣмето на Хераклия и че Кубратъ го е наслѣдилъ дори въ царуването на Хераклия. Въ всѣки случай забѣлѣжката на Иоана отъ Никиу: „и слѣдъ като (Кубратъ) прие животворящето кръщение, той побѣди всички варвари и езичници посрѣдствомъ силата на свещеното кръщение“, която очевидно се отнася прѣди всичко къмъ изгонванието на живущитѣ въ неговата земя авари (Nikephoros), едва ли възбужда подозрѣние, че тогава той е билъ вече старецъ. Тъй като освѣнъ това Аспарухъ—Исперихъ се означава като синъ (и приемникъ) на Кубрата (Chubraatc, Chudbadr) не само отъ общия източникъ на Никифора Теофана, но и отъ неговия съврѣменикъ Anania Širakacci, то е ясно, че между него и баща му нѣма мѣсто за едно тригодишно междуцарствие на Безмѣра. Освѣнъ това Безмѣръ очевидно не е хунско име, но както *Μαλαμίρ* — Маломиръ, *Μεζάμηρος*, *Δαργάμηρος* и др. славянско. И тъй носительтъ на това име не е билъ въ никой случай чистъ хунъ, макаръ и да принадлежи споредъ прѣдадения текстъ на списъка къмъ българския княжески родъ Дуло. Тъй сѫщо стои въ сѫщность и случаятъ съ името на приемника на Ирника, Гостунъ „намѣстника“, чието име отговаря несъмнѣно на извѣстното

отъ единъ гръцко-български надписъ родово име 'Ερμιάρης[1]). И все пакъ едва ли днесъ нѣкой ще оспорва, че Гостунъ е чисто-славянско име и то съкратена форма на едно образувано отъ двѣ основи пълно име[2]). Разрѣшението на тая загатка, както прѣдполагамъ ведно съ Peisker, трѣбва да се дири въ обстоятелството, че Гостунъ е принадлежалъ на единъ вече славизиранъ български родъ, който е билъ основалъ едно господарство между южно-рускитѣ славяни. При това едно схващане прѣдложеното отъ менъ прѣди 12 години отъждествяване на Гостуна съ антъ *Κελαγάστης*, брата на *Μεζάμηρος* става още по-вѣроятно: Келагастъ е билъ несъмнѣно наскоро прѣди пристиганието на аваритѣ главатарь на антитѣ. Тѣ сж се намирали тогава въ голѣма вражда съ котрагиритѣ (куртургуритѣ)[4]) отсамъ рѣката Донъ (вижъ подолу) и единъ главатаръ на послѣднитѣ се присъединилъ къмъ аваритѣ и ги подстрекавалъ противъ антитѣ. Често пжти е било забѣлѣзвано, че енергичното държане на антитѣ въ това врѣме малко подхожда на невойнствения образъ на славянитѣ който еднодушно ни рисуватъ ромейски, западно-европейски и арабски писатели. Работата обаче става понятна, щомъ си прѣдставимъ, че антитѣ сж били владѣяни и прѣд-

---

[1]) Archäol.-epigraphische Mitteil. aus Oestereich—Ungarn XIX, 240. Извѣстія Рускаго Археолог. Института въ Константинополѣ т. X, стр. 192. На окончаннето — *άρης* се завършватъ тъй сжщо и нѣкои други родови имена, които се срѣщатъ въ гръцко-български надписи, а имено: *Κουβι—άρης* (Извѣстія, сп. м., 191), *Τζακαρ—άρης* (ibid., 190), ... *δου—άρης* (ibid., 192). Сравни освѣнъ това Θ. Успѣнскій ibid., 216 и сл. Въ него съзирамъ турското är, äri, „човѣкъ, хора", което се намира и въ името на народа *'Ακάτιροι, 'Ακάτζιροι* = турски aqač—äri. Може би тъй сжщо славянската форма на българското означение на достойнство bolj—are, ed. r. bolj—ar—інъ, която произлиза отъ bolja, виз. *βολίας* (мн. ч. *βολιάδες* Const. Porph. de caerimoniis, II, c. 47, p. 681), турско-бълг. bojla, виз. *βοηλᾶς* (мн. ч. *βοϊλάδες*), дължи своя произходъ на аналогияга на ония родови имена, които отъ славянитѣ сж били схващани като събирателни сжществителни. И не се ли крие тъй сжщо въ народното име *Βούλγαροι, Βούργαρος* (Georgios Pisides), сир. Burgar, Burgārē, арм. Bulkar, Bolkar, Bulchark[c], арабски Burgān, Bulkār, Burγar, Bulγār думата äri, точно както въ Bardores (A bardares) Iordan. Get. § 272 и може би въ Sadagarii Iordan. Get. § 265, *Σαγάδαρες* Iulian. Ep. 75 p. 597, 4 ed. Hertlein покрай Sadages Iordan. Get. § 72 (вижъ Marquart, Streifzüge стр. 44)? Въ всѣки случай окончанието —gar въ онова име нѣма нищо обшо съ —(o)gur въ *'Ονόγουροι, Οὐνίγουροι*, Hunuguri, Bittugures (A burtugures) Iordan. Get. § 272, *Τούν—Σουρες* (вмѣсто *Τούν Γουρες*?) у Приска, Excerpta de legat. p. 125, ed. de Boor (dat. plur. *Τούν Σουρσι* вмѣсто *Τούν Γουρσι*, отдѣто произлиза Tuncarsos Iordan. Get. § 126), което ужъ било = Oγuz. Имената *Κουτούργουροι* сир. Kürturgur, *Οὐτούργουροι, Σαράγουροι* сир. Sarūrgūr образуватъ отново една категория за себе си.

[2]) Marquart, Streifzüge, стр. 147.

[3]) Тъй, *Κελαγάστου*, Excerpta de legat. p. 443, 14, ed. de Boor.

[4]) Писателитѣ пишатъ това име по различни начини. Новото Тойбнерово издание на Прокопия отъ I. Haury (Procopii Caesariensis opera omnia, recogn. Jac. Haury; vol. I, II, Lips. 1905), на което доброкачествеността, разбира се, стои въ обратно отношение къмъ високата му цѣна, за съжаление не е изпълнило моитѣ надежди, които съмъ изказалъ въ моята книта „Die Chrono-

вождани отъ български родове. Но една подобна видна роля на полуславизирани български родове между антитѣ е мислима само прѣди появяването на аваритѣ. Читательтъ, слѣдователно, ще може лесно да рѣши, дали е оправдана самоувѣреностьта на Bury, съ която той твърди (стр. 136, заб. 1):

„Маркартовото прѣмѣстване на Bezmier прѣдъ Kur't е очевидно погрѣшно, и ако Bezmier, както мисли той, е билъ словѣнинъ, какъ се справя той съ факта, че той принадлежи къмъ българския родъ Дуло? Въобще, маркартовата хронология (Irnik 464—613, Gostun 614—5, Bezmier 616—8, Kur't 619—678), което се основава на фалшивото (?) гледище че Ирниковитѣ 108 години би трѣбвало да се поправятъ на 150, е далече отъ цѣльта".

Бѣлѣжката, че Bezmier принадлежи на рода Дуло, сигурно ще да е грѣшка, която обаче е слѣдствие отъ прѣмѣстванието слѣдъ Курътъ: припадащата се тукъ съ право бѣлѣжка за рода погрѣшно е повтаряна при Bezměr. Първоначално текста е гласѣлъ:

Гостоунъ намѣстник . . . родъ емоу Єрми
Безмѣръ . . . а родъ емоу Єрми.

Споредъ схематичното изложение на царствения списъкъ Gostun и Bezměr идатъ едва слѣдъ полумитичниятъ периодъ,

logie der alttürk. Inschriften", стр. 79, заб. 2. Както е случаятъ съ имената на кавказкитѣ народи, дѣто даже поправкитѣ на Карлъ Мюлеръ не сѫ били взети ни най-малко подъ внимание, така и тукъ обикновено трѣбва да се дирятъ въ критическия апаратъ вѣрнитѣ форми на имената. Въ случая заслужватъ внимание само два рѫкописа: K = cod. Vaticanus Graecus 1690 saec. XIV, и L = cod. Laurentianus 69, 8, saec. XIV, както и Excerpta historica iussu imp. Constantini Porphyrogeniti confecta, vol. I, Berolini 1903 (ed. de Boor). K и Excerpta иматъ навредъ формата *Κουτρίγουροι* (resp. *Κουτριγοῦροι*), и затова Haury и de Boor сѫ прокарали въ текста тая форма. Напротивъ L съ изключение само на едно мѣсто, дѣто не е означена никаква варианта, има изключително формата *Κουτούργουροι*, resp. веднъжъ (VIII, 19, 16, p. 588, 20) *Οὐτουργούροις*, и V. (= Vat. graec. 152, saec. XIV) поднася въ *περὶ πολ.* VIII 27, 10 p. 636, 11 *κουτουργάρων*.

Византиниститѣ още не сѫ успѣли да стъкматъ едно критическо издание на Агатий († 582). Dindorf, Historici Graeci minores vol. II, Lips. 1811, p. 132—392 (съ негоденъ регистъръ, но безъ критиченъ апаратъ) пише *Κοτρίγουροι*. Относно Менандъръ Протекторъ, продължителя на Агатий, чиито фрагменти сѫ запазени главно въ Константиновитѣ ексцерпти, благодарение на новото издание на послѣднитѣ, стоимъ по-добрѣ; de Boor поставя въ Excerpta de legat. (чакъ до p. 458, 27) послѣдовно *Κοτράγηροι*, която форма обаче рѫкописитѣ поднасятъ на четири мѣста: p. 170, 22 = fr. 3 p. 3, 20 ed. Dindorf, 171, 2 = fr. 3 p. 3, 31. 196, 30 = fr. 28 p. 64, 3. 443, 18 = fr. 7 p. 6, 5. Другадѣ се чете: *κοτριαγήροι* (p. 170, 17), *κουτρίγοροι* (196, 4), *κουτραγούροις* (196, 19), *κοτριγούρων* (458, 27). Възъ основа на това. е несигурно, какъ е писалъ самъ Менандъръ това име. Theophylaktos Simokattes 7, 8, 16 ed. de Boor пише *Κοτζαγηροί*, и една ней сродна форма се срѣща у Gelzer, Ungedruchte und ungenügeng veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatuum, стр. 539, 566 (Abh. der K. bayer. Akad., I Cl., XXI Bnd, III Abh. München 1901): *Κουτζίαγροι*, Suffraganbistum von *Εὐχάιτα Ἑλενοπόντου* in Kleinasien. Легендата за племето у Теофана и Никифора говори за *Κότραγοι* и *Κότραγος*. Странно е, че дори Iordanes Get. S. § 3 (той е писалъ въ 551 г. сл. Хр.) по

схванатъ подъ името на Ирникъ. Тъй че тѣ биха получили годинитѣ 614—15 и 616—18. Обаче, ако извадимъ историческата ядка, то този периодъ самъ по себе се разпада въ двѣ неравни половини, раздѣлени чрѣзъ междуцаруванията на Gostun и Bezmĕr: отъ 90 и 60 години (вмѣсто 100+50), отъ които първата, споредъ прѣобладающитѣ племена, може да се нарече *българо-антската*, а втората *аварската*. Съобразно съ това Гостунъ и Bezmĕr наистина трѣбва да се поставятъ отъ 554—55 или 556—58*). Поради това, вѣрвамъ, че имамъ пълно право да се придържамъ о обоснованото по-рано равнопоставяне на Bezmĕr съ антския главатаръ *Μεζάμηρος*, който по подстрѣкателството на единъ куртугурски главатаръ билъ убитъ въ 558 година.

Слѣдъ като обаче тукъ съвсѣмъ е отнета възможностьта да се тълкува като цикличенъ численъ изразъ = 8. 40 (38) лѣточислението на Ḳurъіъ и Bezmĕr, *šegor večem*, съотвѣтно на датитѣ 578/579 и 637 слѣдъ Хр., и причината, по която *Bury* се придържа о прѣдаденото число (100+8) („защото, ако Ирникъ е царувалъ 150 години, краятъ на неговото царуване ще да е спадалъ въ *dilom tutom*, и не би имало мѣсто за неговитѣ наслѣдници“, стр. 136), не може да ни направи никакво впечатление. Доказателствата на Bury сѫ само petitio principii и сѫ принудени да се движатъ въ единъ circulus vitiosus. Читателятъ самъ нека сѫди:

знава формата Altziagiri resp. Ultziagiri; защото не може да има съмнѣние, че съ това име се означава сѫщиятъ народъ (вижъ Streifzüge, стр. XXVI). Обаче само cod. Laurent. на Прокопия е запазилъ сравнително най-първичната форма. Това доказва написаната въ 555 г. таблица на народитѣ у тъй наречения Захарий Ритора, която ни поднася недвусмислено сир. Xŭrturgur (Streifzüge, стр. 356, заб. 1).

Името на Епонима *Κότραγος* и принадлежащето къмъ него племенно име *Κότραγοι* въ легендата за племето сѫ, слѣдователно, съкратени форми въ сравнение съ *Κουτουργούρ*, *Κουτούργουροι* на Прокопия и това произволно съкращаване не се дължи навѣрно на самитѣ българи, а трѣбва да се припише на съставителя на легендата за племето.

Съ това сѫщеврѣменно се опрѣдѣля и истинската форма на братското племе на куртургуритѣ. И тукъ Haury пише навредъ *Οὐτίγουροι*, както се чете у Агатий (V, 11 p. 365, 8. 12 p. 367, 28. 23 p. 389, 15. 24 p. 390, 26) и у Менандра (Exc. de legat. p. 170, 18 = fr. 3 p. 3, 15. 196, 3. 19—20. 30 = fr. 28 p. 63, 2. 22. 64, 3; 204, 18 = fr. 43 p. 85, 17). Обаче L. има навредъ *οὐτούργουροι* resp. *οὐτουργούρ*, и тъй чете и K, когато за пръвъ пѫть споменува името на народа *περὶ πολ.* VIII, 4, 8 p. 501, 24; освѣнъ това има K § 13 p. 502, 21 *οὐτουγούρων* и 5, 2, p. 503, 10 *οὐτουγούρ*. По-сетнѣ K пише навредъ *οὐττίγουροι*, Ексцерптитѣ:

p. 117, 8 = VIII, 18, 18 p. 582, 19 *οὐτούγούρων*;

117, 29 = 583, 13 *οὐτιγούροις*; 118, 9 = 584, 7 B E. *οὐτιγούροι*, M P *οὐτιγούρους*; 118, 20 = 19, 4 p. 585, 5 *Οὐτιγουρων*; 510, 2 = 19, 6 p. 585, 21 *οὐτουγούρους*; 510, 7 = 19, 8 p. 586, 7—8 *οὐτουγούρων*.

Къмъ тѣзи двѣ имена се присъединява и *Σαράγουροι* у Приска (Exc. de legat. p. 486, 8. 11. 588, 10 = fr. 30, 37 у Dindorf, Hist. Gr. min. I p. 341, 2. 346, 7), както става очевидно отъ формата Sarŭrgūr въ споменатата по-горѣ сирийска таблица на народитѣ. Тая дума неможе по никой начинъ да бѫде

Нъ Ирниковото възкачване въ една *твиремъ* година и това на наслѣдника му пакъ въ *твиремъ* година сѫ несъобразни съ 108 год. нахлуване — 6 твиремъ + 108 би дало 8 вечемъ. Не е удобно да поправяме 108 на 118, защото 118 би дало шегоръ твиремъ и пр. (стр. 135). За отстранение на тази самосъздадена мѫчнотия трѣба тогава, както и по-горѣ се забѣлѣза, да се вмъкне прѣди или слѣдъ Гостуна единъ ханъ и управленнето на Гостуна да се повиши на 13 години. За безпристрастния сѫдия поправката на рѫкописитѣ 100+8 (҃ри҃и) години на Ирника, въ 100+50 (҃ри҃н) чрѣзъ сумата 515, за чието обяснение Bury трѣбаше да прибѣгне до понататъшни насилнически измѣнения и приеми, достатъчно гарантира и оправдава: изключава това четение поржчителството на туй, (че сѫщото е вѣрно) лежи въ това, че ний идваме до желаното безъ понататъшно измѣнение (безъ да се взима прѣдъ видъ горѣобоснованата промѣна на Безмера) и се изключва това (108) четение.

Що се отнася до мнѣнието на Bury (стр. 137): „Изселването на Есперихa отъ отвъдъ Днѣпъръ е разбира се, сѫщо тъй митично, както разпръсването на Кубратовитѣ синове, защото българитѣ ще да сѫ живѣли сигурно още отъ петия вѣкъ при долния Дунавъ, то, вѣроятно е, че това мнѣние се

образована по образецъ на Kůrturgur, по-скоро прѣдаването на тая форма отъ сириеца е очевидно по-точно, отъ това на Приска и Прокопия. Обаче отъ тукъ става явно, че думитѣ трѣбва тъй да се разчленятъ: Kurt-urgur, Ut-urgur, Sar-urgur. Че тия форми не сѫ могли да произлѣзатъ като графически, нито лингвистично отъ *Κοτρίγουροι* etc. *Οὐτίγουροι, Σαδάγουροι*, се разбира само по себе си. *Κοτρίγουροι* би могло да се обясни чрѣзъ вокална редукция = Kurt(u)řgur, но това схващание е недопустимо въ *Οὐτίγουροι*. Напротивъ *Κοτράγηροι* и *Σαράγουροι* ни напомнуватъ за славянското на съчетанията or, ol въ ro, lo, resp. rā, lā (Leskien, Grammatik der altbulgarischen Sprache, § 53, I) и допущатъ да се мисли за славянско посрѣдничество. Но съ това още не сѫ обяснени формитѣ Altziagiri и *Κοτζαγηροί*, които прѣди всичко правятъ впечатление, че произлизатъ отъ произношението *Kurt-jagiri [(C)ult-jəgiri]; защото азъ не познавамъ изобщо аналогия, по която *τρια* (сравни формата *κοτρια-γήροι), τρα* би се прѣвърнало въ византийски уста на *τζια, τζα*. И тъй ние получаваме единъ самостоятеленъ елементъ — urgur, — ragyr, — igur, — jagur, може би нѣкаква титла. При това се повдига въпросъ, дали задъ първото r въ тая дума не се крие единъ особенъ звукъ, тогава още неизвѣстенъ на гърцитѣ звукъ, който обаче е ималъ и сродство съ j, съ други думи едно спирантно *δ*, което по-късно е прѣминало въ j. Въ тоя случай може да се вземе въ внимание арабската титла jugurrus или uigurrus (v. l. a. 782: Vigerio A 1, Vigurro B 5; a. 769 Vigurro B 5; вижъ Annales regni Francorum p. 60, 4. 98. 9 recogn. F. Kurze), ако тя стои вмѣсто ujgur, и тъй сѫщо може да си припомнимъ хазарската титла у Ibn. Fadlān (третиятъ по достойнство слѣдъ хагана: Iāq. II 438), която може да се чете čāwušjuγur или — uiur. Произношението на двугласната ui е било еднакво трудно както за западнящитѣ, тъй и за арабитѣ и перситѣ; нему се дължатъ чудовищнитѣ осакатявания на народното име Uigur у калугеригѣ проповѣдници: Iugures у Willen van Ruysbeock, Ior-iani въ Унгарската хроника и т. н. т. (Streifzüge, стр. 498 и сл.).

*) Виж. моята Chronologie der alttürk. Inschr. стр. 80 и табл. тукъ на стр. 232—33.

е сподѣляло и отъ Иречека[1]) и по-рано и отъ мене[2]) но сега ни се явява въ съвсѣмъ друга свѣтлина. Въ голѣмата степна область между долния Дунавъ и Мейотисъ, какво се е случило отъ появяванието на аваритѣ до заселванието на хазаритѣ край Мейотисъ, до сега не знаемъ. Значи, трѣбва тепърва да узнаемъ чрѣзъ методични изслѣдвания, при което никога не трѣбва да се губи отъ очи, че имаме работа съ *номадски* царства. Гдѣ е било царството на Кубрата, или, което е сѫщото, додѣ се е простирала властьта на аваритѣ къмъ изтокъ подъ Хераклия, до сега незнаемъ. Ние трѣбва да приемемъ обаче, че словѣнскитѣ анти и българскитѣ куртургури сѫ били подчинени на тѣхъ. Сѫщо и дунавскитѣ българи още подъ Омуртага сѫ простирали своитѣ военни походи до Днѣпъръ[3]).

Уногундурската орда, единствената, която има значение за *политическата* история, не се споменува прѣди Кубрата[1]). Въ географията на Анания Širakac'i четемъ: „Сарматия отъ планинитѣ обхваща керавнийската и хипийската, която изпраща петь рѣки въ Мейотисъ. А Кавказъ изпраща двѣ рѣки[2]): Валданисъ до планината *Κόραξ*[3]), която се захваща отсрѣща на Кавказъ и се протака надлъжъ къмъ сѣверозападъ, докато проникне между Мейотисъ и Понтосъ. Тя пъкъ изпраща една рѣка, по име Психросъ, която образува границата между Босфора (P'ospo' oron—n) и областьта Zik'un *(Ζίχων)*, въ която се намира градецътъ Nikop's *(Νίκοψις)*. На сѣверъ отъ тамъ е народътъ гети народътъ T'urk'k и Bulgark', които сѫ назовани по имената на тамошнитѣ рѣки[4]): Kup^c^i—Bulgar, Duč^c^i—Bulkar, Olchontor—Blkar, Č'dar—Bolkar... И отъ хипийската планина избѣга синътъ на Chudbadr[5])".

Рѣкитѣ, по които били назовани тѣзи български орди, очевидно се смѣтатъ отъ Širakac'a за петьтѣхъ рѣки, които, споредъ неговата Птоломеева карта, отъ Хипийската планина сѫ се вливали въ Мейотисъ. Тѣ ще да сѫ отъ югъ къмъ западъ по редъ: *Ἀττικίτης, Ῥομβίτης μικρός, Θεοφάνιος, Ῥομβίτης μέγας Μαρούβιος*. Понеже общиятъ източникъ на Ники-

---

[1]) Iireček, Geschichte der Bulgaren, S. 128 и сл.

[2]) Chronologie der alttürkischen Inschriften. S. 77.

[3]) Извѣстія Русск. Арх. Инст. t. X. 19J.

[1]) Свѣденията за вуйча му Органасъ сѫ изгубени.

[2]) Прѣдаденъ текстътъ е непъленъ: другия билъ или *ψάθις* или *κόραξ* на Ptolom. (V, 8, 2 стр. 903, 8.4 стр. 911, 2.14 стр. 912, 4.16 изд. K. Müller). Това е единъ отъ важнитѣ признаци, че и въ рѫкописа на Soukry е запазена само една съкратена прѣработка отъ трудътъ на Sirakac'i.

[3]) По Птоломеевата карта въ Nardenskjéld'овия фиксимилиранъ атласъ табл. XVII стр. 15. *Οὐαρδάνης* тече къмъ сѣверното подножие на Кораксъ планина.

[4]) Мѣстоимѣнието въ getoc'd се отнася къмъ горѣспоменатитѣ 5 рѣки, които се вливатъ отъ хипийскитѣ планини въ Мейотисъ.

[5]) Géographie de Moïse de Corène éd. par le P. Arsène Souky, p. 25, 15—25=34. Vgl Chronol. der alttürk. Inschriften S. 87 Osteuropäische Streifzüge, стр. 57.

фора и на Теофана говори за петь български орди, които дължели произхода си на Кубратовитѣ синове, то вѣроятно е, че и у Širakac'i отначало се е говорило за петь рѣки и за петь орди. Обаче *Кир'i* е *Κοῦφις, Κῶφις* на византийскитѣ историци отъ 6—10 столѣтие т. е. днешната *Кубанъ* и отговаря на *Οὐαρδάνης* на Птоломея, на *Ὕπανις* на старогръцкитѣ писатели. Но и *Φᾶσις* и *Ἀττικίτης* на Птоломея не сж самостоятелни рѣки, а сж само устия на езерото Темрюкъ, които у печенегитѣ се наричали *Χαδήρ* (Chadyr) и *Βουρλίκ*. Споредъ това Duč'i ще е малката Ромбитесъ, *Βάλ* у печенегитѣ[6]) т. е. или сегашната Баизугъ или Талгирскъ. А Olchontor ще е Теофаниосъ т. е. Čelbasy, а Č'dar голѣмата Ромбитесъ или Хора-кулъ на печенегитѣ т. е. днешната *Jeja*[1]).

И така текста на Širakac'i трѣбва да остане непокътнатъ, все едно дали наистина е имало рѣка Olchontor на истокъ отъ Мейотисъ или тя е била създадена отъ Širakac'i ad hoc. Той намеква на прѣселванието на Кубратовия синъ (стр. 17, 4—7), гдѣто говори за дунавския островъ Певке. „На този о-въ се заселилъ Аспар-хрукъ, синътъ на Хубраатъ", който избѣгалъ отъ хазаритѣ изъ българскитѣ (Bulgarac') планини, и тръгна, къмъ западъ изтласка народа Аваръ и тамъ се засели". Явно е, че това свѣдѣние е отъ другъ източникъ както показва формата *Хубратъ* и единъ сжщественъ вариянтъ. Това, което Širakac'i е нарѣкълъ горѣ хипийска планина споредъ Птоломеевата карта, тукъ отбѣлѣзва като „планина на българитѣ" споредъ *Karl Müller* (къмъ Ptol. V, 8, 9, p. 913, 22) хипийската планина е планинската верига, която образува водораздѣла на Черно и на Каспийско море и се простира отъ най-голѣмото възвишение на Кавказъ Елбурзъ (5629 м.), между Кума и Кубанъ къмъ сѣверъ. Обаче, ако името *Ἱππικὰ ὄρη* е въ свръзка съ *Ἵππος*, грузински G'chenis—cqali[1]) то порано може да се прѣдполага Škara (5184 м.) и Dych Tau (5198) въ изворната областъ на тази рѣка. Въ изворната областъ

---

[6]) Несвързаната конструкция дада да се прѣдполага, че у Константинъ Порфирородни De administr. imp. c. 427. стр. 181, 3—7 става дума за двѣ рѣки и трѣбва да се чете: *εἰσὶ νὲ καὶ ἕτεροι ποταμοί, ὁ Βὰλ ὁ κμὶ* (вмѣсто *καὶ ὁ*) *Βουρλίκ, ὁ Χαδὴρ καὶ ἄλλοι πλεῖστοι ποταμοί*. Обратно стои стр. 178, 2 *ὁ γὰρ χαγάνος ἐκεῖνος, ὁ καὶ πὲχ Χαζαρίας* вмѣсто *καὶ ὁ πὲχ Χαζαρίας*. Тогава Балъ би билъ друго име на Бурликъ.

[1]) Сравни моята статия *Καρμπαλούκ* въ „*Keleti Szemle*" год. 1910, стр. 51. Въ всѣки случай трѣбва да се има прѣдъ видъ, че въ Olchontor може да се дири Jeja, нъ въ такъвъ случай трѣба да се приеме измѣнение на редътъ на čdar *Μαρούβιος* у Ptolom. която навѣрно е тождествена съ днешната Kaganik или Jegolyk-Manyč, която въ сжщность не се влива въ Мейотисъ, а въ Донъ.

[1]) Другия Hippos, който споредъ Ариановия Periplus § 13. 16 се влива южно отъ Dioskurias въ Понтъ и отъ Карлъ-Мюлера се отождествява съ днешния Osingiri (Očemčiri?), длъжи името си просто на суетностьта на жителитѣ отъ гр. Диоскория, които театъра на аргонавтската легенда — гр. Aia и рѣкитѣ Hippos и Kyaneos — локализирали въ околностьта на своя градъ.

на Čerek и до днесъ живѣятъ *Балкаритѣ* или Болкаритѣ, единъ видъ планински татари[1]). И, ако тѣ сж запазили името на старитѣ кавказки българи, то и ние ще трѣбва да диримъ *българската планина* въ изворната областъ на Čerek, Čegem и Baksan. Както е извѣстно, номадитѣ, прѣзъ лѣтото, когато степьта изсъхне, прибиратъ се около изворитѣ на рѣкитѣ. Противъ това схващане изглежда да говори обстоятелството, че стълбоветѣ на Александра, които Птоломей поставя подъ хипийскитѣ планини, (V 8, 9 стр. 914, 4) споредъ легендата ще да сж при каспийскитѣ порти, т. е. при прохода Дарбандъ. Може би тукъ сж смѣсени погрѣшно наричанитѣ каспийски врати, т. е. прохода Дариалъ съ сжщинскитѣ каспийски врати, т. е. Дарбанъ. Споредъ чертежа на Птоломея подъ хипийскитѣ планини сж били смѣтани до хълмоветѣ Ергени, които се протакатъ отъ завоя на Волга при Сарепта на югъ близо до источния Маничъ. Обаче тѣ сж много далече отъ изворната областъ на източнитѣ притоци на Мейотисъ. Но споредъ горното прѣдположение намецитѣ на арменскитѣ съврѣменници съвпадатъ сжществено съ ромейскитѣ свѣдѣния. Въ областьта между Кубанъ и Донъ, нѣкогашната Стара-България на изтокъ отъ Мейотисъ, сж били селищата на ултургуритѣ. Слѣдъ като избѣгалитѣ отъ турцитѣ лъжеавари съ *Βαρσὴλτ* и унугуритѣ[1]) въ Сѣверна Кавказия воювали и унищожили сабиритѣ (558 сл. Хр.)[2]), утургуритѣ и кутургуритѣ изглежда да сж се обезпечили отъ нападения чрѣзъ богати дарове[3]). Въ всѣки случай въ слѣдващитѣ войни на аваритѣ противъ антитѣ поне часть отъ куртургуритѣ (*ὁ Κοτράγηρος ἐκεῖνος*) е била въ съюзъ съ онѣзи[4]).

---

[1]) Сравни върху подп. *Н. А. Карауловъ*, Болкары на Кавказѣ. Сб матер. для описнія мѣстностей и племенъ Кавказа; вып. 38, отдѣлъ I, Тифлисъ 1908, стр. 131—150 — и етинологичната карта на Кабарда сжщо тамъ Вып. XII, отдѣлъ I, 1890.

[1]) *Οὐννιγοῦροι* у Менандра вмѣето *Ὀνόγουροι* (Приекъ и Агатий). *Οὐννουγοῦροι* (Теофилактъ Симокатесъ), Хунугури (Йорданъ), Onoguria (Geogr. Rav.). Така и съ *Λογγίβαρδοι* и *Λογγόβαρδοι* (Менандъръ).

[2]) Менандъръ Прот. fr. 5 у Константинъ Багрянородни, Exc. de legat. p. 443, 6—9 ed. de Boor: *τοῦ δὲ Βαλεντίνου ἐκεῖσω ἀφικομένου καὶ τὰ δῶρα παρασχομένου καὶ ὅσα ἐσήμηνεν ὁ βασιλεὺς ἐξειπόρτος, πρῶτον μὲν ἐξεπολεμώθησαν Οὐννιγούροις, εἶτα Σάλοις, Οὐννικῷ φύλῳ· καὶ Σαβήρους δὲ κεθεῖλον.* Theophyl. Simok. VII 8, 3: *Βαρσὴλτ καὶ Ουννουγοῦροι καὶ Σαβίροι Οὐννικά τε πρὸς τούτοις ἕτερα ἔθνη, ὁπηνίκα τῶν Οὐὰρ καὶ Χοῦννι ἔτι ἀπόμοιραν κατὰ τοὺς τόπους αὐτῶν ἀποδιδράσκουσαν ἐθεάσαντο, εἰς μέγιστον καταπίπτουσι φόβον, ὑποτοπήσαντες Ἀβάρους ὑπεῖναι τοὺς ἐνδημήσαντας διὰ τοῦτο δώροις λαμπροῖς τοὺς φυγάδας τιμήσαντες ἔδοξαν ἀντιλαμβάνειν παρ' αὐτῶν τὴν ἀβλάβειαν.* Прѣдполагамъ, че съвсѣмъ неизвѣстнитѣ инакъ *Σάλοι* отговарятъ на *Βαρσὴλτ* у Theophyl. чиято земя се казва у Теофана *Βερζιλία*, у Никифора *Βερ(ζ)υλία*, у Mār Michael *Barsālīā* и тѣ въ сжщность сж били хунско-български народъ. Тогава би трѣбало да се чете: *εἶτα (Βαρ)ζάλοις.*

[3]) Думитѣ на Теофилакта така най-лесно се схождатъ съ посолското съобщение на Валентина у Менандра Протекторъ.

[4]) Менандъръ Протекторъ, fr. 6 = Exc. de legat. p. 443, 10—28, ed. de Boor.

Слѣдъ голѣмия грабителски походъ на куртургуритѣ и на намиращитѣ се въ тѣхна служба словѣни въ ромейското царство въ год. 559[5]), двѣтѣ братски племена, куртургуритѣ и утургуритѣ, поради интригитѣ на стария Юстиниянъ смъртно се намразили и се изтощавали взаимно чрѣзъ непрѣстанни схватки, „докато силитѣ имъ съвсѣмъ изчезнали, тъй че загубили и племенното си име. Защото тѣзи хунски народи изпаднали въ такива бѣдствия, щото, ако и да останала една часть отъ тѣхъ, били разпръснати и служили на други, като приели тѣхното име . . . Обаче съвършеното разнебитване и погубване на тѣзи двѣ племена стана по-късно“, и щѣло да бѫде разказано въ хронологическата история отъ Агатия, на което обаче попрѣчила смъртьта му[6]).

Тѣзи сетнѣшни събития, за които намеква Агатия, сѫ запазени въ откѫслъцитѣ на Менандра Протекторъ. Въ такива благоприятни условия лесно е било за аваритѣ да подчинятъ двѣтѣ враждебни племена, тъй че каганътъ Баянъ въ 568 г. можалъ да изисква отъ императоръ Юстина II като законенъ тѣхенъ наслѣдникъ ежегоднитѣ суми, които Юстиниянъ имъ плащалъ, *οἷα δὴ αὐτοῦ ἄμφω τὼ φύλω τούτω καθελόντος*[1]). Обаче въ 576 год. утургурския главатаръ Анагай съналъ васалъ на западнитѣ турци[2]), на които се бѣха подчинили и аланскитѣ народи, както и унугурскитѣ племена. А слѣдъ като прѣвзели крѣпостьта Боспоросъ[3]), владичеството на западнитѣ турци било яко установено по брѣговетѣ на Меотисъ. Още 583 год. аварския хаганъ можелъ да бѫде плашенъ съ слуха, че турцитѣ го прѣслѣдватъ, които били въ походъ къмъ Сирмиумъ[4]). Около 598 год., когато властьта на турцитѣ пакъ започнала да се концентрира и тѣхния хаганъ[5]) изпратилъ пакъ посолство до ромейтѣ, тарниахитѣ и куртургуритѣ избѣгали, всичко 10000 души, въ Европа и се присъединили къмъ тѣзи, които се подчинявали на хагана на аваритѣ[6]). Дѣйствително, още въ 568 година срѣщаме една орда отъ 10000 куртургури въ служба на хагана Баянъ, които получаватъ заповѣдъ да

---

5) Ср. Glinton, Fasti Romani I, стр. 810.

6) Agath. V, 25 стр. 392, 1—17 ed. Dindorf. Ср. Chronologie der alttürk. Inschr. стр. 80. Osteuropäische Streifzuge стр. 504.

1) Менандъръ Прот. fr. 28. p. 63, 3—4, Dindorf; сравни сѫщо стр. 196, 19—21: *καὶ τὰ χρήματα κατ' ἔτος ὅσα ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς τοῖς Κουτραγούροις καὶ Οὐτιγούροις ἐδίδου, οἷα Βαϊανοῦ τήμερον δεσπόζαντος τούτων γε δήπου τῶν ἐθνῶν.* Слѣдоват. аваритѣ тогава оперирали не само на западъ срѣщу франкитѣ, нъ сѫщо и далечъ на изтокъ.

2) Menander Prot. fr. 43 стр. 85, 17 ed. Dindorf = Exc. de legat. p. 204, 18. Streifzüde стр. 504 и сл.

3) Menander Prot. fr. 45, стр. 90, 21—27 = Exc. de legaf. стр. 208. 4—9.

4) Иоанъ Ефески 6, 49 у Mich Syr. 381, 8.; Streifzüge стр. 484, 486 и сл.

5) Споредъ Chavannes подъ този хаганъ би се разбиралъ Tardu. (Documents sur les Turcs occidentaux стр. 249)

6) Theophyl. Simok. VII 8, 16—7.

опустошатъ Далмация[7]). Съ това още еднажъ се почувствувало надмощието на турцитѣ отъ Меотисъ до Танаисъ. Обаче още въ 603 година паднала властьта на хагана Тарду, който се билъ опиталъ да обедини турцитѣ[8]). И нищо не ни сочи, че властьта на сетнѣшнитѣ хагани се е простирала до Меотисъ. Напротивъ, съобщенията на Мойсей Кальанкатва за пжтя на голѣмото посолство на хазарския князъ Джебу хаканъ (Jabgu-Chagan) до Цариградъ въ 36-та год. на Хозрой (626 г. сл. Хр.) ни дава право да прѣдполагаме, че пжтя прѣзъ сѣверокавказката степь къмъ Босфора и отъ тамъ по море къмъ Византия тогава е билъ недостжпенъ за западнитѣ турци и за ромеитѣ. Както се казва именно: „той (Джабу-хаканъ), за да установи смисъла на онзи договоръ, изпрати съ онзи знатенъ мжжъ (Андрē, пратеника на Хераклея) крѣпка, отборъ конница, упражнени стрѣлци, на брой около хиляда. Тѣзи, нахлули внезапно прѣзъ портитѣ C^c^ot, нехаели за градскитѣ стражи и ескадронитѣ на персийския царь, които били разположени на голѣмитѣ порти, полетѣли като орли край голѣмата рѣка Куръ, безъ да щадятъ, каквото и да било, взели пжтя прѣзъ земята на иберитѣ и егеритѣ (колхийци), прѣминали голѣмото море до царския палатъ *παλάτιον*[9])". Този опасенъ пжть едвали би избрало посолството, ако да е билъ откритъ пжтя прѣзъ пристанищата на Кримъ, отъ гдѣто бѣха минали по-рано първитѣ турско-ромейски посолства.

Между 602 и 623 г. аваритѣ съвсѣмъ не сж били тъй недѣятелни, както би изглеждало по крайно оскжднитѣ свѣдѣния за царуванието на Фока и за първата трета отъ царуванието на Хераклия. Египетския лѣтописецъ Иоанъ Никийски къмъ 609 година бѣлѣжи: „Разказва се за Ромъ (Римъ = ar Rūm, ромеитѣ), че царетѣ разорили градоветѣ на християнитѣ и ги плѣнили чрѣзъ варвари и (чужди) народи хората отъ Илирикумъ[10]). И нищо се не спасило освѣнъ само Тесаоникъ,

---

[7]) Menander Prot. fr. 27 стр. 62, 17—20 ed. Dind. = Exc. de legat. p. 458, 26—28 ed. de Boor.

[8]) Chavannes, Docnments cur les Tou-kioue occidentaux p. 50.

[9]) Moses Kalankatvoci Geseh. Albaniens II L2 t. I стр. 249 изд. Sahnazarian.

[10]) Чете сж: wajebēlu ba—Rōm 'esma nagaštazaman 'atfe 'ewōmū a—'ahgura masihawejan wa—rassajewomu çewewana la—,edaborbar wa 'ahzab 'a—sab'a (въ текста waba —sab'a) 'Elwariqon. Изложението, което не е етипско (Обектътъ трѣбаше да стои подиръ çewewana) посочва на арабския я първо образътъ или даже на гръцкия (или коптския) оригиналъ и е причинилъ развалата. Въ Zotemberg-овия прѣводъ на прѣдадения текстъ: „On rapporte, au sujet de l'empire Romain, que les rois de ce temps, avec des barbares, des peuples étrangers et des Illyriens ravagèrent les villes des chretien et emmenaient les habitants captifs" е въ всѣки случай безмислица споменътъ на илиритѣ като съучастиици въ опустошителнитѣ походи, нъ затова пъкъ и догадката на Иречека не е оправдана, които къмъ Illiriens" бѣлѣжи: Alwarikon въ оригинала трѣба ъа означава „des Avares". Всѣки арабистъ знае че грѫцкитѣ *Ἄβαρες, Ἄβαρα* отъ арабския прѣводачъ би се прѣдали чрѣзъ al Abar.

защото неговитѣ стѣни били яки и по Божия закрила (чуждитѣ народи не могли да го прѣвзематъ, но цѣлата провинция била обезлюдена[11])".

Иречекъ съ право е отнесълъ това мѣсто къмъ аваритѣ и словѣнитѣ и идентифициралъ намекнатото тукъ нападение на Тесаленикъ съ голѣмитѣ битки около тази крѣпость, които пространно се описватъ въ втората часть отъ чудесата на св. Димитрия[12]). Тукъ се касае за голѣмото нападение на *Δρογουβῖται, Σαγουδᾶται, Βελεγεζῆται, Βαιουνῆται, Βερζῆται* и на други словѣнски племена, които, подъ прѣдводителството на хана си *Χάτζων*, опустошили и обезлюдили по-голѣмата часть на Илирикумъ и островитѣ и една часть отъ Азия. Между туй тѣхното нападение върху Тесаленикъ не сполучило сѫщо тъй, както двѣ години по-късно нападението на хагана на аваритѣ, който събралъ всички живущи въ вѫтрѣшностьта варварски племена и съ всички словѣни и българи и безброй народи на неизброими народи, (*τὰ ἐνδότερον αὐτοῦ πάντα βάρβαρα φῦλα συναϑροίσας ἅμα τε τῶν πάντων Σκλαβηνῶν καὶ Βουλγάρων καὶ ἀπείρων ἐϑνῶν ἀναριϑμήτῳ λαῷ*) въоржжени добрѣ съ военни машини, появилъ се прѣдъ покровителствувания отъ мѫченици градъ.[1]) Прѣдприятията на аваритѣ дозтигнали своята висша точка въ обсадата на Цариградъ прѣзъ 626 год.

Въ този периодъ съвпада подчинението на унугундурскитѣ българи при Меотисъ. За произхода на тази орда направо не ни е прѣдадено нищо, обаче, ако си спомнимъ думитѣ на Агатия за изчезванието на куртургуритѣ и утургуритѣ, не е толкова трудно да си обяснимъ приблизително какъ е била работата. Споредъ Агатия тѣзи двѣ племена загубили дори племенното си име, „до тамъ, че тѣхнитѣ остатъци служатъ на други чието име и взели". Една орда на

---

[11]) Chronique de Jean évêque de Nikiou publi et trad. par H. Zotenberg. Paris, 1883, p. 195, 3—9=430.

[12]) Konstant. Jirčgk, Die Romanen in der Städten Dalmatiens währerd des Mittelalters, I, 26. Denkschr der kais. Akad. d. Wiss., Phil—hist. Cl. Bd. 48 № 3, Wien 1902.

[1]) Miracula S. Demetrii кн. II гл. I. II, § 158—181. Acta Sanctorum Det. t. IV p. 162—171. Тѣзи нападения станали прѣзъ врѣмето на архиепископа Йоана, сѫщия, който съставилъ първата сбирка отъ чудеса които се отнасятъ къмъ управлението на Маврикия и Фока. Понеже отъ множество указания се установява, че сѫщия е писалъ не много дълго врѣме слѣдъ разказанитѣ произшествия, то той неможе да се отождестви съ едноименния архиепископъ който е подписалъ рѣшенията на шестия вселенски синодъ въ Цариградъ 681 г., нъ трѣба да е написалъ прѣзъ първата половина отъ владичеството на Хераклия и е билъ навѣрно наслѣдникъ на Евсевия. Той умрѣлъ нѣщо 1 мѣсецъ прѣди землетрѣсенията, които той ги билъ прѣдсказалъ (§ 182). Отъ туй излиза, че неможе да се подържа мнѣнието на Gelzer-a, което и азъ попрѣди подържахъ, (Steifzüge стр. 245 б. 1) споредъ което походътъ на Хаджонъ билъ сѫщия съ разказаното отъ Иоана Ефески VI 25 голѣмо словѣнско нахлувание, което станало въ 581 г. (*H. Gelzer,* Die genesis der byzantinischen Themenverfassung стр. 49 отъ Irеček не споменато).

куртургуритѣ, както видѣхме по-горѣ, наистина се споменува още около 598 год. Името на това племе се срѣща и въ българскитѣ племенни сказания, обаче двѣтѣ, влѣзли на служба при аварския хаганъ въ групи (*тюменъ*) отъ тукъ натамъ се явяватъ подъ общото име българи. А утургуритѣ слѣдъ 576 дѣйствително сж съвсѣмъ изчезнали. Още въ 555 у Захарий Риторъ не се срѣщатъ вече подъ племенното си име, но само изобщо *Bŭrgar* [2]); както у Ананий Širakac'i Bulhark. У Йордана (около 551 сл. Хр.) *Get.*, § 37 тѣ липсватъ даже съвсѣмъ, било, защото били смѣсвани съ българитѣ (= куртургуръ) [3]) или съ хунугуритѣ [4]).

Отъ друга страна въ VII стол. точно въ сжщата область, която по-рано е била на итургуритѣ, срѣщаме до тогазъ съвсѣмъ неизвѣстнитѣ унугундурски българи. Лесно е да се забѣлѣжи отъ това, че първитѣ сж били прѣтопени въ новото племенно единение [5]).

Името *Οὐνογ-ουνδοῦροι*, Ольхонторъ, у лъже-Мойсеи Chorenac'i Вльендуръ по своето образуване може да се сравни съ тъй-сжщо ефемерното име на орда Chajl·ĕndur·k' (Eliše, 5 стол.), Cem-andri (Iordan. Get. § 265), *Ζαβ-ενδέρ* (Теофил. Симоката), *Sm-ĕndř* (тъй чети вмѣсто Msĕ/ndř, Ананий Širakac'i) = *Sum·undur, арабски S(a)m(a)nd(a)r [6]).

Дали тукъ се отнася и собств. име *Улциндуръ* у Иорд. Get. § 266 (заедно съ името на орда Улцинъ-цуресъ Иорд. Get. § 277 *Οὐλτίζουροι* Agath. 5, 5, 11 p. 365, ed. Dindorf), не зная [7]). Нового име ще да е взето отъ нѣкой главатаръ, особеность, която срѣщаме и у печенегитѣ, сжщо можемъ да я установимъ и за други хунски орди.

Даже може да се отиде по-далече и да се твърди, че унугундуритѣ, и то като турски поданници, сж продължили приятелската къмъ римлянитѣ политика на утургурскитѣ главатари. Затова вѣроятно е, че подъ неназвания хунски князъ *(ὁ τῶν οὔννων τοῦ ἔθνους κύριος)*, който въ 619 год. се яви въ царския градъ съ своитѣ главатари и тѣлохранители и биде тамъ покръстенъ и отъ импероторъ Хераклия биде удостоенъ

---

2) Тѣ сж поставени тукъ съвсѣмъ правилно между = S(a)b(i)r Сабир и Kurturgur. Streifzüge стр. 356 б. 1 503.

3) Ultra quos (Acatziros) distenduntur supra mare ponticum Bulgarum sedes, quos notissimos peccatorum nostrorum mala fecerunt — Значи куртургуритѣ сж двойно засегнени у Йордана: като българи и като алциагири.

4) Виж. Streifzüge, стр. XXII, XXVI.

5) Rösler, Romänische Stud., стр. 236 и сл. несъзнателно, нъ правилно е поставилъ утургури вмѣсто унугундури.

6) Виж. Streifzüge стр. 500.

7) Названието на ордата *Οὐρουγοῦνδοι* Zos. 1. 27, 1. 31, 1 Бургунди Panegyr. lat. III 17 стр. 114, 24 ed. Bährens, *Βουρούγουνδοι* Agath. 5, 11 стр. 365, 9 ed. Dindorf напротивъ остава по-добрѣ.

съ патрикийски санъ[8]), трѣбва да се разбира Органасъ, чичото на Кубрата, който по този случай ще да е отишелъ въ Цариградъ като заложникъ[9]). Разбира се, тогава не би било лесно да се обясни, защо не е споменато изрично името на този князъ, който и въ късния периодъ на Хераклия е билъ познато въ Цариградъ лице. Поради туй менъ ми изглежда по-вѣроятно, че тукъ се говори за нѣкой владѣтель на кавказкитѣ хуни или хефталити (Ķamičik—Hep'tal'k') отъ Waračan въ сѣверния Дагестанъ, гдѣто Хераклий въ 625 година билъ принуденъ да се оттегли. (Теоф. р. 310, 19)[10]). Въ всѣки случай обаче, унугундурскитѣ българи ще да сѫ били още веднажъ завладѣни отъ аваритѣ, най-кѫсно между 619 и 626 г. Тѣхнитѣ братя, останалитѣ въ източното отечество куртургури отвъдъ Танаисъ и Меотисъ, отдавна били поданници на аваритѣ. Обаче, неуспѣхътъ на прѣдприетата при такива изгодни условия обсада на Цариградъ (626), разрушилъ славата за непобѣдимость на аваритѣ. И така Кубратъ, новия владѣтель на унугундурската орда, който вѣроятно самъ е взималъ участие въ обсадата, се осмѣли да сломи игото на хагана и да изгони аварскитѣ гарнизони отъ земята си[11]). Той покорилъ сѫщо и куртургуритѣ отвъдъ Танаисъ[12]) и сключилъ миръ съ Хераклия, който му далъ санъ патрикий, въ замѣна на които той ще му е указалъ подобна услуга противъ аваритѣ, както нѣкога утургурския главатаръ Sandoilch на императоръ Юстинняна противъ куртургура Заберганъ. Едва нѣколко врѣме слѣдъ смъртьта на Кубрата, когато хазаритѣ, наслѣдницитѣ на западнитѣ турци, започнали да простиратъ властьта си къмъ

---

8) Nicephor. *ἱστ. σύντ.* стр. 12, 20 и сл. ed. de Boor: *χρόνος δέ τις παρῴχετο καὶ ὁ τῶν Οὔννων τοῦ ἔθνους κύριος τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ἄρχουσι καὶ δορυφόροις ἅμα εἰς Βυζάντιον εἰσῄει, μυεῖσθαι δὲ τὰ Χριστιανῶν βασιλέα ἐξῄτει. ὁ δὲ ἀσμένως αὐτὸν ὑπεδέχετο, καὶ οἱ Ῥωμαίων ἄρχοντες τοὺς Οὐννικοὺς ἄρχοντας καὶ τὰς ἐκείνων γαμετὰς αἱ τούτων αὐτῶν τῷ θείῳ λουτρῷ ἐτεκνώσαντο σύζυγοι. οὕτω τε τὰ θεῖα μυηθεῖσι δώροις βασιλικοῖς καὶ ἀξιώμασιν ἐφιλοτιμήσατο· τῇ γὰρ ἀξίᾳ τοῦ πατρικίου τὸν ἡγεμόνα τοῦτον τετίμηκε καὶ πρὸς τὰ Οὐννικὰ ἤθη φιλοφρόνως ἐξέπεμπε.*

9) Още въ началото отъ управлението на Юстинияна I се покръстилъ въ Цариградъ Гродъ, вождътъ на хунитѣ близо до Босфора т. е. на итургуритѣ, поради к ето шаманитѣ разтопили образитѣ на своитѣ божества, които били отъ сребро и електронъ. Обаче шаманитѣ подигнали възтание — убили краля и поставили на трона неговия братъ *Μούγελ* (Theoph.: *Μουαγέρης*) Malal. стр. 431, 16—433, 2.

10) Виж. Streifzüge, стр. 302.

11) Nikephor. *ἱστ. σύντ.* стр. 24, 9—15: *ὑπὸ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν ἐπανίστη Κούβρατος ὁ ἀνεψιὸς Ὀργανᾶ, ὁ τῶν Οὐνογουνδούρων κύριος, τῷ τῶν Ἀβάρων χαγάνῳ, καὶ ὃν εἶχε παρ' αὐτοῦ λαὸν περιυβρίσας ἐξεδίωξε τῆς οἰκείας γῆς. διαπρεσβεύεται δὲ πρὸς Ἡράκλειον καὶ σπένδεται εἰρήνην μετ' αὐτοῦ, ἥνπερ ἐφύλαξαν μέχρι τέλους τῆς ἑαυτῶν ζωῆς· δῶρά τε γὰρ αὐτῷ ἔπεμψε καὶ τῇ τοῦ πατρικίου ἀξίᾳ ἐτίμησεν.*

12) Че Кубратъ е господарувалъ сѫщо и върху куртургуритѣ *(Κότραγοι)* се вижда отъ легендата у Никифора и Теофана, която погрѣшно съдържа, че куртургуритѣ още подъ Кубрата сѫ живѣли въ Велика България по Кубанъ, и едва слѣдъ смъртьта му сѫ прѣминали р. Танаисъ.

Меотисъ, напусналъ Аспарухъ съ своята орда старото отечество, прѣминалъ Днѣпъръ и Днѣстъръ и разположилъ своя *къшлъкъ* (qyšlaq) въ крѣпостьта Оглосъ, която била при днешния Николицелъ, близо до стария Новиодунумъ, не твърдѣ далече отъ дунавския островъ Певке, и вѣроятно идентична съ сетнѣшния *Малъкъ Прѣславъ*[13]). А най-стариятъ Кубратовъ синъ Баянъ останалъ въ старитѣ селища край Кубанъ и плащалъ трибутъ на хазаритѣ[14]). Това станало непосрѣдствено прѣди 679 година. А че прѣселението на българитѣ било станало вече още въ 659 год. значи 20 години по-рано, както твърди *Bury*, прѣди всичко затова не е възможно, защото тѣ веднага биха се отличили още тогава като номади съ своитѣ грабежи.

Това схващане не се опровергава отъ факта, че списъка на владѣтелитѣ извежда българския владѣтелски родъ вѣроятно отъ Ирникъ т. е. Ернакъ, най-малкия синъ на Атила, който слѣдъ Елаковата смърть (454) „cum suis in extremo minoris Scythiae sedes delegit (Iord. Get. § 266), докато другитѣ му братя били прогонени къмъ понтийскитѣ брѣгове, гдѣто нѣкога сѫ владѣли готитѣ, значи по степитѣ край Днѣпъръ[15]). Защото нищо не ни е прѣдадено за прѣмѣстванията на народитѣ въ понтийската степна область слѣдъ смъртьта на Денгизиха, по-стария братъ на Ернака[16]) (469) и ние нѣмаме основание да приемаме, че Ернакъ и тогава е билъ останалъ въ Малка Скития, за да изчезне сега безслѣдно. Напротивъ, трѣбва да се прѣдполага, че той слѣдъ онова фатално събитие за хунската власть е билъ излѣзълъ на прѣденъ планъ

---

[13]) Въ свърска съ имената на ордитѣ *унугундуръ, олхонторъ, влендръ* се намира сѫщо и името на загадочното византийско (българско?) укрѣпление *Валандаръ* (Streifzüge стр. 61 и сл.). Върху името на народ. *Nandar* у Gardēzī, въ Hudūd al'ālam по-правилно написана Wanandar, което отъ Иоана Мелихъ и Franz Fikhart се свързва съ старото маджарско име на Бѣлградъ, Nandor fejérvâr лат. Alba Bulgariae Nandor alba тукъ нѣма да говоря (i. Keleti Szemle t. XI, 1910 стр. 166—168).

[14]) Тъй трѣба да си прѣдставимъ ходътъ споредъ Anania Širacac'i. Споредъ легендата у Никифора и Теофана, напротивъ разпространението на хазаритѣ и подчинението на Баяна е станало подиръ отдѣлянието и распръсванието на българскитѣ орди.

[15]) Jordan. Get. § 263: Reliqui vero germani eius (des Ellac) eo occiso fugantur iuxta litus Pontici maris, ubi prius Gothos sedisse descripsimus. § 269: Contigit ergo, ut Attilae filii contra Gothos, quasi desertores dominationis suae, velut fugacia mancipia requirentes venirent, ignarisque aliis fratribus super Valamer solum inruerent. Quos tamen ille, quamuis cum paucis, excepit, diuque fatigatos ita prostrauit, ut vix pars aliqua hostium remaneret, quae in fugam versa eas partes Scythiae peteret, quas Danapri amnis fluenta praetermeant, quem lingua sua Hunni Var appelant.

([16]) Сравн. Agath. V 11 стр. 365, 20—28 ed. Dindorf: *ἤμελλον δὲ ἄρα οἱ Οὖννοι) οὐκ ἐπὶ μακρότατον διαμένειν, ἀλλὰ πρόρριζοι τὸ λεγόμενον ἀπολεῖσθαι. αὐτίκα γοῦν Οὐλτίζουροί τε καὶ Βουρούγουνδοι μέχρι μὲν Λέοντος τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν ἐν τῷ τότε Ῥωμαίων γνώριμοί τε ὑπῆρχον καὶ ἄλκιμοι εἶναι ἐδόκουν· ἡμεῖς δὲ οἱ νῦν οὔτε ἴσμεν αὐτούς, οὔτε, οἶμαι, εἰσόμεθα, τυχὸν δὲ ὡς πορρωτάτω μεταναστάντας.* Улцинзуритѣ се споменуватъ отъ Приска у Иордана. Get. § 272 на първо мѣсто между подчиненитѣ орди на Денгициха или Динчика.

и че е приелъ водителството на разпрѣснатитѣ хунски орди. Вѣроятно *Прискъ* самъ ще да е прѣживѣлъ изпълнението на прѣдсказанието за Атила, че неговиятъ родъ ще загине, но че ще се възкръси отъ този неговъ най-малъкъ синъ[17]).

Малко прѣди прѣселванието на Аспаруха друга група българи била смутила провинциитѣ на ромейското царство. Римскитѣ население на провинциитѣ Илирикумъ, двѣтѣ Панонии, двѣтѣ Дакии, Дардания, Мизия, Прѣвалия, Родопа, както и на тракийскитѣ провинции. Тѣзи народи въ врѣме на походитѣ на словѣнитѣ и на аваритѣ подъ Хатзонъ и Хагана масово били плѣнявани и заселвани въ Панония. Тукъ се смѣсили съ българи и авари и съ други погани и се сплотили въ една внушителна народность. Слѣдъ 60 години подиръ отвличанието имъ (между 601 и 610), значи около 670 год., въ душитѣ на тѣхнитѣ потомци се събудилъ копнежътъ, да се избавятъ отъ владичеството на Хагана и пакъ да се завърнатъ въ родината си[18]). Тѣхния главатаръ *Куберъ*, българинъ по рождение[19]), който ги управлявалъ въ името на хагана, възприелъ този планъ, за да си основе самостоятелно управление, завлѣкълъ прѣкръстенитѣ ромейци заедно съ тѣхнитѣ погански другари (сигурно повечето българи) съ всичкитѣ имъ покжщнини извънъ областьта на хагана, побѣдилъ въ много схватки послѣдвалия го хаганъ и слѣдъ като прѣминалъ Дунава пристигналъ благополучно въ ромейската

---

17) Priskos fr. 8 стр. 318, 5—17 ed. Dindorf (Hist. gr. min. 1) = Excerpta de legat. стр. 145, 15—24 ed. de Boor: *αὐτὸς γὰρ (Ἀττήλας) ἔμενεν ἀστεμφὴν καὶ τὸ εἶδος ἀμετάτρεπτος καὶ οὐδὲν οὔτε λέγων οὔτε ποιῶν γέλωτος ἐχόμενος ἐφαίνετο, πλὴν ὅτι τὸν νεώτατον τῶν παίδων (Ἠρνᾶς δὲ ὄνομα τούτῳ) εἰσιόντα καὶ παρεστῶτα εἷλκε τῆς παρειᾶς γαληνοῖς ἀποβλέπων ὄμμασι πρὸς αὐτόν. ἐμοῦ δὲ θαυμάζοντος, ὅπως τῶν μὲν ἄλλων παίδων ὀλιγωροίη, πρὸς δὲ ἐκεῖνον ἔχοι τὸν νοῦν, ὁ παρακαθήμενος βάρβαρος συνιεὶς τῆς Αὐσονίων φωνῆς καὶ τῶν παρ' αὐτοῦ μοι ῥηθησομένων μηδὲν ἐκλέγειν προειπὼν ἔφασκε τοὺς μάντεις τῷ Ἀττήλᾳ προηγορευκέναι τὸ μὲν αὐτοῦ πνσεῖσθαι γένος, ὑπὸ δὲ τοῦ παιδὸς ἀναστήσεσθαι τούτου.* Виж. Chronologie der alttür. Inschriften стр. 111 и сл.

18) Miracula S. Demetrii lib. II cap. V § 194—195.

Твърдѣ мжчителна за насъ . . . . че въ главитѣ IV и V управляещия императоръ не се споменува по име нъ винаги се означава съ общи изражения (*τοῦ ὑπὸ θεοῦ λαχόντος βασιλεύειν ἡμῖν* § 185, 197) показва, че съставительтъ на втората група отъ чудесата е билъ съврѣменикъ на събитията, разказани въ двѣтѣ глави. За гл. IV той посочва туй ясно на 185 §: . . . *μετελεύσομαι εἰς τὴν νῦν καθ' ἡμᾶς προελθοῦσαν . . . προμήθειαν.*

19) Куберъ и неговия другаръ Мавъръ сж означени изрично въ надписа на заглавието (*περὶ τοῦ μελετηθέντος κρυπτῶς ἐμφυλίου πολέμου κατὰ τῆς πόλεως παρὰ τοῦ Μαύρου καὶ Κούβερ τῶν Βουλγάρων*) като българи. За Мавра, когото гръцкото име го издава като мелезъ (двуродент) се казва върху туй § 198, че той разбиралъ гръцки (нъ не македонски, както посочва Tomaschek, Zur Kunde der Hämus Halbinsel I 43) римски (латински), словѣнски и български (не аварски). *καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ἐπιστάμενος γλῶσσαν καὶ τὴν Ῥωμαίων, Σκλάβων καὶ Βουλγάρων.* Трѣба да се приеме, че една часть отъ прѣселенитѣ *Ῥωμαῖοι* е говорила гръцки, а другата напротивъ латински. Други

область, гдѣто завзелъ *Κεραμήσιος κάμπος* (споредъ Томашекъ котловината около Прилѣпъ)[20]. Намѣрението на ромейскитѣ му привърженици било да достигнатъ първата си родина заедно съ сѣмейството си, което обаче противоречело на честолюбивитѣ планове на Кубера, който искалъ да стане независимъ князъ и хаганъ на отцѣпницитѣ и за това гледалъ всячески да осуети тѣхното разпръсване и прѣтопяване изъ ромейското царство. Затова той гледалъ сь хитрость да завземе града Тесалоникъ и да го направи своя резиденция и отъ тукъ да покори околнитѣ народи. Този планъ билъ осуетенъ отъ бдителностьта на покровителя на града св. Димитрия. Но какво е станало съ Кубера и съ неговитѣ язически привърженици *(Κερμησιάνοι)* не ни е извѣстно[21]. Сигурно ромейското правителство ще да е гледало да отдалечи отъ западнитѣ си граници това войнствено и неблагонадежно племе и другадѣ да използува неговитѣ сили[22]. Кой знае, може би българитѣ на Кубера сѫ оназъ пета българска орда, която споредъ легендата у Никифора и Теофана била се заселила въ петоградието на Равена и плащала трибутъ на ромеитѣ въ полза на византийската политика.[23] Въ всѣки случай тѣ тукъ ще сѫ били добрѣ използувани противъ лонгобардитѣ, и на римската флота не е било трудно да ги прѣнесе натамъ.

Съ това, споредъ менъ, историята и хронологията за

подробни свѣдения за народностьта на прибавената язическа смѣсица нѣма. Върху туй остава си да признаемъ, че при онова възстание на панонскитѣ българи, при което тѣхнитѣ 9000 заедно съ жени и дѣца трѣбало да се изселятъ отъ Панония и да се заселятъ въ *Bajuwaria* по никакъвъ начинъ не сѫ напуснали страната всички българи (виж. Chronologie стр 85 и сл.). Въ сѫщность ний знаемъ, че останалитѣ на хагана послушни куртургури, достигали най-малко до obe tümän-a.

[20]) W Tomaschek, Zur Kunde der Hämus—Halbinsel I 43, II 73 = Sitzungsbr. der Wien. Akademie Phil.-hist. Cl. Bd. 99, 1882, S. 477. Bd. 113, 1887, S 355.

[21]) Съставителятъ дава да се разбере § 198, че сѫщо и Куберъ вслѣдствие енова прѣдложение намѣрилъ е своето опропастяване *(ἐπὶ οἰκείᾳ ἀπωλείᾳ καὶ γνώμῃ καὶ τούτην κρυφηδὸν βουλὴν ἱστᾷ κτλ.)*.

[22]) Туй става ясно още и отъ думитѣ на анонима. Той казва именно за Сисиния, стратегътъ на корабитѣ *(στρατηγὸς τῶν καράβων)*, който осуетилъ планътъ на Мавра (§ 205): *καὶ τότε λοιπὸν τὸν αὐτὸν Μαῦρον μετὰ τῶν ἰδίων αὐτῷ πάντων ἐκ τοῦ Κοῦβερ καὶ τοῦ αὐτοῦ στρατοῦ τοῦ ἐκ τῶν καράβων ἔξω τῆς πόλεως ἐν τοῖς δυτικοῖς μέρεσιν παραφοσσεύειν διετύπωσεν, πρὸς τὸ τοὺς μέλλοντας ἐκ τῶν Σκλαβων προσφεύγειν Κερμησιάνους ἀδεῶς καὶ ἀνεμποδίστως προσέρχεσθαι. Μετὰ δὲ ταῦτα κελεύσεως βασιλικῆς φοιτησάσης τῷ λεχθέντι φιλοθέῳ στρατηγῷ μετὰ τῶν εἰρημένων καράβων καὶ τῶν ἐπὶ τοῦτο σταλέντων πλοίων ἐπὶ τῇ ἀποκομίσει τῶν πολλάκις εἰρημένων Κερμησιάνων, ὁ αὐτὸς Μαῦρος σὺν τῶν μετ᾽ αὐτοῦ ἀποφύγων τὰ τοῦ θεοστέπτου βασιλέως κατέλαβεν ἴχνη, ἐκεῖσε δεχθεὶς καὶ ἄρχων χρηματίσας.*

[23]) Nikephor. *ἱστ. σύντ.* p. 34 4—5: *ὁ δὲ πέμπτος (υἱὸς) κατὰ τὴν Ραβεννησίαν πεντάπολιν ἱδρυσάμενος ὑπόφορος Ῥωμαίοις ἐγένετο.* Theoph. p. 357, 26—27: *ὁ δὲ πέμπτος τὴν πρὸς τῇ Ῥαβέννῃ πεντάπολιν καταλαβὼν ὑπὸ τὴν βασιλείαν τῶν χριστιανῶν γέγονεν.*

основаването на българската държава, е оправдана въ всички по-главни моменти[24]).

Най-сетнѣ невъзможностьта на хронологическата система на *Bury* може ясно да се докаже, ако излѣземъ отъ края на владѣтелския списъкъ. Споредъ таблицата на Bury годинитѣ на възцаряването ще да сж на:

Винехъ — шегоралемъ 146 Н. 21. мартъ 763 — 9. мартъ 764.
Уморъ — диломъ тутомъ 153 Н. 4. ян. 780 — 23. дек.

Обаче, както показахъ, Уморъ е билъ свàленъ най-малко въ третата индикция (1. септ. 764 — 31. августъ 765). Значи, ако годината на възцаряването на Винеха е *шегоръ алемъ* и ако *шегоръ* значи *осьмь*, то трѣбва годината на възцаряването на Умора да не пада въ тая нова декада, и въ никой случай въ година пета на слѣдната декада. Противъ историята Bury смѣта, че Сабинъ е управлявалъ не само нѣколко мѣсеца . . ., а 7 години и твърди, че авторътъ на списъка е слѣдилъ годинитѣ не до неговото изгонване, а до смъртьта му въ изгнание и го смѣта като закония ханъ. . . Обаче това е чиста фантазия! Даже и ако да бѣ вѣрно, че авторътъ на списъка смѣта Сабина като законенъ ханъ до смъртьта му и затова билъ игнориралъ различнитѣ краткосрочни управления слѣдъ неговото изгонване, на Пагана, Токту тогава управлението на Умора би било исторически само прѣходно, *прѣкжсване*, не продължение на онова на Сабина, значи и то трѣбва да се вмъкне въ него.[25])

Още по-насилствено се разправя *Bury* съ датата на покръстването на българитѣ отъ Бориса. Датата се намира при подписитѣ на прѣвода на рѣчитѣ на св. Атанасъ Александрийски противъ арианитѣ. Прѣвода билъ приготвенъ въ 906 год. по заповѣдь на Симеона отъ епископъ Константинъ. Запазенъ е въ единъ ржкописъ отъ XV стол. въ московската синодална библиотека. На края на епилога, който е написанъ въ 907 год. — смъртна година на князъ Борисъ Михаила — стои: сеи же Борисъ Болгара к҃рстилъ с҄ в лѣто етхъ бехти въ имѧ ѿца и[26]). . . Bury коригира думитѣ етхъ бехти просто на просто въ toch wečem *(τὸχ βεχτεμ)* — и тази година била

---

24) Само отдѣлянието на тритѣхъ орди на куртургуритѣ, отъ панонскитѣ и равенскитѣ българи подиръ смъртьта на Кубрата, остава си, както и попрѣди, като анахронизъмъ.

25) Въпросътъ дали ханътъ Паганъ е тождественъ (763) съ главатаря *Καμπαγάνος*, който въ г. 765 биде убитъ отъ своитѣ хора въ Варна, както азъ (Chronologie стр. 40 А. 1) съмъ приелъ или съ Баянъ, братътъ на хана Токтъ 7(65), както приематъ Иречекъ, История на българитѣ стр. 142 нѣмско издан. и Bury стр. 142, нѣма значение.

26) А. Горскій и Л. Новоструевъ, Описаніе рукописей Московской Синодальной библіотеки, II, 2. Москва, 1859, стр. 32. Сравни Géza Kuun, Relationum Hungarorum cum Oriente historia antiquissima, t. II, Glaudiopoli 1895, p. 12.

год. 251 Н (2. февр. 865 — 21. януари 866): Значи 865 е дата на покръстванието. . . Азъ обаче заедно съ графъ *Геза Кунъ* смѣтамъ, че бєхті е персийското *бахтъ* „щастие“ є вмѣсто а въ персийски ще да е станало по асимиляция на *етхъ*. Впрочемъ бехтъ и днесъ се срѣща въ Тарантчи, както се научихъ отъ Бангъ! Виж. Wilh. Radloff, Proben der Volkslitteratur der nördlichen türkischen Stämme. St. Petersburg 1886 стр. 59. Въ етхь подозирамъ старотурското ädgü „добъръ“, командски äigi, оем. *ей*, значи етхь бєхті — „добра сполука“, изрѣчение относно годно за девиза.

Тогазъ съкращението Ѣ лѣт. не е въ лѣто, а „въ лѣта“. На всѣкждѣ въпросътъ е за периоди.

Що се отнася до *езиковѣдната* страна на хипотезата на Bury, тя ще зачуди всички алтаисти и филолози съ странната цифрена система, споредъ която аван = 2 (старотурски *ики*), тох = три (ст. т. *ючъ*) *соморъ* = 4 (ст. т. тьорт), *дохс* = 6 (ст. т. *алтж*), *ехтем* (или *шехтем*) = 10 (ст. т. он, чувашки вонна) и т. н.

Въ dilom = петь Bury е съгласенъ съ Радловъ.

За окончанията на десетицитѣ на om, — em *Bury* не се произнася самъ. Отъ турколожска гледна точка би могълъ човѣкъ тукъ да познае съ Радлова общотурското числително он = десеть, съ което въ татарски езикъ сж свързани числителнитѣ имена за 30, 40, 60 — 90 (юч-он, тьорт-он . . . алт-анъ, . . . токсанъ). Обаче това образуване не може да се разбере съ Bury'вата система, защото споредъ нея числителното он би трѣбвало да липсва дори и въ български.[27])

Обаче прѣди всичко, както Радловъ тъй и Bury съвсѣмъ забравятъ да ни обяснятъ, какъ е станало въ български *он* на *ом*. Но най-лошото е, че *Bury*, за да обясни факта, че българскитѣ дати се изразяватъ винаги съ по двѣ думи, е принуденъ да приеме, че българитѣ сж броили на горѣ не само отъ втората декада, както староитѣ турци, а и още отъ първата. И така не би се казало: 1, 2, 3 и т. н., а 1 . 10 (едно на 10 = 1, 5 . 10 (5 на 10) = 5 и т. н. Тази хипотеза много разчита на довѣрието на читателя.

Най-сетнѣ историкътъ ще забѣлѣжи съ очудване, че споредъ Bury'вото откритие на божията земя имало още единъ втори народъ, който смѣталъ годинитѣ по чисти лунни години безъ всѣка справка съ слънчевитѣ години. До сега вѣрвахме ние, че това е изключителна „културна придобивка“ на Мухамеда, и то едно отъ многото оригинални изобрѣтения, за което съ право може да има протекции този най-успѣшенъ отъ всички пророци.

---

27) Едно се казва споредъ него *верени*.

За обичаитѣ на *Хун-гну*, прѣдѣдитѣ на българитѣ, въ Схи-ки узнаваме, слѣдното:

„Въ първия мѣсецъ на всѣка година всѣки вождъ отивалъ на малко събрание въ дворцовия храмъ на хана. Въ петия мѣсецъ ставало голѣмо събрание въ града Драгоманъ, кждѣто правѣли жертвоприношения на Небето, Земята, гениитѣ, духоветѣ и др.[28]) Прѣзъ есеньта, когато конетѣ затлъстявали, ставало голѣмо събрание, за да се направи ревизия и да се обложи съ данъкъ собственостьта въ говеда... Ханътъ излизалъ на полето сутринь, за да поздрави изгрѣва на слънцето, а вечерь правѣлъ сжщото за мѣсеца; той винаги сѣдалъ на дѣсна страна. обърнатъ къмъ сѣверъ и прѣдпочиталъ особени часове прѣзъ деня или особени дни отъ календара... За всѣко прѣдприятие излизали по мѣсечина. Тѣ излизали на бой, когато мѣсечината нараствала, а когато се намалявала, отегляли войскитѣ си.“ Тѣ не познаватъ годишния календаръ, а броятъ просто по цъвтенето на трѣвата.“ [29])

Противъ това съобщава китайския хаджия Сунгъ Юнъ за хефталититѣ: „Въ годинитѣ не различаватъ пълнитѣ години отъ годинитѣ съ интеркалация; въ мѣсецитѣ не различаватъ голѣмитѣ мѣсеци отъ малкитѣ; служатъ си съ година отъ 12 мѣсеца“.[30]) За сжщия народъ, който тукъ се назовава съ племенното си име хоатъ (war), въ Лианг-су се казва: „Тѣ слѣдватъ обращението на голѣмата година“.[31]) А за ститѣ турци се казва: „Тѣ не познаватъ годишния календаръ, а просто се водятъ по цвѣтната трѣва“.[32])

Bury съ всичката си сериозность взима за възможно, че българитѣ сж заели своята лунна година отъ арабитѣ. Но и тукъ трѣбва да заява открито, че обичамъ да чуя това, но не ми се вѣрва. Responsa Nicolai отъ 866 год. които свидѣтелствуватъ за проникването на сарацински книги въ България прѣзъ срѣдата на IX стол.[33]) естествено не позволяватъ никаква аналогия за 569 година, въ която Bury поставя началото на

---

[28]) Сжщо Die Alttürken: E. H. Parker, The Early Turks. China Review' vol. XXIV, p. 122 b. (Čóu-šu). 166 b. (Peh-ši).

[29]) E. H. Parker, The Turko-Scythian tribes, I. China Review, vol. XX. Hongkong 1892—93, p. 9—10.

[30]) Voyage de Song Jun dans l'Udyāna et le Ganhāra [518—522 p. C.], прѣводъ отъ E. Chavannes стр. 26. Извлѣчение отъ Bulletin de l'École française d'Extrê Orient [Juillet — septembre 1903].

[31]) Ed. Specht, Études sur l'Asie centrale d'après les historiens chinois p. 22. Extrait du Jurnal asiat., 1883.

[32]) E. H. Parker, The early Turks. China Review, vol. XXIV, p. 123 a, 166 b.

[33]) Responsa Nicolai c. 103: De libris profanis quos á Saracenis vos abstulisse ae apud vos habere perhibeitis, quid faciendum est, inquiritis.

българската хронология. Общо правило е, че никой народъ не би приелъ безъ изнасилвание религията на пророка и неговото лудо лѣтоизчисление. Даже и тамъ, дѣто мохамеданитѣ сѫ проникнали чрѣзъ търговия и сношения, както у печенегитѣ, ислямътъ винаги само съ граждански войни е бивалъ въ състояние да извоюва самовластие за себе си и да наложи своята религия и обичаи [1]). Обаче дори и въ онѣзи страни, дѣто ислямътъ напълно е проникналъ, намираме, че въ гражданския и особено въ домакинския животъ хората си служатъ съ прѣдислямския календаръ. Така въ Сирия сѫ смѣтали по стария сиромакедонско юлиянски, въ Египетъ по коптския календаръ. И днесъ отъ нѣкои бербери се употрѣбяватъ латинскитѣ имена на мѣсецитѣ. Такъва роля е игралъ и маздаяснийскиятъ календаръ въ срѣдневѣковния Иранъ. Така и българитѣ побиха прѣдпочели римско-юлианския календаръ отколкото луннитѣ години на исляма.

Сѫщо неможе и съ нищо да се оправдае прѣдположението, че българитѣ веднага слѣдъ срѣдата на VII столѣтие сѫ били въ тѣсни сношения съ муслюманитѣ, дори и ако приемемъ мнѣнието на Bury за врѣмето на българското прѣселение. За щастие тогава мусюлманскитѣ търговци още не сѫ кръстосвали степитѣ на южна Русия. Най-много, което може да се приеме е обсадата на Цариградъ въ 654/5 год. отъ *Муавия* или пълна по-сетнѣшна обсада (668/9, 674/80 и 716/7). Ср. Jul. Wellhausen, Nachrichten von der Göttingischen gelehrten Gesellschaft der Wissenchaften, 1901, стр. 422—425, 439—442. Но и тукъ не се говори за никакво съвмѣстно дѣйствие между българи и сарацини. Но ако българитѣ дѣйствително сѫ били отблизо запознати съ ислама още въ VII или въ началото на VIII стол. то тѣ не биха заели отъ него само едно единствено гражданско приспособление, ами биха се повлияли и отъ неговата религия, особено отъ нейния политически духъ, който личи на всѣкждѣ; сѫщо не биха останали безучастни зрители и при обсадата на Константиновия градъ отъ арабитѣ. Тогава обаче историята безъ съмнѣние би била съвсѣмъ другояче. И при едно съвмѣстно дѣйствие на араби и българи днитѣ на столицата щѣха да бѫдатъ изброени още въ VII стол.

И тая теория на Bury, безъ да отстранява мѫчнотиитѣ въ запазения списъкъ, изглежда ми погрѣшна въ всички направления.[2])

Лайденъ, октомври 1910.

---

[1]) Въ това отношение извънредно интересно е да се прослѣди отношението на различнитѣ пюритански секти на исляма. Поучителна е прѣди всичко историята на произхода на алморавидитѣ, както тя е прѣдставена на изслѣдователитѣ на историята. Виж. Върху туй моето съчинение „Die Benin. Samlung des Niederländischen Staatsmuseums für Völkerkunde", I стр. CCXX и сл.

[2]) Съ тази студия на холандскиятъ ученъ губи научната си стойность и кампилятивната статия на нашия проф. В. Златарски. „Имали ли сѫ българитѣ свое лѣтоброение", обнародвана въ кн. I „Списания на Българската Академия на наукитѣ" Б. Р.

Г. Баласчевъ.

Великиятъ царь Асѣнъ II владѣтель на гр. Солунъ.

(1230—1241 год.).

* * *

Тайнственното убийство на царь Калояна при обсадата на Солунъ (1207 год.), въ което трѣбва да е билъ замѣсенъ Борилъ, е заставило непълнолѣтния законенъ наслѣдникъ на българския прѣстолъ Иоанна Асѣна II да спаси живота си съ бѣгство въ южна Русия. Възпитанъ изъ южно-рускитѣ военни лагери, Асѣнъ II, тамъ е придобилъ блѣскъви военни и държавнически познания. И, слѣдъ като прѣкаралъ 4 години въ южна Русия, той взелъ съ себе си единъ воененъ отрядъ и трима дукове отъ Кумания съ отрядитѣ (tres duces de Cumania). T. Smičiklas, Cod. diplomat. Regni Croatiae... Zagrabiae 1907, p. 132—133) на помощь и се отправилъ за България съ цѣль да завземе бащиното си наслѣдство. Въ скоро врѣме една часть отъ крѣпоститѣ въ сѣверна България начело съ Видинъ (infideles suos de Budino), се отмѣтнали отъ узурпатора царь Борилъ, който съ помощьта на наемна войска, изпратена отъ маджарския краль Андрея II (1205—1235 г.), успѣлъ да разбие възстанницитѣ и да завземе отново видинската крѣпость (castrum Budin). Но въпрѣки туй, слѣдъ седъмгодишна (*ἐπὶ ἑπτὰ ἔτεσι*. G. Acropol. ed. Bonn. p. 36) упорита борба, на Асѣна II се удало да привлече на своя страна голѣма часть отъ българското болярство и да застави узурпаторътъ Борила да избѣга отъ Търново. Най-сеснѣ царь Борилъ падналъ въ плѣнъ, билъ ослѣпенъ и сваленъ отъ прѣстола.

Съ поемането на върховната власть, Иоаннъ Асѣнъ II „сннъ стараагѡ Асѣнѣ царѣ“ веднага се заловилъ да нареди растроеното българско царство. Защото още въ началото отъ владичеството на Борила, неговиятъ братовчедъ (отъ чичо) деспотъ Славъ, се прогласилъ за независимъ владѣтель по р. Струма и Мѣста съ центъръ гр. Мелникъ и скоро е билъ заставенъ да се подчини на цариградскитѣ латини. Сѫщо и българскиятъ севастократоръ Стрѣзъ, господарь на Струмица, Просѣкъ и пр., се отцѣпилъ отъ българското царство. Той намѣрилъ даже покровителство у сръбския великъ жупанъ, съ помощьта на когото успѣлъ да обсеби *„половината отъ*

българското царство". А къмъ 1211 г., ако не и по-рано и маджаритѣ владѣели отново българскитѣ земи по р. Морава съ крѣпоститѣ: Браничево (близо до Смедерево), Кучево и областьта на югъ до гр. Равънъ (Кюприя), както и Бѣлградъ, които по-прѣди владѣелъ царь Калоянъ. Трѣбва царь Борилъ да ги о отстжпилъ на маджарския краль поради съдѣйствието, което му оказалъ послѣдния въ борбата съ мжтежницитѣ, начело на които стоялъ Асѣнъ II.

При това положение на работитѣ царь Асѣнъ II още на идната година отъ заемането на прѣстола се рѣшилъ да напусне първата си съпруга и по чисто политически съображения се оженилъ за Мария, дъщерята на маджарския краль Андрея II, който се падалъ шуря на цариградския императоръ Робертъ де Куртене (1219—1228 год.). Съ туй сродяване Асѣнъ II обезпечилъ отчасти границитѣ на царството си на изтокъ и сѣверазападъ. Отъ къмъ Сърбия Асѣновата държава не се угрозявала никакъ, тъй като тамъ се водѣла тогава религиозна борба. Стефанъ първовѣнчания на 1217 год. билъ вѣнчанъ за краль на Рашка отъ папски кардиналъ легатъ, който тутакси почналъ да реорганизира по католически *рашката църква*. Народътъ пъкъ начело съ архиепископа Сава и православното духовенство „ни су били волни да признаду супремацију папску да служе и слушају службу на латинском језику и да приме католичку јерархију". Но и безъ туй слабитѣ военни сили на Сърбия и вжтрѣшното ѝ разклатено положение, не позволявали, щото тя да държи нападателно положение спрямо България. Новиятъ наслѣдникъ краль Стефанъ Радославъ (1228 –1234 г.) е билъ слабъ господарь и за да запази прѣстола си, се оженилъ за дъщерята на епирския императоръ, Киръ Теодора Комнина Ангела.

Между това на юго-западъ се усилило новоиздигнатото епирско деспотство. На 1214 г., подиръ деспота Михаила I Дука-Ангела-Комнинъ, встжпилъ на прѣстола братъ му Теодоръ. Той слѣдъ побѣдата по рѣка Шкумба, която нанесълъ на цариградския императоръ Петра де Куртене (1217 год.), лесно завзелъ Охридъ, Битоля, Прилѣпъ и подчинилъ Албания. Прѣзъ 1223 г. деспотъ Теодоръ даже усвоилъ и градъ Солунъ, който станалъ негова столица. По туй врѣме съборътъ въ гр. Арта начело съ духовенството рѣшилъ, щото Теодоръ, като освободитель на западнитѣ земи на византийската империя отъ латинитѣ, да се величае за напрѣдъ съ титлата императоръ и охридскиятъ архиепископъ Д. Хоматиянъ го вѣнчалъ за такъвъ. Тогава и неговитѣ намѣстници отъ гръцки, словѣнски и албански произходъ, приели титлитѣ: дукове, севасги, кастрофилакси, катепани и пр. и управлявали въ Македония, Албания включително съ гр. Дебъръ и Скопие. Нъ и на юго-изтокъ отъ Асѣновата държава почналъ да се усилва неуморимиятъ никейски императоръ Ио-

аннъ-Дука-Ватацъ (122 — 1254 г.), който билъ заелъ гр. Одринъ съ редица други южно-тракийски крѣпости. Обаче солунскиятъ императоръ киръ Теодоръ съ хитрость отнелъ отъ своя съперникъ Иоанъ-Ватаца и гр. Одринъ, Виза и другитѣ крѣпости около Цариградъ, и съ туй си пробилъ пжть за да се счита като единственъ законенъ претендентъ на цариградския прѣстолъ. Царството на киръ Теодора по онова врѣме се простирало отъ артенския заливъ и Егейското до Черно и Мраморно море. Съ тѣзи граници Теодоръ сталалъ най-опасенъ съсѣдъ на царь Асѣна II, който отначало заключилъ съ него съюзъ и за закрѣпяването му се оженилъ Мануилъ Ангелъ, братъ на киръ Теодора, за Мария, дъщеря отъ наложницата на Асѣна II. Прѣзъ тѣзи бурни врѣмена царь Асѣнъ, като опитенъ военачалникъ, обръщалъ сериозно внимание на войската си и я готвѣлъ за всѣкаква евентуалность, която скоро настжпила. На 1228 год., слѣдъ смъртьта на цариградския латински императоръ Робертъ де Куртене, завзелъ прѣстола малолѣтния Балдуинъ II. За запазването на латинската империя се изисквало енергиченъ владѣтель, какъвто не е билъ малкиятъ Балдуинъ II, поради което нѣкои влиятелни рицари прѣдлагали за регентъ Асѣна II. Послѣдниятъ се съгласилъ на това и се обѣщалъ да отвоюва за Балдуина нѣкои отъ изгубенитѣ крѣпости въ Тракия.

Това поведение на Асѣна смутило солунскиятъ императоръ Теодора, който възнамѣрявалъ да завладѣе Цариградъ. Прѣчката трѣбвало да се отстрани, а то ставало само съ силата на оржжието. Императорътъ киръ Теодоръ, слѣдъ едногодишно приготовление, съ силна войска, между която имало и наемници отъ западъ, нахлулъ въ Тракия. Царь Асѣнъ II излѣзълъ насрѣща му. Тогава българскиятъ царь заповѣдалъ на войскитѣ си да окачатъ и носатъ на копие актътъ отъ нарушения миренъ договоръ между България и *солунската империя*. На българитѣ помагали и не повече отъ хиляда кигски конници—навѣрно кумани, които съдѣйствували често на българитѣ въ борбитѣ съ Византия. Теодоръ билъ напълно разбитъ и плѣненъ отъ българитѣ при селото Клокотница (сега Семидже) между Пловдивъ и Одринъ на 1230 година прѣзъ м. априли. Плѣненъ билъ и лагерътъ на киръ Теодора съ множество велможи. Сполучилъ да избѣга отъ полесражението деспотътъ Мануилъ Ангелъ, братъ на императора Теодора и зеть на царь Асѣна II. Той набързо завзелъ градътъ Солунъ и околностьта, и продължавалъ да се титулира деспотъ (*καὶ δεσπότης ὠνομάζετο*), и се подписвалъ на грамотитѣ съ червено мастило, подобно на царетѣ. Споредъ византийската дворцова етикеция и деспотитѣ се ползували отъ това право. Асѣнъ слѣдъ сражението пусналъ на свобода обикновенитѣ плѣнници съ намѣрение да ги разположи добрѣ къмъ себе си, което и постигналъ, тъй като

почти по-голѣмата часть отъ неприятелскитѣ крѣпости, благодарение на царевата кротость, сж се прѣдали на българскитѣ войски безъ кръвопролитие. Тогава царь Асѣнъ II като побѣдитель незабавно се вмъкналъ въ обширното царство на киръ Теодора, който като плѣнникъ, почивалъ изпърво добрѣ гледанъ въ Търново, но по-послѣ, вслѣдствие неговитѣ интриги отъ интименъ характеръ, е билъ ослѣпенъ отъ Асѣна, както е било обичай по онѣзи врѣмена.

Пита се сега, какво е взелъ тогава царь Асѣнъ II отъ държавата на императора киръ Теодора? Старитѣ ни домашни извѣстия не сж толкова ясни и подробни, а гърцкитѣ сж малко тенденциозни. Затова и модернитѣ историци не сж напълно съгласни по въпроса за простора на границитѣ на българската държава слѣдъ сражението при Клокотница. Така напримѣръ, профес. К. Иречекъ въ *Историја Срба* на стр. 290—291 казва: „Једино је у Солуну, Тесалији и Епиру остао брат Теодоров Манојло са царском титулом“. А въ *Историята на Българитѣ* г. К. Иречекъ пише: „Въ Солунъ и въ останалата часть на епирското царство билъ оставенъ (на власть) зетя на Ив. Асѣна, Мануилъ, който добилъ императорска титла“ (?) (Стр. 329). Проф. пъкъ В. Васильевскій въ статията си: „Болгарское патріаршество при Іоаннѣ Асѣнѣ II“, печатана въ Журналъ Минист. Народ. Просвѣщ. на стр. 27 и др. 1885. Мартъ и Апрѣлъ, по отношение завладяването на солунското царство отъ българитѣ се изказва уклончиво, именно: „Въ современыхъ источникахъ и въ дальнѣйшихъ историческихъ фактахъ нѣтъ ясныхъ указаній на то, что бы Асѣнъ сдѣлалъ попытку утвердиться въ Солуни, къ которой обнаруживали стремленіе его предшественники; въ грамотѣ Асѣня, данной Дубровчанамъ, правда, открывается ихъ купцамъ вольный путь, какъ въ землю Албанскую, такъ и въ Солунь; но это еще не говоритъ о прямомъ подчиненій Асѣню и самого пункта, къ которому проѣздъ лежалъ по владѣніямъ Болгарскаго царя. Въ Солуни сохранилъ свою властъ братъ плѣненаго Ѳеодора Комнина Мануилъ, удержавшійся отчасти благодаря своему родству съ Асѣнемъ“. А по-нататъкъ Васильевскій прибавя: „Солунскій деспотъ (Мануилъ) не только на дѣлѣ очутился въ отношеніи къ Асѣню въ подчиненномъ положеніи, но и могъ признать формально его высшую власть, не унижая своего званія и титула: родственныя отношеныя здѣсъ служили выраженіемъ и прикритіемъ политической зависимости“. (Стр. 28).

Между туй проф. В. Златарски, като рецензентъ отъ страна на министерството на просвѣщението на историческата карта отъ Хр. Милевъ, недопусналъ да се причисли *солунското деспотство* къмъ владѣнията на българския царь Иоанна Асѣна II, а го отдѣлилъ, като самостоятелно царство. Сжщия тоя професоръ обаче, слѣдъ строгата бѣлѣжка, която

му се направи въ „Минало, кн. 5—6, стр. 66, се яви по-щедъръ по отношение просторътъ на границитѣ на царь Асѣновата държава и писа, че сж признавали върховната власъ на Ив. Асѣна II, както Сърбия, тъй и Солунскиятъ деспотатъ—Солунъ, Тесалия и Епиръ. (Извѣстия на българ. археолог. дружество, т. II, свезка 2, стр. 244). Отъ цитираното по-горѣ личи ясно, че отъ чуждестранитѣ изслѣдователи едни прѣмалчаватъ владѣнието на Солунъ отъ Асѣна II, а други тълкуватъ своеобразно извѣстията и се произнасятъ уклончиво, а нашитѣ пъкъ академици; напр. Иширковъ, отхвърля категорически, а Златарски единъ пжть не приема, а другъ пжть допусна само васалството на солунския деспотатъ подъ Асѣна II. *

Прѣдъ видъ на туй положение на нашия въпросъ ний ще дадемъ тукъ текета споредъ точни снимки на нѣкои отъ самитѣ паметници, които установяватъ направо владѣнието на Солунъ отъ Асѣна II, а сжщеврѣменно и текста на извѣстията, по които може да се заключи косвенно за владѣнието на Солунъ отъ българитѣ. На първо мѣсто поставяме каменниятъ надписъ върху колоната въ черквата „Св. Четирдесеть Мжченици“ въ Търново. Той е издълбанъ за да овѣковѣчи послѣдствията отъ битката при Клокотница и да изкаже всичкото величие, до което стигналъ царь Асѣнъ II.

Ето съдържанието му на ново-български:

„Въ лѣто 6748 (1230 г.) III индиктъ. Азъ Иоаннъ Асѣнъ, „въ Христа Бога благовѣренъ царь и самодържецъ на бъл„гаритѣ, синъ на стария Асѣнъ, създадохъ отъ основа и „украсихъ на пълно съ живописъ тази прѣчиста църква въ „името на Свети Четиридесеть Мжченици, съ помощьта на „които въ дванадесетото лѣто отъ царуването ми — въ нея „година се украсяваше съ живописъ този храмъ — излѣзохъ „на война въ Романия и разбихъ гръцката войска и взехъ „въ плѣнъ самия царь киръ Теодора Комнина Ангела съ „всичкитѣ му болѣри *и всичката му земя взехъ отъ Одринъ*

---

*) „Солунъ не е игралъ голѣма роль въ историята на българитѣ. Нашитѣ „царе, които разпростирали често властьта си върху земитѣ, що се миятъ отъ „тритѣ балкански морета: Черно, Бѣло и Синьо, не сж владѣли никога Со„лунъ, върху солунскитѣ зжбести стѣни никога не се е развѣвало българско „знаме. И този фактъ характеризира добрѣ погрѣшната политика на нашитѣ „царе: тѣ искали да прѣвзематъ Цариградъ прѣди да владѣятъ Солунъ ?!“ „(Виж. кн. *Градъ Солунъ политико-географски и народостопански бѣ„лѣжки*“ *отъ професора А Иширковъ. София 1911 год. стр.* 2.

„Българитѣ не можле да прѣвзематъ Солунъ. Тѣ не сж имали военна „флота и много мжчно ставали рѣйни господари на крайморски градове. Калоянъ падналъ убитъ подъ стѣнитѣ на Солунъ отъ свои хора; това обстоя„телство създало легендата, че той билъ промушенъ отъ Св. Димитра, много „почитанъ патронъ на града. Отъ латинитѣ Солунъ прѣминалъ въ властьта „на Тодора Ангелъ Комненъ. който въ 1230 година билъ плѣненъ отъ бъл„гаритѣ. Никейскиятъ императоръ Ватацесъ отнелъ отъ Иоана, синъ на То„дора Комненъ гр. Солунъ. (?!“) (Пакъ тамъ стр. 14).

„*до Драчъ грьцката* и *още арбанашката и сръбската.* Само „градоветѣ, които бѣха въ околностьта на Цариградъ и самия „него задържаха ги фрязитѣ. „Но и тѣ се повинуваха подъ „ржката на царството ми, понеже нѣмаха другъ царь, освѣнъ

Търновскиятъ камененъ надписъ отъ 1230 г.

„мене, и само чрѣзъ мене, тѣ продължиха днитѣ на сжществуването си, защото тъй бѣ повелѣлъ Богъ: безъ Него не „се свършва нито дѣло, нито слово. Слава Му въ вѣки Аминъ.

Въ нашия надписъ отъ редъ 7—9 въ клишето личи ясно, че Иванъ Асѣнъ II е завладѣлъ всичката земя на императора киръ Теодора отъ Одринъ до Драчъ и още албанската и сръбската земя. Тукъ изрично не се споменува дали градътъ Солунъ, столицата на императора, е падналъ въ български ржд҃ѣ. Но едва ли трѣбва да се усъмнимъ, когато въ надписътъ се казва, какво само Цариградъ съ околнитѣ крѣпости не подпаднали подъ властьта на българитѣ. Ако бѣше се отървалъ отъ българското владичество гр. Солунъ, то въ надписътъ и за него щеше да се каже, че го задържали гърцитѣ. Въ туй си заключение напълно се убѣждаваме отъ другия царь Асѣновъ документъ, именно:

Грамотата му, дадена на дубровнишкитѣ търговци, въ която по име се причислява и гр. Солунъ между останалитѣ български градове, които владѣелъ Асѣнъ II и се дава право на дубровничанитѣ на търгуватъ и въ Солунъ, както по другитѣ български области.

Ето и самата грамота: стр. 266.

Съдържанието й гласи:

„Царството ми дава тъзи заповѣдь на любезнитѣ и все„вѣрнитѣ търговци на царството ми отъ всичката Джбров„нишка страна, да ходятъ кждѣто и да е по всичкитѣ об„ласти на царството ми съ какъвто и да е товаръ, донасятъ „ли го или го задигатъ, или прѣкарватъ какъвто и да е то„варъ, или пристигатъ до каквато и да е земя или страна, „или додатъ до Видинъ или до Браничево (Смедеревско) или „до Бѣлградъ или къмъ Търново и по цѣлото Загорие или „пристигнатъ до Прѣславъ или до Карвунската областъ (Бал„чишко) или отиватъ въ Крънската страна (Казанлъшко) или „въ Боруйската (Старозагорско) или въ Одринъ или въ Ди„мотика или въ Скопската страна или Прилѣпската или въ „Дѣволската страна (Корчанско) или въ Арбанашката земя, „или въ Солунъ, на всѣкждѣ да си купуватъ и продаватъ „свободно, безъ всѣкаква пакость. По всичкитѣ страни на „царството ми по градоветѣ и клисуритѣ да не имъ се за„прѣщава, нъ да ходятъ и да си купуватъ и да си прода„ватъ безъ стѣснение, като всевѣрни и любезни търговци на „царството ми. А който имъ напакости въ каквото и да е, „или по клисуритѣ, или на тържищата или кждѣ и да е, „противъ закона за митата, то нему да е извѣстно, че той е „противникъ на царството и не ще да има милость, нъ ще „има да изтегли голѣмия гнѣвъ на царството ми“.

† Асѣнь царь на българитѣ
и гърцитѣ †

Нѣкои отъ критицитѣ, между които и нашия проф. В. Златарски, прѣмълчаватъ извѣстието въ тоя документъ, че гр. Солунъ спадалъ въ Асѣнови ржцѣ, безъ да се опитатъ

Грамотата на царь Асѣня II, дадена на Дубровничанитѣ.

да кажатъ нѣщо за туй извѣстие или поне да се усъмнятъ въ автентичностьта на документа, (което разбира се, нѣма и да постигнатъ, защото нѣма признаци за каквото и да е съмнѣние). Въ такъвъ случай пита се, можалъ ли царь Асѣнь II да причисли и Солунъ между своитѣ владѣния и да дава привилегии на дубровничанитѣ безъ да го е владѣелъ? Не, разбира се само отъ себе.

А че Асѣнъ подчинилѣ подъ властьта си и Солунъ ний се учимъ още и отъ свидѣтелството, което ни дава търновския патриархъ Евтимии, който прѣзъ прѣбиванието си въ „Св, Гора" е видѣлъ Асѣнови хрисовули въ мънастиритѣ Лавра и Протатъ. Ето туй извѣстие на нашия патриархъ Евтимия, което се съдържа въ житието на Св. Петка: „Въ „тоже врѣмѧ благочьстіе свѣтлѣ и явленнѣ крѣпцѣ удръ„жавшу благочьстивому царю блъгарскому, оанну Асѣню сину „стараага царѣ Асѣнѣ. и никако же тѣхъ лааніи ужасшу сѧ. „нѫ и паче врѣмѧ благополучно обрѣтъ нечьстивыкъ одръ„жаніе, храборнѣ вьскочи и вьсе Македонское обьемшу одръ„жаніе, и ещеже и Сѣръ, тако и съ вьсеѫ Аѳонскоѫ пачеже „истиннѣ рѣщи, Стоѫ гороѫ. *кь симже и славныи Солунь „съ вьсеѫ Ѳетталіеѫ*, такожде же и Трівалы. такожде и „Далматіѫ, яже и Арванитскаа глѧтсѧ дръжава, даже и до „Драчѣ. Вь нихъ же и митрополиты и епіскопы свѣтлѣ и „благочьстивѣ постави, яко же свѣтліи его хрісовули вь слав„нѣи Лаврѣ стыя горы и Протатѣ откръвеномъ свѣдѣтел„ствуѫтъ лицемъ."

Отъ токо наведеното извѣстие на патриарха Евтимий се установява, че българитѣ сѫ владѣели напълно Солунъ защото съобщението на нашия патриархъ е изрично и не подлежи на съмнѣние. Нъ освѣнъ политически, градътъ е билъ подчиненъ още и въ църковно отношение, тъй като и солунската епархия подпаднали подъ властьта на търновската архиепископия. Туй Евтимиево свидѣтелство намира подтвърждение и въ извѣстието на единъ светогорски традиционенъ отзивъ, намиращъ се въ гръцки рѫкописъ на монастиря Ватопедъ, обнародванъ отъ преосвещения Порфирий Успенски въ „Первомъ путешествіе по Аѳону" („Востокъ Христіянскій, т. I, стр. 46—67). Това гръцко извѣстие дало поводъ на В. Весильевскій да пише; „У насъ есть также указанія, что между новымъ Терновскимъ патріархомъ и Костантинопольскимъ возникли съ самаго начала столкновенія вслѣдствіе спора не о внутренемъ объемѣ правъ, а о внѣшнихъ предѣлахъ компетенціи, что Терновскій патріархъ хотѣлъ присвоить себѣ какое то право въ отношеніи къ Солунской митрополіи и даже фактически осуществилъ свои притязанія, рукополиживъ въ Солунъ митрополитомъ какого то Иоанна Протана, что на конецъ онъ, то-есть, патріархъ Терновскій, хотя не прямо, а посредственно стремился подчинить своему

вліянію и аөонскіе монастыри". (Жур. Мин. Народ. Пр. 1885 год., Мартъ—Апрѣлъ, стр. 214). Ето самото извѣстие:

„Този царь (т. е., Асѣнъ II) се е старалъ да уреди патриаршество въ своето мѣсто)въ Загорие), и за това много принуждавалъ къмъ туй черквата (гръцка) така, че прѣстаналъ да й дава данъка, *ἐνδόσιμον*; и било извѣстно (обявено) да бжде мѣстенъ патриархъ въ Загорье. За првъ патриархъ тамъ е билъ поставенъ *Григорий*, бившъ пловдивски митрополитъ. Т*ой е ржкоположилъ и митрополитъ въ Солунъ въпрѣки канонитѣ*, и употрѣбилъ всичкото си старание, щото и Іерисовскиятъ епископъ да го направи митрополитъ, желайки да отнеме отъ поставениятъ отъ него солунски митрополитъ Михаилъ, по название Протанъ, завеждането на тази епископия. Но солунския се застжпилъ за своитѣ права и се явилъ прѣдъ царьтъ (Асѣня) съ жалба противъ своятъ патриархъ. При това и калугеритѣ, които сж се подвизавали на Св. Атонска Гора, сж се събрали на брой около 3000, всички почтени и отдавна прѣуспѣвши въ подвижничествово и въ духовнитѣ подвизи, и не приемайки нито патриарха (Загорски), нито ржкоположения отъ него солунски митрополитъ, не искайки сжщо, щото епископа, или митрополита Іерисовски да бжде ржкополаганъ отъ този патриархъ, или отъ Михаила Протанъ, отишли сж при царя (Асѣнь), който въ онуй врѣме се намѣралъ въ Галиполи по случай бракосъчетанието на дъщеря си Елена съ сина на приснопаметния царь киръ Іоаннъ Дука Ватацесъ, гдѣто е присжтствувалъ и константинополския патриархъ киръ Мануилъ, бившиятъ ефески митрополитъ, и по туй дѣло искали сждъ, и много говорили на двамата царе и на константинополския владика, както противъ загорския патриархъ, така сжщо и противъ упоменатия солунски, и прѣдставили освѣнъ другитѣ оправдания (*δίκαια*), веднажъ за винаги станалия приказъ, съ закачения къмъ него восъченъ печатъ, отъ приснопаметния между царетѣ киръ Алексей Комненъ. Тѣзи калугери напълно били оправдани. Защото въ онзи приказъ било казано, че Іерисовския епископъ нѣма никакво право на светата гора. Тогавашниятъ константинополски владика съ постоянно прѣбивавшиятъ при него съборъ отъ архиреи произнесълъ резолюция, съгласно съ съдържанието на горѣспоменатия царски приказъ. Що се отнася до загорския патриархъ, то рѣшено било: съвсѣмъ да му се не мѣшатъ въ митрополията, не подлежаща подъ неговото вѣдомство, и да не извършва ржкополагание, и никакво църковно дѣяние (дѣйствие) да не съставя. А тогавашниятъ филаделфийски митрополитъ прѣдлагалъ дори да се свали загорскиятъ патриархъ. Но тъй като царь Асѣнь настоялъ, да не го свалятъ, то рѣшили да свалятъ само солунскиятъ митрополитъ, като ржкоположенъ противъ канонитѣ и безъ съгласието на константинополския

архиепископъ, което и е станало. Слѣдъ туй константанополскиятъ, още въ присжтствието на двамата царе, веднага събралъ гласове и ржкоположилъ въ Солунъ свѣтейшиятъ митрополитъ киръ Мануилъ Дисипата, който напослѣдъкъ сталъ проповѣдникъ".

Туй ватопедско извѣстие, колкото и да „носи съмнителенъ характеръ" по отношение подробноститѣ въ съдържанието си, както и самитѣ личности, на които се приписва каква-годѣ роля, то все пакъ по назначаванието на солунскиятъ митрополитъ отъ български иерархъ, т. е., главната мисъль въ него, остава вънъ отъ всѣкакво съмнѣние. И съпоставено съ словѣнското свидѣтелство отъ нашия патриархъ Ефтимия придобива историческо значение, защото не остава изолирано, а допълнява едното другото. Въ такъвъ случай пита се, можалъ ли е търновскиятъ архиепископъ, ако да не е господствувалъ царь Асѣнъ II надъ Солунъ, да ржкополага митрополитъ за солунската епархия? Безсъмнѣние, не.

Нека видимъ сега какво ни донасятъ по нашия въпросъ останалитѣ исторически гръцки източници. Византийскиятъ историкъ-писатель Г. Акрополита, който писалъ приблизително 30 год. подиръ знаменитата битка при Клокотница, ни съобщава, че вслѣдствие туй поражение, на царь Асѣна се подчинили: Одринъ, и даже Димотика цѣлата область Волеръ, Сѣръ, Пелагония и Прилѣпъ съ околноститѣ имъ. Тогава Асѣнъ съ войскитѣ си споходилъ не само Велика Влахия, нъ завладѣлъ и Албанъ и оплячкалъ мѣстноститѣ до Илирикъ. И слѣдъ като осжществилъ по-голѣмата часть отъ желанието си, и наредилъ, както той обичалъ, се върналъ въ своята земя, като оставилъ нѣкои отъ крѣпоститѣ да се владѣятъ отъ ромеи, а повечето подчинилъ на себе си, и поставилъ въ тѣхъ военни гарнизони и военачалници и чиновници за да събиратъ общественитѣ даждия.

Καὶ γίνεται μὲν ὑπ' αὐτὸν (τὸν 'Ασὰν) ἡ 'Αδριανοῦ,ἐκ τοῦ σχεδὸν δὲ καὶ τὸ Διδυμότοιχον, εἶτα Βολερὸν ἅπαν, Σέρραι, Πελαγονία καὶ Πρίλαπος καὶ τὰ πέριξ τούτων. Κατέδραμε δὲ καὶ τῆς Μεγάλης Βλαχίας, ἀλλὰ καὶ τοῦ 'Ελβάνου κατακυριεύει, καὶ μέχρι τοῦ 'Ιλλυρικοῦ τὰς λείας ποιεῖ. 'Επεὶ δὲ τὸ πολὺ τοῦ βουλεύματος κατειργάσατο καὶ ὡς ἠγάλα τὰ καθ' αὐτὸν διέθετο, εἰς τοὺς οἰκείους ἐπανέζευξε τόπους, τινὰ μὲν τῶν φρουρίων καταλελοιπὼς ὑπὸ 'Ρωμαίων δεσπόζεσθαι. τὰ πλείω δὲ ὑφ' ἑαυτὸν ποιησάμενος, στρατιώτας ἐν τούτοις τάξας καὶ στρατηγοὺς καὶ τοὺς εἰσπραττομένους τὰ δημόσια φορολογήματα. (Georg. Acropolit p. 46 ed. Bonn.).

Па-нататъкъ сжщия авторъ разказва ни, че братътъ на киръ Теодора, деспотътъ Мануилъ Ангелъ, сполучилъ да избѣга отъ полесражението при Клокотница, дошелъ въ Солунъ и се наименовалъ деспотъ, като завладѣлъ тоя градъ и околнитѣ страни и градове. Българитѣ не го безпокоявали, за-

щото билъ ожененъ отъ по-прѣди за дъщерята на Асѣна отъ наложницата му.

(*Ὁ μὲν οὖν ἀδελφὸς αὐτοῦ (τοῦ Θεοδώρου). Μανουὴλ ὁ Ἄγγελος, ὃ δοσποτικῷ ἀξιώματι παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ ἐτετίμητο, φυγῇ χρησάμενος ἡνίκα τὸ Ῥωμαϊκὸν ἐπετρέπετο, στράτευμα, ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην ἀπήει καὶ δεσπότης ὠνομάζετο, ταύτης τε κυριεύων καὶ τῶν περὶ αὐτήν, . . . Καὶ ἦν μὲν τὸ ἀπὸ τοῦδε ὁ Ἄγγελος Μανουὴλ τῶν ἐναπολειφθεισῶν πρὸς τὰ δυτικὰ μέρη χωρῶν καὶ πόλεων ἐγκρατής, μὴ παρὰ τῶν Βουλγάρων τὸ σύνολον ἐνοχλούμενος, ἐπεὶ τῇ ἐκ παλλακίδος τοῦ Ἀσὰν συνοκοιτάζετο θυγατρί.* Idid p. 47).

Ако сѫдимъ по това извѣстие на Г. Акрополита, излиза, че царь Асѣнъ, когато се явилъ прѣдъ Солунъ съ побѣдоноснитѣ си войски за да завземе царството на киръ Теодора, оставилъ спокойно като самостоятеленъ деспотъ на Солунъ своя зетъ Мануила, който ималъ право да подписва официалнитѣ документи съ червено мастило. Нъ може ли да се счита за вѣрно това извѣстие на Акрополита? Ний слѣдъ като наведохмо словѣнскитѣ извѣстия, които опровергаватъ това съобщение на византийския историкъ и слѣдъ като прибавихме и грѫцкото за назначаването отъ търновския иерархъ на солунския митрополитъ, намираме за нуждно да прибавимъ още и слѣднитѣ факти, които косвено доказватъ несъстоятелностьта на твърдението, че деспотътъ Мануилъ билъ останалъ независимъ владѣтель на солунското деспотство, и че не е бивалъ безпокояванъ отъ българския царь Асѣна II. Ето тукъ и косвенитѣ доказателства.

Неоспоримъ фактъ е, че солунскиятъ деспотъ Мануилъ Ангелъ прѣзъ 1231 г., т. е. една година подиръ българската побѣда при Клокотница, се обърналъ къмъ папа Григория IX съ писмено послание, въ което изказвалъ намѣрението си да сѫпи въ лоното на католическата черква *и да се отдаде подъ властьта на свѣтия прѣстолъ въ качество на леннενъ владѣтель.* Въ началото на 1232 г. солунскиятъ деспотъ получилъ отговоръ отъ папата, съ който се извѣстявало, че прѣдложението му ще бѫде прието благосклонно и милостиво, ако то само бѫде въ дѣйствителность приведено въ изпълнение. Съдържанието на тази папска грамота е изложено у Барония-Райналда въ Annales ecclesiäst. XXI an. 1232 § 55. Тамъ четемъ: „Dum Graeci Asiatici de colundo cum Romana ecclesia foedere agitarent, Manuel Comnenus, qui despòtam atque etiam regem Thessalonicae agebat, non modo haerendi in sinu ecclesiae, verum etiam suam illi ditionem fiduciario jure addicendi consilium prae se tulit. Cui rescripsit Gregorius pium consilium sedi apostolicae gratum acceptumque fore, si illud in opus perduxisset". Ср. Du Cange, Histoire de l'empire de Constatinople, II, 93, Paris, 1657.

Отъ туй обръщание на Мануила Комнена къмъ папата става ясно, че солунскиятъ деспотъ не билъ доволенъ отъ обноскитѣ на своя тестъ, великия царь Ивана Асѣна II. Отношенията имъ трѣба да сж биле обтегнати. Слѣдователно, Мануилъ не е билъ оставенъ спокоенъ отъ българския царь, както пише византийскиятъ историкъ Акрополитъ (*μὴ παρὰ τῶν Βουλγάρων τὸ σύνολον ἐνοχλούμενος*), нъ напротивъ е билъ обезпокояванъ и едва ли може да се породи съмнѣние, че солунскиятъ деспотъ не е билъ подчиненъ на Асѣна II, тъй като самото прѣдложение на деспота Мануила, да се признае за светски васалъ на папата, дава ни възможность да съзрѣмь, че той е билъ още отъ по-прѣди подчиненъ на българския владѣтель. Иначе зетътъ на Асѣна не би изявявалъ желание да изгуби своята независимость и да станене леннѣнъ васалъ на папа Григорий IX.

Сжщо и възприетата отъ Мануила Ангела официална титла „*деспотъ*“ говори въ полза на подчиненостьта му на българския царь, въ чиято държава се намирали и други деспоти, които сжщо тъй управлявали обширни територии отъ българското царство. Тѣзи български деспоти сж се намирали въ подчинено отношение спрямо върховния вождъ, прѣдъ когото полагали, навѣрно, установената клѣтва за вѣрность, както е било и у византийцитѣ (*Ὅρκους παρ' αὐτοῦ λαβὼν φρικώδεις*). Тъй че и зетътъ на царь Асѣна II, солунскиятъ деспотъ, подобно на останалитѣ български деспоти, безъ съмнѣние, е положилъ прѣдъ българския царь прѣдвидената клѣтва за вѣрность, както туй е сторилъ по-прѣди родопскиятъ деспотъ Славъ подъ кулата Кричимъ като цѣлуналъ на цариградския латински императоръ Хенриха ржката и обущата, слѣдъ което билъ признатъ за неговъ васалъ.

Друго обстоятелство, което косвено подтвърждава подчиненостьта на солунския деспотъ прѣдъ българския царь е и фактътъ, че изгонването на Мануила отъ Солунъ, т. е. отниманието на солунскиятъ деспотатъ, отъ неговия братъ, бившиятъ императоръ киръ Теодоръ, който се намиралъ като плѣнникъ въ Търново, е станало съ пълното знание и съгласие на царь Асѣна II, който далъ на киръ Теодора и помощь. Тъй че киръ Теодоръ Ангелъ, прѣди тайното си влизание въ Солунъ, съ намѣрение да извърши прѣвратътъ, билъ прѣдшествуванъ отъ Асѣнови людие, на които било възложено да подготвятъ самия прѣвратъ, като повлияятъ върху духътъ на солунскитѣ по-видни граждани и внушатъ на властитѣ, че това ставало по желанието на царь Асѣна, именно: да се замѣни зетътъ му Мануилъ съ неговия тестъ Теодора. (*Καὶ συναινέσει τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ τοῦ Ἀσὰν ἐγκρατὴς γενέσθαι τῆς Θεσσαλονίκης καὶ πάσης ἧς πρότερον ἦρχε χώρας ἠθέλησε. Καὶ δὴ τίνας ὀλίγους παρὰ τοῦ Ἀσὰν προσλαβόμενος... κρύφα μηχανᾶται τὴν εἰς Θεσσαλονίκην εἴσοδον...*). На всичко туй се

съгласилъ царь Асѣнъ II, защото обичалъ повече своя тестъ Теодора, отколкото своя зетъ Мануила. Такъво благоволение на царь Асѣна II къмъ Теодора се било проявило, вслѣдствие чрѣзмѣрната любовь, която хранѣлъ българския царь къмъ съпругата си царица Ирина, дъщеря на киръ Теодора, която Асѣнъ обичалъ непомалко отколкото Антоний Клеопатра. *(Ὁ δὲ Ἀσὰν τὸν πενϑερὸν μᾶλλον ἐφίλει Θεόδωρον ἢ τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ Μανουήλ. Ὑπερηγάπα γὰρ τὴν σύζυγον Εἰρήνην οὐχ ἧττον ἢ Ἀντώνιος τὴν Κλεοπάτραν).*

Отъ изложенитѣ до тукъ прѣки и косвени стари свидѣтелства, вѣрваме, че читателя ни ще се убѣди напълно, какво великиятъ царь Асѣнъ II е билъ пъленъ господарь и на града Солунъ, нѣщо което до днесъ се отказваше отъ ученитѣ.

Ив. Снѣгаровъ.

Положението на Охридската Архиепископия отъ възстановяването на второто българско царство до 1334 г.[1])

I. При българскитѣ царе Асѣна I и Калояна и севастократорътъ Стрѣза.

Слабата връзка между провинциитѣ и Византия въ втората половина на XII в. се изразила въ открито центробѣжно движение на отдѣлнитѣ части на империята. Крупнитѣ землевладѣлци и знатнитѣ дворянски родове, намѣсто да служатъ за опора на централната власть, съперничели съ царския родъ и подготовлявали процеса за прѣвръщането на империята въ феодална държава. Въпрѣки усилията си да утвърдятъ една държавна власть въ империята, Комниновци не успѣли да прѣдотвратятъ държавата отъ разлагане. „Отдѣля се Кипръ, строи се въ самобитно тѣло Трапезундъ съ окрѫга, подготвя се деспотъ Левъ Сгуръ въ Гърция, образуватъ почти самостоятелни деспотства въ Македония нѣкои отъ българскитѣ водители, повикани отъ византийското правителство".[2])

Въ връзка съ общото разлагане на византийската империя въ старата половина на XII в. се почнало национално движение срѣдъ балканскитѣ славяни въ противовѣсъ на грцкото владичество. Основательтъ на сръбската династия на Нѣмановцитѣ, Стефанъ Нѣманя, успѣлъ да съедини дребнитѣ сърбски жупанства подъ своята власть и отъ 1159 г. станалъ великъ жупанъ [3]). При императора Мануила Комнина Сърбия се намирала въ извѣстна зависимость отъ Византия, и Стефанъ Нѣманя отчасти билъ длъженъ на императора за своето възвишение [4]). Обаче слѣдъ смъртьта на имп. Мануила великиятъ жупанъ помислилъ да се освободи отъ всѣкаква зависимость отъ Византия.

---

1) Настоящата статия прѣдставлява часть отъ неиздадено още съчинение „История на охридската архиепископия."

Б. Р.

2) Успенскій, Образ. второто бълг. царство, стр. 124.

3) Успенскій, цит. соч. стр. 137,

4) Ibid.

Подъ влияние на събитията въ Сърбия и въ връзка съ междуособицитѣ въ врѣмето на послѣдния Комнинъ Андроникъ, свааленъ отъ Исаака Ангела, въ сѣвероизточна България избухнало голѣмо възстание подъ прѣдводителството на братята Петра и Асѣна. Българското движение още повече възбудило стремежа на Нѣманя да утвърди своята независимость и да разшири своята власть надъ византийскитѣ области. Около 1189 г. сръбското и българското национални движения се съединили въ единъ общъ походъ на балканскитѣ словѣни противъ Византия [1]). Резултатъ отъ тоя походъ било възстановяването на второто българско царство отъ Дунава до Стара Планина и закрѣпването и разширяването на сръбското велико жупанство.

Политическиятъ прѣвратъ, извършенъ отъ балканскитѣ словѣни, се отразилъ и на тѣхнитѣ отношения къмъ цариградската патриаршия и охридската архиепископия, отъ които тѣ зависѣли духовно до тоя моментъ. Чувствувайки потрѣбность отъ морална санкция на своята власть, основателитѣ на второто българско царство считали за първа своя работа слѣдъ провъзгласяването на политическата независимость да устроятъ самостойно църковно управление.

Въ 1185 или 1186 г.[2]) въ Търново, столицата на второто българско царство, споредъ съобщението на охридския архиепископъ Хоматиана [3]), видинскиятъ епископъ съ двама други епископи ржкоположилъ единъ свещеникъ за архиепископъ на освободената България. На новия архиепископъ били подчинени всичкитѣ епархии, които влѣзнали въ територията на българското царство и отъ които до тоя моментъ едни се намирали подъ вѣдомството на подчинения на цариградския патриархъ доростолски митрополитъ, а други — подъ властьта на охридския архиепископъ.

Причината за учрѣждаването на търновската архиепископия наредъ съ другата българска архиепископия въ Охридъ, споредъ Голубински, се заключавала въ обстоятелството, че Охридъ оставалъ подъ властьта на гърцитѣ [4]) Но ако вземемъ прѣдъ видъ, че царетѣ на второто българско царство се отнасяли съ прѣнебрежение къмъ охридската архиепископия и въ това врѣме, когато Охридъ билъ подъ тѣхна власть, ние трѣбва да допуснемъ, че за учрѣждаването на новата българска архиепископия игралъ немалка роля и стремежътъ на българскитѣ водители *къмъ пълно национално освобождение отъ гърцитѣ — политическо и духовно*. Охридската пъкъ архиепископия съ своя грьцки висшь клиръ прѣдъ очитѣ на българскитѣ освободители не била нищо друго, освѣнъ органъ на византийското правителство. Реакция противъ охридскитѣ архиепископи — гърци се появявала още въ XI в. Борбата на охридското паство

---

[1]) Успенскiи, цит. соч. 139 и 152.

[2]) Първиятъ търновски архиепископъ Василий въ писмото си до папа Инокентия III писано въ края на 1203 г. или въ началото на 1204 г., съобщава, че той е архиепископъ 18 години: quomea anima desideravit per octavum decimum anum (Migne, t. 215, col. 288). Слѣдов. той билъ поставенъ за архиепископъ въ края на 1185 или въ началото на 1186 г.

[3]) Pitra, Analecta sacra t. VII, col. 43 и 567.

[4]) Краткiи очеркъ истор. прав. церквей стр. 78.

противъ архиепископа Теофилакта дава ясно понятие за силата на тъзи реакция. Учрѣждаването на търновската архиепископия било найрѣзка проява на народната борба противъ елинизацията на българската църква. Вслѣдствие тъзи си крайна враждебность къмъ погърчената охридска архиепископия българскитѣ водители Петъръ и Асѣнъ учрѣдили нова българска архиепископия въ Търново даже безъ да питатъ охридския архиепископъ и безъ да вѕематъ поне неговото благословение.

Както всѣкждѣ въ охридския диоцезъ и доростолския митрополийски окржгъ, тъй и на епископскитѣ катедри въ освободената часть на България седѣли гърци. Лѣтописцитѣ не даватъ никакви свѣдѣния относно туй, по какъвъ начинъ тѣзи епископи-гърци се рѣшили да се откажатъ отъ вѣдомството на своитѣ грѣцки началници — цариградския патриархъ и охридския архиепископъ и да поставятъ отдѣленъ български архиепископъ. Едно е несъмнѣно, че съ поставянето на независимъ български архиепископъ въ Търново тѣ прѣкжснали всѣкаква връзка съ своитѣ прѣдишни началници, сигурно, по невъзможность да се противятъ на непрѣклонното желание на възстаналия народъ. Че върху тѣхъ било упражнено нѣкакво насилие, ни дава основание да допуснемъ съобщението на Хоматиана, че видинскиятъ епископъ, който ржкоположилъ търновския архиепископъ, слѣдъ нѣкое врѣме билъ възненавиденъ отъ българитѣ и посѣченъ съ мечъ заради неговото съчувствие къмъ Византия *(διὰ τὸ ἐλέσθαι τὴν πρὸς τὴν Ῥωμανίαν ἐπάνοδον)* [1]) Тоя фактъ може да се обясни съ туй, че видинскиятъ епископъ извършилъ неканоническия актъ по принуждение, но послѣ, когато се почувствувалъ посвободенъ, той се стараелъ да поправи своята постжпка, вѣроятно, чрѣзъ опити да подведе търновската архиепископия подъ извѣстна зависимость отъ грѣцкитѣ автокефални църкви — охридската или цариградската.

Търновската архиепископия растѣла за смѣтка на охридската архиепископия и цариградската патриаршия едноврѣменно съ растежа на българското царство. Въ промежутъка отъ 1185—1204 г. въ диоцеза на търновската архиепископия влизали прѣдбалканска България съ исключение на приморскитѣ мѣста, сѣвероизточната половина на сегашна Сърбия и сѣверната часть на Македония съ часть отъ Стара Сърбия.

Въ течение на това врѣме отъ охридската архиепископия тя отнела слѣднитѣ епархии: 1) видинска, 2) софийска, 3) велбуждска, 4) нишка, 5) браничевска, 6) бѣлградска, 7) призрѣнска и 8) скопска. Видинската, нишката, велбуждската, призрѣнската и скопската епархии се споменватъ въ писмото на българскитѣ епископи, подвѣдомствени на търновския архиепископъ, отъ 1204 г. до папа Инокентия III, когото тѣ молятъ, да имъ изпрати палиуми [2]). За браничевската епархия ние намираме указания въ писмото на Калояна отъ

---

[1]) Pitra, VII, col. 43—44.

[2]) Migne f. 215, col. 289: Inprimis peccator et humilis metropolitanus sanctissimae ecclesiae. Belebusdii Anastasius; post cum peccator et humilis metropo-

1202 г. до папата, комуто съобщава, че му изпраща кандидата за браничевската епископия (elictum Brandizuberensem) пресвитера Власия [1]). Сжщо и въ писмото на папата Инокентия III отъ 1203 г. до Калояна се споменва за тая епископия [2]). За бѣлградската епархия отдѣлни указания нѣма, но въ писмото на Калояна до папата отъ 1204 г. се споменва за 5 епископии, отнети отъ маджаритѣ [3]). Маджарскиятъ краль Андрей II споменва за единъ походъ на краля Емериха „contra Bulgaros super fluvium Morava" [4]). Тоя походъ билъ оня, при който маджаритѣ отнели петь български епископии. Тъй щото отнетитѣ епископии, за които Калоянъ говори, се намирали въ моравската область. Три отъ тѣзи сж извѣстни, именно бѣлградската, браничевската и нишката [5]). Останалитѣ двѣ не сж извѣстни, ако само издательтъ Минъ не е прочелъ погрѣшно цифрата прѣдъ „episcopatus", което, може би, е III вмѣсто V.

Относно софийската епархия Голубински утвърждава, че тя влѣзнала въ състава на търновската архиепископия едвамъ слѣдъ 1203 г. когато, споредъ него, Калоянъ успѣлъ да прѣвземе София [6]). Сигурно, той се основава на туй, че въ писмото на българскитѣ епископи до папата не се споменува софийскиятъ епископъ. Обаче ние имаме свѣдения отъ други източници, споредъ които София била вече въ ржцѣтѣ на българитѣ още въ 1194 г. [7])

Като говори за непрѣкжснатото усилване на българитѣ отъ 1190 г. насамъ, Никита Хониатъ говори, макаръ и неопрѣдѣлено, че българитѣ понѣкога се втургали въ Пловдивъ, понѣкога владичествовали въ София, понѣкога приближавали къмъ Одринъ [8]). Тъй като Никита не говори по-нататъкъ за повторно прѣвзимане на София отъ византийцитѣ и тъй като слѣдъ туй съобщение той разсказва за българската побѣда при Аркадиополъ (Люлебургазъ), която се случила прѣзъ есеньта въ 1194 г., то трѣбва да допуснемъ, че между 1190—1194 г. София била въ ржцѣтѣ на българитѣ. Освѣнъ това, въ житието на св Иванъ рилски се говори, че мощитѣ на св. Ивана рилски били прѣнесени въ Търново отъ Асѣна I и че цър-

---

litanus Saccas magnae ecclesiae Prostlave (Прѣславъ); et episcopus, licet indignus, Sanctissimae ecclesiae Dei Genitricis de Scopia Marinus; humilis episcopus sanctissimi episcopatus Prisdiani Abraham; sanctissimae ecclesiae beati et gloriosissimi magni martyris Procopii de Niso Kiricus; et indignus episcopus atque peccator sanctissimae eclesiae Dei Genitricis Hydmensis (намѣсто Bydmensis Clemens.

[1]) Migne t. 214, 1113.

[2]) Migne t. 215, 280: Adpetitionem insuper venerabili fratris, Blasii, Brandizuberensis episcopi.

[3]) Migne t. 215, 291: Sciat autem sanctitat tua buod quinque episcopatus Bulgariae pertinent ad imperium, quas invasit et detinet rex Ungariae.

[4]) У Иречека, Историја Срба, 276.

[5]) Срв. Иречекъ, Историја Срба. 276, заб. 5.

[6]) Краткій очеркъ исторіи правосл. церквей стр. 99.

[7]) Срв. Иречекъ, ц. соч. стр. 263.

[8]) Ed. Bonnae стр. 573.

квата, гдѣто били поставени мощитѣ, била осветена въ 6703 г. (1195) [1]). Ясно е, че София била прѣвзета около тъзи година.

Отдѣлилата се часть отъ диоцеза на охридската архиепископия имала въ себе си такъво интенсивно чувство на самобитность, че тя скоро проявила стремежъ къмъ каноническо оформяване на своята независимость. Като че ли въ противовѣсъ на властьта на охридския архиепископъ се титулувалъ архиепископъ на цѣла България и Влахия [2]). Еднъжъ скжсали всѣкакви връзки съ своитѣ бивши началници, иерарситѣ на българското царство безвъзвратно вървѣли подиръ националистичната политика на Калояна и заедно съ него дѣйствовали прѣдъ папата за признаването автокефалията на търновската църква. Отъ 1199 г. до края на 1204 г. сж се водили усилени прѣговори между Калояна и търновския архиепископъ Василия отъ една страна и папа Инокентия III отъ друга относно признаването на търновския архиепископъ за патриархъ. Исканията на Калояна и Василия се поддържали отъ епископитѣ на търновския диоцезъ. Шестима отъ тѣхъ писменно молили папата за палиуми слѣдъ писмото, съ което архиепископъ Василий молилъ между другото папата да изпрати палиумъ за двамата новоназначени митрополити — прѣславски и велбуждски. Браничевскиятъ епископъ отъ своя страна изпълнявалъ ролята на Калояновъ легатъ прѣдъ папата. И както е извѣстно, на 8 ноемврий 1204 год. папски легатъ коронясалъ Калояна съ кралски вѣнецъ, а на търновския архиепископъ далъ чинъ на примасъ.

Обрѫщането на българския владѣтель и българскитѣ иерарси до папата Голубински обяснява само съ политически мотиви, именно съ туй, че българскиятъ господарь чувствувалъ потрѣбность да бжде признаванъ отъ съсѣднитѣ държави не за простъ бунтовникъ противъ византийския императоръ, а за дѣйствителенъ господарь. Достигането пъкъ на туй признание отъ западнитѣ народи, особено отъ съсѣднитѣ маджари, възможно било не иначе, освѣнъ посрѣдствомъ папата, защото по тогавашнитѣ понятия само папата могълъ да прави дѣйствителни и законни господари.[3]) Къмъ туй ние ще прибавимъ, че сношенията на Калояна и българскитѣ иерарси съ папата се извиквали и отъ тѣхния *силенъ стремежъ къмъ национално самоопрѣдѣляване въ своя политически и църковенъ животъ*. Калоянъ искалъ отъ папата не само да го признае за дѣйствителенъ и законенъ господарь на българския народъ, а и да му даде *императорска корона*, като не се задоволявалъ само съ кралски титулъ, какъвто папата охотно му давалъ. Сжщо и търновскиятъ архиепископъ молилъ папата да бжде признатъ не само за автокефаленъ глава на България, но и за нейнъ патриархъ, равенъ съ източнитѣ патриарси,

---

[1]) Спространовъ. Описъ на ржкописитѣ въ библиотеката при рилския монастиръ стр. 41. гл. XXII, 286.

[2]) Прибавката на думата „Влахия“ къмъ титула на новия български архиепископъ показва, че за издигане на новъ духовенъ центъръ въ България е оказвалъ влияние и влашкиятъ елементъ, който участвувалъ въ освободителното движение на Петра и Асѣна.

[3]) Цит. съч. стр. 79.

като да искалъ да отнеме първенството на по-древния и каноническия български архиепископъ въ древната столица на България — Охридъ. Самиятъ титулъ на търновския архиепископъ говори за това, че последниятъ съперничилъ съ авторитета на охридския архиепископъ. Съ една рѣчь, всичкитѣ ржководни кржгове въ новото българско царство били {обхванати отъ идеята за възстановяване на древнитѣ атрибути, които имали българската държава и църква при Симеона, Петра и Самуила — царското достоинство и патриаршията.

Растежътъ на търновската архиепископия за смѣтка на охридската се спрѣлъ въ 1204 г. 12 априлъ, когато цѣлата останала часть на европейска Византия била завзета отъ кръстоносцитѣ. Положението на охридската архиепископия още повече се влошило, защото противъ нея стоялъ вжтрѣшенъ врагъ — латинската стихия, която заплашвала да унищожи не само нея, но и самото православие въ диоцеза й.

Между 1205—1206 г. Калоянъ прѣвзелъ заедно съ другитѣ македонски градове и Охридъ. Калоянъ не се осмѣлилъ да посѣгне на автокефалията на архиепископията и да я подчини на търновския архиепископъ, както правѣли той и неговитѣ прѣдшественици съ нейнитѣ епархии, когато ги прѣвзимали безъ самия архиепископски градъ. Въпрѣки стрѣмежа си да обедини цѣлия български народъ, той не могълъ да намѣри начинъ за отстраняването на двуначалието въ българската църква, а оставилъ диоцеза на охридската архиепископия въ тоя видъ, въ какъвто той билъ въ момента, когато той завладѣлъ Охридъ, т. е. безъ горѣказанитѣ епархии, отнети отъ търновската архиепископия още до падането на Охридъ подъ България. Калоянъ не измѣнилъ statu-quo-то на българската църква, не защото не искалъ, а защото не могълъ да го измѣни. За църковното обединение на българския народъ, той трѣбвало да разрѣши дилемата: да подчини или търновския архиепископъ на охридския или послѣдния на първия. Първото рѣшение не било възможно, защото: 1) началникътъ на българската църква трѣбвало да има своето сѣдалище въ столицата на българския царь, 2) търновскиятъ архиепископъ носилъ титула на примасъ или патриархъ, както го наричали българитѣ[1]) и 3) България се намирала въ уния съ папата и търновската църква нѣмала нито иерархически връзки, нито каноническо общение съ православнитѣ църкви. Двувластието въ българската църква не могло да бжде отстранено и по втория пжть, т. е. чрѣзъ подчиняването на охридската архиепископия на търновската. По нашето мнѣние двѣ сж били причинитѣ: 1) чувството на високо почитание, което Калоянъ ималъ къмъ паметьта на своя великъ прѣдшественикъ Самуила, учрѣдителя на охридската патриаршия архиепископия и 2) силната привързаность на българското население въ Македония къмъ Охридъ, като къмъ свой най-близъкъ църковенъ центъръ, като къмъ градъ,

[1]) Че народътъ въ търновското царство наричали търновския примасъ патриархъ, свидѣтелствува Хоматианъ, който даже говори, че папата му далъ патриаршеско достоинство. Pitr. VII, 43.

осветенъ отъ паметьта на българскитѣ просвѣтители и светии Климентъ и Наумъ и като къмь по стара църковна и царска българска столица, отколкото Търново.

Ако Калоянъ не могълъ да унищожи раздвоението на българската църква, то той се стремилъ да побългари охридската архиепископия. Калоянъ толкозъ ненавиждалъ гърцитѣ, че по подражание на Василия Българоубиеца, той се наричалъ *Ромеоктонъ* (гъркоубиецъ), а гърцитѣ го наричали *Скилояни*, т. е. кучешки Иоаннъ[1]. Щомъ завладѣлъ цѣлия охридски архиепископски диоцезъ, той изгонилъ гръцкитѣ епископи и на тѣхно мѣсто поставилъ български епискспи, ржкоположени отъ търновския примасъ. Тѣзи епископи пъкъ отъ своя страна ржкоположили навсѣкждѣ по диоцеза свещенници и диакони българи[2]. Калоянъ не закачилъ само охридския гръцки архиепископъ Иоана Каматира. Прѣзъ врѣме на българското владичество въ Охридъ хартофилаксъ на Иоана Каматира билъ Димитрий Хоматианъ, сжщо гръкъ. По какви съображения Калоянъ се показалъ толерантенъ къмъ тѣхъ, не е извѣстно. Хоматианъ не говори нищо за личнитѣ си отношения съ българскитѣ владѣтели, при които той дѣйствувалъ като хартофилаксъ и архиепископъ. А между това съ сръбскиятъ великъ жупанъ Стефанъ II той билъ въ прѣписка до учрѣдяването на сръбската архиепископия. Ако може да се направи нѣкакво заключение за това, то само на основание на неговата жалба въ писмото му до керкирския митрополитъ Василий Педиадитъ, че той станалъ варваринъ, намирайки се подъ властьта на българитѣ.[3] Хометианъ изобщо съ недоволство се отнася къмъ българското владичество, на което той не признава никаква законность.[4] Обаче отъ една неразположеность на Хоматиана къмъ българската власть ние нѣмаме още основание да правимъ заключение за нѣкакви притѣснения на българскитѣ владѣтели надъ охридския архиепископъ. Ако Калоянъ намиралъ за полезно да замѣни Иоана Каматира съ българинъ, то нему нищо не струвало да свали гръцкня архиепископъ, смѣло подражавайки на визаитийскитѣ императори Иоана Цимисхия, който свалилъ доростолския патриархъ и Василия Българоубиецъ, който свалилъ охридския патриархъ Давида.

Не може да се каже, че Калоянъ равнодушно се отнасялъ къмъ факта, че въ неговата държава сжществувала друга архиепископия съ претенции да управлява цѣлата българска църква. Самото поставяне на български епископи въ епархии на охридския архиепископъ показва, че Калоянъ прѣслѣдвалъ опрѣдѣлена цѣль, да очисти диоцеза на охридската архиепископия отъ гръцкото духовенство. Ако оставилъ гръцкия архиепископъ въ Охридъ, то това той сторилъ: или заради личнитѣ достоинства на Иоана Каматира, който, може би

---

1) Акрополитъ у Mign'a t. 140, 1017—1019.

2) Хоматианъ у Pitra, VII 42 и 564.

3) Pitra, VII, *Καὶ γὰρ ἅγιέ μου δέσποτα, οὐδέν ἔμοι γε βεβαρβαρωμένῳ ἀνδρὶ (χρόνιος γὰρ ἐν Βουλγάροις ἐγώ).*

4) Ib. 361—362. 361—362. *Οὐδὲν γὰρ Βουλγάροις καὶ πράξεσιν 'ἐκ νομικῶν ἀρχῶν ἐχούσαις τὴν σύστασιν.*

знаелъ българския языкъ и съумѣлъ да спечели благоволението му, или вслѣдствие съпротивата на охридскитѣ българи, които може би, обичали своя архиепископъ; или защото самъ Калоянъ се боелъ да даде чисто националенъ характеръ на охридския прѣстолъ, най-вѣроятно ни се вижда третото прѣдположение. Ако Калоянъ свалѣлъ грѣцкия архиепископъ и на негово мѣсто би поставилъ българинъ, то съ това, естествено, още по рѣзко щѣлъ да се прояви дуализмътъ въ българската цѣрква и даже щѣла да се създаде почва за борба между двамата български духовни началници. Охридскиятъ архиепископъ-грѣкъ по-скоро се помирявалъ съ своето второстепенно положение въ българската държава, отколкото охридския архиепископъ-българинъ, който смѣло могълъ да оспорва първенството на търновския архиепископъ въ българската цѣрква, опирайки се на историческия фактъ, че охридската архиепископия била непосрѣдна приемница на древнебългарската патриаршия и че охридскиятъ прѣстолъ билъ осветенъ отъ словѣнобългарския апостолъ св. Климентъ, Охридската архиепископия била висока прѣграда за унитарната цѣрковна политика на Калояна. Противъ нея той само негодувалъ и минавалъ покрай нея съ досада. Оттукъ ние виждаме, че ако Калоянъ не се рѣшавалъ да я унищожи, то той и не искалъ да я облагодѣтелствува. Византийскитѣ императори дарявали архиепископитѣ, сръбскитѣ господари нейнитѣ монастири. Царетѣ на второто българско царство не ѝ направили никакви пожертвувания. Напротивъ Калоянъ (както по-сетнѣ и Асѣнъ II, за когото ще видимъ по-долѣ) всѣкакъ се стараелъ да намали нейния блѣсъкъ и богатство за възвеличаване на столичната си архиепископия. Тъй напр. той прѣнесълъ мощитѣ на св. Илариона Мъгленски отъ подвѣдомствения на Охридъ епископски градъ Мъгленъ въ Търново.[1])

Прѣнебрѣжението на Калояна къмъ авторитета на охридския архиепископъ особено се проявило, когато той поискалъ царска корона отъ папата, а не отъ охридската архиепископия, която се признавала отъ тогавашния свѣтъ за *законна* носителница на идеята за българската национална самобитность и *каноническа* наслѣдница на древната българска патриаршия, па при това и за архиепископия, основана отъ законодателя-императоръ Юстиниана. Ако коронясването на епирскиятъ деспотъ Теодора за царь отъ охридския архиепископъ било валидно, то толкозъ повече коронясването на българския господарь отъ автокефалния архиепископъ на цѣла България щело да бѫде признато отъ тогавашнитѣ владѣтели, както било признато и коронясването на Симеона отъ прѣславския патриархъ. Въ туй не се съмнѣва и Василевски. Говорейки за вѣнчаването на Теодора отъ Хоматиана, той забѣлѣзва: „неволно умътъ дохожда до мисъльта, че би било напълно естествено, ако епископътъ носящъ такъвъ титулъ (архиепископътъ на Охридъ и цѣла България), вѣнчаелъ именно българския царь, и нѣма съмнѣние, че ако Калоянъ гледалъ намѣсто къмъ Римъ, на тази страна, то възможното за Теодора Комнина би станало възможно за българския

[1]) Спространовъ, Опис на рѫкописитѣ въ библ. при Рилск. монастиръ.

царь"[1]). Нѣма основание да се мисли, че охридскиятъ архиепископъ би му отказалъ да го короняса за царь. Такъво прѣдложение само би погалило амбицията на охридския архиепископъ и би било прието като най-здрава гаранция за запазване неговата юрисдикция въ българското царство. Примирителното съборно рѣшение на въпроса за поставенитѣ отъ българскитѣ власти епископи въ охридския диоцезъ[2]) показва, че въ висшия охридски клиръ се намирала силна българофилска партия и че, ако Калоянъ се обърнѣлъ къмъ охридския архиепископъ, той би намѣрилъ въ него съчувственъ отзивъ.

Изобщо отношенията на Калояна къмъ охридската архиепископия ни се прѣдставляватъ като отношенията, които имаме къмъ единъ необичанъ сѣмеенъ членъ и ние не можемъ нито да се освободимъ отъ него, нито да проявимъ нѣжность.

Слѣдъ смъртьта на Калояна, както се знае въ Търново, станалъ династически прѣвратъ: на прѣстола се качилъ племенникътъ на Калояна, Борилъ, а законниятъ наслѣдникъ Иванъ Асѣнъ, Калояновъ синъ, се видѣлъ принуденъ да търси прибѣжище въ Русия. Послѣдицитѣ на тоя прѣвратъ билъ разлагането на българското царство и междуособната борба на българскитѣ владѣтели. Братовчедътъ на Борила, деспотъ Славъ се провъзгласилъ независимъ господарь въ Родопитѣ и взелъ страната на латинитѣ. Въ сжщото врѣме и севастократоръ Стрѣзъ, сжщо родственикъ на Борила, се утвърдилъ въ Просѣкъ и съ помощьта на великия жупанъ Стефана Нѣмана II успѣлъ да привлѣче къмъ себе си почти всички македонски градове, между които и Охридъ.[3])

Политическото отцѣпване на охридска България освобождавало охридската архиепископия отъ моралното унижение, що тя чувствувала при Колояна. Диоцезътъ на охридския архиепископъ почти сьвпадалъ съ границитѣ на стрѣзовото княжество. Архиепископътъ и Стрѣзъ се съпосрѣщали и по това, че и двамата искали да бждатъ независими отъ Търново и живѣли съ претенции за простиране своята власть върху земитѣ на търновска България. Повидимому, при Стрѣза охридската архиепископия имала всички условия, за да се сроди съ интереситѣ на държавата, въ която тя се намирала, и да играе такъва ржководна роля, каквато тя бѣ играла като патриаршия при царя Самуила. Обаче въ писмата на Хоматиана, който при Стрѣза билъ хартофилаксъ, не намираме нѣкакъвъ отзвукъ за сътрудничество между архиепископа и княза. Хоматианъ, както видѣхме, даже се оплаква на Керкирския митрополитъ Педиадита, че той се оварварилъ, намирайки се подъ властьта на българитѣ. Но отъ друга страна тъкмо туй съобщение иде да ни покаже до колко силно било българското влияние въ живота на архиепископията. Епископитѣ и низшето духовенство пакъ се вербували изъ грамотната класа на българското паство. Дори въ самата архиепископска

---

[1]) Ж. М. Н. Пр. 1885 г. мартъ, стр. 22.

[2]) Гл. по-долѣ.

[3]) Стефанъ прьвовѣньчаный краль въ Домаћи изворъ 87—88.

канцелария българскиятъ езикъ билъ въ употрѣбление, за което ни увѣряватъ срѣщащитѣ се български думи въ синодалнитѣ актове, като напр. *σϑλάνιτζα* (постланица, засѣдална зала) *κατὰ τὴν ἐξερίαν*. Окржженъ отъ българско население, български власти и български клиръ, Хоматианъ, по всѣка вѣроятность, говорѣлъ български и толкозъ възприелъ българския битъ, че се чувствувалъ вече побългаренъ или, по неговия изразъ, оварваренъ.

При Стрѣза охридската архиепископия си върнала отнетитѣ отъ търновската архиепископия *скопска* и *призрѣнска епархии*, отъ които първата влизала въ стрѣзовото княжество, а втората — въ сръбското велико жупанство. Обаче слѣдъ смъртьта на Калояна тя изгубила дѣволската и костурската епархии, гдѣто слѣдъ повторното отнимане на Дѣволъ и Костуръ отъ латинитѣ въ 1208 год. се се явяватъ католически епископи [1]) Костурската епархия оставала подъ властьта на цариградския латински патриаркъ до 1215 г. [2]). Дѣволската и другитѣ епархии въ Албания били подъ латинско вѣдомство, навѣрно, до 1212—1213 г. [3]), когато епирскиятъ деспотъ Михаилъ въ съюзъ съ Стрѣза почналъ борба противъ латинитѣ въ Македония, Тесалия и Албания. [4]).

II. При епирскиятъ владѣтель Θеодора Комнина.

Отъ 1216 г. настжпила нова промѣна въ положението на охридската архиепископия. Извѣстно е, че съ прѣвзимането на Цариградъ отъ латинитѣ въ 1204 г. 13. априлъ византийската империя се разпаднала на нѣколко независими господарства: въ Трапезундъ, Никея, Епиръ и Гърция. Императорътъ Алексѣй III, оставилъ своя прѣстолъ и слѣдъ петгодишно безуспѣшно скитане по тракийскитѣ градове, съ цѣль да подигне походъ противъ латинитѣ, избѣгалъ при българския царь Калояна[5]). Сжщо и цариградскиятъ патриархъ Иоанъ Каматиръ побѣгналъ въ Димотика и отъ тамъ отишълъ при българския царь, съ когото той имал „разговоръ“ (*ὁμηλία*) относно прѣнасянето на вселенската патриаршия въ България[6]). Мнозина отъ дворянитѣ и висшитѣ клирици избѣгали въ новообразувалитѣ се независими държави. Скоро слѣдъ прѣвзимането на Цариградъ у нѣкои отъ гръцкитѣ владѣтели се появилъ стрѣмежъ за събиране разкжсалитѣ се гръцки земи подъ една власть. Въ туй врѣме, когато приемникътъ на избѣгалия императоръ Алексѣй III, Теодоръ I Ласкарисъ, поставилъ въ Никея основитѣ на източното гръцко царство, пелопо-

[1]) Migne T. 215, 1468, 1492, 1504, 1505, 1557.

[2]) Theiner T I. 65.

[3]) Migne T. 215, 497, 807.

[4]) Срв. Иричекъ, Историја Срба 285.

[5]) За това се съобщава въ писмата на Хоматиана. Pitra, Analecta sacra VII, col. 44 и 567. срв. *Μαλιαράκη, Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου*, σελ. 81.

[6]) ibibem.

нескиятъ топархъ Михаилъ Ангелъ Комнинъ Дука[1]) основалъ въ Епиръ западната гръцка държава или тъй нареченото епирско деспотство, което се простирало отъ Драчъ до Навпактската область съ столица Арта. Това деспотство почнало бързо да се разширява при приемника и брата на Михаила, Теодора (1215—1230). Още въ началото на своето владичество той прѣвзелъ отъ латинитѣ Тесалия и отъ българитѣ Охридъ, Прилѣпъ[2]) и Скопие.[3]) Прѣзъ пролѣтьта на 1217 г. въ елбасанскитѣ тѣснини Теодоръ успѣлъ да нанесе пълно поражение на новия цариградски латински императоръ Петъръ Куртене, който идѣлъ прѣзъ Драчъ отъ Римъ, гдѣто билъ коронясанъ отъ папата.[4]) Слѣдъ тая блѣскава побѣда епирскиятъ деспотъ утвърдилъ своята власть въ Драчъ и въ цѣла Албания и подчинилъ и други македонски градове, между които Сѣръ и Драма. Той оставилъ непокжтнати само владѣнията на своя зетъ деспотъ Славъ или Светославъ въ сѣвероизточна Македония въ Родопитѣ съ главенъ градъ Мелникъ[5]).

Падането на Охридъ подъ властьта на епирския деспотъ Теодора изведнъжъ подобрило положението на охридската архиепископия. Отъ второстепенъ духовенъ центъръ, какъвто е била при българскитѣ владѣтели, тя станала ржководителка на цѣлата църква на епирското деспотство. Това станало по слѣдующия начинъ. Разпокжсването на византийската империя слѣдъ падането на Цариградъ въ 1204 г. било и разпокжсване на диоцеза на цариградския патриархъ. Слѣдъ бѣгството на цариградския патриархъ Иоанъ Каматира цариградскиятъ патриаршески прѣстолъ останалъ вакантенъ и на чело на цариградската черква латинитѣ поставили свой патриархъ. Когато въ Никея деспогъ Теодоръ Ласкарисъ билъ провъзгласенъ за царь отъ събора на избѣгалитѣ византийски свѣтски и духовни сановници, никейцитѣ поканили патриарха Иоана Каматира да коронясa Теодора за царь. Иоанъ Каматиръ отказалъ да иде въ Никея и на 20. мартъ 1206 г. никейското духовенство избрало Михаила IV Авториана за свой началникъ съ титулъ „цариградски и вселенски патриархъ". Авторианъ извършилъ коронацията на Ласкариса.[6])

Учрѣждазането на никейската патриаршия било формално разцѣпване между църквитѣ въ другитѣ гръцки държави и никейския патриархъ. Византийскиятъ възгледъ, че царство безъ патриархъ не може да сжществува, подбудилъ и другитѣ гръцки владѣтели да

---

[1]) Михаилъ I Ангелъ билъ незаконенъ синъ на императора Андроника. Императоръ Андроникъ ималъ двама синове — Исакъ II и Алексѣй III, отъ които първиятъ се качилъ на прѣстола въ 1185 г. и билъ сваленъ отъ втория въ 1195 г., като билъ ослѣпенъ отъ него и затворенъ въ тъмница. *Μαλλιαράκη*, цар. стр. 49.

[2]) Акрополитъ у Migne'a t. 140 col. 1020.

[3]) Скопие билъ подъ неговата власть още въ 1217 г. м. априлъ. Pitra, Anal. Sacra VII, № 59.

[4]) Г. Акроп., col. 1021.

[5]) *Μαλλιαράκη* цит cor 127—128.

[6]) Г. Акрополитъ у Migne' a t. 140 col. 196; *Μαλλιαράκη*, ц. cor. 96.

създадатъ самостойно висше духовно учрѣждение въ своята държава. И въ трапезунската имперiя, и въ епирското деспотство властьта на никейския патриархъ взела да не се признава. Въ вакантнитѣ епархии се поставяли архиереи, ръкоположени не отъ никейския патриархъ, а отъ архиереитѣ, на които владѣтелитѣ на тѣзи държави бѣха дали върховното църковно управление. Изпращанитѣ пъкъ отъ никейския патриархъ архиереи въ епархиитѣ на другитѣ гръцки държави не се приемали. Тъй напр. трапезундскиятъ императоръ Давидъ Комнинъ върналъ амастрадийския кандидатъ, като му заявилъ, че не допуска въ своята държава епископъ, избранъ отъ друга политическа власть. Той изпъдилъ и епископитѣ, изпратени отъ Никейския патриархъ въ градоветѣ Херсонъ и Сугдуфулъ, които до падането на Цариградъ влизали въ диоцеза на цариградския патриархъ[1]).

Сѫщо такъвъ стрѣмежъ съ църковна автокефалия сѫществувалъ и въ епирското деспотство. Тукъ още отъ врѣмето на първия деспотъ Михаилъ Ангелъ църквата се управлявала самостойно. По заповѣдь на Михаила, епирскитѣ митрополити рѫкоположили архиереи за вакантнитѣ катедри въ деспотството безъ да питатъ никейския патриархъ и да искатъ неговото съгласие и благословение. Напр. въ 1214 г. навпактскиятъ митрополитъ Иоанъ Апокавкъ рѫкоположилъ драчкия митрополитъ Докианъ, а левкадийскиятъ митрополитъ — лариския митрополитъ Калснити.[2]) Но при все това при Михаила I иерарситѣ на епирското деспотство не сѫ били още тъй силно проникнати отъ духъ на независимость и обособленость. Тогава стрѣмежътъ на епирското деспотство къмъ църковна автокефалия се извиквалъ главно отъ политическата вражда между Никея и Епиръ, и автономията на църквата на епирското деспотство се подържала най-вече отъ деспота Михаила. Затова послѣ ние виждаме, че съборътъ на иерарситѣ на деспотството се обърнали чрѣзъ деспота Михаила къмъ никейския патриархъ съ молба да утвърди извършенитѣ отъ тѣхъ рѫкоположения, като указвали на извинителнитѣ причини, поради които тѣ извършили тѣзи рѫкоположения[3]). Тая тѣхна молба, несъмнѣно, била извикана отъ тѣхното съзнание, че рѫкоположенията имъ не сѫ напълно канонични. Но слѣдъ прѣвзимането на Охридъ автономното църковно течение въ епирското деспотство тъй силно обхванало клира, че послѣдниятъ встѫпилъ въ явна борба съ претенциитѣ на никейския патриархъ. Начело на това движение стояла *автокефалната охридска архиепископия*. Между нея и епирския деспотъ Теодора се установили такива тѣсни връзки, каквито били между византийскитѣ императори и цариградскитѣ патриарси. *При Теодора Комнина охридската архиепископия пръвъ пѫть (слѣдъ царя Самуила и неговитѣ приемници) добила господствуваще положение въ цѣлата държава, въ която тя се намирала.* Особено пъкъ се затвърдилъ ней-

---

[1]) *Μαλλιαράκη*, 102.

[2]] ib. 103.

[3]) Вж. у Маллиараки стр. 103.

ниятъ съюзъ съ епирската държава и се възвисили нейниятъ авторитетъ и мощь, когато охридскиятъ архиепископъ Димитръ Хоматианъ коронясалъ Теодора Комнина за царь.

По силата на тъзи връзка заедно съ завоеванията на Теодора Комнина сж растѣли и границитѣ на диоцеза на охридската архиепископия. Нейната власть била напълно утвърдена въ скопската епархия слѣдъ прѣвзимането на гр. Скопие отъ Теодора и освѣнъ това, ней сж били подчинени *верийската* (сега караферийската) и *сервийската* (селфидже) епархии, които въ началото на XI в. сж влизали въ нейния диоцезъ, а по-послѣ въ диоцеза на солунския митрополитъ. При туй юрисдикцията на охридската архиепаскопия de facto се простирала надъ цѣлото епирско или западно гръцко царство. При Теодора Комнина (1217—1230) тя прѣдставлявала единъ видъ ареопагъ, кждѣто сж се обръщали за разрѣшаване различни канонически и юридически въпроси православнитѣ жители отъ островъ Керкира (Корфу) и Драчъ до Драма и Родопитѣ и отъ Пелопонесъ до Кроя (сѣверна Албания).

Обаче' въпрѣки всичкото това възвишаване на охридската архиепископия въ материално и морално отношение, тя стояла далече отъ това положение, което тя имала при царь Самуила и даже при византийския императоръ Василий II. Прѣди всичко, нейното външно могжщество и блѣсъкъ, подарени отъ гръцкия царь, били купени твърдѣ скжпо — *съ новото погърчване на охридската иерархия*.

По-рано ние видѣхме, че, когато българитѣ завладѣли охридския диоцезъ, на епископскитѣ катедри на тоя диоцезъ тѣ сж поставили епископи — българи, намѣсто измрѣлитѣ и изпжденитѣ епископи—гърци. Когато пъкъ Теодоръ Дука отнелъ Македония отъ българитѣ възникналъ въпросъ относно по-нататъшното прѣбиване на епископитѣ—българи, поставени отъ българскитѣ власти. Теодоръ Дука не могълъ да рѣши този въпросъ, който ималъ за него голѣмо политическо значение. manu militare, защото отъ една страна той трѣбвало да се съобразява съ впечатлението, което могълъ да произведе тоя актъ въ България, а отъ друга страна въ самата иерархия на охридския диоцезъ, а, навѣрно, и въ паството на охридската архиепископия сжществували двѣ противоположни течения, които се опрѣдѣляли отъ двоякия характеръ на националнитѣ стрѣмежи на иерарситѣ и пасомитѣ. Едното течение било въ полза на българскитѣ епископи, другото пъкъ — противъ тѣхъ. Въпросътъ се осложнявалъ още съ това, че тѣзи течения, национални по своя изворъ, имали своитѣ прѣдставители, които се стараели да обоснователь своето гледище върху канонитѣ. По такъвъ начинъ въпросътъ за „загорскитѣ епископи" ставалъ канонически въпросъ. Еднитѣ утвърждавали, че епископитѣ-българи и ржкоположенитѣ отъ тѣхъ лица трѣбва да бждатъ отстранени като „прѣлюбодѣйци" и „натрапници", подобни на Максима Циника, осжденъ отъ IV правило на втория вселенски съборъ. Другитѣ пъкъ намирали такъво отнасяне къмъ българскитѣ епископи противно на человѣколюбивия духъ на църк-

вата, като указвали на това, че тѣзи епископи сѫ чада на православнáга църква, че всичкитѣ тѣхни свещени книги и творенията на църковнитѣ отци нѣматъ никакви измѣнения, освѣнъ това, че сѫ прѣведени отъ гръцки на български язикъ и че тѣхниятъ „патриархъ", макаръ и поставенъ отъ папата, билъ рукоположенъ отъ канонически епископи — отъ видинския въ съслужение съ други двама епископи. Това обстоятелство, че видинскиятъ епископъ по сетнѣ билъ убитъ отъ българитѣ за гръкофилство, споредъ тѣхъ, не унищожавало силата на свещенодѣйствията на българскитѣ епископи, защото — казвали тѣ — рукополагащиятъ не прѣдава на рѫкополагаемия своитѣ недостатъци (душевни или тѣлесни), а само благодатьта на св. Духа. Тѣ привождали като смегчаваще обстоятелство и тоя фактъ, че слѣдъ прѣвземането на Цариградъ отъ латинитѣ, цариградскиятъ патриархъ избѣгалъ въ България, гдѣто той влѣзълъ въ прѣговори съ българския царь и българския патриархъ да прѣнесе своя вселенски прѣстолъ въ България и да рѫкополага архиереи на българскитѣ епархии. По такъвъ начинъ, по тѣхното мнѣние, мнозина отъ епископитѣ, поставени отъ българската власть на катедри въ охридския диоцезъ, сѫ били рѫкоположени отъ самия вселенски патриархъ и за това тѣ не допускали никакво сравнение между българскитѣ епископи и Максима Циника. Архиереитѣ българофили сѫ утвърждали, че епископи българи били поставени не на мѣстото на изгоненитѣ гръцки епископи, както увѣрявали архиереитѣ—гръкофили, а на мѣстото на починалитѣ. Тѣ указвали и на опасната послѣдица за църквата, ако не се признаели българскитѣ епископи за канонически. Въ тоя случай, споредъ тѣхъ, би трѣбвало отново да рѫкоположатъ всички рѫкоположени отъ тѣхъ лица, както се постѫпвало съ кръстенитѣ и рѫкоположенитѣ отъ еретици, съгласно съ 68 апостолско правило. Обаче, по тѣхния възгледъ, това правило било непримѣнимо къмъ българскитѣ епископи, защото тѣзи сѫ били православни, а не еретици. Сѫщо и 70. правило на VII вселенския съборъ тѣ считали непримѣнимо къмъ тѣхъ, тъй като българскитѣ епископи и рѫкоположенитѣ отъ тѣхъ лица сѫ признавали църковното прѣдание.

Както виждаме, българската партия имала по-твърди канонически основания, отколкото гръцката. Но затуй пъкъ послѣдната, като изразителка на политическитѣ стрѣмежи на гръцкия владѣтель, намирала подрържка въ държавната власть. По всѣка вѣроятность, между двѣтѣ партии се водила силна борба, безъ да отстѫпятъ отъ взетитѣ позиции. Може да се допусне, че това раздвояване на охридската иерархия по въпроса за българскитѣ епископи накарало охридския арлиепископъ Димитрия Хоматиана да се обърне къмъ тогавашния църковенъ авторитетъ въ епирското деспотство, керкирския митрополитъ Василий Педиадитъ съ молба да изкаже своето мнѣние по развълнувалия охридската църква канонически въпросъ [1]).

За рѣшение на спора, по разпоредбата на Теодора Дука билъ свиканъ (между 1217—1220 г.) въ Охридъ съборъ отъ архиереитѣ

[1]) Гл. Pitra, VII, 39=48.

на епирското деспотство подъ прѣдседателството на охридския архиепископъ. И въ събора архиереитѣ се раздѣлили на сжщитѣ два непримирими лагера, каквито били въ охридския синодъ: начело на гръцкия лагеръ стоелъ *костурскиятъ епископъ*, а начело на българския— *мъгленскиятъ епископъ*. Спорътъ могълъ да бжде смекченъ само съ намѣсата на Теодора Комнина, който чрѣзъ канинския епископъ съобщилъ на събора своето желание да се вземе прѣдъ видъ при рѣшението на въпроса човѣколюбието и ненормалнитѣ политически обстоятелства, при които тѣ сж се намирали. Намѣсата на епирския деспотъ имала за цѣль да удовлетвори българската партия и било изобщо отстжпка, която респектирала националното чувство на подвластното многобройно българско население. Гръцата партия повече не могла да упорствува въ своитѣ крайни искания. Появило се въ събора примирително течение, по което въпросътъ трѣбвало да се рѣши тъй, че да не се прѣстжпи нито „ясното слово“ на канонитѣ, нито пъкъ да не се даде на епископитѣ-българи основание да мислятъ, че извършеното отъ тѣхъ е канонично. На основание на 12 и 13 правила на халкидонския съборъ, охридскиятъ съборъ рѣшилъ: ржкоположенитѣ въ „Загория“ (въ България) български епископи да оставятъ своитѣ катедри, бидѣйки поставени на тѣхъ противъ канонитѣ и отъ политическа власть, и намѣсто тѣхъ да бждатъ поставени законни епископи; ржкоположенитѣ пъкъ отъ тѣхъ свещеници, диакони и иподияконни да се признаватъ законни и свободно да свещенодѣйствуватъ.

Ето и самия съборенъ актъ [1]):

„Съвѣщанието е най добро и свето нѣщо, понеже укрѣпява слабитѣ и колебливитѣ човѣшки сжждения. Ето защо и св. Писание поржчва да се прави всичко по пжтя на съвѣщанието, за да бжде всичко яко и обосновано и да не се върви подобно на коренитѣ, които, нѣмайки почва, се носятъ по водата. Както и въ други случаи, днеска ние се събрахме на общо съвѣщание да разгледаме въпроса за ржкоположенитѣ отъ загорскитѣ епископи българи свещеници и диакони и да изнесемъ правилно и обосновано на канонитѣ и законитѣ рѣшение.

Прѣди много години жителитѣ на сѣверната страна (*ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Ζυγοῦ*), като сломиха гръцкото иго и покориха много страни подъ своята тирания, утвърдиха своето владичество до западната страна (*τῆς Ἑσπερίον λήξεως*). Кичейки се съ червени дрѣхи и други украшения, които обикновено означаваха тѣхното царствено положение, тѣ по безумие подукрасиха своята тирания съ името царство. Не само тукъ се прояви тъзи смѣлость, но и по отношение къмъ иерархическото достоинство, тъй като тѣ искаха съ царското достоинство да впрѣгнатъ и патриаршеското, за да не куцала тѣхната власть съ нѣкакъвъ недостатъкъ. И гръцкиятъ архиерей, блажениятъ видински епископъ, ржкоположи за епископъ единъ законенъ свещеникъ, а сетнѣ римскиятъ папа го произведе патриархъ

[1]) Pitra, VII, 563—570.

чрѣзъ своя кардиналъ. Този новъ патриархъ постави епископи-българи по всичкитѣ епархии на българската църква (*κατὰ πάσης τῆς Βουλγαρίας ἐκλησίας* [1]), при което едни отъ каноническитѣ архиереи бѣха изгонени отъ свѣтската власть, други пъкъ, за нещастие, бѣха загубени въ това затруднително врѣме. Тѣзи пъкъ епископи-българи ръкоположиха навсѣкждѣ (*πανταχοῦ*) свещеници и диакони. Това поведенис на епископитѣ-българи се показа съмнително на законнитѣ архиереи и заради това стана съборно обсъждане за рѣшението на въпроса, трѣбва ли ние да приемемъ въ иерархическое общение рѣченитѣ епископи и ръкоположенитѣ отъ тѣхъ лица.

И съборно подъ прѣдседателството на наша мѣрность се произведе изслѣдване на тоя въпросъ въ нашата свещенна засѣдателна зала (*ὁμυγύρεως*).

Едни отъ нашитѣ братя, като напр. костурскиятъ епископъ, ръководѣйки се отъ точностьта на канонитѣ и църковнитѣ обичаи и на основание на 7 правило на VII вселенски съборъ, бѣха на мнѣние да бждатъ отхвърлени (*ἀποβλήτους ἐτίθεντο*) епископитѣ-българи и ръкоположенитѣ отъ тѣхъ лица. Какъ да не се отхвърлятъ— казваха тѣ — епископитѣ-българи и ръкоположенитѣ отъ тѣхъ лица, когато тѣ сж получили ръкоположение въпрѣки писанието и каноническото прѣдание съ съдѣйствието на българската власть и приличатъ почти на Максима Циника, за когото се споменава въ 4 правило на II вселенски съборъ и когато канонитѣ прѣдписватъ отлжчване на тоя, който получилъ епископски чинъ по протекция на началствуващитѣ? При това, както говори цариградскиятъ патриархъ Сисиний, ако всѣко недостойно дѣло подлежи на отговорность, то какъ може да бжде неотговорно грабването на божествената благодатъ, която се дава слѣдъ изпитване и други прѣдпазителни мѣрки? И не само за туй тѣ подлежатъ на отговорность, но и за това, че тѣ нечестно се качили на прѣстоли, които имаха още живи архиереи.

Други пъкъ, начело съ свещенѣйшия мъгленски епископъ, имайки прѣдъ видъ нуждитѣ на врѣмето и затруднителното положение и движими отъ човѣколюбивия духъ на църквата, казваха, че гръцкото царство и иерархия се разколебаха отъ тиранията на нападналитѣ на Романия, [2]) народи и се яви нужда да се измѣни обичая за ръкополагане на кандидатитѣ. Въ тия врѣмена се извършили много други работи мимо свещения законъ и именно подвѣдомственитѣ на цариградския патриархъ митрополити сж ръкополагали въ западнитѣ епархии безъ знанието и пълномощието на патриарха. За да не се случи нѣщо опасно и неотразимо, трѣбва да се примиримъ съ случилото се; иначе, заедно съ тѣхнитѣ ръкоположения губятъ сила и извършеното отъ тѣхъ кръщение и тѣхнитѣ молитви и приношеня, и всичкитѣ останали свещенодѣйствия, досѣгащи християн-

---

[1]) Съборътъ разбира не само църквата на българското царство, което той нарича църква на Загория, а цѣлата българска църква заедно съ охридската архиепископия.

[2]) Визант. империя.

ския животъ, Вслѣдствие на туй, ако кръстенитѣ отъ тѣхъ сѫ още живи, то тѣ трѣбва да бѫдатъ пръкръстени; ако пъкъ сѫ умрѣли, то тѣ да се считатъ непросвѣтени [1]). Не бива да се прѣнася на всички други това, що се отнася до извѣстна личность. Не бива да ги уподобяваме на Максима Циника, който не иначе, освѣнъ чрѣзъ пари достигналъ до иерархически чинъ и който произвелъ голѣмъ смутъ въ църквата, и затова отцитѣ го лишиха отъ иерархическото достоинство и звание. Сѫщо не бива да ги наричаме прѣлюбодѣйци и натрапници. Тъй като щастливиятъ нѣкога Цариградъ се прѣвзе отъ иноплеменици, то величавостьта на царството и иерархията изчезна, и мнозина отъ архиереитѣ се разпръснаха по разни страни и повечето отъ тѣхъ починаха въ тая задгранична страна [2]). Почти цѣлата царска власть се прѣнесе на западъ у българитѣ въ онова врѣме, когато самъ царьтъ на ромеитѣ избѣга въ България; сѫщо и цариградскиятъ патриархъ (Иоанъ Каматиръ бѣше той), като се отчаялъ за възстановяването на грæцкото владичество, той ималъ разговоръ съ царя на българитѣ и даже съ самия български патриархъ относно това, че не би било неприлично да бѫде признато неговото първенство (*ἡγεμονίαν*) и да му се даде право да рѫкополага архиереи въ подвѣдомственитѣ нему страни. Само тогава тѣ биха били натрапници и грабители на божествената благодать, когато при нормално положение на нѣщата, както това било при Циника, тѣ постѫпѣха като него и отстранѣха поставенитѣ архиереи. Но тъй като тѣ заеха вдовствуващи епархии, то тѣхното рѫкоположение не подлежи на осѫждане, нито прозвището прѣлюбодѣйци не съотвѣтствува на тѣхъ.

И изказанитѣ мнѣния, като се прѣдложиха на излѣдвание, се разглеждаха и раздѣляха, и членоветѣ на подвѣдомственото намъ свещено сѫдилище склонваха на едно или друго мнѣние. За да дойдемъ до единомислие, ние избрахме срѣдния и царския пѫть, нито да не прѣнебрѣгваме съвсѣмъ точностьта на свещенитѣ канони, нито да не дадемъ на тѣзи прѣзрители (*καταφρονηταῖς*) основание да мислятъ, че тѣхнитѣ дѣла сѫ канонични и законни. Нашата съборна мисъль, рѫководена отъ благодатьта на св. Духъ и отъ 13. и 14 правила на халкидонския божественъ и свещенъ съборъ, който постановилъ, щото Васиянъ и Стефанъ, получилитѣ епископия въ Ефесъ — първиятъ чрѣзъ насилие, вториятъ чрѣзъ заговори и хитрость да напуснатъ ефеската църква, като запазятъ своя епископски санъ и намѣсто тѣхъ да се рѫкоположи канонически другъ. Освѣнъ това, ние имахме прѣдъ видъ и желанието на благочестивѣйшия и христолюбивия нашъ господарь, най-силния великъ Комнинъ киръ Теодоръ Дука, съобщено на насъ чрѣзъ свещенѣйшия илирийски или канински епископъ, възлюбенъ въ Господа нашъ братъ и съслужитель.

На основание на всичко това съ съборно единомислие ние постановихме: рѫкоположенитѣ въ Загора епископи-българи безвъз-

---

[1]) т. е некръстени.

[2]) България.

вратно да се отстранятъ отъ всички епархии, които заемаха, като прѣстжпили каноническата точность и прѣданието и като такива, които получили епископския чинъ чрѣзъ свѣтска власть; да се утвърдятъ живитѣ законни архиереи, които сж се върнали въ епархиитѣ, гдѣто сж били избрани, и да се поставятъ нови въ тия епархии. гдѣто прѣдишнитѣ канонически архиереи не сж останали между живитѣ; да се признае степеньта на ржкоположенитѣ отъ тѣхъ иподиакони, диакони и свещеници ида се позволи на тѣхъ да священодѣйствуватъ съ останалия клиръ, като православни и имащи дѣйствително ржкоположение, защото и ржкоположенитѣ отъ Васиана и Стефана не били лишени отъ сана.

Като взехме такъво рѣшение, съборътъ се вдъхновявалъ отъ человѣколюбивия духъ на църквата, който подбужда да бждемъ милостиви къмъ всички и съ които трѣбва да се съобразяваме въ всички съмнителни случаи. Църквата именно поради своето человѣколюбие е признавала ржкоположението, извършено не само отъ отлжчени епископи, но и отъ явно признати еретици. Много исторически свидѣтелства има за такъво отнасяне на църквата. Анатолий патриархъ на блаженѣйшия по възпоминания [1]) Цариградъ, билъ ржкоположенъ отъ еретика александрийския папа Диоскора, който пъкъ билъ собственоржчно ржкоположенъ отъ св. Флавиана. Това е така защото ржкополагащитѣ не прѣдаватъ на ржкоположенитѣ нищо отъ своитѣ душевни или тѣлесни неджзи, а само даровете на св. Духа: иерархътъ това е раздаватель на божественитѣ дарове, и благодатьта на св. Духа дѣйствува чрѣзъ него. Обаче за по-дълго възпоминаване на тоя актъ се налага епитимия на ржкоположенитѣ отъ епископитѣ българи иподиакони, диакони и свещеници въ течение на четири мѣсеца да не ядатъ въ понедѣлникъ и четвъртъкъ месо, сирене и яйца, а въ срѣда и петъкъ (да ядатъ) само хлѣбъ и вода и всѣки день, освѣнъ сжбота и недѣля и господскитѣ праздници, да правятъ по 40 колѣнопрѣклонения.

Ние сме увѣрени, че человѣколюбивиятъ Господъ, отъ когото е всѣки благъ даръ и очистяване на човѣшкитѣ грѣхове, ще наложи печатъ на тоя нашъ съборенъ актъ съ своето благословение и благодать и къмъ всички ще бжде милостивъ сега и въ послѣдния день на сжда. Всичко, що бѣ направено и прочетено въ събора, се постави въ кодекситѣ на свещения хартофилаксъ на нашата светѣйша архиепископия, за да може да се освѣдомява отъ тука всѣки, който поиска".

Съборътъ, както виждаме, доста ловко и тактично излѣзналъ отъ затрудителното положение, въ което го поставяха двѣтѣ крайни партии. Извѣстна доза отъ истина той призналъ въ аргументитѣ и на едната, и на другата партия. Съгласно съ гръцката партия, той призналъ, че епископитѣ-българи, ржкоположени отъ търновския архиепископъ, сж били поставени на катедри въ охридския диоцезъ отъ свѣтската българска власть. Съгласно пъкъ съ българската пар-

[1]] т. е въ миналото.

тия той не се рѣшилъ да ги признае неправославни и призналъ ржкоположенитѣ отъ тѣхъ низши клирици за канонически. Съборътъ собствено се постаралъ да избѣгне политическото гледище върху въпроса, и го формулиралъ като чисто канонически въпросъ: законно ли е поставянето на епископитѣ-българи въ епархиитѣ на охридската архиепископия отъ свѣтската власть? При такъва постановка било взето рѣшение, съ което се постигнали двѣ цѣли: и каноническитѣ искания се удовлетворявали, и политическата цѣль на епирския деспотъ Теодора — отстраняване на епископитѣ българи — се постигнала. По такъвъ начинъ българската партия дипломатически била склонена да замълчи, безъ да спечели това, за което тя главно ратувала.

При Теодора Комнина охридската архиепископия се лишила отъ своитѣ епархии въ сръбското велико жупанство. Въ 1219 год. била учрѣдена сръбска автокефална архиепископия, а Сава, братътъ на великия жупанъ Стефана, билъ поставенъ отъ никейския патриархъ „вьсѣмъ срьбьскыимъ землıамъ и поморьскыимь“ съ право да поставя епископи въ новоучрѣденитѣ и прѣдишнитѣ епархии въ Сърбия. Призрѣнскиятъ епископъ, който вѣроятно, непризнавалъ извършения църковенъ прѣвратъ, билъ своленъ отъ катедрата и на негово мѣсто билъ поставенъ новъ епископъ сърбинъ. Отцѣпването на Сърбия отъ охридската архиепископия проф. Палмовъ обяснява само съ вжтрѣшни причини — съ развоя на сръбското национално съзнание и сръбската политическа мощь въ първата четвъртъ на XIII вѣкъ. Споредъ него, съ учрѣждаването на самостойна сръбска архиепископия Сърбия достигнала „такого положения, какое было согласно съ фактомъ ея болшой политической свободы и независимости страны“. [1]) Нѣма съмнѣние, че националното самосъзнание въ Сърбия играло голѣма роля при основаването на самостоятелна църква. Тъзи причина лесно е изразена и въ ходатайството на св. Сава прѣдъ никейския императоръ Θеодора Ласкариса да заповѣда на патриарха да постави единъ отъ дошлитѣ съ него братя за архиепископъ на Сърбия, за да просвѣщава той народа [2]). Ясно свидѣтелство за националния подемъ въ Сърбия служи самиятъ фактъ, че Сава замѣнилъ въ призренската епархия епископа на погърчената охридска архиепископия съ свой „съмишленикъ“, т. е. сърбинъ. Нетърпимостьта къмъ епископитѣ, поставени отъ охридския архиепископъ,

---

[1]) Христ, Чтение 1892, ч. I, стр. 430.

[2]) За подбудитѣ на Сава въ едно житие се говори слѣдующето: „скрьбьно и печально ми есть, царю зание не иматъ ми землıа своего архиепископа; пачеже и земле многыие соуть окрьсть отьчьства ми вь области дрьжавы нашее, нь не достигноуты соуть исправлениемъ Божьствьнымь, да хотѣль быхь да повели великое ти царьство патриархоу, да ми освети архиепископа едньго оть братие моее соуштее сь мною, да си га иматъ землıа отьчьства ми на освештение си“. Живот. св. Симеона и св. Сава, изд. Даничичъ, 1865 г. стр. 218.

била въ Сърбия сѫщо такава, каквъто и нетърпимостьта на българскитѣ царе слѣдъ прѣвзимането на охридския диоцезъ. И това сходство въ чувствата на Търново и Раса къмъ Охридъ може да бѫде показание на туй, че църковно-националното движение въ България се отразило и върху живота на Сърбия, и учрѣждаването на търновската архиепископия било заразителенъ примѣръ за сърбитѣ.

Но при все това отцѣпването на Сърбия отъ своя древенъ духовенъ центъръ не може да се обясни само съ причини отъ национален характеръ. Ние имаме свѣдѣния, че не повече отъ година до провъзгласяването на сръбската църква за независима великиятъ жупанъ Стефанъ Нѣманя II се отнасялъ съ пълно почитание къмъ авторитета на охридския архиепископъ, като къмъ свой законенъ духовенъ началникъ. Въ края на 1217 г. или въ началото на 1218 г. архиепископъ Димитръ Хоматианъ писалъ на великия жупанъ писмо, съ което той му забранява да встѫпи въ бракъ съ Мария, дъщерята на Михаила Комнина Дука, първия епирски деспотъ. [1]) Въ туй писмо Хоматианъ го нарича най-благороденъ великъ жупанъ на Сърбия и Діоклея и възлюблено въ Господа свое чедо и му изпраща привѣтствие и благопожелание. [2]) Всичко това показва, че нѣколко мѣсеци прѣди първото пѫтешествие на брата на Стефана Нѣмана, Сава, въ Никея отношенията между Сърбия и Охридъ сѫ били добри. Ако църковното положение на Сърбия се измѣнило само по национални причини, то защо сърбитѣ не накарали епископитѣ въ Сърбия да рѫкоположатъ за архиепископъ угодното тѣмъ лице, както направили българитѣ при основаването на търновската архиепископия? Или, ако не искали да иматъ самозвана архиепископия, то защо тѣ се обърнали къмъ никейския патриархъ, а не къмъ охридския, който, както самъ увѣрява въ своя протестъ до Сава, не би отказалъ да даде на Сърбия национално архиепископско управление въ случай, че това се поискало отъ него? Споредъ Палмова, Сава не се обърналъ къмъ охридския архиепископъ, защото въ Сърбия не се уважавалъ авторитетътъ на охридския архиепископъ, правата на когото цариградскиятъ патриархъ не признавалъ за толкова безусловни, за каквито си ги считали самитѣ охридски архиепископи. [3]) Като на доказателство Палмовъ указва на протеста на никейския патриархъ Германа до охридския архиепископъ Димитрия Хоматиана.

До колко авторитетътъ на охридския архиепископъ се зачиталъ въ Сърбия, ясно показва прѣписката между великия жупанъ и охридския архиепископъ, за която споменахме по-горѣ. Борбата пъкъ между никейския патриархъ Германа II и охридския патриархъ поч-

---

[1]) Гл. Pitra VII, Col. 49—52.

[2]) *Τῷ πανευγενεστάτῳ μεγάλῳ Ζουπάνῳ πάσης Σερβίας καὶ Διοκλείας, ἐν κυρίῳ ἀγαπητῷ ἡμῖν τέκνῳ, κυρῷ Στεφάνῳ τῷ Νεμάνῃ Δημήτριος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας, χάριν ἀπὸ Θεοῦ καὶ εἰρήνην καὶ ἐπὶ πᾶσιν εὐόδωσιν, ὡς καὶ τὸν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀσπασμόν*. сор. 29.

[3]) Хр. чт. 1892, ч. I, стр. 452 и 453.

нала слѣдъ учрѣждаването на сръбската архиепископия, и, слѣдователно, въ Сърбия не сѫ могли още да знаятъ за непризнаването на правата на охридския архиепископъ отъ вселенския патриархъ. Апопрѣди до тая борба между никейския патриархъ и охридския архиепископъ нѣмало такива явни разправии, отгласъ отъ които да е могълъ да се прѣдаде въ Сърбия.

Отдѣлването на Сърбия отъ охридската архиепископия и обръщането на Сава къмъ никейския патриархъ се намирали въ връзка съ политическитѣ отношения на сърбитѣ къмъ гръцкитѣ държави, както туй обясни и проф. М. Дриновъ.[1]) Епирскиятъ деспотъ Теодоръ Дука прѣкратилъ почнатитѣ отъ Михаила I враждебни отношения къмъ Сърбия и тъй се сближилъ съ великия жупанъ Стефанъ Нѣманя, че послѣдниятъ искалъ да се ожени за дъщерята на Михаила дука, племеница на Теодора. Но въ 1218 г. слѣдъ бързитѣ завоевания въ Македония и Албания Теодоръ взелъ да внушава страхъ на Сърбия и България, и сърбитѣ влѣзли въ сношения съ Никея въ противовѣсъ на засилването на Теодора. Намирайки се въ неприязнени отношения съ епирския деспотъ, великиятъ жупанъ естествено не могълъ повече да търпи църковната зависимость на своята страна отъ охридския архиепископъ, който билъ орѫдие на епирския деспотъ. Вслѣдствие на това се сформирувала идеята за учрѣдяване на самостойна сръбска архиепископия по примѣра на търновската. Въ врѣмето именно на политическитѣ сношения на Сърбия съ никейския императоръ пратена била въ Никея депутация начело съ Сава, за да изходатайствува отъ никейския патриархъ архиепископъ за Сърбия.

Съ отцѣпването на Сърбия охридската архиепископия изгубила четири епархии: *рашка*, *призрѣнска*, *липенийска* и *срѣмска*.[2])

Признаването на сръбската църква за автокефална и рѫкополагането на Сава за архиепископъ на Сърбия отъ никейския патриархъ били за охридския архиепископъ Хоматиана, неканонически актове, тъй като тѣ били намѣса на чужда църковна власть въ неговия диоцезъ. Чрѣзъ скопския епископъ Иоанъ архиепископътъ и неговиятъ синодъ изпратили на сръбския архиепископъ Сава протестъ, съ който го заплашвали съ отлѫчване отъ църквата въ случай на неразкайване.

---

[1]) Съчинения I, стр. 594.

[2]) Споредъ Голубински излиза, че само рашката епархия била изгубена. Погрѣшно считайки *τὰ Πρισδριάνα* въ хрисовула на Василия II за *Прищина* той твърди, че въ Призрѣнъ била открита епископска катедра отъ сръбския краль Милутина (въ послѣдната четвъртъ на XIII в.). Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей стр. 469. За призрѣнската епархия като принадлежаща на охридската архиепископия въ първото двадесетилѣтие на XIII в. има прѣко указание въ писмото на Хоматиана до сръбския архиепископъ Сава: *Καὶ μάλιστα εἰ κἀκεῖνο ἐστὶν ἀληθές, ὅτι εὑρῶν καθεστῶτα ἐπίσκοπον κανονικῶς, δηλονότι τὸν Πρισδριάνον αὐτὸν μὲν τυραννικῶς τοῦ ἐπισκόπου ἐξέβαλες.* Липснийската пъкъ и срѣмската епархии влѣзнали въ диоцеза на сръбската архиепископия като части отъ сръбското велико жупанство (срв. Gelzer, der Patriarchet von Ochrida, s. 11). Гелцеръ погрѣшно отнася къмъ епархиитѣ на сръбската архиепископия браничевската, нишката и бѣлградската, които, както по-горѣ видѣхме, били отнети отъ търновската архиепископия.

Тоя протестъ ималъ слѣдното съдържание:

„Димитръ по милостьта Божия архиепископъ на Първа Юстиниана и на цѣла България и свещеното божествено събрание (ὁμήγυρις) на архиереитѣ на неговия диоцезъ до честнѣйшия срѣдъ монаситѣ и на сина на великия жупанъ на Сърбия, господина Сава, благодать отъ Бога и миръ и привѣтствие въ светия Духъ.

Отдавна ние сме слушали, че ти, като си оставилъ своята земя и родство и всичкото бащино наслѣдство, просто казано, мира и всичко, що е въ мира, отъ младини си избралъ крайморския Атонъ, нариçанъ света гора заради живущитѣ тамъ синове-аскети, и като си се постригалъ тамъ, си се отдалъ на монашески животъ и си stationалъ подобенъ на тамошнитѣ аскети, мѫжествено борещи се противъ врага, Сатаната. Вече и задъ границата се разнесе за тебе слава, като за знаменитъ срѣдъ монаситѣ. А какво ще бѫде сетнѣ, ние не можемъ да кажемъ. Но сега мълвата донесе нѣщо друго и разруши величието на твоя подвигъ, именно, че аскетъ Сава оставилъ Атонъ и тамошния животъ и се върналъ назадъ подобно на промѣняващитѣ намѣренията (си) за зло (κατὰ τοὺς μεταβουλευσαμένους κακῶς), противъ които негодува евангелието, и се случило почти това, що било отъ началото, защото любовьта къмъ отечеството го плѣнила отъ крѣпостьта на Св. Гора, го лишила отъ неговото всеорѫжие, и той пакъ се поселилъ въ Сърбия; отъ аскетъ се прѣвърналъ въ устроитель и управитель на свѣтскитѣ работи и взелъ върху себе си длъжностьта (κεχειροτόνηκε) на пратеникъ на властителитѣ и по такъвъ начинъ спечеленото срѣдъ монаситѣ уединение (ἀποῤῥησίαστον) замѣнилъ съ свѣтски сношения (εἰς λαϊκὴν ἐπιμιξίαν) и се прѣдалъ съвсѣмъ на мирски помисли и мирско пустославие, присѫтствувалъ на пирове (συσσιτία συνιστῶν); ѣздилъ на коне отъ най-благородна порода красиви на видъ, хвалени за походката (имъ), обиколени отъ голѣма свита, прославянъ въ врѣме на шествието, раскошно и разнообразно съпровожданъ. Вървейки по тоя пѫть (букв. оттука по пѫтя), той пожелалъ иерархическо достоинство и, като заминалъ, не знаемъ кѫдѣ, изведнажъ достигналъ това достоинство (καὶ τυχὼν τῆς ἀξίας ταύτης ἀθρόον) и се върналъ въ своето отечество величествено (μεγαλωστὶ) провъзгласяванъ за архиерей на Сърбия. Тукъ пъкъ той рѫкоположилъ и много архиереи, не знаемъ безъ всѣкакво ли назначение (ἀπολελυμένως) или за нѣкои опрѣдѣлени мѣста. И изобщо казано той не само нарушилъ монащескитѣ обѣти, но и произвелъ смутъ въ самото положение на църковнитѣ работи (ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων κατάστασιν ἀνακένωσε).

Като чухме за тебе това и друго подобно — едно по напрѣдъ, друго съвсѣмъ неотдавна, ние не повѣрвахме на това, защото знаемъ, че мълвата въ висша степень обича лъжата (φιλοψευδῆ γὰρ ἐπὶ πλεῖστον εἶναι τὴν φήμην ἐμάθομεν), затова ние считахме, че не е наша длъжность да изслѣдваме, какъ ти отъ Св. Гора си се явилъ срѣдъ свѣтскитѣ работи, тъй като ние никакъ не сме се научили да изслѣдваме живота на другитѣ, за да ги осѫждаме на порицание (ὥστε λόγον καταψηφίζεσθαι τούτων), понеже това се забранява и

отъ божествената заповѣдь: не сждете, се казва, за да не бждете осжждани [1]) не сждете за нѣщо прѣждеврѣмено, и всичко друго, що прѣдаватъ свещенитѣ думи на тоя стихъ.

Обаче, ако ти си получилъ архиерейство, то какъ и отъ каква църква? А да разслѣдваме това прилично е за насъ, и ние твърдѣ много разсждихме. Ползувайки се отъ божественитѣ и свещени канони, ние искаме да знаемъ, ако ти, о блаженене, си станалъ архиерей, както мълвата прѣдава, то гдѣ? И ако въ Сърбия, то ние казваме: какъ? И ако отъ светѣйшия цариградски патриархъ, то защо? [2]) Защото, ако ти си станалъ митрополитъ по правото, отъ древность принадлежаще на царетѣ да обновяватъ градове и да ги възвеждатъ отъ по-малка честь, т. е епископска, къмъ по-голѣма — митрополийска и архиепископска, то 12. и 17. правило на халкидонския съборъ и 39. правило на трулския съборъ (букв. на събора, който станалъ въ Трула на царския палатъ), разглеждатъ това; но ти трѣбваше прѣди всичко да бждешъ епископъ, сетнѣ да вървишъ напрѣдъ отъ по-низкия чинъ къмъ по-почетния и по-високия. А ти не си билъ ни епископъ и никакъ нѣмашъ царско разрѣшение, което да подтвърждава твоето възвеждане (въ архиепископъ). Гдѣ е сега и царството, на което *принадлежи между другитѣ права* и такъва почетна привилегия, когато въ настояще врѣме мнозина властвуватъ тукъ-тамъ и никой нѣма (букв. не спасява) пълно царско достоинство? И ако нѣма истинско царство, то ти нѣмашъ никаква благословна причина. [3])

Ако пъкъ ти наново си произведенъ за архиерей като чели за безепископска Сърбия, то ти повече отъ всѣки другиго знаешъ, че Сърбия се намира въ диоцеза на прѣстола на България. Ако именно нѣкоя Сърбия е избрала за (свой) епископъ архиерея на града Раса, който се ржкополага отъ архиепископа на България, то ти по такъвъ начинъ въпрѣки канонитѣ си се облѣкълъ съ архиерейско достойнство и си е втурналъ въ чужда епархия и, както се каза, си се забравилъ отъ неразумие и подвърналъ себе си на наказанието на божественитѣ канони, като (човѣкъ който) обърналъ (букв. измѣнилъ) въ нищо или, подобрѣ казано, унищожилъ добрѣ установенитѣ отъ опититѣ опрѣдѣления. И загова ти си се облѣкълъ въ клетва като въ риза, по думитѣ на псалнопѣвеца [4]).

---

[1]) Матея VII, I.

[2]) *Εἰ μέντοι προεχειρίσθης ἀρχιερεὺς καὶ ὅπως, καὶ ποίας ἐκκλησίας, ἀλλὰ τοῦτο ζητεῖν προσῆκον ἡμῖν, καὶ λίαν ἀνελογισάμεθα. Τοῖς θείοις καὶ ἱεροῖς κανόσιν εἰς τοῦτο καὶ τοῖς φιλευσεβέσι νόμοις ὁδηγοῖς χρώμενοι εἰ τοίνυν ἀρχιερεύς, ὦ μακαριε, γέγονας, ὡς, ἡ φήμη παρέστησε θέλομεν μαθεῖν ποῦ καὶ εἰ ἐν Σερβίᾳ, λέγομεν πῶς καὶ εἰ παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, διὰ τί* col. 383—384.

[3]) *Ποῦ δὲ καὶ βασιλεία νῦν, ἧς τά τε ἄλλα καὶ τὸ τοιοῦτον προνόμενον σέμνωμα, πολλῶν ἄρτι κατὰ τόπους ἐξουσιαζόντων, καὶ μηδενός, ἀποσώζοντος ἀκέραιον τὸ τῆς βασιλείας ἀξίωμα: καὶ εἰ οὐκεστιν ἀληθινὴ βασιλεία, οἴχεταί σοι πάντη καὶ πορτῶς τὸ εὔλογον.* col. 384.

[4]) Псалм. 108, 18.

Ако пъкъ трѣбва да се каже правдата, ако ти, отче, отъ ревность къмъ евангелието на благодатьта си приелъ архиерейство, то съгласно съ великия благовѣстникъ Павла [1]), ти трѣбва да благовѣтствувашъ не тамъ, гдѣто Христосъ е извѣстенъ (букв. нареченъ), за да строишъ на чуждо основание, но, както е написано, на тѣзи, на които той не е извѣстенъ; чрѣзъ него ще погледнатъ и тѣзи, които не сѫ чули. И (тогава никой благочестиво разсѫждаващъ не би порицалъ твоето рѫкоположение, като (нѣщо) очевидно съотвѣтсвуваще на апостолската ревность. (*ὡς πεπληγμένην ζήλου σαφῶς ἀποστολικοῦ*). Ако пъкъ нѣма мѣсто, кѫдѣто да не я проникнала проповѣдьта на апостолитѣ (тъй като въ всю землюизыде вѣщание ихъ,[2]) както ти знаешъ), а Сърбия по божията благодать благочестиво прѣкарва живота и християнски, бидѣйки поставена на основанието на апостолитѣ и управлявана въ лицето на дадения ней отъ отцитѣ архиерей; то, слѣдователно, не отъ ревность къмъ евангелието, а отъ славолюбие ти си достигналъ (букв. прѣскочилъ) архиерейското достойнство и си го приелъ за собствена осѫда и опасность подобно на тия животни, които желаейки да нападнатъ, се хвърлятъ противъ най-остритѣ мечове. Виждашъ ли, какъ е неумѣстно твоето свещенство?[3]).

И особено, ако и това е истина, че ти, като си намѣрилъ католически поставения епископъ именно въ Призрѣнъ, тиранически ти си го свалилъ отъ епископската катедра и си принудилъ нещастния да се отрече, разбира се, за да оправдаешъ безотговорно злото подъ видъ на отречение; на негово мѣсто пъкъ си поставилъ тамъ свой съмишленикъ и потакъвъ начинъ си увеличилъ противъ себе си негодованието на канонитѣ и още повече негодованието божие за нарушението на канонитѣ. Ако пъкъ, може би и нужно бѣше да се направи отстѫпка (букв. да се даде мѣсто) на твоето желание, то ти длъженъ бѣше, о добрѣйши, да прибѣгнешъ не къмъ нѣкой другъ, а къмъ прѣдстоятеля на българския диоцезъ, като къмъ автокефаленъ, и къмъ неговитѣ подвѣдомствени епархиални архиереи и да молишъ за себе си достойнство, и ти би си достигналъ това при каноническо обсѫждане съ подобаващата икономия.[4]) Доколко е неумѣстно това, че ти си приелъ рѫкоположение отъ другиго, намѣсто отъ автокефалния архиерей, знаятъ тия, които точно сѫ изучили книгитѣ *(δέλτους)* на законитѣ и канонитѣ.

За да покажемъ това явно, ние ясно привеждаме извлѣчения отъ божественитѣ и свещенитѣ канони, отъ които 35. правило на светитѣ апостоли говори това. . ."

Слѣдва текста на указаното правило 2. правило на втория вселенски съборъ, 13. правило на антиохийския съборъ 12. правило на халкидонския съборъ, съ които се забранява на епископа отъ една епархия да се бърка въ работитѣ на епископа отъ друга епархия.

---

[1]) Iкоръ III, 14.
[2]) Псал. 18, 4.
[3]) *Ὁρᾷς ὅπως τῆς σῆς ἱερατικῆς ἀπάγοντα εἰς τὸ ἄτοπον;* col. 385,
[4]) Т. е. въ съгласие съ духа на църковното благоустройство.

Въ заключение охридскиятъ архиепископъ и синодъ говорятъ:

„Въ сила на това, че свещенитѣ и божественитѣ закони прѣдписватъ туй и тъй като не ни подобава да замълчимъ това дѣло, което тъй очевидно се показва неумѣстно, ето ние синодално обявяваме на твоя честность, че ако ти се откажешъ отъ правата, отъ древность принадлежащи на нашия диоцезъ, които сега ти държишъ насила (ἐπιβατικῶς), добрѣ ще направишъ и добрѣ ще постжпишъ; като се вразумишъ и съзнаешъ тази неканонична постжпка (букв. прѣдприятие) и се върнешъ въ този пжть, по който отъ древностъ сж вървѣли твоитѣ отци, то ти можешъ да получишъ прощение заради разкаянието. Ако пъкъ ти останешъ неизмѣненъ въ своята дръзка постжпка и настояваш на своето, игнорирвайки това наше писание, то ти самъ себе си ще подвърнешъ на онова каноническо наказание, съ което справедливо те застрашаватъ по силата на правото. Ние те подлагаме на отлжчване отъ светата и живоначална Тройца и те отсичаме отъ общението съ вѣрнитѣ като нарушитель на повелѣнието на свещенитѣ божествени канони и като човѣкъ, който произвелъ смутъ и нарушение въ църковното устройство, което отъ древность светитѣ отци сж опрѣдѣлили. Оттукъ и намиращитѣ се въ общение съ тебе ще бждатъ подхвърлени на сжщитѣ наказания, били тѣ съ духовенъ санъ или отъ мирско звание и състояние. А приносителя на настоящето наше синодално писание, свещенѣйшия епископъ скопски, възлюбленъ въ Господа нашъ братъ и съслужитель, господина Иоанна, ние избрахме чрѣзъ подигане ржка (ἐχειροτονήσαμεν), за да изясни на твоя четность и устно (букв. съ живъ гласъ) горѣнаписаното. Мѣсецъ май, индиктъ 8-ий."

Отъ тоя документъ се вижда, че охридскиятъ синодъ е гледалъ на Сърбия като на неотемлима часть отъ охридския диоцезъ. Изхождайки изъ тоя възгледъ, той не намиралъ никакво оправдание— нито каноническо, нито морално — за основаването на самостойна сръбска цържва. За охридския синодъ постжпката на Сава била актъ на възставане противъ своето духовно началство — българския (охридския) архиепископъ. Той хвърлялъ три обвинения върху Сава: 1) получване на архиерейски санъ отъ чужда духовна власть, 2) навлизане въ рашката епархия, която имала свой епископъ, ржкоположенъ отъ българския архиепископъ и 3) сваляне на призрѣнския епископъ, поставенъ отъ българския архиепископъ, и поставяне на мѣсто него свой съмишленикъ. Охридскиятъ синодъ не признавалъ за справедливъ даже нито мотива, по който Сава могълъ да стане архиепископъ — непросвѣтеностьта на Сърбия, понеже, по съзнанието на синода, охридската архиепископия всѣкога се е грижила за християнското просвѣтяване на Сърбия, като ѝ назначавала епископъ — ржководитель.

Ние нѣмаме прѣки указания, какъ се отнесли въ Сърбия къмъ протеста на охридската архиепископия и въ частность сръбскиятъ архиепископъ Сава къмъ отлжчването, което тя произнесла надъ него. Неизвѣстно е, дали Сава е отговорилъ на Хоматиана. Но по всичко изглежда, че въ Сърбия сж се присторили на глухи на охридскитѣ

заплашвания. До колкото се знае, въ никое житие на Сава и Стефана Първовѣнчани нѣма нито поменъ за нѣкаква схизма между новооснованата сръбска архиепископия и охридската. До 1233 год. Сава управлявалъ свободно сръбската църква и въ качеството си на автокефаленъ архиепископъ на Сърбия той е вѣнчалъ за кралье своя братъ Стефана II и своя племеникъ Радослава. Въ 1236 г. 14 януарий той умрѣлъ въ Търново въ пълно общение съ българската патриаршия, отъ която въ това врѣме охридската архиепископия се намирала въ извѣстна морална зависимость. Сръбската църква, а подиръ нея и латинската сж причислили Сава къмъ лика на светиитѣ. Всичко това дава основание да се мисли, че заплашванията на охридската архиепископия не направили такъво впечатление, каквото се очаквало въ Охридъ. Димитръ Хоматианъ и по-сетнѣ [1]) изказва недоволство по поводъ учрѣждаването на сръбската архиепископия, но то е насочено противъ самия патриархъ, като главенъ виновникъ за отдѣлянето на Сърбия отъ «българския прѣстолъ» и нищо не споменва за сърбитѣ, вѣроятно, затова, че вече се убѣдилъ въ невъзможностьта да ги върне отново къмъ своята архиепископия. Слѣдъ Хоматиана нѣма никакви извѣстия за какви-годѣ опити на охридскитѣ архиепископи да си върнатъ сръбскитѣ епархии, ако не се смѣта, разбира се, прѣдложението на византийския императоръ Михаила Палеолога въ лионския съборъ въ 1272 год. да бждатъ подчинени сръбската и българската църкви на охридската архиепископия. А при прогласяването на ипекската архиепископия за патриаршия въ 1346 год. охридскиятъ архиепископъ заедно съ търновския патриархъ и другитѣ архиереи „не само не се възпротивнли на намѣрението на сръбския царь Душана, но побързали да изпълнятъ неговата просба, когато той потърсилъ отъ тѣхъ благословение за новоучрѣдената сръбска патриаршия“. [2])

По-горѣ ние видѣхме, че политическото раздѣление на гърцитѣ слѣдъ 1204 г. довело и до църковно раздвоение. Църквата на епирското деспотство, което още при Михаила I се отдѣлила отъ никейската патриаршия, продължавала да се управлява самостойно и при Теодора I дори вече въ канонеческа за нейнитѣ пастири и пасоми форма, като имала за свой върховенъ ржководитель автокефалния охридски архиепископъ. Независимото управление на епирската църква се търпѣло въ Никея безъ откритъ протестъ до патриарха Мануила I Харитопула. При послѣдния и при императора Иоана Дука Ватаци билъ подигнатъ отъ никейската патриаршия въпросъ за каноничностьта или неканоничностьта на ржкоположенията на архиереитѣ на западното царство, извършени отъ навпактския и левкадийския митрополити. Отъ това врѣме се почнала страстна полемика между никейския патриархъ и западнитѣ иерарси.[3]) Туку що встжпилъ на патриаршески прѣстолъ, Мануилъ I почналъ да дѣйствува

[1]) Въ своя отговоръ до никейския патриархъ Германа II.
[2]) Пальмовъ, Хр. чт. 1892, ч. I, стр. 456.
[3]) срв. Μαλλιαράκη, цит. съч. стр. 104.

за възстановяването на юрисдикцията на вселенската патриаршия въ епархиитѣ на другитѣ гръцки царства. Той свикалъ мѣстенъ съборъ, гдѣто било прочетено горѣпоменатото писмо на епирскитѣ архиереи, на което прѣдшественицитѣ на Мануила не отговорили. [1]) Съборътъ постановилъ да прости западнитѣ иерарси за ржкополагането на дирахнийския и лариския митрополити но съ заплашване, че тѣ ще бждатъ подложени на прѣдвиденитѣ на канонитѣ епитимии, ако тѣ повтирятъ това, тъй като — казвалъ съборътъ — не бива да се разломва доброто и безкоризнено тѣло на църквата. [2]) Съборното постановление, адресирано до иерарситѣ на западното царство, които по-рано били подъ вѣдомството на патриарха, било вржчено на навпактския митрополитъ Иоана Апокавка. Увѣдоменъ билъ за това и деспотъ Теодоръ. Едноврѣменно съ това никейскиятъ императоръ Теодоръ I Ласкаръ дѣйствувалъ за примиряването на гръцката и латинската църкви. Въ 1220 г. той свикалъ въ Никея съборъ отъ архиереитѣ на всичкитѣ източни патриархати за избиране делегати до папата. За свикването на тоя съборъ патриархътъ съобщилъ и на Теодора Дука, когото въ поканителното си писмо той нарича „всеблагородни свой духовенъ синъ“, и на прѣдстоятеля на епирския клиръ, митрополита Апокавка.

Новпактскиятъ митрополитъ Иоанъ Апокавка отговорилъ на патриаршеската покана съ дълго писмо, въ което той изказвалъ съмнѣние въ възможностьта да се съединятъ римската и гръцката църкви и прѣдлагалъ да се свика съборъ въ епирското деспотство прѣдъ видъ на това, че за архиереитѣ на западното царство било трудно да пжтуватъ въ Никея, а архиереитѣ на източното царство по-лесно сж могли да заминатъ за Епиръ, отъ кждѣто по скоро щѣли да пристигнатъ делегатитѣ въ Римъ. [3]) Обаче той съвѣтвалъ патриарха да не изпраща въ Римъ делегати, защото, споредъ митрополита, не си струва тѣ да се унижаватъ прѣдъ латинитѣ — враговетѣ и гонителитѣ на вѣрата, а по добрѣ би било, ако двата гръцки владѣтели — никейскиятъ и епирскиятъ — се сдружатъ за борба противъ латинитѣ. [4]) Тая мисъль, нѣма съмнѣние, била внушена на митрополита Апокавкъ отъ Теодора Дука, както това се прозира въ сжщото това писмс на Апокавка, гдѣто се говори, че архиереитѣ на западното царство умножаватъ своитѣ молитви за държавния великъ дѣецъ Комнина, който прѣдъ нищо не се спира въ своята борба съ латинската тирания.[5])

Като не успѣлъ да свика проектирания съборъ, патриархъ Мануилъ свикалъ мѣстенъ съборъ, въ който отъ архиереитѣ на западното царство сж присжтствували само дирахийскиятъ митрополитъ

---

[1]) *ιβ*. стр. 105.

[2]) ib.

[3]) *Μαλλιαράκη*, цит. съч. 106. Малиараки прѣдава извлѣчения отъ това писмо въ новогръцки прѣводъ.

[4]) ib.

[5]) ib. 106—107.

и езерскиятъ епископъ (въ Тесалия). [1]) Отсжтствието на архиерейтѣ отъ западнитѣ епархии на вселенската патриаршия въ тоя съборъ ясно свидѣтелствува, че юрисдикцията на вселенския патриархъ била недѣйствителна въ тия мѣста. Участието пъкъ на дирахийскиятъ митрополитѣ и езерския епископъ съвсѣмъ не говори противъ туй, защото тѣ не сж били дошли въ Никея нарочно за събора, а съборътъ ги заварилъ въ Никея, кждѣто тѣ още по-рано сж били избѣгали отъ своитѣ епархии. [2])

Отказътъ на архиерейтѣ на западното царство да се явятъ въ събора било вече формално прѣкратяване на сношенията между църквитѣ на източното и западното царства. Отъ тоя моментъ взели да се нападатъ патриаршията и западнитѣ иерарси. Прицѣлна точка на нападенията на никейскитѣ патриарси билъ *охридскиятъ архиепископъ Димитъръ Хоматианъ*. Въ 1222 год. м. февруарий патриархътъ Мануилъ I изпратилъ на навпактския митрополитъ писмо, въ което като му напомва за съобщеното нему рѣшение на помѣстния никейски съборъ въ 1220 г., му пише: „Узнахъ, че пакъ билъ ржкоположенъ новъ лариски архиерей слѣдъ смъртьта на Калоспити, и се удивлявамъ и не мога да разбера, кой и какъ има смѣлость да извършва такива дѣла, безъ да вижда висящата вслѣдствие това опасность. Какъ можемъ да приемемъ да се приобщаваме съ чужди грѣхове, за да не кажа, че мжже, възпитаници на църквата и непознаващи нейнитѣ свещени закони, каратъ христолюбивата душа въ всичко най-щастливия великороденъ Комнинъ да враждува съ Бога.“ [3]) Патриархъ Мануилъ е увѣренъ, че всички тия безпорядъци въ Западното царство сж работа на българския архиепископъ, когото той смѣта за „вънкашенъ“ човѣкъ, *(ἄνθρωπος ὢν ἐξωτερικὸς)* т. е. за човѣкъ, който получилъ своята катедра съ помощьта на силнитѣ на деня. Споредъ патриарха, българскиятъ архиепископъ „не вкусилъ напълно отъ църковното възпитание“, „не вижда вѣрно туй, що е въ краката и не държи здраво туй, що е въ ржцѣтѣ.“ „Неговото иерархическо положение стоело твърдѣ далече отъ древния обичай.“ Патриархътъ увѣщава западнитѣ иерарси „да не желаятъ да стоятъ по-долѣ и отъ тѣзи сѣверни варвари-християне, които търсятъ на изтокъ (т. е. въ гръцката църква) настоящи иерарси по нѣмане на свои.“ Както виждаме, патриархътъ гледалъ на охридската архиепископия като на българска и смѣталъ за голѣмо унижение, щото началникътъ на българската църква да ржководи гръцкитѣ иерарси.

На туй послание, проникнато отъ високомѣрие и оскърбляваще знаменития охридски архиепископъ Димитрия Хоматиана, отговорилъ Иоанъ Апокавкъ съ гордо съзнание на автономното положение на църквата на западното царство, силно защищаващъ името на Хоматиана.

„Азъ не съмъ отъ тѣзи, писалъ той, които смѣло и бързо търсятъ да ржкополагатъ архиереи, а отъ тѣзи, които бавно при-

---

[1]) ib. 108.

[2]) ib. 110.

[3]) *Μαλλιαράκη*, стр. 172.

стжпватъ къмъ това, макаръ и мнозина да ме принуждаваха, прѣдполагайки, че въ Никея знаятъ, че азъ съмъ най стариятъ отъ архиереитѣ на великия градъ.[1]) Но дирахийскиятъ митрополитъ бѣ ржкоположенъ прѣди деветь годиии по желанието на приснопаметния Михаила Комнина; а той е мжжъ праведенъ и мждъръ. Сжщо и ларискиятъ митрополитъ бѣ ржкоположенъ отъ левкадския митрополитъ, вече починалъ. Не бихме оправдавали ржкоположението на керкирския митрополитъ, ако не знаехме добродѣтелитѣ и знанията на тоя, когото самъ архиепископътъ на България опрѣдѣли за гребенския прѣстолъ.[2])

Това имахъ да отговоря, когато получихъ друго писмо, насочено противъ гардикийския митрополитъ и мене, означено съ твоя новъ подписъ, досега на мене неизвѣстенъ, защото доколкото зная, до днесъ никой отъ епископствувавшитѣ въ Цариградъ не прибавяха къмъ собствения си подписъ думитѣ „и вселенски патриархъ"; азъ пъкъ и патриарси съмъ признавалъ, и отъ патриарси съмъ билъ признаванъ.

Ларискиятъ митрополитъ, който единъ пжть заболѣ отъ краката, живѣе и работи за своята църква и е по-здравъ отъ кротонския. Блаженѣйшиятъ пъкъ архиепископъ на България, който ме удивлява съ своя животъ и разсждителность, нито заповѣдва, нито поржчва, но доволенъ отъ своитѣ собствени привилегии, той не прѣкрачва древнитѣ граници. Той съвсѣмъ не е отъ вънкашнитѣ, нито пъкъ отъ невкусилитѣ църковно възпитание, а е най-добриятъ нейнъ познавачъ, и той удивлява мнозина и е почитанъ заради неговото благонравие (*μέτριον ἦθος*), спокойна рѣчь, сдържаность въ разговоритѣ (*διὰ τὸ ἐν τοῖς ὁμιλίαις ἀπρόσκοπον*). . . И за тѣзи, за които не знаешъ точно, не се изказвай така.

Що не достига на нашето архиерейско положение, за което ти пишешъ, азъ самъ не зная. То е признато отъ нашия архонтъ (*ἀπὸ τοῦ παρ' ἡμῖν ἄρχοντος*), когото ние считаме за изпратенъ отъ Бога и го признаваме за царь, и гледаме на Бога, който го вѣнчалъ съ честитѣ побѣди надъ противницитѣ и разширилъ неговитѣ граници. Отъ него бѣше избранъ архиепископътъ на България и бѣше ржкоположенъ отъ синода на неговата държава по древния обичай. Ако казвашъ, че той нѣмалъ царско утвърждение (*προβολή*), казвамъ, че и мнозина други архиереи нѣмали такъво утвърждение. И какъвъ царь поставилъ александрийския, антиохийския и иерусалимския? Царското възвеждане е само срѣдство за узнаване разсждителностьта на лицата, нищо повече не притуря къмъ епископското съвърщенство.

Освѣнъ това, моля твоята свещена душа азъ, който повече отъ всички тжгувамъ за тебе и приемамъ твоята иерархия, да не се интересувашъ много за чуждитѣ работи. Ако пъкъ и твоето слово иска да бжде вселенско око, добрѣ ще направишъ, ако простирашъ

---

[1]) Има прѣдъ видъ Цариградъ.

[2]) Гребенски епископъ, поставенъ отъ Хоматиана, билъ знаменитиятъ богословъ Георги Вардани.

своя взоръ и на далечнитѣ прѣдмети. И ти говоря братски, че отначало ти трѣбва да се научишъ, кой именно е архиепископътъ на България и да оцѣнишъ неговитѣ дѣла, за да не осѫждашъ честния мѫжъ и почитания за добродѣтелитѣ и познанията." [1])

По нататъкъ той разяснява, че паднала властьта на патриарха въ Понтъ и въ Одринъ и въ други мѣста, гдѣто се устроило самостойно управление, че сѫщо и иерарситѣ на западното царство не сѫ могли да оставятъ народа безъ пастири и че вслѣдствие на тъзи нужда тѣ сѫ рѫкоположили архиереи за овдовѣлитѣ катедри, като въ Нова Патра, Сѣръ, Левкада. Митрополитъ Иоанъ Апокавкъ прави упрѣкъ, че патриархътъ не хвали „добродѣтелния Теодоръ Комнинъ", който не желаелъ да отнима църковнитѣ права, а като изпѫждалъ латинитѣ отъ единъ градъ, тозчасъ той се загрижвалъ за поставяне на православенъ епископъ тамъ. Подиръ това Апокавкъ развива мисъльта, че политическата раздѣла обуславя и сѫществуването на двѣ духовни власти въ двѣтѣ гръцки царства.

„Мисля, прочее, честни владико — заявява той че, както сѫ раздѣлени помежду си свѣтскитѣ власти, тъй по необходимость трѣбва да бѫдатъ раздѣлени и духовнитѣ. Колко искашъ, ти пиши и се бори за противното. Що се отнася до вѣрата и духовното обединение, ние сме обединени и до смърть ще бѫдемъ съединени". По-нататъкъ Апокавкъ указва на бѣдствията, които биха могли да нистѫпятъ за християнитѣ на западното царство, ако тѣ останатъ безъ пастири само за това, че кандидатитѣ трѣбва да идатъ въ Никея, да се рѫкоположатъ, което не могатъ да сторятъ вслѣдствие опасноститѣ по пѫтя.

„Ако пъкъ мислишъ — продължава митрополитътъ — да свалишъ рѫкоположенитѣ и рѫкоположилитѣ ги, то това значи, че ти искашъ да увеличишъ схизмата, но не да я зашиешъ, като раздухвашъ свещената война" [2]).

Главна причина, по която се ощетилъ опитътъ за църковно обединение на двѣтѣ гръцки царства била разликата въ възгледитѣ на източнитѣ и западнитѣ гърци върху никейския и епирския владѣтели. Иоанъ Апокавкъ прѣдложилъ да се свика съборъ въ Епиръ не затуй, защото за западнитѣ иерарси било трудно да пѫтуватъ на Истокъ, а затуй, че въ неговитѣ очи западното гръцко царство стоело по-горѣ отъ източното. За източнитѣ писатели, иерарси и жители само никейскиятъ императоръ билъ истиненъ наслѣдникъ на византийската династия; епирскитѣ владѣтели за тѣхъ били узурпатори, срѣщу които, споредъ тѣхъ, трѣбвало да се води такъва война, каквато и противъ варваритѣ. Побѣдитѣ на епирскитѣ господари на изтокъ се считали зло, а тѣхнитѣ поражения — божие наказание. Георгий Акрополитъ тъй се отзовава за Теодора Комнина: „*Ἀφυῶς δὲ ἔχων περὶ τοὺς τῆς βασιλείας θεσμοὺς Βουλγαρικώτερον ἢ μᾶλλον βαρβαρικώτερον ταῖς ὑποθέσεσι προσεφέρετο, οὐ τάξιν γινώσκων οὐδὲ*

---

[1]) *Μαλλιαράκη*, цит. съч. стр. 173—175.

[2]) ів. 176.

κατάστασιν οὐδὲδσα ἐν τοῖς βασιλέοις ἀρχαῖα ἔθιμα καθεστήκασιν" [1]). Като разказва за приемането на епирското деспотство отъ Теодора Комнина, Никифоръ Григора казва: „*ἐν τούτοις ἀνίσταται τῶν Θετταλικῶν βαράθρων νέον κακὸν, ὁ τοῦ Ἀγγέλου Μιχαὴλ ἀδελφὸς Θεώδορος.*" [2]). Плѣняването и ослѣплянането на Теодора отъ Ивана Асѣна II той счита за божие наказание затуй, че той прѣзрѣлъ законното царство на гърцитѣ [3]).

Съвсѣмъ иначе гледали на епирскитѣ владѣтели западнитѣ гръцки писатели, иерарси и жители. Тѣхниятъ възгледъ се намиралъ въ зависимостъ, както обяснява гръцкиятъ професоръ Маляраки, отъ външнитѣ и вѫтрѣшнитѣ условия, въ които се намирали западно-гръцкитѣ провинции Слѣдъ кръстоносния походъ и прѣвзимането на Цариградъ надъ тѣзи провинции надтегнало латинското ито. Гонението на православието било много по силно и повече се чувствувало въ тѣхъ, отколкото въ Мала Азия, гдѣто латинитѣ не сѫ могли да иматъ дълговрѣменно прѣбивание. Островитѣ на гръцкитѣ морета сѫ били подчинени на венецианцитѣ. Голѣма часть отъ Македония принадлежала на солунското латинско царство; сѫщо Тесалия, Морея, голѣма часть отъ Беотия и останалата континентална Гърция били подъ латинитѣ. Намирайки се подъ тежъкъ латински гнетъ, православното население на тѣзи земи не могло да гледа иначе на епирскитѣ владѣтели, освѣнъ като на свои освободители и законни свои господари, пратени отъ Бога за тѣхна защита.

Освѣнъ отъ политически причини, сепаратизмътъ на западното православно население се опрѣдѣлялъ още и отъ етнографски причини. Населението въ централнитѣ области на епирското деспотство се състояло отъ албанци и българи, които се намирали подъ влиянието на гръцката култура. Съ утвърждаването на особена държавна власть въ тѣхнитѣ страни тѣ, разбира се, не можели да не гледатъ на никейския царь като на по чуждъ, отколкото господарьтъ на тѣхната страна. При епирскитѣ господари населението на Епиръ, Албания и Македония се почувствувало по самостойно, отколкото при византийскитѣ императори. Въ устройството на новото царство то взимало активно участие; то съставлявало кадритѣ на епирската армия; мѣстни архонти главно държели въ рѫцѣтѣ си разнитѣ части на държавното управление. Изобщо трѣбва да се каже, че между Цариградъ и Илирия (разбирана въ широкъ смисълъ на думата — западната половина на балканския полуостровъ) още въ римско врѣме се забѣлѣзва една отчужденость, несродность по духъ и битъ. Диоклетианъ отдѣлилъ Илирия като отдѣлна префектура, а пъкъ Аркадий и Хонорий окончателно сѫ раздѣлили империята на двѣ половини. До основаването на архиепископията на Първа Юстиниана Илирия влизала въ диоцеза на римската църква. Западното бъдгарско царство се образувало въ земитѣ на древна Илирия въ противовѣсъ на из-

[1] Migne, t. 140, col. 1037.
[2]) Ed. Bonnae, XXXVIII, 25.
[3]) ib. 28.

точното българско царство, което се намирало подъ влиянието на Византия. Тъзи отчужденость между Византия и западната часть на Балканския полуостровъ сѫществувала и въ турско врѣме — въ отношенията на охридската архиепископия и цариградската патриаршия и въ борбата на охридскитѣ архиепископи туземци съ пришлитѣ (ἀλλοδαπεῖς) отъ други диоцези. Чувството на отчужденость къмъ цариградската патриаршия донѣйдѣ обяснява тоя фактъ, че българското национално възраждане започна най-рано въ Македония.[1]) Сѫщо то играе не малка роля въ църковно-националното движение на македонскитѣ власи и православнитѣ албанци. Даже погърченитѣ македонци и албанци въ дълбочината на своята душа чувствуватъ, че властьта на цариградския патриархъ е натрапена надъ тѣхната родина; затова именно, щомъ патриаршията направи опитъ да лиши тѣхния народъ отъ всѣкакво автономно църковно съзнание, тѣ негодуватъ и се борятъ. Напр. гръцкиятъ писатель Димица, погърченъ охридчанинъ отъ фамилията Димзовци, въ своята книжка „Τὰ περὶ τῆς αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν“ тъй горещо защищава автокефалията на охридската архиепископия, както нѣколко години слѣдъ него българскиятъ общественъ дѣецъ Гаврилъ Кръстевичъ. Други примѣръ. (Монастирьтъ Св. Наумъ на южния брѣгъ на охридското езеро принадлежи на гр. Охридъ). До сръбската окупация го владѣеше гръцката охридска община, която прѣди 40 години тя успѣла да го отнеме отъ българитѣ и го държеше съ покровителството на мѣстната турска власть. Въ 1908 г. цариградската патриаршия поиска да го направи ставропигиаленъ; обаче тя срѣщна рѣзка съпротива отъ страна на охридската гръцка община, като заяви, че монастирьтъ отъ древно врѣме принадлежи на града. Разбира се въ тоя актъ на самосъхрана играли голѣма роля материялнитѣ облаги, които гръцката община има отъ монастиря, но въ всѣки случай той показва, че у охридскитѣ гъркомани има и локаленъ патриотизмъ.

Несродностьта именно между византийското или малоазийското гръцко население и илирийското била една отъ силитѣ, които поддържали полувѣковния антагонизмъ между западното и източното гръцки царства. Никейското население живѣело съ идеята за чисто гръцка (византийска) държавность, илирийското пъкъ население — съ идеята за оббригененъ *невизантийски* държавенъ битъ. Ясни изразители на привързаностьта на западното царство къмъ своитѣ господари били западнитѣ иерарси. Атинскиятъ митрополитъ Михаилъ Акоминатъ нарича Теодора Дука „държавнѣйши“, господинъ“, „отъ Бога повѣренъ да запази подчиненитѣ нему народи свободни отъ италянската тирания.“ [2]) Керкирскиятъ митрополитъ Георги Вардани нарича Теодора „благороднѣйши и мѫжественѣйши побѣдоносенъ царь“, „направенъ отъ Бога силенъ самодържецъ“, „великъ Комнинъ Дука, държавенъ господинъ, великъ Комнинъ богохранимъ.“ [3]) Сѫщо

---

[1]) Както е извѣстно, скопяни първи сѫ поискали български владика.

[2]) *Μαλλιαράκη*, стр. 143.

[3]) ib. 143 и 144.

и за охридския архиепископъ Димитрия Хоматиана Теодоръ Комнинъ билъ »държавнѣйши самодържецъ»,[1]) „държавенъ и свети великъ Комнинъ" [2]), „благочестивѣйши и прѣотличенъ (*τρισαριστέα*)", [3]) „свети владѣтель", [4]) „богоуправляванъ", [5]) „потомъкъ на славния и великия царь Комнинъ господина Алексия" [6]), „наслѣдникъ на царството" [9]). Навпактския пъкъ митрополитъ Иоанъ Апокавкъ заминалъ и тримата по хвалене на Теодора Дука. Къмъ неговата жена той се обръща съ думитѣ: „света и държавна госпожа Дукена", а Теодора нарича „величественъ и държавенъ Комнинъ", „държавнѣйши царь, всещастливѣйши", „отъ Бога изпратенъ", „чудотворецъ царь", „свети владика и божественѣйши царь", „богохранимъ". „богоспасаемъ". [7])

Това настроение на населението на западното гръцко царство е дало конкретни резултати слѣдъ прѣвзимането на Солунъ (1223 г.) отъ Теодора Дука. Прѣвзимането на Солунъ и окончателното унищожаване на латинското владичество въ Македония било най-великъ воененъ и политически актъ, добритѣ послѣдици отъ който почувствували всички освободени жители. Веднажъ станалъ владѣтель на Солунъ, втория центъръ на гръцкия свѣтъ, и господарь отъ адриатическото море до егейското и дори до р. Марица, Теодоръ Комнинъ Дука поискалъ да има царско достойнство. По съобщението на Г. Акрополитъ, той почналъ да се облича съ порфира и да носи червени чехли по примѣра на византийскитѣ императори. [8]) Но той не се задоволявалъ само да бѫде признаванъ отъ своитѣ поданици за царь, а искалъ да бѫде коронясанъ и помазанъ отъ църквата за царь. Той прѣдложилъ на тогавашния солунски митрополитъ Константинъ Месопотамитъ да го короняса за царь, но митрополитътъ се отказалъ, тъй като той признавалъ само никейската династия за законна. По свидѣтелството на керкирския митрополитъ Георгия Вардани, той напусналъ, като прѣдпочелъ скитническия животъ, отколкото да се подчини на желанието на Теодора [9]). Споредъ Георгия Акрополитъ, Теодоръ Комнинъ го подложилъ на изтезания и го накаралъ да приеме монашеска схима.

Слѣдъ отказа на Месопотамита, Теодоръ се обърналъ къмъ охридския архиепископъ Димитрия Хоматиана, като къмъ прѣдстоятель на автокефалната църква, да го короняса за царь. Архепископътъ се съгласилъ[10]) да възложи короната на Теодора, считайки себе си

---

[1]) Pitra, VII, col. III.
[2]] ib. col. 135.
[3]] ib. col. 335.
[4]] ib. col. 393.
[5]] ib. col. 473.
[6]] ib. col. 492.
[7]] ib.
[8]] *Μαλλιαράκη*, стр. 144.
[9]] Migne, t. 140, col. 1037.
[10]) Никифоръ Григора твърди, че Хоматианъ извършилъ тая коронация отъ страхъ прѣдъ Теодора и по своето лекоумие: *τοῦτο γὰρ ἄλλοις ἐφεῖται παρὰ τῶν νόμων· ἀλλὰ διὰ φόβον ἤδη τοῦ τυραννοῦντος Ἀγγέλου, καὶ πρός ἔτι διὰ κουφότητα καὶ ἀφέλειαν τοῦτινκαῦτα διέποντος*

независимъ и незадълженъ да дава нѣкому отчетъ за своитѣ дѣла и имѣющъ право „да помазва за царство когото, когато и гдѣто той поиска“ *Ὁ δὲ Βουλγαρίας ἀρχιεπίσκοπος Δημήτριος τὸ βασιλικὸν περιδιδύσκει τοῦτον διάδημα, ὡς ἔφασκεν, αὐτόνομος ὢν καὶ μηδενὶ εὐθύνας ὀφείλων δοῦναι, καὶ διὰ ταῦτα ἐξουσίαν ἔχειν βασιλέας χρίειν, οὓς το ἂν καὶ ὅπον καὶ ὅτε βούλοιτο.* (Г. Акрополитъ у Migne'a t. 140, col. 1037), но Димитръ Хоматианъ не самоволно извършилъ коронацията, а по единодушното рѣшение на цариградския синклитъ, които се намирали въ епирското деспотство, на духовното съсловие и на цѣлата войска.

За това рѣшение Хоматианъ съобщава въ своето писмо до до патриарха Германа II: ..... *σκέψις γέγονε* — четемъ тамъ — *κοινῇ τῶν ἐν τῇ δύσει περιληφθέντων ἀπό τε τῆς συγκλήτου βουλῆς καὶ τῆς ἱεραρχικῆς τάξεως, ναὶ δὲ καὶ σίμπαντος τοῦ στρατιωτικοῦ μυριοπληθοῦς ὄντος τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, προβληθῆναι εἰς βασιλέα τὸν ἀναγεγραμμένον Δοῦκαν κυρὸν Θεόδωρον ἅμα δὲ καὶ χρισθῆναι ... τῆς κοινῆς τόινην ταύτης σκέψεως καὶ ὁμοβουλίας ἔργον γέγονεν ἡ χρισις τούτου τοῦ ἐν ἡμῖν αὐτοκράτορος ἣν δὴ καὶ προεκρίθημεν ἡμεῖς γνώμῃ πάντων ἱερουργῆσαι, ὡς τὴν ὑπεροχὴν ἔχοντες ἀπὸ τῆς τοῦ καθ᾽ ἡμᾶς θρόνου μεγαλειότητος (οὕτως οὐχ᾽ ἡμεῖς μόνοι θεσπέσιε δέσποτα, τὸν βασιλέα ἐχρίσαμεν* (Pitra, VI). Това свидѣтелство се подтвърждава отъ съборния актъ на архиереитѣ на епирското деспотство за провъзгласяване Теодора царь. Въ тоя паметникъ се говори, че всичкитѣ епископи, всичкитѣ прѣдстоятели на висши и низши прѣстоли на западната държава рѣшили да провъзгласятъ Теодора за царь, да го миропомажатъ и го коронясатъ, бидѣйки увѣрени, че само той има право да носи царски титулъ и като бодъръ стражарь, изпитанъ воинъ и освободитель на западнитѣ страни „отъ безбожнитѣ латини и хемскитѣ скити“ (българитѣ). Въ заключение на акта съборътъ заявява: „*Καὶ τοῦτον μόνον βασιλέα ὁμολογοῦμεν καὶ τοῦτον στέφομεν καὶ τοῦτον χρίομεν, καὶ τὰ πιστευθέντα παρ᾽ ἡμῶν καὶ ὁμολογηθέντα εἰς δικαιοσύνην, εἰς σωτηρίαν καὶ ταῖς οἰκείαις ὑπογραφαῖς βεβαιούμεθα. Ἀμήν*“[1]).

Слѣдъ коронацията на Теодора членоветѣ на събора на западното царство, желайки да узаконятъ своето автономно положение въ независимото царство, изпратили съ разрѣшението на Теодора до никейския патриархъ писмо, съставено отъ навпактския митрополитъ Апокавка. Въ него западнитѣ гръцки архиереи заявяватъ, че царь Теодоръ не приема въ своето царство архиереи ръкоположени и из-

---

τὴν ἀρχιεπισκοπὴν ἐς τοσοῦτον ἀτοπίας τὸ πρᾶγμα ἐκκεκύλισται (Ed. Bon. стр. 26). И първиятъ и вториятъ мотиви приведени отъ Н. Григора нѣматъ историческо оправдание. Адмирацията, съ която Теодоръ Дука се ползува прѣдъ Хоматиана не дава основание да се прави никакво прѣдположение за нѣкакъвъ страхъ и изобщо терортъ упражняванъ отъ епирския деспотъ надъ Хоматиана. Обвиняването на Хоматиана въ лекоумие явно доказва, че Никифоръ Григора безъ критика прѣдава възгледа на цариградската патриаршия за българския архиепископъ.

[1]) *Μαλλιαράκη*, 653—654.

пратени отъ източното царство[1]). Архиереитѣ молятъ патриарха да признае новия редъ на нѣщата на западъ, за да не дойде Теодоръ до мисъльта да подчини западнитѣ епархии на римския папа. Въ туй писмо западнитѣ архиереи се оплакватъ, че никейския патриархъ въ своитѣ писма до клира на западното царство не нарича Теодора царь. Отъ своя страна и тѣ не споменватъ никейскиятъ императоръ, съ което още по-силно подчертавали, че тѣ признаватъ за законенъ гръцки царь само Теодора.

Коронацията на Теодора Дука Ангела произвела окончателна политическа раздѣла между гръцкия изтокъ и западъ. Всѣкой отъ тѣхъ ималъ свой царь и императоръ на ромеитѣ, вѣнчанъ и помазанъ отъ църквата. Никейскиятъ и епирскиятъ царе единъ на други си оспорвали царското достойнство, и всѣки отъ тѣхъ се стараелъ да унищожи другия и да завладѣе Цариградъ.

Заедно съ окончателното оформяване на двѣтѣ враждебно настроени гръцки царства се образували и *двѣ автокефални гръцки църкви*, сжщо враждебно настроени между себе си. Въ това врѣме, когато иерарситѣ на западното гръцко царство признавали напълно законна коронацията на Теодора отъ охридския архиепископъ, никейскитѣ иерарси сж считали тоя актъ антиконичень и тъпчене правата на вселенската патриаршия. По поводъ коронацията на Теодора, въ Никея билъ свиканъ съборъ отъ около 40 архиереи, които рѣшили да прѣдложатъ на Теодора да се откаже отъ носенето пурпурна дрѣха (порфира), тъй като не е полезно за гръцкия народъ да има двама императора и двама патриарси [2]). Но тѣхниятъ позивъ осталъ, разбира се, гласъ въ пустиня.

Коронацията на Теодора извикала окончателна раздѣла между никейския патриархъ и неговитѣ подвѣдомствени епирски иерарси затова, че слѣдъ тоя актъ всичкитѣ епархии на западното царство се обединили въ една църква съ автокефаленъ прѣдставитель, охридския архиепископъ Димитрий Хоматианъ. Заради туй въ момента на най-горещата борба, която настжпила слѣдъ вѣнчаването на Теодора за царь между източнитѣ и западнитѣ гръцки иерарси, виждаме вече да излиза охридския архиепископъ като защитникъ на създаденото политическо и църковно положение въ Илирия, оправдавайки своето участие въ това дѣло съ правата и привилегиитѣ на своята архиепископия. Макаръ Хоматианъ и да противоставялъ себе си по достойнство и положение на никейския патриархъ, но той все пакъ признавалъ, че само по силата на обстоятелствата той владѣе епархиитѣ, които принадлежали на патриарха. Затова той позволявалъ да се споменува името на патриарха въ врѣме на богослужение въ бившитѣ епархии на патриарха. Хоматианъ на първо врѣме искалъ да склони патриарха да признае неговото първенствующе поло-

---

[1]) *Μαλλιαράκη*, стр. 165: *ὡς ἀθέλητον ἐστὶ τῷ ἡμετέρῳ βασιλεῖ ἀρχιερεῖς ἐξ ἀνατολῶν πρὸς τὰς ἐν τῇ δύσει χηρευούσας ἐκκλησίας καὶ χειροτονεῖσθαι καὶ καταπέμπεσθαι.*

[2]) *Μαλλιαράκη*, стр. 169.

жение на западъ и да бжде съ него въ братско общение. Прѣдъ видъ на туй, когато на патриаршеския прѣстолъ се възкачилъ Германъ II, Димитрий Хоматианъ, като прѣдстоятель на цѣлата църква на западното царство, му изпратилъ изящно написано сърадвателно писмо, въ което той съвсѣмъ замълчва въпроса за раздѣлата на двѣтѣ царства и му изказва своята радость по случай възшествието му на патриаршески прѣстолъ.

„На всесветѣйшия владика — писалъ Хоматианъ на новия вселенски патриархъ — и духовенъ мой господинъ и отецъ, на богочтимия цариградски, новоримски и вселенски патриархъ Димитрий по милостьта божия архиепископъ на Първа Юстиниана и на всичка България благодатъ отъ Бога, и миръ, и привѣтствие въ светия духъ. Благословенъ е богъ, който ни далъ сега (случай) писмено да се поклонимъ на величието на твоята светость и да привѣтствуваме това, което е свещенно и длъжно, и ние отдавна сългрѣвахме въ себе си този стремежъ и желаехме да го приведемъ въ дѣйствие Защото, говорейки споредъ псалмопѣвеца Давида[1]), какъ е красиво и какъ е приятно да се виждатъ и съ очи, и съ писма на тѣзи, които свещенството и правовѣрието призвало къмъ единение Но тъй като прѣдварително се противопоставиха нашитѣ грѣхове, а заради тѣхъ ненормалното положение на нѣщата и безпорядътъ ни прикриваха като свѣтовна сѣнка[2]). Благодарение на това ние не можахме да пишемъ на твоя светѣйша висота. . . Сега пъкъ, като намѣрихме удобно врѣме за писване, принасяме своето почитание на твоето величие и молиме (Бога), за да се спасятъ това писмо и приносительтъ и да прѣминатъ къмъ твоята священа стжпка. А за тѣзи нѣща само туй имаме да кажемъ. Ти пъкъ, божествена и свешена глава, приими ни чрѣзъ тѣзи бѣдни думи (букв. слогове), като привѣтствуваме разумно твоето величие, се докосваме до слѣдитѣ на твоитѣ достойнства (*τῶν σῶν ἁπτομένους ἰχνῶν*) и отдаваме ти прилично поклонение, и когато се молимъ, да дойде на насъ твоятъ миръ и благословение; защото, по благодатьта на Духа, като подражатель на Христа ти имашъ способностьта да ги давашъ, както въ древность, Той (Христосъ) — на ученицитѣ. Зная, че тѣсно срасналата се съ тебе грижа за всичкитѣ апостолски църкви, те кара да узнаешъ, какъ стоятъ работитѣ у насъ. Съ твоитѣ свети молитви тукъ работитѣ стоятъ добрѣ и тъй, както законътъ и словото на благочестието изискватъ въ туй врѣме, когато държавнѣйшиятъ и боговѣнчаниятъ императоръ се възкачва все по-горѣ и по-горѣ чрѣзъ много военни подвизи, и мжки, и грижи, и безсъници; тъй като чрѣзъ тѣхъ тоя благороденъ изгони изъ дупкитѣ тѣзи, които, като лисици бѣха се скрили, и ги унищожи. Отъ това врѣме свещенитѣ епископии се украсиха съ пастири, не броейки моята мѣр-

---

[1]] ib. 132.

[2]) Архиепископътъ иска да каже, че поради грѣховетѣ на хората настжпили на западъ ненормални обстоятелства, които не му давали възможность да пише на патриарха.

ность, — отличаваши се съ добродѣтели възвишени въ православието, мждри въ божественитѣ работи, изобщо казано, облѣчени съ свещенството на справедливостьта, чисти като свѣтлината на фосфора, тѣ блѣснаха съ подвизи на усамотено живущитѣ [1]), християнското общество дойде въ своя редъ, макаръ и да го разклати свѣтовната буря и, изобщо кратко казано, нищо отъ направенитѣ отъ него (Теодора) подвизи не подлежи на упрѣкъ по (своето) благочестие. За всичко туй, благодарение на светия Богъ, ние силно желаемъ да се свърши това и въ източната страна, тъй, както и въ западната, и царствуващитѣ и въ двѣтѣ държави да се свържатъ съ връзки на единомислие, за да остане по такъвъ начинъ неразрушимо единението на светата Божия държава прѣдъ всѣко порицание, и въ края на краищата да изчезнатъ останалитѣ противници и да бждатъ изхвърлени като смѣтъ на земята.

Нека Богъ на мира и съгласието, който раздѣленото събира въ едно, възвеличаванъ за (своята) милость, да примири царствуващитѣ и да благоволи да имъ внуши едно желание, за да сломятъ италянското владичество съ стѣгнати редове и да освободятъ скованитѣ и съкрушенитѣ, споредъ свещеното евангелие. Удостой съ твоитѣ свети молитви и духовни грижи и насъ западнитѣ! (Надѣваме се) да приемемъ наврѣме божественитѣ бесѣди на твоята светость, за да види туй и слънцето като нѣщо ново и за да изпѣемъ и ние на Бога нова пѣснь псалмодически" [2]).

Това писмо, пълно съ миролюбие и благосклоность, несъмнѣно, било пробна крачка на охридския архиепископъ за примирение на църквитѣ въ западното и източното грцки царства. Ако вземемъ прѣдъ видъ, въ какви тѣсни връзки сж били охридскиятъ архиепископъ Хоматианъ и царь Теодоръ и че примирението на църквитѣ щѣло да подобри и политическитѣ отношения между двѣтѣ царства, то нѣма основание да се съмнѣваме, че сърадвателното писмо на Хоматиана до патриарха Гершана II било написано по желанието на самия царь Теодора, който слѣдъ коронацията си могълъ да бжде разположенъ за споразумение съ никейския императоръ като съ равно по атрибути лице за обща борба противъ цариградската латинска империя и за раздѣла на послѣдната на другарски начала. Обаче въ Никея се показали непримирими и непрѣклоннивъ своя възгледъ за Теодора като узурпаторъ и за коронацията му отъ охридския архиепископъ като антиканониченъ актъ.

Доколко писмото на прѣдстоятеля на църквата на западното царство, охридския архиепископъ, било благоприлично и ласкаво, дотолкова нервозенъ и оскърбителенъ билъ отговорътъ на патриарха Германа II.[3])

„Блаженнѣйши архиепископъ на всичка България, не се сърди, не се мръщи, ако ние говоримъ не споредъ обичая и като чужди и

1] т. е. съ аскетически подвизи.

2) Pitra VII. 481—484.

3) Pitra, VII, 483—486.

избѣгваме сладкото привѣтствие на братството и достойнството на съслужителството. Защото причината не отъ наша мѣрность произлиза, а отъ твоето невѣжество или непобѣдимо забравяне. Словото на нашето отговорно писмо, като се изказа чрѣзъ гжсто мастило, се въплоти въ веществени знаци и като си прикачи бѣлъ покровъ — това е книгата — грабна острилото на твоята мисъль и се отправи до цѣлото западно свещенно братство, изобличавайки и показвайки прѣдъ неговото лице направеното беззаконие и не се бои, че то ще бжде побито съ камъни за изобличението, тъй като словото не се бие съ камъни. Сега пъкъ наша мѣрность специално ще говори съ твое блаженство и нашата дѣсница, пишеща това, ще удари твоята дѣсница и ще нарани нейната смѣлость и невъздържаность. Защото кажи, свещенѣйши мжжъ, отъ какви отци ти си наслѣдилъ правото за вѣнцедавание? Кои отъ архиепископитѣ на България, нѣкога сж вѣнчавали царе? Кога архипастирьтъ на Охридъ протегналъ патриаршеска ржка и възвеличилъ царствующа глава? Покажи ни бащата и ни е достатъчно. Въздържай се отъ изобличавания. Бжди мжжъ, и, макаръ раненъ, люби. Защото това е свойството на душата, която прощава и проси прощение и, оскърбяванъ (люби) излѣченитѣ отъ насъ. Не се сърди, тъй като извършеното отъ тебе ново царско помазание не е за насъ елей на радостьта, а негодно и неприятно (нѣщо) отъ дива маслина. Изобщо и у какъвъ мироваръ си купилъ това драгопѣнно и ненаправено миро? И отъ кждѣ ти съмироточиви[1]) Димитрий си ималъ миро, съ което излизащитѣ отъ банята на пакибитието се помазватъ? И съ какво отеческитѣ дарове се запечатватъ? Отк<ins>ж</ins>дѣ е у тебе това миро? Ти никакъ нѣмашь, тъй като лакомото врѣме унищожило или съвършенно опустошило всички вехти сждове. Или откждѣ ти си доставилъ новъ мироваръ? И противъ природата на елея твоето помазание произведе вълнения и смутове противъ църквата, като разломи единството на гръцката патриаршия на двѣ. (*Καὶ ἀπεναντίας τῇ τοῦ ἐλέου φύσει κυμαγωγίας ἀνήγειρε τὸ σὸν χρίσμα καὶ κλύδωνας κατὰ τῆς ἐκκλησίας, τὸν ἐνιαῖον τῆς Ῥωμαϊκῆς πατριαρχίας εἰς δύο διελεῖν ἀποθρασύναμενον.* Col. 485). Какво наказание струва това дѣло? Каква епитимия изисква тази грѣшка? Но азъ ще търпя тази несправедливость и съ противопрѣстолника ще сключа примирие и съперника ще приближа при себе си и ржката, която нарани, не ще задържа.

Защото моятъ висшъ утѣшитель укротява душата ми и заспива вълненията на моето сърдце, правейки моя гласъ краткословенъ и казвамъ, че не тебе прѣзрѣха, а мене, който съмъ (издигналъ на изтокъ новъ рай на църквата, който поставилъ за стража на рая

[1]) Сарказмъ. Патронниятъ светия на Хоматиана билъ св. Димитрий солунски мироточиви. Патриархътъ, желаейки да обезцѣни коронацията на Теодора, се старае да докаже фалшивостьта на мирото, съ което билъ помазалъ Теодоръ, защото, споредъ неговото мнѣние, само патриархътъ могълъ да освети миро. Като мислѣлъ, че отникадѣ Хоматианъ не могълъ да достави истинско миро, Германъ го иронизирва: „да не би и ти си мироточивъ, както твоятъ патронъ св. Димитрий?“

пламенна мълния, благоименния императоръ, опитенъ умъ, тогова, който устно отговаря на невѣрнитѣ агаряне и на всичкитѣ некръстени, инакъ пъкъ ласкавъ и радостенъ къмъ поданницитѣ".

По нататъкъ Германъ прави на Хоматиана други упрѣци и му прѣдлага да проси отъ него извинения, като му съобщава, че изпраща въ Солунъ амастридския митрополитъ, съ цѣль да се удостовѣри напълно, дали въ западното царство иматъ желание да живѣятъ въ любовь и съгласие съ патриарха и чрѣзъ Хомитиана да се яви прѣдъ лицето на владѣтеля (*κρατοῦντος*) на западнитѣ градове и села и любезнѣйния синъ на светѣйшата божия велика църква и да говори на висотата на неговата слава за туй, що му е поржчано отъ наша мѣрность . . ."

Своето писмо Германъ завършва съ молитвено обръщение къмъ Христа за миръ между западъ и изтокъ! „Да, Христе, началникъ на мира и Ангелъ на великия съвѣтъ, застани между насъ, както между своитѣ ученици нѣкога (си застаналъ) и като укрѣпишъ мира, съедини изтокъ и западъ за твоя слава, за хвала на твоята държава и дай ни съ едни уста и едно сърдце и единомислие на душата да величаемъ твоето име, което се хвали отъ изтока на слънцето до западъ".

Въ претенциитѣ на охридската архиепископия никейскиятъ патриархъ виждалъ претенции на западна гръцка патриаршия, сжществуването на която, разбира се, Германъ съ нищо не могълъ да оправдае. Главниятъ упрѣкъ, който той прави на охридския архиепископъ, е за коронясването на царь и мироварението, право за което, споредъ него ималъ само патриархътъ.

Като получилъ това писмо на патриарха, Хоматианъ вече промѣнилъ своята позиция и излѣзналъ съ всичкитѣ си оржжия да докаже каноничностьта на своя актъ на царско вѣнчание и помазание и изобщо да защити достойнството на своята архиепископия. Той написалъ дълъгъ отговоръ, въ който неговата логика се придружава съ ядовита ирония и негодование. Рѣчьта си той украсява съ образни сравнения отъ класическия и повседневния животъ. Ето и писмото [1]): „Ние трѣбваше да не отговаряме, о божествена и свещена главо, на писмото, което величието на твоя светость ни написа неотдавна. Не затова, че ние нѣмаме езикъ, който може да говори, или че силата на написаното (отъ тебе) ни принуди да мълчимъ, а затуй, защото ние прѣдупрѣдително говорихме на висотата на твоята светость за едни прѣдмети, а слушахме за съвсѣмъ други. Отгукъ възможно ли е да говоримъ съ притчата за лопатитѣ и коритата,—първитѣ отъ тѣхъ се изисквали, а отъ вторитѣ се отказвали. Ние испълнихме къмъ твое съвершенство братския и обществения светъ длъгъ и прѣдполагахме, че съ писмото ще ни бжде дадено и привѣтствие, и поклонъ. Но твое совершенство не се отзова по подобенъ начинъ, но извънмѣрно се хвърли върху насъ съ ругателства и улични думи (*τοῖς ἐξ ἁμάξης τὸ δὴ λεγόμενον ἡμᾶς ἐξουδενώμασιν*). Вслѣдствие

1) Pitra, VII, col 487-498.

на това ние едвамъ-едвамъ открито не паднахме въ опасность да склонимъ себе си да постжпимъ подобно на мжжа Лида, за който въ древность се казвало, че, нѣмайки работа, се скиталъ безъ цѣль [1]) (ἀπελθὼν ἐπρίατο), *тъй като между насъ и ваше съвършенство нъма нищо общо, освънъ благочестието и правилнитъ догмати на вѣрата* (к. н.) [2]). Но за да не се покажемъ неспособни да защитимъ себе си отъ обвинения и безсилни да прѣдставимъ нѣщо благословно за наше оправдание, отговаряме на писмото на твоя светость.

Руга ни и ни счита достойни за порицание за туй, че ние помазахме за царь нашия силенъ самодържецъ господинъ Теодоръ Дука и подчъртавашъ това дѣло като най-велика смѣлость. Ти пишешъ, че не трѣбвало да го помажемъ, че безсрамно ние похитихме твоето право и че сѣкашъ никога никой не билъ вѣнчанъ отъ ржката на священоначалника на България.

И прѣдварително казваме, че не подобаваше да бжде туй писмо произведение на патриаршеското разсжждение и мисъль. Или ние не разбираме, че отъ нужда се повтаря древниятъ разказъ на свещеното писание за патриарха Якова, че гласътъ на писмото това е гласъ на сжществуващата власть, а ржката, която го написала, това е ржката на помощника-секретаря на твоя светость. Подиръ туй ще кажемъ, че ние не сме толкозъ дързки и невъзпитани да се осмѣляваме да правимъ като че ли непрѣдвидено туй, що не ни подобава, или самоволно да прѣзираме и нарушаваме добритѣ и непоколебими обичаи. Но тъй като се случи политическо забъркване, каквото, както азъ мисля, никога не изпитала гръцката земя и тъй като нашата безукоризнена вѣра заплашваше опасность да загине отъ догматитѣ и обичаитѣ на народитѣ, които разрушиха гръцкото владичество, оцѣлѣлитѣ на западъ членове на сената, иерархията и всичкото многобройно войнство общо рѣшиха по благодатьта Божия да провъзгласятъ Дука господина Теодора за царь и да го помажатъ. като взехъ прѣдъ видъ настоящитѣ обстоятелства, не даващи никаква надежда за обща съпротива, защото източната страна, окржжена отъ много затруднения едвамъ може себе си да поддържа. Цѣльта на провъзгласяването бѣше и тази, отъ една страна, за да се стѣсняватъ и отстжпятъ прѣдъ царското име и достоинство окржжаващитѣ насъ врагове, които всѣки день ни причакватъ и които нашиятъ силенъ и светъ царь изгони съ неизразими трудове и мжки, а отъ друга страна да внуши на подданицитѣ, а най-вече на войската твърдата мисъль, че тѣ се намиратъ не подъ простъ и нищоженъ полководецъ, а подъ властьта на най силния царь. Защото е извѣстно, че страшното и почтено име на царството не само ободрява и радва подданицитѣ, но и (ги) удържва отъ враждебни мисли.

---

[1]) Смисълътъ е тоя че Хоматианъ не искалъ да отговаря на Германовото писмо, което, споредъ него, се занимавало съ пусти работи.

[2]) col 487: *Οὐδὲν γὰρ ἡμῖν καὶ τῇ ὑμῶν τελειότητι πλὴν μόνης τῆς εὐσεβείας καὶ τῶν ὀρθῶν δογματων τῆς πίστεως.*

Работа на това обсѫждане и общо увѣщание бѣше помазанието на тоя нашъ императоръ, което ние и рѣшихме да извършимъ съ съгласието на всичкитѣ, като имащи прѣимущество по силата на величието на нашия прѣстолъ (по такъвъ начинъ не само ние, божествени владико, помазахме царя), не за удовлетворение на човѣшка прищѣвка и не отъ стремежъ да тъпчемъ чужди права, но слѣдвайки подиръ обстоятелствата, които убѣждаватъ, че често трѣбва да се прѣдпочита икономията, като по полезно нѣщо, прѣдъ точностьта (на закона). Да се рѫководи човѣкъ отъ обичаитѣ само тогава е добрѣ, когато на тѣхъ не противостоятъ трудни обстоятелства. При туй ще кажемъ, че туй, що направихме не по своему направихме, а като че ли по примѣра, който ни показа надминалиятъ ни изтокъ въ това отношение, тъй като, въпрѣки древнитѣ цариградски обичаи, и царьтъ, и патриархътъ бѣха провъзгласени въ витинската епархия. А това нововъведение бѣше резултатъ на тиранизирващитѣ обстоятелства, тъй като кога се е чуло митрополитътъ на Никея да се нарича и патриархъ на Цариградъ? Така именно и на западъ сѫщото се случи.

И никой не може да каже, че тамъ[1]) това се извърши по рѣшението на сената и архиереитѣ, понеже слѣдъ завоеванието на великия градъ отъ останалитѣ живи сенатори едни избѣгаха на изтокъ, други на западъ и по такъвъ начинъ нито тамъ провъзгласяването на царя не стана съ участието на сената и съ архиерейско събрание и мисля, че, ако не повече, то половината отъ епархиитѣ на Цариградския прѣстолъ се намиратъ на западъ.

Виждашъ ли, о божественъ и величайши архиереи, какъ обстоятелствата измѣниха редътъ на нѣщата и у васъ, тъй че слѣдъ прѣвзимането на всеизвѣстна Византия и нашитѣ, и цариградскитѣ древни обичаи относно избирането на царе и патриарси и останалитѣ свещени и свѣтски чинове останаха, както би казалъ нѣкой, мъртви (*ἐξαναλώθησαν* — се суспендираха).

Упрѣци заслужва тоя, който не умѣе да оцѣнява добрѣ и прѣко и съ голѣма способность врѣмената и камъка, който, както говорятъ, води къмъ Спарта[2]), т. е. (тѣзи, които) се носятъ по течението на събитията.

И ако нѣкой подигне ума къмъ онѣзи древни хора, които не само рѫководѣли свѣтскитѣ работи, но и въ вехтия, и въ новия завѣтъ (букв. и въ древната и въ новата благодать) обявили благочестието и царството Божие, подкрѣпвайки своитѣ думи съ дѣла, той ще намѣри, че тѣ сѫ били хора, отнасящи се съ внимание къмъ обстоятелствата. Тоя възгледъ върху значението на обстоятелствата е не само мой, но и на тѣзи, които сѫдѣха за прѣдметитѣ на основание на своя животъ, на тѣзи, които се държали за неповрѣденитѣ

[1]) На изтокъ, въ Никея.

[2]) Отъ всичкитѣ гръцки градосе само Спарта нѣмала крѣпость; на мѣсто нея вънъ отъ Спарта на извѣстно разстояние поставенъ билъ камъкъ, който никой отъ нападателитѣ на Спарта не могълъ да мине.

православни догмати на вѣрата и евангелското апостолско прѣдание, за основанията на вѣрата, оставащи непоклатими, и ние, които ги имаме, оставаме вѣрни на тѣхъ. Древнитѣ мѫдреци казвали, че обстоятелствата (букв. врѣмената) това сѫ думитѣ на нѣщата, като изкарвали на прѣвъ планъ въ мирно врѣме точностьта (на закона), а за ненормално врѣме, което поразява и измѣнява точностьта и я прави непрактична, добрѣ внушавали мисли за икономия, т. е. да се възстанови прѣдишното положение по другъ практиченъ пѫть. (*ἵνα δηλονότι ἐντεῦθεν τὸ τῆς ἀκριβείας ἄπρακτον δἰ ἄλλης οδοῦ τὴν εἰς τὸ ἔμπρακτον λαμβάνῃ ἀποκατάστασιν*). Както за достигване на удобна гостилница пѫтешественикътъ трѣбва да ходи по-голѣмия пѫть, но ако той го счита непроходимъ вслѣдствие на туй, че нѣкой готви (букв. произвежда) въ срѣдата (на пѫтя) прѣпятствия (*διά τινα ἐν μέσῳ φύεντα σκῶλάτε καὶ προσκόμματα*), то той минава покрай него, по неизтѫпканъ пѫть и пристига въ сѫщата гостилница; точно така се явява нужда да се отстѫпи отъ обичаитѣ и туй ни най-малко не може да обвини знаещитѣ църковната история и учащитѣ, че не всѣко отстѫпление отъ обичая е беззаконие, а отстѫплението, което води къмъ различието на догматитѣ. За туй твоя светость не трѣбваше да ни ругае, но да (ни) обича и счита приятель по силата на еднаквото отнасяне отъ наша и ваша страна къмъ обстоятелствата, като и стагирскиятъ мѫдрецъ[1]) обяснява, че първата дружба произхожда отъ точното сходство.

Кого ние възведохме чрѣзъ помазание въ царско достоинство? нѣкой безславенъ и безименъ, нѣкой Саулъ ли, синъ на Кифа, който води магарета и се движи отъ зълъ духъ, или неблагородния и безразсѫдния Иеровоамъ, като робъ и отстѫпникъ, или Ефраима, раздразненъ противъ телицата и нападащъ заедно съ иноплеменицитѣ на Израиля? Съвсѣмъ не такъвъ, а тоя, който принадлежи на висотата на царството не само по произхождение отъ маслинена вѣтка, която го създава свѣтло съ самодържавието по прѣка и косвена линия, а и по своитѣ велики успѣхи, славата за които напълни не само нашата страна, но и задграничната. Кой може да разкаже страданията и мѫкитѣ на неговитѣ подвизи? никакво слово не може никакво лъстиво слово (*τὸν θῶπα λόγον*) не може да изрази величието на неговитѣ дѣла. Защото, казано всичко наведнъжъ и просто, той, не щадейки себе си, се подложи на болести и прѣнесе не само безсъници, гладъ и други тежки страдания, но и зимни студове и лѣтни горещини, най силни лъчеви удари въ пустинни, непроходими и безводни мѣстности, както се говори въ божественото писание. И това той направи за какво? За туй, че едни отъ втурналитѣ се насамъ за ловъ да отстрани, други пъкъ да избие и освободи отъ тѣхнитѣ бѣдствия тѣзи части на Романда (*καὶ τὴν μερίδα ταύτην τῆς Ῥωμαΐδος*). И това той успѣ да свърши благополучно съ съдѣйствието на Бога. Що ново и необикновено, прочее, ако сега ние удостоихме сь настоящето име тоя, който произхожда отъ цар-

---

[1]) Аристотель.

ска кръвь, сина на всеизвѣстния вѣнчанъ севастократоръ, потомъка на багренодната, двойния потомъкъ на славния и великъ царь господинъ Алексѣя, наслѣдника на царството и героя, упражняващъ се отъ младини до настояще врѣме въ военни подвизи, тоя, който много по-рано въ дѣйствителность царствовалъ и който по природа е сраснатъ съ царството. И въ сжщность ние не измѣняваме закона на неизбѣжностьта, по който лъвътъ е дѣте на лъва и орелътъ пиле на орела [1]). Но достатъчно за това.

Относно пъкъ приготовлението на миро не зная, какъ само твое съвершенство наслѣдилъ това право, когато мироосвещението е равносилно съ извършването на другитѣ божествени тайнства, както за това ясно учи съзерцательтъ и изяснительтъ на небеснитѣ чинове, на божественитѣ свещенодѣйствия и иерирхията, великиятъ Дионисий. Защото, ако тайнството на събирането или на общението [2]) е позволено на всѣки иерархъ, то, споредъ сжщия Дионисий Ареопагитъ, на това тайнство е равносилно и тайнството на извършване мира; и ако иерархътъ го употрѣбява при всѣко иерархическо свещенодѣйствие, то какъ помазанието при най-великото тайнство, т. е. при кръщението, остава неизслѣдвано отъ величието на твоя светость, а изслѣдвате царското помазание, и безъ основание сждите, че то е неотдѣлимо отъ ржката на цариградския патриархъ. Защото всѣки знае, че царското помазание е свещенодѣйствие на иерархията, а помазанието на царя отъ патриарха е случайность; царското помазание по такъвъ начинъ може да бжде -извършено отъ нѣкой отъ стоещитѣ непосрѣдно подиръ него архиереи. Това царско помазание [3]) бѣ извършено по настойчивата нужда на врѣмето и на основание на здравитѣ и неизмѣннитѣ обичаи и догмати; биватъ пъкъ случаи, когато не е възможно, по господствуващия обичай, да се помаже възкачилиятъ се на царски прѣстолъ, а съ масло, осветено отъ свещеницитѣ. Какъ (слѣдъ това) ти се осмѣлявашъ да ни обвинишъ, когато ние не употрѣбихме такъвъ способъ на помазване? И затова, не зная, на шега ли или насмѣшливо ти ни нарече мироточивъ Димитрий.

И може би ще ни се каже, че, ако ни е позволено да помазваме съ миро царе, когато се удаде случай, то ние сме нѣмали приготвено или съставено миро. И що по-ново да се каже по поводъ на това? Ами ако ни послужилъ при това свещенодѣйствие честниятъ гробъ на славния мжченикъ Димитрия, отъ който като рѣка тече миро, ублажавайки помазващитѣ се съ своитѣ благодатни дарове? То не е подобно на твоето миро, както пишешъ, т. е. то не е нито приготвено, нито съставено отъ разни благовонни вещества — защото приготовлението на мирото принадлежи на всѣки благочестивъ и православенъ иерархъ, както за това говори шестото правило на картагенския съборъ, но просто само съ молитви се извършва и царетѣ освещава, и се съединява съ кръщението. Да бжде така!

---

[1]] Хоматианъ иска да каже, че Теодоръ Комнинъ по своя произходъ тъй е достоенъ за царството, както и прѣдшествовавшитѣ византийски императори.

[2]] Причащението.

[3]) На Теодора Дука.

Ако пъкъ искашъ да знаешъ, какъ нашиятъ прѣстолъ добилъ сила да помазва царе, то не ще се забавимъ да кажемъ и за това. Ако нашето право никога не било приложено въ дѣйствие и сега се прилага, то (туй право) не е ново, тъй като слѣдъ паданието на славния Цариградъ не угаснаха още по тѣзи мѣста двойнитѣ и светитѣ светила — на царството и църквата, казвамъ, които, споредъ древния обичай, едни отъ други се запалваха. Великиятъ ромейски царь и славенъ Юстинианъ, който възвисилъ прѣстола на Цариградъ съ прѣкрасни постройки и образци на църковното устройство (букв. съ образци на църковнитѣ порядъци), като утвърдилъ прѣдсѣдателскитѣ и подпрѣдсѣдателскитѣ мѣста на най-старитѣ и велики иерарси и като нарекълъ пръвъ между всичкитѣ свещеници светѣйшия папа на стария Римъ, слѣдъ това вторъ слѣдъ него нарекълъ блаженнѣйшия Цариградски, изведнъжъ слѣдъ него споменва за архиепископския прѣстолъ на България. Него и нарича юстиниановски, тъй като отъ тамъ той водилъ рода си (*τὸ γένος εἶλκε*) и съ собственитѣ си усилия и военни походи присъединилъ тъзи българска страна къмъ областитѣ на римската империя, като подчинилъ на нейния прѣстолъ и различни епархии, които неговата 131 новела, намираща се въ V книга на базиликитѣ, титл. . . ., главаI, тема II, пространно излага. Слѣдъ туй той украсилъ тоя прѣстолъ съ привилегиитѣ на апостолския римски прѣстолъ въ подчиненитѣ нему епархии и му подарилъ правото на картагенския епископъ вь африканския диоцезъ [1]) и постановилъ да има дѣйствителна и неизмѣнна сила опрѣдѣленото отъ светия папа Вигилий относно това. Тѣзи именно привилегии сѫ за насъ като нѣкой свѣтълъ и великолѣпенъ стълпъ, който показва на всички висотата и блаженството на тоя прѣстолъ, [2]) макаръ и да усмирили тъзи висота отъ врѣме на врѣме налаганитѣ отъ великата църква на Прѣмѫдростьта на Словото Божие [3]) архиепископи, които, като нейни възпитаници, запазвали срасналото се съ тѣхъ подчинение на цариградскитѣ патриарси и слѣдъ получването на архиерейския санъ. Благодарение на тѣхъ висотата иа прѣстола на България ставала нищожна прѣдъ прѣстола на цариградския. Ако, прочее, ние имаме въ своитѣ епархии привилегиитѣ на папата, що ново направихме, ако и помазахме царь, както това прави именно и папата? Нима ние направихме нѣкое дѣтинско дѣло, което би давало смѣлость да се изтъква несправедливостьта и да се вика съ рева на Стентора?

Ти пъкъ се моли за дълготърпѣние, както и за други добродѣтели, защото ти си образецъ за всички. За да извършимъ такива дѣла, които въ сѫщность сѫ безукоризнени, а на васъ се показватъ достойни за порицание, ние намираме основание, о отче и владико, не въ насъ, а въ тамошнитѣ примѣри, които въ всѣкой случай трѣбва да бѫдатъ първообразъ на каноническа правда и всѣка добродѣтель.

---

1) т. е. архиепископътъ на I Юстиниана получилъ такъво право, каквото ималъ и каритаиннини.

2) Българския охридския.

3) Цариградската.

Защото, за да се каже непозволено, отъ тамъ въ наше онеправдание билъ ржкоположенъ архиепископътъ на Сърбия, която украшаватъ благочестие и евангелски животъ и благопристойни обичаи и която пасятъ и направляватъ къмъ богоприятни дѣла и къмъ длъжното иерарси, отъ древность подчинени на епархията на прѣстола на България споредъ горѣспоменатото постановление на Юстиниана. Що значи това, щото при сжществуването на архиереи въ това мѣсто и епархиаленъ архиепископъ, т. е, архиепископътъ на България, поставенъ отъ тѣхъ на прѣстола, да бжде провъзгласенъ натрапникъ за архиепископъ? И както играещитѣ въ нѣкаква игра и поддигащитѣ на себе си участницитѣ въ играта, едни иерарси подстилали на други и се създаде нѣкакво ново иерархическо положение. Доколко азъ зная, това дѣло бѣше извършено или съ цѣль да се възобнови нѣкаква нова кула Халанска, или да се очисти, туй, що е свето и задължително въ канонитѣ. Ако всичко това е канонично и безупрѣчно и безучастно въ несправедливостьта, то нашитѣ дѣла съвсѣмъ не заслужаватъ порицание; ако пъкъ то е несъгласно съ заповѣдитѣ на канонитѣ, то и въ тия случаи нашитѣ дѣла пакъ сж безукоризнени, защото, както ние казахме, подъ влиянието на тамошнитѣ примѣри ние се отвърнахме отъ задълженията.

Ако пъкъ прибавимъ въ срѣдата и поставянето на иерархически глава въ Загора то ще намѣримъ, че и това неканонически утвърждава (букв. запечатва) тамошнитѣ древни прѣдшественици, които правото слово на църквата нарече прѣлюбодѣйци и натрапници [1]). И не само това а и наше право наруши, тъй като Търново е часть на нашата епархия. Но достатъчно се говори за тѣзи въпроси. Ние бихме говорили и за други подобни нѣща, но нѣмаме врѣме. Виждашъ ли, божественнѣйши велики пастиръ, какъ ние дойдохме до тѣзи думи, които ние считахме непозволени като да закриваше нашитѣ уста ненормалното положение на нѣщата, а сега ние явно говоримъ, бидейки принудени отъ писмото на твоя светость. Ако тѣзи думи добрѣ подѣйствуватъ, да бжде благословенъ тоя споръ. Ако пъкъ тѣ доведатъ до безполезни дрънканици, то ще кажемъ: „не грижи се Ипоклидъ" [2]), защото ние знаемъ, какъ да управляваме себе си въ настоящитѣ врѣмена и какъ да отговоримъ и на тоя гнетъ, когато ще ни сждятъ, и на бждащия общъ сждъ, когато всѣкиму ще се въздаде по дѣлата му".

Въ това писмо, както виждаме, говори не вече охридски архиепископъ, пъленъ съ чувство на почитание къмъ патриарха, като къмъ най-старъ прѣдстоятель въ православната църква, а архиепископъ, който разбива авторитета на „вселенския" патриархъ и поставя себе си на трето мѣсто между автокефалнитѣ църковни глави. Германъ не признавалъ нито политическата, нито пъкъ църковната независимость на западнитѣ гръцки области. Отъ своя страна Хома-

---

1] Хоматианъ има прѣдъ видь епископитѣ, които Калоянъ поставилъ на катедри въ охридския диоцезъ.

2] Неизвѣстно име отъ числото на гномолозитѣ.

тианъ считалъ напълно законни и едната и другата независимость. Коронацията на Теодора Дука споредъ Хоматиана, имала три основания: царския произходъ на Теодора, избирането му отъ велможитѣ, иерархията и армията на страната му и правото на българския архиепископъ да помазва царе. Германъ обвинявалъ Хоматиана въ това че той раздѣлилъ гръцката патриаршия на двѣ части; за него върховното църховно учрѣждение на западното царство — охридската архиепископия — не било нищо друго освѣнъ самозвана втора гръцка патриаршия или учрѣждение, което се стреми да си присвои правата на патриарха съ съдѣйствието на свѣтската върховна власть.

При такъвъ възгледъ Германъ се чувствувалъ правъ въ своя сърдитъ протесть. Обаче Хоматианъ унищожава тъзи прѣдстава на Германа, като му дава да разбере, че охридската архиепископия, която прѣдставлява независимата църква на западното царство, не е втора гръцка патриаршия или учрѣждение стремяще се да си присвои патриаршескитѣ права, а върховно църковно учрѣждение на България, и че на тъзи архиепископия е дадена автокефалия не отъ Теодора Дука, а отъ Юстиниана велики. Той самия, по мнѣнието на Хоматиана, е далъ на нейния архиепископъ и тѣзи права, въ силата на които нейнитѣ прѣдстоятели могатъ да вѣнчаватъ царе. Съ други думи, Хоматианъ се стреми да докаже въ своето писмо, че властьта на охридския архиепископъ има своето основание не въ случайната политическа раздѣла на гръцкия свѣтъ, а въ правото на областьта, наричана България, да има автономенъ църковенъ животъ, узаконенъ съ 131-та новела на Юстиниана. А тъй като тъзи область била е отдѣлена отъ Юстиниана като особенъ църковенъ окржгъ отъ диоцеза на римския папа, то-обяснява Хоматианъ — нейната архиепископия наслѣдила сжщитѣ права, които ималъ папата въ нейнитѣ епархии до възвеждането ѝ въ отдѣлна независима църковна единица. Папата има право да вѣнчава царе, слѣдователно, — заключава Хоматианъ и неговиятъ замѣстникъ — архиепископътъ на България или на Първа Юстиниана има сжщото право въ своя диоцезъ. За Хоматиана висотата на охридския прѣстолъ е несъмнѣна, но само архиепископи, възпитаници и фаворити на цариградската патриаршия, го унижили, като дѣйствували по внушението на цариградската патриаршия. Тъзи мисъль на Хоматиана станала ржководенъ мотивъ на охридскитѣ архиепископи въ края на XVII в. и въ продължение на XVIII в. въ борбата имъ съ цариградската патриарщия за запазване на своята самостойность.

Рѣзкиятъ и гордиятъ отговоръ на Хоматиана не отчаялъ патриарха Германа; той продължавалъ да дѣйствува за възстановяването на своята юрисдикция въ западнитѣ епархии. Като че ли въ противовѣсъ на високото мнѣние на охридския архиепископъ за своитѣ прономии, патриархъ Германъ ржкоположилъ и изпратилъ митрополитъ въ Драчъ, чиято митрополитска катедра тогава била вакантна[1]). Обаче Теодоръ Дука го върналъ, макаръ и да го молили неговитѣ

[1]] *Μαλλιαράκη*, стр. 22.

архиереи да отстжпи, види се, за да не дадатъ нови поводи за усилване на схизмата. Като узналъ за връщането на своя кандидатъ, патриархъ Германъ изпратилъ порицателно писмо на керкирския (въ о. Корфу) митрополитъ Георгия Вардани. Туй писмо не се запазило и за неговото съдържание ние узнаваме отъ запазения отговоръ на Вардани [1]). Языкътъ на патриарха въ това писмо билъ сжщо така ядовитъ и нападателенъ, както и въ писмото му до Хоматиана. Германъ засегналъ и личностьта на Теодора Дука, като го обвинявалъ, че той ималъ намѣрение да влѣзне въ сношение съ агарянитѣ, че нарушилъ клетвенитѣ си обѣщания, дадени на Никейския императоръ, който отъ състрадание го оставилъ свободенъ да замине отъ Никея, когато Михаилъ I го поискалъ[2]) и че беззаконно носи царско име и църквата на западното царство беззаконно се провъзгласила за автокефална. Той упрѣкавалъ Теодора още и за това, че изпждилъ отъ Солунъ митрополита, когато прѣвзели този градъ. Патриаршеското писмо донесълъ въ Солунъ амастридскиятъ митрополитъ, комуто било поржчано да защищава и устно, и писменно прерогативитѣ на патриарха. Керкирскиятъ митрополитъ отговаря на всички положения на писмото на Германа съ алегории, притчи и поговорки като прѣплита съ тѣхъ и цитати отъ св. Писание. Често съ парлива ядовитость и бодлива ирония той осжжда оскърбителния езикъ на патриарха. По нѣкога той употрѣбява и образи отъ древната митология. Въ началото Вардани съобщава, че се получило писмото на патриарха и че встжплението и привѣтствието му трогнали сърдцата на западнитѣ иерарси, като че ли чули гласа на своята майка-църква. Обаче, понататъшното съдържание на посланието ги разочаровало и ги принудило да кажатъ: „отстрани отъ мене шума на твоитѣ пѣсни, защото не ще послушамъ гласа на твоитѣ органи". „Ако ние сами, като овце оставени дълго врѣме въ прѣнебрежение — пише Вардани —, пожелахме да се отзовемъ на гласа на собствения пастиръ и братски да ви привѣтствуваме, защо вие хвърлихте на насъ хули и ругания? И намѣсто да поставяте на нашитѣ рани масло и прѣвръзки, вие ги дращите, прѣстжпвайки божественитѣ поржчения за любовь и человѣколюбие?".

Подиръ това Вардани пита патриарха, защо той злослови „всеблагочестивѣйшия и боговѣнчания" тѣхенъ „императоръ", който,

---

1] Споредъ Маляраки писмото на Вардани било написано около 1224 г. слѣдъ отговора на Хоматиана, цит. стр. 222, заб. 1.

2) До 1205 г. завистьта между никейското царство и епирското деспотство не била още прѣминала въ явна вражда. Въ тъзи година епирскиятъ деспотъ Михаилъ I помолилъ Теодора Ласкариса да му изпрати неговия братъ Теодора, който билъ на длъжность въ никейския дворецъ и указвалъ голѣма помоць на Теодора Ласкариса при основаването на източното гръцко царство. [*Μαλλιαράκη*, стр. 11]. Михаилъ поискалъ своя братъ Теодора по нѣмане синове. Той рѣшилъ да остави за приемникъ свой Теодора, като считалъ другитѣ си братя Константина и Мануила неспособни. Теодоръ Ласкарисъ изпратилъ Теодора Дука въ Епиръ, като взелъ отъ него клетвено обѣщание, че той ще се подчинява нему и на неговитѣ приемници, като на законни византийски царе [*Μαλλιαράκη*, стр. 53].

прѣдъ очитѣ на Вардани е ревнитель на кротостьта на Давида, ненавистникъ на прѣстжпницитѣ, невисокомѣренъ, безпристрастенъ къмъ всички, „побѣждаващъ съ кротостьта на печалнитѣ". Заявявайки, че и въ западното царство има хора способни да говорятъ и пишатъ и просейки дълготърпѣние, Вардани разяснява, че солунскиятъ митрополитъ отъ никого не билъ изгоненъ, а самъ напусналъ и не искалъ да се върне въпрѣки молбитѣ на царя Теодора. Относно пъкъ връщането на патриаршеския кандидатъ отъ Драчъ Вардани пише, че иерарситѣ на западното царство не прѣчили на митрополита да заеме катедрата и молили царя да го остави, но силно обичайки гр. Драчъ и боейки се отъ „азиятското лукавство", той „не поискалъ да бжде поставенъ на прѣстола на драчската цѫрква човѣкъ, който съвсѣмъ не свещенодѣйствувалъ въ царствуващия Солунъ или пъкъ въ Драчъ. Не само тоя епископъ, но и никой другъ, ржкоположенъ въ Никея, не сполучвалъ да добие епископия въ тия страни, гдѣто владичествува нашиятъ царь. Приематъ се само тѣзи, които, бидейки близки съ нашитѣ съслужители въ западнитѣ земи, сж били избрани и ржкоположени отъ тѣхъ, И това признаваме за нововъведение, но то е резултатъ на обстоятелствата. Защото ние вършимъ не това, което канонитѣ укрѣпиха и което сами искаме, а туй, що е равноцѣнно на древния обичай и което не искаме.[1]) И ще кажемъ пакъ, че перипетиитѣ на врѣмената, като нѣкой вроденъ законъ, воюватъ съ закона на нашия разумъ или държи сѣкашъ съ юзда, която по благодатьта Христова, е малка, защото тя не унищожава догматитѣ на благочестието, прѣдадени на насъ отъ отцитѣ, не измѣнява кръщението, не угасява духа, не ослабва пророчествата; прѣди всичко това не унижава височата на патриаршето споменуване и честно име, но още повече му съобщава сила. Съ туй е добра нашата борба, която често сме водили и сега водимъ, че да не се откжсваме съвършено отъ цѣлото сраснало тѣло и да не се раздѣлимъ на племена (*καὶ γίνωμεν φυλή, φυλή*). Защото кой ще съедини цѫрквата и ще събере кости слѣдъ кости и ще възстанови нея отъ такива развалини? Виждайки това зло, ние още въ миналата година ви увѣдомихме. Но нашитѣ дѣла се осжждатъ отъ твоя светость, владико, и отъ тамошния свещенъ синодъ и останахте непрѣклонни, като че ли вие бѣхте въ състояние да попрѣчите на силата на обстоятелствата".

Противъ мисъльта на Германа за незаконостьта на императорския титулъ на Теодора и на автокефалията цѫрковна въ западното царство, Вардани отговаря съ алегории, че и извършеното на изтокъ е незаконно.

„Научете се, вие чистосърдечни, че и градътъ Византия, прѣвзетъ и разрушенъ отъ варваритѣ, имала много придошли, до колко човѣкъ може да прѣдположи, и чрѣзъ разврата още повече ще има. Защото този, които мисли, че има съжителница, спорящитѣ считатъ

---

[1]) *Οὐχ ὃ θέλομεν ἀγαθὸν ἐξ ὑποτυπώσεως κανονικῆς κρατυνθὲν* τοῦτο *ποιοῦμεν, ἀλλ᾽ ὃ οὐ θέλομεν ἀντάξιον ἔθει ἀρχαίῳ* τοῦτο πράττομεν.

за чуждъ и се стараятъ да го лишатъ отъ съпружеството и да обявятъ прѣгръщането на младоженеца и невѣстата за хладно и безплодно [1]) Какво чедо ще се роди отъ такъво съпружество? Тукъ може да се приложи митътъ за Иксиона, който обичалъ Ира и се съединилъ съ облаковидното подобие на Ира и изъ това съединение се появило чудовището кентавръ.

Покажете ни бѣлѣзитѣ на родния баща, който се сьчеталъ съгласно законнитѣ постановления съ дъщерята на Константина и това ще ни бжде достатъчно. Иначе, цѣлото духовно съжителство на църквата е заличено и тогава да си простимъ единъ на другъ прѣдъ видъ на прѣтърпеното и да умилостивимъ божеството, за да допусне то връщане отъ плѣна, както нѣкога допуснало връщане отъ Вавилонъ. Молитвата на ангелитѣ за Вавилонъ е сгодна и за Византия, която по-прѣди била щастлива, за да види своитѣ чеда отъ изтокъ до западъ, отъ югъ до сѣверъ събрани въ едно . . .“

Понататъкъ като отхвърля обвинението на Германа върху царя Теодора Дука и отрича да е далъ Теодоръ нѣкакво клетвено обѣщание на Теодора Ласкариса, Вардани свършва своя отговоръ съ съвѣтъ и пита Германа: „ще се съгласишъ ли ти съ това, че всѣки е длъженъ да обича Спарта, която той получилъ по жрѣбие и нека той не гледа на краищата на земята, но нека се задоволи съ своето, боейки се отъ Бога, почитайки собствения царь и любейки братята си.

При своята извънмѣрна скръбь ние имахме толкова много да ви пишемъ въ отговоръ на вашето неотдавна написано послание, донесено отъ прѣосвещения иерархъ амастридски, който ни се показа като ангелъ Божий, като слуга Христовъ и печатъ на великия патриархъ. Но нашата радость се съкрати, когато въ деня на събранието той се яви; той гледаше на насъ и ний на него, говорѣше и слушаше и нито той можа да ни убѣди, нито ний го убѣдихме. Той прѣдпочете да си отиде, безъ да стори нѣщо, отколкото да донесе опрѣдѣления актъ, утвърждаващъ ежедневното споменуване на твоето име и неговото провъзгласяване отъ всички, — актъ, който би билъ приетъ и отъ твоя велика светость“ [2]).

Възгледътъ на керкирския митрополитъ Георгия Вардани върху политическата и църковна независимость на западнитѣ страни е сжщиятъ, какъвто изказа и Хоматианъ. Споредъ двамата, раздѣлата между църквитѣ въ източното и западното царства се оправдава отъ обстоятелствата и се докосва не до догматитѣ, а само до административната страна на църковния животъ. Двамата желаятъ примирение съ никейския патриархъ на автономни начала, при условие патриархътъ да признае установилото се на западъ църковно положение. Амастридския митрополитъ, повидимому, билъ посрѣщнатъ отъ западнитѣ иерарси съ желание да се споразумѣе съ патриарха, и тѣ отстжпили на патриарха, като рѣшили да споменуватъ името на патриарха. Но това било само номинална зависимость, която не задоволявала патриарха.

---

[1]) Вардани има прѣдъ видъ цариградския патриархъ който тогава е живѣлъ въ Никея намѣсто въ законната столица на вселенския патриархъ — Цариградъ.

[2]) У Μαλλιαράκη, стр. 222—230.

Въ останалитѣ години на царуването на Теодора Дука не е извѣстно, да ли се продължавала полемиката между патриарха и охридския архиепископъ и другитѣ иерархически лица на западното царство или пъкъ настжпила пълна схизма между тѣхъ. Поне до 1232 год. неизвѣстно е да е имало нови опити на патриарха за унищожаване автокефалията на църквата въ западното царство или за възстановяване на своята юрисдикция въ своитѣ бивши епархии въ това царство.

Какъ и да било, до края на царуването на Теодора Дука охридската архиепископия била тѣсно свързана съ интереситѣ на епирската държава. Слѣдъ коронацията на Теодора, когато тя станала върховна прѣдставителка на църковната автономия на западнюто гръцко царстао, тя разширявала границитѣ на своя окржгъ заедно съ завоеванията на Теодора. Царството на Теодора слѣдъ 1225 год. се простирало отъ адриатическото и ионическото до черното море и отъ Скопие до бѣло море и хващало голѣма часть отъ Балканския полуостровъ — Епиръ, Тесалия, Акарнания, Албания, Македония безъ мелиишко, което както по-горѣ видѣхме Теодоръ оставилъ на зета си Слава, Тракия съ градоветѣ Ксанти (сега Скече), Димотика и Одринъ. Отъ островитѣ Теодоръ владѣлъ Керкира (сега Корфу). Всичкитѣ епархии на цариградския патриархъ, които се намирали по цѣлата тъзи територия, били присъединени къмъ автокефалната църква на епирското царство.

Охридската архиепископия била най-висока църковна инстанция за цѣлото царство, ареопагъ, гдѣто се разглеждали и рѣшавали брачни дѣла, наслѣдствени и имуществени спорове между лица отъ разни мѣста на държавата. Нѣщо повече: охридскиятъ синодъ заемалъ първо мѣсто въ самата сждебна администрация на държавата. Той играелъ роля на арбитраженъ сждъ въ цѣлото западно гръцко царство. Самъ Теодоръ Дука признавалъ и поддържалъ тоя авторитетъ на охридската архиепископия. Самъ той е изпращалъ до Хоматиана тжжещитѣ се лица за разрѣшаване на тѣхния споръ. Така напр. по негова поржка билъ разгледанъ спорътъ между вериеца Корифина и Лева Кападакия за лозето въ мѣстностьта Лозица. [1]) Други случай. Вуйчото на примикиропулитѣ Серия и Никифора оставилъ слѣдъ смъртьта си двѣ малолѣтни дѣца. Слѣдъ нѣкое врѣме тя и дѣцата й отъ първия мжжъ умрѣли. Слѣдъ смъртьта имъ се появилъ споръ между братята примикиропули и Теодора Косея относно това, кой има право да наслѣди имуществото на умрѣлитѣ дѣца. По поржката на Теодора Дука, това дѣло било внесено въ охридския духовенъ сждъ, гдѣто засѣдавалъ и лично заинтересуваниятъ съ дѣлото керкирски митрополитъ Георгий Вардани. [2]) Характеренния е и тоя случай. Четирма жители на г. Верия (сега Караферия) севастътъ Георги Педиадитъ и архонтитѣ Иоанъ Плитъ, Андроникъ Скутариотъ и Валъ (Василъ) Еврипиотъ заедно съ счетоводителя на

[1]) Pitra VII, 393—396.
[2]) Ib. 135—142.

верийския дукъ Вала Джама, зетъ на царь Теодора Дука, по поржка на верийския дукъ, се явили прѣдъ Хоматиана въ охридския духовенъ сждъ за разрѣшаване на спора имъ съ Елена, жената на умрѣлия Георги Еврипиотъ. [1])

Даже слѣдъ произнесено отъ царския сждъ рѣшение недоволната страна се обрѣщала до охридския синодъ съ молба да разгледа неговото дѣло отново и да даде своето рѣшение, което за спорещитѣ имало вече безапелационенъ характеръ. Напр. керкирскиятъ житель Константасъ, безпокоенъ и слѣдъ царското рѣшение отъ своя вуйчо по майка Макрониколай, който изявявалъ претенции за дѣлежъ на майчиното му наслѣдство, дошълъ въ Охридъ и се обърналъ до синода да разрѣши окончателно спора му съ Макрониколая. [2])

Сами жени дохаждали въ Охридъ отъ далечни страни за разглеждане на тѣхнитѣ тжжби, напр. жителката на г. Верия Зоа нѣмала довѣрие въ мѣстния сждъ и се отправила въ Охридъ да получи законно рѣшение на своя споръ съ зета си по дъщеря Иоана Пира. [3])

Епископи, които прѣко зависѣли отъ митрополитъ, се обрѣщали направо до охридския архиепископъ за разясняване и рѣшаване на нѣкои църковенъ въпросъ. Анактарополскиятъ епископъ се обърнали направо до архиепископа охридски по въпроса за това, каква епитимия трѣбва да бжде наложена на единъ анагностъ, който неволно убилъ човѣкъ, и единъ дяконъ, който участвувалъ въ сражение и заклалъ мнозина. Подвѣдомствениятъ пъкъ на навпактския митрополитъ ботротски епископъ молилъ охридския синодъ да му разрѣши спора съ игумена на патриаршеския ставропигиаленъ монастиръ до влашкото село Хотѣхово. Слѣдъ смъртьта на свещеника на това село игуменътъ агитиралъ и каралъ селенитѣ да отиватъ да се черкуватъ не въ своята църква, а въ църквата на монастиря.[4])

Къмъ всичко туй трѣбва да се прибави, че въ послѣднитѣ години на Теодора, заедно съ проникването на влиянието на Теодора въ Сърбия, охридската архиепископия отново добила ржководно значение за сръбската църква. Тогавашниятъ сръбски краль Стефанъ Радославъ се намиралъ подъ влиянието на своята жена Ана, дъщеря на Теодора Дука, и до толкова билъ надъханъ съ гръкофилски духъ, че се подписвалъ *Στέφανος ῥὴξ ὁ Δούκας*. [5]) Отъ него има цѣлъ редъ канонически и литургически въпроси до охридския архиепископъ Хоматиана, който му отговаря на всѣки въпросъ по-отдѣлно на проста гръцка рѣчь. Може да се допусне, че въ писмото си, [6]) въ което изложилъ своитѣ въпроси, или въ друго специално писмо Радославъ засѣгналъ въпроса за схизмата между сръбската

[1]) ib. 105—118.
[2]) Ib. 397—402.
[3]) ib 197—204.
[4]) ib. 339—350.
[5]) Ib. 686.
[6]) Това писмо не е запазено; за въпроситѣ на Радослава ние знаемъ отъ отговора на Хоматиана.

църква и охридската архиепископия и молилъ послѣдната да приеме сръбската църква въ общение. Да ли Радославъ формално подчинилъ сръбската архиепископия на охридската, не е извѣстно. Иричекъ [1]) допуска това и заминаването на архиепископа Сава въ Иерусалимъ обяснява съ тая промѣна въ положението на сръбската църква. Но намъ ни се чини по-вѣроятно, сръбската църква да е била поставена при Радослава само въ морална зависимость отъ охридската архиепископия, именно въ такъва, въ каквато били навпактскиятъ, керкирскиятъ и други митрополити на цариградската патриаршия въ епирското царство. Обръщането на Радослава съ църковни въпроси до охридския архиепископъ се обяснява съ високия канонически авторитетъ на Димитрия Хоматиана. Самиятъ тоя фактъ показва, че сръбската църква имала свой още неусъвършенствуванъ битъ и вжтрѣшна независимость: Радославовитѣ въпроси произлизали отъ неговото желание да изправи нѣкои недостатъци въ живота на сръбската църква и да я приближи по благоустройство до гръцката; Хоматианъ пъкъ му отговаря като наставникъ, безъ нѣкакъвъ видъ на върховенъ духовенъ началникъ на сръбската църква. Даже обстоятелството, че Радославъ самъ се грижи за благоустройството на сръбската църква и за благочинието на сръбското богослужение, дава основание да се допусне, че Радославъ пратилъ писмото си съ литургическитѣ и каноническитѣ въпроси до Хоматиана въ туй врѣме, когато сръбскиятъ архиепископъ Сава отсжтствувалъ, и на Радослава лежала върховната грижи за църквата на своето кралство. А заминаването на Сава за Иерусалимъ може да се обясни изобщо съ гръкофилската политика на неговия племеникъ Радослава, която Сава не могълъ да търпи, понеже той билъ типъ на сръбски националистъ и върховенъваждъ на партията, която ратувала за самобитното развитие на сръбския народъ. Въ всѣки случай Сава не могълъ да търпи моралното надмощие на охридския архиепископъ, съ когото той се намиралъ въ неприязнени отношения и врѣменното му отдалечаване отъ Сърбия може да се счита за мълчаливъ протестъ.

Съ една рѣчь, царуването на Теодора Дука може да се нарече *златенъ периодъ* въ историята на охридската архиепископия. За съжаление само, че охридската църква не видѣла още единъ пжть такъвъ величественъ блѣсъкъ, защото на нейния прѣстолъ не седѣлъ вече другъ вѣнцедатель архиепископъ, какъвто е билъ Димитрий Хоматиянъ.

(Слѣдва).

---

[1]) История срба. 290.

Г. Баласчевъ.

Заемането върховната власть у старитѣ българи.

I

Языческо и християнско врѣме на първата българска държава.

Историята заварила българския народъ *(τὸ τῶν Βουλγάρων ἔθνος*, Theoph, p. 544 ed. Bonn.), начело на свой владѣтель, който носелъ титлата *хаганъ* или *ханъ* (*Βατβαϊ—αγάν* Theoph. cod. vaticanus 155); а по-сетнѣ *канъ евеггю* т. е. *великъ канъ*. *Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος ἐστιν Ὠμορτὰγ κανὰς ὑβιγί,* стои въ Омортаговитѣ каменни надписи). Тъй че, языческитѣ българи още прѣди идването на Балканския полуостровъ, подобно на западно-азиатскитѣ си съсѣдни народи, сж били достигнали до такъва културна степень на развитието, щото немогли вече да си прѣдставатъ държава безъ върховенъ господарь или *канъ*. Народътъ пъкъ се състоялъ отъ множество *родове* или *племена (φυλαὶ* или *γένη*, или *γενεαί)*, начело на които стоялъ родоначалникъ *(φυλάρχης* или *γενεάρχης)*. Историческитѣ паметници: иманикътъ на старобългарскитѣ владѣтели, както и старобългарскитѣ каменни надписи, наброяватъ редица такива стари родове, отъ които едни създали династии, а други сж се отличили въ разни военни походи. Така напримѣръ въ Именика четемъ: Есперихъ . . . род ємоу Доуло Гостоунъ . . . род. ємоу Ерми. Бинеxъ . . . род ємоу Оукиль. Кормисошь . . . родъ ємоу Вокиль. Телець . . . род ємоу Оуганнъ. (Минало кн. I стр. 96). А въ каменнитѣ надписи се намиратъ сжщо тъй названия на родове или племена имено: *Кубиаръ (ἦτον δὲ γενεᾶς κουβιάρης) Чакагаръ* или съ метатеза *Качагаръ (Κατζαγάρης) (ἦτο δὲ γενεᾶς Τζακαγάρης); Киригиръ (ἦτον δὲ τὸ γένος αὐτοῦ Κυριγήρ.). Ермиаръ (ἦτον δὲ γενεᾶς Ἐρ [μιάρης])* и пр. При туй имаме извѣстия, че даже и въ военнитѣ лагери старобългарскитѣ войски се разпрѣдѣляли по родове и племена. (Въ тактиката, която се приписва на императора Маврикия). Всѣки родоначалникъ прѣдставлявалъ своя родъ на общото събрание на родоветѣ, което византийскитѣ писатели ричатъ конвентъ *(κομμένδον ποιήσαντες οἱ Βούλγαροι* Theop.

р. 669). Събранието се свиквало, когато се появявала нужда да се разрѣшаватъ важни държавни работи. Изглежда, че прѣдставителитѣ на родоветѣ сж съставлявали болярското съсловие По виднитѣ отъ болярит ѣ се наричали *велики* боляри; тѣ сж прѣдвождали и войскитѣ на родоветѣ си.*)

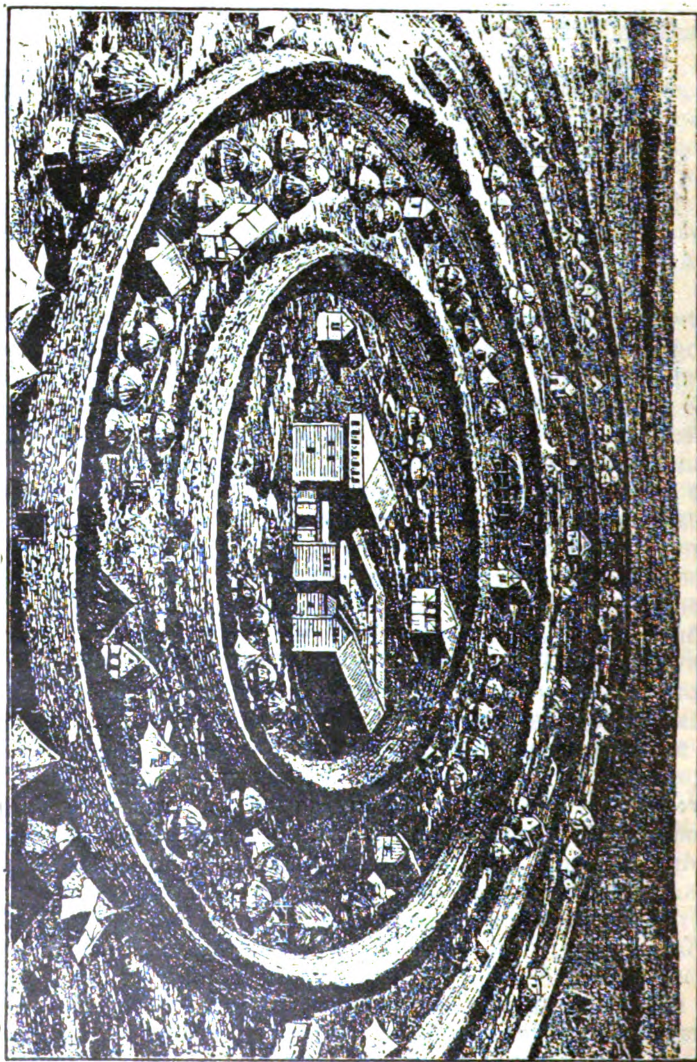

Аварски хрингъ споредъ Garnier.

Понеже аваритѣ били сродно племе съ българитѣ то и постройката на тѣхнитѣ хрингове сж имали сходство съ българскитѣ *аули*. Плисковскиятъ (при с. Абоба) грамаденъ чергарски лагеръ, който обѣмалъ 25 квадратни килом. е билъ снабденъ съ четвъртитѣ ровъ и насипъ и съ укрѣпени постройки по срѣдата. Съграждането на абобската *аула* при Шуменъ трѣба да се отнесе къмъ IX—X вѣкъ.

*) Дванадесеть велики боляри начело съ Валдимера, синътъ на Бориса, сж попаднали въ пленъ въ мжчнопроходимитѣ мѣста на Сърбия, когато изкали да завладѣятъ земитѣ на князъ Мунтимира и братята му.

Шестима отъ великитѣ боляри съставлявали висшиятъ съвѣтъ въ държавата, *(οἱ ἔξ Βολιάδες οἱ μεγάλοι.* Conts. Porphirog., De cerimon. aulae byzant. p. 681) за здравието на които споредъ тогавашната етикеция запитвалъ византийскиятъ логотетъ. Нъ имало и други боляри вжтрѣшни и външни *(καὶ οἱ λοιποὶ οἱ ἔξω Βολιάδες)* т. е., такива, които живѣели вънъ въ областитѣ на държавата и вжтрѣ въ ханската *аула,* въ неговия дворъ.**)

Нъ освѣнъ болярското съсловие нѣкои учени допускатъ, че у старитѣ българи имало и по долна класа, така наречена *багаини (Βαγαινοῦς).* Слѣдъ ханътъ съ висшата власть разполагали шесть велики боляри, които византийскитѣ писатели поставятъ на равно съ византийскитѣ логотети и даже ги назиаватъ съ сжщото име. Нѣкои отъ боляритѣ като висши държавни сьновници се титулиратъ на старобългарски язикъ: *кавкани,* други *таркани,* трети *жупани, копани* и пр. А заслужили личности на държавата въ военно врѣме и отъ двѣтѣ съсловия получавали почетно звание *боготуръ Βογοτουρ* богатиръ. Каква роля е играялъ въ сждбинитѣ на държавата самия народъ, знаемъ твърдѣ малко този ръпросъ до сега не е бивалъ подлаганъ на сериозни научни проучвания, защото извѣстията сж съвсѣмъ осксждни. Знае се само, че византийския логотетъ, когато запитвалъ споредъ етикецията за здравието на българския господаръ, господарката, висшитѣ сановници и пр. питалъ изобщо и за здравието на народа, именно: *Πῶς ἔχουσι τὸ κοινὸν τοῦ λαοῦ;* значи народътъ е билъ отчасти зачитанъ, както и трѣба да се очаква. Отъ всичко изложено до тукъ може да се направи заключение, че старобългарското държавно управление прѣзъ язическото врѣме включително първата християнска държава, е било строго монархическо, а държавния строй е билъ чисто аристократически.

* * *

Ще прослѣдвамъ тукъ по отдѣлно какъ се е заемала върховната власть отъ всѣки единъ господаръ първо въ язическо врѣме, а подирѣ и въ християнското.

**) Такива аули или дворове имало нѣколко изъ България; за тѣхъ се учимъ както отъ каменитѣ надписи, тъй и отъ византийскитѣ историци; *ἐποίησεν αὐλὴν εἰς τὴν Τούτζαν* или *εἰς τὸν παλαιὸν οἶκον.* Минало ки. IV стр. 333—334; *ἕως τὴν αὐλὴν μου τὴν ἀρχαίαν* Минало III 225. А у, Theoph. p. 436 стои: .. *εἰσῆλθεν εἰς Βουλγαρίαν ἕως τοῦ Τζίκας καὶ βαλὼν πῦρ εἰς αὐλάς;* а у Кедрина четемъ: *καὶ τὴν τοῦ Κρούμου παρειληφέναι αὐλὴν (οὕτω γὰρ τὴν τοῦ σφῶν ἀρχηγοῦ οἱ Βούλγαροι ἐκάλουν κατοίκησιν).* Cedr. ed. Bonn. t. II. p. Прѣзъ язическото врѣле аулитѣ замѣнявали столицата. Вслѣдствие на държавния си строй язическитѣ българи, както и другитѣ съсѣдни на тѣхъ народи, които имали сжщитѣ държавни наредби, не чувствували нужда отъ столица, подобна на византийската, кждѣто сж били съсрѣдоточени учрѣжденията на държавата. Между туй Ѳ. Успенски, Bury, В. Златарски и други приематъ, че българитѣ още въ язическото си врѣме имали сж столица. Отъ горѣнаведенитѣ обаче цитати не може да става и дума за столица до приемането на християнството, както туй изяснихме още въ III кн. на *Минало.*

Върховната власть се наслѣдвала възъ основа или на *индивидуалния* принципъ, или пъкъ на *колективния*, не е било още тогава извѣстно и *замѣстничеството*. И двѣтѣ начала намѣрили практическо приложение въ стара България.

Владѣтелската династия отъ родътъ *Доуло* е дала легендарнитѣ Авитохолъ, Ирникъ и историческитѣ Органъ, Курьтъ (Кубратъ), Мезмѣръ, които управлявали оттатъкъ Дунава въ *Черноморска България.* Аспарухъ, който прииде на страну Дунаіа, Тервелъ, Севаръ и пр. владѣели до Балкана. Въ лицето на всички тѣзи старобългарски господари изглежда, че е застжпено индивидуалното начало. Старитѣ българи знаяли и владѣтелски замѣстници. *Гостунъ*, споредъ Именика, произхождалъ отъ рода Ерми и билъ замѣстникъ и като такъвъ управлявалъ Черноморска България двѣ години до възкачването на Органа на българския прѣстолъ. Но подиръ смъртьта на Кубрата намираме вече Понтийска България раздѣлена между петьтѣ му синове, подобно на Атиловата държава, която по прѣди сжщо тъй била подѣлена между синоветѣ му. Тукъ виждаме вече приложенъ колективния принципъ, който намѣрилъ мѣсто, навѣрно, вслѣдствие тогавашнитѣ политически условия, въ които се намирала Кубратовата държава. Тя била твърдѣ обширна, напълно освободена отъ прѣдишното аварско иго и станала силна и могжща държава. „При разпадането на аварската сила, пише напослѣдъкъ К. Иречекъ, ченоморскитѣ хуни или българи играятъ голѣма роля". (C. Jireček, Geschichte der Serben стр. —). Курбатъ ханътъ на хуногундуритѣ, братанецъ на Органа, слѣдъ нѣколко побѣди надъ аваритѣ, изпратилъ пратеници до императора Хераклия, които сключили миръ съ българитѣ до живота си. Доволенъ отъ това Хераклий му изпратилъ скжпи дарове и го отличилъ съ титлата *патриций.* Но владѣтелския родъ *Цоуло* билъ измѣстенъ отъ родътъ *Вокилъ* безъ да се знаятъ сжщинскитѣ причини. Обаче и прѣзъ управлението на хана Кормисоша ставали бъркотии въ България; може би поради първото поражение нанесено на българитѣ до границата (760 г.) при крѣпостьта Маркелъ. Тогава негодуващитѣ българи избили цѣлия родъ *Вокилъ* и провъзгласили за свой ханъ гордия и мжжественъ Телечъ който произкождалъ отъ рода *Угаинъ*. Но военната несполука на Анхиалското поле, кждѣто билъ разбитъ отъ византийцитѣ Телечь, дала поводъ да се свика болярски *комендъ* (събрание), който отнелъ прѣстола отъ Телеча и го убилъ заедно съ съмишленицитѣ му. Болярския съборъ тогава избралъ Шабинехъ (Савинъ) за ханъ, който билъ зетъ на Кормисоша. Но понеже той стжпилъ въ прѣговори сь Византия, свикания наново съборъ отъ болярitѣ строго осждилъ поведението на Савина, като казвалъ, че по негова вина България ще се пороби отъ Византия. *Τοῦ δὲ Σαβίνου εὐθέως ἀποστείλαντος πρὸς τὸν βασιλέα, καὶ ζητοῦντος*

παῆσαι εἰρήνην, κομμένδον ποιήσαντες οἱ Βούλγαροι ἀντέστησαν τῷ Σαβίνῳ στερρῶς, λέγοντες ὅτι διὰ σοῦ ἡ Βουλγαρία μέλλει δουλοῦσθαι τοῖς Ρωμαίοις. Theoph. p. 669. Изплашения Шабиннехъ избѣгалъ въ Месемврия и оттамъ заминалъ за Цариградъ. Поради тѣзи династически раздори, тогава се дало възможность на Византия за пръвъ пѫть да се намѣси въ вѫтрѣшнитѣ работи на България. Новоизбраиия Паганъ или Ба-ганъ успѣлъ да склони болярнтѣ да се сключи миръ съ Византия. Но българскитѣ пратеници не били приети въ Цариградь. Императоръ Константинъ V прѣдприелъ новъ походъ противъ България, придружаванъ отъ Шабинеха, но намѣрилъ укрѣпени балканскитѣ проходи съ български войски. Туй е най ясно доказателство, че по онова врѣме южната граница на България достигала вече близо до тракийската равнина. Па-ганъ тогава поискалъ свиждане съ императора, което и станало. Императоръ Констгантинъ, до когото седѣлъ Шабинехъ, сключилъ миръ съ българитѣ, като се прѣдвиждало, щото и Шабънъ да изпрати въ България свой *замѣстникъ-съуправитель* на Па-ганя. За такъвъ билъ назначенъ Уморъ отъ родътъ *Укилъ*. Па-ганъ търпѣлъ Умора само четиредесеть дни и послѣ го изгонилъ. Слѣдъ него ханствувалъ Токту, а подирѣ Телерихъ (Церигъ), който избѣгалъ сѫщо тъй въ Цариградъ, защото узналъ, че болярнтѣ изкали и него да убиятъ. На негово мѣсто билъ избранъ Кардамъ. Историята мълчи за неговия родъ. Той е билъ много войнственъ, ако и да билъ доста старъ. Подиръ него седналъ нь българския прѣстолъ славниятъ Крѫмъ или Крумъ. Нѣкои приематъ, че той е билъ родоначалникъ на нова династия, но нѣма свѣдѣния за такъво нѣщо, нито пъкъ за рода на Крума. Споредъ пролозитѣ и мѣсецесловътъ на Василия Българоубиецъ, Крѫма наслѣдилъ *Цокъ* безбожни, а въ прологътъ четемъ: *„Круму же злѣ животъ извергшу Дукумъ началіе прижтъ и тому умершу Диценгъ войвода бысть надъ Болгары.“* Но съврѣменнитѣ историци отхвърлятъ тѣзи легендарни извѣстия и считатъ за прѣкъ наслѣдникъ на Крѫма великия му синъ Омъртагъ, когото наслѣдилъ третия му синъ Маламиръ. Значи заобиколени били двата по-голѣми сина, Енработа и Звиница. За първия синъ се знае, че съчувствувалъ на християнитѣ въ българската държава. Но не ни сѫ извѣстни сѫщинскитѣ причини за лишаванието на Енработа отъ прѣстола. Слѣдь Маламира наслѣдилъ българския прѣстолъ неговиятъ братанецъ, синъ на Звиница, по име Прешиамъ. Сѫщо тъй не ни сѫ извѣстни причинитѣ за възкачването на Прешиама. Може би да е нѣмало прѣки наслѣдници или пъкъ по неспособность били заобиколени прѣкитѣ наслѣдници. Слѣдъ него приелъ владѣтелската власть неговиятъ синъ Богоришъ, (Борисъ I) който прѣзъ послѣднитѣ години на живота си отстѫпилъ доброволно прѣстола на най-стария синъ Валдимера, а самъ той

се прѣдалъ на молитва и благочестие. Но тъй като Валдимеръ се обявилъ противъ християнството, Борисъ внезапно излѣзълъ отъ мънастиря и съ помощьта на боляритѣ християни го свалилъ отъ прѣстола, защото се връщалъ къмъ поганство и прѣдалъ върховната власть на третия си синъ Симеона Велики. Безъ да се знае точно по какви съображения и Симеонъ отстранилъ отъ прѣстолонаслѣдието първородния си синъ Михаила, когото изпратилъ въ мънастиръ и прогласилъ за наслѣдникъ втория си синъ Петра I. Нѣкой прѣдполагатъ, че тукъ имало женско влияние, нъ е много мжчно да се установи такъво нѣщо. Него наслѣдилъ първородниятъ му синъ Борисъ II, послѣдниятъ може би отъ родътъ на силния Кардамъ, на Крума и Омъртага. Слѣдъ кратко управление Борисъ II, безъ съмнѣние, поради отпадъка на воинствения духъ на българитѣ отъ смекчителното влияние на християнското учение, биде плѣненъ отъ визан. императоръ Иоанъ Цимисхи и публично въ Цариградъ лишенъ отъ царското достоинство. Тогава голѣма часть отъ източното българско царство се присъединило къмъ византийската империя.

Между туй слѣдъ смъртьта на Петра I (969 г.) голѣма часть отъ западна България се отдѣлила отъ източната. Начело на тази държава застанали четирмата синове на комеса Никола и жената му Рипсимия, чието владѣние се намирало въ областьта Мокра, кждѣто било настанено бързяшкото словѣнско племе. (*Τῶν μέγα δυνηθέντων κόμητος ὄντες παῖδες Νικόλαος ὀνομαζόμενος μητρὸς Ῥιψίμης. B.* Prokić, Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes, cod. Vindobon. hist. graec. LXBIV München, 1906). Вѣтхозавѣтнитѣ имена били тогава модни за новопокрѫстенитѣ българи — Давидъ, Моисей, Ааронъ и Самуилъ. Възъ основа на задружното ли начало, което сжществувало у словѣнитѣ или пъкъ за туй, че и четирмата се борили еднакво за освобождението на западна България, отъ Византия изпърво всички братя владѣели и управлявали задружно държавата си. Но най-голѣмиятъ братъ билъ убитъ отъ власи катунари въ планинската мѣстность между Костуръ и Прѣспа, наречена „красивитѣ джбове". Мойсей пъкъ падналъ отъ по-рано при обсадата на крѣпостьта Сѣресъ, убитъ отъ камъкъ, хвърленъ срѣщу него отъ градската стѣна. Ааронъ искалъ самъ да управлява, а понеже билъ и привърженикъ на Византия,, билъ убитъ съ цѣлия родъ отъ Самуиля при мѣстностьта Размѣтаница (Дупнишко) и тогава Самуилъ станалъ самъ монархъ на цѣла България пише Кедринъ (*καθίσταται μόνος μόναρχος ὁ Σαμουήλ*) Тази послѣдна династия отъ първото българско царство може да се нарече *Николо-Рипсимиева.* Слѣдъ трагичната смърть на царь Самуиля върховната власть заелъ по-наслѣдствено право синъ му царь Гаврилъ Романъ, който слѣдъ кратко царуване билъ убитъ отъ братовчеда си Иванъ Владиславовъ. Той незаконно за-

грабилъ царския прѣстолъ. Но и Владиславъ не царувалъ дълго, зашото при обсадата на градъ Дурацо — (Драчъ) 1017 г. падналъ въ сражението съ византийския стратегъ Никита Пегонитъ. Съ него се свършила и Николо-Рипсимиевата династия, тъй като България била покорена отъ Василия II Българоубиеца.

Отъ изложеното до тукъ става ясно, че въ балканска България висшата власть се наслѣдвала изключително по индивидуалното начало, и задружния принципъ не намѣрилъ достжпъ. Но индивидуалното начало не се прилагало, нито възъ основа *на закона за сенйората*, нито пъкъ по *закона за майората*, Споредъ първия законъ, трѣбало да наслѣди владѣтелския прѣстолъ най стариятъ членъ на владѣещия родъ или династия и въ такъвъ случай братътъ на владѣтеля е можалъ да изключи отъ наслѣдството синоветѣ му. А по закона за майората се падало да вземе прѣстолонаслѣдието първородениятъ синъ на владѣтеля. Обаче прѣзъ първата българска държава, ако и да забѣлѣзваме, че висшата владѣтелска власть се заемала по *наслѣдство*, *изборъ* и *завѣщание*, но почти винаги строго се пазело, щото прѣстола да падне въ ржцѣтѣ на най-способния членъ отъ владѣещия родъ, като се лишавали неспособнитѣ, въпрѣки правото си, отъ прѣстолонаслѣдието, както женскитѣ потомци и вдовицитѣ на владѣтелитѣ. Неспособнитѣ прѣдставители на върховната власть отстранявали се отъ нея, и за да не прѣчатъ на правилното развитие на държавния животъ бивали погубвани съ цѣлия си родъ. Но при все туй се вижда, че често пжти волята на върховния господарь имала голѣмо значение, както въ управлението на държавата, тъй и при наслѣдването на висшата власть. Господарьтъ можелъ да я завѣщава, комуто искалъ, нъ трѣбало прѣди всичко да спази едно условие именно, наслѣдникътъ да бжде способенъ и добъръ военачалннкъ, защото иначе бивалъ изложенъ на опасностьта да загуби върховната си власть отъ силната язическа аристокрация, която внитателно слѣдила за туй. Нъ това влияние на аристокрация съ приемането на християнството почнало да ослабва, защото християнското учение и нововеденията, които послѣдвали отъ него, засилвали постепенно абсолютизма въ България. Тогава и българитѣ възприели напълно византийския възгледъ, че властьта на господаря е дадена отъ Бога, възгледъ, който всѣкога се подържалъ и разпространявалъ отъ църквата.

Прѣстолонаслѣдието прѣзъ второто българско царство.

Заемането върховната власть у българитѣ прѣзъ второто българско царство се различава отъ онова на първото

язическо. Устройството на българската държава отъ началото на XIII в. и нататъкъ е било съвсѣмъ друго. Тогава имало разлика даже и въ етническия съставъ на държавата, който е билъ другъ, както и културата. Имаме свѣдѣния, които говорятъ, че Василий Българоубиецътъ, слѣдъ завладяването и на западното царство, изгонилъ отъ България войнственитѣ българи, потомцитѣ на хуногундуритѣ, и ги поселилъ въ долна Мизия по течението на р. Дунавъ. *Χρόνοις μέντοι ὕστερον ὁ Βασιλεὺς Βασίλειος ὁ Βούλγαροκτόνος μετὰ πολλὰς τὰς μάχας τέλος ἐξέτριψε καὶ ἐδουλώσατο τούτους. Καὶ τῆς μὲν χώρας τοὺς ἐναπολειφθέντας ἐξορίστους πεποίηκεν ἐν τῇ παρὰ τὸν Ἴστρον κάτω Μυσίᾳ τὸ δε ὄνομα καθάπερ ἄλλο τι μνημεῖον ἐκείνων ἐναπολέλειπται τῇ ἀρχιεπισκοπῇ (πάσης Βουλγαρ)* Niceph. Greg. t. I p. 25 ed. Bonn.

Така че, за кжсо врѣме въ територията на старото българско царство прѣобладавало словѣнското население, на което се прикачило името българи. Това население отъ военна точка зрѣние не прѣдставлявало сериозна опасность за Византия. По туй врѣме и християнството било проникнало и пуснало дълбоки корени навсѣкждѣ изъ България и смегчило доста много нравитѣ на словѣнското население. Нъ скоро започнали нахлуванията първо на печенежкитѣ орди, а подирѣ и на куманскитѣ, които се настанили въ България на постояно мѣстожителство и приели християнството. Това пъстро население въ България е извѣстио на тогавашнитѣ историци подъ название *(τὰ ἔθνη τῶν Μυσῶν)* „мизийскитѣ народи", както е въ надписътъ на фасадата на св. София въ Охридъ. *Καὶ τὴν τῶν Μυσῶν καὶ τῶν Βουλγάρων δυναστείαν εἰς ἓν συνάψουσιν ὡς πάλαι ποτὲ ἦν.* Nicet. Chon. 489.

Сто и шестьдесеть и осъмъ (168) годишно пъкъ византийско владичество въ България дало възможность да проникне напълно византийския държавенъ строй съ всичкитѣ институти и то повече на византийска почва. Въ България официално дѣйствували вече византийскитѣ свѣтски закони, и църковнитѣ канони.[1]) Затова принципиална грѣшка се правила отъ всички историци, които досега сж разгледвали и свързвали държавния строй на първото българско господарство съ онова, отъ второто. Прѣдвидъ на всичко туй и прѣстолонаслѣдието прѣзъ второто царство получава другъ характеръ, почти византийски. Нека го прослѣдимъ тукъ.

Къмъ 1286 г. политическото положение на Византия благоприятствувало на българското робско болярство да отърси византийското иго. Начело на революционното освободително

[1]) Къмъ срѣдата пъкъ на XIII вѣкъ, 1262 г. русинътъ Яковъ Светослъвъ, български деспотъ, изпратилъ отъ България въ Русия на Киевския архиепископъ Кирила, кормчията.

движение заставатъ двама болярски сина Петъръ и Асѣнь· които привлекли на своя страна и висшето духовенство. Видинскиятъ гръцки митрополитъ по желанието на братята ржкоположилъ единъ свещеникъ за Търновски архиепископъ, който се нарекълъ Василий. Духовенството въ новопостроената отъ тѣхъ черква св. Димитри, провъзгласило и вѣнчало двамата братя за царе на българитѣ (*εὐκτήριον ἐδείμαντο οἶκον ἐπ' ὀνόματι Δημητρίου τοῦ καλλιμάρτυρος*. Nicet. Chon. p. 485),

Нъ по важно е, че цѣлия народъ изпърво несъчувствувалъ на възстанието, а сега вече като единъ човѣкъ се въоржжилъ срѣщу Византия. *Ὑπὸ θεοπρόπων οὖν τοιούτων ὅλον τὸ γένος ἐξομιληθέντες τῶν ὅπλων ἅπαντες γένονται*. Nic. p. 486.

Двѣ поражения, нанесени на гърцитѣ въ балканскитѣ тѣснини обезпечили по-нататъшното сжществувание на подновено второ българско царство. Въ първото сражение билъ разбитъ военачалникътъ кесаръ Иоаннъ Кантакузенъ. Цѣлиятъ византийски военenъ лагеръ падналъ въ ржцѣтѣ на българитѣ заедно съ красивитѣ одежди на главнокомандующия, които Петръ и Асѣнь тутакси облекли и се явили прѣдъ войскитѣ си. Съ туй тѣ подигнали много военния духъ на армията си.[1]) Втората битка станала нѣкждѣ изъ Шипченския проходъ. Тамъ била унижтожена по-голѣмата часть отъ византийската войска, която се прѣдвождала отъ самия импе· раторъ Исаакъ II Ангелъ. Останкитѣ отъ войскитѣ за нѣколко дни считали императора за изгубенъ, нъ съ голѣма мжка Исаакъ съ уцѣлелия си отрядъ се върналъ прѣзъ Крънъ въ Боруй (Стара-Загора). И тогава българитѣ плѣнили цѣлия лагеръ на гърцитѣ и императорскитѣ скжпоцѣнни вещи, който като трофей повече отъ половинъ вѣкъ, украсявали българскиятъ палатъ въ Търново до открадването имъ отъ избѣгалия Асѣна III, които ги повърналъ на Византия.[2])

Тогава българската властьта подѣлятъ двамата братя.

По-голѣмиятъ отъ тѣхъ Петъръ се установява като господарь на старата столица Прѣславъ, а войнствениятъ Асѣнь I остава въ силната балканска крѣпость Търново, която отъ края на XII в. почва за пръвъ пжть да става извѣстна и то благодарение на силно укрѣпеното си мѣстоположение, става

---

[1]) *Νικηθέντων οὖν οὕτω τῶν Ῥωμαίων καὶ φευγόντων, ἡρπάγησαν παρὰ τῶν βαρβάρων αἱ κατοῦναι καὶ τὰ χρυσοϋφῆ ῥοῦχα τοῦ Καίσαρος, τὰ μετὰ τῶν γερονέων χρωμάτων σεσημειομένα, καὶ τὰ φλάμουλα, ἅτινα καὶ ἐνεδύσαντο ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἀσὰν προπορευόμενοι ἔμπροσθεν τοῦ στρατοῦ αὐτῶν*, Nic. p, 490.

[2]) *Τὰ γὰρ τῆς Βασιλείας τῶν Βουλγάρων πράγματα, ἃ δὴ καὶ κάλλιστ' εἶχον ἐκ Ῥωμαίων λαβόντες ἡττημένων τὸ πάλαι στρατηγοῦντος τοῦ Βασιλέως Ἰσαακίου καὶ γ' ἐνέκειντο τεθησαυρισμένα κατ' αὔχημα μᾶλλον ἢ κατὰ χρείαν, ταῦτα δὴ καὶ ὅσον ἦν ἄλλο φόρτος εὐκόμιστος ἐν ἀφανεῖ περισχόντες σάκκους καὶ τῆς πόλεως (Τιρνόβου) ἐκβαλόντες νυκτὸς*,, . . . G. Pahym. p. 448.

българска столица, центъръ на политическия и културенъ животъ на българитѣ. Отъ тогава св. Димитри става патронъ на българитѣ и се изобразявалъ, както на царскитѣ моливдовули, тъй и на монетитѣ.*) Но скоро пада убитъ Асѣнъ, безъ съмнѣние отъ завистьта на болярското съсловие посрѣдствомъ Иванка, който станалъ тѣхно оръдие. Тѣ не могли да гледатъ единъ вчерашенъ болярииъ да се величае съ царска корона. Такива работи ставали редовно и въ Византия. Защо ли да не ги вършели тогава и българитѣ! Третиятъ братъ отъ сѫщата фамилия Калоянъ, който наслѣдилъ властьта, мистериозно бива убитъ отъ своя пълководецъ, куманинътъ Манастра тъкмо при обсадата на гр. Солунъ. Тогава и върховната власть, и жената на убития, заграбилъ сестриния му синъ *Борилъ*. Законниятъ наслѣдникъ Иванъ Асѣнъ II, ако и малолѣтенъ, нъ съ помощьта на роднини успѣлъ, да избѣга въ Русия. (*Τὸν δὲ τοῦ 'Ασὰν παῖδα Ἰωάννην ἀφήλικα ὄντα ἔτι κρύφα τις λαβών, . . . ἐπὶ τοὺς Σκύθας κεχώρηκεν.* Acrop. p. 26.) Бунтовническия кипежъ между болярите все си продължавалъ.

Асѣнъ II, щомъ като порасналъ, се явилъ въ България съ спомагателенъ руски и кумански отрядъ съ цѣлъ да заеме царското си наслѣдство.**) Часть отъ болярите тогава се присъединили къмъ Асѣна II, който можалъ да разбие Борила да го плѣни и ослѣпи. Всичко туй станало чисто по византийски. Може би негодуванието срѣщу Борила да е порасналo и поради гонението на богомилитѣ. Прѣзъ Калояновото врѣме и онова на Асѣна II българската държава въ административно отношение била раздѣлена по византийски образецъ на отдѣлни области. Тѣ сж изброени въ грамотата на Асѣна II, дадена на дубровнишкитѣ търговци. И дворътъ, особено при последния, билъ нареденъ по византийски образецъ, съ логотетъ, севастократоръ, епикерни и пр. Слѣдъ смъртьта на Асѣна II взелъ прѣстола 9 год. му синъ Калиманъ I или Коломанъ отъ първата жена на Асѣна II маджарка, и то съ настойници. Но скоро и той умрѣлъ; разчуло се, че билъ отровенъ. Тази мълва дала поводъ на никейския императоръ Иоана Ватацъ да наруши мирътъ съ българитѣ и да се впусне да присвоява български области въ южна Тракия и Македония. Тогава

---

*) Нито проф. В. Златарски, нито А. Ковачевичъ сж знаяли за сжществуванието на монети съ образътъ на царя и на св. Димитри. Тѣ скоро ще бждатъ обнародвани и трѣба да се отнесатъ на Калояна, комуто папата разрѣши да сече пари.

**) *Ὁ τοῦ 'Ασὰν υἱὸς Ἰωάννης φυγαδείᾳ χρησάμενος ἐπὶ τὰ τῶν Ῥώσων χωρεῖ, ἐκεῖσέ τε χρόνον ἐφ' ἱκανὸν διαμείνας, καὶ τινας τῶν συγκλίδων Ῥώσων σὺν ἑαυτῷ περιαγών, τὴν πατρικὴν ἀνακαλοῖται κληρονομίαν καὶ πολεμεῖ τῷ Βορίλα καὶ νικᾷ τοῦτον καὶ χώρας οὐ ὀλίγης ἐγκρατὴς γίνεται. ὁ δὲ Βορίλας ἔνδον εἰσέρχεται τοῦ Τρινόβου, καὶ ἐπὶ ἑπτὰ ἔτεσι τειχήρης πολιορκεῖται. ἐπεὶ δὲ ἀπέκαμον οἱ συνόντες αὐτῷ τῷ 'Ασὰν Ἰωάννῃ προσέρχονται.* Acrop. p. 35—36.

прѣстола заелъ по-малкия му братъ Михаилъ Асѣнъ, сжщо малолѣтенъ отъ първата жена — Ирина епиротката. Но и той билъ убитъ съ знанието на видни търновци отъ неговия братовчедъ Калимана II, който ималъ намѣрение да покуши българската върховна власть. Поради това Калиманъ II грабналъ и жената на жертвата си, чийто баща, рускиятъ князъ Ростиславъ Михаиловичъ, който билъ зетъ на маджарския кралъ Бела IV и владѣелъ тогава и Браничево, потеглилъ съ войски противъ Търново, за да повърне дъщерята си отъ узурпатора. Но Калиманъ II билъ убитъ отъ нѣкои боляри прѣди Ростиславъ да е успѣлъ да вземе Търново, когато Калиманъ II бѣгалъ отъ мѣсто на мѣсто. „А понеже българската царска власть остана празна отъ законенъ наслѣдникъ, пище писателя Акрополитъ, като се събрали болярите на съвѣтъ, рѣшили да вземе властьта Константинъ, синътъ на Тиха. И за да му бжде властьта съ по-голѣма тежесть и да изглежда, като че ли я владѣе по наслѣдство, изпращатъ до императора Тодора (II Ласкаръ) пратеници съ просба: да изпрати първата си дъщеря, която се наричаше Ирина, за съпруга на Константина, за да се омжжи законно съ него. Тя била внучка на прѣждевладѣещия българитѣ Ивана Асѣна и на нея се падала (по родство) такъва власть". Константинъ Тихъ дѣйствително се оженилъ за Ирина. Неговитѣ бащини владѣния се намирали около София. Той и Ирина сж изобразени на фрескитѣ въ боянската църква. Но Мицо, зетътъ на убития царь Михаила Асѣна по сестра, не искалъ да признае Константина Тиха за български царь и самъ се прогласилъ за такъвъ. Владѣнията му се намирали нѣкждѣ около Търново. Мицо, споредъ разказа на Пахимера, водилъ 6 години война съ Константина Тиха и го принудилъ даже единъ пжть да се затвори въ Станимашката крѣпость, която била византийска. Но по-сетнѣ се удало на Константина да разбие Мица, който се принудилъ да прибѣгне въ Месемврия, която прѣдалъ на Византия въ 1264 г. и въ замѣна получилъ отъ императора земи около Троя. (По-късно отъ тази фамилия на Мицо произлѣзли лъжливитѣ „византийски Асѣновци", които играяли незавидна роль въ политическия животъ на България). Това сѣмейство не произхождало по мжжка линия отъ Асѣна, а по женска. Но едноврѣменно съ Мица и Тиха се прогласилъ за български царь и тестътъ на Михаила Асѣна, рускиятъ князъ Ростиславъ, който и се величаелъ вече съ титлата imperator Bulgarorum. Прѣзъ 1261 – 2 с. Константинъ водилъ война съ маджаритѣ, които подържали роднината си князъ Ростислава. Послѣдния умрѣлъ въ 1262 г. Така че едноврѣменно въ България къмъ срѣдата на XIII в. имало трима царе и постепенно Константинъ се отървалъ отъ двамата. Тѣ имали на своя страна и боляри съпъртизани. Но, когато Тихъ си счупилъ кракътъ,

съ властьта разполагала вече жена му Мария (гъркиня), която вѣнчала за царь малолѣтния си синъ Михаила и го взела като съуправитель. *Ἡ μέντοι γε Μαρία Μιχαὴλ τὸν παῖδα καὶ παρὰ τὴν ἡλικίαν στέψασα Βασιλικῶς ἔτρεφε καὶ ἀνῆγε.* Pachym. p. 429. Тя, като съглеждала опасность въ лицето на мощния деспотъ Светославъ (*ὑπόπτως δὲ τῷ Σφεντισλάβῳ καὶ λίαν ἔχουσα, δεσπότῃ γε ὄντι, ὑποποιεῖται δὲ δολίως ἐκεῖνον.*) За да запази властьта, за сина си Михаила осиновила стария Светослава, който билъ русинъ по произхождение. Той оттогазъ се титулиралъ и imperator Bulgarorum. По туй врѣме, поради нахлуванията на татаритѣ и въ България, които вършели страшни опустошения и грабежи, се появилъ и Ивайло Бърдоквата. Послѣдниятъ отъ простъ свинарь успѣлъ да усвои царската власть. Неговото заемане на властьта се счита за изблйкъ на народното негодувание срѣщу върховната власть, която не била въ сила да запази народа отъ страшнитѣ татарски грабежи и убийства. На Ивайло се удало да разбие войскитѣ на Константина и да го убие. Той сполучилъ да изгони и татарскитѣ орди отъ България и да спечели съчувствието на народната маса.

Но византийскиятъ царь Михаилъ VIII, като се страхувалъ да не би дръзкия узурпаторъ Ивайло да нахлуе подобно на Калояна и Асѣна II въ византийскитѣ владѣния, прѣдставилъ за претендентъ на българския прѣстолъ Ивана, синътъ на Мицо, подъ име Иоанъ Асѣнъ III който станалъ зетъ на императора и му далъ клетва за вѣрность. *Ὁ δ' Ἰωάννης ἔνσπονδος δι' ὅλου, εἰ βασιλεύσοι Βουλγάρων, Ῥωμαίοις ἐν ὅρκοις...* Той произхождалъ отъ фалшивото Асѣново сѣмейство което се било установило въ Мала Азия при града Троя. Съ византийска военна помощь и съ парични подкупи Иванъ Асѣнъ III можалъ да влѣзе въ Търново, когато царя Ивайло сж смѣтали за погубенъ отъ татаритѣ. Но Бърдоквата наскоро се върналъ съ множество войски прѣдъ търновскитѣ стѣни и искалъ да му се прѣдаде Иоанъ Асѣнъ III. Послѣдниятъ изплашенъ, избѣгалъ въ Византия. Възползуванъ отъ тѣзи династически смутове куманскиятъ бояринъ Георги Тертерий, който се намиралъ въ роднински връзки съ много силни родове въ България, успѣлъ да бжде избранъ отъ болярския съборъ за царь прѣзъ 1280 г. (*Ὁ δέ γε Τερτερῆς ἐρήμης Βασιλείας, θελόντων καὶ τῶν Βουλγάρων ἐπιλαμβάνεται.* Pahym. p. 449). Тогава и двамата царе Ивайло и избѣгалия Иоаннъ Асѣнъ III се отправили въ двора на татарския ханъ Ногай и всѣки единъ отъ тѣхъ искалъ отъ него помощь за да заематъ наново върховната власть. Поради това изгоненитѣ царе станали причина, щото Ногай да се намѣси въ вжтрѣшнитѣ работи на България. Вслѣдствие на туй наново татаритѣ заплашвали и България, както и Русия, и Полско, и Маджар-

ско, и Византия, и Сърбия. Тѣхниятъ ханъ Ногай билъ всемогѫщъ. Татарски орди на 1285 г. прѣминали Балкана и опустошили Тракия и Македония. Царь Георги Тертерий, за да се задържи на прѣстола, трѣбвало на стане васалъ на Ногая и да омѫжи една отъ дъщеритѣ си за неговия синъ Чака. По онова врѣме българския царь прѣдставлявалъ вече дребенъ господарь между по-силнитѣ и почти независими деспоти, които владѣели отдѣлни области въ България. Но Тертеръ напослѣдъкъ намѣрилъ татарското иго за непоносимо и избѣгалъ въ Одринско при своитѣ неприятели гърцитѣ, само и само да се отърве отъ страшния татарски гнѣвъ.

Слѣдъ напущанието на българския прѣстолъ отъ Георги Тертера I, татарскиятъ ханъ Ногай поставилъ на негово мѣсто деспотътъ Смилеца за български царь. Неговитѣ владѣния, както и онѣзи на братята му, севастократорътъ Радослава и по-късниятъ деспотъ Войсилъ, се намирали изъ срѣдногорската область. Но и царь Смилецъ билъ заставенъ да напусне върховната си власть отъ татаритѣ. Чоки или по правилно Чака, синътъ на разбития ханъ Ногай отъ чипчакския ханъ Токтай съ останкитѣ на бащината си орда прѣминалъ въ България. Той като зетъ на прѣждебившия царь Георги Тертера I, изявилъ наслѣдствени права на българския прѣстолъ. Съ него заедно дошълъ и неговиятъ шурей Тодоръ Светославъ, синъ на Георги Тертера I, и спомогналъ на зетя си Чака да завладѣе Търново, кѫдѣто уловили и свалили отъ прѣстола царь Смилеца. Татаринътъ Чака acтаналъ български царь. Изглежда, че той се билъ вече покръстилъ, защото намираме, че търновскиятъ патриархъ Иоакимъ III му съчувствувалъ напълно. Но Тодоръ Светославъ, който още въ Ногаевия дворъ се билъ оженилъ за твърдѣ богата жена, кръстена отъ незаконнородената дъщеря на византийския императоръ Михаила VIII Ефросиния, която украсявала Ногаевия харемъ, като синъ на прѣждебившия царь Тертера I, намѣрилъ, че сега е настѫпило сгодно врѣме да заеме самъ той българската върховна власть. И дѣйствително, Светославъ съ помощьта на богатството си, привлѣкълъ на своя страна татарскитѣ пълчища и заловилъ узурпаторътъ Чака и го затворилъ въ тъмница. Тогава въ Търново се разиграло грозно зрѣлище. По заповѣдь на Т. Светослава билъ удушенъ отъ палачитѣ евреи царьтъ Чака, а подиръ него билъ убитъ и прѣдишниятъ царь Смилецъ. Патриархътъ пъкъ Иоакимъ III, като съчувственикъ на татаритѣ, изхвърлили отъ една търновска скала въ пропастьта. Слѣдъ такива жестокости—се провиква съврѣменниятъ византийски историкъ Пахимеръ—Светославъ acтаналъ царь на българитѣ и постепенно укрѣпвала властьта му. Тогава нѣкои боляри, приятели на гърцитѣ, поискали отъ императора да имъ изпрати Михала, синътъ на

Константина Тиха и на Мария, за български царь. Той билъ заточенъ въ Византия отъ Ивана Асѣна III, когато послѣдниятъ завладѣлъ Търново. Съ гръцка войска Михаилъ, като анти-царь, се вмъкналъ въ България, но не можалъ нищо да направи, а само се скиталъ вънъ отъ Търново за срамъ на гърцитѣ, които му спомагали съ войска. Друга пъкъ часть отъ владѣтелитѣ боляри, начело на които стояла наскоро овдовѣлата ексъ-царица, жена на Смилеца, родомъ гъркиня, прѣдлагала на сръбския краль Милутина ржката на Смилйовица и съ туй цѣлила обединението на Сърбия съ България. Но Смилйовица даже да се е омжжела за Милутина не могла вече да се постигне унията на България съ Сърбия, защото царь Т. Светославъ закрѣпналъ на прѣстола, та ще трѣбало: краль Милутинъ да се бори първо съ Светослава, което е било твърдѣ трудно за тогавашнитѣ врѣмена; и второ, необходимо се явявало да го признаятъ за такъвъ и отдѣлнитѣ български деспоти, отъ които не всички били съгласни за подобно нѣщо. Свѣтослава наслѣдилъ войнствениятъ му синъ Георги Тертерий II, 1322 г., който на другата година умрѣлъ младъ и съ него се завършила куманската династия и се започнало грозно безначалие, което твърдѣ злѣ се отразило. Цѣли български провинции: Месемврийско, Сливенско и Срѣдногорско били вече завзети отъ гърцитѣ.

Тогава болярitѣ владѣтели събрали се на съборъ и избрали за царь Михаила, синъ на видинския независимъ владѣтель Шишмана, чийто родъ билъ отъ българи и кумани. Този Михаилъ, обаче, падналъ убитъ въ сражението противъ Уроша III при Кюстендилъ, 1330 г. Тогава Урошъ поставилъ на българския прѣстола първата жена на Михаила, сестра си Анна, която бѣ изгонилъ Михаилъ заедно съ малолѣтния Ивана Стафана Шишманъ. Нѣколко сръбски боляри начело на войскитѣ си завели я въ Търново и й повѣрили властьта. Българскитѣ боляри я търпѣли около една година. Но щомъ се влошило положението въ Сърбия, поради вжтрѣшни безредици, окуражени частъ отъ българскитѣ боляри, начело на протовестиара Ракшина и логотета Филипа, изгонили ги отъ България. Тогава голѣма часть отъ болярitѣ провъзгласили за царь Ивана Александра синъ на деспота Срацимира и на една отъ сестритѣ на царь Михаила. Новиятъ царь се падалъ шурей на сръбския краль Стефана Душана, и може би се протежиралъ отъ него, защото изгонениятъ Иоанъ Стефанъ изпърво избѣгалъ при татаритѣ и отъ тѣхъ дирилъ помощь за да заеме наново прѣстола, а подирѣ се отправилъ въ Цариградъ, вмѣсто да отиде въ Сърбия при роднинитѣ си. Царь Иоанъ Александъръ много се безпокоелъ отъ прѣбиванието на претендента Иоанъ Стефана при неприятелитѣ му византийци. Даже изпратилъ пратеници въ Цариградъ, които

изискали да имъ се прѣдаде съперникътъ на Александра за да го умъртви или пъкъ да се готвятъ за война (*ἤ παραδοῦναι Σίσμανον ἐπὶ θανάτῳ, ἤ παρασκευάζεσθαι πρὸς πόλεμον.* Cant. t. II, p. 20). Византийското правителство отказало прѣдаването на Иоана Стефана Шишмана и заявило, че е готово да приеме даже война. Великиятъ доместикъ казалъ даже на българскитѣ пратенници, че царь Александъръ лесно ще бѫде побѣденъ и детрониранъ, защото ще изпратятъ съ кораби по Дунава до Видинъ Иоана Стефана Шишмана, който ще намѣри съчувственици между българскитѣ боляри поради старото си приятелство. Царь Александъръ още прѣзъ живота си взелъ за съуправитель първородния си синъ Михаила, който билъ убитъ въ борбитѣ съ турцитѣ. Иоана пъкъ Срацимира, законенъ наслѣдникъ, лишилъ отъ прѣстола въ полза на Иоана Шишмана, роденъ отъ втората жена новопокръстената Теодора. Тогава и прѣстолонаслѣдникътъ носѣлъ титлата царь, а сѫщо и по-малкия братъ пакъ се титулувалъ царь. Туй личи въ миниатюрнитѣ образи на Заучеръ — Кързоновото евангелие въ Лондонъ.

Отъ изложеното до тукъ става ясно, че българскиятъ владѣтелски прѣстолъ прѣзъ второто царство обикновено се заемалъ или отъ по-стария синъ, или пъкъ близъкъ сродникъ на владѣещата династия, или даже, ако нѣмало такива, се избиралъ единъ измежду силнитѣ деспоти въ царството. Това се съдържа и въ по-къснитѣ старобългарски църковни хрисовули. Напримѣръ въ Орѣховския четемъ: „нѫ и по сьмрьтти царства ми кто бѫдетъ наслѣдникъ царству ми или отъ возлюбленныхъ дѣтей царства ми или инъ кого богъ отберетъ и посадитъ на прѣстолѣ царства кто либо отъ православнихъ християнъ“. А въ Рилския хрисовулъ стои: „Обаче же и по сьмрьти царства ми кого изволитъ господъ Богъ царь вѣчный й посадить на прѣстолѣ моемъ, или прѣвъзлюбленый синь царства ми или отъ братеи и сьродникъ царства ми“.

Избранитѣ пъкъ български владѣтели, както и узурпаторитѣ често се оженвали за вдовицитѣ на прѣдшественицитѣ си, съ цѣль да узаконятъ положението си и да дадатъ на властвуването си наслѣдственъ характеръ.

Даже и свинарьтъ Ивайло узаконилъ заемането на прѣстола съ оженването си за царицата Мария. Тъй ставало и въ Византия. Чуждо влияние е и възкачването на прѣстола на малолѣтнитѣ членове на династиитѣ. Подобно нѣщо не сѫществувало прѣзъ езическата епоха въ българската държава. Освѣнъ туй въ християнското врѣме прѣстолътъ бивалъ заеманъ и отъ нѣколко царици, които поели властьта слѣдъ смъртьта на мѫжетѣ си. Нѣкои считатъ царицитѣ като регентки, но ние виждаме въ тѣхъ съуправителки на малолѣтнитѣ, както е било и въ Византия.

Въ нормални врѣмена заемането на владѣтелската власть прѣзъ второто българско царство ставало при спазването на извѣстни правила, които се налагали повече отъ вѣрата. Първо господарътъ трѣбвало да бжде *членъ на владѣещата династия* за да не се смѣта като узурпаторъ, който ставалъ причина да се усилятъ болярскитѣ борби и междуособия. Второ, се изисквало, щото владѣтелятъ да бжде *законно роденъ*. Царь Ив. Владиславъ, като убилъ царь Гавриила Романа, законнороденъ синъ и наслѣдникъ на Самуиля, нищо не направилъ на незаконородения Самуиловъ синъ. Незаконнороденитѣ членове и въ Византия нѣмали право на прѣстола. Но незаконнородената дъщеря на Асѣна II Мария била омжжена за Мануилъ Ангела, Солунски деспотъ, който признавалъ върховната власть на Асѣна II. Трето, изисквало се прѣстолонаслѣдникътъ да *нѣма тѣлесни недостатъци*. Царь Асѣнь II ослѣпилъ Борила. Тъй че ослѣпяването било не само актъ на жестокость и отмжщение, но съдържало и държавноправенъ характеръ. Така ставало и въ Византия. Четвърто, българскиятъ владѣтель язичникъ ли или християнинъ е билъ длъженъ *да изповѣдва вѣрата на народа си*. Най-стариятъ синъ на Омъртага Енработа, по всѣка вѣроятность, поради съчувствието си към християнската вѣра, билъ лишенъ отъ върховната власть, и по сжщата причина по-късно билъ убитъ. Часть отъ българскитѣ боляри възстанали противъ Бориса I и се опитали да го свалятъ отъ прѣстола, защото е билъ напусналъ старата българска языческа религия и прѣгърналъ християнството. Самъ пъкъ Борисъ I детрониралъ синътъ си Валдимера, затуй че послѣдниятъ се обявилъ противъ християнската вѣра.

Благодарственниятъ адресъ, поднесенъ на руския царь Александра II отъ българския народъ.

Слѣдъ подписванието на Санъ Стефанския договоръ въ 1878 г. нѣколко видни български дѣйци начело съ пок. проф. М. Дриновъ, намѣрили за добрѣ да се поднесе благодарителенъ адресъ заедно съ единъ кръсть на царь Александра II отъ страна на цѣлокупния български народъ за освобождението му отъ турското иго. За тази цѣль били свикани на събрание по виднитѣ софийски граждани, които рѣшили да се прѣдостави изработванието на адреса на „Софійското областно благотворително дружество за спомаганіе болни и ранени войници", на което за прѣдседатель билъ избранъ Софийскиятъ митрополитъ Мелетия. Веднага, слѣдъ като се приготвилъ текстътъ на адреса, билъ литографиранъ и дружеството го разпратило изъ българскитѣ градове съ покана да го подпишатъ всички желаещи българи. За по скорошното извършване на тази работа членътъ на дружеството Георги Хаджи Мановъ се заелъ самъ да обиколи повечето градове и да провѣри да ли сж били получени писмата съ адреса и да ускори подписванието му. Адресътъ дилъ подписанъ отъ 230 хиляди буши и сложенъ въ специално приготвено ковчеже и е билъ поднесенъ на царь Александра II въ Ливадия отъ нарочно избрана за тая цѣль депутация.

Сега адресътъ се съхранява въ „Государственный и С.-Петербурскій Главный Архивы“ заедно съ кръста, за който се говари въ адреса.) Този документъ е много цѣненъ за насъ, защото въ него сж изразени горещитѣ чувства, които хранеше българския народъ до прѣди нѣколко мѣсеци, (но не и българскитѣ политически кржгове) спрѣмо руския царь и неговия народъ, като се изключи разбира се само по себе, крайно егоистичната и пакостна за българитѣ руска политика на реалностьта. (?!) При обнародванието на нашия адресъ сж клиширани само подписитѣ на бащитѣ на онѣзи многострадални мокедонски славяни, които тъй немилостиво продължаватъ да се избиватъ и до днесъ отъ инороднитѣ народи на Балканския полуостровъ, благодарение на подръжката на тъй жестоката спрѣмо насъ руска дипломация. Но въ тѣзи най мжчателни за българския народъ моменти едно ни утѣшава, че въ този случай не дѣйствува срѣщу насъ благородния братски руски народъ, комуто тежи тъй сжщо робското иго, а неговитѣ управници-потисници, на които македонскитѣ българи, въ знакъ на дълбока печаль, ще издигнатъ паметникъ отъ черепитѣ на избититѣ имъ старци жени и дѣца отъ турци, гърци и сърби за вѣчна паметь на славянския руски егоизъмъ.*

Ето самия текстъ на адреса на руски и български.

---

*) Фотографическа снимка на адреса била снета въ Петербургъ чрѣзъ грижата на г. Г. Капчевъ за г. Ст. Петковъ, който бѣ тъй любезенъ да ни позволи да я клишираме. Черновката пъкъ на адреса се е запазила у секретаря на тогавашното *„Софійско дружество за спомаганіе на болни и ранени войници“* г. Ст. Петковъ, който сега е прѣдседатель на комитета за постройката на храма Св. Александъръ Невски.

Ваше Императорское Величество.

Великое событие совершилось: воскресла Болгария!
Камень, рядъ вѣковъ заграждавшій выходъ изъ ея мрачнаго гроба въ теченіи двухъ столѣтій не разъ силились отвалить Твои славные предки Государь и ихъ народъ проливалъ при этомъ потоки своей благородной крови; но, по неисповѣдимымъ судьбамъ Божіимъ, могила не отверзалась!.. Однако Болгарскій народъ не переставалъ вѣрить что солнце его освобожденія взойдетъ на

Ваше Императорско Величество.

Велико-то събитіе ся свърши: Българія въскрьснѫ! Камень-тъ кой то нѣколко вѣкове покриваше излъзваніе то ѝ изъ мрачнія гробъ Твоитѣ славни прѣдци два вѣка нарѣдъ ся мѫчихѫ да го отваліѫтъ—нихній народъ проливаше за това рѣки отъ своята благородна кръвь но, по неисповѣдими сѫдби Божіи, гроба ся не отваряше! . . . Българскій народъ обаче, не прѣставаше да вѣрва че сълнце то на неговата свобода ще изгрѣе отъ далечній Сѣверь;

далекомъ Сѣверѣ, что настанетъ часъ и не иначе какъ оттуда Господь пошлетъ своего Ангела спасти свой заживо погребенный народъ.

И не тщетно было чаянье то. Часъ пробилъ и явился Ты, божественный Избранникъ, уже увѣнчанный великимъ титломъ Царя-Освободителя.

Ты собственными руками во главѣ Своего братскаго намъ народа кровію его, кровію Своею совершилъ новые, безпримѣрные,

че ще дойде врѣме и отъ тамъ Господь ще да прати Своего Ангела, да спасе приживѣ заровенній Българскій народъ.

И това чаяніе не биде суетно: настанѫ часъ. Ти Божественній Избранниче ся яви увѣнчанъ съ велика титла Царь-Освободитель. Ти поведе Свой братскій намъ народъ и отъ кръвь негова отъ своя кръвь съ Свои собственни рѫцѣ принесе безпримѣрно по величіе-то си жертвоприношеніе и гробній камень ся отвали!

по величію своему сверхприно-шеніе и, могильный камень отва-лился!

Упоенные восторгомъ, вновь восклицаемъ: совершилося, Болгарія воскресла.

Совершилося, и отнынѣ Тебѣ Государь съ Твоимъ великимъ народомъ Болгары обязаны новою жизнью, правомъ именоваться людьми, открыто и громко славить имя Христово; обязаны упованіемъ стать со временемъ въ рядъ съ народами цивилизован

Упоени отъ въсторгъ ми изново възклицаваме: свърши ся. Българія въскрьснѫ.

Свърши ся. Българи-тѣ встѫпватъ въ новъ животъ, добиватъ право да се именуватъ свободни, могѫтъ вече открито и гръмогласно да славѭтъ Христовото Имя, въ душа-та имъ ся ражда уповаліе, че ще могѫтъ вече да развиватъ дарованни-тѣ имъ отъ Бога нравственни сили, та съ врѣме да влѣзѫтъ въ редъ-тъ на просвѣщеннитѣ народи;

наго мира, развивъ многимъ имъ Богомъ дарованныя естественныя силы, связаны надеждой вскорѣ воспользоваться дарами своей природы-матери и ея щедротами-ущедрить человѣчество. Словомъ Тебѣ, Государь, Болгары обязаны счастіемъ не только своимъ, но и своихъ отдаленнѣйшихъ потомковъ.

Не естественно-ли, что въ памяти потомковъ этихъ, не только въ благодарной памяти нашей, на вѣки останется святы-

ражда ся надѣжда че ще могжтъ вече да ся възползоватъ и отъ обилнитѣ дарове на своя-та природа и съ щедроститѣ й да станжтъ и тѣ полезни на человѣчество-то. Съ една рѣчь Българи-тѣ ставатъ честити, честити ставатъ и тѣхни-тѣ потомци.

И за всичко това Българскій народъ има да благодари Тебѣ, Господарю, съ великій Твой народъ.

Иска ли казванье че не само въ нашта память, но и въ па-

ней Твое великое Имя? и что
на вѣки; въ ущельяхъ и на не
доступныхъ мѣстахъ Балканъ
въ цвѣтущихъ долинахъ Ѳракіи
и Македоніи, на берегахъ Дуная,
Марицы, Вардара и Болгарской
Моравы, будутъ раздаваться
хвалебныя пѣсни Тебѣ, Нашему
Спасителю, и будетъ жива и
крѣпка братская любовь къ
Твоему народу явившемуся
огненнымъ мечемъ, вложеннымъ
Провидѣніемъ въ Твои державныя
руки да сокрушить вѣковѣчныя

мять та на наши-тѣ далечни потомци — до вѣка Твое-то велико имя ще бѫде най голѣма святиня? Трѣбва ли да ся казва, че по дѫбрави-тѣ и по недостѫпни-тѣ височини Балкански, по цвѣтущи-тѣ долини на Тракія, Македонія, по брѣгове-тѣ на Дунавъ, Марица, Вардаръ и Българска Морава до вѣка ще ся раздаватъ хвалебни пѣсни Тебѣ, нашій Спасителю, и че тамъ всѣкога ще расте и ся развива братска любовь къмъ народътъ Твой,

оковы, насъ отягощавшія.

Но Государь! Престидержно величію нашему, ограждавшему глубиною нашихъ чувствъ Тебѣ и Твоему народу посвящаемыхъ и не допускающихъ насъ ограничиться ихъ простымъ изліяніемъ

По древнему, православно-славянскому обычаю, братающіеся-мѣнялись крестами

Братья русскіе, своею кровью дали намъ возможность открыто и смѣло носить на груди нашей.

кой-то ся яви като огненъ мечь, вложенъ въ Твоитѣ държавни ръцѣ да съкруши вѣковѣчни-тѣ окови, кои-то тѣжяхѫ на насъ?

Наши-тѣ чувства къмъ Тебѣ Господарю и къмъ народътъ Твой сѫ толкова дълбоки, щото не можемъ ся задоволи само съ просто-то имъ изливаніе. Тѣ ни вдъхватъ и едно дързновеніе, за кое-то молимъ Те да ни простишъ.

По древній православно—славянскій обичай побрати-

кресту Христову.

Такимъ образомъ они, войдя въ нашу землю, какъ бы возложили на насъ этотъ видимый знакъ своего братства съ нами.

Дозволь и намъ, Государь, въ замѣну на этотъ крестъ святой, поднести Тебѣ и всѣмъ Твоимъ сподвижникамъ въ день нашего освобожденія, предлагаемый крестъ символъ торжества свѣта надъ тьмою.

Возложи его на грудь Свою.

Возложи его и на всѣхъ тѣхъ-

мени тѣ си давахѫ единъ другиму кръстове.

Русски-тѣ братія съ кръвьта си ни дадохѫ възможность открито и безбоязненно да носимъ на грѫдитѣ си христовій крьстъ.

Съ дохожданіе то си въ нашата земя, тѣ като че възложихѫ на насъ тоя видимъ знакъ на братството си съ насъ.

Дозволи и намъ, Господарю, въ замѣна на тоя крьстъ святй да Ти поднесемъ прѣдлагаемій крьстъ: знаменіе тържества

кто, подъ Твоимъ держав-
нымъ знаменемъ, пришли
на спасеніе наше.
Зная Твое любвеобильное
сердце Царь-Освободитель
видѣвъ на бранномъ полѣ сле-
зы Твои, которыми Ты,
какъ священнымъ елеемъ,
умащалъ раны послѣдняго
изъ воиновъ Твоихъ, за
насъ понесенныя мы не
боимся оскорбить Тебя,
смѣло обращаясь къ Тебѣ
съ мольбою принять, изъ-

свѣта надъ мракъ-тъ.

Възложи го на гржди тѣ Си.

Възложи го и на всички храбри войни, кои-то подъ държавній Твой прѣпорецъ ся борихж заради наше-то спасеніе.

Като знаемъ Твое-то любвеобилно сърдце Царю Освободителю и слѣдъ като вндѣхме на бойно-то поле Твои тѣ слъзи, съ кои то Ти, като съ священъ елей умащаваше полученни-тѣ за насъ рани и на послѣдній отъ Твоитѣ войни

руку спасеннаго Тобою народа, знакъ его на вѣки закрѣпляемаго братства съ народомъ русскимъ - одинакий съ тѣмъ, кто подносимъ и молодшему изъ дѣтей Твоихъ, несшихъ за насъ жизнь свою, какъ несъ ее Ты Самъ, Твои Августѣйшие Сыны Братья и Родичи.

На вѣки благодарные Болгары.

ми не се боимъ че ще Те наскърбимъ като смѣемъ да ся обърнемъ къмъ Тебе съ молба: да пріемешъ отъ ржцѣ-тѣ на спасеній чрѣзъ Тебе народъ знакъ на неговото до вѣка закрѣпляемо братство съ народъ-тъ русски знакъ такъвъ, каквъто поднасяме и на послѣдній отъ Твоитѣ войници, които принесохж заради насъ живота си, както го принося и Ти Самъ, Твоитѣ Августѣйши Синове, Братья и Роднини.

До вѣка благодарній Българскій народъ.

До веька благодарний Болгарский народъ

4 Апреля 1878 года
Болгария

+ Митрополитъ Ловченски и
Ексархъ Блгарски Iосифъ

Члены Сѵнода:

+ Митрополитъ Филипополски Панаретъ
+ Митрополитъ Доростолский и Червенски и
временно Управляющий Търновската
Епархия Григорий
+ Митрополитъ Варненский и
Преславский Симеонъ
+ Митрополитъ Охридский Натанаилъ

+ Митрополитъ Скопский Кирилъ
+ Левкийской Епископъ Герваси
+ Велицкий Епископъ Парѳений

Градъ Джумаяа въ Софийский санджакъ

Свѣщенници:

архиерейски намѣстникъ папа косте [illegible]

папа никола

папа димитрия

х. попа ангелъ

Священникъ Димитрий

хпопа андрея

Священникъ радоица

" давитко

попъ сотирко

Учители:

Христо Г. Меджидиевъ

Костандинъ Г. Василковче

Никола Марковъ

Градский совѣтъ

председатель иванчо стоименовъ

Действителни членове:

Георгий Л. Томовъ

Георгия Д. Маджиевъ

Симя Лазовъ

Почетни членове:

андон величко

Иванъ Радевъ

иванчъ цинѣвъ

Костадин Георгиевъ

Воинъ Николовъ

Окръжний совѣтъ

председатель Мако Марковъ

Действителни членове:

иванъ мановъ

Воинъ Николовъ.

Корги Димитровъ

Почетни членове

Василъ З. Русаловъ

Захария димитриевъ

стойчо ангеловъ

Георги иовановъ

иванчо цинѣвъ

Георгия Д. Маджиевъ

Мило Изматли

Ар. Г. Костенцовъ

Съдебний совѣтъ

председатель: В. З. Русаловъ

Действителни членове:

Х. Георгиевъ

Ар. Г. Костенцовъ

Почетни членове

иванчо цинѣвъ

Корги димитровъ

Манолъ марковъ

Воинъ Николовъ

Георгия Д. Маджиевъ

иванчо стоименовъ

мило изматли

Граждани и граждани:

Стоимени Стамболиевъ

Нако [illegible]

Николаи Георгиевъ

нако стойчовъ

иованчо димитри

иванчо анастасиев

иованчо никоковъ

иованчо [illegible]

христо никоковъ

Георгия стоименовъ

Георгиевъ

Градъ Пиротъ съ окржжие-то му

Хоџа С Григоровъ българинъ

[illegible] Българинътъ Михаилъ [illegible]

Свещенникъ [illegible] Костовъ [illegible] [illegible] [illegible]

Живко [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] Сава Иовановъ [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] Митовъ Тацъ Крстовъ

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Митовъ

[illegible] [illegible] [illegible] Тодоръ Стасовъ [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Сотиръ Митовъ

[illegible] [illegible] Тодоръ [illegible] [illegible] [illegible] Танчо [illegible]

[illegible] [illegible] Анта Иовановъ [illegible] Котя [illegible]

Сотиръ Иовановъ Кота Колинъ [illegible] [illegible] Стоянъ [illegible]

[illegible] [illegible] Тане П. Крстовъ [illegible] Георговъ [illegible] [illegible]

Танасие [illegible] Иовановъ Коста Златковъ Котя [illegible]

Стоянъ [illegible] Антта [illegible] Тодоръ

[illegible] Коско Миловъ Симо [illegible] Цветко

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Иовановъ

[illegible] Петровъ Гица Тотинъ Тодоръ Петровъ

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Кириловъ

[illegible] [illegible] Пантѣ Митовъ [illegible] Иовинъ

[illegible] Тота Крстинъ [illegible] [illegible] Атанасъ

Миленковъ Стоянъ [illegible] [illegible] [illegible]

Криворечна Паланка и окружиет.

свящєникъ Георгиѥ
свещеникъ алєѯїя [illegible]
свящєникъ иоанъ
свящєникъ иоанъ
свещеник панаиот
свщєникъ апостол
свящєник стойчо
свещеникъ стоян
свєщєник костадин
свещеникъ [illegible]
Петар младенов
Тодор младенов
Георги чачев
Павле чачев
Цветко спасов
Георги петко
Христо симов
Димитри аким
Митко питков
Димко цвеов
[illegible] узунов
[illegible] узу[illegible]
Коста тасов
Іосифъ Стаменовъ
Василъ Иовов
[illegible] димитри
андон димитри
Йован георги
Якимъ [illegible]
Димитри леков
Косто стамен[illegible]
[illegible] николовъ
[illegible] николовъ
димитри николовъ
анастас николовъ
Герасимъ димитровъ
Иванъ божевъ
Славе божевъ
Цветко Н. Янковъ

Кирилъ П. Иванов
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
Тодори [illegible]
Параскев [illegible]
Георгі [illegible]
Хр. алексов
апостол татичев
алексий дачо
арсо маврo
спасенъ маврo
ганче митко
Богдан димитри
Насе цико
серафимъ георгі
Зафир Христов
алекси Христов
Димитри Христов
Георгі Христов
алекси додев
Коце додев
Христо костов
Христо пеков
[illegible] цветков
Митко цветков
Димитаръ свещеников
Димитр. [illegible]
Тодори цветковъ
Димитаръ Янаковъ
Манолъ П. иовановъ
Апостолъ П. иовановъ
алекси Ангелковъ
Димитаръ симоновъ

Село Бърсво и окръжие Малешево

Свещеникъ Іоанъ Георгиевъ
Свещеникъ Атанасъ Гридевъ
Свещеникъ Георги П. Николовъ
Свещеникъ Иванъ Стоевъ
Попъ Стоянъ Цековъ
Пецо Митевъ
Димитри Тасевъ
Георги Христовъ
Траянъ Цековъ
Иванъ Мицовъ
Михал Тацов
Ристо Цветковъ
Тоне Мицовъ
Димитрии Цоневъ
Георги Тасовъ
Душе Атанасъ
Димитри Георгіевъ
Пацо Ангеловъ
Георги Тасовъ
Іованъ Траяновъ
Цоне Николовъ
Григоръ Мицовъ
Мито Атанасовъ
Пецо Ангеловъ
Димитрій П. Георгиевъ
Костадин П. Георгиевъ
Никола Трновичъ
Василъ Тасовъ

Георги Цековъ
Стойко Николовъ
Георги Пецовъ
Костадинъ Златковъ
Стойко Кицаръ
Станко Сиплакъ
Мицо Златковъ
Атанасъ Пецовъ
Марко Атанасовъ
Постол Цоневъ
Чобанъ Пецовъ
Цоне Златковъ
Танасъ Мицовъ
Станко Христовъ
Ташо Мицовъ
Георги Трайновъ
Іовинъ Пецовъ
Цоне Златковъ
Гаврилъ П. Стефановъ
Алексо Тасовъ
Ристо Стоянчевъ
Стоянъ Стоіовъ
Христо Танасовъ
Мицо Тоцевъ
Георгій Димитровъ
Петръ Стоіановъ
Траянъ Ивановъ
Тацо Михал

Неврокопско Окружие

Свещеникъ П. Теодоръ
Свещеникъ П. Димо
Никола Пенчовъ
Петко Параскевъ
Георги Петревъ
Петре Ангелъ
Георги Поповъ
Христосъ Георгиевъ
Митре Ивановъ
Игнатъ Никола
Ангелъ Атанасовъ
Ангелъ Тодоровъ
Стоянъ Ивановъ
Костад. Петковъ
Стоянъ Георгиевъ
Колъо Пиларовъ
Никола Абаджи
Х. Георг Пастоловъ
Димо Ташевъ
Христо Георгиевъ
Павле Пепелчовъ
Илия Христовъ
Карамфилъ Николовъ
Стоянъ Христовъ
Атанасъ Петковъ
Никола Георгиевъ
Марко Ридовъ
Станко Аризовъ
Димо Малико
Донуо Мановловъ
Тодоръ Станковъ
Трено Ангеловъ
Златко Мицовъ
Алекса Глигоровъ

Свещеникъ П. Атанасъ
Свещеникъ П. Костадинъ
Тодоръ Бояновъ
Иванъ Георгиевъ
Петре Авраамовъ
Митре Веновъ
Иванъ Теодоровъ
Коста Георгиевъ
Коста Петревъ
Кръстю Манолевъ
Анго Петревъ
Митре Никола
Колъо Бендовъ
Георги Шумаревъ
Колъо Илия
Георги Малкинъ
Продо Тя Ивановъ
Атанасъ Трайановъ
Апостолъ Георгиевъ
Влаве Апостоловъ
Тодоръ Танетовъ
Никола Георгиевъ
Атанасъ Костадинъ
Димитри Тодоръ
Иванъ Георги
Костадинъ Пеко
Никола Петко
Костадинъ Иванъ
Уветко Иванкинъ
Ризо Богданъ
Станко Мицовъ
Атанасъ Педовъ
Иванъ Михаловъ
Петре Дъковъ
Траянъ П. Стетановъ

Петърчъ и окръгът

Священикъ П. Стоичо
Священикъ П. Михалъ
Священикъ П. Пашо
Священикъ П. Костандинъ
Милушъ Христовъ
Анастас Цветковъ
Георги Стоичовъ
Стоилко Пеовъ
Митре Стаиков
Стоико Вяковъ
Стоичо Митревъ
Iако Митревъ
Стоянъ Стойковъ
Тимко Пеювъ
Тасе Илиовъ
Костадинъ Божинъ
Филипъ Тасевъ
Стоичо Лазаровъ
Петръ Михаловъ
Костадинъ Димитров
Алекса Тошевъ
Никола Димитров
Iованъ Ридовъ
Стоянъ Ридовъ
Кангелъ Георгиевъ
Костадинъ Николовъ
Новчо Стоiановъ
Василъ Христоманов
Велко Тугушовъ
Манолъ Дончовъ
Стоименъ Миховъ

Священикъ П. Георги
Священикъ П. Стоичо
Христо Михаловъ
Iанко Илиовъ
Хрсофоръ Христовъ
Дело Маноловъ
Ангелъ Диновъ
Костадинъ Цоневъ
Дончо Таневъ
Михалъ Тугушовъ
Iованъ Стоиковъ
Пецо Стояновъ
Алекса Филиповъ
Транко Илиовъ
Велко Дончовъ
Стоичо Лазаровъ
Цветанъ П. Георгиевъ
Христоманъ Пецовъ
Георги Ангеловъ
Гаврилъ П. Стефанов
Костандия Златков
Анакия П. Димитров
Григоръ Гюровъ
Пантелеимонъ Григор
Алекия П. Георгиевъ
Iованъ Стоиловичъ
Анастасъ Георгiовъ
Апостолъ Стояновъ
Дончо Накновъ
Димитрия Андреевъ
Цоне Стоиковъ
Йовчо Милчовъ
Трено Стоиковъ

Леховань и окружие Солунско

свещеникъ П. Iованъ
Хаџи щерио
Пато петре
Хаџи Георги
Ангелъ Понасить
лазаръ полимеръ
Георги дахо
Ілія георги
димитри Костандин
Божикъ Ангелъ
Хаџи петре
Хаџи Панаіотъ
Георгія ангеле
ангеле Костадине
Гьорги панайота
Петре захо
Шимо захо
Никола петре
стоянъ ристе
иванъ тиро
щерои митре
Гьорги ангеле
атанасе митре
атанаса стоіче
стоянъ ангеле
ангеле стоіне
Миле Гьорги
митре Георги
чисо ангел
Костандин Панаиота
Василъ Вългеръ

Зарово

Свещеникъ П. Георги
Свещеникъ П. Костандин
Костадинъ Божикъ
Петре Божикъ
лазаръ дело
Алекса дело
Петре стоико
Вангелъ митре
илия стоянъ
Петре Iованъ
Петре елевтери
Костандинъ Полимер
Георги ангелъ
Никола Петко
Паскалъ василевъ
свещеникъ П. Аврам
Поло Анастасъ
спиро маноловъ
митре Бура
Георги Поповъ
сотиръ Х. щериовъ
Хаџи Никола
сано стояновъ
митре стояновъ
Анелъ митревъ
митре тоцевъ
илия ангелъ
Коста митре
Атанасъ Петревъ

Кълкяшь Йокрушието

свещеникъ П. хаджи Георгия
свещеникъ П. Йованъ
Атанасъ Кушевали
хаджи Георгия Буковъ
Пако Станишовъ
Михаилъ Х: Диновъ
Мацо хаджи Диновъ
Георги Миръо
Георги Маноловъ
Никола Тотовъ
Цонс Петко
Тоце Атанасовъ
Георги Николъо
Коло Делъовъ
Атанасъ Делъовъ
Георги Роуковъ
Дино П. Бутовъ
Пенъо Икономовъ
Пенъо Тодоровъ
Георги Кодалаковъ
Петре Лазаровъ
Георги Михаловъ
Христо Стоянovъ
Атанасъ Итовъ
Пенъо Диновъ
Тоце Пенъовъ
Георги Христовъ
Атанасъ Далъовъ
хаджи Митре Буковъ
Пецо Калаџи

! свещеникъ П. Герасимъ
свещеникъ П. Анастасъ
свещеникъ П. Йованъ
свещеникъ П. Георги
свещеникъ П. Алекса
Стоянъ Милъовъ
Андонъ Стояновъ
Коло Шоповъ
Георги Петраковъ
Георги Добровъ
Нцо Ташовъ
Христо Стоповъ
Атанасъ Стаменъ
Дело Георговъ
Андрей Митровъ
Георгій Казаровъ
Георгій Островъ
Георгій Табакановъ
Гоце Табакановъ
Георгій Гоцевъ
Пако Топаловъ
Митре Сиджиџ
Христо Митре
Георги Митре
Христо Лазаровъ
Пецо Делovъ
Митре Золевъ
Мите Гошевъ
Георги Рошевъ
Гоше Никола
Христо Дамира

Скопійски Санджакъ

На рѣчито изпроводени въ Баля за да подпишемъ нѣ жителиятѣ на цѣлия санджакъ.

Іоанне Е. Коцовъ

Косто Трънковикъ

Зопъ Карагочалъ

Косто Сидовъ

Станче Костовъ

Тетовско окрѫжие

Отъ помощени за всичкитѣ жители

Свещеникъ Серафимъ

Данилъ Недѣлковъ

Димитри Анитъ

Комановско окрѫжие

За всички-тѣ жители

Свещеникъ Михаилъ

Свещеникъ Стаса

Игуменъ Карпински Манасій

Папа Карафилъ

Папа Ангелъ отъ Орахъ

Папа Костадинъ Дрѣнчки

Денко Добрадей

Станечъ Халински

Транко кметъ Халински

Станко Халински

Валинъ Двитко

Трайко Митревъ

Цветанъ Стефански

Арсо Стояновъ

Таско Станоковъ

Стасе Иліевъ

Кратовско окружие

Нарочните изпроводени и бѣгащи въ Басе подписваме за вѣчното ти имени на Кратовско окружие

Х. Архимандритъ Питие
Свещенъ Димитрий
Протопопъ Антонъ
Свещеникъ Костадинъ
Свещеникъ Симонъ
Свещеникъ Анастасъ
Попъ Емануилъ
Попъ Михаилъ
Давидъ Петковъ
Димитри Пешо
Х. Максимъ Жико
Х. Гергъ Максимъ
Д. Костро Атанасъ
Арсо Златко
Тодоръ Стойковъ
Г. Авимовъ
Кирилъ Иованъ
Стоянъ П. Георгиевъ
Х. Цвѣтко Стоеновъ
Иванъ Караловъ
Ефремъ Карановъ
Тасенъ Стоичевъ
Антонъ Стоеновъ

Х. Тройко Поповъ
Х. Анани Максимовъ
Гройко Дойковъ
Алексо Поповъ
Дзѣрги Поповъ
Иованъ Диловъ
Ристо Максимовъ
Г. Дзерги Трайчо
Коце Конде
Іованъ Максимъ
Іованъ Максимъ
Іованъ Максимъ
Іосифъ Крастовъ
Михаилъ Илковъ
Манча Трайчо
Костадинъ Страшовъ
Димитри П. Досевъ
Иованъ Панайотъ
Ефремъ Алексовъ
Георги П. Михаилъ
Иванъ Алексо
Атанасъ Николинъ
Младенъ Димитри
Траянъ Добревъ
Харалампо С. Поповичъ

Кочанско окрѫжіе

Нарочито дошли за подписване на адреса и Авданцинтѣ въ Бани (Кюстендилъ) за всичкитѣ жители на Кочанско окрѫжие.

Свещеникъ Григорий
Свещеникъ Анастасие
Свещеникъ Захарие
Атанасъ Радевичъ
Коцо [illegible]
Ефремъ Мицовъ
Пешо Богатинъ
Иван Цвѣтко
Теодоръ Христовъ
Коце Станковъ
Станко Тошевъ
Димитрие Коцевъ
Јованча Мицов
Теодоръ Мицовъ
Свещеникъ Стефанъ
Папъ Иванъ Цяковъ
Свещеникъ Хараламби
Јеромонахъ Мартирие
Димитри Х. Ялѫцевъ
Дионисий Јанковичъ
Димитрие Стойчевъ
Адамъ
Стоянъ Ревеловъ
Стефанъ Папъ Георгиовъ
Танасъ Шуловъ
Манасие Стиковъ
Арсо Н. Георгиевъ
Арсение Баминъ

Димитрие Станковъ
Трендо Велковъ
Ефремъ Архимандритовъ
Д. Павелъ
Х. Димитрие
Вартоломей Христовъ
Филипъ Мицовъ
Наумъ Федоровъ
Иванъ Параскевовъ
Свещеникъ Арсение
Свещеникъ Михаилъ
Свещеникъ Ефрем
Свещеникъ Данаил
Свещеникъ Евтимий Ниволченски
Георгиевъ Маке Свещеникъ
Папъ Андонъ
Даниил Радиј Пасецъ
Ангелъ Митовъ
Мане Мишковъ
Хаџи Богатинъ
Иванъ Смилковъ
Андонъ Георгиевъ
Зафиро Макенинъ

Щипско окружие

Народни испратени за подписване на адреса избир... от въ Баня (Кюстендил) за всичкият ... на Щипско окружие

Иконом Папа Анастас
Х. Попъ Михаилъ
Попъ Симеонъ Франговъ
Попъ Захарий Франговъ
Попъ Георги П. Ангелъ
Свещеникъ Апостолъ Димитровъ
Попъ Апостолъ Чрънковъ
Попъ Апостолъ Панкарий
К. Хд. Янковъ
Д. Михаиловъ
Банко Мицовъ
Коце Станчов
Новаке ...
Христо Горги
Петре ...
Хд. Горги Милатовъ
Хд. Манчо Попорушъ
Христо ...
Тоше Х. Яне
Хд. Iосно ...
Евтимъ Арсов
Михал Алексов
Таше Мицов
Михаил Х. ...
Александръ Арсови
Коце Архимандритовъ
Георги Анастасовъ
Ефремъ Iованчовъ
Ване Арсовъ
Панайотъ Мицовъ
Арсо Георгевъ

Александръ Д. Милановъ
Горги А. Коларовъ
Михаилъ А. Новачевъ
Димитрий Павловъ
Костадинъ Алексовъ
Михаилъ Донгевъ
Димитри Ставревъ
Мано Панаотовъ
Димитри ...
Пане Ангеловъ
Костадинъ Мицков
Димитри Дохтеръ
Мане Х. Никола
Коце Алексовъ
Тасе Гоцевъ
Трендафилъ А. Кондинъ
Хд. Постолъ Д. Марковъ
Димитри Панковъ
Зефиръ Митревъ
Мите Баритинъ
Георги Терзиянцовъ
Iордане Трендафилов
Iованчо Станков
Александръ Самоковеца
Петре Танчевъ
Лазо Д. Димитровъ
Ефремъ Хд. Димитровъ
Коце Тошевъ

Велесъ и Окружіе

Долуподписаните опълномощени отъ града и окружието подписуваме благодарителной адресъ до Негово Императорско Величество българский освободителъ отъ страна на всички жители, които като се намиратъ още вовъ турски рацѣ напожанъ да подписватъ, и които ожидатъ часъ по скоро избавлението си.

Св. Андрей Петрушовъ
Јордан Мановъ
Иванъ Кютовъ
Анастасъ Куртановъ
Священ. Георгий Трайковичъ
Х. Т. Шулевъ
Андрей Басковъ
Д. Панзо Намичъ
Андре Ницовъ
Стефанъ Петрушовъ
Јанушъ Бликовъ
Илия Весовъ
[illegible]
Х. Д. Дановъ
Ангелъ Дановъ
[illegible] Георги

Г. Х. Боюковъ
Антони Т. Паланчевъ
Д. Арсениевичъ
Трайче Порецъ
Андреа Т. Мисканов
Андрея Стефанов
Х. Р. Х. С. Брандар
[illegible]
Г. А. Читковъ
Михаилъ [illegible]
Гјорги Богданъ
Хаџи А. Богданов
Анастасъ Кушевъ

Велесъ и окружие.

І. Х. Томиковъ.
Антонъ Ф. Тома
Димитри Арсеновичъ
Тасе Ј. Новоселецъ,
пиц восовъ
Андонъ Бориловъ
Трайко Бојаџиъ
Орданъ Мановъ
Јованъ Костовъ
~~Коста Арсичъ~~
Коста Арсовъ
Стоянъ Мирчевъ
Транко Јоковъ
Христо Транковъ
Јорданъ Кимо
Јанко Радоко
Тасе Радевъ
Миле Ф. Таласиъ
Богданъ Науиъ
Перко Костовъ
Даво Ангеле
Мане Михаилевъ.
Зафиръ Ангелевъ
Игнатъ Ангелевъ
Хаџи Георге Дриндаръ
Михаилъ Кушовъ
Х. Шумевъ
Х. Ј. Велевъ
Петруш Д. Цанко
Георги Х. Цанко
Георги Чипкошъ
Ямади Чокошъ
Петрушъ Карафиловъ
Димко Чокалъ
Димко Стаге
Коста Коли
Атанасъ Кушовъ
Тодоръ Димковъ
Андо Перзинковъ
Петре Х. Ано Кушмовичъ
Димче Петрушевъ Борџи
Илия Арсовъ
Игнатовъ Костевъ
Георги Богдановъ
Х. Андонъ Богданъ
Петрушъ Пиџаковъ
Андрея Карабаръ
Михаилъ Карабаръ
Ангелъ Карабаръ
Х. Димитри Дановъ
Ангелъ Дановъ
Апостолъ Кушовъ
Јанче Бачо

Петре Георгиевъ
Лазо Х. Стояновъ
Илия Христовъ
Георги Кърте
Пецо Тоте
Иованъ Георгиевъ
Христо Протичъ
Никола Войновъ
Х. Найде [illegible]
Х. Анастасаки
Х. Васил Х. Поламо
[illegible]
[illegible]
[illegible]
Стефан Карафило
Х. Анастас Каракаш
Давидъ Димитриевъ
Круце Недо[illegible]
Х. Арсатулъ
Петръ Х. Чайковъ
Х. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] Вакровъ
[illegible]
[illegible] Пракиатъ
Тодо [illegible]
Иванчо [illegible]
[illegible] Букои
Коста Букче
Коста Кузовъ
[illegible]
[illegible] Перпировъ
[illegible] Марине

[illegible]
Илия [illegible]
Священник [illegible]
Священник [illegible]
Священник Василий
Священник Х. [illegible]
Священник [illegible]
Священник [illegible]
Священник [illegible]
Священник [illegible]
Священник Павел
Священник [illegible]
Священик [illegible]
Поп [illegible]
Папа Вълковъ
[illegible]
В[illegible] Стояновъ
[illegible]
Атанасий Наумчевъ
Петко Анастасовъ
Пано Х. Димовъ
Ангеле Ризовъ
Илия Миновъ
Анелко Благаровъ
Георгий Д. Стефанко
Гоша Наумовъ
Георги Милатичъ
Никола Д. Пачовъ
Андрей Н. Стефановъ
Стефанъ Божковъ
Георгий Наумовъ

Кромѣ више подписаните жители отъ
градъ Велесъ и Окружието му, които ся на-
миратъ избѣгнали въ Софийско отъ турски-
те звѣрства и ни долеподписаните наро-
чно испроводени отъ жителите на горе-
реченыятъ градъ за невозможностьтѣ лично
да подпишатъ благодарителниятъ ад-
ресъ до Негово Императорско
Величество Александръ II
като испълнявамe желанието на всичко-
то население подписуваме

Георгя Д. Тошковъ

Косто Стоичков

Андрей М. Мисконовъ.

Анастас Гочев Чаракмановъ

Г. Бытоля и Прилѣпъ

Съ окръжията имъ

„ Георги трифоновъ от Маловища
„ Ивнаки Ташовъ от Крушово
„ Атанасъ Нишка отъ Крушово
„ димитрий никаловъ одъ маловища
„ гушо ташовъ одъ крушово
„ Трайон сиков отъ маловища
„ димитри тахов ота крошово
„ Косто тахов ота кросово
„ Георгия димовъ отъ маловищ.
„ Никола христовъ отъ маловища
„ Никола Георгиевъ отъ крушово
„ Димитро стефановъ крушово
„ Никола нешка от крушово
„ Димитри етировъ от крушовъ
„ Гушо никаловъ „ крушовъ
„ Косто Георги от Битола
„ манд. Николаковъ „ Битола
„ несто Георги „ Битола
„ стерио Никола од крушовъ
„ Иванъ лако „ крушовъ
„ Никола христо крушовъ

Стойчо Живатисъ
отъ село Кръшово
Бранко Атанасовъ
братія Х. Иловци
СТОЯНЪ ГЮМБЕ
ОТЪ СЕЛО КРЪШОВО
Браня Леловъ имѣчи отъ Прилепъ
Янко Иловъ отъ Маловища

Горе подписанитѣ жители отъ г. г. Битоля и Прилепъ и отъ окружнитѣ имъ, едни побѣгнали отъ турскитѣ звѣрства, други нарочито дошли за да подпишятъ благодарителний адресъ а други като се намиратъ по търговія въ София подписваме за всичкитѣ жители на упоменутитѣ градове и окружія за невъзможность сами лично да ся подпишятъ.

Истинностьта на вышеупомянутитѣ подтвърждаваме

\+ Софійский Митрополитъ
Мелетій.

Г. Охридъ и Г. Деберъ

С окружията имъ

" Коста Г. Нанчовъ отъ Гопешъ
" Никола Г. Нанчовъ отъ Гопешъ
" Наумъ Георгі Нанчовъ Гопешъ
" Димитръ Гіанковъ отъ Гопешъ
" Никола Димитровъ Гопешъ
" Никола Георге Гопешъ
" Никола Симовъ Гопешина
" Георги Янковъ отъ Гопешъ
" димитри тодоровъ отъ Гопешъ
" Мила Аврамовъ отъ Деберъ
" Аврамъ М. Даниловъ отъ Галичникъ
" Димитръ Миловъ " Галичникъ
" Георгій Аврамовъ " Деберъ
" Іосифъ димитровъ " Галичникъ
" Огненъ Д. Василовъ " Галичникъ
" Ѕорзи хаджи михевъ отъ ресенъ
Димо Никола Зенга отъ ресенъ
" Константинъ Фодевъ отъ Охридъ
" Христо Пауновъ " Охридъ
Петре Огненъ " Охридъ
" Димитръ П. Симеоновъ отъ Охридъ
" Иованъ Стояновъ отъ ресенъ

″ Арсе модре	Балчникъ
″ Авраамъ Камбуров	Билчишко
″ Пирако Ивновъ	Галичникъ
″ Стаматъ пендаръ	Галичникъ
″ Асланъ деловъ	росъкй
″ Тана Менянзи	дебъръ
″ Тодоръ таневъ	Галичникъ
″ Спиро Бреза	Галичанинъ
″ Ристе Влашъ	Галичникъ
″ Стефанъ Блажевъ	Охридъ
″ Наумъ Костевъ	Охридъ
″ Божилъ Блажевъ	Охридъ
″ Іованъ Цветановъ	Охридъ
″ Иованъ Стойковъ	Охридъ
″ Павле Іовевъ	Охридъ
″ Костадинъ Алексовъ	Охридъ
″ Тане Митревъ	Ресенъ
″ Иованъ Иовевъ	Охридъ
″ Терпе Трачковъ	Охридъ
″ Богданъ Крестевъ	Охридъ
″ Терпе Гошевъ	Охридъ
″ Трайче Еловъ	Охридъ
″ Стефо Тасевъ	Ресенъ
″ Митре Котларъ	Ресенъ

Одринска Губерния

Г. Одринъ

Тилир Д. Предоров
Аранаши Евокиин
Андонъ Димитровъ
Христофоръ Новаковъ

Iw. H. Богдановъ
Матеиче Днепраовъ
Пти Мерековъ
Матеоч Вчотворовъ
Иванъ Сливевичъ
Димитаровъ Доброжъ
Ангелъ Карчовъ
Янако Лулчовъ
Вулчо Кирчовъ
Георги N. Кереховъ
Теодоръ Георгевъ.
Х Василевъ
Марка Петовъ
Димитръ Пенковъ
Гро Пенчовъ
Костадинъ Пенговъ
Дончо Неделевъ
Кирияне Римяровъ
Велико Неделевъ
Пенчо Вретимовъ
Стоянъ Димовъ
Димитаръ Стоянчовъ
Митея Ивановъ
Георга Мановъ

Ненко Раиковъ
Никола Раиковъ
Костадинъ Ангеловъ
Георги Николовъ
Георги Ганчевъ
Никола Бамовъ
Димитръ Иванчовъ
Х Ставре Денчовъ
Митко Х Ставревъ
Костадинъ Андоновъ
Андонъ Вулковъ
Никола Вулковъ
Ангелъ Ганчовъ
Наковаки Ганчовъ
Стефано Николовъ
Никола Георгевъ
Апостолъ Николовъ
Никола Андоновъ
Георгiя Михаиловъ
Христофоръ Новиковъ
Георги Бекар Янов
Стоянъ Стояновъ
Стеванъ Христовъ
Х Иванчо Панчевъ
Гаврiй Пенчовъ
Лазо Сивовъ
Михалъ Сивовъ
Панайотъ Ивановъ
Тодоръ Х Пенчовъ
Димитаръ Коичевъ
Танасъ Димитровъ
Димитръ Манговъ
Нано Стояновъ
Никола Крачовъ
Костачъ Нередевъ

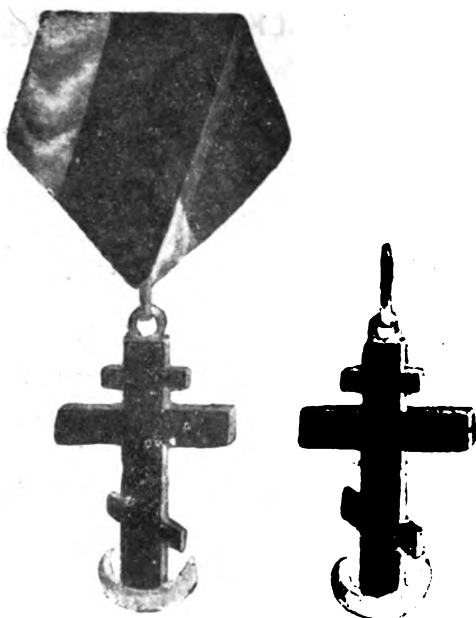

Фотографическа снимка на кръста, който билъ поднесенъ на руския **Царь-Освободитель** придруженъ съ слѣдния текстъ:

Русски-тѣ братія съ кръвьта си ни дадохѫ възможность открито и безбоязненно да носимъ на грѫдитѣ си христовій кръстъ.

Съ дохождание-то си въ нашата земя, тѣ като че възложихѫ на насъ тоя видимъ знакъ на братството си съ насъ.

Дозволи и намъ, Господарю, въ замѣна на тоя кръстъ святй да Ти поднесемъ прѣдлагаемій кръстъ: знаменіе тържества свѣта надъ мракъ-тъ.

Възложи го на грѫди-тѣ Си.

Възложи го и на всички храбри войни, кои-то подъ държавній Твой прѣпорецъ ся борихѫ заради наше-то спасеніе.

Послѣсловие.

„Ти поведе братскій намъ народъ и отъ кръвь негова отъ своя кръвь съ Свои собственни ржцѣ принесе безпримѣрно по величіе-то си жертвоприношеніе и гробній камень ся отвали!

Упоени отъ вълторгъ ми изново възклицаваме: свърши ся, Българія въскрьснж.“

Колко и какви прѣждеврѣменни надѣжди е прѣживѣлъ нашия народъ отъ 35 години насамъ! Колко и какви разочарования ся го дебнали на два пжти вече прѣзъ тая епоха! Да, на два пжти прѣзъ тия 35 години възкръсва България, за да бжде отново погребавана. И ако гробокопачитѣ сж различни, причинитѣ оставатъ почти едни и сжщи.

Нека оставимъ сантименталноститѣ на страна. Послѣдната руско-турска война е десетата отъ серията войни, които Русия е водила срѣщу Турция. Както въ другитѣ войни, освобождението на България не е играло никаква роля, така и за послѣдната това освобождение не е сжществената причина, а само видимиятъ прѣдлогъ. Сжществената причина е напорътъ на Русия къмъ свободното море чрѣзъ Пролизитѣ. Тая причина стана за Русия наложителна, поради поражението, което тя прѣтърпѣ отъ Парижкия договоръ: морално вслѣдствие побѣждаването ѝ отъ турско-европейската коалиция, и материално заради отхвърлянето на нейния протекторатъ върху Дунавскитѣ княжества — сегашна Романия — както и заради изгубването на протектората ѝ върху православието въ Турция — протекторатъ, който тя мислѣше да държи възъ основа на едно прѣсилено тълкуване на Кючукъ-Кайнарджийския договоръ. Чрѣзъ освобождението и създаването на България Русия възстано-

вяваше своята накърнена честь и поставяше себе си въ много по изгодни политически и стратегически условия къмъ обекта на вѣковната си цѣль — Проливитѣ. Чрѣзъ България Русия бѣ на единъ прѣходъ отъ Проливитѣ, а Ромжния, която едва бѣ се изтръгнала отъ руския протекторатъ, оставаше като въ клѣщи между великата славянска Империя на сѣверъ и Велика България на югъ. Нъ за да бждатъ тия изгоди една реалность, България трѣбваше да остане подъ явния или прикритня протекторатъ на Русия. Тия изгоди, по разбирането на рускитѣ държавни мжже, заслужваха рисковетѣ на една война. И Русия я прѣдприе. Тя има, заедно съ нашия народъ, едно моментално тържество въ С.-Стефано. Обаче, Европа, която въ 1856 г. се коалира, за да затвори Русия въ Черно море, се сѣпна отъ грандиозното дѣло. И Русия биде принудена да повлече къмъ Берлинъ своята исполинска, нъ изтощена снага, за да види погребани, поради нейнитѣ мечти за изходъ на свободно море, и мечтитѣ на България. Така се свърши първото дѣйствие отъ историческата драма на нашия народъ, въ която Русия, игра ролята на възкръситель а останала Европа тая на гробокопачъ.

Нъ слѣдъ разочарованието, което Русия трѣбваше да изнесе отъ Берлинъ, прѣдстоеше ѝ да изпита още едно отъ Българския народъ. Идилическото настроение спрямо Русия, което и днесъ не е оставило нѣкои наши държавни мжже, слѣдъ освобождението бѣ догма на политическия животъ на младото княжество. Съ това свое идилическо схващане, което имаше за основа самостоятелното вжтрѣшно развитие, безъ — разбира се — това послѣдното да изключва готовностьта на Българскиятъ народъ да служи на голѣмитѣ задачи на руската политика, ние веднага слѣдъ освобождението дойдохме въ стълкновение съ стрѣмежитѣ на руската политика да упражнява въ България единъ дѣйствителенъ протекторатъ. На тия противорѣчия се дължатъ толкова вжтрѣшни сътрѣсения, отъ които България излѣзе по-закрѣпнала, нъ които ѝ

причиниха доста голѣми загуби на сили. На тия противорѣчия се длъжи и промѣната на руската политика спрямо българскитѣ интереси въ Македония: слѣдъ съединението отъ 1885 г. и особенно слѣдъ Стамбуловата епоха Русия открито покровителствува сръбскитѣ интереси въ Македония въ ущърбъ на нашитѣ. Въ условията на сръбско българскиятъ договоръ това покровителство доби една реална санкция чрѣзъ установяването на спорната зона.

Балканскиятъ съюзъ прѣдставлява второто дѣйствие отъ нашата историческа драма. Той се сключи при благосклонното знание и съдѣйствие на Русия и на нейнитѣ съюзници и приятели, при надѣждата, че той ще остане цѣлъ да служи на тѣхнитѣ общи интереси. Старитѣ подозрѣния на Русия спрямо насъ, и нашитѣ голѣми грѣшки прѣзъ врѣме на войната доведоха нашата катастрофа. Подозрителностьта на Русия спрямо насъ е извѣстна. Това, що е малко извѣстно у насъ, то е: че нашата дипломация отъ нѣколко години насамъ дава поводи, които нашитѣ врагове — и особенно сърбитѣ — умѣло експлоатираха прѣдъ Тройното Съглашение, за да ни прѣдставатъ като привърженици на Австрия и на Тройния Съюзъ. Прѣзъ врѣме на войната нашитѣ грѣшки се увеличиха: нашето желание да влѣземъ въ Цариградъ, безъ да сторимъ това, и нашето друго желание да задържимъ Родосто, отъ кждѣто може да се усили до неимовѣрность подозренията на Русия спрямо насъ. Това схващане на руската политика усили сръбскитѣ претенции, то развърза ржцѣтѣ на Ромжния въ нейния разбойнически походъ, то съдѣйствува за нашата народна катастрофа.

Нъ справедливостьта изисква да се каже, че то не е единствения факторъ въ нея. Австро-германскиятъ блокъ имаше всичкитѣ изгоди да види Балканскиятъ Съюзъ разпадналъ. Първата причина за това е извѣстна вече отъ това що казахме по-горѣ: надѣждитѣ, които противната европейска група възлагаше на тоя съюзъ. Втората се състои въ въз-

прѣпятствуването на България да тури ржка на пжтищата, които излизатъ отъ сърцето на Балканския полуостровъ и прѣзъ Бѣло и Мраморно морета водатъ къмъ Мала Азия. Неестественото разпокъсване на тия пжтища между слаби и неприятелски настроени държави се създаде въ Букурещъ — такъво каквото благоприятствува далечнитѣ надѣжди на тоя блокъ да тури ржка на казанитѣ пжтища.

Второто дѣйствие отъ нашата историческа драма се свършва пакъ съ единъ гробъ за нашитѣ мечти. Въ тоя случай гробокопачи сж: късоумието и безтактностьта на нашитѣ държавници отъ една страна, Русия и останала Европа отъ друга.

Поуката отъ цѣлата тая драма е, че на два пжти нашиятъ народъ намира своя гробъ поради това, че въ своето развитие той се докосва до Проливитѣ и до сухоземнитѣ пжтища, които свързватъ Европа съ Азия. Да служимъ на една отъ двѣтѣ голѣми европейски групировки, или да стоимъ между двѣтѣ като неутрализирующа сила—ето двѣ възможни рѣшения на въпроса за Проливитѣ. Тѣ не се изключватъ взаимно. Напротивъ, при запазване на нашата хегемония тѣхното послѣдователно развитие можеше да бжде отъ най възможнитѣ. Нъ днесъ? . . . Днесъ е излишно да се правятъ прѣдричания, защото тия на нашитѣ бащи, изразени въ адреса до Александра II на два пжти се опровергаватъ. На всѣки случай остава една утѣшителна истина, а тя е: сждбинитѣ на Проливитѣ ще се разрѣшатъ или като се мине прѣзъ снагата на България или съ помощьта на нейната сила. Въ тая истина се крие значението на България за европейската политика и надѣждитѣ на нашия народъ за бждащето.

ИЗВѢСТИЕ.

Научното списание „*Минало*" излиза четири пѫти прѣзъ годината въ четири книги, които обхващатъ 28—30 печатни свитъка (коли). Абонаментътъ е за България и Турция 12 лв., а за странство 15 лв. въ прѣдплата.

За обнародванитѣ статии въ списанието се плаща хонораръ 80 лева на кола.

Адресъ: Администрация на сп. „Минало", София.

Le journal historique „**Minalo**" (le Passé) paraît quatre fois par an. L'abonnement est de 12 francs pour la Bulgarie et la Turquie et de 15 francs pour l'Etranger.

Rédaction et Administration du journal „Minalo" à Sofia (Bulgarie).

Sommaire du 7ème et 8ème numéros: